ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 283

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ 1828-2012

ΜΕΡΟΣ Ι

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ

Πρόσθιο ἐξώφυλλο: Ὀρφανοτροφεῖο Αἰγίνης. Ὁ νότιος ἐξωνάρθηκας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος, οἱ πεσσοὶ ποὺ στηρίζουν δίκλινη στέγη. Μαζὶ μὲ τὸν βόρειο ἀποτέλεσαν τὴν πρώτη Γλυπτοθήκη τῆς Ἑλλάδος (1828), τὰ *ἀγαλματοστάσια* τοῦ Ἀθανασίου Ἰατρίδη. Ἐμπρὸς καὶ δεξιὰ κτίσματα τῶν φυλακῶν (φωτ. 1992).

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ

1828 - 2012

Ι. ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ

ISSN 1105-7785
ISBN (SET) 978-618-5047-00-9
978-618-5047-01-6

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72
Fax 210 3644996 - τηλ. 210 3609689 - secr@archetai.gr - www.archetai.gr

Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου γίνεται ἀπὸ τὶς προσόδους τῆς δωρεᾶς
Δημητρίου Τσάμη (1915-2009).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 283

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
1828 - 2012

ΜΕΡΟΣ Ι

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ

ΑΘΗΝΑΙ 2013

Ἀρ. 118. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
ΓΑΚ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὀρφανοτροφείου, Διευθυντὴς καὶ Ἔφορος τοῦ ἐθνικοῦ Μουσείου. 365

Προς τον ἐπὶ των Ναυτικων και των στρατιωτικων γραμματεα.

Ὁ ἐν Ναυπλιῳ Ἐπίτροπος της Διανομικης ἐφορειας, ὅστις ἑως τωρα διατελων πολυ βιζον, ἀνακαλυψεν μιαν διαφορα μερη της ἐπαρχιας του τινα ἀρχαιοτητας και ἀπεστειλεν εἰς το Ἐθνικον Μουσειον, μ' ὅλον ὅτι εἰχομεν τινας πολλα ἀξιολογους εἰς τους Δελφους. Ἀλλα ἐφρονησεν καλλιωτερον ἀποφασισε αὐτον ἵνα τα κρατηση ἐν ὑπαρχῃ εἰς τον ἐφορον ἐν ὁποιῳδηποτε πλοιον ἡ θελῃ εὑρεθη εἰς τον Ναυπλιον. Μοι προσηγγειλεν ομως ὅτι και τον προμηθευσεν ἀπο τον Ναυσταθμον μιαν σχοινια διαφορου (χονδρους μ' ὅλα προσαξιας (Παρουσια: Μανιαδακη). Ἐκ τουτου ὁ πεντακτιος της συζητησεως ὁ Μουσειον, και ὁ τοσουτον συνεργησας εἰς προοδοποιησιν αὐτου ἀναγκαζεται και δωσῃ τας εἰς ἐπιστροφην του. Αἰωνιζον ἀρμοδιον διαταγας ὅσον αἰτησῃ, εἰς ὅ,τι δυνηθη τα μεγαλειοτατος σας δειξῃ.

Εἰς Αἰγιναν τῇ 27 Φεβρουαρ. 1830

Χ. Μπουζουνης

Προς τον ἐπὶ των Ναυτικων και των στρατιωτικων γραμματεα.

Εἰς

Προεδρος της ἐφορειας των ἀρχαιοτητων.

Ναυπλιον.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οἱ ἄνθρωποι ὡς βραχύβιοι πρέπει μετριώτερον νὰ φιλοδοξῶσιν, ἂν τῶν συγχρόνων θέλωσι τὴν ὠφέλειαν.

Σ.Α.Κ.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τούτου, γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ ὁποίου θερμῶς εὐχαριστῶ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας, ὅπως καὶ τὴν Ἠλέκτρα Ἀνδρεάδη ποὺ τοῦ ἔδωσε μορφή, θὰ περίμενε νὰ γίνεται λόγος στὶς σελίδες του γιὰ τὰ πράγματα μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀρχαιολογίας, ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο μελέτης τὴν τέχνη, τὸν βίο, τὴν ἱστορία καὶ τὴν κοινωνία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀντιθέτως, θὰ διαπιστώσει ὅτι τὸ κυριότατο θέμα πραγμάτευσης εἶναι ἡ πολιτική, ὀργανωτικὴ καὶ νομοθετικὴ ὄψη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τοῦτο γίνεται, γιατὶ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα, πολιτική, ὀργάνωση, νομοθεσία, ἦσαν καὶ εἶναι οἱ κύριοι καὶ οὐσιώδεις παράγοντες τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα, ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἀπόσπασαν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν τυμβωρύχων καὶ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ συνετέλεσαν στὴ δημιουργία ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Εὐθὺς μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Καποδίστρια στὴν Ἑλλάδα οἱ ἀρχαιότητες θεωρήθηκαν κοινὸ ἀγαθὸ τοῦ λαοῦ καὶ περιῆλθαν στὴν ἀποκλειστικὴ ἁρμοδιότητα τοῦ κράτους.

Χωρὶς τὴ γνώση τῶν κρατικῶν ἐνεργειῶν τῶν 184 ἐτῶν ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (1828-2012), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ ἡ πορεία τῆς ἀρχαιολογίας ὡς ἐπιστήμης. Προηγεῖται λοιπὸν τὸ τεχνικὸ μέρος. Τὸ ἐπιστημονικό, δηλαδὴ ἡ ἔκθεση καὶ ἀνάλυση τοῦ καθαρῶς ἀρχαιολογικοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἑταιρείας, ἔπεται. Ἀλλὰ ἐμοὶ μὲν μέχρι τούτου γραφέσθω· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἴσως ἄλλῳ μελήσει[1].

Στὸ κείμενο ἔχω ἐνσωματώσει τροποποιημένα τμήματα ἀπὸ δημοσιεύματά μου στὸν Μέντορα *καὶ ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν ἐπανέκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Ἀθ. Ρουσόπουλου,* Ὁ Παρθενών. *Ἔκρινα ὅτι ἡ ἐκ νέου σύνταξη σχετικῶν κειμένων δὲν θὰ ἔδινε καλύτερο ἀποτέλεσμα. Τὸ τμῆμα τοῦ Πολέμου*

---

1. Ξενοφ. *Ἑλλην.* Ζ′ 5, 27.

καὶ τῆς Κατοχῆς, 1940-1944, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου νέο μὲ ἄγνωστα ἕως τώρα στοιχεῖα. Τὸ τεῦχος 31, 1994 τοῦ Μέντορος, ὅπου ἀπὸ χρόνια ἔχω ἐκθέσει τὰ τῆς περιόδου αὐτῆς, εἶναι ἐπετειακό, γραμμένο μὲ ἄλλο πνεῦμα καὶ ἄλλη οἰκονομία. Πιστεύω ὅμως ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει ἕως τώρα τὴ μόνη γενικὴ πραγματικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀρχαιοτήτων κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πολέμου.

Ἡ εἰδικὴ βιβλιογραφία, πλὴν τῶν βιβλίων τοῦ Γεωργίου Φαρμακίδη, τοῦ Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτη καὶ τῆς Ἀγγελικῆς Κόκκου, δὲν προσφέρει οὐσιώδεις πληροφορίες. Εἶναι κυρίως ἐπανάληψη στοιχείων παλαιοτέρων δημοσιευμάτων ἢ ἀνακοινώσεις, μὲ πολλὲς λεπτομέρειες, εἰδικῶν μικρῶν θεμάτων ποὺ δὲν βοηθοῦν σὲ γενικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἔκθεση τοῦ χρονικοῦ ὁρισμένων περιόδων, Καποδιστριακῆς, Πολέμου-Κατοχῆς καὶ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἴσως θεωρηθεῖ πολὺ ἐκτεταμένη. Τοῦτο ὀφείλεται διότι θέλησα νὰ διαφωτίσω περισσότερο ὁρισμένα πολὺ σημαντικὰ κατὰ τὴ γνώμη μου τμήματα τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπηρεσίας ἢ διέθετα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα, ἐνῶ κάποια στιγμὴ ἦσαν γνωστὰ σὲ ὅλους, παρανοήθηκε ἡ ἔννοιά τους, θεωρήθηκαν πρόσκαιρης σημασίας καὶ γρήγορα λησμονήθηκαν.

Ἡ Ὑπηρεσία ἀκολούθησε ἀπὸ τὸ 1974 ἕως σήμερα τὸν δρόμο ποὺ δημιούργησαν οἱ πολιτικοί, μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση ἀπὸ τὸ 1981. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ γεγονότα ποὺ ὑπενθυμίζω, ἀπὸ τὶς πράξεις τῶν πολιτικῶν, ἀπὸ τὴ νομοθεσία, ἀπὸ τὴν πτώση τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητάς της καὶ ἀπὸ τὴ μισαλλοδοξία ποὺ ἐπικράτησε στὸ ἐσωτερικό της. Σήμερα, τὸ 2013, ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦν μέρος τῆς φθορᾶς τοῦ κράτους τὸ ὁποῖο ἤδη χαρακτηρίστηκε ὡς «ἀποτυχημένο», κάτι ποὺ σκοπίμως δημιουργήθηκε ἀπὸ λίγους καὶ χρεώνεται ἠθικῶς καὶ οἰκονομικῶς στὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων.

Ἄρχισα νὰ γράφω τὸ σύντομο τοῦτο χρονικὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 2011, ὅταν εἶχε γίνει πλήρως αἰσθητό, καὶ μέχρι στιγμῆς ἀναπόδραστο, ὅτι εἶχε ἀρχίσει νέα, δυσμενής, περίοδος τῆς ἱστορίας μας μὲ ἀπροσδιόριστο τέρμα. Περίοδος πού, ὡς πρὸς τὴν πολιτική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομική της ὄψη, μετέχει τοῦ 1922, τοῦ 1941-1944 καὶ τοῦ 1967-1974.

Εὐχαριστίες ἀπευθύνω σ' ὅσους μ' ἐβοήθησαν κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ χρονικοῦ τούτου. Πρῶτα πρῶτα στὴ Χριστίνα Πήδουλα, γιὰ τὴν τόση ὑπομονή της· τὴν Εἰρήνη Ἀρβανιτάκη, τὴν Ἰωάννα Νίνου, τὸν Γιῶργο Παπαδόπουλο, τὸν Κωνσταντῖνο Καλογερόπουλο, τὴ Γεωργία Μαλλούχου, τὴν Οὐρανία Βιζυηνοῦ. Εὐχαριστῶ τὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο (ΕΛΙΑ) γιὰ τὴν ἄδεια μελέτης καὶ χρήσης τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου Γ. Μηλιάδη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ἔστι καὶ σιγᾶς ἀκίνδυνον γέρας

Τὸ βιβλίο τοῦτο ἀποτελεῖ χρονογραφικὸ δοκίμιο τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διοικητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ὀργάνωσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μὲ μνεία μόνον κάποιων ἱδρυμάτων στὴν Ἑλλάδα ποὺ εἶχαν παρεμφερῆ σκοπὸ μὲ ἐκείνην. Ἀνάμεσα στὰ ἱδρύματα αὐτά, πρόσκαιρα, βραχύβια καὶ θνησιγενῆ στὴν πλειονότητά τους, κυριαρχεῖ ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, λίγο μόνον νεώτερη ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἡ ὁποία γιὰ 125 σχεδὸν χρόνια, ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της τὸ 1837 ἕως περίπου τὸ 1960, εἶχε ὑποκαταστήσει τὴν πολιτεία στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν ἀρχαιοτήτων. Πρωτεύουσα θέση, μαζὶ μὲ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἑταιρεία, ἔχουν οἱ Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολές. Ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀσχολήθηκαν ἀκόμη ἀτομικῶς πολλοὶ πανεπιστημιακοὶ κατὰ τὰ μετὰ τὸ 1974 χρόνια, ἐνεργώντας ὑπὸ τὴ σκέπη πανεπιστημίων, πρῶτο, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ μεσοπόλεμου, τὸ πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ παλαιότερες πανεπιστημιακὲς ἀνασκαφὲς εἶχαν κάποιο νόημα· τὶς τελευταῖες δεκαετίες ὅμως ἀποτελοῦν εὔσχημη διοχέτευση τοῦ πληθωρικοῦ ἀρχαιολογικοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν πανεπιστημίων πρὸς ἀνασκαφικὲς δραστηριότητες, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀτομικὴ ἀντίληψη τῆς χωρὶς κεντρικὴ ἰδέα ἀνασκαφῆς καὶ ἡ προσπάθεια ἐπίτευξης κοινωνικῆς προβολῆς καὶ ἐπιβολῆς. Ἡ πληθώρα τῶν ἀνασκαφῶν μετὰ τὸ 1974, ἐξάλλου, δημιούργησε πλῆθος παρασιτικῶν νομικῶν προσώπων ποὺ ὑπηρετοῦν, μὲ τὸ κάλυμμα τῆς ἐπιστήμης, ἐξωεπιστημονικοὺς καὶ ἀτομικοὺς σκοπούς. Ἀνήκουν στὰ *πρόσωπα* ποὺ ἐπιδροῦν στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχω γράψει διεξοδικῶς[1] καὶ ἐπανέρχομαι στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου.

---

1. *Ὁ *Μέντωρ* 34, 1995, 61-72· 53, 2000, 22-24.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διαφέρει ἀπὸ τὶς περισσότερες διοικητικὲς Ὑπηρεσίες τοῦ κράτους, γιατὶ ὁ χαρακτήρας της εἶναι, πρέπει νὰ εἶναι, καθαρὰ καὶ ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικός. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἰδιότητα τῶν μελῶν της εἶναι ἀπαραίτητο προσὸν γιὰ νὰ ἀσκήσουν ὀρθὰ τὴ διοίκηση. Συχνὰ ὁ Ἰωάννης Κοντῆς ὑπενθύμιζε στοὺς νέους Ἐπιμελητὲς ὅτι «καλὴ διοίκηση μπορεῖ νὰ ἀσκήσει μόνον ὁ καλὸς ἀρχαιολόγος». Ἡ καλὴ διοίκηση εἶναι τὸ ἀναγκαῖο μέσον γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀποτελεσματικὰ οἱ ἀρχαιότητες ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὲς τῶν ἰδιωτῶν καὶ τοῦ κράτους.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς Ὑπηρεσίες. Διαφέρουν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ κατὰ τὸ ὅτι οἱ ἀρχαιολόγοι στὸ σύνολό τους, τῆς Ὑπηρεσίας ἐννοεῖται πάντοτε, παράλληλα πρὸς τὴ διοίκηση καλλιεργοῦν ὑποχρεωτικῶς πολὺ σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ τοὺς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Μικρὸς ἀριθμὸς ἀπὸ τοὺς πολλαπλάσιους γιατρούς, ἀρχιτέκτονες, μηχανικούς, φιλολόγους, μαθηματικούς, νομικοὺς προάγουν, ὡς ἐρευνητές, τὴν ἐπιστήμη τους.

Ἡ ἀξία καὶ ἡ σημασία τῶν ἀρχαιοτήτων δὲν εἶναι αὐτονόητη οὔτε στὶς κυβερνήσεις, οὔτε στὶς κρατικὲς Ὑπηρεσίες, ἐκτὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς. Στὴ συνείδηση τῶν πολλῶν ἕνα μνημεῖο βαρύνει λιγότερο ἀπὸ ὁποιοδήποτε φράγμα, δρόμο, κεραία τηλεφώνου, ἀθλητικὴ ἐγκατάσταση. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἀδύνατη στὴν ἀρχή, ἐπικράτησε πλήρως στὶς μετὰ τὸ 1974 δεκαετίες, ἔχει ἐπιβληθεῖ στὴν ἴδια τὴν Ὑπηρεσία καὶ ἀποδεικνύεται – κυρίως – ἀπὸ τὸ λεμβοδρόμιο τοῦ Μαραθῶνος, τὴν ἀνακαίνιση τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν, τὶς θεατρικὲς καὶ ἀντιεπιστημονικὲς ἀνακατασκευὲς μνημείων στὴ Νάξο καὶ τὴν Ἐπίδαυρο, τὴν οἰκοδόμηση τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως πάνω σὲ μιὰ συνοικία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας καὶ πλάι στὸ θέατρο τοῦ Διονύσου καὶ τὸν Παρθενώνα. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς δὲν προκάλεσαν καμία ἀντίδραση ἐκ μέρους τῶν μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Κλάδου, εἴτε γιὰ τὸν φόβο τῶν ἀντιποίνων εἴτε γιὰ λόγους ἰδιοτέλειας. Οἱ περιπτώσεις φθορᾶς, βλάβης ἢ καταστροφῆς μνημείων ποὺ μποροῦσαν νὰ ἀποφευχθοῦν εἶναι πλῆθος καὶ δὲν ἦταν, ὅλες, ἀναγκαῖες γιὰ τὸ καλὸ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ περισσότερες ὀφείλονται

στήν «ἰδιοτελῆ μωρία» ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. Ἡ ἴδια ἡ κατασκευὴ τῆς πρωτεύουσας πάνω στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἀποτελεῖ, ὡς πρὸς τὸ μνημειακὸ παρελθόν, τὴ μεγαλύτερη μωρία, τῆς ὁποίας Ἕλληνες καὶ ξένοι, κυρίως ξένοι, δὲν ὑπολόγισαν τὶς συνέπειες, κάτι ποὺ ἦσαν σὲ θέση νὰ κάνουν. Πιὰ τὶς καταστροφὲς τῶν μνημείων ὑπάρχει πάντα κάποια ἰδεολογία ποὺ τὶς δικαιολογεῖ καὶ τὶς ἐξηγεῖ. Στὴν περίπτωση τῆς Ἀθήνας ἦταν ὁ κλασικισμός, ὁ ρομαντισμὸς καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς γῆς.

Στὶς μέρες μας τὴν ἀντίληψη περὶ ἀρχαιοτήτων ἐκφράζει τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, ὄργανο τῶν κυβερνήσεων, ποὺ προεδρεύεται πάντοτε ἀπὸ κομματικὸ στέλεχος καὶ ἡ συγκρότησή του γίνεται χωρὶς ἐπιστημονικὰ κριτήρια. Ἀνάμεσα στὰ μέλη του ὑπάρχουν πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν τὴν καλλιέργεια γιὰ νὰ κρίνουν τὴν τύχη τῶν μνημείων[2]. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὸ ΚΑΣ κρίνει ἢ γνωματεύει, σχεδὸν πάντοτε, γιὰ τὴ φθορὰ καὶ βλάβη ἢ μὴ τῶν ἀρχαιοτήτων. Ὅταν ἀποφάσισε τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ΝΜΑ, ἀποφάσισε συγχρόνως καὶ τὴ φθορὰ μιᾶς ἀρχαίας συνοικίας τῆς Ἀθήνας.

Τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 ὑπῆρξε ἡ μοιραία τομὴ ποὺ ἔθεσε τέρμα στὶς προσπάθειες, γιὰ πρώτη φορά, ὀργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας ὡς ἐπιστημονικῆς. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ φυσικοῦ της Προϊσταμένου, τοῦ Ἰωάννη Δ. Κοντῆ, ἡ τοποθέτηση κοντὰ στὸν νέο Προϊστάμενο ἑνὸς στρατιωτικοῦ Ἐπιτρόπου, ἡ αὐτόματη σχεδὸν δημιουργία στὰ περισσότερα μέλη τοῦ Κλάδου ἐσωστρέφειας, οἱ ἀλλαγὲς τῶν συμβουλίων, ἡ διακοπὴ τῶν προαγωγῶν, ὁ φόβος τῶν παρακολουθήσεων στοὺς ἀρχαιολόγους τῶν ἐπαρχιῶν, ἡ δημιουργία μιᾶς κλίκας ἀρχαιολόγων καὶ διοικητικῶν στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία, οἱ ἀπολύσεις, καὶ γενικὰ ἡ ἀμοιβαία δυσπιστία μεταξὺ ἀρχαιολόγων, διοικητικῶν, φυλάκων ἀρχαιοτήτων, ἡ δυσπιστία πρὸς τὶς ἄλλες Ὑπηρεσίες, δημοτικές, νομαρχιακές, ἀνάπτυξαν, φυσικά, τὶς ὑποκριτικὲς ἱκανότητες ὅλων καὶ δημιούργησαν δυσχέρειες στὴ διεξαγωγὴ

2. Ὑπῆρξαν καὶ πρόσωπα ὑπόδικα γιὰ καταστροφὴ ἀρχαιοτήτων.

τοῦ διοικητικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ἔργου. Οἱ σχέσεις μὲ τοὺς ἰδιῶτες δυσκόλεψαν, γιατὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μὲ πρόσχημα τὴ νομιμοφροσύνη τους καὶ τὴν ὑποστήριξή τους πρὸς τὸ καθεστὼς προσπάθησαν νὰ ἀποσπάσουν ὠφελήματα ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία μὲ τὴν παραβίαση τῶν νόμων καὶ μὲ τὶς διαβολὲς ἐναντίον τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου.

Ἀρκετοὶ πίστευαν ὅτι μὲ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας τὰ πράγματα θὰ βελτιώνονταν, ὅτι μὲ τὴν πείρα τῶν ἑπτὰ χρόνων καταπίεσης, βίας καὶ μισαλλοδοξίας θὰ ἐπικρατοῦσαν νηφάλιες σκέψεις καὶ ἀπόψεις. Ἔγινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἡ μεταβίβαση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς δικτάτορες στοὺς παλαιοπολιτικοὺς χωρὶς ἀνάμειξη τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἔθετε ἐκποδὼν μερικούς, τουλάχιστον, ἔδωσε τὴ δυνατότητα σὲ νέα πρόσωπα, ἄγνωστα, ποὺ ἐλλόχευαν ἐδῶ καὶ στὸ Ἐξωτερικό, νὰ ἐπικρατήσουν στὴν πολιτικὴ μὲ δημοκρατικὰ προσχήματα. Οἱ παλαιοκομματικοὶ παράγοντες ἐπανῆλθαν ἀδύναμοι καὶ σύντομα, λόγῳ ἡλικίας, ἐξαφανίστηκαν. Τὰ πρόσωπα τῆς δικτατορίας, πλὴν λίγων ποὺ τιμωρήθηκαν, ἔμειναν προσωρινῶς στὸ περιθώριο καὶ τὸ κοινὸ αἴσθημα ἐπιθυμίας ἀπονομῆς δικαιοσύνης δὲν ἱκανοποιήθηκε.

Ἡ ἐπαναφορὰ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1975 γιὰ ἕνα ἑξάμηνο στὴν κορυφὴ τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ἰωάννου Δ. Κοντῆ, δὲν θεράπευσε τίποτε. Τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κατέλαβε τότε πρόσωπο ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ Ἐξωτερικοῦ, χωρὶς καμία θητεία στὰ κοινὰ ἀλλὰ μὲ περισσὴ ἀναίδεια στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς παλαιότερους καὶ ἀνώτερούς του στὴν ἐπιστήμη. Οὔτε ὑπῆρξε, οὔτε ἐκδηλώθηκε διάθεση ἐπανόδου στὴν παλαιότερη τάξη. Ὁ καθένας ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν προσωπικῶν του ἐπιδιώξεων. Ὁ καταργημένος Σύλλογος τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων ἀναβίωσε μὲ συνδικαλιστικὰ αἰτήματα, τὰ ὁποῖα ξεπεράστηκαν ἀπὸ τὸν Σύλλογο φυλάκων ἀρχαιοτήτων, ποὺ μὲ τὴν καθοδήγηση προσώπου γνωστοῦ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἑπταετίας θεώρησε ὡς πρῶτο ἐπίτευγμα ἐκδημοκρατισμοῦ τὴν κατάργηση τῆς στολῆς ὡς ὑπενθυμιστικῆς τῆς δικτατορίας καί, τέλος, τὴν ἐπίτευξη τῆς πλήρους ἐλευθερίας ἀπὸ κανονισμούς.

Τὸ 1967 καὶ τὸ 1974 ὑπῆρξαν ἡ οὐρανόθεν ὕλη ποὺ ὁδήγησε στὴ μεγαλύτερη καὶ πλέον ἀποφασιστικὴ τομὴ στὴ σύσταση καὶ στὴν

ὑπόσταση τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ Ὀκτωβρίου 1981. Τὴν Ὑπηρεσία πάντα ἐπηρέαζαν τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τὰ συμφέροντα ὁρισμένων ἰσχυρῶν ὀπαδῶν τους, ἀλλὰ ὑπῆρχε καὶ ἐσωτερικὴ ἀντίσταση ποὺ ἐπιδροῦσε ἀνασχετικὰ στὶς ἰδιοτελεῖς ἀπαιτήσεις καὶ ἐπιδιώξεις. Μὲ τὴν *ἀλλαγὴ* τοῦ 1981 τὸ κόμμα ποὺ ἐπεκράτησε ἀνέλαβε καὶ τὴ διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας. Καταργήθηκε ἡ θέση τοῦ Προϊσταμένου ἀρχαιολόγου μὲ τὶς ἐκτεταμένες ἁρμοδιότητές του, καὶ τὰ καθήκοντά του ἐκτελοῦσε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου, πάντοτε τοῦ κόμματος, ποὺ δὲν ἀξιώθηκε νὰ γίνει ὑπουργός, ἀνίδεος τῆς ἀρχαιολογίας καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς συμβούλους εἴτε πρόσωπα ἔξω ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, πανεπιστημιακούς, εἴτε μέλη της ποὺ ἡ εἴσοδός τους σ' αὐτὴν ἦταν ἀνώμαλη. Τὰ ἄτομα αὐτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ διευθυντὲς τῶν Διευθύνσεων, ἰσχυροποιοῦσαν τὴ θέση τους μὲ τὸ σύστημα τῶν εὐνοϊκῶν εἰσηγήσεων γιὰ ἰδιοτελῆ αἰτήματα τῶν ἄλλων Ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴ βαθμιαία ἐπιστημονικὴ φθορὰ τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία, γιγαντωμένη πλέον, βρέθηκε μὲ ἀμύθητους πόρους ποὺ ξοδεύονταν σὲ κενὰ ἐπιστημονικοῦ ἀποτελέσματος ἔργα, ποὺ ἔβλαπταν τὶς ἀρχαιότητες ἀλλὰ ὠφελοῦσαν τεχνικὲς ἑταιρεῖες, ἰδιῶτες ἢ τὴν Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση. Δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον σημαντικὰ γεγονότα ἡ χορηγία κρατικοῦ Ὀργανισμοῦ πρὸς ἰδιωτικὸ μουσεῖο τῆς Ἀθήνας γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν γενεθλίων θείου ὑπουργοῦ, γιατὶ κύριο καὶ γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς περιόδου ὑπῆρξε ἡ μὲ εἰδικοὺς λογαριασμοὺς ἰδιοποίηση πόρων. Μέσα ἀπὸ ἕνα περίπλοκο καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀμνηστευμένο γραφειοκρατικὸ σύστημα, ξοδεύονταν γιγαντιαῖα ποσὰ γιὰ πράγματα ποὺ δὲν ὠφελοῦσαν τὰ μνημεῖα οὔτε εἶχαν ἐπιστημονικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀσυδοσία αὐτὴ συμβάδιζε μὲ τὴν πτώση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου τῆς Ὑπηρεσίας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔντιμη λογική, ἂν 55 Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητὲς γέμιζαν μὲ τὶς μελέτες τους καὶ τὶς ἐκθέσεις τους τὸ 1960 τοὺς τόμους τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, τί ἔπρεπε νὰ ἐκδίδεται τὸ 2010 μὲ τὸ εἰκοσαπλάσιο ἐπιστημονικὸ προσωπικό, μὲ τὴ βοήθεια τῆς πληροφορικῆς καὶ τὴν ἄνοδο τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀρχαιολόγων;

Ἡ κατάργηση τῆς θέσης τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας στέ-

ρησε ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάζουν καὶ νὰ συζητοῦν τὰ ζητήματα τῶν Ἐφορειῶν τους μὲ πρόσωπο ποὺ εἶχε γνώση τῶν πραγμάτων καὶ ἁρμοδιότητα νὰ λύνει τὰ προβλήματά τους. Ἡ κατάργηση ἀκόμη τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ τίτλου τοῦ Ἐφόρου μείωσε τὸ κύρος τῆς Ὑπηρεσίας καὶ στοὺς πολλοὺς ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικό της, ὅπου κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς «ἀλλαγῆς» τῶν πραγμάτων μιὰ μερίδα ἐκείνων ποὺ εἶχαν διοριστεῖ μὲ τὸν νόμο τῆς δικτατορίας χωρὶς νὰ διαγωνιστοῦν, προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει συστήματα αὐτοκυβέρνησης καὶ αὐτοδιοίκησης ποὺ ἔφεραν δῆθεν πρὸς τὸν κυβερνητικὸ σοσιαλισμό. Ἡ ἀνάρτηση εἰκόνων τοῦ Μὰρξ καὶ ἡ γενειάδα ἀποτέλεσαν τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς νέας κατάστασης στὴ διοίκηση καὶ τῆς Ὑπηρεσίας, ὅπως λίγα χρόνια νωρίτερα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ἀναρτοῦσαν στὰ γραφεῖα τους εἰκόνες τοῦ χειρουργοῦ ὀρθοπεδικοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὅλα προέρχονταν ἀπὸ τοὺς πλέον ἀδύναμους ἐπιστημονικῶς οἱ ὁποῖοι, τελικῶς, ἔφθασαν στὴν κορυφὴ τῆς Ὑπηρεσίας. Ὑπῆρξαν Ἐφορεῖες οἱ ὁποῖες γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ παρέλυσαν ἕως ὅτου ἠρεμήσει ἡ ἀνώμαλη κατάσταση στὴν ὁποία ἀρεσκόταν ἡ κυβέρνηση. Τὴν κατάσταση αὐτὴ εὐνοοῦσε τὸ στενὸ περιβάλλον τῆς ἐπὶ πολλὰ χρόνια ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ τῶν κυβερνήσεων τοῦ 1981. Ἡ ὑπουργός, μὲ πλήρη ἄγνοια τῶν πραγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης, δημιούργησε γύρω της ἕναν κύκλο ἀμαθῶν προσώπων ποὺ ἀνέλαβαν τὴ διαχείριση καὶ διεκπεραίωση τῶν ὑπηρεσιακῶν ζητημάτων. Πλῆθος περίμενε κάθε πρωὶ τὴν ὑπουργὸ γιὰ νὰ τῆς ἐκθέσει τὰ αἰτήματά του, συνήθως κατὰ τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ ἐμπόδιζαν παρανομίες καὶ αὐθαιρεσίες. Οἱ σύμβουλοι, οἱ εἰδικοὶ γραμματεῖς, ἀρχιτέκτονες συνήθως, ἀναλάμβαναν τὸν χειρισμὸ τῶν ὑπηρεσιακῶν θεμάτων μὲ μόνο κριτήριο τὴν ἱκανοποίηση τῶν λαϊκῶν αἰτημάτων, τὰ ὁποῖα αἰτήματα σὲ κανονικὴ πολιτικὴ κατάσταση θὰ ἀπορρίπτονταν.

Δυσχέρειες δημιούργησε καὶ ὁ πρῶτος Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου, ἀρχιτέκτων, ὑψηλὸ κομματικὸ στέλεχος, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπηρετήσει στὴ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ ’60 καί, φαίνεται, εἶχε ἀποκομίσει ἀπὸ τὴ θητεία του ἐκείνη δυσεξίτηλες ἐμπειρίες.

Μὲ τὴ νέα πολιτικὴ κατάσταση ὅλα ἄλλαξαν καὶ κάθε καθιερωμένο τέθηκε ἐκποδών. Καταργήθηκε κάθε ἔννοια ἐπιστημονικῆς ἱεραρχίας καὶ θεωρήθηκε ὡς δημοκρατικὸ ἐπίτευγμα ἡ τοποθέτηση στὰ συμβούλια τυχαίων, ἀμαθῶν καὶ τυχαρπάστων προσώπων. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἀπόκτησε μέλη ἀνίδεα κάθε ἔννοιας ἐπιστήμης καὶ τὸ Ὑπηρεσιακὸ συγκροτήθηκε μὲ τὴ συμμετοχὴ κατωτέρων ὑπαλλήλων, διοικητικῶν καὶ τοῦ Κλάδου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ συντάκτου τοῦ παρόντος, ποὺ ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1982 κατεῖχε τὴν πρώτη θέση στὴν ἱεραρχία τοῦ Κλάδου – μετὰ τὴν ἀπόλυση μὲ τὸν νόμο 1232/1982 τῶν δύο ἀρχαιοτέρων του Γενικῶν Ἐφόρων – δὲν μετεῖχε ἕως τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τὸν Ἰούνιο τοῦ 1994 σὲ κανένα συμβούλιο, ἀρχαιολογικό, ὑπηρεσιακό, ΤΑΠ, καὶ οὔτε ζητήθηκε ἐπὶ $12^1/_2$ χρόνια ἡ γνώμη του γιὰ οἱοδήποτε θέμα. Ἀντίθετα, ὅπου μετεῖχε πρὶν ἀπὸ τὸ 1982 τοποθετήθηκαν ἀρχαιολόγοι ποὺ εἶχαν διοριστεῖ ἀνώμαλα ἀπὸ τὴ δικτατορία.

Μνημονεύω προσωπικὲς περιπτώσεις γιατὶ ὡς ἀπολύτως ἀκραῖες δείχνουν ποιὸ ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς τὸ νέο πνεῦμα στὴν Ὑπηρεσία μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴ διάλυσή της καὶ τὴν ὑποταγή της στὴν κομματικὴ γραμμή. Τοῦτο πέτυχε πλήρως ὅταν ὑψηλὴ θέση σ' αὐτὴν δόθηκε σὲ πρόσωπο ποὺ εἶχε διοριστεῖ ἐπὶ δικτατορίας 21ης Ἀπριλίου. Ἡ ὅλη του ἕως τότε κομματικὴ δραστηριότητα θεωρήθηκε ὡς προσὸν γιὰ τὴν κατάληψη τῆς κύριας θέσης τῆς ἀρχαιότερης ἐπιστημονικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, ποὺ εἶχαν τιμήσει κορυφὲς τῆς ἐπιστήμης. Καὶ τὸ πρόσωπο αὐτό, καὶ ὅσα τὸ διαδέχτηκαν, ἦσαν εἰκονικά. Ἐκεῖνο ποὺ χρειαζόταν ἀπ' αὐτοὺς ἦταν νὰ ὑπερθεματίζουν στὶς ἐπιθυμίες τοῦ κόμματος καὶ νὰ δίνουν ἐπιστημονικὴ ἐπίφαση σὲ ἰδιοτελεῖς ἀποφάσεις.

Ἡ πορεία τῆς Ὑπηρεσίας, ἀπὸ τὸ 1967 ἕως σήμερα, δὲν εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔπρεπε καὶ ποὺ ἀρκετοὶ περίμεναν. Οἱ πολιτικὲς μεταβολὲς τῶν ἐτῶν 1967, 1974, 1981, ἡ ἔνταξη τῆς χώρας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἕνωση καὶ ὁ συνακόλουθος χείμαρρος τῶν πόρων, ἡ κατάργηση ἐπὶ μακρὰ ἔτη τοῦ εἰσαγωγικοῦ διαγωνισμοῦ, ἡ ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ προαγωγὴ σὲ Προϊσταμένους Ἐφορειῶν προσώπων ποὺ δὲν εἶχαν κατάρτιση, ἡ ἀνάπτυξη συνδικαλιστικῆς νοοτροπίας καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀρχαιολόγων

τοῦ Κλάδου στὶς κυβερνήσεις, ἡ ἀθρόα πρόσληψη πτυχιούχων γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν καὶ ἡ δημιουργία κατηγοριῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἀντιμάχονταν μεταξύ τους, ἡ βαθμιαία σκόπιμη παράλυση τῆς ἔκδοσης τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, ἀποτέλεσμα καὶ τῆς ἀνικανότητας μιᾶς μερίδας μελῶν τῆς Ὑπηρεσίας νὰ διατυπώσει τὶς σκέψεις της, ἡ κατάληψη τῆς θέσης τοῦ Προέδρου τοῦ ΤΑΠ ἀπὸ πρόσωπα ἀνίδεα καὶ ἐχθρικὰ πρὸς τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἡ ἀναγκαστικὴ ἀνάπτυξη χωριστικῶν τάσεων, στὴ Θεσσαλονίκη πρῶτα μὲ τὴν ἔκδοση ἰδιαίτερων ἐπιστημονικῶν ἀπολογισμῶν γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἡ κατόπιν μίμηση ἀπὸ ἄλλα πανεπιστήμια καὶ Ἐφορεῖες τῶν Ἀρχαιοτήτων, διέσπασαν τὴν ἑνότητα τοῦ Κλάδου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ ἕνα τρίτο τοῦ αἰῶνος στερεῖται ἡγεσίας καὶ ἐπιστημονικῆς καθοδήγησης.

Ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἡ Ἰταλία τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ βασίλεια καὶ τὸ Βατικανό. Ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τὸ 1828, ὑπῆρχε στὴ διοίκησή της πνεῦμα ἑνότητος. Ἂν ἡ Ὑπηρεσία δὲν μπόρεσε νὰ ὀργανωθεῖ ὅπως ἔπρεπε, αὐτὸ ὀφείλεται στοὺς πολιτικοὺς ποὺ ἀντιδροῦσαν, θεωρώντας πάντοτε τὶς ἀρχαιότητες σημαντικὲς γιὰ τοὺς σκοπούς τους, τὴν Ὑπηρεσία ὅμως ἐνοχλητική, ἀντίληψη ποὺ ἰσχύει ἕως σήμερα. Ὁ κομματισμὸς ποὺ ἐπικράτησε ἀπὸ τὸ 1981 διέσπασε τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐμφύσησε πνεῦμα ὑποταγῆς καὶ φόβου ἀπώλειας τῶν κεκτημένων, τὸ σημαντικότερο τῶν ὁποίων ἦταν κάποια θέση ποὺ τοὺς ἐξυπηρετοῦσε.

Τὸ τελευταῖο, ἡ μονιμότητα σὲ μία θέση, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς μετὰ τὸ 1974 περιόδου. Ὑπάρχουν ἀρχαιολόγοι τῆς Ὑπηρεσίας, συνταξιοῦχοι πλέον, ποὺ ὑπηρέτησαν ἐπὶ 35 χρόνια μόνον σὲ μία ἢ δύο Ἐφορεῖες τὸ πολύ, σὰν νὰ ἦσαν φαρμακοποιοὶ ἢ συμβολαιογράφοι. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, ἀρκετοί, ποὺ ὑπηρέτησαν μόνον στὴν Ἀριστείδου καὶ τὴν Μπουμπουλίνας. Ἦσαν οἱ εὐνοούμενοι αὐλικοί.

Ἕνα χαρακτηριστικὸ τῆς Ὑπηρεσίας τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἀναπτύχθηκε κατὰ νοσηρὸ τρόπο μετὰ τὸ 1981, εἶναι τὰ συνέδρια. Στὴν Ὑπηρεσία ἔφθασαν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ στὴν ὑπερβολὴ καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐκολία καὶ ταχύτητα ὀργάνωσης στὴν ἐλαφρότητα. Ὅλες, σχεδόν, οἱ Ἐφορεῖες ὀργάνωσαν καὶ ὀργανώνουν συνέδρια, εἴτε κατὰ

Ἐφορεία εἴτε κατὰ εὐρύτερη γεωγραφικὴ τάξη, γιὰ ἀνακοίνωση νέων εὑρημάτων μιᾶς περιοχῆς, ἑνὸς νομοῦ, ἑνὸς νησιοῦ. Ὡς πρὸς τὴν πληρότητα καὶ τὸ περιεχόμενο οἱ ἀνακοινώσεις ἀποτελοῦν τὸ ὑποκατάστατο τῶν Χρονικῶν τοῦ *Δελτίου*. Ὅταν τὰ συνέδρια ὀργανώνονται ἀπὸ Δήμους, οἱ ὁποῖοι πληρώνουν καὶ τὰ ἔξοδα, συνήθως ἀνακοινώνονται γνωστὰ καὶ δημοσιευμένα ἤδη ἀπὸ τοὺς συνέδρους πράγματα. Συνέδρια ὀργανώνουν καὶ οἱ Ἐπιτροπὲς Ἔργων. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι τὰ πρακτικὰ εἴτε δὲν δημοσιεύονται εἴτε δημοσιεύονται μετὰ πολὺ χρόνο ἀπὸ κάποιον Δῆμο ἢ ἄλλο νομικὸ πρόσωπο ποὺ διανέμει ἕναν ἀριθμὸ ἀντιτύπων σὲ τοπικοὺς παράγοντες. Ποτὲ δὲν γίνονται γνωστὰ ἐγκαίρως ἢ τακτικά. Τυχαίως πληροφορεῖται κανεὶς τὴν ὕπαρξή τους. Ἡ συχνότης τῶν ἀρχαιολογικῶν συνεδρίων στὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε θὰ μποροῦσαν οἱ ἀνακοινώσεις ποὺ γίνονται νὰ γέμιζαν ἕνα περιοδικὸ ὅπως ἡ *Ἐφημερὶς* ἢ τὸ *Δελτίο* δυὸ φορές, τουλάχιστον, τὸν χρόνο.

Τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου, δηλαδὴ τὸ τμῆμα τῶν τελευταίων 56 χρόνων τῆς χρονογραφίας, ἔχει ἔντονο προσωπικὸ χαρακτήρα. Ὅλα ὅσα διηγοῦμαι τὰ ἔζησα, μὲ ἀφοροῦσαν καὶ ἐπέδρασαν στὴ δική μου πορεία καὶ πρόοδο, καὶ κυρίως τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ 1981 καὶ ὕστερα κυριαρχήθηκε ἀπὸ πρόσωπα ξένα, εἴτε αὐτὰ ἦσαν κομματικὰ εἴτε τοῦ Κλάδου, εἴτε ἀρχιτέκτονες ἢ τεχνικοί. Ἡ Ὑπηρεσία ὑποτάχθηκε στὸ πλῆθος αὐτὸ ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὴ σκιώδη δημοκρατία μας καὶ ἔγινε ἐξάρτημα προσώπων ποὺ μόνη τους μέριμνα ἦταν ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐξασφάλιση καὶ ἡ κοινωνικὴ προβολή τους, χωρὶς νὰ μένει ἀπ' ἔξω καὶ ὁ προσωπικὸς πλουτισμός. Ἡ Ὑπηρεσία ἔγινε ὄργανο τοῦ διεφθαρμένου πολιτικοῦ κόσμου. Λίγες περιπτώσεις, ἀντίθετες πρὸς τὴν κατάσταση αὐτή, δὲν ἀλλάζουν τὴν ὅλη εἰκόνα καὶ τὴν καθολικὴ νοοτροπία.

Ἄρχισα νὰ γράφω τὸ βιβλίο ὡς μία βελτιωμένη μορφὴ τοῦ *Δοκιμίου*. Διαπίστωσα ὅτι θὰ ἦταν μερικῶς χρήσιμο καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ δώσω κάτι περισσότερο διεξοδικὸ καὶ διαφωτιστικό. Τὸ ἐγχείρημα ἦταν μεγάλο καί, κυρίως, δυσάρεστο, διότι ἀπὸ τὰ 184 χρόνια τῆς Ὑπηρεσίας (1828-2012) τὰ 56 – σχεδὸν τὸ ἕνα τρίτο τοῦ διαστήματος αὐτοῦ – ὑπηρετῶ τὴν ἀρχαιολογία ὡς ἡμερομίσθιος, ὡς μόνιμο μέλος

τοῦ Κλάδου καὶ ὡς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἐνῶ ὅσα ἐκθέτω εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ ὑπάρχει στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων, ποὺ ὀφείλεται στὸ ὅτι θεωρῶ τὰ μνημεῖα ὡς ἐθνικὰ κειμήλια καὶ ἀναντικατάστατα ἐπιστημονικὰ τεκμήρια. Οἱ ἰδέες μου δὲν ταιριάζουν οὔτε μὲ αὐτὲς ποὺ κυριαρχοῦν σήμερα στὴν Ὑπηρεσία οὔτε μὲ πολλῶν πρώην συναδέλφων μου. Κατηγορήθηκα ἀπὸ πρόσωπα τοῦ κομματικοῦ καθεστῶτος ὅτι τηρῶ «ἀντιαρχαιολογικὴ» στάση. Μὲ τοῦτο ἐννοεῖται ὅτι δὲν συγκατατέθηκα στὶς πράξεις τους. Αὐτὸ ἀφορᾶ τὴν ἀπὸ τοῦ 1981 ἐξ ἀρχαιολόγων αὐλὴ τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν Γενικῶν Γραμματέων, ἐπὶ δεκαετίες τὴν ἴδια, πρόσωπα ταπεινὰ καὶ ὑποταγμένα στοὺς πολιτικούς, κακεντρεχῆ πρὸς ἐκεῖνα τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ θεωροῦν τὴν προστασία τῶν μνημείων πρῶτο τους καθῆκον καὶ μέριμνα.

Τὸ βιβλίο γράφτηκε κατὰ τὶς ἀπόψεις μου γιὰ τὸ γενικῶς χρήσιμο. Ἄλλοι, ἂν ἔχουν τὰ στοιχεῖα καὶ τὴ γνώση, μποροῦν νὰ γράψουν κάτι καλύτερο καὶ ὠφελιμότερο. Ἕνα πράγμα μπορῶ νὰ βεβαιώσω· σὲ καμία σελίδα του δὲν ὑπάρχουν ἀνακρίβειες. Τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τὸ μεγάλο του ἐλάττωμα γιὰ ὅσους πιστεύουν ὅτι ἡ ἀλήθεια καλὸ εἶναι νὰ κοιμᾶται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἄρχισε νὰ ὀργανώνεται ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια τὸ 1828. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως γιὰ τὴ διάσωση καὶ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων – ὄχι μελέτη ἢ δημοσίευση – ὑπῆρχε σὲ ἀρκετοὺς Ἕλληνες, ἐντελῶς θεωρητικά, συμβατικὰ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ρήγα Φεραίου.

Ὁ πρωτομάρτυς τῆς Ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων στή «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος» ποὺ δημοσίευσε σὲ 12 φύλλα τὸ 1796-1797 παρέθεσε ἄφθονες ἀρχαῖες ὀνομασίες τῶν ἑλληνικῶν τόπων κοντὰ στὰ τότε δημώδη ὀνόματά τους, ἀπεικόνισε σὲ κάθε φύλλο πλῆθος ἀρχαίων νομισμάτων καὶ παρέμβαλε στὰ φύλλα τῶν χαρτῶν *ἐπιπεδογραφίες* «τοῦ περάσματος τῶν Θερμοπυλῶν», «τῆς Σπάρτης καὶ τῶν περὶ αὐτήν», «τῆς Φερᾶς λεγομένης νῦν Βελεστίνος», «τῶν περὶ τὰς Ἀθήνας», τῆς «μάχης τῶν Πλαταιῶν», «τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας», «τοπογραφία τῆς Ὀλυμπίας», «τὰ περὶ τοὺς Δελφούς». Ὁ Ρήγας ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ στὸν τόμο τῆς μετάφρασής του τοῦ «Νέου Ἀναχάρσιδος»[1] δημοσιεύει ἐπιτύμβια ἐπιγραφή[2].

Φροντίδα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἐκδηλώθηκε εὐθὺς ὡς ἱδρύθηκε τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἄρχισαν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ ἰσχύουν οἱ νόμοι. Ἕως τότε, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἴσχυε τὸ δίκαιο τοῦ δυνάστη, ὁ ὁποῖος παραχωροῦσε, μὲ οἰκονομικὸ ἢ πολιτικὸ ὄφελος, σὲ οἱονδή-

---

1. *Voyage du Jeune Anacharsis en Grèce*, τοῦ Abbé Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795).

2. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη 10, Ἀετός, Ἀθῆναι 1953) 357. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἡ *IG* IX,2, 1371: Ἐλπὶς Ἀχιλλέως, ἥρως χρηστέ, χαῖρε.

ποτε τὸ δικαίωμα τῆς ἀπαγωγῆς ἀρχαίων ἢ τῆς διενέργειας ἀνασκαφῶν. Οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, οἱ λογιότεροι φυσικά, εἶχαν πολὺ ἀόριστη ἰδέα γιὰ τὴ σημασία τῶν ἀρχαιοτήτων, σχηματισμένη ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν περιηγητῶν ποὺ συνέρρεαν στὴν Ἑλλάδα στὰ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὰ κατὰ τὴ διάρκειά της χρόνια. Κέντρο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἦταν, κυρίως, ἡ Ἀθήνα.

1807. Υπομνημα του Κοραη. Γενικὲς ἀρχὲς καὶ ὁδηγίες γιὰ τὴ συγκέντρωση, προστασία καὶ μελέτη τῶν χειρογράφων, βιβλίων καὶ ἀρχαιοτήτων ἐξέθεσε πρῶτος ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς τὸ 1807, στὰ Προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἰσοκράτους, στὰ ὁποῖα περιέχεται ἔκκληση[3] πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη. Πρότεινε ὁ Κοραῆς τὴ δημιουργία Μουσείου γιὰ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴ φύλαξη τῶν κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Μία παράγραφος περιέχει τὰ σχετικὰ μὲ τὰ λείψανα τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ πρέπει νὰ συγκεντρώνονται: νομίσματα, ἀγγεῖα, πολύτιμα σκεύη, πολύτιμοι λίθοι, κίονες, στῆλες ἢ θραύσματα στηλῶν, ἐπιγραφές. Ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ ἐκείνων ποὺ θὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ στὸ νὰ σημειώνουν ὅλα τὰ στοιχεῖα προέλευσης τῶν ἀρχαιοτήτων μὲ λεπτομέρειες.

Νομικὰ δικαιώματα πάνω στὶς ἀρχαιότητες ἀπέκτησαν οἱ Ἕλληνες πρώτη φορὰ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση. Συμβατικὰ ἀπὸ τὸ 146 π.Χ. τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, τὰ ἔργα τέχνης τῶν ἀρχαίων, βρίσκονταν στὴ διάκριση τοῦ κάθε εἰσβολέα, κάθε κατακτητῆ, κάθε δυνάστη. Ρωμαῖοι, βάρβαροι, Βυζαντινοί, Φράγκοι, Τοῦρκοι, Βενετσάνοι, Γενοβέζοι, Ρῶσοι, Ἄγγλοι, Ὁλλανδοί, Γάλλοι λεηλατοῦσαν ἐλεύθερα τὸν

---

3. *Τὰ εἰς τὴν ἔκδοσιν (1807) τοῦ Ἰσοκράτους Προλεγόμενα. Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν*, στὸν τόμο *Συλλογὴ τῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην, καὶ τὰ πάρεργα Προλεγομένων καί τινων συγγραμματίων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ* (ἐν Παρισίοις 1833) 256-262. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση μὲ τὸν τίτλο: *Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ἡ αὐτοβιογραφία του* (ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1984) Α΄ 256-262.

τόπο, χωρὶς οἱ κάτοικοί του νὰ μποροῦν νὰ διαμαρτυρηθοῦν. Συχνὰ μάλιστα βοηθοῦσαν, μὲ ἀμοιβή, τοὺς ἅρπαγες.

1813. ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ὑπῆρξαν ἀτελέσφορες προσπάθειες γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων. Τὸ 1813 ἱδρύθηκε στὴν Ἀθήνα ἡ *Φιλόμουσος Ἑταιρεία*, τῆς ὁποίας οἱ σκοποὶ ἦσαν ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ἀρχαιολογικοί, ὅπως μὲ σαφήνεια ἐκτίθενται στὸ ἄρθρο δ΄ τοῦ καταστατικοῦ της: «Ἡ ῥηθεῖσα καταβολὴ θέλει χρησιμεύσει εἰς καλλιέργειαν καὶ φωτισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος τῶν νέων διὰ τῆς σπουδῆς τῶν Ἐπιστημῶν, εἰς ἔκδοσιν χρησίμων βιβλίων, εἰς βοήθειαν ἐνδεῶν μαθητῶν, εἰς ἀνακαλύψεις ἀρχαιοτήτων, εἰς συλλογὴν ἐπὶ λίθων Ἐπιγραφῶν, Ἀγαλμάτων τε καὶ Σκευῶν, καὶ εἰς ὅ,τι ἄλλο τῶν προσοχῆς ἀξίων»[4]. Σύντομα ἐπεκτείνει τὸν χῶρο τῆς δράσης της μὲ εἰδικότερη ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου της: «Ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀρχαιοτήτων θέλει εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἱερὰς φροντίδας τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας»[5]. Ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους σκοποὺς ὅμως τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καθορίζεται στὸ ἄρθρο θ΄ τοῦ καταστατικοῦ της: «Ἡ Ἑταιρεία ἐκλέγει ἐκ τῶν ἐνθάδε Μελῶν αὐτῆς ἄνδρας εἰδήμονας τῶν ἐνταῦθα Ἀρχαιοτήτων, καὶ ἱκανοὺς εἰς τὸ νὰ συνοδεύωσι τοὺς ἐδῶ φοιτῶντας περιηγητάς, εἰς ἓν ἕκαστον τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχαίων μνημείων, καὶ νὰ προσφέρωσιν αὐτοῖς κάθε ἐνδεχομένην ὑπουργίαν καὶ περιποίησιν»[6].

Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία δὲν ἦταν ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ φαινόταν. Ἤδη ὁ Καποδίστριας εἶχε τονίσει τὴν ἐπιρροὴ τῶν Ἄγγλων σ' αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες δὲν ἦταν πραγματικὸς σκοπός της: «Οἱ Ἄγγλοι ἵδρυσαν ἤδη ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείαν μὲ τὸν φαινομενικὸν σκοπὸν τῆς συλλογῆς καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων»[7].

---

4. *Λόγιος Ἑρμῆς* 1814, 98-103.

5. Αὐτόθι.

6. Αὐτόθι.

7. Ἕλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρία καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες. Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Α. Λογοθέτη-Χωματιανοῦ πρὸς τὸν Γκίλφορντ, στὸν τόμο *Ἀμητὸς στὴ μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου* (Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1984) 195.

Ἀπὸ τὰ ἑκατὸν ἕξι μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, τὰ πενήντα ἕξι ἦσαν Ἕλληνες, σαράντα Ἄγγλοι καὶ δέκα ξένοι διαφόρων ἐθνικοτήτων[8]. Στὰ μέλη αὐτὰ δὲν περιλαμβανόταν κανεὶς Γάλλος, οὔτε μάλιστα ὁ Fauvel[9].

Ἀντίθετα, μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἦσαν πρόσωπα διάσημα γιὰ τὶς ἁρπαγὲς ἀρχαίων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Cockerell μὲ τὴν ὁμάδα του καὶ ὁ Γεώργιος Χριστιανὸς Gropius, ἱδρυτικὸ μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας[10]. Σύμφωνα μὲ νεώτερες ἔρευνες Ἕλληνες, ἱδρυτικὰ μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, ἔκαμαν ἀνασκαφὲς γιὰ λογαριασμὸ ξένων συλλεκτῶν[11]. Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία δὲν προσέφερε σπουδαῖα πράγματα στὴν προστασία τῶν ἀρχαίων καὶ τὸ πνεῦμα κάποιων μελῶν της, Ἑλλήνων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς φιλάρχαιο, ἄλλων δέ, ξένων, ὡς φιλελληνικό.

Σποραδικὲς μνεῖες μᾶς μαθαίνουν ὅτι ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία διέθεσε μικροποσὰ γιὰ ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες[12]. Σχετικὴ πληροφορία τοῦ Καββαδία[13] φαίνεται ὅτι ὀφείλεται σὲ σύγχυση.

1821. Οι Ελληνες αποκτουν δικαιωματα. Τὸ 1821 εἶναι ὁ μεγαλύτερος σταθμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Οἱ Ἕλληνες ἀποκτοῦν νομικὴ καὶ πολιτικὴ ὑπόσταση ἀνάμεσα στοὺς λαούς. Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη Strangford ἀπευθύνει στὶς 15 Αὐγούστου 1821 πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ἔκκληση γιὰ προστασία τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὶς καταστροφὲς τοῦ πολέμου[14]. Λίγες μέρες μετά, στὶς 22 Αὐγούστου, ὁ Μεγάλος Βεζύρης στέλνει διαταγὴ στοὺς στρατιωτικοὺς Διοικητὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀθήνας νὰ λάβουν μέτρα προφύλαξης τῶν ἀρχαίων μνημείων. Θεωρητικὸ καὶ διπλωματικὸ ἦταν τὸ μέτρο τῶν Τούρκων, γιατὶ στὶς συγκρούσεις τοῦ πολέ-

---

8. Αὐτόθι 194.

9. Αὐτόθι 195-196· Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιῶτες στὴν Ἑλλάδα, 1810-1821*, Γ[2] (Ἀθήνα 1975) 579-580.

10. Αὐτόθι 201.

11. Αὐτόθι 209 κἑ.

12. Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆς, *AE* 1837, σ. 10.

13. *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (1900) 12 σημ. 2.

14. Βολονάκης 3.

μου οὔτε οἱ Τοῦρκοι οὔτε οἱ Ἕλληνες νοιάζονταν γιὰ τὶς καταστροφὲς ποὺ γίνονταν, ἀντίθετα τὶς ἐπεδίωκαν.

1822. Η ΠΡΩΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ. Πρώτη νομικὴ φροντίδα τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ διαφύλαξη τῶν ἀρχαιοτήτων εἶναι τοῦ Ἀρείου Πάγου τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος τῆς 4 Φεβρουαρίου 1822[15]. Στὴν ἀπόφασή του συστάσεως τῶν Ἐφορειῶν ὁρίζει ὅτι ἀνάμεσα στά «Χρέη καὶ δικαιώματα τοῦ Ἐφόρου τῆς Πολιτικῆς» εἶναι καὶ τοῦτο: «Φροντίζει διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀρχαιοτήτων». Φαίνεται ἀόριστη ἡ διάταξη καὶ εἶναι πραγματικά, γιατὶ ἡ ἐφαρμογή της προϋπέθετε ὀργάνωση καὶ ἠρεμία. Λίγες μέρες ἀργότερα, στὶς 27 Φεβρουαρίου, ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, γράφει πρὸς τὸν συνταγματάρχη Olivier Voutier, ποὺ πολιορκοῦσε τὴν Ἀκρόπολη, νὰ προσέξει τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, καὶ ἰδιαίτερα τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὥστε νὰ μὴν ὑποστοῦν ζημίες ἀπὸ τὰ κανόνια του[16].

1823. Ο ΚΟΡΑΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΒΟΥΛΗ. Ὁ ἐγκατεστημένος στὸ Παρίσι Ἀδαμάντιος Κοραῆς δὲν παύει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ πνευματικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος. Μὲ γράμμα του πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδᾶτο, τὸν πληροφοροῦσε πὼς στὶς 27 Αὐγούστου 1823 εἶχε στείλει ὑπόμνημα πρὸς τὸν πρόεδρο τοῦ «συνεδρίου τῶν ἀντιπροσώπων» τῆς Γαλλίας. Θέμα του ἦταν, μεταξὺ ἄλλων, «ἡ συνάθροισις καὶ φυλακὴ τῶν λειψάνων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος»[17].

1824. Το ΕΡΕΧΘΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟ. Ἐπίσης θεωρητικὴ ἦταν καὶ ἡ ἄδεια ποὺ ἔδωσαν οἱ Δημογέροντες Ἀθηνῶν στὴ Φιλόμουσο Ἑταιρεία νὰ χρησιμοποιήσει κάποιον χῶρο στὴν Ἀκρόπολη γιὰ μουσεῖο[18]. Ἡ Ἀκρό-

---

15. Μάμουκας Α΄ 98-99· Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων* (Ἀθήνα 1993) 312-313.

16. Νικολάου Μπαλάνου, *Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως* (Ἐν Ἀθήναις 1940) 13-14.

17. *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία* Ε΄ (ΟΜΕΔ, Ἀθήνα 1983) 62-66.

18. Πρωτοψάλτης ἀρ. 4.

πολη τὰ χρόνια ἐκεῖνα – Ἀπρίλης τοῦ 1824 – ἦταν ἕνας λαβύρινθος ἀπὸ ἀρχαῖα μνημεῖα, οἰκοδομὲς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐρείπια. Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ὅμως ἐπιθυμοῦσε τὸ Ἐρέχθειο γιὰ μουσεῖο καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸν Γκούρα νὰ τὸ παραχωρήσει, ἀφοῦ ἀπομακρύνει τὸ μπαρούτι ποὺ ἦταν ἐκεῖ ἀποθηκευμένο[19]. Δὲν ἔγινε ὅμως τὸ Ἐρέχθειο τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ σύντομα θὰ ὑποστεῖ καταστροφὴ ποὺ θὰ ἀφανίσει καὶ τὴν οἰκογένεια τοῦ Γκούρα, ἡ ὁποία κατοικοῦσε στὸ μνημεῖο.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ἐρεχθείου ἐκδηλώθηκε καὶ πάλι στὶς 10 Μαρτίου 1825 μὲ γράμμα τοῦ Γκούρα πρὸς τὴν κυβέρνηση, μὲ τὸ ὁποῖο ζητοῦσε τὴν προστασία τοῦ Ἐρεχθείου μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μπαρουτιοῦ καὶ τὴ μεταφορά του στὸν Γουλᾶ, τὸν πύργο τῶν Προπυλαίων[20]. Τὴν παράκλησή του αὐτὴ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἑπομένη 11 Μαρτίου μὲ σημείωμά του: «Νὰ γένῃ ὁ γουλᾶς τζεπχανές, διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ περίφημος ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως, διὰ νὰ ἀσφαλισθῇ τὸ μπαροῦτι καὶ τὸ φρούριον, διότι εἰς τὸν ναὸν εἶναι ἐπικίνδυνον»[21].

1825. Διαταγμα του Παπαφλεσσα. Μόλις στὶς 10 Φεβρουαρίου 1825 θὰ ἐκδηλωθεῖ νέο ἐπίσημο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος Γρηγόριος Δικαῖος, ὁ Παπαφλέσσας, ἐκδίδει στὸ Ναύπλιο διάταγμα μὲ τὸ ὁποῖο ὁρίζονται «Χρέη καὶ καθήκοντα τοῦ Ἐφόρου τῆς Παιδείας». Ἀνάμεσα στὰ χρέη του εἶναι: «θ) Νὰ δώσῃ παραγγελίαν εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἐπάρχους καὶ δημογέροντας καὶ ἐπιτρόπους καὶ διδασκάλους τῶν σχολείων, διὰ νὰ συνάξουν τὰς ἀρχαιότητας, ὅπου κατὰ καιροὺς εὑρίσκονται εἰς κάθε τόπον· νομίσματα, δηλαδή, ἀγάλματα, ἐπιγραφὰς καὶ ὅ,τι ἄλλο λείψανον ἀρχαιότητος, διὰ νὰ τὰ ἀποταμιεύσουν εἰς τὰ σχολεῖα, διὰ ν' ἀποκτήσῃ, μὲ τὸν καιρόν, πᾶν σχολεῖον τὸ Μουσεῖον του». Εἶναι μιὰ ἐνέργεια ποὺ δείχνει αἰσιοδοξία. Δὲν θὰ τελεσφορήσει, γιατὶ δὲν ὑπάρχει κράτος καὶ νόμος.

---

19. Πρωτοψάλτης ἀρ. 5.
20. Αὐτόθι ἀρ. 7.
21. Αὐτόθι ἀρ. 7.

1825. A. Boeckh. *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Τὴν ἴδια χρονιὰ 1825 ἕνα μεγάλο ἀρχαιογνωστικὸ ἔργο ἀρχίζει νὰ βλέπει τὸ φῶς. Εἶναι τὸ πρῶτο τεῦχος ἀπὸ τὸ *Corpus Inscriptionum Graecarum* (*CIG*) ποὺ συνέτασσε ὁ Αὔγουστος Boeckh. Τὸ δεύτερο τεῦχος θὰ ἐκδοθεῖ τὸν Μάιο τοῦ 1826, καὶ τὸ τρίτο, μὲ τὸ ὁποῖο συμπληρώνεται ὁ πρῶτος τόμος (σελίδες 922), τὸ 1828. Πρώτη φορὰ οἱ ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, κύρια πηγὴ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἀρχαιότητας, συγκεντρώνονταν, κατατάσσονταν κατὰ γεωγραφικὴ τάξη καὶ δημοσιεύονταν μὲ πυκνὰ καὶ σημαντικὰ ὑπομνήματα.

Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ *CIG* ἐκδόθηκε τὸ 1843, καὶ ἦταν καὶ αὐτὸς ἔργο τοῦ A. Boeckh, ὁ τρίτος ἐκδόθηκε τὸ 1853 ἀπὸ τὸν φιλόλογο Johannes Franz[22]. Οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ τόμου εἶχαν συλλεγεῖ ἀπὸ τὸν Boeckh. Ὁ τέταρτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 1859 ἀπὸ τοὺς E. Curtius καὶ A. Kirchhoff. Καὶ αὐτοῦ οἱ ἐπιγραφὲς εἶχαν συλλεγεῖ ἀπὸ τὸν Boeckh καὶ τὸν Franz. Ὁ δεύτερος μάλιστα εἶχε κάνει καὶ τὴν πρώτη κατάταξη καὶ ἐπεξεργασία τους. Τὸ 1877 ἐκδόθηκαν τὰ εὑρετήρια τῶν τεσσάρων τόμων, ἔργο τοῦ H. Roehl.

Καθὼς ἡ Ἐπανάσταση προχωροῦσε, οἱ μνεῖες γιὰ τὶς ἀρχαιότητες θὰ γίνουν συχνότερες καὶ θὰ ἀποκτήσουν θέση στὰ συνταγματικά της κείμενα. Αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάμειξης στὰ πράγματα τοῦ Ἀγώνα περισσοτέρων λογίων, ἀνθρώπων σπουδασμένων στὸ Ἐξωτερικὸ καὶ ποτισμένων μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίδραση τοῦ Κοραῆ, τῶν ἐκδόσεών του τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τῶν εἰσαγωγῶν του στὶς ἐκδόσεις αὐτές, τῶν ἄλλων κειμένων του, τῶν ἐπιστολῶν του, ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἀποφασιστικὴ στὴ δημιουργία μιᾶς κάπως συγκροτημένης ἄποψης γιὰ τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὴ

22. Εἶναι ὁ γνωστὸς ὡς Φρασικλῆς (1804-1851), ὁ ὁποῖος ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1833 μὲ τὸν Ὄθωνα καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 1834 ἦταν προϊστάμενος τοῦ γραφείου διερμηνέων τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Μὲ γραπτὴ ἔκκλησή του πρὸς τὸν Λουδοβῖκο Α΄ τῆς Βαυαρίας ζήτησε τὴν ἀπόλυση τοῦ Maurer καὶ τοῦ Heideck καὶ τὴν παραμονὴ ὡς μόνου ἀντιβασιλέως τοῦ Armansperg, πράγμα ποὺ ὁδήγησε στὴ σύλληψη καὶ ἀπέλασή του.

σημασία τους. Αὐτὰ ποὺ σήμερα θεωροῦμε αὐτονόητα γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἦσαν ἀδιανόητα τότε.

1826. Η ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΖΗΤΕΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ. Στὶς 18 Ἰανουαρίου 1826 ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἀπευθύνει στὸ Ἐκτελεστικὸ Σῶμα, στὸ Ναύπλιο, ἔγγραφο μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖ διοικητικὰ μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων τῆς Ἀθήνας[23]. Ἡ ἀνταπόκριση ἦταν ἄμεση. Ἡ κυβέρνηση μὲ ἀπόφασή της ἀπαγόρευσε τὴν ἐκποίηση οἰκοδομῶν ποὺ εἶχαν σχέση μὲ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἐπέτρεψε τὸ γκρέμισμα ἐκείνων ποὺ γειτόνευαν μὲ ἀρχαιότητες καὶ προκαλοῦσαν σ' αὐτὲς βλάβες. Ἀκόμη διέταξε τὴ συλλογὴ τῶν κινητῶν ἀρχαιοτήτων, τὶς ὁποῖες ἐμπιστεύτηκε στὴ φροντίδα τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας[24].

Τὰ παραπάνω μέτρα ἀφοροῦσαν τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας. Ἄλλοι τόποι, καὶ ἰδιαίτερα τὰ νησιά, λεηλατοῦνταν ἀπὸ τὰ πληρώματα τῶν ξένων πλοίων, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἑλλήνων.

1827. Ο ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ ΑΝΑΓΓΕΛΛΕΙ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1827 ἐκδηλώνεται γιὰ πρώτη φορὰ συστηματικὸ ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφές. Προέρχεται ἀπὸ τὸν Κυριακὸ Σ. Πιττάκη, Ἀθηναῖο, γνωστὸ ἤδη σὲ λόγιους τῆς ἐποχῆς (Κ. Ἀσώπιος, Θ. Φαρμακίδης). Ὁ Πιττάκης μετὰ τὸ 1824 σπούδασε στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία στὴν Κέρκυρα[25]. Ἐπηρεασμένος, πιστεύω, ἀπὸ τὸ γενικὸ ἐπιστημονικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὶς συζητήσεις του μὲ τοὺς λογίους τοῦ περιγύρου του καὶ ἀπὸ τὶς σχέσεις ποὺ εἶχε ἀναπτύξει μὲ τὸν Boeckh μὲ τὰ ἀπόγραφα ποὺ τοῦ ἔστελνε, δημοσιεύει στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* τῆς 30 Μαρτίου 1827 προκήρυξη μὲ τὴν ὁποία ἀναγγέλλει τὴν προσεχῆ ἔκδοση συλλογῆς 1600 ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν[26].

---

23. Πρωτοψάλτης ἀρ.11.
24. Αὐτόθι ἀρ. 13-16.
25. *Αὐταπάτη* 29 κέ.
26. Αὐτόθι ἀρ. 3.

1827. Συνταγμα της Τροιζηνος. Τὸ πρῶτο καθολικῆς σημασίας νομικὸ κείμενο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων εἶναι ἡ ΙΗ΄ παράγραφος ποὺ περιέχει ἡ «Διάταξις Διοικήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας» τῆς 1 Μαΐου 1827 ποὺ ψήφισε ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων στὴν Τροιζήνα. Μὲ αὐτὴν ὁριζόταν ὅτι «ὁ Διοικητὴς χρεωστεῖ νὰ φροντίζῃ νὰ μὴ πωλῶνται, ἢ νὰ μὴ μεταφέρωνται ἐκτὸς τῆς Ἐπικρατείας αἱ ἀρχαιότητες». Ἡ πρακτικὴ σημασία τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἦταν σχεδὸν μηδαμινή, γιατὶ ἡ Ἐπανάσταση εἶχε σιγὰ σιγὰ περιέλθει σὲ ἀδιέξοδο. Ἕνα πολεμικὸ γεγονὸς ὅμως ἔδωσε ἄλλη τροπὴ στὰ πράγματα. Στὶς 8/20 Ὀκτωβρίου 1827 ἔγινε στὸν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου ἡ περιλάλητη ναυμαχία, κατὰ τὴν ὁποία καταστράφηκε ὁ ἐκεῖ τουρκικὸς καὶ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπὸ τοὺς στόλους τῶν τριῶν προστατίδων Δυνάμεων, τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἡ δίκαια φημισμένη καταναυμάχηση ἦταν ἀποφασιστικὴ καὶ ἡ δυσμενὴς τροπὴ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀντιστράφηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

> Σὰν τὸ θέαμα ὅταν ἔφθασα ἐδῶ εἰς τὴν Αἴγινα δὲν εἶδα τὶ παρόμοιο ποτέ, καὶ ἄλλος νὰ μὴν τὸ ἰδῆ.
>
> Ἰωάννης Α. Καποδίστριας

Ελευση του Καποδιστρια. Στὶς 8/20 Ἰανουαρίου 1828 ἔφθασε στὸ Ναύπλιο ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκλεγεῖ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος στὶς 3/15 Ἀπριλίου 1827 μὲ τὸ Ϛ΄ ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθνοσυνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Τροιζῆνος. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 12/24 Ἰανουαρίου, ὁ Καποδίστριας ἀποβιβάστηκε στὴν προσωρινὴ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, τὴν Αἴγινα, ὅπου ὁ λαὸς τὸν ὑποδέχτηκε ὡς σωτήρα. Ὁ Θεόφιλος Καΐρης τὸν προσφώνησε μ' ἕναν βαρυσήμαντο λόγο, προφητικὸ ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος:

> «Ἀκούσατε λοιπόν, λειτουργοὶ τοῦ ὑψίστου, ἀκούσατε σεβάσμιε Πρόεδρε καὶ Βουλευταί, ἀκούσατε πολιτικοί, πολεμικοί, ὅλος ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀκούσατε. «Κύριος ἄρξει ὑμῶν· Κύριος κυβερνήσει ὑμᾶς». Δὲν θέλουσιν ἐξουσιάζει εἰς τὸ ἑξῆς ὀλέθρια πάθη, ὄχι χαμερπεῖς ἰδιοτέλειαι, ὄχι ῥᾳδιουργίαι, ὄχι οἰκεῖος, ἐὰν δὲν εἶναι ἄξιος, ὄχι συγγενής, ἐὰν εἶναι ἀνεπιτήδειος, ὄχι φίλος τοῦ Κυβερνήτου, ἐὰν δὲν ἔχῃ ἱκανότητα· ἀλλὰ ἡ ἱερὰ δικαιοσύνη, καὶ οἱ αἰώνιοι καὶ ἀμετάβλητοι νόμοι τοῦ Θεοῦ, οἱ πρὸς κυβέρνησιν ἐλεύθερου ἀνθρώπου διορισθέντες θέλουσιν κυβερνᾶ»[1].

1828. Πρωτες ιδεες. Πρωτες προτασεις. Ὁ Καποδίστριας βρῆκε τὴν Ἑλλάδα σὲ ἐμφύλιο πόλεμο, μὲ ἄδειο τὸ Δημόσιο Ταμεῖο καὶ χωρὶς καμία, ἀπολύτως, κρατικὴ ὀργάνωση. Ὅλα ἔπρεπε νὰ γίνουν ἐξ

---

1. *Γεν. Ἐφημ.* Γ΄, 28 Ἰαν. 1828, 31-32.

ἀρχῆς καὶ ταυτόχρονα. Τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸ ἑλληνικὸ μνημειακὸ παρελθὸν μποροῦμε νὰ τὶς διαβλέψουμε μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του, τὰ ἔγγραφά του καὶ σποραδικὲς μνεῖες τρίτων. Δὲν γνώριζε σὲ λεπτομέρειες τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος καὶ βασίστηκε σὲ πρόσωπα τοῦ ὑπηρεσιακοῦ του περιβάλλοντος. Παρακολουθοῦμε ὅμως τὶς κατόπιν ἐνέργειές του γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, ὅπως καὶ τῶν ἐντεταλμένων κρατικῶν λειτουργῶν καὶ ὑπαλλήλων, ἀπὸ τὰ ἄφθονα ἔγγραφα ποὺ ἔχουν διασωθεῖ στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καὶ σὲ ἄλλα ἀρχεῖα. Κατὰ πληροφορίες ποὺ μᾶς ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ συγχρόνους, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυβερνήτη Βιάρος ἐξ ἀρχῆς ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀδέσποτες καὶ διεσπαρμένες ἀρχαιότητες, τὶς ὁποῖες φρόντιζε νὰ συγκεντρώνει στὴν Αἴγινα, σὲ μέρος ἀσφαλές. Ὁ Μουστοξύδης τὸ λέει ρητὰ σὲ ἔγγραφό του[2]: «Σεῖς λοιπὸν ὁ πρωταίτιος τῆς συστάσεως τοῦ Μουσείου καὶ ὁ τοσοῦτον συνεργήσας εἰς πλουτισμὸν αὐτοῦ».

Χωρὶς νὰ γνωρίζει τὶς σκέψεις τοῦ Βιάρου καὶ τοῦ Κυβερνήτη, ὁ Λευκάδιος ἀγωνιστὴς καὶ συνεργάτης τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη Νικόλαος Φλογαΐτης πρότεινε, στὶς 31 Μαρτίου 1828, τὴν ἵδρυση Μουσείου. Εἰσηγήθηκε στὸν Καποδίστρια τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐξαγωγῆς ἀπὸ τὴν Ἐπικράτεια τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ τὰ χρόνια ἐκεῖνα γινόταν ἐλεύθερα, κυρίως ἀπὸ τὰ πληρώματα τῶν ξένων πολεμικῶν πλοίων ποὺ τότε ἔπλεαν ἐλεύθερα στὸ Αἰγαῖο καὶ τὸν Σαρωνικό[3]. Ἡ παράγραφος ΙΗ΄ τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος τῆς 1 Μαΐου 1827 ἴσχυε μόνον θεωρητικῶς· δὲν ὑπῆρχε κρατικὴ ὀργάνωση οὔτε τὰ πρόσωπα ποὺ θὰ ἐπέβαλλαν τὴν τήρησή της. Πιθανῶς ὁ Καποδίστριας ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φλογαΐτη, ἀλλὰ καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ Κυβερνήτη εἶχε, ὁπωσδήποτε, ἀπασχοληθεῖ μὲ τὸ ζήτημα. Οἱ ξένοι συλλογεῖς ἀρχαιοτήτων τὰ χρόνια ἐκεῖνα, μὲ τὴ συρροὴ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἑτερόκλητων προσώπων, στρατιωτικῶν, διπλωματῶν, ἐμπορευομένων, τυχοδιωκτῶν, περιηγητῶν τῆς εὐκαιρίας, εἶχαν πολλαπλασιαστεῖ. Οἱ βασιλεῖς τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Βαυαρίας, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας, ζητοῦσαν ἀρχαιότητες. Ἡ Expédition

2. Πρωτοψάλτης ἀρ. 113.

3. Αὐτόθι ἀρ. 28.

Scientifique de Morée λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια θὰ συμπληρώσει τὸ ἀδιέξοδο τῆς παρανομίας, τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐξαλείψει ὁ Κυβερνήτης.

12 Μαΐου 1828. Πρωτη ενεργεια του Καποδιστρια για τις αρχαιοτητες. Η εγκυκλιος 2400. Ἡ κοινωνία τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νησιῶν καλεῖται νὰ ἀλλάξει κάποιους τρόπους καὶ συνήθειες ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ὡς ὑπόδουλη στοὺς Τούρκους καὶ ὡς ἐπαναστατημένη ἐναντίον τους. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προκήρυξη 1882 τῆς 21 Ἀπριλίου 1828 τοῦ Καποδίστρια πρὸς τοὺς Πελοποννησίους[4], μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζει τοὺς Ἑκτάκτους Ἐπιτρόπους. Ἐκεῖνοι θὰ θέσουν τὸν λαό «ὑπὸ τὴν αἰγίδα πατρικῆς καὶ νομίμου Διοικήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀναλλοίωτος βάσις θέλει εἶσθαι ἡ δικαιοσύνη, ἡ ὅσον ἀπροσωπόληπτος, τόσον ἐν ταυτῷ καὶ αὐστηρά».

Εἴκοσι μέρες ἀργότερα ὁ Καποδίστριας ἐκδίδει τὴν ἐγκύκλιο 2400 τῆς 12 Μαΐου 1828 μὲ τίτλο «Ξεχωρισταὶ ὁδηγίαι πρὸς τοὺς κατὰ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος Ἑκτάκτους Ἐπιτρόπους». Τὸ θέμα της εἶναι φορολογικό. Εἰσφορὲς τῶν νησιῶν, τῶν μοναστηριῶν καὶ γενικὰ εὕρεση πηγῶν εἰσοδημάτων γιὰ τὸ κράτος[5]. Σὲ αὐτὸ τὸ οἰκονομικοῦ περιεχομένου ἔγγραφο τῶν 43 στίχων ἡ τελευταία παράγραφος 3,5 στίχων εἶναι ἀφιερωμένη στὶς ἀρχαιότητες: «Οἱ Ἕκτακτοι Ἐπίτροποι θέλουν ἐπαγρυπνεῖ ὥστε αἱ ἀρχαιότητες, δηλαδὴ νομίσματα παλαιά, ἑρμόγλυπτα, ἢ ἄλλα ἀρχαῖα λείψανα, νὰ μὴν ἐξάγωνται παντελῶς ἀπὸ τὸν τόπον, καὶ νὰ παραχωρῶνται κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν παρὰ τῶν κυρίων αὐτῶν».

Ἡ παράγραφος δὲν εἶναι νόμος ἀλλὰ ἁπλὴ παραίνεση καὶ ὑπενθύμιση ἑνὸς σημαντικοῦ ζητήματος ποὺ δὲν ἦταν ἀκόμη ἕτοιμη ἡ κυβέρνηση νὰ ἀντιμετωπίσει συστηματικά.

---

4. *Γεν. Ἐφημ.* 28, 21 Ἀπρ. 1828, 116-117.

5. Ὁ Πρωτοψάλτης ἀρ. 29 παραθέτει μικρὸ ἀπόσπασμα. Ὁλόκληρη ἡ ἐγκύκλιος ΓΑΚ, Ἕκτακτοι Ἐπίτροποι, φ. 10 ἀρ. 60.

7 Αυγουστου 1828. Πρωτος καταλογος αρχαιων. Τὸ πρῶτο ἀρχαιολογικὸ πρόβλημα τῆς κυβέρνησης, ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη συστήσει εἰδικὴ Ὑπηρεσία γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, τὸ θέτει στὶς 7 Αὐγούστου 1828 ὁ Μιχαὴλ Σοῦτσος, Ἔκτ. Ἐπίτροπος Νοτίων Κυκλάδων (Θήρα, Ἀνάφη, Ἀστυπάλαια, Κάσος, Κάρπαθος). Ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀνάφη μὲ τὴ συντροφιὰ τοῦ Σαμιώτη γιατροῦ Ἰώσηπου Δούκα καὶ βρῆκε ἀρχαιότητες ποὺ εἶχε ξεχώσει κάποιος ἀπὸ τὸ χωράφι του καὶ ἤθελε νὰ τὶς πουλήσει. Ὁ Ἰώσηπος Δούκας ἐκτίμησε τὴν ἀξία τους σὲ χίλια τάλληρα, ποσὸν μᾶλλον σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχή.

Ἡ ἔκθεση τοῦ Ἔκτ. Ἐπιτρόπου[6] συνοδεύεται ἀπὸ κατάλογο τῶν ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος φανερώνει ὅτι ὁ συντάκτης του, ὁ Ἰώσηπος Δούκας, εἶχε καλὲς γνώσεις ἀρχαιολογίας καὶ οἱ περιγραφές του βοηθοῦν νὰ σχηματίσει κανεὶς ὀρθὴ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ποὺ περιγράφεται. Τὶς γλυπτὲς ἐπιτύμβιες στῆλες ὀνομάζει *ἡμιαγάλματα*.

17 Αυγουστου 1828. Η εκστρατεια του Maison. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1828 ἕνα στρατιωτικὸ γεγονὸς ἔμελλε νὰ ἔχει σημαντικὲς συνέπειες γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Πελοποννήσου καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ὀλυμπίας. Δέκα ἡμέρες μετὰ τὴν ἀναφορὰ γιὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἀνάφης, στὶς 17/29 Αὐγούστου 1828, ἔφθασε στὸ Πεταλίδι τῆς Μεσσηνίας γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα 14.000 ἀνδρῶν ποὺ διοικοῦσε ὁ στρατηγὸς Maison. Ἡ ἔλευση τοῦ σώματος αὐτοῦ εἶχε ἀποφασισθεῖ στὶς 19 Ἰουλίου 1828 ἀπὸ τὴν Τριμερῆ Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου μὲ σκοπὸ νὰ διωχθοῦν οἱ Αἰγύπτιοι τοῦ Ἰμπραὴμ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, τὴν ὁποία κατέστρεφαν, νὰ ἀναγκασθοῦν οἱ Τοῦρκοι νὰ εἶναι λιγότερο ἀδιάλλακτοι ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία τοῦ Καποδίστρια καὶ νὰ περιορισθοῦν οἱ βλέψεις τῆς Ρωσίας στὴν Ἑλλάδα. Κατὰ μίμηση τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ναπολέοντος στὴν Αἴγυπτο τὸ 1798, ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση τοῦ Καρόλου Ι΄ προσκόλλησε στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα, μὲ καθυστέρηση λίγων μηνῶν, καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀποστολή, τὴν

6. Πρωτοψάλτης ἀρ. 31.

Expédition Scientifique de Morée, ἡ ὁποία ἔφθασε στὴ Μεθώνη μὲ τὴ φρεγάτα *Κυβέλη* στὶς 3 Μαρτίου 1829.

Το Ορφανοτροφειο. Τὸ μεγάλο αὐτὸ καποδιστριακὸ κτίριο τῆς Αἴγινας ἄρχισε νὰ κτίζεται λίγο χρόνο μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια στὴν Αἴγινα[7] καὶ ἀρχιτέκτων ἦταν ὁ Θεόδωρος Βαλλιάνος (1799-1857), ἀξιωματικὸς στὸν ρωσικὸ στρατό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο παραιτήθηκε γιὰ νὰ λάβει μέρος στὴν Ἐπανάσταση. Λίγους μῆνες μετά, στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1828, θεμελιώθηκε πανηγυρικὰ στὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ἡ ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος. Στὶς 6 Ἀπριλίου 1829 ἄρχισε ἡ λειτουργία τοῦ Ὀρφανοτροφείου[8] καὶ τὸν Ὀκτώβριο ἡ Αἴγινα ἔπαψε νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τὴν διαδέχτηκε τὸ Ναύπλιο.

Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἀρχαιολογία. Οἱ δύο ἐξωνάρθηκες, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς ἐκκλησίας, δύο στοὲς ποὺ βλέπουν πρὸς τὴ Δύση, ἦταν τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος, τὰ *ἀγαλματοστάσια*, ὁ τόπος ὅπου εἶχαν ἀποτεθεῖ τὰ ἀγάλματα, οἱ ἐπιτύμβιες στῆλες καὶ τὰ ἐνεπίγραφα βάθρα ποὺ συγκεντρώθηκαν μὲ τὸν καιρὸ στὴν Αἴγινα. Ἡ κεραμεικὴ καὶ ἡ μικροτεχνία φυλαγόταν σ' ἕνα δωμάτιο τοῦ Ὀρφανοτροφείου μαζὶ μὲ τὰ βιβλία τῆς πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται καὶ τὰ ὁποῖα σὲ λίγα χρόνια θὰ ἀποτελοῦσαν τὸν πυρήνα τῆς Ὀθώνειας, κατόπιν Ἐθνικῆς, Βιβλιοθήκης.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τῆς διακυβέρνησης τοῦ Καποδίστρια ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς ἀρχαιότητες γινόταν ἐρασιτεχνικά. Οἱ Ἀρχές, οἱ πολίτες ἀνακαλύπτουν ὅτι κάποια ἀντικείμενα ποὺ πιθανῶς εἶχαν ἑλκύσει κάποτε τὴν προσοχή τους, εἶχαν ἀξία, ὄχι μόνο οἰκονομική, πράγμα ποὺ τὸ ἤξεραν, ἀλλὰ κάποια ἄλλη τὴν ὁποία δὲν μποροῦσαν ἀκόμη νὰ προσδιορίσουν. Οἱ ἕως τώρα μνεῖες τῶν ἀρχαιοτήτων στὰ νομοθετικὰ κείμενα τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύ-

7. *Γεν. Ἐφημ.* Γ', 2 Μαΐου 1828, 130.

8. Αὐτόθι Δ', 10 Ἀπρ. 1829, 107-108.

σεων τῆς Τροιζῆνος καὶ τοῦ Ἄργους εἶναι λιτές, συντομότατες. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἐγκύκλιο ἀρ. 2400 τῆς 12 Μαΐου 1828 τοῦ Καποδίστρια πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους. Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν ἐξηγεῖται τίποτε, δὲν διασαφηνίζεται, ἀφήνεται στοὺς πολίτες νὰ καταλάβουν μόνοι τους τὸ καθῆκον τους ἀπέναντι στὰ μνημεῖα καί, τὸ κυριότερο, νὰ ἐνστερνισθοῦν τὴν ἰδέα ὅτι οἱ ἀρχαιότητες ἀνήκουν στὸ κράτος.

Τα αρχαια της Αναφης. Τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα ποὺ εἶχε περιγράψει ὁ Ἰώσηπος Δούκας ἀπὸ τὴν Ἀνάφη πωλήθηκαν ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη τους Νικόλαο Χάλαρη σ' ἕναν ἰδιώτη τῆς Ἀνάφης καὶ στὸν Γάλλο πρόξενο τῆς Σαντορίνης, καταγγέλλει στὶς 16 Νοεμβρίου 1828 ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος Μιχαὴλ Σοῦτσος, ὁ ὁποῖος ὑποβάλλει ἐκ νέου τὸν κατάλογο τῶν γλυπτῶν μὲ τὴ διευκρίνηση ὅτι αὐτὰ βρέθηκαν τὸ 1822. Κοντὰ στὸν τόπο εὕρεσής τους «λατῖνός τις Σαντοριναῖος» ἀγόρασε μικρὸ χωράφι «μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ ν' ἀνεύρῃ ἀρχαιότητας. Ἀλλ' ὁ λατῖνος οὗτος μαθὼν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς δὲν ἔκαμε καμμίαν ἀνόρυξιν»[9]. Ἔχουμε ἐδῶ μιὰν ἔνδειξη ὅτι ἡ ὕπαρξη κράτους ποὺ φροντίζει γιὰ τὰ ἕως τώρα ἀδέσποτα ἀρχαῖα, ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὴ καὶ αἰσθητή.

Η διοικητικη πρακτικη. Ἔχει ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται ὑπηρεσιακὸ ἐνδιαφέρον στοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους, τοὺς Διοικητὲς καὶ τοὺς Τοποτηρητές, ποὺ κεντρίζεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Γενικῆς Γραμματείας, δηλαδὴ τοῦ Προέδρου τῆς Πολιτείας. Οἱ ὑπαλληλοι καὶ οἱ πολίτες ἀπευθύνουν τὰ ἔγγραφά τους καὶ τὶς ἐπιστολές τους πρὸς τὸν Κυβερνήτη ἢ τὴ Γενικὴ Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἀναφέρουν εἴτε εὑρήματα εἴτε σκαψίματα. Ἡ Γενικὴ Γραμματεία διαβιβάζει κάθε πληροφορία σχετικὴ μὲ ἀρχαιότητες στοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους. Ἀλλὰ ἀρχαῖα βρίσκονταν καὶ στὴν Αἴγινα, ὅπου γίνονταν

9. Πρωτοψάλτης ἀρ. 40.

δημόσια ἔργα. Κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου[10] βρέθηκε σὲ τάφο ἄγαλμα ἢ στήλη. Ὁ τότε Ἔκτακτος Ἐπίτροπος Δυτικῶν Σποράδων Βιάρος Καποδίστριας σπεύδει στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1828 νὰ ἐνημερώσει γιὰ τὸ εὕρημα τὸν Κυβερνήτη ἀδελφό του, ποὺ βρισκόταν στὸν Πόρο[11]. Ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος Ἀχαΐας Γεώργιος Μαυρομμάτης καταγγέλλει στὶς 4 Νοεμβρίου παράνομες ἀνασκαφὲς Ἄγγλου πλοιάρχου στὴν Πάτρα. Ζητήθηκε ἡ ἐπέμβαση τοῦ στρατηγοῦ Schneider, ἀλλὰ ὁ Ἄγγλος πλοίαρχος δὲν ὑπάκουσε[12].

Ἡ κατασκευὴ νέων οἰκοδομῶν στὴν Αἴγινα, καὶ κυρίως τοῦ λιμανιοῦ, μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ Καποδίστρια, ἔγιναν αἰτία βλάβης τῶν ἀρχαίων μνημείων της. Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Κολόνα κατασκάφηκε ἀπὸ τὰ συνεργεῖα ποὺ διηύθυνε ὁ Σάμουελ Χάου, γιὰ τὸν πορισμὸ λιθοπλίνθων γιὰ τὸ λιμάνι. Ἑκατοντάδες πρόσφυγες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, δούλευαν μὲ προθυμία γιὰ μιὰ ὀκὰ ἀλεύρι οἱ ἄντρες καὶ 300 δράμια οἱ γυναῖκες τὴν ἡμέρα[13].

7 Οκτωβριου 1828. Η εγκυκλιος του Παναγιωτη Αναγνωστοπουλου. Ἕως τώρα ὁ χειρισμὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων γινόταν κυρίως μὲ ἔγγραφα τῆς Γενικῆς Γραμματείας πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σειρά τους ἐπικοινωνοῦσαν μὲ τοὺς ὑπαλλήλους ἢ τοὺς παράγοντες τῆς περιοχῆς τους. Πρῶτος ἐπικοινώνησε μὲ τοὺς πολλοὺς ὁ Ἔκτακτος Ἐπίτροπος τῆς Ἥλιδος Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος, συναρχηγὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας (1790-1854). Ἀφορμὴ ἔλαβε ἀπὸ τὸ ἔγγραφο 6987 τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1829 τῆς Γενικῆς Γραμματείας, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν πληροφοροῦσε ὅτι «εἰς διάφορα μέρη τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σου Τμήματος, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Πύργου, ἀνεκαλύφθησαν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Γάλλων διάφοροι ἀρχαιότητες». Οἱ Γάλλοι εἶχαν τελειώσει τὶς ἀνασκαφὲς

10. Βλ. Ἰφιγ. Δεκουλάκου - Ἀριστέα Κρίστενσεν Παπανικολάου, *ΕΔΑΕ* 5, 1989, 16-19.

11. Πρωτοψάλτης ἀρ. 35.

12. Αὐτόθι ἀρ. 37.

13. Σάμουελ Χάου, *Ἡμερολόγιο ἀπὸ τὸν Ἀγώνα 1825-1829* (Ἀθήνα 1971) 205, 208, 211.

τῆς Ὀλυμπίας ἤδη ἀπὸ τὸν Μάιο. Θὰ ἐπρόκειτο γιὰ κάποια ἄλλη ἔρευνα τῆς ἀποστολῆς ἢ ἐπισήμανση γνωστῶν ἀρχαιοτήτων στὴν κατοχὴ ἰδιωτῶν.

Συνεχίζοντας ἡ Γενικὴ Γραμματεία προσθέτει ὅτι «ἡ Ἔκτακτος αὕτη Ἐπιτροπεία ὀφείλει νὰ καταβάλῃ τὴν ἐνδεχομένην ἐπιμέλειαν, διὰ νὰ συνάξῃ πανταχόθεν τὰς ἀρχαιότητας ταύτας καὶ νὰ τὰς ἀποστείλῃ εἰς τὸ ἐνταῦθα Ὀρφανοτροφεῖον ὅταν προκληθῇ, ἑπομένως ἐπαγρυπνοῦσα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, ὥστε ὁσάκις καὶ ὅπου ἀνακαλύπτονται τοιαῦτα νὰ συλλέγονται ἀμέσως ἀπὸ τὰς ἐπιτοπίους ἀρχὰς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Κυβερνήσεως καὶ νὰ ἀποταμιεύονται ἀσφαλῶς, διὰ νὰ κατατεθῶσιν ἐν δέοντι εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ διορισθησόμενον Μουσεῖον»[14].

Ἐφαρμόζοντας ὁ Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος ὅσα παράγγελλε ἡ Γενικὴ Γραμματεία ἀπηύθυνε στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1829 «Πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Τμήματος», δηλαδὴ τῆς περιοχῆς ποὺ διοικοῦσε, τὴν ἀρ. 73 ἐγκύκλιό του. Μὲ αὐτὴν γνωστοποίησε τὴν ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης νὰ ἱδρύσει μουσεῖο ὅπου θὰ συγκεντρώνονταν οἱ ἀρχαιότητες τοῦ κράτους, τῶν ὁποίων δίνει καὶ τὸν ὁρισμό. «Ἀρχαιότητες λέγονται αἱ παλαιότητες, ὅσα δηλαδὴ εἶναι ἔργα τῶν προγόνων Ἑλλήνων καὶ διεσώθησαν ὑποκάτω ἢ ἐπάνω τῆς γῆς». Στὴ συνέχεια παραθέτει τὶς ὀνομασίες τῶν πραγμάτων ποὺ θεωροῦνταν ἀρχαιότητες, οἱ ὁποῖες «τιμώμεναι ἀπὸ τὴν σοφὴν Εὐρώπην καὶ ζητούμεναι καθ' ἡμέραν ἀπὸ τοὺς περιηγητάς, φανερώνουν τὴν ἀξίαν των».

Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Παναγιώτη Ἀναγνωστόπουλου εἶναι τὸ πρῶτο ἀναλυτικὸ κείμενο στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα ποὺ δίνει τὸν ὁρισμὸ τοῦ ἀρχαίου, τονίζει τὴ σημασία του γιὰ τοὺς Ἕλληνες, καὶ θεσπίζει καὶ νομικὲς συνέπειες γιὰ ἐκείνους ποὺ θὰ παραβιάζουν τοὺς νέους κανόνες γιὰ τὶς ἕως τώρα ἀδέσποτες ἢ στὰ χέρια ἰδιωτῶν ἀρχαιότητες.

Οἱ κανόνες του περιορίζονται σὲ 11 παραγράφους-ἄρθρα, τοὺς ἑξῆς:

---

14. Πρωτοψάλτης ἀρ. 80.

Α΄ Ὅσοι ἀνακαλύψουν ἀρχαιότητες φανερὲς ἢ μέσα στὴ γῆ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὶς προσκομίσουν στὴν ἕδρα τοῦ Ἐπιτρόπου.

Β΄ Ἡ Ἐπιτροπεία χορηγεῖ ἀπόδειξη γιὰ τὴν κατάθεση τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὴν ὁποία θὰ δηλώνεται συγχρόνως ὅτι στέλλεται στὴν κυβέρνηση. Ἐκείνη θὰ καθορίσει καὶ τὴν ἀμοιβὴ γιὰ τὴν παράδοση τοῦ ἀρχαίου.

Γ΄ Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ ἐργάζεται, νὰ καλλιεργεῖ, νὰ σκάβει σὲ ἰδιόκτητα κτήματα, ἀκόμη καὶ σὲ ἐθνικά. Τὶς ἐργασίες αὐτὲς ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ τὶς κάνει σὲ περιοχὲς ὅπου ὑπάρχουν «ἐρείπια παλαιῶν πόλεων», τῶν ὁποίων θεωρεῖ, αὐτονόητα, τὴν ὕπαρξη γνωστὴ σὲ ὅλους.

Δ΄ Ἂν κανεὶς στὰ σκαψίματά του βρεῖ εἴτε λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἢ ἄλλες κινητὲς ἀρχαιότητες, πρέπει νὰ προσέξει νὰ μὴν τὰ βλάψει καὶ ἀμέσως νὰ εἰδοποιήσει τὴν Ἐπιτροπεία γιὰ τὸ εὕρημά του.

Ε΄ Ἡ ἴδια φροντίδα χρειάζεται καὶ γιὰ κάθε «πέτρα μὲ γράμματα» ποὺ θὰ βρεθεῖ.

Ϛ΄ Ἀπαγορεύεται «ἀπολύτως» ἡ πώληση σὲ τρίτους τῶν ἀρχαίων ποὺ μνημονεύονται στὰ προηγούμενα ἄρθρα. Ἐξαίρεση ἐπιτρέπεται γιὰ τοὺς δακτυλιόλιθους, τίς «δακτυλιδόπετρες», οἱ ὁποῖες καὶ στὶς ἑπόμενες δεκαετίες κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα στὸ ἐμπόριο τῶν ἀρχαιοτήτων. Οἱ λοιπὲς ἀρχαιότητες ἀνῆκαν στό «Ἔθνος», τὸ ὁποῖο ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα ἀγορᾶς τους.

Ζ΄ Ὅποιος συλληφθεῖ νὰ πουλάει ἀρχαιότητες τιμωρεῖται μὲ πρόστιμο.

Η΄ Ἂν σὲ περίπτωση παράνομης πώλησης ἀρχαιοτήτων δὲν βρεθεῖ ὁ πωλητὴς ἢ ἐκεῖνος ποὺ ἔκανε παράνομη ἀνασκαφή «ἀνάμεσα εἰς ἐρείπια», «παιδεύεται τὸ ἐγγὺς χωρίον» καὶ ζητοῦνται εὐθύνες ἀπὸ τὸν Δημογέροντα τοῦ χωριοῦ.

Θ΄ Ὅποιος καταθέσει στὸ δημόσιο μουσεῖο ἀρχαιότητα ποὺ βρῆκε, τὸ ὄνομά του καὶ τῆς οἰκογενείας του γράφεται σὲ εἰδικὸ κατάλογο ποὺ τηρεῖται στὴν πόλη ἢ στὸ χωριό του.

Ι΄ Ἐκεῖνος ποὺ κατέθεσε ἀρχαιότητα λαμβάνει ἀμοιβὴ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀξία της.

ΙΑ΄ Ἡ μεγαλύτερη ἀμοιβὴ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ λάβει, εἶναι τὸ νὰ προσφέρει εἰς τό «Ἔθνος» κάποιο ἀρχαῖο, ποὺ θὰ ἀποτελεῖ στόλισμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Μὲ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Ἀναγνωστόπουλου καὶ τὶς ἀνάλογες ἀλλὰ λιγότερο ἀναλυτικὲς καὶ ἐμπνευσμένες τῶν ἄλλων Ἐπιτρόπων γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ εὐρύτερα γνωστὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Μέσα στὸν ἴδιο μήνα, Ὀκτώβριο, ἔπειτα ἀπὸ δύο ἑβδομάδες, ἡ προσπάθεια τοῦ Κυβερνήτη συστηματοποιεῖται μὲ τὴν ἵδρυση αὐτοτελοῦς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

1828. Αρχαια της Μυκονου. Μὲ τὸ κλείσιμο τοῦ 1828 ἕνα νέο νησὶ ἐμφανίζεται στὴν ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία, ἡ Μύκονος. Ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος Βορείων Κυκλάδων (Σύρος, Σέριφος, Κύθνος, Κέα, Ἄνδρος, Τῆνος, Μύκονος) Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς ἀναφέρει[15] στὶς 22 Δεκεμβρίου ὅτι ἀρχαιότητες βρίσκονται στὴν κατοχὴ πολλῶν κατοίκων τῆς Μυκόνου. Εἶχε ζητήσει νὰ ἀγορασθοῦν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, ἡ ὁποία τοῦ ἀπάντησε «ὅτι δὲν εἶναι ἐποχὴ τώρα νὰ φροντίζει περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων». Ἡ στάση τῆς κυβέρνησης ἦταν φυσική· ὁ Καποδίστριας ἀντιμετώπιζε πολὺ μεγαλύτερες οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις καὶ περισσότερο πιεστικές, ἀπὸ ποικίλες κατηγορίες στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν.

Ὁ Μεταξᾶς ἦταν πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Μυκόνου, ἐπιθυμοῦσε νὰ περιέλθουν στὸ κράτος καὶ γιὰ νὰ χρονοτριβήσει συντάσσει συστηματικὸ κατάλογο μὲ διαστάσεις τῶν ἀντικειμένων καὶ συνοπτικὴ ἀλλὰ σαφῆ περιγραφή τους, μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ποιότητα τῆς σχεδίασης, τῆς τέχνης καὶ μὲ χρονολογήσεις. Ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου κάνει καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν ἀλλὰ ἔχει ἀδυναμία στὴν ὀρθὴ ἀνάγνωσή τους. Συντάκτης εἶναι πάλι ὁ Ἰώσηπος Δούκας καὶ τόπος συγγραφῆς ἡ Σύρα, ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1828, πιθανῶς

15. Πρωτοψάλτης ἀρ. 42.

πρὶν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀνάφης. Ὁ Δούκας ἐκτιμᾶ τὸ κάθε ἀρχαῖο ξεχωριστὰ καὶ οἱ μερικὲς τιμὲς δίνουν σύνολο 400 δίστηλα τάλληρα, ποσὸν σημαντικό.

Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος θεωρεῖ ὅτι ἡ τιμὴ στὴν ὁποία ἐκτιμήθηκαν οἱ ἀρχαιότητες αὐτὲς εἶναι πολὺ χαμηλὴ καὶ ὅτι ἡ πραγματική τους ἀξία εἶναι δεκαπλάσια ἀπὸ τὰ 3.625 γρόσια, στὰ ὁποῖα τὶς ἐκτίμησε ὁ Δούκας καὶ 4.000 ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος. Τὴν προβολὴ αὐτὴ τῆς ἐμπορικῆς ἀξίας τῶν ἀρχαίων ποὺ ἀγοράζονται γιὰ τὸ Μουσεῖο, θὰ τὴν τονίσει στὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ Μουστοξύδης καὶ λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Πιττάκης σὲ ὑπερβολικὸ βαθμό.

Ο ΠΙΤΤΑΚΗΣ ΖΗΤΕΙ ΘΕΣΗ. Εἴδαμε ὅτι στὶς 30 Μαρτίου 1827 ὁ Πιττάκης ἀνάγγειλε τὴν ἔκδοση συλλογῆς 1600 ἐπιγραφῶν. Στὶς 29 Αὐγούστου 1828 γυρίζει ὁριστικῶς ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν Αἴγινα[16]. Δὲν γνωρίζουμε πόσο ἔμεινε ἐκεῖ. Προσπάθησε νὰ ἰδεῖ τὸν Καποδίστρια μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἀδελφοῦ του Βιάρου, ποὺ γνώριζε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, χωρὶς ἐπιτυχία ὅμως, γιατὶ ὁ Κυβερνήτης ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες ἔφυγε καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸν γειτονικὸ Πόρο. Στὶς 24 Δεκεμβρίου ὁ Πιττάκης γράφει ἐπιστολὴ στὸν Καποδίστρια καὶ τοῦ ζητεῖ κρατικὴ θέση προβάλλοντας ὡς προσὸν τὶς γλωσσικές, φιλολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικές του γνώσεις, καθὼς καὶ τὴ γνώση τεσσάρων ξένων γλωσσῶν. Ἡ θέση ποὺ ἤθελε βέβαια ἦταν ἀρχαιολογικὴ καὶ γι' αὐτὸ πρόβαλε τὴ μαθητεία του κοντὰ στὸν Φωβέλ, ἀποσιωπώντας τὶς ἰατρικές του σπουδές. Δὲν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα.

Ἐπανέρχεται μὲ νέα ἐπιστολή του ἔπειτα ἀπὸ ἕνα μήνα, στὶς 26 Ἰανουαρίου 1829[17]. Ἐπικαλεῖται πάλι τὰ ἴδια προσόντα καὶ ἐπὶ πλέον τὴν ἰατρική, τὶς προσφορές του στὸν Ἀγώνα καὶ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του στὴν πολιορκία τῆς Ἀκρόπολης. Φαίνεται ὅτι ἔμενε τὸν καιρὸ ἐκεῖνο στὴν Αἴγινα προσπαθώντας νὰ ἰδεῖ τὸν Καποδίστρια. Αὐτὸ συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Π. Π. ποὺ δημοσιεύ-

16. *Αὐταπάτη* 31.

17. Αὐτόθι ἀρ. 5.

τηκε στὶς 30 Ἰανουαρίου στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα*[18], μὲ τὴν ὁποία πληροφορεῖ τὸν Πιττάκη γιὰ τὴν κατάσταση τῶν μνημείων τῆς Ἀθήνας.

Ὁ Καποδίστριας διόρισε τὸν Πιττάκη, πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1829, Γραμματέα τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου τῆς Ἤλιδος, θέση τὴν ὁποία ὁ Πιττάκης δὲν δέχτηκε καὶ οὔτε μνημονεύει πουθενά. Ἀντιθέτως διηγήθηκε στὸν L. Ross ὅτι συνάντησε τὸν Κυβερνήτη, ὁ ὁποῖος τοῦ συνέστησε νὰ κατασκοπεύει τοὺς Ἄγγλους περιηγητὲς στὴν Ἀθήνα καί, φυσικά, νὰ μεταφέρει στὴν κυβέρνηση τὰ σχόλιά τους γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα[19]. Ἡ ἀλήθεια τῆς διήγησης τοῦ Πιττάκη στὸν Ross δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ. Ὁ ἴδιος ὁ Πιττάκης δὲν ἔκανε ποτὲ λόγο. Γνωρίζουμε ὅμως ὅτι ὁ Πιττάκης ἦταν ἀντικαποδιστριακός, θεωρητικῶς ἐνεργός[20].

3 Μαρτιου 1829. Expédition Scientifique de Morée. Παρακολούθημα τοῦ Γαλλικοῦ Ἐκστρατευτικοῦ Σώματος στὴν Πελοπόννησο ὑπῆρξε ἡ *Ἐπιτροπὴ τῶν Σοφῶν*, ὅπως ὀνομάστηκε στὴν Ἑλλάδα, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξερευνήσει ἐπιστημονικὰ τὴν Πελοπόννησο. Μία πρόταση μελέτης τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ναπολέοντος στὴν Αἴγυπτο ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν τῆς Γαλλίας. Τὴν ὀργάνωση ἀνέλαβε τὸ Institut de France, τὸ ὁποῖο διαίρεσε τὴν ἀποστολὴ σὲ τρία Τμήματα, Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀρχαιολογίας, Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Γλυπτικῆς.

Τὴν ἀποστολὴ ἀποτελοῦσαν ἐπιστήμονες πολλῶν εἰδικοτήτων· τοπογράφοι, γεωγράφοι, μηχανικοί, ἀρχιτέκτονες, ζωολόγοι, βοτανολόγοι, φυσικοί, γεωλόγοι, φιλόλογοι, ἀρχαιολόγοι, ζωγράφοι. Σκοπὸ εἶχε τὴν πλήρη «περιγραφὴ» τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ φυσικὴ καὶ μνημειακὴ ἄποψη. Ἕνας εἰδικότερος καὶ πρωτεύων σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ἦταν καὶ ἡ διενέργεια ἀνασκαφῶν, μάλιστα στὴν Ὀλυμπία, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ πρώτη πρώτη[21].

---

18. Πρωτοψάλτης ἀρ. 47.

19. *Αὐταπάτη* 38-39.

20. * *Ὁ Μέντωρ* 102, 2012, 44-48.

21. Καλὴ εἰσαγωγὴ στὸ θέμα ἀποτελεῖ τὸ ἔργο τοῦ Στέλιου Α. Παπαδόπουλου καὶ τῆς Ἀγάπης Καρακατσάνη, *Ἡ ἐλεύθερη Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ Ἀποστολὴ τοῦ Μορέως. Τὸ Λεύκωμα Πεϋτιὲ τῆς συλλογῆς Στεφάνου Βαλλιάνου* (ἔκδ. ΕΤΕ, Ἀθῆναι 1971).

Ὁ Καποδίστριας προσέφερε στὰ μέλη τῆς ἀποστολῆς κάθε διοικητικὴ διευκόλυνση γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἐξερεύνηση καὶ μελέτη τοῦ τόπου. Οἱ Γάλλοι ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχνες διέτρεξαν ὁλόκληρη τὴν Πελοπόννησο καὶ ἀρκετὰ νησιὰ καὶ συνέλεξαν τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονταν. Μὲ τὴν ἐπεξεργασία τους συνέθεσαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴ Γαλλία, ἕνα μνημειῶδες ἔργο σὲ μεγάλο σχῆμα, τοῦ ὁποίου τρεῖς τόμοι περιέχουν τὰ πορίσματά τους γιὰ τὴν ἀρχαία ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γλυπτική. Στὶς 29 Δεκεμβρίου 1829 τὰ ἀρχαιολογικὰ μέλη τῆς ἀποστολῆς ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑποστηριζόταν ἀποχώρησε ὁριστικὰ μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ Ὄθωνος, στὶς 27 Ἰουλίου/7 Αὐγούστου 1833.

Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς ἀποστολῆς στὴν Ὀλυμπία ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα εὐτυχεῖς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γενικότερου ἐνδιαφέροντος γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βρέθηκαν καὶ ἀρκετὲς μετόπες τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, τὶς ὁποῖες οἱ Γάλλοι ζήτησαν νὰ πάρουν στὴν πατρίδα τους. Τοῦτο ὅμως, τὴν ἐξαγωγὴ ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ κράτος, ἀπαγόρευε ρητὰ τὸ ἄρθρο ΙΗ′ τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος. Οἱ Γάλλοι ἔχοντας τὸ πλεονέκτημα ὅτι διέθεταν ἕνα ἰσχυρὸ στρατιωτικὸ σῶμα στὴν Πελοπόννησο, ὅτι κατεῖχαν σημαντικὰ φρούρια καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὁ Καποδίστριας, χρειάζονταν τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ βοήθεια τῆς Γαλλίας, μπόρεσαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀξίωσή τους. Ὁ διάδοχος τοῦ Maison στρατηγὸς Schneider μὲ ἐπιστολή του ζήτησε ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη τὴν παραχώρηση τῶν εὑρημάτων τῆς Ὀλυμπίας στὴ Γαλλία γιὰ μελέτη ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἀρχαιολόγους.

Ὁ Καποδίστριας μὲ ἔγγραφό του τῆς 2 Ἰουνίου 1829 ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴ Δ′ Ἐθνικὴ Συνέλευση ποὺ συνεδρίασε στὸ Ἄργος τὸν Ἰούλιο καὶ Αὔγουστο τοῦ 1829, τροποποίηση τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος στὸ τμῆμα ποὺ ἀφοροῦσε τὶς ἀρχαιότητες. Ἡ Συνέλευση, μὲ τὸ Ι′ ψήφισμά της τῆς 3 Ἰουλίου, ἔκανε δεκτὴ τὴν τροποποίηση ποὺ ζήτησε ὁ Κυβερνήτης καὶ ἀποφάσισε ὅτι ἴσχυε πάντοτε ἡ ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων, ἐπιτρεπόταν ὅμως ἐξαίρεση ἐξαγωγῆς, δηλαδὴ δωρεᾶς ἀρχαίων, ὅταν αὐτὰ ἦταν συντρίμματα καὶ «ὅταν μόνον ζητῶνται ὡς συντελοῦντα εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας ἐπιστημονικοῦ τινος καταστήματος ὁποιασδήποτε Κυβερνή-

σεως». Ἡ τροποποίηση ἐξυπηρετοῦσε τοὺς πολιτικοὺς σκοποὺς τοῦ Καποδίστρια, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀποδοκιμασία της, κυρίως ἀπὸ τὶς ἑπόμενες γενιές, δὲν παρέλειψαν οἱ νεώτεροι νὰ τὴν περιλάβουν στὴν ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία.

Τὴν ἐξαγωγὴ ἀρχαίων ἐπέτρεπαν ὁ νόμος τῆς 10/22 Μαΐου 1834 μὲ τὰ ἄρθρα 76, 77, 79, ὁ Ν. ΒΧΜϚ/1899 μὲ τὸ ἄρθρο 22, ὁ Ν. 5351/1932 μὲ τὸ ἄρθρο 19 καὶ ἐπιτρέπει ὁ Ν. 3028/2002 μὲ τὸ ἄρθρο 34. Οἱ τρεῖς πρῶτοι νόμοι περιέχουν καὶ διατάξεις περὶ διπλῶν καὶ ἀχρήστων ἀρχαίων, καὶ ἐκποίησής τους[22], κάτι ποὺ ἡ καποδιστριακὴ νομοθεσία ἀγνοεῖ. Ἡ ἀπόλυτη ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων, ποὺ θεσπίστηκε μὲ τὸ ΙΗ΄ ἄρθρο τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος, δὲν ἐφαρμόστηκε ποτέ.

Ο Πιττακης στην Αιγινα και τη Σαλαμινα. Μὲ ἕνα μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς τουλάχιστον, τὸν Edgar Quinet, ἀνέπτυξε σχέσεις ὁ Πιττάκης στὴν Αἴγινα. Σώζεται ἐπιστολή του τῆς περιόδου 2-8 Ἀπριλίου 1829, μὲ τὴν ὁποία ἐνημερώνει τὸν Quinet ὅτι θὰ τοῦ ἔδινε τὸ ἀντίγραφο κάποιας ἐπιγραφῆς[23].

Τὶς ἴδιες μέρες ὁ Πιττάκης ζήτησε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση νὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ κάνει ἀνασκαφὲς στὴ Σαλαμίνα καὶ νὰ πληρωθεῖ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ποὺ θὰ ἔβρισκε. Ταυτόχρονα παρέδωσε στὸν Ἔκτ. Ἐπίτροπο Δυτικῶν Σποράδων Βιάρο Καποδίστρια μερικὰ ἀγγεῖα, μιὰ ἐπιτύμβια στήλη καὶ κάποια θραύσματα ἀναγλύφων, γιὰ τὰ ὁποῖα ζήτησε ἀμοιβὴ 16 ταλλήρων. Φαίνεται ὅτι τὰ εἶχε βρεῖ σὲ παράνομη ἀνασκαφὴ ποὺ εἶχε κάνει ὁ ἴδιος[24]. Στὸ ἔγγραφο τῆς Γεν. Γραμματείας δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικῶς ἀλλὰ ὡς «Ἀθηναῖος τις». Παρὰ τὶς προ-

22. Ν. 10/22 Μαΐου 1834, ἄρθρο 14. Στὸν κανονισμὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς, μεταξὺ τῶν καθηκόντων της εἶναι καὶ ἡ πώληση ἢ ἀνταλλαγὴ διπλῶν ἀρχαιοτήτων, * *Ὁ Μέντωρ* 96, 2010, 75, η΄.

23. Τὸ γράμμα τοῦ Πιττάκη περιέχεται στὴν τελευταία ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Edgar Quinet ποὺ ἐπιγράφεται *De la Grèce Moderne et de ses rapports avec l'antiquité, suivie du journal de voyage (inédit). Édition critique par W. Aeschimann et J. Tucoo-Chala* (Les Belles Lettres, Paris 1984) 434-435.

24. *Αὐταπάτη* ἀρ. 6.

σπάθειές του δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη γνωστὸς καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἀπόψεις τοῦ παρελθόντος. Ἀλλὰ κι ὅταν γίνει Προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας θὰ συνεχίσει νὰ τὶς βλέπει καὶ ὡς χρηματικὴ ἀξία.

Το Ορφανοτροφειο οργανωνεται. Στὰ μέσα Μαΐου τοῦ 1829 τὸ κτίριο τοῦ Ὀρφανοτροφείου στὴν Αἴγινα εἶχε ὁλοκληρωθεῖ καὶ τὸ κατοικοῦσαν περὶ τὰ 500 ὀρφανὰ ἀγόρια. Μὲ ἀπόφασή του ὁ Κυβερνήτης ὅρισε γιὰ τὴ διοίκησή του μιὰν Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἔκτ. Ἐπίτροπο Δυτικῶν Σποράδων, δηλαδὴ τὸν Βιάρο Καποδίστρια, τὸν ἱεροδιάκονο Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καὶ τὸν ἀρχιμανδρίτη Λεόντιο Καμπάνη. Ὁ Βιάρος Καποδίστριας προήδρευε στὴν Ἐπιτροπή, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς εἶχε τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση καὶ ὁ Λεόντιος Καμπάνης εἶχε τὴ γενικὴ ἐπιστασία τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῶν παιδιῶν. Ταυτόχρονα διορίστηκαν ὁ ἱεροδιάκονος Νικητόπουλος διδάσκαλος τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς, καὶ γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου ποὺ θὰ φοιτοῦσαν στὸ Πρωτότυπο σχολεῖο ὁρίζονται ὡς διδάσκαλοι ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Βενθύλος[25].

Τὰ πρόσωπα αὐτὰ θὰ ἔχουν ἐνεργὸ ρόλο στὰ πράγματα τοῦ Μουσείου, ἕως τὸ τέλος τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου, ἄλλα εὐνοϊκὸ καὶ ἄλλα ἐχθρικό.

Η δραστηριοτητα της Γαλλικης Αποστολης. Ἡ Γαλλικὴ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ ἔφθασε στὴν Κορώνη τῆς Μεσσηνίας στὶς 20 Φεβρ./3 Μαρτίου 1829. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ Τμῆμα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ οἱ τόποι ὅπου ἐρεύνησαν.

Μετὰ τὴν Κορώνη καὶ τὸ Πεταλίδι, ὅπου ἡ ἀποστολὴ συνάντησε τὸν Καποδίστρια, τὸν ὁποῖο τὰ μέλη της ἐνημέρωσαν ὡς πρὸς τὸ ἔργο ποὺ ἐπρόκειτο νὰ κάνουν, ὁ ἑπόμενος μεγάλος σταθμὸς ἦταν ἡ ἀρ-

25. Δασκαλάκης Α΄ 201, ἀρ. 138.

χαία Μεσσήνη, ὅπου οἱ Γάλλοι ἔμειναν ἕνα μήνα, ἐρευνώντας καὶ σχεδιάζοντας. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔφυγαν στὶς 28 Ἀπρ./10 Μαΐου 1829 μὲ μεγάλο σταθμὸ τὴν Ὀλυμπία. Ἐκεῖ ἐρεύνησαν κυρίως τὸν ναὸ τοῦ Διός. Ἀκολουθησε ἡ Μεγαλόπολις, ἡ Σπάρτη, ὁ Μυστρᾶς, καὶ τὸ Ἄργος κατὰ τὶς ἡμέρες ποὺ γινόταν ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις. Μετὰ ἀπὸ περιπέτειες τῆς ὑγείας ἀρκετῶν μελῶν τῆς ἀποστολῆς κρίθηκε ἀναγκαία ἡ μετάβασή τους στὴ Σύρο γιὰ ἀνάρρωση. Ξαναγύρισαν στὴ Μεθώνη καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὸ Ναβαρίνο, ὅπου φρόντισαν τὴ συσκευασία τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας. Συνέχισαν τὸ ταξίδι στὸ Λιμένι, Τσίμοβα (Ἀρεόπολη), Μαραθωνήσι, Γύθειο, Ναύπλιο, ὅπου ἀποχαιρέτησαν τὸν Καποδίστρια. Μὲ πλοῖο τοῦ ναυάρχου de Rigny πέρασαν στὴν Αἴγινα. Ἐκεῖ συνάντησαν τὸν Γάλλο ἀντιπρέσβη De Rouen, ὁ ὁποῖος ἔσκαβε ἀρχαίους τάφους.

Στὴν Αἴγινα πληροφορήθηκαν ὅτι βρισκόταν στὴν Ἀθήνα ὁ Γιουσοὺφ Μπέης καὶ ἔσπευσαν νὰ τὸν συναντήσουν. Τοὺς βοήθησε νὰ ἐπισκεφθοῦν τὶς ἀρχαιότητες τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ μποῦν στὴν Ἀκρόπολη. Τελευταῖος σταθμὸς τῆς ἀποστολῆς ἦταν τὸ Ναβαρίνο, ὅπου στὶς 17/29 Δεκεμβρίου 1829 μπάρκαραν γιὰ τὴ Μασσαλία.

Τὸ ἔργο τῆς Γαλλικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἀποστολῆς ἦταν σημαντικὸ καὶ ἀποτέλεσε μεγάλη πρόοδο γιὰ τὴν ἀνύπαρκτη ἀκόμη ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Ὑπῆρξε ὅμως καὶ μιὰ μεγάλη ὀπισθοδρόμηση στὴν ἀρχὴ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ στρατηγὸς Schneider, διάδοχος τοῦ Maison, ἦταν πιεστικὸς πρὸς τὸν Καποδίστρια, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὸ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς ποὺ τοῦ εἶχε στείλει, μέσῳ τοῦ Ἐδουάρδου Marchand[26]. Γνωρίζουμε ὅμως τὴν ἀπάντηση τοῦ Καποδίστρια.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΕ ΝΕΑ ΧΡΗΣΗ. Ἡ σημερινὴ χρήση τῶν ἀρχαίων θεάτρων γιὰ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος, τοπικὰ φεστιβὰλ

26. Σύνδεσμος τοῦ Καποδίστρια μὲ τὸ Γαλλικὸ Ἐκστρατευτικὸ Σῶμα, ἄριστος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς.

τῶν δήμων, τελετές, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἀποδείξεις τῆς ἱστορικῆς συνέχειας τῶν Ἑλλήνων. Ἂν ἐκεῖνοι ποὺ πρωταγωνιστοῦν στὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου δράματος εἶναι καὶ καταστροφεῖς τῆς ἀρχαίας μνημειακῆς παράδοσης, ὅπως συνέβη καὶ συμβαίνει συχνὰ μὲ τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, εἶναι κάτι ποὺ πάντα συμβιβάζεται στὴ συνείδηση τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος.

Σὲ ἄλλες σελίδες γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνακατασκευὴ τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου μὲ ὑποκρυπτόμενο σκοπὸ νὰ γίνονται σ' αὐτὸ παραστάσεις (ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν θεάτρων δὲν ἐξυπηρετεῖ, κατ' ἀρχήν, τίποτε ἄλλο). Ἀξίζει νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι τὸ πρῶτο ἀρχαῖο θέατρο ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὴ Νέα Ἑλλάδα ἦταν τοῦ Ἄργους. Φυσικὰ ὄχι γιὰ παράσταση οὔτε γιὰ κάποια λαϊκὴ ἐκδήλωση, ἀλλὰ γιὰ νὰ συνεδριάσουν οἱ Πληρεξούσιοι τῶν ἐλεύθερων Ἑλλήνων κατὰ τὴν Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση. Τὴν πρώτη εἴδηση βρίσκουμε στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα*[27]: «Ὑπὲρ τὰ δύο τρίτα τῶν διὰ τὴν Δ΄. Ἐθνικὴν Συνέλευσιν Πληρεξουσίων εὑρίσκονται ἤδη εἰς Ἄργος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ συνέλευσις θέλει συμπληρωθῆ. Αἱ συνεδριάσεις θέλουν γένη εἰς τὸ παλαιὸν θέατρον τῆς πόλεως, κείμενον κατὰ τὸ δυτικονότειον μέρος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον κατὰ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως ἐξεχώσθη καὶ διορθόνεται». Τὸ θέατρο τοῦ Ἄργους εἶναι τὸ πρῶτο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο σὲ νέα χρήση, κατὰ ὑπόδειξη μάλιστα τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τὸν Κυβερνήτη[28].

Τὸ ξέχωμα καὶ ἡ διόρθωση τοῦ θεάτρου ἀφοροῦσε τὸν καθαρισμὸ μερικῶν μισοχωμένων ἐδωλίων καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν θάμνων ποὺ θὰ κάλυπταν τὸ κοῖλο. Ἡ ἐργασία αὐτὴ τελείωσε γρήγορα καὶ σὲ μία ἑβδομάδα ἄρχισε ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων. Στὶς 11 Ἰουλίου 1829, ἡμέρα Πέμπτη, στὶς 5 τὸ πρωΐ, ὁ Καποδίστριας, οἱ Γραμματεῖς, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μιαούλης, ὁ Νικηταρᾶς, ἄλλοι ἀγωνιστές, οἱ Πληρεξούσιοι ὅλοι, συγκεντρώθηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ παρακολούθησαν τὴ θεία λειτουργία. «Μετὰ

---

27. *Γεν. Ἐφημ.* 47, 3 Ἰουλ. 1829, 185.

28. * *Ὁ Μέντωρ* 94, 2009, 199-201· 95, 2010, 33-34.

τὴν θείαν λειτουργίαν ὁρκισθέντες κατὰ τὴν τάξιν οἱ Πληρεξούσιοι, ἀπῆλθον εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐκάθισαν εἰς τὸ προητοιμασμένον συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἦτον ὁλοσκέπαστον ἐκ μυρσινῶν καὶ δαφνῶν. Ὁ ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ θέατρον δρόμος περιεστοιχίζετο ὑπὸ στρατευμάτων τινῶν τακτικῶν καὶ ἀτάκτων καὶ ἑνὸς λόχου ἱππικοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐθνικῆς φρουρᾶς Νικήτα Σταματελοπούλου, καὶ διήρχετο δι' ἑνὸς θριαμβευτικοῦ τόξου πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θεάτρου κειμένου. Δεκαπενταμελὴς ἐπιτροπὴ Πληρεξουσίων ὑπῆγε καὶ συνώδευσε τὸν Κυβερνήτην ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ συνέδριον. Ἡ Α. Ε. ἀνέβη εἰς τὸ θέατρον μὲ τὴν ἀνήκουσαν πομπήν, ἡγουμένης καὶ παιανιζούσης τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς»[29].

Ἀκολούθησε σύντομη προσφώνηση πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τὸν Καποδίστρια καὶ κατόπιν διαβάστηκε ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας Νικόλαο Σπηλιάδη ἔκθεση τοῦ Κυβερνήτη, πράγμα πού, ὅπως εἶπε, δυσκολευόταν ὁ ἴδιος νὰ κάνει γιὰ λόγους ὑγείας. Στὶς 6 Αὐγούστου τερματίστηκε ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, τὴν ὁποία παρακολουθοῦσαν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους: «Χθὲς ἔγεινεν ἡ ἀπόλυσις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἀπὸ τὴν 5 ὥραν τοῦ πρωὶ οἱ πληρεξούσιοι ἦσαν συνηγμένοι εἰς τὸ συνέδριον. Πλῆθος θεατῶν κατεῖχε τὸ θέατρον καὶ τὴν παρακειμένην πεδιάδα. Ἓν ἡμίταγμα πεζικοῦ, μία ἴλη ἱππικοῦ καὶ ἡ ἐθνικὴ φρουρὰ περιεστοίχουν τὸν δρόμον καὶ τὸν ὑπὲρ τὸ θέατρον λόφον»[30].

Τὰ ἀρχαῖα θέατρα ἀσκοῦν στοὺς ἀνθρώπους μεγαλύτερη γοητεία ἀπ' ὅ,τι τὰ ἄλλα ἀρχαῖα κτίρια ποὺ πολλὲς φορὲς ἀποτελοῦν δυσδιάκριτους σωροὺς πετρῶν. Ὁ Chateaubriand κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὸ θέατρο: «et son théâtre [τῆς Σπάρτης], que j'avais eu le bonheur de découvrir en arrivant, me donnait sur-le-champ la position des quartiers et des monuments»[31]. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἐκεῖ φώναξε τὸ ὄνομα τοῦ Λεωνίδα!

---

29. *Γεν. Ἐφημ.* 49, 13 Ἰουλ. 1829, 193.
30. Αὐτόθι 54, 7 Αὐγ. 1829, 220.
31. *Itinéraire de Paris à Jerusalem*, Μέρος Πρῶτο.

Η Δ΄ Εθνικη Συνελευσις του Αργους. Στὶς 11 Ἰουλίου 1829 ἄρχισε ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευση τὶς ἐργασίες της στὸ ἀρχαῖο θέατρο τοῦ Ἄργους, καθαρισμένο ἀπὸ τὰ χώματα καὶ τοὺς θάμνους καὶ μ' ἕνα μεγάλο ξύλινο ὑπόστεγο στὴν ὀρχήστρα γιὰ τοὺς πληρεξουσίους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν θεατοὶ καὶ ἀκούγονταν ἀπὸ τὸν κόσμο τὸν καθισμένο στὸ κοῖλο ποὺ παρακολουθοῦσε τὶς ἐργασίες τους.

Ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῆς Τροιζῆνος ἀφορᾶ τὰ μνημεῖα, διότι στὸ καταστατικό της κείμενο περιλαμβάνεται τὸ ΙΗ΄ ψήφισμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαγωγὴ ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια. Τὸ κείμενο αὐτό, σαφές, σύντομο καὶ ἀπόλυτο, ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ Ἄργους τὸ τροποποίησε, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τοῦ Καποδίστρια.

Στὴν ἀρκετὰ μακρὰ ἔκθεση τοῦ Κυβερνήτη ἔγινε λόγος καὶ γιὰ τὴν Expédition Scientifique de Morée, ποὺ συνόδευε τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ Maison στὴν Πελοπόννησο[32]: «Ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ λογίους τοῦ ἐπιστημονικοῦ Καταστήματος τῆς Γαλλίας καὶ ἀπὸ μηχανικούς, διωρίσθη νὰ μεταλλεύσῃ τὴν κλασικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος· καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ἄνδρες θέλουσιν ἐνασχολεῖσθαι περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, ἡ πατρίς μας δὲ θέλει ἀπολαύσει τοὺς καρποὺς τῶν πολυτίμων αὐτῶν ἱδρώτων». Ὁ Καποδίστριας μνημόνευσε τὶς ἐργασίες τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς προϊδεάζοντας ἔτσι τοὺς Πληρεξουσίους. Μὲ ἔγγραφό του τῆς 31 Ἰουλίου 1829 ὑπέβαλε στὴ Συνέλευση ἀναλυτικὰ τὸ αἴτημα παραχωρήσεως ἀρχαίων τῆς Ὀλυμπίας στοὺς Γάλλους, χωρὶς νὰ ἐξηγεῖ τοὺς λόγους ἀκριβῶς: «Ἡ Συνέλευσις συμπεραίνει βέβαια τὰ αἴτια, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἔφεσιν ταύτην τῶν Γάλλων σοφῶν»[33]. Ὑπονοοῦνται πιέσεις ἀλλὰ καὶ ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι στὴ Γαλλία.

Ἡ Συνέλευσις δέχτηκε τὸ αἴτημα τοῦ Καποδίστρια καὶ μὲ τὸ Ι΄ ψήφισμα τῆς 2 Αὐγούστου ἀποφάσισε ὅτι: «ἄρθρον 1. Τὰ ψηφι-

32. *Γεν. Ἐφημ.* 49, 13 Ἰουλ. 1829,195.

33. Πρωτοψάλτης ἀρ. 67.

σθέντα παρὰ τῆς ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως κατὰ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, ἐπικυροῦνται.

2. Δίδεται ἡ ἄδεια εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ συγχωρῇ τὴν ἐξαγωγὴν μόνον τῶν συντριμμάτων τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ὅταν μόνον ζητῶνται ὡς συντελοῦντα εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας ἐπιστημονικοῦ τινος καταστήματος ὁποιασδήποτε Κυβερνήσεως»[34].

Τὸ ὅλο ζήτημα ὀφειλόταν στὴν ἐπιθυμία τῶν Γάλλων νὰ ἀποκτήσουν πρωτότυπα γλυπτὰ ἀπὸ ἕνα φημισμένο ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ἀρχαιότητας μνημεῖο, τομέας στὸν ὁποῖο ὑστεροῦσαν ἀπέναντι στοὺς Ἄγγλους ποὺ κατεῖχαν τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας, καὶ στοὺς Βαυαροὺς ποὺ εἶχαν τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀφαίας. Οἱ Γάλλοι μποροῦσαν νὰ κάνουν τὴ μελέτη τους καὶ μὲ ἐκμαγεῖα, ὅπως συνέβη ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Φιλίππου Le Bas καὶ ἄλλων[35]. Τὸ κύριο ζήτημα δὲν ἦταν ἡ μελέτη τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τοὺς Σοφούς, ἀλλὰ ὁ πλουτισμὸς τῶν μουσείων τῆς Γαλλίας.

---

34. Αὐτόθι ἀρ. 68.

35. *Αὐταπάτη* 201-206.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΝΔΡΕΑ ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Ἀνάμεσα στὰ ὀργανωτικὰ σχέδιά του ὁ Καποδίστριας περιλάμβανε καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, τὴν ὁποία συνδύαζε μὲ τὴν παιδεία καὶ τὴ δημιουργία σχολείων. Εὐθὺς ὡς ὁλοκληρώθηκε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ ἄρχισε ἡ ὀργάνωση τοῦ Ἱδρύματος αὐτοῦ ὁ Καποδίστριας κάλεσε στὴν Ἑλλάδα ἕναν ἀπὸ τοὺς γνωστότερους Ἕλληνες λογίους τοῦ 19ου αἰ., τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη (1785-1860) ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, παιδικὸ φίλο του καὶ διάσημο φιλόλογο καὶ ἱστορικό.

Ὁ Μουστοξύδης ἀνέλαβε καθήκοντα στὶς 21 Ὀκτωβρίου 1829. Εἶχαν περάσει 21 μῆνες ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ Κυβερνήτη στὴν Ἑλλάδα. Τοῦτο συνέβη γιατὶ ὁ Καποδίστριας δίσταζε νὰ τὸν φέρει στὴν Αἴγινα οἰκογενειακῶς, ὅπως ἔγινε, ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς γενικῆς κατάστασης τοῦ τόπου.

Ὁ Μουστοξύδης ἔφθασε στὴν Αἴγινα ἀρχὲς Ὀκτωβρίου καὶ ἄρχισε νὰ κατατοπίζεται στὰ μελλοντικά του καθήκοντα, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ γράμμα τοῦ Καποδίστρια πρὸς αὐτὸν τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1829[1]. Προκαταρκτικῶς μάλιστα ὁ Κυβερνήτης τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι τοῦ χορηγεῖ ἡμερήσια πίστωση 20 γρόσια γιὰ τὰ ἔξοδα ἀνασκαφῶν, μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι μετὰ τὸ πέρας τους «νὰ ἰσοπεδοῦται τὸ ἔδαφος». Εἶχε ἄραγε ὁ Καποδίστριας κακὴ ἐμπειρία ἀπὸ ἄλλες ἀνασκαφές, στὴν Αἴγινα κυρίως μὲ τὸν Χάου;

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗ. Τὴν ἑπομένη 21 Ὀκτωβρίου ὁ Καποδίστριας μὲ τὸ ψήφισμα Βον[2] τοποθέτησε τὸν Μουστοξύδη ὡς Πρόε-

---

1. *Ἐπιστολαὶ* Γ 262-263.

2. *Γεν. Ἐφημ.* 77, 16 Νοεμβ. 1829, 309.

δρο τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὀρφανοτροφείου, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Βιάρου, στὸν ὁποῖο ἀνέθεσε ἄλλα καθήκοντα. Μὲ ξεχωριστὴ προσωπική του ἐπιστολὴ δίνει στὸν Μουστοξύδη γενικὲς ὁδηγίες καὶ τοῦ ὁρίζει τὸν μηναῖο μισθό του σὲ 500 γρόσια. Τὴν ἴδια ἡμέρα 21 Ὀκτωβρίου μὲ τὸ ψήφισμα Γ΄ ἱδρύεται ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία[3], καὶ Διευθυντὴς καὶ Ἔφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου διορίζεται ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης.

Μὲ τὰ δύο ψηφίσματα ὁ Κερκυραῖος λόγιος γίνεται προϊστάμενος τῶν ὑπηρεσιῶν δημόσιας ἐκπαίδευσης καὶ ἀρχαιοτήτων. Ὅπως γρήγορα θὰ φανεῖ, τὰ ἀρχαιολογικά του καθήκοντα θὰ εἶναι εὔκολα. Ἀντίθετα τὰ ἐκπαιδευτικά, μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τοὺς μαθητὲς τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου καὶ τοὺς καθηγητές, θὰ τοῦ δημιουργοῦν συνεχῶς προβλήματα καὶ θὰ ἀποτελέσουν ἕναν ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς κατὰ τοῦ Καποδίστρια ἀντιπολίτευσης.

Στὸ Γ΄ ψήφισμα περιγράφονται τὰ ἀρχαιολογικὰ καθήκοντα τοῦ Μουστοξύδη:

1. Συλλογὴ τῶν διεσπαρμένων ἢ καλυπτόμενων ἀπὸ τὸ χῶμα στὴν Ἑλλάδα ἀρχαιοτήτων.

2. Ἐξήγηση, μελέτη καὶ ἑρμηνεία τῶν ἀρχαίων ποὺ βρίσκονται στὸ Μουσεῖο Αἰγίνης καὶ ὅσων θὰ βρεθοῦν μελλοντικά, δηλαδὴ δημοσίευσή τους. Πρῶτος σκοπὸς λοιπὸν τοῦ Καποδίστρια εἶναι ἡ διάσωση ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἁρπαγὴ τῶν ἀρχαίων ποὺ βρίσκονται διασκορπισμένα στὴν Πελοπόννησο, στὰ νησιά, στὴ Στερεά, ἡ φύλαξή τους στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας καὶ κατόπιν ἡ δημοσίευσή τους, ἡ δημιουργία ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μουστοξύδης ἦταν ὁ πλέον κατάλληλος τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Ἦταν ἐξαίρετος φιλόλογος, εἶχε ἀρχαιογνωσία, εἶχε δημοσιεύσει ἀρχαιολογικὲς μελέτες ὅπως τὶς ἐννοοῦμε σήμερα, καὶ ἦταν ὁ μόνος Ἕλληνας ποὺ εἶχε ἐκλεγεῖ τακτικὸ μέλος τοῦ Istituto di Corrispondenza Archeologica, ἱδρυμένου στὴ Ρώμη 6 μῆνες πρίν, στὶς 21 Ἀπριλίου 1829.

---

3. *Γεν. Ἐφημ.* 77, 16 Νοεμβ. 1829, 309.

Το προσωπικο της Υπηρεσιας. Αθανασιος Ιατριδης. Ὁ Μουστοξύδης, ὅπως εἰπώθηκε, ἀνέλαβε στὴν Αἴγινα τὴ διεύθυνση τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου καὶ τοῦ Μουσείου. Τὰ δύο πρῶτα ἱδρύματα τῶν ὁποίων ἦταν πρόεδρος διέθεταν διοικητικὸ καὶ διδακτικὸ προσωπικὸ ἀρκετὸ γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, ποὺ στεγαζόταν στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, δὲν εἶχε ὡς δεύτερο ὑπάλληλο παρὰ μόνο τὸν ἀρχιμανδρίτη Λεόντιο Καμπάνη (1782-1859), ὁ ὁποῖος παράλληλα πρὸς τὰ ἄλλα καὶ κύρια καθήκοντά του στὸ Ὀρφανοτροφεῖο ἐκτελοῦσε καὶ χρέη Ἐπιστάτου, μᾶλλον γραμματικοῦ, τοῦ Μουσείου. Γρήγορα ὅμως ὁ Μουστοξύδης ἀπέκτησε βοηθό, τὸν Καρπενησιώτη Ἀθανάσιο Ἰατρίδη (1799-1866), ὁ ὁποῖος πιθανῶς εἶχε φοιτήσει στὴ Σχολὴ τοῦ Ἀθανασίου Ψαλλίδα στὰ Γιάννενα καὶ στὴν ἴδια πόλη ἔμαθε τὴν τέχνη τοῦ χρυσοχόου, ποὺ προϋποθέτει δεξιότητες, καὶ τοῦ ζωγράφου. Μετὰ τὰ Γιάννενα ἔζησε στὴ Βιέννη ὡς οἰκοδιδάσκαλος καὶ τὸ 1827 πῆγε στὸ Παρίσι, ὅπου τελειοποιήθηκε στὴ ζωγραφική. Τὴν ἀρχαιολογία ἔμαθε ἐμπειρικὰ κοντὰ στὸν Μουστοξύδη, ἀλλὰ οἱ ζωγραφικές του ἱκανότητες τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀντιγράφει μὲ ἀκρίβεια τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφὲς καὶ νὰ ἀπεικονίζει τὰ γλυπτά. Κανονικὸς καὶ ἐπίσημος διορισμός του ὡς ὑπαλλήλου δὲν ὑπάρχει καὶ πληρωνόταν ἀπὸ τὶς πιστώσεις τῶν ἀνασκαφῶν. Τὰ καθήκοντά του ἦσαν μεταφορὲς ἀρχαίων, μικρὲς ἀνασκαφές, καὶ καθαρισμὸς καὶ συγκόλληση ἀρχαιοτήτων, κυρίως ἀγγείων[4].

Δραστηριοτητα της Υπηρεσιας. Μὲ τὰ ἔγγραφα τῆς Γενικῆς Γραμματείας πρὸς τοὺς Ἐπιτρόπους καὶ τοὺς τοπικοὺς Διοικητὲς εἶχε δημιουργηθεῖ στοὺς ὑπαλλήλους ὑπηρεσιακὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Ὁ Προσωρινὸς Διοικητὴς Πόρου Κωνσταντῖνος Ἀξιώτης ἐπισκέπτεται τὰ ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος στὸν Πόρο καὶ ζητεῖ, στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1829, ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη νὰ κάνει ἀνα-

4. Βιογραφία τοῦ Ἰατρίδη ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο τοῦ Γεωργίου Α. Φαρμακίδη, *Ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος Ἰατρίδης (1799-1866)* (Ἀθήνα 1960).

σκαφές[5]. Λίγες μέρες ἀργότερα, τὴν 1 Νοεμβρίου, ξαναγράφει στὸν Καποδίστρια καὶ τοῦ στέλνει ἀπόγραφα δύο ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος[6]. Τὸ ἔγγραφό του διαβιβάζεται ἀπὸ τὸν Καποδίστρια στὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ εἰδοποιεῖται ὁ Ἀξιώτης νὰ ἀλληλογραφεῖ πλέον γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ θέματα μὲ τὸν Μουστοξύδη. Ἐκεῖνος γνωστοποιεῖ στὸν Ἀξιώτη ὅτι πρὶν γίνει οἱαδήποτε ἀνασκαφὴ θέλει νὰ ἰδεῖ τὸν τόπο καὶ τοῦ ζητεῖ πληροφορίες γιὰ κάποιες ἐπιγραφὲς τοῦ Πόρου ποὺ γνώριζε. Ἀκόμη τοῦ ζητεῖ νὰ ἐρευνήσει στὸν Πόρο τὶς ἀρχαῖες πέτρες ποὺ μετακόμισαν ἀπὸ τὴν Αἴγινα ἐκεῖ, μήπως ἀνάμεσά τους ὑπάρχει κάποιο ἀνάγλυφο ἢ ἐπιγραφή[7].

Στὶς 15 Νοεμβρίου 1829 ὁ Μουστοξύδης ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ ζητεῖ πίστωση γιὰ ἀνασκαφές, «μέσα ἀνάλογα, ὄχι πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, ἀλλὰ πρὸς τὴν τωρινὴν ἔνδειαν τῆς Ἑλλάδος - - Πεπεισμένος ὅτι φιλόμουσος ἡ Κυβέρνησις ἐπιθυμεῖ ἐνθέρμως νὰ διατηρήσῃ τὴν πολύτιμον κληρονομίαν τῶν πατέρων μας, ἔκαμα ἤδη μερικὰ σκαψίματα ἐδῶ εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ ὄχι χωρὶς κάποιον καρπόν»[8]. Λίγες μέρες ἀργότερα, στὶς 23 Νοεμβρίου, ἡ κυβέρνηση ἐγκρίνει τὴ χορήγηση στὸν Μουστοξύδη «γρ. 500 κατὰ μῆνα διὰ τὰς μελετωμένας ἐπιχειρήσεις σου εἰς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων διὰ τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον»[9]. Τὸ ποσὸν αὐτὸ ἦταν ἴσο μὲ τὸν μηνιαῖο μισθὸ τοῦ Ἐφόρου τοῦ Μουσείου.

ΜΕΡΙΜΝΑ ΓΙΑ ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ. Ὁ Μουστοξύδης, ἄνθρωπος τῶν βιβλίων καὶ τῶν χειρογράφων, ἔδειξε ἀμέσως ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πράγματα αὐτά, τὰ ὁποῖα οἱ περιηγητὲς τῆς ἐποχῆς ἀποσποῦσαν μὲ μικρὰ φιλοδωρήματα ἀπὸ τοὺς κατόχους τους, κυρίως ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια. Μὲ ἀναφορά του τῆς 24 Νοεμβρίου[10] ζήτησε ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν νὰ διαταχθοῦν «Οἱ Ἔκτακτοι

5. Πρωτοψάλτης ἀρ. 88.
6. Αὐτόθι ἀρ. 89.
7. 11 Νοεμβ. 1829. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη Κέρκυρας.
8. Πρωτοψάλτης ἀρ. 92.
9. Αὐτόθι ἀρ. 96.
10. Αὐτόθι ἀρ. 98.

Ἐπίτροποι, οἱ Διοικηταί, οἱ Ἀστυνόμοι νὰ ὑπάγωσιν ἔξαφνα ὄχι μόνον εἰς τὰ Μοναστήρια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Τμήματός των, καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἐρημικωτέρας, διὰ νὰ ἐρευνήσωσιν, ἂν σώζονται εἰς αὐτὰς βιβλία καὶ κώδηκες καὶ περγαμηναί, καὶ νὰ πέμψωσι τὸν κατάλογον αὐτῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν». Τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχαν ἀκόμη καθορισθεῖ καὶ ὁ Μουστοξύδης φοβᾶται ὅτι τόποι ποὺ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο εἶχαν ἑλληνικὴ διοίκηση δὲν θὰ ἀποτελοῦσαν τελικὰ μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους: «Ἴσως ἦτον ὠφέλιμον διὰ νὰ προλάβωμεν τὰς πολιτικὰς μεταβολάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐνδέχεται νὰ ὑποπέσωσιν ἄλλοι τινὲς τόποι, νὰ συναχθῶσι τὰ εἰς αὐτοὺς εὑρισκόμενα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἢ περγαμηνοί, νὰ σταλθῶσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν - - Τοιαῦτα φρονῶν, τολμῶ νὰ ἐνθυμίσω τὴν νῆσον τῆς Σάμου, καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Πάτμου. Δὲν ἔπαυσεν ἀκόμη νὰ μᾶς περιγελᾶ ἡ Εὐρώπη διὰ τὰ ἐπαρθέντα ἀπὸ τὸν περιηγητὴν Κλάρκε χειρόγραφα». Ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ κώδικας τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος Clarkianus ἢ Bodleianus, ποὺ ὁ Clarke ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Πάτμου. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι μυστική: «ἐσύμφερεν ὅμως ἴσως νὰ μὴν ἐκδοθῇ καμμία περὶ τούτου διαταγή, διὰ νὰ μὴ δώσωμεν καιρὸν εἰς τὴν λαθρεμπορίαν νὰ τὰ νοσφισθῇ».

Ἡ κυβέρνηση δέχτηκε τὴν εἰσήγηση τοῦ Μουστοξύδη καὶ ἀπηύθυνε στὶς 2 Δεκεμβρίου τὴν ἐγκύκλιο ἀρ. 247 πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους καὶ Προσωρινοὺς Διοικητάς[11], μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῶν παλαιῶν βιβλίων, τῶν χειρογράφων, τῶν κωδήκων καὶ τῶν περγαμηνῶν.

ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ. Οἱ ἀντιλήψεις τῆς Ὑπηρεσίας ὡς πρὸς τὴ μέθοδο τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν διέφεραν καθόλου ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῶν τυμβωρύχων. Σκοπὸς τῶν ἀνασκαφῶν ἦταν ἡ εὕρεση ἐπιγραφῶν, γλυπτῶν, ἀγγείων, νομισμάτων καὶ γενικὰ κινητῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἐκτιμοῦνταν τότε ἀπὸ τοὺς συλλογεῖς. Καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας ἀποτελοῦσε τόπο ὅπου φυλάγονταν τέτοια ἀξιοθέατα καὶ

11. Πρωτοψάλτης ἀρ. 102.

πολύτιμα ἀντικείμενα. Σὲ ἔγγραφό του τῆς 20 Δεκεμβρίου 1829 πρὸς τὸν Ἔκτακτο Ἐπίτροπο τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος Κωνσταντῖνο Μεταξᾶ ὁ Μουστοξύδης τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ποὺ τοῦ ἔστειλε, τοῦ ζητεῖ «τὸ ὄνομα τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπάρθησαν τὰ ρηθέντα δύο ἀνάγλυφα» καὶ τὸν παρακαλεῖ «ἐὰν παρεκταθῇ ἡ ἐν Σαλαμῖνι διατριβή σας διὰ ἡμέρας τινὰς μὴν ἀμελήσετε, σᾶς παρακαλῶ, νὰ δοκιμάσετε καὶ τὸ ἔδαφός της διότι τὰ σπλάχνα της πρέπει νὰ περικλείῃ ἀξιότιμα πράγματα καὶ ἐλπίζω ν' ἀνταμείψῃ τὸν κόπον σας εὐγνωμόνως»[12]. Ὁ Μεταξᾶς, ποὺ βρισκόταν στὴ Σαλαμίνα, ἀπαντᾶ τὴν ἑπομένη 21 Δεκεμβρίου[13] ὅτι «ἂν μοὶ τὸ συγχωρήσουν αἱ διοικητικαὶ ἐργασίαι μου, θέλω κάμει μερικὰ σκαψίματα εἰς τὴν Σαλαμίνα, καθὼς μοὶ γράφετε».

23 Δεκεμβριου 1829. Το Σχεδιον Ψηφισματος. Δύο μόλις μῆνες μετὰ τὸν διορισμό του ὁ Μουστοξύδης ὑποβάλλει πρὸς τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχέδιον Ψηφίσματος γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, δηλαδὴ σχέδιο ἀρχαιολογικοῦ νόμου, μαζὶ μὲ τὴ μετάφρασή του στὰ γαλλικά, πιθανῶς γιὰ νὰ τεθεῖ ὑπ' ὄψη τοῦ Καποδίστρια. Τὸ προοίμιο τοῦ ψηφίσματος εἶναι σύντομο καὶ λιτό:

«Σχέδιον Ψηφίσματος | Ἐπειδὴ τὰ ἀρχαῖα τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν λείψανα διαμένοντα εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ πατρῷον ἔδαφος, ὅπου ἐτεχνουργήθησαν, ἔτι λαμπρότερον προβάλλουσι, καὶ ἐπειδὴ ἡ διατήρησις καὶ ἀνασκευή, τῶν ὅσα διέφυγον τὴν τοῦ χρόνου καὶ τῶν βαρβάρων ἐπήρειαν περιβάλλουσαι ἀξιοπρέπειαν εἰς τὸ ἔθνος, χρησιμεύουν εἰς τὴν περὶ τὰ καλὰ σπουδήν. | Ψηφίζομεν»

Τὸ *Σχέδιον* μὲ τὰ 26 σύντομα ἄρθρα ποὺ ἀποτελοῦσαν γιὰ τὴν ἐποχὴ πλήρη ἀρχαιολογικὸ νόμο, καὶ θὰ ρύθμιζαν τὰ ζητήματα ποὺ θὰ προέκυπταν καθημερινῶς ἀνάμεσα στοὺς πολίτες καὶ τοὺς κυβερνητικοὺς ὑπαλλήλους ὡς πρὸς τὶς ἀρχαιότητες[14], περιέχει, περιληπτικῶς, τὰ ἑξῆς:

---

12. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.
13. ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 1987.
14. Κόκκου 51-53.

Καταγραφὴ τῶν γνωστῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἐκείνων ποὺ βρίσκονταν στὴν κατοχὴ ἰδιωτῶν, λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑπαλλήλων – καταγραφὴ τῶν ἐθνικῶν γαιῶν ποὺ περιέχουν ἀρχαιότητες – Ποιοὶ εἶναι ὑπόχρεοι σὲ δήλωση κατοχῆς ἀρχαιοτήτων – ἀπαγόρευση μεταβίβασής τους χωρὶς ἄδεια τοῦ Ἐφόρου – ἐπιβολὴ προστίμου στοὺς παραβάτες. Ἀπαγόρευση ἀνασκαφῶν γιὰ εὕρεση ἀρχαίων χωρὶς ἄδεια τοῦ Ἐφόρου – Ἡ ἄδεια δίδεται μόνο σὲ ἰδιοκτῆτες τῶν πρὸς ἀνασκαφὴ ἀγρῶν ἢ σὲ ἐξουσιοδοτημένο ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη πρόσωπο – Ὑποχρέωση τῶν ἀνασκαφέων σὲ ὑποβολὴ ἑβδομαδιαίας ἔκθεσης προόδου τῆς ἀνασκαφῆς – Ἀπαγόρευση πώλησης τῶν εὑρημάτων ἀνασκαφῆς. Σὲ περίπτωση παράβασης δήμευση τῶν ἀρχαιοτήτων – Ὑποχρέωση γνωστοποίησης εὕρεσης ἀρχαίου κτίσματος προκειμένου νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ σχεδιαστεῖ – Ἀπαγόρευση φθορᾶς, καταστροφῆς ἢ κάλυψης μὲ χῶμα τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐπιβολὴ προστίμου στοὺς παραβάτες – Ἀποζημίωση γιὰ στέρηση χρήσεως ἀγροῦ, γηπέδου κλπ. – Ρύθμιση τῆς κυριότητος τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ βρίσκονται σὲ ἀνασκαφὲς ἰδιωτικῶν ἀγρῶν ἢ τυχαίως ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τους, ἀπὸ ἐργολάβους ἢ τρίτους. Δικαιώματα τοῦ κράτους, ποινὲς στοὺς παραβάτες, ἠθικὲς ἀμοιβές – Πιστώσεις γιὰ διενέργεια ἀνασκαφῶν καὶ ἀγορὰ ἀρχαιοτήτων. Ἡ οἰκονομικὴ διαχείριση τῆς Ὑπηρεσίας, διοικητικὲς διαδικασίες, χρήση τῶν προστίμων γιὰ ἀγορὰ ἀρχαιοτήτων.

Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗ. Ἡ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ζήτησε ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη κατάλογο τῶν ἀρχαίων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ὁ Μουστοξύδης ἀπαντᾶ στὶς 7 Φεβρουαρίου 1830[15] καὶ στέλνει «τὸν κατάλογον τῶν ἀρχαιοτήτων, μὲ τὰς ὁποίας εὐτύχησα νὰ πλουτίσω τὸ Μουσεῖον ἀπὸ τὰς 15 Ὀκτωβρίου» – ἡ μέρα φαίνεται ποὺ ἀνέλαβε ὑπηρεσία – «μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου ὅλου. Ἐξ αὐτῶν τινές μεν εὑρέθησαν εἰς τὰ σκάμματα, τινές δε ἐξηγοράσθησαν, ἄλλαι δ' ἐκ παρακινήσεώς μου ἐχαρίσθησαν, καὶ

15. Πρωτοψάλτης ἀρ. 110.

ἄλλαι μὲ ἀπεστάλησαν ἀπὸ τὸν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ὡδήγησα εἰς τὴν αὐτῶν ζήτησιν». Ὑπενθυμίζει ὅτι τὸ ἔργο τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ μουσείου ἔγινε μὲ ἄκρα οἰκονομία καὶ ὅτι «πορίζονταί τινες πτωχοὶ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον καὶ εὐλογοῦσι τὴν πατρικὴν πρόνοιαν τῆς Κυβερνήσεως».

Δὲν παραλείπει ὁ Μουστοξύδης νὰ τονίσει τὴ χρηματικὴ ἀξία τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ εἶχε συγκεντρώσει: «Ὡς τόσον ἐμπορῶ μὲ χαράν μου νὰ εἰπῶ, ὅτι τῶν μέχρι τοῦ νῦν συλλεχθεισῶν ἀρχαιοτήτων ἡ τιμὴ εἶναι πολὺ ὑπερτέρα τῶν ἤδη γενομένων ἐξόδων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὴν εὐχαρίστησιν, ὄχι μόνον καθότι ὠφελεῖ τὴν παιδείαν διὰ τῶν ἀποκτήσεων τούτων, καὶ καθότι εὑρίσκει καὶ κέρδος εἰς αὐτὴν τὴν τιμὴν τῶν ἀποκτηθέντων πραγμάτων». Ἔχει καὶ ὁ Μουστοξύδης τὴν κοινή, τότε, ἀντίληψη τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῶν ἀρχαίων, ποὺ θὰ συναντήσουμε καὶ ἀργότερα.

Ὁ κατάλογος τῶν 53 λιθίνων ἀρχαίων ποὺ ὑποβάλλεται στὴ Γραμματεία περιέχει ὁλόγλυφα γλυπτά, ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Αἴγινα, τὴ Σαλαμίνα καὶ τὰ Μέγαρα. Εἶναι συνοπτικὸς καὶ μερικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν. Ὑποθέτω ὅτι τὶς καταγραφὲς ἔκανε ὁ Λεόντιος Καμπάνης. Τὰ τελευταῖα τέσσερα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μουστοξύδη καὶ πρόκειται γιὰ δακτυλιολίθους, οἱ τρεῖς μὲ παραστάσεις καὶ περιγραφὴ τηλεγραφική[16].

Στὸ Ὀρφανοτροφεῖο ὑπῆρχε καὶ στοιχειῶδες ἐργαστήριο. Σὲ λογαριασμὸ τῆς 3 Ἰανουαρίου 1830[17] ἀναφέρονται δαπάνες 5,16 γροσίων «εἰς διάφορα εἴδη εἰς κατασκευὴν τῆς κόλλας διὰ τῆς ὁποίας ἐκόλλησαν τὰς κεφαλὰς τῶν 2 ἀγαλμάτων».

Στὸν λογαριασμὸ τῆς 7 Φεβρουαρίου ποὺ συνόδευε τὸν κατάλογο[18] μνημονεύεται ὁ ἀρχιτέκτων Σταμάτης Κλεάνθης νὰ κάνει ἀνασκαφὲς «εἰς τοὺς πρόποδας καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Ἁγίου

16. «Λίθος μ' ἔγγλυμα ἕνα σκύλον, ἄλλος μ' ἕνα πολεμιστήν, θαυμάσιον ἔργον».

17. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 23, ἀρ. 125.

18. Πρωτοψάλτης ἀρ. 111.

Ἠλιοῦ». Ἀργότερα θὰ προσληφθεῖ ὡς τακτικὸς ὑπάλληλος μαζὶ μὲ τὸν Eduard Schaubert.

Πρωτος δημοσιος απολογισμος του Μουστοξυδη. Ἡ πρώτη Ὑπηρεσία δὲν διέθετε περιοδικὸ γιὰ νὰ ἀνακοινώνει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν της καὶ τὰ νέα εὑρήματα. Συχνὰ δημοσιεύονταν στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* ἡ προσφορὰ ἀρχαιοτήτων στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, κυρίως γιὰ ἐπιβράβευση τῶν δωρητῶν. Ὑπῆρχαν ὅμως πολλοὶ ποὺ ζητοῦσαν περισσότερο οὐσιαστικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς πράξεις τῆς κυβερνήσεως στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Στὴν περίοδο τοῦ Καποδίστρια κύρια θέση στὰ πνευματικὰ πράγματα εἶχε ἡ Ἐκπαίδευση (κυρίως Προκαταρκτικό, Κεντρικὸ καὶ Πρότυπο Σχολεῖο Ἀλληλοδιδακτικῆς, Ὀρφανοτροφεῖο, Βιβλιοθήκη), ἡ Ἐθνικὴ Τυπογραφία καὶ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ὅλα τὰ διηύθυνε ὁ Μουστοξύδης.

Μὲ τὸ κλείσιμο τοῦ 1830, στὶς 31 Δεκεμβρίου, ὑπέβαλε ἔκθεση γιὰ τὸ ἔργο ὅλων τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ μνημονεύονται παραπάνω. Ἤθελε νὰ τὴν ὑποβάλει τὸν Ὀκτώβριο, μὲ τὴ συμπλήρωση ἑνὸς χρόνου τῆς θητείας του, ἀλλὰ καθὼς τότε ὅλα τὰ πράγματα ἦσαν νέα γιὰ τὸν τόπο καὶ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν σταθεροὶ κανόνες, σκέφτηκε νὰ καθυστερήσει λίγο: «Ἔκρινα εὔλογον νὰ ἀναβάλω τὸ πρᾶγμα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ νὰ προσδιορισθῇ ὁ χρόνος, καθ' ὃν πρέπει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ καθυποβάλλωνται εἰς τὴν Κυβέρνησιν αἱ περὶ ταύτης τῆς ἀξιολόγου ὑποθέσεως εἰς αὐτὴν ὀφειλόμεναι ἐκθέσεις»[19].

Ἡ ἔκθεση εἶναι ἐκτενὴς καὶ διαφωτιστική. Τὰ περὶ Μουσείου ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖο καὶ μικρότερο, συγκριτικὰ μὲ τὰ ἄλλα μέρη, τμῆμα. Θεωρεῖ ὅτι γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἡ νέα γενεὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρετὴ καὶ σοφία «ἰσχυρότατα ἐλατήρια εἶναι αἱ λαμπραὶ ἀναμνήσεις τῆς φιλοκαλίας καὶ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς πολιτικῆς μεγαλειότητος τῶν προγόνων μας». Γιὰ νὰ τὸ πετύχει αὐτὸ ἡ κυβέρνηση δημιούργησε τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο «εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ παρὸν νὰ συλλεχθῶσιν ὅσα

19. Πρωτοψάλτης ἀρ. 127.

λείψανα ἐκινδύνευσαν νὰ διαφθαρῶσιν ἢ νὰ γένωσιν ἕρμαιον τῶν ξένων, φυλαττομένη νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν γῆν ὅσα αὐτὴ οἰκτείρουσα καλύπτει εἰς τὸν κόλπον της, ἅμα παύσουν ἡ ἔνδεια τοῦ Ταμείου καὶ ἄλλαι ἀνάγκαι μᾶλλον ἐπικείμεναι καὶ κατεπείγουσαι».

22 Απριλιου 1830. Νεες εξαγγελιες του Πιττακη. Ἡ προκήρυξη τοῦ Πιττάκη τῆς 15 Μαρτίου 1827 γιὰ τὴν ἔκδοση 1600 ἐπιγραφῶν δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα. Ὅπως φαίνεται, κανεὶς δὲν ἔδειξε ἐνδιαφέρον καὶ ὁ Πιττάκης ἔκρινε καλύτερο νὰ προσφέρει, μὲ ἀμοιβή, τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐπιγραφῶν στὸν Αὔγουστο Boeckh. Παρὰ τὴν ἀποτυχία του αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἀρχαιότητες χωρὶς νὰ πλησιάζει τὴν Ὑπηρεσία, δηλαδὴ τὸν Μουστοξύδη. Ἡ Ἀθήνα εἶναι ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων καὶ ἡ Ἀκρόπολη ἀπρόσιτη, ὁ Μουστοξύδης ὅμως ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας καὶ θὰ κάνει προσπάθειες περισυλλογῆς τῶν διεσπαρμένων ἀρχαίων της, ἀλλὰ θὰ συναντήσει τὴν ἀντίδραση τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πιττάκης δὲν θὰ ἔλθει σὲ καμία ἐπαφὴ μὲ τὴν Ὑπηρεσία. Τώρα, στὶς 22 Ἀπριλίου 1830, δημοσιεύει νέα προκήρυξη στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* μὲ τὴν ὁποία ἀναγγέλλει τὴν ἔκδοση τῆς Τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς καὶ περιγράφει τὸ περιεχόμενό της καὶ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ θὰ προσφέρει.

Ἡ προκήρυξη δὲν θὰ διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ Μουστοξύδη, ὁ ὁποῖος δὲν μνημονεύει κάτι σχετικό. Μία φορὰ μόνο τὸν μνημονεύει ὑποτιμητικά, στὴν ἀπολογία του πρὸς τὸν Λόρδο Ἁρμοστὴ Nugent στὶς 3/15 Ἰουνίου 1834. Κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀπαγόρευση δημοσίευσης ἐπιγραφῶν ποὺ τοῦ εἶχε κοινοποιήσει ὁ ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν Κων. Σχινᾶς λέγει: «ἴσως δὲ τούτη δῶ τὴν ὥρα Ἕλληνες, ὡς ὁ κ. Πιττάκης π.χ., κάνουν ἕνα εἶδος ἐμπορίου μ' αὐτές»[20], ὑπονοώντας τὴν προσφορὰ μὲ ἀμοιβὴ στὸν Boeckh ἀπὸ τὸν Πιττάκη τοῦ κειμένου ἐπιγραφῶν.

20. Νικοκάβουρα 90.

15 Ιουνιου 1830. Διορισμος του Σταματη Κλεανθη και του Eduard Schaubert. Οἱ δύο ἀρχιτέκτονες ποὺ σταδιοδρόμησαν κατὰ τὴν ὀθωνικὴ περίοδο στὴν Ἑλλάδα προσλαμβάνονται ἀπὸ τὸν Καποδίστρια γιὰ τὶς ποικίλες κυβερνητικὲς ἀνάγκες. Καὶ οἱ δύο θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὶς ἀρχαιότητες καὶ θὰ διενεργήσουν ἀνασκαφές. Οἱ σχέσεις τους ὅμως μὲ τὸν Μουστοξύδη δὲν θὰ εἶναι πάντα ὁμαλές[21].

Μὲ ἄλλη ἀπόφασή του ὁ Καποδίστριας, τῆς 22 Ἰουλίου[22], ὁρίζει τὸν μισθό τους σὲ 160 φοίνικες τὸν μήνα (τοῦ Μουστοξύδη ἦταν 200 φοίν.), ὁρίζεται τόπος διαμονῆς τους ἡ Αἴγινα καὶ ὡς καθήκοντά τους ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ διδασκαλία τῶν προχωρημένων νέων τοῦ Ὀρφανοτροφείου, «ὅσοι ἔχουν κλίσιν καὶ εὐφυΐαν εἰς τὴν τέχνην», καθὼς καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα δὲν προσδιορίζονται ἀλλὰ θὰ εἶναι σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονική.

Καὶ οἱ δύο ἐμφανίζονται σὲ οἰκονομικὲς καταστάσεις νὰ λαμβάνουν τὰ ἔξοδα ἀνασκαφῶν ποὺ ἔκαναν γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Μουσείου. Στὶς 19 Μαΐου 1831 ὁ Μουστοξύδης ἐρωτᾶ τὴ Γραμματεία ἂν πρέπει νὰ τοὺς πληρώνει πλέον, γιατὶ οἱ ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρουν, κυρίως στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο, δὲν εἶναι ἀνάλογες μὲ τοὺς 160 φοίνικες ποὺ ἔχει ὁ καθένας τὸν μήνα. Μάλιστα ὁ ἕνας, ὁ Schaubert, βρίσκεται ἀπὸ τρεῖς μῆνες στὴν Ἀθήνα γιὰ ἄγνωστη ἐργασία, ἐνῶ ἡ κυβέρνηση ἔχει ὁρίσει ὡς ἕδρα τους τὴν Αἴγινα[23]. Στοὺς λογαριασμοὺς τοῦ Μαΐου δηλώνει «ὅτι διὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Schaubert δὲν ἐπλήρωσα εἰς αὐτοὺς τὸ ὀφειλόμενον μηνιαῖον»[24].

23 Ιουνιου 1830. Η εγκυκλιος αρ. 953. Γιὰ λόγους ποὺ δὲν γνωρίζουμε ἀκόμη ὁ Κυβερνήτης δὲν υἱοθέτησε τὸ κείμενο τοῦ *Σχεδίου* τοῦ Μουστοξύδη, παρὰ τὸ ὅτι αὐτὸς ὑπενθύμισε[25] στὶς 21 Ἰανουα-

21. *Γεν. Ἐφημ.* 63, 6 Αὐγ. 1830.
22. Αὐτόθι.
23. Δασκαλάκης Γ', 1876, ἀρ. 904.
24. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 40β, ἀρ. 297.
25. Αὐτόθι φάκ. 23, ἀρ. 200.

ρίου 1830, ὅτι περίμενε ἀπάντηση γιὰ τὴν τύχη τοῦ *Σχεδίου*, ἀλλὰ ἐξέδωσε, μὲ χρονολογία 23 Ἰουνίου 1830, ἔπειτα ἀπὸ ἕξι μῆνες, τὴν ἐγκύκλιο 953 ποὺ ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους καὶ τοὺς Διοικητές. Στὸ προοίμιο τῆς ἐγκυκλίου ὁ Καποδίστριας ἐπικαλεῖται τὴν Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους καὶ τὴν ἔγκρισή της, μὲ τὸ Ι΄ ψήφισμά της, τοῦ αἰτήματός του γιὰ τὴ χορήγηση ἄδειας ἐξαγωγῆς στὴ Γαλλία τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, ποὺ εἶχε βρεῖ στὶς ἀνασκαφές της ἡ Expédition Scientifique de Morée· ἐπικαλεῖται ἀκόμη τὴ σύσταση Μουσείου στὴν Αἴγινα καί, χωρὶς νὰ τὸ ἀναφέρει, παραφράζει τοὺς ὅρους τοῦ «Σχεδίου ψηφίσματος» τοῦ Μουστοξύδη. Μετὰ τὸ προοίμιο ἀκολουθοῦν 8 ἀριθμημένες παράγραφοι ποὺ περιέχουν, μὲ ἄλλη φρασεολογία, ὅσα εἰσηγήθηκε ὁ Μουστοξύδης, ἀλλὰ χωρὶς τὶς ἔντονες ἀπαγορεύσεις καὶ τὰ πρόστιμα τοῦ Σχεδίου, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ὁ Καποδίστριας ἔκρινε ὑπερβολικὰ αὐστηρὰ ἢ ἀνεδαφικὰ γιὰ τὴν περίπτωση. Δὲν ξεχνοῦσε ὅτι τὸ κράτος ποὺ ὀργάνωνε βρισκόταν ἀκόμη στὴν ἀρχὴ καὶ ὅτι ποινικὰ μέτρα ἐναντίον ἀγράμματων χωρικῶν γιὰ πράξεις ποὺ ἐπὶ αἰῶνες θεωροῦνταν θεμιτές, θὰ δημιουργοῦσαν δίκαιες ἀντιδράσεις. Τὸ κυριότερο, δὲν θὰ ἦσαν κατανοητὲς ἀπὸ καμιὰ μερίδα τῆς κοινωνίας, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς λογίους, δηλαδὴ τοὺς σπουδασμένους στὴ Γερμανία, ποὺ θεωροῦσαν τὶς ἀρχαιότητες ἀντικείμενα συναλλαγῆς. Ἄλλωστε καὶ στὸ *Σχέδιο* τοῦ Μουστοξύδη καὶ στὴν ἐγκύκλιο 953 ἡ ἀγοραπωλησία ἀρχαιοτήτων δὲν ἐμποδιζόταν, κάτι ποὺ συνεχίστηκε ἕως τὸ 1899 καὶ ἔγινε παράνομη, ὑπὸ ὅρους, μὲ τὸν νόμο ΒΧΜΣ΄.

Ἡ δημιουργία Ὑπηρεσίας Προστασίας τῶν Ἀρχαιοτήτων ἦταν κάτι τὸ πρωτόφαντο γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1829. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, τὰ δικαστήρια, ἡ φορολογία εἶχαν μακρότατη ἐμπεδωμένη παράδοση ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ ἡ σκοπιμότητά τους ἦταν κατανοητὴ ἀπὸ ὅλους. Οἱ ἀρχαιότητες ὡς ἀντικείμενο ἀποκλειστικῆς πλέον φροντίδας τοῦ κράτους ἦταν κάτι τὸ νέο, ποὺ ἔθιγε οἰκονομικὰ συμφέροντα πολλῶν.

19 Ιουλιου 1830. Ο Π. Αναγνωστοπουλος θεωρει ακαιρες τις εγκυκλιους. Ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος τῆς Ἤλιδος Παναγιώτης Ἀναγνωστό-

πουλος ἀπευθύνεται πρὸς τὴ Γεν. Γραμματεία καὶ ἐκφράζει ἐνδοιασμοὺς ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἕως τώρα ἐγκυκλίων περὶ προστασίας τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ τοὺς προηγούμενους μῆνες· ἡ δική του ἀρ. 73 τῆς 7 Ὀκτ. 1829 καὶ οἱ δύο τῆς Γενικῆς Γραμματείας, ἡ ἀρ. 247 τῆς 2 Δεκ. 1829 γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῶν παλαιῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων, καὶ ἡ ἀριθ. 953 τῆς 23 Ἰουν. 1830. Παραπονεῖται ὅτι δὲν ἔλαβε τὶς ἐγκυκλίους, ἀλλὰ τὶς γνωρίζει ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Θεωρεῖ ὅτι ἐπίτηδες δὲν τοῦ κοινοποίησε ὁ Μουστοξύδης τὶς ἐγκυκλίους διότι ἦταν δυσαρεστημένος μὲ κάποιο δικό του ἔγγραφο καὶ προσθέτει ὅτι περιττεύει νὰ ἐξηγήσει στὴ Γεν. Γραμματεία «δι' ἣν αἰτίαν νομίζει ἄκαιρον τὴν δημοσίευσιν τῶν περὶ ἀρχαιοτήτων Ἐγκυκλίων τῆς Κυβερνήσεως, καὶ προσμένει, κύριοι, διαταγάς σας δευτέρας περὶ ἀρχαιοτήτων φοβούμενος μήπως ἡ ἐνέργεια τῶν αὐτῶν Ἐγκυκλίων φέρῃ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, οἷον καὶ ἡ εἰρημένη Διακήρυξις τῆς Ἐπιτροπείας περὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ»[26]. Θεωρεῖ ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἀτελέσφορες τὶς ἐγκυκλίους ἢ ὅτι ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοὺς ἔγινε, κυρίως ἀπὸ τοὺς Δημογέροντες, ἦταν δυσμενής, κάτι ποὺ ἐξηγεῖται. Οἱ ἀρχαιότητες ἦσαν πράγμα ποὺ εὔκολα μποροῦσε νὰ πουληθεῖ. Σὲ ἔγγραφό του τῆς 3 Ἰουνίου 1830 ὁ Τοποτηρητὴς Πάρου καὶ Ἀντιπάρου Δ. Κιοσσὲς[27] δηλώνει πρὸς τὸν Μουστοξύδη ὅτι μία κάτοικος τῆς Πάρου, ἡ Ζαμπία, «σύζυγος τοῦ ποτὲ Ζανῆ Καμπάνη», ἀρνεῖται ἐγγράφως νὰ παραδώσει κάποια ἐπιγραφὴ στὸν Τοποτηρητή «εἰς τοιαύτην τιμήν, λέγουσα ὅτι οἱ Ἄγγλοι τῆς ἔδιδαν μεγαλυτέραν τῶν ἑκατὸν διστήλων τιμήν».

Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἀπευθύνει τὴν ἴδια ἡμέρα ἔγγραφο καὶ πρὸς τὸν Μουστοξύδη[28]. Ἀφοῦ κάνει τὶς ἴδιες προκαταρκτικὲς παρατηρήσεις, ἀναλύει τὴν αἰτία τῆς ἀστοχίας τῶν ἐγκυκλίων: «ὁ ὑποσημειούμενος, ὅσον αἰσθάνεται τὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαιοτήτων, τόσον λυπεῖται διὰ τὴν ἀναισθησίαν τῶν χωρικῶν. Αὐτοὶ ἀπὸ ἐγκυκλίους καὶ ἀπὸ προτροπάς, ἀντὶ νὰ γνωρίσουν ἐνδιαλαμβανομένας ἀλη-

---

26. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 29, ἀρ. 245.

27. ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2497.

28. Πρωτοψάλτης ἀρ. 118.

θείας, λαμβάνουν καὶ ἀφορμὰς τοῦ νὰ κρύπτουν, ἐάν τις ἔχῃ τινὰ ἀρχαιότητα. Καὶ περὶ ἐπιγραφῶν ἢ ἄλλων τοιούτων ἐνθυμοῦνται, ἐν ὅσῳ ἡ αἴσθησίς των θυροκοπεῖται ἀπὸ τὴν διακήρυξιν· ἀλλὰ τὸ νὰ ἐξαγγείλουν εἰς τὴν ἐπιτόπιον Ἀρχήν, λησμονοῦν».

Συνιστᾶ ὁ Ἀναγνωστόπουλος νὰ μὴ δοθεῖ δημοσιότητα στὴν ἐγκύκλιο 247, ἀλλὰ εἰδικοὶ ἄνθρωποι νὰ περιέρχονται καὶ νὰ ἐρευνοῦν τὸν τόπο καὶ τὰ μοναστήρια, χωρὶς νὰ προϊδεάζονται ὅσοι κατέχουν ἀρχαιότητες ἢ χειρόγραφα καὶ τὰ κρύβουν. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ τοῦ ἀνατεθεῖ αὐτὸ τὸ ἔργο πρέπει νὰ εἶναι «ἐμπιστευμένος, διὰ νὰ μὴ κρύπτει ὁ ἴδιος πρὸς ὄφελός του τὰς ἀξιωτέρας». Τέλος ὁ Ἀναγνωστόπουλος δηλώνει ὅτι «ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν θέλει ἐνεργήσει ἡ Ἐπιτροπεία τὴν εἰρημένην ἐγκύκλιον μέχρις ἑτέρας εἰδοποιήσεώς σας». Παρόμοιες περίπου ἦσαν πρὸς τὸν Μουστοξύδη οἱ παρατηρήσεις τοῦ Διοικητῆ τῶν ἐπαρχιῶν Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Κάτω Ναχαγιὰ Νικολάου Γερακάρη[29].

Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλες, ἀρκετές, ἀπαντήσεις πρὸς τὸν Μουστοξύδη, σχετικὲς μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐγκυκλίων 247 καὶ 953 ἀπὸ Διοικητὲς καὶ Τοποτηρητές. Οἱ περισσότεροι ἀπαντοῦσαν ὅτι θὰ ἐνεργοῦσαν κατάλληλα γιὰ τὴν περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων καὶ χειρογράφων. Ὁ Προσωρινὸς Διοικητὴς Καρπενησίου ἦταν σαφέστερος[30]: «δὲν εὗρε [ἡ Διοίκησις] τοιοῦτον τι, ἐπειδὴ ὁ τόπος οὗτος κατετεφρώθη παρὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ δὲν ἔμεινεν οὔτε καλύβα ἀπυρπόλητος».

Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ σώζονται εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ἀνταπόκριση, θετικὴ ἢ ὄχι, τουλάχιστον γραφειοκρατικὰ ὑπῆρξε σχεδὸν καθολική. Τὸ θέμα ἦταν πρωτόφαντο γιὰ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ περισσότερο γιὰ τοὺς τότε κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

Νομισματικος θησαυρος στο Αργος. Ὁ Τοποτηρητὴς Ἄργους πληροφορεῖ τὸν Ἔφορο τοῦ Μουσείου Ἀ. Μουστοξύδη ὅτι ὁ ἰδιώτης Σταμάτης Μιχαλόπουλος βρῆκε στὴν αὐλή του, στὸ Ἄργος, μέσα σ'

29. 19 Ἰουν. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2139.

30. 14 Αὐγ. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2768.

ἕνα ἀγγεῖο, ἑκατὸν πέντε ἀσημένια νομίσματα τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Αἴγινας. Ὁ ἰδιώτης χάρισε στὸ κράτος δύο ἀπὸ τὰ νομίσματα καὶ τὸ σπασμένο ἀγγεῖο καὶ κράτησε τὰ ὑπόλοιπα[31]. Τὴν εὕρεση τοῦ θησαυροῦ εἶχε πληροφορηθεῖ ὁ Βιάρος Καποδίστριας, ὁ ὁποῖος θέλησε νὰ ἀγοράσει μερικὰ νομίσματα γιὰ νὰ τὰ προσφέρει στὸ Μουσεῖο, τὸν πρόλαβε ὅμως ὁ Μιχαλόπουλος. Ἔτσι ὁ Βιάρος περιορίστηκε νὰ διαβιβάσει τὰ δύο νομίσματα γιὰ τὸν πλουτισμὸ τοῦ Μουσείου, προσθέτοντας στὸ ἔγγραφο ὅτι «ἠδύνθη ἡ ψυχή μου ἀπὸ τὴν αὐτὴν προθυμίαν τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ πολίτου»[32]. Ὁ Μουστοξύδης ὅταν ἔλαβε τὰ νομίσματα εὐχαρίστησε τὸν ἰδιώτη Μιχαλόπουλο μὲ ἔγγραφό του πρὸς τὸν Τοποτηρητὴ Ἄργους προσθέτοντας ὅτι «Τὸ Ἄργος πρέπει νὰ εἶναι πλούσιον ἀπὸ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ μάλιστα ἀπὸ ἐπιγραφάς»[33].

Θὰ διερωτηθεῖ κανεὶς γιατὶ ἡ κυβέρνηση δὲν ἀγόρασε ὁλόκληρο τὸν θησαυρό. Ὁ κύριος λόγος εἶναι ἡ ἔλλειψη χρημάτων στὸ Δημόσιο Ταμεῖο. Ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονική, ἡ ἔννοια τοῦ νομισματικοῦ θησαυροῦ δὲν ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα, θὰ ἀργήσει μάλιστα νὰ γίνει ἀντιληπτὸ ποιὸ εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸ ὄφελος ἀπὸ τὴ μελέτη ἑνὸς πλήρους νομισματικοῦ θησαυροῦ.

Ἡ ἰδιαίτερη μνεία τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη δὲν εἶναι χωρὶς σημασία. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Boeckh οἱ λίγοι λόγιοι τῆς Ἑλλάδος στρέφονταν πρὸς τὶς ἐπιγραφὲς ὡς ἄμεσες πηγὲς ἱστορικῶν πληροφοριῶν. Τὴν τάση αὐτὴ θὰ ἀποκτήσει, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, καὶ ὁ ἕως τώρα ἀφανὴς Ἀθ. Ἰατρίδης καὶ θὰ συνεχιστεῖ μὲ τὸν Πιττάκη, τὸν Ross, τὸν Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ καὶ τὸν Στ. Ἀ. Κουμανούδη.

Ἡ προτίμηση αὐτὴ τοῦ Μουστοξύδη, ποὺ ἀντανακλοῦσε τὶς τάσεις καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐπιστήμης, φαίνεται καλύτερα στὸ ἔγγραφό του ἀρ. 116 Φεβρ. 1830 πρὸς τὸν Ἔκτ. Ἐπίτροπο Ἀνατολ. Ἑλλάδος

---

31. 30 Ἰουλ. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2523.

32. 31 Ἰουλ. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2524.

33. 3 Αὐγ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

Κ. Μεταξᾶ. Τοῦ συνιστᾶ νὰ ὁρίσει ἄνθρωπό του «ἀποχρώντως εἰδήμονα διὰ νὰ περιέρχεται τοὺς διαφόρους τόπους καὶ νὰ ἀντιγράφῃ ἀκριβῶς κατὰ γράμμα τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας διὰ νὰ τὰς γνωρίζωμεν τουλάχιστον καὶ ἡμεῖς ἀφίνοντες τοὺς ξένους νὰ καυχῶνται, αὐτοὶ διὰ τὰς γνώσεις των καὶ νὰ μέμφωνται ἡμᾶς δι' ἀμάθειαν»[34].

ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΑΙΓΙΝΑ. Μὲ ἀχρονολόγητο ἔγγραφό της (ἴσως τῆς 10 Ἀπριλίου 1830) ἡ Δημογεροντία τῶν Ἀθηναίων πληροφορεῖ τὸν Μουστοξύδη γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ προορισμὸ τὴ Σμύρνη τριῶν ἀρχαίων μαρμάρων κατὰ παραγγελία ἐκεῖ Γάλλου, πιθανῶς τοῦ Φωβέλ[35], καὶ παρακαλεῖ νὰ ληφθοῦν μέτρα γιὰ τὴ ματαίωση τῆς ἐξαγωγῆς. Καὶ πάλι δὲν φανερώνεται ἐνδιαφέρον τοῦ Πιττάκη.

Ἡ βελοὺ *Νηρηΐς*, ποὺ ἐπιτηροῦσε τὴ Σαλαμίνα, ἀντιλήφθηκε τὴν κίνηση τοῦ τουρκικοῦ πλοίου στὸ ὁποῖο εἶχαν φορτωθεῖ οἱ ἀρχαιότητες, εἰδοποίησε τὸν Τοποτηρητή, καὶ κινήθηκε γιὰ τὴν παρεμπόδισή του καὶ γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀνάκτηση τῶν ἀρχαίων. Ὁ Τοποτηρητὴς Δημ. Καβάκος ζήτησε γραπτῶς ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη ὁδηγίες γιὰ τὴ στάση ποὺ ἔπρεπε νὰ κρατήσει. Δὲν γνωρίζουμε ἀκόμη τὴν ἔκβαση τῆς ἐπιχείρησης[36].

Ἀπὸ σποραδικὰ ἔγγραφα μαθαίνουμε ὅτι ὁ Μουστοξύδης ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθήνας καὶ ἔκανε ἐνέργειες γιὰ τὴν προστασία τους. Μὲ τὸ ἔγγραφό του ἀρ. 526 ζήτησε ἀπὸ τὸν Δημήτριο Περρούκα, Γραμματέα τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ Καποδίστρια, νὰ λάβει μέτρα γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς πόλης. Ὁ Περρούκας βρισκόταν στὴν Ἀθήνα καὶ τοῦ ἀπαντᾶ[37] ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶχε τὴ σκέψη αὐτὴ ἀλλὰ δὲν βλέπει τὸν τρόπο νὰ τὴν ἐφαρμόσει: «ποῖος ὁ τρόπος φίλε μου νὰ διασώσῃ τις κὰν τὰ σωζόμενα λείψανά

---

34. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

35. Πρὸ τῆς 11 Ἀπρ. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2540.

36. 11 Ἀπρ. 1830, ΕΒΕ, Ἀρχ. Ὀρφ. Α 2106.

37. 19 Ὀκτ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

των ὑπὸ τοιαύτην ἐξουσίαν; Προχθὲς εἰσέτι εἷς ναύτης, Ἀγγλικοῦ τινος πλοίου ἐλθὼν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ναυάρχου Μαλκάλη [Μάλκολμ], ἔσπασεν μέγα μέρος μιᾶς στήλης τῆς λεγομένης Ποικίλης Στοᾶς - - Εἰδοποίησα πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν - - νὰ πέμψῃ τουλάχιστον ἕνα σχεδιογράφον διὰ νὰ ἰχνογραφήσῃ τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἀκολουθῶν τὰ παλαιά της ἴχνη». Ἡ Ἀθήνα βρισκόταν ὑπὸ τουρκικὴ κατοχή, ἀλλὰ ἡ ἐπίσκεψή της ἦταν εὔκολη καὶ ἐλεύθερη. Ἀπαγορευμένη ἦταν μόνο ἡ Ἀκρόπολη.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΙΑΤΡΙΔΗ. Ὁ Ἰατρίδης μνημονεύεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἔγγραφο τοῦ Μουστοξύδη τῆς 24 Νοεμβρίου 1829[38], μὲ τὸ ὁποῖο πληροφορεῖ τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὅτι τοῦ ἀνέθεσε νὰ φροντίσει τὴ μεταφορὰ ἀπὸ τὰ Θερμιὰ τῶν ἀγαλμάτων ποὺ δώρισε ὁ Οἰκονόμος Λεβαντῆς στὸ Μουσεῖο. Στὶς 15 Αὐγούστου 1830 βρίσκεται στὴν Αἴγινα καὶ ὁ Μουστοξύδης ζητεῖ ἀπὸ τὴν Γραμματεία[39] νὰ σταλεῖ στὶς Νότιες Κυκλάδες μὲ ἐθνικὸ πλοῖο γιὰ νὰ μεταφέρει ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴν Κάσο, τὴν Κάρπαθο, τὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴν Ἀνάφη, ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος ἔπειτα ἀπὸ ὑποδείξεις καὶ ὁδηγίες τοῦ Ἰατρίδη σὲ προηγούμενη συνεργασία μαζί του.

Στὰ τέλη Σεπτεμβρίου περιοδεύει στὴ Σαλαμίνα καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει ἀνασκαφή «πλὴν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν μήτε ἕνα σκάπτην ἐπειδὴ ὅλοι ἐξῆλθον εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα»[40]. Πηγαίνει στὴν Ἐλευσίνα, κάνει δοκιμές, βρίσκει μία ἐπιγραφή «κολωβὴ [αὐτοκρ]άτορος - - ἄρα εἶναι ρωμαϊκὴ κολακεία», φράση ποὺ θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη. Πηγαίνει στὰ Μέγαρα, ὅπου τοῦ δείχνουν τὸ τρίτο ἄγαλμα τῆς οἰκογένειας Ρέντη, τὴ Νίκη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀρ. 225 «Ὅσον δὲ περὶ τοῦ ἐδῶ ἀγάλματος εἶναι σχεδὸν ἕνα τρίτον ἀπὸ τὸ αὐτοῦ μεγαλύτερον ὁποὺ ἔχει τὸ Μουσεῖον μας - - ἀκέφαλον καὶ ἄχειρον πρὸ μερικῶν χρόνων ἀνακεκαλυμμένον, πλησίον αὐτοῦ εὑρέθη καὶ ἄλλο ἓν ἄνδρας καὶ τὸ ἥρπασαν εἰς τοὺς 1826 οἱ

38. Πρωτοψάλτης ἀρ. 99.
39. Αὐτόθι ἀρ. 121.
40. 27 Σεπτ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

Ἄγγλοι»[41]. Τὸ ἄγαλμα εἶχαν πάρει Ἀμερικανοὶ τῆς φρεγάτας Constitution καὶ τὸ μετέφεραν στὴ Φιλαδέλφεια.

Στὴ Μεγαρίδα ἔμεινε ἀρκετά, ἐπισκέφθηκε τὸ φρούριο τῶν Αἰγοσθένων, «τείχη κάστρου ὑψηλοῦ μὲ σεντουκοντὰς μεγάλας πέτρας κτισμένον - - Μία τρομερὰ ἐρημία βασιλεύει παντοῦ καὶ αὐτὰ τὰ μέρη, μόλις μερικὰ ζευγάρια ἀπὸ δυστυχεῖς ἐρημίτας κατοικούντας εἰς τρύπας ὑπογείους, τίποτε ἄλλο δὲν φαίνεται»[42].

Στὶς 23 Νοεμβρίου 1830 ὁ Μουστοξύδης ζητεῖ ἀπὸ τὸν Βιάρο Καποδίστρια «εὐρύχωρον καὶ δυνατὸν πλοῖον» γιὰ νὰ μεταφέρει ἀρχαιότητες ἀπὸ τὰ Μέγαρα καὶ τὴν Ἐλευσίνα. Ἐκεῖ, στὰ Μέγαρα, βρίσκεται ἀκόμη ὁ Ἰατρίδης καὶ περιμένει πλοῖο[43]. Εἶχε κατεβάσει τὰ ἀρχαῖα ποὺ εἶχε συγκεντρώσει στὴν παραλία καὶ κινδύνευαν ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ τοὺς ναυτικούς, «οἱ ὁποῖοι διὰ νὰ μαγειρεύσουν ἀνάπτουν πλησίον τῶν πετρῶν τὴν φωτιάν των καθὼς προχθὲς ἐξ αἰτίας τοῦ πυρὸς ἐσχίσθη ἓν μέρος μιᾶς, πλὴν ἀγαθῇ τύχῃ καὶ δὲν ἐβλάβη τὸ γεγραμμένον μέρος»[44].

Ἐξ αἰτίας τῆς ἔλλειψης πλοίου ὁ Ἰατρίδης ἔμεινε στὴ Μεγαρίδα ἕως τὸ τέλος Ἀπριλίου. Τότε βρέθηκε εὔκαιρο τὸ ἐθνικὸ κότερο *Ζέφυρος* καὶ μεταφέρθηκαν τὰ ἀρχαῖα ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴν παραλία τῶν Μεγάρων στὴν Αἴγινα[45]. Ἡ Νίκη ἀρ. 225 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ἀγάλματα τῆς οἰκογένειας Ρέντη, ἔμεινε στὴν ἀκρογιαλιά. Μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία στὴν Ἀθήνα τὸ 1840[46].

Ο Ιατριδης στην Αθηνα. Ἡ ἑπόμενη ἀποστολὴ τοῦ Ἰατρίδη ἦταν στὴν Ἀθήνα. Ὁ Μουστοξύδης στέλνει πρὸς τὴν *Κατὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Εὔβοιαν Ἐπιτροπήν*, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία της «ἄνδρα

41. *Ὁ Μέντωρ* 95, 2010, 28 σημ. 1.

42. 14 Ὀκτ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

43. Πρωτοψάλτης ἀρ. 125.

44. 26 Νοεμβ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

45. 23 Ἀπρ. 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

46. *Σύνοψις* 122· *Αὐταπάτη* 130.

εἰδήμονα» γιὰ νὰ σωθοῦν «καθ' ὅσον δυνατὸν τὰ λείψανα τῶν τεχνῶν τῶν προγόνων μας»[47]. Ἡ Ἐπιτροπὴ μὲ τὸ ἔγγραφό της ἀρ. 306 τῆς 13 Μαΐου 1831 γνωστοποιεῖ στοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς τὴν ἔλευση τοῦ Ἰατρίδη διὰ «νὰ κάμῃ ἀκριβῆ ἐπιθεώρησιν τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος καὶ νὰ καταγράψῃ τὰ ἀξιοσημείωτα». Δὲν γίνεται λόγος γιὰ μετακόμιση καὶ μεταφορὰ ἀρχαίων στὴν Αἴγινα. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς παρακαλοῦνται «νὰ τὸν ὁδηγήσωσιν ὅπου ὑπάρχουν ἀρχαιότητες ἄγνωστοι, διὰ ἁπλῆν μόνον θεωρίαν καὶ καταγραφὴν αὐτῶν»[48].

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὑποδέχτηκαν καλὰ τὸν Ἰατρίδη, μάλιστα ὁ προεστὸς Ἀνάργυρος Πετράκης, ὁ ὁποῖος εἶπε «ὅτι ὁ τόπος δὲν ὑποχωρεῖ τὴν παραμικρὰν μετακόμισιν ἀρχαιότητος ἔξω τῆς Ἀττικῆς, ἔχων σκοπὸν νὰ ἀναγείρουν Μουσεῖον Ἀρχαιολογικόν»[49].

Ἐπιθεώρησε τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας, βρῆκε μερικὲς ἐπιγραφὲς ποὺ ἀντέγραψε, προσπάθησε νὰ συγκεντρώσει τὶς ἐπιγραφὲς σὲ ἕνα μέρος ἀλλὰ τελικῶς δὲν ἔγινε τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίδρασης τῶν Ἀθηναίων: «οἵους εὗρον τοὺς Μεγαρεῖς καὶ Ἐλευσινίους εἰς τὴν ἀδιαφορίαν καὶ δύστροπον, τὸ διπλοῦν εὑρίσκω τοὺς νῦν Ἀθηναίους εἰς ἀνόρθωσιν τοῦ καλοῦ»[50].

Μετὰ τὴν ἀποτυχία του μὲ τοὺς Ἀθηναίους ὁ Ἰατρίδης ἔφυγε γιὰ τὴ Θήβα γιὰ νὰ βρεῖ τὸν Ἀρχηγὸ Ράλλη, τοῦ ὁποίου ἤθελε τὴ βοήθεια γιὰ νὰ μεταφέρει ἀρχαιότητες[51]. Ὁ Μουστοξύδης ἐπικοινώνησε μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας καὶ διετύπωσε τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὴ στάση τῶν Ἀθηναίων: «Αἱ Ἀθῆναι ἔχουσι βεβαίως διὰ τὴν ἀρχαίαν δόξαν, διὰ τὰ πλούτη τῶν ἀρχαιοτήτων, τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῶσιν ἓν Μουσεῖον, ἀλλ' εἶναι λυπηρὸν ἐν τοσούτῳ οἱ ξένοι ἢ ἀμελεῖς νὰ φθείρωσι τὰ ἀξιοσέβαστα ἐκεῖνα λείψανα. - - οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες συγχωροῦσι εἰς Ἄγγλους, Γάλλους καὶ λοιποὺς νὰ φθεί-

47. 5 Μαΐου 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

48. 13 Μαΐου 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

49. 25 Μαΐου 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

50. Αὐτόθι.

51. Ἰούν. 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

ρωσι καὶ νὰ μετακομίσωσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀρέσκονται, δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίσωσι τὴν εἰς τὸ Μουσεῖον ἀποστολήν του, ὅπου ἴσως δὲν συλλέγονται καὶ δὲν διαφυλάττωνται αἱ ἀρχαιότητες αὗται, εἰμὴ διὰ νὰ μετακομισθῶσιν μίαν ἡμέραν εἰς τὰς Ἀθήνας»[52]. Ὁ Ἔφορος ὑπονοεῖ ἐδῶ ἀνάγλυφο ποὺ εἶχε ἀγοραστεῖ ἀπὸ τὸν Ἰατρίδη γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Μουσείου καὶ ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης ἀπαγόρευσε τὴ μεταφορά του στὴν Αἴγινα. Ὁ Πιττάκης ἀκόμη δὲν ἐμφανίζεται. Γνωρίζουμε ὅμως ὅτι στὶς 2 Αὐγούστου 1831 βρίσκεται στὴν Αἴγινα μὲ τοὺς ἀντικαποδιστριακοὺς καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἐπεισόδια ἀπελαύνεται στὴν Ἀθήνα[53].

Στὶς 4 Ἰουλίου 1831 ὁ Ἰατρίδης γράφει στὸν Μουστοξύδη ἀπὸ τὴ Σαλαμίνα. Εἶχε ἔλθει ἐκεῖ μιὰ βδομάδα πρὶν ἀπὸ τὴ Θήβα, ὅπου ἀντέγραψε ἐπιγραφές. Στὴν Ἐλευσίνα οἱ κάτοικοι «παρακινηθέντες μεταξύ των ἄρχισαν νὰ σκάπτουν εἰς τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, ν' ἀνακαλύψουν τὸ πρὸ 25 χρόνων ἀνακαλυφθὲν παρά τινος ἄλλου μαρμαρένιο πηγάδι»[54].

Οι ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΛΟΥΚΟΥΣ. Τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Λουκοῦς στὸν Ἅγιο Πέτρο Κυνουρίας, κοντὰ στὴν ἔπαυλη τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ περισσότερα προέρχονταν, ἡ ἵδρυση τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου στὴν Αἴγινα καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ πρώτου Ἐφόρου τοῦ Ἀ. Μουστοξύδη ἦσαν, ἴσως, τὸ ἔναυσμα ποὺ ὤθησε τὸν Διοικητὴ τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ Πραστοῦ Μάρκο Δαμιράλη νὰ ζητήσει στὶς 24 Ἰανουαρίου 1830 «τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ πρὸς τῇ Μονῇ τῆς Λουκοῦς»[55]. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔγινε καὶ ὁ Δαμιράλης ἐπανῆλθε στὶς 17 Νοεμβρίου μὲ ἔκθεσή του γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στόν «ναὸ τοῦ Ποσειδῶνος», τὸν ὁποῖο ὅπως γράφει εἶχε ἐπισκεφθεῖ ὁ Καποδίστριας. Ὁ Δαμιράλης εἶδε «πολλὰ ἀγάλματα, ἀνδριάντας, ὁλόγλυπτα, ἡμίγλυπτα καὶ ἀνάγλυπτα, καὶ πολλὰ συντρίμ-

52. 10 Ἰουν. 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

53. *Ἀπόλλων*, φύλ. 46, 15 Αὐγ. 1831· **Ὁ Μέντωρ* 102, 2012, 44-48.

54. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

55. Πρωτοψάλτης ἀρ. 210.

ματα αὐτῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ μοναστηρίου, καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ναοῦ». Ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ ἐγχώριοι μαρτυροῦν ἀκόμη τὴν ὕπαρξη μωσαϊκῶν στὸν χῶρο τοῦ ναοῦ.

Τὰ ὅσα περιγράφει ὁ Διοικητὴς δὲν εἶναι βέβαια ἄλλα ἀπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τὶς ἀρχαιότητες τῆς ἐκεῖ ἔπαυλης τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ, τῆς ὁποίας ζητεῖται καὶ πάλι ἡ ἀνασκαφή[56].

Ὁ δραστήριος Διοικητὴς εἶχε ὑποχρεώσει τὸν ἡγούμενο τῆς Λουκοῦς Κωνστάντιο νὰ συντάξει κατάλογο τῶν ἀρχαίων τῆς μονῆς «ἐν ᾗ εὑρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος», ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναλυτικὸς καὶ λεπτομερής[57].

Ἔπειτα ἀπὸ προτροπές, προφανῶς τοῦ Διοικητῆ, πρὸς τὴ μονή, ὁ ἡγούμενος καί «οἱ σὺν αὐτῷ πατέρες», στὶς 25 Ἰανουαρίου 1831, πρόσφεραν στὴν κυβέρνηση, μέσῳ τοῦ Διοικητῆ, τὶς ἀρχαιότητες ποὺ βρίσκονταν στὴν κατοχὴ τοῦ μοναστηριοῦ «πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς πατρίδος»[58] καὶ δέχτηκαν νὰ γίνει ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο τῆς μονῆς. Ἡ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν εἰδοποιεῖ τὸν Διοικητὴ ὅτι τὴ μετακόμιση τῶν ἀρχαίων θὰ ἀναλάβει ὁ Γραμματεὺς τῶν Ναυτικῶν κόμης Βιάρος[59]. Πολὺ γρήγορα στάλθηκε τὸ πλοῖο γιὰ τὴ μεταφορά, ἀλλὰ ὁ Δαμιράλης τὴν ἀνέβαλε γιὰ νὰ συσκευάσει τὰ ἀρχαῖα σὲ κιβώτια[60].

Στὶς 19 Μαΐου 1830 ὁ Δαμιράλης εἰδοποιεῖ τὴ Γραμματεία ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν Μάρτιο εἶχε παραδώσει στὴ Γραμματεία τῶν Ναυτικῶν τὶς ἀρχαιότητες τῆς μονῆς Λουκοῦς καὶ ζητεῖ νὰ γίνει ἡ πρέπουσα δημοσίευση στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα*[61]. Ἕνα μήνα ἀργότερα, στὶς 22 Ἰουνίου, ἐπανέρχεται στὸ θέμα διότι «ὁ ἅγιος ἡγούμενος τῆς Μονῆς Λουκοῦς, ἔλαβεν ὑπόνοιαν κακὴν δι' αὐτάς [τὶς ἀρχαιότητες], διότι δὲν ἀπήντησεν τὴν εἰς τὴν Γεν. Ἐφημερίδα καταχώρησίν των»[62]. Ρωτή-

---

56. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 33, ἀρ. 298.
57. Αὐτόθι φάκ. 33, ἀρ. 299.
58. Αὐτόθι φάκ. 36β, ἀρ. 21.
59. Πρωτοψάλτης ἀρ. 128.
60. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 36β, ἀρ. 20.
61. Αὐτόθι φάκ. 39β, ἀρ. 103.
62. Αὐτόθι φάκ. 40β, ἀρ. 287.

θηκε, φαίνεται, ὁ Μουστοξύδης, ὁ ὁποῖος στὶς 4 Ἰουλίου 1831 στέλνει στὴ Γραμματεία τὸν κατάλογο τῶν ἀρχαίων ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ ἡγούμενος[63]. Ἔπειτα ἀπὸ 11 ἡμέρες δημοσιεύτηκε στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα*[64] ἕνας σύντομος κατάλογος τῶν 10 κομματιῶν, ποὺ πρόσφερε ὁ ἡγούμενος, «ἀποδείξας πόσον ἀξίως ἐκτιμᾶ τὰ πολύτιμα αὐτὰ λείψανα τῆς τέχνης καὶ εὐφυΐας τῶν προγόνων μας».

1831. Οι πρωτες δημοσιευσεις της Υπηρεσιας. Οἱ πρῶτες ἑλληνικὲς ἀρχαιολογικὲς μελέτες ἀρχίζουν μὲ τὸν Μουστοξύδη τὸ 1831, στὴν *Αἰγιναία*. Δημοσίευσε κυρίως ἐπιγραφές, Σύρας, Σαλαμῖνος, μία μελέτη «Περὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ νομιζομένου ναοῦ τοῦ Πανελληνίου Διὸς εἰκασίαι», μία «Ἱστορία τῆς νήσου Σκιάθου», καὶ στὶς δύο μὲ χρήση ἐπιγραφῶν γιὰ τὶς ὁποῖες ἐνδιαφερόταν πολύ. Συχνὰ στὰ ἔγγραφά του πρὸς τὶς τοπικὲς Ἀρχὲς μνημόνευε ἐπιγραφὲς τῶν ὁποίων γνώριζε τὴν ὕπαρξη καὶ ζητοῦσε νὰ τοῦ στείλουν ἀπόγραφά τους.

Οι τελευταιοι μηνες. Ο Θειρσιος. Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα στὰ ὁποῖα περιγράφεται ἡ καθημερινὴ ὑπηρεσία, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀλλάξει τίποτε. Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ὅμως ἡ ἀντιπολίτευση ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια εἶχε γίνει σφοδρότερη καὶ ἀνάμεσα στοὺς στόχους της, μετὰ τὸν Κυβερνήτη καὶ τοὺς ἀδελφούς του, ἦταν ὁ Μουστοξύδης. Τοῦτο συνέβαινε γιατὶ ἔχει ἔλθει σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς διδασκάλους τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου καὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου.

Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὅτι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1831 ἦλθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, γιὰ πρώτη φορά, ὁ καθηγητὴς στὸ Μόναχο Φρειδερῖκος Θείρσιος. Μὲ τὸν Καποδίστρια εἶχε ἀλληλογραφία ἀπὸ χρόνια γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα τοῦ Μονάχου, κυρίως ὅμως γιατὶ ἤθελε νὰ τὸν πείσει νὰ δεχθεῖ ὡς διάδοχό του τὸν γιὸ τοῦ Λουδοβίκου Α΄ τῆς Βαυαρίας Ὄθωνα, τὸν κατόπιν βασιλιὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐδῶ ἔλευσή του

63. Πρωτοψάλτης ἀρ. 134.

64. Ϛ΄ ἀρ. 53, 15 Ἰουλ. 1831, 313.

ἀνήγγειλαν στὸν Καποδίστρια οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς τοῦ Μονάχου μὲ ἐπιστολή τους πρὸς τὸν Καποδίστρια[65]. Ὁ Θείρσιος ἦλθε, εἶδε τὸν Καποδίστρια καὶ μὲ τὴ συντροφιὰ τοῦ παλιοῦ του φιλοξενούμενου καὶ μαθητῆ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ ἔκανε ἐκδρομὲς γιὰ νὰ ἰδεῖ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Καποδίστριας ἔδωσε ἐντολὴ στὶς πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀρχὲς τῆς Ἐπικρατείας νὰ διευκολύνουν τὸν Θείρσιο στὸ ταξίδι του «καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τὰς ὁποίας ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιχειρισθῆ, κατὰ τὸ δοκοῦν εἰς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων, πρὸς ὄφελος τοῦ Ἐθ. τῆς Ἑλλάδος Μουσείου»[66]. Ὁ Μουστοξύδης ἐνημερώθηκε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια τὸν ἴδιο γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Θειρσίου μὲ γράμμα τῆς 22 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν ἴδια ἡμέρα ὁ Κυβερνήτης ἔγραψε καὶ στὸν Θείρσιο[67] καὶ τοῦ συνιστοῦσε νὰ ἔλθει σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Μουστοξύδη, ἁρμόδιο γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Στὸ ἴδιο γράμμα ὁ Καποδίστριας δηλώνει στὸν Θείρσιο ὅτι μπορεῖ νὰ διαλέξει ἀπὸ τὶς ἀρχαιότητες τοῦ Μουσείου Αἰγίνης ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἐνδιέφεραν τὸν βασιλιὰ τῆς Βαυαρίας καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐπιθυμοῦσε ὡς ἀντάλλαγμα βιβλία, χάρτες, ὄργανα φυσικῆς καὶ χημείας ποὺ ἦσαν πράγματα ἀναγκαῖα στὰ δημόσια σχολεῖα.

Ὁ Θείρσιος ἔκανε τὴν περιοδεία του καὶ γύρισε στὸ Ναύπλιο, ἀπὸ ὅπου τοῦ ἔγραψε στὶς 24 Σεπτεμβρίου[68] γιὰ διάφορα ἀρχαιολογικὰ ζητήματα καὶ γιὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας νὰ ἀποκτήσει τὰ δύο ἀγάλματα τοῦ Θεοχαράκη Ρέντη ποὺ εἶχε ἀγοράσει ὁ στρατηγὸς Heideck καὶ ἀναγκάστηκε νὰ τὰ ἀφήσει στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐπειδὴ ἀπαγορευόταν ἡ ἐξαγωγή τους[69].

---

65. *Ὁ Μέντωρ* 96, 2010, 65-67.

66. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ. Σχολικά, φάκ. 43, ἀρ. 114.

67. Πρωτοψάλτης ἀρ. 138.

68. *Ὁ Μέντωρ* 96, 2010, 54-55.

69. Πρωτοψάλτης ἀρ. 23 καὶ 63· *Αὐταπάτη* 128-130, 444· **Ὁ Μέντωρ* 95, 2010, 28 σημ. 1· Γ. Δεσπίνης, *Μεγαρικά* (Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Μεγάρων, Μέγαρα 2010) 13-34.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

27 Σεπτεμβριου 1831. Φονος του Καποδιστρια. Παραιτηση του Μουστοξυδη. Ἡ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια τὸ πρωϊνὸ τῆς Κυριακῆς 27 Σεπτεμβρίου 1831, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος στὸ Ναύπλιο, ἀποτελεῖ ὅριο στὴν ὀργάνωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τὴν ἴδια ἡμέρα συστήθηκε ἀπὸ τὴ Γερουσία ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος (Αὐγουστίνος Καποδίστριας, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ἰωάννης Κωλέττης), ἡ ὁποία ἀποτέλεσε τὴν κυβέρνηση. Ἡ Ὑπηρεσία συνέχισε τὴ δραστηριότητά της μὲ Προϊστάμενο τὸν Ἀ. Μουστοξύδη, ὁ ὁποῖος στὶς 30 Σεπτεμβρίου ὑπέβαλε στὴ Γραμματεία τὴ μισθολογικὴ κατάσταση τοῦ μηνὸς αὐτοῦ γιὰ τὸ προσωπικὸ τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου, τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ τοῦ Μουσείου[1]. Δύο ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 2 Ὀκτωβρίου, ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ ἀπὸ τὰ ἀξιώματα ποὺ τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ ὁ Καποδίστριας[2].

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Μουστοξύδη δημιουργοῦσε προβλήματα τὰ ὁποῖα ὁ Γραμματεὺς Νικ. Χρυσόγελος γνώριζε. Γι' αὐτὸ εἰσηγήθηκε στὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ μὴ γίνει ἀμέσως δεκτὴ ἡ παραίτηση, ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρας τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τότε νὰ διορισθοῦν στὴ θέση του ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος[3]. Ταυτόχρονα ὁ Χρυσόγελος εἰδοποίησε τὸν Μουστοξύδη νὰ πάει στὸ Ναύπλιο νὰ ἰδεῖ τὸν Πρόεδρο Αὐγ. Καποδίστρια, πράγμα τὸ ὁποῖο ἔγινε οἰκογενειακῶς. Ἡ μισθοδοσία

---

1. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 44, ἀρ. 150.
2. Πρωτοψάλτης ἀρ. 141.
3. Αὐτόθι ἀρ. 142.

τοῦ Ὀκτωβρίου, Νοεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου τῶν Καταστημάτων ποὺ διοικοῦσε ἔγινε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο.

Στὶς 19 Δεκεμβρίου 1831 ὁ Νικόλαος Χρυσόγελος ἔκανε ἀπολογισμὸ τοῦ ἔργου τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἀπὸ 13 Σεπτεμβρίου 1829 μέχρι τέλους τοῦ 1831, πρὸς τὴν Δ΄ κατ' ἐπανάληψιν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν (Προνοίας), καὶ μίλησε γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ὑπηρεσίας, τὴν ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων καὶ τὴ συλλογή τους στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας.

«Ἐσύστησε δὲ τὸ κατάστημα τοῦτο [ὁ Καποδίστριας] προσωρινῶς εἰς αὐτὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἐμπιστευθεὶς τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ συλλογὴν τῶν μνημείων τῆς προγονικῆς εὐφυΐας καὶ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου εἰς ἄνδρα γνώριμον εἰς ὅλον τὸν Φωτισμένον κόσμον, διὰ τὰς φιλολογικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς γνώσεις του, χορηγήσας καὶ τὰ ἀναγκαῖα μέσα εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ»[4].

Δὲν γνωρίζουμε ποιὲς ὑπῆρξαν οἱ ἀσχολίες καὶ ἡ δράση τοῦ Μουστοξύδη κατὰ τὴ διαμονή του στὸ Ναύπλιο. Ἕνα μήνα ἀκριβῶς μετὰ τὸν φόνο τοῦ Κυβερνήτη, στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1831, τοῦ γράφει ἀπὸ τὴν Αἴγινα ὁ διδάσκαλος Ἰωσὴφ Διστομίτης καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ γυρίσει πίσω.

«Ἡ εἰς Ναύπλιον διαμονή σας καὶ μάλιστα ἡ μετακάλεσις τῆς οἰκογενείας σας ἐκεῖ, ἔκαμε λυπηρὰν προσβολὴν καὶ πρὸς διδασκάλους καὶ πρὸς ὅλους τοὺς ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σας ὑπαλλήλους, ὑποπτευόμενος μήπως κάμετε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καὶ ζῶντος τοῦ ἀοιδήμου Κυβερνήτου μας ἐμελετούσατε καὶ παραιτηθῆτε. Ὅθεν ἐπιθυμοῦμεν ὅλοι τὴν ἐπιστροφήν σας ἐνταῦθα καὶ εὐχόμεθα νὰ σᾶς ἀποεκὴ ὑγιαίνοντα. Εὐτυχῶ νὰ εἶμαι εἰς τὴν εὔνοιάν σας»[5].

Στὶς 2 Δεκεμβρίου 1831 ἡ Γραμματεία τοῦ ζητεῖ νὰ ἐπιστρέψει στὸν Κρητικὸ τυμβωρύχο καὶ ἀρχαιοκάπηλο Ν. Σιδεράκη κάποιες ἀρχαιό-

---

4. Ν. Χρυσογέλου, «Ἀναφορὰ τοῦ Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματέως τῆς Κυβερνήσεως».

5. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

τητες ποὺ πουλοῦσε στὸ Μουσεῖο καὶ δὲν εἶχαν γίνει δεκτὲς ἀπὸ τὸν Καποδίστρια.

Τα επεισοδια της Αιγινας. Στὶς 30 Μαρτίου 1832 ὁ Μουστοξύδης μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Κυβερνήτη Γεώργιο Καποδίστρια ἔφτασαν στὴν Αἴγινα μὲ μισθωμένο πλοῖο γιὰ τὴν ἑτοιμασία τῆς ὁριστικῆς ἀποχώρησής τους. Τὸ πολιτικὸ κλίμα ὅμως ἦταν τεταμένο καὶ δυσάρεστο γιὰ τὸν Μουστοξύδη. Ὁ Αὐγουστίνος Καποδίστριας εἶχε ἐκπέσει καὶ τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος ἀποτελοῦσαν πρόσωπα κυρίως ἀντικαποδιστριακά. Ἡ ἄφιξη τοῦ Μουστοξύδη καὶ τοῦ Γ. Καποδίστρια μὲ σκοπὸ νὰ πάρουν τὴν οἰκοσκευή τους, δημιούργησε ἀναταραχὴ στὴν κοινωνία τῆς Αἴγινας καὶ ἡ Δημογεροντία, κατὰ τὴ διήγηση τοῦ Μουστοξύδη σὲ ἐπιστολή του τῆς 6 Ἀπριλίου[6], ἀπαγόρευσε τὴν ἀναχώρησή του «μὲ τὸ πρόσχημα πὼς μποροῦσα νὰ οἰκειοποιηθῶ πράγματα ποὺ ἀνῆκαν στὸ Ἔθνος», δηλαδὴ ἀρχαιότητες. Ἡ Δημογεροντία ἐξέθεσε τὰ πράγματα στὴν κυβέρνηση, ἡ ὁποία στὶς 8 Ἀπριλίου ἀπάντησε ὅτι «ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀναχωρεῖ ὁ κύριος Α. Μουστοξύδης καὶ μετὰ τῶν ἰδίων του συναποφέρει καί τινα ἐθνικά, καὶ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῇ ὅ,τι ὑπαγορεύει ὁ περὶ τῶν τοιούτων ἐνυπάρχων νόμος· τοῦτο ἦτο ἔργον μιᾶς ἀρχῆς καὶ ὄχι ποτὲ τοῦ λαοῦ»[7].

Ὁ ξεσηκωμὸς τῶν ντόπιων ὀφειλόταν στὴν ὑποκίνησή τους ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου, τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ ἀπὸ τὸν Ἰατρίδη. Ὁ Φαρμακίδης μάλιστα πιστεύει πὼς ἐκεῖνος δημιούργησε τὴν ὅλη ἱστορία. Ἡ κυβέρνηση ὅμως εἶχε ἀρκετὴ φρόνηση ὥστε νὰ μὴ βασιστεῖ στὶς καταγγελίες φανατισμένων ἀνθρώπων. «Ἡ Κυβέρνησις, σπεύδουσα νὰ πληρώσῃ ὅ,τι ὀφείλει εἰς τὰ δίκαια ἑνὸς πολίτου καὶ εἰς τὰ δίκαια τοῦ Ἔθνους, πέμπει ἐπ' αὐτῷ τούτῳ εἰς τὴν νῆσον σας τὸν κύριον Δημήτριον Δεσύλλαν. Εἶναι ἐπιφορτισμένος οὗτος νὰ ἐξετάσῃ μὲ τὸν πρέποντα τρόπον τὰ πράγματα, νὰ μὴ συγχωρήσῃ νὰ πειραχθῇ οὔτε τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους οὔτε ἡ φιλοτι-

6. Νικοκάβουρα 77 σημ. 2.

7. Φαρμακίδης 50-51.

μία τοῦ ἀτόμου καί, τελευταῖον, νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν προσωρινὴν διεύθυνσίν του τὰ αὐτόθι ἐθνικὰ καταστήματατα, ὅσα διεύθυνε μέχρι τοῦδε ὁ κύριος Μουστοξύδης, ἂν ὁ τελευταῖος τῷ ὄντι ἀναχωρεῖ»[8].

Ὅλα γίνονται σὲ κατάσταση ἐμφυλίου πολέμου. Ὁ Κωλέττης εἶχε εἰσβάλει στὴν Πελοπόννησο. Ὁ καποδιστριακὸς Καλλέργης ἐγκαταλείπει τὴν Κόρινθο καὶ ὁ Κωλέττης μὲ τοὺς ρουμελιῶτες προχωρεῖ. Ὁ Αὐγουστίνος ὑποχρεώνεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀντιπρέσβεις νὰ παραιτηθεῖ καὶ ὁ Κωλέττης στὶς 29 Μαρτίου μπαίνει νικητὴς στὸ Ναύπλιο.

Μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Αὐγουστίνου παραιτήθηκε στὶς 28 Μαρτίου καὶ ὁ Μουστοξύδης. Μέσα στὴν ἀναστάτωση τοῦ κράτους καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι φυσικὸ ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ δὲν ἔγινε γνωστὴ ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες.

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΕΣΥΛΛΑ. Στὸ ἰδιαίτερο ἔγγραφο ποὺ ἀπηύθυνε ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Δ. Χρηστίδης τὴν ἴδια ἡμέρα 28 Μαρτίου / 8 Ἀπριλίου στὸν Μουστοξύδη καὶ ἀφοῦ τονίσει στὴν ἀρχὴ τὴν ἄριστη ἰδέα ποὺ εἶχε ἡ κυβέρνηση ὅταν τοῦ ἀνέθεσε τὴ διεύθυνση τοῦ Μουσείου, τῆς Βιβλιοθήκης, τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου, συνεχίζει λέγοντας ὅτι «ἤλπισε πάντοτε ὅτι μία τακτικὴ παραίτησις ἤθελε σᾶς χωρίσει ἀπὸ τὰς ἐργασίας ταύτας, ὀψέποτε ἠθέλατε ἀρνηθῇ νὰ φέρητε τοιαῦτα βάρη - - Ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀναχωρεῖτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ ἀναγνωρίσετε ὡς ἀπεσταλμένον τῆς Κυβερνήσεως τὸν ἐπιφερόμενον τὴν παροῦσαν κύριον Δ. Δεσύλλαν»[9].

Τὸ ἔγγραφο στὸν Μουστοξύδη τὸ ἔδωσε προσωπικῶς ὁ Δεσύλλας, εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τῆς κυβερνήσεως μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ ἐξηγήσει στοὺς Αἰγινῆτες «ὅτι ἡ διαγωγὴ των εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ἐστάθη μία παρεκτροπὴ»[10] καὶ νὰ παραλάβει ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη «ἂν ἀληθῶς ἀναχωρῇ ἐκ τῆς Ἑλλάδος τοὺς καταλόγους δι' ὅλα ὅσα

8. Αὐτόθι.
9. Αὐτόθι 324.
10. Πρωτοψάλτης ἀρ. 143.

ὑπάγονται εἰς τὴν διεύθυνσίν του, συντροφευμένους μὲ μίαν ἀκριβῆ ἔκθεσιν τῆς σημερινῆς καταστάσεως αὐτῶν». Θὰ ἐλέγξει ὁ Δεσύλλας τὰ πράγματα, θὰ ὁρίσει προσωρινὸ ἀναπληρωτὴ τοῦ Μουστοξύδη καὶ θὰ γυρίσει στὸ Ναύπλιο νὰ ἐνημερώσει τὴν κυβέρνηση.

Ὁ Δεσύλλας ἔφθασε στὴν Αἴγινα στὶς 10 Ἀπριλίου καὶ συγκέντρωσε τὴ Δημογεροντία, στὴν ὁποία ἀνακοίνωσε τὴ δυσαρέσκεια τῆς κυβέρνησης γιὰ τὶς ἐναντίον τοῦ Μουστοξύδη ἐκδηλώσεις. Ἡ Δημογεροντία δικαιολογήθηκε μὲ τὸν ἰσχυρισμό «ὅτι τινὲς τῶν παροίκων καὶ κατοίκων τῆς πόλεως ἀνεφέρθησαν δι' ἀναφορᾶς των πρὸς αὐτὴν νὰ παρεμποδισθῶσι τὰ πράγματα τοῦ κ. Ἀνδρέου Μουστοξύδη ἕως δευτέρας διαταγῆς τῆς Σ. Διοικήσεως»[11]. Κατόπιν μὲ δύο δημογέροντες πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Μουστοξύδη καὶ τοῦ ἐπέδωσε τὸ ἔγγραφο τῆς κυβέρνησης· ἐκεῖνος τοῦ εἶπε ὅτι εἶχε ὑποβάλει παραίτηση στὴ Γραμματεία τῆς Παιδείας ἀπὸ τὸν Μάρτιο.

Ὁ Μουστοξύδης μὲ μακρότατη ἔκθεσή του τῆς 12 Ἀπριλίου πρὸς τὴν Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἔδωσε τὶς πληροφορίες ποὺ ἐκείνη ζητοῦσε. Οἰκονομικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Μουσείου, ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἐκεῖνες γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἀντίπαλοί του διέδιδαν ὅτι τὶς εἶχε οἰκειοποιηθεῖ. Συνοπτικὰ περιγράφει τὴ δημιουργία τοῦ Μουσείου: «Περὶ δὲ τοῦ Μουσείου ὄχι ἐμπιστευθέντος μου παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ παρ' ἐμοῦ οὕτως εἰπεῖν μορφωθέντος, ὅλαι αἱ ἐν αὐτῷ ἀρχαιότητες εἶναι καταγεγραμμέναι παρὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιστάτου τακτικῶς καὶ ἀκριβῶς.

Ἀνασκάπτων, περιηγούμενος, παρακαλῶν, ἀγοράζων, ἠδυνήθην νὰ συλλέξω αὐτὰ τῆς προγονικῆς μας δόξης τὰ λείψανα»[12].

Ὁ Δεσύλλας ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσή του στὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ στὶς 16 Ἀπριλίου[13], στὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει καμία δυσμενὴς μνεία γιὰ τὸν Μουστοξύδη καὶ τὴν ἕως τότε διοίκησή του. Στὴν Αἴγινα ὑπῆρχαν ἀκόμη πράγματα ποὺ ἀνῆκαν στὸν Καποδίστρια καὶ πῆρε ὁ

11. Φαρμακίδης 327-328.
12. Πρωτοψάλτης ἀρ. 144.
13. Φαρμακίδης 327-328.

ἀδελφός του Γεώργιος, μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖο ἔφυγε ὁ Μουστοξύδης. Ὁ Κοραῆς ὅμως δὲν παρέλειψε νὰ δημοσιεύσει τὶς πλέον φανταστικὲς συκοφαντίες γιὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μουστοξύδη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα[14].

Ο Αθανασιος Ιατριδης εναντιον του Μουστοξυδη. Ὁ Ἀθανάσιος Ἰατρίδης ἀποδείχτηκε σφοδρὸς ἀντικαποδιστριακὸς καὶ ἐχθρικὸς πρὸς τὸν Ἔφορό του. Ἕως τώρα δὲν γνωρίζαμε λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία του κοντὰ στὸν Μουστοξύδη, γιατὶ ἐκεῖνος φεύγοντας ἀπὸ τὴν Αἴγινα πῆρε μαζί του ἕνα μέρος τοῦ ἀρχείου τοῦ Μουσείου, ποὺ περιλαμβάνει πολλὲς ἀναφορὲς καὶ ἐκθέσεις τοῦ Ἰατρίδη, οἱ ὁποῖες σήμερα βρίσκονται στὴ Μητρόπολη Κερκύρας.

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Κερκύρας βλέπουμε ὅτι ὁ Ἰατρίδης στὶς ἐκθέσεις τῶν περιοδειῶν ποὺ ἔστελνε στὸν Μουστοξύδη τὸν προσφωνοῦσε πάντοτε μὲ μεγάλο σεβασμό. «Σεβαστέ μοι κύριε – Σᾶς προσκυνῶ μὲ σέβας – καὶ αὖθις τὴν προσκυνῶ ταπεινῶς – τῆς σεβαστῆς μοι εὐγενείας σας δοῦλος ταπεινός – προσφέρω μεθ' ὑπολήψεως τὰ σεβάσματά μου τῇ σεβαστῇ μοι οἰκογενείᾳ σας – ἔλαβον τὴν σεβαστήν μοι γραφήν της – συμπαθέστατος δοῦλος». Στὶς ἀναφορές του ρωτᾶ γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Προϊσταμένου του, τοῦ ζητεῖ νὰ τοῦ στείλει δοχεῖο γιὰ νὰ τὸ γεμίσει ἐλιές, τοῦ δίνει ὁδηγίες γιὰ τὶς ἐλιές. Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ἀνθρώπου τοῦ ὁποίου τὰ αἰσθήματα πρὸς τὸν Προϊστάμενό του δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τὴν ἀφοσίωση.

Στὶς 2 Μαΐου ὅμως ὁ Ἰατρίδης βρισκόταν στὸ Ναύπλιο καὶ ὑπέβαλε στὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀναφορὰ μὲ τὴν ὁποία κατηγοροῦσε τὸν Μουστοξύδη καὶ τὸν Λεόντιο Καμπάνη καὶ ζητοῦσε νὰ τὸν διορίσουν ἐπιστάτη τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης. Ἐπικαλεῖται φυσικὰ τὰ προσόντα του, ἀλλά, καὶ αὐτὸς μετὰ ἀπὸ τὸν Πιττάκη, ἐπικαλεῖται τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του κατὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ τὸ παράδοξο τῆς αἴτησής του εἶναι μία

14. *Σύμμικτα Ἑλληνικά*. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Καποδίστρια καὶ ἐφεξῆς. Μέρος δεύτερον (ἐν Παρισίοις 1832) 13-14.

ἀπροσδόκητη, γιὰ ἐκεῖνον, φράση: «Δὲν ἠσχύνθη ὁ κ. Μουστοξύδης ν' ἀφαιρέσῃ καὶ ἐμοῦ ὅσας δωρικὰς ἐπιγραφὰς ἐσύλλεξα ἐξ ἰδίων μου ἐξόδων εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὰς ὁποίας ἐνεπιστεύθην εἰς χείρας του, μὲ σκοπὸν νὰ τὰς ἐκδώσῃ ὡς διόλου ἀνεκδότους, ἀλλ' αὐτός, ἐν ᾧ δὲν τὰς ἔκδωσεν, μήτε τὰ ἔξοδά μου δὲν ἐπλήρωσεν, καὶ τὰς ἐπιγραφὰς μοῦ ἀφαίρεσεν». Τελειώνοντας καταλήγει στὴν ὑπόσχεση ὅτι ἂν ἡ κυβέρνηση «ἐμπιστευθῇ εἰς ἐμὲ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ Βιβλιοθήκης, ὑπόσχομαι δὲ τὴν ἀκριβὴν ἐπαγρύπνησιν καὶ ἀφοσίωσίν μου, πληροφορῶν αὐτήν, ὅτι αἱ περισσότεραι ἀρχαιότητες ἐσυνάχθησαν δι' ἐδικῆς μου ἐπιμελείας καὶ κόπων»[15]. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι δὲν τοῦ πληρώθηκαν τὰ ἔξοδα εἶναι ψευδής. Σώζονται πολλὲς καταστάσεις ἐξόδων τῆς Ὑπηρεσίας ὅπου σημειώνεται ἡ ἀμοιβὴ τοῦ Ἰατρίδη.

Στὴν ἀναφορὰ αὐτὴ βλέπουμε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας, νὰ προβάλλεται τὸ δικαίωμα τῆς πρώτης δημοσίευσης τῶν εὑρημάτων, ποὺ μὲ τὸν Πιττάκη θὰ γίνει μανία. Ὁ Ἰατρίδης ὅμως, χωρὶς γνώσεις ἑλληνικῶν, ἱστορίας, ἐπιγραφικῆς, ἀρχαιολογίας, κατηγορεῖ τὸν τότε κατ' ἐξοχὴν εἰδικό, ὅτι τὸν ἀποξένωσε ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν, γιὰ τὴν ὁποία οὔτε εἰδικὸς ἦταν ἀλλὰ οὔτε εἶχε οἱαδήποτε δυνατότητα νὰ δημοσιεύσει. Ἕως τὸ τέλος τῆς ὑπηρεσίας του, τὸ 1844, τὰ καθήκοντα ποὺ θὰ ἐκτελεῖ θὰ εἶναι τὰ ἴδια: περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, ἐπίβλεψη μικρῶν ἀνασκαφῶν, συντήρηση ἀγγείων, σχεδίαση ἀρχαίων.

Ο ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ. Ὁ Καποδίστριας ἀποτελεῖ ἕως σήμερα πρόσωπο ποὺ γεννάει στοὺς Ἕλληνες μεγάλες ἀντιδράσεις παράλληλα πρὸς τὴν ἐξ ἴσου ἰσχυρὴ συμπάθεια. Μιὰ μερίδα ἱστορικῶν στὰ ὅσα φοβερὰ τοῦ ἀποδίδει, ἡ ἰδιότητα τοῦ τυράννου εἶναι μία, τοῦ καταλογίζει ἀντιπάθεια, ἀποστροφὴ καὶ γενικῶς ἔλλειψη ἀγάπης πρὸς τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὸ πνευματικὸ παρελθὸν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἄποψη αὐτὴ στηρίζεται σὲ πραγματικὰ γεγονότα ποὺ παρερ-

15. Πρωτοψάλτης ἀρ. 145.

μηνεύονται καὶ σὲ ἔντεχνες συκοφαντίες τῶν συγχρόνων του. Ἀξίζει νὰ ἐξεταστεῖ τὸ ζήτημα σύντομα καὶ στὸ σύνολό του.

Οἱ πραγματικὲς περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ Καποδίστριας ἐνήργησε παρὰ τὴ σήμερα καθιερωμένη ἄποψη ὡς πρὸς τὴν ἐξαγωγὴ ἀρχαιοτήτων εἶναι τέσσερις, στὶς ὁποῖες προστίθεται ὡς πέμπτη, ὅσα φανταστικὰ καὶ συκοφαντικὰ τοῦ ἀποδίδει ὁ Κοραῆς:

1. Θέλησε νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πρωσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου Γ' (1797-1840) γλύπτη Αἰμίλιο Wolf νὰ ἀγοράσει καὶ νὰ ἐξαγάγει ἀρχαιότητες[16] γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μονάρχη του, περιμένοντας ὡς ἀντάλλαγμα ὅπλα (Ἰούλ. 1828).

2. Παραχώρησε στοὺς Γάλλους τῆς Expédition Scientifique de Morée τὰ γλυπτὰ τῆς ἀνασκαφῆς τους στὴν Ὀλυμπία (Ἰούλ. 1829).

3. Σύμφωνα μὲ ἀνώνυμο ἐπιστολογράφο τῆς Σαλαμῖνος[17], κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀκρόπολη, στὶς 12 Ἰανουαρίου 1831, ἀπέφυγε νὰ ἐξυμνήσει τὶς ἀρχαιότητες τῆς πόλης, οὔτε ἔλαβε μέρος στὶς σχετικὲς συζητήσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες ἔδειξε «ψυχρότητα» καί «ἀναλγησία».

4. Πρότεινε στὸν Thiersch[18] νὰ διαλέξει ἀρχαιότητες τοῦ Μουσείου Αἰγίνης γιὰ δῶρο πρὸς τὸν Λουδοβῖκο τῆς Βαυαρίας, μὲ ἀντάλλαγμα βιβλία.

5. Ὁ Κοραῆς στὸν δεύτερο «Διάλογο δύο Γραικῶν» (1831), κατηγορεῖ τὸν Κυβερνήτη γιὰ ἀποστροφὴ πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἰδιαίτερα τῆς Ἀθήνας, καὶ ὅτι τὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας εἶναι «παγὶς καὶ δέλεαρ» γιὰ νὰ καταθέτουν οἱ Ἕλληνες τὶς ἀρχαιότητες ποὺ ἔχουν. Ἀπὸ αὐτὰ ἀφήνει «τὰ μέτρια ἢ τὰ κολοβωμένα» καί «τὰ πολύτιμα ὅμως καὶ τὰ σῶα, ἄλλα ἐπώλησε, καὶ ἄλλα φυλάττει κρυμμένα εἰς ὑπόγεια ἐργαστήρια». Ἀκόμη τὰ δίνει στοὺς φίλους του, οἱ ὁποῖοι τὰ παίρνουν μαζί τους στὸ Ἐξωτερικό. Ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης, σὲ περί-

16. Πρωτοψάλτης ἀρ. 41.

17. *Ἐπιστολὴ σταλεῖσα ἐκ Σαλαμῖνος, ἀπὸ φίλου πρὸς φίλον διατρίβοντα εἰς Παρίσια, 1831 Δεκεμβρίου 8*. Συντάκτης της θεωρεῖται εἴτε ὁ Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης εἴτε ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος.

18. Πρωτοψάλτης ἀρ. 138

πτωση ποὺ ἐκδιωχθεῖ, πιθανῶς νά «τὰ μεταφέρη ὅλα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πετρουπόλεως, ἢ καὶ τὰ διαμοιράση εἰς τοὺς ὁμοίους φίλους του διπλωματικούς!».

Οἱ περιπτώσεις Wolf καὶ Thiersch εἶναι ὅμοιες καὶ πραγματικές, καὶ οἱ σχετικὲς μαρτυρίες δὲν ἀμφισβητοῦνται, ὅπως δὲν ἀμφισβητεῖται καὶ ἡ μόνη παραχώρηση ποὺ πραγματοποιήθηκε, τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας στοὺς Γάλλους.

Ἀπὸ τοὺς Wolf καὶ Thiersch ζήτησε ὡς ἀντάλλαγμα ὅπλα, βιβλία καὶ ἐπιστημονικὰ ὄργανα. Εἶχαν ἱδρυθεῖ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο καὶ τὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο, καὶ προσπαθοῦσε νὰ τὰ πλουτίσει καὶ νὰ τὰ ἐξοπλίσει. Θεωροῦσε τὴν ἐκπαίδευση, σὲ κάθε τομέα, πολὺ σημαντικὴ γιατὶ τὸ κράτος ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ὀργανώσει ἤθελε νὰ τὸ θεμελιώσει στοὺς νέους ἀνθρώπους, ποὺ ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τὰ βασικὰ γράμματα καὶ τὶς πρακτικὲς τέχνες. Ἤθελε ἀκόμη νὰ σχηματίσει ἕναν σύγχρονο στρατό. Προσέφερε κάτι ποὺ οἱ ἄλλοι τὸ ἐπιθυμοῦσαν πολὺ καὶ ἐκεῖνος τὸ εἶχε σὲ σχετικὴ ἀφθονία, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἔλλειψη δὲν θὰ ἐπηρέαζε κατὰ τὴ γνώμη του τίποτε, μὲ μόνο σκοπὸ νὰ ἀποκτήσει πράγματα ποὺ τοῦ ἔλειπαν καὶ τὰ ὁποῖα κόστιζαν πολύ.

Οἱ προσφορὲς τοῦ Καποδίστρια δὲν ἔγιναν σὲ ἰδιῶτες ἢ φίλους ἀλλὰ σὲ μονάρχες ποὺ ἐπηρέαζαν τὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτική. Στὶς γνωστές μας περιπτώσεις τὰ δῶρα προορίζονταν γιὰ τὸν Φρειδερῖκο Γουλιέλμο Γ΄ τῆς Πρωσίας, τὸν Κάρολο Ι΄ τῆς Γαλλίας καὶ τὸν Λουδοβῖκο Α΄ τῆς Βαυαρίας.

Ἡ παραχώρηση στοὺς Γάλλους τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας ἔγινε μὲ ἐνέργειες τοῦ Καποδίστρια. Τὰ κριτήριά του ἦσαν καθαρῶς πολιτικά. Οἱ ἀντιλήψεις περὶ ἀρχαιοτήτων τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδίστρια διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τὶς σημερινές. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἔβλεπαν τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητας κυρίως ὡς ἔργα τέχνης καὶ ὡς ἀντικείμενα ἐμπορίου, ὅπως σήμερα τοὺς ζωγραφικοὺς πίνακες τῶν συγχρόνων ζωγράφων. Ὁ Καποδίστριας ἦταν καλλιεργημένος, ἐκτιμοῦσε τὴν τέχνη, δὲν ἔβλεπε ὅμως τὶς ἀρχαιότητες ὡς ἀναπαλλοτρίωτα κειμήλια οὔτε ὡς στοιχεῖα ἐπιστημονικῆς γνώσης, κάτι ποὺ ἄργησε νὰ γίνει στὴν Ἑλλάδα. Εἶχε τὴν ἀντίληψη τῶν φιλοτέχνων συλλογέων τοῦ

19ου αἰῶνος, ποὺ θαύμαζαν τὰ ἔργα τέχνης στὰ παλάτια καὶ στὰ ἀρχοντικά. Δὲν ἦταν σημερινὸς Ἕλληνας ἀρχαιολόγος, μὲ νοοτροπία Ἰαβέρη, γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων ποὺ πετοῦσαν ὡς ἄχρηστα ὁ Κουμανούδης καὶ ὁ Στάης ἔχουν τὴν ἴδια ἐπιστημονικὴ σημασία μὲ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές. Εἶναι πλῆθος τὰ παραδείγματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφέων ἀρχαιολόγων μὲ ἰδιότυπα, γιὰ σήμερα, κριτήρια ἀξιολόγησης τῆς σημασίας τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἔβρισκαν.

Τὰ γλυπτὰ ποὺ βρῆκαν οἱ Γάλλοι στὴν Ὀλυμπία δὲν τὰ εἶδε ὁ Καποδίστριας οὔτε κάποιος τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος. Ὅσοι Ἕλληνες τὰ εἶδαν, κυρίως κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι, εἶναι φυσικὸ ὅτι δὲν κατάλαβαν τὴν καλλιτεχνική τους ἀξία. Οἱ Γάλλοι τῆς Ἀποστολῆς, καὶ κυρίως οἱ καλλιτέχνες, τὰ ξεχώρισαν ἀμέσως γιὰ τὴν ὀμορφιὰ τῆς πλαστικῆς τους καὶ γιὰ τὴν ἱστορική τους σημασία. Γιὰ τοὺς ἄλλους, καὶ κυρίως γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ἦσαν σπασμένα μάρμαρα. Οἱ Γάλλοι ἔρχονταν ἀπὸ μιὰ χώρα μὲ μουσεῖα, ἔξοχες ἰδιωτικὲς συλλογές, μὲ ἐξαίρετη σύγχρονη γλυπτική, μὲ τὶς ὁδηγίες τῶν μελῶν τοῦ Institut de France καὶ μὲ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεση καὶ ἐπιθυμία νὰ ἀποκομίσουν ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴ στρατιωτική τους περιπέτεια.

Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς παραχώρησης τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας δὲν γνωρίζουμε τὸ κυριότερο. Τί ἔγραψε ὁ στρατηγὸς Schneider στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Καποδίστρια, ποὺ τοῦ διαβίβασε ὁ σύνδεσμός τους Ἐδουάρδος Marchand, καὶ ποὺ τὸν ἔπεισε νὰ ζητήσει τροποποίηση τοῦ ἄρθρου ΙΗ΄ τοῦ συντάγματος τῆς Τροιζῆνος. Ἔκανε ὁ Καποδίστριας μία μεγάλη παραχώρηση περιμένοντας κάποιο ἀντάλλαγμα ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε ὅτι ἦταν ἀνώτερο σὲ σημασία ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἔδινε.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο τὸ πρακτικὸ ὄφελος ποὺ θὰ προέκυπτε ἀπὸ τὶς δύο ἄλλες προσφορὲς ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκαν. Καὶ οἱ δύο ἐντάσσονται στὴν πολιτική, ὅπως καὶ τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας. Οἱ πολιτικοὶ αὐτοὶ παράγοντες δὲν ὑπῆρχαν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ὄθωνος, ποὺ δίνονταν κανονικὰ ἄδειες ἐξαγωγῆς γλυπτῶν, μὲ κριτήριο ἂν ὑπῆρχαν πολλὰ ὅμοια ἀρχαῖα στὸ Κεντρικὸ Μουσεῖο ἢ ἡ τέχνη τῶν πρὸς ἐξαγωγὴ δὲν ἦταν σπουδαία. Ἀκόμη, ὁ νόμος τῆς Ἀντιβασιλείας ἐπέτρεπε ἐπὶ δεκαετίες, ἕως τὸ τέλος τοῦ αἰώνα, τὴ

διεξαγωγὴ νόμιμων ἀρχαιοκαπηλικῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴ φυγάδευση ἀπροσδιόριστου ἀριθμοῦ ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικό. Καί, κάτι βαρύτερο, ἡ σύμβαση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας τοῦ 1875 διέφερε ἀπὸ τὴν παραχώρηση τοῦ Καποδίστρια πρὸς τοὺς Γάλλους κατὰ τὸ ὅτι ἦταν δυσμενέστερη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, γιατὶ ἡ παραχώρηση τῶν διπλῶν, ὁμοίων κλπ. ἀρχαιοτήτων τῆς Ὀλυμπίας ἔγινε χωρὶς νὰ γνωρίζουν οἱ Ἕλληνες τί θὰ χάριζαν στοὺς Γερμανούς. Καὶ ὑπῆρχε τότε, τὸ 1875 ποὺ ἔγινε ἡ σύμβαση, τὸ προηγούμενο τῶν Γάλλων, καὶ ἦταν περίπου γνωστὴ ἡ ποιότητα καὶ ἡ σημασία τῶν ἀρχαίων ποὺ θὰ ἔρχονταν στὸ φῶς, γιατὶ μᾶς τὸ εἶχαν ἀποκαλύψει, πάλι, οἱ Γάλλοι.

Ἡ περίπτωση ποὺ καταγγέλλει ὁ λιβελλογράφος τῆς Σαλαμῖνος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη. Προέρχεται ἀπὸ ἄγνωστο πρόσωπο, ἐχθρὸ τοῦ Καποδίστρια, ποὺ δὲν βρισκόταν στὴ συνοδεία τοῦ Κυβερνήτη κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Σουρμελῆ[19], ὁ Καποδίστριας ἀνέβηκε στὴν Ἀκρόπολη μὲ τὴ συντροφιὰ «δύο ἐδικῶν του», ποὺ δὲν ὀνομάζει[20]. Οὔτε σὲ ἐπιστολή του μνημονεύει ὁ Καποδίστριας τὴν ἐπίσκεψη, οὔτε ἄλλος κάνει λόγο γι' αὐτήν, λ.χ. ὁ Μουστοξύδης, ὁ Βιάρος ἢ κάποιος ὑπουργός του. Ἕως ποῦ ἔφθασε στὴν Ἀκρόπολη; Πέρασε τὸν προμαχώνα τῶν Προπυλαίων, προχώρησε στὸν ἐρειπιώνα ποὺ περιγράφει ὁ φίλος τοῦ Πιττάκη[21] ἀνάμεσα στὰ γκρεμίσματα καὶ τὶς ἀκαθαρσίες; Εἶναι μία κίνηση τοῦ Κυβερνήτη ποὺ δὲν περιγράφει κανείς. Οἱ ἔμπιστοί του σύντροφοι στὴν ἐπίσκεψη ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ κοινολογήσουν τὴ στάση καὶ τὰ αἰσθήματά του ὥστε νὰ γίνει γνωστὴ στοὺς ἀντιπρεσβευτές; Καὶ πῶς ἦταν δυνατόν «συνόμιλος» καί «ὁμοτράπεζος» τοῦ

19. Ἔκδοση δεύτερη τοῦ 1853, 286: «ὁ δὲ Κυβερνήτης Καποδίστριας, συνωδευόμενος ἀπὸ δύο ἐδικούς του, ἀνέβη εἰς τὴν Ἀκρόπολιν».

20. Ὁ Δημήτριος Καμπούρογλους σὲ δημοσίευμά του, «Ὁ Καποδίστριας πρὸ τοῦ Παρθενῶνος», *Ἑστία* 27 Ἰουν. 1927 μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἀναδρομάρης», μᾶς λέγει ὅτι τὸν Κυβερνήτη συνόδευαν ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Schaubert, κάτι πολὺ πιθανό. Καὶ οἱ δύο ἦσαν ἀντικαποδιστριακοί. Ὑπάρχει καὶ ἡ διήγηση τοῦ Ἀπόστολου Μαυρογένους, ὅπου μνημονεύονται ὀκτὼ πρόσωπα ὡς συνοδοὶ τοῦ Καποδίστρια.

21. Πρωτοψάλτης ἀρ. 47.

Κυβερνήτη νὰ ἀνακαλύπτει ξαφνικά, τὸν Γενάρη τοῦ 1831, τήν «ψυχρότητα» καί «ἀναλγησία» του, ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ τραπεῖ σὲ συζητήσεις περὶ ἀρχαιοτήτων, οἱ ὁποῖες γίνονταν μεταξὺ προσώπων ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὶς ἀρχαιότητες γιὰ προσωπικοὺς λόγους; Ὅλοι οἱ ξένοι διπλωμάτες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴν Ἑλλάδα ἦσαν συλλογεῖς ἢ φρόντιζαν νὰ πλουτίζουν τὶς συλλογὲς τῶν φίλων καὶ ἀνωτέρων τους.

Παράδειγμα νοοτροπίας καὶ ἰδεολογίας τῆς ἐποχῆς γιὰ τὶς ἀρχαιότητες εἶναι ἕνας σύγχρονος καὶ ὑπουργὸς τοῦ Καποδίστρια, ἀντίθετός του, ὁ Φαναριώτης Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν στὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ στὶς κυβερνήσεις τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ τοῦ Ὄθωνος. Εἶχε γιὰ σύμβουλό του, καὶ φίλο του βεβαίως, τὸν Γεώργιο Χριστιανὸ Gropius, διάσημο ἀρχαιοκάπηλο, ὁ ὁποῖος παράλληλα προσπαθοῦσε νὰ προστατεύσει τὰ μνημεῖα. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸν εἶχε μέλος τοῦ Συμβουλίου της καὶ ὅταν πέθανε μόνον καλοὶ λόγοι ἀκούστηκαν γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὶς ἀρχαιότητες. Τὸ σωστὸ λοιπὸν εἶναι νὰ κριθεῖ ὁ Καποδίστριας μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ κυριότερος κατήγορος τοῦ Καποδίστρια, ὡς πρὸς τὴ στάση του ἀπέναντι στὶς ἀρχαιότητες, ὑπῆρξε ὁ Κοραῆς. Οἱ κατηγορίες του, καθαρὰ συκοφαντικές, δὲν ἀξίζει νὰ ἀνασκευαστοῦν. Ἔχουν ὅμως κύρια θέση στὴ σχετικὴ φιλολογία, ἀλλὰ ὅπως ἤδη ἀποδείχτηκε στὰ χρόνια του[22] ἦταν γέννημα ἀσύγγνωστης ἄγνοιας, ἐμπαθοῦς κακότητας καὶ μικροπιστίας, γιατὶ ὅταν ἀποχώρησε ὁ Μουστοξύδης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα βρέθηκαν ὅλα τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Αἰγίνης στὴ θέση τους.

Ἀξίζει νὰ συγκριθεῖ ἡ περίπτωση Καποδίστρια μὲ περιπτώσεις τοῦ καιροῦ μας γιὰ νὰ δειχθεῖ ὅτι καὶ οἱ σημερινοί, ἀρχαιολόγοι, ἱστορικοί, πολιτικοί, κατέχονται ἀπὸ ἰδεολογικὸ καιροσκοπισμό. Ὅταν

---

22. Βλ. ὅσα γράφει ὁ ἄτυχος Νικόλαος Γ. Παγκαλάκης πρὸς τὸν Κοραῆ, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία* 6 (ΟΜΜΕΔ, Ἀθήνα 1984) 287-289, ἀρ. 1453.

ἔγινε ἡ πρώτη ἔκθεση, τοῦ «Αἰγαίου» στὸ Λοῦβρο τὸ 1979, ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀναστατωθεῖ, μὲ πρωταγωνιστὲς τοὺς ἀρχαιολόγους, τοὺς φιλότεχνους καὶ νέους πολιτικούς, ποὺ κατόπιν διέπρεψαν. Πολιορκήθηκαν τὰ μουσεῖα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὸ Ἐθνικὸ γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ μεταφορὰ ἀρχαίων. Ἡ ἔκθεση ἔγινε καὶ ἀκολούθησαν ἄλλες, περίπου δύο ἑκατοντάδες, χωρὶς νὰ ἀσχοληθεῖ σχεδὸν κανεὶς μ' αὐτές, οὔτε οἱ ὁμοϊδεάτες τῶν σημερινῶν κατηγόρων τοῦ Καποδίστρια, ποὺ στὰ χρόνια του δὲν τὸν μέμφθηκε κανεὶς γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας στοὺς Γάλλους, ἀκόμη οὔτε ὁ λιβελλογράφος τῆς Σαλαμῖνος. Καὶ ὅμως γνώριζαν τὴν παραχώρηση, γιατὶ εἶχε συζητηθεῖ στὴν Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τοῦ Ἄργους.

Ἀντίθετα, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὶς ἀρχαιότητες φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἔλαβε μέτρα γιὰ τὴ νομικὴ καὶ φυσικὴ προστασία τους σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἔλευσή του στὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀδελφός του Βιάρος συνέλεγε ἀρχαῖα καὶ φρόντιζε γι' αὐτὰ προσωπικῶς. Κάλεσε νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο τῆς προστασίας τῶν ἀρχαίων τὸν μόνο Ἕλληνα μὲ σχετικὲς ἐπιστημονικὲς γνώσεις, τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη, ὁ ὁποῖος ἔδειξε ἀξιοθαύμαστη δραστηριότητα ποὺ δὲν θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ ἄνθρωπο τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν χειρογράφων.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἀθήνα τοῦ Μουστοξύδη καὶ τοῦ Καποδίστρια φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἰατρίδη ἐκεῖ καὶ τὶς προσπάθειές του νὰ συγκεντρώσει ἀρχαιότητες γιὰ τὸ Μουσεῖο, πράγμα ποὺ δὲν πέτυχε ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίδρασης τῶν Ἀθηναίων. Φαίνεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τρεῖς ἀνέκδοτες καὶ ἄγνωστες ἐπιστολὲς τοῦ Μουστοξύδη πρὸς τὸν Καποδίστρια, σχετικὲς μὲ τὶς ἀρχαιότητες. Στὴν πρώτη, μετὰ τὴ μνεία τῆς στάσης τῆς ἐφημερίδας *Courrier de Smyrne* ἀπέναντι στὴν κυβέρνηση, θίγει τὸ θέμα τοῦ σχεδίου τῆς Ἀθήνας ποὺ ἤθελε νὰ κάνει ὁ Κυβερνήτης:

> «Je crois que pour rédiger les instructions dont votre Excellence veut munir la commission qu'elle a l'intention d'envoyer à Athènes, il ne soit pas nécessaire que j'envoie le court exposé des monuments que refermait cette ville. Tout est dit dans ces deux mots de Votre Excellence. La commission tâchera avant tout de reconnaître la place de la ville ancienne, et c'est d'après ce plan qu'elle tracera celui de la nouvelle. Elle

marquera sur le nouveau plan les emplacements qui ont une célebrité historique. Ce n'est pas pour m'épargner du travail que je fais cette observation, et je n'attends que les ordres de Votre Excellence, pour rédiger l'exposé»[23].

Ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ μιὰ Ἐπιτροπὴ τοῦ Καποδίστρια μὲ ἔργο νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ σχέδιο τῆς νέας Ἀθήνας ποὺ θὰ χτιζόταν ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ἀρχαίας, κάτι ποὺ συνέχισαν οἱ Βαυαροί, μὲ τὸν Κλεάνθη καὶ τὸν Schaubert, στοὺς ὁποίους εἶχε ἀναθέσει τὸ ἔργο αὐτὸ πρῶτος ὁ Καποδίστριας. Στὸ δεύτερο γράμμα του πρὸς τὸν Κυβερνήτη ὁ Μουστοξύδης, ἀφοῦ κάνει λόγο γιὰ κάποια ἔγγραφη ἀπρέπεια στὴν ὁποία ἦσαν ἀναμειγμένοι ὁ Gropius, ὁ ἀντιπρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Dawkins καὶ μερικοὶ Ἀθηναῖοι, τοῦ κάνει λόγο γιὰ τὴν Ὑπηρεσία:

«Je voudrais voir organisé, sous le Gouvernement de Votre Excellence la partie Antiquaire. J'avais dans le temps soumis à son approbation un décret [ἐννοεῖ τό «Σχέδιον Ψηφίσματος»]. Je lui envoie maintenant la traduction. Je n'ai pas le temps de le relire, mais il s'agit pour le moment plus de choses que de paroles»[24].

Λίγους μῆνες ἀργότερα ὁ Μουστοξύδης ἐπανέρχεται στὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας:

«Lorsque nous prendrons possession d'Athènes, il serait bon de nommer une Commission, pour surveiller à la conservation des Monuments et pour marquer les endroits sur lesquels il sera permis de bâtir, afin de ne pas encombrer les lieux où l'on pourra à l'avenir faire des fouilles remarquables»[25].

Κατηγορήθηκε καὶ ὁ Μουστοξύδης γιὰ ἀντιπάθεια πρὸς τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας, μάλιστα ἀπὸ τὸν Θείρσιο στὸ γνωστὸ βιβλίο

---

23. 27 Ἰαν. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

24. 26 Μαΐου 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

25. 15 Αὐγ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

του[26], ὁ ὁποῖος μεταφέρει διήγηση τοῦ Κλεάνθη. Τὰ ἐδῶ ἀποσπάσματα ὅμως ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετο· ὅτι καὶ ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Μουστοξύδης ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας, γιὰ τὴν προστασία τους καὶ γιὰ τὴ διάσωσή τους ἀπὸ τοὺς καταπατητές. Οἱ μακρὲς ἀπουσίες τοῦ Schaubert στὴν Ἀθήνα γίνονταν μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Καποδίστρια, γιὰ νὰ γίνει τὸ σχέδιο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας πόλης. Ξεκάθαρα τὸ μνημονεύει ὁ L. Ross, ποὺ δὲν συμπαθοῦσε, ἄγνωστο γιατί, οὔτε τὸν Καποδίστρια οὔτε τὸν Μουστοξύδη[27], μεταφέροντας καὶ αὐτὸς διηγήσεις τοῦ Κλεάνθη, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στοὺς ἀντικαποδιστριακούς. Τὸ ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἀρεσκόταν στὴν κενόλογη προγονοπληξία εἶναι μία ἀκόμη ἀπὸ τὶς ἀρετές του.

Ο Αθανασιος Ιατριδης επιστατης του Μουσειου. Στὶς 12 Μαΐου, ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ ἀπόφασή της χώρισε τὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη καὶ διόρισε τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη Ἔφορο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου[28]. Μὲ τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του[29] στὶς 16 Μαΐου, τοῦ ζήτησε νὰ παραλάβει ἀπὸ τὸν Γενικὸ Ἐπιστάτη τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τὸν Λεόντιο Καμπάνη, τὶς ἀρχαιότητες καὶ νὰ τὶς καταγράψει «εἰς κατάλογον τακτικὸν καὶ λεπτομερῆ» καὶ νὰ εἰσηγηθεῖ στὴν κυβέρνηση τὶς ἀναγκαῖες ἐνέργειες γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ Μουσείου. Γιὰ τοὺς πέραν τῶν κανονικῶν καθηκόντων του κόπους του τοῦ δινόταν ἐπιμίσθιο 100 φοινίκων, ποσὸν ἀρκετὰ σημαντικό.

Ὁ Φαρμακίδης, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους τῆς Αἴγινας ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες, «διὰ λόγους τοὺς ὁποίους ἀπεσιώπησεν, ἀπεποιήθη τὴν ὁποίαν εἶχεν πρὸ ὀλίγου διαπιστευθῆ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐφορείαν τοῦ Μουσείου»[30]. Ἐπειδὴ καὶ ἄλλοι θὰ ἀναλάμβαναν εὐχαρίστως τὴ διεύθυνση τοῦ Μουσείου, ἡ κυβέρνηση, δηλαδὴ ὁ Ἰάκωβος Ρίζος, γιὰ νὰ ἀποφύγει ἕναν ἄλλο διορισμὸ ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δημιουργήσει δυσαρέσκειες, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὴν αἴτηση τοῦ Ἀθανασίου

---

26. *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια* Α΄ 67.

27. *Ἀναμνήσεις* 50, 167.

28. ΓΑΚ, Γραμμ. Ἐκκλ., Σχολικά, φάκ. 49, ἀρ. 163.

29. Πρωτοψάλτης ἀρ. 146.

30. Φαρμακίδης 56-57.

Ἰατρίδη καὶ μὲ ἀπόφασή της, τῆς 28 Μαΐου, τὸν διόρισε Ἐπιστάτη τοῦ Μουσείου μὲ μισθὸ 120 φοινίκων τὸν μήνα[31]. Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση τοῦ καθόρισε τὰ εἰδικὰ καθήκοντά του, γιὰ τὰ ὁποῖα ἦταν ἐντελῶς ἀκατάλληλος.

Θὰ παραλάμβανε τὶς ἀρχαιότητες τοῦ Μουσείου ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ στὸν χῶρο ποὺ θὰ τοῦ δινόταν θὰ τὶς τοποθετοῦσε «κατὰ τὸν προσφυέστερον καὶ τακτικώτερον τρόπον» καὶ θὰ ἔστελνε στὴ Γραμματεία «τὸν κατάλογον αὐτῶν, συνωδευμένον μὲ σημειώσεις ὅσον τὸ δυνατὸν ἐξηγητικὰς καὶ ἀναγκαίας παρατηρήσεις καὶ εἰκασίας εὐστόχους». Ἀκόμη ἔπρεπε νὰ εἰσηγηθεῖ στὴ Γραμματεία τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ Μουσείου, νὰ τὴν ἐνημερώνει γιὰ τὶς νέες ἀρχαιότητες ποὺ εἰσάγονταν στὸ Μουσεῖο καὶ ἐπὶ πλέον θὰ παρακολουθοῦσε μήπως κινδύνευε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους κάπου κάποια ἀρχαιότης.

Ἰδιαίτερα ἐκτιμήθηκαν ἀπὸ τὸν Γραμματέα Ἰάκωβο Ρίζο οἱ ζωγραφικὲς ἱκανότητες τοῦ Ἰατρίδη καὶ τὸ ὅτι ἐζήτησε νὰ διδάσκει σχέδιο στὰ παιδιὰ τοῦ Ὀρφανοτροφείου χωρὶς ἐπὶ πλέον ἀμοιβή.

Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἰατρίδη δὲν βελτίωσε τὴν κατάσταση τοῦ Μουσείου. Παρὰ τὶς προσδοκίες τοῦ Ἰάκωβου Ρίζου καὶ τὴν ἀναγγελία του, τὴν 1 Αὐγούστου 1832, στὴν Δ΄ κατ' ἐπανάληψιν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τῆς Προνοίας[32] γιὰ τὸν διορισμὸ τοῦ Ἰατρίδη, «ἀνδρὸς ἱκανοῦ περὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ διατήρησιν τῶν λαμπρῶν τῆς ἀρχαιότητος μνημείων - - καὶ τῶν ὁποίων τὴν ὅσον ἐνδέχεται λεπτομερῆ περιγραφὴν καταγίνεται ἤδη ὁ ἐπιστάτης νὰ καταστρώσῃ», ὁ Ἰατρίδης δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συντάξει τὸν κατάλογο τοῦ Μουσείου, τὸν ὁποῖο ἤθελε ἡ κυβέρνηση. Στὶς 25 Ὀκτωβρίου 1832, πέντε μῆνες μετὰ τὸν διορισμό του, ὁ Γραμματεὺς τοῦ ἀπηύθυνε ἐπιτιμητικὸ ἔγγραφο γιὰ τὴν ἀμέλειά του νὰ στείλει τὸν κατάλογο τοῦ Μουσείου, ὅπως εἶχε ὁρισθεῖ στὰ καθήκοντά του[33]. Θορυβημένος ὁ Ἰατρίδης ἀπάντησε[34]

---

31. Πρωτοψάλτης ἀρ. 147.

32. *Ἐθνικὴ Ἐφημερίς*, 20 Αὐγ. 1832· Φαρμακίδης 60-61.

33. Πρωτοψάλτης ἀρ. 157.

34. Αὐτόθι ἀρ. 158.

ὅτι ἡ καθυστέρηση στὴν ἐκπλήρωση τῆς ὑποχρέωσής του ὀφειλόταν σὲ παρανόησή του. Νόμισε «ἀναγκαιότερον νὰ γίνῃ ἀκριβὴς μετ' εἰκόνας ἀντιγραφὴ ὅλων τῶν ἐν τῷ ἀγαλματοστασίῳ ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ τῶν σημαντικωτέρων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δωματίῳ σκευῶν». Μαζὶ μὲ τὴν ἀναφορὰ ἔστειλε καὶ τὰ σχέδια ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει.

Ἐκθέτει ἀκόμη καὶ τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ Μουσείου, γιὰ τὴν ἀκαταλληλότητα τῶν χώρων ποὺ διέθετε καὶ γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἔβρισκε ἀπὸ τὸν ἀντιδραστικὸ πρὸς αὐτὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καὶ τοὺς ἀνιψιούς του.

Ὁ Ἰάκωβος Ρίζος μὲ ἔγγραφό του τῆς 10 Δεκεμβρίου[35] θεώρησε ἱκανοποιητικὲς τὶς δικαιολογίες τοῦ Ἰατρίδη καὶ ἐνέκρινε τὴ συνέχιση τῆς σχεδίασης τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου. Γιὰ τοὺς κόπους του «ὅσους κατέβαλε πρὸς διευθέτησιν τοῦ εἰς αὐτὸν ἐμπιστευμένου καταστήματος καὶ ἀπογραφὴν ἀκριβῆ τῶν εἰς αὐτὸ παρεχομένων ἀρχαιοτήτων» τοῦ δόθηκαν 400 φοίνικες. Ἦταν ἡ ἀμοιβή του γιὰ τὸ ἑξάμηνο καὶ πλέον διάστημα ποὺ ἐργαζόταν ὡς ἐπιστάτης τοῦ Μουσείου.

Ὁ Ἰατρίδης παρέμεινε στὴ θέση του στὴν Αἴγινα ἕως τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1834. Τότε μετατέθηκε στὴν Ἀθήνα ὡς συνεργάτης καὶ γραμματικὸς τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων L. Ross[36].

Οι καταλογοι του Καμπανη. Ὁ ἀρχιμανδρίτης Λεόντιος Καμπάνης εἶχε τὰ κύρια καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιστάτη στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, δηλαδὴ τὴν ἐποπτεία τῶν παιδιῶν καὶ συγχρόνως ἦταν βοηθὸς τοῦ Μουστοξύδη στὸ Μουσεῖο μὲ καθήκοντα τὴν ἐπίβλεψή του καὶ τὴν καταγραφὴ τῶν εἰσαγομένων ἀρχαιοτήτων. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μουστοξύδη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1832, ἡ εὐθύνη τοῦ Μουσείου τὸν ἐβάρυνε πλήρως. Ὅταν διορίστηκε ἐπιστάτης ὁ Ἰατρίδης, ἔγινε ἡ παράδοση καὶ παραλαβὴ μεταξύ τους καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ Μουσείου φαίνεται στοὺς συνοπτικοὺς καταλόγους 394 ἀντικειμένων ποὺ συνέταξε ὁ Καμπάνης καὶ ὑπέγραψε στὶς 10 Ἰουλίου 1832. Τοὺς

35. Αὐτόθι ἀρ. 164.

36. *Αὐταπάτη* ἀρ. 70.

καταλόγους αὐτοὺς δημοσίευσε τὸ 1892 ὁ Παναγιώτης Καββαδίας[37] καὶ ἔκτοτε εἶναι ἄφαντοι.

Ὁ πρῶτος περιέχει περιγραφὲς τῶν ὑπ' ἀριθμ. 1-231 ἀρχαίων καὶ ἔχει τὸν τίτλο «Καταγραφὴ τῶν ὅσων ἀναγλύφων καὶ μαρμάρων ἔρχονται εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπὶ Προεδρίας τοῦ ἐκλαμπροτάτου Κυρ. Μουστοξύδι». Ὁ δεύτερος περιέχει τὶς περιγραφὲς τῶν ἀρχαίων 232-241 καὶ ἔχει τίτλο «καταγραφὴ τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων, ἅτινα ἦλθον ἐκ Σύρας, κατὰ τὸν ἀπερασμένον Ἰανουάριον τοῦ 1830, ληφθέντων παρὰ τῶν θελόντων ἀπομακρύναι αὐτὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας». Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ τὰ ἀρχαῖα ποὺ κατασχέθηκαν, σὲ ἕξι κιβώτια, στὸ Δασμοτελωνεῖο Σύρας κατὰ διαταγὴ τοῦ Καποδίστρια. Τά «ἀγάλματα» ἦσαν δέκα καὶ σ' αὐτὰ προστέθηκε «μία χεῖρα, φέρουσα, ὡς φαίνεται τῆς ἀμαλθείας τὸ κέρατον», δῶρο τοῦ Φωτίου Ἠλιάδη. Ὁ Ἔκτ. Ἐπίτροπος Βορείων Κυκλάδων Ν. Καλλιφρονᾶς τὰ ἔστειλε στὴν Αἴγινα μὲ τὴ γολέττα *Ἀθηνᾶ* καὶ μὲ συνοδεία στρατιώτου. Τοῦτο τὸ πληροφορήθηκε ὁ Ἄγγλος ἀντιπρέσβης Ντώκινς, ὁ ὁποῖος γνωστοποίησε στὴ Γραμματεία τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι τὰ κιβώτια ἀνῆκαν στὸν λόρδο Prudhoe, «ὅστις τὰ μετεκόμισεν εἰς Σύραν ἀπὸ νήσους ὑπαγομένας εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν, οἵα ἡ Ρόδος καὶ ἀπαιτεῖ ἑπομένως τὸ νὰ μένῃ ἡ ἰδιοκτησία αὕτη ἀνέπαφος»[38]. Τὰ μάρμαρα ὅμως, κατὰ ἔκθεση τοῦ Μουστοξύδη[39], προέρχονταν ἀπὸ τὴ Δῆλο καὶ ὁ Ἔφορος τὰ κατέταξε χωριστὰ στὸ Μουσεῖο ἐξ αἰτίας τῆς ἀγγλικῆς ἀμφισβήτησης, ἡ ὁποία τελικῶς δὲν ἴσχυσε.

Ὁ τρίτος κατάλογος περιέχει τὶς περιγραφὲς τῶν ἀρχαίων 242-297 καὶ εἶναι ἀντιγραφή, μὲ λάθη, καταλόγου τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπιτρόπου Βορείων Κυκλάδων Ν. Καλλέργη[40].

---

37. *Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Κατάλογος περιγραφικός* (ἐν Ἀθήναις 1890-1892) 11-37.

38. Ὁ ναύαρχος Algernon Percy, τέταρτος δούκας τοῦ Northumberland (1792-1865), ἦταν γνωστὸς ὡς λόρδος Prudhoe.

39. 3 Μαρτ. 1830. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

40. Πρωτοψάλτης ἀρ. 72.

Ὁ τέταρτος κατάλογος περιέχει τὰ ἕως τὴ σύνταξή του ἀκατάγραφα, τὰ ὁποῖα ἔλαβαν τοὺς ἀριθμοὺς 298-354 καὶ φέρει τίτλο «Προστίθενται καὶ τὰ κάτωθεν, ὡς μὴ σημειωμένα εἰς τὸ κατάστιχον τοῦ κ. Ἀρχιμανδρ. Καμπάνη». Οἱ προελεύσεις τους εἶναι ποικίλες, Δήλου, Σαλαμῖνος, Αἰγίνης, Μεγάρων, Ἐλευσῖνος, Πάρου. Ἦσαν περισυλλογές, τὰ περισσότερα, τοῦ Ἰατρίδη κατὰ τὰ ἔτη 1830 καὶ 1831.

Στὸν τελευταῖο κατάλογο δὲν ἔχουν ἀριθμηθεῖ τὰ ἀρχαῖα ποὺ περιγράφονται καὶ ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ χρονολογία σύνταξης, Νοέμβριος 1829, δηλαδὴ ἕνα μήνα μετὰ τὴν ἀνάληψη ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη. Ὁ τίτλος τοῦ καταλόγου εἶναι «Καταγραφὴ τῶν ὅσα ἐκτὸς βιβλίων καὶ ἀναγλύφων ἔρχονται εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον ἐπὶ προεδρίας τοῦ Ἐκλαμ. Προέδρου κ. Μουστοξύδη». Τὰ ἀρχαῖα εἶναι ποικίλα, ἀγγεῖα, νομίσματα, εἰδώλια, στλεγγίδες, λύχνοι, πετρώματα, θρησκευτικὲς καὶ κοσμικὲς εἰκόνες, ἄμφια. Εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ κατάλογος κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας.

Τοὺς καταλόγους αὐτοὺς πῆρε μαζί του ὁ Ἰατρίδης ὅταν, τὸ 1834, μετατέθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ τοὺς παρέδωσε στὸν Ross, ὁ ὁποῖος τοὺς κρατοῦσε στὸ σπίτι του. Στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1836, κατὰ τὴν παράδοση τῆς Ὑπηρεσίας στὸν Πιττάκη, τοῦ παρέδωσε καὶ τοὺς καταλόγους[41]. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πιττάκη, τὸ 1863, ὁ νέος Γενικὸς Ἔφορος Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, ἐρευνώντας «ἐν τῷ ἐν Ἀκροπόλει οἰκίσκῳ», δηλαδὴ στὸ οἴκημα τῆς Τουρκοκρατίας, μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἐρεχθείου, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πρῶτο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, βρῆκε τὸ θέρος τοῦ 1864 τοὺς καταλόγους τοῦ Καμπάνη, τοὺς ὁποίους ἀφοῦ μελέτησε κατέθεσε σὲ ξεχωριστὸ φάκελλο στὸ ἀρχεῖο τῆς Γενικῆς Ἐφορείας. Τοὺς δημοσίευσε, εὐτυχῶς, ὁ Καββαδίας στὸν κατάλογο τῶν γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὸ 1892[42].

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, τοῦ Εὐστρατιάδη καὶ τοῦ Καββαδία, οἱ κατάλογοι εἶχαν τὴ μεγάλη ἀξία ποὺ τοὺς ἀποδίδουν. Σήμερα ὅμως μὲ τὴ

41. *Αὐταπάτη* ἀρ. 146.

42. *Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου* (1890-1892) 11-37 σημ. 1.

γνώση τῶν ἐγγράφων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Καμπάνης πῆρε πολλὲς πληροφορίες, πρέπει νὰ τοὺς ἐξετάζουμε πάντα παράλληλα πρὸς τὰ ἔγγραφα.

1834. Το στοιχειωμενο παρελθον. Στὶς 27 Αὐγούστου 1834 δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Κων. Δ. Σχινᾶ «Δηλοποίησις περὶ τῶν ἐκλιπουσῶν ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἀρχαιοτήτων ἐφορεύοντος τοῦ κυρίου Α. Μουστοξύδου»[43].

Ἡ ἱστορία εἶχε ἀρχίσει σχεδὸν δύο χρόνια πρίν, μὲ δημοσίευμα στὴν ἐφημερίδα *Σωτήρ*, ὅτι ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Αἰγίνης ἔλειπαν ἀρχαιότητες ποὺ εἶχε προσφέρει σ' αὐτὸ ὁ Ἐπίσκοπος Ἡλιουπόλεως. Ὁ Μουστοξύδης στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1832 ζήτησε διευκρινήσεις ἀπὸ τὸν Λεόντιο Καμπάνη, ὁ ὁποῖος, ἀπολυμένος ἀπὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο, βρισκόταν στὴ Σύρα. Στὴν ἀπάντησή του ὁ ἀρχιμανδρίτης[44] τὸν διαβεβαίωσε ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὑπῆρχαν στὸ Μουσεῖο ὅταν ἔγινε ἡ ἔρευνα τοῦ Δεσύλλα.

Στὶς 9 Ἀπριλίου 1834 ὁ Γραμματεὺς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Κων. Δ. Σχινᾶς ἀνακοίνωσε στὸν Γραμματέα τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Πρόεδρο τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο ὅτι ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας, ἐπὶ Ἐφόρου Ἀ. Μουστοξύδη, «καθὼς μᾶς ἀνέφερεν ὁ νῦν ἐπιστάτης αὐτοῦ τοῦ καταστήματος» ἔλειπαν δύο ἀρχαῖοι δακτυλιόλιθοι καὶ ἕνα τετράδιο μὲ ἀπόγραφα ἐπιγραφῶν τῶν Μυλάσων τῆς ΝΔ. Μ. Ἀσίας. Ἐπειδὴ οἱ ἀρχαιότητες αὐτὲς καί «πρὸ πάντων» οἱ ἐπιγραφές, τὰ ἀντίγραφά τους δηλαδή, ἀποτελοῦσαν «μέρος ἀνεκποίητον» τῆς ἐθνικῆς περιουσίας, ζητοῦσε ὁ Σχινᾶς ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο νὰ προσκαλέσει τὸν Μουστοξύδη, τότε στὴν Κέρκυρα καὶ ὑπήκοο ξένου κράτους, νὰ δώσει πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου ποὺ χάθηκαν ὅταν ἦταν Ἔφορός του.

---

43. Φαρμακίδης 289.

44. 16 Φεβρ. 1833. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἡλιουπόλεως Ἄνθιμος, Τοποτηρητὴς Ἄργους καὶ Κάτω Ναχαγιᾶ, τὸν Μάρτιο τοῦ 1831 εἶχε στείλει στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας ἀρχαιότητες. Ὁ Μουστοξύδης τὸν εὐχαρίστησε[45] καὶ ὁ Ἐπίσκοπος ἀνταπέδωσε τὴ φιλοφροσύνη μὲ δικό του ἔγγραφο[46]. Τὰ ἀρχαῖα καταγράφηκαν ἀπὸ τὸν Καμπάνη μὲ τόπο προέλευσης τὴν Ἑρμιόνη[47]. Ἀνάμεσά τους μνημονεύονται[48] δύο δακτυλιόλιθοι μὲ παραστάσεις, ὁ ἕνας ἔφερε καὶ ἐπιγραφὴ τὴν ὁποία δὲν παραθέτει ὁ Καμπάνης. Στὸν κατάλογο τοῦ Καμπάνη δὲν μνημονεύεται ἀκόμη τὸ τετράδιο μὲ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν Μυλάσων, τὸ ὁποῖο εἶχε πάρει ὁ Μουστοξύδης στὴν Κέρκυρα γιὰ νὰ τὶς δημοσιεύσει, γιατὶ δὲν ἀποτελοῦσε ἀρχαιότητα.

Ἡ Γραμματεία τῶν Ἐξωτερικῶν ἔκανε τὶς ἐνέργειές της πρὸς τὸν Μουστοξύδη μὲ ἐνδιάμεσο τὸν Ἕλληνα πρόξενο στὴν Κέρκυρα. Τὸ 1834 Ἁρμοστὴς τοῦ Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων ἦταν ὁ λόρδος Nugent, διάδοχος τοῦ Adam, μὲ φιλελεύθερες ἰδέες καὶ μὲ εὐνοϊκὰ αἰσθήματα ἀπέναντι στοὺς Ἑπτανησίους. Ὁ Μουστοξύδης τότε εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ βουλευτοῦ καὶ ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1834 τοῦ Ἄρχοντος τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως. Ὑπέβαλε στὸν Ἁρμοστὴ ὑπόμνημα γιὰ τὴν κατηγορία ποὺ τοῦ ἀπέδιδε τὸ ἑλληνικὸ κράτος βασισμένη στὴν καταγγελία τοῦ Ἰατρίδη, τὴν ὁποία ὅμως δὲν διατύπωσε ὅταν παρέλαβε τὸ Μουσεῖο Αἴγινας ἀπὸ τὸν Καμπάνη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1832.

Τὰ ἀρχαῖα τοῦ Ἐπισκόπου Ἡλιουπόλεως ὑπῆρχαν στὸ Μουσεῖο καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μουστοξύδη καὶ ὁ Ἰατρίδης τὰ παρέλαβε ἀπὸ τὸν Καμπάνη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ τελευταίου[49]. Ἐὰν ἡ ὅλη ἱστορία δὲν δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰατρίδη

45. 29 Μαΐου 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

46. 2 Ἰουλ. 1831. Ἀρχεῖο Μουστοξύδη.

47. Ἀρ. 214-219.

48. Ἀρ. 217 καὶ 219.

49. Παναγῆ Καββαδία, *Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου* (ἐν Ἀθήναις 1890-1892) 24 ἀρ. 214-219: «Ἤλθον ἐκ τῆς Ἑρμιόνης τὴν 26 Μαΐου 1831· ἐπὶ προεδρίας τοῦ ἐκλαμπροτάτου Προέδρου κ. Ἀ. Μουστοξύδη.- 214. Ἀνάγλυφον μὲ ἐπιγραφήν: «Σωκράταα χαῖρε» [Σωκράτεα χαῖρε *IG* V^2, 2, 1234].- 215. Κεφαλὴ ἀγαλματίου ἐκ μαρμάρου.- 216. Κεφαλὴ ἀγαλματίου ἐκ πηλοῦ.- 217. Λίθος μέλας·

ἀπὸ μένος ἀντικαποδιστριακό, γιὰ νὰ βλάψει τὸν Μουστοξύδη τὸν ὁποῖο, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὴν ἀναφορά του πρὸς τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἐχθρευόταν, τότε οἱ δακτυλιόλιθοι ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο ἐπὶ ἐπιστάτου Ἰατρίδη ἀπὸ τρίτο πρόσωπο, εἴτε τοῦ Ὀρφανοτροφείου εἴτε ἀπὸ ξένο ἐπισκέπτη.

Πιθανῶς ὁ Γραμματεὺς Κων. Δ. Σχινᾶς στὴ δημοσίευση τῆς ἐπίσημης «δηλοποίησής του» στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς 27 Αὐγούστου 1834 νὰ παρασύρθηκε ἀπὸ ὑποβολιμαία πληροφορία τοῦ Ἰατρίδη. Ἡ τελικὴ φράση ὅμως στὴ δηλοποίηση, «διαμαρτυρόμεθα συγχρόνως ἐναντίον οἱασδήποτε δημοσιεύσεως τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν [ποὺ περιεῖχε τὸ τετράδιο τοῦ Ἐπισκόπου Ἡλιουπόλεως], γενομένης ἢ γενησομένης ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου, ἐπιφυλαττόμενοι τὴν κατὰ νόμους περαιτέρω καταδίωξιν τῆς τοιαύτης δημοσιεύσεως», ἀποτελεῖ τὴν πολὺ πρώιμη ἐκδήλωση κατοχύρωσης πνευματικῶν δικαιωμάτων καὶ παρεμποδίσεως τῆς ἐλεύθερης ἐπιστημονικῆς μελέτης. Ἴσως καὶ αὐτὸ τὸ ὑπέδειξε ὁ Ἰατρίδης, ὁ πρῶτος ποὺ ἔθεσε ζήτημα πρώτης δημοσίευσης, μάλιστα ἐπιγραφῶν, πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ καὶ τὸν Κ. Πιττάκη.

γλυμμένος ἐπὶ τοῦ ἑνὸς μέρους· ἔχει καὶ ἐπιγραφάς [τὸ ἔγγραφο τοῦ Σχινᾶ μνημονεύει τὴν ἐπιγραφὴ ΕΥΤΥΧΕΙ ΧΑΙΡΕ].- 218. Ἀγαλμάτιον μικρότατον ἐκ χρυσοῦ.- 219. Πέτρα μελανόχρους ἔχουσα κεφαλήν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΞΕΝΟΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1829, μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὸ Ναύπλιο, ἡ Αἴγινα εἶχε χάσει τὴν αἴγλη της. Μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μουστοξύδη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1831 ἀπὸ τὸ νησὶ καὶ τὴν ὁριστική του παραίτηση ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1832, τὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας στερήθηκε τὴ δύναμη ποὺ τὸ ἐμψύχωνε. Οἱ διευθετήσεις στὰ Σχολεῖα καὶ στὸ Ὀρφανοτροφεῖο ἀπὸ τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ δὲν πρόσφεραν παρὰ στὴ συνέχιση τῆς φθορᾶς καὶ τῆς μιζέριας ποὺ κατέληξε στὴ διάλυσή τους.

1832. ΝΕΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. Στὶς 22 Ἰουλίου 1832, λίγες μέρες μετὰ τὴν παράδοση τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Αἴγινας ἀπὸ τὸν Καμπάνη στὸν Ἰατρίδη, ἔφθασε στὴν Ὕδρα ὁ Λουδοβῖκος Ross, ὁ ὁποῖος στὶς 20 Αὐγούστου ἀποβιβάστηκε στὸν Πειραιά. Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες του ἐνέργειες ἦταν νὰ ἐπισκεφθεῖ στὴν Ἀθήνα τὸν Πιττάκη. Οἱ σχέσεις τους τότε ἔμειναν τυπικές, καθὼς ὁ Ross ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴ γνώση τοῦ τόπου καὶ σκόπευε νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του.

Ὁ Κυριακὸς Πιττάκης, μετὰ τὶς ἀποτυχημένες προσπάθειές του νὰ διοριστεῖ ἀπὸ τὸν Καποδίστρια σὲ θέση στὴν Ἀθήνα, δὲν φαίνεται νὰ ἐνεργεῖ. Ἀπέφυγε κάθε ἐπαφὴ μὲ τὸν Μουστοξύδη καὶ τὸν Ἰατρίδη, κατὰ τὴ διαμονὴ τοῦ τελευταίου στὴν Ἀθήνα. Ὅμως μὲ ἐνέργειές του προφανῶς, τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1832 διορίζεται ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰάκωβο Ρίζο ἄμισθος ἐπιστάτης τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀθήνας, μὲ κύριο καθῆκον τὴν προστασία τῶν μνημείων ἀπὸ τὶς καταστροφές, ποὺ προκαλοῦσαν σ' αὐτά, κυρίως, οἱ περιηγητές[1].

---

1. *Αὐταπάτη* ἀρ. 8-11.

Στὴ θέση αὐτή, θέση οὐσιαστικὰ φύλακα ἀρχαιοτήτων, παρέμεινε 11 μῆνες, καὶ κύρια ἀσχολία του ἦταν ἡ περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ ξενάγηση περιηγητῶν.

1833, 13 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ. Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΟΣ. Στὶς 8/20 Ἰανουαρίου τοῦ 1828 ἀποβιβάστηκε στὸ Ναύπλιο ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας[2]. Στὶς 12/24 Ἰανουαρίου ἔφθασε στὴν Αἴγινα, ὅπου τὸν προσφώνησε ὁ Θεόφιλος Καΐρης. Ἔπειτα ἀπὸ πέντε χρόνια, στὶς 13/25 Ἰανουαρίου 1833, πάτησε στὸ Ναύπλιο ὁ βασιλιὰς τῆς Ἑλλάδος Ὄθων. Τὸν προσφώνησε ὁ Πρόεδρος τῆς Προσωρινῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνδρέας Μιαούλης μὲ τοῦτα τὰ λόγια[3]:

«Ἀνεξάλειπτος θέλει διαμείνει ἀπὸ τὴν μνήμην μας καὶ ἀπὸ τὴν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τῆς Ἑλλάδος ἡ σημερινὴ ἡμέρα, καθ' ἣν τίθεται ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Βασιλικοῦ θρόνου τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ Ἕλληνες θεωροῦν ὡς τὴν μόνην ἄγκυραν τῆς σωτηρίας των.

Ναί, Βασιλεῦ! ἡ πολυχρόνιος καὶ δεινὴ πεῖρα μᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ὁ θρόνος εἶνε τὸ μόνον στερέωμα τῆς πολιτικῆς μας ὑπάρξεως, καὶ ἡ ἀσφαλεστέρα ἐγγύησις τῆς ἐθνικῆς μας εὐδαιμονίας.

Εἰς τὴν ἐθνοσωτήριον ταύτην ἡμέραν σπεύδει καὶ ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Βασιλείου νὰ ἀποθέσῃ εἰς τοὺς πόδας τῆς Υ. Μ. τὴν ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὴν προσωρινῶς τὸ ἔθνος.

Πιστοὶ ὑπήκοοι εἰς τὸ ἑξῆς τὰ μέλη τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς θέλουν νομίσει δόξαν των τὸ νὰ ἐκπληρῶσιν ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα τῆς ὑποταγῆς των».

Εὐθὺς ὡς ἐγκαταστάθηκε ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀντιβασιλεία στὸ Ναύπλιο, ἄρχισε ἡ νέα ὀργάνωση τοῦ κράτους, πάνω σὲ ἄλλες ἀπὸ τοῦ Καποδίστρια βάσεις καὶ μὲ ἄλλη νοοτροπία. Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, τὸν Ἰανουάριο, ὁ Πιττάκης συνοδεύοντας ἐπιτροπὴ Ἀθηναίων ποὺ πα-

---

2. *Γεν. Ἐφημ.* Γ', ἀρ. 4, 14 Ἰαν. 1828.

3. *Ἐθν. Ἐφημ.* Β', ἀρ. 5, Τετάρτη 1 Φεβρ. 1833. Τὴν Ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν οἱ Κωνσταντῖνος Μπότσαρης, Δημήτριος Πλαπούτας (Κολιόπουλος) καὶ Ἀνδρέας Μιαούλης.

ρουσιάστηκαν στὸν βασιλιά, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδεῖ τὸν Armansperg, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑποσχέθηκε διορισμό[4], κάτι ποὺ γρήγορα πραγματοποιήθηκε.

Ὁ Ross γυρίζοντας στὸ Ναύπλιο συνδέθηκε μὲ τὸν κύκλο τῶν ἐκεῖ Βαυαρῶν καὶ γνώρισε τὸν Armansperg, ὁ ὁποῖος ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὶς γνώσεις του καὶ τοῦ ζήτησε νὰ τοῦ κάνει ἔκθεση γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ μὲ ἡμερομηνία 20 Μαρτίου 1833[5] ὑποβλήθηκε στὸν ἀντιβασιλιά, ὁ ὁποῖος τὴ διαβίβασε στὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη, τότε Προσωρινὸ Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1833 δημοσιεύτηκε ὁ Ὀργανισμὸς τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε διάταξη ὅτι ἁρμοδιότητά της ἦταν ἡ «προπαρασκευὴ εἰς ἀνασκαφὴν καὶ ἀνακάλυψιν τῶν ἀπολεσθέντων ἀριστουργημάτων τῶν τεχνῶν, ἡ φροντὶς περὶ τῆς διαφυλάξεως τῶν εἰσέτι ὑπαρχόντων καὶ ἐπαγρύπνησις εἰς τὸ νὰ μὴ ἐξάγωνται ἀπὸ τὸ Κράτος»[6]. Ἴσως ὁ Πιττάκης ἔλαβε γνώση τῆς συστάσεως τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὑπέβαλε στὴν Ἀντιβασιλεία ἀναφορὰ μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε ἔμμισθο διορισμὸ στὴν Ἀθήνα, σὲ ἀρχαιολογικὴ θέση: «νὰ δουλεύσω εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Εἶδος καὶ μάλιστα, ἂν μὲ διατάξῃ ἡ Σ. Ἀντιβασιλεία εἰς σύστασιν Μουσείου, θέλω ἐκπληρόσει τοῦτο ὅσον τάχιστα»[7].

Τὸ αἴτημα τοῦ Πιττάκη εἶχε φθάσει στὴν κατάλληλη στιγμή. Στὶς 27 Μαΐου/8 Ἰουνίου 1833 μὲ διάταγμα διορίστηκε «πρὸς διατήρησιν, ἀναζήτησιν καὶ σύναξιν τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Βασιλείου» ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων Adolf Weissenburg, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε ἐκλογὴ τοῦ G. Maurer, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἀντιβασιλεῖς. Ἡ μισθοδοσία τοῦ Weissenburg ἄρχισε στὶς 1/13 Αὐγ. 1833[8].

Ἐκεῖνο τὸν καιρό, Ἰούλιο τοῦ 1833, ὁ Πιττάκης ἔκανε τὴν πρώτη

---

4. *Αὐταπάτη* 41.

5. Αὐτόθι ἀρ. 13.

6. ΒΔ 3/15 Ἀπρ. 1833 «Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἁρμοδιότητος τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας», *Συλλογὴ* 7.

7. *Αὐταπάτη* ἀρ. 14.

8. Αὐτόθι 43.

του δημοσίευση στὰ γαλλικά, στὸ περιοδικὸ τῆς Ρώμης[9]. Μὲ ἐπιστολή του τῆς 20 Μαρτίου πρὸς τὸν Bunsen ἀπαριθμοῦσε μὲ πολλὴ συντομία τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Σπ. Τρικούπης, ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀντιβασιλεία τὴν ἔκθεση τοῦ Ross γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἑλλάδος, εἰσηγήθηκε τὴν ἵδρυση ὑποτυπώδους Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸν διορισμὸ τριῶν Ὑποεφόρων καὶ συμβοηθῶν τοῦ ἤδη διορισμένου Ἐφόρου A. Weissenburg. Οἱ τρεῖς ποὺ προτάθηκαν γιὰ διορισμὸ ἦσαν ὁ Λουδοβῖκος Ross, ὁ Ἰωάννης Κοκκώνης καὶ ὁ Κυριακὸς Πιττάκης. Δὲν ξέχασε ὁ Τρικούπης νὰ μνημονεύσει τὸν ξεχασμένο στὴν Αἴγινα Ἀθανάσιο Ἰατρίδη, ὁ ὁποῖος θὰ μποροῦσε νὰ ἐκδώσει λιθογραφικὰ τὶς ἀπεικονίσεις τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου τῆς Αἴγινας, ποὺ εἶχε ἤδη ἑτοιμάσει[10]. Ὁ Κοκκώνης τοποθετήθηκε στὰ νησιὰ μὲ ἕδρα τὴ Σύρο, ὁ Πιττάκης στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα μὲ ἕδρα τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Ross στὴν Πελοπόννησο μὲ ἕδρα τὸ Ναύπλιο[11]. Ὁ διορισμός τους ἦταν ἕνα ξεκίνημα ἀναγκαῖο, ἕως ὅτου ὀργανωθεῖ νομοθετικῶς ἡ Ὑπηρεσία.

Ὁ Πιττάκης ζήτησε ἀμέσως τὸν διορισμὸ τοῦ ἀπομάχου Σταύρου Αὐλωνίτη ὡς φύλακος τοῦ μελλοντικοῦ *Ἀρχαιολογείου*, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ δημιουργηθεῖ στὴν Ἀκρόπολη. Ἡ ἀρχαιοκαπηλία τότε ἦταν φανερὴ καὶ νόμιμη, δηλαδὴ δὲν διωκόταν κανεὶς γιὰ τὸ ἐμπόριο ἀρχαιοτήτων. Τὸ αἴτημά του δὲν ἱκανοποιήθηκε. Μὲ ζέση περισυνέλεγε ἀρχαιότητες καὶ στὶς 10 Ἀπριλίου ἄρχισε ἀνασκαφὴ λίγων ἡμερῶν στὴν Ἀκρόπολη μὲ σημαντικὰ εὑρήματα. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία θὰ διαρκέσει, μὲ πολλὲς διακοπὲς καὶ μὲ μεγάλη ἀταξία, περίπου ἕναν αἰώνα[12]. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ τοῦ Πιττάκη ἔγινε μὲ ἰδιωτικὲς εἰσφορὲς ποὺ μάζεψε μία «Φιλαρχαϊκὴ Ἑταιρεία», γιὰ τὴν ὁποία μόνον μνεῖες ὑπάρχουν[13].

---

9. *Bullettino dell'Istituto di Corrispondenza Archeologica*, VII di Luglio 1833.

10. *Αὐταπάτη* ἀρ. 17.

11. Αὐτόθι ἀρ. 19.

12. **Ὁ Μέντωρ* 81, 2006, 132.

13. Γιὰ τὰ εὑρήματα βλ. *ΑΡΜΑ* 5, 2010, 3-4. Γιὰ ἄλλες ἀνασκαφὲς τὸ 1833 βλ. *Αὐταπάτη* 54-55.

Ἡ Ὑπηρεσία τοῦ 1833 παρουσιάζει εἰκόνα διάσπασης μὲ ἕναν προϊστάμενο, τὸν A. Weissenburg, τὸν ὁποῖο οἱ ὑφιστάμενοί του σχεδὸν ἀγνοοῦν, καὶ τοὺς ὑφισταμένους νὰ ἐργάζονται ὁ καθένας κατὰ τὸ δικό του πρόγραμμα. Ὁ Κοκκώνης περισυνέλεγε ἀρχαιότητες στὰ νησιά, ὁ Ross ἔκανε περιοδεῖες στὴν Πελοπόννησο, ἀγορὲς ἀρχαιοτήτων καὶ μικρὲς ἀνασκαφὲς χωρὶς νὰ ἀναφέρεται στὸν Weissenburg, ποὺ βρισκόταν κι ἐκεῖνος στὸ Ναύπλιο. Ὁ Πιττάκης ἐπίσης περισυνέλεγε τὰ σκόρπια στὴν Ἀθήνα ἀρχαῖα καὶ διεξήγαγε ἀνασκαφές. Ὁ Weissenburg, δημιούργημα τοῦ Maurer, προσπάθησε νὰ δείξει κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, χωρὶς ἐπιτυχία. Χάρη στὴν εὔνοια τοῦ Maurer ὅμως πολὺ γρήγορα πῆρε τὸν βαθμὸ καὶ τὸν τίτλο τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου[14], θέση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ μὲ τὸν νόμο τῆς 10/22 Μαΐου, ὁ ὁποῖος δημοσιεύτηκε μετὰ τὴν προαγωγή.

Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ 10/22 ΜΑΪΟΥ 1834. Μερικοὶ ἀρχαιολόγοι, πρῶτος ὁ Καββαδίας, παρέρχονται τὴν περίοδο τοῦ Καποδίστρια καὶ θεωροῦν ὅτι ὁ βίος τῆς Ὑπηρεσίας ἀρχίζει μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς Ἀντιβασιλείας «Περὶ τῶν Ἐπιστημονικῶν καὶ Τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν», ὁ ὁποῖος ἀποτέλεσε τὴ βάση γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἴσχυσε ἕως τὸ 1899. Ὁ νόμος ἦταν κείμενο συστηματικὸ καὶ συγκροτημένο, τεχνοκρατικό, βασισμένος στὴν ἰταλικὴ σχετικὴ νομοθεσία. Ὁπωσδήποτε διέφερε ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα γιὰ λόγους πολιτικούς, κοινωνικούς, καὶ οἰκονομικοὺς ἦσαν λιγότερο μεγαλεπήβολα.

Ὁ νόμος περιέχει διατάξεις ποὺ δὲν ἐφαρμόστηκαν ποτέ, εἴτε γιατὶ δὲν ὑπῆρχαν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι, εἴτε γιατὶ ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν ἀκόμη σὲ πρωτόγονο στάδιο κοινωνικῆς καὶ διοικητικῆς ὀργάνωσης. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ νόμου ποὺ ἀφορᾶ τὶς ἀρχαιότητες:

---

14. 30 Μαΐου 1834. *Αὐταπάτη* ἀρ. 48-48α.

«Ἄρθρον 61. Ὅλαι αἱ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀρχαιότητες, ὡς ἔργα τῶν προγόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, θεωροῦνται ὡς κτῆμα ἐθνικὸν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει.

Ἄρθρον 62. Ὅλα τὰ ἐπὶ ἐθνικῆς γῆς, ἢ ὑπ' αὐτήν, ἢ εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, εἰς ποταμοὺς καὶ δημοσίους ῥύακας, εἰς λίμνας ἢ βάλτους εὑρισκόμενα ἐρείπια, ἢ ἄλλα ἀρχαιότητος ἀντικείμενα, ὁποίου δήποτε ὀνόματος, εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Κράτους.

Ἄρθρον 63. Ἰδιοκτησία τῶν ἰδιωτῶν εἶναι·

α'. Ὅλαι αἱ εἰς ἰδιωτικὰς συλλογάς, ἢ εἰς κτῆσιν ἰδιωτῶν εὑρισκόμεναι ἀρχαιότητες.

β'. Ὅλα τὰ ἐπὶ ἰδιοκτήτων γαιῶν ἢ ὑπ' αὐτὰς εὑρισκόμενα ἐρείπια, ἢ ἄλλαι ἀρχαιότητες, κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ ἑπομένου ἄρθρου 64.

Ἄρθρον 64. Τῶν ἐπὶ ἰδιοκτήτου γῆς, ἢ ὑπ' αὐτήν, εἰς τοίχους, ὑπὸ συντρίμματα, ἢ ὅπως δήποτε ἄλλως κρυπτομένων, μετὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ὁ παρὼν νόμος ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν, ἀνακαλυφθησομένων, εἴτε κατὰ τύχην, εἴτε δι' ἐπίτηδες ἀνασκαφῆς, ἀρχαιοτήτων, ἡ ἰδιοκτησία ἀνήκει ἐξ ἡμισείας εἰς τὸ Κράτος, συμφώνως μὲ τὰ περὶ τούτου ἰδίως ὁριζόμενα εἰς τὸ 80 ἄρθρον».

Μὲ τὸν νόμο δημιουργεῖται ἐπίσης ὁ πυρήνας τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὴ θέσπιση θέσεως Γενικοῦ Ἐφόρου, Ἐπόπτου τῶν Ἐπιστημονικῶν καὶ Τεχνολογικῶν Συλλογῶν καὶ Ἐφόρων γιὰ τὴν κάθε συλλογή.

Κύριο καθῆκον τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, ὅπως ὁρίζει τὸ ἄρθρο 48, εἶναι τὰ ἀρχαῖα: «Ἰδίως ἀνατίθεται εἰς τὴν φροντίδα του ἡ διεύθυνσις καὶ ἐπιτήρησις τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Κράτους, καὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς του οὐδὲ διατάττεται οὐδὲ ἐνεργεῖται τίποτε ὡς πρὸς τὰς ἀρχαιότητας». Τὸ Τμῆμα Γ' πραγματεύεται «Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων ἰδίως», καὶ εἰδικότερα «Περὶ δικαιωμάτων ἰδιοκτησίας ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτήτων», «Περὶ γνωστοποιήσεως τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ ἀνακαλυπτομένων ἀρχαιοτήτων», «Περὶ δικαιώματος διαθέσεως τῶν ἀντικειμένων τούτων καὶ περὶ χρήσεως αὐτῶν», «Περὶ ἀνασκαφῶν ἰδίως», «περὶ ἀντικειμένων θεωρουμένων ὡς ἀρχαιοτήτων». Στὸ τελευταῖο τοῦτο κεφάλαιο, τὸ Ε' τοῦ Τμήματος Γ', τὸ ἄρθρο 110 ἀναφέρει ποιὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος θεωροῦνται ὅτι εἶναι ἀρχαῖα: «Ἐκτὸς τῶν ἔργων τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς θεωροῦνται ὡς ἀρχαιότητες

καὶ ὄγκοι λελαξευμένων μαρμάρων ἢ πετρῶν ὁποίου δήποτε σχήματος, ὁμοίως καὶ ζωγραφίαι, ψηφωτά, ἀγγεῖα, ὅπλα, κοσμήματα καὶ ἄλλα μετάλλινα ἢ πήλινα σκεύη, δακτυλιόλιθοι, νομίσματα καὶ ἐπιγραφαὶ παντὸς εἴδους». Μεγάλη σημασία ἔχει τὸ ἑπόμενο ἄρθρο 111, ποὺ ὁρίζει ὅτι: «καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς τέχνης ἀκόμη, τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ τὸν καλούμενον μεσαίωνα, δὲν ἐξαιροῦνται ἀπὸ τοὺς κανονισμοὺς τοῦ παρόντος νόμου».

1834. Απολυση του Weissenburg. Προαγωγη του Ross. Ἡ πολιτικὴ κρίση ποὺ δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας, ἡ σύγκρουση Maurer καὶ Abel μὲ τὸν Armansperg, ἔληξε μὲ ἥττα τῶν δύο πρώτων ποὺ ἀνακλήθηκαν στὸ Μόναχο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1834. Ὁ Weissenburg ἀπολύθηκε μὲ διάταγμα τῆς 9/21 Σεπτεμβρίου[15]. Ἄμεση συνέπεια τῆς ἀπόλυσης του ἦταν ἡ προαγωγὴ τοῦ Ross σὲ Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ ἀπόλυση τοῦ Κοκκώνη, ὁ ὁποῖος ὅμως τοποθετήθηκε γρήγορα σὲ ἄλλη θέση. Ὁ Ross μετατέθηκε στὴν Ἀθήνα ὡς Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τῆς προαγωγῆς του εἶχε καί «τὴν ἄμεσον ἐπιτήρησιν ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους»[16].

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ross γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἦταν ἐπιτυχής. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ δὲν ὑπῆρχε Ἕλλην μὲ συνδυασμένες γνώσεις φιλολογίας καὶ ἀρχαιογνωσίας, ἐκτὸς τοῦ Μουστοξύδη, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀνεπιθύμητος σὲ Ἕλληνες καὶ Βαυαρούς. Ὁ Ross δέχτηκε τὴ νέα θέση καὶ μὲ ἔκθεσή του τῆς 5 Ὀκτωβρίου 1834 πρότεινε γιὰ ἐφαρμογὴ μέτρα ποὺ θὰ βελτίωναν τὴν Ὑπηρεσία[17]. Ὁ Πιττάκης νὰ γίνει ὑφιστάμενός του γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τοῦ ἀναθέτει καθήκοντα καὶ ἀποστολές – τὸ μουσεῖο τῆς Αἴγινας νὰ κλειστεῖ καὶ νὰ ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τῆς ἀσφαλείας του ὁ Διευθυντὴς τοῦ Πολεμικοῦ Σχολείου ποὺ στεγαζόταν πλέον στὸ Ὀρφανοτροφεῖο (τὸ Ὀρφα-

15. *Αὐτοπάτη* ἀρ. 51-51α.
16. Αὐτόθι ἀρ. 61.
17. Αὐτόθι ἀρ. 66.

νοτροφεῖο εἶχε μεταφερθεῖ στὸ Ναύπλιο) – ὁ Ἰατρίδης νὰ μετατεθεῖ στὴν Ἀθήνα ὡς ὑφιστάμενος γραμματεύς του καὶ ὡς ἐπιστάτης ἀνασκαφῶν – τὰ νομίσματα καὶ ἡ μικροτεχνία τοῦ μουσείου Αἰγίνης νὰ μεταφερθοῦν στὴν Ἀθήνα.

Οἱ προτάσεις τοῦ Ross ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, ὁ Ἰατρίδης ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ τοῦ ἐκφράσθηκε μάλιστα ἡ ὑπηρεσιακὴ εὐαρέσκεια, ἡ ὁποία σχετιζόταν μὲ τὴν ἀντικαποδιστριακὴ στάση του, ποὺ συμβάδιζε μὲ ἐκείνην τοῦ Γραμματέως Ρίζου.

1834. Τα προβληματα της Υπηρεσιας. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περίοδο Μουστοξύδη, ὁ ὁποῖος μὲ βάση τὴν Αἴγινα προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει τὶς ἀδέσποτες ἀρχαιότητες τῆς Ἐπικράτειας, ὁ Ross ἀρχίζει τὸ ἔργο του μὲ ἕδρα καὶ περιοχὴ κύριας μέριμνας τὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἔχει ἀποφασισθεῖ ὅτι θὰ εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ ἔγινε μέσα στὴ χρονιά. Ἡ Ἀθήνα εἶναι μία πολὺ μικρὴ πόλη, ἄτακτα διαμορφωμένη, γεμάτη χαλάσματα καὶ ἕναν οἰκισμὸ τῆς Τουρκοκρατίας χτισμένο ἐπάνω στὰ διασημότερα ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Πρῶτο μεγάλο ζήτημα ποὺ ἀντιμετώπισε ὁ Ross ἦταν ἡ κατασκευὴ τῶν στρατώνων στὸν χῶρο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ. Οἱ διαμαρτυρίες του καὶ ἡ ἀντίδρασή του δὲν ἴσχυσαν[18].

Ἡ Ἀκρόπολη καὶ τὰ μνημεῖα της ἦσαν τότε, ὅπως καὶ σήμερα, ἡ κύρια μέριμνα τῆς Ὑπηρεσίας. Ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα φρούρια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες στὶς 10 Ἰουνίου 1822, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων στὶς 24 Μαΐου 1827, ὅταν γινόταν ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Τροιζήνας. Ὁλόκληρη τὴν Καποδιστριακὴ περίοδο ἦταν σὲ τουρκικὴ κατοχή. Ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας παραδόθηκε στὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλὸ τὴν 1 Μαρτίου 1833 καὶ ἡ Ἀκρόπολη παραδόθηκε σὲ βαυαρικὸ τάγμα ποὺ διοικοῦσε ὁ Χριστόφορος Νέζερ, στὶς 31 Μαρτίου. Ἐξακολουθοῦσε νὰ θεωρεῖται φρούριο καὶ τὴ διοίκησή της εἶχαν οἱ στρατιωτικοί. Δὲν ἦταν ὅμως

18. *Αὐταπάτη* 67-68.

πλέον αὐστηρὰ ἀπαγορευμένη περιοχή, γιατὶ ὁ Πιττάκης στὶς 10 Ἀπριλίου 1833 ἔκανε τὴν ἀνασκαφὴ στὸν Παρθενώνα, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος[19].

Η ΠΡΩΤΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ. Ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς θαυμαστὲς ἐκδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων, ὅτι λίγο μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ κράτους καὶ πρὶν ἀκόμη ἡ Ἀθήνα γίνει πρωτεύουσα ἀποφασίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὶς μεσαιωνικὲς καὶ νεώτερες προσθῆκες, ὀχυρώσεις, δεξαμενές, σπίτια, τζαμιά, καὶ ἡ ἀναστήλωση τῶν μεγάλων μνημείων, τοῦ Παρθενῶνος, τῶν Προπυλαίων, τοῦ Ἐρεχθείου. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, τὸ 1833, ποὺ ἦλθε ὁ Ὄθων στὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἀκρόπολη καὶ ἡ Ἀθήνα εἶχαν τὴ μορφὴ ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ ἕως τότε, ἀλλὰ στὴν ἀθλιέστατη κατάληξή της, γιατὶ ἡ πόλη εἶχε ὑποστεῖ πολλὲς ζημιὲς ἀπὸ πολεμικὲς ἐνέργειες, περισσότερο ὅμως ἡ Ἀκρόπολη, ἡ ὁποία ἦταν φρούριο καὶ εἶχε ἀνηλεῶς βομβαρδιστεῖ ἀπὸ Ἕλληνες καὶ Τούρκους. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περιγραφὴ ἑνὸς Ἕλληνος ἐπισκέπτου τῆς Ἀκρόπολης τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1829[20]:

> «Ἀπὸ τὴν Πνύκα βλέπων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μοῦ ἐφαίνετο ἡ Ἀθηνᾶ περικλεισμένη μὲ τὰς ψυχὰς τῶν νέων της ἡρώων τῶν ὑπὲρ τῆς Ἀκροπόλεως ἀποθανόντων τέκνων της, νὰ ἔμενε κατατεθλιμμένη, πολιορκουμένη ἀπὸ μαῦρα καὶ μιαροστάλακτα δόρη τοῦ τυφῶνος. Μόλις μὲ ἱμάτια τουρκικὰ καὶ μὲ πληρωμὴν ἁδρὰν εἰς τοὺς φύλακας ἐδυνήθην νὰ εἰσέλθω εἰς τὴν Ἀκρόπολιν· ἀλλὰ τί εἶδα! Τὰ Προπύλαια κατασβωλωμένα, ὁ ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως, τῆς Πανδρόσου Ἀθηνᾶς, ἐκεῖνος τῆς Πολιάδος καὶ αἱ γλαφυρόταται εὐπλόκαμοι Χαριάτιδες, ὅλα ἕνας ἄμορφος σωρός. Βρωμερώτατοι καὶ σκοτοδαίμονες Τοῦρκοι, τέκνα ἐριννύων μιασμάτων, ἐξαπλωμένοι ἐπὶ ἀμόρφου σωροῦ θείων καὶ πάλαι λαμπροτάτων ἀριστουργημάτων, ἐκάπνιζον ὡς ἄλλοι Τιτᾶνες μὲ ζοφώδη τζιμπούκια τους. Ἀλλοίμοι, θεῖα ἔργα, λαμπρὰ οἰκοδομήματα, ποίαν τύχην εἴχατε».

---

19. Αὐτόθι 71-72.

20. Πρωτοψάλτης 71 ἀρ. 47.

Ἄπειρες ἦσαν οἱ βόμβες ποὺ ἔπεσαν στὴν Ἀκρόπολη κατὰ τὴν πολιορκία της ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1827 καὶ ἀνάλογες οἱ βλάβες ποὺ προξένησαν στὰ μνημεῖα.

1834. Ο Leo von Klenze στην Ελλαδα. Αὐτὰ τὰ βαριὰ πληγωμένα μνημεῖα, τὰ μισογκρεμισμένα, ὅπως τὸ Ἐρέχθειο ποὺ μέρος του τινάχτηκε ἀπὸ ἔκρηξη μπαρουτιοῦ, τὰ Προπύλαια ποὺ εἶχαν χάσει τὴ μορφή τους ἀπὸ τὶς προσθῆκες, ἀποφασίζει ἡ κυβέρνηση νὰ ἀποκαταστήσει. Τὸ γενικὸ πρόγραμμα τοῦ καθαρισμοῦ τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῆς, κατὰ τὶς τότε δυνατότητες καὶ ἀντιλήψεις, ἀναστήλωσης τῶν μνημείων συνέταξε ὁ Leo von Klenze, ὑψηλὸς Βαυαρὸς ἀξιωματοῦχος, ὁ ὁποῖος ἦλθε τὸ 1834 στὴν Ἑλλάδα ὡς πολιτικὸς ἀπεσταλμένος πρὸς τὴν Ἀντιβασιλεία, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, πατέρα τοῦ ἀνηλίκου βασιλιᾶ Ὄθωνος, μὲ κύρια ἀποστολὴ τὴν ἀναγγελία τῆς παύσης τοῦ Maurer καὶ τοῦ Abel[21]. Ὁ Klenze, διάσημος ἀρχιτέκτων καὶ ζωγράφος, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀθήνα ὡς νέα πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος καὶ μὲ τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς της μορφῆς καὶ τῶν μνημείων της. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ Klenze στὴν Ἑλλάδα[22] ἡ Ἀκρόπολη μὲ διάταγμα τῆς 18 Αὐγούστου 1834 ἔπαψε νὰ θεωρεῖται φρούριο καὶ περιῆλθε στὴ δικαιοδοσία τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 7 Δεκεμβρίου, ἀνέλαβαν τὴ φύλαξη τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῶν μνημείων της ἕξι ἀπόμαχοι. Εἶναι οἱ πρῶτοι φύλακες ἀρχαιοτήτων, εἶχαν στρατιωτικὴ ἰδιότητα καὶ θὰ χρησιμοποιοῦνται, οἱ ἀπόμαχοι, ὡς φύλακες γιὰ πολλὰ χρόνια ἀκόμη.

Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς νομικῆς ἰδιότητος τῆς Ἀκρόπολης καταργήθηκε ἡ ἐλεύθερη εἴσοδος τῶν πολιτῶν καὶ καθιερώθηκε ἡ πληρωμὴ εἰσιτηρίου, ποὺ ὀνομαζόταν *γραμμάτιον εἰσόδου*, καὶ ἐφαρμόστηκε «Κανονισμὸς Ὑπηρεσίας» τῶν φυλάκων[23].

---

21. *Αὐταπάτη* 74-75.
22. Ἰούλ.-Ὀκτ. 1834.
23. *Αὐταπάτη* 80-83.

Οι εισηγησεις του Klenze. Ὁ Klenze ἐπισκέφθηκε τότε τὴν Ἀθήνα καὶ ἔμεινε σ' αὐτὴν ἀπὸ 14 Αὐγούστου ἕως 15 Σεπτεμβρίου τοῦ 1834. Εἰσηγήθηκε πρὸς τὴ νέα Ἀντιβασιλεία (Armansperg, Kobell, Greiner) νὰ ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῶν ἐργασιῶν στὴν Ἀκρόπολη ὁ Ross μὲ συνεργάτες τὸν Schaubert καὶ τὸν Κλεάνθη – νὰ γκρεμιστοῦν τὰ νεώτερα τείχη τῆς Ἀκροπόλεως, καθὼς καὶ τὰ μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα κτίσματα, καὶ οἱ ἄχρηστοι ἀργοὶ λίθοι τους νὰ πουληθοῦν γιὰ τὸ χτίσιμο τῶν νέων οἰκοδομῶν τῆς Ἀθήνας – νὰ γίνουν ἀνασκαφὲς στὴν Ἀκρόπολη, τακτοποίηση τῶν ἀρχαίων λίθων καὶ κατασκευὴ ἑνὸς μουσείου[24].

Παράλληλα πρὸς τὸ ἔργο τῆς κάθαρσης ἀπὸ τὶς νεώτερες προσθῆκες ὑπέδειξε καὶ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων, πρώτου τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ ἀναστήλωση θὰ γινόταν μὲ τὰ μέλη του ποὺ σώζονταν καὶ μὲ πολὺ μικρὴ χρήση νέου ὑλικοῦ, ἀναγκαίου γιὰ λόγους στατικούς. Πολὺ αἰσιόδοξος ὁ Klenze, ὑπολόγισε ὅτι ἡ ἐργασία γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος θὰ διαρκοῦσε ἕως τέσσερα χρόνια καὶ ὅτι θὰ στοίχιζε τὸ ποσὸν τῶν 72.000 δραχμῶν. Ἡ κυβέρνηση δέχτηκε τὶς προτάσεις του καὶ ὅρισε κατὰ τὴν ὑπόδειξή του ὡς ἐκτελεστὲς τοῦ πρώτου αὐτοῦ προγράμματος τῆς ἀναστήλωσης στὴν Ἀκρόπολη, τὸν Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων Λουδοβῖκο Ross καὶ τοὺς ἀρχιτέκτοντες Eduard Schaubert καὶ Σταμάτιο Κλεάνθη.

Ταυτόχρονα ὁ Klenze ἐνέργησε ὥστε ἡ Ἀκρόπολη, ἀκόμη στρατιωτικὴ βάση καὶ φρούριο, νὰ περιέλθει στὴ δικαιοδοσία τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως, πράγμα ποὺ πέτυχε.

Η πρωτη, συμβολικη, αναστηλωση του Παρθενωνος. Γιὰ λόγους συμβολικοὺς ἀλλὰ καὶ ἔμπρακτης δήλωσης, ὅτι ἡ Ἀκρόπολη ἄλλαξε κύριο ἔπειτα ἀπὸ τόσους αἰῶνες στρατιωτικῆς κατοχῆς, φθορᾶς καὶ κακομεταχείρισης, ὁ Klenze ὀργάνωσε μεγάλη τελετὴ στὸν Παρθε-

24. Αὐτόθι 74-76.

νώνα, κατὰ τὴν ὁποία ἀναστηλώθηκε, δηλαδὴ τοποθετήθηκε ἕνας σπόνδυλος στὴν ὑποτιθέμενη θέση του, σ' ἕνα λειψὸ κίονα τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Παρθενώνα. Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ φθάσει εὐπρεπῶς ὁ νεαρὸς βασιλιὰς ἕως τὸν Παρθενώνα γιὰ τὴν τελετή, χρειάστηκε νὰ γίνουν σύντονες καὶ ἐσπευσμένες ἐργασίες δημιουργίας μιᾶς διάβασης μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ πολέμου, τὰ χαλάσματα καὶ τὰ κτίσματα τῆς δουλείας.

Ἡ συμβολικὴ λοιπὸν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν ἀποκατάστασης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἔγινε στὶς 28 Αὐγούστου/10 Σεπτεμβρίου 1834 μὲ τὴν ἀναστήλωση σπονδύλου τοῦ Παρθενῶνος σὲ ἐπίσημη τελετὴ ποὺ πολλὰ χρόνια ἀργότερα περιέγραψε λεπτομερῶς ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης[25]. Ἡ Ἀθήνα δὲν εἶναι ἀκόμη πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος. Θὰ γίνει μὲ διάταγμα τῆς 18 Σεπτεμβρίου, 20 μέρες μετὰ τὴν τελετή, καὶ ἡ κυβέρνηση θὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν πόλη ἀπὸ τὴν 1 Δεκεμβρίου. Μποροῦμε ὅμως νὰ θεωρήσουμε τὴν 28 Αὐγούστου ὡς μέρα σημαδιακή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ νεώτερη ἱστορία τῆς πόλης καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης. Ὁ τρόπος τῆς ἀναστήλωσής τους καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν χρόνων ποὺ πέρασαν ἕως σήμερα χρησίμευσε καὶ ὡς ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἀναστήλωση ἢ ἀνακατασκευὴ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ τῶν κλασικῶν μνημείων ἄλλων τόπων, ὅπως τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Νάξου, τῆς Λίνδου, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει λόγος.

Οι γενικες αρχες του Klenze για τις αναστηλωσεις. Οἱ ἀναστηλώσεις τῶν κλασικῶν μνημείων στὴν Ἑλλάδα διέπονται ἀπὸ κάποιες γενικὲς θεωρητικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες δὲν τηροῦνται πάντοτε. Ὁ Klenze μὲ τὶς εἰσηγήσεις του περιέγραψε τὸ τεχνικὸ μέρος τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἀρχαίας μορφῆς τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ καὶ τὸ οὐσιαστικό, ὅτι ἔργο κύριο ἦταν ἡ τοποθέτηση στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, στὶς θέσεις τους, τῶν σκορπισμένων μελῶν τους, μικρὴ χρήση συμπληρωμάτων, ὅση ἦταν ἀπολύτως ἀναγκαία γιὰ τὴν τοπο-

25. *Αὐταπάτη* 77, **Ὁ Μέντωρ* 85, 2007, 295-310· 88, 2008, 55-57.

θέτηση τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ διακρίνονται οἱ προσθῆκες ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα μέλη. Τέλος θεωροῦσε ὅτι τὰ μνημεῖα δὲν ἔπρεπε νὰ χάσουν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐρειπίου, ἀπέκλειε δηλαδὴ τὴν πλήρη ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τους, ποὺ μποροῦσε νὰ γίνει μόνο μὲ ἀνακατασκευὴ μεγάλων τμημάτων τους. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν προϋπέθετε ἀρχαιολογικὴ καὶ ἀναστηλωτικὴ ἐμπειρία, καὶ γνώση τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ROSS ΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΝ. Ὁ Λουδοβῖκος Ross ἀρχίζει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος Klenze, στὴν κατάστρωση τοῦ ὁποίου εἶχε μετάσχει, μὲ τὸ πρῶτο καὶ πλέον ἀναγκαῖο ἔργο. Τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν μνημείων ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα κτίσματα καὶ τὴ διενέργεια ἀνασκαφῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξή τους. Ἕως ὅτου ἔλθουν ἀπὸ τὴ Γερμανία τὰ μεγάλα εἰδικὰ ἀνυψωτικὰ μηχανήματα ποὺ εἶχε σχεδιάσει ὁ Klenze, γίνεται ἀναστήλωση τοῦ βορείου τοιχοβάτη τοῦ Παρθενῶνος[26], ἀρχίζει ἡ κατεδάφιση τῆς ἁψίδας τοῦ ναοῦ ποὺ εἶχε γίνει ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ὅταν μεταβλήθηκε σὲ ἐκκλησία, καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ μὲ θαυμάσια εὑρήματα.

1834. ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΤΕΛΩΝΕΙΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ. Κατὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν θεμελίων τοῦ Τελωνείου στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1834, βρέθηκαν τὰ λείψανα ἑνὸς κτιρίου τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου τὸ ὑδραγωγεῖο ἦταν σκεπασμένο μὲ ἐνεπίγραφες μαρμάρινες πλάκες. Οἱ ἐπιγραφὲς ὅλων τῶν πλακῶν ἀφοροῦσαν τὴν ὀργάνωση τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα. Μεταφέρθηκαν στὴν Ἀθήνα, ἀντιγράφηκαν ἀπὸ τὸν Ross, τὸν Ἰατρίδη καὶ τὸν Πιττάκη[27]. Τὸ πράγμα δὲν εἶχε συνέχεια καὶ ἡ ὑπηρεσία διεξαγόταν ἀπρόσκοπτα. Οἱ ἐργασίες στὴν Ἀκρόπολη συνεχίζονταν σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ὅρισε ὁ Klenze, καὶ κύριο γεγονὸς μὲ κάποια πολιτικὴ σημασία ἦταν ἡ ἐπίσκεψη στὴν Ἑλλάδα, τὸν Νοέμβριο τοῦ

26. Μαλλούχου-Tufano 21.

27. *Αὐταπάτη* 84-85.

1835, τοῦ πατέρα τοῦ Ὄθωνα Λουδοβίκου Α΄ τῆς Βαυαρίας. Μὲ τὸν φιλόμουσο αὐτὸν βασιλιὰ ἀνέπτυξε σχέσεις ὁ Ross καὶ τὸν συνόδευσε σὲ ταξίδια του στὶς Κυκλάδες στὶς ἀρχὲς τοῦ 1836.

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1836 ὁ Λουδοβῖκος ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἑπόμενο μήνα, στὶς 28 Ἀπριλίου, ἔφυγε καὶ ὁ Ὄθων, ὁ ὁποῖος ἐπέστρεψε στὶς 2 Φεβρουαρίου 1837.

1835. Η ΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΟΥ. Ἡ σπουδαιότερη ἐργασία ὅμως ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ Ross τὸ 1835, συνδεδεμένη ἄρρηκτα μὲ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν ἐπιστημοσύνη του, εἶναι ἡ κατεδάφιση ἑνὸς τείχους, προμαχῶνος, ποὺ ἔνωνε τὸν πύργο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης μὲ τὸ βάθρο τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀγρίππα ἐμπρός, δυτικὰ ἀπὸ τὰ Προπύλαια.

Ἀνάμεσα στὶς ἄμορφες πέτρες τοῦ ὀχυρώματος αὐτοῦ βρέθηκαν τὰ μέλη τοῦ διαλυμένου τὸ 1687 μικροῦ ἰωνικοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ποὺ μνημονεύει ὁ Παυσανίας κατὰ τὴν εἴσοδό του στὴν Ἀκρόπολη: τῶν δὲ Προπυλαίων ἐν δεξιᾷ Νίκης ἐστὶν Ἀπτέρου ναός[28]. Ἡ κρηπίδα τοῦ ναΐσκου δὲν εἶχε διαλυθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἔτσι ἡ ἀκριβὴς θέση του ἦταν ἀπόλυτα ἐξασφαλισμένη. Πάνω σ' αὐτὴν βρέθηκε τὸ σῶμα τοῦ δολοφονημένου Ὀδυσσέα Ἀνδρούτσου.

Μέσα στὴ χρονιά, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1835, ὁ Ross μὲ βοηθὸ ἀρχιτέκτονα τὸν Eduard Laurent ἀρχίζει τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τῆς λέξης, δηλαδὴ τῆς τοποθέτησης τῶν μελῶν τοῦ ναοῦ ποὺ εἶχαν βρεθεῖ χτισμένα στὸν προμαχώνα, στὴν ἀρχική τους θέση. Κατὰ τὴν ἐργασία ἔγιναν καὶ συμπληρώσεις κομματιῶν ποὺ ἔλειπαν μὲ πώρινο λίθο, ὅπως ἐπίσης καὶ συμπληρώματα ἀπὸ μάρμαρο, ὄχι ἐντελῶς ἐπεξεργασμένα, γιὰ νὰ διακρίνονται ἀμέσως ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ μέλη τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης εἶναι ἡ πρώτη πλήρης στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔχει ὅλα τὰ ἐλαττώματα ποὺ συνοδεύουν τέτοια ἔργα

28. I, XII, 4.

κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἔγινε γρήγορα χωρὶς τὴ διεξοδικὴ ἀρχαιολογικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη, γιὰ νὰ ὁρισθεῖ ἡ ἀκριβὴς θέση στὸ μνημεῖο τῶν μελῶν του ποὺ βρέθηκαν στὸν προμαχώνα, πράγμα ποὺ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μετὰ ἀπὸ σχολαστικὴ μελέτη τῶν διαστάσεων καὶ τῶν τεκτονικῶν σημαδιῶν ποὺ φέρουν τὰ μέλη, χαραγμένα σημάδια-ὁδηγοὶ τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν, τόρμοι, μοχλοβόθρια, ἐπεξεργασία ἐπιφανειῶν, ἀναθυρώσεις. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ ναὸς ἔδινε τὴν εἰκόνα τοῦ πραγματικοῦ, ἐπιστημονικῶς ἡ ἀναστήλωση ἦταν ἐσφαλμένη σε πολλὰ σημεῖα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, τὴν ὁποία δὲν πρόλαβε νὰ ὁλοκληρώσει, ὁ Ross ἔκανε ἀναστηλωτικὲς ἐπεμβάσεις στὸ Θησεῖο, ποὺ μετατράπηκε σὲ μουσεῖο καὶ μία πολὺ μικρὴ σὲ κίονα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης συνέχισε ὁ Πιττάκης.

1835. Κυριακου Πιττακη, *L'ancienne Athènes*. Κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* λίγες, σύντομες, ἀρχαιολογικὲς μελέτες, βασισμένες στὶς ἀρχαῖες πηγές, χωρὶς ἀξιώσεις πρωτοτυπίας ἀλλὰ ὡς διδακτικὰ ἀναγνώσματα. Ὁ Πιττάκης ὅμως μὲ τὴ συνάφεια ποὺ εἶχε ἀποκτήσει μὲ τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφές, τὰ ἀπόγραφα ποὺ τοῦ εἶχε δωρίσει ὁ Fauvel καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ *Corpus* τοῦ Boeckh ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1828, συνέλαβε τὴν ἰδέα δημοσίευσης ἑνὸς παρόμοιου ἔργου. Τὸ 1827 ἀνακοίνωσε τὴ δημοσίευση συλλογῆς 1600 ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν[29]. Τρία χρόνια μετά, τὸ 1830, ἀνακοίνωσε τὴ δημοσίευση Τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς[30], ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ δὲν εἶδε τὸ φῶς. Πιθανῶς μέρος της εἶναι τὸ πρῶτο καὶ μόνο του βιβλίο, *L'ancienne Athènes*[31]. Μὲ τὸ βιβλίο προσπάθησε νὰ δώσει τὴν εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἀκολουθώντας τὸ

29. *Αὐταπάτη* ἀρ. 3.

30. Αὐτόθι ἀρ. 7.

31. *L'ancienne Athènes, | ou | la description des antiquités | d'Athènes | et de ses environs | par Mr. K. S. Pittakys Athénien* | dédié au roi. | Athènes, 1835. Πλήρης συστηματικὴ ἀνάλυσή του γίνεται ἀπὸ τὴν Γεωργία Μαλλούχου, στὸν τόμο *APMA* 3.

κείμενο τοῦ Παυσανία. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπειρία του ὅμως, ἡ ἔλλειψη μεθόδου καὶ οἱ ἐλλιπεῖς γνώσεις του τὸν παρέσυραν σὲ λάθη, γιὰ τὰ ὁποῖα κατηγορήθηκε μὲ σφοδρότητα. Ὁπωσδήποτε, μετὰ τὶς μελέτες τοῦ Μουστοξύδη, εἶναι ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ συμβολὴ τῆς Ὑπηρεσίας στὴ γνώση τῆς ἀρχαιότητος.

1835. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΜΑΚΡΩΝ ΤΕΙΧΩΝ. Ἡ σύνδεση τῆς Ἀθήνας μὲ τὸν Πειραιά, ποὺ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀχρηστία αἰώνων ἔγινε πάλι τὸ ἐπίνειο τῆς Ἀθήνας, τοῦ ἔδινε τὴ χρησιμότητα ποὺ εἶχε στὰ χρόνια τοῦ Θεμιστοκλῆ, ὁ ὁποῖος τόν τε Πειραιᾶ ὠφελιμώτερον ἐνόμιζε τῆς ἄνω πόλεως[32]. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ἀθήνας ἔφερε ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ δύο πόλεις ἔπρεπε νὰ ἐπικοινωνοῦν γρήγορα καὶ εὔκολα, καὶ τὸ ἔργο τῆς κατασκευῆς τοῦ ἁμαξιτοῦ ποὺ θὰ τὶς συνέδεε ἀνέλαβε τὸ βαυαρικὸ μηχανικό. Ἡ χάραξη τῆς ὁδοῦ ἦταν ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴ καὶ φανερή. Τὴν ὑποδείκνυαν τὰ ἐρείπια τοῦ Μακροῦ Τείχους, τὰ ὁποῖα σὲ ὁρισμένα σημεῖα σώζονταν σὲ ἀρκετὸ ὕψος.

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1835 ἡ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πληροφορήθηκε, καθυστερημένα καὶ σχεδὸν τυχαῖα, ὅτι γιὰ τὴν ἐπίστρωση τοῦ δρόμου Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, ποὺ γινόταν πάνω στὰ λείψανα τοῦ Μακροῦ Τείχους, θρυμματίζονταν οἱ λιθόπλινθοι ποὺ σώζονταν. Ζητήθηκε ὡς ἔσχατη λύση ἡ παράκαμψη ἑνὸς τμήματος τοῦ δρόμου μήκους περίπου 300 μέτρων, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ τὸ ἐκεῖ τμῆμα τοῦ τείχους, ποὺ σωζόταν σὲ καλὴ κατάσταση. Ζητήθηκε ἀκόμη καὶ ἡ ἐπέμβαση τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλὰ τελικὰ ὑπερίσχυσε ἡ γνώμη τῶν στρατιωτικῶν, οἱ ὁποῖοι πρόβαλαν ζήτημα αὔξησης τοῦ κόστους τοῦ ἔργου. Παρὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Ἰακώβου Ρίζου καὶ τοῦ Ross, τὸ τεῖχος δὲν σώθηκε, ἔστω καὶ μικρὸ τμῆμα του[33].

1835. WILLIAM MARTIN LEAKE, *TRAVELS IN NORTHERN GREECE*. Τὸ 1835 ἐκδόθηκε στὸ Λονδίνο, σὲ τέσσερις τόμους, τὸ μεγάλο ἔργο *Travels in*

32. Θουκ. Α 93, 7.

33. *Αὐταπάτη* 107-109.

Northern Greece τοῦ William Martin Leake (1777-1860), Ἄγγλου στρατιωτικοῦ, τοπογράφου, γεωγράφου, μυστικοῦ ἀπεσταλμένου τῆς κυβέρνησής του, ἀρχαιογνώστου, νομισματολόγου. Ἐκτείνεται σὲ περίπου 2.500 σελίδες καὶ συνοδεύεται ἀπὸ χάρτες, τοπογραφικὰ σχέδια, ἀπόγραφα ἐπιγραφῶν. Ἀποτελεῖ τὸ ταξιδιωτικὸ ἡμερολόγιο τοῦ W. M. Leake, ποὺ καλύπτει σχεδὸν τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, γεμάτο πολύτιμες παρατηρήσεις καὶ περιγραφές. Μαζὶ μὲ ἄλλα ἔργα του, ὡς καὶ παρόμοια ἔργα συγχρόνων του τοπογράφων, τὰ *Travels* τοῦ Leake ἀποτελοῦν μία στέρεη εἰσαγωγὴ στὴν ἀρχαιολογία τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἀρχίζει μόλις νὰ γεννιέται. Στενὴ σχέση, μὲ ἀλληλογραφία, εἶχαν ὁ Ross καὶ ὁ Leake.

1836. Συγκρουση Ross και Πιττακη. Ὁ Ross ἦταν ἐξαιρετικὸ στέλεχος τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ ἀρχαιογνωσία του δὲν ὑπολειπόταν ἄλλων σημαντικῶν Εὐρωπαίων ἀρχαιολόγων. Εἶχε συναίσθηση τῆς ὑπεροχῆς του καὶ πίστευε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀμείβεται ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία του. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1836 ἡ κυβέρνηση τοῦ Δουκάτου τοῦ Schleswig-Holstein τοῦ ζήτησε νὰ τεθεῖ στὴν ὑπηρεσία του. Ὁ Ross ἐκμεταλλεύτηκε τὴν πρόταση καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀλλαγὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ διοικητικῶν ὅρων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ θέση του στὴν Ἑλλάδα, ἀλλιῶς θὰ ἀποχωροῦσε. Ὁρισμένοι ὅροι του ἱκανοποιήθηκαν καὶ ἔμεινε.

Μέσα στὸν ἴδιο μήνα, Ἀπρίλιο, ὁ Ross ἐξελέγη ἀντεπιστέλλων τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τὴν ἄδεια νὰ δεχθεῖ τὴν ἐκλογὴ αὐτή[34]. Ἡ ἄδεια τοῦ δόθηκε, ἀλλὰ στὸ κείμενό της[35], ποὺ ὑπογράφει ὁ Armansperg, περιλαμβάνεται ἡ φράση «πλὴν κάμωμεν καὶ τὴν παρατήρησιν συγχρόνως, ὅτι ὅσαι νέαι ἀνακαλύψεις ἀρχαιοτήτων γένωνται εἰς τὸ Ἡμέτερον Βασίλειον, αὐταὶ μόνον κατ' ἰδιαιτέραν βασιλικὴν ἡμῶν ἔγκρισιν εἰμποροῦν νὰ γνωστοποιηθῶσιν». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Ross

34. Αὐτόθι 91.

35. Αὐτόθι ἀρ. 111.

δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ δημοσιεύει τὰ καθημερινὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὑπηρεσίας, χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ προϊσταμένου του Γραμματέως. Καταδικαζόταν δηλαδὴ σὲ ἐπιστημονικὴ ἀπραξία, γιατὶ ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦταν νὰ μὴν κάνει δημοσιεύσεις σὲ περιοδικὰ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, οὔτε νὰ παρέχει τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὑπηρεσίας σὲ ξένους ἀρχαιολόγους. Ὁ ὅρος αὐτός, τὸν ὁποῖο εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Ἰάκωβος Ρίζος, εἶχε ὑπαγορευθεῖ στὸν Γραμματέα ἀπὸ τὸν ἀνιψιό του Ἀλέξανδρο Ραγκαβῆ, ὑπουργικὸ σύμβουλο τότε[36]. Ὁ Ross διαμαρτυρήθηκε καὶ ζήτησε ἀνάκληση τοῦ ὅρου τῆς ἀπαγόρευσης δημοσίευσης μὲ βάσιμα ἐπιχειρήματα, ποὺ δέχτηκε καὶ ὁ Γραμματεὺς Ρίζος[37] προσωρινά, γιατὶ σὲ ἀπάντησή του πρὸς τὸν Ross ἐκθέτει ἀνεδαφικὰ ἐπιχειρήματα ποὺ δείχνουν στενότητα ἀπόψεων καὶ ἄγνοια τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας. Αὐτὸ ποὺ εἶχε ἀνάγκη ἡ Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ ὄχι ἡ λογοκρισία[38].

1836. Ο Ross παραιτειται. Ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴ θέση τοῦ Ross στὴν Ὑπηρεσία εἶχαν δύο δημοσιεύματα τοῦ Πιττάκη στὶς 7 καὶ 28 Ἰουλίου στὸν *Ἑλληνικὸ Ταχυδρόμο*, μὲ τὰ ὁποῖα παρουσίαζε τὶς ἐπιγραφὲς τοῦ Τελωνείου Πειραιῶς. Ἡ δημοσίευσή του[39] ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη κακή, καὶ ὁ Ross μὲ δύο δικά του δημοσιεύματα στὶς 17 καὶ 28 Ἰουλίου 1836 ἀναίρεσε ἐντελῶς ὅσα ἔγραψε ὁ Πιττάκης, χαρακτηρίζοντας τὸ πρῶτο ἄρθρο «γεμάτον ἀπὸ τὰ πλέον ψηλαφητὰ λάθη»[40]. Ὁ Πιττάκης ζήτησε ἀπὸ τὴ Γραμματεία νὰ ὑποχρεωθεῖ ὁ Ross νὰ τοῦ «δώσῃ τὴν ἀνήκουσαν ἱκανοποίησιν» γιὰ τὶς ἐναντίον του προσβολὲς ποὺ δημοσίευσε[41]. Ἡ φιλολογικὴ αὐτὴ ἔρις, στὴν ὁποία ὁ Ross εἶχε δίκαιο, συνεχίστηκε γιὰ λίγο μὲ νέα κείμενα τοῦ Πιττάκη, μὲ τὰ ὁποῖα ἐνίσχυε τὶς κατηγορίες τοῦ Ross. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Ἐφόρου ἀνάγκασαν τὸν Πιττάκη νὰ ἀπολογηθεῖ, χωρὶς νὰ

36. *Αὐταπάτη* ἀρ. 116.
37. Αὐτόθι ἀρ. 115.
38. Αὐτόθι 97-100.
39. Αὐτόθι ἀρ. 119, 127.
40. Αὐτόθι ἀρ. 121, 128.
41. Αὐτόθι ἀρ. 123.

πείθει, γιὰ τὶς κακές του ἀναγνώσεις ἐπιγραφῶν καὶ κυρίως γιὰ ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦσε ὁ A. Boeckh, ὅτι τοῦ ἔστελνε κομματιασμένα κείμενα ἐπιγραφῶν γιὰ νὰ πληρώνεται γιὰ περισσότερες ἐπιγραφὲς ἢ ἔστελνε τὴν ἴδια ἐπιγραφὴ περισσότερες φορὲς μὲ διαφορετικὴ προέλευση κάθε φορά.

Ὁ Πιττάκης ἦταν ἀδύνατο νὰ συνεργασθεῖ μὲ τὸν Ross, γιατὶ μεταξύ τους ὑπῆρχε μεγάλη διαφορὰ ἐπιστημονικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου. Ἐξ ἄλλου ὁ Πιττάκης πίστευε ὅτι ἡ θέση τοῦ Ἐφόρου τοῦ ἀνῆκε δικαιωματικά, διότι ἦταν Ἕλληνας, εἶχε πολεμήσει στὴν Ἐπανάσταση, στὴν ὁποία εἶχε χάσει τὸν ἀδελφό του.

Ἡ ὅλη ὑπόθεση τῆς ἀπαγόρευσης δημοσίευσης τῶν εὑρημάτων χωρὶς ἄδεια τῆς κυβέρνησης, ἡ ἔρις μὲ τὸν Πιττάκη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ κοινὴ γνώμη, οἱ ἐφημερίδες δηλαδή, ἦταν μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἕλληνος ὁ ὁποῖος εἶχε πολεμήσει στὴν Ἐπανάσταση, ἐνῶ ὁ Ἔφορος ἦταν ξένος καί, κυρίως, ἡ ἐπιστημονικὴ λογοκρισία, ἀνάγκασαν τὸν Ross νὰ ὑποβάλει τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, τὴν ὁποία ὁ Armansperg, παρὰ τὴ μικρὴ ἀντίρρηση τοῦ Ἰακώβου Ρίζου γιὰ τὴ στέρηση τοῦ τόπου ἀπὸ ἕναν ἐπιστημονικὸ ὑπάλληλο, δέχτηκε ἀμέσως.

1838. Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΟΥ Ross. Ἡ διαμάχη τοῦ Πιττάκη καὶ τῆς Γραμματείας μὲ τὸν Ross γιὰ τὰ ἀπόγραφα τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Πειραιῶς συνεχίστηκε ἀρκετά. Ὁ πρώην Ἔφορος παρέδωσε τὸ ἕνα ἀντίγραφο τῶν ἐπιγραφῶν στὸν Γραμματέα Γλαράκη, τοῦ ὁποίου, φυσικά, δὲν ἔγινε χρήση οὔτε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ οὔτε ἀπὸ τὸν Πιττάκη, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε ἐπιγραφὲς τῶν νεωρίων τὸ 1857, μετὰ 23 χρόνια ἀπὸ τὴν εὕρεσή τους μόνο γιὰ νὰ διορθώσει τὸν Boeckh!

Ὁ Ὄθων βρισκόταν τότε στὴ Γερμανία καὶ ὅταν ἐπέστρεψε στὴ Ἑλλάδα, περιορίστηκε νὰ διορίσει τὸν Ross καθηγητὴ τῆς ἀρχαιολογίας στὸ νέο Πανεπιστήμιο. Ἡ ὑπηρεσιακὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δικαίωση τοῦ Ross ἦλθε ἀργότερα, μὲ τὸ Διάταγμα 3970 τῆς 7/19 Νοεμβρίου 1838, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ βασιλιὰς ἑρμήνευσε τὶς διατάξεις τοῦ νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834 περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ποὺ σκόπιμα εἶχαν παρερμηνευθεῖ τὸ 1836 καὶ μετά, γιὰ νὰ

περιορισθεῖ ἡ δημοσιευτικὴ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα τοῦ Ross καὶ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, καὶ ἀκύρωσε τὶς πράξεις τοῦ Armansperg.

Το πρωτο μουσειο της Ακροπολης. Ἕνας πολὺ σπουδαῖος τομέας τῆς Ὑπηρεσίας ἦσαν καὶ εἶναι τὰ μουσεῖα. Τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ κράτους ὡς χῶρος ἀπόθεσης καὶ φύλαξης τῶν κινητῶν ἀρχαίων στὴν Ἀθήνα χρησίμευαν πρώτη ἡ ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Παναγίας στὸν χῶρο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸ Θησεῖο, τὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ χῶρος ἐξωτερικὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ λεγόμενη στοὰ τοῦ Ἀδριανοῦ, μιὰ δεξαμενὴ καὶ μιὰ πυριτιδαποθήκη στὴν Ἀκρόπολη. Ὡς ἐπισημότερο μουσεῖο γιὰ τὴν κεραμεικὴ καὶ τὴ μικροτεχνία χρησίμευε, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ross τὸ 1835, ἕνα τούρκικο διώροφο σπίτι ἀνάμεσα στὸ Ἐρέχθειο καὶ στὸν Παρθενώνα μὲ δύο δωμάτια στὸν ὄροφο, γεμάτα ἀρχαῖα καὶ μὲ κάποιες βιτρίνες μὲ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια. Αὐτὸ τὸ σπίτι-μουσεῖο στὴν Ἀκρόπολη ἐπεδείκνυε στοὺς ἐπίσημους ξένους του ὁ Ross καὶ σ' αὐτὸ ξεναγήθηκε ὁ Μπέλλιος ἀπὸ τὸν Πιττάκη. Τὸ πρῶτο αὐτὸ μουσεῖο κατεδαφίστηκε τὸ 1878. Στὸ ἰσόγειό του βρισκόταν τὸ ἐργαστήριο τοῦ Ἰατρίδη.

Μέσα στὸν ὀρυμαγδὸ ποὺ ἀκολούθησε τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ΝΜΑ δὲν ἔγινε κανένας λόγος γιὰ τὸ ταπεινὸ αὐτὸ κτίσμα ἐπάνω στὸν Βράχο, ποὺ δὲν ἀπέκτησε ποτὲ ὄνομα καὶ φήμη κι ἂς τὸ εἶχαν ἐπισκεφθεῖ βασιλεῖς, πρίγκιπες, λόγιοι, καὶ ποὺ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀξιοθέατο τῆς Ἀθήνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

> Ἐν τῶν ὡραιοτάτων κατορθωμάτων θέλει ποτὲ εἶσθαι νὰ καθωραΐσῃ πάλιν τὰ σεβάσμια ταῦτα οἰκοδομήματα μὲ τὰς οἰκείας στολάς των.
>
> Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆς (29 Ἀπριλίου 1837)

1836. Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ. Μὲ ἔγγραφο τῆς 12/24 Ἰουνίου τοῦ Armansperg πρὸς τὴ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐκφράστηκε πρὸς τὴ Γραμματεία καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὸν Ross εὐαρέσκεια γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν στὴν Ἀκρόπολη καὶ γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη εἶχαν βρεθεῖ πρόσφατα, χτισμένα στὸ τουρκικὸ κανονιοστάσιο ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ Προπύλαια[1]. Θεωρήθηκε τότε ὅτι γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης ἀναγκαῖες ἦσαν καὶ οἱ πλάκες τῆς ζωφόρου του, ποὺ εἶχαν ἀπαχθεῖ ἀπὸ τὸν Elgin καὶ βρίσκονταν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ζητεῖ λοιπὸν ὁ Armansperg «τῶν 4 μερῶν τῆς ζωφόρου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὸ ἀγγλικὸν μουσεῖον, πρέπει νὰ καθυποβληθῇ περιγραφὴ καὶ νὰ σημειωθῇ ἐν τούτῳ καὶ ἡ ἀξία των, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνδέχεται νὰ ἐκτιμηθῶσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, συγχρόνως πρέπει νὰ ἀναφερθῶσι καὶ ἀντικείμενα τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον Μας, καὶ ἤθελον ἔχει διὰ μὲν τὴν Ἀγγλίαν παρομοίαν ἀξίαν, μικροτέραν δὲ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἠμποροῦν νὰ προταθοῦν πρὸς συναλλαγήν»[2].

Σὲ λίγες ἡμέρες μὲ ἔγγραφο τῆς 18/30 Ἰουνίου 1836[3] ὁ Γραμματεὺς Ρίζος Νερουλὸς διατυπώνει τὴν ἄποψη τῆς Ὑπηρεσίας:

> «Quant à l'échange à proposer au gouvernement Anglais, le Conservateur des Antiquités est d'avis, qu'au lieu d'objets d'antiquités on

---

1. *Αὐταπάτη* 93.
2. Αὐτόθι ἀρ. 114.
3. ΓΑΚ, L, Akropolis von Athen ἀρ. 187, δημοσιευμένο σὲ μετάφραση στὸν τόμο *Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν - Akropolis von Athen* (ἐκδ. Ἀλήθεια, Ἀθήνα 2012) 107-111.

pourrait offrir en échange les plâtres des autres pièces de la frise, qui ne sont pas encore connues. Une telle communication doit se considérer, d'après les règles établies entre les Musées de l'Europe, comme une grande faveur. Ainsi, l'Angleterre p.e. n'a pas encore communiqué les plâtres de la frise de Phigalie au Musée royal de France, ni à d'autres Musées. Du reste si même ces plâtres ne pouvaient pas être considérés comme un juste équivalant des quatres fragments d'originaux, on doit s'attendre de l'équité et du philhellénisme du gouvernement anglais à ce qu'il soit par soi même disposé à restituer les quatres pièces enlevées par Mylord Elgin, après que l'édifice auquel elles appartenaient, a été contre toute espérance si complétement restauré».

Ἡ ὑπόδειξη ἐνεργείας τοῦ Ross ἦταν ἀνεδαφικὴ καὶ ἔδειχνε ἔλλειψη γνώσεως τῆς νοοτροπίας τῶν Ἄγγλων καὶ γενικῶς ὅλων ἐκείνων ποὺ διηύθυναν τὰ τότε μεγάλα μουσεῖα καὶ συναγωνίζονταν στὴν ἀπόκτηση πρωτοτύπων ἔργων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Τὰ ἐκμαγεῖα ποὺ προσφέρονταν ἀντὶ γιὰ πρωτότυπα οἱ Ἄγγλοι μποροῦσαν νὰ τὰ ἔχουν ὁποτεδήποτε. Ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε ἦταν τὰ γνήσια ἑλληνικὰ γλυπτά, τὰ ὁποῖα τὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχαν κάνει μεγάλη καὶ βαθιὰ ἐντύπωση γιὰ τὴν πρωτόφαντη τέχνη τους. Τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς Ἀφαίας, τῆς Φιγαλείας, τῆς Ὀλυμπίας ἀποτελοῦσαν, καὶ ἀποτελοῦν, ἀνεκτίμητα καλλιτεχνικὰ κτήματα ποὺ σκίαζαν τὶς ἑκατοντάδες τῶν ρωμαϊκῶν ἔργων ποὺ πλημμύριζαν τὶς μεγάλες χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἄλλες χῶρες, Ἡνωμένες Πολιτεῖες, Ὁλλανδία, διεκδικοῦσαν ἔργα ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ κοντά τους μεμονωμένοι συλλογεῖς, ἀκόμη καὶ στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια.

Τὴν πρόταση τοῦ Ross διὰ τοῦ Ρίζου πρὸς τὸν βασιλιὰ ἀσπάστηκε ἡ Ἀντιβασιλεία, ἡ ὁποία διέταξε τὸν Ρίζο νὰ κάνει τὶς ἀναγκαῖες ἐνέργειες γιὰ τὴν πραγματοποίησή της[4] μὲ ἔγγραφο τῆς 24 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου 1836[5]:

4. ΓΑΚ, L, ἀρ. 188, *Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν* 112-113.

5. Ἀρ. 12546 | Περὶ ἀναγλύπτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης | Εἰδοπ. Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν | Ἐξωτερικῶν Γραμματείαν.

«Ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας μηνολογουμένῃ τὴν 18/30 Ἰουνίου τρέχοντος ἔτους περὶ προηγουμένης ὑποθέσεως, ἐπιφορτίζεται ἡ αὐτὴ νὰ κοινοποιήσῃ κατ' ἔκτασιν τὰ δέοντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γραμματείαν.

Αὐτὴ ἐπιφορτίζεται νὰ εἰδοποιήσῃ ἀμέσως περὶ τούτου τὴν ἐν Λονδίνῳ Πρεσβείαν καὶ νὰ τὴν διατάξῃ νὰ παρεγείρῃ τὸ αἰτούμενον τοῦτο μὲ τὴν ἀπαιτουμένην προσοχὴν παρὰ ταῖς Βρετανικαῖς ἀρχαῖς καὶ νὰ παρακινήσῃ τὴν ἐπιστροφήν των, νὰ ἀναφέρῃ τὴν προταθεῖσαν ἀνταλλαγήν, νὰ πράξῃ τὰ δέοντα ἢ νὰ ἀναφέρει τὰ ἀπαντώμενα ἐμπόδια καὶ νὰ καθυποβάλῃ ἑνταυτῷ τὰς ἐπωφελεῖς ὡς πρὸς τοῦτο προτάσεις».

Ὁπωσδήποτε ἡ τότε κυβέρνηση ἐνεργοῦσε μὲ προσοχὴ καὶ μυστικότητα, καὶ τοῦτο τὴν γλύτωσε ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη ταπείνωση μιᾶς δημόσιας ἐκ μέρους τῶν Ἄγγλων ἄρνησης. Ὁ Ρίζος μὲ νέα ἀναλυτικὴ ἔκθεση παραθέτει τὸ ἱστορικὸ τῆς ἁρπαγῆς τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ δίνει ὁδηγίες καὶ συμβουλὲς γιὰ τὸν διπλωματικὸ χειρισμὸ τῆς λεπτῆς ὑποθέσεως τῆς διεκδίκησης τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης:

«Mr. le Ministre | J'ai été informé par l'ordonnance Royale du 24 Juin/6 Juillet A.C. et sous n. 12546, que vous avez été chargé d'entamer, par la mission du Roi à Londres, des négotiations avec le cabinet Anglais au sujet de la restitution des quatres bas-reliefs du temple de la Victoire sans ailes, qui se trouvent dans le Musée Britanique sous nº 156, 159, 160, 161, et à la suite de la même ordonnance Royale j'ai l'honneur de vous communiquer ci-après les détails que vous puissier désirer.

Je n'ai pas besoin de vous rappeler, que feu le Comte d'Elgin profita, pendant les années 1800-1803, de son ambassade près de la Sublime Porte, pour ramasser en Grèce et surtout à Athènes, par des moyens dont nous examinerons la légalité plus bas, une précieuse collection d'objets d'art, de statues, de bas-reliefs, d'inscriptions etc; et qu'il ne se contenta pas de prendre ce qui était par terre, mais qu'il alla si loin de détruire même en partie le Parthénon et l'Erechthée, pour pouvoir en tirer les statues, bas-reliefs et colonnes, qu'il désirait enlever. Après son retour en

Angleterre Lord Elgin remis le 15 Février 1816 une pétition à la Chambre des Communes, pour proposer l'achat de cette riche collection pour le Musée public. Le Ministère d'alors était non seulement par lui-même disposé à seconder la demande du Lord, mais il s'y trouvait encore porté par la nécessité de couvrir, pour cet achat, une partie des sommes immenses, que le Lord, pendant son ambassade, avait tirées sur le trésor public, et qui outrepassaient de beaucoup ses appointemens. On nomma donc un comité aussi favorable pour l'affaire de Lord Elgin qu'il était possible, pour en faire le rapport de contourner la Chambre des Communes.

C'est surtout sur ce rapport, qu'il faudra s'appuyer dans ces réclamations qu'on va faire auprès du cabinet Anglais pour faire valoir, que l'opinion publique non seulement du reste de l'Europe, mais de l'Angleterre même était contre les actes de Lord Elgin. Le comité, tout ministriel qu'il était et tout disposé à représenter l'affaire dans la meilleur lumière, connaissait pourtant trop bien les sentiments d'indignation et de désapprobation, dont les procédés sacrilèges de Lord Elgin à Athènes avaient remplis la majorité de la nation Anglaise, et les jugements sévères qu'en avaient prononcés Lord Byron, Mr. Dodwell, Mr. (maintenant Lord) Brougham et d'autres écrivains célèbres pour ne pas se croire obligé de commenser son rapport par une justification des actes du Count d'Elgin. Mais en-vain le comité s'efforte-t-il de justifier le Lord; la manière mystérieuse et les réticences, avec lesquelles il parle de la permission donnée par la Sublime Porte à l'Ambassadeur, prouvent précisement qu'on se proposait de réfuter: que Lord Elgin avait abusé du nom du gouvernement Anglais et de la qualité d'Ambassadeur pour obtenir une permission pour des actes auxquels il n'avait nullement été autorisé par son gouvernement, que cette permission même n'était que très limitée, et qu'elle se rapportait seulement à un ou deux bas-reliefs couchés déjà par terre, qu'enfin ce ne fut qu'à force de présents et de corruptions données aux autorités Turques, que Lord Elgin put parvenir à démolir en partie les temples mêmes. Cette dernière circonstance est affirmée par beaucoup de personnes encore vivantes, qui se trouvaient alors à Athènes. Il est encore caractéristique, que le comité de la

Chambre des Communes déclare, qu'il n'avait pas pu se procurer une copie ni une traduction du firman original, bien qu'il savait que l'opposition dans les débats reviendrait sur ce point. Lord Aberdeen, et le dr. Hunt, Chapelain de l'Ambassade, déposèrent de plus, qu'il était leur intime conviction, qu'un Anglais, sans qu'il fût investi du caractère d'Ambassadeur, ne serait jamais parvenu à obtenir le consentement des Turcs pour enlever les marbres en question.

Le rapport du comité fut lu et l'affaire fut discutée à la Chambre des Communes le 7 Juin 1816. Cependant, malgré l'opposition éloquante de Lord Milton, de Mrs. Brougham, Carwen, Hammerley et d'autres, le ministère d'alors, ayant une forte majorité de torys dans la Chambre, l'emporta et la collection de Lord Elgin fut achetée pour 35000 livres sterling.

J'ai cru nécessaire, Mr. le Ministre de vous communiquer cette courte esquisse pour mettre le Ministre du Roi à Londres en état de se procurer des informations plus amples, qu'il trouvera dans les actes du Parlement de la date ci-dessus alléguée, et dans plusieures brochures qui ont paru à cette époque. Il saura juger lui-même, s'il est convenable de tenter à intéresser les membres de l'opposition d'alors, p.e. Mylord Brougham, pour cette affaire.

Mr. le Ministre du Roi à Londres bornera pour cette fois ses réclamations aux quatre pièces de la frise du temple de la victoire sans ailes. Il donnera à entendre, que la légalité des actes de Lord Elgin est aussi douteuse, et qui, si même il avait eu un firman très-étendu de la Sublime Porte, l'enlèvement d'objets d'art, étroitement liés avec l'ancienne gloire de la Grèce, pourrait être contestée du coté du droit des gens. Ensuite il s'appuiera sur ce que le temple en question a été retrouvé en debris et érigé tout-entier sur son ancien fondement, que les autres plaques de la frise ont également été retrouvées, et qu'elles seront remplacées sur le temple; qu'il serait affligeant pour les amis des antiquités et pas glorieux pour la nation Anglaise, si cette restauration devait rester imparfaite à cause des rapines jadis commises, sous l'égide du nom Britanique, par feu le comte d'Elgin. Il offrira en échange les plâtres des autres morceaux de la frise nouvellement découvertes, et

seulement dans ce cas, qu'on déclarat positivement de ne pas s'en contenter, il ajoutera l'offerte des plâtres de deux autres bas-reliefs représentant des victoires ailées et qui formaient une balustrade autour de temple. Le soin de transport mutuel de ces objets serait à la charge du gouvernement Britanique, lequel a, par l'entretien d'une flotte dans la méditerranée, toutes les facilités possible à cet effet.

Dans cette négociation, le Ministre du Roi aura soin d'éviter tout déclaration positive au sujet des autres marbres de Lord Elgin. Il doit garder au gouvernement du Roi la liberté d'en faire plus tard le sujet d'une autre réclamation, sans donner ombrage au gouvernement Britanique en laissant entrevoir une telle possibilité dès à présent. Seulement dans le cas peu vraisemblable que le cabinet de Londres offrit spontanément la restitution de la collection entière, je crois qu'il devrait s'empresser de l'accepter, en promettant d'intervenir auprès du gouvernement du Roi afin que les plâtres des reliefs nouvellement découverts du Parthénon soient donnés en échange. | Le Ministre | J. Rizo»[6].

Τὴ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀπόπειρας ἀνάκτησης γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν βρίσκουμε στὴν ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ρίζου Νερουλοῦ τῆς 27 Νοεμβρίου/9 Δεκεμβρίου 1836. Ἤδη ὁ Ross εἶχε παραιτηθεῖ (21 Αὐγούστου/2 Σεπτεμβρίου 1836) καὶ Ἔφορος τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου ἦταν ὁ Πιττάκης, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δὲν ἐβάρυνε πολύ. Τὸ περιβάλλον τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε ἀλλάξει πολὺ ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ κυρίως ἀπὸ ἐπιστημονική. Ὁ Ρίζος ἔχει ὡς μόνο σύμβουλο στὰ ἀρχαιολογικὰ τὸν ἀνιψιό του Ἀλέξανδρο Ρ. Ραγκαβῆ. Στὴ νέα του ἔκθεση πρὸς τὴν Ἀντιβασιλεία ὁ Ρίζος ἐκθέτει τὴν κατάληξη τῆς ἀπόπειρας ἀνάκτησης μερικῶν κομματιῶν τῆς λείας τοῦ Elgin:

---

6. ΓΑΚ, L, *Akropolis von Athen* χ. ἀ., μεταφρασμένο στὸν τόμο *Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν - Akropolis von Athen*, 138-153. Τὸ ἔγγραφο φέρει τὰ στοιχεῖα: Ἀρ. πρ. 6582/1585/Athènes 6/18 Juillet 1836 | Concernant les bas-reliefs du temple de la victoire sans ailes || Ἐκκλησ. Γραμμ. | au Secrétariat d'État pour la maison Royale et les affaires étrangères.

«Sire | J'ai l'honneur d'annoter au présent rapport, contre restitution, un office de l'Envoyé de Votre Majesté à Londres, par lequel il m'apprend que les démarches qu'il a exécuté confidentiallement auprès de S. S. Lord Palmerston sur l'affaire au relief du temple de la Victoire sans ailes, ont été infructueuses. Il demande de nouvelles instructions à cet sujet. Mon avis est qu'il doit laisser entièrement reposer cette affaire pour ne pas en compromettre la réussite à l'avenir et se borner à sonder les dispositions de ceux qui pourront y concourrir et à entraîner de nouvelles négociations que lorsqu'il aura cru apercevoir quelques chances de succès».

Οἱ προτάσεις τοῦ Ρίζου ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία. Στὸ ἀριστερὸ τῆς ἔκθεσης τοῦ Γραμματέως γράφτηκε, στὶς 10/22 Δεκεμβρίου γερμανικὰ καὶ ἑλληνικά, μὲ ὑπογεγραμμένο τὸ γερμανικὸ κείμενο ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία ἡ ἀπόφαση: «Ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς τῆς Γραμματ. τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἀπὸ 27 Νοεμβρίου/9 Δεκεμβρίου τ. ἔ. περὶ τῆς κάτω περιλήψ. λαμβάνει καὶ αὐτὴ τὴν διαταγὴν νὰ παραιτήσῃ πρὸς τὸ παρὸν τὴν διαπραγμάτευσιν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἀναγλύφων τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου νίκης.

Κοινοπ. εἰς τὴν Γραμματ. τῶν Ἐξωτ. ἐπὶ ἐπιστροφῇ τῶν ἐπισυναπτομένων | Κυπριάδης»[7]:

Ἡ ἀπόδοση στὴν Ἑλλάδα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως τέθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 28 Ἀπριλίου 1837, στὴν πρώτη της συνέλευση[8] καὶ πάλι στὶς 31 Μαΐου 1840. Ὁ Γραμματεὺς Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς στὸν λόγο του, στὸν Παρθενώνα, μνημονεύει τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ τὴν ἀνάγλυφη ζωφόρο της, ποὺ βρισκόταν στὸ Λονδίνο, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση

7. Τὸ ἔγγραφο τοῦ Ρίζου ἀπευθύνεται τυπικῶς πρὸς τὸν βασιλιά, ἀλλὰ ἀριστερὰ γράφεται ὁ πραγματικὸς παραλήπτης: Pour la Chancellerie d'État καὶ ἀκολουθεῖ ἡ χρονολογία Athènes le 27 Novembre/9 Décembre 1836 καὶ ἡ περίληψη Concernant la demande faite à l'Angleterre pour la restitution des reliefs du temple de la Victoire. ΓΑΚ ὅπ. π. ἀρ. 195, ἀρ. πρωτ. 9518. *Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν - Akropolis von Athen* 120-123. Ὁ Κυπριάδης ἦταν ὑπάλληλος τοῦ γραφείου τῆς Ἀντιβασιλείας.

8. *Σύνοψις* 8.

τοῦ μνημείου. Δὲν ζητάει εὐθέως τὴν ἀπόδοσή της στὴν Ἑλλάδα· ἐκφράζει εὐχή:

«Ἓν μέρος τῶν ὡραίων ἀναγλύφων αὐτοῦ εὑρέθη καὶ ἀπεφασίσθη ἡ εἰς τοὺς οἰκείους τόπους κατάθεσίς των· τὰ δ' ἐλλείποντα ἀπετέλουν μέρος τῶν λαφύρων, ὅσα ὁ Λόρδος Ἔλγιν ἀπήγαγεν. Ἂν δ' εἴχομεν καὶ ἐκεῖνα, τὸ μικρὸν τοῦτο ἀριστούργημα, ὁ χαρίεις οὗτος ναὸς ἤθελε συμπληρωθῆ, ὁποῖος ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς οἰκοδομῆς του πρὸς κόσμον τῆς Ἑλλάδος, πρὸς θαυμασμὸν τῶν περιηγητῶν, πρὸς μεγίστην τῆς τέχνης ὠφέλειαν. Ἀλλὰ τί μάτην ἐπανέρχομαι εἰς τὴν δεινὴν ἀλλ' αὔφευκτον συνέπειαν τῆς δουλείας, ἥτις στερεῖ μὲν τὰ ἔθνη τῆς φωνῆς διὰ ν' ἀπαιτήσωσι τὴν ἰδιοκτησίαν των, τὰ στερεῖ δὲ τῆς δυνάμεως διὰ νὰ τὴν ὑπερασπισθῶσι; Τὰ παράπονα εἶναι σήμερον παράκαιρα πλέον, καὶ διαβήματα πρὸς ἀνάκτησιν ἤθελον, φοβοῦμαι, ἀποβῆ ἀτελεσφόρητα. Θέλει ἄραγε ἀνατείλει ποτὲ ἡμέρα καθ' ἣν ἡ γενναιόφρων Ἀγγλία, ὡς ἀποδίδει σήμερον εἰς τὴν οἰκείαν γῆν τὰ λείψανα τοῦ πολεμίου της, ὃν ἐθαύμασε, θέλει ἀποδώσει εἰς τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος τὰ λείψανα τῶν ἀρχαιοτήτων, τούτων τῶν διηνεκῶν ἀντικειμένων θαυμασμοῦ παγκοσμίου;»[9].

Στὶς 19 Μαΐου 1844 κατὰ τὴν ἐτήσια συνέλευση τῆς Ἑταιρείας στὸν Παρθενώνα ὁ Πιττάκης, ποὺ ἀναπλήρωνε τὸν Ραγκαβῆ, ὁ ὁποῖος ἔλειπε στὸ Ἐξωτερικό, θέτει καὶ αὐτὸς θέμα ἀπόδοσης τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, ἀλλὰ ἀρκεῖται καὶ στὰ ἐκμαγεῖα τους:

«τὸ δὲ φιλότιμον ἔθνος τῶν Ἄγγλων θεωροῦν τὸν Ναὸν τῆς Νίκης ἀκρωτηριασμένον, θέλει τάχα ἀνεχθῆ τὴν ἀκρωτηρίασιν ταύτην τοῦ Λόρδου Ἔλγιν; Ἡμεῖς πιστεύομεν, ὅτι οἱ φιλάρχαιοι τοῦ ἔθνους τούτου ἂν δὲν δυνηθῶσιν ἀμέσως νὰ πέμψωσι τὰ πρωτότυπα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, θέλουσιν ἀποστείλει πρὸς ὥραν ἀντίτυπα τούτων,

9. *Σύνοψις* 82-84. Ἤδη στὴν Ἀθήνα εἶχαν πληροφορηθεῖ ὅτι ἡ Ἀγγλία, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου, εἶχε δεχθεῖ νὰ ἀποδώσει στὴ Γαλλία τὰ λείψανα τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, τὰ ὁποῖα μεταφέρθηκαν στὸ Χερβοῦργο στὶς 29 Νοεμβρίου 1840. Στὶς 15 Δεκεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς ἔγινε στὸ Παρίσι μεγαλοπρεπὴς κηδεία τους καὶ τὸ 1861 ἀποτέθηκαν στοὺς Invalides.

εἰς ὕλην μαρμαρίνην, διὰ νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν θέσιν, καὶ οὕτω νὰ καλυφθῇ ἡ ἀσχημοσύνη τῶν ἔργων τοῦ γυμνώσαντος τὴν Ἀκρόπολιν. Τὸ ἔθνος τοῦτο, καθὼς συνέτρεξε μὲ τὰς εὐεργέτιδας συμμάχους Δυνάμεις, λέγω τὴν ὁμόθρησκον Ῥωσσίαν καὶ εὔσπλαχνον Γαλλίαν, εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀνεξαρτησίας μας, ἣν εὐλόγησαν καὶ διατηροῦσιν αἱ βουλαὶ τοῦ Ὑψίστου· οὕτω δὲν θέλει βραδύνει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Παρθενῶνα τοῦτον τὰ ἔργα τῶν πατέρων μας, λέγω τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὐφρόνως ἤγγιξε τὴν χορδὴν ταύτην, (ὡς ἔκαμε πρότερον καὶ ἡ σεβαστὴ Κυβέρνησίς μας), ἐξέφρασεν ἐγγράφως τὰς εὐχάς της εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσε νὰ ἐνεργήσῃ νὰ μᾶς δοθῶσι τὰ τέσσαρα τμήματα τῆς ζωοφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης κείμενα εἰς τὸ Βρετανικὸν μουσεῖον. Δὲν ἔχομεν νὰ φοβηθῶμεν, Κύριοι, μήτε διὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἀλλ' οὔτε διὰ τὴν δυσκολίαν τῶν ἀρχαιολογικῶν ἔργων»[10].

Πραγματικὰ ἡ Ἑταιρεία μὲ μακρὸ ἔγγραφό της πρὸς τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο[11] ἐκθέτει τὴν πρόοδο ποὺ ἔχει γίνει στὴν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὴν ἀποκάλυψη καὶ συντήρηση τῶν μνημείων καὶ τονίζει τὴν ἔλλειψη ἐκείνων ποὺ ἀπόσπασε ὁ Elgin ἀπὸ τὴ θέση τους:

«- - Certes aucun travail ne saurait être plus important pour l'étude de l'art antique que ces restaurations qui en établissant l'ensemble des monuments, permettent de saisir l'esprit des grandes conceptions des artistes anciens. Mais la société fut souvent arrêtée au milieu de son oeuvre et douloureusement convaincue de l'impossibilité d'obtenir un resultat satisfaisant, non point à cause du sceau de dégradation que le temps a imprimé sur les monuments, mais à cause de l'absence d'une partie considérable de leurs ornements, qui se trouvent déposés dans le Musée Britanique. Leur place est vide et parait les reclamer sur les frises et les frontons des temples, et souvent la moitié d'une sculpture se trouve

10. *Σύνοψις* 180-182.

11. Πρωτοκολλημένο ἐκεῖ μὲ τὰ στοιχεῖα C6070, 22 June 1844 καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ τὴν Μαλλούχου Tufano 299-300.

en Angleterre, dont l'autre moitié est conservée dans les Musées d'Athènes. L'artiste qui cherche les règles immuables du beau dans les chefs d'oeuvres de l'ancienne Grèce, l'antiquaire qui en veut déchiffrer le sens, puiserait certes des leçons bien plus complettes et plus instructives, s'il pouvait étudier ces belles sculptures réunies dans leur rapport harmonieux avec les édifices pour lesquels elles furent conçues, sous le ciel qui les doit eclairer.-

Par ces observations nous ne prétendons pas motiver une réclamation en restitution, qui est aujourd'hui loin de notre pensée, et qui paraitrait insensée par son inopportunité. Mais le comité de la société archéologique a pensé que le Musée Britannique ne reculerait peut-être pas devant un sacrifice qui établirait un rapport plus intime encore entre l'ancienne et la nouvelle patrie des arts, et profiterait en même temps à l'étude des monuments antiques en général, et à la Grèce et au Musée lui-même en particulier. La Grande Bretagne, sans se détacher de la belle dépouille scientifique qu'elle avait faite sur la Grèce esclave, ne croirait-elle cependant pas digne d'elle de rendre cette perte invisible à la Grèce libre en faisant entreprendre à un artiste expérimenté des copies sur marbre, ou si l'entreprise paraissait trop gigantesque, des moules de marmorine des bas-reliefs du Musée qui appartiennent aux principaux monuments de la Grèce? Le même artiste pourrait plus tard exécuter sous les auspices de la Société archéologique d'Athènes des copies en marbre ou en marmorine des sculptures de la Grèce, qui compléteraient les collections du Musée Britannique. De cette manière par une oeuvre monumentale l'Angleterre acquiererait des droits éternels à la reconnaissance de la Grèce en lui restituant presque ce que L. Elgin a crû devoir en enlever sous l'influence d'autres circonstances, et également aussi de tous les nombreux pélérins qui viennent y porter le tribut de leur vénération, et en tirer d'utiles leçons. Elle enrichirait en même temps son Musée par des copies, il est vrai, mais qui ajouteraient un nouveau prix à ses inestimables collections en les complétant.- - -».

Τὸ αἴτημα τῆς Ἑταιρείας δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα, ὅπως ἐκθέτει ὁ Ραγκαβῆς στὶς 21 Μαΐου 1846 στὸν Παρθενώνα: «Τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον, προθύμῳ συμπράξει καὶ τοῦ ἐνταῦθα Βρετανικοῦ

Πρέσβεως κ. Λάϋονς, τῇ ἔπεμπεν ἀξιολογώτατα δῶρα, τὰ ἐξ ἀργίλλου ἔκτυπα τῆς ἀπαραμίλλου ζωοφόρου τῆς ἀπτέρου Νίκης, ἑνὸς κίονος τοῦ Ἐρεχθείου, καὶ αὐτῆς τῆς ἐκδήμου Καρυάτιδος, ἀμαυρὰς μὲν σκιὰς τῶν λαμπρῶν πρωτοτύπων των, ἀλλ' ἂν ὄχι ἀποζημιούσας, παραμυθούσας ὅμως ἡμᾶς δι' ἐκείνην τὴν στέρησιν»[12].

Ἡ διεκδίκηση τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐξ ἀρχῆς ἔγινε μὲ διπλωματικὸ τρόπο καὶ μὲ μετριοπάθεια. Γρήγορα ἐγκαταλείφθηκε ἡ προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς κυβέρνησης καὶ ἡ πρωτοβουλία πέρασε στὴν Ἑταιρεία, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ περιόρισε τὸ αἴτημά της στὴν κτήση ἐκμαγείων. Οἱ Βρετανοί, γενναιόδωροι, ἀνταποκρίθηκαν στὶς ἑλληνικὲς παρακλήσεις καὶ ἔστειλαν πήλινα ἐκμαγεῖα τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, τοῦ βορειότατου κίονα τῆς ἀνατολικῆς πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τῆς Καρυάτιδος ποὺ εἶχε ἁρπαγεῖ ἀπὸ τὸν Elgin. Ἀπέμειναν κυρίως τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος, ἀετώματα, μετόπες, ζωφόρος. Τῶν ἐκμαγείων αὐτῶν τῶν γλυπτῶν τὴν προσφορὰ ἐκ μέρους τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ τὴν ἄφιξή τους στὴν Ἑλλάδα περιγράφει στὶς 16 Μαΐου 1847, στὸν Παρθενώνα, ὁ Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, στὴ συνέλευση τῶν ἑταίρων τῆς Ἑταιρείας, παρόντος τοῦ Ὄθωνος[13]:

> «Ἀφ' ὅτου συνερχόμεθα ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, τῆς ἑταιρίας τὴν μνήμην πανηγυρίζοντες, κατ' ἔτος σχεδὸν ὑψώθη ἐν αὐτῷ φωνὴ διαμαρτυρουμένη κατὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ βεβηλώσεως, τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅσῳ ἤρχιζον ἤδη ὑποβομβοῦσαι ἐν ταῖς ψυχαῖς των θορυβώδεις προανακρούσεις τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐπὶ τῶν κερματιζομένων κιόνων τοῦ Παρθενῶνος ὑπέλαμπεν ἤδη τῆς ἀναστάσεως ἡ ἠώς, τόσῳ μᾶλλον βάρβαρος, ὅσῳ ἐγένετο ὑπ' ἀνδρὸς δῆθεν πεπαιδευμένου, υἱοῦ τῆς εὐγενοῦς, τῆς σοφῆς Βρεττανίας. Καὶ ἐν μὲν ταῖς Ἑλληνικαῖς καρδίαις ἡ μυστικὴ ἀγανάκτησις διὰ τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὰς τοιαύτας, ἀναῤῥιπίζουσα τὴν πρὸ αἰώνων ἐν αὐταῖς ὑποθαλπομένην φλόγα, ἴσως θείᾳ βουλῇ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς πυρκαϊᾶς, ἐν ᾗ αἱ δουλικαὶ ἁλύσεις μετεχωνεύθησαν εἰς ῥομφαίας ἐλευθερώσεως. Ὅταν δ' οἱ οὕτως ἁρπαγέντες φειδαϊκοὶ ἀνδριάντες κατέπλευσαν εἰς τὸν Ἀγγλικὸν λιμένα, γενικὸς

12. *Σύνοψις* 230.

13. Αὐτόθι 292-296.

μὲν ἐνθουσιασμὸς ὑπεδέξατο ὡς ἐν θριάμβῳ τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους ἐπήλυδας· ἀλλὰ συγχρόνως λαῖλαψ βλασφημίας ἀνέθορε πανταχόθεν κατὰ τοῦ καταβαλόντος τὰ ἀπ' αἰῶνος ἀκατάβλητα ἱερά, τοῦ συλήσαντος τὸ ἔσχατον τῆς ἀρχαιότητος ἄσυλον, καὶ ἡ κοινὴ τῆς Ἀγγλίας γνώμη, ὀρθὴ κατ' αὐτοῦ ἐξαναστᾶσα, ἀπέξεσε τὴν κηλῖδα συνενοχῆς, ἣν ἡ πρᾶξίς του ἤθελε προστρίψει εἰς τὸν ἀγγλικὸν χαρακτῆρα· ὁ δ' ἐμπνευσμένος καλυδώνιος βάρδος ἐνεχάραξε διὰ τῆς πυρίνης γραφίδος του ἐκδικητήριον στίγμα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μετώπου τοῦ ἀδικηθέντος ναοῦ, ὅπως μείνῃ, ὡς ἐκεῖνος, ἀθάνατον.

Ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἠγόρασε τὴν παράνομον ταύτην λείαν. Ὄχι μομφή, ἀλλ' εὐγνωμοσύνῃ τῇ ὀφείλεται δι' αὐτό. Ἤνοιξε φιλοξένους ἀγκάλας εἰς τοὺς ἀπάτριδας ἐκείνους ταμίας τοῦ ἀρχαίου καλλιτεχνικοῦ πυρός, ὀρφανοὺς τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ των, ὡς ἄλλοτε οἱ εὐγενεῖς Μέδικοι ὑπεδέχοντο τοὺς ἐξορίστους τῆς τυραννίας, τοὺς φυγάδας ταμίας τῶν Ἑλληνικῶν φώτων. Τοῖς διεσκεύασε Μουσεῖα πολυτελῆ, τοὺς ἐξέθετο εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῶν τῆς ἀρχαιότητος θαυμαστῶν, τοὺς ἐξέδωκεν εἰς συγγράμματα πολυδάπανα, ὥστε τὰς ἀκτῖνας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡλίου ἀντικατέστησε δι' αὐτοὺς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ καὶ τὸ κυριώτερον, ἀπέσπασε τ' ἀριστουργήματα ταῦτα ἀπὸ τὴν ἀφανῆ, τὴν ἴσως ὀλεθρίαν τύχην, ἥτις τὰ περιέμενε σηπόμενα καὶ εὐρωτιῶντα ἐν ὑπογείοις τισιν ἀποθήκαις ἰδιωτικαῖς, εἰς τὰς χεῖρας ἀνδρὸς δόντος τὸ μέτρον τῆς πρὸς αὐτὰ ἀσεβείας του καὶ διὰ τῆς βιαίας αὐτῶν κατεδαφίσεως, καὶ διὰ τῆς ψυχρᾶς καὶ κερδοσκόπου αὐτῶν μεταπράσεως. Καὶ ἐνίοτε μέν, τὸ ὁμολογοῦμεν, παροδικά τινα ὄνειρα τῆς ἀνακτήσεως αὐτῶν μᾶς ἐπεφοίτησαν ἐν τῇ ἐκστάσει μας εἰς τὴν ὄψιν τῶν μνημείων ἀφ' ὧν ἀπεσπάσθησαν. Ἐλπίδων σκιαὶ αὐτομάτως ἀνηγέρθησαν ἐντὸς ἡμῶν, ὅτι ἴσως κριθῇ ποτε εὐρωπαϊκὸν συμφέρον ἡ ἀποκατάστασις αὐτῶν εἰς τὰ μέρη, ὅπου ἐν ἀρχῇ τὰ ἔθεσεν ἡ χεὶρ τοῦ Πραξιτέλους ἢ τοῦ Φειδίου, ἴσως τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης κέρδος, ὁ ἀπαρτισμὸς τῆς ἐφικτῆς τῶν ἔργων τούτων ἑνότητος, καὶ τῆς συναφείας αὐτῶν μετὰ τῶν ναῶν οὓς ἐκόσμουν, καὶ ἴσως δόξης ἀνωτέρας πάροχος ἡ ἀπόδοσις ἢ ἡ κτῆσίς των· καὶ νύξεις μάλιστα τῶν τοιούτων εὐχῶν ἐδόθησαν πρὸ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν, νύξεις ἄωροι καὶ ἀτελεσφόρητοι, ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ὡς δὲ πρὸς τὴν ἑταιρίαν, ποτὲ ὁ ζῆλός της δὲν τὴν παρήγαγεν εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ παραγνωρίσῃ διὰ τίνων ἐθνικῶν περιφιλαυτιῶν, διὰ τίνων θετικῶν συμφερόν-

των, καὶ διὰ πόσου χρονικοῦ διαστήματος ἡ τοιαύτη εὐχὴ πρέπει νὰ διέλθῃ ἐναγωνίως, πρὶν ἢ περιδυθῇ ποτε πραγματοποιήσεως πιθανότητα. Διὰ τοῦτο περιορισθεῖσα ἀνέκαθεν εἰς προσπαθείας μετριοφρονεστέρας, καί, εἰ καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας διστάζουσα, ἐξῃτήσατο πρὸς τὸ παρὸν ἀντὶ τῶν πρωτοτύπων κἂν τὰ ἀντίτυπα, ἀντὶ τῆς ἀληθείας τοὐλάχιστον τὰς σκιάς. Διστάζουσα τὰ ἐζήτησε, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ἐζήτει δαπανηρὰ καὶ μεγάλα. Ἀλλὰ σπεύδω ν' ἀναγγείλω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αἰτήσεως ταύτης εἰς τὴν ὑμετέραν, εἰς τὴν τῆς Ἑλλάδος εὐγνωμοσύνην. Μόλις λαβὸν τὸ βρεταννικὸν Μουσεῖον τὴν τοῦ Κ. Προέδρου ἐπιστολήν, ἐσύστησεν αὐτὴν ἐν τῷ ἅμα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς βασιλίσσης, ἥτις γενναιοφρόνως οὐ μόνον τὴν κατασκευὴν ἐκ λευκοῦ γύψου ὅλων τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνδριάντων καὶ ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίᾳ δαπάνῃ μετακόμισιν αὐτῶν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν διέταξε, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἐπὶ πλοίου ἐπίτηδες ναυλωθέντος. Ὅταν πρὸ ἓξ μηνῶν εἰσέπλεεν αὐτὸ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, χαίρουσαι αἱ αὖραι τοῦ Αἰγαίου ἀνείλισσον τὰς πτυχὰς τῆς ἐπ' αὐτοῦ κυματούσης βρεταννικῆς σημαίας, διότι δὲν ἤρχετο ὅπως ἀπειλητικῶς ἐπιδείξῃ τὴν θαλασσοκράτορά της ἰσχύν, ἀλλ' ἤρχετο φέρουσα τὸ εὐκταιότατον μεταξὺ αὐτονομουμένων ἐθνῶν συνάλλαγμα φιλοφροσύνης καὶ δώρων, κατέπλεεν ὡς ἡ ἀρχαία θεωρίς, ὅταν ἐστεμμένη ἐπανήρχετο ἀπὸ τὰς εὐσεβεῖς ἐκδρομάς της, κατάγουσα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα.

Ἀγαλλόμενος συνέῤῥεεν ὁ λαὸς εἰς τὴν ἀκτήν, καὶ παρίστατο ὡς πανηγυρίζων εἰς τὴν ἀποβίβασιν ὀκτὼ καὶ τριάκοντα κολοσσιαίων κιβωτίων, ὧν εἶχε μάθει μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸ περιεχόμενον. Δαπάνῃ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως μετεκομίσθησαν αὐτὰ ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας».

Τὰ ἐκμαγεῖα αὐτά, τὰ ὁποῖα σώζονται ἕως σήμερα, ἐκτέθηκαν στὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἑταιρείας, ἕνα τουρκικὸ λουτρὸ κοντὰ στοὺς Ἀέρηδες[14], τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε τὸ χαμὰμ τοῦ Οὐλὰ Μπέη κατὰ τὸν Ἰ. Τραυλό[15]. Μὲ τὸν λόγο τοῦ Ραγκαβῆ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔληξε ἡ πρώτη περίοδος τῆς προσπάθειας ἀνάκτησης τῶν ὅσων εἶχε ἁρπά-

14. Κόκκου 179-182 εἰκ. 74· *Ἱστορία* 32· *Ἰδεογραφία* 45.

15. Κόκκου 180 σημ. 6, ὅπου καὶ περὶ τῆς τύχης τοῦ λουτροῦ.

ξει ὁ Elgin. Ἡ πρώιμη αὐτὴ Μεγάλη Ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, μᾶλλον τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ποὺ τὴν διασάλπιζαν, ὅταν νόμιζαν ὅτι θὰ κέρδιζαν κάτι ἀνέξοδα ἀπὸ τὶς ἀρχαιότητες, δὲν θὰ ἐγκαταλείψει τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἕως σήμερα. Χρησιμοποιεῖται μὲ διάφορη ἔνταση κατὰ καιρούς, πάντα ἀπὸ πολιτικούς. Ἔφθασε σὲ ἀποκορύφωμα λαϊκῆς καὶ ἀμαθοῦς δημοσιογραφικῆς ὑστερίας καὶ κολακείας ἐπὶ ὑπουργοῦ Μελίνας Μερκούρη καὶ στὸ ἀποκορύφωμα τῆς γελοιότητος ἐπὶ πρωθυπουργοῦ Κωνσταντίνου Σημίτη μὲ τὸ αἴτημά του πρὸς τὸν Βρετανὸ πρωθυπουργὸ Tony Blair καὶ ἐπὶ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ Εὐαγγέλου Βενιζέλου μὲ τὸ δικό του ὑπουργικὸ αἴτημα πρὸς τὸν διάδοχο τοῦ Βρετανικοῦ θρόνου Κάρολο. Ὅλα ἐπισφραγίστηκαν μὲ τὸ νέο Καρνὰκ ποὺ κατασκευάστηκε στοῦ Μακρυγιάννη, τὸ ΝΜΑ, στὸ ὁποῖο ἡ ἔκθεση τῶν ἀρχαίων ἔγινε σύμφωνα μὲ τὶς περὶ τέχνης ἀπόψεις τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ ΝΜΑ καὶ τῶν ἀρχαιολόγων τῶν ὀστράκων.

Οἱ λόγοι τοῦ Ραγκαβῆ στὶς 16 Μαΐου 1847 περιέχουν σαφῆ ἀλλαγὴ ἀπόψεων ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος. Μέμφεται ὁ Ραγκαβῆς τὸν Ἔλγιν γιὰ τὴν ἁρπαγὴ ποὺ ἔκανε ἀλλὰ εὐγνωμονεῖ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνηση πού «ἠγόρασε τὴν παράνομον ταύτην λείαν», τὴ φιλοξένησε σὲ μουσεῖο, δημοσίευσε πολυδάπανα συγγράμματα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες αὐτὲς καί, τὸ κυριότερο, τὶς γλύτωσε ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη καταστροφή «ἐν ὑπογείοις τισιν ἀποθήκαις ἰδιωτικαῖς». Ἴσως οἱ ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Ραγκαβῆ[16] ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴ φαναριώτικη καταγωγή του, τὶς διπλωματικὲς τάσεις του ποὺ θὰ ἀναπτύξει ἀργότερα, καὶ τὸν γάμο τῆς ἀδελφῆς του Ραλλοῦς μὲ τὸν Henry Skene (1833) καὶ κατόπιν τὸν δικό του μὲ τὴν ἀδελφὴ τοῦ γαμπροῦ του Καρολίνα (1840), παιδιὰ τοῦ James Henry Skene, γνωστοῦ τοπιογράφου ποὺ ἔμεινε χρόνια στὴν Ἀθήνα.

---

16. Ὁ Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος (*Ὁ Παρθενών, ἤτοι διαμαρτυρία κατὰ πάσης διορθώσεως τοῦ Παρθενῶνος καὶ μέθοδος πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ* (1895) 25) διαπιστώνοντας τὴ φθορὰ τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνος γράφει: «Θὰ ἔλθῃ καιρὸς καθ' ὃν θὰ εὐλογῆται τὸ ὄνομα Ἐλγίνου, ὡς σωτῆρος καλλιτεχνημάτων ἐκ τοῦ ἐνδοξοτάτου ναοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Ο ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΠΙΤΤΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

1836. Ο ΠΙΤΤΑΚΗΣ ΕΦΟΡΟΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ. Τὴν παραίτηση τοῦ Ross ἀκολούθησε ἡ ἐντολὴ στὸν Πιττάκη νὰ παραλάβει ἀπὸ τὸν τέως Ἔφορο τὴν Ὑπηρεσία. Τοῦτο ἔγινε στὴν Ἀκρόπολη στὶς 10 τὸ πρωῒ τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1836 καὶ στὸ σπίτι τοῦ Ross τὴν ἑπομένη. Ἐκεῖνο ποὺ ἐνόχλησε τὸν Πιττάκη κατὰ τὴν παραλαβὴ τῶν πραγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν ἡ ἔλλειψη τῶν δύο πανομοιοτύπων τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Τελωνείου Πειραιῶς ποὺ εἶχε κάνει ὁ Ἰατρίδης μὲ ἐντολὴ τοῦ Ross. Τὰ θεωροῦσε ἰδιοκτησία τοῦ Δημοσίου καὶ ἰσάξια μὲ τὰ πρωτότυπα, τὶς στῆλες.

Ἡ παραίτηση τοῦ Ross στέρησε τὴν Ὑπηρεσία ἀπὸ τὸ μόνο πρόσωπο στὴν τότε Ἑλλάδα ποὺ γνώριζε ἀρχαιολογία. Ὁ Ἰάκωβος Ρίζος εἰσηγεῖται τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὸν Πιττάκη μὲ βοηθὸ τὸν Ἰατρίδη, οἱ ὁποῖοι ὡς κύριο καθῆκον θὰ ἔχουν τὴ συλλογὴ καὶ συντήρηση τῶν ἀρχαιοτήτων. Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δημοσίευση τῶν εὑρημάτων προτείνει τὸν καθηγητὴ τότε στὸ Κίελο, Πέτρο Ἰούλιο Forchhammer, εἰδικὸ στὴν ἀρχαία τοπογραφία. Ὡς τρίτο κύριο μέλος τῆς Ὑπηρεσίας, μὲ ἔργο τὴ σύνταξη ἀρχαιολογικοῦ περιοδικοῦ καὶ τὴ συγγραφὴ ἐπιστημονικῶν μελετῶν, τὸν Ἰωάννη Βενθύλο, πρώην διδάσκαλο τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου στὴν Αἴγινα, ἀντικαποδιστριακὸ ποὺ εἶχε καταφύγει στὴν Ὕδρα, ἀφοῦ εἶχε συγκρουσθεῖ μὲ τὸν Μουστοξύδη[1].

Ἡ Ἀντιβασιλεία δὲν δέχτηκε τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἰακώβου Ρίζου, ποὺ ζητοῦσε τὴ δημιουργία τριῶν μονοπρόσωπων τμημάτων στὴν Ὑπηρεσία. Μὲ διάταγμά της τῆς 2 Ὀκτωβρίου[2] αἰτιολογεῖ τὴν ἄρνησή

---

1. *Αὐταπάτη* 115-117 καὶ ἀρ. 155.

2. Αὐτόθι ἀρ. 157.

της, θεωρώντας τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ross ὄχι σημαντική: «Δὲν ἔχομεν ἀφορμὴν παρακινούμενοι κατὰ τὸ παρὸν μόνον ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἑνὸς ἀτόμου νὰ ἐπιφέρωμεν κατὰ μέρος μεταβολὴν εἰς τὸν διοικητικὸν ὀργανισμὸν τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων». Ἀφήνεται ἡ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου κενή, τοῦ ὁποίου τὶς ἁρμοδιότητες καὶ τὰ καθήκοντα ἀναλαμβάνει ἡ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ διορίζεται Ἔφορος τοῦ Δημοσίου Κεντρικοῦ Μουσείου τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ ἕως τότε *Συνεργὸς* Κυριακὸς Πιττάκης, μὲ βοηθὸ τὸν Ἀθανάσιο Ἰατρίδη.

Στὸ διάταγμα περιλαμβάνεται ἡ πλήρης ἀπαγόρευση δημοσίευσης τῶν εὑρημάτων ἀνασκαφῶν χωρὶς τὴν ἄδεια τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Ἀναγγέλλεται ἀκόμη ἡ δημιουργία Ἐπιτροπῆς «πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ κύκλου τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀναζητήσεων - - εἰς Ἀθήνας ἀπὸ ἐπιστήμονας ἄνδρας.- - Τὸ κύριον πρόβλημα αὐτῆς θέλει εἶσθαι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις καὶ διασάφησις τῶν ἤδη ἀνακαλυφθεισῶν καὶ εἰσέτι ἀνακαλυφθησομένων ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ δημοσίευσίς των διὰ τοῦ περιοδικοῦ τύπου, ὁμοῦ μὲ τὰς περὶ τούτου ἐξετάσεις καὶ παρατηρήσεις ξένων ἀρχαιολόγων». Τὸ διάταγμα συνεχίζει μὲ πολλὰ προγραμματικά, ποὺ σκοπὸ εἶχαν τὴν ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας.

1836. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ. Μὲ ἄλλο διάταγμα τῆς 22 Νοεμβρίου 1836[3] συστήθηκε ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ* μὲ 11 μέλη, γνωστοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων: Γεώργιος Αἰνιάν, Γεώργιος Ἀργυρόπουλος, Ἰωάννης Βενθύλος, Γεώργιος Γεννάδιος, Γεώργιος Ψύλλας, Κωνσταντῖνος Σχινᾶς, Παναγιώτης Σοῦτσος, Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, Κυριακὸς Πιττάκης, Eduard Schaubert, Christian Hansen.

Ἡ προαγωγὴ τοῦ Πιττάκη σὲ Προϊστάμενο τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἔφερε καμία πρόοδο. Ὁ Πιττάκης, χαρακτήρας κρυψίνους καὶ ἐριστικός, δὲν εἶχε συναίσθηση τῶν ἐλλείψεών του καὶ χανόταν μέσα στὴν ἐπιθυμία του νὰ δημοσιεύει πρῶτος τὰ νέα εὑρήματα καὶ νὰ

3. *Αὐτοπάτη* ἀρ. 171.

διορθώνει ἐκείνους ποὺ θὰ ἀσχολοῦνταν μὲ τὶς ἀρχαιότητες. Καταδίωξε τὸν Ross καὶ πρώτη του πράξη ἦταν νὰ τοῦ ζητήσει τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Τελωνείου Πειραιῶς[4] καὶ νὰ τοῦ ἀπαγορεύσει τὴ συνέχιση τῆς μελέτης ἐπιγραφῶν στὴν Ἀκρόπολη[5], ἐκδήλωση φθόνου γιὰ ἕναν ἐπιστημονικῶς ἀνώτερό του. Τὸ δικαίωμα πλέον δημοσίευσης ἐπιγραφῶν θὰ ἀνῆκε μόνον στὸν ἴδιο. Μικρὴ παραχώρηση ἔκανε μόνον στὸν Ραγκαβῆ γιὰ λίγο διάστημα.

1837. Η *ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ*. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπή, μὲ Πρόεδρο τὸν Γεώργιο Αἰνιᾶνα, ἀπὸ τὶς 15 Ἰανουαρίου 1837 ἕως τὶς 15 Ὀκτωβρίου 1838 συνεδρίασε δεκατρεῖς φορές. Τὰ θέματα συζητήσεων ἦσαν ἀσήμαντα, κυρίως γνωματεύσεις καὶ τὸ αἴτημα παράδοσης ἀπὸ τὸν Ross τῶν ἀντιγράφων τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Τελωνείου Πειραιῶς γιὰ δημοσίευση! Τὸ μοναδικὸ ἐπίτευγμά της ἦταν ἡ δημιουργία τῆς *Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς,* τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἡ ἔκδοσή του ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1837 ἕως σήμερα ὀφείλεται στὴν πίστη τῶν διαδοχικῶν ἐκδοτῶν του στὴν ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ἀρχαιότατου αὐτοῦ περιοδικοῦ κυκλοφορήθηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1837 καὶ περιεῖχε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνδιαφέρουσα ἀγγελία τῆς ἔκδοσης, τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας τῶν πρώτων ὀθωνικῶν χρόνων, γραμμένη ἀπὸ τὸν Ραγκαβῆ, καὶ τὴ δημοσίευση πάλι ἀπὸ τὸν Ραγκαβῆ μερικῶν ἐπιγραφῶν, πρώτη τῶν ὁποίων ἦταν τὸ φημισμένο ψήφισμα τοῦ Χρεμωνίδου τοῦ 266/5 π.Χ. (*IG* II² 687) ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὶς 17 Δεκεμβρίου 1836 ἀνατολικὰ τῶν Προπυλαίων. Ἡ *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ* περιεῖχε καὶ λιθογραφημένες ἀπεικονίσεις ἀρχαίων μνημείων, ἔργα τοῦ Ἀθανασίου Ἰατρίδη, ὁ ὁποῖος συνέχιζε τὴν ὑπηρεσία του ὡς ζωγράφος καὶ συντηρητὴς τῶν ἀρχαίων, κυρίως ἀγγείων.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμό της[6] εἶχε γνώμη γιὰ κάθε ἀρχαιολογικὸ θέμα καὶ συγχρόνως ἀναλάμβανε μὲ

4. Αὐτόθι 114.
5. Αὐτόθι 119.
6. **Ο Μέντωρ* 96, 2010, 74-77.

τὰ μέλη της τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἔρχονταν στὸ φῶς. Ἀποτελοῦσε μιὰ συνδυασμένη διοικητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ Ὑπηρεσία. Τὰ μέλη της ὅμως, ὅλα, ἦσαν ἀνεπαρκῆ γιὰ τέτοια καθήκοντα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαιολογία βρισκόταν στὰ πρῶτα της ἐπιστημονικὰ βήματα.

Ὁ Πιττάκης συνέχισε κατὰ τὸ 1836-1837 τὸ ἔργο τοῦ Ross, δηλαδὴ τὴν ἔρευνα τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Προπυλαίων καὶ τὴν κατεδάφιση τῶν θολωτῶν κατασκευῶν τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῶν ἄλλων νεώτερων κτισμάτων. Τὰ Προπύλαια εἶχαν χρησιμεύσει ὡς φραγκικὸ παλάτι καὶ ἀργότερα χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ τοὺς σκοπούς τους. Βλέποντάς τα λοιπὸν ὅπως εἶναι σήμερα ἔχουμε τὴν εἰκόνα τους τοῦ 5ου αἰ. Ἡ κατόπιν ἱστορία τους ἔχει σβηστεῖ.

Φροντίδα καὶ ἐνδιαφέρον ἔδειξε ὁ Πιττάκης γιὰ τὸ Ἐρέχθειο, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου, τὸ 1837, βρῆκε σὲ κομμάτια τὴν πρώτη, τὴ ΝΑ, Καρυάτιδα καὶ ἀναστήλωσε τὴν πλαϊνή της, ποὺ εἶχε γκρεμιστεῖ κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ 1826. Τὴν ἴδια χρονιὰ ἀναστήλωσε ὁ Πιττάκης καὶ τρεῖς κίονες τῆς βόρειας πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου καὶ μεγάλο μέρος τοῦ νοτίου τοίχου του. Παράλληλα ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὰ ἀρχαῖα τῆς πόλης, ἀνασκαφὲς καὶ περισυλλογές. Γιὰ νὰ προστατεύσει ἀπὸ κλοπὴ τὰ μικρὰ κομμάτια τῶν ἀρχαίων ἐφάρμοζε δική του μέθοδο. Κατασκεύαζε μεγάλους πίνακες, ἀβαθῆ κιβώτια, μέσα στοὺς ὁποίους τὰ τοποθετοῦσε καὶ τὰ συνέδεε μὲ χυτὸ γύψο. Ἀφημένοι ὅμως οἱ πίνακες στὸ ὕπαιθρο καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς βροχῆς διαλύονταν καὶ τὰ ἀρχαῖα γίνονταν σωροί. Μὲ μεγαλύτερα κομμάτια, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κυρίως, κατασκεύαζε ξερότοιχους καὶ φυσικὰ ἐμποδιζόταν ἔτσι ἡ πλήρης μελέτη τοῦ ἀρχαίου.

Ὁ Κυριακὸς Πιττάκης, μὲ τὸ ἐφόδιο τῆς ἀγνοίας, ὡς Ἔφορος τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου ἀκολούθησε κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ὑπηρεσίας του τὸ πρόγραμμα τοῦ Ross: καθαρισμοὶ μνημείων, κατεδαφίσεις νεωτέρων προσθηκῶν, ἀνασκαφὲς καὶ ἀναστηλώσεις. Συνέχισε τὶς κατεδαφίσεις τῶν μεσαιωνικῶν προσθηκῶν σ' ὁλόκληρη τὴν Ἀκρόπολη, ἔκανε πολλὲς καὶ συνεχεῖς ἀνασκαφὲς ἐπάνω στὸν Βράχο ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ ἐπέδειξε συνεχῆ δραστηριότητα ἕως τὸ τέλος του.

1837. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Ἡ παραίτηση τοῦ Ross καὶ ἡ ἀναπλήρωσή του ἀπὸ τὸν Πιττάκη ἦταν, ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη, ὀπισθοδρόμηση. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ οὔτε μποροῦσε νὰ προσφέρει οὔτε, τελικῶς, πρόσφερε τίποτε τὸ οὐσιαστικό. Ὁ Πιττάκης ἔχοντας βασικὲς ἐπιστημονικὲς καὶ διοικητικὲς ἐλλείψεις, μὲ ἔμμονες ἰδέες, ἦταν προορισμένο νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἀθήνας, νὰ ἐπιβλέπει τοὺς ἐργολάβους ποὺ ἔκαναν τὶς κατεδαφίσεις στὴν Ἀκρόπολη καί, πρὸς τιμήν του, νὰ δημοσιεύει ἐπιγραφές.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1836, χρονιᾶς τῆς παραίτησης τοῦ Ross καὶ ἀνάληψης τῶν καθηκόντων τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸν Κυριακὸ Πιττάκη, ἔφθασε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν Βιέννη ἕνας Ἕλληνας ταξιδιώτης, ὁ βαρῶνος Κωνσταντῖνος Μπέλλιος, Μακεδόνας, πλούσιος καὶ μορφωμένος, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν τραπεζίτη του Ἀνδρέα Κομπατῆ στὶς 17 Δεκεμβρίου, ἡμέρα ψυχρὴ καὶ μὲ δυνατὸ ἄνεμο, ὅπως λέγει στὸ ἡμερολόγιό του, ἐπισκέπτεται τὴν Ἀκρόπολη, ὅπου κάνει τὴ γνωριμία τοῦ Πιττάκη. Ἡ σχέση τους ἀναπτύσσεται, ὁ Μπέλλιος βλέποντας τὴν κατάσταση τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθήνας συλλαμβάνει τὴν ἰδέα ἵδρυσης «Ἑταιρείας περὶ ἀνασκαφῆς καὶ ἀνακαλύψεως ἀρχαιοτήτων» καὶ πρότεινε στὸν Πιττάκη τὴ δημιουργία Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας[7]. Τὴν ἰδέα αὐτὴ ἀνακοινώνει καὶ στὸν Γραμματέα Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλὸ καὶ τὸν Τμηματάρχη τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, τὸν Ἀλέξανδρο Ραγκαβῆ, οἱ ὁποῖοι τὴν ἀσπάζονται. Ὁ Ραγκαβῆς συνέταξε ἀμέσως τὸν Ὀργανισμὸ τῆς νέας Ἑταιρείας καὶ τὴ σχετικὴ αἴτηση πρὸς τὴ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Στὶς 6 Ἰανουαρίου μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο, ἀνήμερα τῶν Θεοφανείων, πηγαίνει στὶς 12 τὸ μεσημέρι, συντροφιὰ μὲ τὸν Πιττάκη, νὰ συναντήσουν τὸν Μπέλλιο. Μαζί τους εἶχαν καὶ τὴν αἴτηση ἵδρυσης τῆς Ἑταιρείας. Τὴν παρουσίασαν στὸν Μπέλλιο, ὁ ὁποῖος συμφώνησε μὲ τὸ περιεχόμενό της, ὑπέγραψε γιὰ λογαριασμό του καὶ γιὰ ἄλλους δύο, ὑπέγραψαν ἀκόμη ὁ Πιττάκης καὶ ὁ Ραγκαβῆς, καὶ γυρίζοντας

7. *Ὁ Μέντωρ* 73, 2004, 109-222.

στὴν πόλη βρῆκαν ἀκόμη ἄλλους δέκα Ἀθηναίους, ὅπως ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Γεώργιος Χριστιανὸς Gropius, ὁ Ἰωάννης Κοκκώνης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μάμουκας, ποὺ δέχτηκαν νὰ εἶναι ἱδρυτικὰ μέλη. Ἡ αἴτηση καὶ τὸ σχέδιο τοῦ Ὀργανισμοῦ ὑποβλήθηκαν στὸν Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλὸ καὶ φυσικὰ ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία στὶς 15/27 Ἰανουαρίου.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, σωματεῖο ἰδιωτικό, ξεκίνησε τὴ δράση της μὲ μόνο στήριγμα τὰ χρήματα ποὺ θὰ συγκέντρωνε ἀπὸ τὶς εἰσφορὲς τῶν μελῶν της, πράγμα ποὺ δείχνει αἰσιοδοξία. Ἡ πρώτη συνέλευση τῶν ἑταίρων της ἔγινε στὴν Ἀκρόπολη στὶς 28 Ἀπριλίου τοῦ 1837. Εἴκοσι τέσσαρα μόνο ἀπὸ τὰ ἱδρυτικὰ μέλη της παραβρέθηκαν, οἱ ὁποῖοι ἐξέλεξαν Πρόεδρο τὸν Φαναριώτη λόγιο, λογοτέχνη, πολιτικὸ καὶ διπλωμάτη καὶ τότε Γραμματέα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλό. Ἀντιπρόεδρος ἐξελέγη ὁ παιδαγωγὸς Ἰωάννης Κοκκώνης, Ὑποέφορος τῶν ἀρχαιοτήτων νήσων ἐπὶ Weissenburg, Γραμματεὺς ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, Φαναριώτης καὶ αὐτός, ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ στὴν ἀρχή, ποιητὴς καὶ πεζογράφος, ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν στὰ χρόνια τῆς ἵδρυσης τῆς Ἑταιρείας, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας ἀπὸ τὸ 1843, καὶ κατόπιν διπλωμάτης καὶ πολιτικός. Ταμίας τῆς Ἑταιρείας ἐξελέγη ὁ Ἀνδρέας Κομπατῆς, τραπεζίτης καὶ φίλος τοῦ Μπέλλιου, καὶ μέλη τῆς Ἐφορείας ὁ Κυριακὸς Πιττάκης, ὁ Γεώργιος Χριστιανὸς Gropius, πρόξενος τῆς Αὐστρίας, ὁ γιατρὸς Πέτρος Ἠπίτης καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Δημήτριος Φωτίλας.

Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ἡ Ἑταιρεία ἔγινε ὁ κύριος παράγοντας τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπέκτησε, διεθνῶς, ἐξέχουσα θέση στὴν ἀποκάλυψη, μελέτη, ἀναστήλωση καὶ δημοσίευση τῶν ἑλληνικῶν μνημείων.

Τὸ 1837 εἶναι σημαντικὴ χρονιὰ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ τὴ μονομελῆ Ὑπηρεσία ποὺ ἐκδίδει τὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογικὴ* δημιουργεῖται στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαίων διχασμός. Δροῦν καὶ ἐνεργοῦν ταυτόχρονα ἡ Ὑπηρεσία μὲ προϊστά-

μενο τὸν Πιττάκη ποὺ ἀσκεῖ τὴ δική του πολιτικὴ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἑταιρεία ποὺ ἔρχεται σὲ βοήθεια τοῦ κράτους καὶ ἡ ὁποία σὲ λίγα χρόνια θὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ θὰ ὑποκαταστήσει τὴν Ὑπηρεσία γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Παρὰ τὸ ὅτι Ὑπηρεσία καὶ Ἑταιρεία ἀποβλέπουν στὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἴδιου σκοποῦ, οἱ ἐνέργειές τους διακρίνονται μεταξύ τους μὲ σαφήνεια καὶ δὲν συγχέονται ποτέ.

Τα *Πρακτικα* (*ΠΑΕ*). Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εὐθὺς μὲ τὴν ἵδρυσή της ἐξέδωσε καὶ περιοδικὸ μὲ τὸν τίτλο *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν*. Ἕως τὸ 1879 περιεῖχε τὴν ἐτήσια ἔκθεση τοῦ Γραμματέως της, κατόπιν ὅμως δημοσιεύονταν σ᾽ αὐτὰ οἱ ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ γίνονταν σ᾽ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι τὸ περιοδικὸ αὐτὸ ἔγινε τὸ συστηματικὸ ἀρχεῖο τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ ἀνελλιπὴς ἔκδοσή του ἀριθμεῖ ἕως τὸ 2010 συνολικὰ 165 τόμους.

Πλεονεκτοῦσε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἔναντι τῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ Ὑπηρεσία διέθετε μόνο τὸν Πιττάκη μὲ βοηθὸ τὸν Ἰατρίδη, ἐνῶ τὴν Ἑταιρεία τὴν διηύθυνε πλειάδα ἀνθρώπων μορφωμένων, μὲ σημαντικὲς θέσεις στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία. Ἀπὸ τὸ κράτος δὲν περίμεναν ἐνίσχυση, αὐτὸ εἶχε ἀποκλεισθεῖ ἐξ ἀρχῆς, ἔλπιζαν ὅμως στὴν ἠθική του βοήθεια, στὶς συνδρομὲς τῶν μελῶν καὶ στὶς δωρεές.

Τροπος ευρεσης πορων. Ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονικὴ δὲν ὑπάρχουν ἄχρηστα ἀρχαῖα. Εἶναι ἀντίληψη ποὺ γεννήθηκε κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ὅταν οἱ ἀρχαιότητες ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενα συλλογῆς ἀπὸ ἰδιῶτες καὶ στὰ ὑποτυπώδη μουσεῖα τῆς Ἀθήνας συσσωρεύονταν ἐπιτύμβιες στῆλες. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἦταν πολὺ ἰσχυρὴ ἀκόμη καὶ σὲ ἀρχαιολόγους. Ὁ Πιττάκης καὶ ὁ Κουμανούδης εἶχαν συλλογές[8], ὁ Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος καὶ ὁ Παῦλος Λάμπρος ἐμπορεύονταν τὶς ἀρχαιότητες.

8. *Ὁ Μέντωρ* 80, 2006, 88-99.

Πρώτη φάση τῆς ἀρχαιοφιλίας εἶναι ἡ συλλογὴ θραυσμάτων μαρμάρων ἀπὸ διάσημα μνημεῖα, κάτι ποὺ γινόταν στὴν Ἀκρόπολη τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση, ἰδίως ἀπὸ τὰ πληρώματα τῶν πολεμικῶν συμμαχικῶν πλοίων. Ἡ ἀπόσπαση ἀρχαίων λίθων ἢ θραυσμάτων ἀρχαίων μελῶν ἦταν μόδα κατὰ τὸν 19ο αἰώνα. Συλλογεὺς τέτοιων ἀναμνηστικῶν ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Μπέλλιος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς δὲν παρέλειπε νὰ ἀποσπᾶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ μνημεῖα[9]. Μερικὰ ἀρχαῖα τοῦ χάρισε ὁ Πιττάκης.

Ἐκποίηση ἀρχαίων, ἀχρήστων ἢ διπλῶν, προβλέπεται μὲ τὸ ἄρθρο 14 τοῦ νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς Ἀντιβασιλείας, καὶ σχετικὰ εἶναι τὰ ἄρθρα 77 καὶ 79. Ὁ νόμος στὸ ἄρθρο 44 §1 προνοεῖ «περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως ἢ ἄλλων ἐκποιήσεων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἀντικειμένων κατὰ τὰ ἄρθρα 12-15». Τὸ ἄρθρο 14 μνημονεύει ἄχρηστα ἀντικείμενα, προφανῶς ἀρχαιότητες: «Ἀλλ' ἡ ἐκποίησις τινῶν ἀντικειμένων, εἴτε ὡς εὑρισκομένων διπλῶν εἰς τὴν συλλογήν, εἴτε ὡς κατασταθέντων ἀχρήστων, ἐπὶ σκοπῷ προσκτήσεως ἄλλων σημαντικωτέρων, δὲν ἐμποδίζεται».

Χαρακτηρισμὸς ὡς ἀσημάντων ἢ περιττῶν ἀρχαίων γινόταν μὲ μεγάλη ἐλευθεριότητα μὲ τὰ ἄρθρα 76-79 τοῦ νόμου, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Γενικὸς Ἔφορος εἶχε ἁρμοδιότητα νὰ κηρύξει ὅτι ὁρισμένες ἀρχαιότητες «εἶναι ἀσήμαντοι καὶ περιτταὶ εἰς τὴν Ἐπικράτειαν», καὶ ἔτσι ἐπιτρεπόταν ἡ ἐλεύθερη ἐξαγωγή τους. Καὶ ὁ Ross καὶ ὁ Πιττάκης χαρακτήρισαν πολλὰ ἀρχαῖα ὡς ἀσήμαντα ἢ ὅμοια μὲ ἄλλα καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐξαγωγή τους[10]. Δὲν εἶναι γνωστὸ οὔτε θὰ γίνει ποτὲ γνωστὸ πόσα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ποὺ βρίσκονται σὲ μουσεῖα τοῦ Ἐξωτερικοῦ ἢ σὲ συλλογὲς ἔφυγαν νόμιμα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἢ ἦσαν ἀποστολὲς ἀρχαιοκαπήλων. Ὁ ἀριθμός τους καὶ τὸ εἶδος τους μπορεῖ νὰ πιστοποιηθεῖ μόνο μὲ λεπτομερῆ μελέτη τοῦ ἀρχείου τῆς Ὑπηρεσίας, κάτι σήμερα ἀδύνατο.

---

9. *Ὁ Μέντωρ* 73, 2004, 177, 183, 186, 190, 196, 198.

10. *Αὐταπάτη* 127-130.

Δὲν νομίζω ὅτι ἐφαρμόστηκαν ποτὲ ὁρισμένες διατάξεις τοῦ νόμου, ὅτι δηλαδὴ πουλήθηκαν ποτὲ ἀρχαιότητες γιὰ πορισμὸ ἀπὸ τὸ κράτος χρημάτων. Βέβαιο ὅμως εἶναι ὅτι συχνὰ διδόταν ἡ ἄδεια σὲ ξένους νὰ ἐξάγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ ἀρχαιοκαπήλους, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τὰ χαρακτήριζε ὡς συνήθη ἢ ἄνευ ἀξίας.

Εἶναι διαπιστωμένο ὅτι κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία τῶν μικρῶν ἀρχαίων, θραυσμάτων ἀγγείων, λύχνων, κολοβωμένων γλυπτῶν, ἦταν διάφορη τῆς σημερινῆς. Τότε τὰ θεωροῦσαν περίπου ἄχρηστα, ἐκτὸς καὶ ἂν ἔσωζαν ἄρτιες καὶ ἀσυνήθεις παραστάσεις. Π' αὐτὸ δὲν παραξενεύει ὅτι στὶς 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1837 ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, Γραμματεύς της, ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Παιδείας νὰ δοθεῖ ἡ ἄδεια τὰ κρινόμενα ὡς ἄχρηστα ἀρχαῖα τῶν ἀνασκαφῶν νὰ παραχωροῦνται στὴν Ἑταιρεία, ἡ ὁποία θὰ τὰ διένεμε μὲ τὴ μέθοδο τοῦ λαχείου. Ἡ ὄχι ἀπροσδόκητη γιὰ τὴν ἐποχὴ πρόταση, ἄγνωστη καὶ χωρὶς συνέχεια, εἶναι τούτη:

> «Πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις εὐηρεστήθη μέχρι τοῦδε δραστηρίως νὰ ὑποστηρίξῃ, καὶ ἰδίως πρὸς αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας, ἐκρίθη ἀναγκαῖον ὥστε τῶν συνδρομητῶν αὐτῆς ὁ ζῆλος νὰ κεντᾶται, ἢ δυνατόν, καὶ διὰ τῆς ἐλπίδος ὅτι αἱ συνεισφοραί των δὲν θέλουν μένει παντάπασιν ἀτελεσφόρητοι δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, καὶ διὰ τῆς πιθανότητος τοῦ νὰ ἀποκτήσωσιν εἰς ἰδιοκτησίαν των τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀνευρισκομένων ἀντικειμένων· πολλὰ τῶν ἀνευρισκομένων εἶναι θρύμματα μόνα, ἢ λύχνοι, χωρὶς γραφάς, ἢ ἄλλα ὅμοια, μηδεμίαν μὲν διὰ τὸ Κεντρικὸν Μουσεῖον ἀξίαν ἔχοντα, διὰ δὲ τὸν ξένον φίλον τῆς ἀρχαιότητος, ὅστις δυσκόλως δύναται ν' ἀποκτήσῃ τοιαῦτα, θεωρούμενα ὡς πολύτιμα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ αἰτήσω ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας τὸ δικαίωμα ὥστε ὅσα ἀρχαῖα ἀντικείμενα ἀνευρισκόμενα, κρίνωνται ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κ(εντρικοῦ) Μουσείου ὡς ὀλίγου λόγου ἄξια, νὰ παραχωρῶνται εἰς τὴν Ἑταιρίαν, ἥτις νὰ τὰ διανέμῃ δι' ἑνὸς εἴδους λαχείου εἰς τὰ μέλη της ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐπικρατείας.

> Συγχρόνως σπεύδω κατὰ τὸ 9 ἄρθρον τοῦ διοργανισμοῦ τῆς ἑταιρίας νὰ προσφέρω ἐν ὀνόματι αὐτῆς διὰ τὸ Κεντρικὸν Μουσεῖον τὰ μέχρι τοῦδε εἰς διάθεσίν της ὄντα κατὰ τὸν ἔγκλειστον κατάλογον ἀρχαῖα ἀντικείμενα, προερχόμενα ἀπὸ προσφορὰς τῶν μελῶν της»[11].

ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Πρώτη πράξη τῆς Ἐφορείας τῆς Ἑταιρείας ἦταν ἡ ἐκλογὴ σφραγῖδος, αὐτῆς ποὺ γνωρίζουμε ὅλοι, ἡ Ἀκρόπολη μὲ τὸ Διονυσιακό, σύμφωνα μὲ τὴν παράσταση νομίσματος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἡ φιλοτέχνηση τῶν διπλωμάτων τῶν μελῶν. Τὸ δίπλωμα εἰκόνιζε τὴν Ἀκρόπολη ἀπὸ τὰ δυτικά, μὲ ἀναστηλωμένα τὰ μνημεῖα, ὅπως ἐπιθυμοῦσαν τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας, καὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ὀνόματα ἐνδόξων καλλιτεχνῶν καὶ τόπων τῆς ἀρχαιότητας[12].

Ἡ Ἑταιρεία ξεκίνησε μὲ μεγάλες φιλοδοξίες: πρῶτα πρῶτα νὰ ἀποκαλύψει τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου, ἐπιχείρηση ποὺ προσέκρουσε σὲ δυσκολίες καὶ ἐγκαταλείφθηκε προσωρινά. Ἀντίθετα ἡ ἀνασκαφὴ γύρω ἀπὸ τὸν Πύργο τῶν Ἀνέμων, ὁ ὁποῖος ἦταν μισοχωμένος, ἐπιτυγχάνει. Ἀνοίχτηκε μία τάφρος γύρω του ὡς τὴν κρηπίδα τοῦ μνημείου καὶ χτίστηκε ὀκταγωνικὸς τοῖχος γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὰ χώματα τοῦ ἐδάφους ποὺ τότε βρισκόταν σὲ ὑψηλότερο ἀπὸ ὅ,τι σήμερα ἐπίπεδο. Στὴν κατάσταση αὐτὴ θὰ μείνει τὸ μνημεῖο ἐπὶ πολλὰ χρόνια, ἕως ὅτου ὁ χῶρος βρεῖ τὴ σημερινὴ μορφή.

Ἡ Ἑταιρεία οὔτε εἶχε οὔτε ἔχει κρατικὲς ἁρμοδιότητες. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τὶς ἐργασίες της τὶς ἔκανε μὲ κρατικοὺς ὑπαλλήλους, μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ κράτους καὶ γιὰ χάρη τοῦ κράτους. Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Ἑταιρεία εἶναι ὅτι εἶχε καὶ ἔχει πάντα σκοπὸ στὶς ἐνέργειές της, καὶ τὸν σκοπὸ τὸν ἐπιδιώκει διαρκῶς, ἔστω κι ἂν φαίνεται ὅτι κάποτε ξεχνᾶ κάποιες λεπτομέρειες. Ὁ σκοπός της, τὸ καλὸ τῶν μνημείων καὶ ἡ ἐπιστημονική τους μελέτη καὶ ἀποκατάσταση,

---

11. ΑΑΕ 29/1837· *Ὁ Μέντωρ* 59, 2001, 104-105.

12. Στὴν *Ἱστορία* 207-210 ἀπεικονίζονται καὶ οἱ τέσσερις τύποι τῶν διπλωμάτων.

εἶναι μόνιμος καὶ σταθερός, καὶ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν πολιτική. Ἐπηρεάζεται μόνο ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐπιστημονικὲς δυνάμεις καὶ δυνατότητες, καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὴν οἰκονομική της κατάσταση. Ἀποτέλεσε καὶ ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸ συμπλήρωμα τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁρισμένα φιλόδοξα μέλη της, μὲ ἰσχυρὴ κομματικὴ τοποθέτηση, προσπάθησαν στὸ παρελθόν, 1894, 1988, 2002, γιὰ προσωπικὸ ὄφελος, νὰ ἀλλάξουν τὴν πορεία της καὶ τὸν σκοπό της.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Παρθενῶνος τέθηκε ὡς ἕνας, καὶ πρῶτος, σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας. Εἴδαμε πὼς καὶ ὁ Ross καὶ ὁ Πιττάκης στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης συγκέντρωναν τὸ ἐνδιαφέρον τους. Τὸ 1839 ἡ Ἑταιρεία ἐπιχειρεῖ καὶ αὐτή, μὲ τὸν Πιττάκη, ἀνασκαφὴ γύρω ἀπὸ τὸν Παρθενώνα, στὰ Προπύλαια, στὸ Ἐρέχθειο καὶ στὸν χῶρο τοῦ ναοῦ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Ρώμης. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀκόμη ἀνασκαφὲς καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ γίνονταν καὶ γιὰ τὸ ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἀκρόπολης τὸ κάλυπταν οἱ δεκάδες χιλιάδες κυβικὰ πρόσθετων ὑλῶν τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, μέσα στὶς ὁποῖες φυσικὰ ὑπῆρχαν πολύτιμα λείψανα τῆς ἀρχαιότητας, ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα ἑκατοντάδων νεκρῶν.

Παρὰ τὴ δραστηριότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐφορείας τῆς Ἑταιρείας, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ἑταίρων της εἶχε ἀρκετὰ ψυχρανθεῖ. Τὸ 1842 ἀποστέλλεται σ' αὐτοὺς ἡ *ἐγκύκλιος τῶν καθυστερούντων*[13], μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται ἡ πληρωμὴ τῶν συνδρομῶν ποὺ ὄφειλαν. Καὶ αὐτὴ μένει χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἔτσι ἡ Ἑταιρεία στρέφεται πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο καὶ ζητεῖ τὴ λύση τοῦ προβλήματος μὲ ἄλλο τρόπο. Προτείνει στὴν κυβέρνηση νὰ κατεδαφίσει αὐτὴ τά «τουρκικὰ καὶ ἄλλα βαρβαρικὰ τείχη καὶ οἰκοδομήματα, σεσαθρωμένα, ἑτοιμόῤῥοπα καὶ ἄλλα καταπεσόντα, ἀσχημίζοντα τὸν τόπον καὶ πολλάκις ἴσως καλύπτοντα ἐπιγραφὰς καὶ γλυπτικὰ ἀντικείμενα», καὶ ἡ Ἑταιρεία νὰ καρπωθεῖ τὴν ἀξία τῶν ἀχρήστων λίθων ποὺ θὰ πουληθοῦν στοὺς ἐργολάβους τῆς Ἀθήνας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὴν πόλη, ποὺ χτιζόταν τότε μὲ πυρετώδη ρυθμό.

---

13. **ΕΔΑΕ* 5, 1989, 24-27.

Μὲ τοὺς μικρούς της πόρους ἡ Ἑταιρεία συνέχισε τοὺς καθαρισμοὺς στὴν Ἀκρόπολη, καθάρισε τὸν σηκὸ τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκεῖ τζαμιοῦ, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν Ραγκαβῆ[14] «ἐφυλάτταμεν ὡς ὑλικὸν καὶ προφανὲς μέτρον ἀναλογίας μεταξὺ τῶν προγόνων ἐξ ὧν καταγόμεθα καὶ τῶν τυράννων, ὧν ἀποσείσαμεν τὸν ζυγόν. Ἀλλ' ὡς νὰ συνῃσθάνθη τὴν εἰρωνείαν τῆς διατηρήσεώς του, ὡς νὰ μὴ ὑπέφερε τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ περιπνέον εἰς τὰς στήλας ταύτας, κατέπεσεν αὐτομάτως». Στὴν πραγματικότητα τὸ τζαμὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Ἀκρόπολη βρέθηκε σὲ ἑλληνικὰ χέρια χρησίμευε ὡς στρατώνας στὴν ἀρχὴ καὶ ὡς ἀποθήκη κατόπιν. Προχωρεῖ ὅμως ἡ Ἑταιρεία ἀκόμη περισσότερο· ἀναστήλωσε μερικῶς δύο κίονες τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοποθέτησε ἀρκετοὺς κατώτερους σπονδύλους κιόνων στὴ θέση τους, τουλάχιστον ἔτσι νόμιζαν. Ἀναστήλωσε ἐπίσης 158 μαρμαροπλίνθους τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ σηκοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ἐσωτερικὴ καμένη ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ 1687 ἐπιφάνεια συμπληρώθηκε μὲ κτιστὰ τοῦβλα. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐφαρμόστηκε καὶ στοὺς κίονες τοῦ ναοῦ, λύση ποὺ δὲν ἔδινε βέβαια ἀποτέλεσμα σύμφωνο μὲ τὴν αἰσθητική, ἀλλὰ δὲν ἔβλαψε αἰσθητὰ τὸ μνημεῖο, γιατὶ δὲν χρειάστηκε νὰ λαξευτοῦν οἱ ἐπιφάνειες τῶν μελῶν του, ὅπως ἔγινε μὲ τὶς κατόπιν ἀναστηλώσεις τοῦ Μπαλάνου καὶ ἄλλων, λάξευση ἀναγκαία γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν νέων ἀπὸ μάρμαρο συμπληρώσεων.

Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δράσης της ἡ Ἑταιρεία δὲν ἔκανε καμία τεχνικὴ ἐργασία. Τὸ 1839 ἐκδηλώθηκε ἡ ἐπιθυμία τῆς Ἐφορείας της γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε πολλὲς δεκαετίες μετά. Ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας ἀποτελοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πανελλήνιο σύμβολο ἀνδρείας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Ραγκαβῆ[15] «εἶχε κατακρημνισθῆ ἐπὶ Τούρκων, ὡς μαρτυρῶν ὅτι εἶχον ἐκλείψει τότε αἱ ἀρεταὶ ἃς ἠνίττετο· ἀλλ' ἀφ' οὗ τὰ θαύματα τῆς ἀρχαίας ἀνδρείας ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ἦτον εὔλογον

14. *Σύνοψις* 172, κατὰ τὴ συνέλευση τῶν ἑταίρων στὴν Ἀκρόπολη στὶς 26 Μαΐου 1843.

15. Αὐτόθι 88.

νὰ ἵσταται πάλιν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας του βάσεως ὁ λέων οὗτος, ἐνθυμίζων ὅτι ὁ Ἕλλην ἀποθνήσκει ἀλλὰ δὲν νικᾶται». Ἡ ἔλλειψη ἐπαρκῶν πόρων ἐμπόδισε τὴν τότε, πρόωρη, ἀναστήλωση τοῦ λέοντος.

Ἐκδήλωσε ὅμως κατὰ τὴν πρώτη της συνέλευση στὸν Παρθενώνα, στὶς 28 Ἀπριλίου 1837, τὸ αἴτημα γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ καὶ ἐπανατοποθέτηση στὴ θέση τους τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τῆς Ἀφαίας καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος[16]. Μόλις τὸ 1841/42 ἄρχισε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, διὰ τοῦ Πιττάκη καὶ τοῦ Ραγκαβῆ, ἡ ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος. Ἀναστηλώθηκαν 42 σπόνδυλοι, ἕνα κιονόκρανο καὶ 28 μαρμαρόπλινθοι τοῦ ναοῦ[17].

Ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν μνημείων ὠθεῖ τὴν Ἑταιρεία νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἐκμαγεῖα τῶν γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ποὺ εἶχε ἀφαιρέσει ὁ Elgin, ὅπως τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ τῆς Καρυάτιδος τοῦ Ἐρεχθείου. Τὸ 1850 ἡ Ἑταιρεία ἀναστήλωσε τὴ λίθινη σκάλα ποὺ ὁδηγοῦσε στὰ Προπύλαια, τὴ λεγόμενη ἀναβάθρα.

1837. Τα μνημεια του Μεσαιωνος. Μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μερικὰ μέλη τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἔγινε καθολικότερο. Βρισκόμαστε σὲ ἐποχὴ ἄκρατου κλασικισμοῦ. Ἡ Ὑπηρεσία μὲ τὸν Ross καὶ τὸν Πιττάκη ἐξαφανίζει μὲ σύστημα τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῆς Ἀθήνας.

Οἱ ἀρχὲς ποὺ ἔθεσε ὁ Klenze γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας μορφῆς τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τῆς Ἀθήνας τῶν Κλεάνθη-Schaubert ὑπῆρξαν ἡ αἰτία καταστροφῆς πολλῶν μεσαιωνικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων. Τοῦτο προκάλεσε ἐπίσημη ἀντίδραση ποὺ ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν ἔκδοση διατάγματος τοῦ Ὄθωνος[18], τὸ ὁποῖο ὅριζε «νὰ διατηρῶνται αὐτὰ τὰ λείψανα τοῦ μεσαίωνος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νέου σχεδίου τῆς Πρωτευούσης· ἐπί-

16. Αὐτόθι 8.
17. Αὐτόθι 156, 162.
18. *Αὐταπάτη* ἀρ. 206. Διάταγμα τῆς 7/19 Δεκ. 1837.

σης δὲ νὰ φυλάττωνται τὰ ἀνωτέρω, ἂν καὶ εὑρίσκωνται μεμιγμένα μὲ Ἑλληνικὰς εἴτε Ῥωμαϊκὰς ἀρχαιότητας, καὶ νὰ μὴ κατεδαφίζωνται ἄνευ ὁριστικῆς διαταγῆς μας». Παρὰ τὸ καινοτόμο τοῦ διατάγματος, δὲν πέτυχε τὸν σκοπό του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Θὰ περάσουν δεκαετίες ἕως ὅτου ἐκδηλωθεῖ οὐσιαστικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα.

1842. ALEXANDRE RANGABÉ, *ANTIQUITÉS HELLÉNIQUES*. Βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχαιολογίας εἶναι ἡ μελέτη τῶν μνημείων καὶ ἡ δημοσίευση τῶν μελετῶν. Ὁ Μουστοξύδης, παρὰ τὶς πολλὲς ἀσχολίες του, μᾶς ἄφησε μερικὰ δημοσιεύματα. Ὁ Πιττάκης μὲ τὸ βιβλίο του γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὰ κείμενά του στὴν *Ἐφημερίδα* θὰ συνεχίσει ἕως τὴ χρονιὰ τοῦ θανάτου του νὰ δημοσιεύει ἐπιγραφές. Ὁ Ross ἐπίσης μὲ μικρὰ δημοσιεύματα στὸν ἑλληνικὸ Τύπο καὶ αὐτοτελεῖς μελέτες ὑπερέχει ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ ποιότητα τῶν γραπτῶν του. Ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς μετὰ ἀπὸ μερικὲς μελέτες, ποὺ ἦσαν ἀνώτερες τῶν γραπτῶν τοῦ Πιττάκη, ἐμφανίζεται τὸ 1843 μὲ τὸν τόμο τῶν *Antiquités helléniques*, πρώτη ἑλληνικὴ ἀπόπειρα σύνταξης τοῦ corpus τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση, κάτι περισσότερο συγκροτημένο ἀπὸ τὰ ἄτακτα δημοσιεύματα τοῦ Πιττάκη στὴν *Ἐφημερίδα*. Γραμμένο τὸ ἔργο του στὰ γαλλικά, εἶχε ἐλπίδες νὰ γίνει γνωστὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Ἡ συνεχὴς ἐκλογὴ τοῦ Ραγκαβῆ ὡς Γραμματέως ἐξασφάλιζε τὴ συνέχεια τῶν πράξεων τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἀπασχολήθηκε πάλι μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης, τὸ Ἐρέχθειο. Στὴ βόρεια πρόσταση, κάτω ἀπὸ τὴν ὀροφή της σωζόταν ἀκόμη τότε θολωτὴ κατασκευὴ τῶν Τούρκων ποὺ χρησίμευε ὡς πυριτιδαποθήκη. Ἀποφασίστηκε καὶ ἔγινε ἡ κατεδάφισή της. Εἶναι ἐκείνη ποὺ εἶχε ἐνισχύσει μὲ χῶμα ὁ στρατηγὸς Γκούρας, ὅπως καὶ τὸ ὑπόλοιπο Ἐρέχθειο, γιὰ νὰ προστατεύσει τὴν οἰκογένειά του ποὺ κατοικοῦσε μέσα στὸν ναό. Μιὰ βόμβα τουρκικὴ ὅμως, στὶς 12 Ἰανουαρίου 1827, προκάλεσε τὴν κατάρρευση τῆς στέγης τοῦ μνημείου, ποὺ ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὰ συντρίμμια της τὴν οἰκογένεια τοῦ στρατη-

γοῦ. Ὁ Γκούρας εἶχε ἤδη σκοτωθεῖ στὶς 30 Σεπτεμβρίου τοῦ 1826. Ἡ γυναίκα του Ἀσήμω, ἡ Γκούραινα, ποὺ τὸν διαδέχτηκε στὴν ἀρχηγία τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ἀκρόπολης, βρῆκε καὶ αὐτὴ τὸν θάνατο μέσα στὰ ἐρείπια τοῦ Ἐρεχθείου. Τοὺς θανάτους αὐτοὺς θεώρησαν τότε οἱ Ἕλληνες ὡς ἐκδήλωση τῆς θείας δίκης γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ὀδυσσέα Ἀνδρούτσου ἀπὸ τὸν Γκούρα στὶς 4 Ἰουλίου τοῦ 1825. Ὁ Ἀνδροῦτσος βρισκόταν φυλακισμένος στὸν Πύργο τῶν Προπυλαίων, αὐτὸν ποὺ κατεδαφίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸ 1874 μὲ ἔξοδα τοῦ Σλῆμαν, καὶ ἐκεῖ δολοφονήθηκε, καὶ τὸ σῶμα του ρίχτηκε στὸ κενὸ γιὰ νὰ γίνει πιστευτὴ ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀπόπειρας ἀπόδρασής του ἀπὸ τὸν πύργο. Ἕνας Γερμανὸς δημοσιογράφος μνημονεύει[19] τὸ 1843 ὅτι ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀκρόπολη τὴ χρονιὰ ἐκείνη, εἶδε τὸ σχοινὶ μὲ τὸ ὁποῖο προσπάθησε δῆθεν νὰ δραπετεύσει ὁ Ὀδυσσέας, νὰ κρέμεται ἀπὸ ἕνα παράθυρο τοῦ πύργου. Κάτω ἀπὸ τὴ γαλήνια ὄψη τῶν χρυσῶν μαρμάρων τοῦ Βράχου βρίσκεται θαμμένη μιὰ ἱστορία αἵματος καὶ θανάτου, δικαίων καὶ ἀδίκων. Ἡ ἱστορία τῶν μνημείων δὲν σταματᾶ σὲ κείνους ποὺ τὰ δημιούργησαν.

Τὸ 1844 ἡ Ἑταιρεία διεξήγαγε ἀνασκαφὴ καὶ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ Παρθενῶνος, ὅπου ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Μοροζίνη τοῦ 1687 ὑπῆρχε «γιγαντιαίων ἐρειπίων παμμεγέθης σωρός»[20]. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέβλεπε στὴν ἀποκάλυψη γλυπτῶν τοῦ ναοῦ, μάλιστα τῶν μετοπῶν τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τότε 15 βρίσκονταν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, μία στὸ Παρίσι καὶ μία στὴν Ἀθήνα. Σήμερα στὴν Ἀθήνα ὑπάρχει μόνο μιὰ μετόπη τῆς νότιας πλευρᾶς, αὐτὴ ποὺ βρῆκε ὁ Πιττάκης τὸ 1833, καὶ κομμάτια ἄλλων.

1842-1852. Η ΔΙΑΚΟΠΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ *ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ*. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1836 κατοχὴ τῆς θέσης τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Κ. Πιττάκη προκαλοῦσε κατὰ καιροὺς ἔντονες ἀντιδράσεις, ποὺ ἐκδηλώνονταν μὲ δημοσιεύματα στὶς ἐφημερίδες, στὰ ὁποῖα ἀπαντοῦσε ὁ Πιττάκης. Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου *Antiquités*

19. *Αὐταπάτη* 524.

20. *Σύνοψις* 198.

helléniques ἀπὸ τὸν Ραγκαβῆ ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία διακοπῆς τῶν φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὸν Πιττάκη. Οἱ κυβερνήσεις, μετὰ τὴν ἐξάτμιση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ποὺ εἶχε δημιουργήσει ὁ Klenze μὲ τὸ πρόγραμμά του καὶ ὁ Ross μὲ τὴ δραστηριότητά του καὶ τὶς μελέτες του, εἶχαν ἀφήσει τὸν Πιττάκη νὰ συνεχίζει τὶς ἔρευνες στὴν Ἀκρόπολη καὶ νὰ ἀγωνίζεται, πολλὲς φορὲς μάταια, νὰ βρεῖ χῶρο γιὰ νὰ ἀποθέτει τὶς ἀρχαιότητες ποὺ συγκέντρωνε ἢ ἔβρισκε στὶς ἀνασκαφές. Ἡ συνεχὴς αὐτὴ κατάπτωση φαίνεται στὶς δημοσιογραφικὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Πιττάκη, ἡ σπουδαιότερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦταν τῆς γερμανικῆς ἐφημερίδας *Augsburger Allgemeine Zeitung* στὶς 28 Ἰανουαρίου 1843[21], ἡ ὁποία ἐπεσήμανε πολλὰ δυσάρεστα. Στὸ δημοσίευμα, ἄδικο σὲ πολλά, περιγραφόταν ἡ κατάσταση τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος, οἱ κακὲς ἀναστηλώσεις τοῦ Πιττάκη, ὁ τρόπος ποὺ προσπαθοῦσε νὰ προστατεύσει ἀπὸ τὴν κλοπὴ τὰ θραύσματα τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, τὰ κακὰ σχέδια τοῦ Ἰατρίδη στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογική*.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Πιττάκη, ποὺ εἶχε τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐφημερίδας *Αἰών*, δὲν διέψευσε τὶς διαπιστώσεις τῆς γερμανικῆς ἐφημερίδας[22]. Πιθανῶς τὸ γερμανικὸ δημοσίευμα νὰ συνέτεινε στὴν ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης νὰ διακόψει τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐφημερίδος* τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1842 γιὰ λόγους οἰκονομίας, προκειμένου νὰ ἐξοικονομηθοῦν πόροι γιὰ τὴν πληρωμὴ δανείου ποὺ εἶχε παλαιότερα συνάψει ἡ Ἀντιβασιλεία. Ἡ διακοπὴ τῆς *Ἐφημερίδος* διήρκεσε δέκα χρόνια καὶ ἡ Ὑπηρεσία ἔμεινε γιὰ τόσο μεγάλο διάστημα χωρὶς μέσον ἀνακοίνωσης τοῦ ἔργου της.

1844. Μνημεια και Οικονομια. Πολὺ ἐνωρὶς ἔγινε ἀντιληπτὴ ἡ σημασία τῶν μνημείων γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς χώρας. Πρῶτος τὸ ἐπεσήμανε ὁ Ross σὲ ἄρθρο του τὸ 1836[23] καὶ κατόπιν ὁ Πιττάκης στὶς 19 Μαΐου τοῦ 1844, ὅταν μιλώντας στὸν Παρθενώνα γιὰ τὸ ἔργο τῆς

21. *Αὐταπάτη* ἀρ. 258.
22. Αὐτόθι ἀρ. 259, 260.
23. Αὐτόθι ἀρ. 120.

Ἑταιρείας κατὰ τὴ χρονιὰ ποὺ πέρασε – ὁ Ραγκαβῆς ἔλειπε στὸ ἐξωτερικό –, τόνισε ὅτι μὲ τὴν ἀνασκαφή, καὶ κυρίως τὴν ἀναστήλωση, τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὄχι μόνο ἡ Ἑλλὰς θὰ ἦταν εὐτυχέστερη, ποὺ θὰ εἶχε τέτοια ἀριστουργήματα ἀπὸ τὴ θέαση τῶν ὁποίων οἱ νέοι θὰ ὠφελοῦνταν ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς, ἀλλά «καὶ πλοῦτος πολὺς θέλει εἰσρεύσει εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς καθ' ἡμέραν συρροῆς πολλῶν περιηγητῶν. Παράδειγμα τῆς εὐπορίας ταύτης ἔχομεν τὴν Ῥώμην καὶ πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εὐτυχοῦσιν ἀπὸ τὴν εἰσρροὴν τῶν περιηγητῶν, ἕνεκα τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Ἑλλήνων»[24]. Ὁ Πιττάκης βεβαίως δὲν ἀπέβλεπε στὴν τουριστικὴ ἐκμετάλλευση τῶν μνημείων ἀλλὰ προσπαθοῦσε μὲ τὸ δόλωμα τῆς εἰσαγωγῆς συναλλάγματος, νὰ πείσει τὸ κράτος νὰ βοηθήσει τὸν ἴδιο καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

24. *Σύνοψις* 182.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΙΤΤΑΚΗ (Ι)

1844-1847. Περιοδος Ιωαννου Κωλεττη. Κατὰ τὰ χρόνια 1835-1843 ὁ Ἰωάννης Κωλέττης βρισκόταν στὸ Παρίσι, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ συνδέθηκε μὲ πολλοὺς Γάλλους, καὶ ἰδιαίτερα τὸν François Guizot (1787-1874), ἱστορικό, ὑπουργὸ Παιδείας καὶ Ἐξωτερικῶν ἐπὶ Λουδοβίκου Φιλίππου τῆς Γαλλίας (1830-1848). Ὅταν ὁ Κωλέττης γύρισε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1843 καὶ ἀνέλαβε πολιτικὰ ἀξιώματα, ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἐκ μέρους τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων γιὰ τὴ μελέτη τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν περίοδο 1843-1844 ἦλθε στὴν Ἑλλάδα γαλλικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ μὲ διευθυντὴ τὸν Philippe Le Bas. Χάρη στὴν εὔνοια τοῦ Κωλέττη οἱ Γάλλοι κατόρθωσαν νὰ ἀντιγράψουν σχεδὸν πέντε χιλιάδες ἐπιγραφὲς καὶ νὰ κατασκευάσουν πλῆθος ἐκμαγείων, ἰδίως γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως[1], ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ λίγα, ἕως τότε, χρόνια τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ ἔργο τοῦ Philippe Le Bas ὑποστήριξε ὁ Κωλέττης, ὁ ὁποῖος προχώρησε περισσότερο. Οἱ συνεννοήσεις του μὲ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ στὴν Ἀθήνα Θεοβάλδο Piscatory ἐπιστεγάστηκαν μὲ τὴν ἵδρυση, τὸ 1846, τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα, ὁ Ross, ὁ Schaubert, ὁ Hansen, ὁ Laurent ὡς ὑπάλληλοι τοῦ κράτους καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ζωγράφοι καὶ χαράκτες. Τώρα στὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ Γαλλία ἀποφασίζει νὰ ἀσχοληθεῖ ἐντονότερα μὲ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες. Τὸ 1845 ὁρίζεται νὰ στέλλεται στὴν Ἀθήνα γιὰ διαμονὴ καὶ μελέτη τεσσάρων μηνῶν ἕνας ἀρχιτέκτων τῆς Σχολῆς τῆς Ρώμης, τῆς

---

1. *Αὐταπάτη* 190-195.

Villa de Medicis. Ὀνομαστοὶ ἀρχιτέκτονες διάβηκαν τότε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ μελέτησαν τὰ κλασικὰ μνημεῖα της, ἀφήνοντας ὡραῖα σχέδια, τὰ ὁποῖα καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, δὲν παύουν νὰ ἐκφράζουν μιὰ μεγάλη ἐποχὴ ὅπου ὁ ρομαντισμὸς συμβαδίζει μὲ τὸν κλασικισμό. Πρῶτος ἦλθε τὸ 1845 ὁ Θεόδωρος Ballu, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὸ Ἐρέχθειο καὶ μᾶς ἄφησε ἐντυπωσιακὲς ἀναπαραστάσεις μνημείων. Τὸν ἀκολούθησε τὸν ἑπόμενο χρόνο ὁ Alexis Paccard, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Παρθενώνα. Ὁ Jacques Tétaz, ποὺ ἦλθε τὸ 1847, μελέτησε κι ἐκεῖνος τὸ Ἐρέχθειο, ὅπως ὁ Θεόδωρος Ballu. Φιλοτέχνησε ἀναπαραστάσεις τοῦ μνημείου μὲ ἄλλους χρωματικοὺς τόνους καὶ πλησιέστερα πρὸς τὸ κλασικὸ πνεῦμα, μὲ ἐξαίρετη ἀπόδοση τῶν κοσμητικῶν στοιχείων.

Ἀκολούθησαν τὸν ἑπόμενο χρόνο 1848 ὁ Prosper Desbuisson μὲ μελέτη τῶν Προπυλαίων, τὸ 1851 ὁ Louis-Jules André μὲ ἀναπαραστάσεις τοῦ Ἡφαιστείου, τὸ 1855 ὁ Louis-Victor Louvet, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ κάτι πιὸ μακρινό, τὸν ναὸ τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο, καὶ τέλος τὸ 1864 ὁ Louis-François Boitte, ὁ ὁποῖος ξαναμελέτησε τὰ Προπύλαια, τὰ ὁποῖα παρουσίαζαν πλέον νέα ὄψη ἔπειτα ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς καθαρισμοὺς ποὺ γίνονταν στὸ μνημεῖο καὶ τὶς κατεδαφίσεις τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τουρκικῶν προσθηκῶν.

Οἱ ἀποστολὲς ἀρχιτεκτόνων γίνονταν πλέον κανονικά, καὶ ἄλλα μνημεῖα μελετήθηκαν καὶ σχεδιάστηκαν· ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος στὴ Φιγάλεια τῆς Ἀρκαδίας, λεηλατημένοι τὸ 1811 καὶ τὸ 1812 ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν *Ξενίων*[2]. Ἡ πολύτιμη αὐτὴ ἄσκηση τῶν Γάλλων μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῆς Ρώμης συνεχίστηκε στὰ ἑπόμενα χρόνια μὲ τὴ μελέτη φημισμένων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μνημείων, ὅπως τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσῖνος ἀπὸ τὸν Victor Blavette καὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Δελφῶν ἀπὸ τὸν Albert Tournaire. Τὰ ἔργα τους ἔμελλαν νὰ δημιουργήσουν ὁλόκληρη σχολὴ καὶ παρὰ τὰ χρόνια ποὺ πέρασαν τὰ βλέπουμε σήμερα μὲ θαυμασμό.

---

2. Αὐτόθι 15-17, ἀρ. 2.

Ποιά, ὅμως, ἦταν ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀπεικόνισης τῶν μνημείων στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα; Ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀρχαιολογικὴ παραγωγή μας. Δὲν ὑπῆρχαν ἀρχιτέκτονες, δὲν ὑπῆρχαν ζωγράφοι. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα βρισκόταν σὲ προεπιστημονικὸ στάδιο καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι, Πιττάκης, Ραγκαβῆς καὶ ὅποιος ἄλλος, δὲν ἔκριναν ἀναγκαία τὴ σχεδίαση τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἀνασκαφῶν. Τὰ σχέδια τοῦ Ἰατρίδη ποὺ δημοσιεύονταν στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογικὴ* παρουσιάζουν μεταξύ τους ἀνισότητες. Σὲ λίγο ὅμως, τὸ 1844, καὶ ὁ Ἰατρίδης θὰ ἀποσυρθεῖ στὴν Ἀράχωβα. Μερικὲς ἐπιγραφικὲς δημοσιεύσεις ποὺ θὰ κάνει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τὸ 1851 ὡς τὸ 1860 θὰ συνοδεύονται μὲ σχέδια ἐπιγραφῶν ποὺ δὲν προσθέτουν τίποτε στὰ παλαιότερα τῆς *Ἐφημερίδος*. Τὰ πρῶτα ἀξιόλογα ἀρχαιολογικὰ σχέδια καὶ τὰ μόνα γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ φιλοτέχνησε ὁ ἀρχιτέκτονας Παναγῆς Κάλκος γιὰ νὰ εἰκονογραφήσουν τὴ συλλογικὴ ἔκθεση περὶ Ἐρεχθείου ποὺ συνέταξε καὶ δημοσίευσε τὸ 1853 ἐπιτροπὴ ποὺ σύστησε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει ἐπιθυμία τοῦ Εἰρηναίου Θειρσίου[3]. Τὰ σχέδια τοῦ Κάλκου, πρωτοφανῆ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς, δὲν θὰ ξεπεραστοῦν σὲ ἑλληνικὴ δημοσίευση γιὰ πολλὰ χρόνια.

1844. Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΩΛΕΤΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Ἡ ἐκλογὴ στὶς 19 Μαΐου τοῦ 1844 τοῦ πολιτικοῦ, ἀρχηγοῦ τοῦ λεγόμενου Γαλλικοῦ κόμματος, Ἰωάννου Κωλέττη ὡς Προέδρου τῆς Ἑταιρείας (πρωθυπουργὸς ἔγινε στὶς 6 Αὐγούστου), ἀξίωμα τὸ ὁποῖο κράτησε ὡς τὸν θάνατό του στὶς 31 Αὐγούστου 1847, δὲν τῆς ἔφερε κανένα ὄφελος, παρὰ τὸ ὅτι ὁ Κωλέττης ἦταν καλλιεργημένος καὶ εἶχε πραγματικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὰ μνημεῖα. Προσπάθησε νὰ ἐλέγξει τὸν Πιττάκη στὰ ἀνασκαφικὰ καὶ ἀναστηλωτικὰ ἔργα του.

---

3. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου Ἐπιτροπῆς, ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου* (1853).

Μὲ τὴν Ἐπανάσταση τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, ὁ ἀρχιτέκτων Eduard Schaubert ἀπολύθηκε. Στὴ θέση του διορίστηκε τὸν Αὔγουστο τοῦ 1844 ὁ Λύσανδρος Καφταντζόγλου, διευθυντὴς τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Σχολείου[4], ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴ φροντίδα τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ Καφταντζόγλου δὲν ἐνέκρινε τὸν τρόπο ἐνεργείας τοῦ Πιττάκη στὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὶς ἀναστηλώσεις, καὶ ὑπέβαλε σχετικὴ ἔκθεση στὸν Κωλέττη, ὁ ὁποῖος, ἐπίσης, δὲν εἶχε καλὴ γνώμη οὔτε γιὰ τὸν Πιττάκη οὔτε γιὰ τὰ δημοσιεύματά του στὴν *Ἐφημερίδα*. Ἀκολουθώντας τὶς προτάσεις τῆς ἔκθεσης τοῦ Καφταντζόγλου προσπάθησε ὁ Κωλέττης μὲ τὴ δημιουργία *Κεντρικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῶν Ἀρχαιοτήτων* νὰ τὸν χαλιναγωγήσει. Τὸ *Ἐπιμελητήριον* ἦταν παραλλαγὴ τῆς *Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς* τοῦ νόμου τῆς 10/22 Μαΐου 1834[5].

Μὲ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ διατάγματος γιὰ τὴ δημιουργία στὴν Ὑπηρεσία τοῦ νέου συλλογικοῦ ὀργάνου ὁ Κωλέττης κάνει σφοδρὴ κριτικὴ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πιττάκη στὴν Ἀκρόπολη, τὸν κατηγορεῖ γιὰ ἔλλειψη μεθόδου στὴν ἐργασία του, γιὰ ἀμέλεια στὴν προστασία τῶν πολύτιμων εὑρημάτων καὶ γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ Παρθενῶνος, μάλιστα γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ σηκοῦ μὲ τοῦβλα. Ἡ κριτική του ἐκτείνεται καὶ στὸ περιεχόμενο τῆς *Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς*, ποὺ συνέτασσε μόνος ὁ Πιττάκης. Ἡ ἔκδοσή της κατὰ τὸν Κωλέττη ἔπρεπε νὰ ἀνατεθεῖ σὲ ἐπιτροπή, ὥστε, κατὰ τοὺς λόγους του, «θέλει παύσει νὰ κινῇ τὸν οἶκτον καὶ τὸν γέλωτα πάντων τῶν ἀρχαιολόγων καὶ μάλιστα τῶν τῆς μουσοτρόφου Γερμανίας, καθὼς τοῦτο ἔγινε μέχρι τοῦδε διὰ τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὴν ἀμάθειαν τῶν γραφομένων». Οἱ σκληροὶ λόγοι τοῦ Κωλέττη δὲν βελτίωσαν τὴν κατάσταση. Ἡ *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ* ἐξακολούθησε νὰ ἐκδίδεται ἀπὸ μόνο τὸν Πιττάκη κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ οἱ προσπάθειες τοῦ Κωλέττη δὲν τελεσφόρησαν ἐξ αἰτίας τοῦ πρόωρου θανάτου του, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄρνησης τοῦ Ὄθωνος νὰ ὑπογράψει τὸ διάταγμα γιὰ τὸ Κεντρικὸ Ἐπιμελητήριο τῶν Ἀρχαιοτήτων.

---

4. *Αὐταπάτη* ἀρ. 273, 274.

5. Αὐτόθι 178-181 καὶ ἀρ. 281-282.

Φαίνονται λίγο ἁπλοϊκὰ ὅλα αὐτά, οἱ ἀντιθέσεις καὶ οἱ διαφωνίες. Δείχνουν ὅμως τὴ σύγκρουση δύο τάσεων. Ἐκείνης ποὺ ἐκφράζει ὁ Πιττάκης μὲ τὴν αὐταρέσκεια τοῦ αὐτοδίδακτου Ἕλληνα κληρονόμου τῆς ἀρχαιότητας, καὶ ἐκείνης τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ συμβούλου του ἀρχιτέκτονος Λύσανδρου Καυταντζόγλου, ποὺ ἀντιπροσώπευαν μιὰ προοδευτικὴ καὶ δημιουργικὴ μερίδα. Εἶχαν περάσει δέκα χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὰ πράγματα τῆς ἀρχαιολογίας βρίσκονταν σὲ τέλμα. Μὲ τὴν ἔλευση τότε, τὸ 1843, στὴν Ἀθήνα τοῦ Φιλίππου Le Bas καὶ τῶν συνεργατῶν του ὁ Κωλέττης καὶ οἱ σύμβουλοί του ἔκαναν ἀναπόφευκτες συγκρίσεις μὲ τὴ μίζερη κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας.

Ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης, σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας καὶ πρῶτος ἱστορικός της, ἀποδίδει τὴ στασιμότητα τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὰ χρόνια τῆς προεδρίας τοῦ Κωλέττη στὰ πολιτικὰ πάθη: «παρεσύρθη καὶ αὕτη [ἡ Ἑταιρεία δηλαδὴ] εἰς τὴν σφοδρὰν πάλην τῶν τότε πολιτικῶν ἐρίδων καὶ ἀντιζηλιῶν, καὶ ἔσχε πάντας τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους τοῦ Προέδρου καθ' ἑαυτῆς, ἢ τουλάχιστον ἀδιαφόρους καὶ ψυχρούς»[6]. Τὸ ἐπιχείρημα εἶναι μερικῶς σωστό. Μία αἰτία τῆς στασιμότητας ἦταν ὁ Πιττάκης, κύριος παράγων στὴν Ἑταιρεία· δεύτερη ὁ ἀφελὴς ἐρασιτεχνισμὸς τῶν ἀνθρώπων της καὶ ἀκόμη τὸ γιγάντιο τοῦ ἐγχειρήματος ποὺ εἶχε ἀναλάβει νὰ ἐπιτελέσει ἡ Ἑταιρεία.

Ὁ Πιττάκης γνωρίζοντας τὶς διαθέσεις τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ Καφταντζόγλου προσπάθησε, μὲ τὴ δημοσίευση ἑπτὰ ἄρθρων στὴ φιλική του ἐφημερίδα *Αἰών* (8 Ὀκτ. 1844-17 Ἰαν. 1845), νὰ προβάλει τὸ ἀρχαιολογικό του ἔργο, κυρίως τὸ μουσειακό[7]. Μὲ τὰ διεξοδικά του κείμενα μᾶς προσφέρει πολὺ καλὴ περιγραφὴ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας του, τρόπου ἐντελῶς ἐμπειρικοῦ, ποὺ δείχνει συγχρόνως πόσο μόνος ἦταν καὶ χωρὶς βοήθεια.

---

6. *Ἱστορικὴ Ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος* (Ἀθήνησιν 1879) 27.

7. *Αὐταπάτη* ἀρ. 280.

Οι ξενοι αναστηλωτες. Τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτη ἀποτελοῦσαν ἀνεξάντλητη πηγὴ ἱστορικῶν ἐπιστημονικῶν πληροφοριῶν. Κατὰ τὸν 19ο αἰώνα ἡ συρροὴ στὴν Ἑλλάδα περιηγητῶν ἀπ' ὅλη τὴν Εὐρώπη ἀποτελεῖ ἕναν συνεχῆ χείμαρρο μὲ ἀποκορύφωμα τὰ γύρω ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση καὶ κατὰ τὴ διάρκειά της χρόνια. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Ὄθωνος συνεχὴς ἦταν ἡ ἔλευση στὴν Ἑλλάδα, κυρίως στὴν Ἀθήνα, περιηγητῶν καὶ λογίων, οἱ ὁποῖοι μποροῦσαν πλέον νὰ μελετοῦν τὰ μνημεῖα τῆς πόλης ἐλεύθερα. Ἕως τὴν ἀποχώρηση τῶν Τούρκων ἡ Ἀκρόπολη ἦταν σχεδὸν ἀπρόσιτη στρατιωτικὴ βάση καὶ μόνο μὲ εἰδικὴ ἄδεια, ποὺ δινόταν συνήθως ἔπειτα ἀπὸ δεκασμὸ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς ἢ μὲ τὴ μεσολάβηση τῶν διπλωματικῶν ἐκπροσώπων τῆς χώρας τοῦ ἐπισκέπτου.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Ἰωάννου Κωλέττη, μὲ τὴν ἵδρυση τὸ 1846 τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν (École Française d'Athènes), ἡ διαμονὴ τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων στὴν Ἀθήνα ἀποκτᾶ μονιμότητα. Ἡ Ἀκρόπολη γίνεται τὸ μεγάλο πεδίο μελέτης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἄσκησης τῶν μαθητῶν τῆς παλαιότερης Γαλλικῆς Σχολῆς στὴ Ρώμη (Villa de Medicis). Οἱ Γάλλοι μαθητὲς τῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα συνεργάζονται μὲ τὴν Ἑταιρεία (μέσῳ τοῦ Ραγκαβῆ) καὶ μὲ τὴν Ὑπηρεσία. Ὁ Πιττάκης τοὺς παρέχει κάθε ἐξυπηρέτηση, πράγμα ποὺ εἶχε ἀρνηθεῖ στὸν Ross καὶ κατόπιν στὸν Ραγκαβῆ. Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Σχολῆς ὁ Prosper Desbuisson βοήθησε στὴν ἀναστήλωση τῆς ἀναβάθρας τῶν Προπυλαίων καὶ ὁ Alexis Paccard ὁλοκλήρωσε τὴν ἀναστήλωση τῆς πρόστασης τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου. Ἡ ἀφέλεια τοῦ Πιττάκη καὶ ἡ ἄγνοια τῶν ἐπιστημονικῶν κανόνων τῶν ἀναστηλώσεων τὸν ὠθεῖ τὸ 1845 στὴν πρόταση νὰ ἀνακατασκευαστοῦν οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος καὶ ὁ χῶρος τοῦ σηκοῦ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς μουσεῖο[8].

8. *Αἰὼν* φ. 588, Σάβ. 6 Ἰαν. 1845.

Οι ιδεες περι αναστηλωσεων. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἑταιρείας εἶχαν συγκεχυμένη εἰκόνα τῶν ἀναστηλώσεων καὶ αὐτὴν προσπαθοῦσαν νὰ πραγματοποιήσουν. Ὁ Πιττάκης, ἀπόλυτος κύριος τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὸ 1836 ἕως τὸ 1863, ἀποφασιστικὸς ἀπὸ τὴ νεότητά του καὶ ἀνίδεος ὡς πρὸς τὸν τρόπο χρήσης τῶν μνημείων, ἔκανε τὶς πιὸ παράτολμες ἀναστηλώσεις μὲ ταχύτητα καὶ μὲ τὰ μέσα καὶ τὶς γνώσεις ποὺ διέθετε, δηλαδὴ μὲ κακὸ τρόπο καὶ κακὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ Ραγκαβῆς εἶχε περίπου τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις, ἀλλὰ δὲν τοῦ δόθηκαν οἱ εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἀσκήσει τὶς τυχὸν γνώσεις καὶ ἱκανότητες ποὺ εἶχε στὸ πεδίο αὐτό. Ἐξ ἀρχῆς ὅμως ἔθεσε, στὴν αἴτηση γιὰ τὴν ἔγκριση ἵδρυσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ στὸν πρῶτο Ὀργανισμό της τοῦ 1837, ὅτι σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας ἦσαν καί «αἱ ἀνεγέρσεις καὶ συμπληρώσεις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μνημείων».

Ὁ Πιττάκης ἔκανε τὶς ἀναστηλώσεις καὶ τὶς ἀνασκαφὲς μὲ τὸ πάθος νὰ ἀποδείξει τὸ μεγαλεῖο τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ συνεπῶς καὶ τὴ δική του ἀνωτερότητα, κατευθεῖαν ἀπογόνου τους. Ὁ Ραγκαβῆς, ὡς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας, θεωροῦσε ὅτι ἡ «ἐκ νέου σχεδὸν ἀνέγερσις» τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως «προσαρτᾷ οὕτως εἰπεῖν τὸν αἰῶνα μας εἰς τὸν τοῦ Περικλέους καὶ Κίμωνος».

Μὲ αὐτὲς τὶς ἰδέες ὡς κινητήριο δύναμη ἔγιναν οἱ ἀναστηλώσεις στὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ὄθωνος. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ πρώτη ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ποὺ κατὰ μέρος ἔγινε ἀπὸ τὸν Ross καὶ τοὺς συνεργάτες του ἀρχιτέκτονες, καὶ συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν Πιττάκη.

Παρὰ ταῦτα καὶ ὁ Ross δὲν εἶχε ἀκριβῆ ἰδέα γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ δυσκολία τῶν ἀναστηλώσεων τῶν κλασικῶν μνημείων. Σὲ μιὰ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τῆς 29 Ἰανουαρίου 1843, δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα *Augsburger Allgemeine Zeitung* καὶ γραμμένη, ὅπως εἶναι πολὺ πιθανό, καθ' ὑπόδειξη τοῦ Ross[9], θεωρεῖται, ὡς πρὸς τὸν Παρθενώνα, ὅτι «ἡ ἀναστήλωσή του δὲν εἶναι σὲ καμία περίπτωση συνδεδεμένη μὲ τόσο μεγάλες δυσκολίες ὅπως θὰ σκεπτόταν κανείς.

---

9. *Αὐτοπάτη* ἀρ. 258.

Τουλάχιστον θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναστηλώσει τὴν ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ἐὰν ὑπῆρχαν τὰ ἀπαραίτητα χρηματικὰ ποσά. Οἱ διάσπαρτοι σπόνδυλοι τῶν κιόνων εἶναι ἀρκετὰ πολυάριθμοι καὶ συνήθως καλὰ διατηρημένοι». Ἡ τελευταία φράση περιγράφει τὸν τρόπο τῶν ἀναστηλώσεων τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Οἱοδήποτε ἀρχιτεκτονικὸ μέλος μποροῦσε νὰ μπεῖ σὲ οἱαδήποτε θέση τοῦ μνημείου ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέτρεπαν ἡ μορφή του καὶ οἱ διαστάσεις του. Σκορπισμένοι σπόνδυλοι μποροῦσαν νὰ ἀπαρτίσουν μερικῶς ἕναν κίονα, ἀρκεῖ περίπου νὰ ταίριαζαν. Ἦταν ἀδιάφορο σὲ ποιὰ πλευρὰ καὶ σὲ ποιὸν κίονα τοῦ ναοῦ ἀνῆκαν.

Τὴν ἀταξία τῶν ἀναστηλώσεων τοῦ Πιττάκη διεπίστωσε ἡ κυβέρνηση καὶ προσπάθησε νὰ ἐπιβάλει κάποια τάξη. Πρῶτο μέτρο ποὺ ἔλαβε ὁ τότε, τὸ 1844, πρωθυπουργὸς Ἰωάννης Κωλέττης ἦταν ὁ διορισμὸς στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ ἀρχιτέκτονος Λυσάνδρου Καφταντζόγλου, Διευθυντοῦ τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Σχολείου, σήμερα Σχολῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Κύριο ἔργο τοῦ Καφταντζόγλου ἦταν, κατὰ τὸ ἀπὸ 26 Αὐγούστου 1844 διάταγμα τοῦ διορισμοῦ του, «τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, μάλιστα δὲ τὰ τῆς Ἀκροπόλεως». Ὁ ἀρχιτέκτων εἶχε ἀκόμη καθῆκον «νὰ γνωμοδοτῇ περὶ πάσης ἀνασκαφῆς, ἐπισκευῆς καὶ ἀνεγέρσεως ἀρχαιοτήτων».

Ὁ Καφταντζόγλου δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὶς ἀναστηλωτικὲς καὶ ἀνασκαφικὲς ἐνέργειες τοῦ Πιττάκη. Τὸν ἐνοχλοῦσε ἡ ἀναστήλωση τοῦ Ἐρεχθείου ἀπὸ τὸν Paccard, θεωροῦσε ὅτι οἱ ξένοι ἐμφανίζονταν «εἰς τρόπον τινὰ ἐλεγχόντων τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησιν ἐπὶ ἀφιλοκαλίᾳ καὶ ὡς παραμελοῦσαν τὰς ἀρχαιότητας»[10]. Κατηγόρησε τὸν Πιττάκη ὅτι δὲν ἔλαβε τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ νὰ προλάβει τὴν πτώση μιᾶς πλευρᾶς τῆς Πινακοθήκης τῶν Προπυλαίων, πράγμα ποὺ ἔκανε ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1854, μὲ τὴ στερέωση τῶν θεμελίων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς της, ὄχι ὅμως μὲ μεγάλη ἐπιτυχία.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κωλέττης εἶχε σχηματίσει κακὴ ἰδέα γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ Πιττάκη καὶ τῆς Ἑταιρείας. Μάλιστα γιὰ τὴ

10. Ἔγγραφό του τῆς 29 Ἰαν. 1846.

συμπλήρωση τοῦ ἀναστηλωμένου βορείου τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος λέγει, σὲ εἰσηγητικὴ ἔκθεση διατάγματος[11], ὅτι ὁ Πιττάκης «Ἐφαντάσθη δὲ προσέτι καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Παρθενῶνος, ὅθεν τοὺς ὁλομαρμάρους τοίχους ἐπεσκεύασεν ἀπειροκάλως μὲ ὀπτὰς πλίνθους, προσράψας εἰς Βασιλικὴν πορφυρᾶν χλαμύδα καραβόπανον!!», φράση ποὺ ἀπηχεῖ τὶς ἀπόψεις τοῦ Καφταντζόγλου. Ὁπωσδήποτε ὁ Κωλέττης ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἀρχαῖα, καὶ ἂν ζοῦσε περισσότερα χρόνια ἴσως ἡ κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας νὰ βελτιωνόταν.

1845. Το πρωτολειο του Σ.Α.Κ. Η πορεια του. Τὸ 1845 ἐκδόθηκε στὸ Βελιγράδι ἕνα μικρὸ βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τὴν σήμερον. Ἔγραψε Σ.Α.Κ.». Τὰ ἀρχικὰ κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα κρύβεται ὁ συγγραφεὺς σημαίνουν Στέφανος Ἀθανασίου Κουμανούδης. Πρόκειται γιὰ τὸν κατόπιν μεγάλο Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας, ἀρχαιολόγο καὶ ἐπιγραφικό, τότε 27 ἐτῶν. Τὸν χαρακτηρίζω μεγάλο ὄχι τόσο γιατὶ τὰ ἀρχαιολογικά του γραπτὰ ἄνοιξαν δρόμους καὶ ἀντέχουν ἀκόμη ἐπιστημονικῶς, ὅσο γιατὶ ἀπὸ τὸ 1859 κυριάρχησε στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, κατηύθυνε τὴν πορεία της καὶ καθόρισε τὴν ἰδεολογία της. Μνημονεύεται τὸ μικρὸ πρωτόλειό του, γιατὶ σ' αὐτὸ καθορίζει τὶς ἐπιστημονικές του ἀπόψεις ποὺ περιλαμβάνουν τὴ Δύση καὶ τὸν Διαφωτισμό, ἀντίθετες πρὸς ἄλλες πνευματικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς του. Σήμερα ἡ συνύπαρξη περισσοτέρων ἰδεολογιῶν μᾶς φαίνεται φυσική, τότε ποὺ ὅλα μόλις γεννιόνταν οἱ ἀπόψεις τοῦ Κουμανούδη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία θὰ καθορίσουν τὴ στάση του ἀπέναντι στὰ μνημεῖα, καὶ γιὰ τὶς ἐνέργειες του θὰ ὑπάρξουν ἀργότερα, ἕως καὶ σήμερα, ἀντιρρήσεις καὶ κατακρίσεις. Πιστεύει ὁ νέος Κουμανούδης ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα, τὴν ὁποία πρέπει νὰ πλησιάσει ὁ Ἕλλην «διὰ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ μάθῃ τὰ ὅσα εἶχε λησμονήσει πρὸ τοσούτων αἰώνων, ὡς ἀπομακρυνθεὶς αὐτῆς νοερῶς διὰ τὸ ἀδυσώπητον τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἄλλων περιστά-

11. *Αὐταπάτη* ἀρ. 281, Ὀκτ. 1844.

σεων καὶ ἐπιρροῶν», ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα βρίσκεται στὴν Εὐρώπη, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι «οἰκειοποιήθησαν ὅλην της τὴν οὐσίαν». Κατὰ τὸν νεαρὸ Κουμανούδη πρέπει τὸ Ἔθνος νὰ δεχθεῖ τὴν ἀλήθεια αὐτή «διὰ νὰ ποτίζεται μὲ περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην τὰ νάματα τῆς ὅλης Εὐρωπαϊκῆς σοφίας ὡς πηγάσαντα ἐξ Ἑλληνικῆς γῆς, καὶ διὰ τοῦτο προσφορώτερα εἰς τὸν ὀργανισμὸν ἡμῶν καθὸ Ἑλλήνων». Κηρύσσει λοιπὸν ὁ Κουμανούδης τὴ στροφὴ πρὸς τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη τῆς Εὐρώπης, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων θὰ κερδίσουμε μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν τὴ θέση μας ὡς ἰσότιμα μέλη, ἀξίωμα ποὺ προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε πεθάνει λίγα χρόνια πρίν, στὶς 6 Ἀπριλίου 1833, ὅταν ὁ Πιττάκης ἔκαμε τὴν πρώτη ἀνασκαφὴ στὴν Ἀκρόπολη καὶ ἔβρισκε τὴ μετόπη τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τοῦ Κουμανούδη, Εὐρώπη ἢ Ἀνατολή, ποὺ ἐκεῖνος τὸ ἔλυσε, ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς διχάζει καὶ νὰ ἐπηρεάζει κάθε σοβαρὴ πνευματικὴ προσπάθεια, σήμερα μάλιστα βρίσκεται σὲ ἔξαρση καὶ φοράει τὸν μανδύα τοῦ νεοεθνικισμοῦ καὶ τῆς νεοορθοδοξίας. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Κουμανούδης ἐξέφρασε μὲ σαφήνεια καὶ συντομία τὶς ἀπόψεις του αὐτὲς γράφοντας πώς «ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας, τῶν κλασικῶν λεγομένων χρόνων τὰ διδάγματα ἐνστερνισθείς, καμμίαν κλίσιν δὲν ᾐσθάνθην πρὸς τὰς ἀρετὰς τοῦ Μεσαιῶνος καὶ τῆς Τουρκοκρατίας τῆς μέχρι τοῦ Ρήγα καὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας»[12]. Θεωρεῖ ὁ Κουμανούδης πὼς μετὰ τὴν πτώση τῆς Ἑλλάδος τὸ 146 π.Χ. ἡ πνευματική μας ἱστορία ξαναρχίζει μὲ τὸν Ρήγα καὶ τὴν Ἐπανάσταση ποὺ ἀκολούθησε. Ἀπορρίπτει τὴν ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης, τὴν ὁποία δὲν θεωρεῖ συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ποὺ ξαναγεννήθηκε τὸ '21. Σήμερα γνωρίζουμε περισσότερα καὶ μποροῦμε μὲ νηφαλιότητα νὰ ἐκτιμήσουμε σωστότερα ὅλες τὶς ἐποχὲς ποὺ ὁ Κουμανούδης κατηγορηματικὰ διέγραφε ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά του.

Ὁ Κουμανούδης ὑπῆρξε μαθητὴς στὸ Μόναχο τοῦ Φρειδερίκου Thiersch, τοῦ Leonhard Spengel, τοῦ Φρειδερίκου Schelling καὶ στὸ

12. *Ἀθήναιον* 7, 1878, 380.

Βερολίνο τοῦ Αὐγούστου Boeckh καὶ τοῦ Καρόλου Ritter. Ἔφθασε στὴν Ἀθήνα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1845, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Κωλέττη, ὁ ὁποῖος τὸν συμπάθησε, διορίστηκε ὑφηγητὴς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο, παρὰ τὴν ἀντίρρηση τοῦ Ὄθωνος, ποὺ προτιμοῦσε τὸν Εὐθύμιο Καστόρχη[13].

1846. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ[14]. Ἂν ἡ ἵδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶχε ὡς κινητήριο δύναμη τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀρωγῆς πρὸς τὸ νέο κράτος καὶ τὴ διάσωση τῶν ἀρχαίων, ἕνα κάπως διαφορετικὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἴδιο εὐγενὲς καὶ ἰδεαλιστικό, ὥθησε τὸ γαλλικὸ κράτος στὴ δημιουργία τῆς *Γαλλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν* (École Française d'Athènes), ποὺ συνήθως τὴν ἀποκαλοῦμε *Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή*, ἡ ὁποία ἐγκαταστάθηκε στὸ σπίτι τοῦ Γεωργίου Γενναδίου, στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας.

Μὲ διάταγμα τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου τῆς Γαλλίας, τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1846, ἱδρύθηκε «Une école française de perfectionnement, pour l'étude de la langue, de l'histoire et des antiquités grecques». Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἦταν αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ ἱδρυτικός της σκοπός. Φυσικά, ὅπως ἄλλωστε οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι εἶπαν, ὁ σκοπός της ἦταν καὶ πολιτικός, καὶ εὔκολα τὸ διαπιστώνει κανεὶς αὐτό. Σὲ τέτοια ἱδρύματα ὅμως ὁ πολιτικὸς σκοπὸς ἀποβλέπει, σχεδὸν πάντα, στὴν ἀπόδειξη τοῦ μεγαλείου τοῦ ἱδρυτοῦ κράτους καὶ ἀποδεικνύεται ὠφέλιμος,

---

13. *Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1837-1987. Κατάλογος Ἔκθεσης Ἐνθυμημάτων* (1987) 135-137. Ἐπιστολὴ τοῦ Ὄθωνος πρὸς τὸν Κωλέττη μὲ παρατηρήσεις καὶ σύγκριση Κουμανούδη-Καστόρχη. Βλ. καὶ Σοφίας Ματθαίου, *Στέφανος Ἀ. Κουμανούδης (1818-1899)* (Ἀθῆναι 1999) 32. Ἀκόμη: Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη, *Ἡμερολόγιον, 1845-1867* (Ἴκαρος 1990)· τοῦ ἰδίου, *Ἀνέκδοτα Κείμενα, 1837-1845* (ἐπιμ. Σοφίας Ματθαίου καὶ Παντελῆ Καρέλου, Ἀθήνα 2010)· Κωνσταντίνου Δημαρᾶ, *Λεξικογραφία καὶ Ἰδεολογία, προλεγόμενα στὸ ἔργο τοῦ Σ.Α.Κ., Συναγωγὴ Νέων Λέξεων* (Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1980)· Μαριλίζα Μητσοῦ, *Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη, Στράτης Καλοπίχειρος* Α'-Β' (MIET 2005).

14. Georges Radet, *L'histoire et l'oeuvre de l'École française d'Athènes* (Paris 1901)· École française d'Athènes, *L'espace grec. 150 ans de fouilles de l'École française d'Athènes* (Fayard 1996).

γιατὶ τὸ τελικὸ κέρδος ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη. Ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της ὁ πολιτικὸς σκοπός της ἦταν αἰσθητὸς στὰ μέλη τῆς Σχολῆς. Ἤδη τὸ 1897 ὁ Θεόφιλος Homolle, ἕνας ἀπὸ τοὺς διευθυντὲς τῆς Σχολῆς, ἐπεσήμαινε ὅτι τὸ Ἵδρυμα αὐτό, «préparée par des diplomates et des lettrés, sans le concours d'érudits, elle a un caractère purement politique et littéraire, n'admet qu'au second plan l'archéologie – en Grèce! – et exclut la philologie»[15].

Πρῶτος διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ὑπῆρξε ὁ Amédée Daveluy (1846-1867). Τὸν διαδέχτηκαν ὁ Émile Burnouf (1867-1875), ὁ Albert Dumont (1875-1878), ὁ Paul Foucart (1878-1890) καὶ ὁ Théophile Homolle (1890-1903), μὲ τὸν ὁποῖο ἔκλεισε ὁ 19ος αἰώνας. Ἀκολούθησαν οἱ Maurice Holleaux (1903-1912), Théophile Homolle (1912-1913), Gustave Fougères (1913-1919), Charles Picard (1919-1925), Pierre Roussel (1925-1935), René Demangel (1936-1950), Georges Daux (1950-1969), Pierre Amandry (1969-1981), Olivier Picard (1981-1992), Roland Étienne (1992-2001), Dominique Mulliez (2001-2011), Alexandre Farnoux (2011-).

Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ εἶναι μετὰ τὴν Ἑταιρεία τὸ μακροβιότερο ἀρχαιολογικὸ ἵδρυμα στὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ ἀνασκαφικὸ καὶ δημοσιευτικό της ἔργο εἶναι μεγάλο καὶ πολύτιμο γιὰ τὴ γνώση τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐξ ἀρχῆς τὰ μέλη της δημιούργησαν δεσμοὺς μὲ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἰδίως ὅταν, ἐπὶ δεκαετίες, δίδασκαν καὶ στὸ γειτονικὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο. Εἶχε τὴν τύχη νὰ ἑορτάσει στὴν Ἀθήνα τὴ συμπλήρωση τῶν 100 καὶ τῶν 150 χρόνων τῆς δράσης της[16] καὶ μὲ τοὺς μαθητές της τῶν 150 χρόνων νὰ δεσπόσει σὲ πλῆθος πανεπιστημίων, στὶς ἕδρες τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας, στὴ Γαλλία, τὴν Ἑλβετία καὶ τὸ Βέλγιο.

---

15. *Revue de l'Art ancien et moderne* 1897, 10.

16. Le Centenaire de l'École française d'Athènes. Compte rendu des cérémonies et des fêtes jubilaires, par R. Demangel, Directeur de l'École, *BCH* 1946, Supplement (Paris 1948)· École française d'Athènes, Cent Cinquantenaire, 1846-1996, *BCH* 120, 1996.

Ἕως τὸ 1874 ποὺ ἱδρύθηκε τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο, κύριος παράγων στὴν ἀρχαιολογία στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν Ὑπηρεσία, ἦταν ἡ Γαλλικὴ Σχολή. Μετὰ τὴν Expédition scientifique de Morée τοῦ 1829, τὸ 1842-1844 ἡ ὁμάδα τοῦ Philippe Le Bas θὰ περιοδεύσει στὴν Ἑλλάδα γιὰ μελέτη μνημείων, κατασκευὴ ἐκμαγείων καὶ ἀντιγραφὴ ἐπιγραφῶν. Τὸ 1846-1847 ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα Θεοβάλδος Piscatory μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Jacques Tetaz συμπλήρωσαν τὴν πρόσταση τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τὸ 1852-1853 ὁ Ernest Beulé ἀποκάλυψε τὴν ὑστερορωμαϊκὴ πύλη τῆς Ἀκρόπολης, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά του, κάτι ποὺ ἀργότερα θὰ γίνει καὶ γιὰ ἀγγεῖα καὶ γλυπτά (λ.χ. κεφαλὴ Rampin). Ὁ Beulé δὲν ἀρκέστηκε στὴν ἀνακάλυψη καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ὄφελος ποὺ ἀποκόμισε, ἀλλὰ φρόντισε νὰ μὴν ξεχαστεῖ στὴν Ἀθήνα τὸ ὄνομά του. Στὴν ἀρχὴ (avant-propos) τοῦ βιβλίου του *L'Acropole d'Athènes* (Paris 1853) 7-8 σημειώνει μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη:

«Quelques personnes s'attendent peut-être à trouver en tête de ce livre un récit détaillé des fouilles qui n'ont point paru indignes d'intérêt aux savants.

J'ai cru qu'il ne convenait point de me mettre en scène et de parler de moi.

Les résultats scientifiques, qui étaient le seul but de mes travaux, sont longuement exposés dans le courant de l'ouvrage. On ne perd que des faits tout personnels et quelques épisodes plus curieux qu'instructifs. Qu'on me pardonne une si légère déception.

Le voyageur qui franchit le seuil de la nouvelle entrée remarquera, à sa droite, une grande plaque de marbre scellée contre le mur; sous cette plaque, après quarante-trois jours de recherches vaines, j'ai enfin trouvé les traces antiques que je poursuivais. Je l'ai choisie pour recevoir l'inscription suivante:

Ἡ Γαλλία | τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ τείχη τοὺς πύργ|ους καὶ τὴν ἀνάβασιν κεχωσμένα ἐξεκάλυψεν | ΧΙϽΗΗΗΙϽΙΙΙ [1853]| Βεϋλὲ [Beulé] εὗρεν.

Voici la traduction:

La France | a découverte la porte de l'Acropole, | les murs, les tours et l'escalier. | MDCCCLIII | Beulé.»

Οἱ Γάλλοι δὲν ἦσαν τὰ χρόνια ἐκεῖνα εὐχαριστημένοι μὲ ὅσα τοὺς πρόσφερε ἡ Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα. Ὁ Στέφανος Ἀ. Κουμανούδης μὲ πικρία μνημονεύει[17] τὸν Γάλλο ἀρχαιολόγο καὶ πολιτικὸ W. H. Waddington (1826-1894), ποὺ ἐκφράστηκε[18] μὲ δυσμένεια γιὰ τὴ στάση τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης ὡς πρὸς τὶς ἀνασκαφὲς τῶν ξένων στὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ τῶν Γάλλων: ὅτι «"ἐν Ἑλλάδι μικρὰ πράγματα ἐγένοντο, διότι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις οὔτε αὐτὴ ἀγαπᾷ τὰς ἀνασκαφὰς οὔτε ἄλλους ἀφήνει νὰ κάμνουν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ της". Ἐπηκολούθησαν δὲ μειδιάματα τοῦ ἐκ καθηγητῶν συγκεκροτημένου ἀκροατηρίου, σημειούμενα ἐν παρενθέσει. - - - ». Ὁ Κουμανούδης ὅμως εἶχε τὴν ἀπάντηση:

«Ἰδοὺ τὰ γεγονότα. Τῷ 1852 συνεχώρησεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Γάλλον Beulé, ἕνα τῶν πρώην συναδέλφων τοῦ κ. Οὐαδδιγκτῶνος, νὰ ἀνασκάψῃ τὰ κάτω Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπιγραφὴ Γαλλιστὶ[19] καὶ Ἑλληνιστὶ χαραχθεῖσα καὶ στη-

17. *Ἀθήναιον* 4, 1875, 466-468

18. *Journal Officiel*, 24 Ἀπρ. 1876.

19. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μόνον ἑλληνικὰ σήμερα. Τὸ πράγμα εἶχε συνέχεια. Στὶς 3 Ἀπριλίου 1898 ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Ἀνδρέας Παναγιωτόπουλος, μὲ εἰσήγηση τοῦ Καββαδία, ἀπηύθυνε στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ τοῦτο τὸ ἔγγραφο (ἀρ. 4698): «Ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωμεν ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τῇ ὑμετέρᾳ Σχολῇ ἑορταζούσῃ τὴν πεντηκονταετηρίδα ἀπὸ ἱδρύσεως αὐτῆς δείγματα συμπαθείας ἀφ' ἧς εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὸ βάθρον τῆς κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως ἐπιγραφῆς τοῦ Beulé δι' ἑτέρου βάθρου κατασκευασθησομένου ὑφ' ἡμῶν φέροντος ταύτην τὴν ἐπιγραφήν: Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις | ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τῆς γαλλικῆς Σχολῆς | τὸ βάθρον ἵδρυσε.

Ἀνακοινοῦντες ὑμῖν τὴν ἀπόφασιν ἡμῶν ταύτην ἐκφράζομεν ὑμῖν τε καὶ τῇ ὑμετέρᾳ Σχολῇ τὰ ἡμέτερα συγχαρητήρια ἐπὶ τῇ τελουμένῃ ἑορτῇ» [Ἀρχεῖο Ὑπηρεσίας].

Ὁ Beulé λέγει ὅτι ἡ στήλη ἦταν στὶς μέρες του scellée contre le mur, ἐνῷ σήμερα εἶναι ἱδρυμένη σὲ ἁπλὸ βάθρο, προφανῶς αὐτὸ ποὺ προσέφερε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση, χωρὶς ὅμως τὴν ἐπιγραφή.

Στὶς ἡμέρες τῆς «κρίσης» ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται. Ἔπειτα ἀπὸ 158 χρόνια ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση μὲ τὴ γνώμη τοῦ ΚΑΣ ἐπέτρεψε νὰ στηθεῖ κοντὰ στὴ στήλη τοῦ Beulé μιὰ δεύτερη μὲ ἐπιγραφὴ 15 στίχων: «[1c]Ἡ Ἱσπανία πρὸς τὴν Ἑλλάδα | [11]τὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας εἶναι

θεῖσα ἐπιτοπίως διακηρύττει. Τῷ 1860 διηυκόλυνε τὰς τοῦ Γάλλου Lenormant ἐν Ἐλευσῖνι ἀνασκαφάς, ἐξαγοράσασα οἰκίας χωρικῶν κειμένας ἐπὶ τῶν ἀνασκαπτέων τόπων ἀντὶ 9 χιλ. δραχμῶν. Τῷ 1861 συνεχώρησεν εἰς τοὺς Γάλλους Wescher καὶ Foucart νὰ ἀναδείξωσιν ἐπὶ πλέον διὰ σκαφῆς τὸν περίβολον τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀφοῦ ἐξηγόρασε πρῶτον οἰκίας τινὰς ἐκεῖ. Τῷ 1873 συνεχώρησεν εἰς τοὺς Γάλλους Burnouf καὶ Lebègue νὰ ἀνασκάψωσι τὴν ἐν Δήλῳ Δρακοσπηλιάν, κατὰ συνέπειαν τοῦ ὁποίου ἔργου καὶ αὐτὴ ἐδαπάνησεν οὐκ ὀλίγα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἓν τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἰδιωτικῶν σωματείων[20]. Τῷ 1875 συνεχώρησεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Γάλλον Burnouf νὰ σκάψῃ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Κλεψύδρας. Τέλος ἐν τούτῳ τῷ ἔτει, ὀλίγας ἑβδομάδας πρὶν ἐκφωνηθῇ ὁ ἐν τῇ Σορβόννῃ λόγος, ἡ Ἑλλην. Κυβέρνησις συνεχώρησεν εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ Γάλλου Boulanger νὰ ἀνασκάψωσιν ἀρχαίους τάφους παρὰ τὴν Ἁγ. Τριάδα Ἀθηνῶν».

Οι ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ. 1852-1853, Ἀκρόπολη. Εὕρεση τῆς πύλης Beulé. 1860-1862, Καθαρισμὸς μερικὸς τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφούς. 1861, Ἔρευνες στὴ Μακεδονία, Θράκη, Θεσσαλία καὶ Ἤπειρο ἀπὸ τοὺς L. Heuzey καὶ H. Daumet. 1869-1871, Σαντορίνη. 1873, Δελφοί. 1877-1894, Πρώτη περίοδος ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν στὴ Δῆλο. 1879, Σάμος, εὕρεση τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἥρας σήμερα στὸ Λοῦβρο. 1881-1882, Μύρινα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὰ εὑρήματα μεταφέρονται στὸ Λοῦβρο. 1884-1891, Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πτῴου. 1878-1890, Δελφοί, Δῆλος. 1892-1903,

---

| [12]τὸ πολυτιμότερο κόσμημα τοῦ κόσμου | [13]Πέτρος τῆς Ἀραγωνίας 11 Σεπτεμβρίου 1380 | [14]Πρεσβεία τῆς Ἱσπανίας Ἰνστιτοῦτο Θερβάντες | [15]Αθήνα 21/1/2011». Οἱ στίχοι 2-10 περιέχουν τὸ κείμενο τῶν στίχων 11-13 στὰ καταλανικά (2-4), στὰ ἱσπανικά (5-7), στὰ ἀγγλικά (8-10). Ὁ στίχος 14 εἶναι στὰ ἱσπανικὰ καὶ ὁ 15 στὰ ἑλληνικά. Γιατὶ ἔπρεπε νὰ χαραχτεῖ στὴν Ἀκρόπολη ἡ φράση τοῦ Πέτρου Α΄, βασιλιᾶ τῆς Ἀραγωνίας (1381-1388), ποὺ δὲν βρέθηκε ποτὲ στὴν Ἀθήνα, κι ἂς ἦταν δούκας της, μόνον τὸ ΚΑΣ τὸ γνωρίζει.

20. Ἐννοεῖ τὴν Ἑταιρεία.

Ἡ «Μεγάλη ἀνασκαφὴ» στοὺς Δελφούς. 1903, Ἐγκαίνια τοῦ Μουσείου Δελφῶν. 1899-1900, Λατὼ Κρήτης. 1902-1913, Ἄργος. 1902-1909, Ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης στὴν Τῆνο. 1903-1906, Ἀναστήλωση τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων στοὺς Δελφούς. 1904-1914, Δῆλος. 1911, Θάσος. 1913, Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Κλάρο Μικρᾶς Ἀσίας. 1914, Φίλιπποι. 1915-1916, Ἐλαιοῦς στὴ Θράκη. 1916, Παλαιὰ μέλη τῆς Σχολῆς κάνουν ἔρευνες, ὡς στρατιωτικοί, σὲ προϊστορικὲς θέσεις στὴ Μακεδονία. 1920, Θάσος. 1920-1922, Ντικιλὶ Τάς. 1921-1922, Μάλια. 1932-1936, Δρῆρος. 1934-1938, Δελφοί, Κρίσσα. 1936, Ἀναστήλωση τοῦ λέοντος τῆς Ἀμφίπολης σὲ συνεργασία μὲ τὴν ΑΣΚΣ. 1937-1938, Ἐλοῦς Κρήτης. 1938-1941, Ἀναστήλωση κιόνων στὴ Θόλο τῆς Προναίας καὶ στὸν ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφούς. 1939, Εὕρεση στὴν Ἱερὰ Ὁδὸ τῶν Δελφῶν θησαυροῦ ἀπὸ πολύτιμα ἀναθήματα. 1941, Γόρτυς τῆς Ἀρκαδίας. 1946, Μάλια. 1948. Θάσος, Δῆλος. 1952, Ἄργος. 1961, Ντικιλὶ Τάς, Δῆλος. 1962, Μεδεὼν τῆς Φωκίδος. 1966 Θάσος. 1973, Τῆνος. 1975, Ρήνεια, Κύπρος. 1977, Φίλιπποι. 1984-1985, Θάσος. 1986, Δῆλος. 1988-1989, Μάλια. 1993, Ἀλβανία. 1994, Ἴτανος Κρήτης.

Κατὰ τὰ ἑπόμενα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1995 ἕως τὸ 2010, οἱ ἀνασκαφὲς καὶ οἱ μελέτες τῆς Σχολῆς συνεχίστηκαν κανονικὰ σὲ Θάσο, Δῆλο, Ἴτανο, Δελφούς, Ντικιλὶ Τάς, Καλαμάκια Ἀρεόπολης, Μάλια, Ἄργος, Φιλίππους, Κουφόβουνο Λακωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΙΤΤΑΚΗ (ΙΙ)

> Ὁ σκοπός μου ἦν τὸ κοινὸν καλὸν καὶ ἡ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διάδοσις παντὸς ἑλληνικοῦ γράμματος, χάριν τῆς ἑλληνικῆς εὐκλείας.
>
> Κ. Σ. Πιττάκης (*ΕΑ* σ. 2106)

1848. Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ. Ὁ ἀνήσυχος καὶ ἐνθουσιώδης Ραγκαβῆς προχώρησε τὸ 1848 σὲ μιὰ καινοτομία. Τροποποίησε τὸν Ὀργανισμὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἵδρυσε, παράλληλα πρὸς αὐτήν, τὸν Ἀρχαιολογικὸ Σύλλογο, στὸν ὁποῖο, μὲ τὴ βοήθεια μελῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἔδωσε τὴν ὀργανωτικὴ μορφὴ Ἀρχαιολογικῆς Ἀκαδημίας, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκαδημιῶν. Τὰ μέλη της ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ κάνουν πρωτότυπες ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις, πράγμα ποὺ ἔγινε σὲ μικρὸ βαθμό. Τὸν Ἰανουάριο ὅμως τοῦ 1851 ὁ Ραγκαβῆς παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, πράγμα ποὺ ὁδήγησε σὲ βαθμιαῖο μαρασμὸ καὶ τὰ δύο ἱδρύματα[1]. Μόνα ἀξιόλογα ἔργα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου ἦσαν μιὰ ἐκτεταμένη ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, γιὰ τὴν εὕρεση τοῦ Μητρῴου ἢ τῆς Θόλου ἢ τοῦ Βουλευτηρίου, καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ Ἐρεχθείου, ποὺ ἔγινε μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ Friedrich Thiersch, ἡ ὁποία καὶ δημοσιεύτηκε[2].

Τὴ χρονιὰ τῆς ἵδρυσης τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, τὴν τελευταία μέρα της, 31 Δεκεμβρίου, ὁ Πιττάκης ἔγινε Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων[3]. Ἦταν ἡ μεγάλη ἐπιθυμία του, ποὺ τὴν εἶχε ἐκφράσει ἐπίσημα εὐθὺς μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τῆς Γ΄ Σεπτεμβρίου[4].

---

1. *Ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος, ἡ πρώτη Ἀκαδημία στὴν ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα, *Ὁ Μέντωρ* 84, 2007, 177-286.

2. Γ. Γλαράκης, Κ. Πιττάκης, Λ. Καφταντζόγλου, Π. Κάλκος, Δ. Ζέζος, Π. Εὐστρατιάδης, *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου Ἐπιτροπῆς ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου* (Ἀθήνησιν 1853).

3. *Αὐταπάτη* 209 καὶ ἀρ. 292α.

4. Αὐτόθι 173-174.

1853. Ο Γ. Παπασλιωτης εναντιον του Πιττακη. Βίαιη ἦταν ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Πιττάκη τὸ 1853 ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παπασλιώτη, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐλλείψεις τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ ἐπεσήμανε, προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξει τὴν ἔλλειψη ἐπιστημοσύνης τοῦ Ἐφόρου καὶ ὅτι τὰ δημοσιεύματά του στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογικὴ* δυσφημοῦσαν τοὺς Ἕλληνες στὸ Ἐξωτερικό[5]. Ὁ Παπασλιώτης συνέχισε βιαιότερα καὶ τὸ 1854[6], καὶ ὁ Πιττάκης μὲ πολλὴ ἀδεξιότητα ἀντέκρουσε τὶς κατηγορίες. Τὴν ἴδια κακὴ γνώμη γιὰ τὸν Πιττάκη εἶχε καὶ ὁ Στ. Ἀ. Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος σὲ προσωπικό του κείμενο περιγράφει τὴν κατάσταση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τῶν ἀναγκῶν τῆς ὁποίας εἶναι κατώτερος ὁ Πιττάκης[7]. Ὁ Πιττάκης εἶχε ὡς κύρια ἀσχολία τὴν Ἀκρόπολη, λιγότερο τὴν Ἀθήνα καὶ ἀκόμη λιγότερο τὴ λοιπὴ Ἑλλάδα. Ἔκανε μερικὲς περιοδεῖες ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὰ πυκνὰ δημοσιεύματά του στὴν *Ἐφημερίδα*, ἡ κύρια μέριμνά του ἦταν ἡ Ἀθήνα καὶ οἱ ἐπιγραφές της.

Οἱ κατηγορίες τοῦ Παπασλιώτη, παρόλο ποὺ ἔχουν προσωπικὸ τόνο καὶ στόχο, δὲν παύουν νὰ περιγράφουν μία πραγματικὴ κατάσταση τῆς φθορᾶς τῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη ἀνθρώπων, πόρων, μέσων καὶ μουσείων. Κυρίως ὅμως ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη εἰδικῶν ἀρχαιολόγων, μεθοδικῶν, ποὺ θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀρχίσουν νὰ βάζουν σὲ τάξη τὸ χάος ποὺ κληροδότησε ἡ δουλεία.

Τα μουσεια της Υπηρεσιας κατα τους χρονους του Πιττακη. Τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος ἦταν τῆς Αἰγίνης καὶ στεγαζόταν στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, δημιούργημα τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Μουστοξύδη. Μὲ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1831 τὸ μουσεῖο, μὲ ἐπιστάτη πλέον τὸν Ἀθανάσιο Ἰατρίδη, ἔπεσε σὲ νάρκη. Τὸ 1834 ὁ Ἰατρίδης μετατέθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ φύλαξη τοῦ μουσείου ἀνέλαβε ὁ διοικητὴς τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων ποὺ εἶχε καταλάβει τὸ κτίριο τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1836 ἀπο-

5. Αὐτόθι 211-212.
6. Αὐτόθι 213-219.
7. Αὐτόθι 219-220.

φασίστηκε ἡ διάλυση τοῦ μουσείου καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία συντελέστηκε ἕως τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1837. Στὴν Αἴγινα ἔμειναν ἀρχαῖα, κυρίως μεγάλα βάθρα ἀγαλμάτων, ποὺ δὲν κρίθηκε ἀναγκαία ἡ μεταφορά τους.

Παρὰ τὸ ὅτι ὁ νόμος τῆς 10/22 Μαΐου 1834 προέβλεπε τὴν ὕπαρξη συλλογῶν δημοτικῶν, ἐπαρχιακῶν, νομαρχιακῶν καὶ κεντρικῶν, ἕως τὴν οἰκοδόμηση τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου δὲν ὑπῆρχε εἰδικὸ οἰκοδόμημα γιὰ τὴ φύλαξη καὶ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα συγκεντρώνονταν σὲ διάφορους τόπους, ὄχι πάντα κατάλληλους γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτόν.

Ὁ Πιττάκης ὅταν, τὸ 1836, διαδέχτηκε τὸν Ross, ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου (ἄρθρο 1 § β τοῦ Ν. τῆς 10/22 Μαΐου), τὸ ὁποῖο τότε τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ διασκορπισμένες στὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν Ἀθήνα συλλογές, πρόχειρες, χωρὶς ἀσφάλεια, ὅπου τὰ ἀρχαῖα ἀποθηκεύονταν χωρὶς δυνατότητα ἄνετης ἐξέτασης καὶ μελέτης τους. Τὶς συλλογὲς αὐτὲς γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς μνεῖες ξένων ἀρχαιολόγων, καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τοῦ Πιττάκη στὰ δημοσιεύματά του. Ὅλες οἱ συλλογὲς δὲν ὑπῆρχαν ταυτόχρονα. Γιὰ διάφορους λόγους τὸ περιεχόμενο μιᾶς συλλογῆς ἔπρεπε νὰ μεταφερθεῖ ἀλλοῦ γιὰ νὰ ἐλευθερώσει τὸν χῶρο ποὺ κατεῖχε. Τότε ἔπαυε νὰ ἰσχύει καὶ ὁ κατάλογός της, ἂν ὑπῆρχε. Συνοπτικὰ οἱ συλλογὲς τῆς Ἀθήνας ποὺ ἀπάρτιζαν τὸ Κεντρικὸν Μουσεῖον εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α. Τὸ πρῶτο Μουσεῖο Ἀκροπόλεως ἦταν ἕνα σπίτι τῆς Τουρκοκρατίας, μεταξὺ Ἐρεχθείου καὶ Παρθενῶνος στὸν ὄροφο τοῦ ὁποίου φυλάγονταν κυρίως κεραμεικὴ καὶ χαλκᾶ. Στὸ ἰσόγειο ἦταν τὸ ἐργαστήριο τοῦ Ἀθανασίου Ἰατρίδη. Φαίνεται ὅτι πρῶτος τὸ ὀργάνωσε ὁ Ross ὅταν, τὸ 1834, ἄρχισε τὶς ἐργασίες στὴν Ἀκρόπολη. Τὸ σπίτι κατεδαφίστηκε τὸ 1878[8].

β. Ὁ κεντρικὸς χῶρος καὶ ἡ Πινακοθήκη τῶν Προπυλαίων, ἐπί-

---

8. Εἰκόνα τοῦ σπιτιοῦ βλ. Κόκκου 165 εἰκ. 67 καὶ *Αὐταπάτη* εἰκ. ἐξωφύλλου. Ἐπίσης Μαλλούχου-Tufano εἰκ. 51.

σημη κάπως ἔκθεση, τῆς ὁποίας ἔχουν σωθεῖ ζωγραφικὲς ἀπεικονίσεις καὶ φωτογραφίες[9].

γ. Μεγάλη δεξαμενὴ δυτικὰ τοῦ Παρθενώνα[10] ποὺ ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ 1837.

δ. Τὸ τζαμὶ τὸ κτισμένο στὸν σηκὸ τοῦ Παρθενῶνος. Στὴν ἀρχὴ χρησίμευσε ὡς κοιτώνας τῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς. Κατέρρευσε τὸ 1842.

ε. Δεξαμενὴ πίσω ἀπὸ τὸ Ἐρέχθειο.

ϛ'. Κάποιες παράγκες στὴν Ἀκρόπολη, πίσω ἀπὸ τὰ Προπύλαια.

ζ. Ὁ σηκὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ὅπου φυλάγονταν γιὰ κάποιο διάστημα γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ.

η'. Ὁ σηκὸς τοῦ Παρθενῶνος ὅπου εἶχαν ἀποτεθεῖ πλῆθος ἀρχαίων. Μάλιστα ὁ Πιττάκης εἶχε θεωρήσει κάποτε τὸν σηκὸ κατάλληλο γιὰ μουσεῖο μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ ὑψώνονταν οἱ τοῖχοι του.

θ. Τουρκικὴ πυριταποθήκη, «τὸ ἐπὶ τοῦ βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως ὑπόγειον οἰκοδόμημα»[11].

Στὶς συλλογὲς αὐτὲς φυλάγονταν τὰ ἀρτιότερα ἀρχαῖα καὶ ἐκεῖνα ποὺ εὔκολα μποροῦσαν νὰ κλαποῦν. Πλῆθος ἄλλων βρισκόταν στὸ ὕπαιθρο, κτισμένα σὲ εἰδικὲς ξερολιθιὲς ἢ ἀπάρτιζαν μεγάλα σύνολα μέσα σὲ ξύλινα πλαίσια, συνδεδεμένα τὰ ἀρχαῖα μὲ χυτὸ γύψο[12]. Ἐπειδὴ ἡ Ἀκρόπολη ἐξ ἀρχῆς θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Πιττάκη ὡς ὁ τόπος ὅπου μποροῦσαν μὲ ἀσφάλεια νὰ φυλαχθοῦν ἀρχαῖα, συγκέντρωνε ἐκεῖ καὶ ὅσα μάζευε ἀπὸ τὴν πόλη.

Οἱ συλλογὲς τῆς πόλης ἦσαν ἐπίσης ἀρκετές.

ι') Ἡ ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Παναγίας στὸν χῶρο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποθήκη ἀρχαίων τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1833. Γρήγορα ὅμως ἀχρηστεύτηκε ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση τῶν στρατώνων τοῦ πεζικοῦ[13] καὶ τὴ συνακόλουθη σχεδὸν κάλυψή της μὲ χώματα. Ἡ ἐγκατάσταση ἐξ ἄλλου τῆς ἀγορᾶς

9. Κόκκου 167 εἰκ. 68.
10. *Αὐταπάτη* 148 καὶ ἀρ. 180.
11. Αὐτόθι ἀρ. 280 § [6] καὶ [27].
12. Κόκκου 169 εἰκ. 70.
13. *Αὐταπάτη* 67 καὶ ἀρ. 73, 75.

στὸν ἴδιο χῶρο τὴ μετέβαλε σὲ χῶρο σκουπιδιῶν καὶ ἀκάθαρτων νερῶν[14].

ια΄) Τὸ Θησεῖο, ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ ὡς Κεντρικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὸ 1835, ἀφοῦ ἔπαψε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐκκλησία.

ιβ΄) Ἐξωτερικὰ τῆς δυτικῆς ὄψης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, στὴ λεγόμενη στοὰ τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπου ὑπῆρχε ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων Σκαλία, πολὺ κοντὰ στὸ σήμερα σωζόμενο Τζαμὶ τοῦ Κάτω Σιντριβανιοῦ ἢ Τζισδαράκη, δημιουργήθηκε τὸ 1837 περιφραγμένος χῶρος, ἀφοῦ εἶχε κατεδαφισθεῖ ἡ ἐκκλησία, ὅπου φυλάγονταν ἀρχαιότητες, 600 κομμάτια ὅπως λέγει ὁ Πιττάκης[15]. Ἡ Συλλογὴ ἦταν ἐπισκέψιμη κάθε Πέμπτη[16].

ιγ΄) Γραφεῖον τῆς Γενικῆς Ἐφορείας. Τοῦ Γραφείου σώζονται λίγες σύντομες μνεῖες καὶ περιγραφές. Ὁ Μαρῖνος Βρετὸς Παπαδόπουλος[17] λέγει ὅτι εἶχε «διάστημα ἑνὸς τετραγωνικοῦ μέτρου, ὅπου φύρδην μίγδην βλέπει τις κεφαλὰς ἀγαλμάτων, περικεφαλαίας, κοσμήματα ἀρχαῖα, παλαιόχαρτα», ἐνῶ ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης τὸ χαρακτηρίζει ὡς τρύπα[18].

ιδ΄) Πύργος τῶν Ἀνέμων. Ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς χῶρος φύλαξης ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸν Πιττάκη τὸ 1843. Στὸν Πύργο καὶ στὸ ἐξωτερικό του κατέθετε ἀρχαιότητες τὰ ἑπόμενα χρόνια καὶ ἡ Ἑταιρεία[19].

1854. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΓΙΑ ΠΟΙΚΙΛΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ εἶναι στὴν Ἑλλάδα τόσο παλιὰ ὅσο καὶ τὸ κράτος. Ἄρχισε τὸ 1829 μὲ τὸ ἀρχαῖο θέατρο τοῦ Ἄργους, ὅπου συγκλήθηκε ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἤδη λόγος, καὶ συνεχίστηκε στὴν Ἀθήνα πλέον μὲ τὸν Παρθενώνα, ὅπου ἡ Ἑταιρεία ἀπὸ τὸ 1837

14. *Ὁ Μέντωρ* 73, 2004, 152-153.

15. *Αὐταπάτη* ἀρ. 280 § [3-5].

16. Αὐτόθι ἀρ. 280 § [5]. Εἰκόνα τῆς Συλλογῆς, Κόκκου 177 εἰκ. 72.

17. *Αὐταπάτη* 228.

18. Αὐτόθι ἀρ. 300. Τὸ περιεχόμενο τοῦ Γραφείου, Κόκκου 176-178.

19. Λεπτομερῆ ἔκθεση γιὰ τὶς συλλογὲς τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀκρόπολης παραθέτει ἡ Κόκκου 153-179.

ἕως τὸ 1849 ἔκανε τὶς ἐτήσιες συνελεύσεις της. Οἱ ἱδρυτὲς τῆς Ἑταιρείας θεώρησαν ἐξ ἀρχῆς τὸν Παρθενώνα καὶ τὴν Ἀκρόπολη ὡς τὸ Παλλάδιο τοῦ Ἱδρύματος. Ὅρισαν (ἄρθρο 5 τοῦ Ὀργανισμοῦ τοῦ 1837) ὅτι «θέλουν συνέρχεσθαι ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Παρθενῶνος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν» καὶ διάλεξαν ὡς ἔμβλημα παράσταση νομίσματος ποὺ εἰκονίζει τὸν Βράχο μὲ τὰ μνημεῖα του.

Ἄλλες ἐκδηλώσεις στὸν Παρθενώνα εἶναι ἡ ἐπίσημη ἔναρξη τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου στὶς 25 Μαρτίου 1905[20] καὶ ὁ ἑορτασμὸς τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἑταιρείας[21]. Τὰ 150 χρόνια της γιορτάστηκαν στὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ[22]. Κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰώνα συχνὴ ἦταν ἡ χρήση τοῦ Παρθενώνα γιὰ καλλιτεχνικὲς φωτογραφήσεις. Γενικὸ καὶ σταθερὸ κριτήριο γιὰ τὴ χρήση τῶν μνημείων δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Οἱ ὑπουργοὶ καὶ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἀποφασίζουν ἢ γνωματεύουν κατὰ τὶς πιέσεις τῆς στιγμῆς.

Ὁ Παρθενώνας εἶναι μνημεῖο περιβόητο ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δημιουργήθηκε καὶ στὰ χρόνια μας, ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα κυρίως, θεωρήθηκε παγκόσμιο πνευματικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ σύμβολο. Φυσικὸ εἶναι λοιπὸν πολλοὶ νὰ θέλουν νὰ συνδέσουν γεγονότα καὶ πράξεις μὲ τὴν ἀπαράμιλλη πνευματικὴ ἀξία του.

Ἡ χρήση τοῦ Παρθενώνα καὶ τῆς Ἀκρόπολης δὲν ἦταν πάντα ἐκείνη ποὺ ἄρμοζε στὸ κορυφαῖο μνημεῖο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Οἱ περιπτώσεις εἶναι πολλές[22α], ἐδῶ θὰ περιγραφεῖ μία καὶ φανταχτερή, ποὺ διασώθηκε στὶς στῆλες τῶν ἐφημερίδων.

Στὴν *Ἀθηνᾶ* δημοσιεύεται τὴ Δευτέρα τῆς 7 Ἰουνίου 1854 ἡ ἀκόλουθη εἴδηση: «Τὴν προσεχῆ πέμπτην [10 Ἰουνίου 1854] ὁ στρατηγὸς Καλλέργης δίδει μεγαλοπρεπὲς γεῦμα ἐν τῷ Παρθενῶνι τῆς Ἀκροπόλεως, παιανιζούσης τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ. Εἶναι δὲ προσκεκλημένοι εἰς τὸ

20. *Ἱστορία* 104.
21. Αὐτόθι 195-203.
22. *AE* 1987, 210-233.

22α. Γεῦμα πρὸς τιμὴν Γεωργίου Α΄, *Παλιγγενεσία* 26 Ἰουν. 1864.

γεῦμα τοῦτο 160 ἄτομα τῆς ὑψηλῆς περιωπῆς, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ. Τὸ γεῦμα θέλει δοθῇ κατὰ τὴν 2 μ.μ. ὥραν καὶ θέλει διαρκέσει μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὅτε ἡ εἴσοδος τῆς Ἀκροπόλεως θέλει ἐπιτραπεῖ ἐλευθέρα εἰς πάντας».

Τὸ συμπόσιο εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία· ὁ Παρθενώνας μεταβλήθηκε σὲ ἑστιατόριο, ὁ σηκός του, ὅπου στοὺς ἀρχαίους χρόνους ἦταν ἱδρυμένο τὸ ἀριστούργημα τοῦ Φειδία, γέμισε φουστανελοφόρους καὶ Ἀγγλογάλλους στρατιωτικούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὶς 4 τὸ ἀπόγευμα ὡς τὶς 10 τὸ βράδυ γλεντοκοποῦσαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ *Ἀθηνᾶ* τὴν ἑπομένη τῆς ἡμέρας τοῦ συμποσίου, Παρασκευὴ 11 Ἰουνίου 1854:

> «Τὸ προαναγγελθὲν συμπόσιον τοῦ στρατηγοῦ Καλλέργη ἐγένετο χθὲς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν δι' ὅλης τῆς ἐπισημότητος. Οἱ συνδαιτυμόνες ἦσαν ἕως 250 ὧν οἱ πλεῖστοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Πειραιεῖ γαλλικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ στρατοῦ. Τὸ γεῦμα ἤρξατο ἀκριβῶς τὴν τετάρτην ὥραν καὶ ἐτελείωσε τὴν δεκάτην ὥραν τῆς νυκτός, παιανιζούσης τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς. Ποτὲ συμπόσιον δὲν ἐγένετο διὰ μεγαλυτέρας εὐταξίας καὶ ἡσυχίας. Τὰ φαγητά, οἱ οἶνοι, τὰ γλυκίσματα, ἐν ἑνὶ λόγῳ ἅπαντα τὰ ἐδέσματα ὑπῆρχον ἐκλεκτὰ καὶ σπάνια. Ὁ στρατηγὸς Καλλέργης φέρων τὴν ἐπίσημόν του στολὴν ἐκάθητο ἐν τῷ μέσῳ καὶ περὶ αὐτὸν ἅπασα ἡ χορεία τῶν προσκεκλημένων. Οὐδεὶς τῶν ὑπουργῶν ἢ ἄλλων πολιτικῶν ὑπῆρχε προσκεκλημένος καὶ ὁ λόγος φυσικός, διότι τὸ συμπόσιον ἦτο στρατιωτικόν. Ἀλλὰ παρευρέθησαν εἰς αὐτὸ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας μετὰ τῆς οἰκογενείας του, ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὁ νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ὁ διευθυντὴς τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, ὁ γραμματεὺς τῆς νομαρχίας καὶ διάφοροι ἄλλοι ἐπίσημοι πολῖται μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Ἡ Δημαρχία προσήνεγκε 1000 ὀκάδας δαδίου διὰ τοὺς φανούς, οἵτινες τὴν νύκτα ἐφώτιζον ἅπασαν τὴν πόλιν τοῦ Κέκροπος. Ἡ ἑλληνικὴ σημαία δὲ ἀπὸ πρωίας ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος. Μὲ εὐχαρίστησίν μας δὲ εἴδομεν ὅτι διὰ τοῦ συμποσίου τούτου οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ συναδελφώθησαν στενώτατα μετὰ τῶν ἀγγλογάλλων ἀξιωματικῶν, μεθ' ὧν κατῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ συνδιεσκέδασαν εἰς τὰ καφενεῖα τῆς πρωτευούσης».

Ποιὸς ἦταν ὁ οἰκοδεσπότης καὶ ποιοὶ οἱ προσκεκλημένοι; Ὁ στρατηγὸς Καλλέργης εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς στὰ γεγονότα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν τῆς κυβέρνησης Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, τῆς 16/17 Μαΐου 1854. Οἱ προσκεκλημένοι ἦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ κατοχῆς ποὺ εἶχε καταλάβει τὸν Πειραιὰ καὶ ἔλεγχε τὸν στόλο μας, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο, ὡς ἀντίποινα γιὰ τὴν ἀντιτουρκικὴ στάση μας.

Τὶς ἡμέρες τοῦ συμποσίου, στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 1854, ἕνα γαλλικὸ μεταγωγικὸ ἔφερε στὸν Πειραιὰ ἀπὸ τὴν Κριμαία τὴ χολέρα ποὺ ἀφάνισε σχεδὸν τὴ νεαρὴ πόλη καὶ θέρισε τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ κατοχὴ ὅμως, ποὺ κράτησε ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1857, καὶ ἡ τραγωδία τῆς χολέρας ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν μνημείων καὶ τῆς ἀρχαιολογίας[23].

ΔΩΡΟ ΣΤΙΣ ΗΠΑ. Μαρμαρόπλινθος τοῦ Παρθενῶνος χαρίστηκε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες γιὰ νὰ ἐντοιχιστεῖ στὸ μνημεῖο τοῦ Οὐάσιγκτων, στὴν ὁμώνυμη πόλη. Σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ ΒΔ[24]: «Ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Ἡμετέρων ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ἐπὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργῶν, ἐγκρίνομεν νὰ ἀποσταλῇ καὶ παρὰ τῆς Ἡμετέρας Κυβερνήσεως κατάλληλος λίθος διὰ τὸ ὑπὲρ τοῦ ἀειμνήστου Βασιγκτῶνος ἀνεγειρόμενον μνημεῖον εἰς τὴν ὁμώνυμον τῶν ἡνωμένων ἐπαρχιῶν τῆς Ἀμερικῆς πόλιν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς πρὸς τὰς ἡνωμένας πολιτείας εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους, διατάττομεν, ὅπως τοιοῦτος λίθος ληφθῇ τῇ γνωμοδοτήσει τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων ἐκ τῶν κειμένων ἀρχαίων λειψάνων τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἐπ' αὐτοῦ χαραχθῇ κατάλληλος ἐπιγραφή, τὴν ὁποίαν θέλει προτείνει ἡ σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου». Τὴν ἐπιγραφὴ συνέταξε ὁ Θεόδωρος Μανούσης[25]: *Γεωργίῳ Οὐασικτῶνι· | Ἥρωι Στρατηγῷ, ἄκρῳ πολίτῃ,*

---

23. Τὴν «Φυγὴ εἰς Τράχωναις» τοῦ Στεφάνου Α. Κουμανούδη τὸ 1854, ἐξ αἰτίας τῆς χολέρας, βλ. *Ὁ Μέντωρ* 90, 2008, 181-184

24. ΦΕΚ 16, 10 Ἰουλ. 1854.

25. Ι. Πανταζίδου, *Χρονικὸν τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου* (Ἀθήνησι 1889) 284· *Δοκίμιο* 90-91. Φωτογραφία τῆς μαρμαροπλίνθου μὲ χαραγμένη τὴν ἐπιγραφὴ σ. 90.

ἱδρυτῇ νέας ἐλευθερίας εὐνόμου, | Ἡ Σόλωνος, Θεμιστοκλέους, Περικλέους πατρὶς | Τῆς ἀρχαίας ἐλευθερίας μήτηρ | Τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λίθον | Τιμῆς καὶ θαυμασμοῦ τεκμήριον.

Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἄλλο μάρμαρο ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη δόθηκε γιὰ τὴ φιλοτέχνηση τῆς προτομῆς τοῦ Ἑρρίκου Brunn ἔπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ Π. Καββαδία, στὴν ἁρμόδια γερμανικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς πεντηκονταετηρίδος «τοῦ διδακτορικοῦ αὐτοῦ διπλώματος»[26].

1858. Ανανιωση της Εταιρειας. Ὁ λοιμὸς τοῦ 1854 ἔφερε καὶ τὴ νέκρωση τῆς Ἑταιρείας. Τὸ 1854 πέθανε ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Γεώργιος Γεννάδιος καὶ τὴν ἑπόμενη χρονιὰ ὁ Πρόεδρος Γεώργιος Γλαράκης. Ἔμεινε ὁ Γραμματεὺς Κυριακὸς Πιττάκης, ἀμήχανος, καὶ ἡ Ἑταιρεία διαλυμένη. Ὁ Στέφανος Κουμανούδης ὅμως ἔδειξε ἐξ ἀρχῆς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαιολογία. Τὸ 1851 γίνεται μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου, τὸν ἑπόμενο χρόνο μέλος τῆς Ἐφορείας τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸ 1853 Ἀντιγραμματεύς της. Βλέποντας τὴν κατάσταση τῆς Ἑταιρείας ὁ Κουμανούδης ἀποφασίζει τὴ δημιουργία μιᾶς νέας[27]. Ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, ὁ ὑπουργὸς Χαραλ. Χριστόπουλος γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν ἵδρυσή της, μὲ διάταγμά του τῆς 27 Ἰουνίου 1858 ἐπαναφέρει στὴ ζωὴ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἀναθέτει στὸν Πιττάκη νὰ συγκαλέσει τὰ μέλη της γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέας Ἐφορείας. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ χρυσὸς σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος ποὺ ἀπονεμήθηκε στὸν Πιττάκη τὸν προηγούμενο μήνα δήλωνε εὔνοια τοῦ ὑπουργοῦ[28]. Ἐκλέγεται νέα Ἐφορεία, ἡ ὁποία δείχνει μεγάλη δραστηριότητα. Μὲ τὶς ἀρχαιρεσίες τῆς ἑπόμενης χρονιᾶς 1859 ὁ Κουμανούδης γίνεται Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας, ἀξίωμα ποὺ θὰ διατηρήσει ὡς τὸ 1894, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία θὰ παραιτηθεῖ καὶ θὰ ἰδιωτεύσει ὡς τὸν θάνατό του τὸ 1899.

---

26. *ΑΔ* Η', 1892, 99.
27. *Ἰδεογραφία* 46-49.
28. Ἐφημ. *Ἥλιος*, 5 Μαΐου 1858. Ἡ ἴδια διάκριση εἶχε ἀπονεμηθεῖ στὸν Ross 14 χρόνια πρίν, τὸ 1844, *Αὐταπάτη* 126 καὶ ἀρ. 283.

Ἡ ἀνάληψη τῆς Γραμματείας τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν Κουμανούδη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πιττάκη τὸ 1863 εἶναι δύο γεγονότα σημαντικὰ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Μὲ τὸν θάνατο τοῦ Πιττάκη κλείνει ὁριστικὰ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὴν ἀρχή της ἀνάγει στὸν Ἀγώνα. Μὲ τὸν Κουμανούδη ἀρχίζει ἡ ἄνοιξη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Νέοι ἄνθρωποι, σπουδασμένοι, ἐξαίρετοι φιλόλογοι, γλωσσομαθεῖς, στραμμένοι πρὸς τὴν Εὐρώπη, τὸν περιστοιχίζουν: Φίλιππος Ἰωάννου, Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας καὶ μέλη τοῦ Συμβουλίου οἱ Λύσανδρος Καυταντζόγλους, ἀρχιτέκτων, Εὐθύμιος Καστόρχης, καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας, Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, ὁ διάδοχος τοῦ Πιττάκη στὸ ἄξίωμα τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου καὶ μαθητὴς τοῦ Ross καὶ τοῦ Boeckh, Σπυρίδων Φιντικλῆς, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ἀπὸ τὴν παλαιότερη γενιὰ τοῦ Ἀγώνα λίγοι ἔχουν μείνει.

1859. Πρωτη δραση του Στεφανου Κουμανουδη. Εὐθὺς μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Κουμανούδη ἀρχίζουν μεγάλες καὶ συστηματικὲς ἀνασκαφὲς καὶ πρώτη, στὶς 3 Δεκεμβρίου 1859, τῆς Παναγίας τῆς Πυργιώτισσας, μὲ σημερινὰ λόγια ὅμως τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ἐρειπίων ποὺ ἀποκαλύπτονταν γίνονταν διάφορες εἰκασίες. Τὸ μνημεῖο ὀνομάστηκε Ποικίλη στοά, γυμνάσιον Πτολεμαίου, ναὸς τῆς Ἥρας, ἡ εὕρεση τοῦ ἐπιστυλίου ὅμως μὲ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐπέτρεψε στὸν Κουμανούδη νὰ τὸ ταυτίσει. Ἄλλη ὀνομαστὴ ἀνασκαφὴ τὸν ἑπόμενο χρόνο εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔγινε στὸν χῶρο τῆς γκρεμισμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κατηφόρη. Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ μοναδικὴ συλλογὴ τῶν τετραγώνων Ἑρμῶν μὲ τὰ κεφάλια τῶν Ἀθηναίων κοσμητῶν τῶν ἐφήβων ποὺ βρίσκονται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ἀποκαλύφθηκε μὲ τὴν ἀνασκαφὴ μία πραγματικὴ πινακοθήκη μὲ ρεαλιστικὰ γλυπτικὰ πορτραῖτα Ἀθηναίων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Οἱ μεγάλες ἀνασκαφὲς συνεχίστηκαν τὸ 1862 μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου καὶ τὸ 1863 μὲ τὴν ταύτιση τοῦ χώρου τοῦ Κεραμεικοῦ.

1861. Κεραμεικος. Στὶς 20 Δεκεμβρίου 1861 βρέθηκε ὁ ἐπιτύμβιος ναΐσκος τοῦ Ἀριστοναύτου, καὶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1863 ὁ ταφικὸς περί-

βολος τοῦ Ἀγάθωνος καὶ ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Δεξίλεω, μὲ τὴν ὁποία ἔγινε βέβαιη καὶ ἡ θέση τοῦ Κεραμεικοῦ.

Ὁ Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο, ποὺ πρῶτος διάβασε τὴν ἐπιγραφὴ τῆς βάσης τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Δεξίλεω, λέγει στὴν πρώτη δημοσίευση τοῦ εὑρήματος: «ἀλλ' ὁπόση ὑπῆρξεν ἡ χαρά μου, ὅταν καθαρισθέντος τοῦ ὄπισθεν τοῦ ἀναγλύφου ἀνεστραμμένως κειμένου μαρμάρου ἀντέγραψα τὴν ἐπιγραφήν, μεγάλα καὶ καλὰ γράμματα ἔχουσαν. Νῦν δὲ ἔχομεν καὶ ἀπόδειξιν ἐκ τῆς παρούσης ἐπιγραφῆς, συσχετισμένης μετὰ τριῶν τοῦ Παυσανίου χωρίων, ὅτι ἐνταῦθα ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἐσμέν»[29].

Γιὰ μᾶς σήμερα εἶναι φυσικὸ ὁ Κεραμεικὸς νὰ βρίσκεται ἐκεῖ ποὺ εἶναι, γιὰ τὸν Ρουσόπουλο καὶ τὸν Κουμανούδη ὅμως ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ καὶ νὰ ἀποδειχθεῖ, γιατὶ τὸ μόνο ποὺ ἔβλεπαν τότε ἦταν χωράφια, περιβόλια, σπιτόπουλα καὶ καμίνια. Κι ἂν ἡ τσάπα ἔφερνε στὸ φῶς πότε-πότε κάποιο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, τοῦτο δὲν ἦταν ἀπόδειξη· ἡ Ἀθήνα εἶχε, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ καθημερινὰ εὑρήματα, πλῆθος νεκροταφείων. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀναγλύφου ποὺ μνημονεύει τὸν θάνατο τοῦ Δεξίλεω στὸν Κορινθιακὸ πόλεμο τὸ 394 π.Χ., ἔκανε δυνατὴ τότε τὴν ταύτιση τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ τὸ ξεκίνημα μιᾶς μεγάλης, γιγαντιαίας, ἀνασκαφῆς ποὺ τὸ κυριότερο μέρος της ἔφερε σὲ πέρας ὁ Κουμανούδης.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Κεραμεικοῦ ὑπῆρξε ἕνας μεγάλος σταθμὸς τῆς ἀρχαιολογίας[30] καὶ μία πολὺ σημαντικὴ συνέπεια τῆς ἀποκάλυψής του καὶ τῆς εὕρεσης τόσων ταφικῶν μνημείων, εἶναι ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησαν τὰ ἔργα αὐτὰ τῆς γλυπτικῆς τέχνης, στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ταφικὴ γλυπτική. Αὐτὸ τὸ βλέπουμε καθαρὰ στὰ μνημεῖα τοῦ Α΄ νεκροταφείου τῆς Ἀθήνας, ὅπου φαίνεται μὲ σαφήνεια ἡ ἐπίδραση

---

29. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς βάσης τῆς στήλης εἶναι ἡ γνωστότατη καὶ διάσημη *IG* II^2 6217: Δεξίλεως Λυσανίο Θορίκιος | ἐγένετο ἐπὶ Τεισάνδρο ἄρχοντος | ἀπέθανε ἐπ' Εὐβολίδο, | ἐγ Κορίνθωι τῶν πέντε ἱππέων.

30. Γιὰ τὴν ἀνασκαφή του βλ. *Ὁ *Μέντωρ* 48, 1998, 117-207 καὶ 52, 1999, 120-121.

τῶν ἀρχαίων μορφῶν καὶ τῆς ἀρχαίας φόρμας στὴ νεώτερη μετάπλασή τους. Τέτοιες ἐπιδράσεις βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλες ἐκφράσεις τῆς νεοελληνικῆς τέχνης, κυρίως στὴν ἀρχιτεκτονική, ποὺ δείχνουν πὼς ἡ σταδιακὴ ἀποκάλυψη τῶν μνημείων τῆς Ἀθήνας δημιούργησε ἕναν νεοκλασικισμό, ποὺ πολλὲς φορὲς εἶναι κλασικός, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸν ἀμερικάνικο νεοκλασικισμὸ ποὺ δὲν κατάγονται ἀπευθείας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Στὴν περίοδο τῆς γραμματείας τοῦ Κουμανούδη ἔγιναν καὶ ἄλλες μεγάλες ἀνασκαφές, ὅπως τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους ἀνατολικὰ τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὸ θέατρο αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὸν λεγόμενο Σερπεντζέ, ὀνομασία ποὺ δηλώνει τὸ τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ποὺ κτίστηκε κατὰ τὴν Τουρκοκρατία. Ἀνατολικὰ τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους ἀποκαλύφθηκε τὸ Ἀσκληπιεῖο, μέγας ἀρχαιολογικὸς χῶρος καὶ αὐτός. Ἡ ἀνασκαφή του ὑπῆρξε ἀπὸ τὶς δυσκολότερες, καὶ μόνο μὲ τῆς Ἀκροπόλεως μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ. Ὁ Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴ διεύθυνση τῆς ἀνασκαφῆς, ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσει πρῶτα τὰ χώματα καὶ τὶς πέτρες τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκρόπολης ποὺ εἶχαν ριχτεῖ στὸν χῶρο τοῦ Σερπεντζέ. Τοῦτο τὸ κακίζει καὶ ὁ Κωλέττης τὸ 1844 στὴν εἰσηγητική του ἔκθεση: «τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως ἐρρίφθησαν κάτω τῆς Ἀκροπόλεως, ὥστε ἔβλαψαν μὲν πολλαχοῦ τοὺς τοίχους, ἐγέμισαν δὲ καὶ κατεσκέπασαν τὸ Θέατρον τοῦ Βάκχου»[31].

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς τὸ θέμα τῶν χωμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ τὰ βλέπουμε σὲ παλιὲς φωτογραφίες ὡς φοβεροὺς ἀκίνητους καταρράκτες πάνω ἀπὸ τὸ Ὠδεῖο τοῦ Ἡρώδου καὶ τὴ στοὰ τοῦ Εὐμένους, εἶχε προκαλέσει πολλὰ προβλήματα στοὺς ἀρχαιολόγους γιὰ τὶς πρακτικὲς καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς συνέπειες τῆς μεθόδου ποὺ ἐφαρμοζόταν ὡς πρὸς τὴν ἀποκομιδή τους ἀπὸ τὸν Βράχο. Ὁ ἴδιος ὁ βασιλιὰς Ὄθων ἀπασχολήθηκε, καὶ διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειχνε γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ἕνα σημείωμά του, τῆς 21 Νοεμβρίου 1852, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῆς

31. *Αὐταπάτη* ἀρ. 281.

Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Σταῦρο Βλάχο. Τὸ σημείωμα[32] αὐτὸ ἔχει ὡς ἑξῆς:

> «Κύριε Ὑπουργέ! Πολλοὶ ἀρχιτέκτονες φρονοῦσιν ὅτι ἂν κρημνισθῶσι τὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ κυρίου Beulé, κινδυνεύουσι ν' ἀπολεσθῶσι πολλὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος, διότι θέλουν κυλίσει τὰ χώματα τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε κρατοῦνται παρ' αὐτῷ τῷ τείχει. Πρὶν ἢ ὅθεν νὰ κατεδαφισθῶσι αὐτὰ θέλετε προκαλέσει τὴν γνώμην τινῶν».

1861-1863. *Φιλιστωρ*. Ἡ ἀνανέωση τῆς Ἑταιρείας μὲ Γραμματέα τὸν Κουμανούδη φάνηκε μὲ τὴν ἵδρυση τοῦ περιοδικοῦ *Φιλίστωρ* ἀπὸ τὸν Σ.Α.Κ., τὸν Κ. Ξανθόπουλο καὶ τὸν Δ. Ι. Μαυροφρύδη. Ἡ ζωή του δὲν ἦταν μακρά, μόλις τέσσερις τόμοι ἐκδόθηκαν, στοὺς ὁποίους δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Κουμανούδη, τὸν Ι. Πανταζίδη καὶ τὸν Π. Περβάνογλους ἀρχαιολογικὲς μελέτες, κυρίως ἐπιγραφικές. Κατὰ τὸ 1861 ἡ *Ἐφημερὶς* δὲν ἐκδόθηκε, ἄλλωστε ὁ Πιττάκης δὲν θὰ δεχόταν εὔκολα καὶ ἄλλων συνεργασίες[33].

1862. Η Επιτροπη των Φιλαρχαιων. Τὸ 1862 ἱδρύθηκε στὴν Ἀθήνα, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Γεωργίου Σταύρου, ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Φιλαρχαίων[34], τὴν ὁποία ἀποτελοῦσαν ἀνώτατα στελέχη τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, καὶ μὲ σκοπὸ ὅμοιο μὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Παρὰ τὴν οἰκονομική της ἐπιτυχία, τὴν ἔκδοση λαχείου *ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων*, τὸ ὁποῖο ἔτυχε μεγάλης δημοσιότητας στὸ Παρίσι – μίλησε γι' αὐτὸ καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐπιτροπῆς ὁ Ραγκαβῆς σὲ συνεδρία τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres –, οἱ ἐπιδιώξεις τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν ἐκπληρώθηκαν, ἀφ' ἑνὸς γιατὶ δὲν συγκεν-

---

32. *Αὐταπάτη* 6.

33. Ἀναγραφὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων στὸν *Φιλίστορα* βλ. *Ἱστορία* 372-373.

34. ΒΔ τῆς 20 Ἰουν. 1862 *Περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν δι' ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφάς*, ΦΕΚ 35, 4 Ἰουλ. 1862.

τρώθηκαν ὅσα χρήματα ἤθελε, ἀφ' ἑτέρου γιατὶ τῆς ἔλειπε τὸ κυριότερο στοιχεῖο, οἱ ἀρχαιολόγοι. Ἡ Ἐπιτροπὴ λοιπὸν διαλύθηκε καὶ ἡ περιουσία της προσφέρθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὸν ὅρο νὰ μένει τὸ κεφάλαιο ἄθικτο καὶ νὰ ξοδεύονται οἱ τόκοι[35]. Τὴν προσφορὰ τῆς Ἐπιτροπῆς ἀποτελοῦσε τὸ ποσὸν τῶν 150.461,18 δραχμῶν ἀπὸ τὸ λαχεῖο, 650 μετοχὲς τοῦ ἐθνικοῦ δανείου τῶν 28.000.000, 1.676,18 δραχμὲς σὲ μετρητὰ καὶ διάφορα *ἀρχαῖα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα σκεύη*, τὰ ὁποῖα εἶχε συγκεντρώσει ἀπὸ δωρεὲς καὶ ἀγορὲς ἡ Ἐπιτροπή[36]. Ἡ Ἑταιρεία δέχτηκε τὴ δωρεὰ καὶ ἔδωσε τὸν τίτλο τοῦ ἐπιτίμου συμβούλου σ' ἕνα μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Φιλαρχαίων, ὅποιο θὰ ὅριζε ἐκείνη, καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μετέχει στὶς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου[37], κάτι ποὺ δὲν ἔγινε.

1862-1874. Η *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ*. Τὸ 1862 ἐπανεκδόθηκε ὡς περιοδικὸ τῆς Ἑταιρείας ἡ *Ἐφημερίς*. Τὴν πρώτη χρονιὰ 1862 ἐκδόθηκαν 8 τεύχη, τὴ δεύτερη 4 τεύχη καὶ ἡ ἔκδοση διακόπηκε, γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους, ἕως τὸ 1869, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία κυκλοφόρησε τὸ τεῦχος 13. Τὸ 1870 ἐκδόθηκε τὸ τεῦχος 14, καὶ τὰ ἑπόμενα χρόνια 1872-1874 τρία ἀκόμη τεύχη, ἕνα κάθε χρόνο, τὰ 15-17. Ἐκεῖ σταματᾶ ἡ δεύτερη περίοδος τῆς *Ἐφημερίδος*. Θὰ ἐκδοθεῖ καὶ πάλι τὸ 1883 ἐπὶ γραμματείας Κουμανούδη, θὰ γίνει τὸ κύριο καὶ πλέον ἔγκυρο ἑλληνικὸ ἀρχαιολογικὸ περιοδικὸ[38] καὶ ἡ ἔκδοσή της θὰ εἶναι ἀνελλιπὴς ἕως σήμερα 2012 (τόμος 151).

Το τελος του Κ. Πιττακη. Τὴ νύχτα τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1863 πέθανε ὁ Κυριακὸς Σ. Πιττάκης, Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1833. Ἀνῆκε στὴ γενιὰ τοῦ Ἀγώνα, πολέμησε στὴν πολιορκία τῆς Ἀκρόπολης, συναναστράφηκε τὸν Ὀδυσσέα Ἀνδροῦτσο καὶ τὸν Γιάννη Γκούρα, γνώρισε τὸν Καποδίστρια, τὸν Κωλέττη, τὸν Μακρυ-

35. Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ, *Ἀπομνημονεύματα* ΙΙΙ 156-57, 372-73· Κόκκου 127.

36. ΑΑΕ Ἰούλ. 1869.

37. *ΠΑΕ* 1869/70, 4· Καστόρχης 54-55· Καββαδίας 60.

38. *Αὐταπάτη* 249-253.

γιάννη, καὶ ἦταν φίλος τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου καὶ τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη. Αὐτοδίδακτος ἀρχαιολόγος, εἶχε τὸ πάθος τῆς μελέτης καὶ τῆς δημοσίευσης ἐπιγραφῶν, τῶν ὁποίων γνώριζε τὴ σημασία. Ἀγαποῦσε τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὶς προστάτευε μὲ ζηλοτυπία ἀπὸ τοὺς τρίτους ποὺ τὶς ἐπιβουλεύονταν ἢ ἤθελαν νὰ τὶς δημοσιεύσουν. Κατὰ τὰ 30 χρόνια τῆς ὑπηρεσίας του δὲν εἶχε καμιὰ βοήθεια. Μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Ἑταιρείας τὸ 1837 ἀπέκτησε ἀντίπαλο στὴ μονοκρατορία του, ἀσήμαντο ἕως τὸ 1859, χρονιὰ ποὺ ἔγινε ὁ Κουμανούδης Γραμματεύς της. Ἡ δράση τῆς ἀναγεννημένης Ἑταιρείας, ἡ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τῆς *Ἐφημερίδος* τὸ 1861 καὶ ἡ ἐπανέκδοσή της τὸ 1862 ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὸν ἀποξένωσε ἀπὸ τὸ δημιούργημά του. Τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του ἡ ὑγεία του δὲν ἦταν καλή. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1863 ζήτησε γιὰ πρώτη φορὰ ἀναρρωτικὴ ἄδεια, τὸν Σεπτέμβριο δήλωσε ὅτι εἶναι ἀσθενὴς καὶ ἀδυνατεῖ νὰ κυκλοφορεῖ πεζός, στὶς 10 Ὀκτωβρίου παραπονέθηκε γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ γραφείου του, τὸ ὁποῖο ἦταν ψυχρὸ τὸν χειμώνα, καὶ στὶς 12 Ὀκτωβρίου ἔγραψε τὸ τελευταῖο ἔγγραφό του μὲ ἀριθμὸ 3152[39]. Τὸ ἔγγραφο ἀρ. 1 εἶχε γράψει[40] στὶς 30 Ἰουλίου 1833. Ὁ τάφος του[41] σώζεται στὸ Α΄ νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας.

39. *Αὐταπάτη* ἀρ. 306-311.
40. Αὐτόθι ἀρ. 27.
41. *Ἱστορία* 252 εἰκ. 125.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ - Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ (Ι)

1863. Ο Παναγιωτης Ευστρατιαδης Γενικος Εφορος. Γεννημένος τὸ 1815 στὸν Μανταμάδο τῆς Λέσβου, ὅπου καὶ τὸ προσκύνημα τοῦ Ταξιάρχη, τρία χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Κουμανούδη, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ross στὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ Boeckh στὴ Γερμανία, καὶ διαδέχτηκε, τὸ 1863, τὸν Κυριακὸ Πιττάκη στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων. Μόνος καὶ αὐτός, ὅπως ὁ προκάτοχός του, ὑπηρέτησε ὡς Γενικὸς Ἔφορος ὣς τὸ 1884, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ ἔπειτα ἀπὸ συρροὴ δυσμενῶν γεγονότων καὶ σκοπίμων ἐπιθέσεων ἐναντίον του στὸν Τύπο. Στενὸς συνεργάτης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, συνέχισε μετὰ τὸν Πιττάκη τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποία ἀναγκάστηκε νὰ διακόψει. Στὰ χρόνια του οἰκοδομήθηκαν τὰ δύο σημαντικότερα μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ Ἐθνικό. Ὑπῆρξε ἐκεῖνος ποὺ προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Καββαδία.

1863. Το Μουσειο Ακροπολεως. Εἴδαμε σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου τούτου τὶς συλλογὲς τῶν ἀρχαίων ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1863 ἐκδόθηκε τὸ ΒΔ γιὰ τὴν οἰκοδόμηση μουσείου στὸν Βράχο. Τὰ σχέδιά του ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Παναγῆ Κάλκο, τὸ κτίριο ὁλοκληρώθηκε τὸ 1874 καὶ ἄρχισαν νὰ στεγάζονται σ' αὐτὸ ἀρχαιότητες. Τὸ 1888 τὸ οἰκοδόμημα, ἀνεπαρκὲς κιόλας, ἐπεκτάθηκε. Νέα ἐπέκταση καὶ τροποποίηση τοῦ μουσείου ἄρχισε τὸ 1953 ἀπὸ τὸν Πάτροκλο Καραντινό. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1964 ἐγκαινιάστηκε τὸ νέο κτίριο μὲ τὰ ἀρχαῖα ξαναστημένα ἀπὸ τὸν Γιάννη Μηλιάδη[1].

---

1. Κόκκου 195-201.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΙΤΤΑΚΗ. Ἡ Ἀκρόπολη δὲν ἔπαψε καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πιττάκη[2] νὰ ἀποτελεῖ τὸν χῶρο ὅπου θὰ γίνουν ἕως τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα οἱ περισσότερες ἀνασκαφές, ἀπὸ Ἕλληνες καὶ ξένους, καὶ συνεχεῖς μικρὲς ἀναστηλώσεις. Κατεδαφίσεις κτισμάτων τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως τῶν ἐπάλξεων τοῦ τείχους ἢ νεώτερων προσθηκῶν στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, συντήρηση τῆς δυτικῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἄλλες στερεώσεις καὶ ἐπεμβάσεις στὸ μεγάλο μνημεῖο ποὺ κρίνονταν ἀναγκαῖες.

Μικρὲς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ἔγιναν καὶ σὲ μνημεῖα τῆς πόλης: βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, μνημεῖο τοῦ Λυσικράτους, ναὸς τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα, ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος στὶς Βάσσες τῆς Φιγαλείας, ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο, Ὀλυμπιεῖον, μνημεῖο τοῦ Φιλοπάππου. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπεμβάσεις στὰ μνημεῖα ποὺ μνημονεύτηκαν, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα, δὲν ἔχουν συστηματικὸ χαρακτήρα. Θεραπεύουν ἐπείγουσες ἀνάγκες. Σημαντικότερη ἀπὸ ὅλες εἶναι ἡ ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε τὸ 1878 στὰ ἀναλήμματα δυτικῶς τῶν Προπυλαίων.

Η ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ. Ἡ ἀρχαιοκαπηλία ὑπῆρξε μεγάλο πρόβλημα τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἑταιρείας, ἦταν διαρκὴς καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μὲ συστηματικὲς τυμβωρυχίες, ὅπως ἡ κάθαρση τῆς Δήλου πρῶτα ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο καὶ κατόπιν κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο[3]. Καὶ τὶς δύο φορὲς ξέθαψαν τοὺς ἐνταφιασμένους στὴ Δῆλο καὶ τοὺς ξανάθαψαν στὴν κοντινὴ Ρήνεια, κρατώντας ὅμως ἀπὸ τὰ κτερίσματα κάθετι πολύτιμο, ἀπὸ χρυσάφι ἢ ἀσήμι.

Ὅταν ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ 44 π.Χ., ξαναχτίστηκε ἡ κατεστραμμένη τὸ 146 π.Χ. ἀπὸ τὸν Μόμμιο Κόρινθος, κατὰ τὶς ἐκσκαφὲς γιὰ τὰ θεμέλια τῶν νέων οἰκοδομημάτων, ἀποκαλύπτονταν τάφοι, τὰ κτερίσματά τους οἱ ἀπελεύθεροι[4] νέοι οἰκιστὲς τὰ πουλοῦσαν στὴ

2. 23 Ὀκτ. 1863.
3. Θουκ. I 8 καὶ III 104, 2.
4. Στράβ. 8, 6, 23.

Ρώμη. Εἶναι τὰ φημισμένα *νεκροκορίνθια*, πήλινα ἀγγεῖα καὶ χάλκινα ἀντικείμενα.

Οἱ περιπτώσεις μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν χωρὶς νὰ ὑπάρχει τέλος. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ἰδίως κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα μὲ τοὺς περιηγητές, ἡ ἀρχαιοκαπηλία ἀναπτύχθηκε καὶ συστηματοποιήθηκε. Ἡ λεηλασία τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς Ἀφαίας καὶ τῆς Φιγαλείας εἶναι διαβόητες περιπτώσεις. Ὁ Fauvel εἶναι γνωστὸς συστηματικὸς ἀρχαιοκάπηλος καὶ κοντά του ὁ Γεώργιος Χριστιανὸς Gropius (1776-1850), ποὺ διετέλεσε καὶ μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας! Ἡ ἀρχαιοκαπηλία ὅμως, ὡς σοβαρὸ κοινωνικὸ φαινόμενο μὲ συνέπειες καταστροφικὲς γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἀρχαῖα καὶ τὴν ἐπιστήμη, θὰ ἐκδηλωθεῖ στὴν Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα στὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς Τανάγρας, στὰ γύρω ἀπὸ τὸ 1870 χρόνια, ἀφοῦ εἶχε προηγηθεῖ ἡ λεηλασία τῶν νεκροταφείων τῆς Κορίνθου. Τὴν κακοποιὸ αὐτὴ δράση τὴν ὑποβοηθοῦσε ὁ χαλαρὸς ὡς πρὸς τὴν κυριότητα τῶν ἀρχαίων νόμος τῆς Ἀντιβασιλείας τῆς 10/22 Μαΐου 1834. Στὰ χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 σκάφτηκαν χιλιάδες τάφοι στὴν Τανάγρα καὶ φυγαδεύτηκε, νόμιμα ἢ λαθραῖα, ἄπειρος ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, μὲ τὰ ὁποῖα γέμισαν τὰ ἀρχαιοπωλεῖα τῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὸ μερίδιό τους στὴν ἐπιχείρηση, γιατὶ κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὑπῆρχαν πολλοὶ ἀρχαιοπῶλες στὴν Ἀθήνα ποὺ μίσθωναν ἀνθρώπους καὶ χωράφια γιὰ νὰ κάνουν ἀρχαιοκαπηλικὲς ἀνασκαφές. Σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, μάλιστα τῆς ἐπιστήμης, ὑπέκυψαν στὸν πειρασμὸ τοῦ κέρδους καὶ ἄσκησαν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρχαιοπώλου σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἡ διαφύλαξή τους ἀποτελοῦσαν τεκμήρια φιλοπατρίας καὶ ὀρθῆς σκέψης.

Ἡ ἀρχαιοκαπηλία ἀποτελεῖ ἀρνητικὸ παράγοντα τῆς ἀρχαιολογίας, γιατὶ προκαλεῖ μεγάλες καταστροφὲς στὶς ἀρχαιότητες καὶ μᾶς στερεῖ πολύτιμες γνώσεις, τὶς ὁποῖες μόνο ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνασκαφὴ μπορεῖ νὰ δώσει. Καθοδηγεῖται ὅμως πάντα εἴτε ἀπὸ μεγάλα ἰδιωτικὰ μουσεῖα τοῦ Ἐξωτερικοῦ, εἴτε ἀπὸ συλλογεῖς, εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους-ἀρχαιοκαπήλους. Τὴν ἀρχαιοκαπηλία τῶν γύρω στὸ 1870

χρόνων στὴ Βοιωτία ἀντιμετώπισε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κυρίως μὲ τὸν Παναγιώτη Σταματάκη, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο ἐκεῖ, καὶ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ὑπηρέτησε ἢ ἐργάστηκε, ὑπῆρξε εὐεργετικὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἀρχαῖα.

1867. Εκθεση στο Παρισι. Σαράντα πέντε μόλις χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, τὸ 1866, ὁ Δημήτριος Χρηστίδης (1795-1879), μέλος τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1859, ἀγωνιστής, γραμματεὺς τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, ἀποστέλλει στοὺς Νομάρχες, στοὺς Ἐπάρχους καὶ στοὺς προξένους μας στὸ Ἐξωτερικὸ ἐγκύκλιο, μὲ τὴν ὁποία προσκαλεῖται κάθε Ἕλληνας ποὺ κατέχει ἀξιόλογα ἀρχαῖα, περισσότερο ὅμως ἔργα τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν νεώτερων χρόνων, νὰ τὰ δώσει γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν στὸ Παρίσι.

Ζητεῖται ἡ λαϊκὴ συμμετοχὴ στὴν ἔκθεση, γιατὶ ἀκόμη δὲν ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα συγκροτημένα μουσεῖα, παρὰ μόνον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τὸ τούρκικο λουτρὸ μὲ τὰ ἐκμαγεῖα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τὸ προσωρινὸ στὸ Πανεπιστήμιο, τοῦ Βαρβακείου. Τὰ μουσεῖα τῆς Ἑταιρείας περιεῖχαν μόνον ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ὅπως καὶ οἱ συλλογὲς τῆς Ὑπηρεσίας.

Ὅπως βλέπουμε στὴν ἐγκύκλιο τοῦ Δημητρίου Χρηστίδη, τὴν ὁποία παραθέτω ὁλόκληρη[5], ἡ πρώτη μας συμμετοχὴ σὲ ἔκθεση δὲν ἀποβλέπει στὸν ἐπηρεασμὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

«Ἀριθ. Πρωτ. 302/ Ἡ ἐπὶ τῆς ἐν Παρισίοις Παγκοσμίου Ἐκθέσεως τοῦ 1867 Κεντρικὴ Ἐπιτροπή. Πρὸς τοὺς Κ. Κ. Νομάρχας καὶ Ἐπάρχους ὡς Πρόεδρους τῶν κατ' Ἐπαρχίας Ἐπιτροπῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ προξένους τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν Παγκόσμιον Ἔκθεσιν τοῦ 1867, ἥτις θέλει περιλάβει καὶ θέσει ὑπὸ τὰς ὄψεις πάντων τῶν ἐθνῶν εἴ τι περίβλεπτον καὶ ἄξιον λόγου ἔργον παράγει ἕκαστος λαός, πρόκειται εἰς ἰδιαίτερον τμῆμα νὰ ἐκτεθῶσι καὶ ὅσα ἕκαστος λαὸς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ

5. ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Βλαχογιάννη, φ. 176.

παρήγαγεν ἔργα χαρακτηρίζοντα τῶν διαφόρων ἐποχῶν τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ βιομηχανικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα.

Ἡ πατρὶς ἡμῶν ὡς ἐκ τῆς πρὸ μικροῦ ἀνεγέρσεώς της ἀναγκαίως ἐλαττουμένη κατὰ τὸ παρὸν πολλῶν ἄλλων συγχρόνων λαῶν, εἶναι βεβαίως, καθόσον ἀφορᾷ τὸ παρελθόν, πάντων ἐνδοξοτάτη καὶ πλουσιωτάτη, καὶ μετὰ χαρᾶς πρέπει νὰ ὠφεληθῶμεν τῆς παρούσης εὐκαιρίας ἵνα ἐπιδείξωμεν τὸν προγονικὸν ἡμῶν πλοῦτον, ἐξ οὗ δὲν παύουσι ν' ἀντλῶσι παραδείγματα τοῦ καλοῦ τὰ λοιπὰ ἔθνη.

Παρακαλοῦνται κατὰ συνέπειαν οἱ Κύριοι Νομάρχαι καὶ Ἔπαρχοι ὡς καὶ οἱ Κύριοι πρόξενοι νὰ φέρωσιν ἀμέσως εἰς γνῶσιν ἁπάντων τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Κράτους Ἑλλήνων καὶ νὰ παρακινήσωσι τοὺς ὅσοι ἐξ αὐτῶν κέκτηνται περίεργά τινα ἀρχαῖα ἔργα καὶ θέλουσι νὰ τιμήσωσι τὴν πατρίδα πέμποντες αὐτὰ εἰς τὴν Ἔκθεσιν, νὰ ὑποβάλωσιν ἀνυπερθέτως τὴν περὶ τούτου δήλωσίν των εἰς τὴν κεντρικὴν ἐπιτροπήν, σημειοῦντες τὸ εἶδος τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον προτίθενται νὰ πέμψωσιν, καὶ εἰ δυνατὸν καὶ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ, δηλ. μῆκος, πλάτος καὶ ὕψος· ἡ δὲ ἐπιτροπὴ θέλει φροντίσει, ὅταν ἦναι καιρός, νὰ εἰδοποιήσῃ ἕνα ἕκαστον ἐκθέτην διὰ τῆς ἐπιτοπίου ἀρχῆς τίνι τρόπῳ καὶ πότε πρέπει νὰ πέμψῃ πρὸς αὐτὴν τὸ πρὸς ἔκθεσιν προσδιοριζόμενον ἀντικείμενον.

Γίνεται δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ δήλωσις αὕτη θέλει περιλάβει καὶ ἑπομένως δύναται νὰ πέμψῃ ἕκαστος κάτοχος οἱονδήποτε ὁπωσοῦν ἄξιον προσοχῆς ἔργον, οὐ μόνον τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν μεταγενέστερων μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Προσθέτομεν μάλιστα ὅτι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς ἔχει ἤδη ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ ἱκανὰ ἔργα, ὥστε μόνον ἐάν τις κέκτηται ἔξοχόν τι τοιαύτης φύσεως ἔργον, τοῦτο προσκαλεῖται νὰ δηλώσῃ. Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουσι ποικίλα ἄλλα ἀντικείμενα τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, ἢ καὶ τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων, ἅτινα εἶναι καλὸν νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοιαῦτα δὲ εἰσὶν ἐργαλεῖα ἢ μέρη παντὸς εἴδους ὁπλισμοῦ ἀρχαίου, ὅπλα μεσαιωνικά, Βυζαντινά, ἢ καὶ τῶν τελευταίων ἐποχῶν, οἷα τὰ τῶν ἁρματωλῶν, ὡς καὶ πᾶν ὅ,τι τοιοῦτον ἔχει τι περίεργον καὶ εἶναι κατασκευῆς Ἑλληνικῆς· προσέτι δὲ καὶ ἐνδύματα, ἔπιπλα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀρχαῖα,

ὁποῖα εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου σώζονται ἐκ μέλανος ξύλου γλυπτά (δανδέλαις, αἱ λεγόμεναι guipures), ἐξ ὧν ἐπίσης εὑρίσκονται ἀρχαῖαι εἴς τινα χωρία τοῦ Αἰγαίου. Ἐκτὸς τούτων ἄξιαι λόγου θεωροῦνται εἰκόνες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ ἄλλαι παλαιαὶ Ἑλληνικῆς ζωγραφίας, χειρόγραφα ἀρχαῖα, βιβλία ἀρχαίου τύπου ἐξ ἐθνικῶν τυπογραφείων, καὶ εἴ τι ἄλλο τούτοις ἀνάλογον.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἀναλαμβάνει τὴν ἰδιαιτέραν φροντίδα νὰ συσκευάσῃ τὰ πεμπόμενα ὑπὸ τῶν ἐκθετῶν ἔργα μετὰ τῆς μεγαλητέρας ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς διὰ τῶν καταλληλοτέρων ἐν Ἀθήναις τεχνιτῶν· καλήτερον ὅμως ἦτον, ἂν ἡ συσκευὴ ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ βεβαιοῖ τοὺς ἰδιοκτήτας αὐτῶν ὅτι πᾶσαν ἐπιμέλειαν θέλει καταβάλει, ὥστε νὰ διατηρηθῇ εἰς καλὴν κατάστασιν ἡ ἰδιοκτησία αὐτῶν, ἐν ὅσῳ διαρκεῖ ἡ ἔκθεσις, καὶ ὑπόσχεται κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν νὰ γένῃ ἐπίσης ἡ συσκευὴ αὐτῶν ἐν Παρισίοις ὑπὸ τῶν ἀνεγνωρισμένων τῆς πόλεως ἐκείνης συσκευαστῶν. Ἂν δέ τινες ἐπιθυμῶσι νὰ ἐκποιήσωσιν ἐν Παρισίοις τὰς ἰδιοκτησίας των ταύτας, δύνανται (ἐξαιρουμένων τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, ἀγαλμάτων, ἀναγλύφων, κλ. διότι τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ νόμου) νὰ σημειώσωσιν ἐπ' αὐτῶν ἢ πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τὴν τιμὴν ἣν δι' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀξιοῦσιν, ὅπως ὑπὸ τῶν ἐν Παρισίοις ἐπιτραμμένων τῆς Ἑλλάδος γένῃ προσπάθεια πωλήσεως αὐτῶν. Ἐν ἀποτυχίᾳ δέ, θέλουσιν ἐν καιρῷ ἐπιστραφῆ παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ἐκτὸς ἐάν τινες προτιμῶσι νὰ τὸ παραλάβωσιν ἐκεῖ οἱ ἴδιοι εἴτε οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκθέσεως.

Ἐπειδὴ δὲ ἐπείγει ὁ χρόνος, οἱ Κύριοι Νομάρχαι, Ἔπαρχοι καὶ Πρόξενοι παρακαλοῦνται νὰ ἐνεργήσωσι τὰ χρειώδη, ὥστε οἱ θέλοντες νὰ παρουσιασθῶσιν ἐκθέται, νὰ πέμψωσιν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν τὰς δηλώσεις των ἄνευ ἀναβολῆς διὰ νὰ ἐγγραφῶσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὸν γενικὸν τῶν ἐκθετῶν κατάλογον.

Ἱκανὰ ἀντίτυπα τῆς παρούσης πέμπονται εἰς τοὺς Κυρίους Νομάρχας καὶ Ἐπάρχους διὰ νὰ σταλῶσιν εἰς ἀνάλογον ἀριθμὸν εἰς τοὺς δημάρχους καὶ δοθῇ οὕτω πλήρης δημοσιότης ἐν τάχει. Ἐν Ἀθήναις, τὴν 19 Μαρτίου 1866. Ὁ Πρόεδρος Δ. Χρηστίδης, Ὁ Γραμματεὺς Κ. Φωστηρόπουλος».

Στὴν ἔκθεση τοῦ 1867 μετέσχε ἡ Ἑλλάς. Ἀπὸ τὰ φυλλάδια ποὺ τυπώθηκαν φαίνεται ὅτι στείλαμε μόνον ἔργα βιοτεχνίας καὶ βιομηχανίας, γεωργικὰ εἴδη, ὑφάσματα, κοσμήματα, ὅπλα, πίνακες, μάρμαρα καὶ ὀρυκτά, ἔργα γλυπτικῆς. Τὰ φυλλάδια εἶναι:

1. Ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν ἐκθετῶν καὶ τῶν ἀποσταλέντων προϊόντων καὶ ἔργων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἔκθεσιν τοῦ 1867.

2. Henri Haussage, *La Grèce à l'exposition universelle. L'Artiste* (Paris 1867) 111.

3. *Περιληπτικὴ περιγραφὴ τῶν εἰς τὴν Παγκόσμιον Ἔκθεσιν τῶν Παρισίων τοῦ ἔτους 1867 ἀποσταλησομένων ἑλληνικῶν μαρμάρων καὶ ὀρυκτῶν* (Ἀθῆναι 1866).

Ἡ Ἐπιτροπὴ ζήτησε νὰ σταλοῦν ἀρχαῖα στὸ Παρίσι ἀπὸ τὶς κρατικὲς συλλογές. Γνώση τοῦ πράγματος ἔχω ἀπὸ τό «Ἡμερολόγιο Ὑπηρεσίας» τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου Παναγιώτη Εὐστρατιάδη σὲ ἐγγραφὴ τῆς 22 Ἰουλίου 1866: «Ἡ ἐν Ἑλλάδι Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς παγκοσμίου ἐκθέσεως τοῦ 1867 τῆς ἐν Παρισίους γενησομένης ζητεῖ πλείστας ἀρχαιότητας ἐκ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐκ τοῦ μουσείου καὶ ἐκ τοῦ Βαρβακείου, ἵνα ἀποστείλῃ αὐτὰς εἰς τὴν ἔκθεσιν ταύτην, ὧν ἐπισυνάπτεται ὁ κατάλογος, (44 μὲν κομμάτια ὀνομαστί, πολλὰ ἄλλα τεμάχια). Παρηγγέλθη ἡ Γεν. Ἐφορεία, ἵνα γνωμοδοτήσῃ περὶ τῆς αἰτήσεως μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συμβουλίου». Μὲ τὸν ὅρο *Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον* ὁ Εὐστρατιάδης ἐννοοῦσε τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὴ συνέχεια τῆς ὑπόθεσης τὴν βρίσκουμε στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς 28 Ἰουλίου 1866. Τὸ θέμα εἰσάγει ὁ Πρόεδρος Φίλιππος Ἰωάννου:

> «- - εἶτα δὲ ὁ Πρόεδρος ἐπαρουσίασε γράμμα τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων, δι' οὗ παρεπέμπετο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἰς τὴν Ἑταιρίαν ἓν ἔγγραφον τῆς ἐπὶ τῆς Παγκοσμίου ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1867 Ἐκθέσεως Ἐπιτροπῆς, ἥτις παρεκάλει τὴν Κυβέρνησιν νὰ στείλῃ εἰς Παρισίους ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης ἔργα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν λοιπῶν Μουσείων τῆς πόλεως (ὧν καὶ κατάλογον ἐπισυνῆπτε). Ἐζητεῖτο ἔτι ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἡ περὶ τούτου τοῦ πράγματος γνώμη τοῦ τε Ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ

Συμβουλίου τῆς Ἑταιρίας. Ἅπαντες οἱ παρόντες εὗρον ἄτοπον καὶ ἀπαράδεκτον τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ ἐπεφορτίσθη ὁ κος Εὐστρατιάδης νὰ συντάξῃ τοιαύτης ἐννοίας ἀπάντησιν, ἀναφέρων καί τινας λόγους ἐκ τῶν ἐν τῇ διασκέψει ρηθέντων».

Ἡ Ἑταιρεία δὲν ἀπηύθηνε τὸ ἀρνητικὸ ἔγγραφο πρὸς τὴν Ἐπιτροπή, διότι ὁ χειρισμὸς τῆς ὑποθέσεως εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν Εὐστρατιάδη. Ὀκτὼ μῆνες ἀργότερα, στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς 1ης Ἀπριλίου 1867, ὁ Στέφανος Ἀ. Κουμανούδης γνωστοποιεῖ στοὺς συμβούλους συμμετοχὴ καὶ τῆς Ἑταιρείας στὴν Ἔκθεση τῶν Παρισίων: «Ὁ αὐτὸς γραμματεὺς ἀνέφερεν, ὅτι ταῖς προάλλαις, ἔδωκεν ἓν σῶμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1862, ἵνα σταλῇ εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἔκθεσιν ὡς εὗρε τοῦτο εὔλογον ὁ πρόεδρος τῆς ἐνταῦθα ἐπιτροπῆς κ. Δημ. Χρηστίδης».

Βρισκόμαστε στὸ 1867. Ὁ Ἀναστ. Γεννάδιος ζητεῖ νὰ σταλεῖ στὴν Ἔκθεση ὁ τόμος τῆς *ΑΕ* τοῦ 1862, διότι ἦταν τὸ μόνο εὐπρόσωπο ἀρχαιολογικὸ δημοσίευμα ποὺ διαθέταμε. Ἕως τὶς 18 Σεπτεμβρίου 1863 εἶχαν ἐκδοθεῖ 12 τεύχη 315 σελίδων συνολικῶς τῆς δεύτερης περιόδου, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσαν τόμο. Τὸ τεῦχος ΙΓ΄ ἐκδόθηκε τὸ 1869! Δὲν εἶχε κανένα ἄλλο δημοσίευμα νὰ ἐπιδείξει ἡ Ἑταιρεία.

Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔστειλε ἀρχαιότητες στὴν Ἔκθεση τοῦ 1867. Καὶ ὁ Εὐστρατιάδης καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας θεώρησαν ἀπαράδεκτη τέτοια ἐνέργεια, παρὰ τὸ ὅτι οἱ ἠθικοὶ κανόνες γύρω ἀπὸ τὶς ἀρχαιότητες δὲν εἶχαν πλήρως διαμορφωθεῖ. Ἡ στάση αὐτὴ θὰ τηρηθεῖ, μὲ τὶς παρεκκλίσεις τοῦ 1939 καὶ τοῦ 1970, ἕως τὸ 1979.

1871. *Αττικης Επιγραφαι Επιτυμβιοι.* Τὸ δίτομο σύνταγμα ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, *Antiquités helléniques* (1842 καὶ 1855) ὑπῆρξε ἔργο μεθοδικότερο τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Πιττάκη, ἀπεῖχε ὅμως πολὺ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν συστηματικῶν συλλογῶν ἐπιγραφῶν. Τέτοιο ἔργο ἐμφανίστηκε τὸ 1871, τοῦ Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη, *Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι*, τὸ ὁποῖο καινοτομοῦσε σὲ πολλά. Ἦταν συλλογὴ ὁμοίου εἴδους ἐπιγραφῶν, ἐπιτυμβίων, καὶ τὰ κείμενά τους ἦσαν μεταγραμμένα μόνο μὲ πεζὰ γράμματα ἀντὶ τῆς ἕως τότε συνήθειας νὰ ἀποδίδονται μὲ κεφαλαῖα ἢ μὲ κεφαλαῖα καὶ

πεζά. Τὸ νέο βιβλίο ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὴ πρόοδο τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, σκιάστηκε ὅμως ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐπιγραφικὸ ἔργο τῆς Πρωσικῆς Ἀκαδημίας, ἀνώτερο καὶ συστηματικότερο ἀπὸ κάθε ἄποψη.

1872-1881. *Αθηναιον*. Ἡ ἵδρυση τοῦ περιοδικοῦ *Ἀθήναιον* ἀπὸ τὸν Κουμανούδη καὶ τὸν Εὐθύμιο Καστόρχη ἔγινε κατὰ τὸ ψυχορράγημα τῆς *Ἐφημερίδος* τῆς δεύτερης περιόδου. Ἡ νέα προσπάθεια, μετὰ τὸν *Φιλίστορα*, ἦταν εὐτυχέστερη. Ἐκδόθηκαν δέκα τόμοι, ὅπου δημοσιεύτηκαν πλῆθος μελετῶν γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας καὶ τὰ εὑρήματα, κυρίως ἐπιγραφές· ὁ σημαντικότερος συνεργάτης ἦταν πάλι ὁ Κουμανούδης[6].

Οι διαδοχοι του Βοεckh. Κατὰ τὸ διάστημα 1873-1897 συντάχθηκε καὶ κυκλοφορήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου νέο σύνταγμα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ὀνομάστηκε *Corpus Inscriptionum Atticarum* (*CIA*). Σ' αὐτὸ περιελήφθησαν τόμοι μὲ ἐπιγραφὲς καὶ ἄλλων τόπων, Πελοποννήσου, Μεγαρίδος, Βοιωτίας, Δυτικῆς Στερεᾶς, Θεσσαλίας, Νήσων. Τὸ 1902 ὁ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, στὸν ὁποῖο ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου ἀνέθεσε τὴ διεύθυνση τῆς ἔκδοσης τοῦ συντάγματος τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, πρότεινε τὴν ὀνομασία *Inscriptiones Graecae* (*IG*) καὶ καθόρισε τὴ γεωγραφικὴ τάξη τῶν τόμων. Δὲν ἐκδόθηκαν ὅλοι, ὅσοι εἶχαν ὑπολογιστεῖ, καὶ μὲ τὰ χρόνια ἄρχισαν νὰ γίνονται βελτιωμένες ἐπανεκδόσεις ἐκδοθέντων τόμων ποὺ θεωροῦνται δεύτερη ἔκδοση (λ.χ. *IG* II²). Ἀπὸ τὸ 1981 ἄρχισε ἡ κυκλοφορία καὶ τρίτης ἔκδοσης ὁρισμένων τόμων (λ.χ. *IG* II³), ἐνῶ συνεχίζεται ἡ δεύτερη ἔκδοση ἄλλων (editio altera). Ἡ ὅλη σειρὰ ἐμφανίζεται κάπως πολύπλοκη, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται στὶς ἐπανεκδόσεις ποὺ καθίστανται ἀναγκαῖες ἐξ αἰτίας τῆς εὕρεσης νέων ἐπιγραφῶν σὲ μεγάλο ἀριθμό, ὅπως συμβαίνει, κυρίως, μὲ τὶς ἐπιγραφὲς τῆς Ἀττικῆς καὶ στὶς ὑποδιαιρέσεις τῶν γεωγραφικῶν ἑνοτή-

6. Ἀναγραφὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων στὸ *Ἀθήναιον* βλ. *Ἱστορία* 373-375.

των. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου, τῆς συνολικῆς ἔκδοσης τῶν ἐπιγραφῶν, βρίσκεται πέρα ἀπὸ κάθε ἐκτίμηση. Ἀποτελεῖ ἀπὸ κάθε ἄποψη[7], μαζὶ μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὴ βάση τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Οι εκτακτοι επιμεληται. Ἡ ἔλλειψη προσωπικοῦ, ἡ ἀρχαιοκαπηλία, οἱ φθορὲς ποὺ γίνονταν στὶς ἀρχαιότητες ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς δημοτικοὺς καὶ κρατικοὺς ὑπαλλήλους ὤθησε τὸν ὑπουργὸ Ι. Βαλασόπουλο στὴν ἔκδοση τῆς ἐγκυκλίου 4639 τῆς 20 Ἰουνίου 1874 «περὶ ἐπιτηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων». Ἔλεγε ὁ ὑπουργὸς πρὸς τοὺς ἀποδέκτες τῆς ἐγκυκλίου ὅτι «προτιθέμεθα νὰ παράσχωμεν ὑμῖν ἀφορμὴν εἰς εὐάρεστον καὶ πάνυ εἰς τὴν δημοσίαν παίδευσιν ἐπωφελῆ ἀσχολίαν κατὰ τὰς διακοπάς». Ὁ ὑπουργὸς ἔχοντας ὡς μόνο γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἐπιστημονικὸ ὑπάλληλο τὸν Εὐστρατιάδη προσπάθησε νὰ δημιουργήσει ἀνέξοδη ὑπηρεσία: «Καὶ πρῶτον παρέχω ὑμῖν ἐξουσίαν ἵνα ἐπιτηρῆτε πάσας τὰς ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ σταθμοῦ τῆς ὑπηρεσίας ὑμῶν ἀρχαιότητας»[8]. Ἡ ἐγκύκλιος δίνει εἰδυλλιακὴ εἰκόνα τῶν καθηκόντων ποὺ ἀνέθετε στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη, ἄγονη, ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀμίσθων ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων.

1874. Η ιδρυση του Γερμανικου Αρχαιολογικου Ινστιτουτου. Μὲ τὴ Γερμανία καὶ τὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη ὑπῆρχαν, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, στενὲς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων καί, ἀπὸ τὴν ἵδρυσή του, τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια ἕνας Γερμανός, ὁ Φρειδερῖκος Γουλιέλμος Θείρσιος (Thiersch, 1784-1860) φιλόλογος, παιδαγωγὸς καὶ φιλέλλην, περιοδεύει στὴν Ἑλλάδα (1831-1832) καὶ καρπὸς τῆς περιοδείας του εἶναι τὸ δίτομο βιβλίο του *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration* (Leipzig 1833). Ὁ Thiersch ἔδειξε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀργότερα, μὲ

7. Κατατοπιστικὸ γιὰ τὴν ὅλη ἱστορία καὶ τὸν σκοπὸ τῶν *IG* εἶναι τὸ τεῦχος *Inscriptiones Graecae* (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften 2002).

8. *Συλλογὴ* 61-63.

τὴν ὑποστήριξη τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στὴ Γερμανία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος Βαυαροὶ ὀργανώνουν τὸ κράτος, νέοι Ἕλληνες σπουδαστὲς στέλλονταν μὲ ὑποτροφίες στὴ Γερμανία. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ πῆγαν στὴ Γερμανία γιὰ σπουδὲς ἦσαν παιδιὰ ἀγωνιστῶν ἢ Φαναριῶτες, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς. Δύο στύλοι τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, ὁ Στέφανος Ἀ. Κουμανούδης καὶ ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, εἶχαν σπουδάσει στὴ Γερμανία. Ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας ἦταν Γερμανός, ὁ Ludwig Ross, καὶ Γερμανοί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν A. Boeckh, ἀναλαμβάνουν τὸ μεγάλο ἔργο τῆς συλλογῆς καὶ ἔκδοσης τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Φαίνεται λοιπὸν καθυστερημένη ἡ ἵδρυση, τὸ 1874, τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

Χρειαζόταν ὅμως ἡ ἕνωση τῶν διαφόρων γερμανικῶν βασιλείων ποὺ ἔγινε τὸ 1871, μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸ πόλεμο τοῦ 1870, καὶ ἡ ἵδρυση τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας γιὰ νὰ πάρουν μορφὴ οἱ μεγαλεπήβολες καὶ καρποφόρες ἐπιδιώξεις τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης. Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο γίνεται κρατικὸ ἵδρυμα μὲ ἕδρα τὸ Βερολίνο, τὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ρώμης γίνεται κρατικὸ καὶ δημιουργεῖται, τὸ 1874, ἀδελφὸ κρατικὸ ἵδρυμα στὴν Ἀθήνα.

Στὶς 17 Μαΐου 1872, μὲ τὴν ὁμιλία στὸ Reichstag (Αὐτοκρατορικὴ Βουλὴ) τοῦ βουλευτῆ Dr Kapp, διαγράφεται τὸ σχέδιο τῆς αὐτοκρατορικῆς Γερμανίας ὡς πρὸς τὸ μελλοντικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀθήνας: «Γιὰ τὴν προαγωγὴ τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας ἡ Γερμανία ὡς πολιτικὴ δύναμη δὲν ἔχει κάνει σχεδὸν τίποτε - - Τὰ μέσα τοῦ καθενὸς καὶ ἡ καλὴ θέληση δὲν ἐπαρκοῦν ὥστε νὰ δαμαστεῖ αὐτὸ τὸ ὑλικό· γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ χρειάζεται σχεδιασμένη καὶ συστηματικὴ ἐργασία, ἡ ὁποία πρέπει νὰ κανονίζεται καὶ νὰ διευθύνεται ἀπὸ ἕνα (γεωγραφικὰ) εὐνοϊκὸ σημεῖο. Ἕνα τέτοιο εὐνοϊκὸ σημεῖο, ἕνα τέτοιο φυσικὸ κέντρο, κέντρο ὄχι μόνον γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ γιὰ ὁλόκληρο τὸν κλασικὸ ἀνατολικὸ κόσμο, εἶναι ἡ Ἀθήνα»[9]. Ὅπως καὶ μὲ τὶς

9. U. Jantzen, *Einhundert Jahre Athener Institut 1874-1974* (Mainz 1986) 14.

παλαιότερες Σχολές, ἔτσι καὶ μὲ ἐκεῖνες ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν, ἡ ἐθνικὴ περηφάνεια, ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἐπιστημονικὴ ἅμιλλα καὶ οἱ ψυχρὲς πολιτικὲς σκέψεις καὶ ὁραματισμοὶ ὁδηγοῦν σὲ ἀποτελέσματα ποὺ δοξάζουν τοὺς δημιουργούς τους.

Πρῶτος διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ Otto Lüders «Secrétaire interprète» τῆς Πρωσικῆς πρεσβείας στὴν Ἀθήνα (1874-1875), τὸν ὁποῖο διαδέχτηκαν ὁ Ulrich Köhler (1875-1886), ὁ Eugen Petersen (1886-1887) καὶ ὁ Wilhelm Dörpfeld (1887-1912). Ἀκολούθησε, ἕως σήμερα, πλειάδα σημαντικῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων: Georg Karo (1912-1920), Franz Studniczka (1920-1921), Ferdinand Noack (1921), Ernst Buschor (1921-1929), Georg Karo (1930-1936), Walther Wrede (1937-1944), Emil Kunze (1951-1967), Ulf Jantzen (1967-1974), Helmut Kyrieleis (1975-1988), Klaus Fittschen (1989-2001), Wolf-Dietrich Niemeier (2001-).

Οι ανασκαφες του Γερμανικου Ινστιτουτου[10]. Ἀττική: Ἀθῆναι, Χαλάνδρι, Ἐλευσίς, Μαραθών, Μενίδι, Φυλή, Σούνιο. Νησιὰ Σαρωνικοῦ: Αἴγινα, Σαλαμίς. Βοιωτία: Καβείριο Θηβῶν, Κωπαΐς, Ὀρχομενός. Λοκρίς: Λάρυμνα, Καλαπόδι. Θεσσαλία: Δημητριὰς-Παγασαί, Λάρισα, Ὀτζάκι Μαγούλα. Αἰτωλία: Θέρμος. Ἰόνιοι Νῆσοι: Ἰθάκη, Κέρκυρα, Λευκάς. Μακεδονία: Θεσσαλονίκη. Μεγαρὶς-Κορινθία: Μέγαρα, Νίσαια, Κόρινθος. Ἀργολίς: Καλαύρεια, Κάντια, Κατσίγρι, Κεφαλάρι, Κλεωναί, Ναύπλιο, Τίρυνς, Τροιζήν. Ἀρκαδία: Καλλιανή, Τεγέα. Λακωνία: Ἀμύκλαι. Ἦλις: Κακόβατος, Κομποθέκρα, Ὀλυμπία. Εὔβοια: Ἀρτεμίσιον, Δύστος. Κυκλάδες: Νάξος, Πάρος, Θήρα. Νῆσοι Αἰγαίου: Κῶς, Λέσβος, Σάμος, Κρήτη.

Η ανασκαφη της Ολυμπιας. Ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀρχαιολογικὰ γεγονότα τῆς περιόδου Εὐστρατιάδη εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἵδρυση τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα, ἡ ἀνασκαφὴ

10. Αὐτόθι 88-101.

ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ὀλυμπίας. Τὴν πρωτοβουλία γι' αὐτὴν εἶχε ὁ Ernst Curtius. Μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γερμανίας Γουλιέλμου Α΄ καὶ τοῦ διαδόχου Φρειδερίκου, ὁ ὁποῖος τὸ 1888 ἔγινε αὐτοκράτωρ, δόθηκε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἡ ἄδεια τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ὁποία εἶχε ἐπιδιώξει καὶ ὁ Ἕρρῖκος Schliemann. Τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός, ποὺ ἄρχισε στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1875 καὶ τελείωσε στὶς 8 Μαρτίου 1881, ἐπρόκειτο νὰ ἐποπτεύσει ὁ Παναγιώτης Σταματάκης, ἐπειδὴ ὅμως δὲν γνώριζε γερμανικὰ ὁρίστηκε Ἐπόπτης ὁ Ἀθανάσιος Δημητριάδης (ἕως τὸ 1878) καὶ κατόπιν ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος, γερμανομαθεῖς καὶ οἱ δύο.

Γιὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο ἔγινε σύμβαση μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γερμανίας μὲ τὴν ὁποία ρυθμίζονταν τὰ τεχνικὰ καὶ διαδικαστικὰ ζητήματα τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ κυριαρχοῦσε σ' αὐτὴν τὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου, δηλαδὴ τῆς Γερμανίας. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὑπῆρχαν δύο Ἐπίτροποι τῆς ἀνασκαφῆς, Γερμανὸς καὶ Ἕλλην (ἄρθρο 1). Γιὰ τὶς ἀντιρρήσεις γιὰ τὸν τρόπο διεξαγωγῆς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἕλληνος Ἐπιτρόπου ἀποφάσιζε τελεσιδίκως τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἡ γερμανικὴ πρεσβεία στὴν Ἀθήνα (ἄρθρο 8).

Ἡ σύμβαση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τῆς 13/25 Ἀπριλίου 1874, ὑπογεγραμμένη ἀπὸ τὸν Ἰω. Δεληγιάννη, τὸν Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, τὸν Emil von Wagner καὶ τὸν Ernst Curtius καὶ ἐπικυρωμένη μὲ τὸν νόμο, ΦΜΑ΄ τῆς 12 Νοεμβρίου 1975 «Περὶ κυρώσεως συμβάσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γερμανίας περὶ ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ»[11], μὲ τὸ ἄρθρο 6 ὅριζε ὅτι «Ἡ Ἑλλὰς ἔσται ἰδιοκτήτρια πάντων τῶν προϊόντων τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ παντὸς ἄλλου πράγματος οὗ τινος ἤθελεν ἐπέλθῃ ἡ ἀνακάλυψις ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν. Ἀπὸ μόνης δὲ τῆς θελήσεώς της θέλει ἐξαρτᾶσθαι τὸ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Γερμανίαν, πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἀπὸ κοινοῦ γενομένων ἐργασιῶν, καὶ ἕνεκα τῶν θυσιῶν,

---

11. Τὸν νόμο καὶ τὴ σύμβαση βλ. Βασιλείου Λεονάρδου, *Ἡ Ὀλυμπία* (Ἀθήνησι 1901) 139-145.

εἰς ὅσας θέλει ὑποβληθῇ ἡ Γερμανία διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, τὰ διπλᾶ ἢ ὅμοια (doubles ou répétitions) τῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας εὑρεθησομένων καλλιτεχνημάτων».

Ἡ Ἑταιρεία δὲν ἀναμείχθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας, γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἡ κυβέρνηση δὲν τὸ θέλησε. Ἡ Ἑταιρεία μὲ τὴ σειρά της δὲν ἐνέκρινε τὴ σύμβαση ποὺ εἶχε γίνει μὲ τὴ Γερμανία, τουλάχιστον ὁ Στ. Κουμανούδης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Εὐθ. Καστόρχη, ὁ ὁποῖος τὴν εὐνοοῦσε[12] καὶ ἦταν μέλος τῆς τριμελοῦς ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ξεχώρισε μὲ τοὺς Γερμανοὺς τά «διπλᾶ καὶ ὅμοια». Ἄλλοι τρεῖς, ὁ Georg Treu, ὁ Karl Purgold καὶ ὁ Richard Borrmann, ἀποτελοῦσαν τὸ γερμανικὸ τμῆμα τῆς ἑξαμελοῦς κοινῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ πῆγε στὴν Ὀλυμπία καὶ σὲ συνεργασία μὲ τοὺς Γερμανοὺς ξεχώρισαν τὰ ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα, ὅλα ἢ μέρος, θὰ παραχωροῦσε ἡ Ἑλλὰς στὴ Γερμανία. Ἡ ἔκθεσή τους πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο μετὰ τὸ ξεχώρισμα εἶναι τούτη[13]:

«Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν | καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως | Ὑπουργεῖον

Ἀπελθόντες οἱ ὑποφαινόμενοι εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. καὶ ὑπ' ἀριθ. 1397 διαταγὴν τοῦ σεβαστοῦ τούτου Ὑπουργείου, ἐπελήφθημεν ἅμα ἀφιχθέντες τοῦ ἀνατεθέντος ἡμῖν ἔργου, δηλώσαντες πρῶτον τῷ Γερμανῷ διευθυντῇ τῶν ἀνασκαφῶν κ. Treu, ὅτι ἐντολὴν ἔχομεν νὰ ἴδωμεν τίνα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων διπλῶν καὶ ὁμοίων ἀρχαίων θέλει νὰ λάβῃ ἡ Αὐτοκρατορικὴ Γερμανικὴ Κυβέρνησις κατὰ τὸ 6ον ἄρθρον τῆς συμβάσεως· εἶτα δὲ διήλθομεν μετὰ τοῦ διευθυντοῦ καὶ τῶν λοιπῶν Γερμανῶν ἐξετάζοντες πάντα τὰ ἀνευρεθέντα καὶ ἐν τῇ Ἄλτει καὶ ἐν ταῖς συλλογαῖς ὑπάρχοντα. Καὶ οἱ μὲν Γερμανοὶ ὑπεδείκνυον τίνα καὶ πόσα ἐξ ἑκάστου εἴδους τῶν διπλῶν καὶ ὁμοίων ποθοῦσι νὰ λάβωσιν, ἡμεῖς δέ, αἰτοῦντες τὰς δεούσας πληροφορίας καὶ παρὰ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπαλλήλων τῆς Κυβερνήσεως, ὧν ὁ μὲν ἔφορος τῶν συλλογῶν κ. Κ. Δημητριάδης παρῆν ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς

12. *Ὁ Μέντωρ 21, 1992, 97.

13. Ἀρχεῖον Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

ἀνασκαφαῖς, παρελάμβανε τὰ ἀνευρισκόμενα ἀρχαῖα καὶ ἐνέγραφεν εἰς καταλόγους, ὁ δὲ κ. Δ. Φίλιος ἀπό τινος χρόνου διαμένει αὐτόθι, ἐσημειοῦμεν ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν Γερμανῶν ἐκ τῶν διπλῶν καὶ ὁμοίων ἢ πολλαπλῶν τὰ ζητούμενα, ὧν ὁ ἀριθμὸς διὰ τῶν ἀμοιβαίων παρατηρήσεων περιωρίσθη εἰς τὸ τρίτον σχεδὸν τῶν ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ζητουμένων.

Ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης, ἥτις διήρκεσεν ὀκτὼ ὅλας ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 4ης μέχρι τῆς 11ης μαρτίου, καθ' ἃς διήλθομεν ἐξετάζοντες πάντα τὰ ἀνευρεθέντα προέκυψαν τάδε·

Πρῶτον ὅτι τὰ πλεῖστα καὶ πολυτιμότερα τῶν εὑρεθέντων ἔργων τῆς τέχνης εἶνε μοναδικά, ὀλίγα μόνον διπλᾶ, πλειότερα δὲ ὅμοια ἢ πολλαπλᾶ ἀπαντῶνται ἔν τισι, μάλιστα δὲ ἐν λύχνοις πηλίνοις, σταθμοῖς, ἀκωκαῖς βελῶν, μικροῖς πηλίνοις καὶ χαλκίνοις ἀγαλματίοις, ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἃ ἡ εὐσέβεια ὡς ἀναθήματα προσέφερε τοῖς θεοῖς, καὶ ὧν τὸ πλῆθος ἀνέρχεται τῶν μὲν χαλκίνων εἰς ἑξακισχίλια, τῶν δὲ πηλίνων εἰς ὑπερδισχίλια περίπου.

Δεύτερον δὲ ὅτι ἀπὸ τῶν μοναδικῶν οὐδὲν οἱ Γερμανοὶ ἠξίωσαν νὰ αἰτήσωσιν, ἠρκέσθησαν δὲ εἰς ἓν ἐξ ἑκάστου εἴδους τῶν διπλῶν καὶ εἰς πλειότερα ἐκ τῶν χαλκίνων καὶ πηλίνων ἔργων τῆς τέχνης. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν πολλῶν ἐν τῇ Ἄλτει ναῶν καὶ ἄλλων κτηρίων διεσώθησαν πλεῖστα λείψανα, ἀφ' ὧν ὅμως καθίσταται νῦν ἀδύνατος ἡ ἀνόρθωσις τῶν κτιρίων αὐτῶν ἕνεκα τῆς ἀπωλείας πολλῶν μελῶν, ὡς καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἀπολεσθέντων, οἱ Γερμανοὶ ἀρχιτέκτονες ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ λάβωσιν ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων χάριν ἀρχιτεκτονικῶν σπουδῶν κιονόκρανά τινα, βάσεις κιόνων, μέλη γείσων καὶ ἐπιστυλίων ἐκ τοῦ Φιλιππείου, τῆς Ἐξέδρας τοῦ Ἡρώδου καὶ ἔκ τινων θησαυρῶν· ὡσαύτως δὲ καί τινας ἐκ τῶν πολλῶν κεφαλῶν λεόντων, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ὑδρορρόαι, καὶ κεράμους ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Πάντα δὲ τὰ ὑπ' αὐτῶν ζητηθέντα ὡς καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἐξ ἑκάστου εἴδους διπλῶν καὶ πολλαπλῶν κατεγράψαμεν εἰς δύο ὧδε ἐπισυναπτομένους καταλόγους καὶ ἐχωρίσαμεν τῶν λοιπῶν πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεως τῆς αὐτῆς ἐργασίας, ἂν ἡ Κυβέρνησις εὐαρεστηθῇ νὰ παραχωρήσῃ μέρος ἢ πάντα τὰ ζητηθέντα.

Τῶν καταλόγων τούτων ὁ μὲν εἶνε περιγραφικὸς καὶ λεπτομερής,

περιέχων τὸ ὄνομα ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀποχωρισθέντων καὶ τὸν ἀριθμὸν ὑφ' ὃν εἶνε κατεγεγραμμένον εἰς τοὺς εἰδικοὺς καταλόγους τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθέντων, ὁ δὲ ἕτερος περιέχει κεφαλαιωδῶς τὸ ποσὸν τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ παρὰ τῶν Γερμανῶν ζητηθέντων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα πάντα ἑκάστου εἴδους καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν ζητηθέντα, ἐξ οὗ καταλόγου γίνεται καταφανὴς ἡ διαφορὰ τῶν τε εὑρεθέντων καὶ ζητηθέντων καὶ ἀποχωρισθέντων.

Ὑποσημειούμεθα εὐσεβάστως | Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Μαΐου 1881 | Ἡ Ἐπιτροπὴ | Π. Εὐστρατιάδης | Εὐθύμ. Καστόρχης | Κ. [Δ]. Μυλωνᾶς»

Ἐντύπωση κάνει ἡ ἐλευθεριότης τῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία εἶχε ξεχάσει τὶς ὅσες κατηγορίες ἀπέδιδαν οἱ συνταγματικοὶ λόγιοι τῶν προηγουμένων 44 χρόνων στὸν Καποδίστρια γιὰ τὴν παραχώρηση στοὺς Γάλλους γλυπτῶν τῆς Ὀλυμπίας. Ἐντύπωση προκαλεῖ καὶ τὸ αἰτιολογικὸ τῆς παραχώρησης: «ἕνεκα τῶν θυσιῶν, εἰς ὅσας θέλει ὑποβληθεῖ ἡ Γερμανία διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην». Οἱ θυσίες βέβαια ἦσαν χρηματικές. Τὸ γερμανικὸ κράτος ἢ οἱ Γερμανοὶ κεφαλαιοῦχοι διέθεταν κάποιο χρηματικὸ ποσόν, ἀσήμαντο συγκριτικῶς πρὸς ἄλλες δαπάνες τους, γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας. Τὸ ἀντάλλαγμα ὅμως ποὺ λάμβαναν, ἔπειτα ἀπὸ δική τους ἐπιμονή, ἦταν τὸ ἐπιστημονικὸ ὄφελος καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ δόξα. Δὲν παραγνωρίζει κανεὶς τὴ χρηματικὴ προσφορά της, ἀλλὰ τὸ κέρδος τῆς Γερμανίας ἦταν μεγαλύτερο, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀκμὴ τῶν πανεπιστημίων της καὶ ἡ ἀδιαφιλονίκητη δόξα της. Τὰ ὅσα ξόδεψε γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν ἄλλων τόπων τῆς Ἑλλάδος τὰ ἔχει εἰσπράξει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς καὶ Ἕλληνες ἐπισκέπτες τῆς Γερμανίας. Ποιὰ θὰ ἦταν ἄραγε ἡ ἐπιστημονικὴ θέση τῆς Γερμανίας χωρὶς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία τῆς προσέφερε καὶ προσφέρει τὴν ὕλη καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία στὶς ἔρευνές της;

Ἡ ἀπαίτηση τῆς Γερμανίας τὸ 1875 βασιζόταν στὴν πολιτικὴ ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος καὶ στὸ ἔντονο ἀρχαιοκαπηλικὸ καὶ συλλεκτικὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἕως σήμερα. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀρχαιολόγων ξένων ποὺ κλέβουν ἀρχαῖα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ κάνουν μὲ ἄδεια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, εἴτε

γιὰ δική τους ἱκανοποίηση καὶ πλουτισμὸ κάποιας συλλογῆς τους, εἴτε γιὰ νὰ δημιουργήσουν πανεπιστημιακὲς συλλογές.

Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΛΥΜΠΙΑ. Πρώτη φορὰ συζητήθηκε στὸ Συμβούλιο ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας στὶς 21 Μαΐου 1873, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῆς γερμανικῆς πρεσβείας, μὲ τὸ ὁποῖο «ἐζητεῖτο ἡ γνώμη τῆς Ἑταιρίας περὶ τῶν προταθέντων ὅρων». Ζητήθηκαν συμπληρωματικὲς ἐξηγήσεις καὶ τὸ Συμβούλιο ἐξέτασε τὸ πράγμα πάλι στὶς 20 Αὐγούστου 1873, ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο 6 τῆς σύμβασης ποὺ εἶχε συντάξει ἐπιτροπὴ Συμβούλων, διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὑπογράφηκε: «Ἡ Ἑλλὰς θέλει διατηρήσει τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν πρωτοτύπων πάντων τῶν ἀρχαίων ὅσα εὑρεθῶσιν εἰς τὰς ἀνασκαφάς. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν θέλησιν αὐτῆς ἐξαρτᾶται νὰ παραχωρήσῃ τι εἰς τὴν Γερμανίαν ἐκ τῶν ἀνορυχθησομένων διπλῶν καὶ πολλαπλῶν ἀντικειμένων, καθόσον τοῦτο ἐπιτρέπεται ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς μνήμην τῆς κοινῆς ἐργασίας καὶ τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Γερμανία θέλει ἀναλάβει διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην».

Στὴ συνεδρία τῆς 8 Νοεμβρίου 1874 ὁ Γραμματεὺς Στέφανος Κουμανούδης διατύπωσε γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας νέα γνώμη, «ὅτι διόλου δὲν πρέπει νὰ κάμῃ σύμβασιν ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ νὰ συγχωρήσῃ εἰς τὴν Γερμανίαν νὰ κάμῃ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφὰς κατὰ τοὺς κειμένους νόμους τοῦ Κράτους καὶ ποιοῦσα μόνον εὐκολίας τινάς, διοικητικῶς εἰς αὐτήν, χωρὶς δὲ νὰ δαπανήσῃ τι δι' ἀποζημίωσιν γαιῶν καὶ χωρὶς νὰ παράσχῃ ἀποκλειστικὰ προνόμια ἀντιγραφῆς καὶ ἀποτυπώσεως καὶ ἐκδόσεως οὔτε ὑποσχέσεις περὶ δωρήσεως διπλῶν ἢ ὁμοίων». Τὴ γνώμη αὐτή, ἐνῶ τὴ δέχτηκαν οἱ σύμβουλοι Ἰ. Παπαδάκης, Σπ. Φιντικλῆς, Λύσ. Καφταντζόγλους καὶ Εὐθ. Καστόρχης, τὴ θεώρησαν συγχρόνως ὡς ἀνεδαφική. Ἡ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Ἑταιρείας, ποὺ ἔγινε στὶς 24 Νοεμβρίου 1874, ζήτησε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση νὰ διορθώσει τὰ ἐλαττώματα τῆς συμβάσεως καί «ὅπως διὰ καταλλήλου διαπραγματεύσεως ἐπιτευχθῇ ἥ τε διόρθωσις αὐτῶν καὶ ἡ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν ἀναγνώρισις τοῦ δικαιώματος νὰ παρίσταται δι' ἀντιπροσώπου εἰς τὰς ἐνεργουμένας ἀνασκαφάς».

Οἱ προτάσεις τῆς Ἑταιρείας δὲν ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, ἡ ὁποία προχώρησε στὴν ἔγκριση καὶ ὑπογραφὴ σύμβασης ποὺ ἀποτελεῖ μοναδικὴ περίπτωση, βαρύτερη ἀπὸ τοῦ Καποδίστρια, ὁ ὁποῖος βρισκόταν τὸ 1829 σὲ ἄλλη πολιτικὴ θέση ἀπ' ὅ,τι ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1875.

Τι ζητησαν οι Γερμανοι. Μὲ κατάλογο τῆς 10/22 Φεβρουαρίου 1881 τοῦ Georg Treu[14] ζητήθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς

«[Λίθινα]: 8 κεφαλαὶ λεόντων τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, 1 ἄγαλμα Νεμέσεως Τύχης, 2 ἀγάλματα αὐτοκρατόρων, 1 κορμός, 1 ἄγαλμα τηβεννοφόρου, 2 ἀγάλματα ἱματιοφόρων, 5 ἀγάλματα γυναικῶν πεπλοφόρων. [ἐπιγραφές]: δείγματά τινα καταλόγων ἱερέων, [χάλκινα]: 25 περίπου ἀγαλμάτια, 300 περίπου ἀναθήματα ζώων παναρχαίας καὶ ἀτελεστάτης τέχνης, σκεύη καὶ ἐργαλεῖα, μέρη σκευῶν καὶ κοσμήματα, ζῶα καὶ μέρη ζώων, ὅπλα, ἀντικείμενα κόσμου, 100 περίπου βάρη, 6 περίπου διπλᾶ ἐπιγραφῶν, ἅπαντα ἐκ τῶν πολλαπλῶν. Ἐν συνόλῳ 1500 περίπου ἀντικείμενα χάλκινα [ἀπὸ τὰ περίπου 14000 ποὺ εἶχαν βρεθεῖ]. [πήλινα]: 1 κεφαλὴ Ἥρας [ἀπὸ τὶς δύο ποὺ εἶχαν βρεθεῖ], 1 λέων, 50 περίπου ἀγαλμάτια παναρχαίας καὶ ἀτελεστάτης τέχνης, 25 περίπου λυχνίαι κ.τ.λ., 40 περίπου βάρη καὶ σπόνδυλοι, 500 περίπου τεμάχια [ἀπὸ 2000 «περίπου τεμάχια πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων» ποὺ εἶχαν βρεθεῖ], 600 περίπου ἀντικείμενα πήλινα ἐν συνόλῳ [ἀπὸ τὶς 4000 ποὺ εἶχαν βρεθεῖ]. [ἀρχιτεκτονικά]: πολλαπλᾶ ἀρχιτεκτονικὰ 20 περίπου κτιρίων ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως ἀποσπασθέντα καὶ μετακομισθέντα, δείγματα σωλήνων. [νομίσματα]: Ἡ εἰς Βερολίνον ἀποστολὴ ἐξαιτεῖται, ἵνα ἐκεῖ ἐπὶ παρουσίᾳ Ἕλληνος ἐπιτρόπου καθαρισθῶσι πρὸς ἐξέλεγξιν τῶν πολλαπλῶν [εἶχαν βρεθεῖ 6000 περίπου νομίσματα]. [ἀντικείμενα διάφορα]: Δείγματα ἀσήμαντα κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἀξίαν».

14. Ἀρχεῖον Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ὁ κατάλογος τῶν Γερμανῶν κοινοποιήθηκε στοὺς βουλευτὲς καὶ ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν Τύπο[15]. Συνοδευόταν ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ G. Treu, ἡ ὁποία κατέληγε: «Ὅσῳ μικροτέρα ἡ ἀξία τῶν ἀνωτέρω καταγραφέντων διπλῶν καὶ πολλαπλῶν καὶ ἐπαναλήψεων, καὶ ὅσῳ μεγαλείτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀπομενόντων σπουδαιοτάτων καλλιτεχνημάτων, μετὰ τόσῳ μείζονος βεβαιότητος ἡ ἐν Βερολίνῳ γενικὴ τῶν ἀνασκαφῶν Διοίκησις τρέφει τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἐκεῖνα θέλουσι παραχωρηθῆ τῇ Γερμανίᾳ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν μεγάλων θυσιῶν, εἰς ἃς ἡ Αὐτοκρατορικὴ Γερμανικὴ Κυβέρνησις, χάριν τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν, ὑπεβλήθη».

Ἡ ἐφημερίδα τελειώνει τὸ κείμενό της γιὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς Ὀλυμπίας μὲ τὴ φράση: «Ἀλλ' ἴσως δικαιοῦται ὁ κ. Treu τοιαῦτα νὰ γράφῃ περὶ Ἑλλήνων, ἀφοῦ εὑρέθησαν πρὸ ἑξαετίας Ὑπουργοὶ Ἕλληνες νὰ ὑπογράψωσι τὴν γνωστὴν σύμβασιν καὶ ὑποβάλωσι τὸν τόπον των εἰς ἐξευτελιστικοὺς ὅρους, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης. Βεβαίως Ὑπουργὸς Γερμανίας δὲν ἤθελεν ὑπογράψει διὰ τὴν Πατρίδα του σύμβασιν τοιαύτην, οἵα ἡ τοῦ 1875».

Ὁ κατάλογος τῶν ἀρχαίων τῆς Ὀλυμπίας ποὺ δόθηκαν στοὺς Γερμανοὺς δὲν δημοσιεύτηκε ἕως σήμερα. Τὰ ἀρχαῖα αὐτά, ποὺ ἴσως ξεπερνοῦν τὴ χιλιάδα, ἀπαιτήθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὡς ἀντίβαρο πρὸς ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν πάρει οἱ Γάλλοι τὸ 1829. Μεταφέρθηκαν στὴ Γερμανία καὶ βρίσκονται στὸ Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung. Ἀρκετά, ἴσως πολλά, χάθηκαν ἢ καταστράφηκαν ἢ κλάπηκαν κατὰ τὸν πόλεμο. Ἂν εἶχαν μείνει στὴν Ὀλυμπία δὲν θὰ συνέβαινε αὐτό.

Ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἀποτέλεσε ὑπόδειγμα γιὰ τὸ σύστημα καὶ τὴ μεθοδικότητα τῆς διεξαγωγῆς της. Τηρήθηκαν ἡμερολόγια, ὅπου σημειώνονταν καινοφανῆ γιὰ τὴν ἐποχὴ στοιχεῖα, ὅπως ἡ διάκριση τῶν στρωμάτων, ἡ ἀκριβὴς θέσις εὕρεσης τῶν εὑρημάτων καὶ ὡς πρὸς τὸ

15. *Αἰών*, 28 Φεβρ. 1881.

στρῶμα. Ἰδιαίτερα ἐξαίρονται τὰ ἡμερολόγια τοῦ W. Dörpfeld μὲ τὰ ἄφθονα σχέδια, ποὺ ἐπέτρεπαν ὄχι μόνο τὴν ταύτιση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εὑρημάτων ἀλλὰ καὶ τὴ μελέτη τους. Τότε ἔγινε καὶ συστηματικὴ χρήση τῆς φωτογράφησης, κάτι ποὺ ἔκανε στὰ ἴδια χρόνια καὶ ὁ H. Schliemann[16].

16. Σύνοψη τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῶν μεθόδων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν κυρίως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1875 κέ. βλ. *Olympia 1875-2000, 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen, Internationales Symposion, Berlin 9.-11. November 2000* (herausgegeben von Helmut Kyrieleis, 2002).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ - Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ (ΙΙ)

1876. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ. Τὸ 1876 εἶναι χρονιὰ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ τὴν προϊστορικὴ ἀρχαιολογία. Ἐξακολουθοῦμε νὰ κατατάσσουμε τὶς Μυκῆνες στὴν προϊστορία περισσότερο ἀπὸ ἀδράνεια παρὰ ἀπὸ ἄγνοια, γιατὶ ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς μὲ τὰ γραπτά του κείμενα ἀνήκει στὰ ἱστορικὰ χρόνια. Τὸ 1876 ὅμως, καὶ σ' αὐτὰ ποὺ ἀκολούθησαν, τὰ μυκηναϊκὰ πράγματα, κτίσματα, ἀντικείμενα, ἀγγεῖα, ἦσαν πρωτοφανῆ καὶ ἐντελῶς ἄγνωστα. Ὅσα βρέθηκαν μετά, λ.χ. τάφοι στὰ Σπάτα, στὸ Μενίδι, συγκρίνονταν καὶ παραλληλίζονταν μὲ τὰ εὑρήματα τῶν Μυκηνῶν, καθὼς δὲν ἦταν γνωστὴ ἡ μυκηναϊκὴ περίοδος στὴν ἐπιστήμη καὶ ὅσα τυχὸν ἀντικείμενα ὑπῆρχαν σὲ μουσεῖα, σὲ συλλογὲς ἢ στὸ ἐμπόριο δὲν ἦταν ἀκόμη δυνατὸν νὰ καταλάβουν τὴ χρονολογική τους θέση καὶ νὰ ἀποκτήσουν ἔτσι ἱστορικὴ ὑπόσταση.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὸν Ἑρρῖκο Schliemann ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας ἑνὸς κλάδου τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης ἦταν ἐκπρόσωπος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν ἀνασκαφὴ αὐτή, ποὺ ἔγινε ἀπὸ 28 Ἰουλίου μέχρι 4 Δεκεμβρίου 1876. Ἡ συνεργασία του μὲ τὸν Σλῆμαν δὲν ἦταν εὔκολη. Ὁ Γερμανὸς ἀνασκαφέας κατηγόρησε μάλιστα ἐπισήμως τὸν Σταματάκη πὼς τοῦ ἔφερνε ἐπίτηδες ἐμπόδια γιὰ νὰ τοῦ πάρει τὴ δόξα τῶν ἀνακαλύψεων καὶ σὲ τοῦτο εἶχε συνεργάτη τὴ γυναίκα του, τὴ Σοφία Σλῆμαν, τὴν ὁποία ὁ Σταματάκης θεωροῦσε πὼς ἦταν ἡ αἰτία τῶν προστριβῶν καὶ τῶν κακῶν σχέσεών του μὲ τὸν ἄντρα της. Σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Κουμανούδη τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1876 ὁ Σταματάκης λέγει πὼς «ἡ κυρία του ἐπέστρεψεν ἐνταῦθα ἐξ Ἀθηνῶν ἀλλὰ καλὰ ἦτο νὰ μὴ ἤρχετο· διότι πᾶν ὅ,τι συνέβη αὐτὴ τὸ ἐπροκάλεσε καὶ φοβοῦμαι πολὺ μὴ ἔχωμεν πάλι τὰ

ἴδια». Ἀναφέρεται ὁ Σταματάκης σὲ ἐπεισόδια ποὺ συνέβησαν λίγες μέρες πρίν, ὅταν ἡ Σοφία Σλῆμαν, κατὰ τὴ διήγηση τοῦ Σταματάκη, «ἤρξατο καὶ αὐτὴ νὰ μὲ κακολογῇ ἐνώπιον τῶν ἐργατῶν ὡς ἀγράμματον καὶ ἄξιον νὰ ὁδηγῶ ζῶα καὶ οὐχὶ ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας». Τὰ ὑπηρεσιακὰ θέματα τῆς ἀνασκαφῆς Σλῆμαν στὶς Μυκῆνες ἦσαν ἄγνωστα ἢ μονομερῶς γνωστά[1]. Ὁ Σταματάκης ἔκαμε μέχρι κεραίας τὸ ὑπηρεσιακὸ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ καθῆκον του, καὶ οἱ ἐκθέσεις καὶ οἱ ἀναφορές του εἶναι πολύτιμες γιὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ διασώζουν, ἀποτελέσματα προσεκτικῆς παρατήρησης καὶ γνώσης τῶν πραγμάτων.

Τὴν ἔρευνα τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α, ποὺ συμπλήρωσε τὴν ἑπόμενη χρονιὰ 1877 ὁ Σταματάκης μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἕκτου τάφου καὶ τὴν εὕρεση ἑνὸς θησαυροῦ πολύτιμων σκευῶν, ἀκολούθησε ἡ ἔρευνα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, τῶν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη νεκροταφείων, οἰκημάτων, δρόμων ἀπὸ τὸν Χρῆστο Τσούντα, ἡ ἔρευνα τοῦ ταφικοῦ κύκλου Β τὸ 1952-1955 ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου καὶ οἱ συστηματικὲς ἀνασκαφὲς τοῦ Alan Wace, τοῦ λόρδου Taylour, τοῦ Γεωργίου Μυλωνᾶ καὶ τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη. Σήμερα τὸν πολιτισμὸ ποὺ πρωτοαναγνωρίστηκε στὴν ἐπιστήμη τὸ 1876 στὶς Μυκῆνες, τὸν βρίσκουμε συνεχῶς νὰ ἁπλώνεται ὅλο καὶ μακρύτερα, ἀπὸ τὴν Ἤπειρο καὶ τὴ Μακεδονία ἕως τὴν Μικρὰ Ἀσία, τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολή, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἱσπανία καὶ τὴν Ἰταλία.

1876. Το Ασκληπιειον των Αθηνων. Τὴ χρονιὰ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν συντελεῖται στὴν Ἀθήνα μία ἄλλη ἀνασκαφή, πολὺ σημαντική, τοῦ χώρου τοῦ Σερπεντζὲ ποὺ περιλάμβανε τὴ στοὰ τοῦ Εὐμένους καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖο, στὴ νότια κλιτὺ τῆς Ἀκρόπολης. Ἡ ἔρευνά του ὑπῆρξε δύσκολη καὶ ἔγινε μὲ ἰδιότυπο τρόπο ποὺ ὑπαγορεύτηκε

1. Πλήρης πραγμάτευση τῶν θεμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλῆμαν στὶς Μυκῆνες μὲ βάση ἄγνωστες ἀρχειακὲς πηγὲς γίνεται ἀπὸ τὴν Ντόρα Βασιλικοῦ στὸ βιβλίο της *Τὸ χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν. 1870-1878* (ΒΑΕ 274, Ἀθῆναι 2011).

κυρίως ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν Μεσαίωνα, δηλαδὴ γιὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο, τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς τὰ λείψανα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 419/8 π.Χ. ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο Ἀχαρνέα.

Μετὰ τὴν ἐρείπωση τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ χῶρος του χρησιμοποιήθηκε ὡς τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης. Τὰ λείψανα τῶν οἰκοδομημάτων ποὺ εἶχαν χτιστεῖ διαδοχικὰ πάνω στὸ Ἀσκληπιεῖο βρῆκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή του ὁ Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος ἀποβλέποντας στὸν τελικό του σκοπό, τὴν εὕρεση κλασικῶν οἰκοδομημάτων, διέλυε συστηματικὰ ὅποια οἰκοδομικὴ κατασκευὴ ἦταν μεταγενέστερη τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ. Κατὰ τὸν Κουμανούδη τήν «διάλυσιν καὶ ἐξαφάνισιν [τῶν μεταγενεστέρων οἰκοδομικῶν λειψάνων] ἀπῄτησεν ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς χάριν ἀναδείξεως τῶν ὑπ' αὐτὰ ἀρχαιοτέρων ἢ χάριν ἐξαγωγῆς πολλῶν ἐν κακοῖς χρόνοις ἐντειχισθέντων μνημείων». Ἂν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀσκληπιείου δὲν ὑπῆρξε ἀντίδραση, ἀντιθέτως ἡ κατεδάφιση τοῦ φραγκικοῦ πύργου τῶν Προπυλαίων τὸ 1874 ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία μὲ δαπάνες τοῦ Ἑρρίκου Schliemann προκάλεσε ὀξύτατες ἀντιδράσεις, τὶς ὁποῖες ὁ Κουμανούδης ἀπέκρουσε μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι «ἀνεδείχθη ἡ ἑτέρα τῶν πτερύγων τοῦ Μνησικλείου ἀρχιτεκτονήματος κατὰ τὸ ἀρχικόν της σχέδιον καὶ ἀποκατεστάθη ἡ Ἑλληνικὴ φυσιογνωμία τοῦ τηλαυγοῦς προσώπου τῆς ἀκροπόλεως καθαρὰ καὶ ἀμιγὴς παντὸς ὀθνείου, ἐφ' οἷς πᾶσι χάριν ὁμολογοῦμεν εἰς τὸν αἴτιον [δηλ. τὸν Schliemann ὁ ὁποῖος εἶχε δαπανήσει γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ πύργου]».

Ἡ ἀνασκαφὴ λοιπὸν τοῦ Σερπεντζέ, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀποτελεῖ ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ στιγμὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀποκαλύφθηκαν τὰ ἀρχαῖα κτίσματα, βρέθηκαν γλυπτά, ἐπιγραφὲς καὶ ἄλλα πολύτιμα καὶ διδακτικὰ ἀντικείμενα, χάθηκε ὅμως ἡ γνώση τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ποὺ κατοίκησαν τὸν χῶρο κατὰ τὰ μεταγενέστερα χρόνια, ὡς τὸ 1821.

1877. Ἔκθεση στο Παρισι. Ἀπόπειρα ἔκθεσης ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ ἔγινε τὸ 1877. Τὴν πρωτοβουλία εἶχε ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Θεόδ.

Δηλιγιάννης, ὁ ὁποῖος ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἔπειτα ἀπὸ διαβήματα τῶν Γάλλων ὀργανωτῶν τῆς Παγκοσμίου ἐκθέσεως τῶν Παρισίων τοῦ 1878, νὰ σταλεῖ ἐκεῖ συλλογὴ ἀρχαίων, μάλιστα αὐτῶν ποὺ βρέθηκαν στὶς Μυκῆνες ἀπὸ τὸν Σλῆμαν. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ἀρνήθηκε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐξαγωγὴ τῶν ἀρχαίων, λέγοντας ὅτι «καθιερουμένης οὕτω τῆς ἀρχῆς τοῦ νὰ στέλλωνται ἀρχαιότητες ἐκτὸς τοῦ Κράτους δὲν θέλομεν παύσει ἀναγκαζόμενοι εἰς παρομοίας περιστάσεις νὰ ἀποστέλλωμεν τοιαύτας καὶ νὰ βλέπωμεν τὰ Μουσεῖα εἰς διηνεκῆ κίνησιν πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένων ἔργων τέχνης βεβαίως οὐχὶ ἄνευ βλάβης αὐτῶν πολλάκις».

1881. Το ιερο του Ασκληπιου στην Επιδαυρο. Ἕως τώρα οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας περιορίζονταν στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττική, καὶ μόνο μικρὲς καὶ σύντομες σωστικὲς γίνονταν στὴν ὑπόλοιπη Στερεὰ καὶ τὰ νησιά. Τὴ χρονιὰ τούτη, τὸ 1881, ἀρχίζει μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Παναγιώτη Καββαδία ἡ μεγάλη ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σταθμὸ γιὰ τὴ σημασία της καὶ τὰ εὑρήματα, κτίρια καὶ κινητά, ποὺ μᾶς ἔδωσε. Ἕως τότε ἡ Ἑταιρεία κατέβαλλε προσπάθειες νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ γνωστὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς μνημεῖα τῆς Ἀθήνας, πρῶτα γιὰ λόγους συμβολικούς, ὅπως συνέβη μὲ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ κατόπιν γιὰ νὰ προλάβει τὴ φθορὰ καὶ τὴν καταστροφή τους ἀπὸ τὴν αὔξηση τῆς πόλεως. Ἡ ἀποκάλυψη καὶ ταύτιση τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἱκανοποιοῦσε καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάγκη τῆς γνώσης τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, γιὰ τὴν ὁποία πολλὰ καὶ σφαλερὰ εἶχαν ἕως τότε γραφεῖ. Ἔγινε λοιπὸν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου τὴν κατάλληλη στιγμὴ καί, ὅπως λέγει ὁ Παν. Καββαδίας στὴν πρώτη του ἔκθεση πρὸς τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, «Μετὰ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δήλῳ ἀνασκαφὰς οἱ ἀρχαιολογοῦντες ἔπρεπε νὰ ἀποβλέψωσι μάλιστα πάντων εἰς τὸ ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν χώραν ἐκείνην, ἥτις πολλὰ καὶ σπουδαῖα εὑρήματα ὑπέσχετο τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιστήμῃ». Σκοπὸς τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἦταν νὰ ἀποκαλυφθεῖ πρῶτο τὸ θέατρο,

γνωστὸ ἀπὸ τὴ σύντομη περιγραφὴ τοῦ Παυσανίου. Ἡ θέση του προσδιοριζόταν ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους.

Ὁ Καββαδίας πῆγε στὴν Ἐπίδαυρο στὶς 15 Μαρτίου 1881 καί, ὅπως λέγει, «αὐθημερὸν ἐπεσκέφθην τὸ μίαν ὥραν ἀπέχον τοῦ Λιγουριοῦ, πρωτευούσης τοῦ δήμου Λήσσης, δάσος, εἰς ὃ εἶχε μεταβληθῆ τὸ θέατρον. Μόνον τὸ σχῆμα τοῦ κοίλου ἦτο πως καταφανές· τὸ δάσος δὲ ἦτο τοσοῦτον πυκνὸν ὥστε δὲν ἠδυνήθην κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἰσχωρήσω εἰς αὐτὸ καὶ νὰ ἀνέλθω εἰς τὸ ἄνω τοῦ κοίλου μέρος».

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐντύπωση ποὺ εἶχε προκαλέσει στὸν Καββαδία τὸ πυκνὸ δάσος τοῦ θεάτρου δὲν ἐξαλείφθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴ μνήμη του, καὶ ἴσως τοῦ εἶχε δημιουργηθεῖ κάποιο αἴσθημα ἐνοχῆς. Δεκαετίες ἀργότερα, περιγράφοντας στὸν Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Στρατῆ Παρασκευαΐδη τὸ ἔργο τῆς ἀποκάλυψης τοῦ θεάτρου, τοῦ εἶπε δείχνοντας τὸ μνημεῖο· «ἐδῶ ἔθυσα καὶ ἀπώλεσα», ἐννοώντας προφανῶς τὸ δάσος ποὺ ἀφάνισε γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τὸ μνημεῖο. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ θεάτρου ἦταν ἡ ἀρχὴ μιᾶς μεγάλης ἀνασκαφῆς, ποὺ διήρκεσε ἕως τὸ 1927. Τὴν ἑπόμενη χρονιὰ πέθανε ὁ Καββαδίας.

1881. Ἵδρυση της Αμερικανικης Σχολης Κλασικων Σπουδων. Ἡ Ἑλλάδα ὑπῆρξε, καὶ εἶναι, ὁ κύριος παράγων διαμόρφωσης καὶ ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἀρχαιογνωσίας στὸν δυτικὸ κόσμο. Τοῦτο φαίνεται στοὺς λόγους τοῦ Charles Eliot Norton, ἱδρυτῆ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς, ὁ ὁποῖος σὲ ἀπολογισμό του λέγει ὅτι «τὸ βασικὸ κίνητρο ποὺ μὲ ὤθησε νὰ ἀναλάβω αὐτὸ τὸ ἔργο [τὴν ἵδρυση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου] ἦταν ἡ προσδοκία ὅτι μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς τέτοιας ἑταιρείας θὰ προαγόταν στὴν Ἀμερικὴ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς μελέτης τοῦ κλασικοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει στὴν ἵδρυση Σχολῆς κλασικῶν σπουδῶν στὴν Ἀθήνα, ὅπου νέοι ἐπιστήμονες θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συνεχίσουν τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψης καὶ ζωῆς μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο, καὶ ὅπου ἐκεῖνοι ποὺ σκοπεύουν νὰ διδάξουν τὰ ἑλληνικὰ θὰ ἀποκτοῦσαν γνωριμία μὲ τὸν τόπο καὶ γνώση τῶν ἀρ-

χαίων μνημείων του, ἔτσι ὥστε ἡ διδασκαλία τους νὰ ἀποκτήσει ποιότητα, ἀνέφικτη χωρὶς αὐτὴν τὴν ἐμπειρία»[2].

Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀμερικῆς ἱδρύθηκε τὸ 1879. Τὸν ἑπόμενο χρόνο, Μάιο τοῦ 1880, στὴν ἐτήσια λογοδοσία ὁ Norton αἰτιολόγησε μὲ σαφήνεια τὴν πρότασή του γιὰ τὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας: «Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Γερμανία ἔχουν στὴν Ἀθήνα τὶς Σχολές τους, ὅπου νέοι ἐπιστήμονες εἶναι ἀφιερωμένοι, μὲ τὶς ὁδηγίες διακεκριμένων καθηγητῶν, σὲ ἀρχαιολογικὲς μελέτες καὶ ἔρευνες. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἐξαιρετικά· καὶ θὰ ἦταν ἐπιθυμητό, πρὸς ὄφελος τῆς Ἀμερικανικῆς ἐπιστήμης, μιὰ ὅμοια Ἀμερικανικὴ Σχολὴ ὄχι πρὶν περάσει πολὺς καιρός, νὰ μπεῖ σὲ εὐγενῆ ἁμιλλα μὲ αὐτὲς ποὺ ἤδη ὑπάρχουν»[3].

Διευθυντὲς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν, ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της ἕως τὸ 2012, εἶναι οἱ ἑξῆς: William Watson Goodwin (1882-1883), Lewis R. Packard (1883-1884), James Cooke Van Benschoten (1884-1885), Frederick de Forest Allen (1885-1886), Martin L. d'Ooge (1886-1887), Augustus C. Merriam (1887-1888), Charles Waldstein (1888-1892), Frank Bigelow Tarbell (1892-1893), Rufus B. Richardson (1893-1903), Theodore W. Heermance (1903-1905), William Nickerson Bates (1905-1906), Bert Hodge Hill (1906-1926), Carl William Blegen (1926-1927), Rhys Carpenter (1927-1932), Richard Stillwell (1932-1935), Edward Capps (1935-1936), Charles Hill Morgan (1936-1938), Henry Lamar Crosby (1938-1939), Gorham Phillips Stevens (1939-1941), Arthur Wellesley Parsons (1941-1946 on leave for war service), Gorham Phillips Stevens (1941-1947 acting), Rhys Carpenter (1946-1948), Oscar Broneer (1947-1948), Carl William Blegen (1948-1949), John Langdon Caskey (1949-1959), Henry Schroder Robinson (1959-1969), James Robert McCredie (1969-1977), Richard Stillwell (1974), Henry R. Immerwahr (1977-1982), Stephen G.

---

2. Louis E. Lord, *A history of the American School of Classical Studies at Athens, 1882-1942* (Cambridge, Massachusetts 1947) 1. Ὁ δεύτερος τόμος τῆς ἱστορίας τῆς Σχολῆς εἶναι γραμμένος ἀπὸ τὴν Lucy Shoe Meritt, *History of the American School of Classical Studies at Athens, 1939-1980* (Princeton, New Jersey 1984).

3. Lord ὅ.π. 4.

Miller (1982-1987), William D. E. Coulson (1987-1997), James D. Muhly (1997-2002), Stephen V. Tracy (2002-2007), Jack L. Davis (2007-2012), James C. Wright (2012-).

Οι ανασκαφες της Αμερικανικης Σχολης. 1882-1883, Πνύξ. 1886, Θορικός. 1887, Σικυών. 1888, Ἰκαρία (Διόνυσος). 1889, Σταμάτα Ἀττικῆς, Ἀνθηδὼν Βοιωτίας, Πλάταια, Θίσβη. 1890, Πλάταια. 1891, Ἐρέτρια, Πλάταια, Σικυών. 1892, Ἀμύκλαι, Ἐρέτρια, Ἡραῖον Ἄργους, Φλιοῦς, Σπάρτη. 1893, Ἡραῖον, Κουτσοπόδι (Ἀργολίδα), Σπάρτη, Ἐρέτρια. 1894, Ἡραῖον. 1895, Ἐρέτρια, Ἡραῖον, Κουκουνάρι (Ἀττική). 1896-1899, Κόρινθος. 1900, Προπύλαια, Κόρινθος, Καβούσι (Κρήτη), Οἰνιάδαι. 1901, Κόρινθος, Οἰνιάδαι, Βάρη (Ἀττικῆς). 1902-1905, Κόρινθος. 1906, Ἀσκληπιεῖον Ἀθηνῶν. 1907-1908, Κόρινθος. 1908, Μόχλος (Κρήτη), Κόρινθος. 1910, Παρθενών, Μνημεῖο Νικίου, Κόρινθος. 1911, Κόρινθος, Ἅλαί (Λοκρίς), Κυπαρίσσι (Λοκρίς), Ἀταλάντη, Ὀποῦς. 1912-1913, Ἅλαί. 1914, Ἐρέχθειον, Κόρινθος, Ἅλαί. 1915, Κόρινθος, Κοράκου (Κορινθία). 1916, Κόρινθος, Γωνιά, Κοράκου (Κορινθία). 1918-1919, Προπύλαια. 1921, Ἅλαί, Ζυγουριές. 1922, Κολοφῶν, Ζυγουριές. 1923, Ὑμηττός, Ἅλαί. 1924, Ὑμηττός, Εὕτρησις, Νεμέα, Φλιοῦς. 1925, Κόρινθος, Κολοφῶν, Εὕτρησις, Κάτω Ζάκρος, Νεμέα, Φλιοῦς, Πρόσυμνα. 1926, Ἀκροκόρινθος, Λέχαιον, Κόρινθος, Εὕτρησις, Νεμέα. 1927, Κόρινθος, Εὕτρησις, Πρόσυμνα. 1928, Ἀκρόπολις, Κόρινθος, Ἁγιοργίτικα (Ἀρκαδία), Ὄλυνθος, Πρόσυμνα. 1929, Κόρινθος. 1930, Κόρινθος. 1931, Ἀγορὰ Ἀθηνῶν, Βόρεια κλιτὺς Ἀκροπόλεως, Πνύξ, Κόρινθος, Ἀκροκόρινθος, Ἅλαί, Ὄλυνθος. 1932, Ἀγορά, Βόρεια κλιτύς, Πνύξ, Κόρινθος. 1933, Βόρεια κλιτύς, Ἀγορά, Κόρινθος. 1934, Βόρεια κλιτύς, Ἀγορά, Πνύξ, Κόρινθος, Ὄλυνθος. 1935, Ἀγορά, Κόρινθος. 1936, Ἀμφίπολις, Βόρεια κλιτύς, Ἀγορά, Πνύξ, Κόρινθος. 1937, Βόρεια κλιτύς, Ἀγορά, Ἀθῆναι, Πνύξ, Κόρινθος. 1938, Βόρεια κλιτύς, Ἀγορά, Κόρινθος, Ὄλυνθος, Σαμοθράκη. 1939, Ἀγορά, Βόρεια κλιτύς, Ὑμηττός, Κόρινθος, Πύλος, Σαμοθράκη. 1940, Ἀγορά. 1949, Ἡραῖον Ἄργους. 1952, Ἀρτεμίσιον Εὐβοίας. 1952-1957, Λέρνα. 1952-1967, Πύλος. 1952-1962 καὶ 1967-1978 Ἰσθμία. 1958, Εὕτρησις. 1959, Ἐλάτεια, Τάρα Κρήτης. 1960, Κορώνη Ἀττικῆς.

1962, 1965-1979, Πόρτο Χέλι. 1963-1968, Κεγχρεαί, 1964, 1974, Νεμέα, 1969-1973, Νιχώρια. 1970, 1972-1973, Φλιοῦς.

Μὲ τὰ χρόνια οἱ ἀνασκαφὲς καὶ οἱ μελέτες αὐξάνονται. Ἀπὸ τὸ 1979 ἕως τὸ 2012 ἡ Σχολὴ ἐρεύνησε ἢ μελέτησε στὴ Βοιωτία, Νεμέα, Κόρινθο, Ἀγορὰ Ἀθηνῶν, Ἰσθμία, Καβούσι, Ἁλιεῖς, Κρήτη σὲ περισσότερες θέσεις, Κεγχρεές, Λύκαιον, Νησὶς Μήτρου.

1881. *Karten von Attika*. Παράλληλα πρὸς τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἔρευνάς της Ernst Curtius φρόντισε γιὰ τὴν ἐκπόνηση ἑνὸς μεγάλου χαρτογραφικοῦ ἔργου, ποὺ ἄρχισε τὸ 1875 καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1881. Εἶναι τὸ γνωστότατο *Karten von Attika*, 28 γεωγραφικοὶ χάρτες τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ κλίμακα 1:25.000 μὲ ἀρχαιολογικὸ ὑπόμνημα 282 σελίδων, ποὺ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Ernst Curtius καὶ τὸν Arthur Milchhoefer. Ὁ χαρτογράφος ποὺ διηύθυνε τὸ ὅλο ἐπιχείρημα ἦταν ὁ Johann August Kaupert (1822-1899), βοηθοί του ἀξιωματικοὶ χαρτογράφοι τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ ἔργου ὁ Helmut von Moltke, ὁ νικητὴς τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870.

Οἱ ἐξαιρετικὰ λεπτομερεῖς καὶ ἀκριβεῖς αὐτοὶ χάρτες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει ὁ γεωφυσικὸς καὶ πολιτικὸς χάρτης, περιεῖχαν καὶ τὶς θέσεις κάθε ἀρχαίου μνημείου, ἀνασκαφῆς, ἐρειπίου τῆς ἀρχαιότητος, ἔστω κι ἂν ἐκεῖνο ποὺ σωζόταν ἦσαν σκορπισμένα ὄστρακα. Εἶναι ὁ πρῶτος συστηματικὸς ἀρχαιολογικὸς χάρτης περιοχῆς τῆς Ἑλλάδος, καὶ παρὰ τὰ 130 καὶ πλέον χρόνια του διατηρεῖ ὅλη του τὴν ἀξία, μάλιστα ἔχει μεγαλύτερη σήμερα ἔπειτα ἀπὸ τὶς καταστρεπτικὲς ἀλλοιώσεις ποὺ ἔγιναν στὴ φυσικὴ μορφὴ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς, μερικὲς μάλιστα πέραν κάθε λογικῆς, ὅπως λ.χ. τὸ ἀεροδρόμιο στὰ Σπάτα ἢ ἡ Ἀττικὴ Ὁδός, ἔργα ποὺ ἄλλαξαν καὶ τὴν κλίμακα τοῦ χώρου. Οἱ χάρτες αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ στὸν τομέα τῆς ἀρχαιολογικῆς τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς. Διασώζουν τὴ μορφὴ τοῦ τόπου, τὰ πολύτιμα τοπωνύμια ποὺ σήμερα ἔχουν σχεδὸν ἐξαφανιστεῖ ἐξ αἰτίας τῶν συνεχῶν μετονομασιῶν ποὺ κάνουν οἱ ἁρμόδιες κρατικὲς Ὑπηρεσίες καὶ ὑποδεικνύουν σημεῖα μὲ ἀρχαιότητες, οἱ ὁποῖες σήμερα δὲν εἶναι φανερές.

Ἔργο ἴδιου σκοποῦ καὶ σημασίας, καμωμένο στὴν Ἑλλάδα, γιὰ μικρότερη γεωγραφικὰ ἔκταση, εἶναι ὁ *Archaeological Atlas of Mycenae* (Σπ. Ἰακωβίδης - E. French κ.ἄ.), ἔκδοση τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (2003). Ἔργα ὅπως οἱ *Karten von Attika*, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀξία ποὺ ἔχουν ὡς μελέτη ἑνὸς τόπου, ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα μεθόδου καὶ προκαλοῦν, εἴτε ὡς μίμηση εἴτε ὡς αἰτία ἔμπνευσης, τὴ δημιουργία ἄλλων παρόμοιων.

Ἑκατὸ χρόνια σχεδὸν μετὰ τὸ ἔργο τῶν Γερμανῶν, ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς συνέταξε, τὸ 1974, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ἀρχαιολογικὸ χάρτη τῆς Ἀττικῆς σὲ κλίμακα 1:50.000. Πάνω του εἶναι σημειωμένα ὅλα τὰ ἀρχαῖα ποὺ εἶχαν ἐπισημάνει οἱ Γερμανοὶ καὶ ὅσα εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν. Ὁ Τραυλὸς σημείωσε καὶ τὶς περιοχὲς τῶν ἀρχαίων δήμων τῆς Ἀττικῆς σύμφωνα μὲ τὶς γνῶμες ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε γιὰ τὶς θέσεις τους. Ὁ χάρτης αὐτός, χωρὶς χρώματα καὶ χωρὶς ὑπόμνημα, προοριζόταν γιὰ ὑπηρεσιακὴ χρήση καὶ τμήματά του μόνο σὲ σμίκρυνση δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Τραυλό στὸ μεγάλο βιβλίο του γιὰ τὴν Ἀττικὴ *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* (1998).

1882. Προσαρτηση της Θεσσαλιας. Οι πρωτες ενεργειες. Μὲ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878) καὶ τὶς κατόπιν συνεννοήσεις ἕνα τμῆμα τῆς Ἠπείρου (κοιλάδα τοῦ Θυάμιδος) καὶ τῆς Θεσσαλίας (κοιλάδα τοῦ Πηνειοῦ) περιῆλθαν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑταιρεία εὐθὺς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν περισυλλογὴ καὶ φύλαξη τῶν σκορπισμένων ἀρχαίων. Μάλιστα σκέφθηκε νὰ ἐρευνήσει τὸ Διμήνι, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν πληροφορίες ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ «τύμβος τις πάνυ ἀρχαῖος, ἔχων ὁμοιότητα πρὸς τοὺς Μυκηνῶν καὶ Μενιδίου». Γιὰ τὴν περισυλλογὴ καὶ τὴν ἀγορὰ ἀρχαίων ξοδεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία χρηματικὸ ποσὸν καί «ἐγνώσθη οὕτω εἰς τοὺς κατοίκους τῆς νεωστὶ ἐλευθερωθείσης χώρας, ὅτι ἔστι τις καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ προνοῶν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν προγονικῶν μνημείων καὶ ἡ πρὸς αὐτὰ στοργὴ δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν ἰδίωμα τῶν ἐκ δύσεως καὶ βορρᾶ περιηγητῶν»[4]. Ἡ Θεσσαλία

4. *ΠΑΕ* 1882, 20-22.

θὰ γνωρίσει ἀργότερα τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Χρήστου Τσούντα καὶ τοῦ Ἀπόστολου Ἀρβανιτόπουλου.

1882. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ. Τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνος εἶναι σημαντικότατη περίοδος γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Ἱδρύονται στὴν Ἀθήνα ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς καὶ γίνονται μεγάλες ἀνασκαφὲς ποὺ πλουτίζουν τὶς γνώσεις σὲ βαθμὸ ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ φαντασθοῦν οἱ παλαιότεροι. Κύριος σκοπὸς τῶν ἀρχαιολόγων, Ἑλλήνων καὶ ξένων, εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῶν μεγάλων κέντρων τῆς ἀρχαιότητας, πόλεων, ἱερῶν. Οἱ Ἕλληνες, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἐξ ἀρχῆς ἀφιερώθηκε στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, ποὺ κινδύνευε νὰ χαθεῖ ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση καὶ τὴ συνεχῆ οἰκοδομικὴ αὔξηση τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ Γερμανοὶ ἐρευνοῦν τὴν Ὀλυμπία, ὁ Schliemann τὶς Μυκῆνες, οἱ Γάλλοι τὴ Δῆλο. Ἡ Ἑταιρεία ἁπλώνεται καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Τὸ 1882, ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ προσπάθειες, ἀρχίζει τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μεγαλύτερου ἀττικοῦ ἱεροῦ, τῆς Ἐλευσῖνος. Τὸ ἱερὸ τῶν δύο θεαινῶν τραβοῦσε τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον ὅλων ὅσοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Πρὶν ἀρχίσει ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφή του ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία εἶχαν ἐρευνήσει ἐκεῖ οἱ Ἄγγλοι μὲ τὴ Society of Dilettanti[5], ὁ F. Lenormant[6] καὶ ἄλλοι. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀνέθεσε τὴ διεύθυνση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν Δημήτριο Φίλιο (1844-1907), ὁ ὁποῖος συνεχῶς, ἀπὸ τὸ 1882 ἕως τὸ 1893, ἀποκάλυψε τὰ οἰκοδομήματα τοῦ μεγάλου ἱεροῦ καὶ οἰκήματα. Ἀκολούθησαν ἀργότερα πολυετεῖς ἀνασκαφὲς ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέα Σκιᾶ, Κωνσταντῖνο Κουρουνιώτη, καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Τραυλὸ καὶ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει τελειώσει, τὸ κυριότερο μέρος ὅμως τοῦ ἱεροῦ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ καὶ πλῆθος μελέτες ἔχουν δημοσιευθεῖ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σπουδαιότατη

5. *The Unedited Antiquities of Attica* (London 1817) 1-40.

6. *Monographie de la Voie Sacrée éleusinienne* (Paris 1864).

εἶναι ἡ δημοσίευση ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τοῦ συντάγματος τῶν ἐλευσινιακῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ συνέταξε ὁ Kevin Clinton.

1883. ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ*. ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Τὸ 1837 ἐκδόθηκε ἡ *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ* ὡς κρατικὸ δημοσίευμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ Ἐπιτροπὴ διαλύθηκε σιωπηρῶς τὸ 1838 καὶ τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐφημερίδος* ἀνέλαβε, ὡς πρὸς τὸ διοικητικὸ μέρος, ἐξ ὁλοκλήρου ὁ Κυριακὸς Πιττάκης. Ἡ ἔκδοση τῆς *Ἐφημερίδος* διακόπηκε τὸ 1860 καὶ ἐπαναλήφθηκε, ἀπὸ τὸ 1862 ἕως τὸ 1874, ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, μὲ τίτλο ἀντεστραμμένο, *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς*. Ἐκδόθηκαν μόνον πέντε τόμοι σὲ τεύχη, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ δεύτερη περίοδο τῆς ἔκδοσής της, ἕως τὸ 1874 ποὺ διακόπηκε πάλι ἡ ἔκδοσή της. Ἐπανεκδόθηκε, μόνιμα αὐτὴ τὴ φορά, πάλι ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὡς τρίτη περίοδος, τὸ 1883. Ἡ τρίτη περίοδος (1883-1923), ἡ τέταρτη (1924-1986) καὶ ἡ πέμπτη (1987-) εἶναι συνεχεῖς καὶ ὁ χωρισμὸς σὲ περιόδους ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ γεγονότα τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῆς Ἑταιρείας.

Μὲ τὴν ἐπανέκδοση τῆς *Ἐφημερίδος* γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, δηλαδὴ ἡ Ἑταιρεία, ἔχει ὡριμάσει καὶ ὅτι διανύει πλέον τὸ ἐπιστημονικό της στάδιο. Στὸν Ὀργανισμὸ τοῦ 1837 ἔχει ὡς σκοπό «νὰ συνδράμῃ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν, ἀνέγερσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων». Στὸν δεύτερο Ὀργανισμό της, τοῦ 1848, θέτει δύο σκοπούς, τὸν *ὑλικό*, ποὺ εἶναι σχεδὸν ὅπως καὶ τοῦ 1837, καὶ τὸν *ἐπιστημονικό*. Στὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Ὀργανισμοῦ τοῦ 1848 ὁρίζεται ὅτι ἡ Ἑταιρεία «ἀσχολεῖται περὶ ἀρχαιολογικὰς καὶ ἱστορικὰς ἐρεύνας, καὶ ἐκδίδει ὑπομνήματα περὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων». Ἡ προσθήκη αὐτὴ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε ὄνειρο νὰ μεταβάλει τὴν Ἑταιρεία σὲ Ἀρχαιολογικὴ Ἀκαδημία. Ὁ τρίτος Ὀργανισμὸς τῆς Ἑταιρείας, τοῦ 1862, συντάχθηκε κυρίως ἀπὸ τὸν Γραμματέα της Στέφανο Ἀ. Κουμανούδη, καὶ ὁ σκοπὸς ὁρίζεται σχεδὸν πανομοιότυπος μὲ τοῦ 1848. Εἶχε ὅμως ἡ Ἑταιρεία, τὸ 1862, τὴ συναίσθηση ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτήρας δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ἐπιτευχθεῖ καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ θεωρήθηκε δευτερεῦον. Μάλιστα ὁ Κουμανούδης ἀναλύοντας τὸν νέο

Ὀργανισμὸ τονίζει ὅτι «εἰ δέ τις καὶ ἐπιστημονικὴ διαφώτισις τῶν ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τῆς ἡμετέρας ἑταιρίας σκοπεῖται, τοῦτο, ὡς ἡμεῖς κρίνομεν, κατὰ δεύτερον μόνον λόγον σκοπεῖται, καὶ γενικῶς εἰπεῖν δυσχερέστερον παρ' ἡμῖν κατορθοῦται»[7].

Ἡ ἐπανέκδοση τῆς *Ἐφημερίδος* καὶ ἡ ἀπρόσκοπτη συνέχιση τῆς ἔκδοσής της ἕως σήμερα εἶναι τὸ σημάδι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία διαθέτει τὰ κατάλληλα πρόσωπα γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἑρμηνεία τῶν μνημείων. Ὡραῖο καὶ δίκαιο χαρακτηρισμὸ τῆς *Ἐφημερίδος* τῆς τρίτης περιόδου, μάλιστα τῶν πρώτων τόμων, κάνει ἡ Σέμνη Καρούζου[8]:

> «Ὅταν ξεφυλλίζουμε παλιοὺς τόμους τῆς «Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδας», ἀπὸ τὸ 1883 καὶ ἐδῶ, μᾶς κατέχει, δίπλα στὴν πνευματικὴ ἀπόλαυση, καὶ ἕνα αἴσθημα ὑπερηφάνειας ἐθνικῆς. Πῶς κατάφερε ἕνας μικρούτσικος τόπος νὰ παρουσιάσει ἀπὸ τότε κιόλας ἕνα ἐπιστημονικὸ περιοδικό, ποὺ ὅμοιό του σὲ ἐμφάνιση καὶ σὲ ποιότητα μόνο τὰ μεγάλα κράτη, ὅσα ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ἢ καὶ παλιότερα ἀκόμη θερμαίνονταν μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, στάθηκαν ἄξια νὰ καταρτίσουν; Δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότητα τοῦ χαρτιοῦ, οἱ φωτοτυπίες τῶν «ἀδελφῶν Ρωμαϊδῶν», τὰ λιθογραφήματα τοῦ Γρούνδμαν, ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ πλούσιο περιεχόμενο, οἱ δημοσιεύσεις τῶν εὑρημάτων ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ εἶχε διανοηθῆ καὶ ἀναλάβει ἡ θαυμαστὴ «Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία» καὶ τὶς ἔβγαζε πέρα μὲ τόσο σοβαρὴ συνείδηση τῶν ὑποχρεώσεών της. Τὰ πέτρινα καὶ τὰ γλυπτά, ἰδίως οἱ νέοι, οἱ Κόρες ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκρόπολης, μᾶς κυττάζουν ἀθῶα μὲ τὰ ὁλάνοιχτα μάτια τους μέσα ἀπὸ τοὺς ὡραίους πίνακες τῶν παλιῶν ἐκείνων τόμων».

1863-1884. Ημερολογιον Υπηρεσιας της Γενικης Εφορειας των Αρχαιοτητων. Ἔτσι ὀνόμασε ὁ Παν. Εὐστρατιάδης τὸ ἡμερολόγιο ποὺ κρατοῦσε γιὰ προσωπική του χρήση, τῆς κινήσεως τῆς Ὑπηρε-

---

7. *ΠΑΕ* 1860-61, 26-27.

8. *Νέα Ἑστία* 46, 1949, 891.

σίας. Χαρακτήρας μεθοδικός, σχολαστικὸς καὶ ἐνδοστρεφής, μᾶς ἄφησε πολύτιμα χειρόγραφα. Καταλόγους μουσείων, ἔγγραφα, ἐπιστολὲς καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ Ἡμερολόγιον Ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν ἐτῶν 1863-1884, ὅπου μὲ σχόλια καταγράφει τὰ ἔγγραφα τῆς καθημερινῆς ὑπηρεσίας ὡς τὴν ἡμέρα τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραίτησής του ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Δημήτριο Βουλπιώτη.

Ἀρχίζει στὶς 14 Ὀκτωβρίου 1863 μὲ τούτη τὴν ἐγγραφή: «Συνετάχθη κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς γυμνασιάρχας, καθηγητὰς γυμνασίου, σχολάρχας, διδασκάλους τῶν ἑλ. σχολείων καὶ τῶν δημοτικῶν καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς φίλους τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὅπως ἐπιτηρῶσι τὰ μνημεῖα καὶ οὗτοι καὶ ἀναφέρωσι εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν καὶ συντελῶσιν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ αἰσθήματος πρὸς αὐτὰ ἐν τῷ λαῷ».

Οἱ τρεῖς τελευταῖες ἐγγραφὲς ἀφοροῦν τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία: «1 Μαρτίου 4 ὥρ. μ. μ. μοὶ ἀποστέλλεται ἡ παραίτησίς μου ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ὑπογεγραμμένη τῇ 29 Φεβρουαρ. 1884. | Τελειώνει ἐνταῦθα ἡ ὑπηρεσία μου. | 2 Μαρτίου ὑποβάλλω ἀναφορὰν μετὰ τῶν πρωτοτύπων ἐγγράφων τῶν ὑπηρεσιῶν μου ἐξαιτούμενος 44 ἐτῶν σύνταξιν κατὰ τὸν νόμον ἀναβαίνουσαν εἰς 300 δρ. κατὰ μῆνα. Ἐδόθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μου καὶ τοῦ Κτενίδου· ἐπρωτοκολλήθη ὑπ' ἀρ. 2823, Μαρτ. 2, 1884. | 3 Μαρτίου 1884 Σάββατον ἀριθ. 115 ἐν σελ. 3 ἡ *Ὥρα* κηρύττει ὅτι τὸ ἐκ τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως κλαπὲν ἀγαλμάτιον εὑρέθη. Οἱ κλέψαντες ἀπετάθησαν εἰς τὸν Καραπάνον νὰ τὸ ἀγοράσῃ, αὐτὸς δὲ ἠγόρασε ἵνα μὴ ἐξέλθῃ τοῦ κράτους καὶ χθὲς 2 Μαρτίου παρέδωκεν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς παιδείας, ἵνα κατατεθῇ αὖθις ἐν τῷ μουσείῳ. | Ἐπρόσμενε ἆραγε νὰ μοὶ σταλῇ ἡ παραίτησίς μου, ἵνα τὸ παρουσιάσῃ εἰς τὸν ὑπουργόν;»

Στὶς 348 σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου* ἀναφέρονται ὅλες σχεδὸν οἱ ἐνέργειες ποὺ γίνονταν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἐφορείας του. Ὁλόκληρο τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Εὐστρατιάδη παραδόθηκε ἀπὸ τὸν γιό του στὴν Ἑταιρεία καὶ πρώτη φορὰ ἔγινε χρήση του ἀπὸ τὴν Ἀγγελικὴ Κόκκου.

1884. Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΦΟΡΟΣ. Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης γεννήθηκε, γύρω στὸ 1830, στὴ Βαρβίτσα τῆς Λακωνίας καὶ προσελήφθη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1866 ὡς βοηθὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, τοῦ Εὐστρατιάδη δηλαδή, «ἵνα καταγράψῃ μετ' αὐτοῦ τὰς ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς οἰκίαις ἀρχαιότητας». Ὡς τὸ 1871 διαπιστώνουμε τὴ συνέχιση τῆς ὑπηρεσίας του ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Γενικῆς Ἐφορείας ποὺ καθαρογράφει. Μὲ πρόταση τῆς Ἑταιρείας ἀποσπᾶται τὴ χρονιὰ ἐκείνη στὴν ὑπηρεσία της ὡς περιοδεύων ἔφορος, ὡς *ἀπόστολος*, μαζὶ μὲ τὸν σχολάρχη Σύρου Ἀντώνιο Βλαστό. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ἔδειξε τὴν ἀγάπη ποὺ εἶχε γιὰ τὰ ἀρχαῖα, τὴ μεθοδικότητα, τὴν προσήλωση στὸ καθῆκον καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ τρόπο ἐργασίας του. Πολλὲς εἶναι οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ δημοσίευσε ὁ Κουμανούδης ἀπὸ τὰ ἀκριβέστατα ἀπόγραφα τοῦ Σταματάκη. Πλῆθος εἶναι οἱ ἀνασκαφὲς ποὺ ἔκαμε στὴ Βοιωτία, στὴ Χαιρώνεια, καὶ στὴν ἀχανῆ πεδιάδα τῆς Τανάγρας. Ἐκεῖ ἔφερε στὸ φῶς τὰ ἔξοχα πήλινα εἰδώλια ποὺ βρίσκονταν μέσα στοὺς ἀναρίθμητους τάφους τῆς περιοχῆς, τοὺς ὁποίους μὲ λυσσώδη μανία λεηλατοῦσαν οἱ τυμβωρύχοι, καθὼς τὰ κτερίσματα αὐτὰ εἶχαν γίνει τοῦ συρμοῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Εὐρώπη καὶ ζητοῦνταν μὲ ἐπιμονή.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας ἦταν ἄλλο μεγάλο ἔργο τοῦ Σταματάκη, ὁ ὁποῖος, ὅπως λέγει ὁ Κουμανούδης σὲ λογοδοσία του, «μετ' ἄκρας ἐπιμελείας καὶ εὐσυνειδησίας τὸ ἐξετέλεσεν, ἀφροντιστήσας καὶ τῆς ὑγείας του, ἣν εἶδεν προσβαλλομένην ἅπαξ καὶ δίς». Καὶ πραγματικὰ ἐκεῖ, στὴ Χαιρώνεια, προσβλήθηκε ἀπὸ τὴν ἑλονοσία, ἡ ὁποία θὰ τὸν βασανίσει σ' ὁλόκληρη τὴν ὑπόλοιπη ζωή του.

Δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ Σταματάκης παρὰ σὲ λίγους σημερινοὺς ἀρχαιολόγους. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ τὰ παλαιότερα χρόνια. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους τοῦ κοντινοῦ παρελθόντος μόνη ἡ Σέμνη Καρούζου μίλησε θαυμαστικὰ γιὰ κεῖνον καὶ νοιάστηκε νὰ μάθει γιὰ τὸ ἔργο του. Γιατὶ ἐκείνη εἶδε στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τὰ ἄπειρα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του, μερικὰ μάλιστα τὰ δημοσίευσε. Ἄλλωστε ἡ Σέμνη Καρούζου εἶχε τὴν αἴσθηση τῆς ἱστορικῆς παράδοσης τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς συνέχειας τοῦ ἔργου τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων τοῦ Κλάδου.

Στὰ 15 περίπου χρόνια τῆς ὑπηρεσίας του ὁ Σταματάκης ὡς Ἔφορος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἔδρασε στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Δῆλο. Πρῶτο του ἔργο, τὸ 1871, ἦταν ἡ καταδίωξη τῶν ἀρχαιοκαπήλων στὴ Βοιωτία: Θήβα, Θεσπιές, Πλαταιές, Χαιρώνεια, Ὀρχομενός, Κορώνεια, Ἁλίαρτος, Λιβαδειά, Δαύλεια, εἶναι οἱ τόποι ὅπου περισυλλέγει, σκάβει, μηνύει, ἀντιγράφει ἐπιγραφές. Τὰ ἴδια χρόνια ἀσχολεῖται μὲ τοὺς Δελφούς, τὴν Κίρρα καὶ τὴν Κρίσσα, δηλαδὴ Ἰτέα καὶ Χρισσὸ τῆς Φωκίδας.

Τὸ 1872 ἀσχολεῖται μὲ τὴ Σπάρτη καὶ τὴν περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων της, καὶ δημιουργεῖ, μετὰ τὸν Ross, τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Σπάρτης. Τὸ 1873 βρίσκεται στὴ Δῆλο, ὅπου ἐρευνᾶ τὰ ἀρχαῖα τοῦ νησιοῦ καὶ μᾶς ἀφήνει περιγραφὲς καὶ σχέδια. Τὴν ἴδια χρονιὰ ξαναγυρίζει στὴ Βοιωτία, στὴ Λοκρίδα καὶ τὴν Πελοπόννησο. Τὸ 1874, 1875, 1876 ἐρευνᾶ πάλι στὴ Βοιωτία καὶ στὴν Πελοπόννησο. Τὸ 1872 καὶ τὸ 1878 ἀποκαλύπτει τὸν θολωτὸ τάφο τοῦ Ἡραίου Ἄργους. Τὸ 1876 ἀφιερώνεται στὴν Τανάγρα, ἀπ' ὅπου τὸν ἀποσπᾶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, ὅπου ἀντιπροσωπεύει τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Τὸ 1877 ἀπασχολεῖται πάλι στὶς Μυκῆνες, βρίσκει τὸν 6ο τάφο τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Α, ἀλλὰ ἐρευνᾶ καὶ στὰ Σπάτα τὸν γνωστὸ θολωτὸ τάφο. Τὸ 1878 βρίσκεται πάλι στὶς Μυκῆνες καὶ στὰ προβλήματα ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ. Τελειώνει ἐκεῖ καὶ τὴν ἑπόμενη χρονιὰ ξαναβρίσκεται στὴ Βοιωτία, ὅπως καὶ τὸ 1880, 1881 καὶ 1882. Τὴν τελευταία αὐτὴ χρονιά, 1882, ἐργάζεται καὶ στὴν Κόρινθο καὶ ἐρευνᾶ τὸν μεγάλο τάφο μὲ τὶς τοιχογραφίες.

Τὸ 1883 ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη καὶ τὰ προβλήματα ποὺ εἶχαν ἐκεῖ δημιουργηθεῖ. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1884 διαδέχτηκε τὸν Εὐστρατιάδη στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου καὶ συνέχισε νὰ ἐργάζεται ἀδιάκοπα καὶ μὲ πυρετώδη ρυθμό. Ἡ τελευταία χρονιὰ τῆς ζωῆς του ὅμως φαίνεται πὼς ἦταν ἐπώδυνη καὶ ὁ πρόωρος θάνατός του, ποὺ ἐπῆλθε στὶς 19 Μαρτίου 1885, συνέπεια τῆς προσβολῆς του ἀπὸ ἑλονοσία, ἀσθένεια ποὺ μάστιζε τὴν Ἑλλάδα ἕως τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια, προξένησε θλίψη στοὺς φίλους του καὶ ἀποτέλεσε τὸ τέρμα τῆς λεγόμενης ἡρωικῆς ἐποχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Τὸν Σταματάκη διαδέχτηκε ὁ σπουδασμένος

Παναγιώτης Καββαδίας, κοσμικός, τεχνοκράτης δραστήριος καὶ ἀποτελεσματικός, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔλειπε ἡ θέρμη τῆς ἀγάπης ποὺ εἶχε ὁ Σταματάκης καὶ οἱ σύγχρονοί του γιὰ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα[9].

1884. ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΟΥ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΩΡΩΠΟΥ. Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἐπιδαύρου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀποκαλύπτει τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ, κοντὰ στὸ χωριὸ Κάλαμος. Ἡ ἀνασκαφή, ποὺ ἄρχισε μὲ τὸν Σπυρίδωνα Φιντικλῆ καὶ βοηθό, τὴν πρώτη χρονιά, τὸν Βασίλειο Λεονάρδο, συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν δεύτερο, μὲ διακοπές, ἕως τὸ 1930. Κύριο εὕρημα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἱεροῦ, ἦσαν πολλὲς ἑκατοντάδες ἐπιγραφές, ποὺ διαφωτίζουν τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Βοιωτίας καὶ ποὺ ἐκδόθηκαν μεθοδικὰ ἀπὸ τὸν Λεονάρδο στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*[10].

1884. *KARTEN VON MYKENAI*. Ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματικοὺς τοπογράφους τῆς ὁμάδος τοῦ Johann A. Kaupert, ποὺ ἐκπόνησαν τοὺς *Karten*

---

9. Γιὰ τὸν Σταματάκη βλ. *Ἰδεογραφία* 82-86· *Ἱστορία* 279-282· *Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, στὸν τόμο: *Τροία, Μυκῆνες, Τίρυνς, Ὀρχομενός* (Ἀθήνα 1990) 106-112 (ἀναδημοσίευση: *Ὁ Μέντωρ* 53, 2000, 38-47)· *Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης ἱδρυτὴς τοῦ Μουσείου Σπάρτης, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* ΙΑ΄, 1992, 642-650· *Παναγιώτης Σταματάκης καὶ Ἑρρῖκος Σλῆμαν, *Ὁ Μέντωρ* 23, 1992, 181-183· *Γράμμα σὲ νέο Ἐπιγραφικό, *Ὁ Μέντωρ* 26, 1993, 114-115· * Ἀρχαιοθηρία καὶ ἰδεαλισμός, *Ὁ Μέντωρ* 69, 2003, 136-145· *Ἡ λεηλασία τῆς Τανάγρας καὶ ὁ Παναγιώτης Σταματάκης, *Ὁ Μέντωρ* 76, 2005, 141-144· *Οἱ πρῶτες ἑλληνικὲς ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴν Κόρινθο καὶ τὴν περιοχή της, *Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν* (Ἀθῆναι 2010) 42-44· *Τὸ Πελοποννησιακὸ ὁδοιπορικὸ τοῦ Παναγιώτη Σταματάκη, *Πελοποννησιακὰ* Λ΄1, 2011, 89-104.

Ντόρας Βασιλικοῦ, *Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὶς Κυκλάδες, 1872-1910* (ΒΑΕ 242, Ἀθῆναι 2006) 16-31, 116-148· Ντόρας Βασιλικοῦ, *Τὸ Χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν 1870-1878* (ΒΑΕ 274, Ἀθῆναι 2011), ὅπου πλήρης ἐξιστόρηση τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς τοῦ Σταματάκη στὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν.

10. Ἡ συνολικὴ ἐπανέκδοσή τους ἔγινε τὸ 1997, * *Οἱ Ἐπιγραφὲς τοῦ Ὠρωποῦ* (ΒΑΕ 170), ὅπου παρατίθεται πλήρης ἡ ἀναγραφὴ τῶν σχετικῶν δημοσιεύσεων τοῦ Λεονάρδου.

von Attika, ἦταν ὁ λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Bernhard Steffen (1844-1891), ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἀττικοῦ ἔργου ἀνέλαβε τὴν ἀρχαιολογικὴ χαρτογράφηση τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς περιοχῆς τους. Ἡ ἐπὶ τόπου ἐργασία ἔγινε κατὰ τὰ ἔτη 1881-1882 καὶ δημοσιεύτηκε στὸ Βερολίνο τὸ 1884 ὑπὸ τὸν τίτλο *Karten von Mykenai*, μὲ ἀρχαιολογικὸ ὑπόμνημα 48 σελίδων τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου Habbo Gerhard Lolling. Τὸ ἔργο ἀποτελοῦσαν ἕνας χάρτης τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ κλίμακα 1:750 καὶ ἕνας χάρτης τῆς περιοχῆς τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ κλίμακα 1:12500, καὶ ἦταν ἄριστο γιὰ τὴν ἐποχή του. Ξεπεράστηκε ὅμως γιατὶ οἱ χάρτες τοῦ Steffen περιεῖχαν τὰ ἕως τὸ 1882 εὑρήματα, τὰ τείχη τῶν Μυκηνῶν μὲ τὸν ταφικὸ κύκλο Α, ἀναλήμματα, τοίχους, τοὺς θολωτοὺς τάφους καὶ μόνον. Οἱ *Karten von Mykenai* ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὸν νεώτερο *Archaeological Atlas of Mycenae* τῶν Σπ. Ἰακωβίδη - E. French κ.ἄ., ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας[11], χωρὶς νὰ χάσουν τὴν ἀξία τους.

1884. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ. Στὶς 23 Δεκεμβρίου 1884 ἱδρύθηκε ἡ ΧΑΕ ἀπὸ μία ὁμάδα φιλαρχαίων καὶ λογίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Γεώργιος Λαμπάκης, ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλους, ὁ Κ. Γ. Ζησίου. Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας αὐτῆς, ὅπως διατυπώθηκε στὴν ἱδρυτική της συνέλευση, ἦταν «νὰ περισυναγάγῃ καὶ διαφυλάξῃ τὰ ἐν Ἑλλάδι ἢ ἀλλαχοῦ εὑρισκόμενα ἔτι λείψανα τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, ὧν ἡ διάσωσις καὶ ἡ μελέτη συμβάλλουσι πρὸς διαφώτισιν τῆς πατρῴας ἡμῶν ἱστορίας καὶ τέχνης»[12].

---

11. (ΒΑΕ 229, Ἀθῆναι 2003).

12. Δελτίον Α^{ον} περιέχον τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου 1891. Ἐν Ἀθήναις 1892, 3-4 ἡ Συνέλευσις, 5 τὸ ἐγκριτικὸ ΒΔ τῆς 6 Μαρτίου 1885, 6-9 τὸ καταστατικὸ τῆς Ἑταιρείας, 11-13 «Ἐγκύκλιος τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἑταιρείας» τῆς 8 Ἰανουαρίου 1885. Πολὺ διαφωτιστικὸς γιὰ τὴν ΧΑΕ, τὴ δραστηριότητά της, τὸ ἔργο της καὶ γενικὰ τὴν προστασία καὶ μελέτη τῶν χριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων εἶναι ὁ τόμος *Ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Συλλογὴ στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο (1884-1930)*, κατάλογος ἔκθεσης (20 Μαρτίου 2002-7 Ἰανουαρίου 2003) μὲ τὴν ἐπιμέλεια Ὄλγας Γκράτσιου - Ἀναστασίας Λαζαρίδου (ἔκδ. ΥΠΠΟ, ΤΑΠ, Ἀθήνα 2006).

Ἡ ΧΑΕ δὲν εἶχε ἀνάλογη πορεία μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ οὔτε ἀναπτύχθηκε τόσο ὥστε νὰ ἀποκτήσει αὐτοτέλεια. Τὸ ἔργο τῶν ἀνθρώπων ὅμως ποὺ τὴν ἵδρυσαν καὶ τὴν κράτησαν ἕως σήμερα ὑπῆρξε μεγάλο καὶ μόνιμο γιὰ τὴ διάσωση τῶν μνημείων καὶ τὴ δημοσίευσή τους. Ἡ ΧΑΕ, ἐκτὸς τῶν αὐτοτελῶν ἐκδόσεών της, δημοσιεύει ἐτήσιο ἐπιστημονικὸ περιοδικό, τὸ *Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (*ΔΧΑΕ*), τὸ ὁποῖο μὲ διακοπὲς ἐκδίδεται ἕως σήμερα[13].

Πρωτεργάτης τῆς ἵδρυσης τῆς ΧΑΕ ὑπῆρξε ὁ Γεώργιος Λαμπάκης, θεολόγος (1854-1912), ποὺ κατόρθωσε νὰ δημιουργήσει μεγάλη συλλογὴ χριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία μετὰ ἀπὸ περιπλανήσεις, ἀντιδράσεις, παλινωδίες, ἀποτέλεσε τὸν πυρήνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου τῆς Ἀθήνας. Ἡ υἱοθέτηση καὶ ἐνσωμάτωση τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας ἀπαίτησε πολὺ χρόνο καὶ ἀγώνα γιὰ νὰ γίνει.

Ἐκτὸς τοῦ Γεωργίου Λαμπάκη, τὴν ΧΑΕ διοίκησαν προσωπικότητες ὅπως ὁ Γεώργιος Σωτηρίου, ὁ Νίκος Βέης, ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, ὁ Δημήτριος Πάλλας, ὁ Μανόλης Χατζηδάκης, ἡ Ντούλα Μουρίκη, ὁ Γεώργιος Γαλάβαρης καὶ ὁ Χαράλ. Μπούρας.

13. 1892-1911, 1924-1927, 1932-1938, 1959- .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ (Ι)

1885. Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΦΟΡΟΣ. Κατὰ τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου τοῦ Παναγιώτη Σταματάκη ὑπηρετοῦσαν στὴν Ὑπηρεσία ἑπτὰ Ἔφοροι, ἀρχαιότερος καὶ πλέον φιλόδοξος τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Παναγῆς Καββαδίας. Ἀπὸ τὸ 1881 διηύθυνε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἐπιδαύρου, ὅπου εἶχε δείξει μεγάλη δραστηριότητα. Χάρη στὶς πολιτικὲς γνωριμίες του καὶ τὸ ὅτι οἱ λοιποὶ Ἔφοροι εἶχαν μικρὴ προυπηρεσία, ἔλαβε τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου.

Ὁ Καββαδίας ἀνέλαβε μεγάλα καθήκοντα σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κυριαρχοῦσε στὶς ἀνασκαφὲς καὶ ἴσχυε ἀκόμη ὁ ἀρχαιολογικὸς νόμος τῆς Ἀντιβασιλείας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅμως ὅτι τρία χρόνια μετὰ τὸν διορισμό του, τὸ 1888, ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* (τόμος Δ΄, 1888), τὸ ὁποῖο συνεχίστηκε ἕως τὸ 1892 (τόμος Η΄), ἐνῶ δημοσιεύτηκε τὸ 1888 καὶ ὁ τόμος Α΄ τοῦ 1885.

Κύρια σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι οἱ ἀνασκαφές του στὴν Ἐπίδαυρο, ἡ ἔκθεση τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ψήφιση τοῦ νόμου ΒΧΜϚ΄ τοῦ 1899 καὶ ἡ δράση του ὡς Γραμματέως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1894 ἕως τὸ 1909, μὲ συνέχιση κατὰ τὰ ἔτη 1912-1920.

Ὁ Παναγιώτης Καββαδίας εἶχε γεννηθεῖ τὸ 1851 στὴν Κοθρεὰ τῆς Κεφαλληνίας καὶ σπούδασε φιλολογία στὴν Ἀθήνα καὶ ἀρχαιολογία στὸ Μόναχο μὲ καθηγητὴ τὸν Ἑρρῖκο Brunn. Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων τοῦ Δημοσίου διορίστηκε τὸ 1879, εἶναι μάλιστα ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Σταματάκη, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν Ἀθανάσιο Δημητριάδη[1], ποὺ ὑπηρέτησε μικρὸ διάστημα (1875-1878).

---

1. Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου, Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Δημητριάδου τοῦ Τυρνάβου, *Θεσσαλικὰ Χρονικὰ* 3, 1932, 148-149.

Νομοθετικη δραστηριοτητα του Καββαδια. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ 1834 μέχρι τοῦ 1885 περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ἐκδόθηκαν πολὺ λίγα καὶ ὄχι οὐσιαστικὰ νομοθετικὰ κείμενα, στὰ χρόνια τοῦ Καββαδία παρατηρεῖται ἔντονος ρυθμὸς ἔκδοσης νομοθετημάτων μὲ κύριο σκοπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας. Τὰ πρῶτα τῆς θητείας του εἶναι «Περὶ ἑρμηνείας διατάξεών τινων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου»[2] καὶ «Περὶ διοργανισμοῦ τῶν ἐν Ἀθήναις Μουσείων»[3]. Μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1899 ἐκδόθηκε πλῆθος ἄλλων ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῶν καθηκόντων τῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων, περὶ προσόντων τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ὑπηρεσίας, περὶ ἀνασκαφῶν, περὶ λειτουργίας μουσείων, περὶ ὁδηγιῶν στοὺς ἀρχαιολογικοὺς ὑπαλλήλους, περὶ ὀργανισμοῦ τῶν Μουσείων, περὶ ἐκμαγείων, περὶ λειτουργίας τῶν χώρων καὶ τῶν μουσείων, περὶ ἀπαλλοτριώσεων, περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, περὶ βυζαντινοῦ μουσείου, περὶ νομισματικοῦ μουσείου[4].

1899. Ο νομος ΒΧΜϚ΄ «Περι Αρχαιοτητων». Οἱ καταχρήσεις ποὺ ἐπέτρεπε ὁ ἀρχαιολογικὸς νόμος τῆς Ἀντιβασιλείας προκάλεσε, ὅπως εἴδαμε, τὴν ἀνυποληψία του. Τὸ 1899 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀποκτᾶ νέο νομικὸ ὅπλο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων, τὸν νόμο ΒΧΜϚ΄ (2646) τῆς 24 Ἰουλίου 1899, ποὺ ἐκδόθηκε ἐπὶ ὑπουργοῦ Ἀθανασίου Εὐταξία. Στὸν νόμο φαίνεται τὸ συστηματικὸ πνεῦμα τοῦ Παναγιώτη Καββαδία. Ὁ νόμος ἀποτελοῦσε μεγάλη πρόοδο ὡς πρὸς τὸν ἕως τότε ἰσχύοντα νόμο τῆς 10/22 Μαΐου 1834, ποὺ ἀπηχοῦσε περισσότερο τὶς τάσεις τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ. ὡς πρὸς τὴ συλλογὴ ἀρχαίων. Ὁ νόμος ΒΧΜϚ΄ χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Χρῆστο Καροῦζο ὡς «ἡ *φαεινὴ κρηπὶς* τῆς ἀρχαιολογικῆς μας ὑπηρεσίας, ἀπὸ τὴν πιὸ δοξασμένη ἐποχή της»[5].

---

2. *Συλλογὴ* 75-79.

3. Αὐτόθι 79-83.

4. Λεπτομερῆ ἀναγραφὴ τῶν νομοθετημάτων τῆς περιόδου Καββαδία βλ. στὸ ἐδῶ κεφάλαιο περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς νομοθεσίας.

5. Ἡρωϊκὸ καὶ ἐμπορικὸ πνεῦμα, *Μικρὰ κείμενα* (ΒΑΕ 149, Ἀθῆναι 1995) 242.

Μὲ τὸν νόμο ΒΧΜϚ΄ ἡ Ὑπηρεσία ἀπέκτησε ἰσχυρὸ ὅπλο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων. Παρουσιάζει, σὲ σχέση μὲ τὸν νόμο τοῦ 1834, νέα στοιχεῖα καὶ ἔντονες διαφορὲς ἰδιαίτερα στὸ θέμα τῆς κυριότητας τῶν ἀρχαίων. Στὸ ἄρθρο 1 ὁρίζεται ὅτι: «πάντα τὰ ἐν Ἑλλάδι ἀρχαῖα ἐν οἱοισδήποτε ἐθνικοῖς κτήμασιν, ἐν ποταμοῖς, λίμναις καὶ ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης, πρὸς δὲ ἐν δημοτικοῖς, κοινοτικοῖς, μοναστηριακοῖς καὶ ἰδιωτικοῖς κτήμασιν εὑρισκόμενα ἀρχαῖα, κινητά τε καὶ ἀκίνητα, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ἐφεξῆς, εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Κράτους. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ δικαίωμα καὶ ἡ φροντὶς περὶ ἀναζητήσεως καὶ διασώσεως, περὶ συναγωγῆς καὶ καταθέσεως τούτων ἐν δημοσίοις Μουσείοις ἀνήκει εἰς τὸ Κράτος». Γιὰ νὰ μὴ δημιουργοῦνται ὅμως ἀντιδικίες τοῦ κράτους μὲ τοὺς ἰδιῶτες γιὰ τὴ στέρηση τῆς ἰδιοκτησίας ἀρχαίων ποὺ βρίσκονταν σὲ ἰδιωτικὰ κτήματα, ὑπῆρχε στὸν νόμο πρόβλεψη γιὰ τὴν ἀποζημίωση τῶν ἰδιωτῶν.

Κατὰ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας καὶ Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου Δημοσθ. Τσιβανόπουλο[6]: «τὸ δικαίωμα τοῦ ἰδιοκτήτου εἰς τὸ ἥμισυ δὲν εἶναι ἀναγνώρισις ἰδιοκτησίας, ἀλλ' οἱονεὶ ἀμοιβὴ διὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀρχαίου καὶ τὴν φροντίδα περὶ αὐτοῦ, διότι ἄλλως ὁ ἰδιοκτήτης θ' ἀπέρριπτε τὸ ἀρχαῖον ἢ θὰ τὸ κατέστρεφε, διότι οὐδὲν θὰ εἶχε συμφέρον εἰς τὴν διατήρησίν του». Ἡ ἴδια ἀρχὴ διέπει καὶ τὸ ἐμπόριο τῶν ἀρχαίων, τὸ ὁποῖο γίνεται κατὰ παραχώρηση τοῦ κράτους, ποὺ θεωρεῖται ὡς ὁ μόνος ἰδιοκτήτης τους.

Μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ νόμου ἐκδόθηκαν κανονιστικὰ βασιλικὰ διατάγματα μὲ ἡμερομηνία 11 Αὐγούστου 1899, «περὶ δηλώσεως εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἀρχαίων», «περὶ πωλήσεως καὶ ἐμπορίας ἀρχαίων ἐντὸς τοῦ Κράτους», «περὶ πωλήσεως καὶ ἐξαγωγῆς ἀπομιμημάτων ἀρχαίων καὶ ἀντιτύπων», «περὶ ἐκτελέσεως ἀνασκαφῶν», «περὶ καταγραφῆς τῶν ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ Δημοσίου ἀρχαίων καὶ περὶ τῆς

6. *Νέοι Πανδέκται* Β΄, 1905, 808. Στὸ ἄρθρο 9 τοῦ νόμου παρέχεται στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν γηπέδων ὅπου βρίσκονταν ἀρχαιότητες ὡς ἀποζημίωση «τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας αὐτῶν».

εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας καὶ εὑρετὰς παρεχομένης ἐπὶ τούτοις ἀποζημιώσεως καὶ ἀμοιβῆς», «περὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς καὶ περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς».

Μὲ τὸ τελευταῖο διάταγμα περὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ Καββαδίας θέλησε νὰ ἀποφύγει τὴν ἀνάμειξη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σὲ θέματα γνωματεύσεων. Τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ 1899, ἀναβίωση τῆς ὁμώνυμης τοῦ 1836, ἀποτελοῦσαν ὁ Γενικὸς Ἔφορος, οἱ Ἔφοροι τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ὁ Ἔφορος Ἀκροπόλεως[7]. Οἱ ἁρμοδιότητες τῆς Ἐπιτροπῆς ἦσαν ἐκεῖνες ποὺ ἔχει σήμερα τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, δηλαδὴ γνωμάτευε γιὰ κάθε θέμα ποὺ ἀφοροῦσε τὶς ἀρχαιότητες, τὶς ἀνασκαφές, τὰ μουσεῖα, τὶς ἀναστηλώσεις.

Εὐθὺς μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ νόμου ΒΧΜς΄ ἐκδίδεται ἡ ἀρ. 11538 τῆς 30 Αὐγούστου 1899 ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Ἀθ. Εὐταξία, μὲ τίτλο «Ὁδηγίαι περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων ΒΧΜς΄ νόμου». Ὁλόκληρη ἡ ἐγκύκλιος εἶναι διαποτισμένη μὲ πνεῦμα ἑλληνολατρείας καὶ ἀπέχθειας πρὸς τοὺς ἀρχαιοκάπηλους: «Αὐτοὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζωνται διόλου Ἕλληνες· διότι μὲ τὸ νὰ βλάπτουν καὶ καταστρέφουν τὰς ἀρχαιότητας, μὲ τὸ νὰ πωλοῦν καὶ νὰ ἐξάγουν αὐτὰς λαθραίως εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τίποτε ἄλλο δὲν ἀποδεικνύουν ἢ ὅτι εἶνε μᾶλλον ἀπόγονοι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κατέστρεψαν καὶ ἐλήστευσαν τόσα αἰώνια μνημεῖα τῆς τέχνης ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Εἶχε γίνει φανερὸ ὅτι κατὰ τὸν 19ο αἰώνα ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἦσαν οἱ τυμβωρύχοι καὶ οἱ ἀρχαιοκάπηλοι. Κατὰ τὸν ἑπόμενο αἰώνα θὰ εἶναι πάντοτε οἱ κακοποιοὶ αὐτοί, τὰ δημόσια ἔργα, οἱ βιομηχανικὲς ἐπενδύσεις καὶ οἱ ἰδιωτικὲς οἰκοδομές, κυριότατα ὅμως ἡ ἰδιοτελής, πάντοτε, ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα στάση τῆς πολιτικῆς.

1866-1889. Το Εθνικο Αρχαιολογικο Μουσειο. Ἡ οἰκοδόμησή του ἔγινε δυνατὴ χάρη σὲ μεγάλη δωρεὰ τοῦ Ἕλληνος τῆς Πετρουπόλεως

---

7. *Αὐταπάτη* 253-254.

Δημητρίου Μπερναρδάκη (1800-1870). Τὸ μουσεῖο θεμελιώθηκε στὶς 3 Ὀκτωβρίου 1866, ἐπὶ Γενικοῦ Ἐφόρου Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, καὶ ἡ οἰκοδόμησή του ὁλοκληρώθηκε τὸ 1889. Ἐνῶ ἡ οἰκοδομὴ ἦταν ἀκόμη ἡμιτελής, ἡ Ἑταιρεία καὶ ἡ Ὑπηρεσία μετέφεραν ἐκεῖ ἀρχαιότητες γιὰ φύλαξη. Σημαντικὲς ἐπεκτάσεις τοῦ μουσείου ἔγιναν κατὰ τὰ ἔτη 1903-1906 καὶ 1932-1939.

Ὅταν ὁ Καββαδίας ἔγινε Γενικὸς Ἔφορος τὸ κτίριο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου εἶχε σχεδὸν ὁλοκληρωθεῖ . Ὁ Καββαδίας ὅμως θεωροῦσε τὴν ἔκθεση τοῦ Μουσείου ὡς δικό του ἔργο, ποὺ θὰ τὸν δόξαζε, καὶ ἄρχισε τὶς ἐνέργειες γιὰ τὴν παραλαβὴ τῶν ἀρχαίων ποὺ κατεῖχε ἡ Ἑταιρεία, τῶν συλλογῶν Βαρβακείου καὶ Πολυτεχνείου. Ἡ παράδοση τῶν ἀρχαίων τοῦ Βαρβακείου ἄρχισε τὸ 1887[8], ἐνῶ γιὰ τὴ Συλλογὴ Δημητρίου, ποὺ βρισκόταν στὸ Πολυτεχνεῖο, ἐκδόθηκε Βασιλικὸ Διάταγμα τὸ 1890[9]. Ἡ παράδοση ὁλοκληρώθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1891. Μὲ ἄλλο διάταγμα παραδόθηκαν τὰ νομίσματα τῆς Συλλογῆς Δημητρίου[10] καὶ μὲ τρίτο ἱδρύθηκε στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο «Συλλογὴ ἀρχαιοτήτων τῆς καλουμένης προελληνικῆς τέχνης»[11], ἡ ὁποία θὰ περιλάμβανε τὰ ἀρχαῖα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηνῶν, Τίρυνθος, Σπάτα, Μενιδιοῦ, Βαφειοῦ καὶ Διμηνίου. Σύντομα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1892, ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία ἡ παράδοση τῶν μυκηναϊκῶν εὑρημάτων καὶ μαζὶ οἱ προθῆκες ὅπου αὐτὰ εἶχαν ἐκτεθεῖ.

Ἡ πλήρης διάλυση τῶν μουσείων τῆς Ἑταιρείας ἔγινε μὲ νέο διάταγμα τῆς 16 Ἰουλίου 1893[12] «Περὶ καταθέσεως ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ἁπάντων τῶν ἀποτελούντων τὰς συλλογὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρχαίων». Ἡ Ἑταιρεία μὲ δυσφορία παρέδιδε τὶς συλλογές της, γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν ὁποίων εἶχαν καταβληθεῖ κόποι δεκαετιῶν. Σὲ τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ λανθάνουσα ἀντίθεση Κουμανούδη-Καββαδία, ποὺ θὰ ἐκδηλωθεῖ ἔντονα καὶ δραματικὰ τὴν ἑπόμενη χρονιὰ 1894.

---

8. ΠΣΑΕ 15 Ὀκτ. 1887.
9. ΒΔ τῆς 4 Αὐγ. 1890, *Συλλογὴ* 133.
10. ΒΔ 7 Νοεμβ. 1891, αὐτόθι 257.
11. ΒΔ 19 Νοεμβ. 1891, αὐτόθι 142.
12. Αὐτόθι 264.

1885. Ανασκαφη της Ακροπολεως απο τον Παναγιωτη Καββαδια. Ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ ἀνασκαφή, γιὰ τὴ διάρκειά της, τὸν πλοῦτο τῶν εὑρημάτων καὶ τὴ σημασία τους, εἶναι τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ἀθήνας. Ἡ χρονολογία 1885 εἶναι ἐντελῶς συμβατικὴ καὶ ἀπατηλή. Ἡ Ἀκρόπολις ἄρχισε νὰ ἀνασκάπτεται καὶ νὰ ἐρευνᾶται εὐθὺς ὡς ἔπαψε νὰ εἶναι στρατιωτικὸ ὀχυρό, μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς βαυαρικῆς φρουρᾶς, τὸ 1833, καὶ τὴν παράδοσή της στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ludwig Ross ἄρχισαν οἱ συστηματικὲς κατεδαφίσεις τῶν νεωτέρων κτισμάτων καὶ ὀχυρώσεων στὴν Ἀκρόπολη, τὶς ὁποῖες συνέχισε ὁ Πιττάκης ἕως τὸ τέλος. Πρώτη ἀνασκαφὴ γύρω ἀπὸ τὸν Παρθενώνα ἔγινε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1833 ἀπὸ τὸν Πιττάκη μὲ δαπάνες «Φιλαρχαϊκῆς ἑταιρείας»[13]. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πιττάκη τὴν ἀνασκαφὴ συνέχισε ὁ διάδοχός του Γενικὸς Ἔφορος Παναγιώτης Εὐστρατιάδης (1815-1888). Ὅταν λοιπὸν ἄρχισε τὴν ἀνασκαφὴ ὁ Καββαδίας βρῆκε τὸ ἔδαφος προετοιμασμένο. Τὰ νεώτερα κτίσματα εἶχαν γκρεμιστεῖ καὶ μὲ τοὺς λίθους τους κτίστηκε πλῆθος οἰκοδομημάτων τῆς Ἀθήνας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ γνωστότερα εἶναι τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ὄθωνος καὶ τὸ Ἀρσάκειο.

Στὸν Καββαδία ἔλαχε τὸ προνόμιο νὰ ἐρευνήσει ἀπείραχτες ἀρχαῖες ἐπιχώσεις καὶ νὰ φέρει στὸ φῶς τὴν ἀπαράμιλλη σειρὰ τῶν κορῶν, ἄφθονα ἄλλα γλυπτά, κεραμεικὴ καὶ σπουδαιότατες ἐπιγραφές, ἀναθηματικές, ψηφίσματα, καταλόγους, συμβάσεις. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπῆρξε μεγάλο ἔργο περισσοτέρων γενεῶν.

1886. Ιδρυση της Αγγλικης Σχολης. Ἡ ἵδρυση τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα θεωρήθηκε ἀναγκαία ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους, γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ τους κενοῦ σ' ἕναν τομέα ὅπου οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἤκμαζαν. Πρωταγωνιστὴς στὴν ἵδρυσή της εἶναι ὁ Richard Jebb, ὁ ὁποῖος, ἐνεργὸ μέλος τῆς Society for the Promotion of Hellenic Studies, «σὲ ἐπίσκεψή του στὴν Ἀθήνα, τὸ 1878, εἶχε ἐντυ-

13. *Ὁ Μέντωρ* 73, 2004, 142.

πωσιασθεῖ μὲ τὸ μέγεθος τῆς καθυστέρησης τῆς Ἀγγλίας ὡς πρὸς τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία, στὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς πορείας της στὶς κλασικὲς ἐπιστῆμες»[14]. Ὁ Jebb ἄρχισε νὰ ἐνεργεῖ ἔντονα γιὰ τὴν ἵδρυση Σχολῆς στὴν Ἀθήνα, μὲ σκοποὺς ὅμοιους μὲ τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς, καὶ οἱ συνεννοήσεις ποὺ ἔκανε μὲ πρόσωπα ποὺ μποροῦσαν νὰ βοηθήσουν ὑπῆρξαν ἀποτελεσματικές. Εἶχε ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ ὁποίου εἶχε λάβει τήν «ἐνθουσιώδη» συγκατάθεση. Μιὰ σύσκεψη, ὅπου προήδρευσε ὁ πρῖγκιψ τῆς Οὐαλλίας καὶ μετεῖχαν ὁ Gladstone, ὁ λόρδος Salisbury καὶ ὁ λόρδος Rosebery, ὑπῆρξε ἀποφασιστική. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἐξ ἄλλου ἐνέκρινε τὴ δωρεά, ἐκ μέρους τῆς Μονῆς Πετράκη, οἰκοπέδου[15], κι ἔτσι ἡ Σχολὴ ἄρχισε τὴ δράση της σὲ ἰδιόκτητη στέγη, στοὺς πρόποδες τοῦ Λυκαβηττοῦ.

Πρῶτος διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἦταν ὁ F. C. Penrose (1886-1887) καὶ ἀκολούθησαν ἕως σήμερα οἱ ἑξῆς: E. A. Gardner (1887-1895), C. Harcourt Smith (1895-1897), D. G. Hogarth (1897-1900), R. C. Bosanquet (1900-1906), R. M. Dawkins (1906-1913), A. J. B. Wace (1913-1923), A. M. Woodward (1923-1929), H. G. G. Payne (1929-1936), A. Blakeway (1936), G. M. Young (1936-1946), J. M. Cook (1946-1954), M. S. F. Hood (1954-1962), A. H. S. Megaw (1962-1967), P. M. Fraser (1967-1971), H. W. Catling (1971-1989), Elizabeth B. French (1989-1994), M. J. Price (1994-1995), R. A. Tomlinson (1995-1996), David J. Blackman (1996-2002), James M. Whitley (2002-2007), Catherine A. Morgan (2007-).

Οι ανασκαφες της Αγγλικης Σχολης. Μακεδονία: Κιλιντήρ (Καλίνδοια), Τσαουτσίτσα, Βαρδίνα, Ἀρμενοχώρι, Ἀξιοχώρι (Βαρδαρόφτσα), Ἄσσηρος, Σαράτσι, Σπήλαιο ὄρ. Παγγαίου, Σιταγροί, Νέα Νικομήδεια, Κλειδί, Μπουμπούστι σημ. Πλατανιά, Σέρβια, Κριτσανά,

14. Helen Waterhouse, *The British School at Athens* (1986) 6.

15. ΦΕΚ 3 Ἰουν. 1884.

Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος. Ἤπειρος: Καστρίτσα, Κοκκινοπήλια. Θεσσαλία: Ραχμάνι, Ἀσπροχάλικο, Τσανί, Τσαγκλί, Φεραί, Ζερέλια, Ἅλος, Θεοτόκος (ἀκτὴ Θεοτόκου). Λέσβος: Ἄντισσα, Μήθυμνα, Θερμή. Φθιῶτις: Λιανοκλάδι. Ἰόνια νησιά: Πηλικάτα, Πόλη, Σταυρός, Τρεῖς Λαγκάδες, Ἅγιος Ἀθανάσιος, Ἀετός, Ἀκρωτήρι, Καλόγερος. Κύθηρα, Καστρί. Αἰτωλία: Ἀστακός. Βοιωτία: Ἄβαι, Ἁλίαρτος, Ριτσώνα, Σχηματάρι. Εὔβοια: Λευκαντί. Χίος: Ἅγιο Γάλας, Δελφίνιον, Κοφινάς, Ἐμπορειό, Κάτω Φανά. Στερεά: Περαχώρα, Ἡραῖον, Βουλιαγμένη, Μοναστήρι, Αἰγόσθενα, Ἰσθμία. Ἀττική: Ὀλυμπιεῖον, Κυνόσαργες, Ὑμηττός, Βάρη, Ἀγριλέζα. Πελοπόννησος: Πηνειός, Φράγμα, Μαμουσιά, Μυκῆναι, Μεγαλόπολις. Λακωνική: Σπάρτη, Καλύβια Σοχά, Μενελάϊον, Γεράκι, Θαλάμαι, Ἅγιος Στέφανος, Ἀστέρι, Ἀγγελώνα. Κυκλάδες: Σίφνος, Ἀντίπαρος, Σάλιαγκος, Μῆλος, Χώρα Μήλου, Φυλακωπή. Κρήτη: Δέμπλα, Ἐλεύθερνα, Φορτέτσα, Κεφάλα, Λόφος, Κνωσός, Μαῦρο Σπήλαιο, Βίλλα Διονύσου, Ἅη Λιάς, Καμάρες, Σπήλαιο, Γυψάδες, Καρφί, Τράπεζα, Πλατύ, Λασίθι, Δικταῖο Ἄντρο, Πραισός, Πετράς, Μαγκασά, Παλαίκαστρο, Πετσοφάς, Ζάκρος, Ἁγία Κυριακή, Μύρτος, Πύργος, Φούρνου Κορυφή.

1888-1892. Το *Δελτιον Αρχαιολογικον*. Η ερευνα στα χρονια του Καββαδια. Στὰ γεγονότα τοῦ 1883 εἴδαμε τὴν πορεία τῆς κρατικῆς *Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς*, τῆς ὁποίας διακόπηκε ἡ ἔκδοση τὸ 1860, ἐπαναλήφθηκε μὲ πολλὴ βραδύτητα ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ὡς δικό της περιοδικὸ ἀπὸ τὸ 1862 ἕως τὸ 1874 καὶ ἐπανεκδόθηκε τὸ 1883. Ἀπὸ τὸ 1860 ἕως τὸ 1885, ἐπὶ 25 χρόνια, ἡ Ὑπηρεσία δὲν εἶχε ἐπίσημο δημοσίευμα, καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν της δημοσιεύονταν ὡς μικρὰ ἄρθρα ἢ ὡς ἀγγελίες σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ γενικῆς παιδείας.

Γιὰ τὴν περίοδο Πιττάκη μὲ πολλὴ προσπάθεια μποροῦμε νὰ ἀνασυστήσουμε τὴν ἐρευνητικὴ δράση τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις του στὴν *Ἐφημερίδα* καὶ ἀπὸ τὸν ἡμερήσιο τύπο. Γιὰ τὴν περίοδο Εὐστρατιάδη 1863-1885 οἱ δυνατότητες εἶναι λιγότερες, διότι ἡ *Ἐφημερὶς* εἶχε περιέλθει στὴν ἁρμοδιότητα τῆς Ἑταιρείας. Κύρια πηγὴ

πληροφοριῶν γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι τὸ *Ἡμερολόγιον Ὑπηρεσίας* τοῦ Εὐστρατιάδη καὶ ὁ ἡμερήσιος τύπος.

Ὁ Παναγιώτης Καββαδίας, εὐθὺς ὡς ἔγινε Γενικὸς Ἔφορος, τὸ 1885, ἄρχισε νὰ δημοσιεύει «δελτία ἀρχαιολογικὰ» στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως καὶ στὶς ἡμερήσιες. Τοῦτο συνέχισε καὶ τὰ ἑπόμενα χρόνια (1886-1887). Τὸ 1888 κυκλοφόρησε, σὲ μηνιαῖα φυλλάδια (σχῆμα 16×23 ἑκ.), τὸ *Δελτίον Ἀρχαιολογικόν, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων, τόμος Δ΄ ἔτος 1888*, μὲ πυκνὲς καὶ πολύτιμες εἰδήσεις γιὰ ἀνασκαφὲς καὶ εὑρήματα. Μὲ πολλὴ συντομία περιγράφει τὸν σκοπὸ τοῦ *ΑΔ* καὶ καταλήγει: «Οὕτω δημοσιευόμενον τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Δελτίον θέλει εἶσθαι ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ βιβλίον χρήσιμον». Μὲ σαφήνεια ξεχωρίζει τὴν Ὑπηρεσία ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, καὶ διακηρύσσει τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ διοικητικὴ αὐτοτέλεια τῆς πρώτης[16].

Τὴν ἴδια χρονιὰ ἐκδόθηκαν σὲ τομίδιο 40 σελίδων καὶ τὰ *Δελτία* ποὺ εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τοῦ 1885 (τόμος Α΄). Τὴν ὑπόσχεση ὅμως ποὺ εἶχε δώσει ὁ Καββαδίας (*ΑΔ* 1888, 3) δημοσίευσης καὶ τῶν εἰδήσεων τῶν ἐτῶν 1886, 1887, δὲν τὴν τήρησε. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ὅτι οἱ τόμοι τῶν ἐτῶν 1889-1892 ἐκδίδονται ὑπὸ τοῦ *Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων*. Πιθανῶς ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ Καββαδία τὸν ἐμπόδισε νὰ συνεχίσει τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ. Θὰ τὸ ξαναδοῦμε μὲ νέο σχῆμα καὶ νέο πνεῦμα τὸ 1915.

Ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* (1885, 1888-1892) ἀποτέλεσε μεγάλη καινοτομία. Οἱ πληροφορίες ποὺ περιέχει εἶναι βέβαια συνοπτικὲς ἀλλὰ χρήσιμες γιὰ τὴν πρώτη γνώση τῶν πεπραγμένων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὴν ταύτιση τῶν εὑρημάτων, κυρίως τῶν τυχαίων, μάλιστα τῶν ἐπιγραφῶν, τῶν ὁποίων συνήθως παρέχεται καὶ τὸ κείμενο. Ξεφυλλίζοντας τὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* τῆς πρώτης περιόδου, σὲ μηνιαῖα τεύχη, μὲ πρῶτο τοῦ Ἰανουαρίου 1888, βλέπουμε

16. *ΑΔ* 1888, 3.

ἔντονη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα, συνεχῆ εὕρεση νέων ἐπιγραφῶν, ἐπιτυμβίων στηλῶν, τάφων. Ὑπενθυμίζεται ὅτι κατὰ τὶς πρῶτες περιόδους τῆς Ὑπηρεσίας τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν στραμμένο πρὸς τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν Ἀθήνα. Ἡ ἀκμὴ στὶς ἔρευνες παρατηρεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μὲ τὴν πρόσληψη νέων ἀρχαιολόγων καὶ μὲ τὴν ἔναρξη τῆς ἔρευνας τῆς Ἐπιδαύρου τὸ 1881, τὴ συστηματικότερη τῆς Ἀκροπόλεως τὸ 1882 ἀπὸ τὸν Εὐστρατιάδη καὶ τὶς ἄλλες μεγάλες ποὺ ἀκολούθησαν, ὅλες τῆς Ἑταιρείας. Ἡ Ὑπηρεσία περιοριζόταν σὲ μικρὲς ἀνασκαφές, σωστικὲς περίπου, καὶ στὴν περισυλλογὴ ἀρχαίων ποὺ βρίσκονταν σὲ ἐκσκαφές. Μιὰ δεκαετία ἀργότερα θὰ κάνει καὶ συστηματικότερες, ὅπως ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου τοῦ Μαραθῶνος ἀπὸ τὸν Βαλέριο Στάη, στὴν ὁποία δὲν ἀναμείχθηκε ἡ Ἑταιρεία[17], καὶ οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Βάρης, πάλι ἀπὸ τὸν Στάη[18]. Χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἀναγγέλλονται στὸ *ΑΔ*, εἶναι ἡ ἔλλειψη συστηματικῶν, διεξοδικῶν, ἐκθέσεων. Εἶναι πάντοτε σύντομες, χωρὶς καταλόγους τῶν εὑρημάτων ἢ συστηματικὴ περιγραφή τους, ἢ ἀκόμη συντομότατες εἰδήσεις. Καὶ τῆς Ἑταιρείας οἱ ἐκθέσεις στὰ *Πρακτικὰ* εἶναι τῆς ἴδιας οἰκονομίας, μάλιστα τοῦ Τσούντα τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ Καββαδία τῆς ἀνασκαφῆς Ἀκροπόλεως. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρωτεύουσα θέση στὴν ἀρχαιολογία ἔχει ἀκόμη ἡ εὕρεση ἀρχαίων καὶ ἡ γνωστοποίησή τους μόνον. Ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση τῆς σημασίας τους ἦταν ἴσσονος σημασίας, κυρίως διότι οἱ τότε ἀρχαιολόγοι, οἱ Ἕλληνες τουλάχιστον, θεωροῦσαν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὑρήματά τους, ἀγγεῖα, λύχνους, στῆλες, ὡς κοινὰ καὶ συνήθη, ἀνάξια ἰδιαίτερης μνείας, ἀκόμη καὶ προστασίας. Ὄστρακα, ἀγγεῖα μικρὰ χωρὶς ἰδιαίτερο διάκοσμο, κοινὰ λυχνάρια, ἀφήνονταν στὸν χῶρο τῶν ἀνασκαφῶν, μαζὶ μὲ ἁπλὲς ἐπιτύμβιες στῆλες ποὺ ἔφεραν μόνο ὄνομα.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς σημερινοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τὴ μέθοδο τους, ποὺ δίνουν σημασία, καὶ δικαίως, σὲ ὅλα τους τὰ εὑρήματα, ὅσο τα-

17. *ΑΔ* 1890, 66-67 καὶ 123-132.

18. *ΑΔ* 1891, 28-32.

πεινὰ καὶ ἂν εἶναι, κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα οἱ Ἔφοροι φαίνονται σὰν νὰ περιφρονοῦν τὰ πολλά, μικρὰ καὶ συνηθισμένα εὑρήματα. Ἔγιναν μεγάλες ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ἔχει φθάσει ὡς ἐμᾶς οὔτε ὄστρακο, ὅπως τοῦ Ἀσκληπιείου ἢ τοῦ Ραμνοῦντος. Φαίνεται νὰ ὑπάρχει κορεσμὸς ὡς πρὸς τὰ κοινὰ καὶ ἀσήμαντα. Οἱ τότε Ἔφοροι ὅμως ξεχώριζαν ἀμέσως τὸ ὡραῖο καὶ τὸ ἐξαιρετικό, καὶ δημοσίευαν ἐξαίρετες μελέτες, εἴτε γιὰ μεμονωμένα εὑρήματα, εἴτε συνθετικὲς τῶν ἀνακαλύψεών τους.

1889. Εκθεση στο Παρισι. Στὴ μεγάλη ἔκθεση τῶν Παρισίων ἡ Ἑταιρεία ἔλαβε μέρος μὲ τὰ ἔγχρωμα σχέδια τῶν κορῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ εἶχε φιλοτεχνήσει ὁ Αἰμίλιος Gilliéron, ἔλαβε μάλιστα καὶ ἀργυρὸ μετάλλιο ὡς βραβεῖο. Ἄλλη συμμετοχή της στὴν ἔκθεση τῶν Παρισίων τοῦ 1900, μὲ ἔκθεμα τὰ δημοσιεύματα της, τιμήθηκε μὲ χρυσὸ μετάλλιο.

1890-1892. Καταλογος γλυπτων του ΕΑΜ. Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου *Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, Κατάλογος περιγραφικὸς* τοῦ Π. Καββαδία ἀποτέλεσε πρόοδο στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Τὸ μουσεῖο μόλις εἶχε στηθεῖ καὶ οἱ γνώσεις γιὰ τὸ περιεχόμενό του στηρίζονταν σὲ ποικίλα δημοσιεύματα ποὺ παραθέτει ὁ Καββαδίας στὴ βιβλιογραφία τοῦ βιβλίου, τοὺς ἀτελέστατους καταλόγους τοῦ Καμπάνη καὶ τοῦ Πιττάκη, τὰ συστηματικὰ εὑρετήρια τῶν μουσείων τῆς Ἑταιρείας, περιοδικὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα, συλλογὲς γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν, μὲ κατάληξη τὸν κατάλογο τοῦ L. von Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen* (Marburg 1881). Ὁ Καββαδίας βασίστηκε σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ παλαιότερα δημοσιεύματα καὶ σ' ἕναν τόμο 500 σελίδων ἔδωσε τὶς συνοπτικὲς περιγραφὲς μὲ βιβλιογραφία κατὰ ἀριθμητικὴ σειρὰ 1044 γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Θὰ περάσουν ἀρκετὰ χρόνια γιὰ νὰ ἐκδοθοῦν μικροὶ κατάλογοι συλλογῶν τῆς ἐκθέσεως ἀπὸ τὸν Βαλέριο Στάη καὶ τὸν Παναγιώτη Καστριώτη, καὶ ὁ ἰδιότυπος καὶ ἄτακτος κατάλογος τῶν γλυπτῶν τοῦ μουσείου ἀπὸ τὸν Σβορῶνο, ποὺ ἔμεινε ἡμιτελής.

1892-1903. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΣΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ[19]. Γιὰ κανένα ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν ἔλειψε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ἔρευνά τους ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, καὶ οἱ Δελφοὶ δὲν ἀποτελοῦν ἐξαίρεση. Ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων καὶ ἀνθρώπων δὲν τῆς ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιήσει τοὺς σκοπούς της. Στοὺς Γάλλους ὅμως ἔτυχε τὸ προνόμιο νὰ ἀποκαλύψουν τὰ δύο ἱερά, τὰ ὁποῖα παρὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια καὶ πλέον ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τους ἐξακολουθοῦν νὰ παρέχουν ὑλικὸ γιὰ ἐπιστημονικὲς μελέτες.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Δελφῶν ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ σύμβαση τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ Γαλλία. Οἱ διαπραγματεύσεις κράτησαν ἀρκετὰ χρόνια, περίπου ἀπὸ τὸ 1874 ἕως τὴν ὑπογραφή της τὸ 1891. Οἱ λόγοι τῆς μακρόσυρτης αὐτῆς ἱστορίας ἦσαν πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοί, καὶ τοὺς ἐξιστορεῖ ὁ Pierre Amandry, σχεδὸν ἡμερολογιακά, σὲ μία διεξοδικὴ καὶ πολὺ διαφωτιστικὴ μελέτη του[20]. Τὴν ἀνασκαφὴ ἤθελε, πρώτη πρώτη νὰ κάνει ἡ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία εἶχε ἀγοράσει σπίτια στὸ Καστρὶ γιὰ νὰ τὰ γκρεμίσει καὶ νὰ ἐρευνήσει τὸν χῶρο. Τὴν προσπάθειά της εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1839[21], ἀλλὰ ἡ πρώτη ἐργασία, τὸ 1878, στὴν Κασταλία ἄρχισε ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Καστόρχη καὶ τὸν Στέφανο Δραγούμη καὶ ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν φιλάρχαιο τοῦ Χρισσοῦ

---

19. École française d'Athènes - Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δελφῶν, *Δελφοί. Ἀναζητώντας τὸ χαμένο ἱερό* (Ἀθήνα 1992)· *Delphes, Centenaire de la "Grande fouille", réalisée par l'École française d'Athènes (1892-1903). Actes du Colloque Paul Perdrizet, Strasbourg, 6-9 novembre 1991* (édités par J.-F. Bommelaer)· *Delphes, Cent ans après la Grande fouille. Essai de bilan. Actes du Colloque Internationale, organisé par l'École française d'Athènes. Athènes-Delphes 17-20 septembre 1992* (édités par Anne Jacquemin, 2000)· Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Πανηγυρικὴ ἐκδήλωση τῶν ἑκατὸ χρόνων τῶν γαλλικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν στοὺς Δελφούς, *ΠΑΑ* 67, 1992, τ. Β'· Institut de France, *Séance publique annuelle et Commémoration du Centenaire de la grande fouille de Delphes par l'École française d'Athènes 27 novembre 1992* (Paris 1992).

20. Ἀνασκαφὲς στοὺς Δελφοὺς καὶ κορινθιακὲς σταφίδες: ἱστορία μιᾶς διαπραγμάτευσης, στὸν τόμο *Δελφοί, Ἀναζητώντας τὸ χαμένο ἱερό* (1992) 77-126.

21. *Σύνοψις* 88· *ΠΑΕ* [Γενικὴ Συνέλευσις] 1861, 21· *ΠΑΕ* 1878, 26-27 καὶ *Ἀθήναιον* 7, 1878, 203-205.

Ἐρωτόκριτο Ἀθανασιάδη. Κατὰ τὸν Καστόρχη[22], ὁ Ἀθανασιάδης «ἀποπεράτωσεν οὗτος [τὴν ἐργασίαν] ἤδη παραδοὺς εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον δαπάναις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας, ἥτις οὕτω ἐποίησεν ἔναρξιν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν καὶ ἐν Δελφοῖς». Στοὺς Δελφοὺς ἐργάστηκε καὶ ὁ Σταματάκης σὲ περισυλλογὴ ἀρχαίων[23], ἀλλὰ εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ ἀρχαῖα τοῦ ἱεροῦ πολλὰ χρόνια πρίν, τὸ 1871[24]. Ἡ ἔκθεση ποὺ μᾶς ἄφησε εἶναι πολὺ παραστατικὴ τῆς μορφῆς ποὺ εἶχε τότε τὸ Καστρὶ καὶ τῆς κατάστασης τῶν ἀρχαίων. Ἀκόμη ἡ Ἑταιρεία, ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Γάλλων, ἔκανε ἐργασίες ἐξασφαλίσεως τοῦ σταδίου[25], ἐπειδὴ μέρη του κινδύνευαν.

Τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Δελφῶν ἐπεδίωξαν καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ μὲ πολὺ συστηματικὸ καὶ ἔντονο τρόπο στὰ μεταξὺ 1889-1891 χρόνια[26]. Τελικῶς ἡ Γαλλία, ἡ ὁποία καθυστεροῦσε τὴν ἔγκριση τῶν κονδυλίων γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τοῦ χωριοῦ Καστρί, τακτοποίησε τὴν ἐκκρεμότητα καὶ ἡ ἑλληνικὴ βουλὴ ἐνέκρινε τὴ σύμβαση τῆς ἀνασκαφῆς μὲ νόμο[27].

Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἐπαναλήφθηκε οὔτε τὸ σφάλμα τοῦ Καποδίστρια τοῦ 1829, οὔτε τὸ ἄσκοπο δῶρο στοὺς Γερμανοὺς τοῦ 1881. Ἡ Γαλλία ἀνέλαβε ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἀπαλλοτρίωσης τοῦ χωριοῦ μὲ συνεισφορὰ 60.000 φράγκων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Ἡ κυριότητα τοῦ χώρου περιερχόταν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γαλλία θὰ πλήρωνε ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν θὰ λάμβανε κανένα ἀρχαῖο καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης καὶ κατασκευῆς ἐκμαγείων τῶν ἀρχαίων. Τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν δεκαετές, ἀλλὰ φυσικὰ ἡ ἀνασκαφὴ χρειάστηκε νὰ συνεχιστεῖ μὲ διακοπὲς ἐπὶ χρόνια, καθὼς καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν εὑρημάτων.

Σήμερα, 120 χρόνια μετὰ τὴν *μεγάλη ἀνασκαφή* (la grande fouille) τῶν Δελφῶν, μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε πόσο ἀνεδαφικοὶ ἦσαν οἱ

---

22. *Ἀθήναιον* 7, 1878, 204.
23. *ΠΑΕ* 1882, 64.
24. **Ὁ Μέντωρ* 69, 2003, 141-143.
25. *ΠΑΕ* 1900, 20· 1901, 15.
26. Amandry ὅ.π. 104-116.
27. Ν. ΑΧΟΔ΄, ΦΕΚ 126, 6 Μαΐου 1891.

δισταγμοὶ τῶν Γάλλων ὡς πρὸς τὶς δαπάνες τῆς ἀποκάλυψης καὶ τῆς μελέτης τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Καμία ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τους δὲν συγκρίνεται μὲ τῶν Δελφῶν ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ πολιτικὴ ὠφέλεια ποὺ ἀποκόμισαν. Πλῆθος ἀρχαιολόγων, ἱστορικῶν, φιλολόγων, ἐπιγραφικῶν στήριξαν τὴν ἐπιστημονική τους προκοπὴ καὶ φήμη στὴ μελέτη τῶν Δελφῶν, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μορφώνουν νέους ἐπιστήμονες καὶ νὰ αὐξάνουν τὸ κύρος τῆς γαλλικῆς ἐπιστήμης.

1893. Χρηστου Τσουντα, *Μυκηναι και Μυκηναιος Πολιτισμος*[28]. Ἂν μία ἀνασκαφὴ μὲ σημαντικὰ εὑρήματα ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὸ γεγονός, τὴν ἴδια σημασία ἔχει καὶ ἡ δημοσίευσή της. Ὁ Χρῆστος Τσούντας 17 χρόνια μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Schliemann στὶς Μυκῆνες καὶ 7 χρόνια μετὰ τὴ δική του πρώτη ἀνασκαφὴ στὸν ἴδιο τόπο δημοσιεύει ἕνα συνθετικὸ ἔργο 264 σελίδων μὲ τὸν τίτλο τῆς ἐδῶ παραγράφου. Δὲν εἶναι δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηνῶν ἀλλὰ εὐσύνοπτη καὶ γλαφυρὴ περιγραφὴ τῆς πόλης, τῶν κτιρίων της, ἀνάκτορο, σπίτια, τῶν ταφικῶν ἐθίμων, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης. Σκοπὸς τοῦ Τσούντα ἦταν νὰ δώσει ἕναν ἀρχαιολογικὸ ὁδηγὸ τῶν Μυκηνῶν, ἐκεῖνο ποὺ δημοσιεύτηκε ὅμως ὑπερέβη τὴν ταπεινὴ αὐτὴ πρόθεση καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφία, φτωχὴ ἕως τότε, μὲ μόνα ἔργα τὰ βιβλία καὶ τὶς μελέτες τοῦ Ραγκαβῆ, τὴ διατριβὴ τοῦ Θεμιστοκλῆ Σοφούλη[29] καὶ ὅσες μελέτες εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴν *Ἐφημερίδα*, τὸν *Φιλίστορα* καὶ τὸ *Ἀθήναιον*, ἀπέκτησε τὸ πρῶτο, πρωτότυπο καὶ συγκροτημένο ἀρχαιολογικὸ ἔργο, ποὺ ἔπειτα ἀπὸ 118 χρόνια διατηρεῖ τὴ φρεσκάδα τῆς σκέψης τοῦ Τσούντα καὶ τὴ διαύγεια τῶν διανοημάτων.

Τὸ βιβλίο μεταφράστηκε στὰ ἀγγλικὰ καὶ δημοσιεύτηκε, τὸ 1897, στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, εὐρύτατα ὅμως διασκευασμένο καὶ ἐπαυ-

---

28. Ἀθήνησιν 1893. Ἡ ἀγγλικὴ ἔκδοση: Chr. Tsountas - J. Irving Manatt, *The Mycenaean Age. A study of the monuments and culture of the Pre-Homeric Greece* (Boston and New York 1897).

29. *Περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου* (Ἀθήνησι, τύποις Ἀδελφῶν Περρῆ, 1887).

ξημένο ἀπὸ τὸν J. Irving Manatt (1845-1915), καθηγητὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὸ πανεπιστήμιο Brown. Ἡ ἀγγλικὴ μορφὴ τοῦ βιβλίου ἀντιπροσωπεύει μερικῶς τὸν Τσούντα, ὄχι ὁπωσδήποτε στὴ διάρθρωση καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο ἔχει στερηθεῖ, ἐπιπλέον, ἕνα μεγάλο πλεονέκτημα, τὰ ἑλληνικὰ τοῦ συγγραφέως. Δίκαιο χαρακτηρισμὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Τσούντα μᾶς δίνει ἡ Σέμνη Καρούζου[30]: «Ὅτι καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες πάλιωσε τό «Ἀττικὸ ἐργαστήριο» τοῦ Σοφούλη – ἀντίθετα μὲ τίς «Μυκῆνες» τοῦ Τσούντα ποὺ ἔμειναν κλασσικὲς – σ' αὐτὸ φταίει βέβαια καὶ ἡ χαλαρὴ σχέση μας μὲ τὴν ἐπιστημονική μας κληρονομιά, ἀλλὰ σημαντικὴ ἀφορμὴ στάθηκε πιθανώτατα τὸ γενικώτερο θέμα τῶν «Μυκηνῶν» καὶ ἡ ξεχωριστὴ μαγεία τῆς ἔκφρασης τοῦ Τσούντα: τὸ ἄθροισμα ἐκεῖνο τοῦ κριτικοῦ μὲ τὸ συγκρατημένο ποιητικὸ αἴσθημα, ποὺ τὸν βοηθάει ν' ἀναστήσει πεθαμένους κόσμους».

1894. Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ. Οἱ κρίσεις στὴν Ἑταιρεία κρύβουν συνήθως ταπεινὰ κίνητρα καὶ σκοπὸς ἐκείνων ποὺ τὶς δημιουργοῦν εἶναι ἡ ἐξουδετέρωση προσώπων ποὺ ἐμποδίζουν τὴν πραγματοποίηση τῶν ἰδιοτελῶν σκοπῶν τους. Σὲ ὅλες τὶς κρίσεις τῆς Ἑταιρείας ὑπάρχουν οἱ φανεροὶ πρωταγωνιστὲς καὶ οἱ ἀφανεῖς ὑποκινητές. Ἡ πρώτη μεγάλη κρίση ἦταν τοῦ 1894, ἡ ὁποία σκοπὸ εἶχε τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν κατάληψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ Γραμματέως ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Καββαδία, Γενικὸ Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων. Μὲ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιδίωξης αὐτῆς ἡ Ἑταιρεία θὰ γινόταν ἐξάρτημα τοῦ κράτους καὶ ὅλη ἡ ἀρχαιολογικὴ δραστηριότητα στὴν Ἑλλάδα θὰ συγκεντρωνόταν στὰ χέρια ἑνός.

Ποιὰ εἶναι λοιπὸν τὰ γεγονότα ποὺ κάνουν τὸ 1894 τὸ σπουδαιότερο καὶ κρισιμότερο ἔτος τοῦ βίου τῆς Ἑταιρείας; Ἡ ἀρχή τους βρίσκεται μακριά, στὸ 1885, χρονιὰ τοῦ θανάτου τοῦ Π. Σταματάκη. Εὐθὺς ὁ Π. Καββαδίας ἔγινε Γενικὸς Ἔφορος καὶ τὸ ἕνα τμῆμα τῆς

30. *Νέα Ἑστία* 46, 1949, 892.

διφυοῦς ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας περιῆλθε στὴ δικαιοδοσία του. Ὁ Καββαδίας εἶχε γνώσεις καὶ ἱκανότητες τὶς ὁποῖες ἔδειξε ὡς ὀργανωτὴς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἦταν ὅμως φιλόδοξος σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ αὐταρχικός. Ἤδη ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς, τὸ 1888, οἱ ἰδιότητές του αὐτὲς γίνονται αἰτία δημοσιευμάτων στὶς ἐφημερίδες, ὅπου χαρακτηρίζεται ὡς ἀντιπαθητικότατος. Τὸ 1887 ζήτησε νὰ μετέχει μονίμως ὁ Γενικὸς Ἔφορος στὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ὡς βασιλικὸς ἐπίτροπος, τοῦτο δὲ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει πιθανότητα νὰ λείπει ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐκλεγεῖ. Μετὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς πρότασης αὐτῆς, ποὺ θὰ κατέλυε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑταιρείας, μία ἦταν ἡ λύση ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἔχει τὸν ἔλεγχό της, τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως. Μὲ πλῆθος μικροτήτων ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου, τὶς ὁποῖες αὐτὸς ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου ὑποκρίνεται ὅτι ἀγνοεῖ, προσπαθεῖ νὰ μειώσει τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Συμβουλίου καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Στ. Κουμανούδη, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ στήριγμα τῆς Ἑταιρείας μὲ τὸ μεγάλο κύρος ποὺ ἔχει στὸν πολιτικὸ καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο. Ὄργανο τῶν ἐπιδιώξεών του ὑπῆρξε ὁ Π. Παπαναστασίου, ἐκπαιδευτικὸς καὶ διευθυντὴς ΜΕ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ὁ ὁποῖος στὶς γενικὲς συνελεύσεις ἦταν πάντα ἐπικριτὴς τοῦ Συμβουλίου καὶ ἔνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς ἀλλαγῆς τοῦ Ὀργανισμοῦ, ὅπως καὶ ὁ σύμβουλος Στ. Δραγούμης, στέλεχος τοῦ Τρικουπικοῦ κόμματος. Παρὰ τὶς προσπάθειες αὐτῶν τῶν δύο γιὰ ἀναθεώρηση τοῦ Ὀργανισμοῦ, τὸ κύρος καὶ ἡ ἀντίσταση τοῦ Ἀλ. Κοντόσταυλου καὶ τοῦ Στ. Κουμανούδη ἦταν ἀξεπέραστο ἐμπόδιο στὶς τάσεις ἀλλαγῆς τῶν πραγμάτων τῆς Ἑταιρείας ποὺ ἐπεδίωκε ὁ Καββαδίας. Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὸ 1892 διατύπωσε παρατηρήσεις τυπικῆς περισσότερο σημασίας, τὶς ὁποῖες τὸ Συμβούλιο ἀποφάσισε νὰ ἐφαρμόσει.

Παραίτηση τοῦ Κοντόσταυλου, ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Συμβούλιο τὴν 1 Ἰουλίου 1893, δὲν ἀνακοινώθηκε στοὺς ἑταίρους παρὰ μόνον στὶς 20 Φεβρουαρίου 1894, πράγμα ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ ἐπίθεσης τοῦ Παπαναστασίου κατὰ τοῦ Συμβουλίου.

Μετὰ τὴ λογοδοσία τοῦ Στ. Κουμανούδη στὶς 20 Φεβρουαρίου 1894 γιὰ τὸ ἔτος 1893, ἡ συνέλευση ἐξέλεξε ὡς τριμελὴ Ἐξελεγκτικὴ

Ἐπιτροπὴ τοὺς Π. Παπαναστασίου, Ἰω. Μαρκόπουλο καὶ Γ. Κεφάλα. Ἡ ἐκλογὴ αὐτή, κατευθυνόμενη ἀπὸ τὴ μερίδα τοῦ Καββαδία, ὑπῆρξε ἀποφασιστική. Στὴν ἔκθεση[31] ποὺ συντάχτηκε γιὰ τὴ διαχείριση τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1893 καὶ ἀνακοινώθηκε στὶς 13 Μαρτίου 1894, φάνηκαν μὲ σαφήνεια οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Καββαδία καὶ τοῦ Παπαναστασίου. Τὸ κείμενό της ἀποτελεῖ μνημεῖο καὶ ὑπόδειγμα σκόπιμης δυσφήμισης ἀνθρώπων καὶ ἔργων μὲ τὸν τονισμὸ ἁπλῶν πραγμάτων καὶ πράξεων, καὶ τὴ διατύπωση ὑπαινιγμῶν οἱ ὁποῖοι φαινομενικὰ δὲν εἶναι δυνατόν, ὁ καθένας μόνος του, νὰ θεωρηθεῖ κακόβουλος ἢ δυσφημιστικός. Ἐπισημαίνει ὁ Παπαναστασίου πλῆθος πραγμάτων ποὺ παραλείφθηκαν κατὰ τὴ δική του ἀντίληψη καὶ ὑπαινίσσεται χρηματικὲς ἀτασθαλίες καὶ καταχρήσεις, χωρὶς νὰ τὶς κατονομάζει. Περιγράφονται διαδικασίες νόμιμες καὶ καθιερωμένες ἀπὸ χρόνια, τὶς ὁποῖες καὶ ὁ Καββαδίας ἐφάρμοζε, καὶ ἀφήνει νὰ πλανιέται ἡ ὑποψία τῆς καταχρήσεως ἐκ μέρους πάντων.

Ἀπὸ τὰ τρία μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, τὰ δύο προτείνουν τὴν ἔγκριση τῆς διαχείρισης, ἐνῶ ὁ Παπαναστασίου εἶναι ἀντίθετος καὶ προτείνει παράταση τῆς θητείας τοῦ Συμβουλίου καὶ σύνταξη νέου Ὀργανισμοῦ. Οἱ ἐφημερίδες, ὑποκινούμενες ἀπὸ τὸν Καββαδία καὶ τὸν Παπαναστασίου καὶ θέλοντας νὰ χτυπήσουν γιὰ δικούς τους λόγους τὸν Στ. Δραγούμη, δημιουργοῦν ἀπὸ τὶς στῆλες τους ἕνα μεγάλο σκάνδαλο καὶ πλήττουν ἀδιακρίτως καὶ τὸν Στ. Κουμανούδη.

Τὸ Συμβούλιο ἀνασκεύασε τὶς κατηγορίες μὲ ἔκθεση[32] ποὺ συνέταξε ὁ Φίλιος καὶ δόθηκαν ἐξηγήσεις στὶς σκόπιμες ἀπορίες τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία δὲν ζήτησε ἐγκαίρως τὶς πληροφορίες ποὺ χρειαζόταν. Ἔτσι ἡ γενικὴ συνέλευση ἐνέκρινε τὴ διαχείριση τοῦ 1893, παρέτεινε τὴ θητεία τοῦ Συμβουλίου καὶ ἀποφάσισε τὴ σύνταξη νέου Ὀργανισμοῦ συστήνοντας ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἀπαρτίστηκε ἀπὸ τοὺς Καββαδία, Παπαναστασίου, Δραγούμη, Ἀνδρόπουλο καὶ Μακκᾶ. Ὁ νέος Ὀργανισμὸς συντάχθηκε σὲ σειρὰ διαδοχικῶν συνελεύσεων καὶ ἐγκρίθηκε μὲ τὸ ἀπὸ 21 Νοεμβρίου 1894 ΒΔ. Στὶς ἀρχαιρε-

31. *ΠΑΕ* 1893, 41-59.

32. Αὐτόθι 61-83.

σίες γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέου Συμβουλίου, στὶς 4 Δεκεμβρίου 1894, ψήφισαν 146 μέλη. Ὁ Στ. Κουμανούδης ἔλαβε 135 ψήφους, ὁ Στ. Δραγούμης 73 καὶ ὁ Παπαναστασίου 71. Ὁ Δραγούμης, ποὺ ἐπεδίωκε τὴν προεδρία, δὲν κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει τὴν πλειοψηφία καὶ στὴν τρίτη ἀπόπειρα δήλωσε ὅτι παραιτεῖται τῆς προσπαθείας. Σὲ ἐπαναληπτικὴ γενικὴ συνέλευση στὶς 28 Δεκεμβρίου Πρόεδρος ἐκλέχτηκε ὁ Δημ. Τσιβανόπουλος, Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ μέλος τοῦ νέου Συμβουλίου. Τὴ θέση συμβούλου κατέλαβε ὁ Π. Παπαναστασίου, πρῶτος ἀναπληρωματικὸς σύμβουλος. Στὴ συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου ποὺ ἔγινε τὴν ἑπομένη ὁ Στ. Κουμανούδης δὲν παραβρέθηκε ἀλλὰ ἔστειλε τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τοὺς λόγους.

Κατὰ τὴν τελευταία συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου στὶς 29 Δεκεμβρίου 1894, μὲ Πρόεδρο τὸν Τζιβανόπουλο, ἀνακοινώθηκε ἡ ἔγγραφη παραίτηση τοῦ ἀπόντος Κουμανούδη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας, σύντομη καὶ ἀπρόσωπη, ἡ ὁποία ἀπευθυνόταν στὸν Πρόεδρο[33]:

«Ἀξιότιμε Κύριε | Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω Ὑμῖν διὰ τοῦ παρόντος τὴν ἀπὸ τῆς Γραμματείας τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας παραίτησίν μου καὶ Σᾶς παρακαλῶ νὰ πιστεύσητε ὅτι διατελῶ τιμῶν Ὑμᾶς ἐξαιρέτως | Στέφανος Α. Κουμανούδης».

Στὶς 30 Δεκεμβρίου παραιτήθηκε καὶ ὁ Δ. Φίλιος ἀπὸ σύμβουλος, χωρὶς καὶ αὐτὸς νὰ μνημονεύσει τὸν λόγο ποὺ τὸν ὁδήγησε σ' αὐτό. Στὶς 2 Ἰανουαρίου ἀκολούθησε ἡ παραίτηση τοῦ Ἰω. Σβορώνου. Ὁ ἀναπληρωματικὸς σύμβουλος Ν. Πολίτης, ποὺ κλήθηκε νὰ καταλάβει κενὴ θέση στὸ Συμβούλιο, παραιτήθηκε καὶ αὐτὸς βρίσκοντας ἀνάρμοστο νὰ συμπληρωθεῖ τὸ κενὸ ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Κουμανούδη μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Μαζὶ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς παραίτησης τοῦ Πολίτη ἔγινε δεκτὴ καὶ ἡ παραίτηση τοῦ Ἀθ. Κουμανούδη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ βοηθοῦ τοῦ Γραμματέως. Στὶς 6 Ἰανουαρίου 1895 Γραμ-

33. ΑΑΕ 429/29 Δεκ. 1894· *ΠΑΕ* 1894, 10.

ματεὺς ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ὁ Π. Καββαδίας κι ἔτσι ἡ ἐπιδίωξή του νὰ ἐλέγχει τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἑταιρεία ἐκπληρώθηκε[34].

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΝ. Στὰ προηγούμενα ἐκτέθηκαν ἀρκετά, ἀναγκαῖα γιὰ τὴ γνώση τοῦ ζητήματος τῶν ἀναστηλώσεων, οἱ ὁποῖες ἀπὸ τὶς ἐρασιτεχνικὲς καὶ ἀμέθοδες προσπάθειες τοῦ Πιττάκη θὰ περάσουν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος σὲ ἄλλο στάδιο, συστηματικότερο, μακρόχρονο, ποὺ θὰ προκαλέσει καὶ αὐτὸ σχόλια, ἀντιρρήσεις καὶ σφοδρὲς ἀντιδράσεις, ἔστω καὶ ὀψιγενεῖς, καὶ ποὺ θὰ δημιουργήσει μὲ τὴ σειρά του *Νέα Σχολὴ Ἀναστηλώσεων*, ποὺ ἔδρασε χωρὶς γενικοὺς κανόνες ἀλλὰ κατὰ προσωπικὲς ἀντιλήψεις.

Τὸ στάδιο αὐτὸ τῶν ἀναστηλώσεων χωρίζεται σὲ περισσότερα μέρη ποὺ καθορίζονται ἀπὸ πρόσωπα. Ἔχουμε τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Μπαλάνου, τὸ ἔργο τοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου Τραυλοῦ. Ἀρχὴ τῆς διαδοχικῆς δράσης τῶν τριῶν αὐτῶν προσώπων εἶναι τὸ 1898 μὲ τὶς ἀναστηλώσεις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὸν Μπαλᾶνο καὶ τέρμα τὸ 1975, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ἱδρύεται ἡ ΕΣΜΑ (Ἐπιτροπὴ Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως).

Καὶ οἱ τρεῖς ἀναστηλωτὲς ποὺ μνημονεύτηκαν ἔκαναν μεγάλης ἔκτασης ἔργο. Ὁ Νικόλαος Μπαλᾶνος ἦταν μηχανικός, ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος ἀρχιτέκτων μὲ σπουδὲς φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας καὶ ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς ἀρχιτέκτων.

Η ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ. Ἀφορμὴ γιὰ τὸ μεγάλο ἐγχείρημα τῆς πολύχρονης καὶ συστηματικῆς ἀναστήλωσης τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης ἀπὸ τὸν Νικόλαο Μπαλᾶνο ἔδωσαν δύο ἰσχυροὶ σεισμοί, τῆς 20 Ἀπριλίου τοῦ 1894 (6,4 βαθμοὶ Ρίχτερ) καὶ τῆς 27 Ἀπριλίου. Ὁ δεύτερος σεισμός (6,9 Ρίχτερ) προκάλεσε βλάβες στὸν ὀπισθόδομο τοῦ Παρθενῶνος. Ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας συστήθηκε ἐπιτροπὴ μελέτης τῶν μέτρων ποὺ

34. Διεξοδικὴ ἐξιστόρηση τῆς κρίσης *Ὁ *Μέντωρ* 66Β, 2003, 25-48.

ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν γιὰ τὴν προστασία τοῦ μνημείου (Ξενοφῶν Βλαχόπουλος, διευθυντὴς Δημοσίων Ἔργων, Eduard Quellenec, ἀρχιμηχανικὸς τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς Δημοσίων Ἔργων, Δημήτριος Καλλίας, νομομηχανικός, Eugène Trump, ἀρχιτέκτων τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, Ἐρνέστος Τσίλλερ, ἀρχιτέκτων). Ἡ Ἐπιτροπὴ πρότεινε τὴ συγκόλληση τῶν κομματιῶν ποὺ ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὸν ναὸ ἐξ αἰτίας τοῦ σεισμοῦ καὶ τὴν κατασκευὴ ἱκριώματος γιὰ τὴν ἐξέτασή του.

Ἡ μόνιμη ἐπιτροπὴ συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων (Παναγιώτης Καββαδίας, Ξενοφῶν Βλαχόπουλος, Μιχαὴλ Μελᾶς, Δήμαρχος Ἀθηναίων, Γεώργιος Τυπάλδος Κοζάκης (υἱός), σύμβουλος, καὶ Σπυρίδων Φιντικλῆς, Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑταιρείας) ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητηθεῖ ἡ γνώμη εἰδικῶν ἐξ αἰτίας τῆς σημασίας τοῦ μνημείου. Διχογνωμία στὴν εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ἀνάγκασε τὴν κυβέρνηση νὰ ζητήσει τὴ γνώμη τοῦ Ἰωσὴφ Durm, διευθυντοῦ τῶν Δημοσίων Ἔργων τῆς Καρλσρούης, ὁ ὁποῖος εἶχε μελετήσει τὸν Παρθενώνα κατὰ τὰ ἔτη 1869, 1885 καὶ 1890. Ὁ Durm ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1895, μελέτησε τὶς βλάβες τοῦ Παρθενῶνος καὶ συνέταξε μακρὰ ἔκθεση μὲ σχέδια, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε[35]. Σχετικὴ ἔκθεση εἶχε δημοσιεύσει ὁ ἀρχιτέκτων Lucien Magne, καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Παρισιοῦ[36], ὅπως καὶ ὁ Francis Cranmer C. Penrose[37]. Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, ἔπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Δημητρίου Πετρίδη, συνέστησε μὲ τὴν ἀρ. 5 πράξη του τῆς 20 Ἰουλίου 1895 διεθνῆ Ἐπιτροπὴ ἐπιστασίας τῶν ἔργων ὑποστηρίξεως τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τοὺς Ἰωσὴφ Durm, L. Magne καὶ F. C. Penrose, καὶ ἀποφάσισε τὴ χρηματοδότηση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία[38], *ἐπιφυλασσόμενον νὰ ἐπιτρέψῃ ταύτῃ ἀνάλογον αὔξησιν τῶν γραμματίων τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἐκδιδομένου λαχείου.*

---

35. Ἡ κατάστασις τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν, *ΑΕ* 1895, 1-58 πίν. 1-5.

36. Ν. Μπαλάνου. *Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως* (1940) 88 σημ. 1.

37. *ΠΑΕ* 1895, 194-200, πίν. 2-3.

38. ΠΣΑΕ 16 Νοεμβ. 1894.

Μὲ τὴν ἴδια πράξη προσκολλήθηκε μονίμως στὴν εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐκτελέσεως τῶν Ἔργων (Ξ. Βλαχόπουλος, Α. Θεοφιλᾶς, Wilhelm Dörpfeld, E. Trump) ὁ νομομηχανικὸς Νικόλαος Μπαλᾶνος[39]. Δυσκολίες στὴν εὕρεση τῆς ξυλείας τῶν ἰκριωμάτων καὶ τῶν καταλλήλων πεντελικῶν μαρμάρων καθυστέρησαν τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν, οἱ ὁποῖες ἄρχισαν μόλις τὸ 1898[40].

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ. Ἄμεση ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ καθηγητῆ τῆς ἀρχαιολογίας στὸ πανεπιστήμιο Ἀθανασίου Ρουσοπούλου, μὲ ἕνα πολεμικό του κείμενο ποὺ δημοσιεύτηκε πρῶτα ὡς ἐπιφυλλίδες στὴν ἐφημερίδα *Ἐφημερὶς* τὸ 1895 καὶ ποὺ εὐθὺς ἀμέσως ἐκδόθηκε ὡς βιβλίο[41].

Τὸ κείμενο τοῦ Ρουσόπουλου ἀποτελεῖ τὴν ἀντίδραση ἑνὸς γνώστου τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἐναντίον τῶν σχεδίων τῆς κυβέρνησης καὶ τῆς Ὑπηρεσίας νὰ γίνουν συστηματικὲς ἀναστηλώσεις στὸν Παρθενώνα. Ἡ ἀντίδρασή του ἐκδηλώθηκε τὸν Αὔγουστο τοῦ 1895, ἀφοῦ παρακολούθησε τοὺς προηγούμενους μῆνες τὶς συζητήσεις ποὺ γίνονταν στὶς ἐφημερίδες. Ἡ ἔλευση τοῦ Ἰωσὴφ Durm κατὰ τὸ 1894 καὶ ἡ παραμονή του στὴν Ἀθήνα ἔδωσε ἔναυσμα σὲ δημοσιογραφικὰ σχόλια. Ἡ ὑπόδειξή του νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος, ὡς εἰδικότεροι, ξένοι τεχνίτες, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοί, προκάλεσε δημοσιογραφικὲς ἀντιδράσεις ἐθνικιστικῆς φύσεως. Ὑπῆρξαν ὅμως καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐπικρότησαν τὶς ὑποδείξεις του, ὅπως ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης, ὁ κατόπιν ἀνασκαφεὺς τοῦ Θέρμου, στὸν ὁποῖο ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων ἔδωσε μακρὰ συνέντευξη[42]. Ὁ Ρουσόπουλος δηλώνει ὅτι ὅσα ἔγραψε κατὰ

---

39. *ΠΑΕ* 1895, 12-15· Μπαλᾶνος ὅ.π. 90-91.

40. *ΠΑΕ* 1896, 33· 1897, 28-29· 1898, 20-21· Μπαλᾶνος ὅ.π. 98.

41. *Ὁ Παρθενών, ἤτοι διαμαρτυρία κατὰ πάσης διορθώσεως τοῦ Παρθενῶνος καὶ μέθοδος πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ* (Ἀθήνησιν 1895). Φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοσή του ἔγινε τὸ 2008 ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Φιλιππότη μὲ δική μου εἰσαγωγή, ἡ ὁποία, τροποποιημένη καὶ ἐπαυξημένη, ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὸ βιβλίο τοῦτο, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της.

42. *Ἑστία*, Κυριακὴ 19 Φεβρ. 1895.

τῆς ἀναστήλωσης τοῦ Παρθενῶνος τὸ ἔκανε ἐξ αἰτίας τοῦ Durm, «οὗ ἡ τολμηρὰ περὶ διορθώσεως τοῦ Παρθενῶνος γνώμη ἐξηνάγκασε καὶ ἐμὲ νὰ γράψω τάδε, ὑπερασπιζόμενος ὅπως δύναμαι τὸν Παρθενῶνα». Φοβᾶται ὁ Ρουσόπουλος ὅτι θὰ γίνουν ἀνεπανόρθωτες ζημιὲς στὸ μνημεῖο, ὅπως ἔγιναν στὸν ἀρχαῖο ναὸ τοῦ Ἀκράγαντος, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ 1894, καὶ στὰ γλυπτὰ τῆς Ἀφαίας στὸ Μόναχο, «ἐν οἷς δυσκόλως τις ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνει τι τὸ ἀρχαῖον καί τι τὸ πρόσθετον». Ἐννοεῖ ἐδῶ τὴ συμπλήρωση τῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἀφαίας ἀπὸ τὸν Δανὸ γλύπτη Bertel Thorvaldsen, ἐξέχοντα ἐκπρόσωπο τοῦ νεοκλασικισμοῦ. Οἱ συμπληρώσεις του τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀφαίας θαυμάστηκαν, ἀλλὰ μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, κατὰ τὴ νέα ἔκθεση τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου, ὁ διευθυντής της, ὁ κλασικὸς ἀρχαιολόγος καὶ ἀνασκαφεὺς τῆς Ἀφαίας Dieter Ohly, τὶς ἀφαίρεσε. Τώρα μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς τὰ γλυπτὰ ἐλεύθερα, χωρὶς τὶς συμπληρώσεις ποὺ τοὺς ἔδιναν ἄρτια μορφὴ ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεπαν νὰ διακρίνει εὔκολα τὴν τέχνη τους.

Κακίζει ὁ Ρουσόπουλος[43] τὴν Ἑταιρεία γιὰ ὅσα εἶπε στὴν ἐτήσια συνέλευσή της, στὶς 26 Μαΐου 1843 ὁ Γραμματεὺς Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς. Ἐνθουσιώδης καὶ νέος, ὁ Ραγκαβῆς εἶχε ἀναγγείλει ὅτι «ὡς τὸν ᾠκοδόμησεν ὁ Περικλῆς [τὸν Παρθενώνα] - - - οὕτως ἀποφάσισε νὰ τὸν ἀνοικοδομήσῃ ἡ Ἑταιρία»[44], καὶ τὰ λόγια του θυμᾶται ὁ Ρουσόπουλος, ποὺ τὸν εἶχε ἀκούσει, νεαρὸς τότε 20 ἐτῶν, νὰ ἀγορεύει στὸν Παρθενώνα.

Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ρουσόπουλου, ὄχι ἀναστήλωση τοῦ Παρθενώνα, ξεκινοῦν ἀπὸ ὀρθὴ πραγματιστικὴ βάση: δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναστήλωση ποὺ σχεδιάζει ὁ Durm, γιατὶ δὲν ὑπάρχει ὁ εἰδικὸς ποὺ θὰ μπορέσει νὰ βάλει τὰ σωζόμενα ἀρχαῖα μέλη στὴν ἀρχική τους ἀκριβῶς θέση στὸ μνημεῖο. Ἀκόμη, ἀφοῦ ὁ Durm δὲν παραδέχεται τὶς καμπυλότητες τοῦ ναοῦ, μὲ ποιὰ ἀρχὴ θὰ κατασκευάσει νέα μέλη, «κατὰ καμπυλικὸν ἢ κατὰ ὁριζόντιον σύστημα;»[45]

---

43. *Διαμαρτυρία* 9.
44. *Σύνοψις* 170.
45. *Διαμαρτυρία* 13.

Δέχεται ὁ Ρουσόπουλος, κατ' οἰκονομίαν, νὰ τοποθετηθοῦν καὶ ἄλλοι σπόνδυλοι, ἀπὸ τοὺς γύρω ἀπὸ τὸν ναὸ σκορπισμένους, σὲ ἐλλιπεῖς κίονες, γιὰ λόγους προστασίας τους καὶ μόνον. Δέχεται μικροεπεμβάσεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίβλεψη ἐπιστημόνων ἀρχιτεκτόνων καὶ μηχανικῶν[46], καὶ ἀπορρίπτει τὶς συμπληρώσεις τοῦ μνημείου μὲ τὸ ἴδιο ὑλικό, γιατὶ θὰ ἐξαπατηθεῖ ὁ θεατής. Κάνει μάλιστα τὸν ἔπαινο τοῦ Λουδοβίκου Ross γιὰ τὶς συμπληρώσεις ἀπὸ πῶρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης[47]. Ἕνας σπουδαῖος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν εἶναι δυνατὲς οἱ ὀρθὲς συμπληρώσεις εἶναι ὅτι οἱ σύγχρονοι τεχνίτες δὲν ἦσαν σὲ θέση νὰ προσδώσουν στὰ νέα μέλη τίς «καμπύλες», τὶς ἐκλεπτύνσεις[48].

Παρατηρεῖ ὁ Ρουσόπουλος καὶ περιγράφει τὴ φθορὰ τῆς ἐπιφάνειας τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ἐρεχθείου, τοῦ Θησείου. Τὴν ἀποδίδει κυρίως στὶς καιρικὲς ἐπιδράσεις καὶ θεωρεῖ ἀναπόφευκτη τὴν καταστροφὴ τῶν μνημείων. Ἕως τὰ χρόνια του ὁ Παρθενὼν ἔφθασε στὴν ἡλικία τῶν 2.350 ἐτῶν καὶ πιστεύει ὅτι ἴσως φθάσει ἕως τὰ 3.000 χρόνια, γιὰ νὰ μεταβληθεῖ τότε σὲ ἄμμο καὶ χῶμα. Θὰ καταστραφεῖ καὶ ὁ πλαστικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ, ποὺ βρισκόταν στὴν ἀρχική του θέση, καὶ καταλήγει στὴν ὑπερβολή: «θὰ εὐλογῆται τὸ ὄνομα Ἐλγίνου, ὡς σωτῆρος καλλιτεχνημάτων ἐκ τοῦ ἐνδοξοτάτου ναοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων»[49].

Ὁ Ρουσόπουλος δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸν Durm, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιδοκιμάζει τὶς προτάσεις. Προτείνει τὴ σύγκληση συμβουλίου εἰδικῶν, ὅπως ὁ Magne, ὁ Penrose, ὁ Doerpfeld, ὁ Ziller, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξετάσουν τὸν Παρθενώνα καὶ θὰ διαπιστώσουν τελεσιδίκως ἂν ὁ ναὸς ἔχει καμπύλες ἢ ὄχι. Ὁ Ρουσόπουλος εἶναι ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τῶν καμπυλῶν, ἐνῶ ὁ Durm εἶναι τοῦ «ὁριζοντίου κόμματος», «εὐθύγραμμος». Ἂν δὲν γίνει ἡ πλήρης ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἐπιτρέπεται ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση ἐπάνω του[50].

---

46. Αὐτόθι 14.

47. Αὐτόθι 14.

48. Refinements. Σύντομη ἔκθεση περὶ τῶν ἐκλεπτύνσεων τοῦ Παρθενῶνος βλ. στὸ θαυμάσιο ἐγχειρίδιο τοῦ William Bell Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*[3] (1950) 164-175.

49. *Διαμαρτυρία* 23-25.

50. Αὐτόθι 26-27.

Ὁ Durm ὑπέβαλε στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἔκθεση γιὰ τὴν κατάσταση τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ γιὰ τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν γιὰ τὴν προστασία τους. Ἡ ἔκθεση, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν τότε Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέα Σκιᾶ, δημοσιεύτηκε στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1895, μὲ ἀρκετὰ σχέδια. Ὁ Ρουσόπουλος ἀφιερώνει ὁλόκληρο κεφάλαιο[51] στὴν περιγραφή, ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τῆς ἔκθεσης αὐτῆς.

Τὸ κεφάλαιο Ε΄ εἶναι συστηματικὴ εξέταση τοῦ Παρθενῶνος[52]. Τὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ, τὰ ὑλικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ ὑπόβαθρο τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐξετάζονται ἀκόμη οἱ γνῶμες γιὰ τὴν ἀκριβῆ θέση τοῦ ἀγάλματος, ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὕψος τοῦ ἀγάλματος, ἡ ὀροφὴ καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, καὶ ἄλλα ζητήματα τὰ ὁποῖα εἶχαν τεθεῖ ἀλλὰ δὲν εἶχαν λυθεῖ ἕως τὸ 1895. Στὸ κεφάλαιο Ϛ΄ ἐξετάζει ὁ Ρουσόπουλος[53] τὴ λεκάνη ποὺ σχηματίζεται στὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ καὶ θεωρεῖ ὅτι γέμιζε νερό, τοῦ ὁποίου ἡ ὑγρασία ἀπὸ τὴν ἐξάτμιση βοηθοῦσε στὴ συντήρηση τῶν ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο μερῶν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἰδιαίτερη ἐξέταση κάνει τῶν αἰτίων τῆς φθορᾶς τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ὡς πολὺ σημαντικὸ καὶ δυσμενῆ παράγοντα θεωρεῖ τὴ φυτεία καὶ τὴν ἀνάπτυξή της στοὺς ἁρμοὺς τῶν τοίχων, στὶς ρωγμές, στὰ θεμέλια.

Δέχεται τὰ πορίσματα τοῦ Durm γιὰ τὶς βλάβες ποὺ ἔχει ὑποστεῖ ὁ Παρθενών, ὡς καὶ τὴν πρόταση διατήρησης στοιχείων τοῦ τουρκικοῦ μιναρὲ γιὰ λόγους προστασίας τοῦ μνημείου, ἀλλὰ χωρὶς καμιὰ ἐπέμβαση. Κρίνει ὅτι ὁρισμένες ἐπεμβάσεις τῶν Τούρκων πρέπει νὰ μείνουν ἀναλλοίωτες «ὡς μαρτύριον τοῦ βαρβάρου τρόπου τῶν τότε Τούρκων»[54]. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς χριστιανικὲς καὶ βυζαντινὲς ἐπεμβάσεις, ποὺ ἀποτελοῦν ἱστορικὲς μαρτυρίες. Ἐπαινεῖ τὰ λείψανα τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Παρθενῶνος, τὶς θεωρεῖ «καλὰ

51. *Διαμαρτυρία* 29-45.
52. Αὐτόθι 45-60.
53. Αὐτόθι 60-74.
54. Αὐτόθι 71.

ἔργα» καὶ κακίζει τὶς ἐπισκευὲς τῶν ψηφιδωτῶν στὸ Δαφνί, διότι μόνον ὅσα μέρη τους διατηροῦνται «ἔχουσιν ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν».

Στὸ κεφάλαιο Ζ΄ προτείνει[55] τὴν οἰκοδόμηση, σὲ λόφο τῆς Ἀθήνας, ἑνὸς νέου Παρθενῶνος, ἀντιγράφου τοῦ κλασικοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ κατασκευή του μπορεῖ νὰ γίνει σκέψη γιὰ ἐπισκευὴ τοῦ πρωτοτύπου. Ὑπολογίζει τὴ δαπάνη ποὺ θὰ χρειασθεῖ γιὰ τὸν νέο Παρθενώνα καὶ ὑποδεικνύει τὸν τρόπο εὕρεσης τῶν χρημάτων.

Σὲ προσθήκη στὸ κεφάλαιο Ζ΄ προτείνει[56] τὴ δική του λύση γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ Παρθενῶνος, χωρὶς ἐπισκευές, ἀναστηλώσεις καὶ προσθῆκες: εἶναι ἡ ὑποστήλωση, μὲ χαλύβδινους στύλους, τῶν μετακιονίων τοῦ ναοῦ. Ὅσα μέλη ἔχουν ὑποστεῖ βλάβη, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κίνδυνος πτώσης, νὰ μείνουν ὅπως εἶναι. Ὅσα κινδυνεύουν νὰ πέσουν, νὰ τοποθετηθοῦν στὸ μουσεῖο. Θεωρεῖ καταστρεπτικὲς τὶς προτάσεις Durm, γιατὶ ἂν πραγματοποιηθοῦν, θὰ ἐξαφανιστοῦν τὰ σημάδια ἀπὸ τὴ μακραίωνη χρήση τοῦ ναοῦ, στοὺς τοίχους καὶ στοὺς κίονες. Θὰ χαθοῦν τὰ χαράγματα, οἱ ἐνθυμήσεις, οἱ χρονολογίες.

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο Η΄ παραδοξολογεῖ[57]. Προτείνει τὴν κάλυψη τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἄλλων μνημείων μὲ γυάλινο στέγαστρο. Θυμοῦμαι ὅτι κάτι τέτοιο εἶχε προταθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ '80 γιὰ τὴν προστασία τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὴ μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας, εἶχε μάλιστα παρομοιαστεῖ τὸ κάλυμμα αὐτὸ μὲ τυριέρα.

Γυρίζοντας πάλι σὲ τόνο σοβαρό, ἀπορρίπτει καὶ ἀποκρούει κάθε ἰδέα ἀναστήλωσης ἢ διόρθωσης τοῦ Παρθενῶνος: «προκρίνω νὰ ἴδω τὸν Παρθενῶνα ἐρείπιον σωριασμένον παρὰ διωρθωμένον· ἔχει καὶ τὸ ἐρείπιον μέγεθος καὶ δὲν χάνει ἐπιστημονικῶς τίποτε, διότι ἐνέχει τὴν ἀλήθειαν, ἐνῷ ἡ διόρθωσις εἶναι ψεῦδος, ἀηδὲς ψιμύθιον».

Θεωρεῖ ὅτι τὸ βάρος τῶν 102 κυβικῶν μέτρων νέου πεντελικοῦ μαρμάρου (244.800 ὀκάδες), ποὺ θὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατὰ τὸν Durm ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος θά «γονατίσῃ» τὸ μνημεῖο, καὶ

---

55. Αὐτόθι 74-78.
56. Αὐτόθι 79-83.
57. Αὐτόθι 83-96.

ὅτι δὲν ὑπάρχουν στὴν Ἀθήνα τεχνίτες καὶ ἐργολάβοι ἱκανοὶ νὰ φέρουν σὲ πέρας τὸ ἔργο.

Τελικὰ τί θὰ εἶναι ὁ ἀναστηλωμένος Παρθενών; Ὁ Ρουσόπουλος ἀπαντᾶ στὸ ἐρώτημα μὲ τὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου γιὰ τὸ πλοῖο τοῦ Θησέως[58]. Κατακρίνει τὶς προτάσεις Klenze τοῦ 1834, τὶς προτάσεις Schinkel οἰκοδόμησης τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ὄθωνος στὴν Ἀκρόπολη, λοιδωρεῖ τὴν Ἑταιρεία γιὰ τό «νεανίευμά» της, δηλαδὴ τοὺς λόγους τοῦ Ραγκαβῆ στὴ συνέλευση τοῦ 1843, ὅτι τὸν Παρθενώνα ἀπεφάσισε ἡ Ἑταιρεία «ὡς τὸν οἰκοδόμησεν ὁ Περικλῆς - - - οὕτως ἀπεφάσισεν νὰ τὸν ἀνοικοδομήσῃ ἡ ἑταιρία». Προσθέτει ὅτι «ὁ μέγας ὅμως κίνδυνος τοῦ Παρθενῶνος ἦνε ὁ νῦν ἐνεστὼς διὰ Δοῦρμον τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ καθηγητήν, ὃν ἡμεῖς προὐκαλέσαμεν», καὶ οἱ ἀνυπέρβλητες τεχνικὲς δυσκολίες ἀναβίβασης τῶν νέων μαρμάρων ἕως τὴν Ἀκρόπολη, ἡ περισυλλογὴ καὶ ἀναστήλωση τῶν σκορπισμένων ἀρχαίων μελῶν, οἱ μεγάλες καὶ δύσχρηστες μηχανές, τὰ πλήθη τῶν ἐργατῶν, τῶν θεατῶν καὶ τῶν περιέργων καὶ ἀργοσχόλων. Ὡς ἐπιχείρημα γιὰ τὴν πολυκοσμία ποὺ θὰ δημιουργηθεῖ, προβάλλει τὰ πλήθη ποὺ ἔτρεξαν στὴν Ἀκρόπολη μετὰ τὴν αὐτοκτονία ἀπὸ ἐκεῖ πάνω τοῦ Μιμίκου καὶ τῆς Μαίρης, τὸ 1893.

Τα υστερα χρονια του Σ.Α.Κ. Μὲ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴ Γραμματεία τῆς Ἑταιρείας ὁ Κουμανούδης διέκοψε κάθε σχέση μὲ τὴν

---

58. *Θησεὺς* XXIII: Τὸ δὲ πλοῖον ἐν ᾧ μετὰ τῶν ἠϊθέων ἔπλευσε καὶ πάλιν ἐσώθη, τὴν τριακόντορον, ἄχρι τῶν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως χρόνων διεφύλαττον οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν παλαιὰ τῶν ξύλων ὑφαιροῦντες, ἄλλα δὲ ἐμβάλλοντες ἰσχυρὰ καὶ συμπηγνύντες οὕτως ὥστε καὶ τοῖς φιλοσόφοις εἰς τὸν αὐξόμενον λόγον ἀμφιδοξούμενον παράδειγμα τὸ πλοῖον εἶναι, τῶν μὲν ὡς τὸ αὐτό, τῶν δὲ ὡς οὐ τὸ αὐτὸ διαμένοι λεγόντων. (Τὸ πλοῖο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Θησεὺς ταξίδεψε [στὴν Κρήτη] μὲ τοὺς νέους καὶ ξαναγύρισε μὲ ἀσφάλεια, ἡ τριακόντορος, οἱ Ἀθηναῖοι τὸ διατηροῦσαν μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἕως τὰ χρόνια τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. Ἀφαιροῦσαν τὰ φθαρμένα ξύλα καὶ στὴ θέση τους τοποθετοῦσαν καινούργια καὶ γερά. Ἔτσι τὸ πλοῖο ἔγινε παράδειγμα ἀμφισβήτησης ἀνάμεσα στοὺς φιλοσόφους ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς πλάνης· ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πλοῖο, καὶ ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο).

ἀρχαιολογία καὶ ἀφιερώθηκε στὴν ἑτοιμασία γιὰ ἔκδοση τοῦ σημαντικοῦ ἔργου του *Συναγωγὴ Νέων Λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*[59]. Ὁ Σ.Α.Κ. πρόλαβε νὰ ἰδεῖ μόνο τὰ πρῶτα ὀκτὼ τυπογραφικά, τὸ ὑπόλοιπο τὸ ἐπιμελήθηκε ὁ γιός του Πέτρος.

Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ ἄλλες ἀσχολίες του ἕως τὸν θάνατό του, στὶς 19 Μαΐου 1899. Μονήρης πλέον, τὸν ἔβλεπαν νὰ περιπατεῖ στὸν κῆπο τοῦ Ζαππείου «μόνος πάντοτε μὲ τὴν μακρὰν κατάλευκον γενειάδα, ἣν κατὰ τὸ γῆρας ἀφῆκε, μὲ τὸν ὑψηλὸν πάντοτε πῖλον – δεικνύοντα καὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαϊκόν του ὕφος – μὲ τὰς χεῖρας ἐμπρὸς συμπεπλεγμένας ὡς ἐν προσευχῇ βαίνοντα».

59. (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, Ἐν Ἀθήναις 1900). Τὸ λεξικὸ αὐτὸ ἐπανεκδόθηκε φωτομηχανικῶς (Ἑρμῆς 1980) μὲ εἰσαγωγὴ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ (ΙΙ)

1898. Το Αυστριακο Αρχαιολογικο Ινστιτουτο ἦταν ἡ τελευταία ξένη Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ποὺ ἱδρύθηκε στὴν Ἑλλάδα τὸν 19ο αἰώνα καὶ πρῶτος ἐπιστημονικὸς Γραμματεύς της ὑπῆρξε ὁ πολὺς Adolf Wilhelm (1898-1905), μὲ διαδόχους σημαντικοὺς ἀρχαιολόγους: Wolfgang Reichel (1898-1900), Josef Zingerle (1901-1902), Rudolf Heberdey (1904-1909), Anton von Premerstein (1906-1912), Wilhelm Wilberg (1912-1921) καὶ τελευταῖο ἕως τὸν πόλεμο τὸν Otto Walter (1921-1945). Πρῶτος διευθυντὴς μετὰ τὸν πόλεμο ἦταν ἡ Βερόνικα Μητσοπούλου Leon (1964-2001) καὶ ἀκολούθησε ὁ Georg Ladstätter (2002-).

Οι αναστηλωσεις γινονται. Ὁ Ρουσόπουλος διαμαρτυρήθηκε, ὅπως εἴδαμε, γιὰ τὰ ὅσα σχεδιάζονταν νὰ γίνουν στὸν Παρθενώνα. Βασίζεται στὸ κείμενο τοῦ Durm, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*, ἀπορρίπτει τὶς προτάσεις τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ διακηρύσσει ὅτι ὁ Παρθενὼν δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀναστήλωσης. Ἡ κυβέρνηση δὲν ἔδωσε σημασία στὶς διαμαρτυρίες του. Οἱ κυβερνήσεις συνήθως ὅταν ἀσχολοῦνται καὶ ἀποφασίζουν γιὰ ζητήματα ἀρχαιολογικά, βρίσκονται, τουλάχιστον ὁ ἁρμόδιος ὑπουργός, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κάποιου προσώπου ἢ κύκλου προσώπων, μιᾶς γραφειοκρατικῆς καμαρίλλας. Δημιουργεῖται, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ τύπου, καὶ τῆς τηλεοράσεως σήμερα, τὸ κατάλληλο εὐνοϊκὸ γιὰ τὸ ἔργο κλίμα στοὺς πολλούς, ἀρχίζει ἡ ἐκτέλεση μικρῶν ἐπεμβάσεων στὴν ἀρχὴ καὶ κάποια στιγμὴ οἱ πολιτικοὶ ἀνακαλύπτουν ὅτι τὸ ἔργο ποὺ ἀποφάσισαν ἔχει αὐτονομηθεῖ καὶ δὲν μποροῦν πλέον νὰ τὸ σταματήσουν. Ἀποζημίωσή τους εἶναι ἡ πλούσια δημοσιότητα. Ἔτσι βλέπουμε ἔργα ποὺ ἐνῶ κάποιος ὡς ἰδιώτης τὰ εἶχε ἀποδοκιμάσει καὶ ἀπορρίψει, ὡς ὑπουργὸς τὰ ὑμνεῖ καὶ φροντίζει γιὰ τὴ συνέχισή τους.

Τὸ 1898 ἄρχισε τὸ πρῶτο συστηματικὸ πρόγραμμα ἀναστήλωσης τοῦ Παρθενῶνος, ποὺ κράτησε ὣς τὸ 1902 καὶ ἔδωσε στὸ μνημεῖο νέα μορφή. Τὰ ἔργα ἔγιναν ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Μπαλάνου, ὁ ὁποῖος στὴν ἀρχὴ δὲν θὰ δρᾶ μόνος: τότε ἡ ἔντονη προσωπικότητα τοῦ Καββαδία κυριαρχοῦσε στὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα, ἔστω κι ἂν κάποτε προσπάθησε νὰ πάρει ἀποστάσεις ἀπὸ ὅσα γίνονταν. Ἀκόμη, ἐξ ἀρχῆς ἡ κυβέρνηση εἶχε ὡς συμβούλους ξένους ἀρχιτέκτονες. Ἐπὶ πλέον ὑπῆρχαν οἱ εἰδικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ συστήθηκαν μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1895, οἱ ὁποῖες θὰ ἔχουν ἐπίδραση, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, στὸν τρόπο ἀναστήλωσης. Ὁ Μπαλᾶνος φυσικὰ ὑπῆρξε τὸ κύριο πρόσωπο τῶν ἀναστηλώσεων δεκαετιῶν. Βάση τοῦ ὅλου τρόπου δράσης του ὑπῆρξαν οἱ προτάσεις-ἔκθεση τοῦ Durm καὶ ἡ μέθοδος ποὺ ἀνέπτυξε μὲ τὰ χρόνια. Ὑπῆρχε ἀκόμη μιὰ ὅμοιου σκοποῦ ἔκθεση πρὸς τὴν Ἑταιρεία, τοῦ Penrose[1], ποὺ συνέταξε στὴν Ἀθήνα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1896 ἔπειτα ἀπὸ πρόσκληση τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ὅμως περιέχει περισσότερο λεπτομερεῖς ὁδηγίες γιὰ τὴ συντήρηση ἢ ἀναστήλωση ὁρισμένων μελῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ ὄχι γενικὲς θεωρητικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ σκοπιμότητα ἢ τὴ γενικὴ δεοντολογία τῶν ἀναστηλώσεων. Προτείνει τὰ ὑλικὰ τῆς ἀναστήλωσης, τὸ σίδερο γιὰ τοὺς νέους συνδέσμους τῶν μελῶν, καὶ τὸ τσιμέντο γιὰ τὴν κάλυψή τους καὶ τὸ φράξιμο ρωγμῶν καὶ ἁρμῶν. Γιὰ τὶς συμπληρώσεις πρότεινε τὴ χρήση τοῦ πεντελικοῦ μαρμάρου, εἴτε νέου, εἴτε ἀρχαίου.

Τοῦ Durm τὶς προτάσεις εἴδαμε νὰ τὶς κρίνει ὁ Ρουσόπουλος. Ὁ Durm ἤθελε, ὅπως καὶ ὁ Klenze, νὰ διατηρηθεῖ ἡ γνωστὴ ἕως τότε μορφὴ τοῦ μνημείου, ρομαντικοῦ ἐρειπίου, ἀλλὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ μπαλώματα ποὺ τοῦ προστέθηκαν ἀπὸ τὸν Πιττάκη, τὸν Ραγκαβῆ καὶ ἄλλους, καὶ στὴ θέση τους νὰ γίνουν συμπληρώσεις ἀπὸ μάρμαρο. Τὰ φθαρμένα καὶ ἐπισφαλῆ γιὰ τὴ στερεότητα καὶ τὴν εὐστάθεια τοῦ μνημείου μέλη ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ νέα. Χαρακτηριστικό, καὶ σωστό, εἶναι ὅτι ἀρνήθηκε τὴ χρήση τῆς λιθόκολλας γιὰ τὴ συγκόλληση θραυσμένων μελῶν, καὶ ἦταν διστακτικὸς ὡς πρὸς

1. *ΠΑΕ* 1895, 194-200.

τὸ τσιμέντο, ὑλικὸ καινούργιο τότε στὴν Ἑλλάδα καὶ εἰσαγόμενο. Ὀρθὰ ἀκόμη πρότεινε γιὰ τοὺς νέους συνδέσμους νὰ εἶναι ἀπὸ ὀρείχαλκο (χαλκὸς καὶ ψευδάργυρος) καὶ ὄχι σιδερένιοι, ποὺ μεταχειρίζονταν οἱ ἀρχαῖοι ἢ κατὰ τὴν ὀθωνικὴ περίοδο. Ὁ τρίτος ξένος εἰδικός, ὁ Lucien Magne, εἶναι ἀντίθετος σὲ σοβαρές, σὲ ἔκταση, ἀναστηλώσεις, ἰδιαίτερα μὲ νέο ὑλικό, ὅπως καὶ στὴ χρήση τοῦ τσιμέντου. Γιὰ τοὺς συνδέσμους προτείνει σιδερένιους ἢ μπρούτζινους ποὺ θὰ καλύπτονται μὲ χυτὸ μολύβι. Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ πρόταση τοῦ Dörpfeld τὴν 8 Ὀκτωβρίου 1898 γιὰ τὴν καταβίβαση ἀπὸ τὸν Παρθενώνα τῆς δυτικῆς ζωφόρου καὶ ἀντικατάστασή της μὲ ἀντίγραφο, πράγμα ποὺ ἔγινε, ἡ καταβίβαση, μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια.

Οἱ ἐπεμβάσεις στὸν Παρθενώνα βάστηξαν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1902. Ἔγιναν κυριότατα στὸ δυτικὸ μέρος του, ἐκεῖνο ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ζημιὲς ἀπὸ τὸν σεισμὸ τοῦ 1894, καὶ ἴσως εἶναι οἱ μόνες ποὺ δὲν κρίθηκαν μὲ δυσμένεια ἀπὸ τοὺς κατόπιν ἀναστηλωτές, ἀντίθετα ἀπὸ τὶς ὑστερότερες λοιπὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Μπαλάνου στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης. Παράλληλα πρὸς τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος στερεωτικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ἔγιναν καὶ στὸ βόρειο τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως[2].

Ἕως τώρα δεοντολογικὰ ζητήματα γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος εἶχε θέσει μόνο ὁ Ρουσόπουλος, τὸν ὁποῖο δὲν ἔλαβαν ὑπ' ὄψη οὔτε οἱ σύγχρονοί του οὔτε οἱ μεταγενέστεροι. Ἴσως αὐτὸ ὀφείλεται στὴ σφοδρότητα τῶν ἐπικρίσεών του, καὶ κρίθηκε καλύτερο νὰ ἀγνοηθοῦν παρὰ νὰ συζητηθοῦν. Ὀφείλονται ἀκόμη στὴν ἀνωριμότητα τῶν τότε ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων, ποὺ ἔβλεπαν τὰ μνημεῖα ὡς κατασκευὲς ποὺ μποροῦσαν νὰ ἐπισκευασθοῦν. Δὲν εἶχε γεννηθεῖ ἡ ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ ἀρχαιολογικὴ ἄποψη τῆς μοναδικότητας τοῦ ἀρχαίου δημιουργήματος. Ἴσως δὲν ἀναπτύχθηκε ποτὲ στὴν Ἑλλάδα, γιατὶ καὶ σήμερα ἐπικρατεῖ πνεῦμα καὶ μέθοδος ἐπιστημοφανὴς ἀλλὰ κατασκευαστική, ἐργολαβική. Τὰ ἀρχαῖα θεωροῦνται πράγματα ποὺ ἐπιδέχονται διόρθωση, ἐπισκευή, συμπλή-

2. *ΠΑΕ* 1901, 15· 1902, 33.

ρωση. Ἂν ὁ Λουδοβῖκος Α΄ τῆς Βαυαρίας καὶ ὁ Thorvaldsen θεώρησαν ὅτι ἐπιτρεπόταν ἡ συμπλήρωση τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀφαίας, πράγμα ποὺ ἀπαρνήθηκαν οἱ σημερινοὶ Γερμανοὶ καὶ ὁ φωτισμένος Dieter Ohly, ἐξ ἴσου θεωρεῖται σήμερα ἐπιτρεπόμενο τὸ πελέκημα ἀρχαίων μελῶν, φτιαγμένων ἀπὸ καλλιτέχνες μαρμαράδες τῆς ὁμάδας τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδία, καὶ ἡ συμπλήρωσή τους, ἡ ὁποία συμπλήρωση ἀναπαράγει μὲ ἀκρίβεια τὴ γεωμετρικὴ μορφὴ καὶ τὶς γλυπτικὲς λεπτομέρειες τοῦ ἀρχαίου πρωτοτύπου, ὅπως ἰσχυρίζονται ἀκόμη καὶ οἱ παραρχαιολόγοι τοῦ *κεντρικοῦ τετραγώνου* [τῆς Ἀθήνας].

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΠΕΧΕΙ. Οἱ ἐργασίες στὴν Ἀκρόπολη γίνονταν κανονικὰ στὰ μετὰ τὸ 1898 χρόνια, χωρὶς ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία «περιορίζεται ἐν τούτῳ μόνον, ὅτι καταβάλλει αὕτη ἑκάστοτε τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἀπαιτούμενα χρήματα»[3]. Κατὰ τὸ διάστημα 1898-1902 γίνεται ἡ συντήρηση καὶ ἀναστήλωση τοῦ θριγκοῦ τῆς κιονοστοιχίας τῆς πρόστασης τοῦ ὀπισθόδομου καὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς δυτικῆς περίστασης τοῦ Παρθενῶνος[4]. Ὁ τρόπος ἐκτελέσεως τῶν ἀναστηλώσεων παρουσίαζε γιὰ τὴν Ἑταιρεία μιὰν ἰδιοτυπία, τὴν ὁποία δὲν εἶχε καμία ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ εἶχε κάμει ἕως τότε. Χρηματοδοτοῦσε μία πολὺ μεγάλη ἀρχαιολογικὴ ἐπιχείρηση χωρὶς νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσει οὐσιαστικὸ ἔλεγχο, κάτι ποὺ θὰ ἐπαναλαμβανόταν πολλὲς δεκαετίες ἀργότερα μὲ τὰ νέα ἔργα ἀναστήλωσης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὴν ΕΣΜΑ. Τὶς ἀντιρρήσεις του γιὰ τὴν πορεία τῶν πραγμάτων ἐξέθεσε[5] ὁ Καββαδίας στὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας τὸ 1900.

> «Τὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος παρατείνονται ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲ νὰ προΐδῃ τις τὸ πέρας αὐτῶν δύναται· ὁ λόγος τῆς παρατάσεως δύναται νὰ εἶναι διάφορος κατὰ τὴν κρίσιν ἑκάστου, δὲν εἶναι παράδοξον ὅμως νὰ ἐπιρριφθῇ ποτε ἡ εὐθύνη καὶ εἰς τὴν Ἑταιρείαν ἥτις ἀνέλαβεν ἀμέσως αὐτὴ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἔργων, ἐν ᾧ τεχνικὸν ἔλεγχον δὲν

3. *ΠΑΕ* 1901, 14.
4. *ΠΑΕ* 1899, 17-18· 1900, 19· 1901, 13-14· 1902, 32· 1903, 25.
5. ΠΣΑΕ 10 Ἰαν. 1900.

δύναται νὰ ἀσκήσῃ, οὐδὲ ἔλεγχον περὶ τὴν διαχείρησιν ἀσκεῖ ἐπαρκῆ εἰ καὶ οὐδέποτε ἐφείσθη δαπάνης τινος οὐδὲ ἠρνήθη αἰτηθεῖσαν πληρωμήν, ἀκριβῶς θέλουσα νὰ μὴ φέρῃ οὐδὲν πρόσκομμα εἰς τὰς ἐργασίας. Κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν γίνονται αἱ ἐργασίαι ὑπὸ ἀπεσπασμένου μηχανικοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν ἐπιτροπῆς διωρισμένης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ διατελούσης εἰς ἄμεσον μετὰ τῆς Ἑταιρείας σχέσιν, ἡ Ἑταιρεία εὐθύνης συνείδησιν ἔχουσα, γνωστὸν εἶναι ὅτι πολλάκις καὶ δαπάνας ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ, ἃς δὲν ἐνόμιζε πληρωτέας, θέλουσα ἀκριβῶς νὰ ἀποφύγῃ εὐθύνην, ἥτις βεβαίως θὰ ἐπερρίπτετο κατ' αὐτῆς ἂν ἐπήρχετο βραδύτης ἢ ἀναστολὴ τῶν ἔργων ἢ καὶ παραίτησις τῆς ἐπιτροπῆς, διότι καὶ τοιοῦτόν τι ἠπειλήθη κατὰ τὸ παρελθόν. Ἀλλ' ἡ παράτασις τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων δὲν γνωρίζω ποίας θὰ ἔχῃ συνεπείας διὰ τὴν Ἑταιρείαν· διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ ἐξέλθῃ αὕτη ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου εἰς ὃ εἰσῆλθε. Ἡ Ἑταιρεία ἵνα ἀποφύγῃ πᾶσαν εὐθύνην ἐπὶ τῇ παρατάσει ταύτῃ τῶν ἔργων καὶ ἐπὶ τοῖς γενομένοις πρέπει νὰ μιμηθῇ τὴν πρὸ τοῦ 1895 Ἑταιρείαν, ἥτις τότε πᾶν ἔργον πρὸς ὑποστήριξιν τῶν μνημείων ἐξετέλη οὐχὶ ἀμέσως αὐτὴ ἀλλὰ διὰ τῆς Κυβερνήσεως. Οὕτω πρέπει νὰ ἐκτελέσῃ τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Παρθενῶνος ἀφίνουσα τῇ Κυβερνήσει τὴν ἄμεσον ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιτήρησιν. Τοῦτο δὲ δὲν κωλύει τὴν Ἑταιρείαν νὰ ἀσκῇ ὃν καὶ μέχρι τοῦδε ἔλεγχον ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως οὐδὲ νὰ διορίσῃ καὶ ἀντιπρόσωπον ἑαυτῆς ἐπὶ τῶν ἔργων, ἂν θελήσῃ».

1900. Το ευρημα των Αντικυθηρων. Τὶς ἡμέρες τοῦ Πάσχα 1900 σφουγγαράδες ἀπὸ τὴ Σύμη ἐπισήμαναν στὴ θάλασσα, σὲ ἀπόσταση μόλις 25 μέτρων ἀπὸ τὴν ἀκτὴ τῶν Ἀντικυθήρων, ἀρχαιότητες. Ἕνας δύτης «Ἠλίας Σταδιάτης καλούμενος, καταδυθεὶς εἰς βάθος 35 περίπου ὀργυιῶν, εὑρέθη ἔκθαμβος πρὸ σωρείας συμπαγοῦς καὶ ἐπὶ 50 μέτρα ἐκτεινομένης χαλκῶν καὶ μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ὡς καὶ παντοίων σκευῶν καὶ λειψάνων μεγάλου πλοίου»[6]. Ἀνάμεσα στὰ

6. Ἰωάννου Ν. Σβορώνου, *Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀντικυθήρων* (ἐν Ἀθήναις 1903) 1-2. Ὁ Σβορῶνος περιγράφει ἀναλυτικὰ μέχρι τῆς σελίδος 86 τὴ διαδικασία τῆς ἀνέλκυσης ποὺ ἐπακολούθησε καὶ τὰ εὑρήματα.

εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων ξεχωρίζουν ὁ χάλκινος «ἔφηβος τῶν Ἀντικυθήρων» (ΕΑΜ 13396) καὶ ἡ χάλκινη κεφαλὴ φιλοσόφου (ΕΑΜ 13400)[7]. Τὸ εὕρημα προκάλεσε μεγάλο ἐνδιαφέρον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν δημοσιευμάτων στὶς ἐφημερίδες[8].

1900. Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ. Ἀντίστοιχη καὶ ἰσότιμη πρὸς τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὸν H. Schliemann, ὑπῆρξε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Κνωσοῦ ἀπὸ τὸν Arthur Evans. Πρόδρομός του ὑπῆρξε ὁ Μίνως Καλοκαιρινὸς μὲ τὶς ἔρευνές του κατὰ τὴν περίοδο 1878/89. Ὁ Evans, χαρακτήρας διάφορος καὶ ἀντίθετος ἀπὸ τὸν Schliemann, ὁπλισμένος μὲ τὴ μέθοδο φημισμένων σχολείων, ἔδωσε μορφὴ καὶ αὐτὸς σὲ μιὰ ἱστορικὴ περίοδο, γνωστὴ ὡς τὶς ἡμέρες του ἀπὸ τὴν ἀνταύγειά της στοὺς μύθους. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Κνωσοῦ ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τῆς δημιουργίας ἑνὸς αὐτοτελοῦς κλάδου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, ποὺ ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴν Κρήτη.

1900. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, *ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟΙ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ*. Ὁ Καββαδίας δὲν εἶχε τὴ στοχαστικότητα τοῦ Τσούντα, οὔτε τὶς συνθετικές του ἱκανότητες. Οἱ ἐκθέσεις του γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἦσαν σύντομες καὶ ἡ μεγαλόσχημη δημοσίευσή του τοῦ 1907 δὲν εἶναι ἀντάξια τῆς μεγάλης του ἀνασκαφῆς. Γιὰ τὴν Ἐπίδαυρο ἔδειξε μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, καὶ ἡ Ἑταιρεία δημοσίευσε τὸ βιβλίο του γιὰ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μὲ σχέδια καὶ πίνακες, μὲ τὸ ὁποῖο δίδεται συνοπτικὴ ἀλλὰ πλήρης

7. Γιὰ τὸ εὕρημα βλ. Peter Cornelis Bol, *Die Skulpturen des Schiffsfundes von Antikythera, AM* 2. Beih. (Berlin 1972). Νέα εἰκόνα τοῦ εὑρήματος δίνει ὁ κατάλογος τῆς ἔκθεσης *Τὸ ναυάγιο τῶν Ἀντικυθήρων. Τὸ πλοῖο, οἱ θησαυροί, ὁ μηχανισμός* (ἔκδ. ΥΠΠΟΤ-ΕΑΜ 2012, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν Νίκου Καλτσᾶ, Ἕλενας Βλαχογιάννη, Πολυξένης Μπούγια).

8. **ΕΔΑΕ* 9, 1990, 24· γιὰ μιὰ ἄγνωστη, ἄκαρπη, ἔρευνα τοῦ Βαλερίου Στάη αὐτόθι 14, 1991, 19-22. Γιὰ τὶς ἀπορίες ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὸ ἄγαλμα τοῦ ἐφήβου ὡς πρὸς τὴν ταύτισή του μὲ μυθολογικὴ μορφὴ βλ. τὴ σατιρική τους πλευρὰ **Ὁ Μέντωρ* 56, 2000, 135-147.

εἰκόνα τῶν ὅσων ἐρεύνησε[9]. Ἑπτὰ χρόνια πρὶν εἶχε ἐκδώσει, σὲ μεγάλο σχῆμα, τὸ σύντομο βιβλίο *Fouilles d'Épidaure* (1893). Ἤδη ὅμως ξένοι ἀρχαιολόγοι εἶχαν πραγματευθεῖ μνημεῖα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κυρίως οἱ A. Defrasse καὶ H. Lechat[10], μὲ τὴ συγκατάθεση, βεβαίως, τοῦ Καββαδία.

1901. Τα Σαμιακα. Ἀντίθετα πρὸς τὰ πολλὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, ἡ Σάμος καὶ ἡ Κρήτη ἀποτέλεσαν νωρὶς ἀντικείμενο συστηματικῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἄλλων ἐπιδιώξεων τῶν ξένων ἀρχαιολόγων καὶ αὐτῶν ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ ἀρχαῖα. Ἡ ἀνάπτυξη ἐξ ἄλλου τῆς ἀρχαιοκαπηλίας δημιουργοῦσε προβλήματα τῶν ὁποίων ἡ λύση βρισκόταν στὴν ἄμεση ἐκτέλεση ἀνασκαφῶν, ὅπως στὴν Κρήτη. Ὡς πρὸς τὴν Σάμο, οἱ ἐνέργειες τῆς Ἑταιρείας ὑπαγορεύτηκαν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις ξένων, οἱ ὁποῖοι ἦταν δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν, ἂν ἀφήνονταν, ἀποικιακὸ ἀρχαιολογικὸ καθεστὼς στὸ νησί.

Οἱ σχέσεις Σάμου - Ἑταιρείας, πρὶν ἀπὸ τὴν ἕνωση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ξεκινοῦν ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ Ἕλληνος προξένου Ἰω. Καλούτση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὁποῖο σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ 1 Ὀκτ. 1901[11]:

> «Μετὰ θετικότητος πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ Dr. Savet Γερμανὸς Ἀρχαιολόγος καὶ εὐνοούμενος τοῦ Αὐτοκράτορος Γουλιέλμου, θέλει ὑποβάλλει εἰς τὴν κατὰ τὴν προσεχῆ ἑβδομάδαν ἀρχομένην Γενικὴν τῶν Σαμίων Συνέλευσιν αἴτησιν ὅπως χορηγηθῇ αὐτῷ ἡ ἄδεια πρὸς ἀνασκαφὴν τοῦ Ἡραίου, ἔνθα ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Σάμου, ὑπὸ ὄρους ἐπαχθεστάτους, διηνεμομένων ἐξ ἡμισείας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Σαμιακῆς Κυβερνήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων. Ἐπειδὴ ὡς γνωστὸν τὸ Ἡραῖον συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχαιολογικῶν κέντρων, ἐν ᾧ καθ' ἑκάστην κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ἀνασκαφὰς

---

9. *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν* (Ἀθήνησιν 1900). Τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐκδόθηκε τὸ 2006 γιὰ εἰδικῆς κατηγορίας ἀναγνῶστες «μεταφορὰ στὰ νέα ἑλληνικά».

10. *Épidaure, restauration et description des principaux monuments du sanctuaire d' Asclépios* (Paris 1895).

11. ΑΑΕ 996/5 Ὀκτ. 1901.

ἀνακαλύπτονται ἀγάλματα καὶ ἄλλα εὑρήματα μεγίστης ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, δέον ἑπομένως ἵνα διὰ παντὸς τρόπου ταῦτα περισωθῶσιν ἀπὸ τῆς πωλήσεως τῶν ξένων, καὶ τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἐπάναγκες θεωρῶ ἵνα πάραυτα ἡ ἡμετέρα Ἀρχ. Ἑταιρεία ὑποβάλῃ αἴτησιν πρὸς τὴν Γεν. τῶν Σαμίων Συνέλευσιν καὶ ζήτηση ἄδειαν διὰ τὸν τύπον, ὅπως ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς τοῦ Ἡραίου· οὕτω δὲ ματαιωθῶσιν αἱ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου προσπάθειαι. Ἡ αἴτησις αὕτη δὲ θὰ ἀπευθύνηται πρὸς τὴν Γενικὴν τῶν Σαμίων Συνέλευσιν, καὶ νὰ ἀποσταλῇ διὰ τοῦ πρώτου ταχυδρομείου, ὅπως φθάσῃ ἐγκαίρως κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦ Ἡγεμόνος ἢ τοῦ Προεδρείου αὐτῆς, καθόσον ὑπάρχει φόβος ἀποκρύψεως αὐτῆς, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν Κύριον Θεμιστοκλῆν Σοφούλην, πληρεξούσιον Βαθέως· γνωστότατον τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ, μεθ' οὗ ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσυνεννοήθην».

Ἡ Ἑταιρεία δὲν ἀμέλησε καὶ ἐξέτασε τὸ θέμα σὲ συνεδρίασή του:

«Τὸ Συμβούλιον λαβὼν ὑπ' ὄψιν ἔγγραφον τοῦ ἐν Σάμῳ προξένου ὑπ' ἀρ. 13955[12] ὅπερ ἐμπιστευτικῶς ἐνεχείρισεν ἐπὶ ἐπιστροφῇ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸν Γραμματέα, ἵνα ἀνακοινώσῃ αὐτὸ εἰς τὸ Συμβούλιον, ἀπεφάσισεν ὅπως ζητήσῃ παρὰ τῆς Συνελεύσεως τῆς Σάμου τὴν ἄδειαν νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ Ἡραίου καὶ ἐξερεύνησιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὑπὸ τὸν ὅρον, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ μένωσιν ἐν Σάμῳ πάντα τὰ εὑρήματα»[13].

Ἡ Ἑταιρεία ζήτησε ἀμέσως ἀπὸ τὴ Σαμιακὴ Συνέλευση τὴν ἄδεια ἐκτελέσεως ἀνασκαφῶν στὸ Ἡραῖο, μὲ τὸ παρακάτω ἔγγραφο[14]:

«Πρὸς τὴν Γενικὴν τῶν Σαμίων Συνέλευσιν Ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν Ἑταιρεία, ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ἑαυτῆς ἔργα καὶ ἐκτὸς τοῦ Κράτους, προθύμως θὰ ἐξετέλει ἀνασκαφὰς ἐν Σάμῳ πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ

12. Ἀρ. πρωτ. τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν· ὁ ἀρ. πρωτ. τοῦ Προξενείου εἶναι 329.

13. ΠΣΑΕ 5 Ὀκτ. 1901.

14. ΑΑΕ 996/5 Ὀκτ. 1901. Δημοσιεύεται ἀχρονολόγητο ἀπὸ Σαμιακὸ ἀρχεῖο, ἀπὸ τὸν Κ. Πτίνη, Ὁ περὶ προστασίας τῶν ἀρχαιοτήτων νόμος τοῦ 1855 τῆς νήσου Σάμου, *ΑΕ* 1983, Χρον. 16.

Ἡραίου καὶ ἐξερεύνησιν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐπὶ τῶν γενησομένων ἐν τοιαύτῃ ἀνασκαφῇ εὑρημάτων οὐδὲν ἀπολύτως δικαίωμα ἐννοεῖ νὰ ἔχῃ ἡ Ἑταιρεία, ἀλλ' ἅπαντα νὰ εἶναι κτῆμα ἀποκλειστικὸν τῆς νήσου Σάμου. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐξαιτεῖται παρ' Ὑμῶν ἡ Ἑταιρεία τὴν ἄδειαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνωτέρω ἀνασκαφῶν δι' ὧν καὶ ἡ Σάμος βεβαίως θέλει πλουτισθῇ διὰ σπουδαιοτάτων ἔργων τῆς προγονικῆς τέχνης καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιολογίας τὰ μέγιστα θέλει προαχθῇ. Σὺν τῇ ἀνακοινώσει τῆς αἰτήσεως ταύτης τῆς Ἑταιρείας διαβιβάζομεν τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου ἡμῶν ὑπολήψεως πρὸς ἅπαντα τὰ μέλη τῆς Συνελεύσεως».

Ἡ Συνέλευση τῶν Σαμίων μετὰ ἀπὸ εὐνοϊκὴ εἰσήγηση τοῦ Προέδρου της Θεμ. Σοφούλη δέχτηκε, κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς 16 Ὀκτ. 1901, τὴν πρόταση τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς ἐπέτρεψε τὴν ἐκτέλεση ἀνασκαφῶν στὸ νησί.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνηθέντων μὲ τὴ Σαμιακὴ Συνέλευση δὲν γινόταν, γιατὶ ἡ Ἑταιρεία δὲν εἶχε δικαίωμα, ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό της, νὰ κάμει ἀνασκαφὲς ἔξω ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Σχετικὴ τροποποίηση καθυστεροῦσε νὰ δημοσιευθεῖ. Οἱ Γερμανοὶ πάλι ἐπανῆλθαν στὸ παλιό τους αἴτημα καὶ ζήτησαν γιὰ δεύτερη φορὰ ἀπὸ τοὺς Σαμίους τὴν ἄδεια ἀνασκαφῶν. Τοῦτο ἔκαμε γνωστὸ ὁ πρόξενος τῆς Σάμου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὁποῖο μὲ τὴ σειρά του ἐνημέρωσε[15] τὴν Ἑταιρεία[16]: «Ἀνεγνώσθη ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπ' ἀρ. 7475 διαβιβάζοντος ἐπὶ ἐπιστροφῇ ἔγγραφον τοῦ ἐν Σάμῳ Προξένου, ὅστις ἀγγέλλει ὅτι ἡ Συνέλευσις τῶν Σαμίων ἀπέρριψε δευτέραν αἴτησιν τῶν Γερμανῶν περὶ ἀνασκαφῶν ἐν τῇ νήσῳ, καὶ ζητοῦντος νὰ μάθῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ κ. Σοφούλη, καθ' ἣν εὐκτέον θὰ ἦτο, ἂν ἡ Ἑταιρεία ἔκαμνε ἀρχήν τινα ἀνασκαφῶν ἐν τῷ Ἡραίῳ ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Σάμου. Τὸ Συμβούλιο ἀνέβαλε τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασιν

15. ΑΑΕ 781/28 Μαΐου 1902. Ἰουλ. 1902.
16. Τὸ ἔλαβε 17 Ἰουλ., ΠΣΑΕ 20

μέχρις οὗ συνεννοηθῇ ὁ Γραμματεὺς μετὰ τοῦ κ. Σοφούλη περὶ τῶν ἐκτελεστέων ἐργασιῶν».

Ὁ Σοφούλης μὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Καββαδία ἀναφέρει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἐπισπευθοῦν οἱ ἀνασκαφὲς στὴ Σάμο, τὸ Συμβούλιο ἀποφασίζει τὴν ἄμεση ἔναρξή τους, νὰ σταλοῦν στὴν κυβέρνηση τῆς Σάμου 3000 χρυσὰ φράγκα καὶ νὰ ἐνεργηθοῦν οἱ ἀνασκαφὲς μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Σοφούλη ἕως ὅτου δημοσιευθεῖ ἡ τροποποίηση τοῦ Ὀργανισμοῦ. Παρακαλεῖται συγχρόνως τὸ Ὑπουργεῖο νὰ στείλει στὴ Σάμο Ἐφόρους οἱ ὁποῖοι νὰ περιοδεύσουν καὶ νὰ ὑποδείξουν στὴν Ἑταιρεία τοὺς τόπους ποὺ πρέπει νὰ ἀνασκαφοῦν[17]. Τὸ Ὑπουργεῖο ἀποφασίζει νὰ στείλει ἐκεῖ τὸν Γενικὸ Ἔφορο καὶ ἡ Ἑταιρεία ἀναθέτει τὴ διεύθυνση τῶν ἀνασκαφῶν στοὺς δύο, Σοφούλη καὶ Καββαδία, ὅσο ὁ δεύτερος θὰ μένει στὸ νησί[18].

Στὶς 13 Ὀκτ. 1902 Ἔκτακτη Συνέλευση τῶν ἑταίρων ψήφισε ὁμοφώνως «Κανονισμὸν περὶ ἐκτελέσεως ἀνασκαφῶν ἐκτὸς τοῦ Κράτους»[19], ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε στὴν Ἑταιρεία νὰ δρᾶ νομίμως στὴ Σάμο. Οἱ ἀνασκαφὲς ἄρχισαν στὸ Ἡραῖο τὸν Σεπτέμβριο, μὲ τὴ διεύθυνση Καββαδία - Σοφούλη, κράτησαν ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔτους καὶ συνεχίστηκαν τὸ 1903. Οἱ μεγάλες ἐπιχώσεις, τὸ νοσηρὸ ἑλῶδες κλίμα, οἱ δυσκολίες στὴ μεταφορὰ τῶν χωμάτων καὶ οἱ ἑλῶδεις πυρετοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προσβλήθηκε «καὶ δεινῶς ἐνόσησε», γιὰ δεύτερη φορά, ὁ ἄτυχος Σοφούλης, συνθέτουν εἰκόνα ὄχι εὐχάριστη γιὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς. Οἱ ἐργασίες ἐκτάθηκαν στὸν χῶρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας, ποὺ κατασκεύασαν οἱ Σάμιοι Ροῖκος καὶ Θεόδωρος[20].

Μετὰ τὶς δύο αὐτὲς ἀνασκαφικὲς περιόδους, ἐργασίες ἔπαψαν νὰ γίνονται, πιθανὸν γιατὶ εἶχε ἐπιτευχθεῖ ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπός, νὰ

---

17. ΠΣΑΕ 27 Αὐγ. 1902· ΑΑΕ 972|31 Αὐγ. 1902.

18. ΠΣΑΕ 5 Σεπτ. 1902· κολακευτικὸ-πειρακτικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Σοφούλη δημοσιεύτηκε στὸ *Νέον Ἄστυ*, 14 Ἀπρ. 1902, ὅπου ἐκτίθεται ἡ ἀρχαιολογικὴ καὶ πολιτικὴ δράση του.

19. *ΠΑΕ* 1902, 37-38 καὶ 11-12.

20. *ΠΑΕ* 1902, 11-15· 1903, 10-11.

μὴ γίνουν ἀνασκαφὲς ἀπὸ ξένους μὲ ἐπαχθεῖς καὶ ταπεινωτικοὺς ὅρους. Προβλήματα ὅμως ἀνέκυψαν ξαφνικὰ τὸ 1905 μὲ ἐνέργεια τῆς Σαμιακῆς Κυβερνήσεως, ποὺ ἐκθέτονται μὲ λεπτομέρειες στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου[21]:

«Ἀνεκοινώθησαν ἔγγραφα τῆς ἐν Σάμῳ Κυβερνήσεως αἰτούσης νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑταιρεία 5300 γρόσια ἀποζημίωσιν τῶν ἰδιοκτητῶν διὰ τὰ καταληφθέντα καὶ ἀνασκαφέντα ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κτήματα κατὰ τὸ Ἡραῖον κατ' ἐκτίμησιν γενομένην διαταγῇ τῆς αὐτῆς Κυβερνήσεως. Τὸ Συμβούλιον ὁμοφώνως ἀποφαίνεται ὅτι ὁ νόμος δὲν ὑποχρεοῖ τὴν Ἑταιρείαν νὰ καταβάλῃ τὸ τίμημα τῶν κτημάτων οὐδ' ἠθικήν τινα ὑποχρέωσιν ἔχει ἡ Ἑταιρεία, διότι δὲν ἠθέλησεν αὕτη νὰ διατηρήσῃ ἰδιοκτησίαν ἐπὶ τῶν ἀνασκαφέντων κτημάτων οὐ μὴν ἀλλὰ οὐδὲ ἠθέλησε νὰ λάβῃ μέρος τῶν εὑρημάτων ἢ ἄλλο τι προνόμιον ἀλλὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἀνέλαβε εἰς ἀποκλειστικὸν ὄφελος τῆς Σάμου καὶ ἵνα ἐξαγάγῃ αὐτὴν ἐκ τῆς δυσχεροῦς θέσεως ἐν ᾗ διετέλει εὑρισκομένη ἐν τῇ ἀνάγκῃ τοῦ νὰ χορηγήσῃ τὴν ἄδειαν τῆς σκαφῆς εἰς ξένα καθιδρύματα αἰτοῦντα νὰ λαμβάνωσι μέρος τῶν εὑρημάτων [- -]. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας τὸ Συμβούλιον ἀποφαίνεται ὁμοφώνως ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ αὐτάς, μετὰ τὸν ὑπὸ τῆς Σαμιακῆς Συνελεύσεως ψηφισθέντα νέον νόμον καθ' ὃν δὲν ἐπιτρέπεται τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐν τῷ Ἡραίῳ ἀνασκαφὰς εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὅρον τὸν Ἔφορον τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας νὰ ὁρίζει αὐτὴ ἡ Σαμιακὴ Κυβέρνησις».

Ὁ τελευταῖος ὅρος ὅμως βρισκόταν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς διατάξεις τοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ὅριζε καὶ ὁρίζει μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία τοὺς Ἐφόρους ἢ, σήμερα, τοὺς διευθυντὲς τῶν ἀνασκαφῶν. Ἔτσι τὸ Συμβούλιο κηρύσσει ὁμόφωνα τὴ λήξη τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σάμου καὶ ἐπιφυλάσσεται νὰ ἐπανέλθει στὸ ζήτημα αὐτὸ μόνον μετὰ τὴν τυχὸν κατάργηση τοῦ νόμου.

---

21. ΠΣΑΕ 17 Σεπτ. 1905.

Στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας σώζεται φάκελος περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σάμου καὶ τῆς βλάβης τῶν κτημάτων στὸ Ἡραῖο, ποὺ διαβιβάστηκε σ' αὐτὴν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μέσῳ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας[22] καὶ ὁ ὁποῖος περιέχει σὲ ἀντίγραφα σαμιακὰ ἔγγραφα. Ἀπὸ αὐτὰ προκύπτει ὅτι οἱ Σάμιοι ἦσαν πεπεισμένοι πὼς ἡ Ἑταιρεία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ τοὺς πληρώσει τὶς τυχὸν ἀποζημιώσεις γιὰ βλάβη ἢ κατάληψη κτημάτων, τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ἀπὸ 21 Σεπτ. 1902 ἔγγραφο τοῦ Σοφούλη πρὸς τὸν Ἡγεμόνα, μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖται «ὅπως συμφώνως πρὸς τὸν περὶ ἀπαλλοτριώσεως λόγῳ δημοσίας ἀνάγκης νόμον διατάξῃ τὸν διορισμὸν τεσσάρων πραγματογνωμόνων πρὸς ἐκτίμησιν τῶν κτημάτων, εἰς ὅσα τυχὸν ἤθελε γείνει ἀνάγκη νὰ χωρίσῃ ἡ ἀνασκαφή.» Μὲ ἄλλο μεταγενέστερο, ἀπὸ 3 Δεκ. 1904, ἔγγραφό του πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα τῶν Ἐφετῶν Σάμου λέγει πὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν κτημάτων ποὺ θὰ καταληφθοῦν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία θὰ καθοριστεῖ ἀπὸ τὴν πορεία τῶν ἀνασκαφῶν, ὅτι «ὑπὸ τοῦ Νόμου οὐδαμῶς ὑποχρεοῦται ἡ Ἀρχ. Ἑταιρεία πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν καταληφθησομένων ἢ βλαβέντων κτημάτων. Θεωρεῖ ὅμως ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν αὐτῆς ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ τὸ δημόσιον Ταμεῖον τῆς Σάμου, ἀναλαμβάνουσα πάσας τὰς δαπάνας πρὸς συντέλεσιν ἔργου, μέλλοντος νὰ δοξάσῃ ἰδιαιτέρως τὴν πατρίδα ἡμῶν».

Φαίνεται πὼς πολιτικοὶ λόγοι εἶχαν δώσει στὸ θέμα κάποια δυσάρεστη γιὰ τὸν Σοφούλη τροπή, γιατὶ αὐτὸς ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑταιρείας στὴ Σάμο καὶ δεχόταν τὰ παράπονα τῶν Σαμίων, οἱ ὁποῖοι ὅμως κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Καββαδία «ἄνευ δυσκολίας καὶ ἀγογγύστως ἀφῆκαν τὰ ἑαυτῶν κτήματα ἵνα ἀνασκαφῶσι, χωρὶς νὰ ἀπαιτήσωσι προηγουμένως νὰ ἀποζημιωθῶσιν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν νὰ καθορισθῇ ἡ ἀξία τῶν κτημάτων»[23]. Τὸ δίκαιο λοιπὸν φαίνεται ὅτι βρίσκεται καὶ στὰ δύο μέρη, καὶ τὸ ζήτημα δημιουργήθηκε στὴν ἀρχή. Οὔτε ὁ νόμος 1038 «περὶ χορηγήσεως δικαιώματος ἀνασκαφῶν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ», τῆς 1 Μαΐου τοῦ 1902, ποὺ ψήφισε ἡ

22. ΑΑΕ 185/2 Σεπτ. 1905.

23. *ΠΑΕ* 1902, 14.

Σαμιακὴ Βουλή, προβλέπει ὁτιδήποτε γιὰ ἀποζημίωση, κάτι ποὺ ἀποτελεῖ στοιχειώδη νομικὴ πρόνοια σ' ἕνα νομοθέτημα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, οὔτε ἡ Ἑταιρεία φρόντισε νὰ διευκρινήσει τὴν ἔκταση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεών της. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ πὼς στὸ ὑπ' ἀριθμ. 972 τῆς 31 Αὐγ. 1902 ἔγγραφο τῆς Ἑταιρείας πρὸς τὰ ὑπουργεῖα Παιδείας καὶ Ἐξωτερικῶν ἀφήνεται νὰ ὑπονοηθεῖ ὅτι ἡ Ἑταιρεία θὰ ἐξαγοράσει, ὅταν ἔλθει ὁ καιρός, τὰ κτήματα στὰ ὁποῖα θὰ γίνουν ἀνασκαφές: «τότε δὲ θὰ ληφθῇ φροντὶς καὶ περὶ ἀγορᾶς τῶν ἀνασκαπτέων κτημάτων», δηλαδὴ μετὰ τὴν ψήφιση ἀπὸ τὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων τῆς τροποποιήσεως τοῦ Ὀργανισμοῦ, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει ἀνασκαφὲς ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους[24].

1905. 5-31 Μαρτιου (7-13 Απριλιου). Το Πρωτο Διεθνες Συνεδριο Αρχαιολογιας (Premier Congrès International d'Archéologie)[25]. Κύριος λόγος γιὰ τὴν τέλεση τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων στὴν Ἑλλάδα ἦταν βέβαια τὸ ὅτι εἶναι ὁ τόπος ὅπου γεννήθηκαν, ἄκμασαν καὶ ἔσβησαν ἔπειτα ἀπὸ μιὰ διαδρομὴ 1145 χρόνων (776 π.Χ. - 369 μ.Χ.). Τὸ πρῶτο διεθνὲς συνέδριο ἀρχαιολογίας ἔγινε στὴν Ἀθήνα μὲ πρωτοβουλία τοῦ Π. Καββαδία σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀκμῆς τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας, ποὺ ἔδινε τὸ προβάδισμα στὴν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὴν κλασικὴ ἀρχαιολογία. Μὲ τὸ ἀπὸ 14 Μαΐου 1901 ΒΔ καὶ τὰ ἄλλα σχετικὰ ποὺ ἀκολούθησαν δημιουργήθηκε ἡ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου μὲ Πρόεδρο τὸν διάδοχο Κωνσταντῖνο, Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας, καὶ μέλη τὸν Παναγιώτη Καββαδία, τοὺς διευ-

---

24. Πλήρη ἐξιστόρηση τῆς Σαμιακῆς ἀρχαιολογίας τῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἕνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα τοῦ νησιοῦ δίνει ὁ Θανάσης Ε. Καλπαξῆς, *Ἀρχαιολογία καὶ Πολιτικὴ* Ι *Σαμιακὰ Ἀρχαιολογικὰ 1850-1914* (Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1990) καί «Σαμιακῶν ἀρχαιολογικῶν» Παραλειπόμενα, στὸν τόμο *Ἡ Σάμος ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια μέχρι σήμερα. Πρακτικὰ συνεδρίου* Β' (Πνευματικὸ Ἵδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Ἀθήνα 1998) 287-297.

25. Ἐκδόθηκαν στὴν Ἀθήνα τὰ ἑξῆς: *Programme définitif du Congrès* (1905).- *Annexe au programme du Congrès* (1905).- *Comptes rendus du Congrès International d'archéologie* (1905). Γιὰ τὴν κίνηση τοῦ συνεδρίου βλ. **ΕΔΑΕ* 3, 1989, 29-31.

θυντὲς καὶ μέλη τῶν Ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν (Th. Homolle, M. Holleaux, W. Doerpfeld, H. Schrader, R. Heberdey, A. Wilhelm, R. Bosanquet, T. Heermance), καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου (Σπ. Λάμπρος, Ν. Γ. Πολίτης, Χρ. Τσούντας), τὸν Ἀντιπρόεδρο τῆς Ἑταιρείας Δημοσθένη Τσιβανόπουλο καὶ τὸν δήμαρχο Ἀθηναίων Σπ. Μερκούρη. Γραμματεὺς τοῦ Συνεδρίου ὁρίστηκε ὁ Th. Homolle.

Οἱ συνεδριάσεις ἔγιναν σὲ διάφορα κτίρια τῆς Ἀθήνας. Στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἦταν ἡ Γραμματεία τοῦ Συνεδρίου καὶ τὸ Τμῆμα Ἀνασκαφῶν, Μουσείων καὶ Συντηρήσεως Μνημείων· στὸ Πανεπιστήμιο τὸ Τμῆμα Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας· στόν «Παρνασσὸ» τὸ Τμῆμα Προϊστορικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Ἀρχαιολογίας· στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ τὸ Τμῆμα Ἐπιγραφικῆς καὶ Νομισματικῆς· στὸ Γερμανικὸ Ἰνστιτοῦτο, τὸ Τμῆμα Γεωγραφίας καὶ Τοπογραφίας· στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τὸ Τμῆμα τῆς Διδασκαλίας τῆς Ἀρχαιολογίας.

Τὸ Συνέδριο εἶχε πολιτικὴ σημασία, ἀλλὰ κυρίως ἦταν μέρος τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς τοῦ Καββαδία γιὰ προβολὴ καὶ ἐπιβολή. Ἡ ἰδιαίτερη σημασία τοῦ Συνεδρίου εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ ἑνὸς θεσμοῦ, τῆς διοργάνωσης κάθε 4 χρόνια Διεθνοῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας.

1901-1903. *Prosopographia Attica*. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Johannes Kirchner, τοῦ ἐκδότου τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν (*IG* II²), ἀποτελεῖ καὶ σήμερα ὑπόδειγμα ἐπιστημονικοῦ τρόπου πραγμάτευσης ἑνὸς πολύπλοκου κλάδου τῆς ἱστορίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπιγραφικῆς. Περιέχει στοὺς δύο τόμους ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν 15.588 λήμματα-ὀνόματα ἀρχαίων Ἀθηναίων, *addenda et corrigenda*, πίνακες τῶν Ἀθηναίων κατὰ δήμους καὶ πίνακες ἀρχόντων. Ἦταν καὶ εἶναι πολύτιμο βοήθημα τῶν ἐπιγραφικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἀττικῆς.

Ποια ειναι τα ορια της αναστηλωσης του Παρθενωνος; Δεοντολογικὰ ζητήματα δημιουργήθηκαν στὸ Συνέδριο τοῦ 1905. Ἀνάμεσα στὰ θέματα ποὺ τέθηκαν γιὰ ἐξέταση ἦταν καὶ αὐτὸ ποὺ εὐθὺς μνημονεύεται. Τοῦτο προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ *Le Musée*, ποὺ ζήτησε ἀπὸ σημαίνοντες Γάλλους νὰ ἐκθέσουν τὴ

γνώμη τους πάνω στὸ ἐρώτημα τοῦ Συνεδρίου: «Dans quel esprit et jusqu'à quel point convient-il de restaurer les monuments antiques et en particulier le Parthénon?» Οἱ ἀπαντήσεις πολλῶν καὶ σημαντικῶν Γάλλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Auguste Rodin, Émile Bourdelle, Frédéric Mistral, Sully Prudhomme, δημοσιεύτηκαν σὲ εἰδικὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τὸν Μάιο τοῦ 1905, μὲ τίτλο «Réponse des Écrivains et des Artistes à la question posée par le Congrès Archéologique Internationale pour 1905». Ὅλοι σχεδὸν ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος, καὶ εἶναι φυσικό, διότι τὰ μνημεῖα τὰ ἔβλεπαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τὴ γραφική. Δὲν λάμβαναν ὑπ' ὄψη ὅτι ἀποτελοῦσαν καὶ ἀποτελοῦν πηγὲς γνώσης τῆς τέχνης καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ ἐγκατάλειψή τους θὰ προκαλοῦσε ζημία ἀνεπανόρθωτη.

Οὔτε τὸ Συνέδριο τοῦ 1905, οὔτε οἱ ἀπαντήσεις τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν λογοτεχνῶν εἶχαν κάποια γενικότερη ἐπίδραση στὴν πορεία τῶν περὶ ἀναστηλώσεων ἰδεῶν. Ἡ ἀναστήλωση τοῦ Θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων στοὺς Δελφούς, ποὺ παρουσιάστηκε στὸ Συνέδριο, ἀποτελοῦσε πρόοδο ὡς πρὸς τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ 19ου αἰ., γιατὶ ἀπέδιδε ἕνα κλασικὸ μνημεῖο ὁλόκληρο. Βρισκόταν ὅμως μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἀνακατασκευῆς, αὐτὸ ποὺ θὰ κυριαρχήσει στὶς μέρες μας.

1906. *Μνημεια της Ελλαδος* Ι. Χρησιμότατο θὰ ἦταν ἂν προχωροῦσε καὶ ὁλοκληρωνόταν τὸ ἔργο *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*, ἐκλεκτικοὶ κατάλογοι μουσείων, τῶν ὁποίων ἐκδόθηκε μόνον ὁ πρῶτος τόμος μὲ ἀρχαῖα τῆς Ἀκροπόλεως, λίθινα καὶ χαλκά, καὶ συγγραφεῖς τῶν λημμάτων διακεκριμένους ἀρχαιολόγους: Π. Καββαδίας, P. Wolters, Β. Στάης, Γ. Σωτηριάδης, Β. Λεονάρδος, H. Schrader, H. Lechat, H. Schröder, Π. Καστριώτης καὶ Κ. Κουρουνιώτης. Τὸ βιβλίο, ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας, συνοδευόταν ἀπὸ 33 θαυμάσιους πίνακες τῶν Ρωμαϊδῶν.

1907. Καββαδια - Kawerau, *Η ανασκαφη της Ακροπολεως*. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὸν Καββαδία εἶναι μέγα ἔργο, συνέχιση βέβαια καὶ συμπλήρωση τῶν ἐρευνῶν τοῦ Πιττάκη, τοῦ Ross,

τοῦ Εὐστρατιάδη, τοῦ Σταματάκη, ἡ ὁποία ἀπέδωσε ἀπαράμιλλα ἔργα τέχνης. Οἱ ἐκθέσεις τοῦ Καββαδία στὰ *ΠΑΕ* ἦσαν βραχύτατες καὶ ἀνεπαρκεῖς. Ἡ μεγαλόσχημη δημοσίευση τῶν πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιόδου 1885-1890 μὲ σχέδια τοῦ G. Kawerau καὶ ἐξαίρετες φωτογραφίες ἀποτελεῖ μία καλὴ χρονογραφικὴ ἐξιστόρηση τῆς ἔρευνας τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοὺς παλαιοτέρους του ἐρευνητὲς καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἡ ἰδέα ποὺ κυριαρχοῦσε κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς του ἦταν ὅτι ἔπρεπε ἡ ἐπιφάνεια τῆς Ἀκροπόλεως νὰ γυμνωθεῖ ἀπὸ τὸ χῶμα ποὺ τὴν κάλυπτε, ὥστε νὰ μὴ διαφύγει κανένα ἀρχαῖο ἀντικείμενο:

«Πανταχοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου ὑπῆρχε χῶμα, ἔπρεπε νὰ ἐξερευνηθῇ τοῦτο διὰ σκαφῆς. Οὕτω θὰ ἀπεκαλύπτετο πανταχοῦ ὁ βράχος, θὰ ἐφαίνοντο ὅσα λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐσώζοντο καὶ θὰ εὑρίσκοντο ὅσα κινητὰ ἀρχαῖα ἐκρύπτοντο ἐν τοῖς χώμασι. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διεξαγομένων τῶν ἀνασκαφῶν, θὰ ἐδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐγνωρίσαμεν τὴν Ἀκρόπολιν, ὅτι εὕρομεν ὅ,τι ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἐκρύπτετο, ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε πλέον πρὸς εὕρεσιν»[26].

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ. Τὸ Ἐρέχθειο ἦταν τὸ δεύτερο μεγάλο μνημεῖο τῆς Ἀκρόπολης μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολήθηκε ὁ Μπαλᾶνος. Οἱ ἐργασίες σ' αὐτὸ διήρκεσαν ἀπὸ τὸ 1902 ἕως τὸ 1909. Ἡ ἀρχικὴ ὑπουργικὴ ἀπόφαση[27] πρόβλεπε ἐργασίες στὴ βόρεια πρόσταση καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μνημείου, ἐκτάθηκαν ὅμως ἀργότερα καὶ στὸ ὑπόλοιπο μνημεῖο, «διότι ἡ ἀνεύρεσις πλείστων τεμαχίων ἀνηκόντων εἰς τοῦτο ἐπέτρεψε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀναστηλώσεως καὶ ἐπαναφορὰν τοῦ μνημείου εἰς ἣν κατάστασιν ἐσώζετο μέχρι τοῦ ἔτους 1827»[28]. Δηλαδὴ τὸ μνημεῖο διαλύθηκε καὶ οἰκοδομήθηκε πάλι μὲ

---

26. Π. Καββαδία - G. Kawerau, *Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890* (ΒΑΕ 13, ἐν Ἀθήναις 1907) 19.

27. Μπαλᾶνος ὅ.π. 30-40.

28. Αὐτόθι 37-53· *ΠΑΕ* 1902, 33· 1903, 25, 59-62· 1904, 16-17· 1907, 64, 125-123· 1908, 56, 224-226 πίν. ς'· 1909, 59.

προσθήκη νέου ὑλικοῦ, μὲ βάρβαρη ἐπέμβαση στὰ ἀρχαῖα μέλη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ σιδηροδοκῶν, μὲ παρατοποθετήσεις τῶν ἀρχαίων λίθων. Ἡ ἀναστήλωση αὐτὴ ἔδειξε πόσο ἡ ἀντίληψη ποὺ ἐπικρατοῦσε γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὸν τρόπο συντήρησής τους ἦταν μηχανιστικὴ καὶ βλαπτική. Οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ μηχανικοί, οἱ τεχνίτες, ἔβλεπαν τὸ μνημεῖο ὡς κατασκευή, ὄχι ὡς ἔργο τέχνης μοναδικό. Ἐπέτρεπαν καὶ ἔκαναν ἐπεμβάσεις πάνω στὰ ἀρχαῖα μάρμαρα ποὺ ἦσαν καταστρεπτικές.

1908. Χρηστου Τσουντα, *Αι προϊστορικαι ακροπολεις Δημηνιου και Σεσκλου*. Δύο ἀνασκαφὲς ποὺ δὲν προκάλεσαν θόρυβο ἀλλὰ ἡ σημασία τους ἦταν μεγάλη ἔγιναν στὸ Διμήνι ἀπὸ τὸν Βαλέριο Στάη τὸ 1892 καὶ ἀπὸ τὸν Χρῆστο Τσούντα τὸ 1903, καὶ στὸ Σέσκλο ἀπὸ τὸν Τσούντα ἐπὶ τρεῖς χρονιές, 1901-1903. Ἡ δημοσίευση καὶ τῶν δύο ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὸν Τσούντα, τὸ 1908, ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία καὶ τὸ θεμέλιο τῆς μελέτης καὶ τῆς γνώσης τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νεολιθικῆς Ἑλλάδος. Ὁ Τσούντας εἶχε δώσει ἔργα συνθετικὰ τῶν ἐρευνῶν του γιὰ τὶς Μυκῆνες, γιὰ τὶς ἀνασκαφές του στὶς Κυκλάδες, καὶ ἐξαίρετες μελέτες γιὰ μεμονωμένα εὑρήματα. Τὸ βιβλίο του γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς στὸ Διμήνι καὶ τὸ Σέσκλο εἶναι συστηματικότερο ἀπὸ τὶς προηγούμενες μελέτες του, καὶ συνθετικότερο. Ἕνας πολιτισμὸς ἄγνωστος ἕως τότε ἀποκτᾶ εὐθὺς μορφή, τὰ πρωτοφανῆ εὑρήματα κατατάσσονται καὶ χρονολογοῦνται, καὶ ἡ κατάταξη αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει ἐπὶ δεκαετίες ὁδηγὸ στὴν ἔρευνα τῆς νεολιθικῆς Ἑλλάδος. Τὸ βιβλίο[29], βασικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῶν δύο τόπων ἕως σήμερα, ἀποτελεῖ, μέσα σὲ 71 χρόνια, τὴ 14η ἔκδοση ἀρχαιολογικῆς μονογραφίας ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία.

1908. Ιω. Σβορωνου, *Το εν Αθηναις Εθνικον Μουσειον*. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Σβορώνου, μεγαλεπήβολο, δὲν ὁλοκληρώθηκε. Ἐκδόθηκε

29. *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Δημηνίου καὶ Σέσκλου* (ΒΑΕ 14, ἐν Ἀθήναις 1908).

ἕνας τόμος κειμένου σὲ ἑλληνικὴ καὶ γερμανικὴ ἔκδοση. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου (σελ. 1-86) ἀποτελεῖ δημοσίευση τοῦ εὑρήματος τῶν Ἀντικυθήρων, τοῦ πλήθους τῶν χαλκῶν καὶ λιθίνων γλυπτῶν ποὺ βρίσκονται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Τὸ δεύτερο μέρος (σελ. 87-606) ἀποτελεῖ κατάλογο τῶν γλυπτῶν τοῦ ΕΑΜ κατὰ αἴθουσα. Τὸ κείμενο συνοδεύουν 259 πίνακες μὲ ἀπεικονίσεις πολλαπλασίων γλυπτῶν. Παρὰ τὸ ἡμιτελὲς τοῦ ἔργου, τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ προσφέρει ὑπηρεσίες στοὺς μελετητές.

1909. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ. Ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή (Scuola Archeologica di Atene) ἱδρύθηκε πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως στοῦ Γουδῆ, μὲ τὸ ΒΔ 373 τῆς 9 Μαΐου 1909[30] καὶ μὲ τὴν ὀνομασία Βασιλικὴ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν.

Πρῶτος διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἦταν ὁ Luigi Pernier καὶ ἀκολούθησαν ὁ Alessandro Della Seta, ὁ Guido Libertini, ὁ Luciano Laurenzi καὶ ὁ Doro Levi, ὁ ὁποῖος κράτησε τὸ ἀξίωμα τοῦ διευθυντοῦ ἀπὸ τὸ 1947 ἕως τὸ 1976. Ἀκολούθησαν ὁ Antonino di Vita (1977-2000) καὶ ὁ Emanuéle Greco (2000-).

ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ[31]. Οἱ ἔρευνες τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν Κρήτη μὲ τὸν F. Halbherr τὸ 1884 ἕως τὸ 1894 (ἐπιγραφὴ τῆς Γόρτυνος, Ἔργανος, ἄντρο Ψυχροῦ, σπήλαιο Πατσοῦ, Πραισός, Ἰδαῖο ἄντρο, ναὸς Ἀπόλλωνος Πυθίου στὴ Γόρτυνα, σπήλαιο Καμαρῶν, Λατώ). Ἀπὸ τὸ 1899 ἕως τὸ 1924 ἔδρασε στὴν Κρήτη Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἀποστολή (Missione Archeologica Italiana di Creta) μὲ τοὺς F. Halbherr, Luigi Pernier, L. Banti καὶ Doro Levi (Ἄξός, Γόρτυς, Φαιστός, Λεβήνα, Ἁγία Τριάδα, Πρινιάς, Ἀρκάδες).

---

30. ΦΕΚ 151/30 Ἰουν. 1909.

31. Τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτω μοῦ τὰ ἔδωσε ὁ φίλος Alberto Benvenuti.

Ἡ ἵδρυση τῆς Σχολῆς ἐπισημοποίησε τὴν παρουσία τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων στὴν Ἑλλάδα, οἱ ὁποῖοι συνέχισαν παλαιότερες ἔρευνες καὶ ἄρχισαν νέες (Γόρτυς, Λῆμνος, Φαιστός, Πρινιάς, Ἁγία Τριάδα, Παλλάντιον). Στὴ δραστηριότητα τῆς Σχολῆς πρέπει νὰ περιληφθεῖ καὶ τὸ ἔργο ποὺ ἔκανε στὰ Δωδεκάνησα ἡ Missione Archeologica di Rodi (1914) καὶ ἡ Soprintendenza ai Monumenti e Scavi (Ρόδος, Κῶς).

1907-1913. Το τελος της ανασκαφης του Κεραμεικου. Ἡ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας τοῦ 1907 στὸν Κεραμεικὸ ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβίβασης τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ μέρους της στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο. Λόγοι πολιτικοί, καὶ κυρίως ἡ βασιλικὴ ἐπιρροὴ στὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας, συνετέλεσαν ὥστε ἡ μεταβίβαση αὐτὴ νὰ γίνει ἀνεπαισθήτως. Δὲν ὑπῆρξαν ἀποφάσεις στὴν Ἑταιρεία, δὲν δημοσιεύτηκαν ἔγγραφα. Κατὰ τὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Παναγιώτη Καββαδία καὶ συνδεδεμένο μὲ τὰ Ἀνάκτορα, ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Κεραμεικὸ τὸ 1907 ἔγινε[32] διότι ὁ Alfred Brückner «ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐνεργήσῃ μικράς τινας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ παρὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα νεκροταφείῳ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν περιβόλων τῶν ἐκεῖ ἐπιτυμβίων μνημείων». Ὁ Σκιᾶς στὴν ἔκθεσή του τῆς ἀνασκαφῆς ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ὅτι ἡ πρόθεση τῶν Γερμανῶν ἦταν νὰ ἀναλάβουν τὴ συνέχισή της.

Η ανασκαφη του A. Brückner. Τὸ 1909 τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Κεραμεικοῦ ἔκαμε ὡς διευθυντὴς ὁ A. Brückner μὲ βοηθὸ τὸν Γ. Οἰκονόμο. Τὴν ἔκθεση τῆς ἀνασκαφῆς συνέταξε ὁ Brückner[33]. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1909 ὁ Brückner ἐργάστηκε μὲ μισθό, ὡς ὑπάλληλος τῆς Ἑταιρείας, ἀφοῦ ζητήθηκε ἀπὸ τὴ γερμανικὴ κυβέρνηση ἡ ἀναγκαία ἄδεια. Δημοσιεύματα τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων δυσμενῆ γιὰ τὴ συνεργασία Ἑταιρείας - Brückner ἀνάγκασαν τὸν τελευταῖο νὰ ἐρω-

32. *ΠΑΕ* 1907, 57-58, 99-107.

33. *ΠΑΕ* 1909, 105-112.

τήσει τὴν Ἑταιρεία, μέσῳ τοῦ Καββαδία, ἂν ἰσχύει ἡ συμφωνία συνεργασίας ἐπὶ μισθῷ. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Brückner δὲν ὑπάρχει στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας. Τὸ Συμβούλιο ὅμως εἶχε γνώση της διότι στὴν ἀπάντησή του[34] ἐπιβεβαιώνει τὴ συμφωνία ποὺ εἶχε κάνει μὲ τὸν Καββαδία, χωρὶς νὰ τὴν ἔχει ἐγκρίνει.

Τὴ λήξη τῆς δραστηριότητος τῆς Ἑταιρείας στὸν Κεραμεικὸ σημαίνει ἡ δημοσίευση στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1910 διεξοδικῆς ἔκθεσης τοῦ Brückner γιὰ τὶς ἐργασίες του κατὰ τὰ ἔτη 1907 καὶ 1909.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΥ ΓΙΝΕΤΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ. Στὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας τῶν μετὰ τὸ 1909 ἐτῶν δὲν ὑπάρχει κανένα τὸ ὁποῖο ἀφορᾶ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1913, ἀναλαμβάνει τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας καὶ τῆς μελέτης τῆς μεγάλης νεκρόπολης τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο. Ἡ παραχώρηση τῆς ἀνασκαφῆς στοὺς Γερμανούς, χωρὶς τὴ γραπτὴ συγκατάθεση τῆς Ἑταιρείας, ἔγινε κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς Τετάρτης, 3 Ἰουλίου 1913, τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τοῦ ὑπουργείου Παιδείας[35]. Ἡ συνοπτικὴ διατύπωση τοῦ πρακτικοῦ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀνασυστήσουμε τὴ διαδικασία τῆς παραχώρησης. Ἄξιο προσοχῆς εἶναι ὅτι κανεὶς ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου δὲν ἦταν τότε, τὸ 1913, σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας. Καὶ ἂν ἀκόμη κατὰ τὴ συνεδρία ὑπῆρξε συζήτηση τοῦ θέματος, κανεὶς δὲν ἐκπροσωποῦσε τὴν Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας Πρόεδρος τότε ἦταν ὁ βασιλιὰς Κωνσταντῖνος. Στὴν παραχώρηση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κεραμεικοῦ ἐβάρυνε ἡ σχέση τοῦ Μιστριώτη καὶ τοῦ Καββαδία μὲ τὴν Αὐλή, καὶ ἡ πίεση ποὺ ἄσκησε ὁ Γουλιέλμος Β′ τῆς Γερμανίας στὸν Κωνσταντῖνο, πράγμα ποὺ εἶχε δοκιμαστεῖ μὲ ἐπιτυχία ἀπὸ τὸν Γουλιέλμο, στὴν ὑπόθεση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Κέρκυρα.

---

34. ΑΑΕ 288/13 Νοεμβ. 1909.

35. Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, τόμος 1910-1919, σ. 204- 205.

Τὸ πρακτικὸ τῆς παραχώρησης εἶναι συνοπτικό:

«Συνεδρία 104η, Τετάρτη 3 Ἰουλίου 1913. Πρόεδρος: Σβορῶνος, γραμματεύς: Βολονάκης, μέλη: Καστριώτης, Κεραμόπουλλος, Κουρουνιώτης, Σταυρόπουλος (ἐκυρώθησαν τῇ 29ῃ Ἰουλίου 1913).

.....

13. Νὰ ἐπιτραπῇ τῷ ἐν Βερολίνῳ καθηγητῇ κυρίῳ A. Brueckner νὰ ἐπισκευάσῃ μέρη μνημείων ἐν τῷ Κεραμεικῷ (12835).

14. Νὰ δοθῇ συμπληρωματικὴ πίστωσις δραχ. ἑκατὸν πρὸς καθαρισμὸν ἀρχαίων μνημείων Κεραμεικοῦ (12834).

.....

16. Παρέχεται τῇ Γερμανικῇ Ἀρχαιολογικῇ Σχολῇ ἡ ἄδεια νὰ περατώσῃ τὴν ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἀνασκαφήν (12895)»[36].

Π. Καββαδια, *Προϊστορικη Αρχαιολογια*. Τὸ ἀρχαιολογικὸ βιβλίο τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ὀγκωδέστατη *Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία* (1909-1914) τοῦ Παναγῆ Καββαδία, «Σύνοψις μαθημάτων περὶ τῆς προϊστορικῆς καὶ πρωτοϊστορικῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου». Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ 1909, ὅπως ἀναγράφεται στὴ σελίδα τοῦ τίτλου, ὁλοκληρώθηκε ὅμως ἡ ἐκτύπωσή του τὸν Μάρτιο τοῦ 1914 (σελ. 879) ἐξ αἰτίας τῶν ὑπηρεσιακῶν περιπετειῶν τοῦ συγγραφέως. Προοριζόταν γιὰ τοὺς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοὺς προσέφερε πλήρη εἰκόνα τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, μὲ ἔμφαση στὶς Μυκῆνες, τὴν Κρήτη καὶ τὴν Τροία, καὶ ἰδιαίτερα κεφάλαια γιὰ τὴν προϊστορία στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀνατολή. Ἡ εἰκονογράφησή του εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερα χρήσιμη.

Τὸ ὀγκῶδες ἔργο τοῦ Καββαδία γρήγορα ξεπεράστηκε ἀπὸ τὶς νέες ἀνακαλύψεις καὶ ἔπεσε στὴ λησμονιά, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν

---

36. Ἀγγελία τῆς ἀνάληψης ἐκ μέρους τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς συνέχισης τῆς ἀνασκαφῆς δημοσιεύτηκε στὴν *Deutscher Reichsanzeiger und königlich-preußischer Staatsanzeiger* 178, 30. Juli 1913. Τὸ πρωτότυπο καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση κείμενο ἀναδημοσιεύτηκε, *Ὁ Μέντωρ* 48, 1998, 146-149.

Ἱστορία τοῦ Τσούντα, ποὺ ἂν καὶ πεπαλαιωμένη διατηρεῖ πάντα τὴ γοητεία της.

1911. ΕΚΘΕΣΗ ΣΤΗ ΡΩΜΗ. Εὐρύτατη συμμετοχὴ εἶχε ἡ Ἑλλάδα στὴν Διεθνῆ Ἔκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911, ἡ ὁποία ἔγινε γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ πεντηκοστὴ ἐπέτειος τῆς ἕνωσης τῶν ἰταλικῶν χωρῶν καὶ τῆς κήρυξης τῆς Ρώμης ὡς πρωτεύουσας τοῦ ἰταλικοῦ κράτους. Τὰ ἐκθέματα ποὺ στείλαμε ἦσαν 149 ἐκμαγεῖα τῶν καλύτερων καὶ διασημοτέρων ἀρχαίων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ μερικῶν ἀρχαίων τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἐκτέθηκαν ἀκόμη στὴ Ρώμη φωτογραφίες μνημείων καὶ τόπων τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ φωτογραφίες ἀπεικονίσεων, σὲ χειρόγραφα κυρίως, βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων[37]. Καὶ γιὰ τὴν ἔκθεση αὐτὴ ὑπῆρξαν σφοδρὲς ἀντιρρήσεις τοῦ Σβορώνου[38], ὁ ὁποῖος κάκισε τὴν κυβέρνηση ποὺ χάρισε τὰ μεγάλης ἀξίας ἐκμαγεῖα στὴν Ἰταλία, χωρὶς νὰ ζητήσει, δικαίως, ἀνάλογης μορφῆς καὶ ἀξίας ἀντάλλαγμα[39].

---

37. Ἐπίσημα δημοσιεύματα: *Athènes-Rome. Éxposition Internationale de Rome en 1911. Section hellénique. Photographies, Catalogue illustré* (Athènes 1911)· Α. Τυπάλδου Μπασιᾶ, *Τὸ ἑλληνικὸν Τμῆμα τῆς ἐν Ρώμῃ Διεθνοῦς Ἐκθέσεως 1911* (ἐν Ἀθήναις 1913).

38. *Πατρίς*, 15 Φεβ. 1915. Ἀναδημοσίευση, *Ὁ Μέντωρ* 20, 1992, 93-96.

39. Οἱ φωτογραφίες τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ τῶν βυζαντινῶν ἐπιστράφηκαν στὴν Ἑλλάδα. Οἱ πρῶτες βρίσκονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, συντηρημένες. Πλήρης κατάλογός τους, *Τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα. Φωτογραφίες τοῦ 1910* (ἐπιμ. * ΒΑΕ 232, Ἀθῆναι 2004). Οἱ δεύτερες, τῶν βυζαντινῶν μνημείων, βρίσκονται, ἐπίσης συντηρημένες, στὸ Ἱστορικὸ καὶ Ἐθνολογικὸ Μουσεῖο, καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ πολυτελὴς κατάλογός τους ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος: *Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος στὴ Διεθνῆ Ἔκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911* (Ἀθήνα 2009, ἐπιμ. Μαρίας Καζανάκη Λάππα καὶ Φανῆς Μαλλούχου Tufano).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΑΡΧΩΝ

Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΒΒΑΔΙΑ. Μὲ τὴν παραίτηση τοῦ Κουμανούδη ἀπὸ τὴ Γραμματεία τῆς Ἑταιρείας καὶ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τὸν Καββαδία ὁλοκληρώθηκαν οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, στὸν ὁποῖο περιῆλθε ἡ ἁρμοδιότητα γιὰ κάθε ἀρχαιολογικὸ στὴν Ἑλλάδα. Ἤδη ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους του ἡ ἄλλοτε μονομελὴς Ὑπηρεσία εἶχε ὑποστεῖ βαθύτατη μεταβολή. Νέοι Ἔφοροι εἶχαν διοριστεῖ, ἀπὸ τὸν Χρῆστο Τσούντα τὸ 1883 ἕως τὸν Γεώργιο Οἰκονόμο τὸ 1908, οἱ ὁποῖοι καὶ τὴν αὐθεντία του ἀμφισβητοῦσαν καὶ τὴν αὐταρχικότητά του δὲν ἀνέχονταν. Ὁ πλέον σημαντικὸς ἀντίπαλος ἦταν ὁ Ἰωάννης Σβορῶνος, διορισμένος τὸ 1889, νομισματολόγος καὶ διάδοχος τοῦ Ἀχιλλέως Ποστολάκα στὴ διεύθυνση τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου. Ἡ ἔντονη ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς δύο Ἐφόρους, τὸν Σβορῶνο καὶ τὸν Καββαδία, ἀρχίζει μὲ τὴν πολύκροτη ὑπόθεση τῆς κλοπῆς τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1887. Ἡ ἀντίθεση μεγάλωσε μὲ τὴν κρίση τοῦ 1894 στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἡ Ἐπανάσταση στοῦ Γουδῆ τῆς 15 Αὐγούστου 1909 ὑπῆρξε μοιραία γιὰ τὸν Καββαδία. Ὁ Σβορῶνος συνδεόταν μὲ πρόσωπα τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὁ πόλεμος ἄρχισε ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες.

Οἱ Ἔφοροι δὲν ἔμειναν ἄπρακτοι. Κινήθηκαν ὁμαδικὰ γιὰ νὰ τὸν ἐκθρονίσουν, μὲ παραστάσεις στὴν κυβέρνηση καὶ ὑπομνήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὑποδείκνυαν τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν γιὰ νὰ ὀργανωθεῖ ἡ Ὑπηρεσία. Συστήθηκε ἐπιτροπὴ ἀπὸ Ἐφόρους καὶ παρουσιάστηκε στὸν ὑπουργὸ Παιδείας Παναγιώτη Ζαΐμη[1]:

> «Ἐν τῷ μεταξὺ μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ διαπρεπεῖς ἀρχαιολόγους μας παρουσιάσθη εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς Παιδείας κ. Ζαΐμην καὶ ὑπέβαλεν

1. *Παναθήναια* Ι', Ὀκτ. 1909, 123.

ὑπόμνημα, ὅπου προτείνεται κατάργησις τῆς θέσεως τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, σύστασις Ἀνωτάτου Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ διαίρεσις τοῦ Κράτους εἰς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας, αὐτὰ δὲ ὅλα μὲ λεπτομερείας τεινούσας πρὸς βελτίωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Οἱ παρουσιασθέντες παρέστησαν εἰς τὸν ὑπουργὸν ὅτι μὲ τὰς προτεινομένας μεταρρυθμίσεις ὄχι μόνον δὲν θίγονται αἱ ξέναι ἀρχαιολογικαὶ σχολαί, ἀλλὰ τοὐναντίον μεγάλαι εὐκολίαι παρέχονται εἰς αὐτὰς δι' ἀνασκαφὰς καὶ μελέτας εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

– Διότι, πρέπει νὰ τὸ εἴπωμεν, οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ἔδειξαν ἀρκετὴν δυσαρέσκειαν διὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ κ. Καββαδία καὶ παρεξήγησαν σχετικά τινα δημοσιεύματα τοῦ καθημερινοῦ τύπου. – Ὁ κ. Ζαΐμης ὑπεσχέθη εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους τὴν ὑποβολὴν σχετικοῦ νομοσχεδίου εἰς τὴν Βουλήν».

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1909 συσπείρωσε τοὺς Ἐφόρους, ποὺ αἰσθάνθηκαν ἀρκετὰ δυνατοὶ γιὰ νὰ ἱδρύσουν ἐπιστημονικὸ σύλλογο[2]:

«Τὸ πρῶτον τοῦτο εὐχάριστον ἠκολούθησε καὶ δεύτερον: ἡ σύμπηξις «Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων», τοῦ ὁποίου κύριος σκοπὸς εἶναι «ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἀνύψωσις τοῦ γοήτρου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, ἡ ἔντονος καὶ πιστὴ ὑπεράσπισις τῶν ἀρχαιολογικῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ταραχθέντων ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς ἀρχαίας εὐθείας ὁδοῦ τῆς ἐν συναδελφικῇ εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ συνεργασίας». Μέλη τοῦ Συνδέσμου δύναται νὰ γείνουν πάντες οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἢ φιλάρχαιοι πολῖται, ἀφοῦ ἐγκριθῇ ἡ ἐκλογή των ὡς μελῶν ὑπὸ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Συνδέσμου ἔγεινε μὲ τὴν δημοσίευσιν μιᾶς ὅσον ἐντόνου τόσον καὶ πειστικῆς, δι' ἀκριβολόγου παρατάξεως γεγονότων, δηλώσεώς του, ὅπου μετὰ παρρησίας ξεκαθαρίζεται ἡ παρεξήγησις μὲ τὰς ξένας ἀρχαιολογικὰς σχολὰς καὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀθανασίαν αἱ λεπτομέρειαι τῆς δράσεως τοῦ τέως Γενικοῦ Ἐφόρου, – δράσεως συστηματικῶς παρεμποδιζούσης πᾶσαν ἐργασίαν καὶ ἀνασκαφὴν ὑπὸ Ἕλληνος ἀρχαιολόγου».

---

2. Αὐτόθι.

Παρὰ τὶς ἐπαγγελίες ὅμως καὶ τὰ σχέδια γιὰ τὸ μέλλον, ὁ Σύνδεσμος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε καμία δράση καὶ δὲν μνημονεύεται στὰ κατόπιν χρόνια, παρ' ὅτι οἱ ἱδρυτές του τὸν ἤθελαν νὰ ἔχει ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ εἴδηση στὸν περιοδικὸ Τύπο[3], σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Σβορῶνος θὰ ἔκανε ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις στὶς συνεδριάσεις του.

Μεγάλο ἦταν τὸ πλῆγμα ποὺ δέχτηκε ὁ Καββαδίας μὲ κύριο ἄρθρο τῆς προσκείμενης στὴν Ἐπανάσταση ἐφημερίδος *Χρόνος* τῆς 9 Νοεμβρίου 1909, μὲ τὸ ὁποῖο κατηγορήθηκε γιὰ τὴν ὅλη πολιτεία του στὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἑταιρεία. Τὴν ἑπομένη παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ Γραμματεία τῆς Ἑταιρείας καὶ σὲ λίγες μέρες ἐξαναγκάστηκε σὲ ἀποδημία ὡς «ἐπικίνδυνος ἀντιδραστικὸς» γιὰ τὸν Στρατιωτικὸ Σύνδεσμο. Στὴν Ἑταιρεία ἀντικαταστάθηκε γιὰ λίγες μέρες ἀπὸ τὸν Γ. Παπαβασιλείου καὶ κατόπιν ἀπὸ τὸν Χρῆστο Τσούντα μέχρι 15 Ἰανουαρίου 1912.

Οἱ δεσμοὶ τοῦ Καββαδία μὲ ὁρισμένη πολιτικὴ παράταξη ἦσαν τόσο ἰσχυροί, ὥστε κατόρθωσε τὸ 1912, στὶς 15 Ἰανουαρίου, νὰ ἐπανεκλεγεῖ Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας. Τὴν ἡγεσία τῆς Ὑπηρεσίας τὴν εἶχε χάσει ὁριστικά, ἔμεινε ὅμως ὡς Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας ἕως τὸ 1920[4].

ΝΕΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1909 ἔφερε μεγάλες μεταβολὲς στὴν Ὑπηρεσία. Ἡ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων τοῦ Κράτους καταργήθηκε. Μὲ τὸν νόμο ΓΨΚΑ΄ (3721) τῆς 19 Μαΐου 1910 ἱδρύθηκε, στὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας «Γραφεῖον Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας» καὶ ὁ Προϊστάμενός της εἶχε τὸν τίτλο τοῦ Τμηματάρχου. Ὑπῆρξε κάποια ἀνωμαλία στὴ διαδοχὴ τοῦ Καββαδία, γιατὶ ἡ ἀναπλήρωσή του δὲν ἔγινε ἀμέσως. Τὸ 1910 τοποθετήθηκε ὡς τμηματάρχης ὁ Γαβριὴλ Βυζαντινός, βοηθὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, ποὺ εἶχε διοριστεῖ στὴν Ὑπηρεσία τὸ 1898, μὲ διαγωνισμό. Μέσα στὸν ἴδιο χρόνο ὅμως, στὶς 24 Νοεμβρίου, ὁ Βυζαν-

---

3. *Παναθήναια* Ι΄, 31 Ἰαν. 1910, 237.

4. *Ἱστορία* 108-116, 122-124 καὶ **Ο Μέντωρ* 23, 1992, 173-180, ὅπου καὶ χαρακτηρισμὸς τοῦ Καββαδία.

τινὸς αὐτοκτόνησε. Ἡ ἀρχαιολογική του δράση δὲν φαίνεται πουθενά. Ἐπέβλεπε ἀνασκαφὲς στὴν Ἀθήνα, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων, εἶχε κάνει ἀνακοίνωση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Συνέδριο τοῦ 1905[5] καὶ εἶχε δημοσιεύσει[6] ὑμνητικὴ παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Καββαδία *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ*. Κατὰ τὴν πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς δίδασκε καὶ σὲ σχολεῖο τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης καὶ οἱ ἐντυπώσεις τῶν μαθητῶν του ἦσαν ἀγαθές[7].

Μὲ τὸν νόμο ΓΤϛΒ΄ (3392) τῆς 24 Ὀκτωβρίου 1909 «περὶ τῶν δαπανῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας» περικόπηκαν κατὰ τὸ ἕνα τρίτο οἱ εἰσπράξεις τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ Λαχεῖο ὑπὲρ τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων (ἀπὸ 300.000 δραχμῶν σὲ 200.000), καὶ συνάμα ὑποχρεώθηκε ἡ Ἑταιρεία νὰ δαπανᾶ ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις αὐτὲς καὶ ἀπὸ ἴδιους πόρους γιὰ ἀνασκαφές, ἀναστηλώσεις, οἰκοδομὴ μουσείων, πληρωμὴ φυλάκων, ἀπαλλοτριώσεις, ἀγορὰ ἀρχαίων, ἵδρυση μουσείου ἐκμαγείων, οἰκοδόμηση βυζαντινοῦ καὶ χριστιανικοῦ μουσείου.

Μὲ ἄλλον νόμο, τὸν ΓΨΛ΄ (3730) τῆς 31 Μαρτίου 1910 «περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους», ἱδρύεται στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἀρχαιολογικὸν Τμῆμα στὸ ὁποῖο ἀποσπᾶται ἕνας νομομηχανικὸς α΄ τάξεως γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις τῶν μνημείων καὶ τὴν οἰκοδομὴ καὶ συντήρηση τῶν μουσείων. Μὲ τὸν ἴδιο νόμο οἱ Ἔφοροι τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁρίζονται σὲ 15, διαιρεῖται ἡ Ἐπικράτεια σὲ ἑπτὰ ἀρχαιολογικὲς περιφέρειες καὶ σὲ κάθε μία ὑπηρετεῖ ἕνας Ἔφορος. Τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο μὲ τὸν βοηθὸ νομισματογνώμονα ἀποσπῶνται ἀπὸ τὴν Πρυτανεία τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὑπάγονται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου. Ἀκόμη καταργήθηκε ἡ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου.

Σπουδαία καινοτομία τοῦ νόμου ἦταν ἡ ἵδρυση «Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου», τὸ ὁποῖο ἀντικατέστησε τήν «Ἀρχαιολογικὴ Ἐπι-

5. σ. 199: Περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἱεροῖς ἀναθημάτων.

6. *Νεολόγος*, 26 Ἰαν. 1900.

7. Μαρίνου Σιγούρου, *Ὁ δρόμος τῆς ζωῆς* (Ἵδρυμα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν ἀρ. 10, Ἀθῆναι 2004) 105.

τροπὴ» τοῦ 1899[8], ἡ ὁποία πάλι εἶχε διαδεχθεῖ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ 1836.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο τοῦ 1910 εἶχε δέκα μέλη. Δύο καθηγητὲς τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου, Ἔφοροι τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Διευθυντὲς μουσείων τῆς Ἀθήνας, ὁ Τμηματάρχης τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος καὶ ὁ Νομικὸς Σύμβουλος τοῦ Ὑπουργείου. Οἱ ἁρμοδιότητες τοῦ Συμβουλίου ἦσαν περίπου ἐκεῖνες τοῦ σημερινοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, μὲ μία διαφορά. Ἡ γνώμη του ἦταν ὑποχρεωτικὴ γιὰ τὸν ὑπουργό. Εἶχε τὸ Συμβούλιο ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες καὶ ὄχι γνωμοδοτικές.

Σημαντικὸ γιὰ τὶς συνέπειές του ἦταν καὶ τὸ ΒΔ τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1910 «Περὶ κανονισμοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου», μὲ τὸ ὁποῖο ὁρίστηκε ὅτι οἱ ἀρχαιότητες ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἀττικὴ καὶ οἱ καλύτερες ποὺ βρίσκονταν στὶς ἐπαρχίες ἔπρεπε νὰ καταθέτονται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, «εἴτε πρὸς πλήρωσιν κενῶν ἐν ταῖς συλλογαῖς αὐτοῦ εἴτε καὶ διὰ τὸ πολύτιμον ἢ τὴν ἐξαιρετικὴν τῶν ἀρχαίων σημασίαν». Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ μορφὴ τῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου. Μετὰ τὸν πόλεμο μὲ τὴν αὔξηση τῶν μουσείων στὶς ἐπαρχίες καὶ τὴ συστηματικὴ ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας ἡ διάταξη αὐτὴ ἔπαψε νὰ ἐφαρμόζεται, καὶ τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου δὲν αὐξάνονται.

Ἄλλα νομοθετήματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν Ὑπηρεσία ἦσαν ὁ Ν. ΓΨΚΑ′ (3721) «Περὶ ὀργανώσεως τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως» καὶ ὁ Ν. ΓΨΚΘ′ (3729) «Περὶ ἱδρύσεως εἰδικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ταμείου».

Οι Εφοροι. Μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Σταματάκη (1885), ἐπὶ 56 χρόνια (1829-1885), εἶχαν ὑπηρετήσει λίγοι Ἔφοροι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοί (Μουστοξύδης, Καμπάνης, Weissenburg, Ross, Κοκκώνης, Λογιω-

8. ΒΔ τῆς 11 Αὐγούστου «Περὶ ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς» ΦΕΚ 179 τ. Α′/14 Αὐγ. 1899.

τατίδης), γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Μετὰ τὸν Σταματάκη, μὲ τὴν ὕπαρξη προσώπων ποὺ εἶχαν σπουδάσει εἰδικῶς ἀρχαιολογία, ἀλλάζει ἡ μορφὴ τῆς Ὑπηρεσίας. Οἱ δύο Δημητριάδαι, ὁ Ἀθανάσιος πρῶτος (1875-1878) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος μετά (1881-1887), ὑπηρέτησαν γιὰ μικρὸ διάστημα. Τὸν Καββαδία, ποὺ διορίστηκε τὸ 1879, ἀκολούθησαν οἱ Χρῆστος Τσούντας καὶ Δημήτριος Φίλιος (1883), Βασίλειος Λεονάρδος, Γεώργιος Λαμπάκης, Βαλέριος Στάης (1885), Παναγιώτης Καστριώτης (1887), Habbo Gerhard Lolling (1888), Ἰωάννης Σβορῶνος (1889), Ἀλέξανδρος Ἐμμ. Κοντολέων (1893), Δημήτριος Σταυρόπουλος, Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης, Ἀνδρέας Σκιᾶς (1895), Γεώργιος Σωτηριάδης (1896), Γαβριὴλ Βυζαντινός (1898), Ἰωσὴφ Χατζηδάκις, Στέφανος Ξανθουδίδης (1899). Οἱ δύο τελευταῖοι ἦσαν διορισμένοι στὴν αὐτόνομη Κρήτη (Κρητικὴ Πολιτεία) καὶ μετὰ τὴν ἕνωση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα μετατάχθηκαν στὴν Ὑπηρεσία.

Μέσα σὲ μιὰ εἰκοσαετία διορίστηκαν 18 Ἔφοροι, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν ἐξαίρετοι ὡς ἀνασκαφεῖς καὶ ὡς ἐπιστήμονες. Ἐκεῖνοι ἔκαναν τὶς μεγάλες ἀνασκαφὲς στὴν περιφέρεια τῆς Ἀττικῆς καὶ στὶς ἐπαρχίες. Ἕως τὰ χρόνια τοῦ Καββαδία γίνονταν καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ ἀνασκαφές, ἀλλὰ ὄχι συστηματικές.

Κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα διορίστηκαν ἐπίσης ἀρκετοὶ Ἔφοροι. Ἀνάμεσά τους πολλοὶ ἐξαίρετοι. Πρῶτος ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος (1904) καὶ ἀκολούθησαν τὸ 1908 οἱ Ἀδαμάντιος Ἀδαμαντίου, Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος, Δημήτριος Εὐαγγελίδης, Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος, Γεώργιος Οἰκονόμος, Θεμιστοκλῆς Καραχάλιος, Νικόλαος Παπαδάκις, Φρειδερῖκος Βερσάκης, Νικόλαος Κυπαρίσσης καὶ Νικόλαος Κοτζιᾶς. Τὸ 1909 εἶχε διοριστεῖ καὶ ὁ Δημοσθένης Πίππας ὡς Ἐπιμελητὴς β΄ τάξεως καὶ τὸ 1910 ὁμοίως ὁ Βασίλειος Θεοφανείδης στὴν Ἡγεμονία τῆς Σάμου, ὁ ὁποῖος τὸ 1912 μετατάχθηκε στὴν Ὑπηρεσία.

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Ἡ Ἐπανάσταση στοῦ Γουδῆ τὸ 1909 ἔγινε αἰτία ἀλλαγῆς στὸ τεχνικὸ μέρος τῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ γίνεται ἀνεξάρτητο. Μὲ τὸν νόμο 3827/18 Ἰουλίου 1911 ἱδρύεται

Γραφεῖον Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Προϊστάμενός του ὁρίζεται ὁ Νικόλαος Μπαλᾶνος. Τὸ Γραφεῖο αὐτὸ ἔχει ἁρμοδιότητα κάθε τεχνικῆς ἐπέμβασης στὰ μνημεῖα καὶ ἀναστήλωσής τους.

Σχεδὸν μιὰ δεκαετία ἀργότερα, μὲ τὸν νόμο 2447/ 24 Ἰουνίου 1920, ἱδρύεται Γραφεῖον Ἀναστηλώσεως καὶ Συντηρήσεως Ἀρχαίων Μνημείων μὲ Προϊστάμενο τὸν Ἀναστάσιο Κ. Ὀρλάνδο γιὰ τὰ μνημεῖα ὅλης τῆς Ἑλλάδος πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία παραμένει στὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Μπαλάνου, ἡ ἔκταση τῆς δράσης του ὅμως περιορίστηκε στὸν χῶρο τοῦ Βράχου. Στὴ δικαιοδοσία τοῦ Ὀρλάνδου περιλαμβανόταν καὶ ἡ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική, δηλαδὴ ἡ ἔγκριση τῶν σχεδίων τῶν νέων ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων, ἐκκλησιῶν, μοναστηριῶν. Τοῦτο θὰ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ναοδομίας στὴν Ἑλλάδα στὰ κατοπινὰ χρόνια.

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ. Μετὰ τὸν Παρθενώνα καὶ τὸ Ἐρέχθειο ὁ Μπαλᾶνος στρέφεται πρὸς τὰ Προπύλαια, στὰ ὁποῖα κάνει πλῆθος ἐπεμβάσεων καὶ ἀναστηλώσεων μὲ περισσότερο δυσμενεῖς συνέπειες ἀπ' ὅ,τι στὰ δύο ἄλλα μνημεῖα. Ἡ ἀναστήλωσή τους ἄρχισε τὸ 1909 καὶ διήρκεσε[9] μέχρι τοῦ 1917.

Τὸ ἀποτέλεσμα μπορεῖ νὰ ἦταν ὀπτικῶς εὐάρεστο, ὁ τρόπος ὅμως τῆς ἀναστήλωσης καὶ ἡ κακοποίηση τῶν ἀρχαίων μελῶν δείχνουν τὴν ἐργολαβικὴ ἀντίληψη ποὺ εἶχε γιὰ τὰ μνημεῖα. Τὸ πλέον παράδοξο εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς ἐποχῆς δὲν κατάλαβαν, ἢ δὲν ἔδωσαν σημασία, στὸν τρόπο τῆς ἀναστήλωσης καὶ στὰ μέσα ποὺ μεταχειρίστηκε ὁ Μπαλᾶνος. Ὅπως θὰ συμβεῖ πολὺ ἀργότερα μὲ τὶς ἀναστηλώσεις, ὁ ἀναστηλωτὴς αὐτονομήθηκε καλύπτοντας τὶς ἐνέργειές του μὲ γραφειοκρατικὲς διαδικασίες, πού, ὅπως καὶ σήμερα, ἔδιναν φαινομενικὴ νομιμότητα στὶς πράξεις του, στὴν ὁποία ἀρκοῦνταν οἱ πολλοὶ καί, κυρίως, ἡ κοινὴ γνώμη. Ἡ κατάφασή της δικαιώνει ὁτιδήποτε.

---

9. *ΠΑΕ* 1909, 60, 113-116 πίν. Α'-Β', Μπαλᾶνος ὅ.π. 23-33.

1911-1913. Ο Βασιλειος Λεοναρδος τμηματαρχης της Υπηρεσιας. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Καββαδία ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τῆς ἀφαίρεσε τὴ μοναρχικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἡγεσίας της, ποὺ ἦταν καὶ ὁ κύριος λόγος τῆς ἀντίδρασης τῶν Ἐφόρων κατὰ τοῦ Προϊσταμένου τους. Ἀλλὰ καὶ οἱ συνθῆκες, ὑπηρεσιακὲς καὶ κοινωνικές, εἶχαν ἀλλάξει, καὶ μὲ τὴν κατάργηση τῆς θέσεως τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου καὶ τῆς Γενικῆς Ἐφορείας περιορίστηκαν καὶ οἱ δυνατότητες αὐτενεργείας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ἔγινε ἕνα Τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου.

Μετὰ τὴ σύντομη θητεία τοῦ ἄτυχου Γαβριὴλ Βυζαντινοῦ ὡς Τμηματάρχου, τὴ θέση τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας ἀνέλαβε ὁ Βασίλειος Λεονάρδος. Εἶχε ἕως τότε διακριθεῖ ὡς ἀνασκαφεὺς τοῦ Ἀμφιαρείου, τῆς Λυκοσούρας, ὡς ὁ μόνος Ἕλλην συστηματικὸς ἐπιγραφικός, ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου, διάδοχος τοῦ H.G. Lolling, ὡς συγγραφεὺς ἑνὸς πολὺ καλοῦ περὶ Ὀλυμπίας βιβλίου καὶ ὡς ἄκρατος καθαρολόγος.

Φαίνεται ὅτι ἡ τοποθέτησή του στὸ Ὑπουργεῖο δὲν ἔγινε ἀπὸ προσωπικὴ ἐπιθυμία ἀλλὰ μὲ ἐνέργειες τοῦ Ἐφόρου Δημ. Σταυρόπουλου, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἀποκλείσει ἄλλα πρόσωπα ποὺ δὲν συμπαθοῦσε[10], μὲ ΒΔ τῆς 9 Δεκεμβρίου 1910. Στὴ θέση τοῦ Τμηματάρχου ἔμεινε ἕως τὸ τέλος Μαΐου 1913. Μὲ αἴτησή του ξαναγύρισε στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο, ὅπου μποροῦσε νὰ προσφέρει περισσότερα.

Τὰ καθήκοντα τοῦ Τμηματάρχου ἀνέλαβε προσωρινῶς ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Μιχαὴλ Βολονάκης, ἕως τὶς 7 Μαΐου 1914, ποὺ διορίστηκε Τμηματάρχης ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης[11].

Μέχρι τοῦ διορισμοῦ τοῦ Κουρουνιώτη εἶχαν ἐκδοθεῖ ὁ Ν. 222 τῆς 7 Ἀπριλίου 1914 «περὶ ἐπεκτάσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν ἀρχαιολογικῶν μουσείων Κερκύρας, Ἀκροπόλεως καὶ Ὀλυμπίας» καὶ τὸ ΒΔ τῆς 5 Ἀπριλίου 1914 «περὶ τρόπου διαγωνισμοῦ κλπ. πρὸς πλήρωσιν θέσεων Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων». Μὲ αὐτὸ ὁρίζονταν τὰ προσόντα τῶν ὑποψηφίων καὶ τὰ μαθήματα στὰ ὁποῖα ἐξετάζονταν γραπτῶς: ἱστο-

10. *Βασίλειος Λεονάρδος (1857-1930), *Γορτυνιακὰ Δ'*, 2007, 100-101.

11. *ΑΔ* 1, 1915, Παράρτ. 1.

ρία τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, γραφικῆς, ἀγγειολογίας, νομισματικῆς, ἐπιγραφικῆς, δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίο τῶν ἀρχαίων καὶ τὴν ἰσχύουσα ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία. Πλὴν τοῦ τελευταίου μαθήματος, σὲ ὅλα τὰ ἄλλα διαγωνίστηκα καὶ ἐγὼ τὸ 1959.

1911. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ. Τὸ 1911 βρέθηκε τυχαῖα στὴν Κέρκυρα ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος μὲ τὸ πώρινο ἀέτωμα τῆς Γοργοῦς. Τὴν ἀνασκαφὴ ἀνέλαβε ὁ Ἔφορος Φρειδερῖκος Βερσάκης μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἑταιρείας. Πολὺ γρήγορα ἀποκαλύφθηκαν τὰ περισσότερα ἀετωματικὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ, συνέπεσε ὅμως τότε, τέλος Μαρτίου 1911, νὰ βρίσκεται στὸ νησὶ ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ἄρχισε νὰ ἀναμειγνύεται στὰ ζητήματά της, ἀνακοινώνοντας πρῶτα πρῶτα μὲ τηλεγραφήματά του στὸ Βερολίνο, τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, προσέφερε μάλιστα καὶ χρήματα γιὰ τὴ συνέχισή της, τὰ ὁποῖα δὲν ἔγιναν, εὐσχήμως, δεκτά. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως, ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὰ εὑρήματα, φαίνεται ὅτι εἶχε διαμορφώσει τὴν ἰδέα νὰ ἀναλάβει τὴν ἀνασκαφὴ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο. Κάλεσε στὴν Κέρκυρα γιὰ συμβουλὲς τὸν W. Dörpfeld, ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Ὀλυμπία. Ὁ Dörpfeld εἶχε ἤδη ἐκφρασθεῖ δυσμενῶς γιὰ δημοσιεύσεις τοῦ Βερσάκη[12] καὶ ὑπῆρχε μεταξύ τους ἐχθρικὸ κλίμα. Ὁ Dörpfeld ἐπισκέφθηκε τὴν ἀνασκαφή, διέγνωσε τὴ σπουδαιότητά της καὶ ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὶς ἐξηγήσεις τοῦ ἀρχαιολόγου ἀποφάσισε νὰ ἀναλάβει τὴν ἀνασκαφὴ ὁ ἴδιος. Ἡ γερμανικὴ πρεσβεία στὴν Ἀθήνα ζήτησε τὴν ἄδεια, ἡ ὁποία δόθηκε ἀναρμοδίως ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Γεώργιο. Ἐπειδὴ ὁ πλήρης παραμερισμὸς τοῦ Βερσάκη θὰ δημιουργοῦσε δυσάρεστα σχόλια γιὰ τοὺς Γερμανούς, ὁρίστηκαν συνδιευθυντὲς τῆς ἀνασκαφῆς ὁ Βερσάκης καὶ ὁ Dörpfeld. Θεωρεῖται ὅτι ἡ παραχώρηση τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν Γεώργιο ὀφείλεται σὲ ὑποστήριξη τῆς Γερμανίας σὲ διαφορά μας μὲ τὴν Τουρκία.

Ἀναλαμβάνοντας ὁ αὐτοκράτωρ τὰ ἔξοδα τῆς ἀνασκαφῆς θεωροῦσε ὅτι εἶχε καὶ τὴ διεύθυνσή της, κάτι ἀντίθετο πρὸς τὸν νόμο. Οἱ

12. *AM* 36, 1911, 60 κέ.

Γερμανοὶ ὅμως θεωροῦσαν τὸν Βερσάκη νεαρό, ἀρχάριο καὶ ἄπειρο. Πληρώνει λοιπὸν ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ Dörpfeld τὰ ἔξοδα τῆς ἀνασκαφῆς, ἔχει τὸν Dörpfeld ὡς διευθυντή της, ὁ ὁποῖος φέρνει δικούς του ἐπιστάτες. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν σύγκρουση Βερσάκη καὶ Dörpfeld, καὶ ἀπομάκρυνση τοῦ Βερσάκη ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ μετάθεσή του στὴ Λακωνία. Τὴ θέση του στὴν Κέρκυρα πῆρε ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος, ὁ ὁποῖος συμμορφώθηκε πρὸς τὶς βασιλικὲς καὶ αὐτοκρατορικὲς ἐπιθυμίες. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε γερμανική, συνεχίστηκε λίγα χρόνια ἀκόμη καὶ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Πολὺ σύντομα μιὰ ἄλλη ἀνασκαφή, τοῦ Κεραμεικοῦ, θὰ περιέλθει καὶ αὐτὴ στοὺς Γερμανούς[13].

1913-1923. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ*. Τὸ βιβλίο εἶναι «σύνοψις πανεπιστημιακῶν μαθημάτων περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης» καὶ φέρει ἐμπρὸς ἔτος ἔκδοσης 1916, ἀλλὰ στὴν τελευταία σελίδα (816) ἐπαναλαμβάνει τὴ σελίδα τοῦ τίτλου μὲ χρονολογία 1916-1923. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ βιβλίο τυπωνόταν σιγὰ σιγὰ ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια.

Ἄτακτο καὶ ἄνισο, τὸ ἔργο αὐτὸ δείχνει τὴν ἀντίληψη τοῦ Καββαδία γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, τὴν τάση του γιὰ προβολὴ καὶ τὴν ἁπλοϊκότητα τῆς διδασκαλίας του. Τυπώθηκε χωρὶς ἀρχικὸ σχέδιο καὶ μέθοδο, καὶ στὶς σελίδες του εἶναι φανερὰ τὰ στάδια τῆς σύνταξής του. Ὅσο γνωρίζω, δὲν ἄσκησε καμία ἐπίδραση στοὺς φοιτητὲς καὶ δὲν διατηρήθηκε ἡ ἀνάμνησή του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἀντίστοιχο ἔργο τοῦ Τσούντα.

Ὁ Καββαδίας εἶχε δημοσιεύσει καὶ *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας*, ὅταν ἦταν ἀκόμη ὑφηγητής[14].

---

13. Τὴν ὅλη ὑπόθεση τῆς Κέρκυρας πραγματεύεται ἐκτενῶς καὶ πλήρως ὁ Θανάσης Καλπαξῆς, *Ἀρχαιολογία καὶ Πολιτική*, II. *Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος* (Κέρκυρα 1911, Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1993). Διοικητικὲς διευκρινήσεις βλ. **Ο Μέντωρ* 26, 1993, 118-123.

14. (ἐν Ἀθήναις 1884) σελ. 351, μικροῦ σχήματος.

1914-1920. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ. Ἐντελῶς ἀντίθετος χαρακτήρας ἀπὸ τὸν Β. Λεονάρδο ἦταν ὁ Κ. Κουρουνιώτης· δραστήριος καὶ συνδεδεμένος μὲ τὰ πολιτικὰ πρόσωπα. Ὑπηρέτησε ὡς Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας δύο φορές, τὴν πρώτη (1914-1920) ἐπὶ ἕξι χρόνια καὶ τὴ δεύτερη (1925-1933) ἐπὶ ὀκτώ.

Κατὰ τὶς δύο περιόδους ποὺ διηύθυνε τὴν Ὑπηρεσία ἐκδόθηκαν πολλὰ νομοθετήματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν σημαντικά, ὅπως τὸ ΒΔ τῆς 31 Ἰουλίου 1914 «Περὶ ἐκδόσεως Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου». Εἴδαμε ὅτι τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* τοῦ Καββαδία[15], παρὰ τὴν ἐξαίρετη χρησιμότητά του, διεκόπη ἡ ἔκδοση χωρὶς φανερὸ λόγο, καὶ ἡ Ὑπηρεσία γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἔπαψε νὰ γνωστοποιεῖ τὶς ἀνασκαφές της καὶ τὰ εὑρήματα. Ἔπρεπε νὰ ἀνατρέχει κανεὶς στὸν ἡμερήσιο Τύπο γιὰ νὰ πληροφορεῖται τὴ δραστηριότητά της. Τὸ νέο *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* θεωρήθηκε «τρόπον τινὰ συνέχεια τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων», κατὰ τὸ σχῆμα ὅμως καὶ τὴν οἰκονομία τῆς ὕλης ἦταν μίμηση τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*. Κατὰ τὸ ΒΔ θὰ ἐκδιδόταν σὲ τέσσερα τριμηνιαῖα τεύχη καὶ θὰ περιεῖχε, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκθέσεις καὶ μελέτες τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων, καὶ ὅλη τὴ δραστηριότητα τῆς Ὑπηρεσίας, ὡς καὶ καταλόγους τῶν νέων προσκτημάτων τῶν μουσείων.

Κατὰ τὸ 1914 ἐκδόθηκαν καὶ ἄλλα νομοθετικὰ κείμενα. Σημαντικὸς ἦταν ὁ Ν. 401 «Περὶ ἱδρύσεως Βυζαντινοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Μουσείου», ποὺ ἀποτελοῦσε ἕναν μεγάλο σταθμὸ γιὰ τὴ συλλογή, φύλαξη καὶ μελέτη τῶν ἀρχαίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὅπως ἐπίσης πολὺ σημαντικὸς ἦταν ὁ Ν. 491 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων», τὸν ὁποῖο ὁ Χρῆστος Καροῦζος[16] χαρακτήρισε ὡς «τροποποίηση, πολὺ ἐπιπόλαιη καὶ ἀσυλλόγιστη, ἑνὸς εἰδικοῦ ἄρθρου τοῦ αὐστηροῦ νόμου ΒΧΜϚ′ τοῦ 1899». Ὁ Καροῦζος ἐννοεῖ[17] τὸ ἄρθρο 24 τοῦ Ν. ΒΧΜϚ′, στὸ ὁποῖο ὁρίζεται

15. Α′ (1885), Δ′-Η′(1888-1892).
16. *Μικρὰ Κείμενα* (Ἀθῆναι 1995) 241.
17. Αὐτόθι 242.

ὅτι «ἀρχαῖα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους, ἅτινα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν συνεδρίᾳ αὐτῆς ἤθελε κηρύξει παμψηφεὶ περιττὰ διὰ τὰ Μουσεῖα, δύνανται ν' ἀνταλλάσωνται ἀποφάσει τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πρὸς ξένα Μουσεῖα καὶ ἐπιστημονικὰ καθιδρύματα οἱασδήποτε ἐθνικότητος».

Τὸ θέμα πωλήσεως ἢ ἀχρήστων ἀρχαίων μᾶς ἀπασχολεῖ ἕως σήμερα μὲ περιοδικὴ κανονικότητα, τὶς περισσότερες φορὲς ἐξαιτίας ἀρχαιολόγων ποὺ δὲν ἔχουν κατορθώσει νὰ σχηματίσουν ἄρτια εἰκόνα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ σημασία τῶν μνημείων. Ὁπωσδήποτε τὸ θέμα τῶν ἀχρήστων ἀρχαίων θὰ ἐπανέλθει σὲ λίγα χρόνια μὲ τὸ ΒΔ τῆς 13 Μαΐου 1919 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων». (Βλ. τὰ τοῦ 1998).

Στὴ συστηματικότερη διάρθρωση καὶ λειτουργία τῆς Ὑπηρεσίας ἀφοροῦσε τὸ ΒΔ τῆς 9 Φεβρουαρίου 1915 «Περὶ τοῦ τρόπου διαγωνισμοῦ τῶν Ἐφόρων τῶν χριστιανικῶν, μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων μνημείων καὶ ἀρχαιοτήτων». Τὸ διάταγμα βασιζόταν στὸν Ν. 479 «Περὶ τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν εἰς τὸν νόμον ΓΨΛ' «Περὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους», μὲ τὸν ὁποῖο (ἄρθρο 2) ἐπιτρεπόταν ὁ διορισμὸς ὡς Ἐφόρων χριστιανικῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ πτυχιοῦχων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Πολὺ γρήγορα ἔγινε διαγωνισμὸς καὶ διορίστηκε ὡς Ἔφορος Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ Γεώργιος Σωτηρίου, πτυχιοῦχος τῆς Θεολογίας.

Σημαντικὴ ὀργανωτικὴ καινοτομία εἰσήγαγε τὸ ΒΔ τῆς 20 Φεβρουαρίου 1915 «Περὶ διαγωνισμοῦ Ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων α' τάξεως». Ἕως τότε οἱ ἐπιστημονικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Ὑπηρεσίας διορίζονταν ὡς Ἔφοροι. Τώρα δημιουργεῖται μία νέα κατηγορία, τῶν Ἐπιμελητῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι ὑφιστάμενοι τῶν Ἐφόρων. Γιὰ νὰ διορισθοῦν ἔπρεπε νὰ εἶναι πτυχιοῦχοι τῆς φιλολογίας ἢ τελειοδίδακτοι καὶ νὰ ἐπιτύχουν σὲ εἰδικὸ διαγωνισμό. Ἄλλη καινοτομία ἦταν ἡ ἵδρυση κατηγορίας Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων β' τάξεως, τῶν ὁποίων τὰ προσόντα ἦταν ἀπολυτήριο γυμνασίου ἢ ἄλλης ἰσότιμης σχολῆς.

Ὁ Νικόλαος Γιαννόπουλος εἶχε λάβει μέρος στὸν διαγωνισμὸ τῆς 15 Ἰανουαρίου 1918 καὶ εἶχε πετύχει[18].

Μὲ ΒΔ τῆς 20 Φεβρουαρίου 1915 «Περὶ διαιρέσεως τῆς Ἐπικρατείας εἰς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας» τροποποιήθηκε ἡ ἀρχαιολογικὴ διαίρεση τῆς χώρας, ποὺ εἶχε θεσπιστεῖ μὲ τὸν Ν. ΓΨΛ΄ (3730) καὶ ποὺ ὅριζε ἑπτὰ ἀρχαιολογικὲς περιφέρειες. Τώρα ἔγιναν 12, γιατὶ εἶχαν ἑνωθεῖ μὲ τὴν Ἑλλάδα οἱ νέες χῶρες Μακεδονία, Κρήτη, νησιὰ τοῦ Αἰγαίου[19].

Τὸ 1915 ἦταν πλούσιο σὲ νομοθετικὴ δραστηριότητα. Μὲ τὸ ΒΔ τῆς 18 Μαρτίου 1915 «Περὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἰσχύος τῶν ἀρχαιολογικῶν νόμων εἰς τὰς Νέας Χώρας» ἐφαρμοζόταν πλέον ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία σὲ περιοχὲς ποὺ εἶχαν μακρότατη παράδοση ἀρχαιοκαπηλίας. Σ' αὐτὲς τοποθετήθηκαν ὡς Ἔφοροι στὴ Μακεδονία ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, στὴν Κνωσὸ καὶ τὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου ὁ Ἰωσὴφ Χατζιδάκις, ὁ Στέφανος Ξανθουδίδης στὴν ὑπόλοιπη Κρήτη, καὶ οἱ δύο μὲ ἕδρα τὸ Ἡράκλειο, καὶ στὴ Σάμο ὁ Δημήτριος Εὐαγγελίδης γιὰ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

Ἀπὸ χρόνια ἡ Ὑπηρεσία θεράπευε ἀνάγκες σὲ προσωπικὸ μὲ προσλήψεις βοηθητικῶν ὑπαλλήλων. Τὸ 1907 ὑπηρετοῦσε στὴν Ἀκρόπολη «βοηθὸς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων», μὲ διοικητικὰ κυρίως καθήκοντα. Ὁ βοηθὸς αὐτὸς ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Ἐμμ. Κοντολέων[20], ὁ ὁποῖος μὲ ΒΔ τῆς 21 Ἰανουαρίου 1914 διορίστηκε ὡς Ἐπιμελητὴς β΄ τάξεως στοὺς Δελφούς, ὅπου καὶ ἔμεινε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του[21].

Ὅμοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Βασιλείου Θεοφανείδη, ὁ ὁποῖος, διορισμένος ὡς «ἀρχαιολογικὸς ὑπάλληλος» στὴ Σάμο, μετατάχθηκε στοὺς Ἐπιμελητὲς β΄ τάξεως[22].

Τὰ νομοθετήματα τοῦ 1914 καὶ 1915 δὲν ἦσαν μόνον ὅσα μνημονεύτηκαν. Ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα. Ὅλα μαζὶ δίνουν τὴν εἰκόνα δραστη-

---

18. ΦΕΚ 9, τ. Β΄/26 Ἰαν. 1918.

19. *ΑΔ* 1, 1915, παράρτ. 7 σημ. 1, ὅπου καὶ οἱ τοποθετήσεις τῶν Ἐφόρων.

20. ΥΠ 16553, 10 Ὀκτ. 1907 (ΦΕΚ 197, 12 Ὀκτ. 1907).

21. ΦΕΚ 23, τ. Β΄/27 Ἰαν. 1915.

22. ΦΕΚ 75, τ. Β΄/30 Μαρτ. 1915.

ριότητας καὶ προσπάθειας ὀργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει πολλὰ νέα προβλήματα καὶ ἀνάγκες, κυρίως στὶς νέες χῶρες.

Η ΝΕΑ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. ΤΟ *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ*. Ὁ νέος Ὀργανισμὸς μὲ τὴ διαίρεση τῆς χώρας σὲ νέες ἀρχαιολογικὲς περιφέρειες, ἡ τοποθέτηση Ἐφόρων σ' αὐτές[23], οἱ κανονισμοὶ τῶν διαγωνισμῶν Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν α΄ καὶ β΄ τάξεως καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* ἔδωσαν νέα μορφὴ στὴν Ὑπηρεσία. Τοῦτο φαίνεται πρῶτα πρῶτα στὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον*, ποὺ ξεκίνησε τὴν πορεία του μὲ τοὺς καλύτερους οἰωνούς. Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ 1915 δημοσιεύτηκαν μελέτες τῶν Βερσάκη, Κουρουνιώτη, Λεονάρδου, Ὀρλάνδου, Παπαδάκι, Ρωμαίου, Στάη καὶ Τσούντα. Καὶ ὁ δεύτερος περιεῖχε τῶν Ξανθουδίδη, Σ. Πελεκίδη, Σωτηρίου, Ἰ. Χατζηδάκι, Σβορώνου καὶ πάλι τοῦ Βερσάκη, Ὀρλάνδου, Ρωμαίου, Κουρουνιώτη, Παπαδάκι. Ὅλες οἱ μελέτες ἦσαν σημαντικὲς καὶ προσέθεσαν στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη. Ἐξ ἴσου σημαντικὸ ὅμως ἦταν, καὶ εἶναι, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ περιοδικοῦ, τὸ *Παράρτημα*, ὅπου δημοσιεύονταν ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ κατάλογοι τῶν εὑρημάτων τῆς χρονιᾶς. Εἶναι γραμμένες μὲ νέο πνεῦμα, ὡς μελέτες καὶ ὄχι συνοπτικὲς ὅπως συνέβαινε στὰ *ΠΑΕ*. Ὁ τόμος 3 (1917, 503 σελίδες) περιεῖχε μία μόνο μελέτη, τά «Θηβαϊκὰ» τοῦ Ἀντωνίου Κεραμόπουλλου, ὁ 4 (1918) πάλι μελέτες τῶν Ἐφόρων καὶ διεξοδικὲς ἐκθέσεις γιὰ ἀνασκαφὲς καὶ νέα εὑρήματα. Οἱ τόμοι 5 (1919) καὶ 6 (1920-21) ἔχουν λιγότερες σελίδες ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀλλὰ τὴν ἴδια οἰκονομία στὴν ὕλη. Ἡ αὐτονομία τῆς Ὑπηρεσίας γίνεται ἰσχυρότερη καὶ ἐκτείνεται καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ αὐτονομία ποὺ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἕως τότε ἀποτελοῦσε τὸν μοναδικὸ ἐκπρόσωπο τῆς Ἑλλάδος στὴν ἐπιστήμη. Ἡ σημασία τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* θὰ φανεῖ περισσότερο σὲ λίγα χρόνια, μὲ τὴ διακοπὴ τῆς ἔκδοσής του.

---

23. *ΑΔ* 1916, παράρτ. 1.

Ὁ σκοπός του ὁρίζεται στὴν προγραμματικὴ ἀγγελία τοῦ πρώτου τόμου, ποὺ μνημονεύει τοὺς λόγους τῆς ἔκδοσής του. Στὸ *ΑΔ* δημοσιεύονταν καὶ εἰδήσεις σχετικὲς μὲ τὴ νομοθετικὴ καὶ διοικητικὴ δραστηριότητα τῆς Ὑπηρεσίας: «Ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως, ἣν ἔλαβον αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, καὶ ἐν γένει αἱ ἀρχαιολογικαὶ πράξεις ἐν Ἑλλάδι, ἐθεωρήθη ἀναγκαία ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τούτου, ἡ ἔκδοσις ἰδίου περιοδικοῦ ὀργάνου ἐν ᾧ νὰ δημοσιεύωνται ἐκθέσεις περὶ τῶν παντὸς εἴδους ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὑπουργείου, καὶ εἰδήσεις ἐπίσημοι περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ξένων ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, ὡς καὶ περὶ παντὸς ἄλλου πράγματος ἀφορῶντος τὴν ἀρχαιολογίαν ἐν Ἑλλάδι».

Ἀπὸ τὴ νομοθετικὴ δραστηριότητα τῆς περιόδου πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ἡ ἔκδοση ΒΔ τῆς 13 Μαΐου 1919 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων», μὲ τὸ ὁποῖο κανονιζόταν ἡ διαδικασία τῆς πώλησης ἀρχαίων ποὺ πρόβλεπε ὁ Ν. 491 τοῦ 1914 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων». Προκαλεῖ ἀπορία ἡ ἐπιμονὴ στὸ θέμα αὐτό, ποὺ συναντᾶ πάντοτε τὴν ἀποδοκιμασία τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου.

Ἔργο τοῦ Κ. Κουρουνιώτη ἦταν ὁ μεγαλεπήβολος Ὀργανισμός, ποὺ ψηφίστηκε ὡς Ν. 2447 «Περὶ τροποποιήσεως τῶν νόμων ΓΨΛ΄ καὶ 479 «περὶ ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας». Γιὰ πρώτη φορὰ κανονίζονταν τὰ θέματα βαθμολογικῆς ἐξέλιξης τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν, τὰ προσόντα τους, οἱ ὑποχρεώσεις τους νὰ δημοσιεύουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους καὶ ὁριζόταν ὡς πειθαρχικὸ παράπτωμα ἡ παράλειψη ἐκτέλεσης τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν καθηκόντων, ποὺ περιλάμβαναν ἀκόμη ὑποχρέωση τῶν Ἐφόρων «νὰ κάμνωσι δέκα πέντε τουλάχιστον κατ᾽ ἔτος διαλέξεις ἐναλλὰξ ἐν τοῖς γυμνασίοις τῆς περιφερείας αὐτῶν περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχαιοτήτων ἰδίως καὶ περὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει» (ἄρθρο 3). Ὡς ὅριο ἀποχώρησης ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία εἶχε τεθεῖ τὸ 70ὸ ἔτος τῆς ἡλικίας. Μὲ τὸν ἴδιο νόμο κανονίζονταν τὰ ὑπηρεσιακὰ θέματα τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων, ὡς καὶ τοῦ τεχνικοῦ τμήματος τῶν μουσείων, κυρίως τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ. Ἀκόμη κανονίζονταν καὶ ὅσα ἀφοροῦσαν τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων. Δὲν παραλείπε-

ται στὸν νόμο (ἄρθρο 27) ἡ χορήγηση στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία «πρὸς τούτοις δραχμαὶ 50000 πρὸς συντήρησιν ἀρχαιολογικῆς σχολῆς ἐν Ρώμῃ, δραχμαὶ 50000 πρὸς συντήρησιν ἀρχαιολογικῆς σχολῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, δραχμαὶ 15000 ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀθήναις πρακτικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας».

Ἡ συνέλευση τῶν ἑταίρων τῆς Ἑταιρείας τῆς 1 Δεκεμβρίου 1919 εἶχε ψηφίσει προσθήκη στὸν Ὀργανισμό της, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ἱδρυθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ μὲ σκοπό «τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ δημοσίευσιν τῶν ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἱστορικῶν μνημείων καὶ πρὸς τούτοις τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν ἐπισκευήν, ὑποστήριξιν καὶ συντήρησιν τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἱστορίας». Ἡ προσθήκη αὐτὴ ἀπόκτησε νομοθετικὸ κύρος μὲ τὸ ΒΔ τῆς 31 Ἰανουαρίου 1920[24].

Φυσικὰ οἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πραγματοποίηση ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ μεγέθους, ποὺ προϋποθέτουν ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση καὶ προσωπικό. Εἰδικῶς γιὰ τὴ Σχολὴ τῆς Ρώμης οἱ προσπάθειες δὲν ἔλειψαν καὶ κατὰ τὶς ἑπόμενες δεκαετίες, πάντα χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἡ τελευταία πρέπει νὰ εἶναι τῆς κυβερνήσεως τοῦ 2004, ἔκανε καὶ κάποια τελετὴ στὴ Ρώμη, στὴν ὁποία εἶχε παραστεῖ καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Τέτοιου εἴδους ἐγχειρήματα ἀπαιτοῦν ἀνιδιοτελὲς ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ἐπιμονὴ καὶ συνέπεια, ἰδιότητες ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὰ πρόσωπα ποὺ κατὰ καιροὺς ἀναμειγνύονται στὸ θέμα τῆς Σχολῆς τῆς Ρώμης.

Η ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1920-1925. Τὸ ΒΔ τῆς 13 Μαΐου 1919 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων» ὑπογράφει ὁ βασιλιὰς Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος πέθανε στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1920. Ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1919 ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶχαν ἀποβιβασθεῖ στὴ Σμύρνη. Ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας, ποὺ ἔληξε μὲ τὴν Καταστροφὴ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1922.

---

24. ΦΕΚ 51/29 Φεβρ. 1920 τ. Α΄.

Ὁ Κουρουνιώτης ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας τὸ 1920, καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ Νικόλαος Κυπαρίσσης (1920-1922), πρόσωπο ἀμφιλεγόμενο, τοῦ ὁποίου ἡ πολιτεία μέχρι τῆς ἀποχώρησής του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τὸ 1942 παρουσιάζει πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα. Τὸν Κυπαρίσση διαδέχτηκε ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος (1922-1925).

Οἱ πολεμικὲς περιπέτειες τῆς Ἑλλάδος τῆς περιόδου 1919-1922 εἶχαν καὶ ἀρχαιολογικὲς συνέπειες. Τρεῖς ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους τῶν Ἀρχαιοτήτων, Κ. Κουρουνιώτης, Γ. Οἰκονόμος καὶ Γ. Σωτηρίου ἔκαναν ἀνασκαφὲς στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀποστολὴ καὶ τῶν τριῶν ἦταν πολλαπλή. Νὰ ἀποτρέψουν καταστροφὲς ἢ διαρπαγὲς ἀρχαιοτήτων, νὰ ὀργανώσουν ὑποτυπωδῶς Ὑπηρεσία καὶ νὰ κάνουν ἀνασκαφές. Τὰ καθήκοντα αὐτὰ πρῶτος ἀνέλαβε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1919 ὁ Γ. Οἰκονόμος, τὸν ὁποῖο διαδέχτηκε ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920 ὁ Κ. Κουρουνιώτης, μὲ βοηθοὺς τοὺς Ἐπιμελητὲς Νικόλαο Λάσκαρι καὶ Στρατῆ Παρασκευαΐδη. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀρχαιολόγοι «διῆλθον ὁλόκληρον τὴν γραμμὴν τῆς παρατάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ ἐπεσκέφθησαν πάντα σχεδὸν τὰ παρ' αὐτὴν κείμενα χωρία, ἀπὸ τοῦ Μαιάνδρου (Τσιβρὶλ-Ἰσικλῆ) δι' Οὐσάκ, Ἀφιὸν Καραϊσσάρ, Κιουταχιᾶς, Ἐσκῆ Σεῖρ, Προύσης, μέχρι τῶν Μουδανιῶν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου»[25].

Ὁ Γεώργιος Σωτηρίου ἐρεύνησε τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Ἔφεσο[26] καὶ ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος στὶς Κλαζομενές[27]. Κατὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία πολλὲς ἀρχαιότητες μεταφέρθηκαν στὴν Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Μηλιάδη στὸ ΕΛΙΑ μαθαίνουμε ὅτι ἡ Ὑπάτη Ἁρμοστεία τῆς Ἑλλάδος στὴ Σμύρνη ζήτησε ἀπὸ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1920 τὴν ἀπόσπαση Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων στὸ Μουσεῖο Περγάμου. Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο μὲ τὴν πράξη του ἀρ. 229 Μαΐου 1920 ἀπόσπασε γιὰ τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ τὸν Γιάννη Μηλιάδη

---

25. Κ. Κουρουνιώτη, Τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, *ΑΔ* 7, 1921-1922, Παράρτημα 1-6. Τὸ ἐδῶ ἀπόσπασμα σ. 3. Τὶς συστηματικὲς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔκανε ὁ Κουρουνιώτης δημοσιεύει στὸν ἴδιο τόμο τοῦ *ΑΔ*.

26. Αὐτόθι 89-226.

27. *Ἱστορία* 125-128.

καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὰ εἰδικὰ καθήκοντα νὰ ἀναλάβει «τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐν Περγάμῳ ἀρχαίων, ἀποσπώμενος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐν Σμύρνῃ ὑπάτης ἁρμοστείας τῆς Ἑλλάδος». Προϊστάμενος τοῦ Μηλιάδη ὁριζόταν ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, ποὺ βρισκόταν στὴ Σμύρνη. Ὅσο εἶναι γνωστό, ὁ Μηλιάδης δὲν πῆγε στὸ Πέργαμο, παρὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς διαταγῆς.

ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ. Πρωτοφανὴς ἦταν ἡ ἔκδοση τοῦ ΝΔ τῆς 9 Νοεμβρίου 1922 «Περὶ δανεισμοῦ τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀσίνης εὑρεθεισῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν ἐνεργοῦσαν τὰς ἀνασκαφὰς Σουηδικὴν ἐπιτροπήν». Ἐπιτρεπόταν στοὺς Σουηδοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ἀσίνης, νὰ πάρουν τὰ εὑρήματα τῆς πρώτης χρονιᾶς στὴ Σουηδία «πρὸς συγκόλλησιν, μελέτην καὶ δημοσίευσιν». Ἀναμφίβολα στὴ διευθέτηση αὐτὴ συνετέλεσε τὸ ὅτι Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀσίνης ἦταν ὁ διάδοχος τῆς Σουηδίας Gustaf, κατόπιν βασιλιάς (1950-1973).

ΤΟ *ΔΕΛΤΙΟΝ*. Τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* ἡ ἔκδοση συνεχίστηκε. Ὁ τόμος 7 τῶν ἐτῶν 1921-1922 περιέχει διεξοδικὲς ἐκθέσεις τοῦ Κ. Κουρουνιώτη καὶ τοῦ Γ. Σωτηρίου τῶν ἀνασκαφῶν τους στὴ Μ. Ἀσία καὶ μία μελέτη τοῦ Γ. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν του στὶς Κλαζομενὲς τὰ δημοσίευσε στὰ *ΠΑΕ*. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ μελέτες τοῦ τόμου ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν ὡς ἀνάτυπα ἀπὸ τὸ 1923, εὐθὺς μετὰ τὴν Καταστροφή, καὶ ὁ τόμος ὅλος τὸ 1924. Ἀκολούθησε τὸ 1925 ὁ τόμος 8 τοῦ 1923, ποὺ περιεῖχε μόνον μελέτες. Ἴσως ἡ ἔλλειψη τοῦ Παραρτήματος νὰ ὀφειλόταν στὶς περιστάσεις. Μεταξὺ τῶν συνεργατῶν ἦσαν καὶ οἱ νέοι Ἐπιμελητὲς Γ. Μηλιάδης, Χρ. Καροῦζος, Ν. Λάσκαρις, Σέμνη Παπασπυρίδη, Σπ. Μαρινᾶτος καὶ Σ. Πελεκίδης. Ὁ ἕνατος τόμος τῶν ἐτῶν 1924-1925 περιέχει τὸ Παράρτημα.

ΝΕΟΙ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κυβερνήσεων γιὰ τὸ δυνάμωμα τῆς Ὑπηρεσίας φαίνεται, κυρίως γιὰ τὰ παλαιότερα χρόνια, ἀπὸ τὸν διορισμὸ νέων ἀρχαιολόγων. Δύο μόλις χρόνια μετὰ τὶς

προσλήψεις τοῦ 1919 διορίστηκαν, μὲ νέο διαγωνισμό, τὸ 1921 ἡ Σέμνη Παπασπυρίδη, κατόπιν σύζυγος τοῦ Χρήστου Καρούζου, ἡ Εἰρήνη Βαρούχα, ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, ὁ Νικόλαος Λάσκαρις, ὁ ὁποῖος ὑπηρέτησε στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἔθεσε τέρμα στὴ ζωή του τὸ 1924, καὶ ἡ Ἑλένη Φίλτσου, ἡ κατόπιν σύζυγος τοῦ Νικολάου Παπαδάκι, ποὺ εὐθὺς σχεδὸν παραιτήθηκε. Τὸ 1922 διορίστηκε ὡς Ἐπιμελητὴς β΄ τάξεως ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος, γιὸς τοῦ Δημητρίου, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στὴν Ὑπηρεσία ἀπὸ τὸν προηγούμενο χρόνο 1921 ὡς φύλακας ἀρχαιοτήτων. Τὸ 1924 διορίστηκε ὁ Χαράλαμπος Μακαρόνας.

Ὁ διορισμὸς Ἐπιμελητῶν κατὰ τὸ 1919 ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν Ὑπηρεσία. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ διορίστηκαν ὑπῆρξαν λίγοι ποὺ ἐπέδρασαν στὴ διαμόρφωση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὡς πρὸς τὸ ὀργανωτικὸ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐπιστημονικό της μέρος. Ὁ Χρῆστος Καροῦζος, ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος καὶ ἡ Σέμνη Παπασπυρίδη εἶναι οἱ σημαντικότεροι. Οἱ τρεῖς πρῶτοι συμφοιτητὲς στὸ Πανεπιστήμιο ἄκουσαν τοὺς ἴδιους καθηγητὲς ἀλλὰ διαμόρφωσαν τρεῖς διαφορετικοὺς καὶ ἀντιθετικοὺς χαρακτῆρες. Ὁ Καροῦζος καὶ ὁ Μηλιάδης ἦσαν ἐξ ἀρχῆς πολὺ στενοὶ φίλοι καὶ εἶχαν τὶς ἴδιες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἰδέες. Ὁ Μαρινᾶτος δὲν συμπαθοῦσε τὸν Καροῦζο, κάτι τὸ ἀμοιβαῖο, ἐνῶ μὲ τὸν Μηλιάδη διατήρησε τὴν πρώτη δεκαετία γιὰ μεγάλο διάστημα θερμὴ ἀλληλογραφία γιὰ θέματα προσωπικὰ ὑπηρεσιακά. Καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν φιλοδοξίες γρήγορης ἐξέλιξης στὴν Ὑπηρεσία καὶ κατάληψης μεγάλων θέσεων. Τὸ πέτυχαν μὲ συνεχεῖς προσωπικὲς συγκρούσεις, στὶς ὁποῖες τὸ πολιτικὸ-κομματικὸ στοιχεῖο εἶχε σημασία. Ὁ Καροῦζος καὶ ὁ Μηλιάδης, δημοτικιστές, συνδέθηκαν μὲ τὸν Γληνὸ καὶ τὸν Δελμοῦζο, τὴ Φοιτητικὴ Συντροφιὰ καὶ τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο. Ὁ Μαρινᾶτος ἔμεινε μακριὰ ἀπὸ τὸν δημοτικισμὸ καὶ ἀρκετὰ νωρὶς ἀνέπτυξε σχέσεις μὲ τὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ. Οἱ μεγάλες συγκρούσεις ἄρχισαν στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 καὶ συνεχίστηκαν ἕως τὸ 1967.

1924. Ἀποπειρα περιφορας του Ερμου του Πραξιτελους. Τὸ 1924 προτάθηκε ἀπὸ τὸν Henri Morgenthau, ποὺ εἶχε διατελέσει πρε-

σβευτὴς τῶν ΗΠΑ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ περιφορὰ τοῦ Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλους στὴν Εὐρώπη καὶ τὶς ΗΠΑ γιὰ συλλογὴ χρημάτων, προκειμένου νὰ καλυφθεῖ τὸ προσφυγικὸ δάνειο:

«Μία πρότασις τοῦ κ. Μοργκεντάου ἐξηρέθισε καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ κ. Μοργκεντάου οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ προέτεινε πρὸς κάλυψιν τοῦ προσφυγικοῦ δανείου, νὰ προβῶμεν εἰς περιφορὰν τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους ἀνὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀμερικανικὰς μεγαλουπόλεις. Καὶ εἶπε: Οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ συμπατριῶται μου Ἀμερικανοί, θὰ ἐπλήρωναν ὅσα ὅσα διὰ νὰ θαυμάσουν τὸ ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, τὸ ὑπέροχον αὐτὸ μνημεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐκ τοῦ ἀντιτίμου τῶν εἰσιτηρίων θὰ ἐκέρδιζεν διπλάσια καὶ τριπλάσια ἀπὸ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ζητεῖ νὰ λάβῃ διὰ τοῦ προσφυγικοῦ δανείου - - -. Ὁ πρωθυπουργὸς κ. Παπαναστασίου ὡς φαίνεται εἶχε ὑποσχεθῆ εἰς τὸν κ. Μοργκεντάου ἀποδοχὴν τῆς προτάσεώς του. Τοῦτο ἐδήλωσε σαφῶς ὁ κ. Μοργκεντάου εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Λυμπερόπουλος εἶπε πρὸ ἡμερῶν εἰς τοὺς ἐρωτήσαντας αὐτὸν δημοσιογράφους ὅτι δὲν ἀποκρούει τὴν περιφορὰν τοῦ Ἑρμοῦ, ἀρκεῖ νὰ μὴ γίνῃ πρὸς συλλογὴν χρημάτων ἀλλ' ἵνα θαυμασθῇ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη»[28].

28. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Μαΐου 1924.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ (1925-1933). Ἡ ἐπάνοδος στὴ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κ. Κουρουνιώτη ἔγινε σὲ νέες πολιτικὲς συνθῆκες. Στὶς 19 Δεκεμβρίου 1923 ὁ βασιλιὰς Γεώργιος εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, στὶς 25 Μαρτίου 1924 ἡ Ἐθνοσυνέλευση κήρυσσε ἔκπτωτη τὴ δυναστεία καὶ ἐγκαθίδρυε τὴν ἀβασίλευτη δημοκρατία. Νέοι πολιτικοὶ παράγοντες ὅμως, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰσχυρότερος, προσωρινῶς, ἦταν ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος Πάγκαλος, ὁδήγησαν στὶς 5 Ἰουνίου 1925 στὴν ἐπιβολὴ ἀπὸ αὐτὸν δικτατορίας.

Πολὺ γρήγορα ἐκδόθηκε τὸ ΝΔ τῆς 10 Μαρτίου 1926 «Περὶ καταργήσεως θέσεων Βυζαντινοῦ Χριστιανικοῦ Μουσείου, Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κλπ.», μὲ τὸ ὁποῖο καταργοῦνταν ὄχι μόνο θέσεις τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἀλλὰ μειωνόταν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπιμελητῶν καὶ τῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων α΄ καὶ β΄ τάξεως, καὶ ἐλαττωνόταν ὁ μισθὸς τῶν φυλάκων γ΄ τάξεως, καταργοῦνταν ἀκόμη θέσεις τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ τῶν μουσείων καὶ ὁριζόταν μὲ διάταγμα ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Ἐφόρων τῶν Ἀρχαιοτήτων, οἱ ὁποῖοι θὰ μποροῦσαν μετὰ τὴν ἀποχώρησή τους νὰ συνεχίσουν ἀνασκαφὴ ποὺ εἶχαν ἀρχίσει ὡς Ἔφοροι. Εἴκοσι μέρες ἀργότερα μὲ συντακτικὴ ἀπόφαση ὁρίστηκε ἡ ἐγκατάσταση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου στὸ σημερινό του μέγαρο, τῆς δουκίσσης τῆς Πλακεντίας.

Συνεχίζοντας οἱ Σουηδοὶ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀσίνης ζήτησαν καὶ πάλι νὰ πάρουν τὰ εὑρήματά τους στὴ Σουηδία. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐκδόθηκε τὸ ΝΔ τῆς 26 Ἀπριλίου 1926 «Περὶ τῶν ἐν Ἀσίνῃ ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων ὑπὸ τῆς ἐνεργούσης τὰς ἐκεῖ ἀνασκαφὰς Ἐπιτροπῆς ἐκ Σουηδῶν», μὲ τὸ ὁποῖο δινόταν καὶ πάλι ἡ ἄδεια στοὺς Σουηδοὺς ἀνασκαφεῖς νὰ μεταφέρουν στὴ Σουηδία «πρὸς συγκόλλησιν, μελέτην καὶ δημοσίευσιν - - - τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τού-

των, ὅσα ἔγιναν μετὰ τὸ ἔτος 1922 μέχρι σήμερον, ὡς καὶ ὅσα θέλουσι ἀνακαλυφθῇ κατὰ τὸ ἔτος 1926». Ἐξαιροῦνταν ἀπὸ τὴ μεταφορὰ μόνον τά «μικρὰ πολύτιμα ἀρχαῖα, οἷον ἔγγλυφοι λίθοι, δακτυλιόλιθοι, δακτύλιοι». Τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστραφοῦν στὴν Ἑλλάδα σὲ μία τριετία ἀπὸ τὴ μεταφορά τους στὴ Σουηδία, συντηρημένα πλήρως. Τοῦτο δὲν ἔγινε· ἀντιθέτως οἱ Σουηδοὶ ζήτησαν νὰ κρατήσουν μονίμως στὴ Σουηδία ἕνα μέρος τῶν εὑρημάτων γιὰ τὴ σπουδή τους στὰ πανεπιστήμια. Μάλιστα ὁ Dr. Frödin[1] σὲ συνέντευξή του σὲ σουηδικὴ ἐφημερίδα ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε ὑποσχεθεῖ στὴ Σουηδία τὴ διανομὴ τῶν εὑρημάτων τῆς Ἀσίνης σὲ δύο ἴσα μέρη[2].

Ὅπως εἶναι γνωστὸ πλέον, «ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τοῦ διαδόχου τῆς Σουηδίας, τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὶς κατοικίες τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1926 προσφέρθηκε [!] στοὺς ἀνασκαφεῖς καὶ μεταφέρθηκε στὴν Οὐψάλα, ὅπου φυλάσσεται σήμερα στὸ Πανεπιστήμιο»[3].

Ἡ τάση τοῦ Κουρουνιώτη γιὰ συστηματοποίηση τῶν πραγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔλειπε ἡ προσπάθεια ἐπιβολῆς προσωπικῶν ἀπόψεων, φαίνεται στὸ ΝΔ τῆς 12 Ἰουνίου 1926 «Περὶ προσθηκῶν εἰς τοὺς περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας νόμους». Μετὰ τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα, ποὺ ἀφοροῦν τὰ εἰσιτήρια τῶν μουσείων καὶ τὶς μισθώσεις γιὰ καλλιέργεια ἀρχαιολογικῶν χώρων, στὰ ἑπόμενα ὁρίζει τὰ πρόσωπα, φυσικὰ καὶ νομικά, ποὺ ἔχουν δικαίωμα νὰ διενεργοῦν ἀνασκαφές: οἱ Ἔφοροι ἢ οἱ Ἐπιμελητὲς α΄ τάξεως κατὰ τὶς ὁδηγίες τῶν προϊσταμένων τους Ἐφόρων, οἱ καθηγητὲς πρώην Ἔφοροι, ὁ Διευθυντὴς Ἀναστηλώσεως, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ οἱ Ξένες Σχολές. Ἀκόμη ὁρίζει ὅτι ἡ Ἑταιρεία καὶ οἱ

1. Otto Frödin, διευθυντὴς τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀσίνης. Οἱ Σουηδοὶ ἔσκαψαν στὴν Ἀσίνη τὰ ἔτη 1922, 1924, 1926 καὶ 1930. Γιὰ τὴν παραχώρηση στοὺς Σουηδοὺς καὶ ἄλλων εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς βλ. στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου τούτου.

2. Πληροφορία ἀπὸ ἀνυπόγραφη καὶ ἀχρονολόγητη δακτυλογραφημένη ἔκθεση, πιθανῶς τοῦ Κουρουνιώτη.

3. S. Dietz, *The Argolid at the transition to the Mycenaean Age. Studies in the chronology and cultural development in the Shaft Grave Period* (Copenhagen 1991) 37.

Ξένες Σχολὲς εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ ἀγοράζουν ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου τὴ γῆ ὅπου θὰ σκάψουν, ὅπως ἐπίσης νὰ δαπανήσουν γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἀρχαίων ποὺ θὰ βροῦν καὶ γιὰ τὴ φύλαξή τους, κινητῶν καὶ ἀκινήτων. Μὲ τὸ ἄρθρο 5 ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαγωγὴ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, πράγμα ποὺ εἶχε ἐπιτραπεῖ στοὺς Σουηδοὺς πρὶν ἀπὸ δύο μῆνες, πρὶν γίνει ἡ τελεία ἐξέτασή τους καὶ ἡ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν. Τότε μποροῦν νὰ χωρισθοῦν ὅσα νομίζονται ὡς ἄχρηστα γιὰ τὰ μουσεῖα τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐξαχθοῦν, δηλαδὴ νὰ πουληθοῦν στὸ Ἐξωτερικό.

Τὸ τελευταῖο ἀρ. 6 ἄρθρο τοῦ ΝΔ ἐπιτρέπει στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία νὰ πουλήσει τὸ σπίτι ποὺ τῆς εἶδε χαρίσει τὸ 1849, ὁ Κωνσταντῖνος Ἰωνίδης. Ἔτσι ἐκπληρώθηκε ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ὁ ὁποῖος προσπάθησε, μάταια, νὰ τὸ ἐκποιήσει μὲ τὴν ἔκδοση εἰδικοῦ λαχείου[4].

Στὶς 22 Αὐγούστου 1926 ὁ Γεώργιος Κονδύλης ἀνέτρεψε τὸν Πάγκαλο, ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης, ποὺ εἶχε παραιτηθεῖ στὶς 15 Μαρτίου, ἔγινε πάλι Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Μόλις στὶς 4 Δεκεμβρίου 1926 κατορθώθηκε νὰ σχηματισθεῖ κυβέρνηση συνεργασίας μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμη, ἡ ὁποία ἔμεινε στὴν ἐξουσία ἕως τὶς ἀρχὲς Ἰουλίου 1928.

Νέο νομοθέτημα τοῦ Κουρουνιώτη ἦταν τὸ ΠΔ τῆς 30 Δεκεμβρίου 1927 «Περὶ τρόπου ἐκτελέσεως ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν», μακρὸ συστηματικὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁρίζονταν μὲ λεπτομέρειες ὅσα ἀφοροῦσαν, κυρίως, τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Ξένων Σχολῶν. Τὸ διάταγμα ἦταν ὁπωσδήποτε ἀναγκαῖο γιὰ νὰ μὴ δημιουργοῦνται παρεξηγήσεις μεταξὺ Ὑπηρεσίας καὶ Ξένων Σχολῶν, ποὺ πάντοτε εἶχαν τὴν τάση νὰ ξεπερνοῦν ὁρισμένα ἄγραφα, ἕως τότε, ὅρια. Στὴν ἐφαρμογή του ὅμως πολλὲς φορὲς ὑπῆρξε δύσκολη ἢ καὶ ἀδύνατη ἡ ἐκπλήρωση ὅλων τῶν ὅρων του, γιατὶ ἡ Ὑπηρεσία δὲν διέθετε, ἰδιαίτερα τότε, οὔτε τὸ ἀναγκαῖο προσωπικὸ γιὰ τὴ συνεχῆ ἐπί-

4. *Ἱστορία* 35-36.

βλεψη τῶν ξένων ἀνασκαφῶν οὔτε τοὺς ἀναγκαίους χώρους γιὰ τὴν ἀσφαλῆ φύλαξη τῶν εὑρημάτων.

Ἀνεδαφικοὶ ἀκόμη ἦσαν οἱ ὅροι περὶ δημοσιεύσεως τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ δικαιώματος συνέχισης μιᾶς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία ἢ τὶς Ξένες Σχολές, ὅταν ὑπῆρχε πενταετὴς διακοπὴ τῆς διενεργείας της. Οἱ ἀνασκαφὲς ἐξαρτῶνται ἀπὸ δύο παράγοντες. Ἐκείνους ποὺ τὶς κάνουν καὶ τὰ χρηματικὰ μέσα ποὺ διαθέτουν. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ Ἕλληνες ἀνασκαφεῖς δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν μακρόπνοες, πολυετεῖς ἀνασκαφές.

Ἀπατηλὸς εἶναι ὁ τίτλος τοῦ Ν. 4823 «Περὶ ἀνεγέρσεως, ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως ἀρχαιολογικῶν Μουσείων» τῆς 5 Ἰουλίου 1930. Τὰ τρία πρῶτα ἄρθρα ἀφοροῦν τοὺς πόρους καὶ τὴ διαδικασία γιὰ ἐπισκευή, κατασκευὴ καὶ πρόσληψη τεχνικοῦ προσωπικοῦ γιὰ τὴν κατασκευὴ κλπ. μουσείων. Τὰ ὑπόλοιπα ἀφοροῦν τὸν τρόπο ἐπισκέψεως ὁμάδων τουριστῶν στὰ μουσεῖα, τὴν ἔκδοση ἀρχαιολογικοῦ γραμματοσήμου, τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς Ἑταιρείας νὰ ἐκδίδει εἰκονογραφημένα δελτάρια καὶ μικρὰ ἐκμαγεῖα, τὴν κατανομὴ πιστώσεων γιὰ ἐπιδόματα, δενδροφυτεύσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων, ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, ἀνασκαφές, σχεδίαση ἀρχαίων καὶ οἱαδήποτε ἄλλη ἀρχαιολογικὴ δαπάνη, γιὰ τὴν ὁποία δὲν προβλέπεται πίστωση στὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Τὸ ἄρθρο 11 ἀφορᾶ τὴ μετεκπαίδευση Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων στὸ Ἐξωτερικό, ἀκόμη καὶ Ἐφόρων «ὅσοι τυχὸν δὲν ἔχουσι ἤδη διατρίψει χάριν σπουδῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπὶ μίαν τριετίαν». Μικρὴ προσθήκη γίνεται μὲ τὸ ἄρθρο 6 στὸν νόμο 491/1914 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων», ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀφαιρεῖται ἡ φράση τῆς πρώτης παραγράφου «ἐξαιρουμένων τῶν νομισμάτων». Ὁ Σβορῶνος εἶχε πεθάνει τὸ 1922 καὶ δὲν ὑπῆρχε πλέον οὐσιαστικὴ ἀντίδραση, ὅπως τὸ 1914 ποὺ ἐκδόθηκε ὁ Ν. 491.

Καινοτομία τοῦ Ν. εἶναι (ἄρθρο 14) ἡ δημιουργία στὴ Θεσσαλονίκη Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς Ἐφόρους τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης μὲ ἔργο τὴ γνωμάτευση ἐπὶ θεμάτων ἀνασκαφῶν στὶς δύο αὐτὲς περιοχές, ποὺ θὰ γίνονταν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, τὴν Ὑπηρεσία, τὶς Ξένες Σχολὲς ἢ ἰδιῶτες, ὅπως ἀκόμη γιὰ ἀπαλλοτριώσεις καὶ διορισμὸ ἢ

ἀπόλυση φυλάκων ἀρχαιοτήτων. Εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια, χωρὶς ἐπιτυχία ἢ συνέχεια, ἀρχαιολογικῆς ἀποκέντρωσης τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλες ἐξ ἴσου ἄγονες.

Στὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ νόμου πρὸς τὴν Γερουσία περιγράφεται ἡ οἰκτρὴ κατάσταση τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου, ἡ κατάσταση ἐπίσης τῶν ἐπαρχιακῶν μουσείων. Σὲ ἀρκετὰ μέρη «αἱ ἀρχαιότητες εἶναι τελείως ἄστεγοι ἢ φυλάττονται ἐντὸς τρωγλῶν, τὰς ὁποίας κολακευόμεθα νὰ ὀνομάζωμεν ἀρχαιολογικὰς συλλογάς». Τὴν ἔκθεση ὑπογράφει ὁ ὑπουργὸς Γ. Παπανδρέου, ἀλλὰ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Κουρουνιώτη, ὁ ὁποῖος ἐκθέτει σύντομα τὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τῆς Ὑπηρεσίας ἀπό «τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα» ἕως τὶς μέρες του. Θεωρεῖ ὅτι «αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι, οἱ πόλεμοι ἐπέδρασαν κάκιστα καὶ ἐπέφεραν τὴν παραμέλησιν τῆς καλῆς διοικήσεως καὶ συντηρήσεως καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων». Ἰδιαιτέρως ἀσχολεῖται μὲ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, τοῦ ὁποίου «πολλαὶ αἴθουσαι - - ἐκ τῆς σωρεύσεως τῶν ἀρχαίων παρέχουσι τοιαύτην θέαν, ὥστε νὰ προτιμηθῇ νὰ κλεισθῶσιν αὗται καὶ νὰ μὴ εἶναι προσιταὶ εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ κοινοῦ».

Σὲ λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο ἐκδόθηκε ὁ Ν. 5046 τῆς 20 Ἰουνίου 1931 «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ νόμου 4823 περὶ ἀνεγέρσεως, ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως ἀρχαιολογικῶν Μουσείων», μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις, τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις τοῦ Ν. 4823 ποὺ ἀφοροῦσαν κυρίως οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ θέματα.

Οὐτοπικὸς ἦταν ὁ Ν. 5081 «Περὶ ἱδρύσεως Μουσείων Πόλεων» τῆς 6 Ἰουλίου 1931, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦσαν νά «συστηθοῦν εἰς τὰς ἕδρας νομῶν, δήμων ἢ καὶ κοινοτήτων ἱδρύματα πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως ἐπονομαζόμενα «Μουσεῖα Πόλεων». Τὰ μουσεῖα αὐτὰ θὰ διοικοῦνταν ἀπὸ συμβούλια ποὺ θὰ ἀπαρτίζονταν ἀπὸ πρόσωπα τοῦ τόπου: Νομάρχες, Δήμαρχοι, Γενικοὶ Ἐπιθεωρητὲς ΔΕ, Ἔφοροι Ἀρχαιοτήτων, Πρόεδροι Δικηγορικοῦ καὶ Ἰατρικοῦ Συλλόγου, ὁ Διευθυντὴς τῆς τοπικῆς ΕΤΕ καὶ φιλόμουσοι πολίτες. Παρόμοια μουσεῖα, «κατὰ δήμους - - κατ' ἐπαρχίας, - - κατὰ νομούς, - - κεντρικοὺς» πρόβλεπε ὁ νόμος τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς Ἀντιβασιλείας. Φυσικὰ οὔτε τὰ μουσεῖα τοῦ Ν. 5081 ἔγιναν ποτέ.

Ὁ Ν. 5209 «Περὶ ἐκτάκτου πιστώσεως διὰ τὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος» τῆς 23 Ἰουλίου 1931 ἔχει τὴν ἱστορία του, ποὺ διηγεῖται ἡ Πηνελόπη Δέλτα[5]: «Ὡς ὑπάλληλος κρατικὸς πῆγε ὁ ἀντιβενιζελικὸς Μπαλᾶνος καὶ παρουσιάστηκε, δὲν ξέρω μὲ ποιὰ ἀφορμή, στὸ Βενιζέλο ποὺ τοῦ ζήτησε πληροφορίες γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος. Τοῦ εἶπε ὁ Μπαλᾶνος πὼς ἀπὸ ἔλλειψη 300.000 δραχμῶν σταμάτησαν τὰ ἔργα. Ἀγανάκτησε ὁ Βενιζέλος καὶ τοῦ εἶπε: «Τραβᾶτε μπρός, κύριε Μπαλᾶνο. Τὶς τριακόσιες χιλιάδες θὰ τὶς ἔχετε».

Παλιὸ εἶναι τὸ θέμα τοῦ διατάγματος τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1931 «Περὶ πωλήσεως ἀρχαίων», ποὺ καθορίζει τὴ διαδικασία πώλησης. Τὸ ἀντίτιμο τῆς πώλησης θὰ περιέρχεται εἰς τὸ Ταμεῖον Ἀρχαιολογικῶν Ἀπαλλοτριώσεων. Προκαλεῖ ἀπορία ἡ ἐπιμονὴ στὸ θέμα αὐτὸ ποὺ συντηροῦσε ὁ Κ. Κουρουνιώτης. Ὅσο γνωρίζω δὲν ἔγινε καμία πώληση καὶ ἡ ἰδέα θὰ ἐπανέλθει τὸ 1948. Ἀλλὰ καὶ σήμερα ὑπάρχουν ἀρχαιολόγοι ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη ὕπαρξης «ἀχρήστων ἀρχαίων» ποὺ μποροῦν νὰ πουληθοῦν.

Ἀναταραχὴ δημιούργησε στὸν στενὸ κύκλο τῶν Ἐφόρων ἡ ψήφιση τοῦ Ν. 5329 τῆς 11 Μαρτίου 1932 «Περὶ τρόπου προσωρινῆς πληρώσεως κενῶν θέσεων Ἐφόρων ἀρχαιοτήτων». Ὁ νόμος ἀφοροῦσε κυρίως τὴν πλήρωση μιᾶς κενῆς θέσης Ἐφόρου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὡς καὶ τὴν κενὴ θέση τοῦ διευθυντοῦ του καὶ εἶχε προσωπικὸ χαρακτήρα. Τὴ θέση τοῦ Ἐφόρου κατέλαβε ἡ Σέμνη Παπασπυρίδη Καρούζου, καὶ τοῦτο προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις τοῦ Σπ. Μαρινάτου, τοῦ Νικ. Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἰω. Παπαδημητρίου.

Συστηματικὸς ἀρχαιολογικὸς νόμος ἦταν ὁ Ν. 5351 «Περὶ τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν εἰς τὸν νόμον ΑΧΜϚ' "Περὶ ἀρχαιοτήτων"» τῆς 23 Μαρτίου 1932. Ὁ νόμος ὅμως αὐτὸς ξεπεράστηκε τὴν ἴδια χρονιὰ μὲ τὸ διάταγμα τῆς 9 Αὐγούστου 1932 «Περὶ κωδικοποιήσεως τῶν διατάξεων τοῦ Ν. 5351 ὡς καὶ τῶν ἐν ἰσχύϊ σχετικῶν διατάξεων κτλ.». Πρόκειται γιὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀρχαιολογικὸ νόμο μὲ τὸν ὁποῖο

5. *Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ἡμερολόγιο-Ἀναμνήσεις-Μαρτυρίες-Ἀλληλογραφία* (ἐπιμ. Π. Α. Ζάννας, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1978) 245.

προστατεύθηκαν τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὸ 1932 ἕως τὸ 2002. Ὁ Ν. 5351 ἴσχυσε, μὲ ἀρκετὲς τροποποιήσεις σὲ πολλὰ σημεῖα του, ἐπὶ 70 χρόνια, καὶ μὲ τὶς διατάξεις του ἀντιμετωπίστηκε ἡ λαίλαπα τῆς οἰκοδόμησης στὶς πόλεις καὶ στὴν ὕπαιθρο, ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων, τῶν ξενοδοχείων καὶ ὅλη ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τοπίου, κυρίως στὴν Ἀττική. Ἂν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς του, ὑπερβολικῆς ἴσως σὲ μερικὲς περιπτώσεις, δὲν ἦταν αὐτὸ ποὺ θέλαμε, δὲν ἦταν φταίξιμο τοῦ νόμου ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη παιδείας στοὺς πολιτικοὺς καὶ ἡ ἐνδοτικότητα, γιὰ ἰδιοτελεῖς λόγους, τῶν προϊσταμένων τῆς Ὑπηρεσίας ἀπέναντι στὶς ἐπιδιώξεις τῶν κεφαλαιούχων καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν τους, τῶν πολιτικῶν. Ἐξ ἀρχῆς στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξε πολιτικὴ συνεπὴς καὶ προστατευτικὴ γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὴ φυσικὴ μορφὴ τοῦ τόπου. Εἶναι ἄλλο νὰ οἰκοδομεῖς στὴν ἀμμώδη πεδιάδα τοῦ Παρισιοῦ καὶ ἄλλο στὶς ὄχθες τοῦ Ἰλισοῦ. Τὴν πρώτη, μιὰ ἔρημο, τὴ στολίζεις μὲ ὡραῖες οἰκοδομές, τὶς ὄχθες τοῦ Ἰλισοῦ καὶ τὸν γύρω τους χῶρο τὰ καταστρέφεις.

1926. Ο Ποσειδων του Αρτεμισιου. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1926 ἀνασύρθηκε ἀπὸ Σκιαθίτες ψαράδες, στὴ θάλασσα τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Εὐβοίας, τὸ χάλκινο ἄγαλμα ΕΑΜ 15161 ποὺ ὀνομάζουμε *Ποσειδώνα τοῦ Ἀρτεμισίου*. Οἱ ψαράδες τὸ μετέφεραν στὴ Σκιάθο, τὸ πληροφορήθηκε ἡ Ὑπηρεσία καὶ τὸ παρέλαβε, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρήσει σὲ ἔρευνα τῆς θαλάσσιας περιοχῆς τῆς εὕρεσης τοῦ ἀγάλματος γιὰ τὴν ἀνέλκυση τῶν μερῶν του ποὺ ἔλειπαν καὶ τυχὸν ἄλλων ἀρχαίων. Οἱ ψαράδες ὅμως ποὺ βρῆκαν τὸ ἄγαλμα ἔκαναν δικές τους ἔρευνες καὶ τὸν Σεπτέμβριο 1926 βρῆκαν τὰ μέρη ποὺ ἔλειπαν ἀπὸ τὸ ἄγαλμα. Πάλι ἡ Ὑπηρεσία ἐπενέβη καὶ ὀργάνωσε πλέον, τὸν Νοέμβριο, συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ βυθοῦ τῆς θάλασσας, τὴν ὁποία διηύθυνε ὁ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Νίκος Μπέρτος[6]. Κατὰ τὴν ἔρευνα αὐτὴ βρέθηκαν χάλκινο ἄγαλμα ἀλόγου καὶ μικροῦ ἀναβάτου (ΕΑΜ 15177).

6. *ΑΔ* 10, 1926, Παράρτ. 86-95.

Ἡ δημοσίευση τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ποσειδώνα ἐξ ἀρχῆς ἀνατέθηκε στὸν Χρῆστο Καροῦζο[7], ὁ ὁποῖος πολὺ γρήγορα ἔδωσε μία ἀπὸ τὶς καλύτερες μελέτες του[8].

1928. Χρ. Τσουντα, *Ιστορια της αρχαιας ελληνικης Τεχνης*. Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ Τσούντα ὡς ἐπιστήμονος εἶναι ἡ συνθετικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ποὺ ἔφερε στὸ φῶς. Τὸ βιβλίο του γιὰ τὶς Μυκῆνες ἦταν περισσότερο προσπάθεια νὰ βάλει σὲ τάξη καὶ σὲ ἀλληλουχία τὸ χάος ποὺ εἶχε γεννήσει ὁ Σλῆμαν μὲ τὴν ἀνακάλυψή του, ἀλλὰ καὶ οἱ ταυτίσεις του μὲ τὰ ὅσα ἀνέφερε τὸ ἔπος. Ἡ δεύτερη σύνθεσή του, γιὰ τὸ Δημήνι καὶ τὸ Σέσκλο, ἦταν ἐξ ἴσου δύσκολη, ἴσως δυσκολότερη, γιατὶ ἔπρεπε νὰ συνθέσει στὸ ἔργο του καὶ ὅσα εἶχε φέρει στὸ φῶς ὁ Στάης, τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὸ ἦταν ἡ ἀταξία στὴν ἀνασκαφὴ καὶ κατόπιν. Καὶ στοὺς δύο αὐτοὺς τομεῖς τῆς ἀρχαιολογίας ὁ Τσούντας ὑπῆρξε πρῶτος, ἀλλὰ καὶ δὲν ξεπεράστηκε. Ἀκόμη ὑπῆρξε πρῶτος καὶ στὴν κλασικὴ ἀρχαιολογία, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς σύνθεσης, γιατὶ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης πρῶτος καὶ μόνος ἔγραψε, ἕως σήμερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν Ἕλληνες ποὺ εἶχαν τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἱκανότητες νὰ κάνουν ἕνα παρόμοιο ἔργο, ὁ Ρωμαῖος, ὁ Καροῦζος. Δὲν τὸ ἔκαναν εἴτε γιατὶ τοὺς τρόμαζε ὁ κόπος εἴτε, τὸ πιθανότερο, γιατὶ δὲν ἔβλεπαν τὰ πράγματα συνθετικά. Ὁ Τσούντας τὸ ὑλικὸ τοῦ βιβλίου γιὰ τὴν κλασικὴ Τέχνη τὸ εἶχε συγκεντρώσει κατὰ τὰ χρόνια τῆς καθηγεσίας του καὶ πιθανῶς ἔχοντας ὡς βάση τὶς παραδόσεις του προχώρησε στὴ σύνθεση τῆς ἱστορίας του, εὐτυχῶς χωρὶς σημειώσεις καὶ παρα-

7. Αὐτόθι 86.

8. *ΑΔ* 13, 1930-1931, 41-104. Σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Γιάννη Μηλιάδη τῆς 28 Ἰουνίου 1929, ὁ Καροῦζος γράφει τὶς ἐντυπώσεις του καὶ τὶς σπουδές του στὸ Βερολίνο, ὅπου βρισκόταν, καὶ μεταξὺ ἄλλων τοῦτα: «Βλέπεις λοιπὸν ἀπὸ τὰ παραπάνω τί ἀνία ποὺ μᾶς δέρνει· ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπασχόληση σὲ μένα ἔχει κάποιο πολὺ πεζὸ αἴτιο: αἰσθάνομαι νὰ μὲ πλησιάζει ἐκ τῶν ὄπισθεν ἕνα παμμέγιστον καὶ τρομερὸν ἀγγούριον: ὁ Ποσειδῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἀρνήθηκα νὰ γράψω τοὺς Δελφοὺς στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία γιατὶ θά χανα πολὺ καιρό» (ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Μηλιάδη).

πομπές. Ὅπως ἐμφανίζεται τὸ βιβλίο εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέως νὰ παρουσιάσει τὰ πράγματα κατασταλαγμένα μὲ μιὰ διήγηση ρέουσα, ζωντανή, παραστατικὴ καὶ περιγραφική. Μὲ γλώσσα ἁπλή, σχεδὸν δημοτική, περιγράφει ἤρεμα τὰ ἔργα ποὺ παρουσιάζει, τονίζει τὰ κύρια χαρακτηριστικά τους καὶ κυρίως αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν νεωτερισμοὺς στὴν ἀρχαία τέχνη. Ἡ μαλακότητα τῆς γλώσσας καὶ τὸ ξετύλιγμα τῆς διήγησης ταιριάζουν μὲ τὶς περιγραφὲς τοῦ Τσούντα ὡς δασκάλου ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο καὶ τὸν Καροῦζο.

Ἀξιοπρόσεκτο χαρακτηριστικὸ τοῦ βιβλίου εἶναι οἱ ἐπιστημονικοὶ ὅροι ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ὁρίσει τὴ μορφὴ ἢ κάποια ἰδιοτυπία τῶν ἔργων τέχνης ποὺ περιγράφει, ὅπως *σύμποδον* (ἄγαλμα), δηλ. μὲ κολλημένα πόδια, *ὁλοσώματα* (ἀγάλματα), *στάσιμον*, *ἄνετον* (σκέλος), *σκιαμαχῶ*, *σύγκλειστος εὐρυθμία*, *σπειρόκυμα*. Τὸ βιβλίο ἀποπνέει τὴ νηφαλιότητα καὶ τὴ μεθοδικότητα, χαρακτηριστικὰ ποὺ δὲν ξεπεράστηκαν στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοῦ βιβλίου κάνει ὁ Χρῆστος Καροῦζος[9], ἀπὸ τὴν ὁποία παραθέτω ἐκτενὲς ἀπόσπασμα:

> «Καὶ ἀλήθεια, σπάνια βιβλίο ἑλληνικὸ δικαιώνει τὸν χαρακτηρισμὸ «ἄρτιο» τόσο πολὺ ὅσο ἡ «Ἱστορία» τοῦ Τσούντα. Σκοπός της δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ εἶναι ἡ πληρότητα ἐκείνη ποὺ τὰ δίνει ὅλα χωρὶς ἐξαίρεση· καὶ ὅμως ὄχι μόνο δὲν λείπει τίποτα οὐσιαστικό, ἀλλὰ δὲν λείπει καὶ καμμιὰ λεπτομέρεια ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς οὐσίας ἢ τὴν κάνει ἐναργέστερη ἢ τῆς δίνει τὸ χρῶμα ποὺ πρέπει. Τὸ δείχνει αὐτὸ εὔκολα, χώρια ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, καὶ τὸ εὑρετήριο, ποὺ εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ «παιδαγωγικότατος» Τσούντας τὸ ἔκαμε ὁ ἴδιος καὶ μὲ ἰδιαίτερη προσοχή (καὶ ὁ «προχωρημένος ἀρχαιολόγος», ἂν κάμει τὸν κόπο νὰ τὸ περάσει, θὰ ἰδεῖ ὅτι πολλὲς φορὲς θὰ ἀπορήσει). Ἀλλὰ βέβαια ἡ μεγάλη ἐπιτυχία φαίνεται μόνο στὸ κείμενο τὸ ἴδιο. Ὁ Τσούντας ἐκθέτει μὲ μεθοδικότητα ἀσύγκριτη τὰ πράγματα θεμελιώνοντας ὁλοένα μὲ προσοχὴ τὸ καινούργιο ἐπάνω στὸ γνωστὸ καὶ ἐναλλάσσον-

9. *Μικρὰ Κείμενα* 382-385.

τας σοφὰ τὸ γενικὸ μὲ τὸ μερικό. Ἡ ἐξιστόρησή του εἶναι ἐξαίρετα ζυγισμένο ταίριασμα τῶν διδαγμάτων ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὰ μνημεῖα, τῶν πληροφοριῶν ποὺ δίνει ἡ ἀρχαία γραφτὴ παράδοση καὶ τῶν κρίσεων ἢ συναισθημάτων ἑνὸς σημερινοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Καὶ – ἴσως ὄχι λιγώτερο σπουδαῖο – εἶναι πραγματικὴ *ἐξιστόρηση*: ἡ ἱστορία δὲν χάνει καλὰ- καλὰ οὔτε στὰ συστηματικὰ μέρη της, τὸν πρωταρχικὸ χαραχτῆρα τῆς διήγησης, ποὺ τὸν ἔχει ἀπὸ φυσικοῦ της. Ὅσο γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν πραγμάτων, αἰσθάνεται κανείς, ὅτι ὁ Τσούντας δὲν ἔχει γράψει οὔτε μιὰ λέξη ἀβασάνιστα. Καὶ ἔχει σὲ ἔκτακτο βαθμὸ τὸ αἴσθημα τῶν «ἀναλογιῶν», δηλαδὴ τοῦ ποιὲς εἶναι οἱ πραγματικὲς διαστάσεις τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἱστορικῆς σημασίας μιᾶς ἐποχῆς ἢ ἑνὸς μνημείου – βέβαια, μὲ βάση τὰ κριτήρια ποὺ εἶχε ἐπεξεργαστεῖ ἡ ἐποχή του. Ὅλες αὐτὲς τὶς ἀρετὲς τὶς κρατεῖ σὲ ἐνέργεια ἀλλὰ καὶ τὶς ὑψώνει περισσότερο ἡ συγκρατημένη ἀλλὰ παντοῦ αἰσθητὴ ψυχικότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ χαραχτῆρα τῆς εἰκόνας τοῦ ἀρχαίου κόσμου ποὺ εἶχε δουλέψει μέσα στὸ θερμὸ στῆθος του ὁ Τσούντας».

Οι τελευταιες επεμβασεις στον Παρθενωνα. Οι αντιρρησεις του Ορλανδου. Ἡ περίοδος 1922-1933 εἶναι ἡ τελευταία τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Μπαλάνου στὸν Παρθενώνα, ποὺ ἔδωσαν στὸν ναὸ τὴ μορφὴ ποὺ εἶχε ἕως τὸ 1975, τὴ γνωστὴ καὶ οἰκεία ἀπὸ πλῆθος ἀπεικονίσεων, ὅπως ἐκείνη στὸ χάρτινο εἰκοσάδραχμο τοῦ 1940. Σκοπὸς τοῦ Μπαλάνου ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῆς βόρειας κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος, τῆς πλέον ὁρατῆς ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀνέβαιναν στὴν Ἀκρόπολη, καὶ ἡ ἀναστήλωση αὐτὴ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο. Οἱ ὑπερβολὲς τοῦ Μπαλάνου δημιούργησαν ἀντίδραση, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ὑπηρεσία. Ὁ Ὀρλάνδος μὲ ὑπόμνημα πρὸς τὸν ὑπουργὸ Θεόδωρο Ζαΐμη τῆς κυβερνήσεως Δημ. Ράλλη μὲ τίτλο «Περὶ τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Παρθενῶνος»[10] καταφέρεται ἐναντίον τῆς ἀναστήλωσης ποὺ σχεδια-

10. Στὴ δημοσιότητα δόθηκε μὲ τὸν τίτλο *Pro Parthenone*.

ζόταν μὲ ὄψιμα ἐπιχειρήματα. Κατηγορεῖ τὴν ἀναστήλωση τῶν Προπυλαίων, ὅπου συνεργάστηκε, θεωρεῖ ὅτι μὲ τὴν προσθήκη νέου ὑλικοῦ διασπᾶται ἡ *ὁμοιογένεια* τοῦ συνόλου. Κατ' αὐτόν «τὸ σύνολον ὁμοιάζει μὲ παλαιὸν ἐφθαρμένον ἔνδυμα εἰς τὸ ὁποῖον παρενεβλήθησαν ἀνυπόφορα μπαλώματα ἐξ ὁμοίου καινουργοῦς ὑφάσματος». Εἶναι ἡ ἀντιστροφὴ τῆς παρατήρησης τοῦ Κωλέττη γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ Πιττάκη. Ὅλο τὸ κείμενο τοῦ Ὀρλάνδου σκοπὸ ἔχει ὄχι τὴν ἔκθεση ἀρχῶν περὶ ἀναστηλώσεως, ἀλλὰ πολεμικὴ κατὰ τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὸν Μπαλᾶνο. Ὅσα ὁ Ὀρλάνδος λέγει στὴν ἔκθεσή του ὡς βλαπτικὰ γιὰ τὸν Παρθενώνα, τὰ ἐφήρμοσε ἀπολύτως στὴν ἀναστήλωσή του ἑνὸς ἄλλου μεγάλου μνημείου τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, στὸν ναὸ τῆς Ἀφαίας, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει λόγος.

Οι γνωμες των ειδικων για την αναστηλωση του Παρθενωνα. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάμειξη στὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ, ζητεῖ ἀπὸ γνωστοὺς ἀρχαιολόγους νὰ ἐκφέρουν τὴ γνώμη τους «ὡς πρὸς τὸ ἐπιστημονικῶς σκόπιμον ἢ ἄσκοπον τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Παρθενῶνος». Οἱ ἀπαντήσεις δημοσιεύτηκαν[11]. Ὅμοια ἔρευνα ἔκανε καὶ ἡ ἐφημερίδα *Πρωτεύουσα*, καὶ οἱ ἀπαντήσεις ἐκείνων ποὺ ρωτήθηκαν, Ἑλλήνων καὶ ξένων, δείχνουν ὅτι ὑπάρχει ἀσάφεια ὡς πρὸς τὶς ἀπόψεις τους. Σκοπός, μέσα, τρόποι ἀναστήλωσης δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ ὅ,τι ἐπικρατοῦσε κατὰ τὸν 19ο αἰώνα. Ἕνα δὲν ἐξετάζεται, ἢ ἐξετάζεται χωρὶς νὰ τοῦ δίνουν μεγάλη σημασία· ἡ μοναδικότης τοῦ ἀρχαίου καὶ ἡ ἀλλοίωση ἢ ἡ φθορά του μὲ τὴν ἀναστήλωση.

Κατακριση της αναστηλωσης απο τον W. B. Dinsmoor. Ἡ ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὸν Μπαλᾶνο, ποὺ τοῦ ἔδωσε, ὅπως εἰπώθηκε, τὴ γνωστὴ ἕως τὸ 1975 μορφή, ἐξετάστηκε ἐνῶ γινόταν καὶ κρίθηκε δυσμενῶς ἀπὸ τὸν William Bell Dinsmoor, διαπρεπῆ ἀρχαιο-

11. *ΠΑΕ* 1922-1924, 50-63.

λόγο καὶ ἀρχιτέκτονα, μὲ ἔκθεσή του τὸ 1927, ποὺ δὲν δημοσιοποιήθηκε. Τὶς ὑποδείξεις του δέχτηκε καὶ ἐφάρμοσε μερικῶς ὁ Μπαλᾶνος, ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη Ἑλλήνων καὶ ξένων καὶ ἔχοντας ἀποκτήσει φήμη καὶ κύρος γιὰ ἕνα ἔργο ποὺ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα θὰ διαλυόταν, καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση αὐτὴ θὰ γινόταν φανερὸ τὸ πλῆθος τῶν σφαλμάτων, τῶν ἐμμονῶν σὲ καταστρεπτικὲς μεθόδους καὶ στὴ χρήση βλαπτικῶν ὑλικῶν, ὅπως τὸ τσιμέντο, τὸ σίδερο, ἡ λιθόκολλα. Ἀκόμη ἡ ἄκριτη τοποθέτηση ἀρχαίων μελῶν σὲ θέσεις ποὺ δὲν ἦσαν οἱ δικές τους, τὸ βάρβαρο πελέκημα ὁρισμένων εἴτε γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν εἴτε γιὰ νὰ δεχθοῦν σιδερένιο ὁπλισμό, ἡ ἄσκοπη ἀπὸ οἱαδήποτε ἄποψη, συμπλήρωση μελῶν μὲ τσιμέντο, ἡ λάξευση περιμετρικῶς ὁλοκλήρων σπονδύλων γιὰ νὰ ντυθοῦν μὲ τσιμέντο, ἐνῶ ὅλα ἔδιναν ἀπὸ μακριὰ τὴν ἐντύπωση ἑνὸς κάπως ἄρτιου συνόλου, ὑπῆρξαν στὴν πραγματικότητα μία καταστρεπτικὴ ἐπιχείρηση ποὺ ὀφειλόταν στὴν ἀτελῆ ἀντίληψη ποὺ εἶχε ὁ Μπαλᾶνος γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ἀξία τῶν ἀρχαίων, καὶ στὴν ἐλευθεριότητα γιὰ τὴ χρήση τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἐπικρατοῦσε σὲ Ἕλληνες καὶ ξένους, ἀντίληψη ποὺ ἐπέζησε ἕως τὶς μέρες μας καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη μὲ ἄλλη μορφή, ὄχι λιγότερο βλαπτική.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΓΟΡΑΣ. Στὰ χρόνια τῆς διεύθυνσης τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Κ. Κουρουνιώτη ἄρχισε μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καὶ δυσκολότερες, ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα, τῆς Ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Οἱ διαπραγματεύσεις τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς μὲ τὴν Ὑπηρεσία ἄρχισαν στὸ τέλος τοῦ 1924 μὲ αἴτηση τοῦ διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς B. H. Hill νὰ τῆς δοθεῖ ἡ ἄδεια ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου τῆς Ἀγορᾶς, ποὺ καλυπτόταν ἀπὸ μία πολυάνθρωπη συνοικία. Στὸν χῶρο τῆς Ἀγορᾶς εἶχαν γίνει ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὸν Κ. Πιττάκη τὸ 1851 στὴν οἰκία Ψωμᾶ, μὲ τὸν Στ. Α. Κουμανούδη στὴν Παναγία τὴν Πυργιώτισσα, δηλαδὴ στὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου (1859), τῆς πρόσοψης τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἀγρίππα (1858), ξανὰ στὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου μὲ τὸν Κυριακὸ Μυλωνᾶ (1895-1902), μὲ τὸν Γεώργιο Οἰκονόμο πρὸς τὸ Θησεῖο (1908), ξανὰ στὸ Ὠδεῖο τοῦ Ἀγρίππα μὲ τὸν Π. Καστριώτη καὶ τὸν Ἀλ. Φιλαδελ-

φέα (1912). Ἀνασκαφὲς εἶχε κάνει ἐπίσης τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο μὲ τὸν W. Dörpfeld τὸ 1896-1897. Ἡ Ἑταιρεία, ὅπως καὶ τὸ Ἰνστιτοῦτο, εἶχαν ἀγοράσει ἀρκετὰ σπίτια, τὰ ὁποῖα κατεδάφισαν γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἀνασκαφές.

Ὅπως εἶχε πολὺ νωρὶς γίνει φανερό, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγορᾶς ἦταν ἔργο ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς δυνατότητες τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἑταιρείας. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἡ Ὑπηρεσία ἐξ ἀρχῆς δέχτηκε μὲ εὐμένεια τὴν πρόταση τῆς Σχολῆς, καὶ ἡ Ἑταιρεία ἀντέδρασε ἐλάχιστα στὴν ἀνάληψη τοῦ ἔργου τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανούς. Κύριο πρόβλημα ἦταν ἡ κτήση τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν οἰκοπέδων ποὺ κάλυπταν τὸν χῶρο, πράγμα ποὺ ἐπιτεύχθηκε μὲ χρήματα τῶν Ἀμερικανῶν καὶ πολλὲς καὶ συνεχεῖς ἀπαλλοτριώσεις ποὺ ἀναγράφονται στὸν πίνακα τῆς νομοθεσίας.

Τὰ νομικὰ ζητήματα ποὺ προέκυπταν ἀπὸ τὸ ξεσπίτωμα χιλιάδων ἀνθρώπων καὶ τὸ γκρέμισμα μιᾶς παλαιότατης συνοικίας τῆς Ἀθήνας λύθηκαν μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ΝΔ τῆς ἐποχῆς, γιὰ τὶς ἐπιστημονικές του συνέπειες, τὸ τῆς 23 Μαρτίου 1929 «Περὶ χαρακτηρισμοῦ ὡς ἀρχαιολογικοῦ χώρου τμήματος τῆς πόλεως Ἀθηνῶν» καὶ τὸν κυρωτικό του Ν. 4212 τῆς 16 Ἰουλίου 1929. Ἡ ἔρευνα ἄρχισε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1931 καὶ κατὰ τὶς πρῶτες περιόδους συμμετεῖχαν ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς καὶ ὀνομαστικῶς, οἱ Ἀντ. Κεραμόπουλλος, Κ. Κουρουνιώτης καὶ Γ. Οἰκονόμος. Σύνοψη τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Σχολῆς καὶ Ὑπηρεσίας δόθηκε μὲ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς[12]. Ἡ αἴσια, ἐπὶ δεκαετίες διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγορᾶς εἶναι παράδειγμα μεθόδου καὶ ἐπιστημοσύνης, ποὺ ὅμως δὲν θὰ ἀρκοῦσαν, ἂν δὲν συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτο, ὁ ὁποῖος ὅμως πάλι μόνος δὲν ἀρκεῖ σὲ κανένα ἐπιστημονικὸ ἀνθρωπιστικὸ ἐγχείρημα.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1931 ἔγινε, παράλληλα πρὸς τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Ἀμερικανῶν στὴν Ἀγορά, καὶ ἀνασκαφὴ τῆς Ὑπηρεσίας στὴ Ρωμαϊκὴ Ἀγορά, ἡ ὁποία εἶχε ἐρευνηθεῖ τὰ ἔτη 1890 καὶ 1891 ἀπὸ

12. Eduard Capps, Foreword, *Hesperia* 2, 1933, 89-95.

τὴν Ἑταιρεία μὲ τὸν Στ. Ἀ. Κουμανούδη, καὶ τὸ 1910 μὲ τοὺς Π. Καστριώτη καὶ Ἀλ. Φιλαδελφέα. Τὴ νέα ἀνασκαφὴ διηύθυνε ὁ Κ. Κουρουνιώτης καὶ ἐπέβλεπε ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος[13]. Τὴ δαπάνη τῆς ἀνασκαφῆς κατέβαλε ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολή.

1928-1933. Νεοι Επιμελητες. Κατὰ τὴ δεύτερη θητεία τοῦ Κουρουνιώτη διορίστηκαν ἀρκετοὶ Ἐπιμελητές, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους διέπρεψαν στὴν ἐπιστήμη: τὸ 1928 ὁ Κωνσταντῖνος Κωνσταντόπουλος, διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου, καὶ ἡ Ἰωάννα Κωνσταντίνου, τὸ 1929 ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, τὸ 1930 ὁ Νικόλαος Πλάτων καὶ ὁ Παναγιώτης Νεράντζουλης. Ὁ Νεράντζουλης ἀπὸ ἀξιωματικὸς τοῦ Οἰκονομικοῦ κλάδου τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ «παρεισέδυσε» στὴν Ὑπηρεσία[14], ἀλλὰ ἀπολύθηκε τὸ 1937. Τὸ 1931 διορίστηκαν ὁ Μάρκελλος Μιτσὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Θρεψιάδης, καὶ τὸ 1933 ὁ Νικόλαος Κοντολέων, ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης καὶ ὁ Δημήτριος Πάλλας.

1929. *Πολεμων. Αρχαιολογικον Περιοδικον.* Ὁ Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος ὑπῆρξε πληθωρικὸς χαρακτήρας, ἄτακτος ἀρχαιολόγος, ὑπότροφος τῆς Ἑταιρείας καὶ συνεργάτης της ἐπὶ δεκαετίες. Διάφορα γεγονότα προκάλεσαν τὴ διακοπὴ τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς του στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*. Ἡ τελευταία μελέτη του δημοσιεύτηκε στὸν τόμο τοῦ 1925/26. Τὸ 1928 ἡ Ἀκαδημία προκήρυξε ἕδρα ἀρχαιολογίας, τὴν ὁποία κατέλαβε ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης. Συνυποψήφιοι ὅμως ἦσαν ὁ Ἀρβανιτόπουλος καὶ ὁ Ἰάκωβος Δραγάτσης. Ὁ Ἀρβανιτόπουλος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαδικασίας τῆς ἐκλογῆς δὲν ἔπαψε νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν συνυποψηφίων του καὶ κατὰ τοῦ Γ. Οἰκονόμου, τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἀκαδημίας. Τοῦτο ἔφερε διακοπὴ τῶν σχέσεων τῆς Ἑταιρείας μὲ τὸν ὁρμητικὸ παλαιὸ συνεργάτη της, ὁ ὁποῖος τὸ 1929 ἐξέδωσε ἀρχαιολογικὸ περιοδικὸ μὲ

13. *ΑΔ* 13, 1930/31, Παράρτ. 1-14.

14. *Ἡ Περιπέτεια* 202 σημ. 66. Βλ. καὶ τὰ τοῦ 1944, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτόπιση τοῦ Μηλιάδη στὴν Ἐλ Ντάμπα.

τίτλο *Πολέμων*[15], μὲ σκοπό «νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προπαρασκευὴν νέων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων διὰ προσηκούσης καθοδηγήσεως αὐτῶν εἰς τὸ ἐπιστημονικῶς ἐργάζεσθαι». Ἄλλος σκοπὸς ἦταν «νὰ ἀναπτύξῃ καὶ παρ' ἡμῖν γενικώτερον τὸν πρὸς ἔρευναν ζῆλον καὶ τὸ καθῆκον ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ διασῴζομεν τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, νὰ ἐξασφαλίζωμεν τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα εὑρήματα ἀπὸ οἱασδήποτε καταστροφῆς ἢ βλάβης καὶ νὰ μελετῶμεν αὐτὰ κατὰ τρόπον θετικὸν καὶ ἀξιόλογον». Ἀκόμη «αἱ πραγματεῖαι αὗται [ποὺ θὰ δημοσιεύονταν στὸ περιοδικὸ] πρέπει ἢ νὰ προσφέρωσί τι νέον καὶ ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, ἢ νὰ συμπληρῶσι τὰ ἐλλιπῶς δημοσιευθέντα, ἢ νὰ διορθῶσι καὶ ἑρμηνεύωσι τὰ ἀτελῶς ἢ πλημμελῶς γνωστά»[16]. Τὸ περιοδικὸ εἶχε ἄτακτο βίο καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρβανιτόπουλου (1942) ἐκδότης του ἔγινε ὁ Ἀνδρέας Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός (1908-1971)[17].

Το Δικαστικο Μεγαρο. Τὸ 1930 δημιουργήθηκε μέγα ζήτημα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης νὰ κατασκευαστεῖ Δικαστικὸ Μέγαρο Ἀθηνῶν στὸν χῶρο τοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου, γνωστοῦ ὡς κτιρίου Weiler, στὴ συνοικία Μακρυγιάννη. Ἡ ἐπιχείρηση ματαιώθηκε ἔπειτα ἀπὸ τὴ σφοδρὴ ἀντίδραση ποὺ δημιουργήθηκε. Ὁ χῶρος καὶ τὸ κτίριο Weiler εἶχαν τὶς περιπέτειές τους στὰ ἑπόμενα χρόνια, ἰδιαίτερα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944, ἀπέκτησε δὲ τὴν τελική του μορφὴ τὸ 2009 μὲ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ, πού «συμφιλίωσε τὸ παλιὸ μὲ τὸ νέο», δηλαδὴ τὸν Παρθενώνα μὲ τὸ ΝΜΑ, τὸ λεγόμενο

15. Εἶναι ὁ στωικὸς γεωγράφος (ἤκμασε περὶ τὸ 190 π.Χ.), τοῦ ὁποίου ἔργο ἦταν τὸ *Περὶ τῶν κατὰ πόλεις ἐπιγραμμάτων*. Ἐπονομαζόταν στηλοκόπας (Ἀθήν. 6, 234 D), ἐπίθετο τὸ ὁποῖο ὁ Ἀρβανιτόπουλος (*Πολέμων* Α, 1929, 42) νομίζει ὅτι πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ στηλοσκόπας, «ἤτοι ὁ «σκοπῶν» τὰς στήλας».

16. *Πολέμων* Α', 1929, 5-6.

17. Ἐκδόθηκαν 8 τόμοι: 1, 1929· 2, 1934· 3, 1947· 4, 1949· 5, 1952· 6-7, 1956· 8, 1965. Γιὰ τὸν Παπαγιαννόπουλο βλ. *Ἡ Περιπέτεια* 202 καὶ τὸ κείμενο τοῦ Α. Ματθαίου, *Ὅρος* 8-9, 1990-1991, 315-317.

Τσουμεῖον ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλβετοῦ ἀρχιτέκτονός του Bernard Tschumi[18].

1930. Το Μουσειο Μπενακη. Ἰδιότυπη ἀλλὰ μέσα στὴν καλύτερη παλαιοκομματικὴ παράδοση, εἶναι ἡ ἵδρυση τοῦ Μουσείου Μπενάκη μὲ τὸν νόμο 4599/1930. Τὸ μουσεῖο καὶ τὸ περιεχόμενό του δωρήθηκε στὸ κράτος, ἡ ἐλεύθερη καὶ ἀνεξέλεγκτη διοίκησή του κρατήθηκε ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ δωρητῆ εἰς τὸν αἰώνα, καὶ τὸ κράτος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ τὸ συντηρεῖ καὶ νὰ τοῦ αὐξάνει τὴν περιουσία. Μὲ βενιζελικὲς καταβολές, προσχώρησε καὶ στὸν μοναρχικὸ κύκλο, γιὰ νὰ ἰσορροπήσει στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς στὸν σοσιαλιστικό. Ὁ νόμος 4599, λεπτομερής, ὁρίζει ἑξαμελὲς Δ.Σ. Δύο μέλη του, ἰσόβια, πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν οἰκογένεια Μπενάκη. Τὸ τρίτο μέλος ἦταν Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Οἱ τρεῖς ἐξέλεγαν τὰ λοιπὰ τρία μέλη, δηλαδὴ ἦσαν τῆς ἐκλογῆς τῶν δύο τῆς οἰκογενείας. Ἡ διαχείριση τοῦ μουσείου ἀκολουθοῦσε τοὺς δικούς του κανόνες καὶ ὄχι τοῦ δημοσίου λογιστικοῦ, ἦταν ἐλεύθερη. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ μουσείου μποροῦσαν νὰ ἐξαχθοῦν γιὰ ἐκθέσεις, νὰ δανειστοῦν καὶ ἀκόμη νὰ ἐκποιηθοῦν. Τὸ μουσεῖο εἶχε φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ καὶ ἦταν δυνατὴ ἡ ἀπόσπαση σ' αὐτὸ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Ὑπηρεσίας. Μὲ ἄλλο, νεώτερο, νόμο τὸ Δημόσιο ἀνέλαβε τὴν κάλυψη τῶν λειτουργικῶν δαπανῶν τοῦ μουσείου.

Παραχωρηση αρχαιων στους Σουηδους. Στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου εἴδαμε ὅτι τὰ εὑρήματα τῆς Ἀσίνης τῆς δεκαετίας τοῦ '20 συντηρήθηκαν καὶ μελετήθηκαν στὴ Σουηδία, καὶ ὅτι οἱ Σουηδοὶ προσπάθησαν νὰ κρατήσουν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα. Τὸ 1931 ἐκπληρώθηκε ἡ ἐπιθυμία τους. Μὲ ἀναιτιολόγητη ἀπόφασή του[19] ὁ τότε ὑπουργὸς

18. Γιὰ τὴν ὅλη ἱστορία τοῦ χώρου, τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου καὶ τοῦ ΝΜΑ βλ. *Ἡ ἱστορία ἑνὸς τόπου τῆς Ἀθήνας, *Ὁ Μέντωρ* 83, 2007, 81-123.

19. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἔγινε μὲ ἁπλὸ ἔγγραφο: «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία | Ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων | Τμῆμα Ἀρχαιολογίας | Ἀριθ. πρωτ.

Παιδείας Γ. Παπανδρέου παραχώρησε στοὺς Σουηδοὺς ἀρχαῖα τῆς ἀνασκαφῆς Ἀσίνης σὲ ἀντάλλαγμα «παλαιολιθικῶν καὶ Σουηδικῶν ἐν γένει ἀρχαιοτήτων», οἱ ὁποῖες, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἀφάνειά τους ἐπὶ 80 χρόνια, δὲν μᾶς χρειάζονταν οὔτε πλούτισαν κανένα μουσεῖο μας. Τὸ ἔγγραφο ἔχει ἐνδιαφέρον:

«Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ ἀνακοινώσωμεν ὑμῖν ὅτι μετὰ γνώμην τοῦ παρ' ἡμῖν Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τῶν ὑμετέρων προτάσεων ἐγένοντο ἀποδεκτὰ τὰ ἑπόμενα:

Ἐκ τῶν ἐν γένει εὑρημάτων τῶν ἐν Ἀσίνῃ ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ὑμετέρας ἀποστολῆς νὰ ἀνταλλαγῶσι μετὰ τὸν γενησόμενον ἀποχωρισμὸν καὶ κατάταξιν πρὸς ἔκθεσιν ἔν τε τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ τοῦ Ναυπλίου καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ταῖς Πανεπιστημιακαῖς Συλλογαῖς Ἀθηνῶν καὶ Θεσ/νίκης τῶν χρησίμων πρὸς πλήρη ἀναπαράστασιν καὶ μελέτην στρωματολογικὴν τῶν ἀνασκαφῶν, τὰ περιττεύοντα θραύσματα ἀγγείων ἵνα παραληφθῶσι ὑπὸ τῆς ὑμετέρας ἀποστολῆς εἰς Σουηδίαν χάριν τῶν Σουηδικῶν Μουσείων καὶ Συλλογῶν.

Αἱ ἐργασίαι κατατάξεως καὶ ἐκθέσεως ἐν Ναυπλίῳ κατὰ σύστημα στρωματολογικὸν εἰς καταλλήλους προθήκας θὰ γίνῃ ἐπιμελείᾳ τῆς ὑμετέρας ἀποστολῆς καὶ δαπάναις αὐτῆς.

Ἡ ἀνταλλαγὴ γενήσεται μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τούτων καὶ ἔναντι παραδοθησομένων εἰς Ἀθήνας παλαιολιθικῶν καὶ Σουηδικῶν ἐν γένει ἀρχαιοτήτων ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ὁρισθησομένης ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω θραυσμάτων ἀγγείων εἰς τὴν ὑμετέραν ἀποστολὴν θέλουσι παραδοθῇ ἀνταλλασόμενα κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὡς ἄνω ὅρους καὶ τὰ εἰς ἀγγεῖα εὑρήματα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐκ τῶν ἀνασκαφέν-

---

73757 | Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Δεκεμβρίου 1931 | Πρὸς | τὴν Σουηδικὴν Ἀρχαιολογικὴν | Ἀποστολήν». Τὸ ἔγγραφο εἶναι δημοσιευμένο σὲ φωτοτυπία στὸν τόμο: *New Research on Old Material from Asine and Berbati, in Celebration of the Fiftieth Anniversary of the Swedish Institute at Athens* (edited by Berit Wells, Stockholm 2002) 14-15 καὶ εἰκονογραφεῖ τὴ μελέτη τῆς Berit Wells, The prehistory of the Swedish Institute at Athens, σελ. 9-22 τοῦ τόμου.

των ἐν Ἀσίνῃ τάφων ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἀγγείων καὶ τῶν ἐξ ἄλλης οἱασδήποτε ὕλης μικρῶν κτερισμάτων τοῦ εἰρημένου τάφου ὡς καὶ τὰ ἑξῆς ἐκ διαφόρων τάφων καὶ οἰκήσεων ἀγγεῖα:

1) Χονδροειδὲς μεσοελλαδικὸν ἀγγεῖον μετ' ἀποφύσεων ἐλλιπές. 2) Τεμάχια ὁλοκλήρου σχεδὸν σφαιροειδοῦς ἀγγείου πρωτοελλαδικοῦ μετὰ χαμηλοῦ στομίου. 3) Πήλινον κυπελλοειδὲς σκεῦος μετὰ κατακορύφων σχισμῶν. 4) Μυκηναϊκὸς κύαθος μόνωτος ἀκέραιος (129). 5) Σκύφος Ἑλληνιστικὸς δίωτος ἀκέραιος. 6) Γεωμετρικὸν προχοΐδιον. 7) Πρωτοελλαδικὸν μόνωτον ἡμισφαιρικὸν μετὰ ραμφοειδοῦς στομίου (saucière). 8) Πρωτοελλαδικὸν ῥαμφοειδὲς προχοΐδιον. 9) Μεσοελλαδικόν (μινυακὸν) τεφρόχρουν ἀγγεῖον. 10) Μεσοελλαδικὸν χοανοειδὲς κιτρινόχρουν ἀγγεῖον μετὰ ποδὸς ἐλλιπές. 11) Ὑστερομυκηναϊκὴ χονδροειδὴς πρόχους στρογγύλη (ἀρθ. 110) ἐκ κατοικίας. | Ὁ Ὑπουργὸς | Γ. Παπανδρέου | Ἀκριβὲς ἀντίγραφον | Ὁ Διευθυντὴς | Κ. Κουρουνιώτης».

Τὴν τύχη τῶν εὑρημάτων τῆς Ἀσίνης τὴν πληροφορούμεθα ἀπὸ τοὺς Σουηδούς:

«Μετὰ ἀπὸ μακρὲς διαπραγματεύσεις, ἔγινε συμφωνία ἀνταλλαγῆς σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἑλλὰς λαμβάνει συλλογὴ σουηδικῶν ἀντικειμένων τῆς Λιθίνης ἐποχῆς[20] καὶ οἱ Σουηδοὶ τὸ στρωματογραφημένο ὑλικὸ σὲ ὄστρακα τοῦ 1926 καθὼς καὶ μερικὰ εὑρήματα ἀπὸ τοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους Ι:1 καὶ Ι:7, καὶ 11, πλήρη ἀγγεῖα ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα διαφόρων περιόδων. Τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν θαλαμοειδῆ τάφο Ι:1 καὶ τὰ ἀκέραια ἀγγεῖα βρίσκονται στὸ Medelhavsmuseet στὴ Στοκχόλμη, ἐνῶ τὰ στρωματογραφημένα εὑρήματα τοῦ 1926, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι διατηροῦνται, ἀνάμεσά τους μερικὰ μικρὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν θαλαμοειδῆ τάφο Ι:7, βρίσκονται στὴ Συλλογὴ τῆς Ἀσίνης, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Οὐψάλας.

---

20. Στὸ ΕΑΜ ἔγινε εἰσαγωγή, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1933 (ΒΕ 2/1933), προϊστορικῶν ἐργαλείων ἀπὸ τὴ Σουηδία (πληροφορία τῆς Λένας Παπάζογλου).

Ἡ Συλλογὴ τῆς Ἀσίνης ἀποτελεῖται ἀπὸ 5000 ἕως 6000 κουτιά (boxes) μὲ ὑλικὸ κάθε εἴδους: ὄστρακα, ὀστά, μικροαντικείμενα, ὠμὲς πλίθες, ὄστρεα κλπ. ἀπὸ τὰ στρώματα ποὺ ἐρευνήθηκαν τὸ 1926»[21].

Ἡ παραχώρηση τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀσίνης στοὺς Σουηδοὺς εἶναι μία μόνον καὶ γίνεται γνωστὴ ἐμμέσως, ὄχι ἐπισήμως ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία ἐτήρησε μυστικότητα γιὰ τὸ ὅλο θέμα ποὺ δὲν μνημονεύεται σὲ ἑλληνικὸ ἔντυπο. Εἶναι καὶ δεῖγμα τῆς ἄλογης ἀπληστίας τῶν Σουηδῶν, ποὺ μεταχειρίστηκαν τὸν τότε διαδοχό τους γιὰ νὰ πιέσει τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση στὴ συντέλεση μιᾶς ἀντιεπιστημονικῆς καὶ ἀντιδεοντολογικῆς πράξης. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῶν Σουηδῶν στὰ ὁποῖα παραπέμπω, 81 χρόνια μετὰ τὴν παραχώρηση στὴ Σουηδία, τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἀσίνης βρίσκονται στὴ βόρεια αὐτὴ χώρα, σκορπισμένα καὶ χωρισμένα μεταξύ τους, ἔχουν πάθει ἀρκετὲς φθορὲς καὶ τὰ περισσότερα δὲν ἔχουν μελετηθεῖ ἀκόμη[22]. Βρίσκονται σὲ κουτιά, ἀκατάτακτα, ἀκατάγραφα καὶ στὸ σύνολό τους ἄγνωστα στὴν ἐπιστήμη[23], καὶ χωρὶς λόγο σ' ἕναν τόπο ποὺ δὲν ἔχει καμία συνάφεια μ' ἐκεῖνον ὅπου βρέθηκαν.

---

21. *Asine*, III, *Supplementary Studies on the Swedish Excavations 1922-1930* (edited by Robin Hägg, Gullög C. Nordquist and Berit Wells, Fasc. 1, Stockholm 1996) 13-14.

22. Τώρα τελευταῖα ἄρχισε ἡ συστηματικὴ μελέτη τους, ὅσων ἀπόμειναν. Βλ. ὅ.π.

23. Τὸ 2006 ἐπεστράφησαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Σουηδούς, γιὰ ἄγνωστο σὲ μένα λόγο, 48 ἀρχαῖα ἀντικείμενα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀσίνης καὶ 4 νεώτερα νομίσματα (ΕΑΜ, ΒΕ 15/31 Μαρτίου 2006), τὰ ὁποῖα μεταφέρθηκαν στὸ μουσεῖο Ναυπλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΙ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

1933-1938. Περιοδος Γεωργιου Οικονομου. Ἡ πτώση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, στὰ τέλη τοῦ 1932, εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κωνσταντίνου Κουρουνιώτη, στὴν ὁποία τὸν διαδέχτηκε ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, ἐξαίρετος ἀρχαιολόγος ἀλλὰ πολυάσχολος. Μετὰ τὴν ἔντονη νομοθετικὴ δραστηριότητα τοῦ Κουρουνιώτη καὶ τὴν προσπάθειά του ὀργανώσεως τῆς Ὑπηρεσίας, ὁ νέος Διευθυντής, ἀντίθετης πολιτικῆς παράταξης ἀπὸ τὸν Κουρουνιώτη, θὰ διοικήσει τὴν Ὑπηρεσία μέσα σὲ συνεχεῖς πολιτικὲς μεταβολές, κινήματα, ἀποτάξεις καὶ ἐκτελέσεις, παλινόρθωση τῆς βασιλείας καὶ ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου 1936. Ἡ θητεία τοῦ Γ. Οἰκονόμου στὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ θὰ διαρκέσει ἕως τὸ 1937, ὁπότε τὸν διαδέχτηκε ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος.

Ἄξιο μνείας εἶναι ὅτι, μὲ τὸ ΒΔ 5/1936 «Περὶ ἀνακλήσεως τῆς πρὸς τὸ Ρωσσικὸν Κράτος γενομένης δωρεᾶς γηπέδου», ἔληξε ἡ διαδικασία ἱδρύσεως στὴν Ἑλλάδα Ρωσσικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται στὸ 1880[1], ὅταν εἶχαν ἔλθει στὴν Ἀθήνα τρεῖς καθηγητὲς γιὰ τὶς σχετικὲς συνεννοήσεις. Ἔπειτα ἀπὸ πολλὰ χρόνια, μὲ τὸ ΒΔ τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1900 «Περὶ δωρεᾶς οἰκοπέδου τῷ Ρωσσικῷ Κράτει πρὸς ἵδρυσιν Ρωσσικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς», φάνηκε ὅτι ὑπῆρχε πραγματικὰ ἐπιθυμία ἐκ μέρους τῆς τσαρικῆς Ρωσσίας γιὰ τὴν ἵδρυση Σχολῆς.

Τὰ χρόνια τοῦ Οἰκονόμου ἀφορᾶ ὁ τελευταῖος (15) τόμος τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* τῶν ἐτῶν 1933-35, ὁ ὁποῖος κυκλοφορήθηκε τὸ 1938. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μελέτες τῆς Σέμνης Καρούζου, τοῦ Κουρουνιώτη καὶ τοῦ Τραυλοῦ στὸ Παράρτημα περιέχει ἔκθεση τοῦ Κουρουνιώτη

1. *Παρνασσὸς* Δ΄, 1880, 585.

γιὰ τὴν Ἐλευσίνα καὶ ἄλλη ἐκτεταμένη (34 σελ.) τοῦ Μαρινάτου γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς καὶ εὑρήματα στὴν Κρήτη, ὅπου ὑπηρετοῦσε, τῆς περιόδου 1927-1933. Μὲ τὸν τόμο αὐτὸν διακόπηκε ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ, πολύτιμου γιὰ τὴ γνώση τῆς δραστηριότητος τῆς Ὑπηρεσίας, τοῦ ὁποίου ἡ δημιουργία ὀφειλόταν στὸν Κουρουνιώτη. Ὁ τόμος 16 θὰ κυκλοφορηθεῖ μὲ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου τὸ 1960.

1933. Οι Φιλοι του Εθνικου Αρχαιολογικου Μουσειου. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 ἕως σήμερα δημιουργήθηκε πλῆθος συλλόγων μὲ τὴν ἐπωνυμία *Φίλοι τοῦ δεῖνος* καὶ μὲ σκοπὸ νὰ συντρέξουν κυρίως μουσεῖα, ὅπως τὸ Μουσεῖο Μπενάκη, τὸ Νομισματικό, τοῦ Πειραιῶς. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς τάσης ἀνάγεται στὶς 18 Δεκεμβρίου 1933, ὅταν ἱδρύθηκε ἡ «Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου» μὲ σκοπό «νὰ ἀγοράζει καὶ νὰ δωρίζει στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες ἰδιαίτερης σημασίας, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τυχαῖες (fortuites!) ἀνασκαφὲς καὶ πωλοῦνται, ὥστε νὰ ἀποσοβεῖται ἡ λαθραία ἐξαγωγή τους ἀπὸ τὴ Χώρα». Ἡ πρώτη διοίκηση τῆς Ἑταιρείας ἦταν: Πρόεδρος Μιχαὴλ Βλαστός, Ἀντιπρόεδροι Ἑλένη Σταθάτου, Γεώργιος Οἰκονόμος, Γεώργιος Ζαρίφης, Γενικὸς Γραμματεὺς Λάμπρος Εὐταξίας, Ταμίας Κ. Καλυβίτης. Σύμβουλοι μεταξὺ ἄλλων ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης, ὁ Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, ὁ Ἀντώνης Μπενάκης. Ἀνάμεσα στὰ 140 πρῶτα μέλη ἦσαν ἡ Ἄννα Ἀποστολάκη, ὁ Κάρολος Blegen, ὁ Ed. Capps, ὁ Ἀλέξανδρος Della Seta, ὁ B. H. Hill, ὁ Paul Lemerle, ἡ Gisela Richter. Ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ μέλη ἦσαν γνωστὰ πρόσωπα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, ποὺ προσέφεραν σημαντικὰ ποσὰ καὶ ἀγοράστηκαν πολλὲς ἀρχαιότητες. Ὁρισμένα μέλη, ὅπως ὁ Μιχαὴλ Βλαστός, ὁ Γρηγόριος Ἐμπεδοκλῆς, ἡ Ἑλένη Σταθάτου, δώρισαν τὶς μεγάλες συλλογές τους στὸ Ἐθνικὸ καὶ στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο[2].

2. Γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ σωματείου καὶ τὶς πρῶτες ἐνέργειές του βλ. τὸ φυλλάδιο *Société des amis du Musée archéologique national d'Athènes, sous le Haut Patronage de Sa Majesté le Roi des Hellènes. 1934-1935* (Athènes 1936).

Μὲ τὸν πόλεμο ἡ Ἑταιρεία τῶν Φίλων ἀτόνησε, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ξαναπῆρε ζωὴ καὶ βοήθησε, ὅσο ἦταν δυνατόν, τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Στὰ κατόπιν χρόνια ἡ δραστηριότητά της στράφηκε πρὸς τὶς ἐκδρομὲς καὶ τὶς ὁμιλίες. Ὁπωσδήποτε ἡ σύνθεση, ἀκόμη καὶ οἱ σκοποὶ τῆς Ἑταιρείας, σήμερα εἶναι ἐντελῶς διάφοροι ἀπὸ τὴν ἀρχική.

1935-1939. Και παλι ο ναος της Αθηνας Νικης. Τελευταῖο κλασικὸ μνημεῖο τῆς Ἀκρόπολης μὲ τὴν ἐκ νέου ἀναστήλωση τοῦ ὁποίου ἀσχολήθηκε ὁ Μπαλᾶνος εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ποὺ εἶχε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀναστηλώσει ὁ Ross καὶ εἶχε ὁλοκληρώσει ὁ Πιττάκης. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1935 ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 1936 ὁ ναΐσκος διαλύθηκε καὶ τὸ 1938 ἀρχίζει ἡ γιὰ τρίτη φορὰ οἰκοδόμησή του (ἡ πρώτη φορὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους), ἡ ὁποία ὁλοκληρώνεται τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1939 ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο, γιατὶ στὴν ἀρχὴ τῆς χρονιᾶς ὁ Μπαλᾶνος εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴ δημόσια ὑπηρεσία. Καὶ στὴν ἀναστήλωση αὐτὴ δὲν ἀποφεύχθηκαν τὰ λάθη, ἡ χρησιμοποίηση σὲ δεύτερη χρήση ἀρχαίων λίθων καὶ ἡ χρήση κακοῦ ὑλικοῦ, ὅπως τὸ σίδερο.

Ἐπὶ σαρανταένα χρόνια, μὲ κάποιες διακοπές, γινόταν ἡ ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Κατὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ἀναστηλώθηκαν σὲ μικρὸ ἢ μεγάλο βαθμὸ καὶ πολλὰ ἄλλα μνημεῖα, κλασικὰ καὶ βυζαντινά. Οἱ μέθοδοι τῆς ἀναστήλωσής τους ἐφαρμόστηκαν καὶ σὲ ἄλλα μνημεῖα. Ἔτσι ἕνας πολὺ στενὸς κύκλος κυριαρχοῦσε στὸν τομέα τῆς συντήρησης, καὶ κύριος ἁρμόδιος ἦταν ὁ Νικόλαος Μπαλᾶνος. Οἱ ἴδιοι ξένοι εἰδικοὶ ποὺ γνωμάτευσαν γιὰ τὴν Ἀκρόπολη συμβούλεψαν καὶ γιὰ ἄλλα μνημεῖα. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ἐπὶ 40 χρόνια, περισσότερο μάλιστα ὁ Ὀρλάνδος, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στὴν Ὑπηρεσία ἀπὸ τὸ 1910 ἕως τὸ 1958, κοντὰ 60 χρόνια. Ὡς καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο καὶ στὸ Πολυτεχνεῖο μόρφωσε γενεὲς βυζαντινολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους καὶ μὲ τὶς ἀπόψεις τους καθορίζουν ἕως σήμερα τὶς τύχες τῶν ἑλληνικῶν μνημείων, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἀκροπόλεως.

Μὲ τὴ δεύτερη ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τερματίζεται ἡ μακρότατη περίοδος τῶν πρώτων συστηματικῶν ἀναστηλώσεων στὴν Ἑλλάδα, καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκτοῦν τὴ

μορφὴ ποὺ θαυμάστηκε καὶ διαφημίστηκε. Ὅλοι ὅσοι τὰ ἔβλεπαν πίστευαν ὅτι διορθώθηκαν ἐπιστημονικὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος, συντηρήθηκαν περισσότερο τὰ μνημεῖα καὶ προφυλάχτηκαν. Ὅμως οἱ μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόστηκαν γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις, τεχνικές, ἐπιστημονικὲς καὶ δεοντολογικές, μετὰ μία γενεὰ θὰ κηρυχθοῦν καταστροφικές, καὶ ὁλόκληρη ἡ Ἀκρόπολη, τὰ μνημεῖα της, οἱ βράχοι, θὰ διαλυθοῦν γιὰ νὰ ἀναστηλωθοῦν καὶ πάλι. Ἐκεῖνο ποὺ ὑμνήθηκε θὰ θεωρηθεῖ καταραμένο καὶ πλῆθος εἰδικῶν θὰ ἀναλωθεῖ στὴν ἐπανόρθωση τῶν ἀναστηλώσεων.

Εἶναι ἡ μοίρα τῆς Ἀκρόπολης νὰ μὴ τὴν ἀφήνουν ἥσυχη. Λίγα χρόνια μετὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Μπαλάνου στὰ Προπύλαια ὁ Ὀρλάνδος, τὸ 1947, ἔκανε σημαντικὲς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὴ ΝΔ πτέρυγα τοῦ μνημείου, ποὺ διήρκεσαν ἕως τὸ 1957, μιὰ δεκαετία.

1935-1973. *Αρχειον των Βυζαντινων Μνημειων της Ελλαδος* (*ABME*), ἔργο γιγάντιο τοῦ Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου, ποὺ περιέχει στὶς 2.550 σελίδες τῶν 12 τόμων του τὴ δημοσίευση πλήθους βυζαντινῶν μνημείων μὲ φωτογραφίες καὶ σχέδιά τους. Ἔργο ἀτομικό, παράλληλο ὡς πρὸς τὴ σύλληψη μὲ τὰ *Hellenica* τοῦ Louis Robert, ὀφειλόταν στὴν ἀκοίμητη ἐπιστημονικὴ συνείδηση τοῦ Ὀρλάνδου καὶ τὴν ἐπιθυμία του δημιουργίας καὶ προσφορᾶς. Τὸ θαυμαστὸ δὲν εἶναι ὅτι ἐπὶ 38 χρόνια ἐρευνοῦσε, σχεδίαζε, ἔγραφε τοὺς 12 τόμους τῶν *ABME*, ἀλλὰ ὅτι ταυτόχρονα ἐκτελοῦσε τὸ τεράστιο διοικητικό (Ὑπουργεῖο, Ἑταιρεία, Ἀκαδημία), διδακτικό (Πανεπιστήμιο, Πολυτεχνεῖο), ἀνασκαφικὸ καὶ τὸ ἄλλο συγγραφικό του ἔργο.

1936. Οι Γερμανοι ζητουν αρχαια του Κεραμεικου. Τὸ 1936 τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο ζήτησε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία "die Freigabe der einhundert kleinen tönernen Gegenstände aus dem Kerameikos als Geschenk an Herrn Oberländer". Ὁ κ. Oberländer, κατὰ τὸν ὑπουργὸ Παιδείας Γ. Λογοθέτη[3], ἦταν χορηγὸς τῆς ἀνασκαφῆς

3. Ἀριθμ. 9281/612/13 Φεβρ. 1936 πρὸς τοὺς Ἀ. Κεραμόπουλλο, Ν. Κυπαρίσση, Γ. Σωτηρίου.

τοῦ Κεραμεικοῦ. Διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἦταν ὁ Georg Karo, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐπισπεύσει τὶς διαδικασίες, διότι "das gute Schiff welches die Sachen mitnehmen könnte, fährt am 7 März schon von Patras ab und zum Einpacken und Versenden der Stücke nach Patras sind immerlich einige Tage nötig"[4].

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ ζήτησε τὴν ἴδια χρονιὰ τὴν παραχώρηση «εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Hamilton λίθων ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων ὁρισμένων διαστάσεων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ «μονοπατιοῦ τῆς δόξης» ἐν Φλωρίδι»[5]. Ὅπως φαίνεται οἱ λίθοι δόθηκαν, ἀλλὰ τὸ μονοπάτι τῆς δόξας στὴ Φλώριδα δὲν γνωρίζω ποῦ βρίσκεται καὶ ποιὰ δόξα διαιωνίζει.

1936. Νεοι διορισμοι. Στὰ χρόνια τῆς διεύθυνσης τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Γ. Οἰκονόμο διορίστηκαν δύο νέοι Ἐπιμελητές, ὁ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς καὶ ὁ Χρίστος Ν. Πέτρου Μεσογείτης. Ὁ Κοντῆς ἦταν εὐνοούμενος μαθητὴς τοῦ Γ. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε κρατήσει ἕνα πολύμηνο διάστημα τοῦ 1936 στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία, ὅπου ὁ νέος Κοντῆς, τότε 26 χρονῶν, ἀσκήθηκε στὰ διοικητικὰ καὶ νομοθετικὰ πράγματα. Σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους, πάντα μνημόνευε τὸν Οἰκονόμο ὡς τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὸν βοήθησε.

1938-1940. Πρωτη περιοδος Σπ. Μαρινατου. Ὁ Οἰκονόμος τὸ 1937 ἔγινε Γενικὸς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων, Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν. Τὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων κατέλαβε ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος, Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Κρήτης (1925-1937), ὁ ὁποῖος ὅμως εἶχε ἰδεολογικές (γλωσσικές, πολιτικὲς) διαφορὲς μὲ ἀρκετοὺς συναδέλφους του, κυρίως μὲ τὸν Χρῆστο Καροῦζο.

---

4. Ἐπιστολὴ τοῦ G. Karo τῆς 28 Φεβρουαρίου 1936 συνημμένη στὸ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ: «Τὸ καλὸ πλοῖο, τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ πάρει τὰ πράγματα μαζί του, φεύγει κιόλας στὶς 7 Μαρτίου ἀπὸ τὴν Πάτρα καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, γιὰ τὴ συσκευασία καὶ τὴν ἀποστολὴ τῶν ἀντικειμένων στὴν Πάτρα χρειάζονται μερικὲς ἡμέρες».

5. Ἀριθμ. 20926/12 Μαΐου 1936 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ Ν. Λούβαρι.

Καὶ ὁ Μαρινᾶτος ἦταν πολυάσχολος, κυρίως ἐπεδίωκε προσκλήσεις ἀπὸ ξένα πανεπιστήμια γιὰ ὁμιλίες καὶ μαθήματα. Τοῦτο τὸ συνέχισε σὲ ὁλόκληρη τὴ διάρκεια τῆς πρώτης θητείας του στὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων. Τὸ 1939 ἐξελέγησαν μὲ εἰδικὸ νόμο, μαζὶ ὁ Διονύσιος Ζακυθηνός, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος καὶ ὁ Ἰωάννης Κακριδής, καθηγητὲς καὶ οἱ τέσσερις στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας. Τὴν ἴδια χρονιά, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1939, ὁ Μαρινᾶτος μετέσχε στὸ Διεθνὲς Συνέδριο Ἀρχαιολογίας στὸ Βερολίνο, ὅπου προβλήθηκε καὶ τιμήθηκε ξεχωριστά[6], καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες γιὰ διαλέξεις. Ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς τοῦ 1940. Ἤδη ὅμως ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἀποφασίσει, οἱ καθηγητὲς ποὺ κατεῖχαν διοικητικὲς θέσεις νὰ περιορισθοῦν στὰ διδακτικά τους καθήκοντα. Ὅπως θὰ δοῦμε ὅμως στὰ τοῦ 1941, ὑπῆρχαν πολιτικὰ πρόσωπα ποὺ ἦσαν δυσαρεστημένα μὲ τὸν Μαρινᾶτο.

Δὲν μαρτυρεῖται ἰδιαίτερη ὑπηρεσιακὴ δράση τοῦ Μαρινάτου κατὰ τὰ χρόνια ποὺ διηύθυνε, γιὰ πρώτη φορά, τὴν Ὑπηρεσία. Πρόλαβε ὅμως νὰ κάνει νέον Ὀργανισμὸ τῆς Ὑπηρεσίας, τὸν ΑΝ 1947/1939 «Περὶ Ὀργανώσεως Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Κράτους». Μὲ αὐτὸν ἔγινε νέα διαίρεση σὲ Ἀρχαιολογικὲς Περιφέρειες τῆς Ἑλλάδος καὶ σὲ δύο Βυζαντινές, Ἀθηνῶν γιὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς Χώρας, καὶ Θεσσαλονίκης γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, δόθηκε ἡ δυνατότητα ἵδρυσης μιᾶς Περιφερείας Μεσαιωνικῶν καὶ Ἐνετοτουρκικῶν ἀρχαιοτήτων γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ συγχωνεύτηκε τὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο μὲ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικό, τοῦ ὁποίου ἀποτέλεσε πλέον συλλογή. Οἱ Ἔφοροι ὁρίστηκαν σὲ δεκαπέντε. Οἱ δεκατέσσερις ἦσαν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἕνας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Χριστιανικῶν Μνημείων. Ὁ μεγάλος νεωτερισμὸς ὅμως ἦταν ὅτι, μὲ τὸ ἄρθρο 3 §4 «Ἐπιμελητὰι - - - διορίζονται μόνον ἄρρενες πτυχιοῦχοι τῆς Φιλολογίας τοῦ

6. Joh. Irmscher, Οἱ ἐπιστημονικὲς σχέσεις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου μὲ τὴ φασιστικὴ Ἑλλάδα, *Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Σύγχρονης Ἱστορίας* (ΑΤΕ, Ἀθήνα 1991) 341.

Πανεπιστημίου». Νεωτερισμὸς ἐπίσης ἦταν ὅτι γιὰ τὴν προαγωγὴ τῶν Ἐπιμελητῶν σὲ Ἐφόρους, χρειαζόταν, ἐκτὸς ἄλλων, διδακτορικὸ δίπλωμα, καὶ νὰ ἔχουν δημοσιεύσει «μετὰ τὴν προηγουμένην αὐτῶν προαγωγὴν μίαν τουλάχιστον ἀξίαν λόγου ἀρκούντως ἐκτενῆ ἀρχαιολογικὴν πραγματείαν».

Γιὰ τὶς γυναῖκες ποὺ ὑπηρετοῦσαν ἤδη στὴν Ὑπηρεσία ὑπῆρχε εἰδικὴ μεταχείριση (ἄρθρο 10): «Τὸ ἤδη ὑπηρετοῦν θῆλυ ὑπαλληλικὸν προσωπικὸν παραμένει μὲν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἀλλὰ δὲν δύναται ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν μουσείων ἢ Ἐφορειῶν, ἐφαρμοζομένης τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 17 παρ. 7 τοῦ παρόντος νόμου. Ἐφ' ὅσον μέλη τοῦ θήλεος ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τυγχάνουσιν ἔγγαμα, ἀποχωρῶσιν ὑποχρεωτικῶς μετὰ τὴν συμπλήρωσιν 25ετοῦς δημοσίας ὑπηρεσίας». Ἡ διάταξη αὐτὴ τοῦ ἄρθρου 10 σκοπὸ εἶχε τὴν ἀπομάκρυνση τῆς Σέμνης Καρούζου, ἡ ὁποία, διορισμένη τὸ 1921, ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία σὲ λίγα χρόνια, τὸ 1946. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἦλθαν ὅπως ὑπολόγιζε ὁ Μαρινᾶτος.

Σὲ ὀκτώμισυ μῆνες ὁ νόμος τροποποιήθηκε μὲ τὸν ΑΝ 2339/1940 καὶ συμπληρώθηκε μὲ πολλὲς προσωπικὲς διατάξεις. Ἤδη ὅμως ὁ Μαρινᾶτος εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, τὴν ὁποία διηύθυνε, τυπικῶς τουλάχιστον, ἕνας διοικητικὸς ὑπάλληλος, ὁ Ἰωάννης Ἀναστασόπουλος. Μὲ τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1940 ὅλα θὰ ἀλλάξουν καὶ μία μακρά, δύσκολη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἀρχαῖα περίοδος, θὰ ἀρχίσει.

1939-1940. Ἔκθεση της Νεας Υορκης. Ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ ἦταν ἡ πρώτη ποὺ ἔστειλε ἀρχαῖα γιὰ ἔκθεση στὸ Ἐξωτερικό, στὴν Παγκόσμιο Ἔκθεση τῆς Ν. Ὑόρκης (1939-1940) καὶ στὸ Metropolitan Museum. Ἡ ἀποστολὴ ἔγινε μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ τὰ ἀρχαῖα ποὺ ταξίδεψαν ἦσαν σημαντικά. Τὰ ἀρχαῖα παγιδεύτηκαν ἐκεῖ καὶ μᾶς δόθηκαν μετὰ τὸν πόλεμο, μὲ πολλὴ ἀπροθυμία ἐκ μέρους τῶν Ἀμερικανῶν.

Σὲ προσωπικὸ φάκελο τοῦ Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου βρῆκα ἀντίτυπο τοῦ πρωτοκόλλου ἀνοίγματος τῶν πέντε κιβωτίων μέσα στὰ

ὁποῖα μᾶς τὰ ἐπέστρεψαν οἱ Ἀμερικανοὶ τὸ 1949 μὲ τὸ ἀτμόπλοιο Beltrami, τέσσερα χρόνια μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου. Τὴν ἐπιτροπὴ παραλαβῆς ἀποτελοῦσαν οἱ Νικ. Κοτζιᾶς, Διευθυντὴς Ἀκροπόλεως, Σέμνη Καρούζου, Ἔφορος Ἀγγείων Ἐθνικοῦ Μουσείου, καὶ Ἰω. Παπαδημητρίου, Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς.

Τὰ ἀρχαῖα ποὺ πρῶτα, μιᾶς σειρᾶς ἀτελεύτητης ὅπως φαίνεται, εἶχαν ξενητευτεῖ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, μὲ τὴ δύναμη τῆς κυβέρνησης, εἶναι τοῦτα:

1. Ἡ Κόρη τῆς Ἀκρόπολης ἀριθμ. 675, ἡ λεγόμενη Χιώτισσα, ποὺ σώζει πλούσιο τὸν χρωματισμὸ τοῦ ρούχου της, τῶν γύρω στὸ 510 π.Χ. χρόνων. Θεωρεῖται ἔργο καλλιτέχνη τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, μάλιστα τῆς Χίου, καὶ συνδέεται μὲ ἐνεπίγραφο κίονα - βάθρο ὅπου σώζεται μερικῶς ἡ ὑπογραφὴ Χίου γλύπτη.

2. Ἡ ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια στήλη τῆς Ἀμφαρέτης ἀπὸ τὸν Κεραμεικό, ἀρ. ΕΑΜ 695. Ἡ γιαγιὰ Ἀμφαρέτη, καθισμένη σὲ κλισμό, κρατάει μὲ τὸ δεξὶ τὸ ἀκουμπισμένο στὴν πλάτη τοῦ καθίσματός της ἕνα πουλὶ καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ τὸ κατὰ τὸ ἐπίγραμμα τῆς στήλης νεκρὸ ἐγγόνι της. Ἡ στήλη τῶν περὶ τὸ 410 π.Χ. χρόνων φέρει στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀετώματος τὸ ὄνομα τῆς γυναίκας, Ἀμφαρέτη καὶ στὸ ἐπιστύλιο ἐπίγραμμα[7].

Στὸ πρωτόκολλο ἀναφέρεται ὅτι τὸ γαλάζιο χρῶμα τοῦ βάθους τῆς στήλης ποὺ ὑπῆρχε ὅταν αὐτὴ βρέθηκε, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Karl Kübler ποὺ τὴ δημοσίευσε πρῶτος, εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Ἡ ἐπιτροπὴ διστάζει νὰ ἀποδώσει τὴ βλάβη αὐτὴ στὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχαίου στὴ Ν. Ὑόρκη. Ἡ Σ. Καρούζου ὅμως πολὺ ἀργότερα λέγει ὅτι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ χρώματος εἶχε γίνει κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ ἀναγλύφου στὶς ΗΠΑ[8].

---

7. *IG* II^2 10650: Τέκνον ἐμῆς θυγατρὸς τόδ' ἔχω φίλον, ὅμπερ ὅτε αὐγάς: | ὅμμασιν ἠ|ελίο ζῶντες ἐδερκόμεθα, | ἔχον ἐμοῖς γόνασιν καὶ νῦν φθίμενον φθιμένη 'χω. (Τῆς θυγατέρας μου τοῦτο τὸ ἀγαπητὸ παιδὶ κρατῶ στὰ γόνατά μου ἔχοντάς το καθὼς παλιὰ κι οἱ δύο μας ζωντανοὶ ἀντικρίζαμε τοῦ ἥλιου τὶς ἀχτίδες, ἔτσι καὶ τώρα νεκρὸ ἐγὼ ἡ νεκρὴ βαστῶ).

8. *Τὸ Βῆμα*, 29 Μαΐου 1977.

3. Χάλκινη κεφαλὴ γυναίκας, δωρεὰ τοῦ Ἀναστ. Σταμούλη[9], ἡ λεγόμενη κεφαλὴ τῆς Περίνθου (ΕΑΜ 15187) ἢ ψευδο-Βερενίκη. Ὅπως ἀποδείχτηκε, τὸ κεφάλι αὐτό, ποὺ εἶχε δημοσιευθεῖ ὡς ἀρχαῖο ἀντίγραφο τῆς Βερενίκης τοῦ Herculanum, ἦταν σύγχρονο κίβδηλο ἔργο.

4. Τὸ κεφάλι τοῦ Ἀνύτου (ΕΑΜ 1736) ἀπὸ τὸ μεγάλο σύνταγμα τῆς Λυκοσούρας, ἔργο τοῦ Δαμοφῶντος, Μεσσήνιου γλύπτη τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

5. Κεφάλι θεᾶς, ποὺ πιστεύεται ὅτι ἀνῆκε σὲ ἄγαλμα Ἀριάδνης ποὺ ἀναπαύεται ξαπλωμένη, τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (ΕΑΜ 182), ἀπὸ τὸ Διονυσιακὸ θέατρο ἢ τὸ Ἀσκληπιεῖο[10].

Σχετικὴ μὲ τὴν ἔκθεση ἦταν καὶ ἡ μετάβαση τότε, τὸ 1939, στὴ Ν. Ὑόρκη, τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων Σπ. Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος εἶχε προσκληθεῖ νὰ δώσει τέσσερις διαλέξεις. Ὅπως λέγει ὁ ἴδιος στὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὴν Ἀκαδημία (1953), οἱ προσκλήσεις ἔγιναν εἴκοσι πέντε, ἀλλὰ μπόρεσε νὰ δώσει μόνον δεκαεπτὰ διαλέξεις.

---

9. Louisa D. Loukopoulou, *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique* (ἔκδ. ΚΕΡΑ, Ἀθῆναι 1989) 29 κἑ.

10. *Ἡ ἔκθεση τῆς Ν. Ὑόρκης τοῦ 1939, *Ὁ Μέντωρ* 22, 1992, 138-139.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (Ι)

1940-1941. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ. Ὁ πόλεμος βρῆκε τὴν Ὑπηρεσία χωρὶς τὸν φυσικό της προϊστάμενο, δηλαδὴ Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων ἤ, ἔστω, καθηγητὴ τῆς ἀρχαιολογίας. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Μαρινάτου ὀφειλόταν στὴν ἐπιθυμία τοῦ Μεταξᾶ νὰ περιορισθοῦν οἱ καθηγητὲς στὰ πανεπιστημιακά τους καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ σὲ σύγκρουση τοῦ Μαρινάτου μὲ ὑπουργούς. Στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀπομακρύνσεις πανεπιστημιακῶν.

Ἡ Ὑπηρεσία δὲν εἶχε ἑτοιμαστεῖ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς συνέπειες ἑνὸς πολέμου, ποὺ θὰ ἔβλαπτε ἢ καὶ θὰ κατέστρεφε μνημεῖα καὶ μουσεῖα. Πολὺ περισσότερο, δὲν εἶχε ἀντιμετωπίσει τὴν πιθανότητα ἐχθρικῆς κατοχῆς.

Οἱ τελευταῖοι διορισμοὶ Ἐπιμελητῶν, τοῦ Ἰωάννου Κοντῆ καὶ τοῦ Χρίστου Πέτρου Μεσογείτη, εἶχαν γίνει τὸ 1936, μετὰ τὴν 4η Αὐγούστου, πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔτους.

1940. Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Τὸ 1940 ἡ Ἐπικράτεια ἦταν χωρισμένη ἀρχαιολογικῶς σὲ δέκα ἀρχαιολογικὲς περιφέρειες καὶ δύο Βυζαντινῶν καὶ Χριστιανικῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸ προσωπικὸ τὸ ἀποτελοῦσαν εἴκοσι τέσσερις Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητές, δύο Ἐπιμελητὲς ποὺ εἶχαν ἀνακληθεῖ στὴν Ὑπηρεσία καὶ δύο καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου. Ὅλοι ὑπηρετοῦσαν, κατὰ τὴ διοικητικὴ τάξη τῶν ἀρχαιολογικῶν περιφερειῶν, ὡς ἑξῆς:

1. Ἀθηνῶν (Ἀττικὴ καὶ Μεγαρίδα ἐκτὸς Πειραιῶς): Νικόλαος Κυπαρίσσης· τὸν Μάιο τοῦ 1940 εἶχε τεθεῖ σὲ διαθεσιμότητα, ἡ ὁποία, φαίνεται, ἀνακλήθηκε μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου. Στὴν Ἐφορεία ὑπηρετοῦσε καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Νικόλαος Κοντολέων, ὁ ὁποῖος εἶχε μετατεθεῖ ἐκεῖ τὸν Μάιο τοῦ 1938. Ἀποσπάσθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς

Χίου τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1942, ὅπου ἔμεινε ὡς καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1945. Ἐπέστρεψε στὴ Μύκονο στὶς 28 Ἀπριλίου 1945. Κατὰ τὴν ὑπηρεσία του στὴ Χίο ἐδίδαξε τὴ γερμανικὴ γλώσσα στὸ πρόγραμμα μαθημάτων ποὺ εἶχαν ὀργανώσει οἱ Ἀρχὲς Κατοχῆς[1].

2. Πειραιῶς (Πειραιεύς, νησιὰ Σαρωνικοῦ, Κυκλάδες, νησιὰ τοῦ Αἰγαίου): Χρῆστος Καροῦζος, Στρατῆς Παρασκευαΐδης στὴ Μυτιλήνη.

3. Θηβῶν (ἐπαρχίες Θηβῶν-Λεβαδείας, νομοὶ Φθιωτιδοφωκίδος καὶ Εὐβοίας): Ἰωάννης Θρεψιάδης, Ἀλέξανδρος Κοντολέων στοὺς Δελφούς.

4. Πατρῶν (νομοὶ Ἀχαΐας, Ἠλείας, Αἰτωλοακαρνανίας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Λευκάς): Φοῖβος Σταυρόπουλος, Ἰωάννης Κοντῆς Ἐπιμελητὴς Ὀλυμπίας. Ὁ Κοντῆς εἶχε τοποθετηθεῖ ἐκεῖ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1939. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου εἶχε προβλήματα ἐξ αἰτίας τῶν ἀρχαιοκαπήλων τῆς Ὀλυμπίας[2]. Ἀποσπάσθηκε στὴ Δωδεκάνησο ὡς πρῶτος Ἔφορός της τὸν Αὔγουστο τοῦ 1947, ὅπου καὶ ἔμεινε ἕως τὸ τέλος τοῦ 1959.

5. Κερκύρας (νομοὶ Κερκύρας, Θεσπρωτίας, Ἰωαννίνων, Πρεβέζης, Ἄρτης): Ἰωάννης Παπαδημητρίου.

6. Βόλου (νομοὶ Λαρίσσης καὶ Τρικάλων): Νικόλαος Γιαννόπουλος, Ἐπιμελητής.

7. Θεσσαλονίκης (νομοὶ Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Φλωρίνης, Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικῆς): Νικόλαος Κοτζιᾶς, Χαράλαμπος Μακαρόνας.

8. Καβάλας (νομοὶ Σερρῶν, Δράμας, Καβάλας, Ροδόπης, Ἔβρου): Γεώργιος Μπακαλάκης.

9. Ναυπλίου (νομοὶ Ἀργολιδοκορινθίας, Ἀρκαδίας, Λακωνίας, Μεσσηνίας): Ἐπιμελητὴς Χρίστος Πέτρου Μεσογείτης στὸ Ναύπλιο.

---

1. Λεωνὴ Μ. Καλβοκορέση, *Χρονικὸν Κατοχῆς τῆς Χίου παρὰ τῶν Γερμανῶν, 1941-1944* (Ἀθῆναι 1958) 94.

2. *Ὁ Μέντωρ* 43, 1997, 45-47. Τὸ τεῦχος ὁλόκληρο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Κοντῆ.

Πιθανῶς ὑπηρετοῦσε στὴν Περιφέρεια καὶ ὁ Ἔφορος Μιχαὴλ Πιτίδης, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ παρουσία δὲν εἶναι ἀκόμη φανερή. Στὴ Σπάρτη ὑπηρετοῦσε ὁ Θεμιστοκλῆς Καραχάλιος.

10. Ἡρακλείου (ὁλόκληρη ἡ Κρήτη): Νικόλαος Πλάτων γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη καὶ Βασίλειος Θεοφανείδης γιὰ τὴ Δυτική.

Οἱ περιφέρειες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Χριστιανικῶν Μνημείων ἦσαν: 1. Πρώτη Ἀθηνῶν (Θεσσαλία, Στερεά, Ἤπειρος, Πελοπόννησος, νησιά): Δημήτριος Πάλλας. 2. Δεύτερη Θεσσαλονίκης (Μακεδονία, Θράκη): Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος.

Ξεχωριστὲς μονάδες ἦσαν τὰ μουσεῖα:

1. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικόν. Ὡς προσωρινοὶ Διευθυντὲς ὑπηρετοῦν τὸ 1940 ὁ Νικόλαος Λυκουρέσης, γυμνασιάρχης, ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης καὶ ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου. Προϊστάμενοι Συλλογῶν: Ἀγγείων Σέμνη Καρούζου, Γλυπτῶν Γιάννης Μηλιάδης, Χαλκῶν Ἰωάννα Κωνσταντίνου, Ἐπιμελήτρια, Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς Μάρκελλος Μιτσός. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 ὁ Μηλιάδης ἀναλαμβάνει τὴν Ἀκρόπολη, τὴ θέση του στὸ ΕΑΜ παίρνει ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος, ἀπὸ τὴν Πάτρα. 2. Ἐθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον: Εἰρήνη Βαρούχα. 3. Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον: Γεώργιος Σωτηρίου, καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

Τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν ἐντελῶς ἀνεπαρκὲς ἀπὸ ἄποψη ἀριθμοῦ κυρίως, ὅσο καὶ ἂν οἱ χῶροι καὶ τὰ μουσεῖα ἦσαν ὀλιγότεροι. Στὴν προστασία τῶν ἀρχαίων βοηθοῦσαν καὶ οἱ Ἔκτακτοι Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων, δάσκαλοι ἢ καθηγητές, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀνάλογα μὲ τὸν χρόνο ποὺ διέθεταν ἤ, κυρίως, τὸν ζῆλο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ εἶχαν γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων, ὅπου ὑπῆρχαν, ἦσαν περισσότεροι ἀποτελεσματικοί, ὅταν δὲν ἐγκατέλειπαν ἐντελῶς στὴν τύχη τους μνημεῖα καὶ μουσεῖα, πράγμα ποὺ ὀφειλόταν, κυρίως, στὴν ἔλλειψη ἐπαρκοῦς ἐποπτείας τους ἀπὸ τοὺς λίγους ἀρχαιολόγους.

Η ΑΠΟΚΡΥΨΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ. Τὴ διαδικασία τῆς ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων εὐθὺς ὡς κηρύχτηκε ὁ πόλεμος μὲ τὴν Ἰταλία, ἔχει διηγηθεῖ ἡ

Σέμνη Καρούζου[3] καὶ ὁ συντάκτης τοῦ βιβλίου τούτου[4]. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα δημοσιεύματα, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται γνωστὲς πληροφορίες.

Ὁ τρόπος ἀπόκρυψης τῶν ἀρχαίων καθορίστηκε μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Ὑπουργείου τῆς 11 Νοεμβρίου 1940 μὲ τίτλο «Γενικαὶ τεχνικαὶ ὁδηγίαι διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀρχαίων τῶν διαφόρων μουσείων ἀπὸ τοὺς ἐναερίους κινδύνους». Ἡ ἐγκύκλιος εἶναι λεπτομερὴς καὶ ὡς καλύτερο τρόπο ἀπόκρυψης συνιστᾶ τὴν κατάχωση τῶν ἀρχαίων, κυρίως τῶν λιθίνων, καὶ τὸ σφράγισμα τῶν λάκκων κατάχωσης μὲ πλάκα μπετόν. «Ὡς ἐλάχιστον πάχος τοιαύτης πλακὸς ὁρίζεται 0.40 μὲ διπλοῦν ὁπλισμόν». Δίδονται ἀκόμη ὁδηγίες καὶ γιὰ τὸ περιτύλιγμα τῶν ἀρχαίων, τὴν προστασία ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Τὰ χρυσὰ ἔπρεπε νὰ φυλαχθοῦν σὲ θησαυροφυλάκια Τραπεζῶν καὶ τὰ χαλκὰ θὰ τοποθετοῦνταν σὲ κιβώτια, ἀφοῦ προηγουμένως γινόταν εἰδικὴ συσκευασία τοῦ κάθε ἀρχαίου. Τὰ κιβώτια θὰ τοποθετοῦνταν σὲ ὑπόγεια καὶ θὰ προστατεύονταν μὲ σάκκους ἄμμου. Συστήθηκαν ἀμέσως ἐπιτροπὲς ἀπόκρυψης, στὶς ὁποῖες μετεῖχαν δικαστικοὶ ὡς Πρόεδροι, Ἀρεοπαγίτες στὴν Ἀθήνα καὶ Πρωτοδίκες στοὺς Δελφούς, Ὀλυμπία, Κόρινθο, Θήβα, Χαλκίδα, Σπάρτη, Βόλο, Ἐφέτης στὴν Κέρκυρα, στὴν Κεφαλληνία Πρόεδρος Πρωτοδικῶν, στὸ Ρέθυμνο Πρωτοδίκης. Στὴ Θεσσαλονίκη ἔγιναν τρεῖς ἐπιτροπὲς ἀπόκρυψης, γιὰ τὰ λίθινα, τὰ νομίσματα καὶ τὰ χρυσά. Τὰ λίθινα τάφηκαν σὲ ὀρύγματα στὴν αὐλὴ τοῦ μουσείου καὶ τὰ λοιπὰ φυλάχτηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἀθήνα.

Τῶν καταλόγων τῶν μουσείων ἔγιναν ἀντίγραφα καὶ οἱ πρωτότυποι κατάλογοι τοποθετήθηκαν σὲ τέσσερα κιβώτια, τὰ ὁποῖα σφραγίστηκαν καὶ παραδόθηκαν στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

Στὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων, ἰδίως τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἐργάστηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους, τοὺς Ἐπιμελητές,

---

3. *Νέα Ἑστία* 40, 15 Νοεμβ. 1946, τεῦχ. 465, 1158-1163.

4. **Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 81-104. Ὁλόκληρο τὸ τεῦχος, σ. 71-185, ἀφορᾶ τὶς ἀρχαιότητες κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχή.

τοὺς φύλακες καὶ τοὺς τεχνίτες καὶ ἐθελοντές: ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης καὶ ἡ Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου. Ἕνα μέλος τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς, ὁ Rodney Young, βοηθοῦσε στὸ μέτωπο ὁδηγώντας ἀσθενοφόρο, μάλιστα τραυματίστηκε.

Στὶς 27 Ἀπριλίου 1941 οἱ Γερμανοὶ μπῆκαν στὴν Ἀθήνα καί, ὥρα περίπου 9.45′, ὕψωσαν τὴ σημαία τους στὴν Ἀκρόπολη. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἄρχισε μία μακρὰ καὶ τραγικὴ περίοδος γιὰ τὸν τόπο. Συμβολικὸ ἀλλὰ σημαντικὸ γιὰ τὴν Ὑπηρεσία γεγονὸς εἶναι ὅτι τὴν ἡμέρα ἐκείνη ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου παραιτήθηκαν ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου[5].

Ἀπὸ τὶς Ξένες Σχολὲς τὸ προσωπικὸ τῆς Γερμανικῆς, Αὐστριακῆς καὶ Ἰταλικῆς Σχολῆς ἔμειναν στὴν Ἑλλάδα. Τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς τὰ μέλη εἶχαν γυρίσει στὶς ΗΠΑ. Ὁ Εὐγένιος Vanderpool ἔμεινε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἐκτοπίστηκε στὴ Γερμανία, ὅπου τέθηκε ὑπὸ περιορισμό, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1942. Ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τοὺς Συμμάχους καὶ ξαναγύρισε στὴν Ἑλλάδα τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1945, ὡς μέλος τῆς UNRRA καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του στὴν Ἀγορὰ[6] τὸν Αὔγουστο τοῦ 1946. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ λιμοῦ τοῦ 1941 εἶχε ὀργανώσει συσσίτιο γιὰ τὰ παιδιὰ στὸ Μαρούσι, ὅπου ἔμενε.

Ἡ Ἀγγλικὴ Σχολὴ ἐκκενώθηκε, μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ προσωπικοῦ της ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ κατὰ τὸ διάστημα 1942-1944 στέγαζε τὸν Σουηδικὸ Ἐρυθρὸ Σταυρό[7].

Τὸ πρῶτο (ὑπ' ἀριθ. 1) ΝΔ τῆς Κυβέρνησης τῆς Κατοχῆς[8] ἦταν τό «Περὶ τῶν ἁρμοδιοτήτων τῆς Κυβερνήσεως, τῶν Ὑπουργῶν καὶ ἄλλων διατάξεων» τῆς 30 Ἀπριλίου 1941 καὶ εἶχε τοῦτο τὸ προοίμιο: «Ἡ Κυβέρνησις ὡς κυρίαρχος, ἀντλοῦσα τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ τῇ θελήσει τῶν Ἐνόπλων δυνάμεων τῆς χώρας,

---

5. *Ἡ Περιπέτεια* 62-63.
6. *Hesperia* 16, 1947, 193.
7. Βλ. Helen Waterhouse, *The British School at Athens. The first Hundred Years* (1986) 142-145.
8. ΦΕΚ 151, 2 Μαΐου 1941, τ. Α′.

ἀποφασίζει:». Τὸ ἄρθρο 7 ἀφοροῦσε τὸν τύπο τοῦ ὅρκου τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ λειτουργῶν: «Ὀρκίζομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος νὰ ἐκτελῶ τὰ καθήκοντά μου ἐντίμως καὶ εὐσυνειδήτως καὶ νὰ καταβάλλω ἅπάσας τὰς δυνάμεις μου ὅπως ἐξυπηρετῶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Λαοῦ».

Η ΑΦΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΣΗΜΑΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ. Οἱ Γερμανοὶ κατέλαβαν τὴν Ἀθήνα στὶς 27 Ἀπριλίου. Τὴ νύχτα τῆς 30 πρὸς 31 Μαΐου, Παρασκευὴ πρὸς Σάββατο, δύο νέοι, ὁ Μανώλης Γλέζος (9 Σεπτεμβρίου 1922) καὶ ὁ Ἀπόστολος Σάντας (22 Φεβρουαρίου 1922 - 30 Ἀπριλίου 2011) ἀφαίρεσαν τὴ γερμανικὴ σημαία ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Ἡ ἠθικὴ σημασία τῆς πράξης αὐτῆς ἦταν μεγάλη καὶ ἔδειξε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν μὲ ἀπέχθεια τοὺς κατακτητές, παρὰ τὴν προπολεμικὴ προπαγάνδα ποὺ ἐμφάνιζε μερίδα Ἑλλήνων ὡς γερμανοφίλων.

Ἡ ἐξιστόρηση τῶν πραγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὴν Κατοχὴ εἶναι μιὰ διήγηση λεπτομερειῶν καθημερινῆς ζωῆς ἄνιση ὡς πρὸς τὰ μέρη της. Γιὰ ὁρισμένους τόπους σώζονται πολλὰ ἔγγραφα, γιὰ ἄλλους ὑπάρχει πλῆρες σκοτάδι. Οἱ ὑπηρεσιακὲς μετακινήσεις τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν ἦσαν συνεχεῖς, γίνονται γνωστὲς ἀπὸ ἔγγραφα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει βεβαιότητα οὔτε γιὰ τὶς ἕδρες τους οὔτε γιὰ τὸν χρόνο ποὺ ὑπηρέτησαν. Ὁ v. Schönebeck θεωροῦσε ὅτι ὅλοι εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴν Ἀθήνα. Στὸ διάστημα τῆς Κατοχῆς μερικοὶ βρέθηκαν στὴν ἐπαρχία, μὲ ἁπλὴ ὑπηρεσιακὴ ἀπόφαση.

1941-1944. Η ΚΑΤΟΧΗ. Ἕως τὶς 30 Μαΐου 1941 ἡ Ἑλλάδα εἶχε καταληφθεῖ ὁλόκληρη ἀπὸ τὸν Ἄξονα. Ὅσοι ἀρχαιολόγοι εἶχαν στρατευθεῖ γύρισαν στὶς θέσεις τους. Τὰ μουσεῖα ἦσαν ἄδεια. Ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία δὲν γίνονταν. Λίγες ἔκανε τὸ 1940 ἡ Ἑταιρεία. Στὸν Μαραθώνα μὲ τὸν Σωτηριάδη, ποὺ δὲν δημοσιεύτηκε στὰ *ΠΑΕ*, στὴν Ἐλευσίνα μὲ τὸν Κουρουνιώτη, σύντομη ἐξ αἰτίας τῆς στράτευσης τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ, στὶς Ἐλευθερὲς μὲ τὸν Στίκα, στὴ Νέα Ἀγχίαλο μὲ τὸν Σωτηρίου, στὴν Καστοριὰ μὲ τὸν Κεραμόπουλλο, στὴν Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης μὲ τὸν Μ. Καλλιγᾶ, στὴ Νικόπολη

μὲ τὸν Παπαδημητρίου, στὴν Ἀχαΐα μὲ τὸν Κυπαρίσση καὶ στὶς Σπέτσες μὲ τὸν Σωτηρίου.

Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Ἄξονα, ἡ χώρα διαιρέθηκε σὲ τρεῖς ζῶνες κατοχῆς. Ἡ Βουλγαρία κατεῖχε τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Στρυμόνος περιοχή, ἐκτὸς μιᾶς ζώνης κατὰ μῆκος τῶν ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων, ποὺ κράτησαν οἱ Γερμανοί, καὶ τὰ νησιὰ Θάσο καὶ Σαμοθράκη. Ἡ Γερμανία κατεῖχε τὴ δυτικῶς τοῦ Στρυμόνος περιοχή, τὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὴν περιοχή της, μὲ τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Φλώρινα, τὰ νησιὰ Χίο, Λῆμνο, Σκύρο, Λέσβο, τὸν Πειραιὰ μὲ τὰ νησιὰ τοῦ Σαρωνικοῦ, τὴ Μῆλο, τὰ Κύθηρα καὶ τὰ Ἀντικύθηρα. Ἡ Κρήτη ἦταν ὑπὸ τὴν κατοχὴ Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν. Οἱ τελευταῖοι κατεῖχαν τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ νησιοῦ ἕως τὴ Νεάπολη.

Ἡ Ἰταλία κατεῖχε τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ὑπήχθη στὴν κατοχὴ τῶν Γερμανῶν μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1943 (ἀνακοινώθηκε στὶς 8 Σεπτεμβρίου).

Στὴ Θεσσαλονίκη εἶχε τὴν ἕδρα του ὁ Γερμανὸς Ἀρχηγὸς τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, στὸν ὁποῖο ὑπάγονταν ὁ Διοικητὴς Σερβίας, ὁ Διοικητὴς Θεσσαλονίκης-Αἰγαίου καὶ ὁ Διοικητὴς Νοτίου Ἑλλάδος. Ὁ Διοικητὴς ΝΑ Εὐρώπης εἶχε στρατιωτικὲς ἁρμοδιότητες, ἐνῶ γιὰ τὶς πολιτικές, οἰκονομικὲς κλπ. ἁρμοδιότητες ὑπεύθυνος ἦταν ὁ Πληρεξούσιος τοῦ Ράιχ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὰ καθήκοντα αὐτὰ[9] ἄσκησε μέχρι 3 Νοεμβρίου 1943 ὁ Günther Altenburg (1894-1984).

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ. Περισσότερο ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα καὶ διότι δὲν εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται ἀκόμη μὲ τὸν κατόπιν τρόπο ὁ πληθωρισμός, ἔγιναν τὸ 1941 ἀνασκαφὲς στὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τὸν Δημήτριο Πάλλα, στὸ Αὐλωνάρι Εὐβοίας ἀπὸ τὴν Ἰωάννα Κωνσταντίνου καὶ τὸν Ἰωάννη Τραυλό, στὴν Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Μαρίνο Καλλιγᾶ, στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸν Γιάννη Μηλιάδη, στὴ Σικυώνα ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, στὴ Σικυωνία

9. Heinz Richter, *1936-1946. Δύο ἐπαναστάσεις καὶ ἀντεπαναστάσεις στὴν Ἑλλάδα*[2] (Ἑξάντας 1975) Α΄ 146-147.

ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Στίκα καὶ στὴν Κυνουρία ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο. Τὰ ἔτη 1942, 1943, 1944 δὲν ἔγιναν καθόλου ἀνασκαφὲς καὶ γιὰ τὴν περίοδο 1941-1944 ἐκδόθηκε μόνον ἕνας τόμος τῶν *ΠΑΕ*.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος μὲ τὴν ὀνομασία «Ἑλληνικὴ Πολιτεία» συνέχισε νὰ ὑπάρχει, καὶ οἱ Ἕλληνες νὰ δροῦν κάτω ἀπὸ συνθῆκες ἐχθρικῆς κατοχῆς, πενίας, φόβου, οἱ ὁποῖες διαμόρφωναν σιγὰ σιγὰ νέες πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις. Οἱ συνέπειες τῶν χρόνων τῆς Κατοχῆς θὰ γίνονταν φανερὲς καὶ ὀδυνηρὰ αἰσθητὲς μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση.

Τὸ πρῶτο νομοθέτημα τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὴν κατάληψη τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἦταν τὸ ΝΔ 304/1941 «Περὶ Ὀργανώσεως ὑπηρεσίας τῶν Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας παρὰ τῇ Γενικῇ Διοικήσει Μακεδονίας». Ἱδρύθηκε δεύτερη Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία στὴ Θεσσαλονίκη, «προϊσταμένη πασῶν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σχετικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους [τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων] καὶ οἱωνδήποτε νομικῶν προσώπων καὶ ἱδρυμάτων». Μὲ τὸ ΝΔ αὐτὸ προσπάθησε ἡ Ὑπηρεσία νὰ διευκολύνει τὸ ἔργο τῶν Ἐφορειῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης, ὅπου δημιουργοῦνταν προβλήματα μεγάλα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Γερμανῶν καὶ τὶς βαρβαρότητες τῶν Βουλγάρων. Πρῶτος Προϊστάμενος τοποθετήθηκε ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος, ὁ ὁποῖος ἀσκοῦσε παράλληλα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων. Ἡ νέα Ὑπηρεσία στὴν πραγματικότητα λειτούργησε ὑποτυπωδῶς.

Μὲ τὸ ΝΔ 1030/1942 «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν διατάξεων "Περὶ Ὀργανώσεως Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Κράτους"» ἔγινε νέα, περισσότερο ὀρθολογική, διαίρεση τῆς χώρας σὲ δεκαεπτὰ περιφέρειες ἀρχαιοτήτων καὶ τρεῖς Βυζαντινῶν καὶ Χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ καθορίστηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐφόρων (23) καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων καὶ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων (16), καὶ καθορίστηκαν ἕδρες Ἐπιμελητῶν. Καὶ πάλι ὁρίστηκε ὅτι γιὰ τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου ἢ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων χρειαζόταν ὀκταετὴς ὑπηρεσία στὴν ἐπαρχία, πλὴν τῶν Προϊσταμένων τοῦ Νομισματικοῦ καὶ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου.

Μὲ τὸν νόμο (ἄρθρο 10, ἐπικουρικὴ ἐπίβλεψις τῶν ἀρχαίων) θεσπίζεται νὰ ὁρίζονται «Ἔκτακτοι Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων ἐξ ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρετούντων εἰς τὰ μέρη ἔνθα ὑπάρχει ἀνάγκη, προτάσει τοῦ οἰκείου Ἐφόρου». Ἔτσι ἱδρύθηκε μία βοηθητικὴ Ὑπηρεσία, ποὺ προσέφερε πολλὰ στὴν προστασία τῶν ἀρχαίων[10].

Οἱ Ἔκτακτοι Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων ἦσαν ἀπαραιτήτως δημόσιοι ὑπάλληλοι, δάσκαλοι ἢ καθηγητὲς τοῦ Γυμνασίου. Μὲ εἰδικὴ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας, ἔπειτα ἀπὸ ὑπόδειξη καὶ ἔγκριση τῆς ἁρμόδιας γιὰ τὴν περιοχὴ Γενικῆς Ἐπιθεωρήσεως Στοιχειώδους ἢ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, διορίζονταν οἱ Ἔκτακτοι Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σχεδὸν ὅλες τὶς ἁρμοδιότητες τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας. Πολλοὶ συνέδεσαν τὸ ὄνομά τους μὲ τὴ διάσωση πολύτιμων ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα θὰ χάνονταν ἐξ αἰτίας τῆς ὀλιγανθρωπίας τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Κλάδου.

Ὡς Ἐπιμελητὴς Σπάρτης (Λακωνίας καὶ Ἀρκαδίας) εἶχα γνωρίσει τὸν Ἔκτακτο Ἐπιμελητὴ Δημητσάνας Τάσο Γριτσόπουλο· εἶχε στὴ φροντίδα του τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Δημητσάνας, ποὺ στεγαζόταν στὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἱστορικῆς πόλης. Ὁ Τάσος Γριτσόπουλος, κατόπιν Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ἐπὶ χρόνια ἀποτελοῦσε σταθερὴ παρουσία προστασίας τῶν ἀρχαίων στὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας του.

Στὴ Χίο ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἡ ἀρχαιολογικὴ ψυχὴ τοῦ νησιοῦ ἦταν ὁ Ἀντώνιος Στεφάνου, Γυμνασιάρχης. Ἡ περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων τῆς πόλης γινόταν μὲ τὴ βοήθεια πλήθους συνεργατῶν, τῶν μαθητῶν του. Ἡ Ὑπηρεσία, γνωρίζοντας τὸν ζῆλο ποὺ ἔδειχνε, τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴ διεύθυνση τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀναστήλωσης τοῦ κάστρου

---

10. «Ἡ Κυβέρνησις τῆς 2.4.42 εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ θεραπεύσει [τὴν ἀραιότητα τῶν ἀρχαιολογικῶν στελεχῶν] διὰ τοῦ νόμου 1030 τῆς 23 Δεκεμβρίου 1941, ὅστις, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Διευθυντοῦ τῶν Ἀρχ. καὶ τῶν ἱστορικῶν Μνημείων εἰς Θεσσαλονίκην, εἶχεν συνταχθῆ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Πολυγένη καὶ δημοσιευθῆ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ δὲν ἐφηρμόσθη ἕνεκα ἄλλων μειονεκτημάτων του» (ἔγγραφο τῆς Ὑπηρεσίας πρὸς τὴν Kunstschutz).

τῆς Χίου, τοῦ ὁποίου ἡ διάσωση καὶ ἡ ἀποκατάσταση ἀποτελοῦσε τὸ μόνιμο πάθος του.

Στὰ Κύθηρα Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου Θεμιστοκλῆς Πετρόχειλος, ποὺ φρόντιζε καὶ τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ νησιοῦ καὶ ἦταν ἀκόμη θαυμάσιος ψάλτης.

Στὴν Αἴγινα τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ αἰώνα μας ἐργάστηκε ὡς Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς ὁ δάσκαλος Ἀντώνιος Πελεκάνος, γιὰ τὸν ὁποῖο πληροφορίες δίνει ὁ Εὐθύμιος Μαστροκώστας[11].

Στοὺς Δελφοὺς διορίστηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1940 Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς ὁ συνταξιοῦχος Ἐπιμελητὴς Δελφῶν Ἀλέξανδρος Κοντολέων (1859-1943). Μὲ τὴ συνέχιση, καὶ μετὰ τὸν πόλεμο, τῆς ἔλλειψης προσωπικοῦ στὴν Ὑπηρεσία διορίστηκε τὸ 1946 Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐκεῖ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἰωάννης Κουρεμένος, ὁ ὁποῖος ἐνεργοῦσε, κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς κανονικὸς Ἐπιμελητής. Γνωστὸς γιὰ τὴ δράση του ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων ὡς Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς εἶναι ὁ γυμνασιάρχης Χρῆστος Σούλης, ἱστορικὸς καὶ ἐρευνητὴς τῆς Ἠπείρου.

Ἀνάμεσα στοὺς Ἔκτακτους Ἐπιμελητὲς ὁ πλέον ἐνθουσιώδης καὶ ἀφοσιωμένος ἦταν ὁ Χρῆστος Φουρνιάδης (1898-1968), καθηγητὴς τῶν γαλλικῶν, μὲ ἁρμοδιότητα στὴν περιοχὴ τοῦ Πόρου καὶ τῆς Τροιζηνίας. Σ' ἐκεῖνον ὀφείλεται ἡ διάσωση, πλὴν ἄλλων, τοῦ φημισμένου ψηφίσματος τοῦ Θεμιστοκλέους[12].

Τὸ ΝΔ 1030/1942 εἶχε ὑπογραφεῖ στὶς 23 Δεκεμβρίου 1941. Σὲ ἕξι μῆνες νέο ΝΔ 1521, ὑπογεγραμμένο στὶς 12 Ἰουνίου 1942, «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ ΑΝ 1947 τοῦ 1939 "Περὶ ὀργανώσεως ὑπηρεσίας ἀρχαιοτήτων κλπ."» χωρίζει τὴν Ἐπικράτεια σὲ δεκαοκτὼ «ἐφορείας κλασσικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τέσσαρας (4) μεσαιωνικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων». Ἐδῶ πρέπει νὰ σχολιαστεῖ

---

11. *Ὅρος* 7, 1989, 173.

12. R. Meiggs - D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* (Oxford 1969) ἀρ. 23. Βλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Denis Knoepfler, *CRAI* 2010, 1191-1233, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν Χρῆστο Φουρνιάδη.

ἡ λεκτικὴ καινοτομία τοῦ ΝΔ. Ἡ πρώτη συστηματικὴ ἀρχαιολογικὴ διαίρεση τῆς χώρας ἦταν τοῦ 1886 τοῦ Καββαδία, ὁ ὁποῖος καθόρισε *Ἀρχαιολογικὲς Περιφέρειες*. Ἡ ὀνομασία αὐτὴ διατηρήθηκε στὶς τροποποιήσεις τοῦ 1910 καὶ 1915, ὡς καὶ τοῦ 1939, στὴν ὁποία προστέθηκαν καὶ Περιφέρειες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Χριστιανικῶν Μνημείων. Ὁ πρῶτος Ὀργανισμὸς τοῦ 1942 ἀκολούθησε τὶς ὀνομασίες τοῦ 1939. Ὁ δεύτερος Ὀργανισμός (ΝΔ 1521) μετονομάζει τὶς Περιφέρειες σὲ Ἐφορεῖες Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ Μεσαιωνικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸ 1960 ὀνομάζονται πάλι Περιφέρειαι Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ τὸ 1963 ὀνομάζονται Ἀρχαιολογικαὶ Περιφέρειαι καὶ Περιφέρειαι Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸ 1973 νέα ἀλλαγή: Ἐφορεῖαι Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἐφορεῖαι Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, γιὰ νὰ καταλήξουμε τὸ 2003 στὴν παράλογη ὀνομασία Ἐφορεῖες Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἐφορεῖες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Ἡ λέξη *ἀρχαιότης* περιλαμβάνει ὅλο τὸ ἀπώτερο παρελθὸν μέχρι τοῦ σημείου ποὺ θεωροῦμε ὅτι τερματίζεται, λ.χ. Μεσαίων ἢ Βυζάντιο. Ἡ προσθήκη στὴν ἀρχὴ τοῦ εἰδικοῦ προσδιορισμοῦ *κλασικὸς* καὶ τελευταῖα *προϊστορικὸς* ὀφείλονται, ἡ πρώτη σὲ ὑπερβολὴ ποὺ διορθώθηκε ἀπὸ τὸν Κοντῆ τὸ 1963, ἡ δεύτερη στὴν ἔλλειψη γλωσσικῆς ἐπαρκείας ἐκείνων ποὺ συνέταξαν τὸν Ὀργανισμό, οἱ ἴδιοι πιθανῶς ποὺ κατασκεύασαν καὶ τὸν νόμο 3028/2002, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει λόγος παρακάτω.

Μὲ τὸ κανονιστικὸ διάταγμα τῆς 20 Δεκεμβρίου 1941 «Περὶ ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως κτημάτων κτλ.» γινόταν ἡ ἀπαλλοτρίωση ἐκτάσεως στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Σαλαμῖνος καὶ Ψαρομηλίγκου, στὸν Κεραμεικό, γιὰ τὴ συνέχιση τῶν γερμανικῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ Ν. 5351 ὅριζε ὅτι τὴ δαπάνη γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ δὲν γινόταν ἀπὸ τὸ Δημόσιο, κατέβαλε ὁ ἐνδιαφερόμενος, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἢ κάποια Ξένη Σχολή. Φαίνεται ὅμως ὅτι στὴν ἐδῶ περίπτωση ὑπῆρξε κάποια ἀντίρρηση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ Κατοχικὴ κυβέρνηση ἔσπευσε νὰ ἐκδώσει τὸ ΝΔ 1120/1942 «Περὶ προσθήκης διατάξεως εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 5351 Νόμον "Περὶ ἀρχαιοτήτων"», μὲ τὸ ὁποῖο θεσπιζόταν ὅτι γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση

αὐτή «δύναται μέρος τοῦ τιμήματος τῶν ἀπαλλοτριωθέντων γηπέδων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν κτισμάτων - - - νὰ καταβάλῃ τὸ Δημόσιον». Δὲν εἶχε τὸ Ἱνστιτοῦτο χρήματα γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση ἢ ἄσκησε τὸ δικαίωμα τοῦ κατακτητοῦ;

Τὸ ΝΔ 1248/1942 «Περὶ πληρώσεως κενῶν θέσεων Ἐφόρων κλασσικῶν καὶ βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων» εἶχε ἕνα μόνο ἄρθρο, καὶ ὅριζε ὅτι κενὲς ὀργανικὲς θέσεις Ἐφόρων μποροῦσαν νὰ πληρωθοῦν «ἐκ διδακτόρων ἡμεδαποῦ ἢ ἀλλοδαποῦ Πανεπιστημίου κτλ.», δηλαδὴ χωρὶς διαγωνισμό.

Τὸ ΝΔ 1521/1942 περιλάμβανε διατάξεις ἀνεδαφικὲς ἢ ἀναχρονιστικές, ὅπως ἦσαν οἱ συγχωνεύσεις τοῦ Νομισματικοῦ καὶ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου μὲ τὸ Ἐθνικό, τροποποίηση ποὺ μόνο διχόνοιες δημιουργοῦσε. Καινοτομία τοῦ νόμου ἦταν ἡ δημιουργία θέσης Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἀρχαιοτήτων, μουσείων καὶ ἱστορικῶν μνημείων. Διατηρήθηκε ὅμως ἡ διάταξη τοῦ ΑΝ 1947/1939 ἀπαγόρευσης εἰσόδου στὴν Ὑπηρεσία γυναικῶν, καὶ γιὰ ἐκεῖνες ποὺ ἤδη ὑπηρετοῦσαν (Καρούζου, Βαρούχα, Κωνσταντίνου), ὁρίστηκε ὅτι ὅσες ὑπηρετοῦσαν τότε «γυναῖκες ἔφοροι, ἐπιμελητεύουσαι Ἔφοροι ἢ ἐπιμελήτριαι, ἐξομοιοῦνται πλήρως κατά τε τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα πρὸς τοὺς ἄρρενας συναδέλφους των καταργουμένης πάσης περὶ τούτων εἰδικῆς περιοριστικῆς διατάξεως τοῦ ΑΝ 1947/1939». Ἡ περιοριστικὴ διάταξη ἦταν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀποχώρηση τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν μετὰ ὑπηρεσία 25 χρόνων, πράγμα ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνει τὸ 1946 γιὰ τὶς δύο πρῶτες ποὺ μνημόνευσα. Ἄλλη καινοτομία ἦταν ἡ δημιουργία θέσης Φροντιστοῦ τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἄρθρο 16), τὴν ὁποία κατέλαβε ὁ Νικόλαος Μπουφίδης[13] (1914-2007).

Χρειάστηκε νὰ περάσει ἕνας χρόνος ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ ΝΔ 1248/1942 γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ νέο, συμπληρωματικό, τὸ ΝΔ 2151/1943, ποὺ ὑπογράφηκε στὶς 5 Φεβρουαρίου τῆς χρονιᾶς καὶ ὅριζε ὅτι κατὰ τὴν πρώτη ἐφαρμογὴ τοῦ ΝΔ «καὶ ἐντὸς τριμήνου ἀπὸ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ

13. *Ἔργον* 2007, 8.

δύνανται νᾶ πληρώνονται μέχρι τεσσάρων κενῶν θέσεων ἐφόρων κλασικῶν καὶ Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων διὰ διορισμοῦ Ἐφόρων β΄ Τάξεως», δηλαδὴ χωρὶς διαγωνισμό. Στὶς τέσσερις αὐτὲς θέσεις μποροῦσαν νὰ διορισθοῦν, μὲ διάταγμα τοῦ Προέδρου τῆς κυβέρνησης καὶ ὑπουργοῦ, τότε Θρησκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας, τοῦ Λογοθετόπουλου, «πτυχιοῦχοι ἢ διδάκτορες τῆς Φιλοσοφικῆς ἢ Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν ἡμετέρων Πανεπιστημίων ἢ διδάκτορες τῆς ἱστορίας τῆς Τέχνης ἀλλοδαποῦ ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἔχοντες εἰδικὰς σπουδὰς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ ἀξιολόγους ἀρχαιολογικὰς μελέτας».

Πολὺ γρήγορα, στὸ ΦΕΚ 82/7 Μαΐου 1943 δημοσιεύτηκε ὁ διορισμὸς ὡς Ἐφόρων β΄ τάξεως τεσσάρων προσώπων: Μανόλη Χατζηδάκη, Μαρίνου Καλλιγᾶ, Λίνου Πολίτη καὶ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη. Ὁ διορισμὸς αὐτὸς προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στὰ μέλη τοῦ Κλάδου, σὲ ὁρισμένους τουλάχιστον, ἡ ὁποία διατηρήθηκε ἐπὶ πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

Σημαντικὸς ὑπῆρξε ὁ ΑΝ 216/1943 «Περὶ Ὀργανώσεως τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Κράτους», μὲ τὸν ὁποῖο καθορίζονταν οἱ ἁρμοδιότητες τῆς Διεύθυνσης Ἀναστηλώσεως, τὸ προσωπικό της, ὁ τρόπος ἐκτελέσεως τῶν ἔργων. Κατὰ τὸ ἄρθρο 13 «Αἱ ἀμέσως ἐπὶ ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων ἐκτελούμεναι ἐργασίαι καὶ προμήθειαι ὑλικῶν ἐνεργοῦνται λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς λεπτότητος καλλιτεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς φύσεως αὐτῶν ἀπ' εὐθείας δι' αὐτεπιστασίας ἀπολογιστικῶς δι' ἡμερομισθίων τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν προσλαμβανομένων προτάσει τοῦ Διευθύνοντος τὴν ἐργασίαν». Ὁ νόμος αὐτὸς ὑπῆρξε εὐεργετικὸς γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἐπέτρεπε στὴν Ὑπηρεσία νὰ ἐκτελεῖ μὲ ταχύτητα καὶ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια τὰ ἔργα της, χωρὶς τὴ μεσολάβηση ἐργολάβων.

Μὲ τὸν Ν. 764/1943 ἔγιναν νέες τροποποιήσεις στὸ ΝΔ 1521, οἱ σπουδαιότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦσαν ἡ δυνατότητα νὰ προϊστανται σὲ Ἐφορεῖες ποὺ δὲν εἶχαν προϊστάμενο οἱ Ἔφοροι γειτονικῶν Ἐφορειῶν ἢ Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων, καὶ ἀκόμη ἱδρυόταν δεκάτη ἑνάτη Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων μὲ ἁρμοδιότητα στοὺς νομοὺς Ἠλείας καὶ Μεσσηνίας καὶ ἕδρα τὴν Ἀρχαία Ὀλυμπία. Ἔτσι ἔπαψε ἡ ἐξάρτηση

τῆς Ὀλυμπίας ἀπὸ τὴν Πάτρα. Ἡ ἐξάρτηση αὐτή, εἰδικῶς κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου, εἶχε δυσάρεστες συνέπειες γιὰ τὴν Ὀλυμπία καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικό της.

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ. Ἡ περίοδος τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς εἶναι, ὡς πρὸς τὴν Ὑπηρεσία, γνωστὴ μόνο σὲ γενικὲς γραμμές. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γνώση της περιορίστηκε στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἐπειδὴ ἡ Σέμνη Καρούζου φρόντισε νὰ ἀπομνημονεύσει ἀρκετὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων. Ἡ Ὑπηρεσία δημοσιοποίησε ἐπίσης ἀρκετὰ γιὰ τὶς φθορὲς ποὺ προκάλεσαν τὰ στρατεύματα Κατοχῆς στὰ μνημεῖα. Ὅλα ὅσα γνωρίζουμε φαίνονται ξεκομμένα ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ ἀντιμετώπισαν τὶς ἀρχὲς Κατοχῆς καὶ τὶς πολεμικές τους ἐνέργειες.

Ἡ ἐξιστόρηση, ἀπὸ ἄποψη ἀρχαιολογική, τῶν ὅσων ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχὴ ἀπὸ τοὺς τρεῖς εἰσβολεῖς καί, κυρίως, ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, εἶναι ἔργο ποὺ πρέπει νὰ βασίζεται στὶς λεπτομέρειες τῶν ἐγγράφων, γερμανικῶν καὶ ἑλληνικῶν, ἀνέκδοτων κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους. Μία διήγηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὅμως δημιουργεῖ κινδύνους παρερμηνείας γεγονότων, διόγκωσής τους ἢ ὑποτίμησής τους, ὅπως ἤδη ἔχει γίνει. Μία συνοπτικὴ περιγραφὴ εἶναι προτιμότερη, ἔχοντας πάντα στὸν νοῦ μας ὅτι κατὰ τὸ διάστημα 1941-1944 ἡ Ἑλλάδα ἦταν μιὰ κατακτημένη χώρα, ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ ἐναντίον τῶν κατακτητῶν μίσος, ἀπέχθεια καὶ ἔνοπλη ἀντίσταση, ἡ ὁποία προκαλοῦσε δυσανάλογα σὲ σκληρότητα καὶ σημασία ἀντίποινα σ' ἕναν λαὸ ποὺ ἐπιθυμοῦσε μόνο τὴν ἐλευθερία του.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ. Ὁ χῶρος ποὺ δημιούργησε κατὰ τὴν Κατοχὴ τὶς περισσότερες μέριμνες στὴν Ὑπηρεσία ἦταν ἡ Ἀκρόπολη. Ἔφορός της, ὅπως καὶ Ἔφορος Ἀττικῆς, Μεγαρίδος καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Σαρωνικοῦ ἦταν, ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941, ὁ Γιάννης Μηλιάδης. Ἤδη ὅμως πρὶν ὁ Μηλιάδης ἀναλάβει τὴν Ἐφορεία οἱ γερμανικὲς ἀρχὲς Κατοχῆς εἶχαν ἐκδηλώσει τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀνοίγματος τῶν μουσείων

γιὰ τὰ στρατεύματά τους. Στὶς 17 Ἰουνίου ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων, Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν Νικόλαος Κυπαρίσσης γνωστοποιεῖ στὸν ὑπουργὸ Παιδείας Λογοθετόπουλο ὅτι ἡ ἔκθεση τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως δὲν εἶναι δυνατή, γιατὶ τὰ ἀρχαῖα εἶναι κρυμμένα καὶ ἀπρόσιτα καὶ οἱ αἴθουσες τοῦ μουσείου χρειάζονται μεγάλες ἐπισκευές. Ὁρισμένα γλυπτὰ ἀρχαϊκῶν ἀετωμάτων ὅμως εἶχαν μείνει στὴ θέση τους καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς καὶ τῶν Δεκεμβριανῶν. Ἤδη ἀπὸ τὶς 11 Ἰουνίου 1941 ὁ ν. Schönebeck εἶχε ζητήσει προφορικῶς ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τὸ ἄνοιγμα γιὰ τοὺς στρατιῶτες ὁρισμένων αἰθουσῶν τοῦ μουσείου. Στὶς 15 Ἰουνίου ζητήθηκε μὲ ἔγγραφο καὶ τέθηκαν προθεσμίες. Ἕως τὶς 19 Ἰουνίου, Πέμπτη, ἔπρεπε νὰ φύγουν οἱ σάκκοι ἄμμου ἀπὸ τὶς αἴθουσες 1, 2 καὶ 4· ἕως τὴν Τετάρτη 18 Ἰουνίου νὰ δοθεῖ κατάλογος τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν ἀρχαίων ποὺ περιέχουν, ὡς καὶ κατάλογος τῶν ἀρχαίων ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν καὶ μέχρι πότε. Ἀκόμη νὰ διπλασιαστοῦν οἱ φύλακες, νὰ τοποθετηθοῦν ἐμφανεῖς ἐπιγραφὲς στὰ ἀποχωρητήρια καὶ κάθε Σάββατο νὰ δίδεται στοὺς Γερμανοὺς κατάλογος τῶν ζημιῶν ποὺ τυχὸν εἶχαν προκληθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑβδομάδας.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ, στὶς 20 Ἰουνίου, ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς διαταγὲς τῶν Γερμανῶν ἐκτὸς τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν φυλάκων, ποὺ θεωρεῖται ἀνέφικτος. Τὸ ἔγγραφο ἔχει συνταχθεῖ ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Κυπαρίσση. Γιὰ τὶς πινακίδες στὸ ἔγγραφο λέγεται «ἐτέθησαν νέαι πινακίδες τὰς ὁποίας ἐλπίζομεν θὰ εὕρητε ἀρκετὰς καὶ καταλλήλους».

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Κατοχῆς τὸ κύριο πρόβλημα ὡς πρὸς τὴν Ἀκρόπολη ἦσαν οἱ μικροζημίες ποὺ γίνονταν στὰ διάσπαρτα μάρμαρα γιὰ τὴν ἀπόσπαση ἀναμνηστικῶν κομματιῶν, ἡ χάραξη ἐπιγραφῶν, κυρίως ὀνομάτων, ἡ εἴσοδος σὲ ὧρες ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν, οἱ ἐλαφρὲς γυναῖκες ποὺ συνόδευαν τοὺς στρατιῶτες, ἡ ρύπανση μὲ διάφορους τρόπους τοῦ χώρου καὶ τῶν μνημείων. Στὶς 21 Ἰουλίου 1941 ὁ Μηλιάδης καταγγέλλει ὅτι κάποιος στρατιώτης πῆρε μαζί του ἕνα κομμάτι μάρμαρο. Ὁ ν. Schönebeck ἀπαντᾶ στὶς 29, δέχεται ὡς πιθανὴ τὴν πράξη τοῦ στρατιώτη καὶ ὑποδεικνύει νὰ χρησιμοποιη-

θοῦν στὴν Ἀκρόπολη οἱ φύλακες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἰδέα ποὺ ἀποδίδει στὸν Κεραμόπουλλο. Στὶς 8 Αὐγούστου ὁ Μηλιάδης πάλι καταγγέλλει ὅτι Ἰταλοὶ στρατιῶτες μὲ ἐλαφρὲς γυναῖκες πιάστηκαν στὸ Ἐρέχθειο νὰ ἐρωτοτροποῦν, στὶς 18 Αὐγούστου Ἰταλοὶ πάλι πετοῦσαν πέτρες ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὸ Ἀσκληπιεῖο, στὶς 21 Αὐγούστου ξανὰ Ἰταλοί «ἐφωτογραφήθησαν ἐνηγκαλισμένοι μὲ τὰς κόρας» τοῦ Ἐρεχθείου ἢ «πίνουν γκαζόζας καὶ θραύουν τὰς φιάλας ἐπὶ τῶν μαρμάρων» ἢ «οὐροῦν συστηματικὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Προτιμοῦν τὰ Προπύλαια καὶ τὸν Παρθενῶνα». Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ γνωστοποιοῦνταν στήν «Ἐπιτροπὴ Συνδέσμου μετὰ Ἰταλικῆς Διοικήσεως» ποὺ ὑπῆρχε στὸ Γραφεῖο τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἡ ὁποία διεβίβαζε τὶς διαμαρτυρίες στὴν ἰταλικὴ πρεσβεία.

Στὶς 25 Αὐγούστου ἡ Ἐπιτροπὴ Συνδέσμου παρακαλεῖ τὴν ἰταλικὴ πρεσβεία νὰ ἀποσύρουν οἱ Ἰταλοὶ τὰ ἀντιαεροπορικὰ ποὺ εἶχαν τοποθετήσει στὴν Ἀκρόπολη, γιατὶ ὁ Βράχος μεταβαλλόταν σὲ πολεμικὸ στόχο. Τὴν ἑπομένη ὁ Μηλιάδης μὲ μακρὰ ἀναφορά του ἀνέφερε ὅτι στὶς 23 Αὐγούστου οἱ Ἰταλοὶ διπλασίασαν τὴ φρουρά, κατέλαβαν τὶς αἴθουσες ποὺ εἶχαν ἀνοίξει γιὰ τοὺς Γερμανοὺς μὲ τὰ ἀρχαϊκὰ ἀετώματα, στρατωνίστηκαν στὶς αἴθουσες καὶ στὰ γραφεῖα, καὶ τὸ μουσεῖο ἔμενε ἀνοικτὸ καὶ τὴ νύχτα. Ἀκόμη ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ μουσεῖο τοποθετήθηκαν δύο ὅλμοι καὶ νότια τοῦ Παρθενῶνος καὶ ΒΑ. τοῦ Ἐρεχθείου τοποθετήθηκαν ἀντιαεροπορικοὶ προβολεῖς. Ἀπαγορεύτηκε ἀκόμη ἡ εἴσοδος στὴν Ἀκρόπολη σὲ Ἕλληνες, ἐπιτρεπόταν ὅμως ἡ εἴσοδος «εἰς Γερμανοὺς καὶ Γερμανίδας, Ἰταλοὺς καὶ Κυρίας ὑπ' αὐτῶν συνοδευομένας, ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος, ἔστω καὶ ἂν ἦσαν ἑλληνίδες (σχεδὸν κατὰ κανόνα νεαραὶ γυναῖκες τοῦ λαοῦ, ἐλευθέρων ἠθῶν)». Οἱ ἐπεμβάσεις τῶν Ἰταλῶν ἐπεκτάθηκαν σὲ κατασκευὴ παραπηγμάτων, ἐγκατάσταση μηχανημάτων καί «τὰ πάντα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δίδουν τὴν εἰκόνα μονίμου πλέον καταλήψεως αὐτῆς».

Οἱ ἐμπιστευτικὲς ἀναφορὲς τοῦ Μηλιάδη εἶναι συνεχεῖς. Τὴ μία ἡμέρα Ἰταλοὶ θραύουν μάρμαρα, τὴν ἄλλη παρατηρήθηκαν νέα ἀκιδογραφήματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ φύλακες δὲν ἔδειχναν, ὅλοι, τὴν ἀπαιτούμενη προσοχὴ σὲ θέματα ὑπηρεσίας. Στὶς 14 Σεπτεμβρίου Ἰταλοὶ ἔσπασαν τὶς ἀκμὲς ραβδώσεων τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ

ἄλλοι ἔγραψαν τὰ ὀνόματά τους στοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ καὶ δέχτηκαν μάλιστα ἐπιτίμηση ἀπὸ Γερμανὸ μηχανικὸ ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ. Ὁ Μηλιάδης ἀποδίδει εὐθύνες στὸν φύλακα τῶν Προπυλαίων, ποὺ ἦταν

> «ὁ πολὺς Γιαννακάκης, ὅστις συστηματικῶς σαμποτάρει τὴν Ὑπηρεσίαν. Οὗτος, ὅταν εὐδοκήσει νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ξαπλώνεται εἰς μίαν γωνίαν καὶ ἀναγιγνώσκει μυθιστορήματα, οὐδόλως μετακινούμενος ἢ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ ἀρχαῖα. Εἰς τὰς παρατηρήσεις αἵτινες τοῦ γίνονται ἁπαντᾶ ἀναιδῶς, ὅτι αὐτὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπολυθῇ διότι ἔχει ἑτοίμην ἄλλην θέσιν μὲ τέσσαρας χιλιάδας μισθοῦ καὶ ὅτι θὰ ἐκδικηθῇ τοὺς κομμουνιστὰς προϊσταμένους του.
>
> Χθὲς τὸ ἀπόγευμα ὁ μακαρίως ἐξηπλωμένος φύλαξ ἐγένετο ἀντιληπτὸς καὶ ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς Καθηγητὴν Λαουρέντζι, ἐπισκεφθέντα τὴν Ἀκρόπολιν, ὅστις εἶπεν εἰς τὸν Ἀρχιφύλακα ἐπὶ λέξει «πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φυλαχθοῦν τ' ἀρχαῖα μὲ τέτοιους φύλακας;»
>
> Πράγματι, ἐκ τῶν ὀκτὼ φυλάκων τοὺς ὁποίους ἀπασχολῶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, μόνον οἱ τέσσαρες παρέχουν οὐσιαστικὴν Ὑπηρεσίαν, οἱ δὲ ἄλλοι καταντήσαντες πλέον πραγματικὸν ἄχθος, μόνον ζημίαν δύνανται νὰ προξενήσουν.
>
> Μὲ τοιοῦτον προσωπικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ διαφυλαχθῇ ἡ Ἀκρόπολις σήμερον καὶ ὀφείλομεν, ῥεαλιστικῶς ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὄχι μόνον οἱ ξένοι στρατιῶται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἡμετέρα ὑπηρεσία εὐθύνεται σοβαρῶς διὰ καταστροφὰς τοιαύτας, ὡς ἡ τῶν κιόνων τοῦ Ναοῦ τῆς Νίκης.
>
> Σᾶς ἐξορκίζω νὰ μοῦ ἀντικαταστήσετε τοὺς ἀθλίους καὶ ἀχρήστους φύλακας διὰ νέων ἱκανῶν, ἐὰν θέλετε νὰ περιορισθοῦν αἱ ἀνεπανόρθωτοι καταστροφαὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως».

Ἡ φθορά, ἀπὸ μέρους τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν στρατιωτικῶν, τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκροπόλεως ἀνάγκασε τὶς ἑλληνικὲς ἀρχὲς σὲ διαβήματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀποτέλεσμα. Καὶ οἱ δύο ἁρμόδιες κατοχικὲς ὑπηρεσίες προστασίας τῶν μνημείων γνωστοποίησαν πρὸς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1941 ὅτι δόθηκαν διαταγὲς ἐγκατάστασης στὴν

Ἀκρόπολη γερμανικῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς καὶ ἰταλικῆς φρουρᾶς καραμπινιέρων (χωροφυλάκων) γιὰ τὴν παρακολούθηση τῶν ὁμοεθνῶν τους στρατιωτικῶν.

Στὶς 19 Σεπτεμβρίου τὸ βράδυ ἔγινε στὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου συναυλία, τὴν ὁποία παρακολούθησε «ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ κατοχῆς», πιθανῶς ὁ List ἢ ὁ Felmy. Γιὰ λόγους ἀσφαλείας «διετάχθη ὑπὸ Γερμανῶν ἀξιωματικῶν τὸ κλείσιμον τῆς Ἀκροπόλεως ἐνωρίτερον τοῦ συνήθους καὶ ἡ ἀποχώρησις ὅλων τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τῶν φυλάκων ἐπὶ ποινῇ τυφεκισμοῦ», ὅπως ἀναφέρει ὁ Γ. Μηλιάδης στὶς 20 Σεπτεμβρίου.

Κατὰ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου 1941 ὑπῆρξε ἔντονη δραστηριότητα τῶν Ἰταλῶν στὴν Ἀκρόπολη, ποὺ φανερώνει ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις μεταξύ τους. Κατὰ βεβαίωση τῆς ἰταλικῆς πρεσβείας στὶς 15 Σεπτεμβρίου εἶχε δοθεῖ διαταγὴ «διὰ τὴν μετάθεσιν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀκροπόλεως διατεταγμένων ἀντιαεροπορικῶν μέσων». Κατὰ ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη, τὸ Σάββατο 27 Σεπτεμβρίου οἱ Ἰταλοὶ ἄρχισαν νὰ κτίζουν ΒΑ. τοῦ Ἐρεχθείου καὶ Ν. τοῦ Παρθενῶνος βάθρα ἀντιαεροπορικῶν προβολέων. Διάβημα τοῦ Ν. Κοντολέοντος πρὸς τὸν L. Laurenzi ὑπῆρξε ἄκαρπο, γιατὶ ὁ τελευταῖος «δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν, ὥστε νὰ ματαιωθῇ τὸ κτίσιμον». Σὲ σημείωμα τῆς ἰταλικῆς πρεσβείας πρὸς τὸ γραφεῖο τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς 26 Σεπτεμβρίου λέγεται ὅτι «ἐλήφθησαν κατάλληλα μέτρα, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς διατηρήσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως».

Στὶς 2 Ὀκτωβρίου, σύμφωνα μὲ ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη, «150 Ἰταλοὶ στρατιῶται μεθ' ὅλμων καὶ πολυβόλων κατέλαβον ὁλόκληρον τὴν Ἀκρόπολιν - - πρόκειται οὕτω περὶ συστηματικῆς καὶ πλήρους κατοχῆς τῆς Ἀκροπόλεως· διότι καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ ἡ μεταφορὰ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διαφόρων κιβωτίων πυρομαχικῶν καὶ ὅλμων». Ἡ Ὑπηρεσία διαμαρτυρήθηκε στὴν Ἐπιτροπὴ Συνδέσμου Ἰταλικῆς Διοικήσεως, διότι μὲ τὸν ἐξοπλισμὸ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσῖνος «οἱ ἀρχαιολογικοὶ οὗτοι χῶροι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν στρόβιλον τῆς μάχης, ἐν ᾧ θὰ ἠθέλομεν νὰ θεωρῶνται ὡς χῶροι ἀνύπαρκτοι πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

Ἡ γνώμη ἡμῶν αὕτη εἶναι ἀνεξάρτητος μὲ τὰς ἐξαιρέτως φιλικὰς σχέσεις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ προσωπικοῦ Ἐλευσῖνος μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐκεῖ πυροβολαρχίας ὡς καὶ μὲ τὰς ἰδικάς μου πρὸς τὸν συνάδελφόν μου κ. Laurenzi, μεθ' οὗ ἡ συνεργασία εἶναι αὐτόχρημα κοινωνικὴ ἀπόλαυσις».

Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἐπείγουσα καὶ ἐμπιστευτικὴ ἀναφορὰ τοῦ Μηλιάδη, τὸ σούρουπο τῆς 13 Νοεμβρίου 1941 ὁ Ἕλληνας Διοικητὴς Ἀσφαλείας τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων τοποθέτησε στὴν Ἀκρόπολη φρουρὰ ἀστυφυλάκων καὶ διέταξε τὸν ἀρχιφύλακα «νὰ μὴ ἐπιτρέπουν οὐδὲ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας τὴν εἴσοδον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν Ἑλλήνων ἐπισκεπτῶν. Ἐπιτρέπεται ὅμως ἡ εἴσοδος εἰς στρατιωτικοὺς Γερμανοὺς καὶ Ἰταλούς, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τοὺς πολίτας τῶν χωρῶν τούτων. Συγχρόνως ἐπηυξήθη ἐλαφρῶς ἡ Ἰταλικὴ καὶ Γερμανικὴ φρουρὰ τῶν σημαιῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Πιθανὸν τὰ μέτρα ταῦτα ν' ἀποβλέπουν εἰς τὴν προστασίαν τῶν ξένων σημαιῶν».

Οἱ κατακτητὲς στρατιωτικοὶ δὲν σέβονταν οὔτε τοὺς δικούς τους κανονισμοὺς οὔτε τοὺς ἑλληνικούς. Στὶς 24 Νοεμβρίου Ἰταλὸς στρατιώτης χαστούκισε τὸν Ἕλληνα φύλακα, ποὺ δὲν τοῦ ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδο στὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, καὶ μπῆκε. Ὁ Μηλιάδης σχολιάζει: «Σημειωτέον ὅτι ὁ ραπισθεὶς φύλαξ Ἀποστολάκος, εἶνε γέρων 67 ἐτῶν».

Τὰ ὅσα μνημονεύονται πολὺ συνοπτικὰ γιὰ τὴν Ἀκρόπολη ὅτι συνέβησαν τὸ 1941, ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς εἰσόδου τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα, συνεχίστηκαν μὲ μονοτονία καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία χρόνια τῆς Κατοχῆς ποὺ ἀκολούθησαν. Χαράγματα στὰ μάρμαρα τῶν μνημείων, αὐθαίρετη εἴσοδος τῶν στρατιωτικῶν, γυναῖκες ἐλαφρῶν ἠθῶν, κλοπὲς μαρμάρων ἢ θραύση τους γιὰ τὴν ἀπόσπαση ἐνθυμίων, ἀκαθαρσίες, νυχτερινὲς ἀνεξέλεγκτες ἐπισκέψεις ὁμάδων, διαφθορὰ πολλῶν φυλάκων ποὺ συνεργάζονταν μὲ τοὺς ξένους στρατιωτικοὺς γιὰ ἰδιοτελεῖς λόγους, εἶναι τὰ συνήθη φαινόμενα. Δὲν ὑπῆρξαν συστηματικὲς καταστροφές. Ἡ γερμανικὴ Kunstschutz καὶ ἡ ἀντίστοιχή της ἰταλικὴ προσπαθοῦσαν νὰ προλάβουν τὶς ἐνέργειες τῶν στρατιωτικῶν ἢ νὰ τὶς ματαιώσουν. Δὲν ἦταν δυνατὸν ὅμως οὔτε νὰ βροῦν τοὺς ὑπευθύνους οὔτε νὰ τιμωρήσουν τὶς καθημερινὲς ἀσχημίες. Ὁ

Μηλιάδης, ἀκοίμητος Ἔφορος, βρισκόταν σὲ δύσκολη θέση καθημερινῶς, ἀνίσχυρος νὰ προλάβει ὁτιδήποτε.

Φθορές, κλοπές, αὐθαιρεσίες καὶ καταστροφὲς ἔγιναν στὶς ἀρχαιότητες καὶ στὰ μουσεῖα ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Μικρὴ εἰκόνα, χωρὶς σύστημα, προσφέρει ὁ τόμος «*Ζημίαι*». Οἱ καθημερινὲς λεπτομέρειες σώζονται στὰ ἔγγραφα τῆς Ὑπηρεσίας, ἀπὸ ὅπου ἀντλῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτω. Τὰ ἀρχαῖα καὶ οἱ περιπέτειές τους κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς ἀποτελοῦν μέρος τῆς περιπέτειας τῆς χώρας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ διήγησή μου γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ τῆς περιόδου 1940-1944 εἶναι δυσανάλογα ἐκτεταμένη σὲ σχέση μὲ ἄλλες περιόδους, παρὰ τὸ ὅτι προσπάθησα νὰ τὴν κάνω σύντομη. Ὑπάρχουν γεγονότα καὶ περιστατικὰ ποὺ διηγοῦμαι σὲ παλαιότερο δημοσίευμά μου[14], τὸ ὁποῖο συμπληρώνεται μὲ ὅσα ἐκθέτω ἐδῶ.

14. *Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 69-185.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (ΙΙ)

Το Γερμανικο Αρχαιολογικο Ινστιτουτο κατα την Κατοχη. Κατὰ τὸ σύντομο διάστημα ἀνάμεσα στὴν κήρυξη πολέμου ἀπὸ τὴ Γερμανία στὴν Ἑλλάδα, στὶς 6 Ἀπριλίου 1941, καὶ τῆς εἰσόδου τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στὴν Ἀθήνα, στὶς 27 Ἀπριλίου, τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ τὸ προσωπικό του βρισκόταν σὲ περιορισμό. Ἡ ροὴ τῶν γεγονότων ἦταν γρήγορη, καὶ οἱ Γερμανοὶ ὑπήκοοι δὲν ἀπελάθηκαν, ὅπως οἱ Ἰταλοί.

Κατὰ τὸ διάστημα 1930-1936 διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου ἦταν ὁ Georg Karo (1872-1963), ὁ ὁποῖος εἶχε μακρὰ θητεία στὴν Ἑλλάδα ὡς Δεύτερος Γραμματεύς (1905-1912) καὶ ὡς Πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Ἰνστιτούτου (1912-1920). Παρὰ τὸ ὅτι ἦταν ἔνθερμος προτεστάντης, ἡ ἑβραϊκή του καταγωγὴ ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς ἀπομάκρυνσής του ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ ἐγκατάστασή του στὸ Μόναχο. Κύριος συντελεστὴς τῆς ἀπόλυσής του ἦταν ὁ Hans Reinerth, διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte, δημιούργημα τοῦ θεωρητικοῦ τοῦ ναζισμοῦ Alfred Rosenberg.

Στὸ Μόναχο ὁ Karo δὲν ἔμεινε πολύ. Μὲ πολλὴ δυσκολία ἐπανῆλθε στὴν Ἀθήνα, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια Ἀμερικανῶν ἀρχαιολόγων φίλων του καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Ἀνακτόρων στὸ θέμα τῶν ταξιδιωτικῶν ἐγγράφων, μπόρεσε νὰ φύγει γιὰ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες μὲ ὑπερωκεάνιο. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1939 βρισκόταν στὸ Cincinnati[1].

Τὸν Karo διαδέχτηκε στὸ Ἰνστιτοῦτο ὁ Walther Wrede (1893-1990), κλασικὸς ἀρχαιολόγος μὲ μελέτες, μεταξὺ ἄλλων, γιὰ τὴν Ἀττι-

---

1. Jack L. Davis, "That special atmosphere outside of national boundaries": Three Jewish directors and the American School of Classical Studies at Athens, *ASAtene* 87, serie III.9, 2009, 124-127.

κή, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς ἀπὸ διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος γιὰ τὴν Ἑλλάδα (Landesgruppenleiter). Στὰ χρόνια τοῦ πολέμου, τὸ 1942, δημοσίευσε τὸ ἡμερολόγιό του τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ Γερμανία[2].

Ὁ Wrede ἔγινε διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου τὸ 1937 καὶ ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1944. Στὸ Ἰνστιτοῦτο ὑπηρετοῦσαν ἀκόμη ὡς δεύτεροι διευθυντὲς ὁ Karl Kübler (1937-1944) καὶ ὁ Otto Walter (1939-1944), ὡς διευθυντὴς τοῦ βυζαντινοῦ τμήματος ὁ Edmund Weigand (1942) καὶ ὡς βοηθοὶ συνεργάτες ὁ Kurt Gebauer (1939-1942), ὁ Werner Peek (1940-1941), τὸν ὁποῖο θὰ βροῦμε στρατευμένο ἀργότερα, ὁ Herbert von Buttlar ἀπὸ τὸ 1940, ὁ Karl Arno Pfeiff (1942-1943) καὶ ὁ Kimon Grundmann (1941-1944). Ὑπηρέτησαν ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα, στρατευμένοι, ὁ Frank Brommer καὶ ὁ Roland Hampe, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει λόγος. Ἀνασκαφὴ ἔκανε στὴ Βεργίνα ὁ Dr. Exner. Ὁ Baurat Kuthe, ποὺ ἔσκαψε τάφους στὴ Θεσσαλία, δὲν ἦταν ἀρχαιολόγος. Μὲ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν τὸ Ἰνστιτοῦτο παραδόθηκε στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Λειτούργησε καὶ πάλι ἀπὸ τὸ 1951 μὲ πρῶτο διευθυντὴ τὸν Emil Kunze.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ. Ὁ γερμανικὸς στρατὸς δημιουργοῦσε στὶς χῶρες ποὺ κατελάμβανε ἰδιαίτερες ὑπηρεσίες γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων ἀπὸ τὶς καταστροφές. Στὴν Ἑλλάδα ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε μία εἰδικὴ στρατιωτικὴ Ὑπηρεσία Προστασίας τῶν Μνημείων τῆς Τέχνης» (Befehlshaber Südgriechenland, Referat Kunstschutz), ποὺ ὁρίστηκε ὡς σύνδεσμος τοῦ στρατοῦ κατοχῆς μὲ τὶς ἁρμόδιες ἑλληνικὲς ὑπηρεσίες γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, κυρίως μὲ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Προϊστάμενός της ὁρίστηκε, μάλιστα τηλεφωνικῶς, ὁ ἀρχαιολόγος Hans Ulrich von Schönebeck (1904-1944), ποὺ μελετοῦσε τὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἶχε γνώση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ὁ von Schoenebeck, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βαθμὸ τοῦ ταγματάρχη, εἶχε καὶ τὸ εἰδικὸ ἀξίωμα τοῦ Kriegsverwaltungsrat. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1941, τοῦ δόθηκε ὡς βοηθὸς ὁ Wilhelm

2. *Ὁ *Μέντωρ* 31, 1994, 106.

Kraiker (1899-1987), κλασικὸς ἀρχαιολόγος, ὑπαξιωματικὸς τῆς στρατιωτικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Ὁ Kraiker ἔγινε προϊστάμενος τῆς ὑπηρεσίας Kunstschutz ὅταν ὁ von Schönebeck ξαναγύρισε στὸ στράτευμα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1942, καὶ στάλθηκε στὸ ρωσικὸ μέτωπο. Σκοτώθηκε στὴ Νορμανδία τὸ 1944.

Ὁ Kraiker μὲ τὴ σειρά του ζήτησε, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1944, ἀλλαγὴ θέσεως, διότι διαφώνησε[3] μὲ ἐντολὴ τοῦ Φύρερ γιὰ τὴν ἀπαγωγὴ στὴ Γερμανία γυναικείου ἀγάλματος τῆς πρώιμης ἐποχῆς τῶν Σεβήρων ποὺ εἶχε βρεθεῖ τὸ 1944 στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Πλατεία Δικαστηρίων, ὅπου ἀργότερα ἀνασκάφηκε τὸ Ὠδεῖο[4]. Ὁ Kraiker ἔμεινε στὴν Ἀθήνα ἕως τὶς 12 Σεπτεμβρίου 1944, ὁπότε διαλύθηκε ἡ Ὑπηρεσία του.

Ἡ Kunstschutz εἶχε ἕδρα στὴν ἀρχὴ στὴν Κηφισιά, Πηγῆς 1, καὶ κατόπιν, τὸ 1942, στὴν Ἀθήνα Σταδίου 49β. Ἡ Kunstschutz, τὸ Kommando Rosenberg, ἀλληλογραφοῦσαν μὲ τὸ Ὑπουργεῖο στὰ γερμανικά.

Οι Γερμανοι αρχαιολογοι στην Κρητη. Στὴν Κρήτη ἱδρύθηκε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1941 ἄλλη ἰδιαίτερη Ὑπηρεσία Προστασίας τῶν Μνημείων Τέχνης. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1942 ἔγινε Διεύθυνση στή «Διοίκηση τοῦ Φρουρίου [Festung] Κρήτης» καὶ προϊστάμενός της ἕως τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943 διετέλεσε ὁ Ulf Jantzen (1909-2000), ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια ὑπηρέτησε στὸ Kunstschutz τῆς Θεσσαλονίκης ἕως τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν. Στὴν Κρήτη ἔδρασαν καὶ ἔκαναν ἀνασκαφὲς οἱ H. Drerup, E. Kirsten, G. Welter, K. Grundmann, A. Schörgendorfer καὶ Fr. Matz.

Η Υπηρεσια του Himmler. Ἄλλη Ὑπηρεσία τῶν Γερμανῶν, ποὺ ἔδρασε στὴν Ἑλλάδα ἀρχαιολογικῶς, εἶναι τὸ ἵδρυμα ποὺ δημιούργησε ὁ ἀρχηγὸς τῆς Gestapo καὶ τῶν S.S. Heinrich Himmler τὸ 1935, Forschungs und Lehrgemeinschaft Das Ahnenerbe (Ἐρευνητικὴ καὶ Ἐκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία Ἡ Προγονικὴ Κληρονομιά). Ἡ ἑταιρεία αὐτὴ

3. Julia Freifrau Hiller von Gaertringen, Deutsche archäologische Unternehmungen in Griechenland 1941-1944, *AM* 110, 1995, 465.

4. *Κατάλογος Γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης* II (2003) ἀρ. 305. Ἀρ. κατ. 1943.

ἔκανε ἔρευνες καὶ ἀνασκαφές, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴ θεωρία ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν βόρεια καταγωγὴ καὶ προέλευση, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦσαν ἀπώτατοι πρόγονοι τῶν Γερμανῶν. Στενὸς συνεργάτης τοῦ Himmler ἦταν ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἰνστιτούτου Hans Schleif (1902-1945), ἀκραιφνὴς ναζί, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Emil Kunze ἐπανέλαβε τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ὀλυμπίας, ποὺ εἶχαν τερματιστεῖ τὸ 1881.

Ἡ Ὀλυμπία ἀποτελεῖ μία ξεχωριστὴ περίπτωση στὴ δράση τῶν Γερμανῶν κατὰ τὴν Κατοχή. Ἤδη κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ Βερολίνου, τὸ 1936, εἶχε ἐξαρθεῖ ἡ σημασία της καὶ ἡ ἔρευνά της τέθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Χίτλερ, ποὺ διέθεσε μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς. Τὴν ἀπόφασή του ἀνήγγειλε σὲ λόγο του τὸ 1936, πρὶν ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα τοῦ Βερολίνου, καὶ τὴν ἀνασκαφὴ θεώρησε ὡς «μνημεῖο γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἑνδέκατης Ὀλυμπιάδας στὸ Βερολίνο». Κατὰ τοὺς λόγους του, «ἀποφάσισα νὰ ξαναρχίσω καὶ νὰ ὁλοκληρώσω τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ὀλυμπίας»[5]. Ἡ νέα ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ἄρχισε τὸ 1936, ἀλλὰ διακόπηκε μὲ τὸν πόλεμο. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἄρχισε σχεδὸν ἀμέσως μὲ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, διότι τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς εἶχε ἰδιαίτερη ἰδεολογικὴ σημασία γιὰ τοὺς ναζί, ὅπως τόνιζε σὲ ἐπιστολή του ὁ Martin Schede (1883-1947), διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου[6]. Ἡ Ὀλυμπία βρισκόταν, ὅπως ὅλη ἡ Πελοπόννησος, ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Ἰταλῶν καὶ χρειάστηκε ἡ βοήθεια, πρὸς τὸ Ἰνστιτοῦτο, τῶν γερμανικῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς Kunstschutz γιὰ τὴν κανονικὴ διεξαγωγή τους. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1942 βρέθηκε ἡ κεφαλὴ τοῦ Γανυμήδη ἀπὸ τὸ γνωστό, πήλινο σύμπλεγμά του μὲ τὸν Δία.

Μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τῶν Ἰταλῶν, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1943, οἱ Γερμανοὶ στάθμευσαν στὸ ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας μεγάλο ἀριθμὸ τάνκς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν θὰ τὰ χτυποῦσαν, μέσα στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, οἱ Ἄγγλοι. Τὰ γερμανικὰ στρατεύματα καὶ τὰ τεθωρακισμένα ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1943 καὶ ἡ περιο-

---

5. Ἰω. Λουκᾶ, *Ἐθνικοσοσιαλισμὸς καὶ Ἑλληνισμός* (ἔκδ. Γρηγόρη 1991) 195.

6. J. von Hiller 467.

χὴ καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ, ὁ ὁποῖος δὲν ἔθιξε τοὺς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους ποὺ εἶχαν μείνει ἐκεῖ, τὸν Richard Eilmann καὶ τὸν Hermann Wagner. Καὶ αὐτοὶ ἀποχώρησαν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τὴν 1 Φεβρουαρίου τοῦ 1944, ἀφοῦ παρέδωσαν τὸν χῶρο καὶ τὰ ἀρχαῖα στὸν Ἐπιμελητὴ Ἰωάννη Κοντῆ[7].

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ALFRED ROSENBERG. Ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς στρατιωτικὲς Ἀρχὲς Κατοχῆς ἦταν τὸ εἰδικὸ σῶμα (Sonder Kommando) τοῦ Alfred Rosenberg (1893-1946), τοῦ ὁποίου Τμῆμα ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα πολὺ νωρίς, στὶς 21 Μαΐου 1941. Ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Τμήματος ἦταν ὁ Hans Reinerth (1900-1990), ὁ ὁποῖος ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1941. Νωρίτερα, τὸν Ἰούλιο, εἶχαν ἔλθει οἱ ὑφιστάμενοί του R. Stampfuss καὶ W. Stössel. Ὁ πρῶτος ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Κρήτη, καὶ ὁ δεύτερος μὲ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Μακεδονία. Ἄλλοι συνεργάτες τοῦ Reinerth ἦσαν ὁ Otto Wilhelm von Vacano (1910-1997), ὁ Siegfried Lauffer (1911-1986) καὶ ὁ Richard Harder, ποὺ ἔκαναν ἀντίστοιχα ὁ πρῶτος ἀνασκαφὲς στὴ Λακωνία, στὴ θέση Κουφόβουνο, καὶ οἱ ἄλλοι δύο στὴ Χαλκίδα. Γιὰ τὴν προϊστορία τῆς Σπάρτης ἐνδιαφερόταν καὶ ὁ Himmler, ὁ ὁποῖος ἦλθε τὸν Μάιο τοῦ 1941 στὴν Ἑλλάδα[8]. Τὴν ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς Σπάρτης τοῦ τὴν εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Hans Schleif, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὸ Τμῆμα ἀνασκαφῶν τῆς Ahnenerbe, ἤδη ἀπὸ τὸ 1938. Ὁ Himmler ζήτησε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο, διὰ τοῦ Ἰνστιτούτου, ἄδεια ἀνασκαφῶν στὴ Σπάρτη. Ἡ ἄδεια δόθηκε, ἀλλὰ οἱ ἀνασκαφὲς δὲν ἔγιναν.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ. Μορφωτικὸς ἀκόλουθος στὴν πρεσβεία τῆς Γερμανίας στὴν Ἀθήνα τοποθετήθηκε τὸ 1940 ὁ Erich Boeringer (1897-1971), ὁ ὁποῖος παρέμεινε στὴ θέση αὐτὴ ἕως καὶ τὸ 1943. Ὁ Boeringer ἦταν φίλος τῶν δύο ἀδελφῶν Stauffenberg, τοῦ Alexander καὶ τοῦ Berthold. Μετὰ τὸν πόλεμο διετέλεσε διευθυντὴς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Βερολίνο. Στὴν Ἀθήνα τὸν διαδέχτηκε ὁ Oscar Graf von Bothmer.

---

7. J. von Hiller 468. βλ. *Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 132-133.
8. Ἐπίσκεψή του στὴν Ἀκρόπολη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (ΙΙΙ)

Πως ειδαν οι Γερμανοι την Υπηρεσια. Χαρακτηριστικὸ τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ποὺ βρέθηκαν στρατευμένοι στὴν Ἑλλάδα τὸ 1941-1944, καὶ ἄσκησαν ἀρχαιολογικὰ καθήκοντα, εἶναι ὅτι θεώρησαν τοὺς ἑαυτούς τους, ὄχι ὅλοι βέβαια, ὡς κυρίους τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ κατὰ τὶς ἐνέργειές τους παραμέριζαν, παρέκαμπταν ἢ ἀγνοοῦσαν τὴν Ὑπηρεσία καὶ τοὺς Ἐφόρους. Ἴσως πίστευαν ὅτι ἡ χώρα μας θὰ ἔμενε ὑπόδουλη εἰς τὸν αἰώνα τὸν ἅπαντα.

Τὴ νοοτροπία τους αὐτὴ τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς αὐθαίρετες πράξεις τους καὶ ἀπὸ γραπτά τους, δημοσιευμένα ἢ ἀνέκδοτα. Στὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν ὀκτὼ ἐπιστολὲς τοῦ v. Schönebeck πρὸς τὸν καθηγητὴ Andreas Rumpf. Θέμα τους κυρίως εἶναι ἡ ὁλοκλήρωση τῆς διαδικασίας τῆς ὑφηγεσίας τοῦ v. Schönebeck, ἐντυπώσεις του ἀπὸ τοὺς τόπους ποὺ ὑπηρετοῦσε καὶ τὰ ὑπηρεσιακὰ-στρατιωτικά του σχέδια[1].

Στὴν πρώτη του ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Παρίσι, τῆς 28 Μαρτίου 1941, ὁ v. Schönebeck κάνει λόγο γιὰ τὴν ὑπηρεσία ποὺ τοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ φραγκικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία. Ἡ ἐργασία του δὲν τὸν εὐχαριστεῖ: «εἶναι γιὰ μένα ἀδιανόητο νὰ ἔχω ξαφνικὰ νὰ ἀσχοληθῶ μὲ ἐπαρχιακὴ ρωμαϊκὴ μικροτεχνία». Μνημονεύει ἀκόμη «εὑρήματα στὸν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς τέχνης», ἕνα cameo μὲ τὸν Διό-

---

1. Οἱ ἐπιστολὲς βρίσκονται στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κολωνίας, *Gnomon* 62, 1990, 95 καὶ μοῦ ἐστάλησαν ἀντίγραφα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. H. von Hesberg, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ κ. Klaus Valtin von Eickstedt. Τοὺς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προθυμία τους νὰ μὲ διευκολύνουν στὴ γνώση τῶν σημαντικῶν αὐτῶν ἐγγράφων.

νυσο καὶ τὴν Ἀριάδνη τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. τῆς συλλογῆς Voguie στὸ Autun καὶ ἕνα θαυμάσιο γυναικεῖο κεφαλάκι, ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτὴ ἐργασία τοῦ ὁποίου, καθὼς καὶ ἡ φωτεινὴ κίτρινη πατίνα ὑποδεικνύουν ὅτι ἀνήκει στὴ σειρὰ τοῦ Ραμνοῦντος. Ἕνα μήνα ἀργότερα, στὶς 27 Ἀπριλίου 1941, γράφει στὸν A. Rumpf ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι «πρὸ 15νθημέρου μετατέθηκα μὲ τηλεφωνικὴ διαταγὴ στὸ ἑλληνικὸ μέτωπο μὲ τὴν εἰδικὴ ἐντολὴ γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιολογικῶν συμφερόντων στὸν στρατό». Τελειώνει τὸ γράμμα του μὲ τήν «εὐχάριστη εἴδηση ὅτι ἕως τώρα δὲν διεπίστωσα καμιὰ σοβαρὴ ζημιὰ σὲ συλλογὲς ἢ ἀρχαιολογικοὺς χώρους. Τὰ περισσότερα μουσειακὰ ἀντικείμενα εἶναι συσκευασμένα, τὰ *μάρμαρα* [ἑλληνικὰ] μάλιστα ἔχουν ταφεῖ».

Στὸ ἑπόμενο γράμμα του, τῆς 4 Ἰουλίου 1941, μνημονεύει τὴ συνεργασία του "mit den Herren unseres Instituts sowie Herrn Böhringer hinzu". Ἐκθέτει στὴ συνέχεια τὴν ἔκδοση τῶν πρώτων 12 ἐνημερωτικῶν φυλλαδίων (Merkblätter für den deutschen Soldaten an den geschichtlichen Stätten Griechenlands), τὰ ὁποῖα[2] ἔφθαναν τὰ 20 καὶ ἀναγγέλλει τὴ σχεδίαση ἔκδοσης ἑνὸς τόμου γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, προορισμένου γιὰ τὸν γερμανικὸ στρατό[3]. Ὁ πρόλογος τοῦ W. Wrede χρονολογεῖται Herbst 1941, στὸ ἐσώφυλλο ὅμως μνημονεύεται Copyright 1943.

Δὲν παραλείπει νὰ πληροφορήσει τὸν Rumpf γιὰ τὰ διοικητικά του καθήκοντα:

> «Τὸ κύριο ἔργο τῆς προστασίας τῶν μνημείων ἀποκτᾶ κάθε μέρα καὶ μεγαλύτερη σημασία. Ἀπὸ τὶς 15 Ἰουνίου ἐπέτυχα τὴν ἀπόσπαση τοῦ Kraiker στὴν Ὑπηρεσία μου. - - Ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα καθήκοντα εἶναι ἡ διαπίστωση τῶν ζημιῶν. Φυσικὰ συνέβησαν πολλά, ἀλλὰ δόξα τῷ θεῷ, δὲν καταστράφηκαν πραγματικὲς ἀξίες. Πολὺ πιὸ

2. *Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 143-152.

3. Εἶναι τὸ βιβλίο *Hellas, Bilder zur Kultur des Griechentums* (herausgegeben von Hans von Schoenebeck und Wilhelm Kraiker, August Hopferr Verlag-Burg B.M.).

σοβαρὲς εἶναι οἱ ζημιὲς ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπόκρυψη, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἴδια εὐσυνειδησία καὶ πληρότητα ὅπως τουλάχιστον θεωρητικὰ καὶ ἕνας ὁλοκληρωτικὸς πόλεμος. Ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀσήμαντα ρωμαϊκὰ ἐπαρχιακὰ ἀνάγλυφα θάφτηκαν σὲ βάθος ἕως καὶ 7 μέτρων μέσα στὴ γῆ. Φυσικὴ συνέπεια ὑπῆρξε νὰ ἐξαντληθοῦν στὸ τέλος τὰ χρήματα, ἔτσι ὥστε τελικά, π.χ. ὁ Ποσειδῶν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ χωθεῖ κάτω ἀπὸ μία μίζερη σωρὸ ἄμμου. Στὰ ἐπαρχιακὰ μουσεῖα ἡ ἀπόκρυψη ἔγινε φυσικὰ τόσο προχειρότερα ὅσο τὸ μουσεῖο ἀπεῖχε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Οἱ κύριοι Ἔφοροι προτίμησαν μὲ τὴν ἐξαφάνισή τους νὰ ἐξοικονομήσουν γιὰ τὸ κράτος τὴν πολύτιμη ἐργατικὴ δύναμή τους. Στὴν Ἀθήνα βρῆκα 6 Ἐφόρους, δηλ. τοὺς ὑπαλλήλους ὅλων τῶν Ἐφορειῶν. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ Ἐπιμελητὲς δὲν ὑστέρησαν ὡς πρὸς τὸν ζῆλο ἔναντι τῶν προϊσταμένων τους καὶ σχημάτισαν ἐπίσης μία πολυάριθμη στρατιὰ γιὰ τὴν Ἀθήνα».

Στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὰ δύο γράμματα εἶχε πάει στὸ Βερολίνο, ὅπου συζήτησε πρόγραμμα ἀεροφωτογράφησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Martin Schede, διευθυντοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ἡ ἐπιχείρηση ἀρχίζει νὰ ὀργανώνεται.

Ἡ ἐργασία του στὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐκπροσώπου τῆς Wehrmacht, δὲν εἶναι εὔκολη. Τὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀθήνας τὸν βλέπει ὡς ἀνταγωνιστή:

«Πιὰ νὰ μὴ σκοντάψω σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς πολλαπλοὺς ἀνταγωνισμούς, χρειάζεται πολὺ προσεκτικὸς χειρισμὸς καὶ χαίρω ὅτι ἡ ἐπικοινωνία μας προχωράει ἕως τώρα χωρὶς τριβές.

Τὸ ἐπιτελεῖο Rosenberg ἀντιπροσωπεύεται φυσικὰ καὶ ἐδῶ, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἕναν πολὺ ἐπιδέξιο ἄνθρωπο, τὸν ἀνθυπολοχαγὸ von Ingram, παρασημοφορημένο μὲ τὸν σταυρὸ τῶν ἱπποτῶν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴ μιᾶς μεγαλόσχημης καὶ πλούσια προικοδοτημένης ἐπιχείρησης. Ἔχουν τεθεῖ κατὰ μέρος, ἔπειτα ἀπὸ ὁδηγίες ποὺ ἦλθαν ἀπὸ ψηλά, ἄλλες ἐπιχειρήσεις, ὅπως αὐτὲς ποὺ εἶχαν κάνει δυσάρεστη ἐντύπωση στὴ Γαλλία. Στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιχείρησης Rosenberg ἀσχολεῖται αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὁ Dölger μὲ μιὰ ὁμάδα 10 ἀνδρῶν γιὰ τὴν καταγραφὴ τῶν μεσαιωνικῶν αὐτοκρατορικῶν

ἀρχείων τοῦ Ἄθω. Οἱ Harder, Lauffer καὶ Vacano σκοπεύουν νὰ κάνουν τοπογραφικὲς ἔρευνες στὴν Εὔβοια. Ὁ Reinerth ἀναζητεῖ στὴν Πελοπόννησο τὴ λύση του στὸ πρόβλημα τῶν Δωριέων. Ὁ Schneider ἀπασχολεῖται ἐπίσης στὴν Ὑπηρεσία τοῦ Rosenberg. Πάντως σκέπτονται σοβαρὰ νὰ ἀποχωρήσουν ὁ Peek καὶ ὁ Welter. Ἂν τὰ πράγματα συνεχιστοῦν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, τὸ Ἰνστιτοῦτο μας κινδυνεύει κάποια μέρα νὰ καταστραφεῖ».

Στὸ γράμμα του τῆς 30 Αὐγούστου πρὸς τὸν Rumpf ὁ v. Schönebeck περιγράφει μὲ συντομία τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας του στὴν Ἀθήνα, τὶς δυσκολίες ποὺ βρίσκουν μὲ τοὺς Ἰταλοὺς ποὺ θέλουν νὰ ὀχυρώσουν τὴν Ἀκρόπολη καὶ ἄλλες «δυσκολίες», ὅπως

«εἶναι ἡ προμήθεια βενζίνης καὶ τροφίμων γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας, ἡ μεταφορὰ γιὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο, ἡ βοήθεια στὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν οἰκοπέδων γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κεραμεικοῦ. - - Εἶναι ἀκόμη ἡ Ὑπηρεσία Rosenberg, μὲ τὴν ὁποία οἱ σχέσεις δὲν εἶναι εὔκολες, λόγῳ τῆς συχνὰ κακῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στὸ Ἰνστιτοῦτο, τοὺς Ἕλληνες καὶ τὶς στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες.- - Οἱ ἀεροφωτογραφήσεις ἄρχισαν τὸν Ἰούλιο μὲ 8 ἡμέρες πτήσεως - - Ἐπέταξα σὲ ὅλες τὶς λήψεις, ὁ Kraiker ἐπὶ 3 τουλάχιστον ἡμέρες - - Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν λήψεων πετάξαμε στὸ Βερολίνο μὲ τὸν Dr. Wrede καὶ κάναμε ὅ,τι ἦταν δυνατὸν γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς συνέχειας τοῦ ἐγχειρήματος.- - Τὰ πληροφοριακὰ δελτία ἐκδίδονται τώρα σὲ 70.000 ἀντίτυπα.- - μὲ τὴ γρήγορη ἑτοιμασία τῶν δελτίων πράξαμε περισσότερα γιὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα στὸν στρατὸ ἀπὸ ὅ,τι μὲ μιὰν ἀλάνθαστη δημοσίευση ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσε μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν στρατευμάτων».

Σὲ γράμμα του τῆς 5 Μαρτίου 1942 ἀναγγέλλει στὸν Rumpf ὅτι ἐπιστρέφει στὸ στράτευμα ὡς μάχιμος καὶ τὴ θέση του καταλαμβάνει ὁ Kraiker. Ἐνδιαφέρεται ἀκόμη γιὰ τὴν ἑτοιμασία τοῦ τόμου *Hellas* καὶ παρακαλεῖ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ κειμένου γιὰ τὸ ἀρχαῖο θέατρο.

Πιθανῶς ὁ v. Schönebeck νὰ φρόντιζε ὥστε οἱ ἑλληνικοὶ νόμοι γιὰ τὶς ἀρχαιότητες νὰ μὴν παραβιάζονται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους, δὲν ἔπαυε ὅμως νὰ εἶναι στρατιωτικὸς καὶ νὰ φέρεται ὡς

κατακτητής. Ἔγγραφο[4] τοῦ ὑπουργοῦ Λογοθετόπουλου, γραμμένο βέβαια ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλλο, πρὸς τὴ Referat Kunstschutz τῆς 13 Ἰουλίου 1942 γιὰ τὴν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῶν νόμων ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, ἐπιστράφηκε προσωπικῶς ἀπὸ τὸν v. Schönebeck πρὸς τὸν Κεραμόπουλλο. Ἐκεῖνος δὲν τὸ δέχτηκε, ἀλλὰ πῆγαν καὶ οἱ δύο στὸ γραφεῖο τοῦ ὑπουργοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ παρέλαβε.

Στὶς 24 Ἰουλίου 1942 ὁ v. Schönebeck ἐπισκέφθηκε τὸ Ὑπουργεῖο γιὰ νὰ ἀποχαιρετίσει τὸν ὑπουργὸ καὶ τὸν Κεραμόπουλλο, ἐπειδὴ ἔφευγε γιὰ τὸ ρωσικὸ μέτωπο. Ἐκεῖ ἐπανέλαβε τὴ γερμανικὴ ἄποψη «ὅτι ἐν τῷ παρόντι ἐν Ἑλλάδι Hochheitsträger εἶναι οἱ στρατοὶ τῆς κατοχῆς καὶ οὐδεὶς στρατηγὸς ὑπόκειται εἰς τὸν ἔλεγχον οὐδενὸς Ὑπουργείου τῆς Ἑλλάδος»[5].

Ὁ Χαράλαμπος Μακαρόνας διηγεῖται[6] γιὰ τὸν πιεστικὸ τρόπο ποὺ μεταχειρίστηκε ὁ v. Schönebeck, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης: «καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὅπως καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας, ὁ Dr. v. Sch. ἐπέδειξε πολλὴν τραχύτητα καὶ σκαιότητα, λησμονήσας ἐντελῶς ὅτι ἀπηυθύνετο εἰς συναδέλφους, οἱ ὁποῖοι μάλιστα πρὸ τοῦ πολέμου εἶχον παράσχει πολλὰς διευκολύνσεις εἰς αὐτόν, ἐπανειλημμένως ἐπιδημήσαντα ἐν Θεσσαλονίκῃ χάριν τῆς μελέτης τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου κλπ.».

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ. Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὰ τέσσερα χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς εἶναι μία εὐθεία γραμμή. Τὰ μουσεῖα ἦσαν ἄδεια καὶ τὰ ἀρχαῖα κρυμμένα στὴ γῆ, σὲ κρύπτες, σὲ σπηλιές. Ὅσα δὲν μετακινήθηκαν, σκεπάστηκαν μὲ σάκκους ἄμμου. Μὲ τὴν εἴσοδο τῶν κατακτητῶν οἱ μετακινήσεις τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν ἔγιναν δύσκολες καὶ ἐνίοτε ἀδύνατες. Γιὰ μεγάλα διαστήματα οἱ Προϊστάμενοι τῶν Ἐφορειῶν δὲν εἶχαν εἰδήσεις γιὰ τοὺς φύλακες καὶ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ποὺ φρόντιζαν, ὅταν αὐτὰ βρίσκονταν σὲ μακρινοὺς τόπους.

---

4. *Ζημίαι* 145-147.
5. Αὐτόθι 147.
6. *Μακεδονικὰ* 2, 1941-1952, 593 σημ. 1.

Μὲ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα χρέη διευθυντοῦ τῆς Ὑπηρεσίας ἐκτελοῦσε ὁ Ἰωάννης Ἀναστασόπουλος, ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου. Τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Γραμμμάτων, Καλῶν Τεχνῶν καὶ Ἀρχαιολογίας κατέλαβε ὁ Νικόλαος Κυπαρίσσης, Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ πρόσωπο χωρὶς ὑπηρεσιακὸ καὶ ἐπιστημονικὸ κύρος, ὁ ὁποῖος ὅμως μέχρι τῆς τοποθετήσεως τοῦ Κεραμόπουλλου ὡς Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων, κηδεμόνευε τὴν ἀρχαιολογία.

Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ v. Schönebeck μὲ τὴν Ὑπηρεσία φαίνεται ὅτι ἔγινε μὲ ἐπίσκεψή του στὸν κατοχικὸ ὑπουργὸ Κωνσταντῖνο Λογοθετόπουλο, γερμανοσπουδασμένο καὶ μὲ σύζυγο Γερμανίδα. Κατὰ τὴ συνάντησή τους ὁ v. Schönebeck ζήτησε νὰ τοῦ δώσουν «1) Κατάλογο Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν, ποῦ ὑπηρετοῦν καὶ ἂν εὑρίσκονταν τώρα εἰς τὰς θέσεις των. 2) Ποῦ εἶναι θαμμένα τὰ ἀρχαῖα, τὰ σπουδαιότερα, τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἀκροπόλεως (Γλυπτὰ) π.χ. Ποσειδῶν κλπ. Ἂν εἶναι δυνατὸν ἕως Τετάρτην»[7].

Ὁ ὑπουργὸς μὲ ἔγγραφό του τῆς 18 Ἰουνίου 1941 ἔστειλε στὸν v. Schönebeck τοὺς καταλόγους ποὺ ζητήθηκαν μαζὶ μὲ δύο ἐκθέσεις· μία τοῦ Νίκου Μπέρτου γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ δεύτερη τοῦ Κυπαρίσση γιὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἀποκαλύψεως τῶν θαμμένων ἀρχαίων καὶ τῆς ἔκθεσής τους. Φαίνεται ὅτι ὁ v. Schönebeck δὲν πείστηκε ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Ὑπουργείου. Ἀκολούθησε συνάντηση τοῦ τότε Ἐφόρου Γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Γιάννη Μηλιάδη μὲ τὸν W. Kraiker, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Νίκου Μπέρτου, κατέληξε σὲ συμφωνία μερικῆς ἐπανέκθεσης ἰδιαίτερης σημασίας γλυπτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων «περιλαμβάνονται καὶ τὰ τρία μεγάλα χάλκινα τοῦ Μουσείου, καθόσον ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας μας ἐκρίθη ὅτι ἡ ἔκθεσίς των, εἰδικῶς δι' αὐτά, ἐγκλείει πολὺ ὀλιγωτέρους κινδύνους φθορᾶς, παρὰ ὁ ἐγκιβωτισμὸς

7. Ἀνυπόγραφο ὑπηρεσιακὸ σημείωμα. Στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1941 ἡ Ὑπηρεσία ὑπέβαλε στὸν v. Schönebeck «τὸν αἰτηθέντα κατάλογον τῶν ἰδιωτῶν τῶν ἐχόντων ἀρχαιολογικὰς συλλογάς».

αὐτῶν». Ἡ ἔκθεση τοῦ Μπέρτου χρονολογεῖται στὶς 28 Ἰουνίου 1941. Στὶς 22 Ἰουλίου ὁ ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν Σωτ. Γκοτζαμάνης ἀπαντᾶ στὸ σχετικὸ αἴτημα τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ἀρνητικὰ ὡς πρὸς τὴ διάθεση τοῦ ποσοῦ τῶν 1.000.000 δραχμῶν γιὰ τὴ μερικὴ ἐπανέκθεση τοῦ Μουσείου: «κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν αἱ ἀνώμαλοι συνθῆκαι ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι ὥστε οὐ μόνον νὰ μὴ θεωρῆται ἐπιβεβλημένη ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ ἡ προστασία αὐτῶν. Κατὰ συνέπειαν παρακαλοῦμεν ὅπως μὴ ἐπιμείνετε εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὑπ' ὄψει δαπάνης». Τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση αὐτὴ ἀνακοίνωσε ὁ ὑπουργὸς στὴν Kunstschutz στὶς 8 Αὐγούστου.

Στὶς 25 Ἰουλίου 1941 ὁ Κεραμόπουλλος, διευθυντὴς πλέον τῆς Ὑπηρεσίας, ἐνημερώνει τὴν Kunstschutz γιὰ τὶς μεταβολὲς στὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας: ὁ Δημήτριος Εὐαγγελίδης ἔγινε διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὁ Γιάννης Μηλιάδης ἔγινε Ἔφορος Ἀκροπόλεως, Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος· στὴ θέση του στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τοποθετήθηκε ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος, ἕως τότε στὴν Πάτρα. Στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ἔμεινε χωρὶς νὰ προσφέρει τίποτε, ἕως τὸ 1964. Ὁ ἀνεπιθύμητος Κυπαρίσσης ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Γραμμάτων, Τεχνῶν καὶ Ἀρχαιολογίας, καὶ ὀνομάστηκε Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαιολογικῶν Χώρων καὶ Μουσείων, χωρὶς νὰ ἔχει ἀκόμη θεσμοθετηθεῖ ἡ θέση αὐτή. Ἔγινε ἕνα χρόνο ἀργότερα μὲ τὸ ΝΔ 1521 ἄρθρ. 3§6 καὶ 8§2. Ἡ ἐνημέρωση αὐτὴ τῶν Γερμανῶν ἦταν ἀποτέλεσμα μόνιμης ὁδηγίας τοῦ v. Schönebeck, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε, ὅπως φαίνεται, καὶ τὴν καλύτερη ἰδέα γιὰ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τοὺς Ἐφόρους.

Τὰ στεγανὰ ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς τὸ ναζιστικὸ κόμμα φαίνονται καθαρὰ στὶς ἐνέργειες τοῦ v. Schönebeck· ἀποφεύγει νὰ συνεργασθεῖ μὲ τὸ Ἰνστιτοῦτο, τὸ ὁποῖο εἶχε πλήρη γνώση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Μὲ ἔγγραφό του τῆς 1 Αὐγούστου 1941 ζητεῖ νὰ μάθει ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἂν ἀληθεύουν εἰδήσεις ἰταλικῶν ἐφημερίδων τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου, ὅτι πιθανῶς ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς καὶ ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια πῆραν μαζί τους στὴν Ἀλεξάνδρεια πολύτιμα ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου (χρυσά, εἰδώλια),

τὸν λεγόμενο θρόνο τοῦ Μίνωος (der sogenannte Thronsessel des Minos) καὶ πολλὰ εὑρήματα ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα Ἁγίας Τριάδος καὶ Φαιστοῦ. Ἀκόμη ἂν φυγαδεύτηκαν ἀντικείμενα ἀπὸ ἰδιωτικὲς συλλογές (Μπενάκη) καὶ ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Τὸ Ὑπουργεῖο ἀπάντησε ἀρνητικὰ ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα καὶ ἐπιφυλάχτηκε γιὰ τὰ κρητικά, ἕως ὅτου λάμβανε πληροφορίες ἀπὸ τοὺς ἁρμοδίους Ἐφόρους.

Ἡ ἀποκάλυψη τῶν κρυμμένων ἀρχαίων καὶ ἡ ἐκ νέου ἔκθεσή τους ἦταν ἔμμονη ἰδέα τῶν Γερμανῶν. Μὲ ἔγγραφό του πρὸς τὸν Κεραμόπουλλο, τῆς 5 Αὐγούστου 1941, ὁ Dr. Medicus, Ἀρχηγὸς Πολεμικῆς Διαχειρίσεως (Kriegsverwaltungschef) τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης μὲ ἕδρα τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀρχηγὸ τὸν στρατάρχη List, ἀφοῦ ἐκθέσει τοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχουν τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα – ὅπως ἀπέδειξε ἡ πείρα ἀπὸ τὴ Γαλλία – καὶ τὶς βλάβες ποὺ μποροῦν νὰ ὑποστοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα, παρὰ τὴν πρόνοια γι' αὐτὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ζητεῖ πλήρη ἔκθεση τῶν ὅσων ἔχουν γίνει.

Τὸ κύριο θέμα του ὅμως εἶναι ἡ ἐκ νέου ἔκθεση τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης καὶ παρακαλεῖ γιὰ τὶς σχετικὲς ἐνέργειες. Γιὰ νὰ ἔχει ὅμως προσωπικὴ γνώμη γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς δυνατότητας ἔκθεσής τους, γνωστοποιεῖ ὅτι θὰ ἐπισκεφθεῖ ὁ ἴδιος μερικοὺς τόπους ἀπόκρυψης καὶ παρακαλεῖ νὰ δοθοῦν σχετικὲς ἐντολὲς στὶς διευθύνσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως «νὰ βοηθήσουν τὸν Δρ. v. Schönebeck κατὰ τὸ δυνατὸν κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν» (Dr. v. Schönebeck bei seinem Erhebungen nach Möglichkeit zu unterstützen).

Ἡ ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ Λογοθετόπουλου (27 Αὐγούστου) ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ὑπηρεσία τοῦ Medicus στὴ διεύθυνση Πηγῆς 1, Κηφισιά, ὅπου ἔδρευε ὁ v. Schönebeck[8]. Συντάκτης ἦταν ὁ Κεραμόπουλλος καὶ τὸ περιεχόμενό της ἐντελῶς ἀρνητικό:

«Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, κατ' ἀρχὴν ἀπησχολημένη τὰ μέγιστα ὑπὸ ἄλλων μεγάλων προβλημάτων, ἐν

8. Μέρος τῆς ἀπάντησης εἶναι δημοσιευμένο, *Ζημίαι* 137-138.

οἷς ὁ ἀπειλῶν τὸ Ἔθνος ἡμῶν διὰ ἐξολοθρεύσεως λιμός, δὲν σκέπτεται ἐν τῷ παρόντι νὰ ἀνασυστήσῃ τὰ Μουσεῖα, οὔτε ἐκεῖ ἔνθα ὁ ἐξακολουθῶν πόλεμος δὲν φθάνει διὰ τῆς καταστροφῆς του, ὡς εἰς Θεσσαλονίκην, ἔνθα μάλιστα προτιθέμεθα νὰ κτίσωμεν εἰδικὸν οἰκοδόμημα μουσείου, ὥστε θὰ ἦτο ἄσκοπος ἡ ἀνασύστασις τοῦ μέχρι τοῦδε ἀνεπαρκοῦς καὶ κακοῦ. Οὔτε δὲ τὰ φιλάρχαια καὶ καλλιτεχνικὰ συναισθήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι τώρα ζωηρά, ἐφ' ὅσον οὗτος πεινᾶ, οὔτε τουρισμὸς ὑπάρχει τώρα.

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες παρέμειναν ἐν τῇ γῇ ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ ὑπάρχουσιν ἄλλαι, αἵτινες ἐξακολουθοῦσιν ἀκόμη νὰ εἶναι ἀφανεῖς ἐν αὐτῇ. Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ξηρόν, καὶ ἐκεῖ δὲ ἔνθα εἶναι ὑγρόν, ἡ ὑγρότης του δὲν ἔχει τὴν ἔντασιν τῆς ὑγρασίας τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς βορείου Εὐρώπης. Τὰ κεχωσμένα δὲ ἐν τῇ γῇ γλυπτὰ ἔργα δὲν εἶναι πάντα ἐν ὑπαίθρῳ τεθαμμένα, ὥστε νὰ ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν ἰσχυρᾶς ὑγρασίας. Πώρινα ἔργα ἢ ἄλλα ἐξ εὐαισθήτου ὕλης κατεσκευασμένα δὲν ἐτάφησαν ἐν τῇ γῇ. Ὅσα προστατεύονται διὰ σάκκων ἄμμου, ὑπόκεινται ὀλιγώτερον τῶν ἐν τῇ γῇ ταφέντων εἰς κίνδυνον ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τῶν ἐκ ταύτης χημικῶν ἐπιδράσεων ἢ ἄλλων ἀλλοιώσεων ἐκ μικροοργανισμῶν, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶσι, διότι τὸ θέρος ὑπῆρξε ξηρόν, ἡ ἄμμος καὶ ὑγρὰ πρότερον οὖσα ἐξηράνθη ἐν τῷ μεταξύ, ὁ δὲ χειμὼν δὲν εἶναι ἐν Ἑλλάδι οὔτε πολὺ μακρός, οὔτε πολὺ ὑγρός, ὥστε νὰ προφθάσῃ νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τῆς ἄμμου ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν μαρμάρων.

Αἱ σχηματισθεῖσαι ἐπιτροπαί, πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἀρχαίων τῆς Ὀλυμπίας, παρὰ τὰς διαφωνίας των, οὐδεμίαν βλάβην διεπίστωσαν, εἰ καὶ ἡ στοργὴ ἐνέπνευσέν τινα μέλη αὐτῶν νὰ ἐκφράσωσι τὴν σύστασιν ἀκροτάτης ἐπαγρυπνήσεως. - - - Ἡ γενομένη ἀπόκρυψις ἢ συγκάλυψις τῶν ἀρχαίων καλὸν εἶναι νὰ διατηρηθῇ καὶ ἐφ' ὅσον αἱ στερήσεις διαρκοῦσι καὶ γίνωνται κακοὶ σύμβουλοι τῶν ὑφισταμένων αὐτάς. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι πρόχειρον καὶ προσιτόν, ἀποφεύγει τοὺς κινδύνους τοὺς προερχομένους ἐξ οἱωνδήποτε ἀτόμων ἢ ὁμάδων εἴτε κακῶν εἴτε πρὸς τὸ κακὸν ὠθουμένων μέχρις ἠρεμήσεως τοῦ κόσμου.

Διὰ τὴν δοκιμαστικὴν καὶ ἐν Ἀθήναις ἐξέτασιν συγκεκαλυμμένων κατὰ τὰ ἄνω ἀρχαίων ὑπὸ τοῦ κ. ν. Schönebeck θὰ δώσωμεν τὰς προ-

σηκούσας ὁδηγίας πρὸς τὸν κ. Δ. Εὐαγγελίδην διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ πρὸς τὸν κ. Ι. Μηλιάδην διευθυντὴν τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ μεταρρυθμίσωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν ἂν ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης προκύψουν ἄλλα πράγματα».

Μὲ ἔγγραφό του ὁ Κεραμόπουλλος πρὸς τὸν v. Schönebeck τῆς 29 Σεπτεμβρίου, δύο ἡμέρες μετὰ τὸ ἀρνητικὸ πρὸς τὸν Medicus, ἀνακοινώνει ὅτι ἄρχισαν οἱ ἐργασίες ἀποκάλυψης τῶν κρυμμένων ἀρχαίων τοῦ Κεραμεικοῦ γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν στὸ ἐκεῖ μουσεῖο «συμφώνως πρὸς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν σας», ἔγινε ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ ὅτι «ἡ ἀποκάλυψις αὕτη θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐκφρασθεῖσαν ὑπεύθυνον ἐπιθυμίαν ὑμῶν [διαγεγρ.: καὶ ὑπ' εὐθύνην ἡμῶν]. Νομίζομεν δέ, ὅτι διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον ὠφέλιμος θὰ ἦτο ἐν Ὀλυμπίᾳ καί τις στρατιωτικὴ φρουρά, ἔστω καὶ ὀλιγάριθμος».

Ιουλιος 1941. *Επιτυμβιον Χρηστου Τσουντα*. Μέσα στὸ βαρὺ καλοκαίρι τοῦ '41 ἐκδόθηκε ὁ τόμος ὁ ἀφιερωμένος στὸν Χρῆστο Τσούντα, ἔργο φίλων καὶ μαθητῶν[9]. Οἱ συνεργάτες ἦσαν πολλοί, τριάντα, καὶ πολλοὶ διαπρεπεῖς μαθητές του δὲν κλήθηκαν νὰ συμμετάσχουν μὲ μελέτη τους στὸν τόμο, ὅπως λ.χ. ὁ Μαρινᾶτος. Ἡ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ δικαιολόγησε τὶς ἐμφανεῖς παραλείψεις μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «πρόσκλησις πρὸς συνεργασίαν εἰς τεῦχος ἀφιερωμένον εἰς τὴν μνήμην του θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀθρόαν συμμετοχὴν ἐπιστημόνων καὶ λογίων ὅλων τῶν ἐθνῶν. Τοιαύτη ὅμως παταγώδης ἐκδήλωσις τιμῆς θὰ ἦτο πᾶν ἄλλο ἢ σύμμετρος πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Τσούντα καὶ τὴν ἀνάμνησιν τὴν ὁποίαν ἀφῆκε»[10].

Ἀπὸ ὅλες τὶς μελέτες ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν τόμο ἡ σημαντικότερη εἶναι τοῦ Χρήστου Καρούζου, *Περικαλλὲς ἄγαλμα - ἐξεποίησ' οὐκ ἀδαής*[11], μὲ τὴν ὁποία «διερευνᾶται διὰ πρώτην φοράν, τὸ θέμα

---

9. *Ἐπιτύμβιον Χρήστου Τσούντα, Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ, Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ*. Ἐπίμετρον ΣΤ' τόμου (Ἀθῆναι 1941).

10. Αὐτόθι ς'.

11. Αὐτόθι 535-578.

τῆς «αἰσθητικῆς» τῶν ἀρχαϊκῶν Ἑλλήνων (μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.), τὸ ὁποῖον ἅπασαι αἱ σχετικαὶ μελέται τῶν ξένων ἐρευνητῶν εἶχον ἀγνοήσει ἢ παρακάμψει»[12]. Ἡ μελέτη ἐπανεκδόθηκε αὐτοτελῶς τὸ 1946, βελτιωμένη καὶ μὲ μετάφραση τῶν ἐπιγραμμάτων. Νέα ἔκδοση τοῦ 1982 παρουσιάζει ὀπισθοδρόμηση[13].

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΝΕΤΑΙ. Ἡ 4η Αὐγούστου δημιούργησε δυσεξίτηλες ἐμπειρίες στὴν πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸ καθεστὼς τῆς 21ης Ἀπριλίου στὴ γενιά μου. Ἡ κυβέρνηση Τσολάκογλου γιὰ τοὺς δικούς της λόγους, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ φαίνεται στὸν λαὸ ὅτι δὲν εἶχε σχέση μὲ τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, ποὺ τὴ θεωροῦσαν ὡς διεφθαρμένη, ἀστυνομικὴ καὶ τυραννική, ἐξ ἀρχῆς ἀπέκλεισε ἀπὸ συνεργάτες της ἐκείνους ποὺ εἶχαν ὑπηρετήσει τὴν 4η Αὐγούστου[14]. Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ φαίνεται ὅτι ἔδωσε τὴν ὥθηση στὸν Καροῦζο καὶ τὸν Μηλιάδη νὰ ἀπευθύνουν στὶς 7 Αὐγούστου 1941 πρὸς τὸν ὑπουργὸ Παιδείας Κων. Λογοθετόπουλο μακρὸ ὑπόμνημα[15] ἐναντίον τοῦ Μαρινάτου, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε λεχθεῖ τότε ὅτι θὰ γινόταν μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου στὴ θέση τοῦ Ἀπόστ. Ἀρβανιτόπουλου. Τοῦ καταμαρτυροῦν τὸ φέρσιμό του πρὸς τοὺς συναδέλφους του, ὑπηρεσιακὴ ἀδιαφορία καὶ ἀμέλεια, τὴ σχέση του μὲ τὴν 4η Αὐγούστου, τὴν ἄμετρη φιλοδοξία του, τὴ δίωξη μελῶν τοῦ Κλάδου:

> Ἀθῆναι, 7 Αὐγούστου 1941 | Πρὸς | τὴν Α.Ε. τὸν Κ. Ὑπουργὸν Θρησκευμάτων | καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας | <ἱεραρχικῶς διὰ τῆς Δ/σεως Ἀρχαιοτήτων>
>
> Ἐξοχώτατε! | Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι, ἀρχαιότεροι ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ὑπηρετούντων Ἐφόρων ἀρχαιοτήτων, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν

---

12. *Ἡ Περιπέτεια* 63.

13. Αὐτόθι 204 σημ. 81.

14. Κων. Λούλου, Διαρθρωτικὲς τομὲς καὶ συνέχειες σὲ βασικοὺς μηχανισμοὺς ἐξουσίας διὰ μέσου τῶν «ἐκκαθαρίσεων» 1936-1946, στὸν τόμο Χάγκεν Φλάϊσερ (ἐπιμ.), *Ἡ Ἑλλάδα '36-'49 ἀπὸ τὴ Δικτατορία στὸν Ἐμφύλιο, Τομὲς καὶ Συνέχειες*[5] (Καστανιώτης) 291-307.

15. ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Μηλιάδη.

ν' ἀπευθυνθῶμεν πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν μετὰ ἐξαιρέτου σεβασμοῦ τὴν Ὑμετέραν ἀντίληψιν ἐπὶ λίαν σοβαροῦ ὑπηρεσιακοῦ ζητήματος.

Ἐγνώσθη κατ' αὐτὰς ὅτι ἀπεφασίσθη ἀλλαγὴ τῆς συνθέσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἐκ τῶν μελῶν του καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ἀρβανιτοπούλου διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Μαρινάτου. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἐπιδιώκεται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων εἰσηγητῶν ἀντικατάστασις καὶ ἄλλων μελῶν τοῦ Συμβουλίου οὐδὲ προτιθέμεθα νὰ κρίνωμεν διοικητικὰς ἐνεργείας. Ἐπειδὴ ὅμως εἴμεθα οἱ ἀνώτεροι καὶ ἀρχαιότεροι ὑπάλληλοι τοῦ κλάδου μας, τὴν παλαιὰν παράδοσιν τοῦ ὁποίου χρέος ἔχομεν νὰ συντηρήσωμεν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἐπιβεβλημένον ἔναντι Ὑμῶν καθῆκον νὰ ἀναφέρωμεν μετὰ παρρησίας καὶ ὑπευθύνως ποῖον εἶναι τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καλεῖται νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ κλάδου, ὥστε νὰ σχηματίσητε ἰδίαν γνώμην κατὰ πόσον συμφέρει ἢ εἶναι δυνατὴ ἡ τοιαύτη χρησιμοποίησις τοῦ κ. Μαρινάτου.

Ὁ κ. Μαρινᾶτος ὑπῆρξε σύγχρονός μας συνάδελφος, λίαν γνωστὸς διὰ τὴν ἱκανότητα τῆς προσαρμογῆς του πρὸς τὴν ἑκάστοτε κρατοῦσαν κατάστασιν, ἱκανότητα ἥτις τὸν ἀνέδειξε – μόνον αὐτὸν ἐξ ὅλου τοῦ κλάδου – πρόθυμον ὄργανον πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ὑπὸ τοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου.

Κληθεὶς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Μεταξᾶ εἰς τὴν Δ/σιν τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ σύγχρονός μας οὗτος συνάδελφος, ἀφοῦ ματαίως ἐπεζήτησεν ἐπιμόνως καὶ ἐκβιαστικῶς νὰ μᾶς καταστήσῃ φωνογραφικοὺς ἐπαινέτας τῶν ἀνόμων πράξεών του, ἀπελπισθεὶς ἐστράφη πλήρης ἐμπαθείας ἐναντίον τῶν ἀρχαιοτέρων ὑπαλλήλων τοῦ κλάδου καὶ ἐμηχανεύθη τὴν διὰ παντὸς μέσου ἐξόντωσίν των. Ἄλλους ἐσυκοφάντησεν, ἄλλους μετέθεσεν, ἄλλους παρέπεμψεν εἰς τὸ Ἀνώτατον Πειθαρχικὸν Συμβούλιον τοῦ Κράτους πρὸς ἀπόλυσιν μὲ κατηγορίας, αἵτινες ἐκρίθησαν ὑπὸ ἀνωτάτων δικαστικῶν ἀσύστατα ψεύδη.

Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω φαίνονται, ἔστω καὶ ὀλίγον, ὑπερβολικά, ὑπάρχει εὐτυχῶς ἓν ἀψευδὲς ἔργον του, ὁ περιλάλητος νόμος 1947, εἰς τὰς μεταβατικὰς διατάξεις τοῦ ὁποίου ἀπολύτως προσωπικὰ ἄρθρα, ἕκαστον τῶν ὁποίων στρέφεται καὶ ἐναντίον ἑνὸς παλαιοῦ συναδέλφου του, σπείρουν τὴν ἀποσύνθεσιν εἰς τὴν πτωχὴν ἀρχαιολογικὴν οἰκογένειαν.

Ἰδοὺ μερικαὶ μόνον, ἰσχύουσαι δυστυχῶς ἀκόμα, διατάξεις: οἱ ἀνώτεροι βαθμοῦχοι τοῦ κλάδου δὲν δύνανται νὰ προαχθοῦν ἐπὶ μίαν τετραετίαν ἔστω καὶ ἂν ἔχουν τὰ νόμιμα προσόντα! Αἱ κυρίαι ἔφοροι ὑποβιβάζονται ἐπειδὴ εἶναι ... κυρίαι, κηρύσσονται στάσιμοι καὶ ὑποχρεοῦνται νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν κλάδον ἐπειδὴ εἶναι ... ἔγγαμοι! Ἀντιθέτως οἱ συγγενεῖς τοῦ τότε Ὑπουργοῦ κ. Σπέντζα διορίζονται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κατὰ παράβασιν τῶν διατάξεων περὶ προσόντων καὶ ὁρίου ἡλικίας τοῦ ... ἰδίου αὐτοῦ νόμου!

Αἱ τοιαῦται ἐναντίον τῶν ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων διώξεις εἶχον καὶ τὸν σαφῆ σκοπὸν νὰ ματαιώσουν πᾶσαν ἀντίδρασιν τῶν παλαιοτέρων καὶ εὐσυνειδήτων ὑπαλλήλων ἐναντίον τῶν καταστρεπτικῶν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ἐνεργειῶν του, εἰς ἃς προέβαινε κατ' ἐπιταγὴν ὡς ὄργανον τῆς τότε καταστάσεως.

Οὕτω ὁ κ. Μαρινᾶτος δὲν εἶναι ἀνεύθυνος διὰ τὸ σκάνδαλον τῆς ἐπιστροφῆς πλήθους ἀρχαίων εἰς τὸν ἀρχαιοκάπηλον Ζουμπουλάκην, τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἀξία ἀνέρχεται εἰς εἰκοσάδα τουλάχιστον ἑκατομμυρίων, ἡ δὲ ἀπόδοσις ἐγένετο ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ κ. Μαρινάτου. Καὶ ὄχι μόνον δὲν ἀντέδρασεν ἐπαρκῶς – ὡς εἶχεν ὑποχρέωσιν – καὶ δὲν παρῃτήθη πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ σκανδάλου τούτου, ἀλλ' ἠνέχθη νὰ ὑβρίζωνται καπηλικῶς ἐνώπιόν του καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρχαιοκαπήλου ὑπὸ τοῦ τότε ὑφυπουργοῦ οἱ κληθέντες εἰς τὸ γραφεῖον του ἀνώτεροι ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι, χωρὶς καὶ νὰ προστατεύσῃ αὐτούς, ὡς ὤφειλεν, ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κλάδου εὑρισκόμενος.

Εἶχε δὲ σπουδαῖον λόγον νὰ ὑπηρετῇ ταπεινῶς τὴν τότε Κυβέρνησιν ὁ κ. Μαρινᾶτος, συνεπικουρούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ θεολόγου κ. Κονιδάρη, διότι δὲν ἀπέβλεπε πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν παρὰ ὡς πρὸς διάδρομον διὰ νὰ περάσῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

Πράγματι διὰ τὰς πολλάς του πρὸς τὸ καθεστὼς ἐκεῖνο ὑπηρεσίας διωρίσθη μετ' ὀλίγον καθηγητής, ἀλλὰ πῶς; διὰ τῆς ἱδρύσεως, παρὰ τὰς δύο ὑπαρχούσας ἕδρας, καὶ τρίτης! τακτικῆς ἕδρας τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας, διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ὁποίας κατηργήθη ἡ ἕδρα τῆς ἱστορίας τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων.

Σήμερον ὁ κ. Μαρινᾶτος, συνεπὴς πρὸς τὸ ἦθος του, προσπαθεῖ νὰ μεταστρέψῃ τὰς ἐναντίον του κατηγορίας ἀπαρνούμενος τὰς γνωστο-

τάτας ἐνεργείας του. Οὕτω ἐσχάτως εἰς τὸ φύλλον τῆς 3ης Αὐγούστου τῆς Ἐφημερίδος «Ἀκροπόλεως» εἶδε τὸ φῶς δημοσίευμα τοῦ συμπατριώτου του δικηγόρου κ. Βασιλάτου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτιμᾶται δῆθεν ὁ τότε ὑφυπουργὸς διὰ τὴν ὑπόθεσιν Ζουμπουλάκη, πράγματι ὅμως παρουσιάζεται ὁ κ. Μαρινᾶτος ὡς μάρτυς, διότι δῆθεν ἀντιδράσας εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀρχαίων ἀπεμακρύνθη τῆς Δ/σεως Ἀρχαιοτήτων. Τοῦτο εἶναι ἀπολύτως ψευδές. Ὁ κ. Μαρινᾶτος ἀπεμακρύνθη τοῦ Ὑπουργείου πολλοὺς μῆνας μετὰ τὴν καθηγητοποίησίν του καὶ μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀρχαίων, διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: Διότι θεωρῶν τὸν ἑαυτόν του ἀρκετὰ ἰσχυρὸν παρὰ τῷ τότε Πρωθυπουργῷ ἦλθεν εἰς προσωπικὴν ρῆξιν μὲ τὸν κ. Σπέντζαν, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ὑποκαταστήσῃ. Διότι διὰ ἐξωφρενικῶν ἐνεργειῶν του προσέβαλεν ἄλλους ὑπουργοὺς καὶ δὴ τὸν κ. Νικολούδην, ὅστις ἐζήτησε τὴν ἀπομάκρυνσίν του. Διότι ὁ κλάδος ἀνεστατώθη μὲ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Νόμου 1947. Διότι τέλος εὑρισκόμενος ἐν Βερολίνῳ διὰ τὸ Διεθνὲς Ἀρχαιολογικὸν Συνέδριον τοῦ 1939 ἔσπευσε μόλις ἐξερράγη ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος – αὐτὸς ὁ διευθυντὴς μιᾶς ὑπηρεσίας – νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Βερολίνου εἰς Ἀμερικὴν ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ μῆνας δίδων διαλέξεις καὶ κληθεὶς δὶς τηλεγραφικῶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπειγόντως παρήκουσε.

Διότι τοιαύτην ὑπαλληλικὴν συνείδησιν εἶχεν ὁ κ. Μαρινᾶτος ὥστε τὰ δύο τρίτα τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὑπηρέτησεν ὡς Διευθυντὴς διῆλθε εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν παρακολουθῶν διάφορα συνέδρια. Ἐκτὸς δὲ τῶν κρατικῶν χρημάτων, διὰ τὸ ταξείδιον τῆς Ἀμερικῆς ἐζήτησεν ὁ ἰσχυρὸς καθηγητὴς καὶ ἔλαβε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ Σταθάτειον κληροδότημα, τὸ ὁποῖον προορίζεται διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς πτωχῶν τελειοφοίτων.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνδρὸς εἶναι καὶ τὸ ὅτι λαβὼν χρήματα παρὰ Ἀμερικανίδος κυρίας διὰ τὴν ἐνέργειαν ἀτυχοῦς ἀνασκαφῆς ἐν Θερμοπύλαις οὐδόλως ἐδίστασε νὰ διαφημίσῃ ἀνύπαρκτα ἀποτελέσματα διὰ νὰ δημιουργήσῃ θόρυβον περὶ τὸ ὄνομά του ὡς ἐθνικοῦ ἀνασκαφέως, ὑπάρχει δὲ κατακεχωρημένη εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἀπόφασις καταδικαστικὴ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ἐγένετο καὶ διετυμπανίσθη ἡ ἀνασκαφὴ ἐκείνη.

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο βαρύνει τὸν κ. Μαρινᾶτον. Ὅτε ἀκόμη ἦτο διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης ἐγένετο ἐν τῷ Μουσείῳ τούτῳ ἐπὶ καιρὸν συστηματικὴ κλοπὴ σφραγιδολίθων, ἥτις ἀπεκαλύφθη μόνον ὑπὸ τοῦ νῦν Ἐφόρου κ. Πλάτωνος, ὅταν ἀντικατέστησε τὸν εἰς Δ/τὴν Ἀρχαιοτήτων προαχθέντα κ. Μαρινᾶτον. Ὁ κ. Μαρινᾶτος ἔσπευσε τότε νὰ διατυμπανίσῃ διὰ τοῦ τύπου ὅτι αὐτὸς ἀνεκάλυψε τὴν κλοπήν, ἀποσιωπῶν ἐπιμελῶς ὅτι ἡ κλοπὴ ἐγένετο ὅτε αὐτὸς διηύθυνε τὸ Μουσεῖον. Μετὰ τὴν δημοσιογραφικὴν ὅμως αὐτὴν διαφήμισιν, ὁ τότε ἰσχυρὸς διευθυντὴς συνεκάλυψε τὴν ὑπόθεσιν καὶ μέχρι σήμερον, δυστυχῶς, δὲν ἀπεδόθησαν ἀκόμη αἱ ὀφειλόμεναι διοικητικαὶ εὐθῦναι.

Ἐξοχώτατε! | Πιστεύοντες ἀκραδάντως ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπέκτασις τῶν ἀνομιῶν τῆς 4ης Αὐγούστου φρονοῦμεν, ὅτι αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ κράτους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδοθοῦν καὶ πάλιν εἰς τὰ ὄργανα ἐκείνης, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν, αὐτὴν τὴν φορὰν διὰ τοῦ διαδρόμου τοῦ Πανεπιστημίου, νὰ διεισδύσουν εἰς τὰ ὑπηρεσιακὰ Συμβούλια· εὐελπιστοῦμεν δὲ ὅτι ἡ πεφωτισμένη ἀντίληψίς σας θὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ἀρχαιολογικὸν κλάδον ἀπὸ τὰς ὑπόπτους ὑπηρεσίας ἑνὸς ἀποτυχόντος ὀργάνου τῆς 4ης Αὐγούστου. | Εὐπειθέστατος | Χ. Καροῦζος | Ἰω. Μηλιάδης.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΚΟΤΖΙΑ. Γιὰ τὴ Μακεδονία εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὁ v. Schönebeck, κυρίως γιὰ τὶς ρωμαϊκὲς ἀρχαιότητες τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι. Ἔφορος Θεσσαλονίκης τὸ 1941 ἦταν ὁ Νικόλαος Κοτζιᾶς, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε ἀναπτύξει κάπως στενές, ἔστω ἐπιστημονικές, σχέσεις μὲ τοὺς Γερμανούς, πράγμα ποὺ δὲν ἄρεσε στὸ Ὑπουργεῖο. Στὶς 15 Αὐγούστου 1941 ἡ Ὑπηρεσία Rosenberg μὲ ἔγγραφο ποὺ φέρει ὡς τίτλο "Dienststelle der Feldpostnummer 19492" ζητεῖ νὰ δοθεῖ στὸν Κοτζιᾶ ἄδεια ἀπουσίας ἀπὸ τὴ θέση του ἀπὸ 15.8.41 μέχρι 30.10.41 «γιὰ ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες καὶ ἀνασκαφὲς στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία, γιὰ τὶς ὁποῖες μπορεῖ ὡς εἰδικὸς νὰ παρέχει πολύτιμη βοήθεια» (Prof. Kotzias wird von der Dienststelle für archäologische Untersuchungen und Grabungen in Mazedonien und Thessalien, für die er als Fachmann eine wertvolle Hilfe leisten kann, benötigt). Στὶς 27 Αὐγού-

στου μὲ νέο ἔγγραφο τοῦ Sonderkommando Rosenberg καὶ τὴν ἴδια διεύθυνση 19492, ποὺ ὑπέγραφε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Τμήματος von Ingram, ἀποσύρεται τὸ αἴτημα «μετὰ ἀπὸ σύσκεψη μὲ τὸν v. Schönebeck (nach Rücksprache mit dem Kriegsverwaltungsrat Herrn von Schönebeck). Πρὶν φθάσει ὅμως τὸ ἔγγραφο αὐτὸ στὶς 30 Αὐγούστου στὴν Ὑπηρεσία, εἶχε ἤδη σταλεῖ στὸν Κοτζιᾶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο, μὲ ἡμερομηνία 28 Αὐγούστου τὸ ἔγγραφο ποὺ ἀκολουθεῖ:

> «Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 9 τῆς 21 Αὐγούστου 1941 ὑμέτερον ἔγγραφον παρατηροῦμεν, ὅτι μετὰ προχείρου προθυμίας προσφέρετε τὴν ὑμετέραν συνεργασίαν εἰς ἀνασκαφάς, δι' ἃς δὲν ἐζητήθη ἢ δὲν ἐδόθη ἀκόμη ἄδεια. Ἐπειδὴ ἡ ὑμετέρα συνεργασία καλύπτει ἕν τινι μέτρῳ τὸν παράνομον χαρακτῆρα τῶν τοιούτων ἀνασκαφῶν, συνιστῶμεν νὰ προσέχητε εἰς τὸ μέλλον, διότι πᾶσα μὴ καλῶς μεμελετημένη πρᾶξις ὑμῶν δύναται νὰ γίνῃ ἀφορμὴ κινδύνου τῶν καλῶν σχέσεων, ἃς ἐπιθυμεῖ νὰ τηρῇ τὸ Ὑπουργεῖον μετὰ τῶν ξένων ἀρχῶν. | Ἐντολῇ Ὑπουργοῦ | Ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς Ι. Κ. Πολυγένης». | Ἀκριβὲς Ἀντίγραφον | Ὁ Διευθυντὴς Ἀ. Δ. Κεραμόπουλλος».

Ὁ Κοτζιᾶς θὰ συνέχισε τὶς καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Γερμανούς· στὶς 3 Νοεμβρίου 1942 διατάσσεται νὰ παραδώσει τὴν Ὑπηρεσία στὸν Ἐπιμελητὴ Χαράλαμπο Μακαρόνα καὶ νὰ ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας Πειραιῶς, καὶ ἡ μετακίνησή του κλπ. «θὰ γίνῃ ἰδίαις ὑμῶν δαπάναις», πράγμα ποὺ δείχνει δυσμενῆ μετάθεση. Γιὰ λόγους ποὺ δὲν γνωρίζω, δὲν ἐκτελεῖται ἡ διαταγή. Τέσσερις μῆνες ἀργότερα, μὲ ὑπουργικὸ ἔγγραφο τῆς 1 Μαρτίου 1943, τοῦ ζητήθηκε ἡ ὑποβολὴ Ἐτήσιας Ἐκθεσης Πεπραγμένων, ὡς καὶ γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τῶν Μουσείων τῆς Περιφερείας Θεσσαλονίκης. Τοῦ ζητεῖται ἀκόμη νὰ ὑποβάλει «ἔκθεσιν αἰτιολογοῦσαν τὸ χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ παρεμείνατε ἐν Θεσ/νίκῃ ὡς καὶ πρωτόκολλον παραδόσεως τῆς ὑπηρεσίας σας».

Ὁ Κοτζιᾶς ἀνέλαβε ὑπηρεσία στὸν Πειραιὰ ἀλλὰ ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Ὑπουργείου, δηλ. τοῦ Κεραμόπουλλου, ἐξακολουθοῦσε νὰ διατηρεῖται. Στὶς 2 Σεπτεμβρίου 1943 μὲ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ Νικ. Λούβαρι ἀποσπάστηκε στὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων «προσωρινῶς

καὶ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς». Παρὰ τὸ ὅτι ὁ Κοτζιᾶς ἦταν Ἔφορος, τὸ ὕφος τοῦ ἐγγράφου εἶναι ὑποτιμητικὸ γι' αὐτόν: «Ὅθεν παραγγέλλομεν, ὅπως ἅμα τῇ λήψει τῆς παρούσης παρουσιασθῆτε ἐνώπιον τοῦ κ. Δ/ντοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ ἀναλάβητε ὑπηρεσίαν ἐργαζόμενος παρ' αὐτῷ καθ' ἃς ὥρας καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν τῆς Δ/σεως».

Ὁ λόγος γιὰ τὸν Κοτζιᾶ ὑπῆρξε ἐκτενής, γιατὶ ἡ περίπτωσή του ἦταν μοναδική. Ἡ Ὑπηρεσία δὲν ἐπιθυμοῦσε καμιὰ συνεργασία οὔτε ἐγκαρδιότητα μὲ τοὺς Γερμανούς, πολιτικὴ ποὺ τηρήθηκε ἕως τὸ τέλος ἀπ' ὅλους τοὺς Ἐφόρους καὶ τοὺς Ἐπιμελητές.

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Τὸ πρῶτο νομοθέτημα τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἦταν ἡ ἵδρυση τὸν Ἰούλιο μὲ τὸ ΝΔ 304/1941, ξεχωριστῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Μακεδονίας. Τοῦτο φυσικὰ ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Κεραμόπουλλου, ποὺ ἔκρινε ὅτι οἱ κίνδυνοι γιὰ τὰ μνημεῖα ἀπὸ τὴ διπλὴ κατοχὴ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἀπαιτοῦσαν μεγαλύτερη φροντίδα. Ἴσως τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ τὴν προκάλεσε καὶ τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ v. Schönebeck γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὶς ἀρχαιότητες τοῦ μουσείου της. Ἡ νέα Ὑπηρεσία ἦταν «Προϊσταμένη πασῶν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σχετικῶν Ὑπηρεσιῶν καὶ οἱωνδήποτε νομικῶν προσώπων καὶ ἱδρυμάτων». Ἀποτελοῦσε μέρος τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Μακεδονίας, καὶ ὁ διευθυντής της θὰ ἦταν καθηγητὴς τῶν πανεπιστημίων ἢ ὁμότιμος, καὶ φυσικὰ τὴ θέση κατέλαβε ὁ Κεραμόπουλλος.

Μόλις τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1941 ἀνέλαβε ὁ Κεραμόπουλλος, τυπικῶς ὅπως φαίνεται, τὰ καθήκοντά του. Μὲ τὴν εὐκαιρία ἀπηύθυνε πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας προγραμματικὴ ἔκθεση γιὰ τὴ μορφὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἡ νέα Ὑπηρεσία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθαρὰ ἀρχαιολογικό, περιγράφει καὶ ἄλλο, τὸ ὁποῖο δὲν προβλέπεται ἀπὸ τὸ ΝΔ 304, «ἀλλὰ μοὶ ὑπεδείχθη ἁρμοδίως ὡς οὐχ ἧττον τῶν ἄλλων καθηκόντων μου σπουδαῖον» καὶ ἦταν «νὰ διακηρύξωμεν καὶ νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ἑλληνικότητα τῶν ἐδαφῶν τὰ ὁποῖα κατοικῶμεν».

Δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ ἂν ὁ Κεραμόπουλλος ἔμεινε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ διευθύνει τὴ νέα Ὑπηρεσία. Τὸν Ἀπρί-

λιο τοῦ 1942 μὲ τὸ ΝΔ 1251 θεσπίστηκε ὅτι «εἰς ἐξαιρετικὰς ἀνάγκας - - πρὸς ρύθμισιν διαφόρων ζητημάτων» μπορεῖ νὰ πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων, δηλ. ὁ Κεραμόπουλλος.

Τοῦτο δὲν ἔγινε δυνατὸ καὶ ἐξ ἀρχῆς σχεδόν, ἀπὸ τὸ 1942, ὁρίστηκε ὁ Νικόλαος Παπαδάκις ἀναπληρωτὴς διευθυντής. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε ἕως τὶς 30 Ἰουνίου 1944. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀρχαιολογικῆς ἀποκέντρωσης τῆς Μακεδονίας δὲν ἔμεινε ἡ μόνη. Ὅλες ὅμως ἀπέτυχαν, γιατὶ ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία ποτὲ δὲν ἀνέχτηκε οἱαδήποτε, ἔστω καὶ μικρή, αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας, παρὰ ὅσα διακηρύσσονται κατὰ καιρούς.

Οι ανασκαφες Rosenberg. Τὴν 1 Δεκεμβρίου 1941 ὁ Bundesführer H. Reinerth ἀπευθύνει πρὸς τὴν Ὑπηρεσία ἐκ μέρους τῆς Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte ἔκθεση γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ εἶχαν γίνει σὲ δύο μαγοῦλες, μία κοντὰ στὴ Λάρισσα ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Dr. Stössel καὶ ἄλλη κοντὰ στὸ Βελεστίνο ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἰδίου τοῦ H. Reinerth. Ἀντιπρόσωπος τῆς Ὑπηρεσίας στὶς ἀνασκαφὲς ἦταν ὁ Μάρκελλος Μιτσός, κάτι ἀπροσδόκητο. Ἐντύπωση προκαλεῖ ὁ πολὺ εὐγενικὸς τόνος τῆς ἔκθεσης ποὺ καταλήγει "verbleibe ich mit vorzüglicher Hochachtung | Ihr ergebener".

Σχεσεις της Υπηρεσιας με την Kunstschutz. Ἀπὸ τὰ ἄφθονα ἔγγραφα τῆς κατοχικῆς περιόδου εἶναι φανερὸς ὁ τρόπος λειτουργίας τῆς Ὑπηρεσίας τότε καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζε ἐξ αἰτίας τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς καὶ πολλῶν Ἑλλήνων, ἀκόμη καὶ φυλάκων, ἰδίως στὴν Ἀκρόπολη. Λίγα ἔγγραφα μᾶς φανερώνουν τὶς ὑπηρεσιακὲς σχέσεις τῶν Γερμανῶν κυρίως μὲ τὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων.

Στὶς 10 Μαρτίου 1942, ἀπαντώντας ὁ Κεραμόπουλλος σὲ ἔγγραφο τοῦ v. Schönebeck, τοῦ διευκρινίζει ὅτι «δὲν διετάχθη ὁ Ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων κ. Μαρκ. Μιτσὸς νὰ μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην, διότι ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπάρχει μόνιμος ἀναπληρωτὴς καὶ ἀντιπρόσωπός μου ὁ κ. Παπαδάκις καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Μακαρόνας ὡς ἀναπληρωτὴς τοῦ ἀπουσιάζοντος Ἐφόρου κ. Κοτζιᾶ - - Διετάξαμεν δὲ τὴν ἐκσκα-

φὴν καὶ ἔκθεσιν εἰς τὸ Μουσεῖον ὡς ἀποθήκην πάντων τῶν τεθαμμένων γλυπτῶν αὐτοῦ». Θὰ ὑπῆρξε ὅμως ἀντίδραση τῶν Γερμανῶν, γιατὶ τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 13 Μαρτίου, ὁ Κεραμόπουλλος στέλνει νέο, συμπληρωματικό, ἔγγραφο μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι «ἐπιθυμοῦμεν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἂν ἡ λύσις ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ὑμετέραν σκέψιν, ἢ τὴν ὑμετέραν ἐκτίμησιν τῶν ἀναγκῶν, παρακαλοῦμεν νὰ κάμητε αὐτὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς». Στὴ Θεσσαλονίκη, Παπαδάκις καὶ Μακαρόνας ἦσαν γνῶστες τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, καὶ ὁ δεύτερος εἶχε ἐνημερώσει τὸν Κεραμόπουλλο γιὰ τὶς τεχνικὲς καὶ οἰκονομικὲς δυσκολίες τῆς ἀποκάλυψης τῶν κρυμμένων ἀρχαίων[16].

Στὶς 26 Μαρτίου 1942 ὁ v. Schönebeck καὶ ὁ Κεραμόπουλλος συναντήθηκαν στὸ γραφεῖο τοῦ πρώτου (Σταδίου 49β), ἔπειτα ἀπὸ πρόσκλησή του, γιὰ νὰ συζητήσουν γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης καὶ τὴν τοποθέτησή τους «ὡς εἰς ἀποθήκην εἰς τὸ Μουσεῖον (δηλ. νὰ μὴ τὰ ἐκθέσωμεν πρὸς θέαν) διὰ νὰ μὴ φθαροῦν ὑπὸ τῆς ὑγρασίας». Σύμφωνα μὲ χειρόγραφο σημείωμα τοῦ Κεραμόπουλλου, ὁ ἴδιος εἶχε παραπονεθεῖ στὸν Böhringer γιὰ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ v. Schönebeck καὶ τὸ ἀπειλητικὸ καὶ ὀξὺ ἔγγραφό του τῆς 8 Μαρτίου, «ὅπερ ἠπείλη ὅτι ἂν ἡ ἐργασία δὲν ἤθελεν ἀρχίσει τὴν 25 Μαρτίου, τότε αἱ Γερμ. στρατιωτ. ἀρχαὶ πρὸς λύπην θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἀπευθύνουν ἀνάλογον ὑπόδειξιν πρὸς τὸν κ. Γεν. Διοικητὴν Μακεδονίας». Ὁ Böhringer ἔκανε παρατηρήσεις στὸν v. Schönebeck, ὁ ὁποῖος κατὰ συζήτηση μὲ τὸν Κεραμόπουλλο ἦταν «φιλόφρων», καὶ τελικῶς δέχτηκε νὰ μὴν ἐκταφοῦν τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης. Ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι ἔγινε συζήτηση «διὰ στέγασιν τῆς Δυτ. πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος - - καὶ ἀφοῦ ἐτελειώσαμεν μὲ ὡδήγησε διὰ τοῦ αὐτοκινήτου του εἰς τὴν οἰκίαν μου (τρὰμ δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὰς $7^1/_2$ μ.μ.) καὶ ἐχωρίσθημεν φιλικώτατα».

Φαινομενικὴ ἦταν ἡ ὑποχώρηση τοῦ v. Schönebeck. Μὲ ἔγγραφο

16. Βοκοτοπούλου 54-55.

τῆς 1 Ἀπριλίου ποὺ ἀπευθύνθηκε στὸν ὑπουργὸ Λογοθετόπουλο, ὁ Ἐπιτελάρχης τῆς Διοικήσεως Νοτίου Ἑλλάδος ἐπανῆλθε στὸ θέμα. Τοῦ ἐγγράφου ἔχουν δημοσιευθεῖ μόνον ἀποσπάσματα[17]. Σημαντικὰ εἶναι ὅσα παραλείπονται, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπισημαίνονται οἱ ἑλληνικὲς εὐθύνες: «Μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου ἡ ἑλλ. κυβέρνησις θὰ εὑρίσκεται πρὸ τοῦ πλήρους εὐθυνῶν ἔργου ὑπὸ ὅρους δὲ τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ εἶναι ἀδιόρατος - - - Ἐὰν ἡ ἑλλ. Κυβέρνησις πιστεύῃ, ὅτι παρὰ τὰς ὑποδείξεις καὶ τὴν πεῖραν τὴν συναποκομισθεῖσαν ἤδη ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν Ὀλυμπίαν, δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα, ἀναλαμβάνει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν εὐθύνην διὰ τὴν τυχὸν φθορὰν τῶν ἀρχαίων. Ταῦτα εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ ἑλλ. κράτους. Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀφορμὴ διὰ τὴν γερμ. στρατ. διοίκησιν νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ ταύτης τὴν εὐθύνην καὶ νὰ διατάξῃ ἡ ἰδία τὴν ἐξέτασιν τῶν μέτρων ἀποκρύψεως». Τὸ ἔγγραφο σώζεται μεταφρασμένο στὸ ἀρχεῖο τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸ ὑστερόγραφο[18] τοῦ Κεραμόπουλλου τῆς 28.5.46 γιὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ προστέθηκε ὡς ἀντίλογός του στὰ ἐπιχειρήματα τῶν Γερμανῶν.

Στὸ ἔγγραφο τῶν Γερμανῶν ἀπάντησε[19] ὁ Λογοθετόπουλος στὶς 15 Ἀπριλίου ὑποστηρίζοντας μὲ ἐπιμονὴ τὴν ἄρνηση τῆς Ὑπηρεσίας νὰ ἀποκαλύψει τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα. Ἐπισημαίνει ὅτι προτάθηκε ὁ ἔλεγχος ἀπὸ κοινοῦ «τῶν ἀρχαίων κρυψῶνός τινος». Ὁ v. Schönebeck δὲν παρουσιάστηκε, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἰταλικὴ Kunstschutz, ἡ ὁποία παρέστη διὰ τοῦ L. Laurenzi καὶ ἐξέφρασε τὶς εὐχαριστίες της γιὰ τὴν πρόσκληση.

Στὶς 29 Ἀπριλίου, μετὰ ἀπὸ τηλεφωνικὴ πρόσκληση, ὁ Böhringer συναντήθηκε στὴ γερμανικὴ πρεσβεία μὲ τὸν Κεραμόπουλλο, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὴ συνάντηση καὶ ὅσα συζητήθηκαν σὲ σημείωμα τῆς 28 Ἀπριλίου, ποὺ ἔχω ἤδη δημοσιεύσει μὲ μικρὲς περικοπές[20]. Κύριο θέμα τῆς συζήτησης ἦταν ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας.

---

17. *Ζημίαι* 141-142.
18. Αὐτόθι 142.
19. Αὐτόθι 143-144.
20. *Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 127.

Ὁ Κεραμόπουλλος τοῦ μνημόνευσε τὸν διαγωνισμὸ ποὺ εἶχε γίνει στὶς ἀρχὲς τοῦ ἔτους καὶ τὸν διορισμὸ νέων Ἐπιμελητῶν. Κατὰ τὸν διαγωνισμὸ αὐτὸν πέτυχαν ὁ Νικόλαος Βερδελῆς, ὁ Νικόλαος Ζαφειρόπουλος, ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης καὶ ὁ Φώτιος Πέτσας. Ἤδη τὴν προηγουμένη τῆς συνάντησης Κεραμόπουλλου-Böhringer, ὁ ὑπουργὸς εἶχε ὑπογράψει ἔγγραφο σχετικὸ μὲ τὴν κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ ἄποψη προσωπικοῦ, κυρίως τοῦ ἐπιστημονικοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο δίδονταν ἐξηγήσεις σὲ ἐρωτήματα τῆς Kunstschutz. Δὲν βρέθηκε τὸ γερμανικὸ ἔγγραφο μαζὶ μὲ τὸ ἑλληνικὸ ἀλλὰ μόνον σημείωμα μὲ τὰ κύρια σημεῖα του, ποὺ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν γραφικὸ χαρακτήρα ἔγινε ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλλο:

«— Ὁ Παππαδάκις ἐδήλωσεν ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ταξιδεύσῃ

— Ὁ Μακαρόνας δὲν ἔχει τὸ προσῆκον κῦρος·

— Ὁ Κοτζιᾶς δὲν εἶνε ἐπιθυμητός·

— Ζητοῦσιν κατάλογον 3 ὑποψηφίων ἐφόρων ἵνα ἐκλέξουν τὸν ἀνεκτόν.

— Οἱ ὑπάρχοντες 3 ἐπιμεληταὶ νὰ κατασπαρῶσιν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ὄχι νὰ εἶναι ὅλοι ἐν Θεσσαλονίκῃ.

— Μέχρι 10 Μαΐου πρέπει νὰ ὑπάρξῃ ὑπεύθυνος ἔκθεσις περὶ τῶν γεγονότων τῆς Βεροίας.

— Ἂν μέχρι τῆς 1 Μαΐου δὲν ἔλθῃ ἔφορος ἐξ Ἀθηνῶν τότε ὁ κ. Παππαδάκις πρέπει νὰ μεταβῇ εἰς Βέροιαν. Διὰ τὴν ἀπόφασιν ὑπεύθυνον εἶναι τὸ Ὑπουργεῖον.

— Τηλεφωνικῶς νὰ γνωστοποιηθῇ εἰς τὸν Leiter der Militärverwaltung beim Bfh. [=Befehlshaber] Saloniki-Aegäis ἡ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργείου περὶ τοῦ ὁριστέου ἐφόρου τῆς Θεσσαλονίκης».

Τὸ ἔγγραφο τῆς 27 Ἀπριλίου πρὸς τὴν Kunstschutz δίνει πλήρη εἰκόνα τῆς κατάστασης τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν παλαιῶν γιὰ τὸν τρόπο εἰσόδου στὴν Ὑπηρεσία[21]:

---

21. Ἀρ. Πρωτ. 21186 / β94 | 525 | Ἀθῆναι τῇ 27 Ἀπρ. 1942 | Σχέδιον | An den Befehlshaber Süd- | Griechenland, Referat Kunstschutz.

«Τὸ ὑμέτερον ὑπ' ἀριθ. 320 τῆς 25 Ἀπριλίου ἔγγραφον εὑρίσκεται πλήρως ἐν δικαίῳ πιστοποιοῦν τὴν ἀριθμητικὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ προσωπικοῦ, ἥτις ἐκτείνεται εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὰς Πάτρας καὶ εἰς τὸ Ναύπλιον δὲν ὑπάρχουν ἔφοροι. Εἰς ἄλλας τρεῖς περιφερείας οἱ ἔφοροι ἐκρίθησαν ἐπιστημονικῶς στάσιμοι.

Ἐκ τοῦ συνόλου ἀριθμοῦ τῶν 15 ἐφόρων τοῦ νόμου ἔχομεν 6 μόνον, ἐκ δὲ τοῦ συνόλου ἀριθμοῦ τῶν 30 ἐπιμελητῶν εἴχομεν μέχρι τοῦ τελευταίου διαγωνισμοῦ μόνον 15.

Διὰ τοῦτο συνετάξαμεν νέον νόμον, ὅστις μελετηθεὶς καὶ ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ συμβουλίῳ ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἤδη μετὰ τὴν ἐξέτασιν ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν ἀρχῶν θὰ σταλῇ εἰς τὸ ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον προσεχέστατα πρὸς δημοσίευσιν.

Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον αὐξάνεται τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ ἄλλο ἀρχαιολογικὸν προσωπικόν. Εἰδικῶς ἡ ὑπὸ Γερμανικὴν κατοχὴν Μακεδονία λαμβάνει δύο ἐφόρους ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἕνα μὲν τῶν κλασσικῶν ἕτερον δὲ τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων, προσέτι δὲ ἕνα κλασσικὸν ἔφορον ἐν Κοζάνῃ. Ὁρίζονται δὲ καὶ 6 ἐπιμεληταί, ὧν δύο τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων (1 ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ εἷς ἐν Καστορίᾳ) καὶ 4 τῶν κλασσικῶν, ὧν 1 ἐν Θεσσαλονίκῃ, εἷς ἐν Ὀλύνθῳ, εἷς ἐν Πέλλῃ καὶ εἷς ἐν Ἐδέσσῃ. Ἤτοι θὰ ἔχῃ ἐννέα ἀρχαιολόγους ἐπιστήμονας ἀντὶ τῶν δύο, οὓς εἶχε μέχρι τοῦδε ἡ ὑπὸ Γερμανικὴν κατοχὴν Μακεδονία (καὶ ὁ ἐπιμελητὴς Καστορίας θὰ ἔχῃ δικαιοδοσίαν εἰς τὰ γερμανοκρατούμενα μέρη τῆς δυτικῆς Μακεδονίας π.χ. Βοσκοχώρι). Προσέτι θὰ ἔχῃ ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἕνα τεχνίτην καὶ ἕνα ἐργάτην, ὅλη δ' ἡ βόρειος Ἑλλὰς 12 ἐπὶ πλέον φύλακας.

Τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τοῦτο δὲν ὑπάρχει ὅλον οὔτε εἶνε δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἀμέσως, διότι πρέπει νὰ εἶναι ἐκλεκτὸν καὶ νὰ προέρχηται ἐκ διαγωνισμοῦ, αἱ δὲ περιστάσεις τώρα δὲν εὐνοοῦν τὴν κατάρτισιν καλῶν ἐπιστημόνων. Ὅτε δὲ ἦσαν ὁμαλαὶ αἱ περιστάσεις εἶχεν ἀμεληθῆ ἡ κατάστασις, ὥστε ἡ σημερινὴ κυβέρνησις εὗρεν ἀραιότατα τὰ ἐπιστημονικὰ στελέχη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ κλάδου. Διὰ τοῦτο προεκηρύξαμεν ἕνα διαγωνισμὸν κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον ἐξ οὗ προῆλθον τέσσαρες ἐπιμεληταί, ἐδημοσιεύσαμεν δὲ καὶ ἄλλου δια-

γωνισμοῦ τὴν προκήρυξιν (1 Ἰουνίου ἐν Ἀθήναις, 15 Ἰουνίου ἐν Θεσσαλονίκῃ) δι' ἓξ ἄλλους ἐπιμελητὰς ὧν οἱ δύο βυζαντινολόγοι.

Θὰ ἐζητήσωμεν δὲ πίστωσιν πρὸς προκήρυξιν καὶ ἄλλου διαγωνισμοῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ τοποθέτησις τῶν ἐφόρων καὶ τῶν ἐπιμελητῶν γίνεται μετὰ γνώμην τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συμβουλίου· προτιθέμεθα δὲ νὰ εἰσηγηθῶμεν ἐν αὐτῷ διὰ τὴν Θεσσαλονίκην ὡς κλασσικὸν μὲν ἔφορον τὸν κ. Μπακαλάκην, ὡς βυζαντινὸν δὲ τὸν κ. Καλιγᾶν. Διετάξαμεν δὲ τὸν κ. Μπακαλάκην νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐνισχύσῃ ἀπὸ τοῦδε τὴν αὐτόθι ὑπηρεσίαν, μεταβῇ δὲ καὶ εἰς Βέροιαν, καὶ ὑποβάλῃ ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐκεῖ γεγονότων, ἂν ἐν τῷ μεταξὺ δὲν γίνῃ αὕτη ὑπὸ τοῦ κ. Παππαδάκι, ὅστις ἀναπληροῖ τὸν διευθυντὴν ὅλης τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας τῆς Μακεδονίας. Κατὰ συνεννόησιν μετὰ τοῦ κ. Dr. Kirsten θὰ ἀναχωρήσῃ ὁ κ. Μπ. τὴν προσεχῆ Τετάρτην 29 Ἀπριλίου.

Πλὴν τοῦ κ. Μπακαλάκη θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὑποψήφιος διὰ τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ κ. Κοντολέων. Τρίτος δὲν ὑπάρχει ὥριμος, πλὴν τοῦ κ. Μιτσοῦ, ὅστις ὅμως θὰ μείνῃ ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ ὡς εἰδικευθεὶς εἰς τὴν ἐπιγραφικήν.

Οἱ τὸ πρῶτον εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ὡς ἐπιμεληταὶ νεαροὶ ἐπιστήμονες κρίνεται ὀρθὸν νὰ πέμπωνται εἰς ὑπεύθυνον ὑπηρεσίαν ἐν τῇ περιφερείᾳ, ἀφ' οὗ ἐπί τινας μῆνας ἐργασθῶσι παρά τινι παλαιοτέρῳ ὑπαλλήλῳ, ἵνα ἀποκτήσωσιν ἐμπειρίαν τινὰ διοικητικήν· ὥστε καὶ οἱ τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἐξέλθωσι εἰς τὴν ὕπαιθρον προσεχῶς. Ὁ νόμος ὁρίζει πόσοι θὰ μένουν ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἐλπίζω ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω εὕρηται κατὰ ἑρμηνευτικὸν τρόπον ἡ ἀπάντησις εἰς τὰς ἐκφρασθείσας ἐπιθυμίας ὑμῶν. Ἂν τυχὸν ὑπάρξῃ τις ἀνάγκη διασαφήσεως πλείονος, θὰ ἔχωμεν πάντοτε τὴν προθυμίαν νὰ ἀνταποκριθῶμεν δεόντως.

Παρακαλοῦμεν δέ, ἵνα μεταβιβάσητε τὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος ἐγγράφου τηλεφωνικῶς πρὸς τὸν Leiter der Militärverwaltung beim Bflh. Saloniki Aegaeis καὶ νὰ γνωρίσητε ἡμῖν τὴν γνώμην του, ἵνα μεριμνήσωμεν ἐν ἀνάγκῃ καὶ περαιτέρω προσηκόντως. | Ὁ ὑπουργὸς | Κεραμόπουλλος».

Νέα αἰτία συγκρούσεως ἦταν ἔγγραφο τῆς Kunstschutz ποὺ ὑπέγραφε ὁ v. Schönebeck τῆς 28 Ἰουνίου, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Γερμανοὶ ἀνακοίνωναν ὅτι ἀπὸ 25 Ἀπριλίου μέχρι 4 Μαΐου μὲ ἐντολὴ des Befehlshabers Saloniki-Ägäis, ἔγιναν ἀνασκαφὲς στὴν Παλατίτσα (zwei kleine makedonische Grabtumuli) ἀπὸ τὸν νεώτερο Γερμανὸ ἀρχαιολόγο Dr. Exner καὶ στὴν Κρήτη θαλαμωτοῦ τάφου στὴ Μεσαρὰ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ ἀρχαιολόγο Dr. Schörgendorfer[22].

Στὸ ἔγγραφο τοῦ v. Schönebeck τονιζόταν ὅτι οἱ ἀνασκαφὲς αὐτὲς ἔγιναν μὲ διαταγὴ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν[23], ὑπονοώντας ὅτι δὲν εἶχε ἀνάμειξη ἡ Kunstschutz. Ἡ ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ ἦταν αὐστηρή[24], ἀλλὰ θεωρήθηκε ἀπαράδεκτη ἀπὸ τὸν v. Schönebeck, ὁ ὁποῖος στὶς 24 Ἰουλίου κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν ὑπουργὸ καὶ τὸν Κεραμόπουλλο γιὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσει ἐπειδὴ πήγαινε στὸ ρωσικὸ μέτωπο, τὸ ἐπέστρεψε στὸν ὑπουργό[25].

Ἡ Ὑπηρεσία δὲν θεώρησε ὅτι τὸ θέμα τῶν χωρὶς ἄδεια αὐθαίρετων ἀνασκαφῶν εἶχε λήξει. Στὶς 18 Σεπτεμβρίου 1942 ὁ ὑπουργὸς ἀπηύθυνε ἐρώτημα στὸν Ἰωάννη Σπυρόπουλο, καθηγητὴ τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, «ἐὰν τὰ στρατεύματα Κατοχῆς ἔχουσι δικαίωμα νὰ ἐνεργῶσιν ἀνασκαφὰς ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, ἄνευ ἀδείας τοῦ ἡμετέρου Ὑπουργείου καὶ τηρήσεως τῶν κειμένων ἡμεδαπῶν νόμων περὶ ἀρχαιοτήτων». Δὲν γνωρίζω ἂν ὑπῆρξε ἀπάντηση τοῦ Ἰω. Σπυρόπουλου.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1942 ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως εἴδαμε, ὁ v. Schönebeck καὶ τὴ θέση τοῦ προϊσταμένου τῆς Kunstschutz κατέλαβε ὁ Wilhelm Kraiker, ἀρχαιολόγος καὶ αὐτός. Οἱ σχέσεις τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τοὺς Γερμανοὺς δὲν ἄλλαξαν. Ἴσως ἐξ αἰτίας τοῦ περιστατικοῦ τῆς Βεροίας[26], τῆς διαλύσεως δηλ. τοῦ Μουσείου ποὺ στεγαζόταν στὴν παλιὰ Μητρόπολη καὶ μεταβολῆς του σὲ σταῦλο ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατό, ἀναγκάστηκε ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς

22. *Ζημίαι* 144-145.
23. Αὐτόθι 144-145.
24. Αὐτόθι 145-146.
25. Αὐτόθι 147.
26. Αὐτόθι 57.

Νοτίου Ἑλλάδος νὰ ἀπαγορεύσει (18 Ἀπριλίου 1943) τὴν ἐπίταξη τῶν μουσείων, τῶν μοναστηριῶν καὶ τῶν αἰθουσῶν τῶν σχολείων ὅπου φυλάγονταν ἀρχαιότητες. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ ἴσχυε καὶ γιὰ τὴ Διοίκηση Θεσσαλονίκης. Ἡ Ἀθήνα ἕως τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1943 ἦταν ὑπὸ ἰταλικὴ κατοχὴ καὶ χρειάστηκε ἡ ἐπέμβαση τῆς ἰταλικῆς πρεσβείας γιὰ νὰ μὴ διωχθεῖ ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Μαρία Σωτηρίου ἀπὸ τὴν κατοικία τους στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο, τὸν Μάιο τοῦ 1943.

Μὲ ἔγγραφο τῆς 16 Ἰουνίου 1943 ἡ Kunstschutz ἀνακοινώνει στὴν Ὑπηρεσία ὅτι ὁ Ulf Jantzen μετατέθηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴ Θεσσαλονίκη ὡς προϊστάμενος τῆς ἐκεῖ Kunstschutz καὶ στὴν Κρήτη πλέον δὲν ὑπάρχει ἐκπρόσωπος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς. Ὅταν λοιπὸν χρειάζεται ἐπέμβαση ἢ βοήθεια γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων, οἱ Ἔφοροι Πλάτων καὶ Θεοφανείδης πρέπει νὰ ἀποτείνονται στὴ Στρατιωτικὴ Διοίκηση Κρήτης, καὶ σὲ ἰδιαίτερες περιστάσεις θὰ ἐπεμβαίνει «ὁ ἀρχαιολόγος διερμηνεὺς δρ. Χάμπε» (für besondere Fälle steht der Militärverwaltung der Archäologe Sdf. Dr. R. Hampe als Berater zur Verfügung).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (IV)

1943. Ενδιαφερον των Γερμανων για την Υπηρεσια. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο, τὶς ἀνασκαφὲς τῶν ξένων ἱδρυμάτων στὴν Ἑλλάδα τὶς παρακολουθεῖ ἐκπρόσωπος τῆς Ὑπηρεσίας μὲ ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες ὡς πρὸς τὴν τήρηση τοῦ νόμου ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονικὴ καὶ νομική. Οἱ ἀνασκαφὲς τάφων ποὺ ἔκανε, χωρὶς ἄδεια, στὴ Λάρισα ἕνας Γερμανὸς ἀξιωματικός, μηχανικός (Baurat Kuthe)[1] δημιούργησαν ἔνταση ἀνάμεσα στὴν Kunstschutz καὶ τὴν Ὑπηρεσία. Ζητήθηκε ἄδεια μετάβασης τοῦ Γ. Μπακαλάκη στὴ Λάρισα γιὰ νὰ ἐποπτεύσει τὶς ἀνασκαφές, ἡ ὁποία δὲν δόθηκε[2]. Εἴδαμε ὅτι ὁ ν. Schönebeck ἐξ ἀρχῆς εἶχε ἀποδοκιμάσει τὴ συρροὴ τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν στὴν Ἀθήνα καὶ εἶχε ζητήσει αὔξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας. Τώρα ὁ Kraiker μὲ ἔγγραφό του τῆς 23 Ἰουνίου 1943 ὑποδεικνύει στὴν Ὑπηρεσία ὅτι τὸ προσωπικὸ εἶναι ἀνεπαρκὲς καὶ ὅτι ἡ Kunstschutz ποικιλοτρόπως βοήθησε τοὺς Ἐφόρους, ἰδίως στὴν Κρήτη, ὅτι συνεχῶς ὑποδείκνυε στὴν Ὑπηρεσία τὴν ἀνάγκη προσλήψεως Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν γιὰ τὶς ἐπαρχίες, ὅτι χρειάστηκε ἕνας χρόνος γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ Ἔφορος στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Θεσσαλία δὲν ὑπάρχει ὑπεύθυνος Ἐπιμελητής, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ἐλλιπὴς ἡ προστασία τῶν μνημείων, κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εὐθύνεται ἡ Kunstschutz.

Ὑποδεικνύει ἀκόμη ὁ Kraiker ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο καὶ ἐπεῖγον νὰ διοριστοῦν ἀρχαιολόγοι καί, ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν, νὰ ἀνατεθοῦν καθήκοντα ἀρχαιολόγων σὲ καθηγητὲς τῶν γυμνασίων. Νὰ ὑπάρχει διαθέσιμη πίστωση γιὰ τὶς ἄμεσες δαπάνες ποὺ χρειάζεται

---

1. *Ζημίαι* 15, 42.

2. Αὐτόθι 118.

νὰ γίνουν γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων. Νὰ μειωθοῦν οἱ γραφειοκρατικὲς διαδικασίες στὰ θέματα προστασίας τῶν μνημείων.

Στὶς ὑποδείξεις τοῦ Kraiker ἀπάντησε ὁ ὑπουργός[3]. Ὡς πρὸς τὴν ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ὁ ὑπουργὸς ὑπεκφεύγει μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἀνεπαρκὴς ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλάκων καὶ ὅτι οἱ ἀνασκαφὲς γίνονταν καὶ ἀπὸ τὶς Ξένες Σχολές, καὶ ὅτι τώρα «αἱ ἀνάγκαι ἐγένοντο μὲν ὀξύτεραι, ἀλλ' ὄχι περισσότεραι. Διότι τὰ μουσεῖα εἶναι κλειστά». Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς οἱ Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ ἀρχαιολόγοι εἶχαν παύσει «νὰ ἔχωσι πλησίον των τοὺς νομίμους ἐν εἰρήνῃ ἀντιπροσώπους τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο χαίρομεν, βλέποντες ὅτι αἱ τελευταῖαι ἐν Λαρίσῃ ἐργασίαι τοῦ Baurat κ. Kuthe ἐγένοντο ἀφορμὴ ἐπανόδου εἰς τὴν καθιερωμένην νόμιμον ὁδόν». Παραπονεῖται ἀκόμη ὁ ὑπουργὸς γιὰ τὴν κατακράτηση ἀπὸ Γερμανοὺς τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τους καὶ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη, μὲ διαταγή τους, τῶν σαρκοφάγων τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης. Ὡς πρὸς τὴν ἔλλειψη προσωπικοῦ, τονίζει ὅτι ἤδη ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐφόρων αὐξήθηκε, ὅπως καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν, ὅτι ἱδρύθηκε στὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ὑπηρεσιακὲς ἀνάγκες. Προσθέτει ἀκόμη, ὅτι «Ἡ Γερμανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία [Kunstschutz] Θεσσαλονίκης οὔτε εἰς τὰς ἐν τῇ πόλει ἀνάγκας της οὔτε εἰς τὰς ἐν τῇ χώρᾳ ἀνασκαφάς της ἐπηρεάσθη, πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου καὶ τῆς ἔξω πρὸς Α τῆς Καμάρας, ἃς τὸ καθ' ἡμᾶς Ὑπουργεῖον ἔκρινεν ἀκαίρους ὡς ἑλληνικὴν ἐπιχείρησιν καὶ δὲν ἔδωκεν πιστώσεις».

Στὸν Βόλο ὁ ὑπουργὸς ὑπενθυμίζει ὅτι ὑπηρετεῖ ὡς Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς ὁ Γυμνασιάρχης Ξενούλης, ὡς τακτικὸς ὁ «παλαιὸς Ἐπιμελητὴς» Νικόλαος Γιαννόπουλος καὶ ἀκόμη «εἷς δὲ πτυχιοῦχος τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ κ. Παπαχατζῆς, συγγραφεὺς δύο ἀξιολόγων ἀρχαιολογικῶν μελετημάτων, ὑπηρετεῖ μὲ τὸν ταπεινὸν τίτλον τοῦ

3. Αὐτόθι 149-150 μὲ περικοπές. Ἡ ἡμερομηνία τοῦ ἐγγράφου 20 Ἰουνίου πρέπει νὰ ὀφείλεται σὲ λάθος. Ὑπάρχει ὅμως καὶ στὸ πρωτότυπο.

φύλακος τῶν ἀρχαιοτήτων, μέχρις ὅτου γίνῃ δυνατὸν νὰ λάβῃ διὰ διαγωνισμοῦ κατὰ τὸν Νόμον τίτλον τακτικοῦ Ἐπιμελητοῦ».

Τὸ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ, γραμμένο ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλλο, εἶναι εὐγενικὸ καὶ πολὺ προσεκτικὰ συνταγμένο. Ἡ Ὑπηρεσία δὲν ἐπιθυμεῖ σύγκρουση μὲ τὴν Kunstschutz, ποὺ εἶναι ὁ μόνος σύνδεσμός της μὲ τὸν στρατὸ κατοχῆς. Τὸ Ἰνστιτοῦτο, μέσα στὶς ἀντιζηλίες ποὺ ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσα στοὺς Γερμανούς, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἐξουσία καὶ δὲν εἰσακούεται. Τὸ ἔγγραφο καταλήγει μὲ εὐχαριστίες: «Διὰ τὰς τρεῖς πολυτίμους εἰσηγήσεις ἐν τέλει τοῦ ἐγγράφου ὑμῶν εὐχαριστοῦμεν ἰδιαιτέρως». Δὲν παραλείπει ὅμως ὁ ὑπουργὸς νὰ ὑπενθυμίσει τὶς δυσκολίες ποὺ δημιουργοῦν οἱ Ἰταλοὶ στὰ νησιά, Κυκλάδες, Σάμο, «ὁπόθεν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἤδη οὐδεμίαν εἴδησιν ἔχομεν».

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Kraiker γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας πιθανῶς ὀφειλόταν σὲ δική του ἐπιθυμία. Νὰ διενεργοῦν οἱ Γερμανοὶ ἐλεύθερα ἀνασκαφές, ἔχοντας ὅμως τὸν νόμιμο ἐπόπτη τῆς Ὑπηρεσίας. Τοῦτο θὰ ἀφαιροῦσε τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς παρανομίας ἀπὸ τὶς ἐνέργειές τους, κάτι χρήσιμο γιὰ τὸ μέλλον, ὅταν ἡ Ἑλλὰς ἐλευθερωνόταν καὶ οἱ Γερμανοὶ θὰ ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὶς ἔρευνές τους, καθαροὶ ἀπὸ ἁμαρτήματα τῆς Κατοχῆς.

Μετὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ πρὸς τὴν Kunstschutz συναντήθηκαν ὁ Kraiker καὶ ὁ Κεραμόπουλλος στὶς 5 Ἰουλίου 1943 καὶ συζήτησαν σημεῖα τοῦ ὑπουργικοῦ ἐγγράφου. Κύριο θέμα τῆς συζήτησης ἦταν τὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας, οἱ ἀνασκαφὲς τῶν Γερμανῶν καὶ τὰ στρατιωτικὰ ἔργα. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Kraiker διατυπώνονται καὶ σὲ ἔγγραφο τῆς 27 Ἰουλίου 1943, μὲ τὸ ὁποῖο τονίζεται ὁ εὐεργετικὸς ρόλος τῆς Kunstschutz γιὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος. Ὑποδεικνύει ὅτι «ἀντὶ πάσης ἄλλης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἐπιβάλλεται σήμερον μᾶλλον ἡ φροντὶς διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀνασκαφῶν, τῶν εὑρημάτων καὶ τῶν Μουσείων καὶ ὅτι τοῦτο δέον νὰ εἶναι τὸ πρῶτον μέλημα τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων σήμερον[4]. Ἀρνεῖται

4. *Ζημίαι* 152-154.

τὸν ἰσχυρισμὸ τῆς Ὑπηρεσίας ὅτι δὲν θέλουν ἐπόπτες τῶν ἀνασκαφῶν τους καὶ ὅτι δὲν παραδίδουν τὰ εὑρήματα. Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελοῦν τὰ στρατιωτικὰ ἔργα, ὅπου δὲν ἐπιτρέπεται ἡ προσπέλαση Ἑλλήνων ὑπαλλήλων.

Ἡ Ὑπηρεσία ἀπήντησε μὲ ἀχρονολόγητο, στὸ σχέδιο, ἔγγραφο ποὺ ὑπογράφει ὁ ὑπουργὸς Νικόλαος Λούβαρις. Δίδονται ἐξηγήσεις γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ καὶ δέχεται ὁ ὑπουργός «ὅτι ἡ συντήρησις καὶ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ μνημείων πρέπει νὰ εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων - - καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἐπέτρεψεν ἀνασκαφὴν εἰς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου». Κύριο θέμα εἶναι ἡ ἄρνηση τῶν Γερμανῶν νὰ δεχθοῦν ἐποπτεία τῶν ἀνασκαφῶν τους. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀνίσχυροι, ἀλλὰ διαμαρτύρονται: «Ἐὰν εἴπητε εἰς ἡμᾶς ῥητῶς, ὅτι ἐπιθυμεῖτε νὰ μὴ ἐφαρμόζηται ἡ διάταξις αὕτη τοῦ νόμου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ὑμῶν, οὐδὲν θὰ πράξωμεν, ἀφ' οὗ ἐδηλώσαμεν ἤδη τὸ κατὰ τὸν νόμον καθῆκον ἡμῶν».

Ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ Kunstschutz καὶ Ὑπηρεσίας συνεχίστηκε μὲ ἑκατέρωθεν παρατηρήσεις γιὰ εἰδικὲς περιπτώσεις, εἴτε γιὰ ἔργα τῶν Γερμανῶν χωρὶς ἐπίβλεψη, γιὰ ἐπεισόδια μὲ στρατιῶτες, γιὰ τὴν περίφραξη τοῦ χώρου τῆς Ἐλευσῖνος, γιὰ τοὺς ἐκεῖ κατοίκους ποὺ ὑδρεύονταν ἀπὸ τὸ ἱερό. Ἡ κυβέρνηση εἶναι στὴν οὐσία ἀνίσχυρη, οἱ δεινὲς περιστάσεις ἔχουν ἀμβλύνει στοὺς Ἕλληνες τὸ αἴσθημα σεβασμοῦ τῶν νόμων, καὶ ἡ Ὑπηρεσία, σὲ θέματα βλάβης ἢ ἀπειλῆς τῶν ἀρχαίων, καταφεύγει καὶ αὐτὴ στὴν Kunstschutz, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα ἔχει μικρὴ δύναμη, καθαρὰ γραφειοκρατική. Μπορεῖ βεβαίως νὰ ἐπικοινωνήσει ἀμέσως μὲ τὶς ἀνώτερες στρατιωτικὲς ἀρχές, δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε τὴ δύναμη νὰ ἐπηρεάσει ἢ νὰ μεταβάλει ἀποφάσεις τῶν στρατηγῶν ποὺ εἶχαν στρατιωτικὴ ἢ ἀμυντικὴ σκοπιμότητα.

ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ. Τὸ κράτος μὲ τὸ ὄνομα *Ἑλληνικὴ Πολιτεία* συνέχιζε τὶς δραστηριότητές του κατὰ τὸ ζοφερὸ '44. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, μειωμένη ἀριθμητικὰ καὶ μὲ τὰ ἀρχαῖα τῶν μουσείων κρυμμένα, προσπαθοῦσε νὰ προστατεύσει, ὅσο τῆς ἐπέ-

τρεπαν οἱ πολεμικὲς συνθῆκες σὲ μεγάλα τμήματα τῆς ἠπειρωτικῆς χώρας καὶ στὰ νησιά, τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὰ μνημεῖα. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἄλλοι παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ φέρουν στὴν Ὑπηρεσία καινὰ δαιμόνια. Ἦσαν κάποιοι κατοχικοὶ ὑπουργοί, ποὺ θεωροῦσαν ὅτι ἡ δουλεία θὰ συνεχιζόταν καὶ ὅτι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσουν παλαιὲς ἐπιδιώξεις τους. Μία ἀπὸ αὐτὲς ἦταν ἡ μετατροπὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου σὲ Δικαστικὸ Μέγαρο ἢ ἡ παραχώρησή του στὸ Πολυτεχνεῖο, καὶ ἡ οἰκοδόμηση νέου μουσείου κάπου στὴν Ἀθήνα.

Ἡ ἱστορία τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου εἶναι ἀρκετὰ παλιὰ καὶ τὴν πρώτη φάση της τὴν ἔχω διηγηθεῖ[5]. Μετὰ τὴν ἀποτυχία ἀνέγερσής του, κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30 στοῦ Μακρυγιάννη, οἱ δικηγόροι καὶ οἱ δικαστικοὶ ἔστρεψαν τὸ βλέμμα τους πρὸς τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Ἐπέκταση ὅμως ζητοῦσε καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο. Ὅλες αὐτὲς οἱ τάσεις ἐκδηλώθηκαν καὶ κατὰ τὴν Κατοχή, ὅταν τὸ Μουσεῖο ἦταν ἄδειο καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσαν διάφορες Ὑπηρεσίες ποὺ οἱ κατακτητὲς εἶχαν ἐκδιώξει ἀπὸ τὰ κτίρια ποὺ κατεῖχαν.

Συνολικὴ εἰκόνα τῆς ὑπόθεσης δίνουν ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Γ. Οἰκονόμου στὴν Ἑταιρεία. Τὸ πρῶτο εἶναι ἀχρονολόγητη ἔκθεση Ἐπιτροπῆς ποὺ εἶχε συσταθεῖ μὲ ἀπόφαση τοῦ κατοχικοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας καὶ τὸ δεύτερο ἀποσπάσματα τῶν πρακτικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου 1944. Ἡ ἔκθεση ἔχει συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Κεραμόπουλλο, τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, τὸν Δημήτριο Εὐαγγελίδη, τὸν Νίκο Μπέρτο, τὸν Χρῆστο Καροῦζο, τὸν Γιάννη Μηλιάδη καὶ τὸν Πάτροκλο Καραντινό. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ πρακτικοῦ περιέχουν τὰ ὅσα ἐξέθεσε σὲ συνεδριάσεις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, τὸν Ἰούλιο καὶ Αὔγουστο τοῦ 1944, ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος γιὰ τὸ ζήτημα τῆς οἰκοδόμησης σὲ ἄλλη θέση τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Τὰ κείμενα περιέχουν στοιχεῖα ὄχι πολὺ γνωστά. Ὅτι ἡ ἐπέκταση τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἕως τὴν ὁδὸ Μπουμπουλίνας, ποὺ εἶχε γίνει

5. Ἡ ἱστορία ἑνὸς τόπου τῆς Ἀθήνας, *Ὁ Μέντωρ* 83, 2007, 81-123.

μὲ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος Γεωργίου Νομικοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1932-1939, ὁρισμένοι εἰδικοὶ τὴ θεωροῦσαν ἀποτυχημένη, γνώμη ποὺ εἶχε καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου καὶ διατηροῦσε πολὺ ἀργότερα[6].

Ἄλλη, παλαιά, ἄποψη τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ ἐπίκαιρη, εἶναι ἡ ἀπόρριψη τοῦ οἰκοπέδου Μακρυγιάννη γιὰ οἰκοδόμηση τοῦ νέου Ἐθνικοῦ Μουσείου, πρῶτα γιατὶ τὸ οἰκόπεδο ἦταν μικρὸ καὶ ἔπειτα γιατί «ἡ γειτνίασις τοῦ νέου μεγάλου κτηρίου μὲ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰ Μνημεῖα της, θὰ δημιουργήσῃ δυσάρεστον παραφωνίαν εἰς βάρος τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας τέχνης». Οἱ ἀντιδράσεις λοιπὸν γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως στοῦ Μακρυγιάννη δὲν ἦσαν κάτι τὸ νέο, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ἀδαεῖς τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως ἔγραψαν μερικοὶ ὑπέρμαχοί του θαμῶνες τοῦ καφενείου του, ἀλλὰ πεποίθηση, ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια, πολλῶν εἰδικῶν κάπως γραμματισμένων.

Τέλος, ὡς κατάλληλη θέση γιὰ τὸ νέο Ἐθνικὸ Μουσεῖο προκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τὸ γήπεδο τῶν «παραπηγμάτων», δηλαδὴ ὁ χῶρος ποὺ ἔχει σήμερα καταλάβει τὸ Μέγαρο Μουσικῆς. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ περιοχὴ ἀπὸ τὴν ὁδὸ Βλαδίμηρου Μπένση, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο τοῦ ΜΤΣ, ἕως τὴν Ἀμερικανικὴ Πρεσβεία ἦταν γεμάτη ἀπὸ στρατιωτικὲς παράγκες, τοὺς στρατῶνες πεζικοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου μάλιστα ἐκεῖ εἶχαν συγκεντρώσει τοὺς Ἰταλοὺς αἰχμαλώτους.

Ἡ ἔκθεση εἶναι ἀχρονολόγητη, ἀλλὰ ἐπειδὴ μνημονεύει ὡς διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τὸν Χρῆστο Καροῦζο, συντάχθηκε μετὰ τὶς 7 Ἰουλίου 1942[7], τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ὑποβλήθηκε στὸν ὑπουργὸ τὸ 1944.

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ πρακτικοῦ μὲ τὴν ἔκθεση τοῦ Γ. Οἰκονόμου χρονολογοῦνται στὸν Ἰούλιο καὶ τὸν Αὔγουστο 1944, στὶς πλέον σκοτεινὲς ἡμέρες τῆς χρονιᾶς, ὅταν τὸ νὰ χτυπηθῆς μέσα στὴν Ἀθήνα

---

6. *Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, Συλλογὴ Γλυπτῶν* (ΓΔΑΑ, Ἀθῆναι 1967) ιδ΄-ιε΄.

7. Τοποθέτηση στὸ ΕΑΜ τοῦ Χρήστου Καρούζου.

ἀπὸ ἀδέσποτη σφαίρα ἦταν κάτι τὸ συνηθισμένο. Ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ ἐξετάζονται στὴν ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, ἐκεῖνο τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου λύθηκε δεκαετίες ἀργότερα μὲ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ Μεγάρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Ἐφετείου στὴ θέση τῶν φυλακῶν Ἀβέρωφ καὶ τὴ στέγαση τοῦ Πρωτοδικείου κλπ. στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο δὲν μεταφέρθηκε ἀλλὰ οὔτε μεγάλωσε. Τὸν χῶρο τῶν «Παραπηγμάτων» τὸν κατέλαβε ὁλοκληρωτικὰ τὸ Μέγαρο Μουσικῆς, ἐκτὸς μικροῦ τμήματος ποὺ κατέχει, πιστεύω προσωρινά, ὁ κατάστικτος ἀνδριὰς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἕως ὅτου ἀποφασιστεῖ νὰ κτιστεῖ ἐκεῖ κάτι τὸ μεγαλεπήβολο.

Ἀπὸ τὰ κείμενα[8] προκύπτει ὅτι ἂν τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο εἶχε μεταφερθεῖ στὴ θέση τοῦ Μεγάρου Μουσικῆς, δὲν θὰ βρισκόταν σήμερα σὲ μιὰ περιοχὴ ἡ ὁποία ἔχει ἤδη γίνει κακόφημη.

1944. Οι τελευταιοι μηνες της Κατοχης. Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ 1944, στὶς 10 Ἰανουαρίου, τὴν προηγούμενη ἡμέρα τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ Πειραιᾶ, ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας μιὰ σύντομη ἐγκύκλιος: «παρακαλοῦμεν νὰ μελετήσετε καὶ νὰ σκεφθῆτε τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Κλάδου καὶ νὰ ἀνακοινώσητε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον γνώμας πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ὡς πρός τε τὴν ἀνακάλυψιν, συντήρησιν, φύλαξιν καὶ δημοσίευσιν τῶν ἀρχαίων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τοῦ προσωπικοῦ». Προκαλεῖ ἀπορία ἡ ἔκδοση τῆς ἐγκυκλίου σὲ ἡμέρες ποὺ ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑπηρεσίας γίνεται δυσκολότερη, ἡ ἀντίσταση στὴν ὕπαιθρο μεγάλωνε καὶ ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὶς Ἐφορεῖες πολλὲς φορὲς ἦταν ἀδύνατη.

Τὴν ἐγκύκλιο ὑπέγραφε ὁ Κεραμόπουλλος, ὁ ὁποῖος στὶς 16 Μαΐου ἔστειλε δεύτερη, μὲ τὴν ὁποία ὑπενθύμιζε στὶς Ἐφορεῖες τῶν Ἀρχαιοτήτων ὅτι δὲν εἶχαν ὑποβάλει τὴν ἔκθεση πεπραγμένων ποὺ ὁριζόταν ἀπὸ τὸ ΝΔ 1521/1942 (ἄρθρο 8 §4), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο

8. *Ὁ Μέντωρ* 97, 2010, 105-129.

«οἱ Ἔφοροι καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τούτων οἱ Ἐπιμεληταὶ ὑποχρεοῦνται νὰ καταρτίζωσι κατ' ἔτος Ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Περιφερείᾳ των, δημοσιευομένην εἰς τὸ παράρτημα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ δελτίου».

Δὲν ὑπῆρξε ἀνταπόκριση, γιατὶ σὲ ὑπενθυμιστικό του ἔγγραφο (22 Μαρτίου 1944) ὁ Κεραμόπουλλος λέγει ὅτι ὁ μόνος ποὺ ὑπέβαλε ἔκθεση γιὰ τὸ 1943 ἦταν ὁ Νικόλαος Πλάτων.

Στὴν ἐγκύκλιο τῆς 10 Ἰανουαρίου ἀπάντησε, ὅπως φαίνεται, μόνον ὁ Θρεψιάδης. Στὴν ἔκθεσή του (6 Ἰουνίου 1944) διατυπώνει τὴ γνώμη ὅτι οἱ περὶ ἀρχαιοτήτων διατάξεις εἶναι καλές «καὶ ἀνταποκρίνονται ἐν μέρει πρὸς τὰς σημερινὰς πραγματικότητας». Μετὰ τὸν πόλεμο θὰ δημιουργηθοῦν νέες ἀντιλήψεις καὶ ὡς ἐκ τούτου «ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἔκφρασις σκέψεων καὶ γνωμῶν νὰ εἶναι παρακεκινδυνευμένη».

Ὁ Θρεψιάδης νομίζει ὅτι πρέπει νὰ αὐξηθεῖ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ καὶ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ γραφειοκρατία, δηλαδὴ ἀπὸ τὶς διοικητικὲς μέριμνες. Τοῦτο θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὸν διορισμὸ γραφέων. Οἱ προαγωγὲς πρέπει νὰ γίνονται «βάσει τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ τῆς σειρᾶς ἀρχαιότητος καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει προστατευτικῶν διατάξεων». Ἴσως ὑπονοεῖ τὸν διορισμό, τὴν προηγούμενη χρονιά, τῶν τεσσάρων Ἐφόρων χωρὶς διαγωνισμό. Νομίζει ὅτι πρέπει νὰ καταργηθοῦν τὰ μικρὰ μουσεῖα (λ.χ. Χαιρωνείας καὶ Τανάγρας) καὶ οἱ ἀρχαιότητές τους νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ ἕνα μεγάλο καὶ κεντρικό, ὅπως τῆς Θήβας. Τέλος ἀναγκαῖο εἶναι περισσότερο φυλακτικὸ καὶ τεχνικὸ προσωπικό, καὶ οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι νὰ εἶναι περιφραγμένοι καὶ καθαροί «ὥστε νὰ κινοῦν τὸν σεβασμὸν τῶν περιοίκων, κατόπιν δὲ νὰ διατηρηθοῦν πάντοτε οὕτω καθαροὶ καὶ ἀσφαλεῖς διὰ τοῦ διορισμοῦ ἀνάλογου προσωπικοῦ καθαριστῶν καὶ φυλάκων».

Στὶς 19 Ἰουνίου 1944 νέα ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Νικολάου Λούβαρι γνωστοποιεῖ στὶς Ἐφορεῖες ὅτι «τὸ Kunstschutz διὰ τοῦ ἀπὸ 6.6.1944 ἐγγράφου του ἐγνώρισεν ἡμῖν ὅτι οἱ κατὰ τόπους ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι δέον νὰ ἀπευθύνωνται ἀμέσως εἰς πᾶσαν περίπτωσιν κλοπῆς ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν πλησιεστέραν Γερμανικὴν Στρατιωτικὴν Διοίκησιν ἢ Χωροφυλακήν. Ἡ τήρησις τῶν ἀνωτέρω εὐνόητον εἶναι ὅτι θέλει τὰ μέγιστα συμβάλει εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν δρα-

στῶν». Γιὰ ὅσους ἔχουν ζήσει τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες φαίνεται ἀνεδαφικὴ ἡ ἐγκύκλιος, ἡ ὁποία ὀφείλεται, νομίζω, στὴν προσπάθεια τῆς Kunstschutz νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ἐνέργειες ἄκαρπες πρὸς τὶς γερμανικὲς ἀρχές. Ἄλλωστε πρὶν ἀπὸ δύο ἑβδομάδες εἶχε γίνει ἡ ἀπόβαση τῶν Συμμάχων στὴ Νορμανδία (6 Ἰουνίου) καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα εἶχαν λάβει ἐντελῶς δυσμενῆ τροπὴ γιὰ τοὺς Γερμανούς.

Οι Ιταλοι αρχαιολογοι κατα την Κατοχη. Κατὰ μίμηση τῶν Γερμανῶν, οἱ Ἰταλοὶ ἵδρυσαν εἰδικὴ Ὑπηρεσία, ὅπως ἡ Kunstschutz, ποὺ ὀνομαζόταν Servizio per i rapporti col Governo Greco inerenti alla protezione delle opere d'arte. Τοῦτο ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν Πληρεξούσιο τῆς Ἰταλίας γιὰ τὴν Ἑλλάδα στὶς 8 Αὐγούστου 1941 καὶ διευθυντής της ὁρίστηκε ὁ διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Luciano Laurenzi (1902-1966), ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε στρατιωτικὴ ἰδιότητα.

Οἱ Ἰταλοὶ κατακτητὲς ἀπασχόλησαν τὴν Ὑπηρεσία μὲ αὐθαιρεσίες, κλοπές, ζημίες. Προσπάθησαν νὰ μεταβάλουν τὴν Ἀκρόπολη σὲ ἀντιαεροπορικὴ βάση, πρᾶξη ποὺ ματαιώθηκε μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν Γερμανῶν. Ἀνασκαφὲς συστηματικὲς δὲν ἔκαναν, ἐκτὸς τμήματος τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς, τὴν ὁποία ἐπέτρεψε τὸ Ὑπουργεῖο, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ γινόταν σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ὑπηρεσία, τῆς ὁποίας ἐκπρόσωποι ὁρίστηκαν ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος καὶ ὁ Πάννης Μηλιάδης. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς πολιτικὴ-προπαγανδιστικὴ ἐπιδίωξη, τὴν ὁποία εὐνόησε ἡ κατοχικὴ κυβέρνηση. Ὁ Κεραμόπουλλος σὲ σημείωμά του διηγεῖται σχετικῶς:

> «Τῇ 24 Φεβρ. (Τρίτῃ) 10 π.μ. ἦλθεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὁ κ. Laurenzi καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσε ἐμπιστευτικῶς, ὡς εἶπε, ὅτι ἔλαβεν ἀπάντησιν ἐκ Ρώμης ὅτι χορηγοῦνται 2 ἑκατομ. λιρέτται δι' ἀπαλλοτρίωσιν καὶ ἀνασκαφὴν τῆς Ἑλλ. ζώνης τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, περὶ ἧς μοῦ εἶχεν ὁμιλήσει πρὶν ὑπάγωμεν εἰς Θεσσαλονίκην (13 Ὀκτ. 1941) καὶ ἐγὼ εἶχα ἐρωτήσει τὸν Ὑπουργόν, ὅστις εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ ἔργου θὰ εἶχον ὠφέλειαν αἱ ἐργατικαὶ τάξεις.

Τώρα ὁ κ. Laurenzi μοῦ ἐμπιστεύεται ὅτι ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι μοῦ εἶχεν εἰπεῖ τότε καὶ ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἐδέχθην τότε ἐγώ (εἰπὼν ὅτι ἂν θέλετε νὰ κάμετε ἀνασκαφὴν ὡς νικηταὶ καὶ ἰσχυροί, ἡμεῖς θὰ ὑποταχθῶμεν, ἀλλ' ἂν μᾶς ἐρωτᾶτε πῶς θέλομεν νὰ γίνουν αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπαντῶμεν ὅτι αὗται ἀνελήφθησαν ὡς ἑλληνικὸν ἔργον, ἔγιναν ἤδη ἀπαλλοτριώσεις καὶ θὰ γίνουν καὶ ἄλλαι καὶ θέλομεν νὰ σκάψωμεν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες), τοῦ τηλεγραφοῦν τώρα ἐκ Ρώμης ὅτι οὗτος πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν διεύθυνσιν. Θὰ ἀπαντήσῃ ὅμως ὅτι ἐπιμένει εἰς τὴν ἀρχικὴν συμφωνίαν μας καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν συναδελφικῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν γενικῶν ἀρχαιολ. ἐθίμων. Ἠρώτησα ἂν θὰ μοῦ στείλῃ ἔγγραφον καὶ μοῦ ἀπήντησεν ὄχι. Ἠρώτησα ἂν πρέπει νὰ τὸ ἀνακοινώσω εἰς τὸν Ὑπουργὸν ἀμέσως καὶ μοῦ ἀπήντησεν ὄχι, καὶ ὅτι ἁπλῶς ἤθελε νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὅτι χάριν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ δικαίου πρόκειται νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς δικούς του» 24.II.42».

Τὸ προσωπικὸ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς ἐγκατέλειψε τὴν Ἑλλάδα μῆνες μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1943. Τὸ Ἰνστιτοῦτο περιερχόταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ στὴ διάθεση τῶν Γερμανῶν. Ὁ διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Luciano Laurenzi, ἐμπιστευόμενος περισσότερο τοὺς Ἕλληνες συναδέλφους του, ἀπηύθυνε στὶς 12 Μαΐου 1944 στὸν Χρῆστο Καροῦζο τούτη τὴν ἐπιστολή[9]:

«Ἡ ἀναχώρησίς μας ἔχει ὁρισθῆ διὰ τὰς προσεχεῖς ἡμέρας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ποὺ ἐγὼ δὲν θὰ μπορέσω νὰ σᾶς ἰδῶ· θέλω νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην γιὰ τὰ φιλικὰ καὶ συναδελφικὰ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα μοῦ ἐπεδείξατε εἰς αὐτὰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ προσφέρετε τὰ ἴδια αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ εἰς τοὺς ἄλλους συναδέλφους, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ μπορέσω νὰ ἐπισκεφθῶ. Σᾶς παρουσιάζω τώρα τοὺς δύο ἐντολοδόχους τῆς Β. Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἰταλικῆς Μορφώ-

9. *Ὁ Μέντωρ* 31, 1994, 135-136· *Ἡ Περιπέτεια* 76.

σεως Κ. Δαγατζίκα καὶ Π. Βγενᾶ, διὰ τοὺς ὁποίους παρέδωσα ἐμπιστευτικὰς ἐπιστολὰς παρὰ τοὺς συναδέλφους ἀρχαιολόγους. Γιὰ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα ποὺ εἰς ὑμᾶς ἐγὼ θαυμάζω, εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁπόταν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ὁμοῦ μετὰ τῶν συναδέλφων σας θὰ κάμετε ὅ,τι σᾶς εἶναι δυνατὸν γιὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀκινήτων καὶ τῶν περιεχομένων τῶν δύο Ἰνστιτούτων».

Τὸ Ὑπουργεῖο ἀνέθεσε τὴ φροντίδα τῆς περιουσίας τῆς Σχολῆς στὸν Νικόλαο Κοτζιᾶ, Ἔφορο Ἀττικῆς. Ὅταν ὅμως γύρισε ὁ Γιάννης Μηλιάδης ἀπὸ τοὺς Κορυσχάδες καὶ ἀνέλαβε πάλι τὴ διεύθυνση τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ὑπουργὸς Π. Χατζηπάνος τῆς κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, μὲ ἀπόφασή του τῆς 7 Νοεμβρίου 1944 τὸν ὅρισε διαχειριστὴ τῆς περιουσίας τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς: «Ἀνατίθεμεν ὑμῖν τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν βιβλιοθηκῶν, ἐπίπλων καὶ λοιπῶν ἀντικειμένων τῆς πρώην Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, ἀντὶ τοῦ προσωρινοῦ ἀντικαταστάτου σας ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Ἐφορείας κ. Νικολάου Κοτζιᾶ».

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΝΟΥ. Στὶς 10 Μαρτίου 1944 στὸ χωριὸ Βίνιανη τῆς Εὐρυτανίας δημιουργήθηκε ἡ *Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης* (ΠΕΕΑ) ἀπὸ τοὺς συνταγματάρχες Εὐριπίδη Μπακιρτζῆ καὶ Μανόλη Μάντακα, ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ Γεώργιο Σιάντο καὶ τὸν Γραμματέα τῆς ΕΛΔ[10] Ἠλία Τσιριμῶκο. Ἡ ΠΕΕΑ ἀνασχηματίστηκε στὶς 18 Ἀπριλίου καὶ ἕως τὸ τέλος της εἶχε τὴν ἑξῆς συγκρότηση:

Ἀλέξανδρος Σβῶλος, Πρόεδρος τῆς ΠΕΕΑ καὶ Γραμματέας Ἐξωτερικῶν, Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, Λαϊκῆς Διαφώτισης· Εὐριπίδης Μπακιρτζῆς, Ἀντιπρόεδρος καὶ Γραμματέας Ἐπισιτισμοῦ· Μανόλης Μάντακας, Στρατιωτικῶν· Ἠλίας Τσιριμῶκος, Δικαιοσύνης· Κώστας Γαβριηλίδης, Γεωργίας· Πέτρος Κόκκαλης, Κοινωνικῆς Πρόνοιας· Σταμάτης Χατζήμπεης, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας· Ἄγγελος Ἀγγε-

10. Ἕνωση Λαϊκῆς Δημοκρατίας.

λόπουλος, Οἰκονομικῶν· Νικόλαος Ἀσκούτσης, Συγκοινωνίας. Ὅλοι ἀποτελοῦσαν τὴ λεγόμενη Κυβέρνηση τοῦ Βουνοῦ.

Ἡ Ἐπιτροπὴ συγκάλεσε Ἐθνικὸ Συμβούλιο Ἀντιπροσώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Βουλὴ δηλαδή. Οἱ Ἀντιπρόσωποι ἐξελέγησαν μὲ λαϊκὴ ψηφοφορία, ὅπως ὁριζόταν στὴν πράξη 6 «Τρόπος ἐκλογῆς τῶν μελῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου», ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ «Στὴν ἕδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 13 Μαρτίου 1944» καὶ δημοσιεύτηκε στό «Δελτίο Πράξεων καὶ Ἀποφάσεων» ἀρ. 3, δηλαδὴ εἶδος Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Οἱ ἐκλογὲς ἔγιναν τὶς ἡμέρες ποὺ ἀκολούθησαν καὶ ψήφισαν ἄνω τοῦ 1.500.000 Ἑλλήνων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἀνάμεσα στοὺς Ἐθνοσυμβούλους τῆς Ἀττικοβοιωτίας ἦσαν δύο ἀρχαιολόγοι: Ἀθηνῶν ὁ Γιάννης Μηλιάδης καὶ Σαλαμῖνος ὁ Δημήτριος Πάλλας. Καὶ οἱ δύο ἐγκατέλειψαν τὴν ὑπηρεσία τους καὶ πῆγαν μυστικὰ στοὺς Κορυσχάδες, στὶς πλαγιὲς τοῦ Τυμφρηστοῦ, ΝΔ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ὅπου ἕδρευσε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο.

Ἡ πράξη 44 τῆς ΠΕΕΑ[11] εἶναι ὁ «Ὀργανισμὸς Γραμματείας Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων». Τὸ ἄρθρο 2 §1 περιλαμβάνει: «Τὸ Γραφεῖο τοῦ Γραμματέα ἔχει ἁρμοδιότητα γιὰ ὅσα ζητήματα τοῦ ἀναθέτει ὁ Γραμματέας. Στὸ Γραφεῖο αὐτὸ ὑπάγεται καὶ ἡ Ὑπηρεσία γιὰ τὰ θρησκεύματα καὶ τὶς ἀρχαιότητες».

Ο Αριστοδικος. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1944, ὅπως φαίνεται, βρέθηκε στὴ θέση Ὄλυμπος-Ἅγιοι Σαράντα τῆς Κερατέας ὁ κοῦρος Ἀριστόδικος, ὁ ὁποῖος τὸν Ἰούνιο παραδόθηκε ἀπὸ τὸν εὑρετὴ Γεώργ. Κων. Λιάπη στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1944 ὁ Νικ. Κοτζιᾶς, Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς τότε, ζήτησε νὰ ἐρευνήσει τὸν χῶρο ὅπου βρέθηκε ὁ κοῦρος, ἀλλὰ ὁ ὑπουργὸς Ν. Λούβαρις μὲ ἔγγραφό του τῆς 6 Ἰουλίου 1944 ἀρνήθηκε μὲ τὸ αἰτιολογικό «ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἕνεκα τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως τῆς ὑπαίθρου καὶ τοῦ κινδύνου, ὃν διατρέχουσι ἐκ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας αἱ ἀρχαιότητες,

11. *Δελτίο Πράξεων καὶ Ἀποφάσεων* ἀρ. 16, 5 Αὐγ. 1944.

δὲν ἐγκρίνομεν τὴν ἐνέργειαν ἀνασκαφῶν ἢ καὶ ἐρευνῶν εἰς τὴν περιφέρειαν Κερατέας, ὅπου ἀνευρέθη ὁ κοῦρος».

Ἡ συνέχεια τοῦ ἐγγράφου περιέχει ὑποδείξεις πού, πιθανῶς, νὰ κρύβουν κάποια μομφή: «Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τοὺς κινδύνους οὓς διατρέχουσι αἱ ἐν τῇ γῇ τῆς περιφερείας ἐκείνης κεκρυμμέναι ἀρχαιότητες παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ὅπως, ὡς ἁρμόδιος Ἔφορος ἀλλὰ καὶ ὡς καταγόμενος ἐκ τῆς περιφερείας ἐκείνης πολίτης, ἐπιδείξητε τὴν ἐνδεικνυομένην ἐκ τῶν περιστάσεων δραστηριότητα πρὸς πρόληψιν τῶν παρανόμων ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαιοκαπήλων». Φαίνεται ὅμως, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Χρ. Καρούζου[12], ὅτι ὁ Κοτζιᾶς ἔκανε στὸν χῶρο εὕρεσης τοῦ ἀγάλματος μικρὴ ἀνασκαφή.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἀπόβαση τῶν Συμμάχων στὴ Νορμανδία, στὶς 6 Ἰουνίου 1944, ὑπῆρξε ταχύτατη. Οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ ἑτοιμάζονται γιὰ ἀποχώρηση, ἡ ὁποία συμβατικὰ τοποθετεῖται στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1944, ἡμέρα ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀθήνα. Ὁ Kraiker, ὡς στρατιωτικός, ἔφυγε μὲ τὸ στράτευμα. Τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου ἀποχώρησε καὶ αὐτὸ ἐγκαταλείποντας τὸ οἰκοδόμημα τῆς ὁδοῦ Φειδίου στὸν Roland Hampe, ὁ ὁποῖος φρόντισε νὰ τὸ παραδώσει ἐπισήμως στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας[13].

Στὸ βιβλίο Γεωργίας Π. Κουλικούρδη - Σπύρου Ν. Ἀλεξίου, *Αἴγινα* χ.χ. σ. 119, μνημονεύεται ὅτι ὁ Gabriel Welter κατὰ τὴν Κατοχὴ εἶχε ὡς βοηθὸ στὸ Μουσεῖο τῆς Αἴγινας τὸν Κύπριο Ροδίωνα Γεωργιάδη (1917 - 16 Ὀκτωβρίου 1944), φυλακισμένο στὶς ἐκεῖ φυλακές (Ὀρφανοτροφεῖο), γιὰ δράση ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Ὁ Ροδίων Γεωργιάδης μεταφέρθηκε στὴ Γερμανία καὶ πέθανε στὴ φυλακὴ ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἐλευθερωθεῖ τέσσερις ἡμέρες πρίν.

---

12. *Ἀριστόδικος* 5.

13. Βλ. κεφ. 22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ 1941-1945

Η Αρχαιολογικη Εταιρεια κατα την Κατοχη. Κατὰ τὶς 1153 ἡμέρες τῆς Κατοχῆς – γιὰ τὴν Ἀθήνα ἡ Κατοχὴ ἄρχισε στὶς 27 Ἀπριλίου 1941 καὶ τελείωσε στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1944 –, ἢ 41 μῆνες καὶ 15 ἡμέρες, μὲ δίσεχτο τὸ 1944 (τῆς Κρήτης ἕνα τμῆμα οἱ Γερμανοὶ κατεῖχαν ἕως τὸν Μάιο τοῦ 1945), ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν εἶχε σχεδὸν καμία ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα. Ἡ ἔκθεση τοῦ Γ. Οἰκονόμου γιὰ τὸ 1940 ἔγινε στὶς 22 Ἰουνίου 1941 καὶ περιλάμβανε ἀνασκαφὲς στὸν Μαραθώνα (Γ. Σωτηριάδης), Ἐλευσίνα (Κ. Κουρουνιώτης), Ἐλευθερές (Ε. Στίκας), Νέα Ἀγχίαλο καὶ Σπέτσες (Γ. Σωτηρίου), Μακεδονία (Ἀ. Κεραμόπουλλος), Θεσσαλονίκη (Μ. Καλλιγᾶς), Νικόπολη (Ἰω. Παπαδημητρίου), Ἀχαΐα (Ν. Κυπαρίσσης), Σικυώνα (Ἀ. Ὀρλάνδος).

Τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Ἰουνίου 1941 ὅλα τὰ πρόσωπα τῆς Ἑταιρείας, μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ ὑπάλληλοι, ἔδωσαν ὅρκο πίστεως στὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία σύμφωνα μὲ τὸ ΝΔ 194/17 Ἰουνίου 1941[1]. Ἡ κυβέρνηση Τσολάκογλου, διορισμένη ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Γερμανούς, χωρὶς νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐκλογὲς ἢ νὰ ἔχει τὸ κάλυμμα τῆς βασιλικῆς συγκατάθεσης, ὅπως ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ζήτησε τὴ νομιμοποίησή της μὲ τὸν ὅρκο, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελοῦσε κάποιον ἀναστολὸ παράγοντα στὶς ἐναντίον της ἀντιδράσεις.

Στὶς 31 Ἰουλίου ἡ Ἑταιρεία[2] πληροφορεῖ τὴν «Ἀνακριτικὴ Ἐπιτροπὴ περὶ συστάσεως Εἰδικοῦ Δικαστηρίου κλπ.» ὅτι «ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία οὐδένα προσέλαβεν ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου μέχρι σήμερον ἀργόμισθον, οὔτε δὲ καὶ προγενεστέρως». Ἡ ἀπάντηση ἦταν

1. ΦΕΚ 201/18 Ἰουν. 1941, τ. Α΄.

2. ΑΑΕ 386/31 Ἰουλ. 1941.

ἀναγκαία μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ ΝΔ 229/24 Ἰουνίου 1941[3]. Ἡ περίοδος ποὺ ἐνδιέφερε ἦταν ἡ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1936 μέχρι καὶ τῆς 29 Ἀπριλίου 1941. Ἀργόμισθοι κατὰ τὸ ΝΔ ἦσαν «οἱ προσληφθέντες ἢ διατηρηθέντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἄνευ ὑπηρεσιακῆς ἀνάγκης ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῆς μισθοδοσίας των εἰς βάρος τοῦ Δημοσίου - - χωρὶς νὰ παρέχωσιν ἀντιστοίχους ὑπηρεσίας». Ἀνεδαφικὴ καὶ ἀνόητη, τότε, ἡ ἐπιδίωξη τῆς κυβέρνησης «ὅπως ἐκλείψῃ ὁριστικῶς ἀπὸ τὰς Δημοσίας Ὑπηρεσίας ἡ μάστιξ τῆς ἀργομισθίας».

Παράδοξη, καὶ πιθανῶς κατ᾽ ἐντολήν, ἦταν ἡ πρόσκληση ποὺ ἀπηύθυνε τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1941 ἡ Ἑταιρεία[4] πρὸς «τὸν Ἐξοχώτατον Ὑπουργὸν Κύριον Popitz, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, Πρόεδρον τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Ἀρχαίου πολιτισμοῦ» νὰ κάνει «διάλεξίν τινα ἐν Ἀθήναις περὶ θέματος σχετιζομένου πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμόν»[5].

Ἡ ἔκθεση τοῦ Ἔργου τοῦ 1941 ἔγινε στὶς 15 Φεβρουαρίου 1942, κατὰ τὴν ὁποία μνημονεύτηκαν ἀρκετὲς ἀνασκαφές, στὴ Σαλαμίνα (Δ. Πάλλας), στὸ Αὐλωνάρι Εὐβοίας (Ἰω. Κωνσταντίνου - Ἰω. Τραυλός), στὴ Θεσσαλονίκη (Μ. Καλλιγᾶς), στὴν Πάτρα (Γ. Μηλιάδης), στὴ Σικυώνα (Ἀ. Ὀρλάνδος), στὴ Σικυωνία (Ε. Στίκας), στοῦ Βούρβουρα (Κ. Ρωμαῖος).

Ἡ ἔκθεση πεπραγμένων τοῦ 1942 ἔγινε στὶς 21 Μαρτίου 1943, καὶ τὸ κύριο μέρος της ἦσαν τὰ μνημόσυνα ἐκλιπόντων καὶ ἡ ἐνημέρωση τῶν ἑταίρων γιὰ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ Ἑταιρεία. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι κατὰ τὸ 1942 τὸ Ἐλεγκτικὸ Συνέδριο δημιούργησε ζήτημα θεωρώντας τὴν Ἑταιρεία ΝΠΔΔ, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο τὸ Συμβούλιο «προέβη εἰς προσφυγὴν πρὸς ἀποκατά-

3. ΦΕΚ 214/27 Ἰουν. 1941, τ. Α΄.

4. ΑΑΕ 430.

5. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Johannes Popitz (1884-1945), καθηγητὴ τῶν Οἰκονομικῶν, οἰκονομολόγο τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης, ὑπουργὸ Οἰκονομικῶν τῆς Πρωσσίας μετὰ τὸ 1933, ὁ ὁποῖος κατέστρωσε σχέδιο ἀνατροπῆς τοῦ Χίτλερ. Ἐκτελέστηκε στὶς 2 Φεβρουαρίου 1945.

στασιν τῶν πραγμάτων καὶ διατήρησιν τοῦ ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἑταιρείας», κάτι ποὺ λύθηκε ὁριστικῶς μὲ τὸν νόμο 476/1943.

Ἡ ἔκθεση τοῦ 1943 ἔγινε στὶς 20 Φεβρουαρίου 1944 καὶ κύριο θέμα της ἦταν ἡ ἔκδοση τοῦ ΑΝ 476/1943, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναγνωριζόταν ἡ Ἑταιρεία «ὡς ἐπιστημονικὸν ἵδρυμα καὶ εἶναι ὡς ἀφ' ἧς ἱδρύθη νομικὸν πρόσωπον ἰδιωτικοῦ δικαίου». Τέλος, ἡ ἔκθεση τοῦ 1944 ἔγινε στὶς 8 Ἰουλίου 1945.

Στὰ ἔγγραφα τοῦ 1940 ἐμφανίζεται στὶς 15 Ὀκτωβρίου νὰ προσφέρει ἡ Ἑταιρεία στὸ Δημόσιο 691 δραχμές, «προϊὸν εἰσφορᾶς τῶν ὑπαλλήλων ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Ἀεροπορίας»[6]. Οἱ ὑπάλληλοι συνολικῶς ἦσαν ὀκτώ.

Στὶς 21 Ὀκτωβρίου ὁ Ἐπιμελητὴς Μάρκελλος Μιτσός, στρατευμένος ἤδη, γράφει ὅτι «εὑρίσκομαι εἰς πόλιν κατόπιν μηνιαίας ἀπασχολήσεως εἰς τὴν κατασκευὴν ὀχυρωματικῶν ἔργων» καὶ ζητεῖ δοκίμια μελέτης ποὺ εἶχε ὑποβάλει γιὰ δημοσίευση. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ἐπιμελητὴ Χρίστο Πέτρου, ποὺ βρισκόταν καὶ αὐτὸς κάπου στρατευμένος καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ στείλουν δοκίμια μελέτης του προσθέτοντας ὅτι «ὅλα ὅμως τὰ δυσάρεστα συναισθήματα τὰ κατευνάζει ἡ ἰδέα ὅτι πρόκειται κανεὶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἰταλούς».

Στὶς 17 Νοεμβρίου ὁ ὑφυπουργὸς Παιδείας Ν. Σπέντζας ἀπευθύνει ἐπιτιμητικὸ ἔγγραφο πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας καὶ Πρόεδρο τῶν Ἐπιτροπῶν ἀποκρύψεως τῶν ἀρχαίων, διότι κατὰ ἀπογευματινὴ ἐπιθεώρηση στὴν Ἀκρόπολη καὶ τὸν Κεραμεικὸ τὴν προηγούμενη ἡμέρα δὲν βρῆκε τὸν Πρόεδρο καὶ τὰ μέλη τῶν Ἐπιτροπῶν νὰ ἐργάζονται καὶ διατάζει ὅτι στὸ ἑξῆς ὅλα τὰ μέλη τῶν Ἐπιτροπῶν θὰ ἀπασχολοῦνται μέ «αὐτοπρόσωπον παρουσίαν» ἀπὸ 8 π.μ., μέχρι 5 μ.μ. μὲ μία ὥρα διακοπὴ τὸ μεσημέρι γιὰ φαγητό.

Στὶς 20 Νοεμβρίου ἡ Ἑταιρεία παραγγέλλει στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα νὰ καταβάλει 100.000 δραχμῶν στὸν Πανελλήνιο Ἔρανο, 10.000 στὸν Ἔρανο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ 10.000 στὸν Ἔρανο τῆς Φανέλλας τοῦ Στρατιώτου[7].

---

6. ΑΑΕ 269/1940.

7. ΑΑΕ 278/1940.

Στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου κάθε χρόνου ἑορτάζεται ἡ μνήμη τοῦ Winckelmann καὶ τὸ 1940 οἱ Γερμανοὶ δὲν παρέλειψαν νὰ τιμήσουν τὴν ἐπέτειο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συγχάρηκε τὸ Γερμανικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Βερολίνου μὲ τηλεγράφημα, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενο μᾶς φαίνεται σήμερα εἰρωνικό: «Archaeologische Gesellschaft Athen gratuliert vollherzlich Berliner Schwester hunderste Feier unsterblichen Humanisten Winckelmann, dessen Andenken staehlt Griechenlands Kampf für hoechste Güter Humanismus» (Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συγχαίρει ὁλοψύχως ἀδελφὴν Βερολίνου ἑκατοστὴν ἑορτὴν ἀθανάτου ἀνθρωπιστοῦ Winckelmann, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάμνησις χαλυβδώνει ἀγῶνας Ἑλλάδος διὰ τὰ ἀνώτατα ἀγαθὰ τοῦ Οὐμανισμοῦ).

Οἱ πρῶτες συνέπειες τοῦ πολέμου ἐκδηλώνονται στὴν Ἑταιρεία λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα. Στὶς 15 Ἀπριλίου 1941 τὸ Συμβούλιο ἀποφασίζει νὰ δώσει ἔκτακτο βοήθημα στοὺς ὑπαλλήλους του λόγῳ «τῶν ὑφισταμένων δυσχερῶν βιοτικῶν περιστάσεων». Στὶς 18 Ἰουνίου ὁ κλητήρας καὶ ἡ καθαρίστρια τῆς Ἑταιρείας ζητοῦν αὔξηση ἀποδοχῶν. Ἡ καθαρίστρια προσθέτει στὸ τέλος τῆς αἰτησης «Σᾶς ἱκετεύω, ὅπως λάβητε μέριμνα δι' ἡμᾶς τοὺς πτωχούς, ἄλλως θὰ εὕρωμεν τὸν οἰκτρὸν θάνατον ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως καὶ τῆς πείνης». Στὶς 27 Ἰουνίου τὸ Συμβούλιο ἀποφασίζει αὔξηση τῶν ἀποδοχῶν ὅλων τῶν ὑπαλλήλων. Τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου ἀπὸ 6.500 σὲ 7.000 μηνιαίως, τῆς δακτυλογράφου Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου ἀπὸ 1.800 σὲ 2.100 καὶ τῆς καθαρίστριας ἀπὸ 1.000 σὲ 1.200 δραχμές!

Στὶς 10 Ἰουλίου 1941 ὁ Λίνος Πολίτης ζητεῖ πίστωση γιὰ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴν Κέα, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ἔγιναν[8]. Στὶς 19 Ὀκτωβρίου ὁ Νικόλαος Παπαδάκις γράφει[9] πρὸς τὴν Ἑταιρεία ὅτι «ἀναγκάζομαι νὰ ἀναβάλω – ἴσως καὶ ἕως τὴν ἄνοιξιν – τὴν ἐργασίαν ἐκείνην ὄχι μόνον ἕνεκα ἀτυχήματος παιδιοῦ μου (κατάγματος κνήμης) ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὅλην κατάστασιν, τὴν ἐπιβάλλουσαν εἰς κάθε

8. ΑΑΕ 388/1941.

9. ΑΑΕ 464/1941.

οἰκογενειάρχην νὰ μὴ παύῃ στιγμὴν νὰ φροντίζῃ πῶς νὰ θρέψῃ τὰ παιδιά του».

Στὴ συνεδρία τοῦ Συμβουλίου τῆς 14 Νοεμβρίου 1941 συζητήθηκε ἡ αἴτηση τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἄδειας ἀνασκαφῆς στὴ Δωδώνη. Ἡ αἴτηση εἶχε ὑποβληθεῖ στὸ Ὑπουργεῖο διὰ τοῦ Erich Böhringer. Ὁ Γ. Οἰκονόμος ὑπενθύμισε ὅτι μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἡ κυβέρνηση «ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἄδειαν τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ χαρᾶς μὲν εἰς τὴν Γερμανικὴν ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, ἀλλὰ μετὰ λύπης ἀποχωρισθεῖσα τῆς εὐλόγου φιλοδοξίας της, ὅπως ἐξερευνήσῃ τὴν ἱερὰν Δωδώνην». Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Γερμανῶν δὲν ἔγινε, γιατὶ ἐπακολούθησε ὁ Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Τὴν ἄρχισε ὁ Σωτηριάδης τὸ 1920 καὶ τὴν συνέχισε ὁ Εὐαγγελίδης, καὶ ἡ Ἑλλάδα θεμελίωσε ἐπιστημονικὰ δικαιώματα. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὸν Böhringer ἦταν ἀρνητικὴ καὶ τελικῶς, μὲ τὴ μεσολάβηση, ὅπως φαίνεται, καὶ τοῦ Emil Kunze, τὸ ζήτημα ἀτόνησε καὶ οἱ Γερμανοὶ δὲν ἐπανῆλθαν σ' αὐτό.

Κύρια θέματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸ Συμβούλιο κατὰ τὸν Ὀκτώβριο καὶ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1941 ἦσαν ἡ εὕρεση τροφίμων γιὰ τὸ προσωπικὸ ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ἐμπορίου τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, ἀπὸ τὸν Συνεταιρισμὸ τῆς Ἀκαδημίας, ἡ προμήθεια σπίρτων καὶ φωτιστικοῦ πετρελαίου ἀπὸ τὸ Μονοπώλιο, ἡ προκαταβολὴ τοῦ μισθοῦ, ἡ ἀνὰ 15νθήμερο καταβολή του. Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες τὸ προσωπικὸ τῆς Ἑταιρείας ἦσαν ἑπτὰ πρόσωπα: Μιχαὴλ Ἀσπιώτης, διευθυντὴς τοῦ γραφείου, Δημήτριος Πελεκίδης, βιβλιονόμος, Νίνα Πανταζοπούλου, λογιστής, Βαρβάρα Φιλιππάκη, ἔκτακτη ὑπάλληλος, Κωνσταντῖνος Βάρσος καὶ Γεώργιος Ρενιέρης, κλητῆρες, Νότα Λογγοβάρδου, καθαρίστρια.

Σπάνια ἦταν ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἐφόρων καὶ ἑταίρων τῆς ἐπαρχίας μὲ τὴν Ἑταιρεία. Ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ρωμαίου, τῆς 4 Ἰανουαρίου 1942 γιὰ θέμα κάποιας ἀνασκαφῆς ποὺ εἶχε κάνει, καταλήγει: «Τί νὰ σοῦ κάνει [τὸ ταχυδρομεῖο ποὺ ἀργοῦσε] ὅμως μὲ χιόνια τόσα καὶ ὅλες τὶς κακομοιριές. Καὶ μεῖς ἐδῶ οἱ μακαριζόμενοι ἀπὸ σᾶς χωριάτες ἔχομε τὸ μερίδιό μας στὴν ἐθνικὴ πικρὴ περιπέτεια».

Ἕως τὴν ἔκδοση τοῦ *Ἔργου* (1954) οἱ συνελεύσεις τῆς Ἑταιρείας

γίνονταν Φεβρουάριο, ὅπως τοῦ 1942, ἡ πρώτη κατὰ τὴν Κατοχή, γιὰ τὴν ὁποία ζητήθηκε ἡ ἄδεια τῆς Γενικῆς Ἀσφαλείας καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ Φρουραρχείου τῆς Ἀθήνας. Τῆς αἰθουσας τῆς Ἑταιρείας ὅμως γινόταν χρήση καὶ ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Στὶς 28 καὶ 30 Ἀπριλίου 1942 ἔγιναν δύο ὁμιλίες τοῦ Rudolf Fahrner, ποὺ δίδασκε ἀπὸ τὸ 1937 γερμανικὴ λογοτεχνία στὸ Deutsches Wissenschaftliches Institut τῆς Ἀθήνας καὶ ἦταν φίλος τοῦ Χρήστου καὶ τῆς Σέμνης Καρούζου. Οἱ ὁμιλίες ἔγιναν γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς Ἀθήνας «κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ Befehlshaber für Südgriechenland, στρατηγοῦ Felmy»[10].

Στὴ συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς 17 Ἰουνίου 1942 συζητήθηκε ἡ ἄδεια ποὺ ἔδωσε ἡ Ὑπηρεσία στὴν Ἰταλικὴ Σχολὴ νὰ σκάψει στὴ Ρωμαϊκὴ Ἀγορά, παραβιάζοντας τὰ δικαιώματα τῆς Ἑταιρείας. Ὁ Γ. Οἰκονόμος ἀναπτύσσοντας τὸ ζήτημα καταλήγει ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο «εὑρεθὲν ἴσως πρὸ ἀνωτέρας βίας ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία βεβαίως συνεχομένη ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐθνικῶν συνθηκῶν τῆς παρούσης στιγμῆς δὲν δύναται προφανῶς νὰ πράξῃ τι περισσότερον σήμερον πέραν τοῦ παραπόνου τῆς καταπατήσεως τοῦ δικαιώματος αὐτῆς».

Τὰ ἐπισιτιστικὰ προβλήματα τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἑταιρείας ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν. Στὴ συνεδρία τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1942 ἐγκρίνεται νὰ δοθεῖ στὸν κλητήρα Γ. Ρενιέρη τὸ ποσὸν τῶν 28.000 δραχμῶν γιὰ νὰ ἐπισκευάσει τὰ παπούτσια του. Ἀποφασίζεται ἀκόμη νὰ βοηθηθοῦν οἱ ὑπάλληλοι «διὰ τῆς ἀγορᾶς τροφίμων, τὰ ὁποῖα ἡ ἰδία [ἡ Ἑταιρεία] ἤθελε προμηθευθῇ διὰ χρημάτων αὐτῆς, ὅπως ἔκαμαν καὶ ἄλλοι ὀργανισμοί».

Στὶς 10 Μαρτίου 1943 ἡ Ortskommandatur Athen ἐπιτάσσει τὴν αἴθουσα ὁμιλιῶν καὶ δύο δωμάτια τοῦ πρώτου ὀρόφου τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας γιὰ χρήση ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατό. Ἡ Ἑταιρεία στὶς 17 Μαρτίου ἀπαντᾶ[11] ὅτι θέτει στὴ διάθεση τῶν Γερμανῶν τοὺς χώρους ποὺ ζήτησαν. Ἡ ἐπίταξη ἦταν προσωρινὴ ἀλλὰ ἐπαναλή-

10. ΑΑΕ 18 Ἀπρ. 1942.

11. ΑΑΕ π. 123/1943.

φθηκε τὸ φθινόπωρο. Ἔγγραφο τῆς Ἑταιρείας πρὸς τὴν ΗΕΑΠ[12] μᾶς μαθαίνει ὅτι «ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἔχει ἐπιταχθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ Φρουραρχείου - - πρὸς ἐκτέλεσιν νυκτερινῶν διαλέξεων καὶ μαθημάτων θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἀπὸ τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1943 καὶ ἐφεξῆς». Παρακαλεῖ ἡ Ἑταιρεία νὰ ζητηθεῖ ἡ ἐξόφληση τῶν λογαριασμῶν κατανάλωσης ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν! Ἡ ΗΕΑΠ ἀπαντᾶ στὶς 3 Μαΐου 1944 μὲ ἔγγραφό της ὅτι «εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπὸ 27.2.44 ἐπιστολῆς σας - - προέβημεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων».

Στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1943 ἡ Feldkommandatur πληροφορεῖ τὴν Ἑταιρεία[13] ὅτι οἱ συνελεύσεις τῶν μελῶν της δὲν χρειάζονται ἔγκριση, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναγγέλλονται πέντε ἡμέρες πρίν. Τὴν ἀπαλλαγὴ αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει πρὸς τὴν Ἑταιρεία μὲ γράμμα του τῆς 13 Νοεμβρίου ὁ Erich Böhringer, ὁ ὁποῖος προσθέτει ὅτι τῆς ἴδιας ἀπαλλαγῆς ἔτυχαν ἡ Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός.

Στὴ συνεδρία τοῦ Συμβουλίου τῆς 23 Δεκεμβρίου «ὁ Γραμματεὺς ἀνακοινοῖ ἐπιστολὴν τοῦ παρὰ τῇ Γερμανικῇ Ἀντιπροσωπείᾳ Πολιτιστικοῦ Ἀπεσταλμένου κ. Oscar Graf von Bothmer γνωρίζοντος τῇ Ἑταιρείᾳ ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις Feldkommandatur ἀπήλλαξε τὴν Ἑταιρείαν τῆς ἰδιαιτέρας αἰτήσεως πρὸς ἐπίτευξιν ἀδείας λειτουργίας μετὰ συνυποβολῆς τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐν μεταφράσει καὶ παρέχει τὴν ἄδειαν τῆς περαιτέρω ὑπάρξεως τῆς Ἑταιρείας».

Παρὰ τὸ ὅτι τὸ 1944 δὲν ὑπῆρχε λιμὸς καὶ ἡ διατροφὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν παρουσίαζε τὰ τραγικὰ φαινόμενα τοῦ 1941 καὶ 1942, ἡ φτώχεια ἦταν ὁ κοινὸς κανόνας. Ἡ Διοίκηση τῆς Ἑταιρείας εἶχε στὴν εὐθύνη της τό, ἔστω ὀλιγάριθμο, προσωπικὸ καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ βοηθήσει. Τὸ κράτος δὲν παρεῖχε ἐνίσχυση γιὰ τὴν κάλυψη τῶν λειτουργικῶν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας. Τὸ Συμβούλιο ἐμπρὸς στὸ ἀδιέξοδο ἀπευθύνει στὶς 20 Φεβρουαρίου[14] ἔκκληση πρὸς τὸν ὑπουργὸ

12. Ἠλεκτρικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, ΑΑΕ 15/27 Φεβρ. 1944.

13. ΑΑΕ 177/18 Φεβρ. 1944.

14. ΑΑΕ 8/1944.

Παιδείας Νικόλαο Λούβαρι. Ἱδρύματα ὅπως ἡ Ἑταιρεία «εἶναι ἐν τούτοις ὑποχρεωμένα νὰ βοηθήσωσιν τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῶν, ὅπως σωθῶσιν ἐκ τῆς θυέλλης». Ὁ Λούβαρις δὲν ἀπάντησε καὶ ἡ Ἑταιρεία τοῦ ἀπευθύνει στὶς 24 Μαρτίου νέα ἔκκληση[15]:

«Τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στερούμενον μέχρι τῆς σήμερον τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ Κράτους, εἰ καὶ ἐπανειλημμένως ἐζήτησε ταύτην, ἔτυχε δὲ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θὰ ἐλάμβανε τοιαύτην, ὡς ἔλαβον μέχρι τοῦδε καὶ ἄλλα ἱδρύματα, πληγέντα ὑπὸ τοῦ πληθωρισμοῦ, εὑρίσκεται εἰς τὴν λυπηρὰν ἀνάγκην νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ ἱδρύματος, διότι δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τοῦ θανάτου τῶν εὐαρίθμων τῆς Ἑταιρείας ὑπαλλήλων. Ἐνόμιζεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ὅτι ἔδει νὰ διατηρηθῇ ἡ διὰ κόπων καὶ μόχθων κτηθεῖσα περιουσία αὐτῆς, ἵνα χρησιμοποιηθῇ καὶ πάλιν, ὅταν αἱ περιστάσεις τῆς πατρίδος ἐπιτρέψωσι τοῦτο ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους, ὅπως πάντοτε κατὰ τὸν ὑπερεκατονταετῆ βίον τῆς Ἑταιρείας συνέβη. Δυστυχῶς ἡ ἀντίληψις τῆς πολιτείας δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἑταιρείας, διὸ καὶ ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσωμεν Ὑμᾶς, Κύριε Ὑπουργέ, ὅπως εὐαρεστούμενος χορηγήσητε τὴν ὑμετέραν ἔγκρισιν, ὅπως ἡ Ἑταιρεία προβαίνῃ εἰς ἐκποίησιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἑκάστοτε ἀριθμοῦ χρεωγράφων αὐτῆς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν μισθοδοτικῶν αὐτῆς ὑποχρεώσεων ὡς καὶ ἄλλων ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν τοῦ ἱδρύματος».

Στὶς 10 Ἀπριλίου τὸ Συμβούλιο ἀποφασίζει «νὰ ἐκποιηθῇ ἐπειγόντως μία μετοχὴ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος - - ἐκ δὲ τοῦ προϊόντος τῆς πωλήσεως ταύτης νὰ μετρηθῶσιν ἑκατὸν ἑκατομμύρια δραχμῶν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἑταιρείας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἐπενδυθῇ ταυτοχρόνως εἰς ὁμολογίας τοῦ δανείου τῶν 500.000.000 τοῦ 1914». Τὴν ἑπομένη δίδεται ἡ ἐντολὴ στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα[16]. Στὶς 13 Ἀπριλίου ὁ ὑπουργὸς Ν. Λούβαρης ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ράλλη, τὸν τρίτο κατοχικὸ πρωθυπουργό.

---

15. ΑΑΕ 20/1944.

16. ΑΑΕ 26/11 Ἀπρ. 1944.

Οἱ συνεχεῖς παρακλήσεις εἶχαν τελικὰ ἀποτέλεσμα, γιατὶ ἐκδόθηκε ὁ νόμος 1411 «Περὶ οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», ὑπογεγραμμένος στὶς 25 Φεβρουαρίου 1944, ἀλλὰ δημοσιευμένος ἀρκετὰ ἀργότερα[17]. Ὁ Λούβαρις εἶχε ἀνταποκριθεῖ ἐγκαίρως στὶς παρακλήσεις τῆς Ἑταιρείας, ἄλλοι παράγοντες ὅμως καθυστέρησαν τὴ δημοσίευση τοῦ νόμου, ποὺ ἔγινε ὅταν ὁ Λούβαρις εἶχε πάψει νὰ εἶναι ὑπουργός.

Σὲ δύο καταστάσεις μισθοδοσίας τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἑταιρείας, στὴν πρώτη τοῦ Μαΐου 1944, τὸ συνολικὸ πληρωτέον ποσόν (μισθός, συσσίτιο, τρόφιμα) φθάνει στὶς 148.115.448 δραχμές. Σὲ λίγους μῆνες (ὑπόλοιπο Ἰουλίου καὶ μέρος Αὐγούστου) τὸ συνολικὸ πληρωτέο ποσὸν ἐκτινάχτηκε στὶς 1.313.079.000 δραχμές.

Τὸν Αὔγουστο ὁ κλητήρας Γεώργιος Ρενιέρης ἀναφέρει στὸ Συμβούλιο ὅτι «τὰ ὑποδήματα τὰ ὁποῖα μοὶ ἐχορήγησεν ἡ Ἑταιρεία μεταχειρισμένα πρὸ δύο ἐτῶν ἔχουν φθάσει εἰς κατάστασιν νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδιορθωθοῦν πλέον - - παρακαλῶ - - ὅπως εὐαρεστούμενοι ἐγκρίνετε πίστωσιν δι' ἓν ζεῦγος ὑποδημάτων πάλιν μεταχειρισμένων»[18].

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ. Δὲν σώζονται εἰδήσεις γιὰ τὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας τῆς περιόδου Αὐγούστου 1944 - Φεβρουαρίου 1945. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Δεκεμβριανῶν δὲν λειτουργοῦσε, καθὼς καὶ ἀρκετὸ διάστημα κατόπιν. Στὶς 12 Φεβρουαρίου ἡ Ἑταιρεία, Ἀ. Μπενάκης καὶ Γ. Οἰκονόμος, ἀπηύθυνε στὸν ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν νέα ἔκκληση[19] γιὰ οἰκονομικὴ βοήθεια:

> «Κύριε Ὑπουργέ, | Τὸ ἱστορικώτερον τῶν ἐθνικῶν ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κινδυνεύει νὰ ἐκλίπῃ μετ' ἔνδοξον βίον ἑκατὸν ὀκτὼ ἐτῶν, καθ' ἃ οὐχὶ μόνον τὴν ἐθνικὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην σημαντικώτατα προήγαγε, ἀλλὰ καὶ διεθνῶς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον τιμητικώτατα

17. ΦΕΚ 100/9 Μαΐου 1944, τ. Α΄.
18. ΑΑΕ 79/22 Αὐγ. 1944.
19. ΑΑΕ 11/12 Φεβρ. 1945.

ἐκράτησεν. Ἡ μικρὰ περιουσία τοῦ ἱδρύματος ἐπλήγη καὶ αὐτὴ θανασίμως ἐκ τῶν προσφάτων οἰκονομικῶν μέτρων, δὲν δύναται δὲ νὰ ἀποδώσῃ πλέον οὐδὲν εἰσόδημα μέχρι τῆς μεταβολῆς τῆς καταστάσεως ταύτης δι' ἐνδεχομένης ἀναθεωρήσεως τῶν οἰκονομικῶν ἐκείνων μέτρων. Τὰ ἐκ τῶν Κρατικῶν λαχείων εἰσοδήματα τοῦ ἱδρύματος ἐμηδενίσθησαν καὶ αὐτά, ὥστε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἶναι προωρισμένη νὰ ἐξαφανισθῇ ἐὰν δὲν τύχῃ κρατικῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως. Ἀλλ' εἴμεθα ἀπολύτως πεπεισμένοι, Κύριε Ὑπουργέ, ὅτι ἵδρυμα τοιαύτας παρασχὸν ἐθνικὰς ὑπηρεσίας καὶ τοιαύτης τυγχάνον διεθνοῦς ὑπολήψεως, δὲν θὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν τύχην του, ἀλλὰ θὰ τύχῃ τῆς στοργῆς καὶ τῆς προσοχῆς τοῦ κυρίου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργοῦ. Δὲν ἔχει ἄλλωστε ἡ Ἑταιρεία οὔτε πολυμελὲς προσωπικὸν οὔτε πολυτελεῖς δαπάνας. Δεκάδες τινὲς χιλιάδων μηνιαίως διὰ τοὺς μισθοὺς τῶν ὀκτὼ ὑπαλλήλων της καὶ δέκα πέντε χιλιάδες κατὰ μῆνα διὰ τὰ ἀπαραίτητα ἔξοδα καθαριότητος κλπ. τοῦ ἱδρύματος, ἀρκοῦσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ τε καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑπολήψεως μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν αἰσιώτεραι ἐθνικαὶ συνθῆκαι θὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς αὐτό, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν προτέραν του εὐρυτέραν δρᾶσιν ἀνασκαφῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξαιρέτως ἐτίμησαν τὴν Ἑλλάδα».

Ἡ Ἀθήνα τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἦταν ὑπὸ βρετανικὴ στρατιωτικὴ διοίκηση. Στὶς 13 Φεβρουαρίου 1945 ἡ Ὑπηρεσία ἀνακοινώνει στὴν Ἑταιρεία ὅτι μὲ ἀπόφαση τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ ξηρὰν δυνάμεων ἐξαιρεῖται ἀπὸ ἐπίταξη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, οἱ ξένες Σχολὲς μεταξὺ τῶν ὁποίων Γερμανική, Ἰταλικὴ καὶ Αὐστριακή, μουσεῖα, ἐκκλησίες καὶ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι[20].

Οἱ ἐκκλήσεις γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Ἑταιρείας δὲν σταμάτησαν. Στὶς 7 Ἀπριλίου μὲ ἔγγραφα πρὸς τὰ Κρατικὰ Λαχεῖα καὶ τὸν ὑπουργὸ Οἰκονομικῶν[21] ζητεῖται ἐνίσχυση γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας. Ἤδη μὲ γενικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση καταβάλλονταν στὴν Ἑταιρεία

20. ΑΑΕ 13/13 Φεβρ. 1945.

21. ΑΑΕ 28 καὶ 29/7 Ἀπρ. 1945.

οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων της. Στὶς 13 Ἰουλίου[22] ἀπευθύνεται τὸ Συμβούλιο στὸν ὑπουργὸ Παιδείας[23].

Στὶς 23 Ἰουλίου ὁ Χρῆστος Καροῦζος ἀρνεῖται τὴν ἐκλογή του ὡς συμβούλου τῆς Ἑταιρείας[24] καὶ τοῦτο ἔδειχνε ὅτι οἱ ἀντιθέσεις τοῦ Μεσοπόλεμου ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν ἔντονες.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ. Γιὰ πρώτη φορὰ μπῆκα στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1946, γιὰ νὰ ἰδῶ τὴν ἔκθεση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου ποὺ εἶχε ὀργανώσει ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλοτέχνων. Οἱ μόνες μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη εἶναι μιὰ μεγάλη αἴθουσα μὲ ὡραῖα ἀλλὰ ἀπρόσιτα γιὰ μένα βιβλία καὶ οἱ ξυλογραφίες τοῦ Κεφαλληνοῦ γιὰ τὸ τότε ἐπίσης ἀπρόσιτο *Παγῶνι*. Μαζὶ μὲ τὶς εἰκόνες τοῦ βιβλίου εἶχαν ἐκθέσει καὶ τὶς πλάκες τὶς χαραγμένες ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες.

Ξαναβρέθηκα στὴν Ἑταιρεία πτυχιοῦχος τοῦ Πανεπιστημίου τὸ 1957. Ὁ Δημήτριος Πελεκίδης, βιβλιοθηκάριος, μοῦ δάνειζε ἄφθονους τόμους τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος* μὲ τὶς ἐπιγραφὲς τοῦ Ἀμφιαρείου. Τὸ 1958 τὸ Συμβούλιο μὲ προσέλαβε, μαζὶ μὲ τὸν Λέανδρο Βρανούση καὶ τὸν Μενέλαο Τουρτόγλου γιὰ τὴν κατάταξη τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου, τὰ ὁποῖα διάβασα ὅλα. Τὸ 1959 μὲ ἐξέλεξε ἑταῖρο. Τὸ 1975 τὸ Συμβούλιο μοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ραμνοῦντος, τὸ 1987 ἔγινα μέλος του καὶ τὸ 1988 Γενικὸς Γραμματεύς του.

---

22. ΑΑΕ 45/13 Ἰουλ. 1945.

23. Δημήτριος Μπαλᾶνος. Ἀπὸ 11 Αὐγούστου μέχρι 1 Νοεμβρίου 1945 ὑπουργὸς Παιδείας ἦταν ὁ Γ. Οἰκονόμος.

24. ΑΑΕ 56/30 Ἰουλ. 1945. Τὴ σχετικὴ ἀλληλογραφία Καρούζου-Ἑταιρείας βλ. *Ἰδεογραφία* 172-178.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Τὶ σκίζει πιὰ τὸ σάβανο
κι ἀπὸ τὸν τάφο βγαίνει
ἡ Ἑλλάδα ἀναστημένη,
μὲ νέο τρανὸ σπαθί...

Σικιλιανοῦ, *Ἐλευθερία τοῦ 1944*

Ἡ Ἀπελευθέρωση ἦλθε στὴν Ἑλλάδα ὡς τὸ τέρμα μιᾶς ὀδυνηρῆς πορείας, ἡ ὁποία ἄρχισε μὲ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν, τὶς νίκες, τὶς ἀπώλειες χιλιάδων στρατιωτῶν, τοὺς βομβαρδισμούς, τὴν ἐπίθεση τῆς Γερμανίας ἐναντίον μας, τὴν κατάρρευση καὶ τὴ θριαμβευτική τους εἴσοδο καὶ κατάληψη τῆς χώρας. Τὸ διάστημα τῆς Κατοχῆς εἶναι γιὰ τὴν Ὑπηρεσία ἕνα κενὸ κι ἕνας ἀγώνας. Ἡ ἀπελευθέρωση φανερώνει καὶ αὐτὴ ἕνα ἄλλο κενό. Οἱ κατακτητὲς ἔφυγαν, ὁ λαὸς ξανάσανε, ἀλλὰ γύρω μας ὑπῆρχαν μόνον ἐρείπια, ὑλικὰ καὶ ἠθικά.

12 Οκτωβριου 1944. Η υποστολη της γερμανικης σημαιας. Ὅλοι γνωρίζαμε ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἔφευγαν. Ἤδη στὶς 11 Ὀκτωβρίου εἶχαν ἀποχωρήσει οἱ περισσότερες μονάδες τους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Οἱ ὑπόλοιποι ἔφυγαν μέσα στὸ πρωινὸ τῆς ἑπομένης.

Δύο εἶναι τὰ ἀρχαιολογικὰ γεγονότα στὴν Ἀθήνα τῆς 12ης Ὀκτωβρίου ποὺ πρέπει νὰ μνημονευτοῦν. Ἡ παράδοση τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἡ ὑποστολὴ τῆς γερμανικῆς σημαίας ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη.

Γιὰ τὴν ὑποστολὴ τῆς σημαίας ὑπάρχει ἕνα σημείωμα τοῦ Γιάννη Μηλιάδη[1], γραμμένο βέβαια μὲ πληροφορίες ποὺ τοῦ ἔδωσαν ἄλλοι, στὸ ὁποῖο μνημονεύει μὲ συντομία τὶς τελετὲς ποὺ ἔγιναν στὸν Βράχο ἕως τὴν ἡμέρα τῆς ἐπίσημης ἔπαρσης τῆς ἑλληνικῆς σημαίας ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παπανδρέου:

---

1. ΕΛΙΑ, ἀρχεῖο Γιάννη Μηλιάδη.

«Πρόχειρο σημείωμα τελετῶν

Παρασκευὴ 6 Ὀκτ. ὥρα $8^1/_2$ ἀναχώρηση φρουρᾶς στὶς $12^1/_2$ ἐπανῆλθε φρουρὰ μὲ αὐτόματα.

Δευτέρα 9 βράδυ χωροφυλακὴ ἐπὶ τῆς Ἀκροπολ. 50 ἄνδρες ἀπὸ μέρους τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ ἀπομάκρυναν τοὺς φύλακας. Ἔκλεισαν τὴν Ἀκρόπολη μέχρι τῆς 16ης Ὀκτωβρ. ἔπειτα ἔμεινε μικρὴ φρουρά.

Πέμπτη 12 Ὀκτ. 9.45′ Γερμ. ἀξιωμ. μὲ κούρσα ἔδιωξε τὴ φρουρὰ καὶ τὸν σκοπὸ τῆς σημαίας. Διάβασε μιὰ διαταγὴ μπροστὰ στὴ σημαία καὶ τὴν κατέβασε. περίστροφο-φοτορεπόρτερ. Ἔζωσε τὴ σημαία καὶ ἔφυγε δρομαίως. Στὸ θυρωρ. ἡ φρουρὰ ἔπινε μπύρα.

Κατόπιν οἱ ἐπὶ τῆς ἀκρ. ἔσπασαν τὰ κοντάρια[2].

Κυριακὴ 15 Φρουρὰ 30 ἄγγλων ἀνδρῶν ἐγκατεστάθη στὴν Ἀκρ. παρέμειναν ἐπὶ 6 ἡμέρες.

[Σὲ ἄλλο φύλλο]

18 Ὀκτ. Τετάρτη Ἐπίσημη ἔπαρση | σημαίας ἀπὸ τὸν Πρόεδρο στὶς 10 π. μ. | λόχος ἐγγλέζων, λόχος ἑλλήνων Αἰγύπτου | 1 λόχος Ἐλὰς πόλης, 1 λόχος Ἐλὰς βουνοῦ».

Δὲν γνωρίζω πῶς καὶ πότε ἔφυγαν οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι τὸ 1944. Οἱ περισσότεροι εἶχαν στρατιωτικὴ ἰδιότητα καὶ ἀκολούθησαν τὶς μονάδες τους στὸν δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Δὲν γνωρίζω, ἀκόμη, πῶς ἔφυγε τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ Wrede. Ὅμως εἶχαν γίνει συνεννοήσεις μὲ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, γιατὶ τὸ κτίριο τοῦ Ἰνστιτούτου, Φειδίου 1, μὲ τὴν ἀμύθητη πνευματικὴ περιουσία του παραδόθηκε κανονικὰ στὶς ἑλληνικὲς ἀρχές. Τὶς στιγμὲς αὐτὲς τῆς παράδοσης τοῦ Ἰνστιτούτου διηγεῖται ὁ Roland Hampe σ᾽ ἕνα μικρὸ βιβλίο

2. Τὸ γεγονὸς διηγεῖται ὁ Ἀχιλλεὺς Κύρου στὸ βιβλίο του *Σκλαβωμένοι νικηταί* (Ἀετός, Ἀθῆναι 1945) 189: «Καὶ λίγη ὥρα ἀργότερα, οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν ὡρμοῦσαν ἀπάνω στὴν Ἀκρόπολι, γιὰ νὰ ἀποπλύνουν πραγματικὰ τὸ αἶσχος καὶ νὰ γκρεμίσουν τὸ κοντάρι, ὅπου εἶχε ἀνυψωθεῖ ἡ μισητὴ αὐτὴ σημαία».

του[3]. Περιγράφει τήν «πολιτική» δράση του στὴν Ἀθήνα καὶ προβάλλει τὴ συμβολή του στὴν ἀποτροπὴ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλης, ποὺ εἶχε διαταχθεῖ ἀπὸ τὸν Χίτλερ νὰ γίνει κατὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν.

Λέγει λοιπὸν ὁ Hampe πὼς τὸ πρωινὸ τῆς 12 Ὀκτωβρίου 1944, μετὰ τὴ συμβολικὴ παράδοση τῶν κλειδιῶν τῆς πόλης καὶ τὴν κατάθεση στεφάνου στὸ μνημεῖο τοῦ Ἀφανοῦς Στρατιώτου ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους στρατιωτικούς, αὐτὸς κι ἕνας ἀντισυνταγματάρχης ποὺ εἶχε παραμείνει στὴν Ἀθήνα μὲ 25 ἄνδρες γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν τηλεφωνικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Felmy, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Θήβα,

> «παραδώσαμε ἀπὸ κοινοῦ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς ὁδοῦ Φειδίου σὲ δύο ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων. Γιὰ τὴ μοίρα αὐτοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου δὲν εἶχε ἐνδιαφερθεῖ κανεὶς κατὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν. Δεδομένου ἐν τούτοις ὅτι εἶχαν λεηλατηθεῖ ὅλα τὰ κτίρια ποὺ ἐκκενώθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, φάνηκε ἐπιβεβλημένο νὰ ἐμπιστευθοῦμε στὴν προστασία τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχῶν αὐτὸ τὸ σημαντικὸ πολιτιστικὸ ἵδρυμα μὲ τὴν ἀναντικατάστατη βιβλιοθήκη καὶ φωτογραφικὴ συλλογή. Αὐτὴ ἡ ἐμπιστοσύνη δικαιώθηκε πλήρως. Ἡ Ἑλλάδα ἂν καὶ τόσο ὑπέφερε κατὰ τὴν Κατοχή, ἦταν ἡ πρώτη χώρα ποὺ κατὰ τρόπο μάλιστα ὑποδειγματικὸ ξανάδωσε στοὺς Γερμανοὺς τὴ χρήση αὐτοῦ τοῦ γερμανικοῦ ἱδρύματος τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Ὁ Hampe (1908-1981) ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊλδεβέργης. Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο εἶχε διατελέσει Assistent στὸ Ἰνστιτοῦτο στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὴν Κατοχὴ δὲν εἶχε ἀρχαιολογικὴ δράση στὴν Ἑλλάδα.

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΗΛΙΑΔΗ. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης γύρισε ἀπὸ τοὺς Κορυσχάδες στὴν Ἀθήνα καὶ ἀνέλαβε, μὲ ἀναφορά του, ὑπηρεσία

---

3. *Die Rettung Athens im Oktober 1944* (Wiesbaden 1955) 99· ἑλλ. μεταφρ. *Ἡ σωτηρία τῆς Ἀθήνας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944* (ἔκδ. Πορεία 1994) 79-80.

στὶς 24 Ὀκτωβρίου 1944. Τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς μέρος εἶχε δημοσιευθεῖ τὸ 1948 σὲ ἐφημερίδα, γιὰ νὰ στηρίξει τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν ἀντιπάλων του ὅτι ἦταν κομμουνιστής[4]. Στὸ ἀρχεῖο του[5] σώζεται πλῆρες τὸ χειρόγραφο σχέδιό της, ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἀθήνα 24 Ὀκτώβρη 1944 | Ἀρ. Πρ. 470. | Πρὸς | τὸ Σ^ὸν Ὑπουργεῖο Θρησκευμάτων | καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας | <Δ/σιν Ἀρχαιοτήτων> | Ἐδῶ |

Γυρίζοντας ἀπὸ τὴν ἐλεύθερην Ἑλλάδα, ὅπου εἶχα τὴν τιμὴ ν' ἀντιπροσωπεύσω τὸν λαὸ τῶν Ἀθηνῶν σὰν αἱρετὸς Ἐθνικὸς Σύμβουλος καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Ἑνότητα καὶ τὸ σχηματισμὸ τῆς ἐνιαίας Κυβέρνησης τῆς Χώρας, λαβαίνω τὴν τιμὴ ν' ἀναφέρω ὅτι ἀναλαβαίνω ἀπὸ σήμερα καὶ πάλι τὰ καθήκοντά μου σὰν Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπολης τῆς Ἀθήνας.

Παρακαλῶ τὸ Σ^ὸν ὑπουργεῖο νὰ εὐαρεστηθεῖ ν' ἀνακοινώσει πρὸς τὸ Ταμεῖο Πληρωμῶν τῆς Ἀθήνας, ὅτι ἀπὸ σήμερον ξαναρχίζει κανονικὰ ἡ μισθοδοσία μου, ἐλπίζω δὲ ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνηση θὰ κανονίσει τὸ ζήτημα τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούμενων μισθῶν σ' ὅλους ποὺ ἀγωνίστηκαν τὸν τίμιο ἀπελευθερωτικὸν ἀγώνα στὸ βουνό.

Ἡ ἀναφορά μου αὐτὴ παρακαλῶ νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὰν ἀπάντηση στὴν κλήση μου σὲ ἀπολογία ποὺ μοῦ ἔγινε μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 27542/972 ἀπὸ 30-6-44 ἔγγραφο τῆς προδοτικῆς κυβέρνησης Ράλλη [διαγεγρ.: καὶ τῶν ὀργάνων της[6]]. | Εὐπειθέστατος».

Τὴν Ὑπηρεσία διηύθυνε ὁ Κεραμόπουλλος, ὁ πρωθυπουργὸς ὅμως Γ. Παπανδρέου ζήτησε, Νοέμβριο τοῦ '44, ἀπὸ τὸν Χρῆστο Καροῦζο νὰ ἀναλάβει διευθυντής. Ὁ Καροῦζος ἀρνήθηκε καὶ ὑπέδειξε τὸν Μηλιάδη[7], κάτι ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων θεωροῦμε ὡς αὐτονόητο ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ γίνει δεκτό.

---

4. *Ἡ Περιπέτεια* 93.
5. ΕΛΙΑ, ἀρχεῖο Γιάννη Μηλιάδη.
6. Πιθανῶς ἐννοοῦσε κάποιο πρόσωπο τῆς Ὑπηρεσίας.
7. *Ἡ Περιπέτεια* 76-79.

ΤΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ. Η ΕΚΘΕΣΗ ΔΙΑΜΑΝΤΗ. Τὰ πολιτικὰ γεγονότα εἶναι ἀλλεπάλληλα καὶ φέρουν ἀναπόφευκτα στὰ Δεκεμβριανά. Ἄρχισαν μὲ τὸ συλλαλητήριο τοῦ ΕΑΜ στὶς 3 Δεκεμβρίου 1944, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν 23 νεκροί. Τὴν ἑπομένη ὁ ΕΛΑΣ ἐπιτίθεται στὰ ἀστυνομικὰ τμήματα. Στὶς 5 Ἰανουαρίου ὁ ΕΛΑΣ ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθήνα καὶ ἔπαυσαν οἱ συμπλοκὲς μέσα στὴν πόλη. Στὶς 12 Φεβρουαρίου 1945 ὑπογράφηκε ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας. Κατὰ τὰ Δεκεμβριανά, 33 ἡμέρες, τὴν Ἀκρόπολη κατεῖχαν οἱ Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι στρατωνίζονταν μέσα στὸ Μουσεῖο μὲ τὰ ἀρχαϊκὰ ἀετώματα φανερὰ καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους νὰ μὴ μποροῦν νὰ πλησιάσουν[8].

Τὰ ὅσα ἔγιναν στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ Δεκεμβριανὰ ἔχουν ἐκτεθεῖ σὲ πλῆθος δημοσιευμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει γραφεῖ ἀκόμη ἡ συστηματικὴ ἱστορία τους. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο δὲν λειτουργοῦσε, μάλιστα κατὰ τὰ Δεκεμβριανὰ δέχτηκε καὶ μερικὲς βολὲς ἀπὸ βαρὺ ὅπλο, ποὺ προκάλεσαν ζημίες στὰ μαρμάρινα σκαλιὰ τῆς εἰσόδου τῆς ὁδοῦ Τοσίτσα. Γιὰ τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχει ἡ ἐκτενὴς ἔκθεση[9] τοῦ ἀρχιφύλακά της ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο Μηλιάδη, στὸ ΕΛΙΑ. Εἶναι λεπτομερὴς καὶ γιὰ ὅσους ἔζησαν τὰ τότε γεγονότα, πολὺ παραστατική. Τὴν δημοσιεύω ἐδῶ ὁλόκληρη, γιατὶ ἀποτελεῖ πολύτιμο στοιχεῖο τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν μνημείων:

«Πρὸς | Τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων | Ἐνταῦθα. | <Διεύθυνσιν ἀρχαιοτήτων>

Διὰ τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Ἀκροπόλεως. | Ἀναφορὰ τοῦ ἀρχιφύλακος τῆς Ἀκροπόλεως Δημητρίου Διαμάντη διὰ τὰ συμβάντα ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπὸ 4-12-44 ἕως 5-1-45.

Ἀθῆναι τῇ 7ῃ Ἰανουαρίου 1945 | Κύριε Διευθυντά.

---

8. Παραστατικὲς εἰκόνες τῆς παρουσίας τῶν Ἄγγλων στὴν Ἀκρόπολη κατὰ τὰ Δεκεμβριανὰ δίνει ἡ ἔκδοση: Dmitri Kessel, *Ἑλλάδα τοῦ '44* (ἐκδ. Ἄμμος 1994) 21, πίν. 83-94. Βλ. καὶ *Ἔργον* 2007, 121-124.

9. Περίληψη καὶ ἀποσπάσματα τῆς ἔκθεσης δημοσιεύει ὁ Γιῶργος Χαρωνίτης, *Τὰ νέα τοῦ ΕΛΙΑ* 56, 2000, 30-33.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν ἀναφορὰν σχετικῶς μὲ τὰ συμβάντα ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπὸ 4-12-44 ἕως 5-1-45 ἵνα κατατοπίσω ὑμᾶς σχετικῶς, ἐφ ὅλων τῶν συντελεσθέντων γεγονότων καὶ τῶν ὑπ' ἐμοῦ πεπραγμένων πρὸς περιφρούρησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν πανσέμνων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰς τὰς 4 Δεκεμβρίου π.ἔ. ἐκτὸς τῆς ἀπὸ διμήνου εὑρισκομένης παρὰ τὴν πύλην Belé μικρᾶς φρουρᾶς ἐκ πέντε χωροφυλάκων, ἀνῆλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἑτέρα φρουρὰ ἐξ εἴκοσιν ἄγγλων στρατιωτῶν, φέρουσα καὶ ὅλον τὸν ὁπλισμόν της. Ἡ ἐν λόγω φρουρὰ δὲν ἔβαλεν ἀκόμη, καίτοι πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δὴ εἰς τοὺς παρακειμένους λόφους τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Πνυκός, τοῦ Μουσαίου καὶ Φιλοπάππου εὑρίσκοντο πολυπληθῆ σμήνη ὁπλισμένων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔβαλλον πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 6-12-44 οἱ ἄγγλοι κατῆλθον ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, κατερχόμενοι δὲ ἐβλήθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν τρεῖς ἐξ αὐτῶν πλησίον τῆς ἔξω τῆς Ἀκροπόλεως εὑρισκομένης μικρᾶς κλίμακος. Ἡ ἐν λόγω ἀγγλικὴ φρουρὰ ἐπεβιβάσθη αὐτοκινήτων καὶ ἀνεχώρησε.

Καθ' ὅλον τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας ταύτης, ὁ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν χῶρος ἐβάλλετο καὶ εἶχε κατακλυσθεῖ ἀπὸ ὁμάδος ὁπλισμένων πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦλθον καὶ ἐντὸς τῆς οἰκίας μου καὶ μὲ ἠρώτησαν ἐὰν ὑπεῖρχεν φρουρὰ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διότι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ καταλάβουν αὐτήν. Ἐγὼ τοὺς ἀπήντησα ὅτι φυσικὰ ὑπάρχει φρουρὰ μὲ βαρὺν ὁπλισμὸν διότι ἄλλως τε ἐβάλλετο ἡ Ἀκρόπολις καὶ δὲν ἐγνώριζον τί συνετελεῖτο ἐπ' αὐτῆς. Ἐνῷ ἐβράδυασε μὲ μεγάλην προφύλαξιν κατῆλθε πρὸς τὴν οἰκίαν μου ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς μικρᾶς φρουρᾶς χωροφυλάκων ἐνωματάρχης Βερναδέσκης, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ἐν ἀμηχανίᾳ τί νὰ πράξῃ, δεδομένου ὅτι ἡ δύναμίς του ἦτο σχεδὸν ἀσήμαντος τὰ ἐφόδιά του πενιχρὰ καὶ δὲν εἶχεν καμίαν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν ὑπόλοιπον χωροφυλακήν, ἡ ὁποία ἐμάχετο εἰς ἄλλας τοποθεσίας τῆς πόλεως. Συνέστησα εἰς τὸν ἐν λόγῳ ἐνωματάρχην ὅτι πάση θυσίᾳ ἔπρεπε νὰ περιφρουρηθοῦν αἱ ἀρχαιότητες ἀπὸ πᾶσαν φθορὰν καὶ δεῖ αἱ τῆς Ἀκροπόλεως, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ κάλλιστον μνημεῖον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐδήλωσα δὲ εἰς αὐτὸν ὅτι καὶ ἐγὼ εἶμαι διατεθειμένος μὲ κάθε κίνδυνον τῆς ζωῆς μου νὰ συμβάλλω πρὸ περιφρούρησιν τῆς Ἀκροπόλεως. Ταυτοχρόνως δὲ συνέστησα πρὸς τὸν

νυκτοφύλακα Βασίλειον Σακέλην νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτήτων, νὰ βοηθείσῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς φρουρήσεως καὶ νὰ μοῦ ἀναφέρῃ σχετικῶς διὰ κάθε βλάβην καὶ φθορὰν ἥτις θὰ συνέβαινεν ἐπάνω. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς 6-12-44 ἐβάλλετο συνεχῶς ἡ μικρὰ αὕτη φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ δὲν ἐπεχειρήθη παρὰ τῶν ἐνόπλων πολιτῶν ἄνοδος πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ λόγους οὓς ἀγνοῶ. Ἀλλὰ περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς ἑπομένης ἡμέρας 7-12-44 περὶ τὴν 3ην π.μ. κατέφθασαν τάνκς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀνῆλθον ἐπ' αὐτῆς δύο λόχοι Ἄγγλων μὲ πολὺ μεγάλον καὶ βαρὺν ὁπλισμὸν καὶ κατασκευάσαντες διάφορα ὀχυρώματα πρόχειρα, ἤρχισαν σφοδρὰν μάχην μὲ τοὺς πέριξ εὑρισκομένους ἐνόπλους. Ἀνελθόντες εἰς τὴν Ἀκρόπολιν οἱ Ἄγγλοι στρατιῶται, ἐζήτησαν ἀπὸ ἐμὲ τὰ κλειδιὰ τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ μιναρὲ τοῦ Παρθενῶνος. Ἐγὼ παρέδωσα τὰ κλειδιὰ εἰς τὸν νυκτοφύλακα Σακέλην Β. μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνοίξῃ τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου αἱ ὁποῖαι ἦσαν τελείως κεναὶ χωρὶς ἀρχαιότητες καὶ ἃς μετεχειρίζοντο πρὸς στρατωνισμὸν οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὴν κατοχήν. Ἀλλ' ὅταν ὁ ἐν λόγῳ νυκτοφύλαξ κατέφθασεν εἰς τὸ Μουσεῖον διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἐντολὰς ταύτας, οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ἤδη παραβιάσει ὅλας τὰς θύρας καὶ εἶχον εἰσέλθει ἐντὸς ὅλων τῶν αἰθουσῶν, ὄχι μόνον ἐντὸς τῶν κενῶν αἰθουσῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκείνας ἔνθα ἐφυλλάσοντο ἀρχαιότητες καὶ ἐντὸς τοῦ μικροῦ μουσείου. Μετὰ ταῦτα ἐξεδίωξαν τὸν νυκτοφύλακα καὶ ἀπηγόρευσαν εἰς πάντα Ἕλληνα νὰ ἀνέρχεται εἰς Ἀκρόπολιν. Ἔπειτα ὅμως ἀπὸ προσωπικῶν μου ἐγγυήσεων πρὸς τὸν ἐνωμοτάρχην καὶ τοὺς χωροφύλακας ἐπετράπει εἰς τὸν ἐν λόγῳ νυκτοφύλακα Σακέλην Β. νὰ παραμείνῃ κάτω εἰς τὸ θυρωρεῖον μὲ τὴν φρουρὰν τῶν χωροφυλάκων. Μὲ τὸν ἐν λόγῳ νυκτοφύλακα εὑρισκόμην εἰς στενὴν ἐπαφὴν ἔδιδα εἰς αὐτὸν σχετικὰς ὁδηγίας πῶς νὰ συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς Ἄγγλους, ἵνα μὴ προξενοῦν βλάβας εἰς τὰ Μνημεῖα καὶ ὅπως περιφρουρεῖ ταῦτα καὶ μοὶ ἀναφέρῃ σχετικῶς κάθε τι μὲ τὴν Ἀκρόπολιν. Τοῦτο ἐγένετο μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς στρατεύσεως τοῦ νυκτοφύλακος καθ' ἣν ἀνεχώρησεν εἰς τὰς 22-12-44. Παρ' ὅλον ὅτι σφοδραὶ μάχαι ἐμαίνοντο πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τούτοις μὲ μεγάλον κίνδυνον ἐπεχείρησα νὰ ἀνέλθω ἐπ' αὐτῆς, οἱ Ἄγγλοι ὅμως μοὶ ἀπηγόρευσαν νὰ ἐξέρχωμαι καὶ αὐτῆς τῆς οἰκίας μου

διότι πᾶς ὅστις ἐθεᾶτο ἐφονεύετο. Ἐπίσης ὑπέστην ἐκ μέρους τούτων πολλὰς ἐρεύνας εἰς τὴν οἰκίαν μου. Ἀπὸ τὰς 7-12-44 ὅτε ἀνῆλθον οἱ Ἄγγλοι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἤρχισαν αἱ σφοδραὶ μάχαι καὶ μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος οἱ Ἄγγλοι εἶχον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δύο νεκροὺς καὶ ἕνδεκα τραυματίας. Ὅλος δὲ ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χῶρος καὶ τὰ Μνημεῖα ἐβάλλετο συνεχῶς μὲ παντὸς εἴδους ὅπλα, πολυβόλα, ὅλμους κ.λ.π. ἐξ ὧν προῆλθον πλεῖσται φθοραὶ καὶ βλάβαι εἰς τὰ Προπύλαια, Ἄπτερον Νίκην, Παρθενῶνα καὶ Ἐρέχθειον, δι' ἃς ζημίας λεπτομερῶς θὰ λάβεται γνῶσιν ἀπὸ τὴν συντασομένην ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐφόρου κ. Γ. Μπακαλάκη. Εἰς τὰς 14-12-44 ὁ φύλαξ Ροδάκης Χ. μοὶ ἀνέφερεν ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἔσπασαν τὸ Τζαμὶ Μοναστηρακίου καὶ εἰσῆλθον ἐντός. Ἔδωσα ἐντολὴν εἰς τὸν ἐν λόγω φύλακα ἐφ' ὅσον διενυκτέρευεν ἐκεῖ πλησίον νὰ φυλάττῃ καὶ αὐτὸς ὁμοῦ μετὰ τῶν φυλάκων Κολοκοτσὰ Γ. καὶ Ρίπη Ι. καὶ νὰ καρφώσουν τὴν θύραν τοῦ Τζαμίου. Εἰς τὰς 17-12-44 κατόπιν μεγάλου κινδύνου καὶ ὑπὸ βροχὴν βλημάτων κατώρθωσα νὰ μεταβῶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Διευθυντοῦ μας κυρίου Μηλιάδου καὶ νὰ συναντήσω τοῦτον, εἰς ὃν καὶ ἀνέφερα πάντα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ Διευθυντής μας κύριος Μηλιάδης, μοὶ παρέσχεν ὅλας τὰς δεούσας ὁδηγίας σχετικῆς συμπεριφορᾶς πρὸς διάσωσιν τῶν Μνημείων καὶ μοὶ συνέστησε νὰ καταβάλλω κάθε δυνατὴν προσπάθειαν πρὸς περιφρούρησιν καὶ διατήρησιν τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀκροπόλεως, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ρῆσιν του ἀξίζουν περισσότερον καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς μας. Μετὰ τὴν συνάντησιν μετὰ τοῦ κυρίου Δι/ντοῦ μας καὶ ἄλλας φορὰς μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν του ἵνα τὸν συναντήσω καὶ τοῦ ἀναφέρω σχετικῶς μὲ τὴν Ἀκρόπολιν, πλὴν ὅμως δὲν κατώρθωσα νὰ τὸν συνατήσω. Ἕνεκα τούτου καὶ διότι εἰς τὰς γενικὰς ἐνεργείας μου ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωμαι εἰς ἀνωτέραν τινὰ ἀρχὴν καὶ δεῖ εἰς ἐπιστήμονα ἀρχαιολόγον, εἰς ὃν ἔδει νὰ ἀνακοινώνω τὰ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ νὰ λαμβάνω ὁδηγίας καὶ κατευθύνσεις, καὶ λόγῳ τῆς ἀπὸ 24-12-44 ἀπελευθερώσεως τῆς περιφερείας Θησείου Ἀκροπόλεως ἦτο δυνατὸν ὥστε εὐκολώτερον νὰ ἐπικοινωνῶ μετὰ τοῦ εἰς τὴν Πλατείαν Θησείου κατοικοῦντος ἐφόρου κ. Γ. Μπακαλάκη, μετὰ τοῦ ὁποίου εὑρισκόμην ἔκτοτε εἰς διαρκὴν ἐπαφὴν καὶ παρ' οὗ ἐλάμβανον σχετικὰς ἐντολὰς καὶ ὁδηγίας. Εἰς τὰς 24-12-44 ἦλθε πρὸς ἐμὲ ἡ ἀδελφὴ

τοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη ἡ ὁποία μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι παρουσιάσθη πρὸς τὸν ἀδελφόν της, ἡ σύζυγος τοῦ φύλακος Κασανδρὴ Κ. ἡ ὁποία ἀνέφερεν ὅτι οἱ Ἄγγλοι στρατιῶται ἔθραυσαν τὰς θύρας τοῦ Μουσείου Κεραμεικοῦ καὶ ἐστρατωνίσθησαν ἐντός. Αὕτη μὲ κίνδυνον μεγάλον κατόρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς Θησεῖον καὶ νὰ ἀναφέρῃ ταῦτα, ἐπιστρέφουσα δὲ εἰς Κεραμεικὸν συνελήφθη ὑπὸ ὁμάδος ἐνόπλων πολιτῶν καὶ ἀπήχθη ὡς ὅμηρος. Μετὰ ταῦτα τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετέβην καὶ συνήντησα τὸν κ. Μπακαλάκην. Ἐπεχείρησα νὰ μεταβῶ εἰς Κεραμεικὸν ἀλλὰ αἱ μάχαι ἐμαίνοντο πέριξ καὶ μὲ ἠμβόδισαν νὰ προχωρήσω ἐκεῖσε ὡς γνωρίζει καὶ ὁ κ. Μπακαλάκης. Εἰς τὰς 25-12-44 πολλάκις ἐπεχείρησα νὰ μεταβῶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ μας κ. Κεραμοπούλου καὶ εἰς τὴν τοῦ ἐπιμελητοῦ μας κ. Βερδελῆ Ν. ἀλλὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθώσω τοῦτο λόγῳ τῶν μαχῶν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐπετεύχθη τοῦτο μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Καρούζου συνήντησα τοῦτον καὶ τοῦ ἀνέφερα πάντα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ κ. Καροῦζος μοὶ συνέστησε νὰ συναντήσω εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Στρατηγεῖον τὸν ἀρχαιολόγον κ. Κοὺκ[10] καὶ νὰ τοῦ ἀναφέρω πάντα ὅσα ἐπράχθησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ γενικὰ νὰ ζητήσω τὴν ἐπέμβασίν του πρὸς προστασίαν τῶν Μνημείων. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς προσπαθείας μου οἱ φρουροὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ Στρατηγείου δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ συναντήσω τὸν κ. Κούκ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη ἡ συνάντησις αὕτη ἔλαβον τὴν σχετικὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν κ. Καροῦζον καὶ κ. Μπακαλάκην νὰ μεταβῶ πρὸς συνάντησιν τοῦ κ. Ὑπουργοῦ κ. Χατζηπάνου καὶ τοῦ ἀναφέρω ὅτι συνέβησαν φθοραὶ εἰς τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὅτι διερρήχθη τὸ Μουσεῖον καὶ μοὶ παρέξῃ τὴν δυνατότητα νὰ δύναμαι νὰ ἀνέρχωμαι εἰς Ἀκρόπολιν διὰ νὰ προληφθοῦν μεγαλύτεραι φθοραὶ καὶ περιμαζεύσω τὰς διασπαρείσας ἀρχαιότητας ἐντὸς τοῦ Μουσείου. Τὴν ἑπομένην 26-12-44 ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς δυσχερίας καὶ κινδύνων ἐπέτυχον νὰ ὁμηλήσω μὲ τὸν κ. Ὑπουργὸν εἰς ὃν καὶ ἀνέφερα πάντα ταῦτα. Ὁ κ. Ὑπουργὸς μὲ παρέπεμψεν πρὸς τὸν στρατ. Διοικητὴν κ. Κατσώταν ὅστις μὲ ἐφοδίασε διὰ εἰδικῆς στρατιωτικῆς ἀδείας νὰ κυκλοφορῶ

10. Λοχαγὸς J. M. Cook, κατόπιν διευθυντὴς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (1946-1954).

ἐλευθέρως πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ νὰ ἀνέρχωμαι ἐπ' αὐτῆς, καὶ συμφώνως τῇ ἀδείᾳ ταύτῃ ἀνεῖλθον ἤδη εἰς Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖ διεπίστωσα ὅτι ἐκτὸς τῶν βλαβῶν καὶ φθορῶν ἃς εἶχεν ὑποστῆ, εἶχον καὶ τὰ μνημεῖα ἐκ τοῦ διεξαχθέντος σφοδροῦ πολέμου καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ῥιφθέντων βλημάτων, φθορὰς καὶ βλάβας, ἐπίσης εἶχον διαριχθῆ καὶ ὅλαι γενικῶς αἱ ἀσφαλιστικαὶ τοῦ Μουσείου ἀμπάραι καὶ εἶχον ἀνοιχθῆ ὅλα τὰ διαμερίσματα καὶ τὰ κιβώτια ἔνθα ἐφυλάσσοντο ἀρχαιότητες. Ὡσαύτως εἶχον ἀνοιχθῆ καὶ τὰ γραφεῖα ἀκόμη αἱ βιβλιοθῆκαι καὶ αἱ βιτρίναι, τὴν κατάστασιν ταύτην καὶ τὰς διαφόρους φθοράς, τὰς ἐπέδειξα εἰς τὸν Ἄγγλον ἀξιωματικὸν τῆς φρουρᾶς καὶ παρεκάλεσα τοῦτον θερμῶς νὰ μεριμνήση καὶ σταματήσουν αἱ ποικίλαι αὗται φθοραὶ καὶ συστήση εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατιώτας νὰ μὴ προβαίνουν εἰς ζημίας καὶ βλάβας. Εἰς τὰς 28-12-44 ἐφοδιασμένος μὲ τὸ σημείωμα τοῦ κ. Κατσώτα μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον τῶν Ἄγγλων ἀρχαιολόγων καὶ ἀνέφερα πάντα τὰ συμβάντα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, παρεκάλεσα δὲ τοὺς ἐν λόγῳ ἀρχαιολόγους νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ νὰ ἐνδιαφερθοῦν θερμῶς διὰ τὴν προφύλαξιν καὶ διάσωσιν τῶν ἀρχαιοτήτων. Οὗτοι μοι ὑπεσχέθησαν ὅτι τὴν ἑπομένην 29-12-44 καὶ ὥραν 10η π. μ. θὰ ἤρχοντο εἰς Ἀκρόπολιν. Διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο κατέστησα ἐνημέρους τοὺς κ. κ. Καροῦζον, Μπακαλάκην καὶ Βερδελὴ οὓς καὶ εἰδοποίησα διὰ σημειώματος μέσω τοῦ φύλακος Ρίπη. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν περὶ τὸ ἑσπέρας ἀνεχώρησεν ἡ Ἀγγλικὴ φρουρὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀντεκατεστάθει διὰ μονάδος τῆς Ἐθνοφυλακῆς. Ἔλαβα δὲ πᾶν μέτρον καὶ κατεβλήθη πᾶσα φροντὶς ἵνα ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ κατάστασις μὴ ἀλοιωθῆ καὶ διαπιστώσουν ταύτην οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν 29-12-44 προσῆλθον κατὰ τὴν καθορισθείσαν ὥραν οἱ κ. κ. Καροῦζος καὶ Μπακαλάκης καὶ ἀνέμενον τοὺς Ἄγγλους ἀρχαιολόγους, οὗτοι ὅμως δὲν προσῆλθον, διότι ὡς ἐδικαιολογήθησαν τὴν ἑπομένην δὲν ἦλθον λόγῳ τῆς γενικῆς ἐξορμήσεως ποῦ ἔκαμαν τὰ Ἀγγλικὰ στρατεύματα. Εἰς τὰς 30-12-44 ἀνῆλθον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι κ. Frends[11] καὶ Dow οὓς καὶ ὁδή-

11. Thomas W. French, ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μεσαιωνικὴ τέχνη στὴν Ἀγγλία.

γησα εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀκρόπολιν τοὺς ἔδειξα τὰς ἐξωτερικὰς φθορᾶς γενικῶς καὶ τὴν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν καὶ ἀταξίαν, τοὺς ἀνέφερα διὰ τὰς θραύσεις τῶν θυρῶν καὶ κιβωτίων καὶ διὰ τὰς ἄλλας φθορᾶς τῶν ἀρχαιοτήτων ποῦ συνέβησαν ἐντὸς τοῦ Μουσείου. Οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι ὄντως διεπίστωσαν ταῦτα ἐκράτησαν σημειώσεις καὶ ἐφωτογράφησαν ὁρισμένας καταστάσεις τῶν ζημιῶν καὶ ὁρισμένας θέσεις τῶν βλαβῶν. Εἰς τὰς 31-12-44 συνήντησα τοὺς κ. κ. Καροῦζον καὶ Μπακαλάκην εἰς οὓς ἀνέφερα σχετικῶς μὲ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἄγγλων ἀρχαιολόγων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μὲ τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀδείας τοῦ κ. Κατσώτα μετέβημεν μαζὶ εἰς τὸ γραφεῖον τῶν Ἄγγλων ἀρχαιολόγων, μετὰ τῶν ὁποίων συνεζητήθησαν τὰ ζητήματα τῶν ζημιῶν καὶ ἀπωλειῶν τῶν ἀρχαιοτήτων. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετέβην μετὰ τοῦ κ. Μπακαλάκη εἰς Κεραμεικὸν καὶ ἐπεσκέφθημεν τὰς ἐκεῖ ἀποθήκας αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀνοικταὶ καὶ διερριγμέναι, ἀλλ' ὅμως δὲν κατορθώσαμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ Μουσεῖον, διότι ἐβάλλετο συστηματικῶς ἡ τοποθεσία καὶ μᾶς ἠμπόδισαν οἱ ἐθνοφύλακες νὰ μεταβῶμεν ἐκεῖ. Τὴν 1-1-45 κατόπιν ἐπιθυμίας καὶ ὑποδείξως τοῦ κ. Καρούζου κατόρθωσα νὰ ἐπιτευχθῇ συνάντησις διὰ τὴν ἑπομένην ἡμέραν 2-1-45 τοῦ κ. Ὑπουργοῦ Παιδείας μὲ τὸν κ. Καροῦζον καὶ κ. Μπακαλάκην καὶ τὴν ἑπομένην οἱ ἐν λόγῳ Κύριοι μετέβησαν καὶ συνήντησαν τὸν κ. Ὑπουργὸν εἰς ὃν καὶ ἀνέφεραν σχετικῶς καὶ τὰς συντελεσθείσας ζημίας ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Τὴν 2-1-45 περὶ τὸ ἀπόγευμα ἀνῆλθεν εἰς Ἀκρόπολιν νέα Ἀγγλικὴ φρουρὰ ἀποτελουμένη ἐξ εἴκοσι στρατιωτῶν. Ἐνῷ δὲ ὑπῆρχε χῶρος ἵνα καταυλισθῇ εἰς τὰ κατάλληλα δωμάτια τοῦ Μουσείου ἡ φρουρὰ αὕτη ὁμοίως, ὡς καὶ αἱ προηγούμεναι ἐπέμενε νὰ διαρρίξῃ τὰς θύρας καὶ τῶν ἄλλων διαμερισμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας ἃς κατέβαλλον ὅπως μὴ συμβῇ τοιοῦτον τι. Εἰς τὰς 4-1-45 οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι κ. Frends καὶ Don ἀνῆλθον εἰς Ἀκρόπολιν μὲ ἑπτὰ κοινοὺς ἐργάτας καὶ ἐφοδιασμένοι μὲ μυστριὰ καὶ μὲ δύο σάκκους τσιμέντου ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου τοῦ καθαρισμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοὺς ὄγκους τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εὑρισκομένων ἀποσεσηπότων ἀπορριμάτων καὶ ντενεκέδων καὶ ἐπεχείρησαν ἐπὶ πλέον νὰ συγκολήσωσι τὰ ἀποσπασθέντα τεμάχια τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄλλων μνημείων. Τοῦτο ὑπέπεσε εἰς τὴν ἀντίλη-

ψίν μου καὶ ἀμέσως εἰδοποιήθησαν οἱ κ. κ. Ὀρλάνδος καὶ Μπακαλάκης οἱ ὁποῖοι εὐτυχῶς κατέφθασαν ἐγκαίρως ἐπὶ τόπου καὶ ἐπελήφθησαν τῆς σχετικῆς ὑποθέσεως. Ὅσον ἀφορᾶ διὰ τὴν λεπτομερῆ καὶ ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν τῶν ζημιῶν καὶ φθορῶν αἱ ὁποῖαι συνετελέσθησαν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως οἰκοδομήματα καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ Μουσείῳ εὑρισκομένας ἀρχαιότητας ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Γεώργιος Μπακαλάκης συντάσει σχετικὴν ἔκθεσιν ἣν καὶ δεόντως θέλει ὑποβάλλει ὑμῖν ἵνα λάβεται πλήρη καὶ σαφῆ γνῶσιν τοῦ συντελεσθέντος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως φθοροποιοῦ ἔργου.

Διατελῶ εὐπειθέστατος. | Δημήτριος Διαμάντης | ἀρχιφύλαξ Ἀκροπόλεως».

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ[12]. Στὶς 29 Δεκεμβρίου ἐπισκέφθηκαν τὴν Ἀκρόπολη ὁ Χρῆστος Καροῦζος μὲ τὸν Γεώργιο Μπακαλάκη. Ἐπρόκειτο νὰ συναντηθοῦν ἐκεῖ μὲ τοὺς Ἄγγλους J. M. Cook καὶ T. W. French, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν πῆγαν. Τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἀκρόπολη καὶ τὶς ζημίες ποὺ εἶχαν πάθει τὰ μνημεῖα ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους στρατιῶτες καὶ τὰ πυρὰ τοῦ ΕΛΑΣ περιγράφει μὲ λεπτομέρειες ὁ Μπακαλάκης μὲ ἐκτενῆ ἔκθεσή του:

«Δ. Ὑ. | Ἔκθεσις τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαι|οτήτων Γ. Μπακαλάκη | Περὶ τῆς καταστάσεως | τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ | Μουσείου αὐτῆς διὰ τὸ ἀπὸ | 4ης Δεκεμβρίου 1944 καὶ | ἑξῆς χρονικὸν διάστημα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4.1.1945. | Πρὸς | τὸν Σὸν Ὑπουργεῖον Παιδείας | Δ/σιν Ἀρχαιοτήτων.

Ἐπισκεφθεὶς ὁμοῦ μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθν. Μουσείου κ. Καρούζου τὴν Ἀκρόπολιν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἀπὸ τῆς 4ης Δ/ρίου π.ἔ. ἐγκατασταθέντων Βρεττανικῶν στρατευμάτων τὴν 28ην τοῦ αὐτοῦ μηνός, διότι τότε ἐπετράπη ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων στρατιωτικῶν Ἀρχῶν τοῦτο καὶ διότι τότε μόλις ἦτο ἡ ἐπίσκεψις σχετικῶς ἀκίνδυνος,

12. Περίληψη τοῦ περιεχομένου της καὶ ἀποσπάσματα δημοσιεύει ὁ Γιῶργος Χαρωνίτης, *Τὰ νέα τοῦ ΕΛΙΑ* 56, 2000, 30-33.

λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω Ὑμῖν τὰ ἐξῆς περὶ τῆς καταστάσεως ἐν γένει τῶν μνημείων καὶ τῶν Μουσείων αὐτῆς.

Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως (πύλην Beulé) ἐγκατεστάθη πολυβολεῖον, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ὁποίου μετεφέρθησαν ἐκεῖ ἐκτὸς διαφόρων ἀρχαίων ἐνεπιγράφων λίθων, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν μεγάλη ποσότης ἐκ τῆς εἰδικῆς ξυλείας, τῆς χρησιμοποιουμένης διὰ τὰ ἰκριώματα τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων. Σάκκοι ἄμμου ἐκ τῆς τριγωνικῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου καὶ τὸ κάλυμμα τοῦ ἀνοίγματος τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ τῆς Νίκης ὑπεράνω τοῦ ἀρχαϊκοῦ βωμοῦ μετεφέρθησαν ἐπίσης ἐκεῖ. Πολυβολεῖον ἐγκατεστάθη ὡσαύτως καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ πύργου, ὅπου ἐκτὸς διαφόρων γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μετεφέρθη ἐκεῖ καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ μαρμαρίνου κορμοῦ τοῦ ἵππου, τοῦ κειμένου προηγουμένως ὀλίγον κάτωθεν τοῦ πρώτου πλατυσκάλου τῆς μαρμαρίνης κλίμακος τῆς Ἀκροπόλεως. Διὰ τὸ πολυβολεῖον τοῦτο μετεκινήθησαν ἀκόμη καὶ μέρη τοῦ ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης Πανδήμου. Οἱ στρατιῶται, ἀρχικῶς οἱ Ἕλληνες, ἔπειτα οἱ Βρεττανοὶ καὶ νῦν οἱ Ἕλληνες ἀνάπτουν πῦρ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον (πώρινον) τοῦ ἀριστεροῦ πύργου τῆς πύλης Beulé καὶ στεγάζονται ἐντὸς τοῦ πύργου τούτου. Ὁ τοῖχος ἑπομένως ἐκεῖνος εἶναι σήμερον κατάμαυρος, αὔριον δὲ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ὀμβρίων ὑδάτων θὰ μετατραπῇ εἰς ἄσβεστον καὶ θὰ καταρρεύσῃ. Ἡ κατάστασις ἐσωτερικῶς τῆς πύλης Beulé εἶναι ἀπερίγραπτος. Ἐκεῖ πλύνονται καὶ πλύνουν οἱ στρατιῶται, ἀφήνουν κάθε εἶδος ἀκαθαρσίας, κόπτουν τὰ ξύλα τῆς ἀναστηλώσεως καὶ πληροῦν τὸν χῶρον τῆς μικρᾶς ἀνασκαφῆς, ὅπου ὁ ἀρχαιότερος βωμός (πώρινος), διὰ κουτιῶν κονσερβῶν καὶ ἄλλων ἀπορριμμάτων.

Διὰ τὰ πολυβολεῖα, τὰ ἐγκατασταθέντα βορείως τοῦ βάθρου τοῦ Ἀγρίππα, μετεκινήθη καὶ κατετεμαχίσθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικὸν τὸ κατακείμενον εἰς τὸν χῶρον ἐκεῖνον, πολλὰ δὲ τεμάχια θὰ κατέπεσαν καὶ ἔξω τοῦ τοίχου, τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν τῆς «ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων».

Ὅλμοι ἐξερράγησαν πρὸ τῶν Προπυλαίων, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου τῆς ἀνόδου τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἔπαθε βεβαίως ἐξ αὐτῶν ἡ πρόσοψις τοῦ μνημείου, κυρίως ὅμως ἐντὸς τῆς πρώτης στοᾶς τῶν προπυ-

λαίων ἔπαθε ζημίας ὁ [πρῶτος] ἀριστερὸς ἰωνικὸς κίων της. Οἱ στρατιωτικοὶ ὀχύρωσαν ὅλα τὰ μετακιόνια τῆς ἐξωτερικῆς τῶν Προπυλαίων κιονοστοιχίας, χρησιμοποιηθέντων διὰ τοῦτο ἐκτὸς τῶν διαφόρων φατνωμάτων τοῦ κτιρίου, ὅλου τοῦ ὑλικοῦ καὶ κυρίως τῶν θραυσμάτων τῶν ἰωνικῶν κιονοκράνων του, τῶν ἀποκειμένων ἄλλοτε ἐντὸς τῆς Πινακοθήκης. Πολλὰ βέβαια ἐκ τῶν ἀρχαίων τούτων ἐθραύσθησαν εἰς δύο ἢ καὶ περισσότερα τεμάχια διὰ νὰ κτισθοῦν αἱ πολεμίστραι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν βλημάτων τῶν βαλλόντων ἐκεῖθεν ἀντιπάλων. Μεταξὺ ἄλλων ἐκτίσθη ἐκεῖ καὶ ἐβλήθη τὸ ἀκεραιότερον καὶ ὡς παράδειγμα διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ γραπτοῦ διακόσμου του ἐπιδεικνυόμενον φάτνωμα τῆς πρώτης στοᾶς τῶν Προπυλαίων. Ὅλοι οἱ κίονες καὶ οἱ τοῖχοι τῶν Προπυλαίων ἔπαθαν πολλὰ ἐκ βλημάτων καὶ ὅλμων, κυρίως ὅμως εἷς κίων τῆς προσόψεως τῆς νοτίου πτέρυγος τῶν Προπυλαίων, ὅπου ὁ ὅλμος ἐξερράγη ἐπὶ τοῦ ἄβακός του, ἀπέκοψε μέγα μέρος αὐτοῦ καὶ τὰ θραύσματά του κατέφαγαν ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ νοτίου τοίχου τοῦ χώρου πρὸ τῆς Νίκης. Ἡ ἀνάρτησις ναρκῶν ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ ἡ ἐκεῖθεν βολὴ ἐναντίον τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου προεκάλεσε ζημίας εἰς ὅλους τοὺς κίονας τοῦ ναοῦ, τὴν νοτίαν ἢ δυτικὴν ὄψιν του, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωοφόρος τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ἔπαθεν εἴς τινα σημεῖα της. Τεμάχια πρὸ τοῦ ναοῦ μετεκινήθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἐχαράχθησαν ὀνόματα στρατιωτῶν.

Ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν τῆς ἀναστηλώσεως ἐν τῇ Πινακοθήκῃ οἱ στρατιῶται διέρρηξαν τὰ πάντα, καὶ κυρίως τὰς προθήκας, ὅπου ἐφυλάσσοντο διάφορα τεμάχια καὶ ἐργαλεῖα τῆς ὡς ἄνω Δ/σεως. Ἐκεῖ οἱ στρατιῶται ἀνάπτουν πῦρ παρὰ τὸν μαρμάρινον βόρειον τοῦ κτιρίου τοῖχον, ὁ ὁποῖος σήμερον εἶναι κατάμαυρος, αὔριον δὲ θὰ μεταβληθῇ εἰς ἄσβεστον. Πολλαπλαῖ παρακλήσεις καὶ συστάσεις μας εἰς τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικοὺς οὐδόλως μεταβάλλουν τὴν κατάστασιν.

Οἱ στρατιῶται διὰ τὰ πολυβολεῖα τῶν Προπυλαίων κατέσκαψαν καὶ ἐξήγαγον εἰς τεμάχια πλάκας τοῦ δαπέδου τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς τῶν Προπυλαίων. Ὅλο τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικόν, τὸ κατακείμενον ἐσωτερικῶς καὶ ἀριστερὰ τῶν Προπυλαίων ἐτροφοδότησε τὰ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως πολυβολεῖα, πολλὰ ἀρ-

χαῖα ἔσπασαν καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ βλημάτων τῶν βαλλομένων ἀντιπάλων. Πολυβολεῖα ἐστήθησαν δι' ἀναλόγου τρόπου καὶ εἰς ὅλον τὸ νότιον τεῖχος, τοῦ ὁποίου μάλιστα οἱ κιμώνειοι δόμοι ἐτρυπήθησαν εἰς διάφορα σημεῖα καὶ μετεβλήθησαν εἰς πολεμίστρας. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἐπεσωρεύθη πολὺ ὑλικὸν ἐκ τοῦ Βραυρωνείου, ἀρκετὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῶν κατακειμένων νοτίως τοῦ Παρθενῶνος καὶ κυρίως τὰ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ παλαιοῦ Ἑκατομπέδου, τὰ κείμενα νοτίως τοῦ Μουσείου. Τὰ πώρινα ταῦτα μέλη ἔπαθαν πολὺ ἐκ τῶν νέων τεμαχισμῶν των, διότι ἦσαν κομένα εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἤδη καὶ διὰ τὴν ὑγρασίαν ἀκριβῶς τοῦ ὑπαίθρου ἔπρεπε πολὺ ἐνωρίτερον νὰ ἐτοποθετοῦντο ὑπὸ στέγην.

Ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ Παρθενῶνος καὶ δὴ ὁ ὀπισθόδομός του ἔπαθαν εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπολεπίσματα καὶ θραύσματα ἀπὸ κόκκου σίτου μέχρι γρόνθου, διότι εἶχεν ἐγκατασταθῆ πολυβολεῖον εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ πτεροῦ του καὶ διότι ἄλλα πολυβόλα ἔβαλλον ἀπὸ τοὺς φεγγίτας τοῦ καμπαναριοῦ-μιναρέ. Διὰ τὸ πολυβολεῖον τῆς ΒΔ. γωνίας (ἐσωτερικῆς) τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος ἐθραύσθησαν εἰς μικρότερα δομικὰ τεμάχια, ἀλλὰ ἐξήχθησαν καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ τοιχοβάτου τοῦ βορείου τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἑνὸς ὀρθοστάτου τοῦ αὐτοῦ τοίχου καὶ πλάκες τῆς στρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ βορείου πτεροῦ τοῦ ναοῦ. Ὅπου δηλ. οἱ λίθοι παρουσίαζον ρωγμὰς ἀπεσπάσθησαν μεγάλα τεμάχια διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως κασμάδων!

Διὰ τὸ πολυβολεῖον τῆς εἰσόδου τοῦ καμπαναριοῦ-μιναρὲ ἐκτὸς ἄλλου δομικοῦ ὑλικοῦ – μελῶν δηλ. τοῦ Παρθενῶνος – ἐξήχθησαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τεμάχια ἐκ τῆς στρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ κυριολεκτικῶς Παρθενῶνος (ἀδύτου).

Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος θὰ πρέπει νὰ εἶχον ἐγκατασταθῆ καὶ ἄλλα πολυβολεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ περιβληθῶσι δι' ἀρχαίων μαρμάρων, διότι οἱ βάλλοντες ἦσαν ἀσφαλεῖς ἐξ ἀνατολῶν. Ὅλμος ἔπεσε παρὰ τοὺς ὀλίγους ὀρθοστάτας τοῦ βορείου τοίχου τοῦ σηκοῦ, ὁ ὁποῖος ἔβλαψε τὸ δάπεδον καὶ αὐτοὺς καὶ προεκάλεσε τὴν πτῶσιν ἑνὸς τεμαχίου ἐκ τοῦ ἐχίνου τοῦ 7ου ἐξ ἀνατολῶν κίονος τοῦ βορείου πτεροῦ τοῦ Παρθενῶνος. Ὅλμος ἔπεσε καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ. Ἐν

γένει ἡ νοτία πλευρὰ ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου παρουσιάζει ἀρκετὰς βλάβας. Μεγάλην βλάβην ὑπέστη τὸ μέσον τοῦ ὁριζοντίου γείσου τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου λείπει ὁ ὀρθοστάτης τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος. Ἐκεῖ ἐξερράγη ὅλμος. Τὸ γεῖσον ἐτεμαχίσθη εἰς πολλὰ σημεῖα, τὰ τεμάχια ἔσυρα ὀλίγον πρὸς τὸ βάθος τοῦ ἀετώματος διὰ νὰ μὴ καταπέσουν. Ὅλη ἡ πρόσοψις τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου, τοῦ ὄπισθεν αὐτῶν – εἰς τὰ σημεῖα ὅπου λείπουν – τοίχου καὶ μέχρι τῶν ἀριστερῶν πλευρῶν τοῦ ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει εὑρισκομένου ἐναετίου συμπλέγματος ἔπαθε πολλὰς βλάβας. Εὐτυχῶς δὲν ἔπαθε τίποτε ἡ δυτικὴ ζωοφόρος· μόνον αἱ πρὸ αὐτῆς δοκοὶ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ΒΔ. γωνία τοῦ ἐπιστυλίου (ἀντιθημάτων) τοῦ ναοῦ παρουσιάζουν μερικὰ τραύματα. Ὅλμος ἔπεσε καὶ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος.

Διὰ τὸ πολυβολεῖον τῆς θέσεως Belvedere ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀλλὰ καὶ σάκκοι ἄμμου ἐκ τῆς τριγωνικῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἄμμον κρύπτονται τὰ ἀρχαῖα. Ὅλμοι κατέπεσαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ κυρίως πρὸ τῆς προστάσεως τῶν κορῶν, διότι πολυβολεῖον εἶχεν ἐγκατασταθῇ καὶ μεταξὺ δύο κορῶν, τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς ΝΔ. γωνιαίας. Ἡ πρώτη ἐδέχθη τρία βλήματα, ἡ δευτέρα ὀλιγώτερα, ἀρκετὰς ὅμως πληγὰς ὑπέστη καὶ τὸ βάθρον των. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ λεπτοτάτου τούτου σημείου διὰ τὴν ἐγκατάστασιν πολυβολείου ἦτο ἀτυχής. Εὐτυχῶς οἱ ὅλμοι ἔπεσαν ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ πρὸ τῶν Κορῶν. Ὡς πολεμίστραι ἐχρησιμοποιήθησαν ὅλα τὰ μεταξὺ τῶν σπονδύλων τοῦ βορείου (θεμιστοκλείου) τείχους κενά. Ἀρκετὰ τραύματα ἔπαθεν ἡ ὡραία ἄλλοτε ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἰσοδομικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὴν μυκηναϊκὴν κάθοδον εἰς πηγήν. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῆς βορείας πλευρᾶς τῶν Προπυλαίων ἐστήθησαν διάφορα πολυβολεῖα, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὁποίων μετεφέρθη πολὺ ἀρχαῖον ὑλικὸν καὶ διελύθη ὁλόκληρος μυκηναϊκὸς τοῖχος! Ὅλοι οἱ μαρμάρινοι κέραμοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τοποθετημένοι παρὰ τὸ βόρειον τεῖχος, μετεφέρθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰ πολυβολεῖα.

Ἐκτὸς τῶν διαφόρων αὐτῶν πληγῶν, ὁλόκληρος ἡ Ἀκρόπολις ἦτο γεμάτη ἀπὸ μὴ χρησιμοποιηθείσας χειροβομβίδας, βλήματα, ὅλμους,

φωτοβολίδες. Κιβώτια πολεμοφοδίων, κουτιὰ κονσερβῶν, διάφοροι ἀκαθαρσίαι καὶ τηλεφωνικὰ σύρματα ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῆς Ἀκρ. Ἀπὸ τοῦ πύργου τῆς Νίκης εἶχον ἀναρτηθῆ νάρκαι ὅπως καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνατολ. τείχους. Τρεῖς νάρκαι εὑρίσκοντο ἀκόμη τὴν 28. Δ/ρίου ἐπὶ τῶν βαθμίδων πρὸ τῆς πύλης Beulé. Τὸ κορύφωμα τῶν ἀκαθαρσιῶν ὅμως εὑρίσκετο πρὸ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρ. Τὸ ὕψος τοῦ σωροῦ τῶν κουτιῶν κονσερβῶν καὶ παντὸς ἄλλου ἀπορρίμματος ἔφθασε τὸ ἀνώτατο σκαλοπάτι τῆς πρὸ τοῦ Μουσείου κλίμακος. Οἱ στρατιῶται δὲν ἐγκατεστάθησαν μόνον ἐντὸς τῶν διαμερισμάτων τοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα ἀπεχωρίσθησαν ἄλλοτε διὰ τοίχων ἀπὸ τοῦ: λοιποῦ συγκροτήματος καὶ παρεχωρήθησαν τότε εἰς τοὺς Γερμανούς-Ἰταλοὺς στρατιώτας. Διέρρηξαν τὴν θύραν τῆς εἰσόδου τοῦ βορείου τμήματος τοῦ Μουσείου, ὅπου τὰ μὴ ἐξασφαλισμένα πώρινα ἐναέτια καὶ μετ' αὐτῶν ὁλόκληρον τὸ ὑπόλοιπον Μουσεῖον. Καὶ πρῶτον ἐκρέμασαν λαμπτῆρας πετρελαίου εἰς τὰ πώρινα ἐναέτια· εἰς τὸ Ölbaum-Giebel, τὸ αἰθάλωμα τοῦ ὁποίου ἔξεσαν μετὰ καὶ μετέβαλαν βεβαίως τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ γλυπτοῦ ἐπιφάνειαν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο· ἐμαύρισαν τὸ στῆθος τοῦ συμπλέγματος Ἡρακλέους καί «ἐναλίου γέροντος», ἔσπασαν εἰς τὸ σημεῖον εὐτυχῶς τῆς γυψίνης συγκολλήσεως τὸ χέρι τοῦ Ἡρακλέους, ἐμαύρισαν τὴν χαίτην ἑνὸς λέοντος τῆς β' αἰθούσης, τὰ φολιδωτὰ λέπια ἑνὸς τῶν ὄφεων τῆς αὐτῆς αἰθούσης καὶ τοὺς πόδας ἑνὸς ἐκ τῶν μαρμαρίνων γιγάντων τοῦ ἀετώματος τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐγκατέστησαν προχείρους θερμάστρας χρησιμοποιήσαντες τοὺς ὑδραγωγοὺς σωλήνας τῆς στέγης τοῦ Μουσείου. Ἄνοιξαν ὅλα τὰ συρτάρια καὶ τὰς προθήκας τῶν αἰθουσῶν, εἰς πολλὰ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον διάφορα μικροευρήματα καὶ ἀφῄρεσαν χάλκινον ἱππάριον ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος Tschira παρὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ Παρθενῶνος. Τὰ μικροευρήματα ταῦτα εἶναι μόνον διὰ τὴν μελέτην χρήσιμα καὶ οὐδεμίαν βεβαίως ὑλικὴν ἀξίαν παρουσιάζουν, δὲν εἶναι καταγεγραμμένα καὶ ἐπομένως δὲν γνωρίζομεν τί ἀκριβῶς λείπει. Τὸ δάπεδον τῶν αἰθουσῶν αὐτῶν παρουσιάζει ὄψιν δρόμου ἀκαθάρτου. Ἐντὸς τοῦ γραφείου τῆς Ἀκρ. οἱ στρατιῶται διέρρηξαν τὴν βιβλιοθήκην, πολλὰ ἐκ τῶν βιβλίων τῆς ὁποίας διήρπασαν ἢ ἔκαψαν. Ἀνέτρεψαν, διεσκόρπι-

σαν καὶ ἔκαυσαν τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἀκρ. Ἐκ τῆς προθήκης διαφόρων ὑλικῶν ἀφῆρεσαν ὅλην τὴν γραφικὴν ὕλην, τὸν ἔντιτλον χάρτην, τὰ ὑπὲρ τῶν φυλάκων πωλούμενα δελτάρια καὶ βιβλιάρια, 3 ὀκάδες σαποῦνι, μίαν δερματίνην θήκην φωτογραφικῆς μηχανῆς καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα. Ἐκ δύο κουτιῶν σιγαρέττων, τὰ ὁποῖα περιεῖχον χρυσᾶ ἐλάσματα ἐκ τῶν τάφων Κοίλης τοῦ μακαρίτου συναδέλφου Πέτρου, ἀφῆρεσαν τὸ ἓν καὶ μέρος περιεχομένου τοῦ ἄλλου. Μετέφεραν καὶ ἐχάλασαν τὸ τηλέφωνον τοῦ γραφείου. Διήρπασαν καὶ ἔκαυσαν πολλὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία, ἄλλα δὲ ἔρριψαν εἰς τὰ σκουπίδια. Παραβολὴν τῶν βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κάμω, διότι δὲν γνωρίζω ἂν ὑφίσταται καὶ ὁ κατάλογός της. Διήρπασαν καὶ μέρος τῶν βιβλίων τῆς ἀτομικῆς βιβλιοθήκης τοῦ συναδέλφου κ. Κοντολέοντος, τῆς στεγαζομένης ἐντὸς τοῦ Μουσείου. Ἐκτὸς τῆς ξυλείας τῆς Δ/σεως Ἀναστηλώσεως τῆς στεγαζομένης ἐντὸς τοῦ Μουσείου καὶ τῶν καυσοξύλων τῆς Ἀκρ. ἔκαυσαν πολλὰς προθήκας καὶ τὰ ράφια καὶ τῶν δύο Μουσείων.

Ἔκλεισαν τὰ παράθυρα τῆς μικρᾶς αἰθούσης, ὅπου αἱ δύο γνήσιαι μετόπαι τοῦ Παρθενῶνος, διὰ ξύλων καὶ σάκκων ἄμμου, διότι ἐπολυβόλουν ἐκεῖθεν· ἐκεῖ ἐγκατέστησαν θερμάστραν καὶ μετέφεραν καὶ τὸ γραφεῖον τοῦ Δ/ντοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ συρτάρια τοῦ ὁποίου παρεβίασαν, τὸ ἓν μάλιστα διὰ κλειδιοῦ ὁμοίου πρὸς τοῦ Δ/τοῦ. Μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα κατέκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἦσαν καὶ τὰ πρωτόκολλα ἐξασφαλίσεως τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀκρ. Ἡ μία ἐκ τῶν μετοπῶν τῆς αἰθούσης ταύτης εἶναι καπνισμένη ὅπως καὶ τὰ πώρινα ἐναέτια. Ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς μεγάλης αἰθούσης, ὅπου τὰ ἐκμαγεῖα τῶν ἐν Λονδίνῳ γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, κατεβίβασαν ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ τοίχου 12 μετόπας, τὰς ὁποίας μετέφεραν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ξυλείας. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης τοῦ Παρθενῶνος κατάκεινται λύχνοι ἀκατάγραφοι καὶ ἀκαθάριστοι, εὑρήματα Κοίλης. Ὅτι θὰ πῆραν ἐξ αὐτῶν ἀρκετοὺς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μερικοὺς ἐξ αὐτῶν ἀνεῦρον εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τῶν πωρίνων ἐναετίων. Ἐκ τοῦ νοτίου παραθύρου τῆς αἰθούσης ταύτης ἔβαλον πολυβόλον καὶ πρὸ αὐτοῦ ἔπεσεν ὅλμος. Κατεστράφησαν γενικῶς ὅλα τὰ τζάμια τοῦ Μουσείου, ὅλαι αἱ θύραι καὶ μέγα μέρος προθηκῶν καὶ ραφιῶν.

Ἐνῷ ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς Ἀκρ. δύο ἀποχωρητήρια, οἱ στρατιῶται μετέβαλαν εἰς τρίτον τὴν ὀπὴν τοῦ ἀερισμοῦ τῶν ἀποκεκρυμμένων ἀρχαίων, ὄπισθεν τῆς νέας τριγωνικῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου.

Παρεβιάσθη καὶ τοῦ μικροῦ Μουσείου ἡ θύρα. Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον κατέκειτο ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὁ γεωγραφικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος τοῦ γραφείου τοῦ Μικροῦ Μουσείου καὶ ὁ δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου. Ἐκτὸς τῶν ραφιῶν, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν ἐκεῖθεν ἡ καύσιμος καὶ ὠχυρωματικὴ ὕλη, ἀνέτρεψαν καὶ διάφορα κιβώτια, τὰ ὁποῖα περιεῖχον διάφορα εἰδώλια, πήλινα, ἀρχαϊκῶν χρόνων· πῆραν προφανῶς τὰ κιβώτια, ἀλλὰ καὶ μέρος ἴσως τοῦ περιεχομένου των· πρὸ δύο κιβωτίων περιεχόντων χάλκινα εὑρήματα, εὑρίσκονται πολλαὶ λαβαὶ καὶ ἄλλα τεμάχια ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐγένετο κάποια διαλογὴ εὑρημάτων-ἐνθυμίων. Ὅλα τὰ εὑρήματα ταῦτα ἦσαν ὑπὸ μελέτην καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπομακρυνθέντων. Μιᾶς προθήκης τοῦ Μουσείου ἀφῃρέθησαν τὰ ράφια χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθῇ κανεὶς διὰ τὸ περιεχόμενόν της, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἦτο δὲ αὐτὸ διάφορα ὄστρακα καταγεγραμμένα, ἔγγραφα, φωτογραφικαὶ πλάκες κλπ. Μεταξὺ αὐτῶν τρεῖς πόλοι καὶ ἓν ἐμπόλιον τοῦ Παρθενῶνος. Δὲν ἀποκλείεται ἄλλοι νὰ ἀπεκομίσθησαν ὡς καύσιμος ὕλη.

Οὕτως εἶχαν τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 2ᾳν Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. ἐπισκεφθέντες μετὰ τοῦ κ. Καρούζου τὸν τότε Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας κ. Χατζηπᾶνον καὶ τὸν ὑπολ/γὸν κ. French, ἀντὶ τοῦ ἀπουσιάζοντος λοχαγοῦ κ. Cook, παρεκαλέσαμεν τὸ Βρεττανικὸν Στρατηγεῖον νὰ μὴν ἀφήσῃ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βρεττανικῶν στρατευμάτων ἐγκατασταθεῖσαν δύναμιν ἐκ 50 περίπου Ἑλλήνων Ἐθνοφυλάκων[13], διότι αἱ ἀκαθαρσίαι καὶ αἱ βλάβαι θὰ συνεχίζοντο. Ἐπὶ πλέον ὁ κ. French συνεφώνησε νὰ μὴν ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος

13. Ἐθνοφυλακή: Σῶμα παρόμοιο μὲ τὴ Χωροφυλακή. Ἱδρύθηκε μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση ἀλλὰ τὴν κανονική της μορφὴ ἔλαβε μετὰ τὰ Δεκεμβριανά. Τὴν ἀποτελοῦσαν ἔφεδροι στρατεύσιμοι, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1945 καὶ κατὰ τὸ 1946 οἱ μονάδες τῆς Ἐθνοφυλακῆς ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὸν τακτικὸ στρατό.

εἰς τὴν Ἀκρόπ. οὔτε εἰς τοὺς στρατιωτικούς, οἱ ὁποῖοι ἀνέρχονται ἐκεῖ μετὰ γυναικῶν, ἵνα μὴ καταπατῶνται καὶ μεταφέρωνται τὰ πρὸ τῶν μνημείων κείμενα νέα θραύσματα. Συνεστήθη ν' ἀντικατασταθῇ ἡ Ἐθνοφυλακὴ διὰ 4-5 χωροφυλάκων, οἱ ὁποῖοι θὰ λαμβάνουν τὸ συσσίτιόν των ἕτοιμον ἐκ τοῦ Συν/τος Μακρυγιάννη καὶ θὰ ἀπεφεύγετο ἡ περαιτέρω ἀσχημία. Ἐκλείσαμεν τὰς θύρας τοῦ Μουσείου πλὴν τῶν διαμερισμάτων τῶν φρουρῶν κατοχῆς καὶ ἀνεμένομεν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Βρεττανικοῦ Γραφείου προστασίας ἔργων τέχνης. Παραδόξως ὅμως χθὲς κληθεὶς ἐπειγόντως τὴν 4ην μμ. εἰς τὴν Ἀκρ. ἀνεῦρον νέαν διάρρηξιν τοῦ Μουσείου καὶ ἐπανάληψιν ὁλοκλήρου τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης τραγῳδίας, διότι ἐγκατεστάθησαν πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀκρ. 20 στρατιῶται Βρεττανοί, οἱ ὁποῖοι ἐστρατωνίσθησαν εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον διαρκούσης τῆς κατοχῆς ἦτο ἄθικτον. Ἐπανελήφθησαν νέαι ἀσχημίαι καὶ διαρπαγαί, παρεκλήθη δὲ ὁ παρὼν ἐπὶ τῆς Ἀκρ. κ. French νὰ μεταφερθῶσι τῇ ἐνεργείᾳ του οἱ στρατιῶται εἰς τὰ διαμερίσματα τῶν Γερμανῶν-Ἰταλῶν, νὰ μὴν ἀνάπτουν φωτιὰν ἐντὸς τοῦ Μουσείου κατὰ γῆς παρὰ τὸν τοῖχον τῆς ἔναντι τῆς εἰσόδου του μικρᾶς αἰθούσης, χρησιμοποιουμένων πάντοτε βεβαίως ὡς καυσίμου ὕλης τῶν προθηκῶν καὶ τῶν ραφιῶν τοῦ Μουσείου.

Τὴν Ἀκρ. ἐπεσκέφθησαν χθὲς καὶ ὁ καθηγ. κ. Ὀρλάνδος καὶ ὁ Τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου κ. Κυριακόπουλος καὶ εἶδαν τὴν κατάστασίν της. Ὁ κ. French προέβη διὰ 15 περίπου ἐργατῶν ἐσπευσμένως πως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀκαθαρσιῶν, προλαμβάνων προφανῶς τὴν ἐπίσκεψιν καὶ ἄλλων ἁρμοδίων.

Ἔκλεισα – χωρὶς βεβαίως τοῦτο νὰ σημαίνῃ ἀσφάλειαν – διὰ καρφιῶν τὴν θύραν τῆς αἰθούσης πέραν τοῦ γραφείου, ὅπου ἐκτὸς διαφόρων πολυτίμων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν φυλάσσονται καὶ ἀρχαῖα. Ὥρισα δύο φύλακας, ἵνα περιφέρωνται πάντοτε πρὸ τῶν πωρίνων ἐναετίων καὶ νὰ ἀποτρέπουν πᾶσαν βλάβην των καὶ ἀναμένω τὴν μετακίνησιν τῶν στρατιωτῶν εἰς τὰς 3 αἰθούσας τῆς δεξιᾶς (νοτίας) πτέρυγος τοῦ Μουσείου. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσις παντὸς πολεμικοῦ ἔργου καὶ προσώπου ἐκ τῆς Ἀκροπ., τὴν ὁποίαν σήμερον μόνον οἱ δέκα φύλακες – μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ προσέλευσις τῶν μακρὰν αὐτῆς κατοικούντων – οἱ ἐφοδιασθέντες δι' ἀδειῶν τοῦ

Βρεττανικοῦ Στρατηγείου εἶναι δυνατὸν ἀβλαβῶς νὰ φυλάξουν. Διὰ στρατιωτικὴν ἀσφάλειαν θὰ ἀρκοῦν 5 ἐθνοφύλακες ἢ χωροφύλακες, οὐχὶ δὲ 100 στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι τοὐλάχιστον ἰσάριθμα κουτιὰ κονσερβῶν καὶ ἄλλας ἀκαθαρσίας θὰ ἀφήνουν ἐπὶ τῶν μνημείων.

Εὐπειθέστατος | Γ. Μπακαλάκης

Υ.Γ. 6.1.44. | Οἱ ἐντὸς τοῦ Μουσείου παραμένοντες εἰσέτι Βρεττανοὶ στρατιῶται προβαίνουν εἰς πολλαπλᾶς ἀσχημίας, ἰδιαιτέρως κατὰ τὰς νύκτας μετὰ γυναικῶν. | Γ. Μπ. | Ἀκριβὲς ἀντίγραφον».

Το σημειωμα του Μηλιαδη. Στὶς 5 Ἰανουαρίου ἀνέβηκε στὴν Ἀκρόπολη ὁ Μηλιάδης. Δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινε πολύ, γιατὶ οἱ παρατηρήσεις του εἶναι πολὺ συνοπτικές:

«Τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων ἀνῆλθον καὶ εὗρον τὰς θύρας τῆς Πινακοθήκης παραβιασμένας καὶ μέσα ἐθνοφύλακας περὶ τοὺς 30, τὰ δὲ πράγματα εἶχον φύγει, ἐργαλεῖα καὶ ξυλεία πολλή. Ἐμαγείρευαν οἱ ἐθνοφ. ἢ ἔσπαζαν ξύλα γιὰ νὰ μαγειρεύσουν. Φαίνεται ὅτι ἄνοιξαν καὶ τὸ μουσεῖον διότι ἕνα κατρακύλι ποὺ ἦτο στὸ Μουσεῖον εὑρέθη ἔξω. Πρὸ τοῦ ἔλθουν οἱ Ἐθν. οἱ ἄγγλοι εἶχον ἀναβιβάσει ἐργάτας πρὸς τοποθέτησιν τῶν μαρμάρων οἱ ἐργάται ἔμπαιναν ἐλευθέρως στὴ μπαράγκα ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἐθνοφ. εἶχαν πετάξει ἔξω ὅλα τὰ ἀντικείμενα· ξυλείαν, ἐργαλεῖα κ.λ.π. καὶ τὰ ἐνδύματα ἐργασίας τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἄγγλοι ὅταν ἀνήλθομεν ἔμειναν εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ ἐμαγείρευον μὲ ξυλείαν τοῦ Μουσείου. Οἱ ἄγγλοι μετέφεραν 5 τεμάχια ξύλα τῶν 2 μ.×0.20×0.20 δι' αὐτοκινήτου ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος Μουσείου.

Σημείωμα | πρόχειρο σὲ μικρὸ κομμάτι | χαρτιοῦ ἀναφερόμενο | στὶς ζημίες καὶ ἁρπαγὲς | κατὰ τὴν διάρκει[α] Δεκ. '44».

Τα μνημεια της Αθηνας κατα τα Δεκεμβριανα. Εκθεσεις του Ν. Βερδελη. Γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὶς ζημίες ποὺ ἔπαθαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Δεκεμβριανῶν σώζονται στὸ ἀρχεῖο Μηλιάδη δύο ἀναφορὲς τοῦ Νικολάου Βερδελῆ, τότε Ἐπιμελητοῦ τῆς Α΄ Ἐφορείας Ἀκροπόλεως καὶ Ἀττικῆς. Στὴν ἔκθεσή του γιὰ τὸν Κεραμεικὸ μνημονεύει τὴν ταφὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀρ-

χαίους τάφους σκοτωμένων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Δεκεμβριανῶν. Ἄγνωστοι εἶναι οἱ νεκροὶ καὶ ποιοὶ τοὺς σκότωσαν.

I.

«Ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπόλεως | καὶ | ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς | Ἀριθ. Πρωτ. ΔΥ. | Πρὸς | τὸ Σ. Ὑπουργεῖον Ἐθν. Παιδείας | Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων | Ἐνταῦθα

Ἀναφορὰ Ν. Κ. Βερδελῆ, Ἐπιμελητοῦ | Περὶ φθορῶν εἰς Κεραμεικὸν | Ἀθῆναι, 8.1.1945.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω Ὑμῖν ὅτι σήμερον μετέβην εἰς Κεραμεικὸν καὶ ἐπιστοποίησα τὰς κάτωθι ζημίας, προελθούσας ἐκ τῶν διαμαχῶν τοῦ ἐθνοκτόνου κινήματος.

1. Τὸ κατὰ τὴν ὁδὸν Πειραιῶς σιδηροῦν κιγκλίδωμα καὶ ἡ θύρα ἔχουν καταστραφῆ ἐντελῶς ἢ ἐν μέρει. Ἐπείγει ἡ ἄμεσος ἀποκατάστασις αὐτοῦ, διότι ἄλλως κινδυνεύει νὰ γίνῃ ὁλόκληρος ὁ χῶρος πλατεῖα καὶ κοπρών.

2. Τὸ ἐκεῖ φυλακεῖον εἶναι ἡμικατεστραμμένον καί, ἂν δὲν γίνουν αἱ δέουσαι ἐπιδιορθώσεις, ἀκατάλληλον πρὸς κατοικίαν. Εἶναι εὐκαιρία, ἐφόσον τώρα ἀπεμακρύνθη ὁ κατοικῶν ἐκεῖ πρώην φύλαξ Σπανός, νὰ ἐπιδιορθωθῇ καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς αὐτὸ ὑπεύθυνος φύλαξ.

3. Εἰς τὸν χῶρον ὅπου ὁ τάφος τῆς Ἡγησοῦς ἔχουν ταφῇ 17 σκοτωθέντες, ἕνας ἄλλος ἔχει ταφῇ ὄπισθεν τοῦ μνημείου τοῦ Διονυσίου καὶ δύο ἄλλοι πλησίον τοῦ χώρου ὅπου οἱ τάφοι τῶν Λακεδαιμονίων. Τὸ κακὸν συνεχίζεται παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ φύλακος Κασσανδρῆ. Μετέβην εἰς τὸ 6ον Ἀστυνομ. Τμῆμα καὶ παρεκάλεσα νὰ διατεθῇ εἷς ἀστυφύλαξ, ὅστις νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως εἰς τὸν χῶρον. Δὲν γνωρίζω ἂν θὰ διατεθῇ, μολονότι ὁ κ. Ὑποδιοικητὴς μοῦ ὑπεσχέθη· δι' αὐτὸ νομίζω ὅτι χρειάζεται καὶ τὸ Σ. Ὑπουργεῖον δι' ἐπείγοντος ἐγγράφου νὰ ζητήσῃ τοῦτο παρὰ τοῦ ἄνω Ἀστυνομ. Τμήματος.

4. Αἱ εἴσοδοι κατὰ τὴν ὁδὸν Ψαρομηλίγκου καὶ Σαλαμῖνος ἔχουν χαλασθῇ καὶ αἱ θύραι ἔχουν διαρπαγῇ πλὴν ἐλαχίστων τεμαχίων, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ὁ φύλαξ Κασσανδρῆς. Καὶ ἡ ἐπιδιόρθωσις τῶν θυρῶν τούτων ἐπείγει διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ χώρου.

5. Τὸ Μουσεῖον καὶ αἱ δύο ἀποθῆκαι παρεβιάσθησαν μὲν διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς καταφύγιον τῶν ἀντιμαχομένων, τὸ περιεχόμενον

ὅμως αὐτῶν – πρὸ πάντων τοῦ Μουσείου – διετηρήθη ἄθικτον καὶ ἀβλαβές. Τὰ περισσότερα ὅμως τζάμια αὐτῶν ἔχουν θραυσθῆ. Διὰ τὴν περίσωσιν τοῦ πολυτίμου περιεχομένου τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀποθηκῶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ φύλαξ Κασσανδρῆς, ὅστις ἐν ἐπιγνώσει τῶν ὑποχρεώσεών του κατὰ τὰς κρισίμους ἡμέρας ἔπραξε τὸ πᾶν διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκινδύνευσε καὶ αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του, διότι παρεξηγηθέντες ὑπὸ τῶν Ἐλασιτῶν συνελήφθησαν ἀμφότεροι ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐκακοποιήθησαν, ἡ δὲ σύζυγός του ἀπήχθη ὡς ὅμηρος καὶ εἰς Θήβας, ὁπόθεν ἐπέστρεψε μόλις σήμερον. Ἀντιθέτως, ὁ φύλαξ Κανέλλος ἐπέδειξεν ἀσύγγνωστον ἀδράνειαν καὶ οὐδόλως ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν χῶρον. Εἶναι ἐπίσης ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἁρμοδία Ὑπηρεσία τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν θυρῶν τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀποθηκῶν, τὰς ὁποίας πρὸς τὸ παρὸν ἔχει ἀσφαλίσει προχείρως ὁ Κασσανδρῆς.

6. Ἐντὸς τοῦ χώρου ἐρρίφθησαν ἀρκετοὶ ὄλμοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπέφεραν ζημίας παρὰ ἀσημάντους καὶ δή: μικρὰς φθορὰς εἰς μίαν μαρμαρίνην ἀκατέργαστον σαρκοφάγον, ἐλαχίστην φθορὰν εἰς τὴν κεραμεικὴν κάμινον, σημαντικὴν φθορὰν εἰς μίαν πλίνθον τοῦ ἐσωτερικοῦ δεξιὰ πύργου τοῦ Διπύλου, κατακρήμνισιν μέρους τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ οἰκήματος Ψαρομηλίγκου 37.

7. Αἱ ἄλλαι ὑπαίθριοι ἀρχαιότητες οὐδεμίαν φθορὰν ἔπαθον πλὴν ἑνὸς ἀναγλύφου μὲ τρεῖς ἀσπίδας εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, ὅπερ φέρει ἀπολεπίσματά τινα, μιᾶς στήλης τοῦ Μένητος Καλλίου Ἀργείου[14] παρὰ τὸν τάφον τῆς Ἡγησοῦς, ἐφ' ἧς ἐπεγράφη διὰ μελανῆς μολυβδίδος τὸ ὄνομα τοῦ κάτωθεν ταφέντος καὶ μιᾶς ἑτέρας στήλης μετακινηθείσης πρὸς ἐνταφιασμόν.

Εὐπειθέστατος | Ν. Κ. Βερδελῆς. Ἐπιμελητής. | Ἀντίγραφον».

ΙΙ.

«Ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπόλεως | καὶ | ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς | Ἀριθ. Πρωτ. 8. | Πρὸς | τὸ Σ. Ὑπουργεῖον Ἐθν. Παιδείας | Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων | Ἐνταῦθα

14. *IG* II² 8370.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς προηγουμένην μου ἔκθεσιν περὶ ζημιῶν εἰς Κεραμεικὸν ἐκ τῆς ἐθνοκτόνου στάσεως, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω διὰ τῆς παρούσης μου ἀναφορᾶς τὰς ζημίας καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηνῶν, πλὴν τῆς Ἀκροπόλ., περὶ τῶν ζημιῶν τῆς ὁποίας ἐξέθηκαν ἤδη πρὸς Ὑμᾶς ὁ ἀρχιφύλαξ κ. Δ. Διαμάντης καὶ ὁ Ἔφορος κ. Γ. Μπακαλάκης.

1. Νοτία κλιτὺς τῆς Ἀκροπόλεως: Ὅλμος, πεσὼν νοτίως τοῦ Ἀσκληπιείου κατὰ τόν «περίπατον», κατασυνέτριψε μικρόν, ἀποκεκρουμένον ἄνω, λεῖον ἰωνικὸν κίονα μετὰ τῆς βάσεώς του. – Δεύτερος ὅλμος, πεσὼν ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς στοᾶς Εὐμένους, ἐθρυμμάτισε μίαν πλίνθον αὐτῆς. – Τρίτος, πεσὼν εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς ὀρχήστρας τοῦ Διονυσ. Θεάτρου, συνέτριψε μίαν πλάκα ἐκ τοῦ στηθαίου αὐτῆς, τοῦ κάτωθεν τῶν θρόνων. – Ὁμοίως καὶ ἄλλοι ὅλμοι εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἐπέφερον ζημίας τινὰς εἰς διάφορα σημεῖα τῶν βαθμίδων.

2. Ὀλυμπιεῖον: Μόνον μικρὰ ἀπολεπίσματα ἐκ βλημάτων εἰς διάφορα σημεῖα τῶν κιόνων, ἰδίως κατὰ τὴν ΝΔ. πλευράν.

3. Βιβλιοθήκη Ἀδριανοῦ: Οὐδεμία ζημία ἐπροξενήθη, μολονότι ἔπεσεν ἐντὸς τοῦ χώρου ὅλμος.

4. Ρωμαϊκὴ Ἀγορά: Ἐλάχιστα καὶ ἀσήμαντα ἴχνη ἐκ βλημάτων ἐπὶ τοῦ Ὡρολογίου τοῦ Κυρρήστου. Εἰς τὸ παρακείμενον τζαμίον ἡ θύρα παρεβιάσθη καὶ ἔγινε μὲν λεηλασία ὑπὸ τῶν περιοίκων εἰς τὰ ἐν αὐτῷ φυλαττόμενα ἔπιπλα τῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων τοῦ τόπου, τὰ περισσότερα ὅμως τούτων ἐπεστράφησαν. Τὰ ἐν αὐτῷ ἀρχαῖα οὐδεμίαν φθορὰν ἢ λεηλασίαν ὑπέστησαν. Ἐπείγει ἡ ἐπιδιόρθωσις ἢ ἀντικατάστασις τῆς κλειδαριᾶς, διότι πρὸς τὸ παρὸν ἡ θύρα παραμένει καρφωμένη, ὅπερ δὲν ἀποτελεῖ καὶ μεγίστην ἀσφάλειαν.

5. Θησεῖον: Μόνον ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ Ναοῦ φέρει ἀρκετὰ καὶ λίαν ἐμφανῆ ἴχνη βλημάτων πρὸ πάντων εἰς τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου τοίχου τοῦ σηκοῦ.

6. Μνημεῖον Λυσικράτους: Οὐδεμίαν φθορὰν ὑπέστη.

7. Μνημεῖον Φιλοπάππου: Πολλὰ ἴχνη βλημάτων καὶ ἀπολεπίσματα ἐξ αὐτῶν, ἰδίως κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ Μνημείου.

Εὐπειθέστατος | ὁ Ἐπιμελητὴς | Ν. Κ. Βερδελῆς

ΥΓ. 8. Πνύξ: Δύο ὅλμοι πεσόντες εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ βήματος ἐπέφερον σημαντικὰς φθορὰς εἰς τὰς βαθμίδας τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Ἐπίσης ὀβὶς κατεκρήμνισε τὸ παρὰ τὸ φυλακεῖον προσηρτημένον δωμάτιον, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς μαγειρεῖον τοῦ φυλακείου.

Εὐπειθέστατος | Ν.Κ.Β. | Ἀκριβὲς ἀντίγραφον | Ν.Κ.Β».

Ο Γιαννης Μηλιαδης στην Ελ Νταμπα. Οἱ περιπέτειες τοῦ Γιάννη Μηλιάδη συνεχίστηκαν γιατὶ μετὰ τὰ Δεκεμβριανὰ τὸν συνέλαβαν καὶ τὸν ἐκτόπισαν στὴν Ἐλ Ντάμπα (El Daba), στὴ ΒΔ. Αἴγυπτο, δυτικὰ τοῦ Ἐλ Ἀλαμέιν, ὅπου οἱ Ἄγγλοι εἶχαν στρατόπεδο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀριστεροὺς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ κατόπιν τῶν Δεκεμβριανῶν. Πρέπει νὰ ἀφέθηκε ἐλεύθερος νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1945, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναφορά του στὴν Ὑπηρεσία, τῆς ὁποίας σώζεται τὸ σχέδιο στὸ ἀρχεῖο του, στὸ ΕΛΙΑ:

«Δ. Υ. 6 Ἀπριλίου 1945 | Πρὸς τὸν Σον ὑπουρ|γεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας | < Δ/σιν ἀρχαιοτήτων >

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ὅτι ἐπανελθὼν ἐξ Αἰγύπτου ὅπου παρὰ τὴν θέλησίν μου εἶχον κρατηθῆ, ἀναλαμβάνω ὑπηρεσίαν. Ἡ περίπτωσίς μου ἐμπίπτει εἰς τὸ ἐδάφ. Β΄ τῆς 6185 ἀπὸ 16-3-45 ἐγκυκλίου τοῦ Σεβ. Ὑπουργείου καθ' ὃ ἀπεφυλακίσθην «δι' ἔλλειψιν ἐνοχοποιητικῶν στοιχείων». Δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ προσθέσω ὅτι ὁ εἰς Αἴγυπτον ἐλθὼν διὰ τὰς ἀνακρίσεις ἐφέτης κ. Ἀργυράκης μοῦ ἐξέφρασε τὴν λύπην τῆς Δικαιοσύνης διὰ τὴν ἄστοχον ἐνέργειαν τῆς ἀστυνομίας, ἥτις μᾶς περιέπλεξε εἰς λυπηρὰν περιπέτειαν. Ἡ δίωξίς μου ὀφείλεται εἰς συκοφαντικὴν μήνυσιν τοῦ γνωστοῦ ἄλλοτε ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Νεράντζουλη[15], ὅτι δῆθεν ἀπέκρυπτον ἐν τῇ οἰκίᾳ μου τὸ ἀρχεῖον τῆς

15. *Ἡ Περιπέτεια* 202 σημ. 66. Σώζεται χαρακτηρισμός του ὡς «προεξέχοντος στελέχους τῆς 4ης Αὐγούστου, ἀρχηγοῦ τῆς Νεολαίας Πύργου καὶ ἐμπίστου τῶν Διοικητικῶν καὶ Ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν Πατρῶν καὶ Πύργου», σὲ ὑπόμνημα τοῦ Μηλιάδη τῆς 28 Ἰουνίου 1941 πρὸς τὸν Β΄ ἀνακριτὴν Ἀθηνῶν κατόπιν μηνύσεως τοῦ Νεράντζουλη. ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Μηλιάδη.

Π.Ε.Ε.Α., τὸ ὁποῖον, βεβαίως, οὐδόλως ἀνευρέθη κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν | Εὐπειθέστατος».

1945. ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ. Στὶς 23 Φεβρουαρίου 1945 ἀπέθανε ὁ Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης σὲ ἡλικία 73 ἐτῶν. Γεννημένος στὴ Χίο, σπούδασε ἀρχαιολογία στὴ Γερμανία ἐπὶ πέντε χρόνια καὶ τὸ δίπλωμά του τὸ πῆρε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου, ὅπου εἶχε ὡς καθηγητὴ τὸν Ἑρρῖκο Brunn.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1894 ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία νὰ τὸν προσλάβει στὴν ὑπηρεσία της «καὶ νὰ μὴ στέρξῃ νὰ μὲ ἴδῃ τρεπόμενον ἐπ' ἀλλότρια τῶν σπουδῶν ἔργα»[16]. Ἡ Ἑταιρεία τὸν προσέλαβε, ἀλλὰ κατὰ τὴ λήψη τῆς ἀπόφασης ὁ Γραμματεὺς Στ. Κουμανούδης ἀπεῖχε τῆς ψηφοφορίας, ἐνῶ ὁ Δ. Φίλιος καταψήφισε[17]. Τὸ 1895 ἔγινε Ἔφορος τοῦ Δημοσίου.

Ἡ ἀνασκαφική του δράση ἦταν συνεχής. Ἄρχισε μὲ τὴν Ἐρέτρια (1897-1900) καὶ τὴν Ἀμάρυνθο (1898), καὶ συνέχισε σὲ διάφορους τόπους τῆς Ἑλλάδος: Κολωνό (1899), Κώτυλο Φιγαλείας, Μπέρεκλα (1902), Λύκαιον (1903-1904, 1909), Ὀλυμπία (1903, 1909), Βόλο (1905-1906), Λυκόσουρα (1906-1907), Φιγάλεια (1907), Πνύκα (1910, 1911, 1916), Βουλευτήριο (οἰκία Ψωμᾶ) (1910), Εὔβοια (Ὄλυμπος 1911), Ἀθήνα (1911, 1914), Φανὰ Χίου (1913, 1915), Ἐλευσίς (1918-1919, 1935, 1936-1939, 1940), Ὀσμάναγα Πύλου (1925-1926), Ζωστήρ (1926), Ἱερὰ ὁδός (1938-1939).

Ἀνάμεσα στὴν ἀνασκαφικὴ δράση πρέπει νὰ περιλάβουμε τὸ ἔργο του στὴ Μικρὰ Ἀσία τὰ ἔτη 1920-1922, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται ἀλλοῦ λόγος.

Διετέλεσε προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὶς περιόδους 1914-1920 καὶ 1925-1933 καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κατὰ τὰ ἔτη 1922-1924. Σημαντικὸ ἦταν τὸ νομοθετικό του ἔργο, τὸ ὁποῖο περιγράφεται σὲ ἄλλο σημεῖο. Χαρακτηρισμὸ τῆς ἀρ-

16. ΑΑΕ 10/2 Φεβρ. 1894.

17. ΠΣΑΕ 2 Φεβρ. 1894.

χαιολογικῆς του προσφορᾶς κάνει ἡ Σέμνη Καρούζου, τὴν ὁποία ὑποστήριξε[18].

Οι πρωτοι μηνες μετα τον πολεμο. Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὸν πόλεμο δὲν ἦταν κάτι ποὺ μποροῦσε νὰ γίνει εὔκολα. Τὰ ἀρχαῖα ἦσαν θαμμένα καὶ δὲν ὑπῆρχαν χρήματα γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν μουσείων καὶ τὴν ἔκθεση τῶν ἀρχαίων. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τὸ κατεῖχαν, τὸ μεγαλύτερο μέρος του, ξένες Ὑπηρεσίες καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἐγκατέλειψαν γύρω στὸν Ἰούλιο-Αὔγουστο. Ἀνίσχυρος νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση αὐτή, ὁ Καροῦζος ὑπέβαλε, τὸν Μάιο τοῦ 1945, τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, τὴν ὁποία ὅμως ὁ ὑπουργὸς Δημήτριος Μπαλᾶνος δὲν δέχτηκε[19]. Συνέπεια τῶν γεγονότων τοῦ Δεκεμβρίου 1944 ἦταν ἡ σκέψη τῶν ἁρμοδίων ὑπουργείων, τὸν Μάιο τοῦ 1945, νὰ ἐπιταχθεῖ ἡ νέα πτέρυγα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ νὰ μετατραπεῖ σὲ φυλακή. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας[20] χαρακτηρίζοντας τὴ σκέψη ὡς «ἀληθῶς ἐχθρικὴν πρᾶξιν κατὰ τῆς ἀγαθῆς φήμης τοῦ Ἔθνους - - δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν οὐδὲ ἐπὶ ξένης ἐν Ἑλλάδι κατοχῆς νὰ συμβῇ, εἶναι δὲ προορισμένον νὰ διαπομπεύσῃ τὴν χώραν».

Οι ξενες εχθρικες Σχολες. Ἀρκετὰ ἀργά, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1945, συστήθηκαν μικτὲς διαχειριστικὲς ἐπιτροπὲς γιὰ τὰ τρία ἐγκαταλειμμένα ἀρχαιολογικὰ Ἰνστιτοῦτα. Γιὰ τὸ Γερμανικὸ ὁρίστηκαν ὡς ἀντιπρόσωποι ὁ Χρῆστος Καροῦζος καὶ ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος, γιὰ τὸ Αὐστριακὸ ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς καὶ ὁ Μάρκελλος Μιτσὸς καὶ γιὰ τὴν Ἰταλικὴ Σχολὴ ὁ Γιάννης Μηλιάδης καὶ ὁ Μανόλης Χατζηδάκης. Ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ ὅμως εἶχε κάποιες περιπέτειες.

Ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας μὲ ἔγγραφό του τῆς 7 Φεβρουαρίου ζητεῖ ἀπὸ τὸν Χρῆστο Καροῦζο καὶ τὸν Νικόλαο

18. *Νέα Ἑστία* 38, 1945, 723-726.
19. *Ἡ Περιπέτεια* 80.
20. ΑΑΕ 34/15 Μαΐου 1945.

Κοτζιᾶ νὰ μεριμνήσουν γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, διότι «κινδυνεύει νὰ ὑποστεῖ φθορὰς ἢ ἀπωλείας ἕνεκα τῆς ἐγκαταστάσεως ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκήματος στρατιωτικῆς μονάδος».

Στὶς 26 Ἰουλίου 1946 ὁ ὑπουργὸς Παιδείας ἀπευθύνεται πρὸς τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικοῦ καὶ ζητεῖ ἐπίσπευση τῶν διαδικασιῶν διαχείρισης τῆς περιουσίας τοῦ Γερμανικοῦ καὶ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς:

> «... ἵνα οὕτω, ἐπιτύχωμεν νὰ διαφυλάξωμεν καὶ νὰ διατηρήσωμεν τὰ ἐπιστημονικὰ ταῦτα καθιδρύματα περιφρουροῦντες οὕτω καὶ τὴν Ἐπιστημονικὴν ὑπόληψιν τῆς Ἑλλάδος ἥτις, ἐν τῷ θέματι τούτῳ πρόκειται νὰ κριθῇ ὑπὸ τῆς Διεθνοῦς Ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως.
>
> Παρῆλθεν διετία περίπου ἀπὸ τῆς ἐκδιώξεως τῶν κατακτητῶν καὶ δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι ἡ ῥύθμισις τοῦ ὡς ἄνω ζητήματος.
>
> Ἐὰν δὲ δὲν ἐπενέβαινεν ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν εἰρημένων ἱδρυμάτων, εὐφήμως γνωστῶν διὰ τὴν ἀρτίαν ἐπιστημονικήν των συγκρότησιν εἰς τὸ Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸν κοινόν, σήμερον ταῦτα θὰ ἦσαν ἁπλῶς κενὰ οἰκοδομήματα».

Οι ζημιες των μνημειων. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1945 ἐκδόθηκε ἡ ὑπ' ἀρ. 18293 ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Δημ. Μπαλάνου γιὰ τὴ συγκέντρωση στοιχείων ἀναφερομένων «εἰς διαρπαγάς, ζημίας, καταστροφάς, δηώσεις κτλ. αἵτινες ἐπηνέχθησαν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, Γερμανῶν καὶ Βουλγάρων». Πληροφορίες γιὰ τὶς ἁρπαγὲς ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς ζήτησε τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μὲ ἔγγραφό του τῆς 27 Μαρτίου 1945, ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ τὴν Ἑταιρεία.

Στὴν ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ἀπήντησε στὶς 30 Ἀπριλίου 1945 ὁ Χρῆστος Καροῦζος, ὁ ὁποῖος παρατήρησε ὅτι οἱ ζημίες ἢ οἱ κλοπὲς ποὺ ἔγιναν ἀρχαιοτήτων «δὲν ἀποτιμῶνται εἰς χρήματα οὐδὲ δύναται ἡ καταβολὴ οἱασδήποτε χρηματικῆς ἀποζημιώσεως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπανόρθωσις τοῦ κακοῦ». Συνεχίζοντας προσθέτει ὅτι «θὰ χρειασθῇ νὰ ἀποζημιωθῶμεν δι' ἄλλων ἀρχαίων καλλιτεχνημά-

των ἰσαξίων καὶ μάλιστα ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰ ἑλληνικὰ Μουσεῖα».

Μέσα στὸ 1946 ἐκδόθηκε ὁ τόμος *Ζημίαι τῶν ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν στρατῶν Κατοχῆς*, ποὺ εἶχαν συντάξει κυρίως ὁ Χρῆστος Καροῦζος καὶ ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς μὲ τὴ συμβολὴ καὶ ἄλλων Ἐφόρων. Ἡ συλλογὴ τῶν στοιχείων ἔγινε βιαστικὰ καὶ ἀνάμεσα στὰ σημαντικὰ παρεμβάλλονται καὶ ἀσήμαντα. Ἡ οἰκονομία τοῦ ἔργου εἶναι κακὴ καὶ δείχνει ἔλλειψη σοβαρῆς προσπάθειας ἐκ μέρους τῶν δύο σημαντικῶν συντακτῶν του, πράγμα ποὺ ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸν Roland Hampe νὰ δημοσιεύσει[21] τὸ 1950 βιβλιοκρισία καὶ νὰ ἀντικρούσει, μὲ ἐπιτυχία, τὰ ὅσα περιγράφονται στὸν τόμο *Ζημίαι*.

Περισσότερο σημαντικὴ εἶναι μία ἀδημοσίευτη καὶ ἄγνωστη ἐπιστολὴ τοῦ W. Kraiker, γραμμένη στὶς 27 Ἰουνίου 1947, πρὸς τὸν Κεραμόπουλλο. Μοῦ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ὑπηρεσιακὴ μετάφραση. Ἀποκαλύπτει τὶς ἐσωτερικὲς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπιζε. Τὴν πολυαρχία τῶν Γερμανῶν, τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τῶν στρατιωτικῶν. Παραθέτω τὰ σημαντικότερα μέρη της.

> «Διάβασα μὲ ἐνδιαφέρον τὴν ἔκθεσή σας γιὰ τὶς πολεμικὲς ζημιὲς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων, ἡ ὁποία ἐξεδόθη ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Παιδείας τὸν περασμένο χρόνο. Ἀναφέρεται ἐκεῖ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς κλοπῶν καὶ ζημιῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες ἐσεῖς τότε δὲν μὲ εἴχατε πληροφορήσει, ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὶς ζημιὲς ποὺ συνέβησαν μετὰ τὴν μετάθεσή μου, ὥστε ὁ λογαριασμὸς τῶν ὀφειλῶν τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς νὰ μεγαλώνει σημαντικά. Αὐτὴ ἡ ἔκθεση πρέπει νὰ εἶναι ἕνα βάρος γιὰ κάθε Γερμανό, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἠθικὴ παρακμὴ ἀπὸ τὸ 1933 καὶ ἔξῆς καὶ ἰδίως κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, διατήρησε καὶ κάποιο συναίσθημα ἀξιοπρέπειας καὶ σεβασμοῦ γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἐπιτρέψτε μου σήμερα νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν ἀπεριόριστη καὶ βαθειὰ λύπη μου γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ γερμανικὴ ὑπηρεσία προστασίας ἔργων τέχνης δὲν κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωπίση

21. *Gnomon* 22, 1950, 1-17.

ἀποτελεσματικώτερα τέτοιου εἴδους καταδικαστέα συμβάντα ὅσο ἦταν δυνατὸν νὰ γίνη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὑπὸ τὶς δεδομένες συνθῆκες. Μετὰ τὴν πτώση τοῦ χιτλερικοῦ καθεστῶτος ποὺ κατέπνιγε κάθε ἔκφραση ἀνεξάρτητης γνώμης, δὲν μπορεῖ κανεὶς πλέον σήμερα εὐτυχῶς νὰ μὲ ἐμποδίση νὰ ἐκφράσω ἀνοικτὰ τὴν γνώμη μου γιὰ τὶς ἀποφευκτέες αὐτὲς καταστροφὲς ποὺ ἀξίζουν τὴν καταδίκη, ἀφοῦ τουλάχιστον μᾶς ἐπετράπη πάλι ἡ ἐλευθερία τῆς προσωπικῆς ἔκφρασης τῆς γνώμης.- - -

Τὸ ὅτι ἡ ὑπηρεσία προστασίας ἔργων τέχνης σημείωσε μερικὲς ἐπιτυχίες, τὸ γνωρίζετε ὁμοίως – ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ἑλληνικὴ ἔκθεση στὸ σχετικὸ κεφάλαιο 6 ἀποσιωπᾶ αὐτὲς πλήρως – συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἔκθεση. Τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ ἐπιτυχίες εἶναι μεγάλης σημασίας καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάδα μέσω τῆς "Kunstschutz" προστατεύθηκε ἀπὸ ἀκόμα χειρότερα πράγματα, δὲν μπορεῖτε βέβαια νὰ γνωρίζετε. Εἶναι λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου εὐκαιρία νὰ σᾶς δοθῆ σήμερα ἡ ἀπαραίτητη ἐξήγηση.

Θέλω νὰ ἀποσιωπήσω τὶς τεράστιες ἀντιδράσεις, τὶς ὁποῖες ἡ "Kunstschutz" εἶχε νὰ ὑπερνικήση, ἀπὸ τοὺς ἀμόρφωτους ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ, ἀκόμα καὶ στὸ στρατιωτικὸ ἐπιτελεῖο καὶ νὰ ἀναφερθῶ μόνο στὰ ἑξῆς γεγονότα:

Ἡ ἑλληνικὴ ἔκθεση ἀναφέρει παράνομες ἀνασκαφὲς τῶν καθηγητῶν Reinerth, Harder, τῶν Dr. Lauffer καὶ Dr. Vacano. Δὲν σᾶς ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψη ὅτι αὐτοὶ οἱ κύριοι δὲν συνέχισαν πιὰ τὶς ἀνασκαφές τους καὶ ὅτι μετὰ τὴν πρώτη τους ἐμφάνιση στὴν Ἑλλάδα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941, δὲν ἦταν πλέον στὴν Ἑλλάδα; ἴσως δὲν θὰ γνωρίζετε ὅτι αὐτοὶ οἱ κύριοι ἀνῆκαν στό «εἰδικὸ ἐπιτελεῖο Rosenberg», τὸ ὁποῖο σχεδίαζε μία ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα αὐτοδύναμα καὶ μεγαλεπήβολα (μὲ πολὺ στὺλ) καὶ ἡ ὁποία δὲν θὰ ὑπέκειτο στὸν ἔλεγχο τῶν ἑλληνικῶν καὶ γερμανικῶν ὑπηρεσιῶν, δεδομένου ὅτι τὸ εἰδικὸ αὐτὸ τμῆμα εἶχε ἐφοδιασθῆ ἀπὸ τὸν Χίτλερ μὲ ἰδιαίτερες ἐξουσίες. Αὐτὲς οἱ ἀνασκαφὲς ἔλαβαν χώραν ἐρήμην τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀθήνας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορεῖ νὰ γίνη λόγος ὅτι τὰ εὑρήματα κατέληξαν ἐκεῖ. Ἐγὼ μέχρι σήμερα δὲν μπόρεσα πράγματι νὰ διαπιστώσω τί βρέθηκε στὶς ἀνασκαφὲς αὐτὲς καὶ ποῦ μεταφέρθησαν τὰ εὑρήματα.

Εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία μία ἱστορικὰ βεβαιωμένη τιμὴ γιὰ τὸν πρῶτο διευθυντὴ τοῦ "Referat Kunstschutz", τὸν Dr. Hans-Ulrich von Schoenebeck ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀντιτάχθηκε σ' αὐτὸ τὸ πρόγραμμα καὶ

κατόρθωσε μέσω τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ νὰ ἀνακληθοῦν αὐτοὶ οἱ κύριοι στὴν Γερμανία ἤδη λίγους μῆνες μετὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Ἀκόμη εἶναι ἰδιαίτερη τιμὴ γιὰ τὸν τότε ἐντεταλμένο ἐπὶ τῆς "Kunstschutz" στὴν ἀνωτάτη διοίκηση τοῦ στρατοῦ κόμη Wolff-Metternich καὶ γιὰ τοὺς γερμανοὺς ἀρχαιολόγους τὸ ὅτι σὲ αὐτοὺς τοὺς κυρίους, στὴν συνέχεια καὶ καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς κατοχῆς, δὲν ἐπετράπη ἡ εἴσοδος στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος. Ἔτσι προστατεύθηκε πραγματικὰ ἡ χώρα σας ἀπὸ συστηματικὴ λεηλασία μέσω λαθρανασκαφῶν καὶ ἁρπαγῆς ἔργων τέχνης, πράγμα ποὺ συνέβη σὲ ἄλλες κατεχόμενες χῶρες. Αὐτό, νομίζω, ἀποτελεῖ μία ὑπηρεσία ποὺ δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, δεδομένου ὅτι οἱ προαναφερθέντες μόνον μὲ κίνδυνο αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ τῆς θέσεώς τους μπόρεσαν τότε νὰ ἀντιταχθοῦν στοὺς σκοποὺς τοῦ ἐπιτελείου Rosenberg στὴν Ἑλλάδα.

Ὅσον ἀφορᾶ στὶς ἄλλες, παράνομες κατὰ τὸν ἑλληνικὸ νόμο ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες διεξήχθησαν κατὰ διαταγὴν τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος διοικητῶν, σᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι χάρις στὴν Kunstschutz διενεργήθησαν αὐτὲς μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ τὴν διεύθυνση εἰδικῶν ἀρχαιολόγων καὶ ὅτι τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν παρεδόθησαν στὰ ἁρμόδια Μουσεῖα. Πέραν αὐτοῦ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐτέθησαν ὑπ' ὄψι τότε στὸ ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο, πρᾶγμα ποὺ δὲν συνέβη στὴν περίπτωση τῶν κυρίων τοῦ εἰδικοῦ ἐπιτελείου Rosenberg. Αὐτές, οἱ γνωστοποιηθεῖσες στὸ ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο ἀνασκαφὲς δὲν διεξάγονταν ἐπίσης ὑπὸ τὴν διεύθυνση τῆς Kunstschutz, πρᾶγμα ποὺ συμπεραίνεται ἤδη ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου ἀνέθεσε τὴν γενικὴ διεύθυνση (τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν) στὸν καθηγητὴ F. Matz καὶ ἡ ἔκθεση τοῦ Ἰνστιτούτου βρίσκεται ἤδη στὸ τυπογραφεῖο. Ἡ ἑλληνικὴ ἔκθεση δὲν λαμβάνει ἐπίσης ὑπ' ὄψι, ὅτι στὰ ἔγγραφα καὶ στὶς συζητήσεις ποὺ ἔγιναν οἱ διατυπωθεῖσες ἀπόψεις γιὰ τὴν νομιμότητα αὐτῶν τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς στρατιωτικοὺς διοικητὲς δὲν ἀποτελοῦν τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις τῶν ὑπογραφόντων ἢ τῶν συνομιλητῶν, ἀλλὰ ἑρμηνεύουν τὴν ἄποψη τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ, πράγμα ποὺ γίνεται ἐξ ἄλλου τελείως σαφὲς ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτῶν τῶν ἐγγράφων καὶ ἀπὸ τὴν διατύπωσή τους. Ἐμεῖς τότε δὲν ἐρωτηθήκαμε καθόλου γιὰ τὴν προσωπική μας γνώμη, σχετικὰ μὲ τὴν νομιμότητα ἢ τὴν σκοπιμότητα τέτοιων ἀνασκαφῶν. Ἔτσι δὲν λαμβάνει καθόλου ἐπίσης ὑπ' ὄψι ἡ ἑλληνικὴ ἔκθεση ὅτι ἡ "Referat

Kunstschutz" δὲν ἦταν ἀνεξάρτητη ὑπηρεσία, ἀλλὰ μόνο ἕνα ἐκτελεστικὸ ὄργανο τοῦ διοικητοῦ, στὸν ὁποῖο ὁ διευθυντὴς τοῦ "Referat" σὲ σύντομα χρονικὰ διαστήματα ἔπρεπε ὡς ἄτομο νὰ δώση λόγο, ὑποβάλλοντας ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἡ σύνταξη καὶ ἡ μορφὴ ὑπόκεινται σὲ αὐστηροὺς στρατιωτικοὺς κανονισμούς.

Εἶναι μία περίεργη πράξη παραγνώρισης γιὰ τοὺς συμμετασχόντες γερμανοὺς ἀρχαιολόγους, νὰ τοὺς καταλογίζει κανεὶς τὸ γεγονὸς ὅτι μεριμνοῦσαν γιὰ μιὰ τέλεια ἐπιστημονικὴ διεξαγωγὴ τῶν ἀνασκαφῶν, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε ἐπαρκῆ ἐγγύηση ὄχι μόνο ἡ καλὴ ἐπιστημονικὴ φήμη τῶν συμμετασχόντων, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ διεύθυνση ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Matz. Ὁ καθηγητὴς Matz εἶναι αὐτὴν τὴν στιγμὴ πρύτανης στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Marburg καὶ ὄφειλε νὰ ἰσχύη στὰ μάτια σας ὡς μιὰ διεθνὴς αὐθεντία καὶ ὡς ἕνας ἄνδρας, στὸν ὁποῖο κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίση συμπάθειες γιὰ τὸν Ἐθνικοσοσιαλισμό, γιὰ τὶς μεθόδους λεηλασίας του ἢ γιὰ τὰ μέτρα τῆς βίας.

Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ ἤθελα νὰ συμπεριλάβω ἀκόμα καὶ τὸ ἄτομό μου καὶ γιὰ νὰ διευκρινίσω τὰ πράγματα θὰ ἤθελα ἐν συντομία νὰ ἐπισημάνω τὰ ἑξῆς: τὴν παρεμπόδιση περαιτέρω ἀνασκαφῶν καὶ συστηματικῶν λεηλασιῶν ἀπὸ τὸ ἐπιτελεῖο Rosenberg. Τὴν διάσωση τοῦ ἀγάλματος τοῦ Γενέλεω ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου, τὴν ὁποία ἀνέλαβα νὰ ἐκπληρώσω στὴν Ἀθήνα, ὅπου τὸ ἄγαλμα ἦταν ἤδη ἕτοιμο σὲ κιβώτιο γιὰ νὰ μεταφερθῆ στὴν Γερμανία. Ἡ ἑλληνικὴ ἔκθεση ἀποσιωπᾶ ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι παρέδοσα ἐγὼ τὸ ἄγαλμα αὐτὸ στὴν Ἔφορο κυρία Καρούζου στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο – μὲ ἕνα χειρόγραφο σημείωμα τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ. Ἔτσι μένει ὡς μοναδικὴ περίπτωση ἐξαγωγῆς ἀρχαίου ἡ μεταφορὰ ἑνὸς μεγάλου, πραγματικὰ σημαντικοῦ ἔργου, τοῦ ρωμαϊκοῦ γυναικείου ἀγάλματος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μεταφορὰ ἔγινε παρὰ τὴν διαμαρτυρία μου (γιὰ τὴν ὁποία ἐγὼ τότε κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ τηλεφωνήματός σας σᾶς πληροφόρησα) καὶ παρὰ τὴν διαμαρτυρία τοῦ τότε ἐντεταλμένου γιὰ τὴν προστασία τῶν ἔργων τέχνης στὴν ἀνωτάτη διοίκηση τοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία γιὰ τὶς τότε συνθῆκες θεωρήθηκε ὡς πολὺ τολμηρή, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπόδειξη γιὰ τὴν μεταφορὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ Führer. Ἡ μεταφορὰ λοιπὸν δὲν βαρύνει οὔτε τὴν ὑπηρεσία προστασίας ἔργων τέχνης ("Kunstschutz") οὔτε ὁποιαδήποτε ἄλλη γερμανικὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία στὴν Ἑλλάδα. Πέραν αὐτοῦ ἐγὼ διαβεβαίωσα

ἐπανειλημμένως προφορικὰ καὶ ἐσᾶς καὶ τὸν κύριο Πελεκανίδη, τὸν Ἔφορο τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Μακεδονίας, ὅτι θὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἐπιρροή μου γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ ἀγάλματος στὸ ἑλληνικὸ κράτος, πρᾶγμα ποὺ συνέβη τὸ 1945. Κάτι ποὺ δὲν μπορεῖτε νὰ ξέρετε εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἕνεκα αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ, ἐγὼ ὁ ὁποῖος ἐρχόμουν σὲ ἀντίφαση μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαιώματος ἰδιοκτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπὶ τῶν εὑρημάτων στὸ ἔδαφός του, ὁ ὁποῖος ἤμουν μέχρι τότε ἡ ἀνωτάτη καθοδηγητικὴ γραμμὴ γιὰ τὴν δραστηριότητα τῆς "Kunstschutz", ὑπέβαλα αἴτηση στὸν ἐντεταλμένο στὴν ἀνωτάτη διοίκηση τοῦ στρατοῦ γιὰ νὰ μὲ ἀντικαταστήση στὴν διεύθυνση τῆς Kunstschutz στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὲ μεταθέση στὴν πατρίδα. Αὐτὴ ἡ μετάθεση διὰ τῆς ἀνακλήσεώς μου στὴν Γερμανία πραγματοποιήθηκε ὄντως, πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν γενικὴ ὑποχώρηση τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφή μου στὴν Γερμανία, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1945, γνωστοποίησα τὸ περιστατικὸ στὸν ἐπὶ τῶν μνημείων ἀξιωματικὸ ἀνθυπολοχαγὸ Koch στὴν ἐδῶ ἀμερικανικὴ στρατιωτικὴ κυβέρνηση καὶ τοῦ ὑπέδειξα τὸν τόπο περισυλλογῆς τοῦ ἀγάλματος (τὸν ὁποῖο ἐγὼ ἔμαθα ἀπὸ ἐξωυπηρεσιακὲς ὁδούς!) καὶ τοῦ ἔστειλα φωτογραφίες γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ἀγάλματος. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἔκθεση τὸ ἄγαλμα ἀνευρέθη μετὰ ἀπὸ αὐτήν (τὴν ἐνέργεια) καὶ ἐπεστράφη πάλι στὴν Ἑλλάδα».

Ὅσο γνωρίζω τὸ πρῶτο μουσεῖο ποὺ ἀνασυστήθηκε μετὰ τὸν πόλεμο εἶναι τοῦ Πειραιῶς. Μὲ ἀπόφαση τῆς 12 Φεβρουαρίου 1947 ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Α. Παπαδῆμος ἐνέκρινε τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων τοῦ μουσείου καὶ τὴν ἔκθεσή τους. Τὸ Μουσεῖο Πειραιῶς εἶχα ἐπισκεφθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ μαθητής, κάποιο πρωινὸ Κυριακῆς, τὸ 1948 ἢ 1949, ἔρημο ἀπὸ ἐπισκέπτες. Ἄλλα μουσεῖα ποὺ ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν κατὰ τὴν περίοδο 1947/48 ἦσαν τοῦ Βόλου, τῶν Ἰωαννίνων, τμῆμα τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας, ὅπως καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος, τὸ Βυζαντινό, τὸ Μπενάκη καὶ ἡ Συλλογὴ Λοβέρδου[22].

22. *Πολέμων* Γ΄ 1947/48, Σύμμεικτα γ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

1945-1958. Τα πρωτα χρονια. Ἡ πλειονότης τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου ἐπιθυμοῦσε μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση, τὸ 1945, τὴ διοίκησή του ἀπὸ ἐνεργὸ ἀρχαιολόγο καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κεραμόπουλλου. Δεκαπέντε Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητὲς εἶχαν ὑπογράψει σχετικὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸν ὑπουργὸ Χατζηπάνο, ὁ ὁποῖος διαβεβαίωσε ὅτι ἤθελε νὰ τοποθετήσει ὡς διευθυντὴ τὸν Καροῦζο, κάτι ποὺ ἐκεῖνος καὶ πάλι ἀρνήθηκε. Οἱ πολιτικοὶ συσχετισμοὶ ὅμως τῶν χρόνων ἐκείνων ἐπέτρεψαν στὸν Κεραμόπουλλο νὰ μείνει στὴ θέση του ἕως τὸ 1949[1]. Ἡ περίοδος ἕως τὸ 1949, περίοδος ὁλόκληρη ἐμφυλίου πολέμου, εἶχε συνέπειες γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία κατατριβόταν, τὰ ἀνώτερα στελέχη της τουλάχιστον, μὲ ἰδεολογικὲς συγκρούσεις, ὅπου κυρίαρχο ρόλο ἔπαιζε ὁ χαρακτηρισμὸς κάποιου ὡς ἀριστεροῦ ἢ συμπαθοῦντος τὸν κομμουνισμό.

1947. Η Δωδεκανησος. Κύριο γεγονός, τὸ πρῶτο χαρμόσυνο μετὰ τὸν πόλεμο, ἦταν ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἀποφασίστηκε στὴ διάσκεψη τῶν Συμμάχων στὸ Παρίσι (27 Ἰουνίου 1946) καὶ ἐπικυρώθηκε μὲ τὴ συνθήκη Ἑλλάδος - Ἰταλίας τοῦ Παρισιοῦ τῆς 10 Φεβρουαρίου 1947. Πρῶτος προϊστάμενος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς ἐλεύθερης Δωδεκανήσου ὁρίστηκε, μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση τοῦ Ἰουνίου 1947, ὁ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς, ὁ ὁποῖος τέθηκε στὴ διάθεση τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητῆ Δωδεκανήσου, ἀντιναυάρχου Περικλῆ Ἰωαννίδη. Εὐθὺς ἀμέσως ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται στὴν *Ἐφημερίδα Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου*

1. *Ἡ Περιπέτεια* 86.

νομοθετικὰ κείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα ρυθμίζονταν τὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα τῆς νέας Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας. Μὲ τὴν προκήρυξη ἀρ. 71[2] «Εἰσάγεται ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου ἡ νομοθεσία περὶ ἀρχαιοτήτων, ὡς ἐκωδικοποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 9 Αὐγούστου 1932 ΠΔ "περὶ κωδικοποιήσεως κτλ."». Ἡ προκήρυξη ἔχει 17 ἄρθρα καὶ ἀποτελεῖ ἕναν δεύτερο συμπληρωματικὸ νόμο τοῦ ΠΔ 5351/1932 «Περὶ ἀρχαιοτήτων», ποὺ ἴσχυε στὴν Ἑλλάδα. Ὁρισμένα ἄρθρα τοῦ 5351 δὲν τέθηκαν σὲ ἰσχύ, μάλιστα τὰ περὶ συλλογῶν καὶ ἐμπορίας ἀρχαίων, διατηρήθηκαν δὲ ἀκόμη διατάξεις προστατευτικὲς τῶν μνημείων τῆς Ἰταλικῆς Διοικήσεως, ὅπως οἱ περὶ «μνημειακῶν ζωνῶν» καὶ «ἀρχαιολογικῶν ζωνῶν». Ἀνασκαφὲς δικαιοῦνταν μόνον Ἕλληνες νὰ κάνουν στὰ Δωδεκάνησα καὶ «οὐδὲν δικαίωμα ἀναγνωρίζεται πρὸς συνέχισιν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἢ μελετῶν ἀρξαμένων ἐπὶ τῆς Δωδεκανήσου πρὸ τῆς 1 Ἀπριλίου 1947 (ἄρθρο 17)». Ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες προκηρύξεις ἀρχαιολογικοῦ νομοθετικοῦ περιεχομένου.

1948. Το Εθνικο Μουσειο ανοιγει. Ἀρχαιολογικὰ γεγονότα δὲν ἔχουμε κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια. Τὴν Ὑπηρεσία διευθύνει ὁ Κεραμόπουλλος καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, στὶς 14 Ἰανουαρίου 1948, ἀνοίγει, κάπως συμβολικά, ἡ πρώτη καὶ προσωρινὴ ἔκθεση τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου σὲ τρεῖς αἴθουσες τῆς νέας πτέρυγας τοῦ μουσείου, μὲ εἴσοδο ἀπὸ τὴν ὁδὸ Τοσίτσα. Τότε ἐκτέθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Ἀριστόδικος καὶ προσωρινὰ ὁ Ἡνίοχος τῶν Δελφῶν, ποὺ εἶχε μεταφερθεῖ στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Τὴν ἔκθεση αὐτὴ εἶχα ἐπισκεφθεῖ, μαθητὴς τότε, καὶ στὶς ἀναμνήσεις μου διατηρεῖται μόνον ὁ Ἡνίοχος. Ἀναγραφὴ τῶν ἐκθεμάτων δίνει ὁ Ἀνδρέας Παπαγιαννόπουλος Παλαιός[3].

---

2. *Ἐφημερὶς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου* ἀρ. 62/22 Αὐγ. 1947.

3. *Πολέμων* Γ' 1947/48, Σύμμεικτα γ'-ε'. Ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, αὐτόθι ε'-ς', ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου δὲν εἶχε ἀποκρυβεῖ κατὰ τὸν πόλεμο καὶ «οὐδεμία ἐσημειώθη καταστροφή, πλὴν τινων φθορῶν εἰς ἐκτεθειμένας ἐν τῇ ὑπαιθρίῳ τοῦ μουσείου αὐλῇ ἐπιγραφάς, ἐκ πεσόντων ἐν αὐτῇ ὄλμων κατὰ τὸ κίνημα τοῦ Δεκεμβρίου 1944».

Οἱ ἐργασίες τῆς ἔκθεσης συνεχίστηκαν μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ τὰ ἑπόμενα χρόνια. Ἕως τὸ 1950 εἶχαν ἀνοίξει ἕξι αἴθουσες[4].

ΟΙ ΑΝΩΜΑΛΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ. Οἱ συνέπειες τοῦ πολέμου ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπιδροῦν στὴν πορεία τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Κεραμόπουλλος, 78 ἐτῶν τὸ 1948, περιστοιχιζόταν ἀπὸ πρόσωπα ποὺ δὲν εἶχαν καλὴ ἐπίδραση ἐπάνω του, καὶ τὰ ὁποῖα χειρίστηκαν τὴν ὑπόθεση τῆς ἐπιστημονικῆς περιουσίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ποὺ εἶχε περιέλθει στὴν κατοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Κυρίως ἡ παραχώρηση ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία στὴν ΥΔΑΠ (Ὑπηρεσία Διαχειρίσεως Ἀρχαιολογικῶν Πόρων) τῆς φωτοθήκης τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, προκάλεσε τὴ σύγκρουση Καρούζου - Κεραμόπουλλου ποὺ κατέληξε, 37 ἡμέρες μετὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, στὶς 20 Φεβρουαρίου 1948, στὴν παραίτηση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία[5], ὁ ὁποῖος ἀποχώρησε μετὰ τὴν ἀποδοχή της στὶς 12 Ἰουλίου. Ἤδη τὴν προηγούμενη χρονιά, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1947, εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ὁ Γιάννης Μηλιάδης[6]. Οἱ δύο Ἔφοροι ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴ συμπάθεια σημαντικῶν προσώπων τοῦ πνεύματος ἀρχίζουν δημοσιογραφικὸ πόλεμο κατὰ τοῦ Κεραμόπουλλου[7]. Μὲ ἐπιστολὲς στὶς ἐφημερίδες ἐξετάζεται ἡ κακοδαιμονία τῆς Ὑπηρεσίας, οἱ παραιτήσεις τῶν Ἐφόρων Γ. Μπακαλάκη καὶ Λ. Πολίτη, οἱ ἀπολύσεις τοῦ Φώτη Πέτσα καὶ Δημητρίου Πάλλα γιὰ τὰ φρονήματά τους, ἡ διάλυση τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ ὅλα ἀποδίδονται στὸν Κεραμόπουλλο, τοῦ ὁποίου τονίζεται ἡ προχωρημένη ἡλικία.

Ἕνα ἰδιαίτερα σημαντικὸ ζήτημα, τῆς πώλησης ἀρχαίων τῶν μουσείων, καταγγέλθηκε ἀπὸ τὸν Χρῆστο Καροῦζο μὲ δύο ἄρθρα του στὸ *Βῆμα* τῆς 12 καὶ 14 Σεπτεμβρίου 1948[8], μὲ τὰ ὁποῖα ἀποκάλυπτε τὴν πρόθεση τοῦ Κεραμόπουλλου καὶ τοῦ κύκλου του νὰ προβοῦν

4. *Ἡ Περιπέτεια* 109.
5. Αὐτόθι 88-91.
6. Αὐτόθι 93-94.
7. Αὐτόθι 91-93.
8. Ἡρωικὸ καὶ ἐμπορικὸ πνεῦμα, *Μικρὰ Κείμενα* 238-247· *Δοκίμιο* 30 κέ.

σὲ πώληση τῶν λεγομένων «ἀχρήστων» ἀρχαίων, ποὺ τὰ συναντήσαμε στὴ νομοθεσία. Πιστεύω ὅτι δὲν ἦταν ὁ Κεραμόπουλλος ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τὴν τερατώδη αὐτὴ ἰδέα, ἀλλὰ ὁ προϊστάμενος τῆς ΥΔΑΠ, πρόσωπο ἀμφιλεγόμενο[9].

Ὁ Κεραμόπουλλος ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας τὸν Μάρτιο τοῦ 1949 καὶ τὰ καθήκοντά του ἀνέλαβε ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, ὁ ὁποῖος θὰ μείνει στὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1952. Ὑπουργὸς Παιδείας (20 Ἰανουαρίου 1949 - 6 Ἰανουαρίου 1950) ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, ὁ ὁποῖος θέτει θέμα ἐπανόδου τοῦ Καρούζου στὴν Ὑπηρεσία. Τὸν Φεβρουάριο ὁ Καροῦζος ὑποβάλλει αἴτηση ἀναδιορισμοῦ, ὁ ὁποῖος πραγματοποιήθηκε[10] στὶς 16 Μαΐου 1949.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1949 διορίστηκαν μὲ εἰσαγωγικὸ διαγωνισμὸ ἐννέα νέοι Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων: Εὐθύμιος Μαστροκώστας, Σωτήριος Δάκαρης, Παῦλος Λαζαρίδης (Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων), Γεώργιος Δοντᾶς, Σπῦρος Ἰακωβίδης, Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Σεραφεὶμ Χαριτωνίδης, Μανόλης Ἀνδρόνικος, Ἀνδρέας Βαβρίτσας. Ὁρισμένοι δὲν ἀνέλαβαν ὑπηρεσία ἀμέσως, ἢ ἀναγκάστηκαν νὰ τὴ διακόψουν, γιὰ νὰ κάνουν τὴ στρατιωτική τους θητεία.

1945-1948. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ. Στὶς 14 Μαρτίου 1948 ἔγινε ἡ ἔκθεση πεπραγμένων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν Γραμματέα Γεώργιο Οἰκονόμο γιὰ τὴν περίοδο 1945-1947. Πρῶτο θέμα τῆς ἔκθεσης ἦταν ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Β΄ τὴν 1 Ἀπριλίου 1947, Προέδρου τῆς Ἑταιρείας. Εὐχάριστο ἄγγελμα ἦταν ἡ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑταιρείας χάρη στὴν ἐπιχορήγηση ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις τοῦ Ἐθνικοῦ Λαχείου. Παρὰ τὸν μακρότατο κατάλογο τῶν ἐκλιπόντων ἑταίρων καὶ τὴν ἔντονη ἀνάμνηση τῶν κατοχικῶν χρόνων, ἰδιαίτερα στὰ ὅσα εἶπε ὁ Οἰκονόμος γιὰ τὸν σύμβουλο Φιλώτα Παπαγεωργίου[11], φανερὸ εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς αἰσιοδοξίας. Δὲν παραλείπει

9. *Ἡ Περιπέτεια* 91-93.
10. Αὐτόθι 95-96.
11. *ΠΑΕ* 1945-1948, 6-8.

νὰ τονίσει τὸ κύριο συστατικὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, τὶς δημοσιεύσεις: «Αἱ ἀνασκαφαὶ δὲν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν ἱδρυμάτων, ἀλλὰ μέσον πρὸς μελέτην, ἡ ὁποία, μόνη αὐτή, ἀποτελεῖ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης»[12]. Ἐξετάζει ἀκόμη ἕνα θέμα ποὺ συζητεῖται ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Φαλμεράϋερ ἕως σήμερα: «Ἐγράφη, ὡς ἤκουσα, τελευταῖον ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις τῶν Ἑλληνοπαίδων πρέπει νὰ ἀρχίζῃ διὰ τοῦ Σολωμοῦ. Δὲν ἐγράφη δὲ τοῦτο ὑπὸ κομμουνιστοῦ, ὡς θὰ ὑπώπτευέ τις - - Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐνιαία ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον, εἰς οὐδένα δὲ ἑλληνικῶς σκεπτόμενον ἐπιτρέπεται ἡ διάσπασις τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως»[13]. Τοῦτο τὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ στὸ συγχαρητήριο γράμμα ποὺ ἔστειλε τὸ Συμβούλιο στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν (31 Αὐγούστου 1947), ποὺ γιόρταζε τὴ συμπλήρωση τῶν 100 χρόνων της: «Ἅπαν γὰρ τὸ Ἑλληνικὸν ἕν τι καὶ ἀδιαίρετον καὶ συνεχὲς ὑπάρχει, οἱ δ' Ἕλληνες ἀεὶ ἑαυτοῖς τήν τε ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιαν ὁμοῖοι»[14]. Ὁ ἑορτασμὸς (10-17 Σεπτεμβρίου 1947) ἔγινε ἕνα χρόνο ἀργότερα, ἐξ αἰτίας τῆς τότε κατάστασης στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἑπόμενη Δημόσια Συνεδρία τῆς Ἑταιρείας ἔγινε στὶς 2 Ἰουλίου 1949, καὶ ὁ Οἰκονόμος γιὰ πρώτη χρονιὰ μετὰ τὸ 1941 μνημόνευσε ἀνασκαφές, τοῦ 1948, τὶς πρῶτες ποὺ ἔγιναν μετὰ τὸν πόλεμο: τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισοῦ, τοῦ Ἰωάννου Παπαδημητρίου στὴ Βραυρώνα, ἡ ὁποία μὲ τὰ χρόνια θὰ ἔφερνε στὸ φῶς ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς. Ὁ Παπαδημητρίου τὴν ἴδια χρονιὰ ἔσκαψε καὶ στὴν Ἐπίδαυρο, στὰ ἱερὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα. Τέταρτη ἀνασκαφὴ ἦταν στὸν Πάνορμο τοῦ Μυλοποτάμου Κρήτης ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πλάτωνα. Τὰ *ΠΑΕ* τῶν ἐτῶν 1945-1948 ἐκδόθηκαν σὲ ἕναν τόμο τὸ 1949, ἐνῶ τὸ *Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος* κυκλοφορήθηκε τὸ 1948.

12. Αὐτόθι 11.
13. Αὐτόθι 11-12.
14. Αὐτόθι 13.

1949-1955. Μεταβατικη περιοδος της Υπηρεσιας. Τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, ποὺ εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Κεραμόπουλλο στὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων, ἀντικατέστησε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1952 ὁ Κωνσταντῖνος Πάγκαλος, ζωγράφος, Διευθυντὴς Καλῶν Τεχνῶν τοῦ ὑπουργείου, καὶ αὐτὸν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1954 ὁ Γεώργιος Πάντζαρης, Διευθυντὴς Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου, ὁ ὁποῖος παρέμεινε[15] στὴ Διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1955.

Παρὰ τὶς οἰκονομικὲς δυσχέρειες, οἱ προσλήψεις Ἐπιμελητῶν συνεχίστηκαν. Τὸ 1950 διορίστηκαν, πάντοτε μὲ διαγωνισμό, ἡ Ἄννα Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου, ὁ Κωνσταντῖνος Καλοκύρης, ὁ Δημήτριος Θεοχάρης καὶ ὁ Χρύσανθος Χρήστου. Οἱ δύο πρῶτοι ἦσαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὴν ἑπόμενη χρονιά, 1951, διορίστηκαν ὁ Νικόλαος Γιαλούρης καὶ ὁ Νικόλαος Δρανδάκης.

Τὰ χρόνια 1949-1955 κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν κακὴ οἰκονομικὴ κατάσταση καὶ τὸ ἀνελεύθερο κοινωνικὸ καθεστώς, ποὺ ἐπιβάλλει περιορισμοὺς καὶ δεσμεύσεις. Ἡ ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Συντονισμοῦ Σπυρ. Μαρκεζίνη στὶς 9 Ἀπριλίου 1953 ἦταν ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ποὺ ἔφερε ἀποτελέσματα. Τὰ μουσεῖα εἶναι, σχεδὸν στὸ σύνολό τους, κλειστὰ γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς καὶ ἡ Ὑπηρεσία δὲν προβαίνει σὲ ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες ἕως καὶ τὸ 1949 παρουσίαζαν δυσκολίες ἐξ αἰτίας τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἡ ἀνασυγκρότηση, πρῶτα οἰκοδομική, ἔχει ἀρχίσει μὲ τὶς πιστώσεις τοῦ σχεδίου Μάρσαλ, ἀλλὰ θὰ ἀργήσει νὰ ξαναβρεῖ τὴ μορφή του. Οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες ὅμως, παρὰ τὶς ἀπώλειές τους στὸν πόλεμο, εἶχαν διατηρήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας τὴν εἰρηνικὴ μορφὴ τῆς εὐμαρείας. Ἔτσι τὸ 1950 ἦλθε στὴν Ἑλλάδα ὁ Dietrich von Bothmer, διευθυντὴς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης μὲ αἴτημα τὸν δανεισμὸ ἀρχαίων γιὰ ἔκθεση στὶς ΗΠΑ, αἴτημα ποὺ ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο[16].

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1952 ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Ι. Μιχαὴλ ἀποφάσισε νὰ τοποθετήσει στὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων κανονικὸ διευθυντή. Τὸ

15. *ΑΔ* 16, 1960, Χρον. 3.

16. *ΕΔΑΕ* 16, 1991, 83.

θέμα πῆρε ἔκταση καὶ κομματικὴ χροιὰ μὲ δημοσιεύματα ἐφημερίδων[17]. Ἐξ ἀρχῆς ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους ἡ ὑποβολὴ ὑποψηφιοτήτων καὶ πρόβαλλαν ὑποψηφιότητα ὁ Πάννης Μηλιάδης, ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, ὁ Μάρκελλος Μιτσὸς καὶ ὁ Νικόλαος Κοντολέων. Ἡ ὅλη διαδικασία ἐπιλογῆς δὲν κατέληξε σὲ οὐσιαστικὸ καὶ λογικὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ Ὀρλάνδος ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων, ἔπειτα ἀπὸ τὸν θόρυβο ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ἐναντίον του, καὶ τὸν διαδέχτηκε προσωρινῶς ὁ Κωνσταντῖνος Πάγκαλος. Ὁ Καροῦζος δημοσίευσε στὶς 17 Ἰουνίου γιὰ τὸ ὅλο ζήτημα μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἐπιστολή[18].

Ἀπόπειρα ἐξαγωγῆς ἀρχαίων ἔγινε τὸ 1955, γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν στὴν Αὐστραλία μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν Ὀλυμπιακῶν τοῦ 1956, ἡ ὁποία δὲν τελεσφόρησε[19].

1951-1955. Ταφικος κυκλος Β Μυκηνων. Τὸ μεγαλύτερο ἀρχαιολογικὸ γεγονὸς τῶν πρώτων μετὰ τὸν πόλεμο χρόνων εἶναι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κύκλου Β τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου, ποὺ ἄρχισε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1951 καὶ τελείωσε τὸ 1955. Ἦταν ἡ πρώτη ἀνασκαφὴ στὴν Ἑλλάδα μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Schliemann τὸ 1876 ποὺ προκάλεσε τόσο ἐνδιαφέρον καὶ τόσο δημοσιογραφικὸ θόρυβο στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικό.

Χωματουργικὲς ἐργασίες κατὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας στὶς Μυκῆνες ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἀποκάλυψης τάφου, τοῦ Α, τοῦ νέου ταφικοῦ περιβόλου. Ἀκολούθησε συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰω. Κ. Παπαδημητρίου καὶ συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς Ἀντώνιο Κεραμόπουλλο, Σπυρίδωνα Μαρινᾶτο καὶ Γεώργιο Μυλωνᾶ. Κατὰ τὴ διάρκειά της ἐκδηλώθηκαν ἀντιθέσεις μεταξὺ Παπαδημητρίου καὶ Μαρινάτου, τελικὰ ὑπερίσχυσε ὁ Παπαδημητρίου[20].

---

17. *Τὸ Βῆμα*, 11 καὶ 14 Ἰουν. 1952· *Ὁ Φιλελεύθερος*, 13 Ἰουν. 1952.

18. *Μικρὰ Κείμενα* 312-314. Βλ. *Δοκίμιο* 60-62.

19. *Ἡ Περιπέτεια* 98.

20. *Ἰωάννης Παπαδημητρίου, στὸν τόμο *Ἔπαινος Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου* (ΒΑΕ 168, Ἀθῆναι 1997) 16-30.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κύκλου Β ἀποκάλυψε 24 τάφους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 14 ἦσαν λακκοειδεῖς καὶ 10 κιβωτιόσχημοι, καὶ οἱ ταφὲς ὑπολογίζονται ὅτι ἦσαν περίπου σαράντα. Ὁ ταφικὸς κύκλος Β εἶναι παλαιότερος τοῦ Α, τοῦ Schliemann, ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὰ Μεσοελλαδικὰ χρόνια, ἀπὸ τὸ 1600 π.Χ. ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀνασκαφὴ δημοσιεύτηκε προκαταρκτικὰ ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου στὰ *ΠΑΕ*. Ἡ πλήρης δημοσίευση τοῦ ταφικοῦ κύκλου Β ἔγινε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ[21].

1955-1958. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ. Ἐπὶ τῆς πρώτης κυβερνήσεως τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπάγου στὶς 4 Ὀκτωβρίου 1955, ἔγινε ἡ τοποθέτηση τοῦ Σπυρίδωνος Μαρινάτου ὡς Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων, μὲ τὴν ὑποστήριξη ἰσχυρῶν κομματικῶν παραγόντων τῆς παρατάξεως τῆς Δεξιᾶς. Στὴ θέση αὐτὴ παρέμεινε μέχρι τῆς παραίτησής του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1958. Ἀπὸ παλαιότερους Ἐφόρους εἶχα ἀκούσει ὅτι τὴν παραίτηση εἶχε ζητήσει ὁ Καραμανλῆς γιατί, λεγόταν, εἶχε ἐκφραστεῖ δυσάρεστα γιὰ τὸν πρωθυπουργό.

Τὸ 1956 διορίστηκαν μὲ διαγωνισμὸ νέοι Ἐπιμελητές, στὴν πλειονότητα γυναῖκες, ἡ Εὐαγγελία Πρωτονοταρίου, κατόπιν Δεϊλάκη, ἡ Βαρβάρα Φιλιππάκη, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, ἡ Κάντω Φατούρου, κατόπιν Ἡσυχάκη καὶ ἡ Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο τοῦτο ἡ διήγησή μου γιὰ τὴν Ὑπηρεσία βασίζεται καὶ σὲ προσωπικὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1956 γνώρισα τὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου καὶ ἀπὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1957 ἐργαζόμουν ὡς ἡμερομίσθιος στὴν Ὑπηρεσία. Παρακολουθοῦσα τὰ πράγματα μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ὅσα θὰ ἐκθέσω εἰς τὸ ἑξῆς βασίζονται στὴ συμμετοχή μου στὰ πράγματα τῆς Ὑπηρεσίας καὶ στὴ συλλογή μου στοιχείων, κυρίως ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ ἀπὸ ἔγγραφα.

---

21. *Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν* (ΒΑΕ 73, ἐν Ἀθήναις 1972-1973).

Η Στοα του Αττάλου. Τὴ Δευτέρα 3 Σεπτεμβρίου 1956 ἔγιναν τά «ἐγκαίνια τῆς ἀναστηλωθείσης στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ὡς Μουσείου τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν παρουσίᾳ τῶν Α.Α.Μ.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης», ὅπως γράφεται στὸ πρόγραμμά τους. Ὁ ὅρος ἀναστήλωση γιὰ τὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου εἶναι ἀνακριβής. Ἀκόμη καὶ ὁ ὅρος ἀνακατασκευή. Ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου εἶναι ἀντίγραφο τῆς ἀρχαίας μὲ τροποποιήσεις στὸ σχέδιο τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ μὲ σημαντικὲς προσθῆκες, ὅπως εἶναι τὰ ὑπόγεια. Ἔχει σημασία ὅμως ἡ ἀνακατασκευή της γιὰ τὴν ἀντίληψη ποὺ εἶχαν γιὰ τὰ ἀρχαῖα οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες, καὶ οἱ Ἀμερικανοί. Κατασκευάστηκε μέσα σ' ἕναν σπουδαῖο ἀρχαιολογικὸ χῶρο, πάνω στὰ ἐρείπια ἑνὸς μεγάλου μνημείου. Κατασκευάστηκε ὁλόκληρο ἐξ ἀρχῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τμήματα τοίχων τῆς ὀπίσθιας καὶ τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς, ποὺ ἐνσωματώθηκαν. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι δὲν τοποθετήθηκε στὴ θέση του τὸ ἀρχαῖο ἐπιστύλιο μὲ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή. Θὰ ἦταν θλιβερὸ καὶ γιὰ τὸ νέο κτίριο καὶ φθαρτικὸ γιὰ τὰ λείψανα τοῦ ἐπιστυλίου. Γιὰ τὴν τοποθέτησή του ὑπέρμαχοι ὑπῆρξαν ὁ Ὀρλάνδος καὶ ὁ Χρῆστος Καροῦζος.

Οἱ Ἀμερικανοὶ σωστὰ δὲν ἐνσωμάτωσαν στὴ νέα στοὰ τὰ ἀρχαῖα μέλη της ποὺ σώζονταν, ὅπως μὲ κραυγαλέο τρόπο θὰ κάνει τὰ ἑπόμενα χρόνια ὁ Ὀρλάνδος στὴ ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας. Τὸ ἁμάρτημα τοῦ ἀντιγράφου τῆς στοᾶς εἶναι, ὅπως εἰπώθηκε, ἡ θέση καὶ μόνο. Ὁπουδήποτε ἀλλοῦ θὰ δεχόταν μόνον ἐπαίνους. Ἂν παραβλέψουμε αὐτὸ τὸ ἁμάρτημα, εἶναι ἕνα θαυμάσιο χρηστικὸ καὶ διδακτικὸ οἰκοδόμημα. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς σημερινὲς μερικὲς ἀνακατασκευὲς κλασικῶν μνημείων, γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνει λόγος.

Τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη καὶ τὴν ἀναπαράσταση τῆς στοᾶς ἔκανε ὁ Γιάννης Τραυλός, ἀρχιτέκτων τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς. Ὄψιμη ἀντίρρηση γιὰ τὴν ἀνακατασκευή, ὅπως τὴν χαρακτήρισε, τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, ἐκδήλωσε ὁ Ὀρλάνδος μὲ κείμενό του ποὺ διαβάστηκε κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς στοᾶς[22]. Τὸ μήνυμά του, ὅπως τὸ ὀνόμασαν,

22. *Νέα Ἑστία* 60, 1956, 1314-1315.

περιέχει σημαντικὲς θεωρητικὲς καὶ δεοντολογικὲς ἀπόψεις, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἐφάρμοσε. Λέγει ὅτι «ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀναστήλωσιν ἑνὸς μνημείου θεωροῦμεν τὴν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ἀνατοποθέτησιν ὅλως ἀνεξαιρέτως – καὶ τῶν μικροτάτων ἀκόμη – ἀρχαίων τεμαχίων του, τῇ προσθήκῃ ὀλίγων μόνον νέων ὑποβοηθούντων τὴν τοποθέτησιν τῶν παλαιῶν». Κακίζει ἀκόμη ὁ Ὀρλάνδος ὅτι στὸν πίσω τοῖχο τῆς στοᾶς ἀντὶ γιὰ τὰ μικρὰ ἀρχαῖα παράθυρα ἀνοίχτηκαν μεγάλα, γιὰ φωτισμὸ τοῦ μουσείου, καὶ ὅτι καταργήθηκαν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι ποὺ χώριζαν τὸ πίσω μέρος τῆς στοᾶς σὲ καταστήματα. Τελευταία ἀντίθεσή του πρὸς τὴν ἀνακατασκευή, πλὴν τῆς θέσεώς του στὸν χῶρο τῆς Ἀγορᾶς, εἶναι ὅτι «θὰ συναγωνίζεται καταθλιπτικῶς τὸ εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Ἀγορᾶς ὑψούμενον «Θησεῖον» ὄχι μόνον διὰ τοῦ μεγάλου μήκους του ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐκθαμβωτικῆς του λευκότητος». Προτείνει μάλιστα τὴ φύτευση μεγάλων δέντρων ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ στοὰ γιὰ νὰ τὴν κρύβουν, λύση δυσμενέστερη φυσικὰ ἀπὸ τὸ ἐλάττωμα τῆς λευκότητος. Ἀντιρρήσεις ποὺ ὑπῆρξαν γιὰ τὸ ἔργο συνοψίζει ὁ Μαρινᾶτος σὲ ἐπιστολή του[23].

Ἔπειτα ἀπὸ 56 χρόνια ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου δὲν ξενίζει πλέον. Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι δὲν εἶναι ἀρχαία. Ἀπὸ μιὰ ἄποψη εἶναι τιμιότερη ὡς «ἀναστήλωση» ἀπὸ ἄλλες, γιατὶ ἡ βλάβη ποὺ προκάλεσε σὲ ἀρχαῖα εἶναι μικρότερη, ἀπὸ ἐκείνην λ.χ. ποὺ προκλήθηκε στὴν Ἀφαία ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο ἢ στὰ Προπύλαια καὶ τὸν Παρθενώνα ἀπὸ τὸν Μπαλᾶνο.

1955-1958. Α. Κ. Ορλανδου, *Τα υλικα δομης των αρχαιων Ελληνων*, τευχη 1-2 (σελ. 154+426). Ὑπάρχουν βιβλία πού, ὅπως τὰ λεξικά, μᾶς συντροφεύουν σ' ὅλη μας τὴ ζωή. Γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους ἕνα τέτοιο βιβλίο εἶναι *Τὰ ὑλικὰ δομῆς*, ποὺ περισσότερο ἀπὸ μισὸν αἰώνα διδάσκει καὶ τοὺς νέους ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς ὥριμους.

Στὸ πρῶτο τεῦχος ὁ Ὀρλάνδος πραγματεύεται γιὰ τὸ ξύλο καὶ τὸν πηλό. Στὸ δεύτερο γιὰ τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα

23. *Τὸ Βῆμα*, 9 Σεπτ. 1956.

καὶ τοὺς λίθους. Τὸ βιβλίο, γραμμένο περισσότερο ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ σκοπιὰ μὲ τὴν ἐξαντλητικὴ παράθεση ἀρχαίων χωρίων, συμπληρώθηκε μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ *Λεξικοῦ ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων*, ποὺ ἐκδόθηκε μεταθανατίως, τὸ 1986, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ.

Ἑνὸς παρόμοιου μὲ τὰ *Ὑλικὰ δομῆς* ἔργου τοῦ Roland Martin, *Manuel d'architecture grecque* (Paris 1965), ἐκδόθηκε μόνον ὁ πρῶτος τόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1958. Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ. Τὰ πράγματα τοῦ Κλάδου δὲν ἄλλαξαν ἀμέσως μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μαρινάτου. Αἰτία ἦταν τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, μέσα στὸ ὁποῖο δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ Ὑπηρεσία. Ἤδη τὰ χρόνια ἐκεῖνα, μετὰ τὴν ὑποτίμηση τῆς δραχμῆς τὸ 1953, ἡ οἰκονομία εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται, καθὼς καὶ ἡ μετανάστευση πρὸς τὴν Αὐστραλία πρῶτα, καὶ τὸ Βέλγιο καὶ τὴ Γερμανία ἀργότερα, ποὺ στὴ δεκαετία τοῦ '60 πῆρε τὴ μορφὴ χειμάρρου.

Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1959 ἔγινε διαγωνισμὸς Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἕως τὸν Ἰούνιο εἶχαν διοριστεῖ πέντε: ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος, Ὄλγα Ἀλεξανδρῆ, Μάντω Οἰκονομίδου, Μαρία Σιγανίδου, Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου. Δεύτερος διαγωνισμὸς ἔγινε τὸν Δεκέμβριο τῆς ἴδιας χρονιᾶς καὶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1960 διορίστηκαν πολλοὶ Ἐπιμελητές, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τέσσερις Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων: Μυρτάλη Ἀχειμάστου, Φωτεινὴ Παπαδοπούλου, Φανὴ Κουτσοκώστα, Θεοδώρα Καράγιωργα, Παρασκευὴ Στασινοπούλου, Χρίστος Ντούμας, Γεώργιος Παπαθανασόπουλος, Κωνσταντῖνος Δαβάρας, Μύρων Μιχαηλίδης, Εὐγενία Λεβεντοπούλου, Στυλιανὴ Παπαδάκη, Ἄγγελος Λιάγκουρας.

Οἱ διορισμοὶ αὐτοὶ ἦταν ἡ προπαρασκευὴ γιὰ τὸ μεγάλο ἐγχείρημα ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσε μέσα στὸ 1960.

1959. ΤΟ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟ ΣΤΑΔΙΟ. Ἡ ἔλλειψη αἴσθησης τῆς παράδοσης, κυρίως στὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν σημαντικὲς κοινωνικὲς ἢ κυβερνητικὲς θέσεις, φαίνεται μὲ ὠμότητα στὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία τὰ πρόσωπα αὐτά, χωρὶς πολλὴ σκέψη, εἰσηγοῦνται ἢ δέχονται εἰσηγήσεις ποὺ βλάπτουν τὰ μνημεῖα. Αἰτία εἶναι πάντοτε ἡ ἔλλειψη παιδείας.

Οἱ ἀνώτερες σπουδές, ἀκόμη καὶ ἀνθρωπιστικές, δὲν σημαίνουν πάντοτε καὶ πνευματικὴ καλλιέργεια. Ἡ φθορὰ τῶν μνημείων καὶ ἡ φθορὰ τοῦ τοπίου, φυσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ, ὀφείλεται σὲ ἀνθρώπους μὲ πνευματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ φόντα, ποὺ εἶχαν οἰκονομικὴ ἢ κυβερνητικὴ δύναμη, καὶ χωρὶς δισταγμοὺς ζήτησαν νὰ γίνουν ἢ ἀποφάσισαν νὰ γίνουν ἔργα ποὺ κατέστρεψαν κάποιο μέρος τῆς μνημειακῆς καὶ ἱστορικῆς συνέχειας. Ἡ τήρηση τῆς δεοντολογίας ἀπὸ ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἕλληνες, καὶ ἀρχαιολόγους ἀκόμη, περιορίζεται στὴ διακήρυξή της. Ὁ Πιττάκης καὶ ὁ Μπαλᾶνος δὲν δίστασαν νὰ πελεκήσουν ἀρχαῖα μέλη γιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν στὶς ἐργασίες τους, ἄλλοι διέλυαν στὶς ἀνασκαφές τους ὅ,τι ρωμαϊκό, μεσαιωνικὸ ἢ νεώτερο λείψανο ἔβρισκαν γιὰ νὰ φθάσουν στὰ κλασικὰ ἐρείπια. Ὁ σεβασμός τους στὴν παράδοση εἶχε περιορισμένα ὅρια. Ἴσως τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, τοὺς παλιούς, δὲν πρέπει νὰ τοὺς κατακρίνουμε γιατὶ ἔζησαν μέσα στὴν περίοδο τῆς δουλείας. Οἱ σημερινοὶ ὅμως, οἱ μετὰ τὸ '20, τὸ '30 ἕως σήμερα, δὲν ἔχουν ἐλαφρυντικά. Ὅ,τι ἔκαναν καὶ κάνουν, γίνεται σκόπιμα καὶ γιὰ προσωπικὸ συμφέρον. Ἔπειτα ἀπὸ 190 χρόνια ἐλευθερίας πρέπει νὰ ἔχουμε μάθει ὅτι τὰ ἀρχαῖα, ἡ ἐνιαία παράδοση, εἶναι μοναδικά, ἀναντικατάστατα πράγματα, καὶ τὰ προστατεύουμε.

Θέμα ἀνακατασκευῆς καὶ ἐπέκτασης τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου δημιουργήθηκε τὸ 1959, ἔπειτα ἀπὸ πρόταση-εἰσήγηση τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ Ἀλεξάνδρου Μπαλτατζῆ, μὲ σκοπὸ νὰ μετατραπεῖ σὲ ὀλυμπιακό. Ἡ πρόταση εἶχε τὸν τίτλο «Προμελέτη συγχρονίσεως τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου εἰς Ὀλυμπιακὸν» καὶ γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἔπρεπε νὰ διαλυθεῖ τὸ στάδιο καὶ νὰ κοπεῖ ὁ Ἀρδηττός, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε οἰκοδομηθεῖ. Οἱ διαμαρτυρίες ἐπιστημόνων καὶ λογοτεχνῶν, ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἔντονα σὲ συνεδρίαση στὸν «Παρνασσὸ» στὶς 13 Μαΐου 1959, ἦσαν ἀποφασιστικές[1]. Τὸ σχέδιο δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἡ ὅλη ἱστορία ὅμως δείχνει ὅτι καὶ ὁ μηχανικὸς ποὺ σχε-

1. *Νέα Ἑστία* 65, 1959, 751-762· Ἀριστέας Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον* (ΥΠΠΟ-ΙΕΕΕ 2003) 136-142.

δίασε τὴν ἐπέκταση τοῦ σταδίου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὑποστήριξαν τὴν ἰδέα του, θεώρησαν ὅτι ἦταν θεμιτὴ ἡ διάλυση τοῦ ἔστω νεώτερου μνημείου καὶ ἡ ἀνακατασκευή του. Ὅτι τὸ στάδιο ἦταν πλέον μνημεῖο, ὅπως ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, δὲν ἐπηρέασε τὶς σκέψεις τους καὶ τοὺς ὑπολογισμούς τους. Τοῦτο φυσικὰ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀνακατασκευάζουμε τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα καὶ νὰ περιμένουμε νὰ γίνουν, μὲ τὸν καιρό, ἄξια διατήρησης καὶ μελέτης.

1960. Οι ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΜΠΙΡΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ. Ἡ σύντομη πραγμάτευσή μου τῶν ἀναστηλώσεων περιορίζεται κυρίως, ὅσο εἶναι δυνατόν, στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως. Στὴν Ἑλλάδα εἶχαν γίνει ὅμως καὶ ἄλλες ἀναστηλώσεις κλασικῶν μνημείων, ἀλλὰ καὶ βυζαντινῶν. Ἡ ἀναστήλωση τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως, ποὺ διηύθυνε, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου, ὁ Εὐστάθιος Στίκας, προκάλεσε τὴν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Κώστα Η. Μπίρη[2]. Ὁ Μπίρης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τῶν ἐλαττωμάτων τῆς ἀναστήλωσης τῆς ἐκκλησίας, ἐκθέτει μὲ σαφήνεια ποιὰ εἶναι ἡ μέθοδος ποὺ πρέπει ἀκολουθεῖ κανεὶς ὅταν καταπιάνεται μὲ μνημεῖα ποὺ ἔχουν ὑποστεῖ μεταβολές, προσθῆκες καὶ καταστροφές. Ἡ μελέτη του ἀποκτᾶ γενικὸ χαρακτήρα καὶ τὸ δηλώνει: «Δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων· δὲν πρόκειται γιὰ τὸν κ. Στίκα προσωπικῶς. Πρόκειται γιὰ τὸ νόημα τῶν λεγομένων ἀναστηλώσεων, γιὰ τὸν ὅλεθρο ποὺ ἀπειλεῖ ὅλα τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος»[3]. Ἐκθέτει ὁ Μπίρης μὲ συντομία τὰ συμπεράσματα τῶν συζητήσεων ποὺ ἔγιναν ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀναστηλωθεῖ ἡ βόρεια κιονοστοιχία τοῦ Παρθενῶνος, τὴ διατύπωση καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ὁρισμοῦ «ἀναστήλωσης», καὶ κακίζει τὴν παρέκκλιση ποὺ παρατηρεῖται στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς καθαροὺς ἐπιστημονικοὺς κανόνες.

Λέγει ἀκόμη γιὰ κείνους ποὺ δικαιολογοῦν τὶς κακὲς ἀναστηλώσεις μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι σώζουν τὰ μνημεῖα: «Ἡ ἐρείπωση ἑνὸς μνη-

---

2. *Νέα Ἑστία* 68, 1960, 1050-1054, 1314-1318.

3. Αὐτόθι 1317.

μείου ὁσηδήποτε κι ἂν εἶναι, δὲν ἀποτελεῖ ὁλοκληρωτικὴ καταστροφή. Καταστροφὴ ὁλοκληρωτικὴ τοῦ μνημείου καὶ φυγάδευση κάθε ἀντιλήψεως γι' αὐτό, ὥστε νὰ καταντήσῃ ἀδύνατη καὶ ἡ πιὸ ἀμυδρὴ ἰδέα περὶ τῆς ἀρχικῆς του μορφῆς, ἀποτελεῖ ἡ παραμόρφωσίς του, μὲ τὴν ὁποία ἐγκαθίσταται στὴ θέσι τοῦ ἐρειπίου ἕνα ἄλλο κτίσμα»[4].

Γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων λέγει ὅτι «τὸ ὄνομα μόνο τοῦ μνημείου ἀπέμεινε σ' ἕνα ἀντικείμενο καλοπροαίρετης κιβδηλίας, ἀλλὰ πάντως κιβδηλίας»[5]. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι καθαρὸ καὶ ἰσχύει πάντα: «Ἀπὸ τὰ κίβδηλα λείπει ἡ ψυχή, ἀφοῦ λείπει ἡ ἀλήθεια».

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΦΑΙΑΣ. Τὸ 1960 εἶχα τὴν πρώτη, δυσάρεστη, ἔκπληξη ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἀναστηλώσεις κλασικῶν μνημείων, ἀντικρίζοντας τὸν ναὸ τῆς Ἀφαίας. Ὄντας ἡ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως ἀνεξάρτητη Ὑπηρεσία καὶ ἔχοντας ἀπόλυτη ἁρμοδιότητα στὴ συντήρηση καὶ ἀναστήλωση τῶν μνημείων, ἐνεργοῦσε χωρὶς νὰ ἐνημερώνει, ὡς πρὸς τὶς λεπτομέρειες τὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων καὶ τὶς Ἐφορεῖες τῶν Ἀρχαιοτήτων. Μόνος σύνδεσμος ἀνάμεσα στὶς δύο Διευθύνσεις ἦταν τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, ποὺ ἐνέκρινε τὶς ἀναστηλώσεις καὶ τὶς ἐπεμβάσεις στὰ μνημεῖα. Ὅταν λοιπὸν στὶς 3 Νοεμβρίου 1960, ὡς Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, πῆγα στὴν Αἴγινα γιὰ ὑπηρεσία, ἀντίκρισα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀφαίας ἕναν ναὸ παραμορφωμένο ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις, τὶς προσθῆκες, τὶς λαξεύσεις. Ἕνα μνημεῖο κακοποιημένο ἐπιστημονικῶς γιὰ τὴν ἱκανοποίηση μορφολογικῶν καὶ μόνον ἐπιδιώξεων, ὅπως πολλὲς φορὲς μοῦ εἶχε ἐπισημάνει ὁ τότε Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς προϊστάμενός μου Ἰωάννης Δ. Κοντῆς. Ἀντέδρασα μὲ τὴν ὑποβολὴ στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας, ὅπου ὑπαγόταν πλέον ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, λεπτομεροῦς ἔκθεσης γιὰ τὴν κατὰ τὴ γνώμη μου καταστρεπτικὴ ἀναστήλωση. Ἡ ἔκθεση θορύβησε τὴν Ὑπηρεσία, ἀλλὰ γιὰ λόγους γενικότερης πολιτικῆς δὲν δόθηκε συνέχεια. Ἦταν ὅμως ἡ ἀφορμὴ γιὰ γενι-

4. Αὐτόθι 1054.

5. Αὐτόθι 1317.

κότερο φρενάρισμα τῶν ἀναστηλώσεων καὶ ἀναθεώρηση τῶν μελετῶν. Δημοσιότητα καὶ κριτικὴ θὰ δεχόταν ἡ ἔκθεσή μου λίγα χρόνια ἀργότερα.

Το προσκηνιο του θεατρου της Επιδαυρου. Δεῖγμα τῆς ἔλλειψης συντονισμοῦ τῶν ἐνεργειῶν τῆς πρὸ τοῦ 1960 Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἀποτελεῖ ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς κιονοστοιχίας τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου[6], ἡ ὁποία προκάλεσε τόση ἀντίδραση[7], ὥστε ὁ Ὀρλάνδος καὶ ὁ Στίκας ἔσπευσαν νὰ τὴν διαλύσουν χαρακτηρίζοντάς την ὡς δοκιμαστικὴ καὶ προσωρινή. Ἡ Ὑπηρεσία ἀποκήρυξε τὴν ἀνακατασκευὴ καὶ τὴν χαρακτήρισε ὡς αὐθαίρετη[8].

Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ προσκηνίου ἀποτελεῖ τὴ λογικὴ κατάληξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς νοοτροπίας τῆς πλήρους μορφῆς τῶν μνημείων, ἡ ὁποία σήμερα ἔχει καὶ τήν «κοινωνικὴ» προσθήκη «διδακτική». Ἐπειδή, λένε, οἱ πολλοὶ δὲν ἔχουν εἰδικὲς γνώσεις, ἀνακατασκευάζουμε τὰ μνημεῖα γιὰ νὰ τὰ κατανοήσουν. Ὅπως μεταφράζουμε τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Κάλβο, καὶ ἰσχυριζόμαστε ὅτι εἶναι τὰ γνήσια κείμενα.

Η κατασταση της Υπηρεσιας εως το 1960. Ἀπὸ τὴ δεύτερη θητεία τοῦ Κωνσταντίνου Κουρουνιώτη, ἀπὸ τὸ 1933 καὶ μετά, τὴν Ὑπηρεσία διοικοῦσαν καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, πρώην Ἔφοροι τῶν Ἀρχαιοτήτων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν τὴ συμπάθεια ὅλου τοῦ Κλάδου. Μέσα στὸν μικρὸ κύκλο τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν οἱ ἀντιθέσεις μὲ τὴ Διεύθυνση ἦσαν ἔντονες, γιατὶ οἱ καθηγητὲς εἶχαν μόνιμη τὴν τάση χειραγώγησης τοῦ Κλάδου. Ἀλλὰ καὶ οἱ προσωπικὲς διαφορὲς εἶχαν μεγάλη σημασία, γιατὶ ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου. Κεραμόπουλλος, Μηλιάδης, Καροῦζοι, Οἰκονόμος,

---

6. Α. Κ. Ὀρλάνδος, *Ἔργον* 1960, 225 εἰκ. 261· *Ἡ Καθημερινή*, 13 Ἰουν. 1961.

7. Αἰμίλιος Χουρμούζιος, *Ἡ Καθημερινή*, 25 Μαΐου 1961· Κώστας Η. Μπίρης, αὐτόθι 4 Ἰουν. 1961.

8. Ἰ. Κ. Παπαδημητρίου, *Ἡ Καθημερινή*, 16 Ἰουν. 1961.

Μαρινᾶτος, Φοῖβος Σταυρόπουλος κ.ἄ. βρίσκονταν σὲ διαρκῆ ἀντίθεση, ἡ ὁποία δημιουργοῦσε ὀπισθοδρόμηση στὴν Ὑπηρεσία. Οἱ πολιτικὲς διαφορὲς ἦσαν ἔντονες, ἔστω κι ἂν δὲν ἐκδηλώθηκαν ποτὲ φανερά, παρὰ μόνον στὶς στῆλες ὁρισμένων ἐφημερίδων καὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Καρούζου στὴν Ἀκαδημία. Ὑπῆρχαν διάφορες ὁμάδες μεταξὺ τῶν παλαιῶν Ἐφόρων, καὶ ἀκόμη τῶν νεώτατων Ἐπιμελητῶν. Ὁ κύκλος τῶν Καρούζου, τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὁ κύκλος τοῦ Μηλιάδη, ὁ κύκλος τοῦ Μαρινάτου, Ὀρλάνδου, Στίκα, ποὺ περιλάμβανε τοὺς Σταυρόπουλο, Κωνσταντίνου, Μιτσό, ὁ κύκλος τοῦ Κοντολέοντος μὲ τοὺς νεώτερους Ἐπιμελητὲς μαθητές του. Ὁ Παπαδημητρίου δὲν εἶχε κύκλο, διότι ἕως καὶ τὸ 1958 οἱ καιροσκόποι δὲν τὸν πλησίαζαν ἀπὸ φόβο ὅτι θὰ δυσαρεστοῦσαν τὸν Μαρινᾶτο. Ὅταν ὅμως ἔγινε Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων τὸ 1958, πολλοὶ τοῦ ἐξεδήλωσαν τὴν ἀφοσίωσή τους, ὡς καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐργαστοῦν στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Βραώνας, μάλιστα οἱ νεώτεροι.

Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ὑπηρεσίας μόνον δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπιφέρει οὐσιαστικὴ βελτίωσή της. Τὰ Συμβούλια ἔμειναν ἀμετάβλητα, οἱ ὑπάλληλοι, οἱ περισσότεροι, ἦσαν προσκολλημένοι στοὺς καθηγητές. Πρῶτο εὐοίωνο σημάδι ἦσαν οἱ δύο διαγωνισμοὶ Ἐπιμελητῶν τὸ 1959. Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση εἶχε ἀρχίσει νὰ βελτιώνεται, κυρίως μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος Δημοσίων Ἐπενδύσεων, ποὺ ἐπέτρεπε πλέον στὴν Ὑπηρεσία νὰ θεραπεύει σιγὰ σιγὰ τὶς ἐλλείψεις στὴν ὀργάνωσή της. Ἄρχισαν νὰ προσλαμβάνονται ἡμερομίσθιοι ἀρχαιολόγοι, ποὺ βοηθοῦσαν στὴ διεξαγωγὴ τῆς ὑπηρεσίας, κυρίως τὶς πολλὲς μικρὲς ἔκτακτες καθημερινὲς ἀνασκαφὲς ποὺ δημιουργοῦσαν τότε στὴν Ἀθήνα, κυρίως τὰ ἔργα τῆς ΥΔΡΕΞ (ἀποχέτευση) καὶ στὴν ὕπαιθρο ἡ χρήση μεγάλων μηχανημάτων, ἐκσκαφέων καὶ μηχανικῶν ἀρότρων. Ἀκόμη ἡ οἰκοδόμηση νέων κτιρίων, κυρίως στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά, ἔφερνε καθημερινῶς στὸ φῶς ἀρχαιότητες.

1960. Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ. Πολὺ σύντομα ἔγινε φανερὸ ὅτι μὲ τὴ συνέχιση τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Ὑπηρεσίας στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ οὐσιαστικὴ βελτίωσή της. Τοῦτο ὁδήγησε τὸν Παπαδημητρίου στὴ

σκέψη τῆς μεταφορᾶς της σὲ ἄλλο ὑπουργεῖο μὲ δύναμη καὶ χωρὶς τὶς ἀπολιθωμένες ἰδέες τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Ἔχοντας ὁ Παπαδημητρίου τὴν ὁμόθυμη συγκατάθεση τῶν παλαιοτέρων Ἐφόρων, Καρούζου καὶ Μηλιάδη, καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Παναγιώτη Κανελλόπουλου καὶ Κωνσταντίνου Τσάτσου, τοῦ πρώτου ἀντιπροέδρου τῆς κυβέρνησης καὶ τοῦ δεύτερου ὑπουργοῦ Προεδρίας, ὑπέβαλε στὸν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ τὴν ἰδέα ὅτι γιὰ νὰ γίνει δυνατὸν οἱ ἀρχαιότητες, μουσεῖα καὶ μνημεῖα, νὰ προσφέρουν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ, χρειαζόταν νέα ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐξάρτησή της κατευθείαν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργό. Ὁ Παπαδημητρίου εἶχε προσωπικὴ γνωριμία μὲ τὸν Καραμανλῆ καὶ μὲ τοὺς συμβούλους του, ἀπὸ τὶς ἐπαφές του μαζί τους γιὰ θέματα τουριστικῆς προβολῆς τῶν ἀρχαίων. Πρῶτο μεγάλο τέτοιο ἔργο ἦταν τὸ νέο Μουσεῖο Δελφῶν καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ γύρω χώρου (1958-1960).

Ἤδη στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου 1959 εἶχε μετατεθεῖ στὴν Ἐφορεία Ἀττικῆς, ὅπου ὑπηρετοῦσα, ὡς Ἔφορός της ὁ Ἰωάννης Κοντῆς, γνωστὸς γιὰ τὸ ἐξαιρετικὸ ἔργο του στὰ Δωδεκάνησα, καὶ τὶς διοικητικὲς καὶ νομικὲς γνώσεις του. Μὲ τὴν Ἐφορεία ἀσχολήθηκε λίγο, ἀπασχολημένος περισσότερο μὲ τὸ ἐγχείρημα ποὺ ἑτοιμαζόταν.

Στὶς 31 Μαρτίου τοῦ 1960 ὁ Παπαδημητρίου συναντήθηκε μὲ τὸν Καραμανλῆ γιὰ τὰ θέματα τῆς Ὑπηρεσίας. Μὲ τὸν Παπαδημητρίου εἶχε συναντηθεῖ πολλὲς φορές, τώρα ὅμως ἡ συνάντηση γινόταν μὲ δική του πρωτοβουλία, προκειμένου νὰ κατατοπιστεῖ γιὰ τὰ αἴτια τῆς μιζέριας τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Παπαδημητρίου ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ στείλει κατατοπιστικὸ ὑπόμνημα. Στὶς 2 Ἀπριλίου ὁ ὑπουργὸς Προεδρίας Κωνσταντῖνος Τσάτσος τηλεφώνησε δυὸ φορὲς ζητώντας ἐπειγόντως τὸ ὑπόμνημα. Τὶς ἐνδιάμεσες ἡμέρες μᾶς εἶχε πιάσει πυρετός. Ὁ Κοντῆς ὑπαγόρευε, ἐγὼ ἔγραφα καὶ καθαρόγραφα καὶ στὴ συνέχεια ἔδινα τὰ χειρόγραφά μου στὴν Ἀρσάκη γιὰ δακτυλογράφηση. Γραφομηχανὴ δὲν διέθετε κανείς μας καὶ ἡ δακτυλογράφος τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων δὲν ἦταν πρόσωπο ἐμπιστοσύνης, γιατὶ ὁ ἄντρας της, Τμηματάρχης Διοικητικοῦ, ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὴν παράταξη Μαρινάτου. Ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν ἔπρεπε νὰ μάθει τίποτε οὔτε ὁ ὑπουργὸς Βογιατζῆς.

Στὶς 10 Μαΐου ὁ Καροῦζος συναντήθηκε μὲ τὸν Ἀντιπρόεδρο τῆς κυβέρνησης Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος ὑποσχέθηκε νὰ βοηθήσει τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Παπαδημητρίου. Τὸ ἀποτέλεσμα φάνηκε στὶς 28 Ἰουλίου. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη ὁ Παπαδημητρίου συναντήθηκε μὲ τὸν Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος ἀνήγγειλε τὴν ἀπόφαση τοῦ Καραμανλῆ ὑπαγωγῆς τῆς Ὑπηρεσίας στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας. Ἀμέσως ἄρχισε ἕνας ἀγώνας δρόμου γιὰ τὴ σύνταξη τῶν Βασιλικῶν Διαταγμάτων, τὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκαν στὶς 12 καὶ 17 Σεπτεμβρίου. Ἡ Ὑπηρεσία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπανδρωμένη μὲ ὑπαλλήλους ποὺ ἤδη ὑπηρετοῦσαν. Γίνονταν λοιπὸν ἀτελείωτες διαπραγματεύσεις μαζί τους· ποιοὶ ὑπάλληλοι θὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν στὴν Προεδρία καὶ ποιοὶ θὰ ἔμεναν πίσω, στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἡ ἀντίδραση τῶν καθηγητῶν καὶ ὁρισμένων Ἐφόρων ὑπῆρξε ἔντονη. Σχεδὸν καθημερινὰ δημοσιεύματα παίνευαν ἢ κατηγοροῦσαν τὸ ἐγχείρημα, ὁ Κλάδος ὅμως ἦταν μὲ τὸ μέρος τοῦ Παπαδημητρίου, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Σταυρόπουλου καὶ τοῦ Μιτσοῦ. Στὶς 22 Σεπτεμβρίου πῆγα, μὲ τὸν Παπαδημητρίου στό «Παλάτι», δηλαδὴ στὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα, ὅπου θὰ στεγαζόταν ἡ Ὑπηρεσία. Ἀκολούθησε ἡ μετακόμιση τῶν ἐπίπλων ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς ὅλα εἶχαν τακτοποιηθεῖ.

Μὲ τὴ νέα διάρθρωση τῆς Ὑπηρεσίας ὁ Παπαδημητρίου ἀσκοῦσε καθήκοντα Γενικοῦ Διευθυντοῦ. Στὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως τοποθετήθηκε ὁ Εὐστάθιος Στίκας καὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ Κοντῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἀναλάβει τὰ νέα του καθήκοντα πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν διαταγμάτων.

Ἦταν ἕνα καλοκαίρι γεμάτο πυρετό, κούραση καὶ ἐνθουσιασμό. Ὁ θάνατος τοῦ Κεραμόπουλλου, στὶς 14 Μαΐου, ἦταν ἴσως συμβολικός. Μαζί του χανόταν μιὰ περίοδος τῆς Ὑπηρεσίας ὄχι ἔνδοξη. Ὁ Παπαδημητρίου φρόντισε νὰ τοποθετηθεῖ στὸν τάφο του ἕνας μελαμβαφὴς βοιωτικὸς κάνθαρος, ποὺ ἀγοράστηκε ἀπὸ ἀρχαιοπωλεῖο στὸ Μοναστηράκι.

1960. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Ἡ μεταφορὰ τῆς Ὑπηρεσίας στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας ἔγινε μὲ τὸ ΒΔ 632 τοῦ Σεπτεμβρίου 1960 καὶ

ἀκολούθησε εὐθὺς τὸ ΒΔ 634/1960 «Περὶ ὀργανώσεως παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως». Μὲ πράξεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, μὲ ΒΔ καὶ ΝΔ καὶ ὑπουργικὲς ἀποφάσεις ἀπέκτησε ἡ Ὑπηρεσία νέα νομοθεσία. Ὅλα τὰ νομοθετήματα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων τὰ ἔγραφε ὁ Κοντῆς, δηλαδὴ μοῦ τὰ ὑπαγόρευε, τὰ καθαρόγραφα, τὰ διόρθωνε ὅπου χρειαζόταν καὶ τὰ δακτυλογραφούσαμε ἐκτὸς Ὑπουργείου, ἀκόμη καὶ τὶς λεγόμενες περγαμηνὲς τῶν ΒΔ γιὰ λόγους ταχύτητος διεκπεραίωσης τοῦ ἔργου.

Ἡ νομοθεσία δὲν σταμάτησε στὰ πρῶτα νομοθετήματα τῆς μεταφορᾶς τῆς Ὑπηρεσίας. Συνεχίστηκε μέχρι τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Κοντῆ τὸ 1967, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐξαλείψει τὶς αἰτίες τῆς κακῆς λειτουργίας τῆς Ὑπηρεσίας, νὰ τὴν ὀργανώσει, νὰ ἐμπνεύσει στὰ μέλη τοῦ Κλάδου ἐπιστημονικὸ πνεῦμα καὶ νὰ διώξει τὴν ὑπαλληλικὴ νοοτροπία ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία μὲ τοποθέτηση ὡς Τμηματαρχῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας προκάλεσε μεγάλες ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν πρώην Ἐφόρων Μαρινάτου καὶ Κοντολέοντος, ὡς καὶ σχόλια ἐχθρικὰ ἐφημερίδων, κυρίως τῆς *Καθημερινῆς* καὶ τῆς *Ἑστίας*.

Μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς Ὑπηρεσίας στὴν Προεδρία, ὁ Κλάδος πέτυχε δυὸ σπουδαῖα ἐπιτεύγματα: πρῶτα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καὶ ὕστερα νὰ πάψει νὰ εἶναι μιὰ Ὑπηρεσία ποὺ ἡ σημασία της καὶ τὸ ἔργο της πνιγόταν μέσα στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ συντηρητισμό του καὶ τὰ προβλήματά του, γιγάντια τότε καὶ τώρα, τῆς Παιδείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἐπιστολή του ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Χρῆστος Καροῦζος διατύπωσε, μὲ ἐπιστημονικὴ σαφήνεια καὶ πίστη, τοὺς λόγους τῆς ὑπηρεσιακῆς μεταβολῆς καὶ ἀνασκεύασε τὶς ἀντιρρήσεις ἢ τούς «φόβους» τῆς πανεπιστημιακῆς πλευρᾶς: «Τὸ μόνο ποὺ ἐπιζητοῦν οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι, οἱ καθημερινῶς μοχθοῦντες καὶ ἀγωνιζόμενοι ἐντὸς τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας, εἶναι νὰ ἀποκτήσουν ὑπηρεσίαν ἀξιοπρεπῆ, ἀνταξίαν τῆς ἀποστολῆς των, ἀποδοτικὴν καὶ ἱκανὴν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς

θυσίας τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Κράτους, ἀπηλλαγμένην κακῶν κληρονομιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν καταστάσεις διὰ τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας ἐντρέπονται χωρὶς καὶ νὰ δύνανται νὰ τὰς ἐλέγχουν»[9].

1960. Η ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ*. Ἡ διακοπὴ τῆς *Ἐφημερίδος* τὸ 1843-1852, 1860-1862 καὶ 1874-1883 ὑπῆρξε μία μεγάλη ὀπισθοδρόμηση, παρὰ τὸ ὅτι ἀναπληρώθηκε κάπως μὲ τὸν *Φιλίστορα* καὶ τὸ *Ἀθήναιον*. Ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* τῆς πρώτης περιόδου ὑπῆρξε σπουδαία καινοτομία, ποὺ ἀκυρώθηκε στὴν οὐσία μὲ τὴ διακοπὴ τῆς ἔκδοσής του κατὰ τὴν περίοδο 1892-1915. Ἡ νέα διακοπὴ τοῦ *Δελτίου* κατὰ τὸ διάστημα 1935-1960 ὑπῆρξε αἰτία ἀπώλειας μεγάλου μέρους τῆς γνώσης τῆς δράσης τῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ δὲν ἀναπληρώνεται ἀπὸ τὰ συμπιλήματα τῶν Ξένων Σχολῶν. Δίκαια λοιπὸν ἡ Σέμνη Καρούζου τόνισε τὴ σημασία τῆς ἐπανέκδοσης τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*[10]:

> «Χρειάζονται τροφοδότηση οἱ μελέτες οἱ σχετικὲς μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμο· πρέπει ν' ἀνανεώνεται ἡ σπουδή, νὰ πλουτίζεται ἡ γνώση, νὰ φτερώνεται ἡ φαντασία. Εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑποχρέωση ἡ δημοσίευση τῶν μνημείων καὶ γιατὶ συντελεῖ στὴ διάσωσή τους· ἕνα ἔργο γνωστὸ ἀπὸ μιὰ ἀπεικόνιση τὸ ἀναζητοῦμε καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι παραμερισμένο στὴν ἀπόμερη ἀποθήκη ἑνὸς Μουσείου, τὸ ἀνακαλύπτουμε καὶ τὸ συντηροῦμε, δὲν χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια μας.
>
> Τρεῖς σχεδὸν δεκαετίες εἶχε σταματήσει ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, κάτι τὸ ὄχι πολὺ τιμητικὸ γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσία. Μόνο ἡ Ἑλλάδα παρουσιαζόταν νὰ ὑστερεῖ σὲ μιὰν ἐπιστημονικὴ συμβολή, ποὺ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἡ Ἀμερική, ἀλλὰ καὶ τὰ βαλκανικά, ἀκόμη καὶ ἡ Τουρκία καὶ οἱ ἀνατολικὲς χῶρες, τὴν ἐνισχύουν μὲ ἄφθονα χρηματικὰ μέσα.
>
> Αἰσθητότερη εἶχε γίνει ἡ ἔλλειψη τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ μάλιστα ἐπιτακτικὴ ἡ ζήτηση ἑνὸς περιοδικοῦ ἀπὸ μέρους τῶν νέων ἀρχαιολό-

9. *Ἡ Καθημερινή*, Τρίτη 9 Αὐγ. 1960.

10. *Ἐλευθερία*, 21 Νοεμβ. 1963.

γων. Οὔτε παλαιότερα, ἀλλὰ πολὺ λιγότερο τώρα, ἀρκοῦσαν οἱ σελίδες τῆς πολύτιμης *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*, τοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, γιὰ νὰ περιλάβουν τὶς μελέτες τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καί – τὸ σπουδαιότερο – ἔμεναν μοιραῖα ἀδημοσίευτες οἱ ἐκθέσεις γιὰ ἕνα πλῆθος ἀνασκαφὲς ποὺ τὶς ἐκτελοῦσε τὸ κράτος ἢ γιὰ ἀποκτήματα μουσείων, ποὺ θὰ ἐπλούτιζαν τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τὴ γνώση τῆς ἀρχαιότητας».

Δεῖγμα ἀσφαλὲς τῆς ἀναγέννησης τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν ἡ ἐπανέκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*. Ὁ τελευταῖος τόμος ἀρ. 15 τῆς δεύτερης περιόδου του ἦταν τῶν ἐτῶν 1933-1935 καὶ ἐκδόθηκε τὸ 1938[11]. Ἔκτοτε, ἕως τὸ 1960, ἐπὶ 22 χρόνια, ἡ Ὑπηρεσία δὲν εἶχε ἐπίσημο ἐπιστημονικὸ δημοσίευμα καὶ στὴν καλύτερη περίπτωση νέα εὑρήματα καὶ ἀνασκαφὲς δημοσιεύονταν στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ νέου *Δελτίου* ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 16, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ συνέχεια τοῦ *Δελτίου* τοῦ Κουρουνιώτη, καὶ ἐκδόθηκε εὐθὺς τὸ 1960. Ἱδρύθηκε στὸ ΤΑΠΑ (Ταμεῖο Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων) ποὺ διαδέχτηκε τὴν ΥΔΑΠ, Γραφεῖον Δημοσιευμάτων, στὸ ὁποῖο τοποθετήθηκε ὡς Ἔφορος Δημοσιευμάτων ἡ Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου. Τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπίβλεψη τοῦ *Δελτίου* ἀνέλαβε ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τότε. Ἐπιμελήτρια Δημοσιευμάτων διορίστηκε ἡ Καίτη Νίνου.

Στὸν ἀνυπόγραφο πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἀναστημένου περιοδικοῦ γίνεται ἔκθεση, πιθανῶς ἀπὸ τὸν Καροῦζο ἢ Ξυγγόπουλο, τῶν προφανῶν ἄλλωστε λόγων ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ:

---

11. Εἶχε ἀρχίσει νὰ ἑτοιμάζεται ὁ τόμος 16, ἀλλὰ τυπώθηκε μόνον ἡ μελέτη τῶν Κ. Κουρουνιώτη καὶ Ἰω. Τραυλοῦ «Συμβολὴ εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Τελεστηρίου», σ. 1-42. Στὴ σ. 1 φέρει τὴν ἔνδειξη «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1935-36». Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ διακόπηκε καὶ ἡ μελέτη κυκλοφορήθηκε ὡς αὐτοτελὴς χωρὶς παραπομπὴ σὲ τόμο τοῦ *ΑΔ*.

«Ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ «Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου» ἐπιβάλλει λογικῶς σύντομον ἀναδρομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν του· ἄλλως δὲ τοῦτο ἐπιτάσσει εἰς τοὺς ὑπευθύνους διὰ τὴν ἐπανέκδοσιν ἡ συναίσθησις τοῦ ὅτι δι' αὐτῆς συνεχίζεται ἁπλῶς ἡ πλουσία εἰς καρποὺς διηνεκὴς προσπάθεια πολλῶν γενεῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων «καλῶς ἀθλησάντων». - - Ἤδη πρὸ δεκαετίας περίπου εἶχε ληφθεῖ ὑπὸ τοῦ τότε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Διευθύνσεως τῶν Ἀρχαιοτήτων Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου ἀπόφασις περὶ ἐπανεκδόσεως τοῦ Δελτίου, διότι μετὰ τὸν πόλεμον αἱ ἐργασίαι τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ξένων ἀρχαιολογικῶν Ἱδρυμάτων ηὐξήθησαν πολλαπλασίως, τὰ δὲ δημοσιεύματα τῆς πολυτιμήτου Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἤτοι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, τὰ Πρακτικὰ καὶ τὸ Ἔργον ἀφ' ἑνὸς περιωρίζοντο κατ' ἀνάγκην εἰς τὰ ὑπ' αὐτῆς ταύτης ἀναλαμβανόμενα ἔργα, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἐπήρκουν διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων».

Τὸ *Δελτίο* εἶχε δύο μέρη, τὸ πρῶτο ποὺ περιεῖχε μελέτες, καὶ τὸ δεύτερο, τὰ Χρονικά, ὅπου δημοσιεύονταν οἱ ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐργασιῶν ὅλων τῶν μελῶν τῆς Ὑπηρεσίας. Στοὺς πρώτους τόμους δημοσιευόταν στὰ Χρονικὰ καὶ Ἔκθεση τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ συνέτασσε ὁ Κοντῆς.

Τὸ *Δελτίο* εἶχε ἐξαίρετη πορεία ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Κάποια στιγμὴ νέοι παράγοντες ἐπενέβησαν καὶ δημιούργησαν ἀνωμαλία καὶ μεγάλη καθυστέρηση στὴν ἔκδοσή του. Παράλληλα πρὸς τὸ *Δελτίο* ἱδρύθηκε σειρὰ ἐκδόσεων μὲ τίτλο «Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου», ἡ ὁποία περιλάμβανε, ὅπως ἡ «Βιβλιοθήκη» τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, συστηματικὲς ἀρχαιολογικὲς δημοσιεύσεις.

Μὲ τὰ Χρονικὰ τοῦ πρώτου τόμου, τοῦ 16, φάνηκε ἀμέσως ὁ πλοῦτος τῶν εὑρημάτων ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἕνας χείμαρρος στὸ πρὶν στεγνὸ τοπίο τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας τῆς Ὑπηρεσίας.

1949-1957. Η Αρχαιολογικη Εταιρεια. Ἡ Ἑταιρεία βαθμηδὸν ἀνέλαβε οἰκονομικῶς χάρη στὴν ἐπιχορήγηση ἀπὸ τὶς προσόδους τοῦ ἐθνικοῦ λαχείου. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἕως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1948 τὸ Δημόσιο κάλυπτε τὰ λειτουργικά της ἔξοδα. Μάλιστα τὸν Φεβρουάριο τοῦ

1949 ὁ Οἰκονόμος πρότεινε τὴν κατεδάφιση τοῦ μεγάρου καὶ τὴν οἰκοδόμηση νέου.

Σημαντικὸ γεγονὸς γιὰ τὴν παράδοση τῆς Ἑταιρείας ὑπῆρξε ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου στὶς 21 Ἰουνίου 1951. Τὸν διαδέχτηκε ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, ὁ ὁποῖος ἕως τὸ 1979 θὰ γραμματεύει καὶ θὰ καθορίζει τὴν ἐπιστημονικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑταιρείας.

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς περιόδου εἶναι οἱ πολλὲς καὶ συνεχεῖς ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες ὀφείλονται, κυρίως, εἰς τὸ ὅτι ἡ Ὑπηρεσία δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ χρηματοδοτεῖ ἔκτακτες ἀνασκαφές. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας τῆς περιόδου τούτης ἦσαν στὴν πραγματικότητα σωστικὲς τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὄχι συστηματικές, ὅπως ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Παγκράτους, τοῦ Κρατήγου Μυτιλήνης, τῶν Γουλεδιανῶν Ρεθύμνης, ἀκόμη καὶ ἡ ἀνασκαφὴ πρὸ τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου. Τὸ ὅτι ὁ Ὀρλάνδος μέχρι τοῦ 1958 ἦταν καὶ Διευθυντὴς Ἀναστηλώσεως ἐπέτρεπε στὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν παράλληλη ἐκτέλεση πολλῶν ἀναστηλώσεων ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν μνημείων.

Τὸ 1954 ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται τὸ *Ἔργον*, μὲ τὸ ὁποῖο πρώτη ἡ Ἑταιρεία ἔδιδε καὶ δίνει πλήρη εἰκόνα τῆς ἐτήσιας δραστηριότητάς της ἐγκαίρως, μὲ πλούσια εἰκονογράφηση καὶ ἔγκυρες πληροφορίες. Ἕως τότε ἡ ἐτήσια δημόσια ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κείμενο τοῦ *Ἔργου*, δημοσιευόταν μὲ μεγάλη καθυστέρηση ὡς πρῶτο μέρος τῶν *ΠΑΕ*. Στὶς 28 Φεβρουαρίου 1957 ἔγιναν τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια τοῦ νέου της μεγάρου μὲ τὴν παρουσία τοῦ βασιλιᾶ. Τότε θεωρήθηκε ἐπαρκές, μάλιστα πλούσιο σὲ χώρους γιὰ τὴ δραστηριότητά της. Ἔπειτα ἀπὸ 55 χρόνια ὁ χῶρος τῆς βιβλιοθήκης της δὲν ἐπαρκεῖ καὶ τὸ ἀρχεῖο της ἔχει καταλάβει ὁλόκληρο τὸν τέταρτο ὄροφο καὶ τοὺς πρώην ξενῶνες.

1959. Ο Συλλογος Ελληνων Αρχαιολογων. Εἴδαμε ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1910 ἔγινε ἀπόπειρα δημιουργίας ἐπαγγελματικοῦ σωματείου τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν μὲ τὴν ἵδρυση «Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων», γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες. Ὁπωσδήποτε, κι ἂν ἔγινε, ὑπῆρξε βραχύβιος καὶ δὲν ἄφησε ἔργο ἢ ἴχνη.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1959 ἱδρύθηκε ὁ «Σύλλογος τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων», ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ καταστατικό του ἦταν «Σωματεῖον τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους», μὲ σκοπὸ τὴν καλλιέργεια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, τὴν προστασία καὶ ὑπεράσπιση τῶν ἐν γένει συμφερόντων τῶν μελῶν του, τὴ διενέργεια διαλέξεων, δημιουργία λέσχης, βιβλιοθήκης, κλπ. παρόμοια.

Ἡ δημιουργία τοῦ Συλλόγου ἦταν φυσικὴ κατάληξη τοῦ πνεύματος αἰσιοδοξίας τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν ἀπὸ τοῦ 1958 διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου ἔβλεπαν νὰ βελτιώνονται τὰ πράγματα. Ὅσο γνωρίζω ἀπὸ προσωπικὲς διηγήσεις, ὁ Σύλλογος δημιουργήθηκε καὶ γιὰ νὰ ὑπάρχει ἕνα συλλογικὸ συνδικαλιστικὸ ὄργανο, τὸ ὁποῖο νὰ ὑποστηρίζει τὰ σχέδια τῆς ἡγετικῆς τότε ὁμάδας τῶν Ἐφόρων, ποὺ ἐπεδίωκε τὴ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας.

Ὡς ἱδρυτικὰ μέλη ὑπογράφουν τὸ καταστατικὸ 21 Ἔφοροι καὶ Ἐπιμελητές. Ὁ Παπαδημητρίου ὡς Διευθυντὴς δὲν ὑπέγραψε, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν Ἐφόρων βλέπει κανεὶς τὶς ὑπογραφὲς τοῦ Φοίβου Σταυροπούλου, τοῦ Μαρκέλλου Μιτσοῦ καὶ λίγων ἄλλων, ποὺ δὲν ἦσαν ἰδιαίτερα φιλικοὶ πρὸς τοὺς πρωτεργάτες Γιάννη Μηλιάδη, Χρῆστο καὶ Σέμνη Καρούζου[12]. Πρῶτος Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου ἐξελέγη ὁ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς καὶ πρώτη Γραμματεὺς ἡ Βαρβάρα Φιλιππάκη, καὶ πρώτη ἐκδήλωση τοῦ Συλλόγου, ὅσο γνωρίζω, ἦταν ἡ ἔκδοση ψηφίσματος, στὶς 30 Ἰουλίου 1960, μὲ τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε ὁ Σύλλογος «πρὸς τὴν Α. Ε. τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κ. Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην ὁλοκλήρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ κλάδου τόσον διὰ τὴν ἀνέκαθεν ὑπ' αὐτοῦ δεικνυομένην στοργὴν καὶ ἰδιαιτέραν μέριμναν ὑπὲρ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς πατρίδος μας καὶ τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς μνημείων, ὅσον καὶ διὰ τὰ προσφάτως ὑπ' αὐτοῦ ἐξαγγελθέντα ριζικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἀπο-

12. Τὴ σελίδα τοῦ καταστατικοῦ μὲ τὶς ὑπογραφὲς τῶν ἱδρυτῶν βλ. *Ἔργον* 2008, 149.

τελοῦν μίαν εἰσέτι ἀπόδειξιν τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὰ ἐν γένει πνευματικὰ ζητήματα τοῦ τόπου».

Τὸ καθαρὰ ὑμνητικὸ αὐτὸ ψήφισμα, ὅταν τὸ ἐξετάζει κανεὶς σήμερα, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα ἔγιναν ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἐναντίον τῶν μνημείων καὶ τῆς Ὑπηρεσίας, εἶναι ἀληθινὸ καὶ ὄχι κολακεία.

Ὁ Σύλλογος, ἀδρανὴς τὸν πρῶτο καιρό, ἄρχισε νὰ ἀποκτᾶ τὸν καθαρὸ συνδικαλιστικὸ χαρακτήρα του σιγὰ σιγά, ὁ ὁποῖος παγιώθηκε. Μὲ τὴν 21η Ἀπριλίου ὁ Σύλλογος ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ. Ἀρχαιρεσίες ἔγιναν στὶς 24 Μαρτίου 1974, ἐπὶ καθεστῶτος Ἰωαννίδη.

Κύριο μέλημα τοῦ Συλλόγου στὴ νέα του περίοδο, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ἰωαννίδη, ἦταν ἡ ἀνάκληση τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐκτάκτων ἀρχαιολόγων ποὺ εἶχαν μονιμοποιηθεῖ ἐπὶ Μαρινάτου[13], ἢ ἡ ἐξυπηρέτηση προσωπικῶν ἐπιδιώξεων μὲ πρόσχημα π.χ. τὸ ζήτημα τῶν σφραγίδων τῆς Δήλου. Ἄλλο θέμα ποὺ ἀπασχόλησε τὸν Σύλλογο τότε εἶναι τὸ ὑπὸ ἵδρυση «Κέντρον Ἀρχαιότητος» τῆς Ἀκαδημίας, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπῆρξε ἀντίδραση καὶ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἀντίδραση ἐπίσης ἐκδήλωσε ὁ Σύλλογος τὸ 1974 καὶ γιὰ τὶς ἐκθέσεις ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικό.

Ὁ Σύλλογος ὀργάνωσε τὸ πρῶτο του συνέδριο τὸν Μάρτιο τοῦ 1967, τὸ δεύτερο τὸ 1980, τὸ τρίτο τὸ 1984, ἕνα ἔκτακτο ἐπίσης τὸ 1984 καὶ τὸ τέταρτο τὸν Νοέμβριο τοῦ 2000. Στὸ θέμα τοῦ Μαραθῶνος, ἂν θυμοῦμαι καλά, εἶχε δηλώσει τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ὅτι οἱ ἐξηγήσεις ποὺ τοῦ εἶχε δώσει ἡ Γενικὴ Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΟ σὲ εἰδικὴ συνέντευξή τους ἦσαν ἱκανοποιητικές. Δὲν γνωρίζω ποιὰ εἶναι ἢ ἦταν ἡ στάση τοῦ Συλλόγου στὸ ζήτημα τῆς διακοπῆς ἔκδοσης τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* καὶ τῶν *ΑΑΑ*. Στὸν Τύπο δὲν ὑπῆρξαν διαμαρτυρίες.

Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Συλλόγου ἦταν καὶ εἶναι ἡ ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ πνεύματος. Φυσικὰ καὶ τὰ βιοτικὰ θέματα ἔπρεπε νὰ τὸν ἀπασχολοῦν, ἀλλὰ κύρια μέριμνά του ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἐπιστημο-

13. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 1 Νοεμβ. 1974.

νική του ἐξύψωση, ἀτομικὰ καὶ συλλογικά. Οἱ διοικήσεις του ὑπῆρξαν πάντοτε ὑποστηριχτὲς τῶν κρατούντων, καὶ ἡ προσωπική τους ἀπασχόληση μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ θέματα ἀναιμική. Τὸ ἀξιοθρήνητο γεγονὸς τῆς διακοπῆς τῆς ἔκδοσης τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* καὶ τῶν *Ἀναλέκτων* δὲν προκάλεσε καμία ἀντίδραση, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι δυναμικὴ καὶ συνεχής. Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Συλλόγου εἶναι ὅτι δὲν ἔχει ἱστορικὴ γνώση τῆς Ὑπηρεσίας, οὔτε αἴσθηση τῆς παράδοσης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνεχὴς ἐπιστημονικὴ δράση, καὶ γίνεται φανερὴ μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ καθημερινοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας.

Ὁ Σύλλογος, κατὰ μίμηση τῶν Ξένων Σχολῶν καὶ τῶν Φίλων τῆς Ἀκροπόλεως, ἐξέδωσε κατὰ καιροὺς ἔντυπο μὲ τὸν τίτλο *Ἀρχαιολόγων Δέλτος. Ἐνημερωτικὸ δελτίο τοῦ ΣΕΑ* (τεῦχ. 1 Δεκέμβριος 1993, τεῦχ. 8 Ἰανουάριος 2000), μὲ ὕλη ποὺ ἔχει σχέση μὲ ζητήματα μισθολογικά, νομοθετικὰ καὶ λιγότερο ἐπιστημονικά. Τοῦ λείπει τοῦ Συλλόγου ἡ «κεντρικὴ ἰδέα» καὶ εἶναι σαφὴς ἡ ἐπίδραση σήμερα τῆς κομματικῆς ἐπιρροῆς στὶς ἐνέργειές του, ὅσο καὶ νὰ καλύπτεται.

18 Ιουλιου 1959. Η ευρεση των χαλκων αγαλματων του Πειραιως. Ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα εὑρήματα τῶν χρόνων τοῦ Παπαδημητρίου εἶναι ἡ τυχαία εὕρεση τῶν τεσσάρων χαλκῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πειραιῶς, στὴν ὁδὸ Φίλωνος καὶ Βασιλέως Γεωργίου Α΄, πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν Τινάνειο κῆπο, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1959. Λίγες ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις εἶχαν προκαλέσει τόσο ἐνθουσιασμό, ἔξαψη καὶ διεθνῆ δημοσιότητα. Συγκριτικὰ ξεπέρασαν σὲ φήμη καὶ τὴν ἀνακάλυψη τῶν δύο ταφικῶν κύκλων τῶν Μυκηνῶν, τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων καὶ τὴν ἀνέλκυση τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἀρτεμισίου. Οἱ βασιλεῖς, ὁ πρωθυπουργός, πολιτικὰ πρόσωπα ἐπισκέφθηκαν τὸν Πειραιὰ γιὰ νὰ ἰδοῦν τὰ σημαντικὰ εὑρήματα. Ἡ ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε ἡ εὕρεση τῶν ἀγαλμάτων πρέπει νὰ συγκριθεῖ μὲ ἐκείνην τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Θήρας καὶ τοῦ τάφου τοῦ Φιλίππου Β΄.

1960-1967. Η πορεια της Υπηρεσιας. Ἡ πορεία τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἔχει ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν αἰσιοδοξία τῶν

Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν, ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει διοίκηση ποὺ ἐξέφραζε τὶς ἐπιστημονικές τους ἐπιθυμίες προκοπῆς καὶ ἀνόδου. Ἡ ὕπαρξη τότε πιστώσεων τῶν Δημοσίων Ἐπενδύσεων σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ καὶ ἡ αὐτοδιοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας, μὲ δικές της οἰκονομικές, διοικητικὲς ὑπηρεσίες καὶ δικό της ὑπηρεσιακὸ Συμβούλιο, ἡ παροχὴ ὑπουργικῶν ἁρμοδιοτήτων στὸν Γενικὸ Διευθυντὴ Ἰωάννη Παπαδημητρίου, ἡ εὐχέρεια προσλήψεων προσωπικοῦ, ἐργατῶν, ἀρχιτεκτόνων, ἀρχαιολόγων, δημιούργησαν συνθῆκες κανονικὲς γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς διοίκησης. Οἱ ἀστυνομικὲς καὶ οἱ εἰσαγγελικὲς ἀρχὲς ἀντιμετώπιζαν μὲ διάφορο τρόπο τὴν Ὑπηρεσία ποὺ ἀνῆκε σὲ ὑπουργεῖο ποὺ ἐπέβλεπε ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὁποῖος ἔδειχνε προσωπικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀντίδραση, τὴν ὁποία ὑποκινοῦσαν, εἴτε φανερά, εἴτε ἐμμέσως οἱ καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθήνας Σπυρίδων Μαρινᾶτος, Νικόλαος Κοντολέων, Στυλιανὸς Κορρὲς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους, κυρίως ὁ Φοῖβος Σταυρόπουλος. Οἱ ἐπιθέσεις εἶχαν ἀποκτήσει προσωπικὸ χαρακτήρα, ἀκόμη κι ὅταν εἶχαν ὡς ἀφορμὴ ὀρθὲς ἐνέργειες τῆς Ὑπηρεσίας.

1960-1967. Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ. Ἡ διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας γινόταν μὲ τὴ νομοθεσία τοῦ Μαρινάτου καὶ τῆς Κατοχῆς. Μὲ τὸ ΒΔ 632 τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1960 μεταβιβάστηκαν στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας οἱ ἁρμοδιότητες τῶν Διευθύνσεων Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως Ἀρχαίων Μνημείων. Ἡ ἁρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔμεινε στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Μεταφέρθηκαν ἐπίσης στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας καὶ οἱ ὀργανικὲς θέσεις τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ τὶς κατεῖχαν. Ἔγινε φυσικὰ διαλογὴ προσώπων καὶ μερικὰ ποὺ πρόσκεινταν στὴν ὁμάδα τῶν καθηγητῶν παρέμειναν στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας.

Μὲ τὸ ΒΔ 634 τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1960 «Περὶ ὀργανώσεως παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως» τὴ μέριμνα τῶν μνημείων καὶ μουσείων, ἀνασκαφές, ἀναστηλώσεις, τὰ ἀνέλαβε μία Ὑπηρεσία, καὶ τερματίστηκε ἡ αὐτονομία τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ ἡ πολιτικὴ

γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἔγινε ἐνιαία. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἀναμορφώθηκε καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν καθηγητῶν, Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, περιορίστηκε σὲ ἕνα μόνο μέλος, ἐνῶ πρόεδρός του ἔγινε ὁ προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας, δηλαδὴ ὁ Παπαδημητρίου.

Στὰ βασικὰ ζητήματα ἁρμοδιότητος τοῦ Συμβουλίου ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ἡ σύμφωνος γνώμη του γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ ἡ οἰκεία διοικητικὴ πράξη. Τοῦτο δὲν ἴσχυε στὰ νομοθετήματα τῆς μεταξικῆς περιόδου, τῆς Κατοχῆς καὶ τὰ ἕως τὸ 1960. Καταργήθηκε κατὰ τὴν ἑπταετία, ἀλλὰ ἴσχυσε γιὰ τὶς περιφερειακὲς διοικήσεις μὲ τὸ ΒΔ 58/1973.

Μὲ τὸ ΝΔ 4177 τῆς 14 Αὐγούστου 1961 δημιουργήθηκαν στὸν Κλάδο τρεῖς θέσεις Γενικῶν Ἐφόρων τῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸν τίτλο καὶ τὸν βαθμὸ τὸν εἶχε ἱδρύσει ἡ Ἀντιβασιλεία καὶ κάτοχοί του ἦσαν ὁ Weissenburg, ὁ Πιττάκης, ὁ Εὐστρατιάδης, ὁ Σταματάκης καὶ ὁ Καββαδίας. Μὲ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1909 καταργήθηκε ὁ βαθμὸς καὶ ὁ τίτλος, γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ τὸ 1961 καὶ νὰ καταργηθεῖ πάλι τὸ 1982. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν 21 χρόνων ἰσχύος τῆς διάταξης τοῦ νόμου ἔγιναν Γενικοὶ Ἔφοροι οἱ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, Χρῆστος Καροῦζος, Σέμνη Καρούζου, Ἰωάννης Κοντῆς, Μάρκελλος Μιτσός, Μανόλης Χατζηδάκης, Βασίλειος Καλλιπολίτης, Δημήτριος Λαζαρίδης, Γεώργιος Δοντᾶς, Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Νικόλαος Γιαλούρης, Βαρβάρα Φιλιππάκη, Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος. Δύο ἀπὸ τοὺς τελευταίους, Δοντᾶς καὶ Κωνσταντινόπουλος, ἀπολύθηκαν αὐτοδικαίως στὶς 26 Φεβρουαρίου 1982 μὲ τὸν Ν. 1232/1982 τοῦ Κουτσόγιωργα, μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδιώχθηκαν ὅλοι οἱ ἀνώτατοι ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, καὶ τὴ διοίκηση τῶν Ὑπηρεσιῶν ἀνέλαβαν κομματικὰ πρόσωπα.

Μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Νικολάου Γιαλούρη ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία στὶς 31 Δεκεμβρίου 1981, ἦλθε ἡ σειρά μου γιὰ τὸν διορισμὸ σὲ θέση Γενικοῦ Ἐφόρου. Ἡ κυβέρνηση δὲν ἔκαμε τὴν προαγωγὴ διότι δὲν τῆς ἤμουν ἀρεστός. Ἐὰν ὅμως εἶχε προχωρήσει στὴν προαγωγὴ πολὺ γρήγορα, στὶς 26 Φεβρουαρίου 1982 θὰ ἀπομακρυνόμουν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ δὲν θὰ ἦταν ἀναγκασμένο τὸ Ὑπουργεῖο νὰ ὑφίσταται τὴν παρουσία μου μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1994.

Πρῶτοι Γενικοὶ Ἔφοροι διορίστηκαν ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου καὶ ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου. Δὲν ἔλειψαν φυσικὰ τὰ δημο-

σιογραφικὰ σχόλια. Πρώτη πρώτη ἡ *Ἀκρόπολις* στὶς 5 Αὐγούστου 1961 μὲ μεγάλο κύριο ἄρθρο της ὑποστήριξε ὅτι ἡ ψῆφος τῆς ΕΔΑ στὶς 21 Ἰουλίου στὴν εἰδικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς ὑπὲρ τοῦ νομοσχεδίου μεταφορᾶς τῆς Ὑπηρεσίας στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας σήμανε διάβρωση τοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς κομμουνιστές. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Παπαδημητρίου ἀνασύρθηκε στὴν Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς τὸ ὅτι ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΑΜ Κέρκυρας κατὰ τὴν Κατοχή. Καὶ τὸ πλέον ἀντιφατικὸ εἶναι ὅτι τὸν Παπαδημητρίου ὑπερασπίστηκε στὴ Βουλὴ ὁ βουλευτὴς Εὐάγγελος Σαββόπουλος, στέλεχος τῆς Ὑπηρεσίας Διαφωτίσεως τοῦ ΓΕΣ κατὰ τὸν Ἐμφύλιο[14].

Μὲ τὴν προσθήκη τῶν τριῶν Γενικῶν Ἐφόρων τοῦ Ν. 4177/1961 οἱ θέσεις τοῦ Κλάδου ἔγιναν 58. Τὴν ἑπόμενη χρονιὰ μὲ τὸ ΝΔ 4280 τῆς 12 Νοεμβρίου 1962 οἱ θέσεις ἔγιναν 95. Φαίνεται ἴσως μικρὴ ἡ αὔξηση τῶν ὀργανικῶν θέσεων, γιὰ τὴν ἐποχὴ ὅμως ἦταν σημαντική. Ἡ αὔξηση ἔγινε σὲ ὅλους τοὺς βαθμούς, ἐκτὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, μὲ σκοπὸ ἡ προαγωγὴ ὅλων, Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν, νὰ γίνεται ἀνεμπόδιστα, ἐφ' ὅσον οἱ προαγόμενοι εἶχαν τὰ ἐπιστημονικὰ προσόντα.

Ἡ δυσαρέσκεια τῶν πανεπιστημιακῶν δὲν εἶχε σταματήσει. Διάφορα θέματα ἀναφύονταν κατὰ διαστήματα γιὰ νὰ κατηγορηθεῖ ἡ Ὑπηρεσία, ὅπως τὸ ἐνδημικὸ τῆς ἀρχαιοκαπηλίας ποὺ ἔθιξε ἡ *Καθημερινὴ* στὶς 21 Ὀκτωβρίου 1963 καὶ ἀπήντησε ὁ Παπαδημητρίου (23 Ὀκτωβρίου) καὶ ὁ Μαρινᾶτος (25 Ὀκτωβρίου), ποὺ βεβαίως ἦταν καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ θέματος.

Ἄλλο θέμα, ποὺ ἔφθασε στὰ ὅρια τοῦ γελοίου, ἦταν ἡ ὑπόθεση τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὴν Ἑλβετία ἑνὸς χρυσοῦ νομισματοσήμου, νικητηρίου στοὺς οἰκουμενικοὺς ἀγῶνες τῆς Βέροιας (μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.) ἀπὸ τὸ Ἀμπουκὶρ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ κατατέθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης.

Τοῦτο ἔγινε μὲ ἐπιθυμία τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος διέθεσε εἰδικὴ πίστωση γιὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἀγορά του, ποὺ ἔκανε ὁ

---

14. *Ἔπαινος Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου* (ΒΑΕ 168, Ἀθῆναι 1997) 37.

Παπαδημητρίου. Μοῦ τὸ εἶχε δείξει, στὸ σπίτι του, ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ἑλβετία. Ἐναντίον τῆς γνησιότητος τοῦ νομισματοσήμου ἔγραψε ὁ Κοντολέων[15] καὶ ἀπήντησε ὁ Παπαδημητρίου[16]. Ἐπειδὴ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα δὲν ἴσχυσαν, ὁ θόρυβος γιὰ τὸ νομισματόσημο συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν *Ἑστία*[17], ἡ ὁποία τὸ χαρακτήρισε ὡς τὸ μετάλλιο τοῦ «βρωμεροῦ αἱμομίκτου Καρακάλλα».

1961. Χρ. Καρουζου, *Αριστοδικος*. Ὁ κοῦρος Ἀριστόδικος βρέθηκε τὸ 1944. Μετὰ 17 χρόνια κυκλοφορήθηκε ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ ἡ δημοσίευση τοῦ ἀγάλματος, ἴσως ἡ καλύτερη μελέτη τοῦ Χρ. Καρούζου, μὲ τὴν ὁποία ἐκτὸς τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγάλματος «πραγματεύεται γενικώτερα ζητήματα τῆς χρονολογίας καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων στὴν ὑστεροαρχαϊκὴ ἀττικὴ πλαστική» καὶ συγχρόνως δόθηκε «ἀφορμὴ νὰ μελετηθεῖ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ θεμελιακὸ ζήτημα, ποιὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ ἐπιτυμβίου ἀγάλματος στὴν ἀρχαϊκὴ Ἀττική»[18]. Ὅπως καὶ στὸ «Περικαλλὲς ἄγαλμα», ὁ Καροῦζος χρησιμοποιεῖ ὡς κύριο μέσο ἑρμηνείας τοῦ ἔργου καὶ στήριξης τῶν ἰδεῶν του τὶς ἐπιγραφὲς καὶ τὰ κείμενα: «ὅταν κάποιο πνευματικὸ περιεχόμενο ἐκφράζεται σ' ἕνα χωρίο μὲ ἀσύγκριτη ἀκρίβεια καὶ ἐνάργεια καὶ σὰν τελειωτικά, κάθε προσπάθεια πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση φαινότανε πιὰ ἄτοπη καὶ κακόμοιρη· ὕστερα ὅμως ἦταν καὶ ἡ ἐλπίδα ὅτι: οἱ κίντυνοι ποὺ προβάλλουν καθὼς προσπαθοῦμε, μὲ τὴν ἀναπόφευκτη βοήθεια νεωτερικῶν συναισθημάτων καὶ ἐννοιῶν, νὰ προχωρήσουμε μέσα σὲ πρώιμες ἑλληνικὲς καταστάσεις, μποροῦν νὰ λιγοστέψουν ὡς ἕνα βαθμὸ μὲ τὴ χρήση ἀρχαίων ἐκφράσεων»[19].

Το ταφικο μνημειο του Ελληνικου. Τὸ 1961 κατὰ τὴ σχεδίαση τῆς ἐπέκτασης τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀποδείχτηκε ὅτι στὸ

15. *Ἡ Καθημερινή*, 2 Φεβρ. 1963.
16. Αὐτόθι 5 Φεβρ. 1963.
17. 26 καὶ 27 Μαρτ. 1963· 7 Ἰαν. 1964, 23 Ἰαν., 19 Φεβρ., 21 Ἀπρ., 12 Ἰουν. 1965.
18. *Ἀριστόδικος* 1.
19. Αὐτόθι 2.

μέσον νέου τροχοδρόμου (taxiway) ΒΑ. τοῦ μεγάλου διαδρόμου προσγειώσεως καὶ ἀπογειώσεως (runway) βρισκόταν ἕνας μεγάλος ταφικὸς περίβολος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μνημείου καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἀνέλαβα ἐγώ. Ὁλόκληρος ὁ περίβολος διαλύθηκε ἕως καὶ τὰ θεμέλια, καὶ ἀνασυστήθηκε μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς προσανατολισμὸ μέσα στὸν χῶρο τοῦ τέως Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Θηλέων, στὸ Ἑλληνικό, ὅπου εἶναι θεατὸς ἀπὸ τὸν παραλιακὸ δρόμο. Δὲν ἀφαιρέθηκε κανένας λίθος καὶ δὲν προστέθηκε ἐπίσης κανένας. Ἦταν πολὺ εὔκολο νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ φθαρμένοι λίθοι του καὶ τὸ μνημεῖο νὰ γίνει ὡραιότερο καὶ ἀρτιότερο, δὲν θὰ ἦταν ὅμως τὸ ἴδιο[20].

11 Απριλιου 1963. Θανατος του Ι. Παπαδημητριου. Ἡ πορεία τῆς ἀνόρθωσης τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἦταν χωρὶς ἐνοχλητικὲς περισπάσεις, ποὺ ἐκδηλώνονταν μὲ δημοσιεύματα στὶς ἐφημερίδες, ἄλλοτε ἐνυπόγραφα, τὰ περισσότερα ἀνώνυμα ὡς σχόλια δεξιῶν ἐφημερίδων, ποὺ ἦσαν συνδεδεμένες μὲ τοὺς δύο καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς, Μαρινᾶτο καὶ Κοντολέοντα, καὶ μὲ τοὺς δύο Ἐφόρους, Σταυρόπουλο καὶ Μιτσό.

Ἤδη ἀπὸ τὸ 1959 ὁ Παπαδημητρίου, ἔχοντας δυνατότητες χρηματικὲς καὶ διοικητικὲς αὐξημένες σὲ σχέση μὲ τὸ παρελθόν, συνέχισε ἐντατικὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος καὶ τὴν ἀποστράγγιση τοῦ ἐδάφους τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ ἄφθονα νερὰ μὲ σειρὰ κατασκευῶν. Τοῦτο ἔκανε δυνατὴ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀποκάλυψη τῆς στοᾶς καὶ τὴν ἀναστήλωσή της. Παράλληλα εἶχαν ἀρχίσει ἐργασίες γιὰ τὴν οἰκοδόμηση μουσείου τοῦ ἱεροῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκθεση ἔγινε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κοντῆ ὡς Γενικοῦ Διευθυντοῦ καὶ τὰ ἐγκαίνιά του κατὰ τὴν Ἑπταετία ἐπὶ Μαρινάτου.

Ὁ ὑπερβολικὸς φόρτος ἐργασίας τοῦ Παπαδημητρίου κλόνισε τὴν ὑγεία του. Στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1962 μπῆκε στὸ νοσοκομεῖο, ὅπου τοῦ

20. *ΑΔ* 17, 1961/62, Χρον. 30-35 πίν. 33.

ἔκαναν μεταγγίσεις. Ὁ Κοντῆς καὶ οἱ Καροῦζοι βρίσκονταν στὴ Ρώμη γιὰ τὸ αἰώνιο ζήτημα τῆς ἵδρυσης ἐκεῖ ἑλληνικῆς Σχολῆς[21], Μεγάλη Ἰδέα ἀνεδαφική, ὅπως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μερικὲς δεκαετίες πρίν. Ἡ ὑγεία τοῦ Παπαδημητρίου ἀποκαταστάθηκε, ὅπως νόμιζε, καὶ συνέχισε τὴν ἐργασία του μὲ τὴν ἴδια δραστηριότητα. Καθημερινὲς μεταβάσεις στὴ Βραώνα, ὑπουργεῖο καὶ συναντήσεις ἕως ἀργά. Ὁ ξαφνικὸς θάνατός του, τὸ βράδυ τῆς Μεγάλης Πέμπτης 11 Ἀπριλίου 1963, ἦταν βαρύτατο κτύπημα γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, ἀλλὰ γιὰ τοὺς κοντινούς του ἀνθρώπους κάτι ποὺ φοβόνταν ὅτι μποροῦσε ξαφνικὰ νὰ συμβεῖ.

21. **Ὁ Μέντωρ* 43, 1997, 58-59.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΤΗ

1963-1967. Περιοδος Ιωαννου Κοντη. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παπαδημητρίου, τὴ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας ἀνέλαβε ὁ Ἰωάννης Κοντῆς ὡς ἀναπληρωτὴς Προϊστάμενός της. Στὶς 22 Μαΐου 1963 δολοφονήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ βουλευτὴς τῆς ΕΔΑ Γρηγόριος Λαμπράκης. Οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις ἦσαν ραγδαῖες καὶ συνεχεῖς. Στὶς 11 Ἰουνίου 1963 παραιτήθηκε ἡ κυβέρνηση Καραμανλῆ, ἔγινε ἡ βραχύβια κυβέρνηση Π. Πιπινέλη, τὴν ὁποία διαδέχτηκε στὶς 28 Σεπτεμβρίου 1963 ὑπηρεσιακὴ ὑπὸ τὸν Στυλιανὸ Μαυρομιχάλη. Στὶς 3 Νοεμβρίου ἔγιναν ἐκλογὲς καὶ πρῶτο κόμμα ἀναδείχτηκε ἡ Ἕνωση Κέντρου τοῦ Γ. Παπανδρέου χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἀπόλυτη πλειοψηφία στὴ Βουλή. Στὶς 3 Δεκεμβρίου ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐγκατέλειψε τὴν πολιτικὴ καὶ ἀποσύρθηκε στὸ Παρίσι. Ὁ Γ. Παπανδρέου ἐφάρμοσε ὁρισμένες ἐπαγγελίες του, ὅπως παροχὴ δωρεὰν παιδείας, διπλασίασε τοὺς μισθοὺς τῶν δικαστικῶν, διέγραψε τὰ ἀγροτικὰ χρέη καὶ προχώρησε σὲ νέες ἐκλογὲς στὶς 16 Φεβρουαρίου 1964, κατὰ τὶς ὁποῖες κέρδισε τὴν ἀπόλυτη πλειοψηφία. Στὶς 5 Μαρτίου πέθανε ὁ βασιλιὰς Παῦλος καὶ τὸν διαδέχτηκε τὴν ἑπομένη ὁ γιός του Κωνσταντῖνος.

Μέσα σ' ἕνα ταραγμένο πολιτικὸ κλίμα ἡ Ὑπηρεσία μὲ προϊστάμενο τὸν Κοντῆ συνέχισε τὸ ἔργο της, ἔχοντας πάντα τὴν ἀντίδραση τῶν πανεπιστημιακῶν ὅπως ὁ Κοντολέων, ὁ ὁποῖος σὲ συνέντευξή του[1] χαρακτήρισε ὡς «τελείως ἀπαράδεκτον μία τόσον σημαντικὴ Ὑπηρεσία νὰ παραμένῃ κατ' οὐσίαν ἀκέφαλος», θεωρώντας δηλαδὴ ἀκατάλληλο τὸν Κοντῆ γιὰ Προϊστάμενό της καὶ ὑποδεικνύοντας γιὰ τὴ θέση αὐτὴ τοὺς πλέον ἀκατάλληλους, Χρῆστο καὶ Σέμνη Καρού-

---

1. *Ἀθηναϊκή*, 13 Μαΐου 1963.

ζου, Μάρκελλο Μιτσὸ καὶ Εἰρήνη Βαρούχα! Θεώρησε ὁ Κοντολέων ὅτι ἡ πρότασή του γινόταν περισσότερο ἰσχυρὴ διαλέγοντας παλαιότερους τοῦ Κοντῆ Ἐφόρους ἀλλὰ ἐντελῶς ἀκατάλληλους γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας, ὅπως δέκα χρόνια ἀργότερα θὰ διαπίστωνε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό του.

1963. Οι ΗΠΑ ΖΗΤΟΥΝ ΑΡΧΑΙΑ. Αἰτήματα καὶ πιέσεις γιὰ ἀποστολὴ ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ ὑπῆρχαν συνεχῶς. Τὸ 1963, τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ζήτησε νὰ σταλεῖ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους στὴ Διεθνὴ Ἐμποροπανήγυρη τῆς Ν. Ὑόρκης, ἔπειτα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ πρεσβευτοῦ στὶς ΗΠΑ Α. Μάτσα[2], ὁ ὁποῖος μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἑρμῆς «κέκτηται ἔναντι τῆς Gioconda καὶ τὸ πλεονέκτημα νὰ ἔχῃ μίαν καὶ μόνον ὑπηκοότητα, καθαρῶς ἑλληνικήν, ἐνῷ ἡ «Δέσποινα Λίζα» εἶναι παλαιὰ μὲν Παρισινὴ ἀλλὰ Φλωρεντινὴ μέτοικος».

Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο μὲ τὴν 68/15-11-1963 πράξη του ἀπέρριψε τὸ αἴτημα μὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Στὴ συνεδρίαση μετεῖχαν οἱ Χρῆστος Καροῦζος, Ἰωάννης Δ. Κοντῆς, Εὐστ. Στίκας, Μανόλης Χατζηδάκης, Νικ. Πλάτων, Χαρ. Μακαρόνας. Γραμματέας ἦταν ὁ Δημ. Πάκος. Ἀξίζει νὰ παρατεθεῖ μέρος τοῦ κειμένου τῆς ἀποφάσεως, γιατὶ δείχνει τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Ὑπηρεσία, σὲ ἐποχὴ ταραγμένη πολιτικά:

> «Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον λαβὸν ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπ' ἀριθ. Μ 2216-13 ἀπὸ 14-11-63 ἔγγραφον τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ συνημμένον αὐτῷ ἔγγραφον τῆς ἐν Οὐασιγκτῶνι Ἑλληνικῆς Πρεσβείας ὑπ' ἀριθ. 3792/Δ/8 ἀπὸ 30-10-63 «περὶ ἐκθέσεως Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους εἰς Διεθνῆ Ἐμποροπανήγυριν Νέας Ὑόρκης», μετὰ διεξοδικὴν συζήτησιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ ἐστάθμισαν ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ προκειμένου θέματος, ἀποφαίνεται ὁμοφώνως: Ἐμμένει εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἰσχυουσῶν ἀρχαιολογικῶν διατάξεων ἀπαγορευομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου

2. Ἀναφορὰ πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν 3345 δίς/Δ/8 τῆς 27 Σεπτ. 1963.

τηρηθεῖσαν ἀνέκαθεν καὶ ἀνεξαιρέτως ἀρχὴν καὶ κηρύσσεται ὁμοφώνως ἐναντίον τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑρμοῦ ἢ ἄλλου ἀρχαίου ἔργου εἰς τὴν Διεθνῆ Ἐμποροπανήγυριν τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ ἐν γένει εἰς τὸ ἐξωτερικόν, διότι πλὴν τῶν νομικῶν κωλυμάτων:

1) Ἡ ἐπίκλησις τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ προηγουμένου τῆς Gioconda κ.τ.ὅ. χωλαίνει κατὰ τὸ ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔργα ἔχουν, μόνον αὐτά, τὸν εἰδικὸν χαρακτῆρα τοῦ κυριολεκτικῶς «μοναδικοῦ» (unicum), ὅπερ δὲν συμβαίνει κατὰ κανόνα μὲ τὰ ἔργα τῆς νεωτέρας τέχνης, ὁσονδήποτε ὀδυνηρὰ καὶ ἂν θὰ ἦτο καὶ τούτων ἡ ἀπώλεια ἢ βλάβη. Ἑπομένως συγκρίνονται κατὰ βάσιν ἀσύγκριτα πράγματα.

2) Δὲν ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ δὲν ἐξετάζει τοῦτο, ποῖα κίνητρα ἄγουν τὸ Βατικανὸν νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν καθολικὸν Πρόεδρον κ. Κέννεντυ τὴν Pietà τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου (ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἡ σημαντικωτέρα ἐκ τῶν τριῶν Pietà τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου – καὶ ἂν ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ πραγματοποιηθῇ, διότι ἐν Ἰταλίᾳ ἠγέρθησαν σφοδρόταται διαμαρτυρίαι κατ' αὐτῆς)· ἢ τὸν Franco νὰ ἀποστείλῃ, ὡς ἐγράφη, πίνακα τοῦ Goya. Πάντως τὰ ξένα ταῦτα παραδείγματα δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδος. - - -

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον πιστεύει, ὅτι ἡ μὴ ἀποστολὴ ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Ἐξωτερικὸν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων δὲν μειώνει τὸ ἠθικὸν γόητρον αὐτῆς ἢ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, ἀλλ' ἐξ ἀντιδιαστολῆς μάλιστα τὸ ἀνυψώνει, τονίζουσα τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν τῆς τέχνης ταύτης. - - -

7) Οἱ χρηματικοὶ ὑπολογισμοὶ οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3792 ἀπὸ 30-10-63 ἔγγραφον τῆς ἑλληνικῆς Πρεσβείας Οὐασιγκτῶνος καὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ μεγάλα ποσὰ τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ εἰσπραχθοῦν ἀπὸ τὴν μεταφορὰν τοῦ Ἑρμοῦ εἰς Ἀμερικὴν ἐξ εἰσιτηρίων, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ὑπερκάλυψιν τῶν ἐξόδων τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ περιπτέρου εἰς τὴν Ἐμποροπανήγυριν, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀρχαιολογικῶν ἔργων ἐν Ἑλλάδι καὶ τὴν οἰκοδομὴν νέου κτηρίου τῶν γραφείων τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας ἐν Οὐασιγκτῶνι, δὲν ἀποτελοῦν ἐπιχείρημα ἰσχυρότερον τῶν ἄλλων προβληθέντων ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ Πρεσβείας. - - -

Τέλος τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον δὲν δύναται νὰ παρίδῃ καὶ τὸ δημόσιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ἀντιτίθεται εἰς τὴν τοιαύτην χρῆσιν τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομίας».

ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΝΤΗ. Μὲ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ ἀπὸ τὸν Κοντῆ κενώθηκε ἡ θέση τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων, τὴν ὁποία ἀνέλαβε κατὰ τὸ διάστημα 1963 μέχρι 17 Αὐγούστου 1964 ὁ Χαράλαμπος Μακαρόνας. Μὲ ἀπόφαση τῆς 7 Ἰανουαρίου 1966 τοποθετήθηκε ὡς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων ὁ Νικόλαος Ζαφειρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἔμεινε στὴ θέση αὐτὴ ἕως τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1968. Τὸν διαδέχτηκε ὁ μετακλητὸς Στέφανος Ν. Κουμανούδης.

Κύριο ὄργανο ἀντιπολίτευσης κατὰ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ Κοντῆ ἦταν ἡ *Ἑστία*. Μὲ σύντομο σχόλιό της[3] ζήτησε ἀπὸ τὸν ὑπηρεσιακὸ ὑπουργὸ Παιδείας τῆς κυβέρνησης Ἰ. Παρασκευοπούλου Γεώργιο Κουρμούλη, καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας, καθαρολόγο καὶ ἀντιδραστικὸ ἀπὸ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη, νὰ ἐπαναφέρει στὸ ὑπουργεῖο του τὴν Ὑπηρεσία, γιατὶ τὸ εἶχε ὑποσχεθεῖ κάποτε ὁ Γ. Παπανδρέου! Τέσσερις μέρες ἀργότερα μὲ ἐπιστολή τους ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὁ Κοντολέων[4] ζητοῦν καὶ αὐτοὶ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης. Τὴν ἀνασκευὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν δύο καθηγητῶν ἀνέλαβε ὁ Σύλλογος τῶν Ἀρχαιολόγων[5]. Ἡ ἀρθρογραφία καὶ ἡ ἐπιστολογραφία συνεχίστηκε χωρὶς ἀποτέλεσμα γιὰ τοὺς καθηγητές[6].

Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Γ. Παπανδρέου κατὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς 16 Φεβρουαρίου 1964 εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα νὰ γίνει ὁ γιός του Ἀνδρέας ὑπουργὸς Προεδρίας, ὁ ὁποῖος ἐξεδίωξε, κυριολεκτικά, σὲ δύο ἡμέρες μέσα, τὴν Ὑπηρεσία ἀπὸ τὰ γραφεῖα της στὸ κτίριο τῆς Βουλῆς, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει τοὺς συμβούλους του. Ἡ Ὑπηρεσία μεταφέρθηκε στὰ κτίρια παραρτήματα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὅπου τὸ 1963 εἶχε γίνει ἡ Βυζαντινὴ Ἔκθεση. Ἀπὸ ἐκεῖ πάλι μεταφέρθηκε

3. 7 Ἰαν. 1964.
4. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Ἰαν. 1964.
5. Αὐτόθι 14 Ἰαν. 1964.
6. *Ἡ Περιπέτεια* 143-145.

κατὰ τὴν Ἑπταετία Ἀριστείδου 14 καὶ τὸν χῶρο τῶν τέως γραφείων της κατέλαβε τὸ Πολεμικὸ Μουσεῖο. Ἴσως τὴν ἐκδίωξη τοῦ 1964 θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσουμε ὡς τὴν ἀρχὴ δημιουργίας ἀπέναντι στὴν Ὑπηρεσία ἑνὸς πνεύματος ἀντίδρασης καὶ περιφρόνησης ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν.

Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΠΕΝΤΑΕΤΙΑΣ. Κατὰ τὸ 1964 ἐκδόθηκε τὸ περιβόητο νομοθετικὸ διάταγμα 4352, τὸ λεγόμενο «Περὶ τριακονταπενταετίας». Ἡ ἔναρξη τῆς ἰσχύος του ἦταν ἡ 17 Αὐγούστου 1964 καὶ σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις του ἀπολύθηκαν αὐτοδικαίως ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου, ἡ Ἰωάννα Κωνσταντίνου καὶ ὁ Χαράλαμπος Μακαρόνας. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης εἶχε ἀποχωρήσει ἤδη τὸ 1961 μὲ τὸ ὅριο ἡλικίας.

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Χρήστου καὶ τῆς Σέμνης Καρούζου δημιούργησε κάποιες ἐσωτερικὲς περιπλοκὲς στὴν Ὑπηρεσία, διότι παρὰ τὴν ἀπόλυσή τους θεώρησαν ὅτι μποροῦσαν νὰ συνεχίσουν στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τὴν ἐπιστημονική τους ἐργασία, κάτι φυσικό. Ὁ νέος διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Βασίλειος Καλλιπολίτης ἔφερε βαρέως τὴν κηδεμονία, κατὰ κάποιο τρόπο, τοῦ Μουσείου ἀπὸ τοὺς πρώην διευθυντές του[7]. Στὴν ἀνωμαλία αὐτὴ προστέθηκε καὶ ἡ ποινικὴ δίωξη τῆς Σέμνης Καρούζου ἀπὸ τὸν Μάρκελλο Μιτσὸ μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἐκείνη εἶχε δηλώσει ψευδὲς ἔτος γέννησης γιὰ νὰ παραμείνει περισσότερο χρόνο στὴν Ὑπηρεσία, πράγμα ποὺ τὸν ἔβλαπτε ἠθικὰ καὶ οἰκονομικά, γιατὶ τοῦ στεροῦσε τὸν διορισμὸ σὲ θέση Γενικοῦ Ἐφόρου[8]. Τὸ θέμα μποροῦσε νὰ εἶχε λήξει ἂν ὑπῆρχε κάποια μεγαλοψυχία ἐκ μέρους τοῦ Μιτσοῦ, μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ ΝΔ 4352/1964, συνεχίστηκε ὅμως ἡ δικαστικὴ διαδικασία μὲ ἀνάμειξη τοῦ Σπυρίδωνος Μαρινάτου εὐθέως, τοῦ Κοντολέοντος ἀπὸ τὰ παρασκήνια καὶ τῆς *Ἑστίας* μὲ τὰ ἐμπαθῆ καὶ ἀνιστόρητα σχόλιά της.

---

7. *Ἡ Περιπέτεια* 155.

8. Αὐτόθι 147-150.

ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1964. Η ΕΚΘΕΣΗ: ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ - ΤΕΧΝΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ. Ἴσως ἦταν ἡ πρώτη ἔκθεση Βυζαντινῆς Τέχνης ποὺ ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὴν ἄνοιξη τοῦ 1964, στὸ Ζάππειο, τόσο μεγάλης σημασίας γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἐκθεμάτων, τὴν ποικιλία τους καὶ τὴν ἔλευση στὴν Ἀθήνα τόσων προσωπικοτήτων κατὰ τὸ διάστημα 1 Ἀπριλίου-15 Ἰουνίου 1964.

Ἡ ἔκθεση τελοῦσε ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ καὶ πρόεδρος τῆς τιμητικῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ πρωθυπουργὸς Γ. Παπανδρέου. Σημαντικὸς ἦταν ὁ ὀγκώδης κατάλογός της μὲ τίτλο *Βυζαντινὴ Τέχνη. 9η Ἔκθεσις Συμβουλίου Εὐρώπης* (Ἀθῆναι 1964), ὅπως κι ἕνα μικρὸ συμπλήρωμά του μὲ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ ἕνας τόμος μὲ τίτλο *Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή, Διαλέξεις* (Ἀθῆναι 1966).

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1964. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΝ. Χαρακτηριστικὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, τῶν ἀρχαιολογούντων ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν τεχνικῶν εἶναι ὅτι ἡ νεώτερη ἱστορία τῶν μνημείων, γιὰ ὅσους τὴν ξέρουν, δὲν γίνεται προσωπικὴ ἐμπειρία ἀλλὰ μένει στὴ μνήμη τους ὡς κάτι ἀσύνδετο καὶ μεμονωμένο. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν ἡ ἱστορία αὐτή, ποὺ περιέχει τὰ σφάλματα τῶν προκατόχων μας, νὰ τοὺς χρησιμεύσει. Δὲν μαθαίνουν τίποτε οἱ σημερινοὶ καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ σφάλματα τῶν προηγουμένων σὲ μεγαλύτερο βαθμό, γιατὶ καὶ τὰ χρήματα ποὺ διαθέτουν εἶναι πάντοτε περισσότερα καὶ τὰ σφάλματά τους προστίθενται στὰ παλαιότερα σωρευτικῶς (ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιρρήματος εἶναι ἄλλη ἀλλὰ ταιριάζει).

Κατὰ τὴ μεγάλη κρίση τῶν ἀναστηλώσεων τὶς χρονιὲς 1964 καὶ κυρίως 1965 ἔγινε μεγάλη συζήτηση μὲ ἐπιστολὲς καὶ λιβέλους στὶς ἐφημερίδες, γράφτηκαν πολλὰ ὀρθὰ γιὰ τὴ θεωρία τῶν ἀναστηλώσεων, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἄρχισε τὴν ἱστορία εἶχε λόγους, προσωπικοὺς καὶ ὑπηρεσιακούς, νὰ θέλει τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ τότε Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως Εὐσταθίου Στίκα. Ἡ ἀντίπαλη ὁμάδα, συντηρητικοὶ καὶ ἀντιδραστικοὶ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ κύριους ἐκπροσώπους τὸν Σπ. Μαρινᾶτο, τὸν Ἀν. Ὀρλάνδο καὶ τὸν Νικ. Κοντολέοντα, ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη τῆς *Ἑστίας* καὶ τῆς *Καθημερινῆς*, πράγμα ποὺ ἔδωσε

στὴ διαμάχη ἀμέσως παραταξιακὴ χροιά, προσπάθησαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὅλα εἶχαν γίνει τέλεια καὶ οἱ ἀναστηλώσεις τοῦ παρελθόντος κατηγορήθηκαν εἴτε ἀπὸ ἰδεολογικοὺς λόγους εἴτε ἀπὸ ἄγνοια τῆς ἐπιστήμης. Τὸ πράγμα πῆρε γρήγορα τὴ γνωστὴ ἑλληνικὴ τροπή. Ὁ προσωπικὸς τόνος ἀφαίρεσε ἀπὸ τὶς συζητήσεις κάθε ἀξιοπιστία. Ὁ Στίκας, παρὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ την Ὑπηρεσία, ξαναγύρισε. Ἀναστηλώσεις γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ σταμάτησαν νὰ γίνονται[9].

Η ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΣΤΙΚΑ. ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ. Οἱ πιέσεις ποὺ ἀσκοῦσαν ὑπάλληλοι τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως στὸν ὑφυπουργὸ Προεδρίας Γεώργιο Μυλωνᾶ ἐναντίον τοῦ Στίκα, οἱ συσσωρευμένες κακὲς ἀναστηλώσεις τῶν προηγουμένων ἐτῶν ποὺ γίνονταν χωρὶς ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, χωρὶς μελέτη καὶ σχέδια καὶ μὲ ὁδηγίες ἐπὶ τόπου τῶν ἔργων στοὺς τεχνίτες, δημιούργησαν τέτοιο κλίμα ποὺ ἔπεισαν τὸ ὑφυπουργὸ γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀπομάκρυνσης τοῦ Στίκα. Τοῦτο ἔγινε μὲ τὴν πράξη 228/17 Δεκεμβρίου 1964 τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, μὲ τὴν ὁποία καταλογίστηκαν στὸν Στίκα σωρεία ὑπηρεσιακῶν καὶ ἐπιστημονικῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ τέθηκε σὲ ἐξάμηνη διαθεσιμότητα, χωρὶς νὰ κληθεῖ σὲ ἀπολογία. Ἡ ἀνακοίνωση ἔγινε ἀνήμερα τὰ Χριστούγεννα καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ χρόνου εἶχαν δημοσιευθεῖ πλῆθος ἐπιστολῶν καὶ ἄρθρων, βίαιων καὶ πολεμικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μακρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ὀρλάνδου, μὲ τὴν ὁποία ἐξέθετε τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῶν ἀναστηλώσεων στὴν Ἑλλάδα[10], δηλαδή «ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπελευθέρωσις τοῦ μνημείου ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν, ὅσαι ἠλλοίωνον ἢ ἠμπόδιζον τὴν θέαν καὶ μελέτην αὐτοῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ στερέωσις καὶ ἡ συντήρησίς του». Γιὰ τὴ χρήση νέου ὑλικοῦ στὶς ἀναστηλώσεις λέγει ὅτι «αἱ νεώτεραι προσθῆκαι ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε ἐπιλαμβανομένων τῆς «ἀναστηλώσεως» τῶν μνημείων ἐξεκίνουν κατὰ κύριον λόγον ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς στερεώσεως καὶ τῆς συντηρήσεως τὰς ὁποίας ἐσκόπουν νὰ ἐξυπηρε-

---

9. Ἐξιστόρηση τῆς κρίσης 1964/65: *Ἡ Περιπέτεια* 150-159.

10. *Ἡ Καθημερινή*, *Τὸ Βῆμα* 29 Δεκ. 1964, *Ἐλευθερία* 1 Ἰαν. 1965.

τήσουν», διατύπωση ἀόριστη. Στὸν τρίτο λόγο εἶναι ἀναλυτικότερος καὶ σαφέστερος: «Εἰς ὅσας περιστάσεις ἦτο ἀνάγκη, πρὸς ἀποκατάστασιν πληρεστέρας ὄψεως τοῦ μνημείου νὰ συμπληρωθῶσιν ἐλλείποντα τμήματα αὐτοῦ, ἡ ἀποκατάστασις αὕτη οὐδέποτε ἠλλοίωσεν τὴν ὄψιν τοῦ μνημείου, καταβαλλομένης μόνον προσπαθείας ἵνα τὸ ἀρχαῖον μνημεῖον μὴ ὁμιλῇ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὴν νεφελώδη γλῶσσαν τοῦ ἀδιαγνώστου ἐρειπίου». Μὲ τὴ φράση του αὐτὴ ὁ Ὀρλάνδος δικαιολογεῖ κάθε ὑπερβολή του στὴν προσθήκη νέου ὑλικοῦ καὶ στὴν ἔκταση τῆς ἀναστήλωσης. Ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας εἶναι πρόχειρο παράδειγμα. Βεβαίως, πρὸς τιμήν του, ὁ Ὀρλάνδος δὲν ἔφτασε τοὺς μαθητές του ἢ τοὺς συνεργάτες τῶν μαθητῶν του, ποὺ ἀνακατασκευάζουν κλασικὰ μνημεῖα «πρὸς ἀποκατάστασιν πληρεστέρας ὄψεως τοῦ μνημείου».

Η ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΥ. Ἐκτενὲς ἄρθρο γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ δημοσίευσε, πρῶτος, ὁ Πάτροκλος Καραντινός[11], μαθητὴς τοῦ Ὀρλάνδου, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ δάσκαλός του «στὸ θέμα τῶν ἀναστηλώσεων τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ στὸ θέμα τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔργων ἐχάραξε δρόμους ἐσφαλμένους καὶ ἀναμφισβήτητα ἔβλαψε». Δὲν δέχεται ὁ Καραντινός «οὔτε βιασμοὺς, οὔτε παραποιήσεις τῆς ἱστορίας, οὔτε ἀπαράδεκτες συμπληρώσεις ποὺ ἔφθασαν σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις στὴν ἐκ βάθρων σχεδὸν ἀνακατασκευὴ τῶν μνημείων».

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ΑΠΟΛΟΓΗΤΗΣ ΤΩΝ ΚΑΚΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΝ. Τὴ θεωρητικὴ ἀπολογία καὶ δικαίωση τῶν ἀναστηλώσεων τοῦ Ὀρλάνδου καὶ τοῦ Στίκα ἀνέλαβε ὁ Νικόλαος Κοντολέων. Μὲ δύο ἄρθρα σὲ ἐφημερίδα[12] σχολαστικὰ καὶ στρεψόδικα, ἀποφεύγοντας συστηματικὰ νὰ θίξει τὴν οὐσία τῶν κατηγοριῶν, προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι ὅσοι κατηγόρησαν τὶς ἀναστηλώσεις (πρῶτος ἐγὼ) δὲν

11. *Τὸ Βῆμα*, 3 Ἰαν. 1965. 1965.
12. *Ἡ Καθημερινή*, 22 καὶ 23 Ἰαν.

κατάλαβαν τί ἔβλεπαν ἢ δὲν εἶχαν τὴν ἀναγκαία παιδεία γιὰ νὰ καταλάβουν.

Τὶς ἐπικρίσεις τοῦ Πατρόκλου Καραντινοῦ καὶ τὶς κρίσεις δύο ξένων ἀρχαιολόγων χαρακτηρίζει ὡς «γενικωτάτας κρίσεις» καί «ἐντυπώσεις ταξιδιωτικοῦ μᾶλλον χαρακτῆρος». Θεωρεῖ περισσότερο συγκεκριμένες τὶς ὑπηρεσιακὲς ἐκθέσεις δύο ἀρχαιολόγων (ἡ μία ἦταν ἡ δική μου γιὰ τὴν Ἀφαία), τὶς ὁποῖες ὅμως παραμερίζει γιατί «ἀναφέρονται ὡς ἐκθέσεις ἐπὶ ἐκτελουμένων ἔργων».

Περιμένει ὅμως, γιὰ νὰ πεῖ τὴ γνώμη του γι' αὐτές, τὴν κρίση τῆς προϊσταμένης ἀρχῆς καὶ τοῦ ἁρμοδίου συμβουλίου, τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ, ποὺ θὰ ἔκρινε τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονταν στὶς ἐκθέσεις. Ἔτσι ξεπερνᾶ τὶς ἐπὶ τῶν ἀναστηλώσεων παρατηρήσεις, τὶς ὁποῖες δὲν συζητεῖ λέγοντας μόνο γιὰ μένα ὅτι «ὁπωσδήποτε ὅμως μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ σημειώσω ὡς σύμπτωμα – δυστυχῶς ὄχι μεμονωμένον – ἀπαραδέκτου ἐπιστημονικῆς συμπεριφορᾶς τὸ γεγονὸς ὅτι εἷς νεοδιωρισμένος τότε ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων, ἀγνώστου δὲ ἐπιδόσεως εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἢ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐμφανίζεται ὡς τιμητὴς ἐργασίας γενομένης ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ὀρλάνδου καὶ δὴ μὲ τόσον ἀλαζονικὸν ὕφος».

Ὁ Κοντολέων δὲν εἶχε διαβάσει τὴν ἔκθεσή μου καὶ χαρακτήριζε τὸ ὕφος της ἀλαζονικό, κάτι ποὺ δὲν συνέβαινε. Τοποθέτησε ὅμως ἐξ ἀρχῆς τὸ θέμα τῶν ἀναστηλώσεων σὲ βάση αἰσθητική, βάση σκοπίμως λανθασμένη καὶ ἀόριστη, γιατὶ αἰσθητικὴ γενικῶς παραδεκτὴ δὲν ὑπάρχει. Ἐξ ἀρχῆς θεωρεῖ ὡς δεδομένο ὅτι ἡ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ βλάψει τὰ μνημεῖα: «Δὲν πιστεύω δὲ ὁ κ. Καραντινὸς νὰ ἔχει λόγους νὰ θεωρῇ τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως ἀσεβοῦσαν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ὑποθέτω ὅτι ἡ δυσχέρεια τοῦ προβλήματος ἔγκειται μᾶλλον εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τοῦ τρόπου ἐκδηλώσεώς του». Μὲ δικηγορικὸ τρόπο ὁρίζει καὶ τὰ ὅρια τῶν ἀναστηλώσεων καὶ τῆς στάσεώς μας ἀπέναντι στὰ μνημεῖα: «Ὡς ἀπολύτως ἀπαράδεκτον ὅριον ἐπεμβάσεως εἰς τὰ διασωθέντα ἀρχαῖα κτίσματα χαρακτηρίζεται συνήθως ἡ ἀνακατασκευὴ αὐτῶν. Ὡς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη στάσις μας εἶναι οὕτω ἡ ἀποχὴ ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως εἰς

τὸ ἀρχαῖον μνημεῖον ἐκλαμβανόμενον ὡς ταμπού». Ἔτσι θέτει τὸ δίλημμα: «Τὰ κατάλοιπα τῶν ἀρχαίων κτισμάτων εἶναι – ἢ πρέπει νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς – Ἐρείπια ἢ Μνημεῖα; Διότι ἐν τελικῇ ἀναλύσει τὸ πρόβλημα μεταφέρεται εἰς τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν λύσεων».

Συνεχίζει μὲ τὴν περὶ ἐρειπίου καὶ μνημείου θεωρία, τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀναγέννησης, τὸν ρομαντισμό, τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὰ μεταγενέστερα κτίσματά της, τήν «ἀναπαλαίωση» τῆς Καταπολιανῆς, τὴν ὁποία συγκρίνει μὲ τὴν κατεδάφιση τῆς συνοικίας ποὺ κάλυπτε τὴν ἀρχαία Ἀγορὰ της Ἀθήνας. Ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ἡ Καταπολιανὴ βρῆκε τὴν ἀρχική της μορφὴ καὶ ἡ Ἀγορὰ ἐπίσης μὲ τὸ γκρέμισμα τῆς παλιᾶς συνοικίας. Ἄλλωστε, ἂν δὲν γινόταν τὸ γκρέμισμα τῶν σπιτιῶν, θὰ γέμιζε ὁ χῶρος τῆς Ἀγορᾶς πολυκατοικίες.

Συνεχίζοντας ὁ Κοντολέων παραθέτει ἀκραῖα παραπλανητικὰ ἐρωτήματα καὶ ἐπιχειρήματα, ὅπως «Ἦτο προτιμότερον νὰ ὑπάρχουν διαλελυμένα καὶ κυρίως βωβά, κεκρυμμένα εἰς τουρκικὰ κτίσματα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τῆς Ἀκροπόλεως;». Ρητορικὸ καὶ ἀνέξοδο ἐρώτημα. Κανεὶς δὲν κατηγόρησε τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Ἡ ἀντίρρηση καὶ ἡ ἀντίθεση ἀφορᾶ τὶς συνεχεῖς κακὲς ἀναστηλώσεις ποὺ ἔβλαψαν τὰ μέλη τοῦ ναοῦ.

Μὲ τὸν ναὸ τῆς Ἀφαίας ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα. «Οὐδέποτε ἐπίσης ἔλειψε τὸ μέτρον εἰς τὰς γενομένας ἐργασίας, μέτρον σύμφωνον πάντοτε πρὸς τὸ μνημεῖον περὶ τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο, πιστεύω δὲ ὅτι ἡ ἀναστήλωσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀφαίας εἶναι ἀκριβῶς σαφὲς δεῖγμα αὐτοῦ. - - - Ἡ ἀναλογία τῶν νέων τεμαχίων πρὸς τὰ παλαιὰ εἶναι τόση ὅση ἀκριβῶς χρειάζεται διὰ νὰ μὴ διακρίνεται παρὰ μόνον ἡ ἀρχαία ὄψις τοῦ μνημείου». Προσθέτει δὲ καὶ τὴν προσωπικὴ παράγραφο: «Ὑποθέτω ὅτι τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον θὰ ἔκρινε μᾶλλον δικαιολογημένην τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐπικρίναντος ἐπιμελητοῦ νὰ διακρίνῃ τὰ νέα ἀπὸ τ' ἀρχαῖα, ἐφ' ὅσον, ὡς φαίνεται, δὲν ἔδωσε συνέχειαν εἰς τὴν δυσμενῆ κρίσιν του».

Ἡ ἔκθεσή μου ὅμως γιὰ τὸν ναὸ τῆς Ἀφαίας εἶχε ἀκριβῶς ὡς θέμα τὴν προσθήκη νέου ὑλικοῦ στὸν ναό, κραυγαλέα φανεροῦ, ἡ ὁποία γιὰ νὰ γίνει δυνατή, πελεκήθηκαν βάρβαρα τὰ ἀρχαῖα μέλη. Τὴν ἀνα-

στηλωτικὴ αὐτή «ἀρχὴ» τὴν ἀκολούθησαν καὶ τὴν ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀναστηλωτές, στὴν ἐπιθυμία τους νὰ δείξουν «γνήσιες» ἀναστηλώσεις, ἐπειδὴ μέσα στὸ νέο ὑλικὸ κολυμποῦν καὶ ἀρχαῖα θραύσματα, πελεκημένα ὅμως μὲ ἐπιμέλεια, γιατὶ ἀλλιῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ στερεωθοῦν, ἢ νὰ συγκολληθοῦν.

Το πορισμα για τις αναστηλωσεις. Ἡ Ἐπιτροπὴ ποὺ συστήθηκε ἀπὸ τὸν ὑφυπουργὸ Προεδρίας «πρὸς ἐξέτασιν τῶν φακέλων ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως» ὑπέβαλε, στὶς 22 Φεβρουαρίου 1965, τὴν ἔκθεσή της στὸν ὑφυπουργό. Ἡ Ἐπιτροπή, (πρόεδρός της ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος), γιὰ δικούς της εὐνοήτους λόγους, ἀπέφυγε νὰ ἐξετάσει τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος, ἂν δηλαδὴ προκλήθηκαν ζημίες στὰ μνημεῖα, καὶ περιορίστηκε στὴν ἔρευνα τῆς τήρησης τῶν τυπικῶν διαδικασιῶν ἐκτέλεσης τῶν ἀναστηλωτικῶν ἔργων. Τὸ πόρισμά της εἶναι γενικό, ἀποδίδει εὐθύνες στὴ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως καὶ τονίζει ὅτι «Ἡ Ἐπιτροπή - - - δὲν εἶχεν οὔτε χρόνον οὔτε ἁρμοδιότητα νὰ ἐρευνήσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι καὶ τὴν τυχὸν ὀρθὴν [ἢ] ἐσφαλμένην ἐπέμβασιν ἐπὶ τῶν μνημείων». Οἱ εὐθύνες γιὰ βλάβες ἀρχαίων ἔγιναν γραφειοκρατικὲς παραλείψεις.

Ἡ ὅλη ἱστορία τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ 1964/65 τελείωσε ἄδοξα, χωρὶς συμπέρασμα καὶ χωρὶς ἐπιστημονικὸ κέρδος. Ἡ πολιτικὴ κρίση τοῦ 1965, μὲ ἀποκορύφωμα τὰ Ἰουλιανὰ καὶ τὴν ἀποστασία, δημιούργησε νέα θέματα συζητήσεως καὶ μέριμνας, καὶ τὰ ἀρχαῖα καὶ οἱ κακὲς ἀναστηλώσεις ξεχάστηκαν. Θὰ ἐπανέλθουν στὸ προσκήνιο σὲ λίγα χρόνια.

Το ταραγμενο 1965. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννη Παπαδημητρίου τὸ 1963 ἕως τὸ τέλος τοῦ 1965, ὁ Ἰωάννης Κοντῆς διευθύνει τὴν Ὑπηρεσία ὡς ἀναπληρωτὴς Γενικὸς Διευθυντής. Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ κατάσταση σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὰ πράγματα τῆς Κύπρου θόλωναν ὅλο καὶ περισσότερο τὴν ἀτμόσφαιρα. Τὴν Ἕνωση Κέντρου, ποὺ κατεῖχε τὴν ἐξουσία, τὴν ἀποτελοῦσαν πρόσωπα ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσουν ἐνιαία καὶ συνεπῆ ἐσωτερικὴ πολι-

τική. Οἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ Ἀ. Παπανδρέου καὶ Κ. Μητσοτάκη, ὁ Γ. Γρίβας στὴν Κύπρο καὶ οἱ ἐπεμβάσεις του, ἡ ἀντίδραση τῆς Δεξιᾶς ποὺ κατεῖχε τὸν μηχανισμὸ τοῦ κράτους καὶ πλῆθος ἄλλων αἰτίων ἐξανάγκασαν τὸν Γ. Παπανδρέου σὲ παραίτηση, στὶς 15 Ἰουλίου 1965. Ἀκολούθησε περίοδος ταραχῶν καὶ ἀνωμαλίας μὲ τὶς διαδοχικὲς κυβερνήσεις τῶν «ἀποστατῶν», τοῦ Γεωργίου Ἀθανασιάδη-Νόβα (16 Ἰουλίου-20 Αὐγούστου), τοῦ Ἠλία Τσιριμώκου (20 Αὐγούστου-17 Σεπτεμβρίου), τοῦ Στεφάνου Στεφανοπούλου (17 Σεπτεμβρίου 1965-20 Δεκεμβρίου 1966) καί, τέλος, τὴν ὑπηρεσιακὴ κυβέρνηση Ἰ. Παρασκευοπούλου (21 Δεκεμβρίου 1966-30 Μαρτίου 1967), ἡ ὁποία εἶχε λάβει ἐντολὴ διενέργειας ἐκλογῶν μὲ ἁπλὴ ἀναλογικὴ στὶς 28 Μαΐου 1967.

Μετὰ τὴν παραίτηση τῆς κυβέρνησης Παρασκευοπούλου σχηματίστηκε, στὶς 3 Ἀπριλίου 1967, κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Στὶς 14 Ἀπριλίου ἡ κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ δὲν ἔλαβε ψῆφο ἐμπιστοσύνης, προκηρύχθηκαν ἐκλογὲς γιὰ τὶς 28 Μαΐου 1967 καὶ ἡ Βουλὴ διαλύθηκε. Σὲ μιὰ ἑβδομάδα, στὶς 21 Ἀπριλίου, ἔγινε τὸ ὁμώνυμο πραξικόπημα καὶ στὴν Ἑλλάδα θὰ ἐπικρατήσει, ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια καὶ τρεῖς μῆνες, μία καταστρεπτικὴ δικτατορία.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1965 ἡ πολεμικὴ στὶς ἐφημερίδες εἶχε ὡς θέμα της εἴτε τὶς ἀναστηλώσεις εἴτε τήν «κακὴ» κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας. Οἱ καθηγητὲς Μαρινᾶτος, Κοντολέων καὶ δευτερευόντως Ὀρλάνδος καὶ Στ. Κορρὲς ἐπεδίωκαν, μὲ κάθε τρόπο, τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κοντῆ καὶ τὴν κατάληψη τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως. Κύριο μέσον εἶχαν τὶς ἐφημερίδες *Ἡ Καθημερινὴ* καὶ *Ἑστία*, ποὺ δημοσίευσαν ἄρθρα γεμάτα ὀξύτητα, ἀνακριβῆ καὶ ἄδικα.

Τὴν ἀρχὴ ἔκανε ὁ Μίλτης Παρασκευαΐδης μὲ ὁλοσέλιδο δημοσίευμά του[13] τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς θέμα τὶς ἀναστηλώσεις, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦσε μία μεροληπτική, ἐχθρικὴ καὶ ἐμπαθῆ κριτικὴ τῆς Ὑπηρεσίας. Κατηγοροῦσε τὰ νεώτερα μέλη τοῦ Κλάδου

13. *Ἡ Καθημερινή*, 10 Ἰαν. 1965.

γιὰ ὑποταγὴ στοὺς παλαιότερους, θεωροῦσε ἀδικαιολόγητο τὸν διαγωνισμὸ εἰσαγωγῆς στὴν Ὑπηρεσία «διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἐξετασταί [Ἔφοροι κυρίως] ἐπιδιώκουν τὴν αὐταπάτην ὅτι ἐξισώνονται μὲ καθηγητὰς Πανεπιστημίου».

Στὸ δημοσίευμα τοῦ Παρασκευαΐδη ἀπήντησε *Ἀρχαιολόγος*, πιθανῶς ὁ Χρῆστος Καροῦζος[14], μὲ κείμενο στὸ ὁποῖο παραλληλίστηκε ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὴν ἐπίθεση κατὰ τῆς τότε ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Στὴ διαμάχη ἔλαβε μέρος ὁ Μαρινᾶτος[15] καὶ ὁ Κοντολέων[16]. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦταν ἡ δυσφήμιση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ ἄλωσή της, κάτι ποὺ θὰ γινόταν τὸ 1967 μὲ τὴν κατάλυση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν.

Ὁ Κοντῆς ἔγινε Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τοποθετήθηκε στὴ θέση τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸ ΒΔ 471 τῆς 11 Δεκεμβρίου 1965. Ἕως τὴν 21 Ἀπριλίου ἐργαζόταν γιὰ τὸν νομοθετικὸ ἐξοπλισμὸ τῆς Ὑπηρεσίας, μέσα σὲ συνθῆκες πολιτικὲς ἀντίξοες. Οἱ συνεχεῖς ἀλλαγὲς τῶν κυβερνήσεων μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Γ. Παπανδρέου στὶς 15 Ἰουλίου 1965, δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἐνημέρωση τῶν ὑπουργῶν καὶ τὴν ὁμαλὴ διεξαγωγὴ τῶν διαδικασιῶν τῆς Βουλῆς. Σημαντικὸ ὑπῆρξε τὸ ΝΔ 4543 τοῦ Σεπτεμβρίου 1966, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε νέο Ὀργανισμὸ τοῦ Κλάδου. Χρειάστηκε ὅμως πολλὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ ἀντιδράσεις ἀποστάτου ὑπουργοῦ, πολὺ ἀργότερα πρωθυπουργοῦ, ποὺ ζητοῦσε γιὰ τὴν προώθηση τοῦ νομοθετήματος τὴν τακτοποίηση δύο Ἐπιμελητριῶν στὶς θέσεις τῆς ἀρεσκείας τους. Εἶναι ἐκεῖνος ὁ πολιτικὸς ποὺ ἀργότερα χαρακτήρισε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ὡς «Μάστιγα τῆς Ἑλλάδος»[17].

Τὸ ΝΔ 4543/1966 ἀποτελοῦσε μεγάλη καινοτομία γιὰ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὰ πλεονεκτήματά του ἀναλύθηκαν σὲ ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ Εὐ. Σαββοπούλου[18] ποὺ ἀπευθύνθηκε στοὺς Ἐφόρους καὶ τοὺς

---

14. *Τὸ Βῆμα*, 12 Ἰαν. 1965.
15. Αὐτόθι 15 Ἰαν. 1965.
16. *Ἡ Καθημερινή*, 22 καὶ 23 Ἰαν. 1965.
17. *Ἀντί*, περ. Β΄ τεῦχ. 147, 14 Μαρτ. 1980.
18. Ἀρ. 19560/24.9.1960.

Ἐπιμελητές. Τὴν ἐγκύκλιο, φυσικά, τὴν εἶχε συντάξει ὁ ἴδιος ὁ Κοντῆς, ὁ ὁποῖος ὑπενθύμιζε παρόμοιες παλαιότερες μὲ τὶς ὁποῖες ἀναλύονταν ὅλα τὰ σημαντικὰ νομοθετήματα τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸ 1960.

Μὲ τὸ ΝΔ 4543 τονιζόταν «ὁ ὑπερδιπλασιασμὸς τοῦ φυλακτικοῦ προσωπικοῦ - - τὸ ὁποῖον, ἐξαιρέσει ἐλαχίστων προσθηκῶν, εἶχε παραμείνει περίπου εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦ 1912». Εἶχε ἐπίσης ἀπαλλαγεῖ τὸ ΤΑΠ «ἀπὸ τοῦ ἀφορήτου βάρους τοῦ διορισμοῦ ἡμερομισθίων φυλάκων». Ἀκόμη, ὁ διορισμὸς τῶν φυλάκων «ἀνετέθη κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἁρμοδίων Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ Ὑπηρεσιακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, γενομένου οὕτω ἀποδεκτοῦ, κατὰ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν, ὅτι τὰ κυρίως ὑπεύθυνα ἐπιστημονικὰ στελέχη πρέπει νὰ ἔχουν τὸν λόγον, προκειμένου περὶ τοῦ διορισμοῦ κατωτέρων ὀργάνων εἰς ἐμπιστευτικὰς θέσεις».

Στὴν ἐγκύκλιο τονίζεται ὅτι «εἶναι ἀναγκαῖον ἡ ἐν συνόλῳ συλληφθεῖσα καὶ προγραμματισθεῖσα ἀναδιοργάνωσις τῆς Ὑπηρεσίας νὰ πραγματοποιῆται δι' ἰδιαιτέρων νομοθετημάτων, τὰ ὁποῖα ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς βασικὰ βήματα, μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀγνοοῦν τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ Κράτους εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητήσουν».

Μὲ τὸ ΝΔ 4543 δινόταν ἡ δυνατότητα στὰ μέλη τοῦ Κλάδου νὰ παραμένουν στὸ Ἐξωτερικὸ ἐπὶ δίμηνο κάθε διετία. Ἡ ὑποχρέωση κτήσης διδακτορικοῦ διπλώματος μεταφερόταν στὸν βαθμὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Α΄ τάξεως, ὥστε οἱ προαγόμενοι σὲ Ἔφορο νὰ ἔχουν τὸ προσὸν αὐτὸ «ὡς ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἀνάληψιν ὑπευθύνου θέσεως, οἵα ἡ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων». Τονίζεται ἀκόμη ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως περισσοτέρων εἰδικοτήτων στὴν Ὑπηρεσία, οἱ ὁποῖες καὶ νὰ δηλώνονται στὴ νέα διάρθρωση τοῦ Κλάδου. Γιὰ νὰ διαχωριστοῦν οἱ εἰδικότητες θὰ προστεθοῦν νέες θέσεις στὸν κλάδο τῶν Ἀρχαιολόγων.

Γιὰ τὴ δημιουργία τῶν εἰδικοτήτων στὸν Κλάδο δημοσιεύτηκε εἰδικὴ ἀπόφαση τοῦ ΑΣΔΥ[19], μὲ τὴν ὁποία καθορίζονταν τὰ ἐξεταστέα μαθήματα γιὰ τὸν διαγωνισμὸ εἰσόδου στὸν Κλάδο. Οἱ εἰδικό-

---

19. Ἀνώτατον Συμβούλιον Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν. Ἀπόφ. ἀρ. 782/6.10.1966, ΦΕΚ 164 Παράρτημα, 27 Ὀκτ. 1966.

τητες καθορίστηκαν σὲ Ἐπιμελητὲς Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Νεωτέρων Μνημείων, Ἐπιγραφικῆς, Νομισματικῆς. Γιὰ τοὺς Ἐπιμελητὲς Νεωτέρων Μνημείων ἀναγκαία ἦταν ἡ γνώση Εὐρωπαϊκῆς γλυπτικῆς ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τέλους 19ου αἰ. ὡς καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς τοῦ 19ου αἰῶνος, Εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 19ου αἰῶνος καί, τέλος, Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τῶν Σταυροφοριῶν μέχρι τῶν Βαλκανικῶν πολέμων «μετ' ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς ἑκάστην ἐποχὴν πνευματικῶν ρευμάτων».

Στὴν Ἐπιγραφικὴ οἱ ὑποψήφιοι ἐξετάζονταν στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ μετὰ στοιχείων Λατινικῆς καὶ βυζαντινῆς Ἐπιγραφικῆς, στὴ μετάφραση 20 στίχων πεζοῦ ἢ ἐμμέτρου ὑπαγορευμένου κειμένου ἑλληνικοῦ καὶ λατινικοῦ, δηλαδὴ 40 στίχοι, μὲ γραμματικές, συντακτικὲς καὶ πραγματικὲς παρατηρήσεις, ἑλληνικὴ ἱστορία συμπεριλαμβανομένης τῆς βυζαντινῆς, δημόσιος βίος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, παλαιογραφία.

Τέλος, στὴ Νομισματικὴ θὰ ἐξετάζονταν στὴν ἀρχαία ἑλληνική, ρωμαϊκή, βυζαντινὴ νομισματικὴ καὶ σιγιλλογραφία, στὴν ἀρχαία ἑλληνική, ρωμαϊκὴ καὶ βυζαντινὴ ἱστορία, ὡς καὶ σὲ στοιχεῖα Δημοσίας Οἰκονομίας τῶν τριῶν αὐτῶν περιόδων, καὶ ἀκόμη σὲ στοιχεῖα ἀρχαίας, ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς Τέχνης.

Ἡ ἀπόφαση αὐτή, ποὺ εἰκόνιζε τὶς ἀπόψεις τοῦ Κοντῆ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ στελέχωση τοῦ Κλάδου, δὲν ἐφαρμόστηκε, σήμερα μάλιστα (2012) ἔχει ἀνατραπεῖ κάθε ἔννοια δεοντολογίας καὶ τὰ δύο εἰδικὰ μουσεῖα, Ἐπιγραφικὸ καὶ Νομισματικό, τὰ διευθύνουν πρόσωπα ποὺ δὲν γνωρίζουν οὔτε ἐπιγραφική, οὔτε νομισματική.

1966. Το Αρχαιολογικο Συμβουλιο. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο εἶναι τὸ κύριο ὄργανο τῆς Ὑπηρεσίας, τὸ ὁποῖο ἀποφασίζει γιὰ τὰ ἰδιαίτερης σημασίας θέματα, ἐκεῖνα ποὺ ξεπερνοῦν τὶς διοικητικὲς ἁρμοδιότητες τῶν Προϊσταμένων τῶν Ἐφορειῶν καὶ τῶν Διευθύνσεων τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας. Ἀπὸ τὸ 1837 μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ

Ἐπιτροπὴ ἕως τὸ 1966 εἶχαν ἱδρυθεῖ καὶ λειτουργήσει πολλὲς μορφὲς Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Μὲ τὴν αὔξηση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἐπέκτασης τῆς ἁρμοδιότητός της καὶ στὰ νεώτερα μνημεῖα κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ ἀνανέωσή του. Ἔτσι, σπουδαῖες καινοτομίες στὴ σύνθεση καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἐπιβλήθηκαν μὲ τὸ ΝΔ 918 τοῦ 1966, ἔργο τοῦ Ἰωάννου Κοντῆ. Τὰ μέλη του ἔγιναν 18 καὶ ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦσαν τὴν Γενικὴν Ὁλομέλειαν, ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὴν Α΄ Εἰδικὴν Ὁλομέλειαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, ἄλλα τὴν Β΄ Εἰδικὴν Ὁλομέλειαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Ἐκτὸς τῶν ὁλομελειῶν ὑπῆρχαν καὶ τέσσερα τμήματα: α) Τμῆμα Μουσείων, β) Τμῆμα Ἀρχαιολογικῶν Χώρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων, γ) Τμῆμα Ἀναστηλώσεως Μνημείων καὶ Διαμορφώσεως Ἀρχαιολογικῶν Χώρων καὶ δ) Τμῆμα Μουσειακῶν Κτηρίων. Μέλη τῶν τμημάτων ἦσαν τὰ τακτικὰ ἢ ἀναπληρωματικὰ τῆς Γενικῆς Ὁλομέλειας.

Μὲ τὴ σύνθεση αὐτὴ τὸ Συμβούλιο λειτούργησε μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1967. Κύριο χαρακτηριστικό του ἦταν ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία γινόταν ἡ διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων, γιατὶ ὁλομέλειες καὶ τμήματα συνεδρίαζαν κάθε βδομάδα.

Ἡ ἄκρα καινοτομία ὅμως στὶς ἁρμοδιότητες τοῦ νέου Συμβουλίου, ποὺ ἔμελλε νὰ δημιουργήσει ἔπειτα ἀπὸ ἔντεκα χρόνια σάλο μὲ διεθνῆ ἀπήχηση, ἦταν ἐκείνη τῆς παραγράφου 2 τοῦ ἄρθρου 2, ποὺ ὅριζε ὅτι γιὰ ὁρισμένα θέματα «ἀπαιτεῖται σύμφωνος γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου πρὸς ἔκδοσιν τῆς οἰκείας διοικητικῆς ἀποφάσεως». Τὴ διάταξη αὐτὴ τὴν εἴδαμε, ἀνώδυνη ἀκόμη, σὲ παλιότερα σχετικὰ νομοθετήματα.

Γιὰ νὰ γίνει ἀντιληπτὴ ἡ σημασία τῆς παραγράφου 2, πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἕως τότε γνωμάτευε, ἔλεγε δηλαδὴ τὴ γνώμη του, γιὰ τὰ διάφορα θέματα στὸν Ὑπουργό, ὁ ὁποῖος ἀποφάσιζε, ἐὰν ἤθελε, ἀντίθετα ἀπὸ αὐτήν. Τοῦτο βέβαια γινόταν σπάνια, ὑπῆρξαν ὅμως περιπτώσεις ποὺ ὁ Ὑπουργὸς ἦρθε σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γνώμη τοῦ Συμβουλίου σὲ σημαντικὰ θέματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκδοθοῦν ἀποφάσεις βλαπτικὲς γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία. Αὐτὲς τὶς ἀποφάσεις

ἀκριβῶς θέλησε νὰ ἀποφύγει ὁ συντάκτης τοῦ ΝΔ 918/1966 Ἰωάννης Κοντῆς.

Τὸ Συμβούλιο ὑπῆρξε βραχύβιο, γιατὶ ἡ ἀπόφαση σύστασής του δημοσιεύτηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1966. Λειτούργησε ἕως τὴν 21 Ἀπριλίου κανονικά, ἀλλὰ κατόπιν, ἕως τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κοντῆ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1967, τυπικά. Ἄλλωστε προϊστάμενος ὑπουργὸς Προεδρίας ἦταν ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος.

1966. Ἔκθεση στο Μοντρεαλ. Μία ἄγνωστη ἀπόπειρα ἔκθεσης ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ ἦταν τοῦ ὑπουργείου Ἐμπορίου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1966 νὰ σταλοῦν ἀρχαιότητες στὴν Ἐμπορικὴ Ἔκθεση τοῦ Μοντρεὰλ τοῦ 1967. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἀρνήθηκε καὶ ὁ ὑπουργὸς Εὐ. Σαββόπουλος ἀποδέχθηκε τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου, ποὺ βασιζόταν σὲ ἀνάλογη ἀπόφασή του τῆς 15 Νοεμβρίου 1963.

1967. Το τελος της αναγεννησης της Υπηρεσιας. Παρὰ τὶς ἀντιξοότητες, τὶς προσωπικὲς ἐπιθέσεις, τὴν πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀναταραχή, ὁ Κοντῆς προχωροῦσε στὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του ἀναδιοργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας καὶ στερέωσης τοῦ ἐπιστημονικοῦ της χαρακτήρα, ἐξακολουθοῦσε τὶς ἐπισκέψεις σὲ μουσεῖα καὶ χώρους, συζητοῦσε στὸ γραφεῖο του καὶ στὸ σπίτι του μὲ τοὺς Ἐφόρους καὶ τοὺς Ἐπιμελητὲς γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζαν.

Οἱ Καροῦζοι καὶ ὁ Μηλιάδης, μόνιμοι ἐχθροὶ τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχαιολόγων, εἶχαν πάψει νὰ ἀποτελοῦν αἰτία σύγκρουσης. Τοῦ Κοντῆ ἡ ἱκανότητα στὴ διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε ἀποδειχθεῖ καὶ μὲ τὰ νομοθετήματα μὲ τὰ ὁποῖα τὴν εἶχε ἐνδυναμώσει. Παρὰ ταῦτα, ἡ *Ἑστία* καὶ ἄλλες ἐφημερίδες βρῆκαν εὐκαιρία γιὰ νέες, σκληρὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον του μὲ προσφιλὲς μοτίβο τὴν ἀριστερὴ ἰδεολογία ὅλων ὅσοι δὲν τοὺς ἦσαν ἀρεστοί. Ἀφορμὴ ὑπῆρξε ἡ ὑπόθεση τῶν κλοπῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ποὺ εἶχαν γίνει ἐπὶ χρόνια ἀπὸ τὸν ἐκεῖ διορισμένο ζωγράφο Ἀλέξανδρο Παπαηλιόπουλο. Κατηγοροῦνται ἀπὸ τὴν *Ἑστία* ὅλοι· ἡ παλαιὰ διεύθυνση τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ἡ διεύθυνση τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ διατηρεῖ ἐκεῖ, στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, τούς «γέροντας κεντροκομμουνιστάς», δηλαδὴ τοὺς Καρούζους, καὶ συμβουλεύει τὴν κυβέρνηση νὰ ἐκδιώξει τὸν Γενικὸ Διευθυντὴ

τῆς Ὑπηρεσίας «δὶς καὶ τρὶς προαχθέντος ἐπὶ Κεντροκομμουνισμοῦ»[20]. Τώρα πλέον καὶ οἱ Κεντρῶοι ἔχουν γίνει κομμουνιστές.

Ἡ ἀρχαιοκαπηλία εἶναι ἕνα ἄλλο σπουδαῖο θέμα εὔκολης ἀντιπολίτευσης. Ὁ Μαρινᾶτος θέτει γιὰ συζήτηση τὶς τυμβωρυχίες τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας, τὴν κλοπὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὴν ἐνδημικὴ ἀρχαιοκαπηλία στὶς Κυκλάδες καὶ ὑποστηρίζει ὅτι μὲ τὴ δική του καὶ τῶν φίλων του διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας τίποτε δὲν θὰ συνέβαινε[21]. Θίγει ἀκόμη ζητήματα ποὺ δὲν γνωρίζει, ὅπως τῆς συντήρησης τῶν χαλκίνων ἀγαλμάτων τοῦ Πειραιᾶ, ἡ ὁποία γινόταν καὶ ἔγινε μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο καὶ ἀποτέλεσμα. Τέλος, κατηγορεῖ καὶ τοὺς πολιτικοὺς ποὺ δὲν διαλέγουν τοὺς κατάλληλους συμβούλους γιὰ τὰ εἰδικὰ θέματα, ὅπως ἡ ἀρχαιολογία[22].

Ἡ ἔξαρση τῶν ἐπιθέσεων τῶν πανεπιστημιακῶν κατὰ τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον τοῦ Κοντῆ, σκοπὸ εἶχε νὰ τὸν κλονίσει καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ θέση του. Θεωροῦν τοὺς ἑαυτούς τους, Μαρινᾶτος καὶ Κοντολέων, αὐθεντίες στὰ ζητήματα τοῦ Κλάδου καὶ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τελικὰ φθάνουν στὸν παραλογισμὸ μὲ τὴν πρόταση τοῦ Κοντολέοντος ὅτι «ἐσχάτη λύσις θὰ ἦτο ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον ἠναγκάζετο νὰ φροντίσῃ διὰ μίαν ἰδικήν του, ἀνεξάρτητον «ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν» διὰ τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε κάθε δικαίωμα ὅπως οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἰατρικῆς μὲ τὰς πανεπιστημιακὰς κλινικάς»[23]. Φυσικὰ οὔτε ὁ Μαρινᾶτος οὔτε ὁ Κοντολέων ἦσαν σὲ θέση, ἀπὸ κάθε ἄποψη, νὰ κάνουν ὁτιδήποτε νέο καὶ τολμηρό. Ὅταν ἦλθαν στὰ πράγματα, ὁ πρῶτος τὸ 1967 καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1973, ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ ὅ,τι εἶχαν δημιουργήσει ὁ Παπαδημητρίου καὶ ὁ Κοντῆς. Ἡ συμβολή τους ἦταν στὴ διάλυση τῶν καλῶς κειμένων.

1967, ΜΑΡΤΙΟΣ. ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΝΑ ΑΝΑΣΤΗΛΩΘΕΙ. Τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου τὸ ἐπιθυμοῦν πολλοί, συνήθως ἐπιχειρηματίες ποὺ περιμένουν κέρδη ἀπὸ τὴ χρήση του γιὰ παραστάσεις. Τὸ 1967 ὑπῆρξε πάλι ἀπόπειρα ἀξιοποίησης τοῦ Διονυσιακοῦ. Πρῶτος ἐκδήλωσε

20. *Ἑστία*, 28 Ἰαν. 1967.
21. *Ἡ Καθημερινή*, 12 Φεβρ. 1967.
22. *Ἡ Περιπέτεια* 160-161.
23. *Ἡ Καθημερινή*, 28 καὶ 29 Μαρτ. 1967.

τὴν ἀντίθεσή του καὶ τότε, ὅπως καὶ τὸ 2009, ὁ Γ. Μ. Σηφάκης, καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας, εἰδικὸς στὴν ἀπὸ σκηνῆς ἑρμηνεία τοῦ ἀρχαίου δράματος, μὲ ἐπιστολή του στὸ περιοδικὸ *Ἐποχές*[24]. Στὸ ἑπόμενο τεῦχος 47 τοῦ περιοδικοῦ[25] ὁ Γιάννης Μηλιάδης (1895-1975) δημοσίευσε ἕνα ὀξὺ καὶ ἐμπεριστατωμένο μελέτημα, μὲ τὸ ὁποῖο ἐξέθετε τὶς ἐπιστημονικὲς ἀντιφάσεις ποὺ θὰ δημιουργοῦσε οἱαδήποτε ἀναστήλωση τοῦ μνημείου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ κείμενα, ἐπίκαιρα πάντοτε, ἀναδημοσιεύτηκαν[26].

1967, 30 Μαρτιου. Θανατος του Χρηστου Καρουζου. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰ. Κ. Παπαδημητρίου στὶς 11 Ἀπριλίου 1963, ὁ χαμὸς τοῦ Χρήστου Καρούζου ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν ἐπιστήμη ἕναν ἀκόμη ἔξοχο ἐκπρόσωπο τῆς Ὑπηρεσίας, τὴν ὁποία δὲν ἐγκατέλειψε οὔτε ἀπαρνήθηκε παρὰ τὸ ὅτι τοῦ εἶχαν γίνει προτάσεις γιὰ ἕδρες σὲ πανεπιστήμια. Τὴν ἀφοσίωσή του στὸν Κλάδο καὶ τὸ πάθος τῆς ἀναστροφῆς μὲ τὰ ἀρχαῖα τὸ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολή του πρὸς κάποιο νέο διδάκτορα[27] ποὺ ἐκφράστηκε ὑποτιμητικὰ γιὰ τὴν Ὑπηρεσία. Τὴν εἰκόνα ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐπιστήμη ποὺ ἀσκοῦσε τὴν ἐκφράζει σὲ ὁμιλία του στὴν Ἀκαδημία γιὰ τὸν Σολωμό: «ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ἡ ὕπαρξή της καὶ μόνη, δὲν μπορεῖ νὰ ἀφήσει ἀδιάφορη καὶ ἀτάραχη τὴν ἐπιστήμη· οὔτε μπορεῖ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ νὰ μὴ τὴ συναντήσει κάποτε ἡ ἐπιστήμη, ἂν εἶναι γνήσια πνευματικὴ ἐνέργεια καὶ ὄχι διανοητικὴ δεξιοτεχνία ἢ ἐπάγγελμα. Δὲν θὰ μείνει ἀπὸ τὴ συνάντηση αὐτὴ οὔτε ἀσυγκίνητη οὔτε ἐνευεργέτητη. Αἰσθάνεται λοιπὸν καὶ ἡ ἐπιστήμη ζωηρὴ τὴν ὁρμὴ νὰ φανερώσει καὶ νὰ καταθέσει τὴν εὐγνωμοσύνη της στὸν Ποιητή. Ἔρχεται ἄλλωστε ὁ ἀποψινὸς ὁμιλητὴς ἀπὸ μιὰν ἐπιστήμη, τὴν ἱστορία τῆς (ἀρχαίας) τέχνης, ὅπου, ὅσοι τὴν καλλιεργοῦν, ἀποχτοῦν γρήγορα τὴ συναίσθηση, ὅτι ἡ τέχνη εἶναι τῆς ζωῆς τό «*μέγα καλὸ καὶ πρῶτο*» καὶ αὐτὴν χρεωστοῦν νὰ ὑπηρετοῦν μὲ ταπεινοσύνη»[28].

---

24. Τεῦχ. 46, Φεβρ. 1967, σ. 178-179.
25. Μάρτ. 1967, σ. 222-225.
26. *Ὁ Μέντωρ* 94, 2009, 184-198.
27. Τὴν ἐπιστολὴ βλ. ἐδῶ τόμ. II 3-4.
28. *Μικρὰ Κείμενα* 394.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΝΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΤΑΕΤΙΑ

1967-1974. Η ΕΠΤΑΕΤΙΑ. Ἡ δικτατορία τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς φθορᾶς τῆς Ὑπηρεσίας. Ὄχι ὅτι κατὰ τὴ διάρκειά της καὶ κατόπιν, ἕως σήμερα, δὲν ὑπῆρξαν θαυμαστὲς ἀνασκαφὲς καὶ εὑρήματα, κατασκευὲς νέων μουσείων, ἐκθέσεις καὶ δημοσιεύματα. Ἐκεῖνο ποὺ φθάρηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἦταν τὸ ἦθος τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ παράδοση. Ὅταν ἡ Ἑπταετία τελείωσε καὶ ἦλθε τὸ καθεστὼς τοῦ 1974 ἡ Ὑπηρεσία ἦταν ἀλλοιωμένη καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὴν ἀπάρτιζαν πολλοί, ἀλλὰ διαφορετικοί, μεταλλαγμένοι. Μετὰ τὸ 1974 ὁ ἑπόμενος σταθμός, μᾶλλον τὸ τέρμα τῆς ἰδεαλιστικῆς περιόδου τῆς Ὑπηρεσίας, εἶναι τὸ 1981, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἔναρξη μιᾶς ἄλλης νοοτροπίας πλήρους μεταβολῆς τοῦ Κλάδου, μὲ πρόσωπα ποικίλων προελεύσεων ποὺ ἐντάσσονται σ' αὐτὴν μὲ μεθόδους ἀήθεις, κουβαλώντας τὸ καθένα καὶ τὸν τρόπο του ἄσκησης τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀρχαιολογία, εὐτυχῶς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶναι ἰατρική. Ὅταν βρίσκεται σὲ κατάπτωση προκαλεῖ ζημία μόνο στὰ πράγματα καὶ ὄχι στὰ πρόσωπα. Τὴν παλαιότερη Ὑπηρεσία δὲν τὴν ἀπάρτιζαν ἅγιοι. Ὅλοι ὅμως, ὅσοι γίνονταν μέλη τοῦ Κλάδου τὸ ἔκαναν γιὰ νὰ βρίσκονται σὲ συνάφεια μὲ τὰ ἀρχαῖα. Ὁ Ἰωάννης Κοντῆς ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐκπροσώπους τῶν παλαιοτέρων γενεῶν ὅταν τὴν Ὑπηρεσία τὴν ἀποτελοῦσαν ἐλάχιστα πρόσωπα ποὺ πίστευαν ὅτι τὸ πρῶτο τους μέλημα εἶναι τὰ ἀρχαῖα καὶ κατόπιν ὁ ἑαυτός τους. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀργίας του παλαιοὶ φίλοι του καὶ κόλακες τὸν ἐγκατέλειψαν. Ἐκεῖνος ὅμως τὴν ἀργία τὴν μετέβαλε σὲ κέρδος μὲ τὴ δημιουργία δύο ἔργων του γιὰ τὴ Λέσβο ἐκπληρώνοντας ὄνειρο τῆς ζωῆς του. Τὸ *Λεσβιακὸ πολύπτυχο* καὶ *Ἡ Λέσβος καὶ ἡ μικρασιατική της περιοχὴ* ἀποτελοῦν τὴ συμπύκνωση μελέτης ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ φοιτητικά του χρόνια, ὅταν συντροφιὰ μὲ τὸν Στρατῆ Παρασκευαΐδη περιόδευε τὸ νησί,

ἱστορία ποὺ ἀρεσκόταν νὰ τὴν διηγεῖται, ὅπως καὶ ὁ Στρατῆς, γιατὶ οἱ μέρες τῆς περιοδείας ἀποτελοῦσαν στιγμὲς πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς πληρότητας[1].

1967. 21 Απριλιου - 4 Ιουλιου. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Κοντῆς ἐξακολούθησε νὰ διευθύνει τὴν Ὑπηρεσία μὲ διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων τὸν Νικόλαο Ζαφειρόπουλο, στὰ κτίρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Τὸ κλίμα τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε πλήρως ἀλλάξει. Ὅλοι οἱ ὄψιμοι φίλοι του φρόντισαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ κοντά του γιὰ νὰ μὴν ἐκτεθοῦν καὶ τὶς κολακεῖες εἰσέπραττε ὁ μελλοντικὸς προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Κοντῆς ὅμως, γνωρίζοντας τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων, δὲν ταρασσόταν. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀναγκαστικῆς ἀπραξίας του ἔγραψε μία ἀπὸ τὶς καλύτερες μελέτες του, «Ἄρτεμις Βραυρωνία».

Ἦταν γνωστὸ ὅτι τὸν Κοντῆ θὰ διαδεχόταν ὁ Μαρινᾶτος, φαίνεται ὅμως ὅτι μὲ τὰ χρόνια εἶχε μεταβληθεῖ κάπως ἡ διάθεση τοῦ δεύτερου γιὰ τὴ διοίκηση. Π' αὐτὸ βολιδοσκόπησε τὸν Κοντῆ ἂν θὰ ἤθελε νὰ παραμείνει στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ καὶ ἐκεῖνος νὰ λάμβανε τὸν τίτλο καὶ τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ. Ὁ Κοντῆς ἀρνήθηκε.

Τὸ δικτατορικὸ καθεστὼς μὲ σειρὰ ἀναγκαστικῶν νόμων ἀνέτρεψε τὸ σύστημα τῆς διοίκησης, ὅπως γιὰ δεύτερη φορὰ θὰ γινόταν τὸ 1982. Μὲ τὸν ΑΝ 4 «Περὶ ἀποκαταστάσεως εὐρυθμίας εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν καὶ Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, Ὀργανισμῶν κλπ.» κατήργησε στὴν οὐσία τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, κατήργησε θέσεις διευθυντῶν καὶ μὲ τὸ ἄρθρο 6 «Διαθεσιμότης» διετύπωσε τὸ αἰτιολογικὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἦταν δυνατὸν οἱοσδήποτε ὑπάλληλος νὰ τεθεῖ σὲ διαθεσιμότητα. Ὁ ΑΝ 4 συμπληρώθηκε μέσα στὸν ἴδιο μήνα Μάιο μὲ τὸν ΑΝ 19[2].

---

1. *Ὁ Μέντωρ* 43, 1997, 45.

2. Ἕνα ἀπὸ τὰ παράδοξα τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δικτατορίας εἶναι ἡ δημοσίευση τῆς ὑπουργικῆς ἀπόφασης «Περὶ συγκροτήσεως Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης», ἡ ὁποία θὰ εἶχε ἁρμοδιότητες Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ἡ ἀπόφαση εἶχε ὑπογραφεῖ στὶς 19 Ἀπριλίου 1967 καὶ δημοσιεύτηκε σὲ ΦΕΚ τῆς 6 Μαΐου. Φυσικὰ δὲν ἐφαρμόστηκε.

Ἡ διαδοχὴ τοῦ Κοντῆ ἑτοιμάστηκε μὲ τὸν ΑΝ 46 τῆς 20 Ἰουνίου 1967 «Περὶ ἱδρύσεως θέσεως Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων», μὲ τὸν ὁποῖο κατηργεῖτο ἡ θέση τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας καὶ δινόταν ἡ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς θέσεις Γενικῶν Ἐφόρων στὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητή.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο τροποποιήθηκε καὶ συρρικνώθηκε μὲ τὴν κοινὴ ὑπουργικὴ ἀπόφαση 4232 τῆς 30 Ἰουνίου 1967 «Περὶ διατηρήσεως καὶ διορισμοῦ μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου», ποὺ ὑπέγραφαν ὁ Γρηγόριος Σπαντιδάκης, ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Ἀνδρουτσόπουλος.

Ἡ οὐσιώδης παράγραφος τῆς ἀποφάσεως εἶναι τούτη: «Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ... 5. Τὴν ἀνάγκην διατηρήσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ περιορισμοῦ τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀποφασίζομεν: 1. Τὴν διατήρησιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως καὶ περιορίζομεν τὰ μέλη τούτου ἀπὸ δέκα ἕξ (16) [ἐνῶ ἦσαν 18] ἀπὸ ὅσα μέχρι τοῦδε ἀπηρτίζετο εἰς πέντε (5)».

Ἡ ἀπόφαση τῆς νέας συστάσεως τοῦ Συμβουλίου παρέλειψε νὰ μεταβάλει ἐκτὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν του καὶ ὅσα ἀφοροῦσαν τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τοῦ Συμβουλίου τοῦ 1966. Ἔτσι, ὅπως παρατηρήθηκε ἀπὸ τὸν Κοντῆ, «σύμφωνα μὲ τὰ ἰσχύοντα, μὲ τὰ πέντε μέλη ποὺ ἀπόμειναν ἔπρεπε νὰ σχηματίζονται: τρεῖς ὁλομέλειες, πέντε τμήματα καὶ ἀκαθόριστος ἀριθμὸς ἐπιτροπῶν. Κάτι τέτοιο ὅμως μονάχα μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ θαύματος τῶν πέντε ἄρτων ἦταν δυνατό»[3].

Ἀκολούθησε καὶ ἡ τροποποίηση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ ΤΑΠΑ καὶ ἡ περίοδος Κοντῆ ἔληξε μὲ τὴν κοινὴ ἀπόφαση πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ Προεδρίας ἀρ. 43351 τῆς 4 Ἰουλίου 1967[4], μὲ τὴν ὁποία ἐπειδὴ πιστοποιεῖται «τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Προϊστάμενος τῆς Γενικῆς Δ/νσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, Γενικὸς Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων, ἐπὶ βαθμῷ 1ῳ, Ἰωάννης Κοντῆς δὲν ἐπιδεικνύει τὸ

3. *Ἡ Καθημερινή*, 8 Δεκ. 1974.

4. ΦΕΚ 280/5 Ἰουλίου 1967, τ. Γ'.

ἀνάλογον πνεῦμα συνεργασίας διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον ἐκτέλεσιν τῶν ἀνατεθέντων εἰς αὐτὸν καθηκόντων, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου παρακωλύεται σοβαρῶς ἡ ηὐξημένη ἀπόδοσις ἔργου εἰς τὸν σοβαρὸν τομέα τῆς ὑπηρεσίας του, τίθεται εἰς ἐξάμηνον διαθεσιμότητα ὁ Γενικὸς Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων, ἐπὶ βαθμῷ 1ῳ, Ἰωάννης Κοντῆς, Προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, τῆς διαθεσιμότητος ταύτης ἀρχομένης ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης».

Μὲ δεύτερη ἀπόφαση, δημοσιευμένη στὸ ἴδιο ΦΕΚ καὶ μὲ τὸ ἴδιο αἰτιολογικό, τέθηκε ταυτόχρονα σὲ διαθεσιμότητα καὶ ὁ Μανόλης Χατζηδάκης, διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

Ο ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

6 Ιουλιου 1967. Τριτη θητεια του Σπ. Μαρινατου. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση[1] διορίστηκε ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων. Ὑπουργὸς Προεδρίας τῆς κυβερνήσεως ἦταν ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Μὲ τὸν ΑΝ 46 τῆς 20 Ἰουνίου 1967 θεσπιζόταν ἡ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ. Τέσσερις ἡμέρες ἀργότερα ὁ ὑπουργὸς Προεδρίας Κυβερνήσεως Γεώργιος Παπαδόπουλος παρουσίασε στὸ προσωπικὸ τοῦ ὑπουργείου «τὸν καθηγητὴν κ. Μαρινᾶτον, ὁ ὁποῖος εἶναι περιβεβλημένος μὲ ὑπουργικὴν ἐξουσίαν διὰ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν διαλελυμένην Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν ἐκ τῆς φαυλοκρατίας»[2].

Μετὰ τέσσερις ἡμέρες ἀπὸ τὸν διορισμὸ τοῦ Μαρινάτου ἐκδόθηκε ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ[3] «Περὶ συγκροτήσεως καὶ συνθέσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου», ἡ ὁποία δὲν δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως. Πρόεδρος ὁρίστηκε ὁ Νομικὸς Σύμβουλος τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας καὶ μέλη οἱ Νικόλαος Κοντολέων, ἀντιπρόεδρος, Σπυρίδων Μαρινᾶτος, Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος καὶ Στυλιανὸς Κορρές. Ἀναπληρωματικὰ μέλη ὁρίστηκαν οἱ Ἀνδρέας Γιαννουλᾶτος, Νομικὸς Σύμβουλος τοῦ κράτους, Διονύσιος Ζακυθηνός, Ἰωάννης Σταματάκος, Ἰωάννης Παπασταύρου καὶ Μάρκελλος Μιτσός. Τακτικὰ καὶ ἀναπληρωματικὰ μέλη, ἐκτὸς τῶν Νομικῶν Συμβούλων, ἀνῆκαν στὴ συντηρητικὴ ὁμάδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς

---

1. Ἀρ. 4279/1.7.1967, ΦΕΚ 281/6 Ἰουλ. 1967, τ. Γ'.
2. *Ἀθηναϊκή*, 6 Σεπτ. 1974.
3. Ἀρ. 4497/10.7.1967.

τῆς Ἀθήνας καὶ ἦσαν ἀκατάλληλα γιὰ νὰ διεκπεραιώνουν τὰ βαρύτατα καθήκοντα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου.

Μὲ τὸ ΒΔ 440 τῆς 24 Ἰουλίου 1967 δόθηκαν στὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ ὅλες οἱ ἁρμοδιότητες ποὺ ἀσκοῦσε ὡς Γενικὸς Διευθυντὴς ὁ Κοντῆς. Στὸν ἴδιο τὸν Κοντῆ, γιὰ νὰ μὴ βρίσκεται τυπικῶς μετέωρος, ἐφαρμόστηκε ὁ ΑΝ 46 τῆς 20 Ἰουλίου 1967, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο «ἡ θέσις τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως καταργεῖται, τὰ δὲ εἰς τὸν ἤδη ὑπηρετοῦντα προϊστάμενον ἀνατεθησόμενα καθήκοντα ὁρισθήσονται διὰ τοῦ ὡς ἄνω Βασ. Διατάγματος», τὴν ἔκδοση τοῦ ὁποίου πρόβλεπε ὁ ΑΝ. Ἔτσι, κατὰ τὸ ΒΔ 440 «Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων [ὁρίζεται νὰ] ἀσκεῖ καθήκοντα Προϊσταμένου μιᾶς ἐν τῇ χώρᾳ ὑφισταμένων Ἐφορειῶν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων». Ἡ σχετικὴ ἀπόφαση δὲν ἐκδόθηκε ποτέ, καὶ ὁ Κοντῆς πέρασε ὁλόκληρη τὴν Ἑπταετία σὲ διαθεσιμότητα, ποὺ ἀνανεωνόταν συνεχῶς.

1967. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΘΗΡΑΣ. Τὸ σημαντικότερο ἀρχαιολογικὸ γεγονὸς τοῦ 1967 καὶ τῶν ἑπόμενων δεκαετιῶν εἶναι ἡ ἀνασκαφὴ στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας, ἔργο ποὺ ὀφείλεται ὄχι μόνο στὴν ἐπιστημοσύνη τοῦ Μαρινάτου ἀλλὰ καὶ στὴν προσωπική του ἄκαμπτη θέληση. Ὅπως ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Βραυρῶνος μπόρεσε νὰ γίνει καὶ νὰ ὁλοκληρωθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Παπαδημητρίου ἔγινε Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας, τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Ἀκρωτηρίου. Ἔχοντας ὁ Μαρινᾶτος λύσει ὅλα τὰ διοικητικὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα τῆς ἀνασκαφῆς, σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα (1967-1974) ἀποκάλυψε, κάτω ἀπὸ ἕνα ὑψηλὸ στρῶμα κίσηρης, τὰ ἐρείπια μιᾶς πόλης τοῦ 16ου π.Χ. αἰ. Δὲν ὑπάρχει ἀνασκαφὴ στὴν Ἑλλάδα ποὺ νὰ ἔδωσε τόσο ὁλοκληρωμένο οἰκοδομικὸ συγκρότημα, πλῆθος ἐξαίρετης ποιότητας ἀγγείων, τοιχογραφιῶν, σκευῶν, ποὺ τὴν κατατάσσουν πρώτη ἀπὸ ἄποψη σπουδαιότητας καὶ διατήρησης τῶν εὑρημάτων. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Μαρινάτου ὅτι ἐξ ἀρχῆς φρόντισε γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴ στέγασή της, ὥστε οἱ δεκαετίες τῶν καιρικῶν μεταβολῶν νὰ μὴν ἔχουν βλαπτικὴ ἐπίδραση στὶς ἀρχαιότητες.

1968. *Αρχαιολογικα Αναλεκτα εξ Αθηνων*. Καινοτομία τοῦ Μαρινάτου ἦταν ἡ δημιουργία δεύτερου ἀρχαιολογικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸν τίτλο *Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* (*ΑΑΑ*). Ἦταν τετραμηνιαῖο καὶ σκοπὸ εἶχε νά «παρέχῃ βραχείας καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις μετ' ἀφθόνου εἰκονογραφήσεως περὶ τῶν νέων ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων καὶ ζητημάτων ὁμοῦ», κατὰ τὸν ὁρισμὸ τοῦ Μαρινάτου στὸν πρόλογο τοῦ πρῶτου τεύχους. Ἕνα μέρος τοῦ περιοδικοῦ μὲ ἀρχαιολογικὲς εἰδήσεις ἐπιγραφόταν *Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά*. Δεύτερο μέρος περιεῖχε μικρὲς μελέτες ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο *Σκινδάλαμοι* (σχίζα, σκλήθρα). Πιθανότατα ἐμπνεύστηκε τὸν τίτλο ἀπὸ στίχο τοῦ Ἀριστοφάνη[4]. Ὁπωσδήποτε ὁ τίτλος εἶναι χαρακτηριστικὸς τῆς νοοτροπίας του· ἐπιζητοῦσε τὴν ἀκριβολογία μὲ τὴ χρήση ἀρχαίων ὅρων, κάτι ποὺ τὸ συνήθιζε στὰ μαθήματά του στὸ πανεπιστήμιο.

Τὸ περιοδικὸ ἐκδιδόταν τακτικά, σὲ τρία τεύχη ἐτησίως γιὰ τὸ διάστημα 1968-1974 (τόμοι 1-7). Κατὰ τὴν περίοδο 1975-1982 ἐκδίδονταν μόνον δύο τεύχη ἐτησίως (τόμοι 8-15), κατὰ τὴν περίοδο 1983-1989 ἕνα τεῦχος (τόμοι 16-22), καὶ ἀκολούθησε ἡ πλήρης κατάρρευση. Οἱ τόμοι 23-28 (1990-1995) ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕνα τεῦχος μόνον ἀντὶ τῶν 18 ἢ 12 ἢ 6 τευχῶν ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχαν ἐκδοθεῖ. Οἱ τόμοι 29-31 (1996-1998) ἀποτελοῦνται ἐπίσης ἀπὸ ἕνα μόνο τεῦχος, οἱ τόμοι 32-34 (1999-2001) ἀπὸ ἕνα τεῦχος, οἱ τόμοι 35-38 (2002-2005) ἀπὸ ἕνα τεῦχος, ὁ τόμος 39 (2006) παραδόξως ἀπὸ ἕνα τεῦχος καὶ οἱ τόμοι 40-41 (2007-2008) ἀπὸ ἕνα τεῦχος. Ὅπως καὶ τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, καὶ αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ σκόπιμα ἐμποδίστηκε ἡ ἔκδοση ἀπὸ ὁρισμένους ἀνώτερους ἀρχαιολογικοὺς ὑπαλλήλους καὶ πολιτικούς, ὄχι γιατὶ τὸ ἵδρυσε ὁ Μαρινᾶτος, τὸν ὁποῖο δὲν γνώριζαν, οὔτε τὸ ἔργο του, ἀλλὰ γιατὶ ἡ διακοπὴ αὐτὴ ἦταν μέσον γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ἠθικὴ μείωση τῆς Ὑπηρεσίας.

---

4. *Νεφέλαι* 130: λόγων ἀκριβῶν σκινδαλάμους μαθήσομαι; (Πῶς θὰ μάθω τοὺς δαίδαλους τῆς σκέψης;· μετ. Θρασ. Σταύρου).

1968. Συννεφα πανω απο τον Μαρινατο. Μῆνες διήρκεσε ἡ διαμάχη, μὲ κύριο στόχο τὸν Μαρινᾶτο, γιὰ τὸν ἱππόδρομο ποὺ τμήματά του εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ σὲ οἰκόπεδο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐφημερίδα *Ἑλληνικὸς Βορρᾶς* πρωτοστατοῦσε γιὰ τὴ διατήρηση ὁρατῶν τῶν λειψάνων ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ, τὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ ἄλλων γειτονικῶν οἰκοπέδων, διατηρήθηκαν κάτω ἀπὸ πολυκατοικίες. Ὁ Μαρινᾶτος ἐξέθεσε τὶς ἀπόψεις του μὲ ἐπιστολή του στὸν *Ἐλεύθερο Κόσμο*, ἐφημερίδα τῆς 21ης Ἀπριλίου μὲ ἐκδότη τὸν Σάββα Κωνσταντόπουλο. Ἀπέδιδε σὲ σχέδιο τὴν ἐπίθεση ἐναντίον του «ἐπὶ τρεῖς τώρα μῆνας ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος καὶ τῶν ὄπισθεν αὐτῆς κρυπτομένων ἀπεργαζομένων οὕτω δημόσιον μῖσος ἐναντίον μου καὶ ἐθνικὸν διχασμὸν κατά τινα τρόπον μεταξὺ βορείων καὶ νοτίων. - - Ἤμην τόσον βέβαιος περὶ τοῦ ποῦ ἔτεινον τὰ πράγματα, ὥστε εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον θόρυβον ἀπέτεινα (27 Ἀπριλίου) ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον ὅπου δεῖ. Ἔγραφον ἐκεῖ, ὅτι ὁσονούπω θὰ εἰσήρχετο εἰς τὸν χορὸν ἡ Πέλλα καὶ τὸ κακόηθες σύνθημα περὶ βορείων καὶ νοτίων. Δὲν ζητῶ βραβεῖον. Ὑπάρχει, βλέπετε ἡ πεῖρα τοῦ παρελθόντος. Ἂν ὑπῆρχον δάκρυα ἀκόμη, δὲν θὰ ἐχύνοντο διὰ τὸ ἐρείπιον τοῦ Ἱπποδρόμου ὡς ἰσχυρίσθη ἡ ἐφημερίς, ἀλλὰ διὰ τὸ παρὸν τῆς ἄλλοτε σώφρονος καὶ σεβαστῆς ἀρχαιολογικῆς οἰκογενείας»[5]. Ὡς ὑποκινητὴ τῆς ὅλης ἱστορίας ὁ Μαρινᾶτος θεωροῦσε τὸν Φώτιο Πέτσα.

1968-1969. Απολυσεις και διορισμοι. Μὲ ἀλλεπάλληλες ὑπουργικὲς ἀποφάσεις ἀπολύθηκαν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία διάφορα πρόσωπα. Πρῶτος ὁ Εὐστάθιος Στίκας, πρωταγωνιστὴς τοῦ ζητήματος τῆς Ἀναστηλώσεως, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἤδη λόγος[6], μὲ αἰτιολογικὸ ποὺ προκαλεῖ ἐντύπωση γιὰ τὴν ὀξύτητά του. Ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι ἐνῶ ἦταν μαθητὴς προστατευόμενος τοῦ Ὀρλάνδου, ὁ Μαρινᾶτος δὲν φρόντισε τουλάχιστον νὰ μὴ γίνει ἡ ἀπόλυσή του μὲ ἀτιμωτικὸ τρόπο. Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση ἀπολύθηκαν ὁ Δημήτριος Γιάκος, ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Διοικητικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ οἱ Ἔφοροι Ἀρχαιο-

5. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 14 Ἰουν. 1968.

6. ΦΕΚ 69/23 Φεβρ. 1968, τ. Γ΄.

τήτων Νικόλαος Γιαλούρης καὶ Δημήτριος Λαζαρίδης. Σὲ λίγες μέρες τέθηκαν σὲ διαθεσιμότητα[7] ἡ Ἔφορος Ἄννα Μαραβᾶ Χατζηνικολάου καὶ ἡ Γραμματεὺς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Μαρία Σαββατιανοῦ Πετροπουλάκου. Ἡ τελευταία ἀπολύθηκε μὲ ΒΔ «λόγῳ τῆς ἀσυμβιβάστου πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου δράσεως αὐτῆς»[8].

Συνέβαιναν ὅμως καὶ τὰ ἀντίθετα. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση[9] ἀνακλήθηκε ἡ ἀπόφαση ἀπολύσεως τοῦ Νικολάου Γιαλούρη.

Τὸ καθεστὼς τῆς 21 Ἀπριλίου δὲν ἔκαμε μόνο ἀπολύσεις Ἐφόρων, ἀλλὰ δημιουργοῦσε καὶ νέους. Μὲ τὴν 115 τῆς 11 Ἰουνίου 1968 πράξη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου[10] διορίστηκε ὡς μετακλητὸς ὑπάλληλος μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως ὁ Στέφανος Ν. Κουμανούδης καὶ τοποθετήθηκε ὡς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων, θέση ποὺ κατεῖχε προηγουμένως ὁ Νικόλαος Ζαφειρόπουλος. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε ἕως τὴν 13 Μαΐου 1970. Παραιτήθηκε ἔπειτα ἀπὸ διαφωνία μὲ τὸν Μαρινᾶτο. Ὁ Κουμανούδης ἦταν φιλόλογος καὶ ἐπιγραφικὸς καὶ δὲν εἶχε ὑπηρετήσει ποτὲ στὴν Ὑπηρεσία.

Ὅμοια περίπτωση ἦταν τοῦ Δημητρίου Παπαστάμου, ποὺ διορίστηκε, ὡς μετακλητὸς κι αὐτός, Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Β΄ τάξεως καὶ ὑπηρέτησε στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία μὲ ἀόριστα καθήκοντα[11]. Τὸ 1975, μετὰ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας, μετατάχθηκε σὲ ἄλλη ὑπηρεσία καὶ στὴ συνέχεια ἔγινε διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης.

Παράλληλα πρὸς τὶς ἐκκαθαρίσεις τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, τὸ καθεστὼς δὲν παρέλειψε νὰ φροντίσει καὶ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Τὸ ἄρθρο 50 τοῦ Ν. 5351/1932 «Περὶ ἀρχαιοτήτων» ἦταν ἕνα μεγάλο ἐμπόδιο σὲ βιομηχανικὲς ἢ τουριστικὲς κατασκευές. Μὲ τὸ ΝΔ 6/1968 ἔγινε τροποποίηση τοῦ ἄρθρου 50 καὶ καταργήθηκε ἡ σύμφωνη γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου,

---

7. ΦΕΚ 95/11 Μαρτ. 1968, τ. Γ΄.
8. ΦΕΚ 198/27 Ἰουν. 1969, τ. Γ΄.
9. ΦΕΚ 272/26 Αὐγ. 1969, τ. Γ΄.
10. ΦΕΚ 141, 1 Ἰουλ. 1968, τ. Α΄.
11. Πράξη Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου 102 τῆς 21 Ὀκτ. 1969, ΦΕΚ 221, 3 Νοεμβ. 1969, τ. Α΄.

ποὺ ἴσχυε ἀκόμη. Σφοδρὸ ἄρθρο ἐναντίον τῆς τροποποίησης δημοσίευσε ἡ *Ἑστία*[12]. Κάποια στιγμὴ δημιουργήθηκε ζήτημα μὲ τὴν ἡλικία τοῦ Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος κατεῖχε θέση δημοσίου ὑπαλλήλου. Μὲ τὸν ΑΝ 544/1968[13] τροποποιήθηκε ὁ ΑΝ 46/1967, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε διοριστεῖ, καὶ θεσπίστηκε ὅτι ἡ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων «δύναται νὰ πληρωθῇ - - μὴ ἰσχυουσῶν ἐν προκειμένῳ τῶν περὶ ὁρίου ἡλικίας διατάξεων τοῦ Ὑπαλληλικοῦ Κώδικος». Εἴχαμε ἐπανάληψη τῆς περίπτωσης Ἀντ. Κεραμοπούλλου.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἑπταετίας ἔγιναν κάποιες ἀπόπειρες, ἀπὸ τὸ Μαρινᾶτο, γιὰ τροποποίηση καὶ βελτίωση τοῦ Ν. 5351. Ἡ πρώτη, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1968, μὲ τὸ νομοσχέδιο «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς περὶ ἀρχαιοτήτων νομοθεσίας». Κατὰ τὸ Μαρινᾶτο «τὸ νομοσχέδιον προβλέπει κυριότατα τὴν πάταξιν τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, τῆς φοβερᾶς ταύτης πληγῆς, ἥτις ἀπὸ ἐτῶν μαστίζει τὴν χώραν καὶ συγχρόνως ἀτιμάζει ταύτην». Δεύτερη ἀπόπειρα ἔγινε τὸ 1973. Ἀφορμὴ ἔδωσε ἡ 407/1972 ἀπόφαση τοῦ Ἀρείου Πάγου, ποὺ ἐξαιροῦσε ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Ν. 5351 τὶς εἰκόνες ποὺ κατασκευάστηκαν μετὰ τὸ 1453. Σὲ ἔγγραφό του τῆς 13 Ἰανουαρίου 1973 πρὸς τὸν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ, σχετικὸ μὲ τὸ πρόβλημα ποὺ δημιούργησε ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐκφράζει ὁ Μαρινᾶτος ἔντονη δυσαρέσκεια: «Ἐπιτραπήτω τέλος, Κύριε Ὑπουργέ, ὅπως ἐκφράσω ἅπαξ ἔτι τὴν πικρίαν μου, διότι ἐπὶ ἓξ σχεδὸν ἔτη ὑπηρετῶν ὑπὸ τὴν παροῦσαν Κυβέρνησιν, δὲν κατέστη δυνατὸν οὐδὲ ἓν ἀπὸ ὅσα προέτεινα νομοθετήματα νὰ πραγματοποιηθῇ. Πρὸ πολλοῦ ἔχω ὑποβάλει εἰς τοὺς προκατόχους Ὑμῶν σχέδιον νόμου «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς περὶ Ἀρχαιοτήτων νομοθεσίας». Τὸ ἄρθρον 2 ἐδ. 1 τοῦ ΚΝ 5351/1932 «Περὶ Ἀρχαιοτήτων» ἐτροποποιεῖτο εἰς τὸ καίριον σημεῖον, οὕτως ὥστε, ἂν ὁ νόμος ἐκεῖνος

12. 14 Δεκ. 1968.

13. ΦΕΚ 205, 14 Σεπτ. 1968, τ. Α΄.

εἶχε δημοσιευθεῖ ἐγκαίρως, δὲν ἠθέλομεν εὑρεθῆ πρὸ τῆς παρούσης συμφορᾶς»[14].

Ὁ Μαρινᾶτος στὴ συνέχεια συνέταξε σχέδιο νομοθετικοῦ διατάγματος, μὲ τὸ ὁποῖο ρυθμιζόταν τὸ ζήτημα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἔφτασε ὡς τὴ Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπή. Σχετικὴ εἶναι συνέντευξή του[15], μὲ τὴν ὁποία δήλωνε τὴν ἀνάγκη ὕπαρξης νέας νομοθεσίας γιὰ τὴν ἀρχαιοκαπηλία.

Τὴ μὴ ἐξαγορὰ τῶν ποινῶν φυλακίσεως ἐκείνων ποὺ καταδικάζονταν γιὰ παράβαση τοῦ ΚΝ 5351/1932 ὁρίζει τὸ ΝΔ 790 τῆς 31-12-70 «Περὶ τροποποιήσεως διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας (Ἄρθρ. 3 παρ. 2).

1968. Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ. Νέο θέμα ἀποστολῆς ἀρχαίων σὲ ἄλλες χῶρες δημιουργήθηκε μὲ πρόταση[16] τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν πάλι, μὲ κύριο αἰτιολογικὸ τήν «μεγίστην καὶ ζωτικὴν ἀνάγκην προβολῆς [τῆς Ἑλλάδος] εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τό γε νῦν ἔχον, ἐλάχιστα εἴδη ἔχομεν διά «ἐξαγωγὴν πολιτισμοῦ». Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐκθέσεις ἀποτελοῦν κρίσιμον εἶδος». Ἐπειδὴ τὸ ἀτύχημα ποὺ ἔπαθε ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἦταν σχετικὰ πρόσφατο, ὁ συντάκτης τῆς προτάσεως παρατηρεῖ ὅτι: «δὲν ἔχει σημασίαν ἐὰν ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ὑπέστη εἰς Τόκυο ἀσήμαντον ζημίαν. Μὲ μεγαλυτέραν προσοχήν, τοῦτο δύναται νὰ ἀποφευχθῇ εἰς τὸ μέλλον. Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους δὲν εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, τὸ καλύτερον τῶν ἀρχαίων ἔργων τέχνης μας καὶ δὲν θὰ εἶχον προσωπικῶς ἀντίρρησιν νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀποστολή του εἰς τὸ ἐξωτερικόν».

Πρώτη πρόταση (20 Μαΐου 1968) γιὰ ἔκθεση ἀρχαίων στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο ἔγινε ἀπὸ τὸν Thomas J. Deegan, Jr. μὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸ Ἑλληνικὸ Γραφεῖο Τύπου τῆς Ν. Ὑόρκης. Κύριο ἐπιχείρημά του ἦταν ὅτι: "It seems to me that Greek government might

14. *Δοκίμιο* 27 σημ. 15.

15. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 24 Ἰαν. 1974.

16. Οἱ ἀπόψεις τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν περιέχονται σὲ ἐνυπόγραφο ὑπηρεσιακὸ σημείωμα τῆς 28 Ἰαν. 1969.

receive tremendous favorable world reaction, especially if the present leadership of Greece could take the initiative in doing this with the Metropolitan Museum".

Ἐπίσημο διάβημα ὅμως ἔγινε ἀπὸ τὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο (18 Ἰουνίου 1968) γιὰ νὰ στείλει ἡ Ἑλλάδα ἀρχαῖα γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου του τὸ 1970, μὲ ἔγγραφο τοῦ διοικητικοῦ ὑποδιευθυντοῦ Joseph V. Noble πρὸς τὸν Γενικὸ Πρόξενο τῆς Ἑλλάδας στὴ Ν. Ὑόρκη. Τμῆμα τῆς πρότασης εἶναι τοῦτο:

"We would like to request from your government the loan of a major art treasure; I am listing here three items in order of our preference: 1. The life-sized bronze statue of Poseidon in the National Museum in Athens. 2. The marble Hermes by Praxiteles in Olympia. 3. An Archaic marble Kore found on the Acropolis in Athens".

ΑΥΤΟΒΟΥΛΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ. Στὴν πρώτη περίοδο τῆς Ἑπταετίας ἔγιναν στὶς ΗΠΑ ἀνεπίσημες διαπραγματεύσεις μεταξὺ ἁρμοδίων τῶν ἐκεῖ μουσείων καὶ Ἕλληνος ἰδιώτου. Δόθηκαν ἐκ μέρους του ὑποσχέσεις γιὰ μελλοντικὲς ἐξυπηρετήσεις μὲ ἀντάλλαγμα τὴ μεσολάβηση τῶν Ἀμερικανῶν πρὸς τὴν ἐδῶ δικτατορικὴ κυβέρνηση ὑπὲρ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος γύρισε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέκτησε τὴ σημαντικὴ κρατικὴ θέση ποὺ εἶχε ἄλλοτε, ἡ ὁποία μὲ τὰ χρόνια ἔγινε σημαντικότερη. Γιὰ ἀρκετὰ χρόνια βρισκόταν πίσω ἀπὸ κάθε αἴτημα Ἀμερικανῶν ἀποστολῆς ἀρχαίων στὶς ΗΠΑ.

Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἑπταετίας εἶχε σχεδιαστεῖ ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Μαρινᾶτο ἔκθεση τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Θήρας στὴ Γερμανία. Μὲ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας ματαιώθηκε τὸ ἐγχείρημα αὐτό. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο μὲ τὴν πράξη 10 τῆς 4 Ἰουνίου 1974 ἀπέκλεισε τὴν ἐξαγωγὴ τῶν τοιχογραφιῶν.

1968. Η ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ *LE MONDE* ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἑπταετίας κάθε ξένο δημοσίευμα ἢ δήλωση ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος ἀποκτοῦσε δυσανάλογη πρὸς τὴ σημασία του βαρύτητα γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Αὐτὸ συνέβη γιὰ τοὺς

ἀρχαιολόγους μὲ δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας *Le Monde* τὸ 1968, ἀνώνυμο, ἀλλά, ὅπως ἔγινε γνωστό, γραμμένο ἀπὸ τὸν Pierre Vidal Naquet. Ὁ Μαρινᾶτος ἀπάντησε μὲ ἐπιστολή του στὸν *Ἐλεύθερο Κόσμο*[17]. Ἀπέδωσε ὅλα ὅσα γράφονταν ἐναντίον του σέ «ὁρισμένους ἀρχαιολογικοὺς κύκλους» καὶ τοῦτο διότι «ἐφθάρη πολὺ τὸ ἦθος κατὰ τὴν δεκαετίαν [1958-1967], τὴν ὁποίαν οἱ κύριοι οὗτοι διαρκῶς ἐξυμνοῦν». Ἀρνεῖται ὅλες τὶς κατηγορίες γιὰ ἀπολύσεις Ἐφόρων, ἡμερομισθίων ἀρχαιολόγων, σχέσεις ἀρχαιοκαπήλων καὶ οἰκοπεδούχων μὲ τὴν Ὑπηρεσία, ὕπαρξη κομισαρίου ἀξιωματικοῦ τῆς ἀεροπορίας [ὁ ὑποσμηναγὸς Νιγιάννης πού «ἀνέκρινε» καὶ ἐμένα], τὴν κάλυψη τῶν τειχῶν τῆς Πειραϊκῆς ἀπὸ τὸν δήμαρχο Ἀριστείδη Σκυλίτση, καὶ ὑπερασπίζεται θερμότατα τὴν τοποθέτηση τοῦ Στ. Ν. Κουμανούδη ὡς διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων, τὸν ὁποῖο θεωρεῖ «ἐκλεκτὸν νέον πανεπιστημιακὸν διδάσκαλον [δίδασκε σὲ φροντιστήριο], τὸν κ. Στ. Κουμανούδην συγγραφέα ἄνω τῶν 30 ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, γνωρίζοντα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ προικισμένον μὲ ἦθος ἀνώτερον πάσης κατηγορίας». Τὸν διόρισε στὴ θέση τοῦ διευθυντοῦ διότι «κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐξευρεθῇ εἷς τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Ἐφόρων».

Τὶς ἴδιες μέρες ξέσπασε καὶ τὸ θέμα τοῦ γκαράζ τῆς πλατείας Κλαυθμῶνος[18], τὸ ὁποῖο, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις, κατασκευάστηκε, καὶ κάποιο τμῆμα τοῦ τείχους ἀνεδύθη καὶ τοποθετήθηκε στὸ κάτω ἄκρο τῆς πλατείας.

1969. ΜΟΝΙΜΟ ΘΕΜΑ ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ. Τὰ παλιότερα χρόνια τὸ θέμα ἔκθεσης ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ εἶχε ὡς ἀφετηρία, συνήθως, τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Καὶ τώρα δὲν ἔλειψαν οἱ προσπάθειες, καθὼς τὸ δικτατορικὸ καθεστὼς εὐχαρίστως δεχόταν κάθε πρόταση ποὺ θὰ δημιουργοῦσε καλὴ εἰκόνα του ἔξω ὑπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἀρχὲς τοῦ 1969 ζητεῖται νὰ γίνει ἔκθεση ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ ποὺ νὰ περιλαμβάνει καὶ τὸν Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλους. Ὁ Μαρινᾶτος ἀπαντᾶ στὸ

17. 5 Δεκ. 1968.

18. Κων. Μπίρης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 8 Δεκ. 1968· *Ἑστία*, 9 Δεκ. 1968.

Γραφεῖο τοῦ ὑφυπουργοῦ Προεδρίας Κ. Βοβολίνη μὲ σχετικὴ ἐπιφύλαξη[19]. Τὸ ἔγγραφό του ἔχει ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν εὔκαμπτη στάση τοῦ Συμβουλίου, σὲ σχέση μὲ τὸ παρελθόν:

«Εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. Ε. Π. 1/52/63 ἀπὸ 30-1-1969 ὑμετέραν, δι' ἧς διεβιβάσθη ἡμῖν ἐν φωτοτυπίᾳ ὑπηρεσιακὸν σημείωμα τῆς Διευθύνσεως Μορφωτικῶν Σχέσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 28-1-69 περὶ ὀργανώσεως ἐκθέσεως ἀρχαίων εἰς τὸ Ἐξωτερικὸν καὶ περὶ ἀνάγκης ἀποστολῆς καὶ μουσειακῶν ἔργων εἰς αὐτήν, ὡς τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους κλπ., ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν εἰς ὑμᾶς ὅτι τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 5/3-2-69 συνεδρίαν αὐτοῦ διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι:

α) Κατ' ἀρχήν, δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ὀργανώσεως ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου συναφῶν ἐκδηλώσεων καὶ δὲν παραγνωρίζει τὴν χρησιμότητα τούτων διὰ τὴν προβολὴν τῆς πνευματικῆς κληρονομίας τῆς Χώρας μας εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Οὐχ ἧττον ὅμως δὲν δύναται νὰ συναινέσῃ τὸ Συμβούλιον εἰς τὴν ἀποστολὴν πρώτης τάξεως ἔργων, ὡς, λόγου χάριν, τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους τοῦ ὁποίου ἡ ἀμφισβήτησις τῆς ἀξίας δὲν εἶναι δυνατή, οὐδὲ καὶ ἄλλα βαρέα ἔργα, διότι ἡ μετακίνησις συνεπάγεται πολλοὺς κινδύνους.

β) Ἀπόδειξιν τῆς εὐρύτητος τοῦ διέποντος τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον πνεύματος ἀποτελοῦν καινοτόμοι πρόσφατοι ἀποφάσεις αὐτοῦ διὰ τὴν ἀποστολὴν ἀρχαίων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βοστώνης καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ἐπιλογὴ ὅμως τούτων ἔγινε μὲ τὸ κριτήριον τοῦ εὐμετακομίστου καὶ τοῦ οὐχὶ μοναδικοῦ.

γ) Παράδειγμα πρὸς μίμησιν δὲν δύναται τὸ Συμβούλιον νὰ θεωρήσῃ τὴν ὑπὸ τῆς Γαλλίας ἀποστολὴν τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου εἰς Τόκυο ὄχι μόνον διὰ τὴν ζημίαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη τὸ ἔργον κατὰ τὴν μεταφοράν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου οὐδέποτε συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν πρώτων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος.

---

19. Ἀπόρρ. 35/19.2.1969.

Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει εἰς τεθησομένας ὑπ' ὄψιν τοῦ Συμβουλίου συγκεκριμένας περιπτώσεις θὰ ἀποφασίσῃ τοῦτο σχετικῶς».

Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ πρόταση τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἦταν ἐκείνη τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν 100 χρόνων ἀπὸ τὴν ἵδρυσή του, τὸ 1870. Ὁπωσδήποτε ἡ Ὑπηρεσία ἔλαβε μέρος μὲ τὴν κόρη 680 τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως στὴν ἔκθεση EXPO 70 τῆς Osaka.

1969. Τα μνημεια της Ακροπολεως. Θέμα μὲ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴ φθορά τους ἀπὸ τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τὶς ἀτμοσφαιρικὲς ἐπιδράσεις ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται βαθμηδόν, κυρίως μὲ τὸν ἐνδιαφέρον τῆς Οὐνέσκο, ποὺ προβαλλόταν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Τὸ πρόβλημα ἦταν μόνιμο καὶ μεγάλωνε μὲ τὴν αὔξηση τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν, ποὺ εἶχαν τότε ἐλεύθερη πρόσβαση στὰ μνημεῖα, καὶ μὲ τὴν ἀτμοσφαιρικὴ ρύπανση. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Οὐνέσκο ἐκδηλώθηκε ἐμπράκτως μὲ τὴν ἄφιξη στὴν Ἀθήνα εἰδικῶν[20]. Ἡ *Ἑστία* ἦταν ἀντίθετη σὲ κάθε ἀνάμειξη τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς καὶ τῆς ἀρνεῖται κάθε ἁρμοδιότητα, θεωρώντας «ὅτι ὁμοιοκαταληκτεῖ μὲ τὸν ἀέρα φρέσκο. Ἄλλως θὰ ἐφρόντιζε, τουλάχιστον, νὰ μᾶς ἀποδοθοῦν ἐκ Λονδίνου - - ἂν ὄχι τά «Ἐλγίνεια μάρμαρα», τουλάχιστον ὅμως ὁ ἐπίσης ἁρπαγεὶς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων βόρειος στῦλος τῆς Δυτ. ὄψεως [ἀνατολικῆς] τοῦ Ἐρεχθείου ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται πεταγμένος καὶ ἄχρηστος εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ἐνῷ ἐδῶ τὸ ἐπιστήλιον μένει μετέωρον».

1970. Αποδοκιμασια του Μαρινατου στο Λονδινο. Κατὰ τὸ τρίτο δεκαήμερο τοῦ Μαρτίου 1970, 24-26 τοῦ μηνός, ἔγινε στὴν Ἀγγλία συνέδριο τῆς British Association for Mycenaean Studies, στὸ ὁποῖο συμμετεῖχε ὁ Μαρινᾶτος. Ἐπειδὴ εἶχε ἀναγγελθεῖ διαμαρτυρία ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ποὺ εἶχαν ἀπολυθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία,

20. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 5 Νοεμβ. 1969· *Ἑστία*, 5 καὶ 7 Νοεμβ. 1969.

ἔγινε μετάθεση τῆς ἡμέρας ἀνακοίνωσης τοῦ Μαρινάτου γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν ἐπεισόδια. Παρὰ ταῦτα, τὴν ἡμέρα ποὺ μίλησε στὸ συνέδριο μιὰ ὁμάδα συνέδρων ἀποχώρησε σὲ ἔνδειξη ἀποδοκιμασίας[21]. Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι ὁ Μαρινᾶτος τὶς ἐναντίον του αἰτιάσεις ἢ κατηγορίες ὀνόμαζε μολυνοπραγμοσύνη[22] ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ρῆμα μολυνοπραγμονέομαι ποὺ ἀπαντᾶ στοὺς *Ἀχαρνῆς* τοῦ Ἀριστοφάνη[23]. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίσταση, ἐξέφραζε μὲ τὸν δικό του τρόπο τὴν ἀποδοκιμασία του γιὰ ὅσα τοῦ ἀπέδιδαν οἱ ἀντίπαλοί του.

Ιουλιος 1970. Η καταστροφη του San Salvator στο Ηρακλειο. Ἡ ἀμάθεια τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἡ ἰδιοτέλεια ἦταν ἡ αἰτία τῆς κατεδάφισης στὸ Ἡράκλειο, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1970, τῆς μονόκλιτης βενετσιάνικης γοτθικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Σωτῆρος (San Salvatore degli Agostiniani) τοῦ τέλους τοῦ 13ου - ἀρχῶν 14ου αἰ., ποὺ μετὰ τὸ 1669 ἔγινε τζαμί, καὶ ἀπὸ τὸ 1926 καὶ μετὰ σχολεῖο. Τὸ 1969 μὲ δημοσίευμα τοπικῆς ἐφημερίδας, ποὺ θεωροῦσε τὸν ναὸ ἑτοιμόρροπο, τέθηκε θέμα κατεδάφισής του. Ἡ Ὑπηρεσία ἀντέδρασε ἀρνητικά, ἀλλὰ ὁ Μαρινᾶτος ποὺ ἐπισκέφθηκε τότε τὸ Ἡράκλειο ἔκανε δηλώσεις ὑπὲρ τῆς κατεδάφισης[24]. Ὁ Δῆμος στηρίχθηκε στὴ γνώμη τοῦ Μαρινάτου καὶ τὴν υἱοθέτησε. Ἐπεμβαίνει καὶ ὁ τότε ἀντιπρόεδρος τῆς κυβέρνησης Στυλιανὸς Παττακός, ποὺ διατάσσει τὴν κατεδάφιση. Ὁ ἁρμόδιος προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Ἐπιμελητὴς Μανόλης Μπορμπουδάκης ἐξ ἀρχῆς ἀντίθετος, ἀντιδρᾶ. Στὶς 27 Μαρτίου 1970 ὁ Δῆμος προκηρύσσει μειοδοτικὸ διαγωνισμὸ γιὰ τὴν κατεδάφιση τῆς ἐκκλησίας. Ὁ τότε Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων Στ.

---

21. *Τὸ Βῆμα*, *Τὰ Νέα*, 24 Μαρτ. 1970.

22. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 7 Ἰαν. 1971.

23. Στ. 382: ἀπωλόμην μολυνοπραγμονούμενος (σὰ βρόμικο ἄγριο ρέμα νὰ μὲ λούζει, | ποὺ λίγο ἀκόμη κι ἤμουνα χαμένος· μετ. Θρ. Σταύρου· get into dirty quarrels, LSJ).

24. *Ἔκθεση ντοκουμέντων γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος* (ἔκδ. Δήμου Ἡρακλείου, Ἡράκλειο 1983) 8. Τὸ σημαντικὸ καὶ ἄγνωστο στοὺς πολλοὺς τοῦτο τεῦχος μοῦ τὸ προσέφερε ὁ φίλος Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης Στέλιος Ἀλεξίου.

Ν. Κουμανούδης ἀπαγορεύει οἱαδήποτε ἐνέργεια. Γίνεται σύσκεψη στὴν Ἀθήνα ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Παττακοῦ, ποὺ θεωρεῖ τὸ μνημεῖο ἑτοιμόρροπο. Ὁ Μαρινᾶτος ἀνακαλεῖ τὴν πρώτη του δήλωση, θεωρεῖ ὅτι τὸ μνημεῖο ἔχει ἀξία καὶ ὅτι «ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας ἡ τυχὸν κατεδάφισις θὰ ἦτο ὀλίσθημα καὶ ἡ θέσις μου δυσχερής». Ὁ Μπορμπουδάκης καὶ ὁ Κουμανούδης κρίνουν ὅτι τὸ μνημεῖο δὲν εἶναι ἑτοιμόρροπο καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνει μουσεῖο. Ὁ Ἀλεξίου ὑποστηρίζει ὅτι «εἶναι ναὸς καὶ δύναται πάλιν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ναός»[25].

Συστήθηκε ἐπιτροπὴ τεχνικῶν καὶ ἀρχαιολόγων γιὰ νὰ ἐπανεξετάσει τὸ θέμα. Ὁ Θεοδόσιος Π. Τάσιος, καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου, ὁ Στ. Ν. Κουμανούδης καὶ ὁ Γεώργιος Σολωμονίδης, τότε διευθυντὴς Ἀναστηλώσεως, θεωροῦν ὅτι τὸ μνημεῖο δὲν εἶναι ἑτοιμόρροπο καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ πλήρως. Οἱ Κρητικοὶ παράγοντες ζητοῦν τὴν κατεδάφισή του καὶ ὁ Παττακὸς ἀποφαίνεται: «Κρίνεται κατεδαφιστέον. Ὁ Δῆμος θὰ προβῇ εἰς τὴν κατεδάφισιν. Εἶναι διαταγὴ τῆς Διοικήσεως καὶ πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ»[26].

Ἡ Ὑπηρεσία ἀνάμεσα στὶς ἄλλες τοῦ κράτους, εἶναι ἴσως ἡ μόνη τῆς ὁποίας τὰ μέλη δὲν δίσταζαν νὰ ἔλθουν σὲ ἀντίθεση καὶ σὲ ρήξη μὲ τὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία, ὅταν τὸ ἐπέβαλε τὸ συμφέρον τῶν μνημείων. Ἂς θυμηθοῦμε τὸν Πιττάκη, τὸν Σταματάκη, τὸν Καροῦζο, τὸν Μηλιάδη. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος ἀνήκει στὶς περιπτώσεις σύγκρουσης ἐξουσίας, ἐδῶ ἐξουσίας δικτατορικῆς καὶ τυραννικῆς, καὶ τοῦ καθήκοντος τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων.

Πρὶν ἀρχίσει ἡ κατεδάφιση τοῦ ναοῦ δημοσιεύτηκε σὲ ἐφημερίδα πρωτοσέλιδο, τὸ ἑξῆς μικρὸ κείμενο[27]:

> «Ὡς μεταδίδει ὁ ἀνταποκριτής μας εἰς Ἡράκλειον, εἰς τὸν γοτθικὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος ἐγκατεστάθη ἤδη ὁ ἐργολάβος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναλάβει τὴν κατεδάφισιν τοῦ μνημείου. Προστίθεται ὅτι ἤρχισεν καὶ ἡ

25. Αὐτόθι 9-10.
26. Αὐτόθι 11.
27. Ἡ κατεδάφιση ἑνὸς μνημείου, *Τὸ Βῆμα*, 20 Ἰουν. 1970.

ἐκκένωσις τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὰ θρανία, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς σχολεῖον.

Ὡς γνωστόν, ὅταν «Τὸ Βῆμα» ἐδημοσίευσε τὴν πληροφορίαν ὅτι εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ κατεδάφισις τοῦ σημαντικοῦ μνημείου, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία εἶχεν ἀνακοινώσει ὅτι τὸ θέμα τοῦτο τελεῖ εἰσέτι ὑπὸ μελέτην. Ὁ Ναὸς τοῦ Σωτῆρος, χαρακτηρισθεὶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὡς «διατηρητέον μνημεῖον», εἶναι σπάνιον κτίριον τοῦ 13ου αἰῶνος. Σχετικῶς ἐλάβομεν καὶ τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

«Κύριε Διευθυντά, | Σημερινὲς πληροφορίες ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον Κρήτης ἀναφέρουν ὅτι ὁ ποτὲ Ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐκκενοῦται ἀπὸ τὰ θρανία τοῦ μέχρι πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἐγκατεστημένου ἐκεῖ Γυμνασίου. Δηλαδὴ παραδίδεται τόσο γρήγορα στὸν κατεδαφιστή; Ἔτσι λέγεται.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀποκατάσταση τοῦ μνημείου στοιχίζει τόσο πολύ, γιατὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μὴ μείνῃ αὐτὸ ὡς ἔχει – ἀφοῦ δὲν εἶναι ἑτοιμόρροπο; Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐρωτῶ: Ὁ Ναὸς τοῦ Σωτῆρος εἶναι πάντοτε μεταξὺ τῶν «διατηρητέων μνημείων» ἢ ἔχει «ἀποχαρακτηρισθῆ»; | 18.6.1970 | Μετὰ τιμῆς | Ἀργύρης Πετρονώτης | Ἀρχιτέκτων».

Αὐτεπαγγέλτως, φαίνεται, διώχθηκαν ποινικῶς γιὰ διασπορὰ ψευδῶν εἰδήσεων καὶ παράβαση τοῦ περὶ Τύπου νόμου οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐφημερίδας *Τὸ Βῆμα* καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ἀργύρης Πετρονώτης. Ἡ δίκη ἔγινε στὶς 5 Μαρτίου 1971 καὶ τὸ κατηγορητήριο ἀναφέρει γιὰ τοὺς κατηγορουμένους ὅτι:

«Ἀπὸ κοινοῦ ἐξετέλεσαν διὰ τοῦ Τύπου, ὡς ὀργάνου καὶ διὰ καταχρήσεως τῆς ἐλευθεροτυπίας τὰς ἀκολούθους ἀξιοποίνους πράξεις, ἤτοι: Α) Διέσπειραν κατὰ τὸν ὡς ἄνω τρόπον ψευδεῖς διὰ τοῦ δημοσιεύματος εἰδήσεις, καθ' ἃς ἡ περὶ κατεδαφίσεως ἀπόφασις ἀφεώρα εἰς κτίριον διατηροῦν (ἀσχέτως ἑτέρας χρησιμοποιήσεώς του) τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς Ναοῦ, ὅπερ δὲν ἦτο καὶ ἑτοιμόρροπον, δυναμένας ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ κλονίσωσι τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὴν κοινὴν εἰρήνην κρατικὴν ἐξουσίαν ὑπεμφαινομένην διὰ τοῦ δημοσιεύματος ὡς ἀφρόνως καὶ παρανόμως ἐνεργοῦσαν, τοὐτέστι νὰ κλονίσωσι τὴν δημοσίαν πίστιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐπιφέρωσι διατα-

ραχὴν εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις τοῦ Κράτους, τοὐτέστιν ἔναντι ἑτέρων Κρατῶν, κατακτησάντων εἰς τὸ παρελθὸν τὴν νῆσον Κρήτην, παρ' οἷς ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῇ ἐκ τοῦ δημοσιεύματος ἡ ἐντύπωσις περὶ ἀδικαιολογήτου καὶ ἐπίτηδες ἀποφασισθείσης κατεδαφίσεως πρὸς ἐξάλειψιν στοιχείων τῆς ἐν Κρήτῃ ἱστορίας των, καὶ Β) Ἐδημοσίευσαν ἀνακριβεῖς ἐν τῷ δημοσιεύματι εἰδήσεις, καθ' ἃς ἡ περὶ κατεδαφίσεως ἀπόφασις ἀφεώρα εἰς κτίριον διατηροῦν (ἀσχέτως ἑτέρας χρησιμοποιήσεώς του) τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς Ναοῦ, ὅπερ δὲν ἦτο καὶ ἑτοιμόρροπον, ἐνῶ ἕκαστος τούτων ὤφειλε νὰ ἐλέγξῃ μετ' ἐπιμελείας τὰς παρασχεθείσας αὐτῷ ἐπὶ τοῦ θέματος εἰδήσεις, ὡς καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς πηγῆς αὐτῶν, ἡ δὲ δημοσίευσις τῶν ὡς ἄνω ἀνακριβῶν εἰδήσεων εἶναι φύσεως τοιαύτης, ὥστε νὰ δύναται νὰ μειωθῇ ἡ προσωπικότης ὡρισμένων προσώπων, ἤτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Κυβερνητικὰς Ἀρχὰς καὶ τὰς διοικητικὰς καὶ τεχνικὰς ὑπηρεσίας, ἐν οἷς καὶ παρὰ τῇ Διευθύνσει Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Ἡρακλείου Κρήτης Πολ. Μηχανικοῦ Χρήστου Βασ. Βρεττοῦ κλπ.».

Μάρτυρες ὑπερασπίσεως ἦσαν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Λίνος Πολίτης, ὁ Θεοδόσιος Τάσιος, ὁ Στέφανος Ν. Κουμανούδης, ὁ Χαράλαμπος Μπούρας, ὁ Δημήτριος Πάλλας, ὁ πρεσβευτὴς Σπ. Καπετανίδης, ὁ δημοσιογράφος Κων. Ζαφειρόπουλος, ὁ ἀρχιτέκτων Νικ. Δεκαβάλλας. Κατέθεσε καὶ ὁ Μαρινᾶτος, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἀκολουθήσει μέση ὁδό, χωρὶς νὰ πείθει, καὶ ἀποφεύγοντας νὰ λάβει θέση στὸ κύριο ἐρώτημα ποὺ προέκυπτε: ἂν τὰ μνημεῖα μποροῦν νὰ καταστρέφονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ὑπηρεσία. Ὁ εἰσαγγελεύς, ἔχοντας νοοτροπία τῆς ἐποχῆς τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ζήτησε τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Πετρονώτη, ἀλλὰ δικαίωσε καὶ τὴν κυβέρνηση γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ μνημείου[28]:

«Ἐκ τῆς διαδικασίας προέκυψεν ὅτι τὸ θέμα εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς συζητήσεως καὶ ἄποψιν ἐπιστημονικὴν ἐξέφρασεν ὁ ἐπιστολογράφος. Ὡς ἐπιστήμων διετύπωσεν τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ μνημεῖα

28. *Τὸ Βῆμα,* 7 Μαρτ. 1971.

αὐτὰ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν. Ἄλλοι – μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐγὼ – πιστεύομεν ὅτι τὰ μνημεῖα αὐτὰ τῆς μαύρης σκλαβιᾶς δὲν πρέπει νὰ διατηροῦνται. Δὲν τὰ μπορεῖ ὁ Ἕλληνας. Τοῦ σφίγγουν τὴν καρδιά. Μοῦ λέτε νὰ διατηρηθοῦν τζαμιά. Τζαμιὰ νὰ διατηρήσωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ὀρθῶς ἀπεφάσισεν νὰ τὸ γκρεμίση ἡ Κυβέρνησις».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ εἰσαγγελεὺς εἶπεν ὅτι ἐξ ἀφορμῆς αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων περὶ διατηρήσεως τοιούτων μουσείων, ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου ἀσφυκτιᾶ ἐντὸς ἐνετικῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἔχουν κατεδαφισθεῖ. Καὶ συνέχισεν: «Εἶναι ἀληθῆ τὰ ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ δημοσίευμα; Δυστυχῶς ὅσα εἶπε εἶναι ἀλήθεια. Προεκλήθη ἀνησυχία; Ἔγιναν βεβαίως συζητήσεις, ἐγράφησαν καὶ πολλὰ ἄλλα, δὲν νομίζω ὅμως ὅτι δύναμαι νὰ ἀποδώσω πρόθεσιν εἰς τὸν κ. Πετρονώτην. Τὸ κατηγορητήριον δὲν εὐσταθεῖ καὶ ζητῶ τὴν ἀπαλλαγήν των». Ἤδη ὅμως ὁ Στ. Ν. Κουμανούδης εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ τὸ μνημεῖο εἶχε ἀφανιστεῖ[29]. Ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι ὁ ναὸς εἶχε κηρυχθεῖ διατηρητέο μνημεῖο μὲ τὸ ΒΔ τῆς 21 Φεβρουαρίου 1947[30].

1970. Εκθεση της Ozaka. Ἡ δικτατορικὴ κυβέρνηση ἔστειλε τὸ 1970 τὴν Κόρη 680 τῆς Ἀκροπόλεως στὴν ἔκθεση EXPO 70 τῆς Ὀζάκα τῆς Ἰαπωνίας. Ὅμως ἡ Κόρη κατὰ τὴν ἐπιστροφή της, ὡς φιλάρεσκη, φρόντισε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν παραμονή της στὴν Ἰαπωνία, κάτι ποὺ φαίνεται πώς κάνουν πολλοὶ καὶ πολλὲς ὅταν ταξιδεύουν σ' αὐτὴ τὴ χώρα ἐπισήμως ἢ ὑπηρεσιακῶς. Κατὰ τὴν ἀποσυσκευασία της βρέθηκαν νὰ τὴν περιβάλλουν εἴδη πολυτελείας γιὰ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ πληρωθοῦν δασμοί.

1970. Κενες επαγγελιες. Παλαιότερα συνηθιζόταν οἱ νέοι ὑπουργοὶ νὰ συγκαλοῦν συσκέψεις γιὰ ἐνημέρωση στὰ ὑπηρεσιακὰ θέματα.

---

29. Θ. Π. Τάσιου, Ὁ ἐνετικὸς ναὸς τοῦ Ἡρακλείου, *Πολιτικὰ Θέματα*, 10 Μαΐου 1975, 15.

30. ΦΕΚ 45, 18 Μαρτ. 1947, τ. Α'.

Τοῦτο δὲν παρέλειψε νὰ κάνει καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας Κώστας Παπαδόπουλος, ἀδελφὸς τοῦ δικτάτορος, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1970. Εἶχαν κληθεῖ στὴ σύσκεψη ὅλοι οἱ προϊστάμενοι τῶν Ἐφορειῶν, διατηρῶ μίαν ἀμυδρὴ ἀνάμνησή της. Δὲν συζητήθηκαν σημαντικὰ θέματα οὔτε ἦταν δυνατόν, ἀλλὰ στὶς ἐφημερίδες δόθηκαν διαφορετικὲς πληροφορίες:

«Ὡς πληροφορούμεθα, κατ' αὐτὴν συνεζητήθη πλὴν ἄλλων καὶ τὸ θέμα τῆς ἱδρύσεως ἑνὸς νέου Ὀργανισμοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς κόλπους του περὶ τὰ 2000 ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἡμίσεις περίπου ἐπιστήμονες – ἀρχαιολόγοι, ἀρχιτέκτονες, τοπογράφοι, μηχανικοί, χημικοὶ – καὶ καλλιτέχναι ἀνωτάτων σχολῶν, οἱ δὲ ὑπόλοιποι φύλακες μνημείων»[31].

1970-1971. Το Αρχαιολογικο Συμβουλιο. Εἴδαμε ὅτι τὸ 1967 εἶχε γίνει σύνθεση πενταμελοῦς Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, στὸ ὁποῖο μετεῖχε ὁ Νικόλαος Κοντολέων ὡς ἀντιπρόεδρός του. Γρήγορα ὅμως οἱ σχέσεις του μὲ τὸν Μαρινᾶτο ταράχτηκαν καὶ ὁ Κοντολέων παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο. Δὲν γνωρίζω ἂν ἀντικαταστάθηκε. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1970 ἔγινε ἀνασύνθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ τὶς θέσεις τοῦ Κοντολέοντος καὶ τοῦ Στυλιανοῦ Κορρὲ κατέλαβαν ἡ Χρυσούλα Καρδαρᾶ, ὑφηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ ὁ Μάρκελλος Μιτσός. Ἀντικαταστάτες τῶν μελῶν Διονυσίου Ζακυθηνοῦ, Ἰωάννου Σταματάκου, Ἰωάννου Παπασταύρου καὶ Μάρκελλου Μιτσοῦ[32] ὁρίστηκαν οἱ Ἰωάννης Τριανταφυλλόπουλος, Νικόλαος Γιαλούρης, Βαρβάρα Φιλιππάκη καὶ Παῦλος Λαζαρίδης.

Νέα συγκρότηση τοῦ Συμβουλίου ἔγινε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1971, στὴν ὁποία ὁρίστηκε πρόεδρός του ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς ἀντὶ τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου. Ἄλλη συγκρότηση ἔγινε στὶς 4 Αὐγούστου 1971, στὴν ὁποία ἀναπληρωτὴς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ὁρίστηκε ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης. Ἀντὶ τῆς Χρυσούλας Καρδαρᾶ τοποθετήθηκε ὁ Γεώργιος Σολωμονίδης, Διευθυντὴς Ἀναστηλώσεως, μὲ ἀναπληρωτὴ

31. *Νέα Πολιτεία*, 30 Δεκ. 1970.

32. Ἦταν ἀναπληρωτικὸ καὶ ἔγινε τακτικὸ μέλος.

τὸν Γεώργιο Δοντᾶ, καὶ ἀντὶ τοῦ Βασιλείου Καλλιπολίτη, ποὺ εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν Μάρκελλο Μιτσό, τοποθετήθηκε ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου, μὲ ἀναπληρωτὴ τὴ Βαρβάρα Φιλιππάκη.

ΙΔΡΥΣΗ ΥΠΠΕ. Τὸ 1971 δημιουργήθηκε τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν (ΥΠΠΕ) καὶ ἡ Ὑπηρεσία μεταφέρθηκε σὲ νέα γραφεῖα στὴν ὁδὸ Ἀριστείδου 14, ὅπου εἶχε τὴν ἕδρα του ὁ ὑπουργός[33]. Οὔτε μὲ τὴ μεγάλη αὐτὴ μεταβολὴ ἐπανῆλθε ἡ Ὑπηρεσία στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔγινε ποτὲ πλέον λόγος. Τὸ παλαιὸ ἐπιχείρημα τῶν καθηγητῶν εἶχε σκοπὸ νὰ πλήξει τοὺς ἀντιπάλους τους καὶ ὄχι τὴν ἐπάνοδο σὲ μία παράδοση χωρὶς περιεχόμενο.

Δὲν ἔχει καμιὰ ἀπολύτως σημασία, ἀλλὰ πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι πρῶτος ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Παναγιωτάκης (26 Αὐγούστου 1971-25 Νοεμβρίου 1973), πρόσωπο τὸ ὁποῖο ἐθεωρεῖτο φαιδρό.

1971. *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen*, ἔκδοση τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἰωάννου Τραυλοῦ ἐκδόθηκε καὶ ἀγγλικὰ τὸ ἴδιο ἔτος μὲ τίτλο *Pictorial dictionary of ancient Athens*, καὶ ἀποτελεῖ ὡς τὴ χρονιὰ τῆς ἔκδοσής του πλῆρες καὶ συστηματικὸ εὑρετήριο τῶν μνημείων τῆς Ἀθήνας πλούσια εἰκονογραφημένο, μὲ ἐξαίρετες φωτογραφίες καὶ μὲ τὰ ἀπαράμιλλα σχέδια τοῦ συγγραφέως. Τὰ κείμενα γιὰ τὰ μνημεῖα εἶναι διεξοδικὰ καὶ συνοδεύονται μὲ πλήρη βιβλιογραφία.

1971. Ο ΚΟΝΤΗΣ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ. Θυμοῦμαι τὸν Κοντῆ κλεισμένο σ' ἕνα δωμάτιο, στὰ γραφεῖα τῆς Ὑπηρεσίας στὴν ὁδὸ Ἀριστείδου, ἔπειτα ἀπὸ προσωρινὴ ἀνάκλησή του στὴν ἐνέργεια, μὲ ἐντολὴ νὰ ἐλέγξει τὶς ἐκκρεμότητες ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ καὶ προκαλοῦσαν τὶς συνεχεῖς διαμαρτυρίες καὶ αἰτήσεις παραπόνων τῶν πολιτῶν, γιὰ

33. ΝΔ 957/1971 «Περὶ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργείων, ΦΕΚ 166/25 Αὐγ. 1971».

τό «ἀβάσιμο» τῶν ὁποίων εἶχε δημοσιεύσει ὁ Μαρινᾶτος δύο ἐκτενεῖς ἐπιστολές[34]. Ἔχοντας ὁ Κοντῆς δίκαια τὴ φήμη τοῦ ἄριστου γνώστη τῶν διοικητικῶν θεμάτων, τοῦ ἀνέθεσαν νὰ ἐξετάσει τὸ ζήτημα τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκκρεμοτήτων, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπέβαλε στὸν Μαρινᾶτο, στὶς 9 Μαρτίου 1971, διεξοδικὴ ἔκθεση, τῆς ὁποίας ἔχω δημοσιεύσει ἕνα τμῆμα[35].

1971. Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΟΥΝΕΣΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1971 δημοσιεύτηκε, σὲ ὀκτὼ συνέχειες, ἔκθεση τῆς Οὐνέσκο γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως[36]. Τὰ συμπεράσματα ἦσαν δυσμενῆ, καὶ μόλις τὸ 1975 μὲ τὴ δημιουργία τῆς ΕΣΜΑ θὰ ἄρχιζαν οἱ οὐσιαστικὲς ἐργασίες συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, ποὺ συνεχίζονται ἀκόμη.

Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1965 ἕως τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972 τὰ ἀναστηλωτικὰ θέματα βρίσκονταν σὲ ὕφεση, ἀλλὰ ἡ συζήτηση στὶς ἐφημερίδες δὲν ἔλειπε, κυρίως γιὰ μνημεῖα ποὺ εἶχαν ἀνάγκη συντήρησης, ἐκκλησίες καί, προπάντων, ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος. Ὁρισμένα δημοσιεύματα εἶχαν καὶ δεύτερο σκοπό, νὰ πλήξουν τὸν Μαρινᾶτο, ὁ ὁποῖος διοικοῦσε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἔχοντας τὴν καλυμμένη ἀντίθεση καὶ δυσαρέσκεια πρὸς τὸ πρόσωπό του καὶ πρὸς τὸ καθεστώς, μεγάλου μέρους τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Κλάδου.

Πυκνὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ δημοσιεύματα γιὰ τὶς φθορὲς καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεχαν τὰ μνημεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Τότε περίπου, στὴν Ἑπταετία, ἔγινε πλήρως ἀντιληπτὸς ὁ κίνδυνος ποὺ διέτρεχαν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας, κυριότατα τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν καυσαερίων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ βροχή, τὸ κρύο, τὸν ἥλιο, παράγοντες στοὺς ὁποίους προστέθηκε ἀπότομα καὶ ἡ φθορὰ ποὺ προκαλοῦσαν οἱ ἐπισκέπτες τῶν μνημείων μὲ τὰ πατήματά τους.

---

34. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 7 καὶ 8 Ἰαν. 1971.

35. *Δοκίμιο* 48-49.

36. *Τὸ Βῆμα* 22, 24-27 Ἰουν., 1 Ἰουλ. 1971.

1972. Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΜΗΛΙΑΔΗ. Ἐπίσημη ἀρχὴ τοῦ ζητήματος τῆς φθορᾶς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ συνέντευξη ποὺ ἔδωσε ὁ Γιάννης Μηλιάδης στὴν ἐφημερίδα *Τὰ Νέα* στὶς 2 καὶ 3 Ὀκτωβρίου 1972. Δημοσιεύτηκε σὲ δύο ὁλοσέλιδες συνέχειες, μὲ πολλὲς φωτογραφίες, καὶ ἦταν ἀκριβὴς καὶ καυστική. Εἶναι φανερὴ ἡ ἔχθρα ποὺ χώριζε τὸν Μηλιάδη ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Μαρινᾶτο, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας ἀναγόταν στὰ φοιτητικά τους χρόνια καὶ στὴν κατόπιν συνύπαρξή τους στὴν Ὑπηρεσία. Ὁ Μηλιάδης ὄντας τὸ 1972 Ἐπίτιμος Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποία εἶχε διοικήσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἶχε τὶς εἰδικὲς γνώσεις καὶ τὸ ἠθικὸ δικαίωμα νὰ μιλήσει γιὰ τὴν κατάσταση τῶν μνημείων καὶ γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῆς Ὑπηρεσίας.

Ἀφορμὴ γιὰ τὴ συνέντευξη ὑπῆρξε ἡ ἔκθεση τῆς Οὐνέσκο, μὲ τὴν ὁποία προτείνονταν μέτρα, ἐκτὸς ἄλλων καὶ γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Φυσικὰ οἱ συστάσεις ἔμειναν στὰ χαρτιά. Ἡ φθορὰ τῶν μνημείων ὅμως συνεχιζόταν, γι' αὐτὸ ἡ συνέντευξη τοῦ Μηλιάδη ἦταν κάτι ποὺ τὸ περίμενε κανείς. Ἡ δημοσίευσή της ὑπῆρξε καὶ μιὰ ἐκδήλωση ἔντονης ἀντίθεσης πρὸς τὴν ἀσυδοσία τῆς μεταβολῆς τῆς Πλάκας σὲ τόπο διασκέδασης, ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παραμόρφωση τῆς παλιᾶς συνοικίας.

Μὲ τὴ συνέντευξή του ὁ Μηλιάδης πρότεινε τὴ δημιουργία μιᾶς μόνιμης ἐπιτροπῆς ἐργασίας «καὶ ὄχι ἐκτάκτων συσκέψεων. Ἐπιτροπὴ μὲ ὑποχρεωτικὸ ὡράριο», ἡ ὁποία θὰ εἶχε ὡς ἔργο τὴ σχεδίαση, ἐποπτεία, παρακολούθηση κάθε ἐπέμβασης ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως στὸ μέλλον.

1973. Η ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Στὴν Ἑλλάδα οἱ μεγάλες μεταβολὲς γίνονται, πάντοτε, στὰ χαρτιά, ὅπως ἡ ἀποκέντρωση ποὺ ἐπαγγέλθηκε τὸ καθεστὼς τῆς 21ης Ἀπριλίου, μὲ τὴν ὁποία ἐπεδίωκε νὰ ἐπιλύονται τὰ ζητήματα τῶν πολιτῶν ἀπὸ περιφερειακὲς τοπικὲς ὑπηρεσίες, ἐνῶ τὰ ὑπουργεῖα θὰ ἀσκοῦσαν ἐπιτελικὴ πολιτική. Δὲν γνωρίζω, μᾶλλον δὲν ἐρεύνησα, τί συνέβη μὲ τὸ σύνολο τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ κράτους. Ἔχω ἄμεση γνώση τῆς ἀποκέντρωσης ποὺ

ἐφαρμόστηκε στὴν Ὑπηρεσία καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος, ποὺ διάρκεσε μόλις ἕνα χρόνο.

Ἡ ἀποκέντρωση τῆς Ὑπηρεσίας ἄρχισε μὲ τὸ ΒΔ 58/16 Ἰανουαρίου 1973 «Περὶ μεταβιβάσεως εἰς τοὺς Ὑφυπουργοὺς-Προϊσταμένους τῶν Περιφερειακῶν Διοικήσεων ἁρμοδιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν». Μεταβιβάζονταν στὸν ὑφυπουργὸ Περιφερειακὸ Διοικητὴ ἀρκετὲς ἁρμοδιότητες, τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἴτε ρητῶς εἴτε σιωπηρῶς ἀσκοῦσαν πάντοτε οἱ Ἔφοροι, τὶς σημαντικὲς κατὰ τὶς διατάξεις τοῦ Ν. 5351/1932. Μερικὲς ἁρμοδιότητες ἦσαν χωρὶς περιεχόμενο, ἄλλες, ὅπως τὰ Περιφερειακὰ Ἀρχαιολογικὰ Συμβούλια, ἦσαν σημαντικές.

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀποκέντρωσης ἦταν ὅτι ἔγινε χωρὶς νὰ ἔχει σχεδιαστεῖ προηγουμένως καὶ χωρὶς προσωπικό. Συνεχίστηκε τὸ γραφειοκρατικὸ σύστημα τῶν Κεντρικῶν Ὑπηρεσιῶν τῶν ὑπουργείων καὶ ἀρκετοὶ ὑπάλληλοί τους μετατέθηκαν στὴν ἐπαρχία γιὰ νὰ στελεχώσουν τὶς Ἐπιθεωρήσεις Πολιτισμοῦ.

Μὲ κοινὴ ὑπουργικὴ ἀπόφαση[37] ὀργανώθηκαν οἱ Περιφερειακὲς Ὑπηρεσίες τοῦ ὑπουργείου, οἱ ὁποῖες ὀνομάστηκαν *Ἐπιθεώρησις Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν*, καὶ ἦσαν ἑπτά: Ἀττικῆς καὶ Νήσων, Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας, Πελοποννήσου καὶ Δυτικῆς Στερεᾶς, Θεσσαλίας, Κρήτης, Ἠπείρου, Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἡ Ἐπιθεώρηση Ἀττικῆς περιελάμβανε τὶς Κυκλάδες, τὰ νησιὰ τοῦ Β. Αἰγαίου, τὴ Δωδεκάνησο. Δὲν περιλαμβάνονταν στὶς Ἐπιθεωρήσεις τὰ μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ Ἐφορεῖες Ἀκροπόλεως, Νεωτέρων Μνημείων καὶ Ἀρχαιοπωλείων, οἱ ὁποῖες ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία.

Οἱ περισσότερες Ἐπιθεωρήσεις στεγάστηκαν σὲ μουσεῖα ἢ Ἐφορεῖες, καὶ ὁρισμένοι Ἔφοροι ἀσκοῦσαν ταυτόχρονα καθήκοντα Ἐπιθεωρητοῦ μὲ εὐρύτατες δικαιοδοσίες καὶ ἁρμοδιότητες, καὶ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων. Μὲ τὴ σύσταση τῶν Περιφερειακῶν Ἀρχαιολο-

37. 9405/23 Φεβρ. 1973.

γικῶν Συμβουλίων βρέθηκαν μέλη τους ὑπάλληλοι τῶν νομαρχιῶν, εἴτε ἀδαεῖς τῶν θεμάτων ποὺ ἐξετάζονταν, εἴτε πολέμιοί τους.

Ἡ σημαντικότερη συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀποκέντρωσης στὴν Ὑπηρεσία ἦταν ὁ βαθύτατος ἐπιστημονικὸς καὶ διοικητικὸς κλονισμός της. Ἐπακολούθησαν μεγάλος ἀριθμὸς μεταθέσεων διοικητικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων, ἐντελῶς ἀπρόοπτα, χωρὶς προετοιμασία καί, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, χωρὶς λογική. Πολλὲς ἦταν φανερὸ πὼς ἔγιναν γιὰ τὴν ἱκανοποίηση προσωπικῶν αἰσθημάτων ἐχθρότητας, ἀντιπάθειας, ἀκόμη καὶ ἐκδίκησης.

Οἱ πρῶτες μεταθέσεις σκοπὸ εἶχαν τὴν τοποθέτηση προϊσταμένων τῶν Ἐπιθεωρήσεων. Στὴν Ἐπιθεώρηση Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας τοποθετήθηκε ὁ μουσικολόγος Δημήτριος Θέμελης, τῆς Κρήτης ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Ἀττικῆς καὶ Νήσων ὁ Παῦλος Χατζηθωμᾶς, Διοικητικὸς τοῦ ΥΠΠΕ, Πελοποννήσου καὶ Δυτικῆς Στερεᾶς ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος, Θεσσαλίας ὁ Δημήτριος Θεοχάρης, Ἠπείρου ὁ Παναγιώτης Πολίτης, Διοικητικὸς Νομαρχίας, καὶ κατόπιν ὁ Φώτιος Πέτσας, Ἀνατολικῆς Μακεδονίας-Θράκης ὁ Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος[38].

Ἀκολούθησε μὲ νέα ὑπουργικὴ ἀπόφαση[39] μετάθεση ὅλων τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου σὲ θέσεις ποὺ σήμαιναν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψουν ἐντελῶς τὶς ἀρχινισμένες μελέτες τους καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴ γνώση τῆς νέας τους Ἐφορείας, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν εἰδικῶν ζητημάτων. Κανεὶς πρακτικὸς ἢ ὑπηρεσιακὸς λόγος δὲν δικαιολογοῦσε τὶς μεταθέσεις αὐτές, ὅταν ὅλοι ὅσοι μετακινήθηκαν ἔπρεπε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ προσαρμογή τους στὶς νέες Ἐφορεῖες νὰ ἀνταποκριθοῦν καὶ σὲ αὐξημένα διοικητικὰ καθήκοντα, ἰδιαίτερα ὁρισμένοι Ἐπιθεωρητὲς Πολιτισμοῦ ποὺ τύχαινε νὰ εἶναι καὶ Ἔφοροι.

Ὑπῆρξε καὶ ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς προσώπων ποὺ δὲν μετακινήθηκαν ἢ κατέλαβαν θέσεις τῆς ἀρεσκείας τους. Μελετώντας τὴν

---

38. ΥΑ 13532/19.3.1973, ΦΕΚ 94/20 Μαρτ. 1973, τ. Γ'.

39. 14774/26 Μαρτ. 1973.

ὑπουργικὴ ἀπόφαση μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ τοὺς διακρίνει. Ἡ εὔνοια ποὺ τοὺς δείχτηκε ἦταν εὔνοια τοῦ καθεστῶτος.

1973. ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ. Μέσα στὴν κοσμογονία τῆς νέας ὀργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας, τῶν μεταθέσεων καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων δημιουργήθηκε κι ἕνα μεγάλο ρῆγμα στὴ σύνθεση τοῦ Κλάδου, ὁ διορισμός, τὸ 1973/74 εἰκοσιέξι Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων χωρὶς τὴ δοκιμασία τοῦ διαγωνισμοῦ. Τοῦτο ἔγινε σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις τοῦ ΒΔ 617/1967 «Περὶ ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως», ποὺ ἐκδόθηκε μὲ ἐξουσιοδότηση τοῦ ΑΝ 91/1967. Ἐκεῖνοι ποὺ διορίστηκαν ἀνήκουν στοὺς ἐκτάκτους πτυχιούχους ἀρχαιολογίας ποὺ προσλαμβάνονταν ἀθρόοι τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Ἦταν πράξη ποὺ δημιούργησε ἀναταραχὴ στὸν Κλάδο καὶ μποροῦσε ὁ Μαρινᾶτος νὰ τὴν ἀποσοβήσει, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκανε. Γενικῶς ἀπὸ ὅσους διορίστηκαν τότε μερικοὶ διακρίθηκαν κατόπιν γιὰ τὶς ἐλαστικὲς, ἐπιστημονικὲς καὶ πολιτικές, ἀπόψεις τους καὶ κατέλαβαν θέσεις ποὺ παλιότερα εἶχαν τιμήσει ἐκλεκτοὶ Ἔφοροι.

Σημαντικὴ ὑπῆρξε μέσα στὴν κοσμογονία τῆς ἀναδιάρθρωσης τῆς Ὑπηρεσίας ἡ ἵδρυση μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση τῆς 29 Ἰουνίου 1973 τοῦ *Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων*.

Ὅλες αὐτὲς οἱ καινοτομίες στὴν Ὑπηρεσία γίνονταν σ' ἕνα κλίμα αὐξανόμενης ἀντίθεσης πρὸς τὸ καθεστὼς τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἤδη στὶς 23 Φεβρουαρίου 1973 φοιτητὲς κατέλαβαν τὴ Νομικὴ Σχολή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπομακρύνθηκαν μὲ τὴ βία. Στὶς 25 Μαΐου τὸ ἀντιτορπιλικὸ *Βέλος* μὲ κυβερνήτη τὸν ἀντιπλοίαρχο Νικόλαο Παππᾶ ἐγκατέλειψε ἄσκηση τοῦ ΝΑΤΟ καὶ ὁδηγήθηκε στὴν Ἰταλία, ὅπου τὸ πλήρωμα ζήτησε πολιτικὸ ἄσυλο. Τὴν 1 Ἰουνίου καταργήθηκε ἡ μοναρχία καὶ ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἀνακηρύχθηκε προσωρινὸς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Στὶς 29 Ἰουλίου 1973 ἔγινε δημοψήφισμα ποὺ ἐνέκρινε τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας καὶ στὶς 19 Αὐγούστου ὁ Γ. Παπαδόπουλος ὁρκίστηκε Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Στὶς 11 Ὀκτωβρίου σχηματίστηκε ἡ κυβέρνηση τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη, στὶς 13 Νοεμβρίου καταλήφθηκε τὸ Πολυτεχνεῖο ἀπὸ τοὺς φοιτητές, οἱ ὁποῖοι

ἐκδιώχθηκαν στὶς 17 Νοεμβρίου. Ἔπειτα ἀπὸ λίγες μέρες, στὶς 25 Νοεμβρίου, ὁ Παπαδόπουλος ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸν Δημήτριο Ἰωαννίδη. Ἡ ἀλλαγὴ δικτάτορος εἶχε συνέπειες γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, γιατὶ ὁ Μαρινᾶτος ἀπομακρύνθηκε καὶ τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἀνέλαβε ὁ Νικόλαος Κοντολέων. Ἐξ ἄλλου μὲ ΝΔ τῆς 13 Δεκεμβρίου 1973 καταργήθηκαν οἱ Περιφερειακὲς Διοικήσεις καὶ μαζὶ οἱ Ἐπιθεωρήσεις Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν.

1973. Γεωργιου Μυλωνα, *Ο ταφικος κυκλος Β των Μυκηνων* (ΒΑΕ 73). Ἡ δημοσίευση τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰ. Κ. Παπαδημητρίου στὶς Μυκῆνες ἔγινε ὑποδειγματικὰ ἀπὸ τὸν Γ. Μυλωνᾶ, ποὺ τὴν εἶχε παρακολουθήσει καὶ εἶχε κρατήσει σημειώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

1974. Αποχωρηση του Μαρινατου. Ἡ κυβέρνηση Ἀνδρουτσόπουλου τοῦ καθεστῶτος Ἰωαννίδη διόρισε ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν τὸν Δημήτριο Τσάκωνα (25 Νοεμβρίου 1973). Δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε κάποια διαφοροποίηση στὶς σχέσεις τοῦ Μαρινάτου μὲ τὸ νέο καθεστώς. Ὁπωσδήποτε ὅμως θὰ ὑπῆρξαν πιέσεις πρὸς τὸν Τσάκωνα γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του, γιατὶ ὑποβλήθηκε ἐρώτημα στὸ Νομικὸ Συμβούλιο τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου ἡ Ὁλομέλεια ὁμόφωνα γνωμάτευσε γιὰ τὴν αὐτοδίκαιη ἀποχώρηση τοῦ Μαρινάτου ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ ὑπηρεσία. Ὁ ἴδιος δήλωσε ὅτι «τὴν ἀνωτέρω εἴδησιν ἔμαθα καὶ ἐγώ, μόλις πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον, καὶ πέραν τούτου, πρὸς τὸ παρόν, δὲν ἔχω νὰ ἀνακοινώσω τίποτε»[1].

Πέρασε ἕνας μήνας καὶ περισσότερο γιὰ νὰ ἀνακοινωθεῖ ὁ διορισμὸς τοῦ Νικολάου Κοντολέοντος ὡς Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ. Ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου ἡ *Ἑστία*[2] ἐφιστοῦσε τήν «προσοχὴ τῶν ἁρμοδίων, ὅπως ἐπιλεγῇ ὁ ἄριστος ἐκ τῶν δικαιουμένων εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἐπιστημόνων».

1974. Ο Ν. Κοντολεων Γενικος Επιθεωρητης. Ὁ Κοντολέων ἦταν σύμμαχος τοῦ Μαρινάτου, καὶ μαζὶ ἔκαναν τὴν ἐναντίον τοῦ Παπαδημητρίου καὶ τοῦ Κοντῆ πολεμικὴ κατὰ τὸ διάστημα 1958-1967. Γρήγορα ὅμως μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Μαρινάτου διεφώνησαν, καὶ τὴ διαφωνία αὐτὴ δὲν παρέλειπε ὁ Κοντολέων νὰ ἀνακοινώνει παντοῦ δημιουργώντας γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν εἰκόνα τοῦ διαφωνοῦντος καὶ προστάτη τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου. Φρόντισε νὰ δημι-

---

1. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 1 Φεβρ. 1974. 2. 14 Φεβρ. 1974.

ουργήσει καλὲς σχέσεις μὲ ὅλους τοὺς Ἐφόρους καὶ τοὺς Ἐπιμελητές, πράγμα ὄχι πολὺ δύσκολο, γιατὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἐπιμελητὲς ἦσαν μαθητές του. Ὁ διορισμός του δὲν δημιούργησε καμία ἀντίθεση. Εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε, μετέθεσε τὸν Γρηγόριο Κωνσταντινόπουλο ἀπὸ τὴν Καβάλα, ὅπου τὸν εἶχε τοποθετήσει ὁ Μαρινᾶτος, στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία ὡς Διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων, στὴ θέση τοῦ Ἀνδρέα Βαβρίτσα, τὸν ὁποῖο μετέθεσε στὶς Κυκλάδες.

Η ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ. Ἡ ἀπώλεια τοῦ 37% τῆς Κύπρου, οἱ θάνατοι χιλιάδων ἀνθρώπων, ἡ προσφυγιὰ 200.000 Κυπρίων ἔφεραν στὴν Ἑλλάδα τὴν κατάρρευση τῆς δικτατορίας, ἡ ὁποία ἔδειξε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες καθαρά, κυρίως μὲ τὴ γελοιοποίηση τῆς ἐπιστράτευσης τοῦ Ἰουλίου, ὅτι μόνη ἐθνική της ἰδεολογία ἦταν ἡ ἰδιοτέλεια. Τὰ μεσάνυχτα τῆς 23 πρὸς 24 Ἰουλίου ἐπέστρεψε θριαμβευτικὰ στὴν Ἑλλάδα ὁ Κων. Καραμανλῆς. Ἡ Δημοκρατία ἀποκαταστάθηκε, δηλαδὴ καταλύθηκε τὸ στρατιωτικὸ καὶ ἀστυνομικὸ κράτος, στὴν πραγματικότητα ἔγινε «ποιοτικὴ ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος»[3]. Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Κων. Τσάτσος καὶ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς τῆς Ὑπηρεσίας παρέμεινε ὁ Νικόλαος Κοντολέων.

Ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ δὲν ἐπηρέασε τὸν Κοντολέοντα. Φρόντισε ὅμως στὴ νέα συγκρότηση καὶ σύνθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς 3 Αὐγούστου 1974 νὰ περιλάβει ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, ὡς ἀναπληρωτή του, τὸν Μανόλη Χατζηδάκη, τὸν Μανόλη Ἀνδρόνικο καὶ τὴ Σέμνη Καρούζου. Εἶχε ἤδη καὶ μ' ἐκείνην ἀποκαταστήσει τὶς σχέσεις του, παρὰ τὰ ὅσα εἶχαν δημοσιευθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ποινικῆς της δίωξης ἀπὸ τὸν Μάρκελλο Μιτσό. Ἡ Σέμνη Καρούζου ἦταν πάλι τακτικὸ μέλος τοῦ Συμβουλίου καὶ στὴ νέα συγκρότηση καὶ σύνθεσή του τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1974. Ὅμως στὶς ἐφημερίδες εἶχαν ἀρχίσει νὰ γράφονται γιὰ τὴ δράση τοῦ Κοντολέοντος στὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, εἰδικὰ γιὰ τὸ διαβόητο ψήφισμα πρὸς τιμὴν τοῦ Στυλιανοῦ Παττακοῦ τῆς 1 Ἰουλίου 1973[4]. Μία μεγάλη ὁμάδα Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν πῆρε τὸ μέρος του. Ἔτσι

3. Ἀριστόβουλος Μάνεσης.

4. *Ἀθηναϊκὴ* 2, 6 καὶ 9 Σεπτ. 1974.

ἐξακολούθησε τὴ θητεία του ἕως τὶς 14 Δεκεμβρίου 1974, ἡμέρα Σάββατο, ποὺ ὑπέβαλε στὸν ὑπουργὸ Κωνσταντῖνο Τρυπάνη τὴν παραίτησή του ἔπειτα ἀπὸ διαφωνία του «ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθητέα πολιτικὴ ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἀρχαιολογικὰ θέματα»[5]. Εἰδικότερος λόγος ποὺ προβλήθηκε ἦταν ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κοντολέοντος ἀκύρωση ἀπαλλοτριώσεως στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, ὅπου ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ ἤθελε νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγορᾶς. Δημοσιεύματα τῆς *Αὐγῆς*, ἐπαινετικὰ γιὰ τὸν Κοντολέοντα, ἀποδίδουν τὴν παραίτηση σὲ λόγους γενικῆς πολιτικῆς τῆς Ὑπηρεσίας[6].

Ὅσο γνωρίζω ὅμως, ὁ Κοντολέων ἀποχώρησε γιατί, παρὰ τὴν ἔγκαιρη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν Μαρινᾶτο, δὲν ἦταν λιγότερο εὐνοούμενος τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος, μάλιστα τῆς ὁμάδας Ἰωαννίδη, καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τιμητικοῦ ψηφίσματος τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς γιὰ τὸν Στυλιανὸ Παττακὸ εἶχε δημιουργήσει δυσμενὲς κλίμα ἐναντίον του σὲ περίοδο καθάρσεως ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς 21ης Ἀπριλίου καὶ ἀποκαταστάσεως ἐκείνων ποὺ εἶχαν διωχθεῖ.

Τὸ ψήφισμα εἶχε συντάξει ὁ Στυλιανὸς Κορρές, μαθητὴς τοῦ Ἀπόστολου Ἀρβανιτόπουλου, ἀλλὰ τὸ εἶχε προτείνει ὁ Κοντολέων. Ἡ δημοσίευσή του[7] δὲν προκάλεσε ἰδιαίτερη ἐντύπωση στὸν κύκλο τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ ὁποίου τὶς κύριες θέσεις κατεῖχαν πρόσωπα ποὺ συμπαθοῦσαν ἢ εἶχαν ὠφεληθεῖ ἀπὸ τὸ καθεστὼς τῆς Ἐπταετίας. Τὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος εἶναι τοῦτο:

> «Ἡ Ἀθήνησι Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία | Ψήφισμα | Τύχῃ Ἀγαθῇ | Γεώργιος Κουρμούλης προήδρευεν | Στυλιανὸς Κορρὲς ἐγραμμάτευεν | Νικόλαος Λιανόπουλος, Γεώργιος Χρόνης, Κωνσταντῖνος Μπόνης, Παναγιώτης Πέρδικας, Κωνσταντῖνος Παληός, Παναγιώτης Παπασπύρου, Κωνσταντῖνος Ἀδαμίδης συνήδρευον | Νικόλαος Κοντολέων εἶπεν | Ἐπειδὴ ὁ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Α΄ Ἀντιπρόεδρος | Στυλιανὸς Παττακὸς | ἀνὴρ φιλόπατρις, ἐχέφρων τε καὶ πολύπονος, τῆς πατρίου πολεμικῆς ἀρετῆς ἔξοχ' ἐμφορούμενος, ἄλλα τε πολλὰ τῇ πατρίδι παρέσχηται, ὧν ἕνεκα μεγάθυμός τε καὶ μεγάτιμος ἀναδέδεικται, καὶ τῇ τοῦ

5. *Τὸ Βῆμα*, 17 Δεκ. 1974.
6. *Αὐγή*, 18 καὶ 19 Δεκ. 1974.
7. *Ἀθηναϊκή*, 2 Σεπτ. 1974.

Ἔθνους παιδείᾳ, ᾗ μάλ' ἀεὶ μεμέληκεν αὐτῷ, πόλλ' εἰσενήνοχεν, ἐν τοῖς δὲ καὶ τῆς Ἑταιρείας τῆς ἡμετέρας τὸ ἔργον τὸ παιδευτικὸν ἐκτιμῶν πλεῖσθ' ὑπὲρ αὐτῆς εἴργασται, καὶ δὴ καὶ τῇ τῶν ἐν Ἑκάλῃ διδακτηρίων ἱδρύσει μέγα συνεβάλετο, | δεδόχθαι | τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ ἐπαινέσαι τε αὐτὸν δημοσίᾳ, τὸ δὲ ψήφισμα τόδε ἐπὶ περγαμηνῆς ἀναγράψαι καὶ τὸν Πρόεδρον τὰς τιμὰς ἀνειπόντα ἐν τῇ τῶν ἐγκαινίων τῶν διδακτηρίων τελετῇ ἐπιδοῦναι αὐτῷ καθ' ἃ νενόμισται.

Ἐγένετο Ἀθήνησι μηνὸς Σεπτεμβρίου ἑνάτῃ ἐπὶ εἰκάδι ἔτει τρίτῳ καὶ ἑβδομηκοστῷ καὶ ἐνακοσιοστῷ καὶ χιλιοστῷ ἀπὸ Χριστοῦ Γεννήσεως. | ὁ Πρόεδρος | Γεώργιος Κουρμούλης | ὁ Γραμματεὺς | Στυλιανὸς Κορρές».

Ὁ συντάκτης τῆς ἐφημερίδας Σπ. Κατσίμης συμπληρώνει: «Γράψαμε πιὸ πάνω ὅτι δὲν θὰ κάνουμε κανένα σχόλιο γιὰ τό «ψήφισμα». Καὶ δὲν θὰ κάνουμε. Ὁ κ. Ν. Λοῦρος, μήπως θὰ εἶχε καμμιὰ ἀντίρρηση;»[8]. Τὸ ψήφισμα ἦταν κάτι τὸ φυσικὸ γιὰ τὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, ἵδρυμα μὲ μεγάλο ἔργο καὶ δράση, ἀλλὰ ποὺ τὸ διοικοῦσαν πρόσωπα ἀντιδραστικὰ ἕως φανατικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου του.

Θανατος του Μαρινατου. Στὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1974 ἀπέθανε ὁ Μαρινᾶτος ἐνῶ παρακολουθοῦσε τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Ἀκρωτήρι. Παρὰ τὶς ἀντιθέσεις μὲ παλαιοὺς καὶ νεώτερους, ὁ θάνατός του προκάλεσε ἔντονη αἴσθηση, γιατὶ χανόταν μία προσωπικότητα ποὺ κυριάρχησε ἐπὶ δεκαετίες στὰ πράγματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀκούραστος ἐρευνητής, ἄφησε πίσω του ἕνα μεγάλο ἔργο. Ὑπῆρξε ἐπιβλητικὴ προσωπικότητα ὡς καθηγητὴς καὶ ἀπόμακρος ὡς Γενικὸς Ἐπιθεωρητής. Ἐνῶ προερχόταν ἀπὸ τὸν Κλάδο, στὸν ὁποῖο ὑπηρέτησε ἐπὶ 20 χρόνια ὡς Ἐπιμελητὴς καὶ Ἔφορος, ὡς Διευθυντὴς ἔδειξε δυσμένεια καὶ ἐχθρότητα ἀπέναντι στοὺς παλαιοὺς συναδέλφους του καὶ ἰσότιμούς του στὴν ἐπιστήμη, καὶ ἀργότερα στοὺς νεώτερους Ἐπιμελητές, τοὺς ὁποίους ἔβλεπε μὲ δυσπιστία. Ἔδειξε εὐμένεια πρὸς πρόσωπα ἀκατάλληλα καὶ ἀνάξια τῆς ἐμπιστοσύνης του.

8. Ν. Λοῦρος, ὑπουργὸς Παιδείας τότε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29

Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΤΗ

Τὸ πρόσωπο ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθεῖ στὴ θέση του μετὰ τὴ μεταπολίτευση ἦταν ὁ Κοντῆς, καὶ τὴν ἀποκατάσταση αὐτὴ εὐνοοῦσε ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος. Ἡ παραμονὴ τοῦ Κοντολέοντος ἀποτελοῦσε συνέχιση τῆς ἀνωμαλίας.

2 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1975. ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΗ. Ὁ Κοντῆς διορίστηκε Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 23 τῆς 2 Ἰανουαρίου 1975 ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν Κων. Τρυπάνη. Ἀποτελεῖ εἰρωνεία ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στηρίχθηκε σὲ ἕξι νομοθετήματα τῆς περιόδου τῆς Ἑπταετίας, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχαν διοριστεῖ καὶ οἱ δύο προκάτοχοί του. Ἀνέλαβε ὑπηρεσία ἀνήμερα τὴ γιορτή του, στὶς 7 Ἰανουαρίου. Ἡ ἐπιστροφή του στὴν Ὑπηρεσία δὲν τοῦ προξένησε χαρὰ οὔτε ἱκανοποίηση γιὰ τὴν ἀποκατάστασή του. Κατὰ τὰ χρόνια τῆς διαθεσιμότητάς του εἶχε στραφεῖ πρὸς μελέτες ποὺ τὸν ἐνδιέφεραν ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς νεότητάς του. Γύρισε σ' ἕνα ὑπουργεῖο ἄγνωστο, σ' ἕναν κόσμο μὲ νοοτροπία ξένη γι' αὐτόν. Ἡ τάξη καὶ ἡ ἠρεμία τοῦ Κλάδου εἶχε ταραχθεῖ μὲ τὰ νέα πρόσωπα ποὺ εἶχαν προστεθεῖ, πολλὰ μὲ ἀνώμαλο τρόπο. Ὁ ἴδιος μοῦ εἶχε πεῖ ἀρκετὲς φορὲς ὅτι ἡ διοίκηση τῆς Ὑπηρεσίας δὲν τοῦ προκαλοῦσε πλέον εὐχαρίστηση.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Ἑπταετίας παρακολουθοῦσε μὲ πολλὴ προσοχὴ τὰ ὅσα συνέβαιναν στὴν Ὑπηρεσία καὶ τὰ συζητοῦσε μὲ τοὺς ἐλάχιστους φίλους ποὺ τοῦ εἶχαν μείνει. Οἱ νεώτεροι φυσικὰ τὸν εἶχαν ξεγράψει, ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, ὁρισμένοι φίλοι του εἶχαν σπεύσει νὰ δηλώσουν ὅτι εἶχαν ἀδικηθεῖ κατὰ τήν «δεκαετία» [1958-1967].

Τὸ πρῶτο του δημοσίευμα μετὰ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας εἶχε

ὡς θέμα του τό «Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο»[1]. Ἀνέλυε τὶς παράλογες ἀλλαγὲς στὴ συγκρότηση καὶ σύνθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς περιόδου Μαρινάτου, καὶ ὅτι καὶ ἐκεῖνες ποὺ ἔγιναν μετὰ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας διέφεραν μόνο ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα.

Ὁ Κοντῆς ἔμεινε στὴν Ὑπηρεσία μέχρι τέλους Ἰουνίου 1975. Ἀποχώρησε μὲ τὸ ὅριο ἡλικίας. Συνέχισε νὰ παρέχει τὶς ὑπηρεσίες του ὡς σύμβουλος τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ γιὰ μικρὸ διάστημα καὶ μὲ κύρια ἀπασχόληση τὴ σύνταξη νέου ἀρχαιολογικοῦ νόμου, τοῦ ὁποίου τὴν πρώτη μορφὴ εἶχε διατυπώσει κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀποστασίας. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση τῆς 28 Μαΐου 1975 συγκροτήθηκε δωδεκαμελὴς ὁμάδα ἐργασίας, τῆς ὁποίας ἔργο «ἔσεται ἡ ἐπεξεργασία σχεδίου Νομοθετικοῦ Διατάγματος περὶ Ἀρχαιοτήτων». Ἡ θητεία τῆς ὁμάδας ἦταν δίμηνη. Ἡ πρώτη συνεδρία τῆς ὁμάδας ἔγινε στὶς 11 Ἰουνίου καὶ ἡ τέταρτη στὶς 14 Ἰουλίου. Ὅσο θυμοῦμαι, ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν συνεδρίασε ἄλλη φορὰ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιδείνωσης τῆς ὑγείας τοῦ Κοντῆ, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μετακινεῖται πλέον.

1975. Αρχαιολογικη φιλολογια. Σὲ καμία περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ὑπῆρξε τόση δημοσιογραφικὴ ἀρχαιολογικὴ φιλολογία ὅση κατὰ τὸ 1975. Δημοσιεύονταν συνεχῶς ἄρθρα περισπούδαστα, ποὺ σκοπὸ εἶχαν νὰ ὑποδείξουν τὸν καλύτερο τρόπο βελτίωσης τῆς Ὑπηρεσίας. Τὴν ἀρχὴ ἔκανε ὁ Κοντολέων μὲ δύο μακρὰ ἄρθρα του[2]. Μὲ αὐτὰ ἀποκηρύσσει τὴν Ἑπταετία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ὀπαδὸς καὶ ὑπηρέτης τόσο στὴν ἀρχὴ ὅσο καὶ στὸ τέλος της, ξεχνᾶ ἢ παρέρχεται τὸν πόλεμό του ἐναντίον τῆς ἀναμορφώσεως τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὸ διάστημα 1960-1967, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔλαβε χαρακτήρα προσωπικό, καὶ καταλήγει μὲ τὸν αὐτοέπαινό του: «Ἐξ ὅσων προσπάθησα νὰ κάμω εὑρισκόμενος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ὑπηρεσίας,

---

1. *Ἡ Καθημερινή*, 8 Δεκ. 1974, μὲ τὸν ὑπότιτλο «Ἀνάγκη καταργήσεως μερικῶν καθυστερημένων καταλοίπων».

2. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὰ προβλήματά της. 1. Ἡ ἀναστάτωση κατὰ τὴν Ἑπταετία. 2. Οἱ ἀνάγκες σὲ προσωπικό, *Τὸ Βῆμα*, 9 καὶ 10 Ἰαν. 1975.

ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τονίσω ἰδιαιτέρως τὴν ἀποκατάστασιν τῆς σχέσεως καὶ τῆς στενῆς συνεργασίας μεταξὺ τοῦ Κλάδου τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων». Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι ἀληθινή, τὸ κλίμα τῆς Ὑπηρεσίας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κοντολέοντος ἦταν διαφορετικό, καλύτερο, ἀπὸ τοῦ προκατόχου του. Ὑπῆρξαν σχόλια ἐπικριτικὰ τῶν ἄρθρων τοῦ Κοντολέοντος[3]. Ἕνα δημοσίευμα τῆς *Αὐγῆς*[4] εἶχε κυρίως ὡς στόχο τὶς Ξένες Σχολές, κυρίως τὴν Ἀμερικανικὴ καὶ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ, τὸν ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς φίλο τοῦ Τάσκα[5], τοῦ Παπαδόπουλου καὶ τοῦ Ἀνδρουτσόπουλου, καὶ τοῦ ἀποδίδει ἐνέργειες οἱ ὁποῖες δὲν ἔγιναν ποτέ. Κυρίως τὸν κατηγορεῖ γιὰ τὴν προσπάθειά του ἵδρυσης Κέντρου Ἀρχαιότητος στὴν Ἀκαδημία καὶ ὡς Πρόεδρο τοῦ Τάματος[6].

Δύο ἄρθρα τοῦ Κοντῆ[7] μὲ τίτλο «Ἡ νομικὴ προστασία τῶν ἀρχαίων» ὡς πρῶτο σκοπὸ εἶχαν νὰ ἐνημερώσουν τοὺς συντάκτες τοῦ νέου συντάγματος γιὰ τὴν ἀνάγκη σαφῶν διατάξεων σχετικὰ μὲ τὶς ἀρχαιότητες. Δεύτερος σκοπὸς ἦταν ἡ περιγραφὴ τῆς κατάστασης τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, τὸ ὁποῖο εἶχε λεηλατηθεῖ κατὰ

---

3. *Ἑστία*, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 17 Ἰαν. 1975.

4. 21 Ἰαν. 1975.

5. Ὁ πρεσβευτὴς τῶν ΗΠΑ στὴν Ἀθήνα.

6. Τὸ «Τάμα τοῦ Ἔθνους», δηλαδὴ ἡ οἰκοδόμηση ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος στὰ Τουρκοβούνια σὲ ἐκπλήρωση τάματος τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ἄργους, ἐξαγγέλθηκε ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο στὶς 14 Δεκεμβρίου 1968. Τὰ προσχέδια τοῦ ναοῦ ἐγκρίθηκαν στὶς 5 Μαΐου 1969. Ἔγιναν δύο Ἐπιτροπές, ἡ Ἀνωτάτη μὲ πρόεδρο τὸν Παπαδόπουλο καὶ ἡ Γνωμοδοτικὴ μὲ μέλη τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας, τοὺς πρυτάνεις τῶν πανεπιστημίων καὶ τοῦ ΕΜΠ, τὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ Ἀρχαιοτήτων, τὸν Δήμαρχο Ἀθηναίων. Ὁ Μυλωνᾶς ἔγινε ἀκαδημαϊκὸς τὸ 1970 καὶ δὲν ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, ἐνῶ ὁ Μαρινᾶτος ἦταν. Ἐξ ἀρχῆς παρατηρήθηκε ὅτι τὸ τάμα εἶχε ἐκπληρωθεῖ μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ὀρφανοτροφείου Αἰγίνης, στὴν ὁποία τοποθετήθηκε καὶ ἐπιγραφή: «Ἐκ μέρους | τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους | Ὁ Κυβερνήτης τῆς | Ἑλλάδος καθιερώνει | τὸν ναὸν τοῦτον | εἰς τὸν Σωτῆρα | τῆς Ἑλλάδος Θεόν» (*Γεν. Ἐφημ.* φ. 75, 10 Ὀκτ. 1828, 310-311). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χαραγμένη σὲ στήλη σπασμένη σήμερα καὶ ἐλλιπῆ κάτω.

7. *Ἡ Καθημερινή*, 25 καὶ 26 Ἰαν. 1975.

τὴ διάρκεια τῆς Ἑπταετίας. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ Κοντῆ ἦσαν ὀρθές, ἀλλὰ ἡ περίοδος δὲν εὐνοοῦσε τὴν υἱοθέτησή τους.

Ὁ Δημήτριος Πάλλας δημοσίευσε μὲ τὴ σειρά του τρία ἄρθρα[8], ποὺ εἶναι ἀξιόλογα ὡς πρὸς τὸ ὅτι θέτουν πολλὰ ζητήματα γιὰ ἐξέταση, ἀνεδαφικὰ ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογή τους. Σφοδρὴ ἀπάντηση τοῦ Συλλόγου[9] ἀνέτρεψε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πάλλα, τὸν ὁποῖο θεωρεῖ ὑποστηρικτὴ τοῦ ἐγχειρήματος τῆς Ἀκαδημίας δημιουργίας Κέντρου Ἀρχαιότητος. Καὶ ὁ Σύλλογος καταλήγει: «Φαίνεται, ὅτι ὁ κ. Πάλλας ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ καιρὸ ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀρχαιολόγων, γιατὶ ἡ ζοφερὴ εἰκόνα τοῦ φατριασμοῦ καὶ τῶν «προστατῶν» ποὺ δίνει στὴν κατακλεῖδα τοῦ κειμένου του, ὑπῆρξε μία πραγματικότητα ποὺ τώρα πιὰ ἔχει εὐτυχῶς περάσει». Συνόψιση τῶν ἀπόψεων τοῦ Κοντῆ, τοῦ Κοντολέοντος, τοῦ Πάλλα καὶ τοῦ Συλλόγου, ἔκανε ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος μὲ ἐπιστολή του[10], χωρὶς νὰ προσθέσει κάτι τὸ οὐσιαστικό. Σωστὸ ἦταν τὸ συμπέρασμά του «ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχαιολόγων εἶναι ἀπαραίτητη, μόνη της ὅμως αὐτὴ δὲν πρόκειται νὰ λύσει τὸ ὀξύτατο πρόβλημα ἢ νόσημα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας». Ὁ Πάλλας ἐπανῆλθε[11] προσπαθώντας νὰ ἀναιρέσει τὸ κείμενο τοῦ Συλλόγου καὶ συγχρόνως νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν χωρὶς διαγωνισμὸ διορισμὸ ἀρχαιολόγων στὸν Κλάδο.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1975 ἡ ἐφημερίδα *Τὰ Νέα*[12] εἶχε δημοσιεύσει ἔρευνα μὲ τὸν βαρὺ τίτλο «Τὰ μνημεῖα ἀνήκουν σὲ ὅλους». Τὸ θέμα ἦταν παλιό, ὑπῆρχε, ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχει, δηλαδὴ ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἐλεύθερη μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν μνημείων καὶ τὰ ἐμπόδια ποὺ θέτουν στὴ μελέτη οἱ «πνευματικοὶ ἰδιοκτῆτες» τους, εἴτε εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τὰ ἔφεραν στὸ φῶς εἴτε ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ὑπηρεσιακὴ ἁρμο-

8. Ἡ ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ ὁ Κλάδος τῶν ἀρχαιολόγων. 1. Ἰδιομορφίες καὶ ἀνάγκες, 2. Ἡ στελέχωση, 3. Μορφωτικὴ κατάρτιση, *Τὸ Βῆμα*, 6, 8 καὶ 9 Ἀπρ. 1975.

9. Οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ ἡ Ὑπηρεσία, αὐτόθι 17 Μαΐου 1975.

10. Αὐτόθι 21 Μαΐου 1975.

11. Αὐτόθι 30 Μαΐου 1975.

12. φ. τῆς 24 καὶ 25 Ἀπριλίου.

διότητα σ' αὐτά, λ.χ. Ἔφοροι, διευθυντὲς μουσείων ἢ, ἀκόμη, καὶ «φυσικοὶ» κληρονόμοι, παιδιὰ ἢ σύζυγοι ἐκλιπόντων ἀρχαιολόγων ἢ καί «πνευματικοὶ» συνεργάτες ἐκλιπόντων, στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκε κάποτε ὑλικὸ γιὰ δημοσίευση. Οἱ περιπτώσεις εἶναι πλῆθος, καὶ λογικὴ ρύθμιση τέτοιων θεμάτων μπορεῖ νὰ γίνει μόνον ἀπὸ μία Ὑπηρεσία ἐπιστημονικὰ συγκροτημένη καὶ μὲ ἐπιστημονικὴ συνείδηση καὶ παράδοση, πράγμα ποὺ δὲν συνέβη καὶ δὲν συμβαίνει.

Ἡ ἐφημερίδα συνέχισε τὴν ἔρευνα σὲ τρεῖς συνέχειες ἀκόμη[13] μὲ τὴν παράθεση τῶν διεξοδικῶν ἀπόψεων πάνω στὸ θέμα εἰδικῶν: Κων. Τρυπάνη, Νικ. Γιαλούρη, Γεωργ. Κουμάντου, Ἄγγ. Δεληβοριᾶ, Μανόλη Ἀνδρόνικου, Χαράλ. Μπούρα. Ἀπὸ τοὺς ἕξι μόνο ἕνας, ὁ Νικ. Γιαλούρης, εἶχε ὑπηρετήσει συνεχῶς στὴν Ὑπηρεσία καὶ γνώριζε σὲ βάθος τὰ προβλήματά της.

Περιοδος αμφισβητησεως. Ὅσοι ἔζησαν τοὺς μῆνες μετὰ τὴ λεγόμενη μεταπολίτευση θυμοῦνται ὅτι ἡ Ὑπηρεσία βρισκόταν σὲ συνεχῆ ἀναταραχή. Τὰ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸν Κλάδο ἦσαν ἡ σύνταξη νέου Ὀργανισμοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ εἴσοδος τὸ 1973 πολλῶν ἀρχαιολόγων στὸν Κλάδο χωρὶς διαγωνισμό, τὸ Κέντρο Ἀρχαιότητος ποὺ ἤθελε νὰ ἱδρύσει ἡ Ἀκαδημία, οἱ πιέσεις ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι γιὰ μονιμοποίηση, ἡ κάθαρση τῶν καταλοίπων τῆς Ἑπταετίας, οἱ Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς ποὺ ἐμφανίζονταν ὡς ἀποικιοκρατικὰ δημιουργήματα, ἡ αὔξηση τοῦ προσωπικοῦ.

Το νεο Συνταγμα. Ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες, στὶς 9 Ἰουνίου, ψηφίστηκε τὸ νέο Σύνταγμα. Ὅπως εἴδαμε, ὁ Κοντῆς εἶχε γράψει γιὰ νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ τῶν ἁρμοδίων γιὰ καλύτερη διατύπωση τοῦ ἄρθρου ποὺ ἀφοροῦσε τὸ μνημειακὸ παρελθόν, καὶ εἶχε κάνει καὶ προσωπικὲς ἐνέργειες γι' αὐτό.

Στὸ ἄρθρο 24 τοῦ συντάγματος τοῦ 1975 ὑπάρχουν δύο παράγραφοι ποὺ ἀφοροῦν τὶς ἀρχαιότητες, οἱ ὁποῖες διατηρήθηκαν καὶ

13. 30, 31 Μαΐου, 2 Ἰουν. 1975.

στὶς ἀναθεωρήσεις ποὺ ἀκολούθησαν, τοῦ 1986 καὶ τοῦ 2001: §1. «Ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖ ὑποχρέωση τοῦ Κράτους. Γιὰ τὴ διαφύλαξή του τὸ Κράτος ἔχει ὑποχρέωση νὰ παίρνει ἰδιαίτερα προληπτικὰ ἢ κατασταλτικὰ μέτρα».

§6. «Τὰ μνημεῖα, οἱ παραδοσιακὲς περιοχὲς καὶ τὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα προστατεύονται ἀπὸ τὸ Κράτος. Νόμος θὰ ὁρίσει τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς προστασίας αὐτῆς περιοριστικὰ μέτρα τῆς ἰδιοκτησίας, καθὼς καὶ τὸν τρόπο καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀποζημίωσης τῶν ἰδιοκτητῶν».

Ὁ νόμος ἐκδόθηκε 27 χρόνια ἀργότερα, καὶ εἶναι ὁ 3028/2002 γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει λόγος.

14 Ιουνιου 1975. Απεργια των αρχαιολογων του Κλαδου. Πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρώτη ἀπεργία τοῦ Κλάδου καὶ ἔγινε ἡμέρα Σάββατο. Δὲν εἶχε καθιερωθεῖ τὸ πενθήμερο ἀκόμη. Οἱ ἐφημερίδες τὴν πρόβαλαν μὲ συμπάθεια. Πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰτήματα τοῦ Συλλόγου ἦσαν ὀρθά, ἀλλὰ ἡ τάση ὁρισμένων μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ του Συμβουλίου ἦταν νὰ ἐμφανίζεται δυναμικὸ καὶ ἀσυμβίβαστο, κάτι ποὺ εἶχε εὐεργετικὲς συνέπειες γιὰ ὁρισμένα πρόσωπα καὶ φάνηκε μὲ τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ 1981.

Αποχωρηση του Κοντη. Θανατος του Νικ. Κοντολεοντος. Τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου ἀποχώρησε ὁ Ἰωάννης Κοντῆς ὁριστικὰ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία μὲ τὴ συμπλήρωση τοῦ ὁρίου ἡλικίας. Διορισμένος τὸ 1936, εἶχε ἐξαντλήσει τὴν τριανταπεντακονταετία, ἀλλὰ ἡ τοποθέτησή του στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ εἶχε γίνει σύμφωνα «μὲ τὰ παρανομοθετήματα τῆς δικτατορίας χάρις εἰς ἓν ἐκ τῶν ὁποίων κατέστη δυνατὸς καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ κ. Κοντῆ εἰς τὴν ἣν κατέχει θέσιν», ὅπως ἔγραψε ὁ Νικ. Κοντολέων σὲ ἐπιστολή του[14]. Ὁ Κοντῆς, ὡς σύμβουλος τοῦ ὑπουργοῦ παρίσταται ὡς μέλος τῆς Γενικῆς Ὁλομελείας τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου στὴν πρώτη

14. *Ἡ Καθημερινή*, 29 Ἰαν. 1975.

συνεδρίαση τῆς 9 Αὐγούστου 1975. Τὸ τελευταῖο κείμενό του, ποὺ δημοσιεύτηκε ὅσο ζοῦσε, ἦταν ἡ παρουσίαση τοῦ «Εὑρετηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος»[15]. Μεταθανατίως, τὸ 1977, ἐκδόθηκε τὸ βιβλίο του *Λέσβος καὶ ἡ μικρασιατική της περιοχή*[16].

Στὶς 23 Ἰουλίου, Τετάρτη, ἀπέθανε στὸν *Εὐαγγελισμὸ* ὁ Νικόλαος Κοντολέων. Συνομήλικος καὶ φίλος στὴ νεότητά του μὲ τὸν Κοντῆ, ὑπῆρξαν ἐπὶ χρόνια ἀντίπαλοι. Ὁ χαρακτήρας τους ἦταν διαφορετικός. Ὁ Κοντῆς σχεδὸν πάντα εὔθυμος, δημοτικιστής, προσεκτικὸς στὴ χρήση τοῦ λόγου, μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν νεώτερο λαϊκὸ πολιτισμό· ὁ Κοντολέων καθαρευουσιάνος, δυσνόητος καὶ μὲ ἐνδιαφέροντα περιορισμένα στὴν ἀρχαία τέχνη, χωρὶς τὴ δροσιὰ καὶ τὴν εὐρύτητα τοῦ Χρ. Καρούζου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὑφιστάμενος καὶ μαθητής.

---

15. Αὐτόθι 3 καὶ 6 Αὐγ. 1975.

16. *Ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις* (ἀρ. 24, ἔκδ. Ἀθηναϊκοῦ Τεχνολογικοῦ Ὁμίλου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 30

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ - Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗ

Γενικος Επιθεωρητης ο Δημητριος Λαζαριδης. Ἀνέλαβε καθήκοντα λίγες μέρες μετὰ τὴ συνταξιοδότηση τοῦ Κοντῆ, στὶς 9 Ἰουλίου 1975.

Στὶς πρῶτες μέρες τῆς θητείας του δημοσιεύθηκαν ἀποφάσεις ποὺ εἶχαν ἑτοιμαστεῖ ἀπὸ τὸν Κοντῆ, ὅπως τὸ περὶ λήξεως θητείας τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ ΤΑΠΑ καὶ κυρίως τὸ ΠΔ 505 «Περὶ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως», μὲ τὸ ὁποῖο ἀναβίωσε τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο τοῦ ΝΔ 918/1966. Τὸ νέο Συμβούλιο λειτουργοῦσε κατὰ Ὁλομέλειες καὶ Τμήματα. Ἡ Γενικὴ Ὁλομέλεια εἶχε 18 μέλη, ἐνῶ οἱ Εἰδικὲς Ὁλομέλειες ἦσαν τρεῖς: Α΄ Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Β΄ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Γ΄ Νεωτέρων Μνημείων. Ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ τέσσερα Τμήματα: α) Μουσείων, β) Ἀρχαιολογικῶν Χώρων, γ) Ἀναστηλώσεως, δ) Μουσειακῶν Κτηρίων.

Τοῦ Συμβουλίου προέδρευε Ἀρεοπαγίτης, καὶ τὰ μέλη του ἦσαν Γενικοὶ Ἔφοροι, Ἔφοροι Ἀρχαιοτήτων καὶ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων, τῶν Πολυτεχνείων καὶ τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση τῆς 7 Αὐγούστου ὁρίστηκαν τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ μὲ ἄλλη ἀπόφαση τῆς 19 Αὐγούστου συγκροτήθηκαν τὰ Τμήματα τοῦ Συμβουλίου. Στὸ ΠΔ 505 διατηρήθηκε ἡ παράγραφος ποὺ προέβλεπε τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ Συμβουλίου γιὰ ὁρισμένα θέματα.

Ἡ κατασκευὴ ναυπηγείων στὸν κόλπο τῆς Πύλου καὶ ἡ ἀντίδραση ποὺ ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, Ἕλληνες καὶ ξένους, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ψήφιση τοῦ Ν. 159/9 Σεπτεμβρίου 1975. Μὲ τὸ ἄρθρο 1§4 καταργήθηκε ἡ σύμφωνη γνώμη τοῦ Συμβουλίου καὶ δόθηκε ἡ δυνατότητα ἐκτέλεσης ἔργων ὁπουδήποτε, ἀκόμη κι ἂν βλάπτονταν ἀρχαιότητες.

Μὲ τὸν Ν. 159/8 Φεβρουαρίου 1977 ἔγινε μικρὴ τροποποίηση τοῦ ΠΔ 505, ὥστε νὰ μὴ θίγεται τὸ σύμφωνο τῆς γνώμης του σὲ ὁρισμένα θέματα ποὺ δὲν ἐνδιέφεραν τοὺς οἰκονομικοὺς κύκλους. Καὶ πάλι ἡ συγκρότησή του κατὰ μεγάλο βαθμὸ γινόταν μὲ πρόσωπα τῆς Ὑπηρεσίας.

Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ μὲ τὸ ΠΔ 1335/21 Μαρτίου 1977 «Περὶ συστάσεως Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης» ἔγινε προσπάθεια ἵδρυσης Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ Μακεδονία, Θράκη καὶ Ἤπειρο. Ἡ σημασία του ἦταν καθαρὰ πολιτική, δηλαδὴ ἐξάλειψης τοῦ αἰσθήματος παραγκωνισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

Τα γεγονοτα της περιοδου 1975-1977. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διεύθυνσης τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Δημήτριο Λαζαρίδη συνεχίστηκε ἡ ἔντονη ἀντίθεση Συλλόγου καὶ ὑπουργοῦ. Πρῶτο θέμα ἦταν ἡ σύνταξη Ὀργανισμοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ ὁποίου ὁ Σύλλογος πίστευε ὅτι δικαιωματικὰ εἶχε γνώμη. Ὁλόκληρος ὁ Σεπτέμβριος τοῦ 1975 καταναλώθηκε σὲ ἀνακοινώσεις, ἀπαντήσεις καὶ ἀπεργία, γιὰ τὸ ἂν ἡ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως θὰ ἀποσπαθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ θὰ γίνει μέρος Διεύθυνσης Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν. Τελικὰ τὸ θέμα θεωρήθηκε ὡς κύριο σύμπτωμα τῆς κακοδαιμονίας, καὶ ἔφθασε νὰ δίνει συμβουλὲς καὶ ἐκτιμήσεις περὶ τοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας ὁ Θεμιστοκλῆς Μητσοτάκης τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης[1].

Μεγαλύτερο σὲ σημασία ὑπῆρξε τὸ θέμα τῆς κατασκευῆς ναυπηγείων στὸν κόλπο τῆς Πύλου. Ἡ ὅλη ὑπόθεση ἄρχισε στὶς 9 Αὐγούστου 1975 μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ θέματος στὴ Γενικὴ Ὁλομέλεια τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Ὁ ὑπουργὸς Κων. Τρυπάνης προέδρευσε στὴ συνεδρίαση καί

> «εἰσῆλθεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πρώτου καὶ σπουδαιοτάτου θέματος τῆς ἡμερησίας διατάξεως, ἤτοι, τῆς ἱδρύσεως ναυπηγείων εἰς τὸν Ὅρμον τῆς Πύλου- - -

1. *Κήρυκας Χανίων*, 21 Σεπτ. 1975.

Ὁ κ. Ὑπουργὸς ἐνημέρωσεν τὸ Συμβούλιον ἐπὶ τοῦ ὅλου θέματος, εἰπὼν μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἡ Κυβέρνησις, κατόπιν γενομένης συσκέψεως εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ ἴδιος, καὶ παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις του ἔχει ἀποφασίσει τὴν χορήγησιν τῆς αἰτουμένης ἀδείας ἱδρύσεως ναυπηγείων εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Ναυαρίνου καὶ τοῦτο διότι λόγοι ἐθνικοὶ τὸ ἐπιβάλλουν - - Ἐν συνεχείᾳ ἐτόνισεν ὅτι εἶναι δυσάρεστον αὐτὸ τὸ ὁποῖον συνέβη, διότι ἡ ἵδρυσις ναυπηγείου εἰς τὴν περιοχὴν θὰ καταστρέψῃ ἀναμφιβόλως τὸ περιβάλλον καὶ τὸ ἐξαιρέτου φυσικοῦ κάλλους τοπίον - - ἐπρότεινεν δέ, ὅπως καὶ τὸ Συμβούλιον παράσχῃ τὴν συγκατάθεσίν του εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ναυπηγείου διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐλέγξῃ τὰς ἐργασίας καὶ νὰ θέσῃ τοὺς ὅρους της, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ὁλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος τῆς περιοχῆς.

Ἐπίσης ὁ κ. Ὑπουργὸς προσέθεσεν ὅτι διὰ προσωπικῆς του ἐπεμβάσεως παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ ἐπετεύχθη νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ἵδρυσις ὑψικαμίνου, ἐργοστασίου τσιμέντων καὶ χαλυβουργείων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πυλίας, ἥτις ἵδρυσις θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν βεβαίαν καταστροφὴν τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ τοπίου καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς - - - »[2].

Τὸ Συμβούλιο δὲν γνωμοδότησε, γιατὶ τοῦ ἔλειπαν στοιχεῖα γιὰ νὰ κρίνει πλήρως τὸ αἴτημα τῆς κυβέρνησης. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ὅμως ἄρχισε συστηματικὸς ἀγώνας γιὰ τὴ ματαίωση τῆς κατασκευῆς τῶν ναυπηγείων.

2 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ. ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΝΤΗ. Στὴ συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς 9 Αὐγούστου ἦταν ἡ τελευταία παρουσία τοῦ Κοντῆ στὴν Ὑπηρεσία. Ἡ ὑγεία του, γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶχε δείξει καμιὰ φροντίδα, εἶχε ἐπιδεινωθεῖ. Ἔπειτα ἀπὸ συνεχεῖς πιέσεις δέχτηκε νὰ πάει στὸ Λονδῖνο, ὅπου ζοῦσε ἡ ἀδελφή του, γιατρός, γιὰ ἐξετάσεις. Χρειάστηκε νὰ τοῦ γίνει ἀμέσως ἐγχείριση, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς

2. Ἀπόσπασμα τοῦ πρακτικοῦ τῆς συνεδριάσεως τοῦ Συμβουλίου.

ὁποίας ἔπαθε καρδιακὴ ἐμβολὴ καὶ πέθανε. Τάφηκε ἐκεῖ. Μόνη του φιλοδοξία ἦταν ἡ ἄνοδος τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ προστασία τῆς μνημειακῆς παράδοσης. Ἀνῆκε σὲ μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀρχαιολόγων ποὺ μένουν, σὲ ὅσους θυμοῦνται ἢ ἐρευνοῦν, ὡς ὑποδείγματα ἐπιστήμης καὶ ὑψηλοῦ ἤθους[3].

Ο ΣΑΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΥΛΟ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ. Ἡ κυβέρνηση δὲν ἔμεινε ἄπρακτη. Στὶς 9 Σεπτεμβρίου ὑπογράφηκε ὁ νόμος 159 «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ νόμου 4171/1961 «περὶ λήψεως γενικῶν μέτρων διὰ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς Χώρας» καὶ ἄλλων τινῶν διατάξεων» καὶ δημοσιεύτηκε τὴν ἴδια μέρα.

Ἀκολούθησε πλῆθος δημοσιευμάτων[4]. Στὶς 24 Ὀκτωβρίου τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο συνεδρίασε σὲ Γενικὴ Ὁλομέλεια καὶ ἐξέτασε ὡς πρῶτο θέμα τὸν νόμο 159:

> «Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο πρὶν ἐπιληφθῆ τῶν θεμάτων τῆς ἡμερησίας διατάξεως ἔλαβε γνῶσιν τοῦ νόμου 159/1975 «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ Νόμου 4171/1961 «περὶ λήψεως γενικῶν μέτρων διὰ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς Χώρας «καὶ ἄλλων τινῶν διατάξεων».
>
> Διὰ τῆς διατάξεως τοῦ ἄρ. 1 παρ. 4 τοῦ ὡς ἄνω νόμου καταργοῦνται κατ' οὐσίαν αἱ σημαντικώτεραι ἀποφασιστικαὶ ἁρμοδιότητες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου.
>
> Κατόπιν τούτου διερωτᾶται τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἐὰν ἐξακολουθῆ νὰ ἔχη λόγον ὑπάρξεως καὶ παρακαλεῖ τὸν Κον Ὑπουργὸν ἐπὶ τοῦ Πολιτισμοῦ νὰ ἐξετάση τὴν δυνατότητα τροποποιήσεως τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ ὡς ἄνω νόμου ἢ καταργήσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου».

Κύριο θέμα πλέον τῶν ἐφημερίδων ἦταν τὸ τῆς Πύλου, καὶ οἱ μόνοι ὑπερασπιστὲς τῆς ἐπένδυσης ποὺ θὰ ἔκανε πλούσιους τοὺς

---

3. *Ὁ Μέντωρ* 43, 1997, 41-70.

4. *Ἡ Καθημερινή*, 23 Σεπτ., ὁλοσέλιδο· *Σοσιαλιστικὴ Πορεία*, 27 Σεπτ.· *Ἡ Καθημερινή*, 5, 8, 19 Ὀκτ.

κατοίκους τῆς περιοχῆς ἦσαν οἱ ἐμπορικὲς ὀργανώσεις, δημοτικὰ συμβούλια καὶ ὅσοι νόμιζαν ὅτι τὸ ἔργο θὰ τοὺς ἦταν ὠφέλιμο: Ὁ δήμαρχος καὶ τὸ δημοτικὸ Συμβούλιο Πύλου, ἡ διασυντονιστικὴ ἐπιτροπὴ ἀγῶνος Πυλίων, ἡ Λιμενικὴ Ἐπιτροπή, τὸ σωματεῖο ἐργατῶν θαλάσσης, τὸ σωματεῖο οἰκοδόμων, τὸ σωματεῖο ἐργατῶν ξηρᾶς, ὅλα τοπικὰ τῆς Πύλου.

Ἀντίθετα τὰ μέλη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου παραιτήθηκαν ἀπὸ αὐτό, πρῶτα ὅσοι εἶχαν τὴν ἰδιότητα τοῦ καθηγητῆ[5] καὶ εὐθὺς ἀμέσως τὰ ὑπηρεσιακά, τὰ ὁποῖα στὴν πραγματικότητα δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα αὐτό, καὶ ἡ παραίτηση ἦταν ἄρνηση ἐκτέλεσης ὑπηρεσίας[6]. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ *Ἑστία*[7] τάχθηκε μὲ τὸ μέρος τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἐκείνων ποὺ ἦσαν ἀντίθετοι στὸ θέμα τῆς Πύλου.

Ἡ ὑπηρεσιακὴ ἀναταραχὴ συνεχίστηκε καὶ τὸ Συμβούλιο δὲν συνεδρίαζε. Ἕνα μήνα μετὰ ὁ ὑπουργὸς ἔστειλε πρὸς τὰ 16 ὑπηρεσιακὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου, στὰ ὁποῖα περιλαμβανόταν καὶ ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητής, ἀπάντηση μὲ τὴν ὁποία δὲν δεχόταν τὴν παραίτηση[8]:

> «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ αἰτήματός σας νὰ σᾶς ἀπαλλάξω τῶν καθηκόντων σας ὡς μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ὀφείλω νὰ σᾶς καταστήσω γνωστὸν ὅτι τοῦτο δὲν μοῦ εἶναι δυνατόν.
>
> Αἱ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας καὶ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαιοτήτων ἐπιβάλλουν τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν συμμετοχὴν ὑμῶν εἰς τοῦτο. Γνωρίζετε κάλλιστα πόσον μέγα καὶ πολύπλευρον εἶναι τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸ ὁποῖον μὲ ἀφοσίωσιν καὶ δεξιότητα μέχρι σήμερον τόσον συνεβάλατε.
>
> Ὅθεν σᾶς καλῶ νὰ ἐξακολουθήσετε νὰ ὑπηρετῆτε εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον μὲ τὴν αὐτὴν ἐπίδοσιν πρὸς τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ἐπιστήμης. | Κ. Ἀ. Τρυπάνης».

Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ματαίωση τῆς κατασκευῆς τῶν ναυπηγείων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ὀφειλόταν μόνο στὴν ἀντίδραση ποὺ δημι-

---

5. *Ἑλληνικὸς Βορρᾶς*, 6 Νοεμβ.
6. Βλ. τὸ ἐνυπόγραφο ἔγγραφο τῆς παραίτησης, *Ἔργον* 2007, 118.
7. 11 Νοεμβ.
8. Ἀριθμ. 4238 τῆς 10 Δεκ. 1975.

ουργήθηκε ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκονομικοὺς λόγους. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐναντίον τῶν ναυπηγείων τῆς Πύλου τάχθηκε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὁ Σύλλογος Ἐκτάκτων Ἀρχαιολόγων καὶ ὁ Κώστας Ταχτσῆς, ὁ ὁποῖος στὴ σύντομὴ ἐπιστολή του λέει: «Νιώθω σὰ φτωχὸς τοῦ παλιοῦ καιροῦ ποὺ ἀναγκάζεται νὰ πουλήσει ἕνα παιδί του γιὰ νὰ θρέψει τ' ἄλλα ἢ σὰν ἀριστοκράτης ποὺ φτώχεψε καὶ πουλάει σὲ χυδαίους νεόπλουτους ἕνα ἀπὸ τὰ πολύτιμα καὶ πιὸ ἀγαπημένα του οἰκογενειακὰ κειμήλια»[9].

24 Σεπτεμβριου 1975. Θανατος του Γιαννη Μηλιαδη. Ὁ θάνατος τοῦ Χρήστου Καρούζου στὶς 30 Μαρτίου τοῦ 1967 εἶχε θεωρηθεῖ, καὶ ἦταν, ἀπώλεια τοῦ Κλάδου. Στὶς 2 Σεπτεμβρίου 1974 ἀκολούθησε ὁ Σπύρος Μαρινᾶτος, συνομήλικος καὶ ἀντίπαλος. Στὶς 23 Ἰουλίου 1975 πέθανε ὁ Νικόλαος Κοντολέων, στὶς 2 Σεπτεμβρίου ὁ Ἰωάννης Κοντῆς καὶ στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1975 ὁ Γιάννης Μηλιάδης. Πέθανε τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας αὐτῆς στὸ γραφεῖο τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ, σὲ σύσκεψη γιὰ θέματα συντήρησης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ζωή του ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἀγῶνες γιὰ τὴν τέχνη, τὴ λογοτεχνία, τὰ μνημεῖα καί, ὅταν χρειάστηκε, βρέθηκε στὴν ἀντίσταση κατὰ τῶν κατακτητῶν.

Τα σφραγισματα της Δηλου. Χωρὶς σαφῆ κριτήρια δεοντολογίας δημιουργήθηκε τὸ ζήτημα τῶν σφραγισμάτων τῆς Δήλου, ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1973 ἀπὸ μέλος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, χωρὶς νὰ ἀναγνωριστοῦν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀμέλεια ἢ ἄγνοια ἀποτέλεσε ὅπλο ξενηλασίας καὶ ἀτομικῆς προβολῆς. Ὁρισμένοι χρησιμοποίησαν κείμενα ἰδιωτικῆς φύσεως γιὰ νὰ πλήξουν τὸν τότε διευθυντὴ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Pierre Amandry, καὶ νὰ δημιουργήσουν συγχρόνως πολιτικὸ ζήτημα ποὺ ταίριαζε μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ μαχητικοῦ καὶ ἀδιάλλακτου ἀρχαιολόγου. Φυσικὰ τὰ πρόσωπα ποὺ πρωτοστάτησαν στὴν ὑπόθεση ἀμείφθηκαν ἀργότερα ὑπηρεσιακῶς καὶ ἔλαβαν τιμὲς ἀπὸ τὸ γαλλικὸ

9. *Ἡ Καθημερινή*, 8 Νοεμβ.

κράτος ἀλλὰ δὲν ἀκούστηκε ὅτι ἦλθαν ποτὲ σὲ ἀντίθεση, γιὰ λόγους προστασίας τῶν μνημείων, μὲ τὴν μετὰ τὸ 1981 πολιτικὴ κατάσταση, τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν πιστοὶ καὶ ἀφοσιωμένοι θεράποντες[10].

1976-1978. Α. Κ. Ορλανδου, *Η Αρχιτεκτονικη του Παρθενωνος*. Τὶς παραδόσεις του στὸ Πολυτεχνεῖο γιὰ τὸν Παρθενώνα ἀποδίδει τὸ τρίτομο ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου, ξαναδουλεμένες καὶ πλουτισμένες μὲ προσθῆκες, βιβλιογραφία, χωρία ἀρχαίων καὶ μὲ πλῆθος σχεδίων τοῦ ἰδίου, ποὺ διακρίνονται ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του ἢ τὸ μονόγραμμά του, ἢ συνεργατῶν του σχεδιαστῶν. Τὴν ἀνασύνθεση τοῦ κειμένου καὶ τὰ νέα σχέδια ἔκανε στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ μακρότατο διάστημα. Ἔκτοτε ἔχουν δημοσιευθεῖ πλῆθος μελετῶν καὶ βιβλίων γιὰ τὸν Παρθενώνα, καὶ ἔχουν γίνει ἐπίσης πλῆθος συνεδρίων γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴς ἀναστήλωσής του. Τὸ ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου ὅμως παραμένει ὡς σύλληψη καὶ ὡς κείμενο καὶ τὰ σχέδιά του, τὰ δικά του, ἀπαράμιλλα.

Οι ημερομισθοι αρχαιολογοι. Τὸ 1973/74 διορίστηκαν σὲ θέσεις Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων, χωρὶς νὰ λάβουν μέρος σὲ διαγωνισμό, εἴκοσι ἕξι (26) πρόσωπα ποὺ ὑπηρετοῦσαν ὡς ἡμερομίσθιοι εἴτε μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ πτυχιούχου ἀρχαιολογίας εἴτε, ἀκόμη, τοῦ ἐργάτη. Τὸ θέμα τῆς μονιμοποίησης ὅλων ἀπόκτησε σιγὰ σιγὰ ὀξύτητα. Ὁ Σύλλογος Πτυχιούχων Ἱστορικῶν καὶ Ἀρχαιολόγων πρότεινε τὸν διορισμὸ στὸν Κλάδο μὲ βάση Ἐπετηρίδα[11]. Ὁ Σύλλογος τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων ἀντέδρασε στὴν κατάργηση τοῦ διαγωνισμοῦ[12]. Ὁ ἀτυχὴς ὑπουργὸς Τρυπάνης ὁμολόγησε μὲ ἐπιστολή του[13] ὅτι πραγματικὰ σχεδιαζόταν ἡ μονιμοποίηση τριῶν δεκάδων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν χωρὶς διαγωνισμό, ἀλλὰ μὲ συνοπτικὴ κρίση, πράγμα ποὺ προκάλεσε ἀντίδραση τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων[14].

---

10. *Τὰ Νέα*, 19 Ἀπρ. 1976· *Ἡ Καθημερινή*, 21 καὶ 23 Ἀπρ. 1976.
11. *Τὰ Νέα*, 19 Ἀπρ. 1976.
12. Αὐτόθι 17 Μαΐου 1976.
13. Αὐτόθι 18 Μαΐου 1976.
14. *Ἡ Καθημερινή*, 22, 26 Μαΐου καὶ 4 Ἰουν. 1976· *Τὰ Νέα*, 22 Μαΐου 1976.

Τὸ πράγμα δὲν προχωροῦσε ὅπως ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἔκτακτοι. Μὲ τὸν Ν. 681/1977 (ἄρθρο 8) διορίστηκαν μὲ δοκιμασία (τυπικὸς διαγωνισμός) ἑπτά (7) Ἐπιμελήτριες. Ὑπῆρχαν δεκάδες ἀκόμη ποὺ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ λάβουν μέρος στὴ δοκιμασία, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαναν, γιατὶ στὴν πραγματικότητα ἐξ αἰτίας τῆς κάπως προχωρημένης ἡλικίας τους ποὺ δὲν βοηθοῦσε στὴ μελέτη, δὲν εἶχαν διάθεση νὰ ἐκτεθοῦν σὲ μιὰ ἀποτυχία. Τὸ ζήτημα θὰ λυνόταν προσωρινὰ τὸ 1981, γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ καὶ πάλι ὀξὺ μὲ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς δεκαετίας τοῦ 2010.

Η ΡΥΠΑΝΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ. Ἤδη ἀπὸ τὰ προηγούμενα χρόνια εἶχε ἀρχίσει ἔντονη συζήτηση στὶς ἐφημερίδες γιὰ τὴ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ κινδύνου τῶν μνημείων ἀπὸ αὐτήν. Κέντρο τῆς συζήτησης ἦσαν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ ὁποῖα προσβάλλονταν ἀπὸ τὰ καυσαέρια τῶν αὐτοκινήτων καὶ τῶν βιομηχανιῶν. Προτάθηκε, μὲ σοβαρότητα μάλιστα, ἡ κάλυψη ὁλόκληρης τῆς Ἀκρόπολης μὲ γυάλινο θόλο. Ἡ ἐξωφρενικὴ αὐτὴ λύση ἦταν ὁμάδας Ἑλβετῶν εἰδικῶν, καὶ συζητήθηκε ἀπὸ προσωπικότητες τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς[15]. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τό «νέφος» ἦταν κύριο θέμα συζήτησης καὶ παρατήρησης τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν γελοιογράφων.

1977. Οι ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΤΑΣΤΕΛΛΟΝΤΑΙ. Μετὰ τὸ θέμα τῆς Πύλου, ποὺ ἡ βαρύτερη συνέπειά του ἦταν ὁ Ν. 159/1975, ἕνα ἄλλο πρόβλημα ἦλθε νὰ ταράξει τὸν Κλάδο, ἡ ἐξαγωγὴ ἀρχαίων γιὰ ἔκθεση στὸ ἐξωτερικό. Ἡ πρωτοβουλία προερχόταν πάλι ἀπὸ τὶς ΗΠΑ. Τὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο ζήτησε νὰ σταλοῦν ἐκεῖ γιὰ ἔκθεση ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων. Ὁ σχετικὸς κατάλογος ποὺ δὲν δημοσιεύτηκε ποτέ, περιλάμβανε τὰ καλύτερα καὶ τὰ πολυτιμότερα ἔργα τῶν μουσείων· οὔτε ὁ Ποσειδώνας, οὔτε ὁ Ἑρμῆς, οὔτε ἡ Ἡγησὼ ἔμεναν ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Τὴν αἴτηση αὐτὴ τῶν Ἀμερικανῶν ὑποστήριξε καὶ ἡ κυβέρνηση, καὶ ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ

15. *Ἑστία*, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, *Τὰ Νέα*, 26 Φεβρ. 1977.

θέματος ἔγινε μὲ χρονογράφημα τῆς Ε.[16], διατεταγμένο ὅπως φαίνεται, γιὰ νὰ προϊδεάσει τὸν κόσμο καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους. Ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ ἀρχαιολόγοι ἔχουν τὸν πρῶτο λόγο, ἀλλά «ἡ συμβολή τους [τῶν ἀρχαίων] στὶς δύσκολες ἐθνικὲς στιγμὲς ποὺ περνοῦμε, θὰ εἶναι ἀνυπολόγιστη». Τὰ ἀρχαῖα τὰ ζητοῦσε τὸ Μητροπολιτικὸ τῆς Ν. Ὑόρκης, ἐμεῖς χρειαζόμασταν τὴν εὔνοια τῶν ΗΠΑ, ἡ κυβέρνηση ἦταν ἀποφασισμένη νὰ ἱκανοποιήσει τὸ αἴτημα. Σὲ μιὰ ἑβδομάδα δημοσιεύτηκε ἐπιστολὴ τοῦ Μαρίνου Καλλιγᾶ[17] μὲ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα, ποὺ κατέληγε:

> «Ὅπως ντρεπόμαστε ποὺ ἀφήσαμε νὰ καταστραφοῦν τόσα μνημεῖα – στὴν Ἀθήνα μόνον, ἀπὸ παλιὰ καταστράφηκαν πάνω ἀπὸ 75 ἐκκλησίες, καὶ πρόσφατα μὲ ἀσεβῆ διαταγὴ τοῦ Παττακοῦ γκρεμίστηκε ὁ Σωτήρας στὴν Κρήτη – ὅπως ἀρχίσαμε νὰ ντρεπόμαστε γιὰ τὴν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς Ὁλομέλειας τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας γιὰ τὴν Πύλο (μὲ ἀσήμαντη ἀλλ' ὁπωσδήποτε εὐοίωνη ἐξαίρεση τῆς μειοψηφίας), ὅπως θὰ ντραποῦμε γιατὶ πᾶμε νὰ πνίξουμε μὲ τὸν πιὸ ἀνίερο τρόπο τὸ σημαντικότερο μουσεῖο τοῦ κόσμου, τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης, στὴν περιοχὴ τοῦ Μακρυγιάννη, ἔτσι εἶναι βέβαιο πὼς θὰ ἔρθει ἡ ὥρα νὰ ντραποῦμε ἂν τελικὰ στείλουμε τοὺς θεούς μας νὰ ταξιδέψουν σὰν γυρολόγοι ἐπαῖτες».

Στὸ ἐγχείρημα τῆς κυβέρνησης βρέθηκε ἀντίθετος ὁ Κλάδος, τουλάχιστον τὸ μεγαλύτερο μέρος του. Ἔπειτα ἀπὸ πολλὲς ἄκαρπες προσπάθειες ἡ κυβέρνηση ἔκρινε ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ, ἦταν ἡ τροποποίηση τῆς νομοθεσίας ποὺ ἀπαγόρευε τὴν ἐξαγωγὴ τῶν ἀρχαίων, καὶ ἡ μείωση τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Τοῦτο ἔγινε μὲ τὸν Ν. 654/1977, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὸ δικαίωμα στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο νὰ ἀποφασίζει ἀνεμπόδιστα γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ ἀρχαίων «πρὸς τὸν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν ὅπως ἐκτεθοῦν ταῦτα εἰς μουσεῖα τῆς ἀλλοδαπῆς». Ὁπωσδήποτε ἡ κυβέρνηση γιὰ νὰ κάμψει τὴν ἀντίδραση τοῦ

---

16. Ἑλένη Βλάχου, *Ἡ Καθημερινή*, 6 Μαρτ. 1977.

17. Αὐτόθι 12 Μαρτ. 1977.

Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τροποποίησε τὴ νομοθεσία του μὲ τὸν νόμο αὐτόν, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ ἡ ἐξαγωγὴ ἀρχαίων ἐπιτρεπόταν καὶ μειωνόταν ἡ δύναμη τοῦ Συμβουλίου σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 1 κατὰ τὸ ὁποῖο «δύναται νὰ ἐπιτραπῇ - - - ἡ μεταφορά, προσωρινῶς καὶ δι' ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ Κράτους ἀρχαίων». Κατὰ τὸ ἄρθρο 2 τοῦ νόμου, «ὅπου κατὰ τὰς κειμένας διατάξεις ἀπαιτεῖται ἀπόφασις, πρότασις ἢ σύμφωνος γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου διὰ τὴν ἔκδοσιν διοικητικῆς τινος πράξεως, αὕτη ἐκδίδεται ἐφεξῆς μεθ' ἁπλῆν γνώμην τοῦ Συμβουλίου τούτου».

Ἡ ψήφιση τοῦ Ν. 654 ὅμως ἦταν μόνο ἡ ἀρχή. Ἀκολούθησε, ἐπὶ χρόνια (1977-1980), θύελλα διαμαρτυριῶν[18] μὲ δημοσιεύματα στὶς ἐφημερίδες, ἄρθρα, ἐπιστολές, γελοιογραφίες, δοκίμια· μὲ διαλέξεις, μὲ συγκεντρώσεις πολιτικὲς καὶ ἐπιστημονικές.

Ὁ πρῶτος κατάλογος τοῦ Μητροπολιτικοῦ εἶχε βέβαια ἀπορριφθεῖ. Ἡ πρωτοβουλία τώρα γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ τῶν ἀρχαίων ἔδειχνε καθαρὰ ἑλληνικὴ καὶ συνδυάστηκε μὲ τὰ ἐθνικὰ θέματα, δηλαδὴ τοὺς Τούρκους. Ἀποφασίστηκε ἡ ἔκθεση ποὺ θὰ γινόταν στὸ Ἐξωτερικὸ νὰ πάρει τὸ ὄνομα «Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου», γιὰ εὐνόητους λόγους, καὶ σ' αὐτὴ νὰ περιληφθοῦν ἀρχαῖα ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Ἀρχιπελάγους. Τοῦτο, ἡ ἔκθεση ἀρχαίων στὴ Γαλλία καὶ στὶς ΗΠΑ ἀρχικά, ὁρίστηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση μετὰ τὴν καταφατικὴ πράξη 41 τῆς 12 Ὀκτωβρίου 1978 τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου[19]. Γιὰ 152 ἀρχαῖα τὸ Συμβούλιο γνωμοδότησε ὁμόφωνα γιὰ τὴν ἀποστολή τους στὸ Ἐξωτερικό, ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα 7 ὑπῆρξαν μειοψηφίες.

---

18. Ἡ ὑπόθεση τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἀρχαίων πῆρε διαστάσεις καὶ λίγο ἔλειψε νὰ γίνει πολιτικὸ ζήτημα. Στὸ Ἡράκλειο οἱ κάτοικοι πολιόρκησαν τὸ μουσεῖο καὶ δὲν ἐπέτρεψαν στοὺς ἐντεταλμένους ὑπαλλήλους νὰ πάρουν τὰ ἀρχαῖα ποὺ προορίζονταν γιὰ ἐξαγωγή, ὀργανώνοντας συγχρόνως καὶ πανηγύρι (*Ἡ Καθημερινή*, Τρίτη 27 Φεβρ. 1979· *Τὰ Νέα*, Πέμπτη 1 Μαρτ. 1979). Ἔντονες δηλώσεις ἔκανε ὁ πρωθυπουργὸς κατὰ τὴν ἄφιξή του στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴ Σαουδικὴ Ἀραβία καὶ τὴ Συρία (*Ἡ Καθημερινή*, Παρασκευὴ 2 Μαρτ. 1979), ὁ ὁποῖος μάλιστα διέταξε νὰ μὴν περιληφθοῦν στὴν «Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου» τὰ ἀρχαῖα τῆς Κρήτης. Βλ. σχετικὰ Μ. Δωρῆ, *Πολιτισμὸς καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξη* 300-303.

19. Μετεῖχαν 10 ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου.

Τὴν εἰσήγηση στὸ Συμβούλιο ἔκανε ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ν. Γιαλούρης, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε «στὴ σκοπιμότητα ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως (τῆς 11-5-1978, τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν) ἐπισήμανε δὲ τὴν ἐθνικὴ ἀνάγκη χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ τοῦ μέσου γιὰ τὴ δημιουργία εὐνοϊκοῦ κλίματος πρὸς ἐπίλυση τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιμη καμπὴ τῆς Ἱστορίας τῆς χώρας».

Ἐπειδή, ὅπως σύντομα ἀποδείχτηκε, ἡ παραπάνω πράξη τοῦ Συμβουλίου ἔπασχε νομικά, – ὁ Γιαλούρης εἶχε ἐκλεγεῖ καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο καὶ δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κατέχει τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ – τὸ θέμα τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἀρχαίων συζητήθηκε πάλι στὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο. Τοῦτο, μὲ τὴν πράξη 50 τῆς 16 Δεκεμβρίου 1978, ἔπειτα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ προσωρινοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Γεωργίου Δοντᾶ, ὁ ὁποῖος ἐδήλωσε ὅτι: «υἱοθετεῖ πλήρως τὴν εἰσήγηση τοῦ τέως Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων», ἀποφάσισε ὁριστικὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς «Ἐκθέσεως τοῦ Αἰγαίου» στὸ Ἐξωτερικό, ἡ ὁποία καὶ πραγματοποιήθηκε. Ἔντονη ἦταν ἡ φήμη ὅτι τὴν ἔκθεση ἐπιθυμοῦσε ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ποὺ ἐγκαινίασε τὴν ἔκθεση στὸ Λοῦβρο καὶ τιμήθηκε στὴ Γαλλία μὲ μεγάλες διακρίσεις καὶ ἰδιαίτερη προβολή.

Ἡ πρόταση τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης εἶχε ἀπορριφθεῖ ἀπὸ τὸ παλαιὸ Συμβούλιο. Τώρα ἡ πρωτοβουλία γιὰ ἔκθεση στὸ Ἐξωτερικὸ ἦταν καθαρὰ ἑλληνικὴ καὶ ὑπηρεσιακή. Προκειμένου τὰ ἀρχαῖα νὰ βοηθήσουν στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προκλήσεων τῆς Τουρκίας στὸ Αἰγαῖο ἀποφασίστηκε νὰ γίνει ἔκθεση στὸ Ἐξωτερικὸ μὲ τίτλο «Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου» μὲ πρῶτο σταθμὸ τὸ Παρίσι καὶ κατόπιν τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1978 τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἐνέκρινε τὴν ἀποστολὴ στὸ Ἐξωτερικὸ 159 ἀρχαίων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἡ ἔκθεση ἔγινε στὸ Λοῦβρο κατὰ τὸ διάστημα 28 Ἀπριλίου-3 Σεπτεμβρίου 1979 καὶ στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1979-10 Φεβρουαρίου 1980[20]. Τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο εἶχε μεγάλη σημασία

20. *Δοκίμιο* 85-86.

γιὰ τὴν Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου. Τὴν ἔκθεση στὸ Λοῦβρο ἐγκαινίασαν ὁ Πρόεδρος τῆς Γαλλίας Valery Giscard d'Estaing καὶ τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντῖνος Τσάτσος, τοῦ ὁποίου ἔγινε τὶς ἡμέρες τῆς διαμονῆς του στὸ Παρίσι ἡ ὑποδοχὴ ὡς ξένου ἑταίρου στὸ Institut de France καὶ ἡ ἀνακήρυξή του ὡς ἐπίτιμου διδάκτορος στὴ Σορβόννη[21].

Ἡ «Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου» ἦταν ἡ δύσκολη ἀρχὴ μιᾶς ἀτελεύτητης σειρᾶς ἐκθέσεων ποὺ ἄρχισαν γιὰ ἐθνικοὺς λόγους καὶ ἀπόκτησαν αὐτονομία. Συντηρητές, συσκευαστές, μεταφορεῖς, ἀσφαλιστές, ἐκδότες, τυπογράφοι εἶχαν οἰκονομικὰ συμφέροντα ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις, ὅπως εἶχαν καὶ ὑπάλληλοι τοῦ Ὑπουργείου, διοικητικοί, οἰκονομικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι κυρίως, ποὺ συνόδευαν τὰ ἀρχαῖα καὶ φρόντιζαν μαζὶ μὲ τοὺς ξένους τὸ στήσιμο τῶν ἐκθέσεων καὶ τὴ διάλυσή τους. Ταξίδια δωρεάν, ξενοδοχεῖα, ὁμιλίες, ἄδειες, ὅλα μαζὶ δημιούργησαν μία εἰδικευμένη κατηγορία ὑπαλλήλων, ποὺ φρόντιζαν γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ θέματος τῶν ἐκθέσεων. Μόνο στὴν ἀρχὴ ὑπῆρξαν σφοδρότατες ἀντιδράσεις γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ τῶν ἀρχαίων[22]. Μὲ τὸν καιρὸ ὅλοι σχεδὸν ἔγιναν ὑπέρμαχοι τῆς ἰδέας αὐτῆς, καὶ μὲ τὴν ἀλλαγὴ κυβερνητικοῦ κόμματος τὸ 1981 οἱ ἐκθέσεις ἔγιναν συστηματικὲς καὶ πληθωρικές.

Παράλληλα πρὸς τήν «Ἔκθεση τοῦ Αἰγαίου» δημιουργήθηκε δεύτερη, ἡ λεγόμενη τοῦ «Ἀλεξάνδρου» στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου λειτούργησε ἀπὸ 19 Ἰουλίου μέχρι 29 Σεπτεμβρίου 1980 καὶ ἡ ὁποία περιλάμβανε τὰ ἀρχαῖα ποὺ εἶχαν παρουσιαστεῖ στὴν ἔκθεση «Μακεδονικῆς μεταλλοτεχνίας» καὶ τὰ εὑρήματα τοῦ τάφου τῆς Βεργίνας, τοῦ «Φιλίππου Β'»[23]. Γιὰ τὴ στέγασή της χτίστηκε νέα πτέρυγα στὸ ἐκεῖ μουσεῖο. Τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς ἐκθέσεως τοῦ «Ἀλεξάνδρου» μεταφέρθηκε στὴν Οὐάσιγκτον, μὲ γνωμάτευση τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου[24].

---

21. Κων. Τσάτσου, *Λογοδοσία μιᾶς ζωῆς* Β' 453-454.

22. *Δοκίμιο* 86 σημ. 69.

23. Ὁ κατάλογος τῆς ἐκθέσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιγράφεται: *Μέγας Ἀλέξανδρος, Ἱστορία καὶ Θρύλος στὴν Τέχνη* (ἔκδ. ΤΑΠ 1980).

24. Πράξη 26 τῆς Τρίτης, 26 Ἰουν. 1979.

Ἡ Ὑπηρεσία εἶχε λάβει βέβαια ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ὥστε νὰ σταλοῦν στὶς ΗΠΑ τὰ κατάλληλα ἔργα, εἶχε μάλιστα συστήσει καὶ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ γι' αὐτό, «εἰδικώτερα δὲ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Βεργίνας, ὄχι μόνο ὑπάρχει ἡ συγκατάθεση τοῦ ἀνασκαφέα, καθηγητοῦ κ. Μανόλη Ἀνδρόνικου, ἀλλὰ καὶ ἔχουν ὑποδειχθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο»[25].

Εἶναι ἀντιφατικὸ ὅμως ὅτι τὴ θέση τῶν πολεμίων τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἀρχαίων ἀνέλυσε, τὸ 1977, ὁ πρώην Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὴ Θεσσαλονίκη Μαν. Ἀνδρόνικος σὲ δύο ἄρθρα του, καυστικὰ καὶ πολεμικά. Τὸ ἕνα, μὲ τὸν τίτλο «Μνήμη Ἰουλίου», τελειώνει ἔτσι: «Καὶ θέτω τὴν τελευταία ἐρώτηση: ποιὸς ἀρχαιολόγος ποὺ ἔχει συνείδηση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐθνικῆς του εὐθύνης θὰ τολμήσει νὰ ξηλώσει ἀπὸ τὸ βάθρο του ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ μνημεῖα γιὰ νὰ τὸ φορτώσει στὰ καμιόνια καὶ στὰ ἀμπάρια τῶν φορτηγῶν; Ἂν ὑπάρχει ἔστω καὶ ἕνας ἂς τὸ δηλώσει παλληκαρίσια καὶ ἂς συνεργήσει σ' αὐτὴ τὴν ἱεροσυλία. Μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιος πὼς τὸ ὄνομά του θὰ ἀνοίγει καὶ θὰ κλείνει μιὰν ἄγνωστη σελίδα τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων»[26].

---

25. Τὸ Συμβούλιο, ὅπως ἦταν φυσικό, ἐπιθυμοῦσε τὴ συγκατάθεση τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ διαβεβαίωση τοῦ Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ «ὄχι μόνο δὲν ἔχει ἀντίρρηση γιὰ τὴν ἀποστολή, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος ὑπέδειξε τὰ 15 ἐκθέματα ποὺ θὰ ἀποσταλοῦν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Βεργίνας».

26. *Τὸ Βῆμα*, Πέμπτη 21 Ἰουλ. 1977. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Ἀνδρόνικου εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἐκφράζει καὶ γιὰ τὰ ἐρωτήματα ποὺ θέτει, ὅπως: «ποιὸς θὰ κάνει τὴν ἐπιλογὴ καὶ ποιοὺς θὰ συμβουλευτεῖ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ποὺ ἔχει τώρα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση; Καὶ τέλος: ποιὸς θὰ εἶναι ὁ ὑπεύθυνος ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ζητηθοῦν κάποτε εὐθύνες ἄν, ὃ μὴ γένοιτο, κάποιο ἀπὸ τὰ μοναδικὰ αὐτὰ δημιουργήματα καταστραφεῖ;». Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο δὲν ἔκανε χρήση τοῦ δικαιώματος ποὺ τοῦ δίνει ὁ νόμος. Ἐξετάζοντας ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ πράγμα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ψήφιση τοῦ Ν. 654/1977 ἦταν περιττή. Οἱ ἀρχαιολόγοι κατανόησαν πολὺ γρήγορα τὴ νέα «ἐθνικὴ ἀναγκαιότητα». Ἀξιοπρόσεκτο καὶ σχετικὸ εἶναι καὶ ἄλλο ἄρθρο τοῦ Ἀνδρόνικου, *Τὸ Βῆμα*, Πέμπτη 30 Ἰουν. 1977, μὲ τίτλο «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Σεφέρη».

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ. Ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία στὶς 13 Ἰουλίου 1977. Ὑποθέτω ὅτι ἡ ἀποχώρησή του εὐχαρίστησε τὸν Ὑπουργό, γιατὶ ὁ Λαζαρίδης εἶχε τὴ νοοτροπία τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν, ὅπως φάνηκε στὸ ζήτημα τῆς Πύλου. Τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἀνέλαβε ὁ Νικόλαος Γιαλούρης, διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ὁ Γιαλούρης εἶχε κάπως διάφορες ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὴ συνεργασία του μὲ τοὺς κυβερνητικοὺς παράγοντες.

Σημαντικὸς ἦταν ὁ Ν. 681/31 Αὐγούστου 1977, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ὀργανικὲς θέσεις τοῦ Κλάδου ἔγιναν 203 ἀπὸ 96. Μὲ τὸ ΠΔ 890/3 Ὀκτωβρίου 1977 ἔγινε ἀναμόρφωση τῶν συμβουλίων. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ χωρίστηκε σὲ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικό, Κεντρικὸ Νεωτέρων Μνημείων καὶ ἕξι (6) Τοπικά, Ἀττικῆς καὶ Νήσων, Κεντρικῆς καὶ Βορείου Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Ἠπείρου, Κρήτης, Δωδεκανήσου. Μὲ τὰ τοπικὰ Συμβούλια ξαναγυρίζαμε στὰ Συμβούλια τῶν Ἐπιθεωρήσεων Πολιτισμοῦ τοῦ 1973-1974. Στὸ διάταγμα ὑπάρχουν κι ἄλλες καινοτομίες δημιουργίας νέων διοικητικῶν-ἐπιστημονικῶν μονάδων, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ θὰ ἀποκτήσουν αὐτονομία.

Ὁ Σύλλογος τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων ἀντιτάχθηκε στὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔγιναν στὰ Συμβούλια. Τὸ Ὑπουργεῖο μὲ αὐστηρὴ καὶ ἀπειλητικὴ ἀνακοίνωση τοὺς ὑπενθύμισε ὅτι «οἱ ἐξουσίες μιᾶς ὑπηρεσίας ἀποφασίζονται ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους της. Οἱ ὑπάλληλοι μπορεῖ νὰ ἐκφράζουν ἱεραρχικὰ ἀπόψεις σὲ θέματα ὀργανώσεως τῆς ὑπηρεσίας τους. Ποτὲ ὅμως δημόσια, ἀκόμη περισσότερο ὅταν πρόκειται νὰ ἀντιδικήσουν μὲ τὴν κυβέρνηση»[27]. Ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν πολλὲς καὶ ἀπὸ μὴ ἀρχαιολόγους, οἱ ὁποῖοι διαπίστωναν ὅτι οἱ ἀλλαγὲς τῆς νομοθεσίας γιὰ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἀποτελοῦσε κύριο μέσο ἐπίτευξης οἰκονομικῶν ἐπιδιώξεων ἰδιωτῶν, ὑποστηρικτῶν τῆς κυβερνήσεως.

---

27. *Ἡ Καθημερινή*, 6 Ἰουλ. 1977.

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ. Ἡ πρόταση τοῦ Μηλιάδη γιὰ τὴ δημιουργία εἰδικῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως πῆρε πλήρη νομοθετικὴ μορφὴ τὸ 1977 μὲ τὴν ἵδρυση, ἐπὶ ὑπουργοῦ Κωνστ. Τρυπάνη, τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως (ΕΣΜΑ)[28]. Οἱ ἁρμοδιότητές της καθορίστηκαν ἐντελῶς τὰ ἑπόμενα χρόνια. Σήμερα ἀποτελεῖ κανονικὴ ὑπηρεσιακὴ μονάδα τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ ὀνομάζεται, ἀπὸ τὸ 1999, Ὑπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ἀκροπόλεως (ΥΣΜΑ). Οἱ τρεῖς πρῶτοι Πρόεδροι τῆς ΕΣΜΑ ἦσαν ἀρχαιολόγοι, ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ Νικόλαος Πλάτων καὶ ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς. Κατόπιν ἐπεκράτησε τὴν ΕΣΜΑ καὶ τὴν ΥΣΜΑ νὰ τὴν διευθύνουν τεχνικοί. Αὐτὸ γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὴ βαθμιαία ἀλλαγὴ τῶν γενικῶν κατευθύνσεών της.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς παλαιότερες ἀναστηλώσεις στὴν Ἀκρόπολη, τὰ ἔργα ποὺ ἔχουν ἐκτελεστεῖ ἀπὸ τὸ 1975 καὶ κατόπιν ἔχουν τύχει μεγάλης δημοσιότητας, πρῶτα ἐπιστημονικῆς, μὲ ἐκθέσεις, ἀπολογισμοὺς καὶ συνέδρια καὶ μὲ μεγάλες δημοσιεύσεις. Παράλληλα ἡ ΕΣΜΑ, πολὺ σύντομα, ὀργάνωσε σύστημα γνωστοποίησης εὐρύτερα τοῦ ἔργου της σὲ ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς κύκλους μὲ ἀνακοινώσεις, ἐκθέσεις φωτογραφιῶν, σχεδίων, ἐκμαγείων, μὲ ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα σὲ λαϊκὰ περιοδικά, ἐφημερίδες καὶ ἐμφανίσεις στὴν τηλεόραση. Τὶς ἐνέργειες αὐτὲς ὑποστήριζαν καὶ ὑποστηρίζουν οἱ ὑπουργοὶ Πολιτισμοῦ καὶ οἱ Γενικοὶ Γραμματεῖς, γιατὶ εἶχαν καὶ ἔχουν σημαντικὸ μέρος στὴ δημοσιότητα καὶ συνεπῶς στὴν πολιτική τους προβολή. Πλῆθος εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις ποὺ ἔχουν γίνει ἐπάνω στὸν Βράχο σχετικὲς μὲ τὴν πρόοδο τοῦ ἔργου τῆς Ἀκροπόλεως.

Τὶς πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὸ ἔργο τῆς ΕΣΜΑ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς λάβει ἀπὸ τὸ Internet, ὅπου ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ τῆς δημιουργίας της ἐκτίθενται καὶ οἱ γενικὲς ἀρχὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ὁδηγὸ ἐνεργείας της. Κατὰ τὰ ἐκεῖ ἐκτιθέμενα «σημαντικώτερη ἐπιδίωξη τῆς

28. ΠΔ 941 τῆς 15 Ὀκτ. 1977. Ἡ πρώτη μορφή της ἀνάγεται στὸ 1974 μὲ ἵδρυση τῆς Ἐπιτροπῆς μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση. Πρώτη συνεδρία ἔγινε στὶς 19 Φεβρουαρίου.

Ἐπιτροπῆς παραμένει ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων βάσει τῶν ἀρχῶν ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς Χάρτες, ἰδιαίτερα δὲ ἀπὸ τὸν Χάρτη τῆς Βενετίας (1964). Τέλος, ἡ ἐξασφάλιση τῆς διαφάνειας σὲ κάθε στάδιο τῆς ἐπέμβασης, μέσῳ τῆς δημοσιοποίησης καὶ τῆς διάθεσης τῶν ἔργων στὴν κρίση τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς κοινότητας, ἐλαχιστοποιεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ἀστοχίας καὶ διασφαλίζει τὴν ὑψηλὴ ποιότητα προγραμματισμοῦ καὶ ἐκτέλεσης τῶν ἔργων Ἀκροπόλεως».

Στὴν ἠλεκτρονικὴ σελίδα τῆς ΥΣΜΑ ὑπάρχει καὶ ἀναλυτικότερη ἔκθεση τῶν δύο ἀρχῶν καὶ μεθόδων τῆς «σύγχρονης ἐπέμβασης» στὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως. Μὲ πολλὴ συντομία εἶναι α) ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναστρεψιμότητας, β) ὁ σεβασμὸς τοῦ αὐθεντικοῦ ὑλικοῦ. Μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἀρχὲς οἱ ἐπεμβάσεις περιορίζονται α) σὲ τμήματα τῶν μνημείων ποὺ πειράχτηκαν ἀπὸ τοὺς παλιοὺς ἀναστηλωτὲς ἢ ἔχουν στατικὰ προβλήματα, β) ἡ σύνδεση τῶν θραυσμάτων γίνεται μὲ τοὺς λιγότερους δυνατοὺς συνδέσμους τιτανίου, γ) γιὰ τὴ σύνδεση τῶν μελῶν χρησιμοποιοῦνται, κατὰ τὸ δυνατόν, οἱ ἀρχαῖοι τόρμοι, δ) οἱ συμπληρώσεις μὲ νέο μάρμαρο εἶναι περιορισμένες, καί «ἀποφασίζονται πάντα μὲ κριτήριο τὴ δομικὴ καὶ αἰσθητικὴ αὐτοτέλεια τοῦ μέλους ποὺ ἀποκαθίσταται καὶ τῆς περιοχῆς ποὺ ἀναστηλώνεται».

8 Νοεμβριου 1977. Βεργινα. Ο ταφος του Φιλιππου. Τὴν ἡμέρα αὐτή, τὸ μεσημέρι ἀνοίχτηκε ὁ τάφος τοῦ Φιλίππου Β΄ στὴ Βεργίνα καὶ κατέβηκε μέσα ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος. Τὸ μεγάλο εὕρημα, μοναδικὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἦταν ἀποτέλεσμα μελέτης, ἐργασίας καὶ ἐπιμονῆς. Ἡ ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε ἡ εὕρεση τοῦ ἀσύλητου τάφου ἦταν ἰσχυρὴ καὶ ἁπλώθηκε σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ἔγιναν μεγάλες ἐπιστημονικὲς συζητήσεις, καὶ τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο ἔδωσαν ὑλικὸ γιὰ πλῆθος μελετῶν καὶ συστηματικῶν δημοσιεύσεων[29].

29. Μανόλη Ἀνδρόνικου, *Τὸ Χρονικὸ τῆς Βεργίνας* (ΜΙΕΤ 1999)· Στέλλας Δρούγου, Βεργίνα, στὰ ἴχνη τῶν Μακεδόνων βασιλέων, στὸν τόμο *Μεγάλες στιγμὲς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας* (ἐκδ. Καπὸν 2007) 256-271.

1977. Αγγελικης Κοκκου, *Η μεριμνα για τις αρχαιοτητες στην Ελλαδα και τα πρωτα μουσεια*. Ἕως τὸ 1977 ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας εἶχε ἐξεταστεῖ πρόχειρα καὶ μονομερῶς. Γνωστὸ ἐπαρκῶς ἦταν τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας μὲ τὶς ἱστορίες τοῦ Καστόρχη καὶ τοῦ Καββαδία καὶ τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἑκατονταετηρίδος, κυρίως ὅμως μὲ τὴν ἀνελλιπῆ ἔκδοση τῶν περιοδικῶν της. Τὸ ἔργο τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν σχεδὸν ἄγνωστο. Πρώτη ἡ Κόκκου μὲ τὸ βιβλίο της ἔφερε στὸ φῶς πλοῦτο πληροφοριῶν ἀπὸ ἀρχειακὲς κυρίως πηγές, ἔδωσε τὸ περίγραμμα τῆς πορείας τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὴν πρώτη συνολικὴ εἰκόνα της, καὶ προσέφερε μὲ τὴ μεθοδικὴ μνεία τῶν πηγῶν της τὴ δυνατότητα ἐπέκτασης τῆς ἔρευνας.

1958-1979. Η Αρχαιολογικη Εταιρεια. Ἡ εἰκοσαετία ἀνάμεσα στὸ κτίσιμο τοῦ νέου μεγάρου καὶ τὸν θάνατο τοῦ Ὀρλάνδου τὸ 1979, δὲν παρουσιάζει γιὰ τὴν Ἑταιρεία ἀπρόοπτα ἢ κλυδωνισμούς. Συνέχισε τὶς ἄφθονες ἀνασκαφές, γιατὶ τὸ κόστος τους τότε ἦταν, συγκριτικὰ μὲ τὶς σημερινὲς συνθῆκες, πολὺ μικρό. Ἡ ἀνάληψη τῆς Διεύθυνσης τῆς Ὑπηρεσίας τὸ 1958 ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου δὲν εἶχε συνέπειες γιὰ τὴν Ἑταιρεία, τὴν ὁποία κατεῖχε ἡ ἰσχυρὴ ὁμάδα τοῦ Ὀρλάνδου καὶ τοῦ Πουλίτσα. Ἀπόπειρα τοῦ Παπαδημητρίου νὰ ἐπιτύχει κάποια ἀλλαγὴ στὴ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου μὲ τὴν ἐκλογὴ νέων Συμβούλων τὸ 1960 δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα.

Ὁ Παπαδημητρίου μετεῖχε στὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ὡς ἀριστίνδην Σύμβουλος καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ Κοντῆς. Μετὰ τὴν 21 Ἀπριλίου 1967, ἐπειδὴ βρισκόταν σὲ δυσμένεια, δὲν λάμβανε προσκλήσεις γιὰ τὴ συμμετοχή του στὶς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου.

Οἱ ἀνασκαφὲς συνεχίζονται πολλές, ἕως σὲ ὑπερβολικὸ βαθμό. Οἱ τόμοι τῶν *ΠΑΕ* 1975-1977 εἶναι διπλοί. Οἱ κυριότερες καὶ διασημότερες ἀνασκαφὲς τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι τοῦ Μαρινάτου στὸν Μαραθώνα καί, κυρίως, στὴ Θήρα. Στὸν Ραμνούντα ἡ δική μου ἀνασκαφή, ποὺ ἄρχισε τὸ 1975, ἐπρόκειτο νὰ δώσει τὴν καλύτερη εἰκόνα ἑνὸς ἀττικοῦ δήμου μὲ ξεχωριστὴ θέση ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς τῆς Ἀττικῆς.

Θανατος του Α. Ορλανδου. Ὁ θάνατος τοῦ Ὀρλάνδου στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1979, βράδυ Σαββάτου, σὲ ἡλικία 92 ἐτῶν, ἀποτελεῖ ἕναν συμβολικὸ σταθμὸ γιὰ τὴν Ἑταιρεία. Ὁ Ὀρλάνδος ὑπηρέτησε τὴν Ἑταιρεία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σχεδὸν τοῦ 20οῦ αἰώνα καὶ διετέλεσε σύμβουλος ἀπὸ τὸ 1927 ἕως τὸ 1951 καὶ Γραμματεὺς ἀπὸ τὸ 1951 ἕως τὸ 1979, ἐπὶ 52 συνεχῆ χρόνια, καὶ τὸ ἔργο του ταυτίζεται στὸν νοῦ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν Ἑταιρεία.

Μετὰ τὸν Στ. Ἀ. Κουμανούδη εἶναι ὁ σημαντικότερος Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας, ὄχι διότι χάραξε ἐπιστημονικὴ πολιτική, ἀλλὰ γιὰ τὸ δικό του ἀποκλειστικὰ ἔργο, ποὺ ἁπλώνεται σὲ κάθε τομέα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος, κοσμοῦσε τὰ κείμενά του μὲ ἀπαράμιλλα σχέδια. Κλασικὸς ἀρχαιολόγος, βυζαντινολόγος, ἀνασκαφεὺς καὶ ἀναστηλωτής, ἀκούραστος, ἔδινε πρῶτος τὸ παράδειγμα τῆς ἐπιστημονικῆς συνέπειας. Ἕως τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του, χωρὶς νὰ μπορεῖ πλέον νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ γράψιμο, ἐπισκεπτόταν τόπους ὅπου ἄλλοτε εἶχε ἐργασθεῖ. Ἡ τελευταία του ἐπίσκεψη σὲ ἀρχαιολογικὸ χῶρο ἔγινε στὸν Ραμνούντα, τὸ Σάββατο 21 Ἰουλίου 1979, τὸ ἀπόγευμα. «Ἦταν ἔκδηλη ἡ συγκίνησή του ὅταν, καθισμένος στὶς βαθμίδες τοῦ ναοῦ, ἄγγιζε μὲ τὰ χέρια του τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα, στὰ ὁποῖα εἶχε ἀφιερώσει τὴ ζωή του. Πέρα, στὸν ὁρίζοντα ἁπλώνονταν τὰ γαλάζια νερὰ τοῦ κόλπου καὶ τὰ βουνὰ τῆς Εὔβοιας. Ξαναζοῦσε, στὸν ἴδιο ἀναλλοίωτο τόπο, τὶς στιγμὲς ποὺ εἶχε ζήσει 55 χρόνια πρίν, ὅταν νέος μελετοῦσε τὸν μεγάλο ναό»[30].

Νομοθετικη δραστηριοτητα μεχρι του 1981. Ὁ Νικόλαος Γιαλούρης ἦταν ὁ τελευταῖος πραγματικὸς προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ θητεία του ἔληξε στὶς 31 Δεκεμβρίου 1981 καὶ τὸν διαδέχτηκε γιὰ ἕνα μήνα ὁ Γεώργιος Δοντᾶς, ὁ ὁποῖος ἀπολύθηκε μὲ τὸν νόμο 1232/1982 καὶ δὲν πρόλαβε νὰ ἀσκήσει, οὐσιαστικά, διοίκηση.

---

30. *AE* 1979, 1-2. Στὸν Ραμνούντα εἶχε κάνει τὴν τελευταία του ἐπίσκεψη σὲ ἀρχαιότητες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1975 ὁ Ἰωάννης Κοντῆς, ἄρρωστος καὶ χωρὶς δυνάμεις γιὰ νὰ βαδίσει τὰ λίγα μέτρα ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο ἕως τὸν ναό.

Σημαντικὰ νομοθετήματα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ν. Γιαλούρη ἦταν τὸ ΠΔ 941/15 Ὀκτωβρίου 1977, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν Ὀργανισμὸ τοῦ ΥΠΠΕ. Τὸ Τμῆμα ποὺ ἀφορᾶ τὴν Ὑπηρεσία εἶναι ἐκτεταμένο καὶ λεπτομερειακό. Νέο στοιχεῖο, ποὺ προστέθηκε ἔπειτα ἀπὸ ἐπίμονες προσπάθειές μου, εἶναι (ἄρθρο 4δ) ἡ Διεύθυνσις Ἀρχείου Μνημείων καὶ Δημοσιευμάτων, ποὺ ἔχει στὸ ἐνεργητικό της, ἔπειτα ἀπὸ 33 χρόνια ἕναν καλὸ καὶ ἐνημερωμένο κατάλογο τῶν κηρυγμένων μνημείων. Ἀκόμη ἔχει ἁρμοδιότητα καὶ στὸ Ἀρχεῖο ἐγγράφων τῆς Ὑπηρεσίας, τὸ ὁποῖο γιὰ μεγάλο διάστημα δὲν ἦταν προσιτό.

Τὸ ἄρθρο 10 τοῦ Ν. 963/1979 «Περὶ ἐπαγγελματικῆς ἀποκαταστάσεως ἀναπήρων καὶ ἐν γένει μειωμένων ἱκανοτήτων» ὑποχρεώνει τὸ ΥΠΠΕ νὰ προσλαμβάνει στὸν Κλάδο τῶν ἀρχαιολόγων, μὲ ὁρισμένες προϋποθέσεις, πρόσωπα μὲ εἰδικὲς ἀνάγκες. Τοῦτο, ὅσο γνωρίζω, ἀποτελοῦσε ἐντελῶς προσωπικὴ διάταξη.

Μὲ τὸν νόμο 1189 τῆς 27 Ἰουλίου 1981, καθαρὰ προεκλογικό, «Περὶ τακτοποιήσεως ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν» μονιμοποιήθηκαν ὅσοι ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ ἦσαν ἀκόμη ἡμερομίσθιοι καὶ ἔλαβαν θέσεις Ἐπιμελητῶν. Ἕνα πλῆθος προσώπων μὲ περίεργες σπουδὲς καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ βρέθηκε νὰ κατέχει θέση Ἐπιμελητοῦ Κλασικῶν ἢ Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων, χωρὶς νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ξεχωρίσει τὰ μνημεῖα τῆς εἰδικότητάς του.

Τὸ 1981 ἦταν ἡ χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ἔγινε φανερὴ ἡ φθορὰ τῆς ΝΔ ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοτελοῦς πολιτικῆς της. Οἱ ὑπηρεσίες λειτουργοῦσαν μὲ δυσφορία καὶ οἱ πολίτες θεωροῦσαν ὅτι ἡ ἀλλαγὴ πολιτικῆς ποὺ ἐπαγγελλόταν τὸ ἀντίπαλο κόμμα, ἡ «Ἀλλαγή», ἡ ὁποία ἱκανοποιοῦσε τὶς ἐπιθυμίες γιὰ βελτίωση ὅλων τῶν πραγμάτων, θὰ ἀποκαθιστοῦσε πολλὰ κακῶς κείμενα.

Ἡ Ὑπηρεσία βρισκόταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου σὲ συνεννοήσεις καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ὑπουργεῖο Χωροταξίας γιὰ τὸ ζήτημα τῶν νεώτερων μνημείων καὶ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν. Ὑπουργὸς Χωροταξίας ἦταν ὁ Γεώργιος Πλυτᾶς, πρώην ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος πιεζόμενος ἀπὸ τὸ ὑπαλληλικὸ περιβάλλον του καὶ τοὺς κατασκευαστὲς ἤθελε ἀλλαγὴ τῆς νομοθεσίας. Μὲ ἐπιστολή του στὴν

Καθημερινὴ[31] ἐκθέτει τὶς τότε ἀπόψεις τοῦ κύκλου του. Ζήτησε λοιπόν, ὅπως λέγει, «ἀπὸ τὶς ἁρμόδιες καὶ ὑπεύθυνες πηγές, ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα γιὰ ὅσα κτήρια ἔχουν χαρακτηριστεῖ σάν «παραδοσιακὰ» καί «διατηρητέα» ὥστε τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα νὰ μελετηθεῖ σ' ὅλη του τὴν ἔκταση. Νὰ προσδιοριστοῦν δηλ. ἐκεῖνα ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισκευασθοῦν καὶ διατηρηθοῦν καὶ κεῖνα ποὺ ἂν δὲν ἀξίζουν νὰ κατεδαφισθοῦν».

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σκοποῦ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν τέθηκε στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ μὲ ἄρθρα τοῦ Διονυσίου Ζακυθηνοῦ[32], τῆς Σέμνης Καρούζου καὶ τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου[33].

Τὸ ζήτημα τέθηκε ἐξ αἰτίας ἑνὸς νομοσχεδίου ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει ἡ Γαλλίδα ὑπουργὸς τῶν Πανεπιστημίων κυρία Alice Saunier-Seïté, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναμορφωνόταν τὸ σύστημα λειτουργίας καὶ ἄλλαζαν οἱ σκοποὶ τῶν Σχολῶν τῆς Ἀθήνας, τῆς Ρώμης, τοῦ Καΐρου, τῆς Μαδρίτης καὶ τοῦ Pondichéry. Δημιουργήθηκε μεγάλη ἀντίδραση στὴ Γαλλία καὶ στὶς ἄλλες χῶρες. Στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἔντονη, ἡ ὁποία ἔφθασε ἕως τὴ διατύπωση ἀπειλῶν κατὰ τῆς νέας μορφῆς τῆς Σχολῆς. Τὸ νομοσχέδιο ἀποσύρθηκε.

Πολλὲς φορὲς ἡ ἐπιπολαιότητα ἀνθρώπων ποὺ δὲν γνωρίζουν τὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἁρμόδιοι προκαλοῦν στοὺς πολλοὺς ἐξάρσεις ἐθνικισμοῦ ἢ ξενηλασίας. Ὅταν ἡ τότε βουλευτὴς τοῦ ΚΚΕ Μαρία Δαμανάκη ἔκανε ἐπερώτηση στὴ Βουλὴ σχετικὴ μὲ ἀρχαιολογικὰ θέματα τῆς Μεσσαρᾶς, ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Ἀνδρέας Ἀνδριανόπουλος (22 Μαΐου 1981) προχώρησε περισσότερο: «Δὲν σᾶς κρύβω ὅτι τὰ προβλήματα, κυρίως τῆς ἀρχαιοκαπηλίας εἶναι μεγάλα». Καὶ κατὰ τὴν ἐφημερίδα ποὺ δημοσίευσε τὶς δηλώσεις του «ὑπαινίχτηκε, πὼς προξενοῦνται ἀπὸ τὴ δραστηριότητα ξένων ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν»[34]. Ἴσως ἀγνοοῦσε ὅτι μελλοντικὸς πρωθυ-

---

31. 15 Ἰαν. 1981.
32. *Ἡ Καθημερινή*, 24 Ἰαν. 1981. *ΠΑΑ* 56, 1931, 17-22.
33. *Τὸ Βῆμα*, 25 Ἰαν. καὶ 5 Φεβρ. 1981.
34. *Ριζοσπάστης*, 23 Μαΐου 1981.

πουργὸς σχημάτιζε, μὲ τὴν ἀποκλειστικὴ προσφορὰ τυμβωρύχων, μεγάλη καὶ πολὺ σημαντικὴ συλλογὴ κρητικῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἡ περίπτωση τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς δημιούργησε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀντίθετες ἀντιδράσεις, ὅπως ἄρθρο σὲ ἐπαρχιακὴ ἐφημερίδα[35], στὸ ὁποῖο οἱ ξένες Σχολὲς θεωροῦνται σάν «ξένες ἰμπεριαλιστικὲς βάσεις» καὶ «ὑποχρεώνουν τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνες νέους ἀρχαιολόγους νὰ μαθαίνουν ἀρκετὲς ξένες γλῶσσες γιὰ νὰ μελετήσουν τὰ ἴδια τους τὰ ἀρχαῖα». Σὲ τοῦτο βοηθάει ἡ Ὑπηρεσία «μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιδραστικότερες δημόσιες ὑπηρεσίες, ποὺ ἔχει καταφέρει νὰ ἀπομονώσει τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἀπὸ τὴν πολιτιστική του κληρονομιὰ δημιουργώντας ἕνα κλίμα ἐχθρότητας κατὰ τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν μνημείων ἀκόμη».

Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης προχωρεῖ περισσότερο. Ζητεῖ τὴ συγχώνευση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν Ὑπηρεσία, τὴν ἐκδίωξη τῶν ξένων Σχολῶν καὶ δήμευση τῆς περιουσίας τους «γιὰ χρησιμοποίησή τους ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους». Ὑποθέτω ὅτι συντάκτης τοῦ ἐξωφρενικοῦ αὐτοῦ κειμένου πρέπει νὰ εἶναι κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔπειτα ἀπὸ ἕνα χρόνο θὰ διαπρέψουν ὡς στελέχη τῆς νέας πολιτικῆς κατάστασης.

Ὑπῆρξαν φυσικὰ στὴν Κρήτη νηφάλια πνεύματα, ποὺ ἔγραψαν πολλὰ ἀξιόλογα καὶ δίκαια, ὅπως ὁ Στέργιος Γ. Σπανάκης, ὁ Σ. Καμπύλης[36], ἡ Ἁγνὴ Σακελλαρίου[37]. Κατὰ τὴν τελευταία συνεδρίαση τοῦ Ε΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου στὸ Ἡράκλειο ἐκφράστηκε «ἡ μεγάλη ἐκτίμηση τοῦ συνεδρίου γιὰ τὸ σημαντικὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο, ποὺ οἱ σχολὲς αὐτές [οἱ ξένες] ἐπιτέλεσαν ἐπὶ δεκαετίες στὴν Κρήτη».

Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι χωρὶς τὶς ξένες Σχολὲς ἄλλος θὰ ἦταν ὁ βαθμὸς γνώσης μας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Φυσικὸ ἴσως εἶναι νὰ μᾶς ἐνοχλεῖ ὅτι ἐπιτελοῦν ἔργο ποὺ ἀποτελεῖ πρώτιστο δικό μας καθῆκον καὶ δικαίωμα. Τὸ γιατὶ συμβαίνει αὐτὸ εἶναι πολὺ εὔκολο

---

35. *Ἀλλαγὴ Ἡρακλείου,* 25-26 Αὐγ. 1981· ἀναδημοσίευση *Δοκίμιο* 70-72.

36. *Ἀλλαγὴ Ἡρακλείου,* 23 Αὐγ. 1981.

37. *Τὸ Βῆμα*, 6 Αὐγ. 1981.

νὰ τὸ κατανοήσει κανεὶς μελετώντας εἴτε τὴν ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας εἴτε γενικότερα τῆς νεώτερης Ἑλλάδος.

1980-1981. Ξενα προσωπα στην Υπηρεσια. Ὁ ὑπουργὸς Ἀνδριανόπουλος ἦταν ἐκεῖνος ποὺ πρῶτος ἔφερε στὸ ὑπουργεῖο «συμβούλους» δύο νέους ἀκαθορίστων σπουδῶν καὶ γνώσεων, ποὺ χειρίζονταν ὑπηρεσιακὰ θέματα καὶ εἰσηγοῦνταν στὸν ὑπουργό. Παρὰ τὸ ὅτι οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου δὲν εἶχαν ἀντίρρηση νὰ ἐκπληρώνουν τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ὑπουργοῦ ποὺ εἶχαν σχέση μὲ κομματικὰ ρουσφέτια, ὁ ἴδιος δὲν αἰσθανόταν ἐντελῶς ἀσφαλὴς καὶ προτίμησε τὶς ὑπηρεσίες ξένων προσώπων καὶ ἀδαῶν συγχρόνως, στοὺς ὁποίους εἶχε ἐμπιστοσύνη, ἴσως γιατὶ ταίριαζαν οἱ ἡλικίες τους καὶ ἡ νοοτροπία τους.

1981. Αρχαια στις πρεσβειες του Εξωτερικου. Στὸ θέμα τῆς ἐξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων ἀνήκει καὶ ὁ δανεισμὸς ἀρχαίων στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν γιὰ τὸν στολισμὸ τῶν πρεσβειῶν μας στὸ Παρίσι καὶ τὴν Οὐάσιγκτον. Μὲ τὴν πράξη 18 τῆς 17 Ἰουνίου 1981 τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἐγκρίθηκε ἡ παραχώρηση μερικῶν δεκάδων ἀρχαίων,τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ Γεν. Ἐπιθεωρητή: «πρόκειται γιὰ γλυπτά, ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι πρώτης διαλογῆς [καὶ] ἀποτελοῦν μία φόρμα ὅμοια μὲ τὰ μοναδικὰ ἀντικείμενα ποὺ ἔχουμε στὰ Μουσεῖα καὶ δὲν ἀποτελοῦν ὡς ἐκ τούτου φτηνὴ παρουσία τῆς Ἑλλάδος στὸ Ἐξωτερικό – ἐπειδὴ εἶναι βγαλμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴν ἴδια κουλτούρα».

Σοβαρότερη εἶναι ἡ πρόταση ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ συλλογέα Ν. S. στὴν Ὑπηρεσία γιὰ τὸν δανεισμό, μὲ πληρωμή, γιὰ ἀόριστο χρόνο ἀρχαίων σὲ ἀμερικανικὰ μουσεῖα καὶ πανεπιστήμια, μὲ σκοπὸ τὴν τόνωση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 31

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΦΘΟΡΑΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι
μεγάλων κακῶν ἄρξει.

Θουκ. Β 12

1981-1989. Πρωτη περιοδος ΠΑΣΟΚ. Στὶς 18 Ὀκτωβρίου 1981 ἔγιναν βουλευτικὲς ἐκλογὲς καὶ τὴν κυβέρνηση ἀνέλαβε τὸ ΠΑΣΟΚ. Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ἡ Μελίνα Μερκούρη. Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς παρέμεινε ἕως τὴν 31 Δεκεμβρίου ὁ Νικόλαος Γιαλούρης. Γενικοὶ Ἔφοροι τότε ἦσαν ὁ Ν. Γιαλούρης, ὁ Γεώργιος Δοντᾶς, Ἔφορος Ἀκροπόλεως, καὶ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Ὁ τελευταῖος ὑπουργὸς τῆς ΝΔ Ἀνδρέας Ἀνδριανόπουλος μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς συνεργάτες ποὺ εἶχε προσλάβει ὡς «συμβούλους» εἶχε δημιουργήσει νέο κλίμα στὴ διοίκηση τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὴν ἀνάμειξή τους στὰ θέματά της, γιὰ κομματικοὺς λόγους. Παρὰ ταῦτα, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ ἀκουστεῖ καὶ νὰ γίνει δεκτὴ ἡ γνώμη τῶν Ἐφόρων.

Ἡ νέα κυβέρνηση μὲ τὴ νέα ὑπουργὸ ἀνέτρεψε κάθε καθιερωμένη τάξη. Ἕνα πλῆθος ἀγνώστων καὶ ἀδαῶν ἀνθρώπων γέμισε τὸ κτίριο Ἀριστείδου 14. Ὑπάλληλοι διώχνονταν ἀπὸ τὰ γραφεῖα τους γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν νέοι συνεργάτες, κυρίως δικηγόροι, ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικοί. Ὅλοι μὲ τὸν τίτλο τοῦ συμβούλου ἄρχισαν νὰ χειρίζονται θέματα τῆς Ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑποδεικνύουν ἐνέργειες στοὺς τακτικοὺς ὑπαλλήλους.

Μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1981 εἶχε διαμορφωθεῖ ἕνα νέο πολιτικὸ κλίμα στὴν Ὑπηρεσία, δημιουργὸς τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματος ποὺ κυβερνοῦσε. Κυκλοφοροῦσαν στὰ γραφεῖα πλῆθος συνεργατῶν καὶ εἰδικῶν συμβούλων, οἱ ὁποῖοι ἐκ τῶν προτέρων ἦσαν ἐχθρικοὶ πρὸς ἐκείνους ποὺ δὲν εἶχαν δράσει γιὰ τὸ κόμμα ἢ δὲν εἶχαν ἐγγραφεῖ, ἔστω καθυστερημένα, σ'

αὐτό. Χαρακτηριστικὸ τοῦ νέου πνεύματος καὶ τοῦ τρόπου ἐνεργείας τῶν κομματικῶν παραγόντων εἶναι ἔγγραφο τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Μιχάλη Δωρῆ[1], ποὺ ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου Γερμανῶν Ἀρχαιολόγων[2]:

«Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου σας, μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἀνησυχία τῶν Γερμανῶν Ἀρχαιολόγων γιὰ τὴν τύχη τῆς Κυνόσουρας, σᾶς πληροφοροῦμε, ὅτι ἡ σημερινὴ ἡγεσία τοῦ ΥΠΠΕ καὶ εὐρύτερα ἡ καινούργια σοσιαλιστικὴ Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδας, γνωρίζουν καλὰ τὰ προβλήματα τῶν ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν καὶ γενικὰ τῶν προστατευομένων χώρων τῆς Πατρίδας μας, καὶ ἔχουν καὶ τὴ θέληση καὶ τὴ δύναμη νὰ τοὺς προστατεύσουν.

Ἡ ἐποχὴ ὅπου ἡ πολιτικὴ τοῦ ΥΠΠΕ συντονιζόταν μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ντόπιων καὶ ξένων μονοπωλίων, ἢ ἐξυπηρετοῦσε στενὰ μικροκομματικὰ συμφέροντα, πέρασε πιά. Σήμερα γνώμονας τῆς πολιτικῆς μας εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδας μας καθὼς καὶ ἡ προστασία τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ μὲ τὶς πανανθρώπινες, συχνά, διαστάσεις του. Μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴν ἀντιμετωπίζουμε τώρα καὶ τὰ προβλήματα τῆς Κυνόσουρας.

Σᾶς εὐχαριστῶ ὁπωσδήποτε γιὰ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ τὴν συμπαράστασή σας».

Μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Παλούρη διορίστηκε στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ὁ Δοντᾶς. Ἡ θητεία του στὴ θέση καὶ στὴν Ὑπηρεσία τερματίστηκε στὶς 25 Φεβρουαρίου 1982 μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ Ν. 1232 τῆς 24 Φεβρουαρίου «Ἐπαναφορὰ σὲ ἰσχύ, τροποποίηση καὶ συμπλήρωση τῶν διατάξεων τοῦ ΝΔ 4352/1964 καὶ ἄλλες διατάξεις». Γιὰ ὅσους δὲν θυμοῦνται, τὸ ΝΔ 4352 εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καθιέρωσε τὴν τριανταπεντακονταετία, δηλαδὴ τὸν ἐπὶ Γεωργίου Παπανδρέου ἀποδεκατισμὸ τῶν δημοσίων Ὑπηρεσιῶν.

Μὲ τὸν Ν. 1232 ὁ ἀποδεκατισμὸς ἦταν ἐξ ἴσου σαρωτικός, ἀλλὰ μὲ μονιμότερες συνέπειες. Καταργήθηκαν οἱ θέσεις καὶ οἱ βαθμοὶ τῶν

---

1. Ἀρ. πρωτ. ΥΠΠΕ/288/10 Δεκ. 1981.

2. Ernst Ludwig Platz 2, 6500 Mainz, Δ. Γερμανία. Τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔχω μοῦ τὸ ἔδωσαν, πρωτοκολλημένο, ἀπὸ τὴ Γερμανία.

γενικῶν διευθυντῶν καὶ ὁ 1ος βαθμὸς τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας, ἄρα καὶ οἱ βαθμοὶ καὶ οἱ θέσεις τῶν Γενικῶν Ἐφόρων, καὶ οἱ κάτοχοι τῶν θέσεων αὐτῶν ἀπολύθηκαν αὐτοδίκαια ἀπὸ τὶς 24 Φεβρουαρίου. Στὶς 26 Φεβρουαρίου ὑπάλληλοι τοῦ Ὑπουργείου εἰδοποίησαν τοὺς γενικοὺς διευθυντὲς Γρ. Ζητρίδη, Γ. Δοντᾶ, Γρ. Κωνσταντινόπουλο καὶ Ἰορδ. Δημακόπουλο νὰ πάρουν ἀπὸ τὰ γραφεῖα τους τὰ πράγματά τους καὶ νὰ ἀποχωρήσουν. Εὐχαριστίες κλπ. περίττευαν[3]. Καταργήθηκαν φυσικὰ καὶ τὰ Συμβούλια στὰ ὁποῖα μετεῖχαν οἱ τέως γενικοὶ διευθυντές. Καταργήθηκε ἡ εἰδικὴ βαθμολογία τοῦ Κλάδου, καὶ οἱ τίτλοι τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν. Ὅλοι ὀνομάστηκαν *Ἀρχαιολόγοι* καὶ ὅσοι πρόσκεινταν στὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε ἔσπευσαν νὰ δηλώνουν τὴν ἰδιότητά τους αὐτή. Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονεύσω ὅτι ὑπέγραφα πάντοτε, ἕως τὶς 6 Ἰουνίου τοῦ 1994, ὡς *Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων*. Προκαλοῦσε δυσαρέσκεια στὴν «Ἱεραρχία», ἀλλὰ δὲν μοῦ ἔγινε ποτὲ παρατήρηση, γραπτὴ ἢ προφορική. Δὲν εἶχαν ἀποκτήσει ἀκόμη τὴ νοοτροπία τῆς «Ἐφεδρείας».

Μὲ τὴν κατάργηση τῆς θέσης τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἡ Ὑπηρεσία ἔμεινε ἀκέφαλη. Οἱ ἁρμοδιότητές του, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 4 τοῦ νόμου, περιῆλθαν στὸ κόμμα: «Ὅλες οἱ ἁρμοδιότητες τῶν καταργουμένων βαθμίδων, θέσεων καὶ βαθμῶν ἐπαναφέρονται στὸν οἰκεῖο Ὑπουργό, ὁ ὁποῖος μὲ ἀπόφασή του, μεταβιβάζει τὶς μὲν ἀποφασιστικὲς στοὺς γενικοὺς γραμματεῖς καὶ στοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀνώτερους ὑπαλλήλους, τὶς δὲ ἐπιτελικές (τεχνικὲς ἢ ἐκπαιδευτικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς κλπ.) σὲ συμβούλους ἢ συνεργάτες ποὺ κατέχουν νομοθετημένες θέσεις σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 103 §3 τοῦ Συντάγματος». Κατὰ τὸ ἄρθρο αὐτὸ «ὀργανικὲς θέσεις εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ καθὼς καὶ τεχνικοῦ ἢ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ μποροῦν νὰ πληροῦνται μὲ προσωπικὸ ποὺ προσλαμβάνεται μὲ σχέση ἰδιωτικοῦ δικαίου». Ἔτσι πολὺ γρήγορα ὑπῆρξε ἐπιδρομὴ δικηγόρων, μηχανικῶν, ἀρχιτεκτονισσῶν, συγγενῶν, ποὺ κατέλαβαν ὀργανικὲς θέσεις χωρὶς νὰ ὑπέ-

3. *Ἡ Καθημερινή*, 28 Φεβρ. 1982.

χουν καμία ἀπολύτως εὐθύνη. Χειρίζονταν ὑποθέσεις, εἰσηγοῦνταν στὸ Συμβούλιο, ἀποφάσιζαν καὶ χειρίζονταν, κυρίως, πιστώσεις.

1982. Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ. Πρῶτος Γενικὸς Γραμματεὺς Προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας ὁρίστηκε, ὅπως λέγεται στὰ προηγούμενα, ὁ Μιχάλης Δωρῆς, ἀρχιτέκτων, ὑψηλὸ κομματικὸ στέλεχος μὲ συναισθηματικὴ ἀπώθηση πρὸς τὴν Ὑπηρεσία – εἶχε ὑπηρετήσει ὡς ἀρχιτέκτων στὴ Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '60 –, ὁ ὁποῖος εἶχε πλέον ἀπὸ τὸν νόμο ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες στὰ ἀρχαιολογικὰ θέματα. Ὁτιδήποτε σημαντικὸ ἔπρεπε νὰ συζητηθεῖ μὲ ἐκεῖνον καὶ τὴν Ὑπουργό, ἡ ὁποία δὲν εἶχε γνώσεις διοίκησης ἢ ἄλλες ἀναγκαῖες εἰδικὲς ποὺ νὰ τῆς ἐπιτρέπουν νὰ κατανοεῖ τὴ σημασία τῶν θεμάτων γιὰ τὰ ὁποῖα ἀποφάσιζε. Ἕως τὸν Ἰούλιο τοῦ 1989, ποὺ ἡ ἐξουσία περιῆλθε στὴ ΝΔ, διετέλεσαν Γενικοὶ Γραμματεῖς, πλὴν τοῦ πρώτου Μιχάλη Δωρῆ, ἄλλοι δύο, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀλαβάνος, ἐκλογῆς τῆς Μ. Μερκούρη, καὶ ὁ Γεώργιος Θωμᾶς, τοῦ κόμματος.

1982. ΤΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ. Μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση[4] ἀναμορφώθηκαν τὰ Συμβούλια καὶ πρῶτα πρῶτα τὸ Ἀρχαιολογικό, τοῦ ὁποίου Πρόεδρος ἔκτοτε εἶναι ὁ Γενικὸς Γραμματεύς. Ὡς πρῶτο στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Κλάδου ἀναγκάστηκαν νὰ μὲ ὁρίσουν ἀναπληρωτὴ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα, ὄχι ὅμως καὶ νὰ προεδρεύω κατὰ τὶς ἀπουσίες του. Ὅσο θυμοῦμαι, δὲν ἔλαβα μέρος σὲ καμία συνεδρίαση ἕως τὴν ἀποχώρησή μου, ἐπὶ δώδεκα χρόνια. Ἀντικαταστάθηκα ἀκόμη σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα συμβούλια ποὺ μετεῖχα, μὲ νεώτερούς μου, ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν Ὑπηρεσία χωρὶς διαγωνισμό.

Ἐξ ἀρχῆς καταργήθηκε κάθε κανόνας ἱεραρχίας καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ προσόντα ἢ ἐπιτεύγματα θεωρήθηκαν δευτερεύοντα. Φρόντιζαν οἱ Ἐφορεῖες νὰ στελεχώνονται, τουλάχιστον ἡ Ἐφορεία Ἀττικῆς ποὺ διοικοῦσα, μὲ πρόσωπα κυρίως κομματικά, ποὺ προσπαθοῦσαν

4. ΦΕΚ 216, 26 Ἀπρ. 1982, τ. Β'.

νὰ δημιουργήσουν ζητήματα στὴ διοίκηση. Ἡ Ὑπουργὸς δεχόταν οἱονδήποτε εἶχε νὰ ἐκθέσει κατηγορίες ἢ παράπονα. Κάποτε διατυπώθηκε ἡ πρόταση, ἀπὸ πρόσωπο ποὺ εἶχε διοριστεῖ χωρὶς διαγωνισμό, νὰ ἐκλέγεται ὁ Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τὸ προσωπικό. Ὁρισμένοι ἄφησαν γενειάδα, ποὺ ἀποτελοῦσε τότε τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ὀρθῆς κομματικῆς σκέψης. Ὅ,τι καλὸ εἶχε ἐπιτευχθεῖ στὴ δημόσια διοίκηση ἐπὶ 155 χρόνια διαλύθηκε καὶ στὴ θέση του μπῆκε ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἐκπροσωποῦσαν πρόσωπα ποὺ εἶχαν ὑπηρετήσει μὲ πολὺ ζῆλο καὶ τὴ ΝΔ προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ τὴν πολὺ κοντινὴ ἀκόμη 21 Ἀπριλίου.

Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς νοοτροπίας τοῦ Κλάδου εἶναι ὅτι οἱ παλαιότεροι φρόντισαν ἀμέσως νὰ προσαρμοστοῦν στὴ νέα κατάσταση γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ὅ,τι εἶχαν ἕως τότε ἐπιτύχει. Οἱ νεώτεροι ἦσαν στὴν πλειονότητά τους πρόσωπα ἀμαθῆ, ἐνταγμένα ἢ στὸ κόμμα ποὺ εἶχε τὴν ἐξουσία ἢ στὸ ΚΚΕ. Εἶχαν βρεθεῖ στὴν Ὑπηρεσία ὡς ἡμερομίσθιοι γιατὶ δὲν μπόρεσαν νὰ εἰσχωρήσουν κάπου ἀλλοῦ. Ἡ Μέση Ἐκπαίδευση ἄλλωστε ἦταν δυσκολότερη γιατὶ ἔπρεπε νὰ διδάσκουν, πράγμα ἀδύνατο γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεών τους.

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ. Τὸ στρατιωτικὸ καθεστὼς τῆς 21ης Ἀπριλίου εἶχε φέρει ἀρκετὲς ἀλλαγὲς στὸν τρόπο τῆς διοίκησης, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν κατάργηση τοῦ ὅρου *ἐγκύκλιος* μὲ τὴ συντομογραφία ΜΟΔ (Μόνιμοι ὁδηγίαι), τὴν ἀλλαγὴ τοῦ καθιερωμένου τρόπου ὑπηρεσιακῆς ἀλληλογραφίας, καὶ τὴν ἐπιβολὴ στρατιωτικῶν ὅρων καὶ τρόπων. Ἡ κυβέρνηση τοῦ 1981 προχώρησε περισσότερο. Συνεχίζοντας τὸ ἔργο τῶν τεχνοκρατῶν τοῦ 1974, μὲ τὴ νέα σύνθεση τῶν συμβουλίων ἐξαφάνισε κάθε λείψανο ἐπιστημονικῆς ἐξέτασης τῶν πραγμάτων, τοποθετώντας ὡς μέλη τῶν συμβουλίων πρόσωπα τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν εἰδικὴ κατάρτιση, ἀρχαιολογική, ἀλλὰ οὔτε μακρόθεν ἀνθρωπιστική. Δήμαρχοι, μηχανικοί, ὑπάλληλοι ὑπουργείων ποὺ βρίσκονταν πάντα σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ὑπηρεσία ἀποφάσιζαν τὴν καταστροφὴ ἀρχαίων, ἀναστηλώσεις, σχέδια μουσείων. Στὰ ὑπηρεσιακὰ συμβούλια καταργήθηκε ἡ παραδοσιακὴ σύνθεσή τους ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους Ἐφόρους

τοῦ Κλάδου καὶ κριτὲς ἔγιναν μέλη τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων ποὺ δὲν εἶχαν ἐπιστημονικὴ κατάρτιση. Οἱ ὑπηρεσιακὲς ἐκθέσεις τυποποιήθηκαν καὶ ὅλοι εἶχαν τὴν ἀπαίτηση νὰ βαθμολογοῦνται μὲ ἄριστα, πράγμα ποὺ τὸ πέτυχαν, γιατὶ οἱ προϊστάμενοι κρίνοντάς τους ἀρίστους ἀπαλλάσσονταν ἀπὸ ἐνοχλήσεις, πιέσεις καὶ ἐπιτιμήσεις. Ὅταν, κάποτε, ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία οἱ παλαιοὶ Ἔφοροι καὶ ἀπέμεινε ἡ σοδειὰ τῆς περιόδου 1973 καὶ ἑξῆς, ἄρχισαν νὰ γίνονται προϊστάμενοι Ἐφορειῶν πρόσωπα ἐπιστημονικῶς φαιδρά, κατάσταση ποὺ συνεχίζεται. Σὲ μιὰ τέτοια ὑπηρεσιακὴ ἀτμόσφαιρα ἀναπτύχθηκε, σὲ μεγάλο βαθμό, τὸ πνεῦμα τῆς διαβολῆς. Ἀρκοῦσε μόνον νὰ ζητεῖ ὁ προϊστάμενος, περισσότερο ἂν ἦταν Ἔφορος, νὰ ἐκτελοῦν οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς Ἐφορείας τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ὑπηρεσιακό τους καθῆκον καὶ ἡ «Ἱεραρχία» τὸν θεωροῦσε ἐχθρὸ τοῦ «κινήματος». Ἡ Ὑπουργὸς δεχόταν καθημερινῶς προφορικὲς καταγγελίες γιά «ἀντιδημοκρατικὴ» συμπεριφορὰ Ἐφόρων, ὅπως γνωρίζω ἀπὸ προσωπικές μου περιπτώσεις. Εἶχε ὅμως ἔμφυτη καλοσύνη καὶ δὲν δεχόταν πάντα τὴν ἀναβίωση τῶν συνηθειῶν τῆς περιόδου τῆς Ἑπταετίας, ὅσο κι ἂν ὁρισμένοι Γενικοὶ Γραμματεῖς της τὴν πίεζαν[5].

5. Ἀξιανάγνωστα εἶναι τὰ ὅσα διηγεῖται ὁ Στέφανος Μίλλερ στὸ βιβλίο του, *Ὁ Ἰντιάνα Μίλλερ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Νεμείου Διός* (Club Hotel Casino Loutraki 2010), κυρίως 91 κἑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 32

Η ΑΥΛΗ ΕΧΕΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΤΕΙ

1982. ΝΕΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ. Ἂν τὸ θέμα δὲν ἦταν σοβαρό, ἕνας νουνεχὴς ἄνθρωπος θὰ θεωροῦσε ὡς φαιδρότητες τὶς ἐνέργειες καὶ τὶς δηλώσεις τῆς τότε ἡγεσίας τῆς Ὑπηρεσίας. Σὲ ἐπίσκεψή της στὴν Κρήτη, στὶς 4 Ἰανουαρίου 1982, ἡ ὑπουργὸς Μ. Μερκούρη δήλωνε ὅτι «οἱ ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς ποὺ λειτουργοῦν στὴν Ἑλλάδα μὲ εἰδικὸ νομικὸ πλαίσιο δὲν θὰ καταργηθοῦν ἀλλὰ θὰ ἀλλάξει ὁ τρόπος διοίκησής τους, ἡ δομή τους καὶ ἡ νοοτροπία τους, ὥστε καὶ οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι ποὺ ἀνασκάπτονται νὰ προστατευθοῦν, καὶ τὸ κράτος νὰ εἶναι ἐνήμερο γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν Σχολῶν»[1].

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἡ ἀπόλυτη δυσπιστία πρὸς ὅλους ἐκείνους ποὺ δὲν θεωροῦνταν ὀπαδοὶ τοῦ κόμματος. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ παραμέρισε τοὺς ὑπαλλήλους ποὺ δὲν τῆς ἦσαν ἀρεστοὶ καὶ στηρίχτηκε σὲ ἐπιτροπὲς ἀπὸ φιλικά, συγγενικὰ καὶ κομματικὰ πρόσωπα.

Τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ 1981 δημοσιεύτηκε[2] ἡ σύσταση ἀπὸ τὴν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ ἑνὸς ἀτύπου ἀρχαιολογικοῦ συμβουλίου: «Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀρχαιολογικῶν θεμάτων συστήθηκε εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ διακεκριμένους ἀρχαιολόγους ποὺ θὰ παίξει ρόλο συμβούλου στὴν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ». Τά (ἄμισθα) μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἦσαν: Μ. Ἀνδρόνικος, Μ. Χατζηδάκης, Γ. Δοντᾶς, Π. Τουλούπα, Ἠ. Ζερβουδάκη, Γ. Παπαθανασόπουλος, Φ. Δροσογιάννη, Χ. Μπούρας, Ἄ. Δεληβορριάς, ὅλοι, πλὴν ἑνός, τοῦ Γ. Δοντᾶ, πρόσωπα προσκείμενα κομματικῶς πρὸς τὴν κυβέρνηση

---

1. *Τὰ Νέα*, 5 Ἰαν. 1982.

2. Αὐτόθι 29 Δεκ. 1981.

καὶ ποὺ συνέχισαν, ὁρισμένα, νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους τὶς ἑπόμενες δεκαετίες. Κατὰ τὴν πρώτη συνεδρίαση τῆς Ἐπιτροπῆς, Σάββατο 16 Ἰανουαρίου 1982, ἐξετάστηκε τὸ θέμα τῆς συνέχισης τῶν Ἐκθέσεων ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικό. Ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς δύο τουλάχιστον ἦσαν ἕως τότε σφοδροὶ πολέμιοι τῆς ἐξαγωγῆς ἀρχαίων. Μὲ τὴ νέα κυβέρνηση μετεστράφησαν πλήρως. Ὅταν ὁ ἕνας, Ἀθηναῖος βυζαντινολόγος, ἐρωτήθηκε γιὰ τὴ μεταστροφή του αὐτὴ ἀπάντησε: «Τώρα εἴμαστε ἐμεῖς στὰ πράγματα».

1982. Τα τειχη της Πειραϊκης. Κατὰ τὴν Ἑπταετία ἔγινε ἐπίχωση τοῦ τείχους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τῆς Πειραϊκῆς χερσονήσου καὶ ἡ κατασκευή, ἐπάνω στὰ ἄνδηρα ποὺ δημιουργήθηκαν, ἐγκαταστάσεων παραλιακῶν ἑστιατορίων. Ἡ Ὑπηρεσία, δηλαδὴ ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ἀντέδρασε ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ οἱ περιστάσεις δὲν ἦσαν εὐνοϊκές. Μετὰ τὸ 1974 συνεχίστηκε ἡ προσπάθεια μὲ δικαστικὲς διώξεις τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν ἑστιατορίων καὶ ἐνέργειες γιὰ τὴ διοικητικὴ ἀποβολὴ τῶν καταπατητῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ὁ ὑπουργὸς Ἀνδρέας Ἀνδριανόπουλος ὑποστήριζε τοὺς ἑστιάτορες, ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀκούει καὶ τὴν Ὑπηρεσία. Ἔγιναν ἐκ μέρους του πολλὲς προσπάθειες γιὰ συμβιβαστικὴ λύση, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κυβέρνησης τὰ πράγματα ἔμειναν στὴν παλιά τους κατάσταση.

Μὲ ἐνέργειες τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς εἶχε ἀναμειχθεῖ στὸ ζήτημα ἡ Ἐφορία Δημοσίων Κτημάτων, ἡ ὁποία μὲ προσφυγή της στὸ Πρωτοδικεῖο Πειραιῶς πέτυχε τὴν ἔκδοση ἀπόφασης Διοικητικῆς Ἀποβολῆς τῶν ἑστιατορίων ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ τείχους. Τὴν προσφυγὴ μάλιστα εἶχε ὑποστηρίξει μὲ ὑπόμνημα ὁμάδα κατοίκων τῆς περιοχῆς, ποὺ τὸ εἶχε ὑπογράψει καὶ ἡ Μελίνα Μερκούρη. Ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου ἐκδόθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1982 καὶ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοστεῖ. Ἡ Μερκούρη ἦταν διατεθειμένη νὰ τὴν ἐφαρμόσει, ἀλλὰ παρουσιάστηκε ὡς ἀντίπαλός της τὸ ἰσχυρὸ κομματικὸ στέλεχος Γιάννης Παπασπύρου, βουλευτὴς Πειραιῶς καὶ ὑφυπουργὸς Ἐμπορίου, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε τοὺς ἑστιάτορες. Θυελλώδεις συσκέψεις, διενέξεις, δημιούργησαν θέμα δημοσιογραφικὸ καθημε-

ρινὸ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ '82. Τελικῶς ἡ Μερκούρη ἀναγκάστηκε νὰ δώσει τὴν ἐντολὴ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴν Πειραϊκὴ κατὰ τὴν τελευταία της κάθοδο ἐκεῖ γιὰ τὸ θέμα μοῦ εἶπε: «Ἄρχισε ἀλλὰ σιγὰ σιγά». Μόλις ἔφυγε, 15 Μαρτίου, τὰ μηχανήματα γκρέμισαν συστηματικὰ ὅλες τὶς ἐγκαταστάσεις. Ἕως τὸ ἀπόγευμα εἶχαν μείνει μόνον ἐρείπια. Ἡ ἀποκάλυψη καὶ ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ τείχους ὑπῆρξε ἐπίπονο ἔργο, ἀλλὰ τὸ μνημεῖο εἶχε ἀνακτηθεῖ.

1982. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΨΥΤΤΑΛΕΙΑΣ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν κυβερνητικῶν προσώπων, σχεδὸν πάντα ἄξεστων, ὅτι ὅταν πρόκειται νὰ κατασκευαστεῖ κάποιο ἔργο ποὺ θὰ ἐπιφέρει ἐνόχληση στοὺς ψηφοφόρους, προτιμᾶται πάντοτε νὰ καταστραφεῖ ἡ ἱστορικὴ καὶ μνημειακὴ παράδοση. Ἡ περίπτωση τῆς Ψυττάλειας, ἡ ὁποία ἐγκρίθηκε νὰ γίνει κέντρο βιολογικοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἀκαθάρτων τῆς μείζονος Ἀθήνας, εἶναι χαρακτηριστική. Τὸ ΠΑΣΟΚ ὡς ἀντιπολίτευση εἶχε ἀπορρίψει τὴ λύση αὐτή[3]. Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ἀντέδρασε, ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση ἦταν ἀμετάκλητη, ἐνῶ ὑπῆρχαν λύσεις εὐκολότερες καὶ συμφερότερες. Φαίνεται ὅμως ὅτι πάντα διαλέγονται οἱ πλέον δύσκολες καὶ δαπανηρὲς λύσεις σὲ τέτοια ἔργα ἢ καὶ δημιουργοῦνται χωρὶς νὰ χρειάζονται, ὅπως στὸ θέμα τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος. Ἡ Ψυττάλεια ἀποτελοῦσε ἰδανικὴ προέκταση τοῦ Πειραιᾶ, ὡς τόπος ἐκδρομῆς καὶ ἀναψυχῆς.

Τὸ νησὶ σήμερα δὲν διατηρεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν ἀρχική του μορφή. Ἴσως δὲν ἔχει ἐξισωθεῖ τὸ ΒΑ. ἄκρο του, ὅπου ἦταν ἢ εἶναι ὁ φάρος, τὸ μνημεῖο τῆς Λουίζας Armansperg (σήμερα θὰ λέγαμε Armansperg-Καντακουζηνοῦ!) καὶ τὸ μνημεῖο τοῦ ἀγνώστου Ρώσου ναυτικοῦ.

Ἐπειδὴ ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶχαν ἀρχίσει συζητήσεις στὸν Τύπο γιὰ τὴ χρήση τῆς Ψυττάλειας καὶ τῆς Σαλαμίνας γιὰ τὸν βιολογικὸ καθαρισμὸ τῶν ἀκαθάρτων τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴ δημιουργία ἐγκαταστάσεων στὴ Σαλαμίνα γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ποντοπόρων πλοίων,

---

3. *Ἡ Καθημερινή*, 30 Ἰουλ. καὶ 1 Αὐγ. 1982.

ἔγινε, μὲ πρωτοβουλία τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, κήρυξη ὡς ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τῆς κρατικῆς ἰδιοκτησίας τῆς περιοχῆς[4] μὲ ἀπόφαση τῆς Ὑπουργοῦ τῆς 26 Μαρτίου 1982, σὲ χρόνο ποὺ τὸ ΠΑΣΟΚ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀντιληφθεῖ τὶς δυνατότητες δράσης του:

«Χαρακτηρίζουμε ὡς ἀρχαιολογικὸ χῶρο καὶ ἱστορικὸ τόπο τὸν ὅρμο τῶν Ἀμπελακίων μὲ ὁλόκληρη τὴ Χερσόνησο τῆς Κυνόσουρας καὶ τὴν Χερσόνησο τῶν Ἀμπελακίων, ὅπου ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Σαλαμίνας (ΦΕΚ 84/Β/5.2.69), τὸν ὅρμο τῶν Σεληνίων καὶ τὶς νησῖδες Ἅγ. Γεώργιο καὶ Ψυττάλεια, ὅπως σημειώνεται στὸ συνημμένο σχέδιο, ἐπειδὴ στὸν χῶρο αὐτὸν ἔγινε ἡ περίφημη ναυμαχία, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερο γεγονὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Στὴν χερσόνησο τῆς Κυνόσουρας, μετὰ τὴ ναυμαχία στήθηκε τὸ τρόπαιο τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ ἡ ὀνομασία «Τροπαία ἄκρα». Ἡ νησίδα Ψυττάλεια, ἦταν στὴν ἀρχαιότητα ἀφιερωμένη στὸν Πάνα καὶ συνδέεται μὲ τὴ γνωστὴ ἀπόβαση τοῦ Ἀριστείδη καὶ τὸ φόνο τῶν ἐπιλέκτων Περσῶν.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ-ἱστορικοῦ τόπου ἀποσκοπεῖ στὴν προστασία τοῦ χώρου τῆς ἱστορικῆς ναυμαχίας ἀπὸ ἀπειλούμενες ριζικὲς ἐπεμβάσεις ποὺ θὰ ἐξαφάνιζαν κάθε στοιχεῖο ἱστορικῆς μνήμης».

Ὅταν συζητήθηκε στὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ (ΚΑΣ), γιὰ πρώτη φορά, τὸ θέμα ἐγκατάστασης στὴν Ψυττάλεια τῶν ἐργαστηρίων βιολογικοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἀκαθάρτων ὑγρῶν τῆς Ἀθήνας, ἤμουν Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς. Εἰσηγήθηκα, βεβαίως, ἀρνητικά, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἱστορικῆς σημασίας τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ διότι αὐτὸ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸν Πειραιά, καὶ ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ προέκτασή του. Εἶχα ἐκθέσει καὶ προφορικῶς τὶς ἀπόψεις μου, περισσότερες ἀπὸ μία φορές, στὴν ὑπουργὸ Μελίνα Μερκούρη. Ἀρνήθηκε νὰ τὶς δεχθεῖ, γιὰ κομματικοὺς κυρίως λόγους. Ἔχοντας ἡ τότε κυβέρνηση τὴν ἔμμονη ἰδέα ὅτι τὸ ἐργαστήριο καθαρισμοῦ

4. ΦΕΚ 305, 28 Μαΐου 1982, τ. Β΄.

ἔπρεπε νὰ γίνει κάπου ἐκεῖ ὅπου κατέληγε ὁ ἀγωγὸς τῶν ἀκαθάρτων, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ σκεφθεῖ τοποθέτησή του σὲ σημεῖο ἄλλο, μακρινό, ὅπου δὲν θὰ ἔθιγε οὔτε ἱστορικὸ τόπο οὔτε θὰ προκαλοῦσε ἐνόχληση ἢ βλάβη σὲ περιοίκους. Τὶς ἴδιες ἀπόψεις εἶχα ἐκθέσει καὶ στὸν τότε ὑπουργὸ Δημοσίων Ἔργων Ἄκη Τσοχατζόπουλο σὲ συνάντηση μαζί του. Φυσικά, ὅπως ἀποδείχτηκε (2012), δὲν ἦταν τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ συζήτηση περὶ ἱστορικῶν τόπων. Τὸ ἔργο ξεκίνησε μὲ μικρὲς φιλοδοξίες, τῆς χρήσης ἑνὸς μικροῦ τμήματος τοῦ νησιοῦ ἀφοῦ, φυσικά, προηγουμένως τὸ τμῆμα αὐτὸ χαμήλωνε καὶ ἐξισωνόταν. Μὲ τὰ χρόνια οἱ ἀνάγκες σὲ χῶρο μεγάλωσαν καὶ τὸ νησὶ ἀφανίστηκε ὁλόκληρο.

Ἡ αὔξηση τῆς ἔκτασης τῶν ἐγκαταστάσεων δὲν φαίνεται νὰ συμβαδίζει μὲ τὴν καλὴ λειτουργία τους καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους. Εἴτε ἔλλειψη πρόβλεψης ὡς πρὸς τὸ ἀπαιτούμενο μέγεθος τῶν ἐγκαταστάσεων, εἴτε κακὲς μελέτες ὡς πρὸς τὸ ἔργο ποὺ θὰ παρῆγαν οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς ἔχουν φέρει τὴν Ψυττάλεια, τὴ σύγχρονη, σὲ συνεχῆ ἐπικαιρότητα.

Ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ συνεχῆ αὔξηση καὶ ἐπέκταση. Ἡ Ψυττάλεια ὅμως εἶναι νησὶ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ αὐξηθεῖ σὲ ἔκταση. Εἶναι βέβαιον ὅτι στὰ χρόνια ποὺ ἔρχονται θὰ ἔχει τὴ μοίρα τῆς χωματερῆς τῶν Λιοσίων, δηλαδὴ θὰ παύσει νὰ ἐκπληρώνει τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο καταστράφηκε ἕνα ἱστορικὸ νησί, συνδεδεμένο καὶ αὐτὸ μὲ τοὺς Περσικοὺς πολέμους. Μαραθών, Σαλαμίς, Ψυττάλεια καταστράφηκαν μὲ ἐξευτελιστικὸ τρόπο ἀπὸ τὰ μικροσυμφέροντα καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν νεοελλήνων. Τὶς Θερμοπύλες, εὐτυχῶς, φρόντισε ὁ Σπερχειὸς νὰ τὶς καλύψει. Οἱ Πλαταιὲς κάπως διατηροῦνται. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ εἴμαστε αἰσιόδοξοι διότι καὶ οἱ κηρύξεις ἔχουν πάντα ἕνα τέλος, ἐνῶ ἡ τάση τῶν ἀνθρώπων γιὰ πλοῦτο καὶ τῶν πολιτικῶν γιὰ διατήρηση τῆς ἐξουσίας δὲν ἔχουν.

Δεκατρεῖς μῆνες μετὰ τὴν ἀπόφαση νὰ καταστραφεῖ ἡ Ψυττάλεια, ἡ Ὑπηρεσία ἀνακάλυψε, ἔπειτα ἀπὸ ἔντονες ἐπισημάνσεις μου, ὅτι τὸ νησὶ γιὰ νὰ παραχωρηθεῖ στὴν ΕΥΔΑΠ ἔπρεπε νὰ ἀποχαρακτηρισθεῖ. Στὶς 8 Φεβρουαρίου 1984 ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ἀπηύθυνε ἐρώτημα στὴ Νομικὴ Διεύθυνση τοῦ ΥΠΠΕ, τὸ ὁποῖο κατέληγε: «Ἐπειδὴ νομί-

ζουμε ὅτι τὸ θέμα τῆς νήσου Ψυττάλειας εἶναι σοβαρότατο λόγῳ τῆς τεράστιας ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς σημασίας της, παρακαλοῦμε νὰ μᾶς πληροφορήσετε ἂν στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γίνει καὶ ἀποχαρακτηρισμὸς τῆς νήσου, ἐνέργεια ποὺ ἡ Ὑπηρεσία μας θὰ ἤθελε ὁπωσδήποτε νὰ ἀποφύγει».

Εἶμαι, πιστεύω, ὁ τελευταῖος Ἕλλην ποὺ βάδισε στὴν Ψυττάλεια ἔχοντας γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου καὶ συναίσθηση τῆς σημασίας του. Ἀκολούθησαν πολλοί, ἴσως χιλιάδες, μὲ ἔργο τὴν καταστροφή του, πιστεύοντας ὅτι ὑπηρετοῦν σκοπὸ ὠφέλιμο, ἴσως μάλιστα παινεύονται γιὰ ὅ,τι ἔκαναν. Ὁπωσδήποτε κέρδισαν χρήματα ἀπὸ τὸν ἀφανισμὸ τοῦ νησιοῦ, ὅπως κέρδισαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ποὺ ἀποφάσισαν τὴν καταστροφή του[5].

1982. Ο ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ. Ἡ ἀνάκτηση τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἦταν καὶ εἶναι ἡ Μεγάλη Ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Εἴδαμε ἤδη τὴν ἀρχὴ τῶν σχετικῶν προσπαθειῶν, ποὺ χρονολογοῦνται στὸ 1836.

Ἂν θεωρήσουμε λοιπὸν ὡς ἀφετηρία τῆς ἐπίσημης ἀπαίτησής μας ἐπιστροφῆς τῆς λείας τοῦ Ἔλγιν στὴν Ἑλλάδα τὸ 1836 καὶ ἐρευνήσουμε συστηματικὰ τὰ δημοσιεύματα, κυρίως τῶν ἐφημερίδων ἕως σήμερα, δὲν ὑπάρχει χρονιὰ χωρὶς σχετικὰ κείμενα καὶ συζητήσεις. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ '40 εἶχαν θέσει θέμα οἱ ἴδιοι οἱ Ἄγγλοι[6]. Ὁ Μαρινᾶτος εἶχε θίξει τὸ 1965 τὴ συνεχῆ αὐτὴ ἐπάνοδο στὸ ἴδιο ζήτημα: «Βλέπομεν τακτικὰ νὰ δημιουργῆται ἄσκοπος θόρυβος περὶ ποικίλων ζητημάτων. Τὰ Ἐλγίνεια μάρμαρα εἶναι προσφιλὲς μοτίβον ἐπὶ παραδείγματι. Ἀλλ' εἶναι προτιμότερον νὰ προσπαθή-

5. Γιὰ τὸ νησί, τὶς ἀρχαιότητές του, τὴν ἱστορία του, παλαιότερη καὶ σύγχρονη, τὰ νεώτερα μνημεῖα του βλ. *Ὁ *Μέντωρ* 74-75, 2005, 33-72. Ἡ πρώτη ἀπόφαση τῆς καταστροφῆς ἦταν ἡ 71424/2194/21 Δεκ. 1983.

6. *Ὁ *Μέντωρ* 31, 1994, 75.

σωμεν, μὲ σθένος ὅμως καὶ μὲ σύστημα, νὰ σταματήσωμεν τὴν διαρροὴν τῶν ὑπολοίπων ἀρχαιοτήτων μας»[7].

Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσει κύριο θέμα τῆς πολιτικῆς τῆς Μελίνας Μερκούρη. Δὲν γνωρίζω ἂν ἦταν δική της ἰδέα ἢ τῆς ὑποβλήθηκε ἀπὸ κάποιον τοῦ περιβάλλοντός της. Θεωροῦμε ὡς ἐπίσημη ἔναρξη τῆς προσπάθειάς της τὸν λόγο της στὴν παγκόσμια διάσκεψη τῆς Οὐνέσκο τὸν Αὔγουστο τοῦ 1982, ὅπου ἔθεσε ἐπίσημα τὸ αἴτημα γιὰ ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν:

> «Ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδας μὲ ἐπιφόρτισε μὲ τὴν εὐθύνη νὰ σᾶς ἀναγγείλω ἐδῶ, ὅτι ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν μεσολάβηση τῆς Διακρατικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Οὐνέσκο γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἐπιστροφῆς πολιτιστικῶν θησαυρῶν στὶς χῶρες καταγωγῆς τους, σύμφωνα μὲ τὶς τυπικὲς διαδικασίες καὶ σύμφωνα μὲ τὴ νομοθεσία ποὺ ἰσχύει σήμερα στὴν Ἀγγλία, θὰ ζητήσει ἐπίσημα τὴν ἐπιστροφὴ τῶν Μαρμάρων τῆς Ἀκρόπολης.
>
> Δὲν εἴμαστε ἀφελεῖς. Ἴσως νἄρθει ἡ ἡμέρα ποὺ αὐτὸς ὁ κόσμος θὰ δημιουργήσει ἄλλα δράματα, ἄλλες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἰδιοκτησία, τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιὰ καὶ τὴν ἀνθρώπινη δημιουργία. Καὶ καταλαβαίνουμε πολὺ καλὰ ὅτι τὰ μουσεῖα δὲν μπορεῖ νὰ ἀδειάσουν. Ἀλλὰ θέλω νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι γιὰ τὴν περίπτωση τῶν Μαρμάρων τῆς Ἀκρόπολης δὲν ζητοῦμε τὴν ἐπιστροφὴ ἑνὸς πίνακα ἢ ἑνὸς ἀγάλματος.
>
> Ζητοῦμε τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς μοναδικοῦ μνημείου, ξεχωριστοῦ συμβόλου ἑνὸς πολιτισμοῦ. Καὶ πιστεύω ὅτι ἦρθε ὁ καιρὸς αὐτὰ τὰ Μάρμαρα νὰ γυρίσουν πίσω στὸν γαλάζιο οὐρανὸ τῆς Ἀττικῆς, στὸ φυσικό τους χῶρο, ἐκεῖ ποὺ ἀποτελοῦν δομικὸ καὶ λειτουργικὸ μέρος ἑνὸς μοναδικοῦ συνόλου ...».

Εὐθύς, τὸν Αὔγουστο, συστήθηκε «Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκρόπολης» μὲ πρόεδρο τὸν δικηγόρο Χριστόφορο Ἀργυρόπουλο καὶ μέλη τοὺς Κωνσταντῖνο Ἀλαβάνο, Γενικὸ

---

7. *Ἡ Καθημερινή*, 28 Μαρτ. 1965.

Γραμματέα τοῦ ΥΠΠΕ, Ἀνδρέα Λεντάκη, δήμαρχο Ὑμηττοῦ, Γιάννη Τζεδάκι, Διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων, Θεοδώρα Καράγιωργα, Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων, Σπύρο Μερκούρη, ἀδελφὸ τῆς ὑπουργοῦ, καὶ Μιχάλη Κουτούζη, εἰδικοὺς Συμβούλους τοῦ ΥΠΠΕ.

Τὸν Μάιο τοῦ 1983 στὴ σύσκεψη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Unesco στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ εἶχε ὡς θέμα τὴν ἐπιστροφὴ στὶς χῶρες τους τῶν κατὰ καιροὺς λεηλατημένων καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν, ἡ Ἑλλάδα δέχτηκε νὰ προχωρήσει σὲ διμερεῖς διαπραγματεύσεις γιὰ τὸ ζήτημα «ὡς δεῖγμα καλῆς θέλησης». Γιὰ τοὺς Ἄγγλους φυσικὰ δὲν ὑπῆρξε οὔτε ὑπάρχει θέμα νομικὸ ἢ ἠθικὸ ἢ πολιτιστικό. Μόνον ὕψιστοι, γιὰ τὴ Μεγάλη Βρετανία, πολιτικοὶ λόγοι θὰ εἶχαν κάποια βαρύτητα σὲ σχετικὴ ἀπόφασή τους. Παρὰ ταῦτα τὸ θέμα δὲν ἔπαψε τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια νὰ ἀνακινεῖται, ἄλλοτε ἔντονα, ἄλλοτε ὑποτονικά, καὶ συχνὰ μᾶλλον μὲ φαιδρὸ τρόπο. Τὸ συνοψίζει πολὺ παραστατικὰ ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Βενιζέλος σὲ ἀχρονολόγητο τρίπτυχο μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνα»:

> «Τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Μαρμάρων τοῦ Παρθενώνα ἦταν πάντοτε ἀνοικτὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν Παγκόσμια διανόηση, στὴν ὁποία περιλαμβάνονται πολλὲς σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς βρετανικῆς ἱστορίας (Λόρδος Μπάϋρον, Σέλλεϋ, Τόμας Χάρντι κ.τ.λ.). Ἀπὸ τὸ 1982, ὅταν ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἦταν ἡ ἀξέχαστη Μελίνα Μερκούρη, μέχρι σήμερα τίθεται ἐπισήμως στὰ ἁρμόδια ὄργανα τῆς UNESCO, ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ ἀπόφαση τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου αὐτὸ τέθηκε πρὸς τὴν Βρετανικὴ Κυβέρνηση ἤδη ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1983. Ἡ ἑλληνικὴ θέση διατυπώθηκε καὶ πάλι στὴ νέα Βρετανικὴ Κυβέρνηση στὶς 30 Ἰουνίου 1997.
>
> Ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐπιστροφὴ τῶν Μαρμάρων τοῦ Παρθενώνα» ἡ Ἑλλάδα ἐννοεῖ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου καὶ ἄλλων στοιχείων τοῦ Μνημείου τοῦ Παρθενώνα (ὅπως σπόνδυλοι κιόνων, κιονόκρανο κ.τ.λ.), ποὺ ἀφαίρεσε καὶ μετέφερε στὸ Λονδίνο ὁ Λόρδος Ἔλγιν. Ἡ Ἑλλάδα δὲν θέτει κανένα γενικὸ ζήτημα συνολικῆς ἐπιστροφῆς τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ποὺ βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ τόπου προέλευσής τους.

Τὰ Μάρμαρα τοῦ Παρθενώνα δὲν εἶναι αὐτοτελῆ ἔργα. Εἶναι ἀναπόσπαστα ἐκ γενετῆς στοιχεῖα τοῦ Μνημείου τοῦ Παρθενώνα, τοῦ μείζονος καὶ συμβολικοῦ μνημείου τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁρισμένα δὲ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀναγκαῖα ὄχι μόνο γιὰ τὴν αἰσθητική, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ στατικὴ ἐπάρκεια τοῦ Μνημείου, ὅπως δείχνουν οἱ ἐργασίες ἀναστήλωσης.

Τὸ αἴτημα γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν Μαρμάρων τοῦ Παρθενώνα δὲν τίθεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση στὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἢ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Τίθεται στὸ ὄνομα τῆς Παγκόσμιας Πολιτιστικῆς Κληρονομιᾶς καὶ μὲ τὴ φωνὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀκρωτηριασμένου μνημείου ποὺ ἀξιώνει τὴν ἐπιστροφὴ τῶν Μαρμάρων του».

Ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς κατασκευῆς τοῦ ΝΜΑ ἦταν ἡ δημιουργία τοῦ χώρου ὅπου θὰ ἐκθέταμε τὰ γλυπτὰ ὅταν μᾶς τὰ ἐπέστρεφαν οἱ Ἄγγλοι. Γιατὶ προβλήθηκε ἐκ μέρους τους αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι δὲν ὑπῆρχε στὴν Ἀθήνα τὸ κατάλληλο μουσεῖο γιὰ νὰ τὰ στεγάσει. Κατασκευάστηκε λοιπὸν ἕνα γιγαντιαῖο ΝΜΑ μὲ αἴθουσες στὸ μέγεθος τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος καὶ μὲ τὸν ἴδιο προσανατολισμό. Τοῦτο ὅμως θὰ περιγραφεῖ σὲ κατάλληλο σημεῖο.

Μετὰ τὸν θάνατο τῆς Μελίνας Μερκούρη στὶς 6 Μαρτίου 1994 δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν σύζυγό της Jules Dassin τό «Ἵδρυμα Μελίνα Μερκούρη» μὲ εὐρύτατους πνευματικοὺς σκοπούς, κύριο ὅμως τὴν ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ Ἵδρυμα διευθύνεται ἀπὸ συμβούλιο ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν φίλοι καὶ συνεργάτες τῆς Μελίνας Μερκούρη. Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ μία τιμητικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ πρόσωπα τῆς Τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, κυρίως ξένους. Στὸ Ἐξωτερικό, ἰδίως στὴ Μ. Βρετανία, πολλοὶ λόγιοι ὑποστηρίζουν τὴν ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐπηρεάζει οὔτε τὴ βρετανικὴ κυβέρνηση οὔτε τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο.

1982. Η ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΓΗΠΕΔΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ; Ἡ πλησμονὴ κακῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου δημιούργησε πολὺ γρήγορα τὴν ἐντύπωση τῆς ὕπαρξης ἰδιοτέλειας σὲ ὁρισμένες ἀπὸ αὐτές. Ἡ Ψυττάλεια εἶναι μιὰ φανερὴ περίπτωση. Πολὺ γρήγορα

δημιουργήθηκε ἄλλη, ἡ μετατροπὴ μέρους τοῦ χώρου τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος σὲ ποδοσφαιρικὸ γήπεδο. Τὸ Συμβούλιο ποὺ συνεδρίασε στὶς 21 Σεπτεμβρίου 1982 ἀποφάσισε μὲ τὴ διπλὴ ψῆφο τοῦ Προέδρου νὰ παραχωρηθεῖ σὲ κάποια ὁμάδα πολιτῶν τῆς περιοχῆς ἔκταση γιὰ γήπεδο ποδοσφαίρου κατὰ τὶς ἐφημερίδες, γιὰ ἀθλοπαιδιὲς κατὰ ἄλλους. Τὸ θέμα εἶχε πολιτικὴ καὶ κομματικὴ σημασία. Κατὰ τὴ συνεδρίαση τοῦ ΚΑΣ, Τρίτη 21 Σεπτεμβρίου 1982, μὲ τὴ διπλὴ ψῆφο τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου Γενικοῦ Γραμματέως Μιχάλη Δωρῆ δόθηκε ἡ ἄδεια χρήσης μέρους τοῦ χώρου τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος. Ὁ τύπος τόνιζε ὅτι ὑποψήφια δημοτικὴ σύμβουλος Ἀθηναίων μὲ τὸν ὑποψήφιο δήμαρχο Δημ. Μπέη γιὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς 17 Ὀκτωβρίου 1982, ἦταν ἡ σύζυγος τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως[8].

Κατὰ τῆς παραχώρησης τοῦ χώρου γιὰ ἀθλητικὴ ἢ ἄλλη ἐγκατάσταση εἶχαν ψηφίσει ἡ Ἀγγελικὴ Λεμπέση, Φανὴ Δροσογιάννη, Χαρ. Μπούρας, ἡ ἐκπρόσωπος τοῦ ΥΧΟΠ καὶ τῆς Διεύθυνσης Ἀναστήλωσης. Ὑπὲρ εἶχαν ψηφίσει ὁ Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων Γιάννης Τζεδάκις, ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μύρων Μιχαηλίδης, ὁ Ἔφορος Γεώργιος Παπαθανασόπουλος, ὁ καθηγητὴς Μανόλης Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΕ Μιχάλης Δωρῆς μὲ διπλὴ ψῆφο[9]. Ἡ ὑπουργὸς ἀναγκάστηκε ἀμέσως νὰ ἀναπέμψει τὴν ὑπόθεση γιὰ ἐπανεξέταση[10] καὶ ἡ κακὴ ἀπόφαση ἀκυρώθηκε. Ἐντύπωση προκάλεσε ἡ ψῆφος τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου, ὁ ὁποῖος τὴ δικαιολόγησε μὲ ἐκτενὲς κείμενό του[11]. Οἱ ἐφημερίδες καὶ οἱ γνῶστες τῶν πραγμάτων ἀπέδωσαν τὴν κακὴ ἀπόφαση τοῦ ΚΑΣ στὴν κομματικὴ πίεση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως καὶ στὸ πνεῦμα τῆς ἀπόλυτης ὑποταγῆς στὸ κόμμα ὁρισμένων μελῶν τοῦ Συμβουλίου.

1982. Και παλι οι Ξενες Σχολες. Εἴδαμε ὅτι τὸ 1981 δημιουργήθηκε ζήτημα μὲ τὴ Γαλλικὴ Σχολὴ ἐκ μέρους τῆς ἴδιας τῆς Γαλλίας, τὸ

8. *Ἡ Καθημερινή*, 26 καὶ 28 Σεπτ. 1982.

9. *Ἡ Βραδυνή*, 1 Ὀκτ. 1982.

10. *Ἐλευθεροτυπία*, 29 Σεπτ. 1982.

11. Λεκτικὸς φετιχισμός, *Τὸ Βῆμα*, 31 Ὀκτ. 1982.

ὁποῖο τελικὰ διευθετήθηκε. Δημιουργήθηκε ὅμως καὶ κλίμα ἐναντίον τῶν Ξένων Σχολῶν στὴν Ἑλλάδα, τὸ ὁποῖο συντηροῦσαν κυριότατα ἀναρμόδια πρόσωπα ποὺ πρέσβευαν ἕναν ἐθνικισμὸ ταπεινῶν καὶ καταφρονεμένων. Ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν καὶ πολλοὶ ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς ξενηλασίας τὸ εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΕ, ὁ ὁποῖος οὔτε τὴν Ὑπηρεσία συμπαθοῦσε, πολὺ περισσότερο τὶς Ξένες Σχολές. Ἔτσι ξαφνικὰ θεσπίστηκαν κανονισμοὶ ἐργασίας τῶν Σχολῶν ποὺ στὴν πραγματικότητα προβλέπονταν ἀπὸ τὴ νομοθεσία, ἀπὸ τὸ ΠΔ τοῦ 1927 «Περὶ τρόπου ἐκτελέσεως ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν», ἀπὸ τὸν Ν. 5351/1932 καὶ ἀπὸ τὶς γενικὲς ἁρμοδιότητες τῶν Ἐφόρων. Μὲ ἐγκύκλιο τῆς ὑπουργοῦ[12] πρὸς τὶς Ξένες Σχολές, Ἱνστιτοῦτα καὶ Ἀποστολὲς ὑπενθυμίστηκαν ὅλες οἱ διατάξεις τῆς ἀρχαιολογικῆς νομοθεσίας ποὺ τὶς ἀφοροῦσαν. Κυριαρχοῦσε στὸ ΥΠΠΕ ἡ ἐπιθυμία νὰ φανεῖ ὅτι γίνεται κάτι νέο. Τοῦτο ὁδήγησε στὴν ἀναμάσηση παλαιῶν διατάξεων, ποὺ ἡ ἴδια ἡ Ὑπηρεσία εἶχε πάψει νὰ ἐφαρμόζει[13]. Ἡ ὑπουργὸς Μερκούρη μάλιστα ἔκανε καὶ δηλώσεις: ὅτι «τὸ Ἑλληνικὸ κράτος χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τὴν ἐπιστημονικὴ σπουδαιότητα τῆς δραστηριότητας τῶν Ξένων Σχολῶν στὴν Ἑλλάδα, οὔτε τὴ συμβολή τους στὴν ἀνάδειξη τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, πιστεύει ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀσκεῖται μέσα στὰ ὅρια ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ νομοθεσία καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς ἐπιστημονικοὺς προγραμματισμούς, ἐπιδιώξεις καὶ δυνατότητες»[14]. Μὲ ἄλλη ἐγκύκλιο τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1982 ποὺ ὑπέγραφε ὁ Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων τέθηκαν καὶ νέοι περιορισμοὶ στὸ ἔργο τῶν Ξένων Σχολῶν, κάποιοι παράλογοι, ὅπως «ἀποτυπώσεις, σχεδιάσεις κλπ. ποὺ ζητοῦνται ἀπὸ ἕλληνες καὶ ξένους ἐπιστήμονες». Μικρὴ ἐπιστροφὴ στὰ χρόνια τοῦ Πιττάκη.

Σχετικὰ πρὸς τὸ νέο πνεῦμα ποὺ ἐπιβαλλόταν στὴν Ὑπηρεσία ἦταν καὶ ἡ δήλωση ἢ ἀνακοίνωση ποὺ μοῦ εἶχε κάνει τότε ὁ Γενικὸς

12. ἀρ. 4883/21 Ἰουλ. 1982.
13. *Ἐλευθεροτυπία*, 14 Ὀκτ. 1982.
14. Αὐτόθι.

Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΕ, ὅτι «σχεδιαζόταν ἑλληνικὴ ἀποστολὴ στὴ Λιβύη γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκεῖ ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας».

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ. Στὰ ὅσα προηγήθηκαν ἔγινε λόγος γιὰ τὸν νόμο 1232/1982 καὶ γιὰ τὶς δυσμενεῖς συνέπειές του στὴν Ὑπηρεσία. Ὅπως καὶ ὁ νόμος περὶ τριακονταπενταετίας σκοπὸ εἶχε τὴν ἐκδίωξη τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ κράτους καὶ ὄχι κάθαρση, ἐκδημοκρατισμὸ ἢ ἐκσυγχρονισμὸ τῆς Διοίκησης. Ἀπομακρύνθηκαν πεπειραμένοι ὑπάλληλοι μὲ ἁρμοδιότητες κατοχυρωμένες ἀπὸ τοὺς νόμους, καὶ τὴ θέση τους στὸ ΥΠΠΕ κατέλαβαν πρόσωπα ἄγνωστα, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα γρήγορα ἀποδείχτηκαν καὶ καταχραστὲς τοῦ Δημοσίου.

Μὲ τὴν ΥΑ 25860 τῆς 2 Αὐγούστου 1982 ἀναμορφώθηκε τὸ ΚΑΣ. Πρόεδρος ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΕ καὶ μέλη καθηγητὲς ἀνωτάτων σχολῶν, προϊστάμενοι τῶν Διευθύνσεων μὲ ἀναπληρωτές «Ἐφόρους α΄ ἢ β΄ ἢ γ΄ τάξεως», ἕνας ἀρχιτέκτονας ὑπάλληλος τοῦ ΥΧΟΠ, ἕνας ἐκπρόσωπος τοῦ Συλλόγου Ἀρχαιολόγων, ἕνας ἐκπρόσωπος τοῦ Σωματείου Τεχνικῶν τοῦ ΥΠΠΕ καὶ δύο Ἔφοροι Κλασικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων». Ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἀποδίδουν στὰ μέλη τοῦ Κλάδου τοὺς παλαιοὺς τίτλους καὶ βαθμούς. Ἄξιο μνείας εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸν Αὔγουστο 1982 ἀποφασίστηκε νὰ γίνονται οἱ συνεδρίες τοῦ ΚΑΣ δημόσια, μὲ τὴν παρουσία δηλαδὴ δημοσιογράφων. Ἀκόμη μὲ τὸ ΠΔ 2971[15] ἐφαρμόστηκε ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1982 σὲ ὅλο τὸν δημόσιο τομέα τὸ μονοτονικὸ σύστημα γραφῆς καὶ μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Γ. Γραμματέως Μιχάλη Δωρῆ[16] διατάχτηκε ἡ «ἀντικατάσταση πλήκτρων γραφομηχανῆς, ἐνημέρωση προσωπικοῦ, ὥστε τὰ ἔγγραφά τους νὰ συντάσσονται σύμφωνα μὲ τὸ μονοτονικὸ σύστημα ἀπὸ τώρα».

3-9 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1982. ΤΟ Η΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΣ. Ἔγινε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴ συμμετοχὴ πολλῶν καὶ

15. ΦΕΚ 52, 29 Ἀπρ. 1982, τ. Α΄.

16. Ἀρ. 58125/20 Σεπτ. 1982.

διαπρεπῶν ἐπιγραφικῶν. Τὸν ἐναρκτήριο λόγο ἐκφώνησε ὁ Louis Robert. Προηγουμένως ἔγιναν οἱ ἀπαραίτητοι χαιρετισμοὶ τοῦ προέδρου τοῦ συνεδρίου Παναγιώτη Ζέπου, τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ ΥΠΠΕ Μιχάλη Δωρῆ, ὁ ὁποῖος τόνισε ὅτι «Τὸ ΥΠΠΕ καὶ ἡ ἑλληνικὴ σοσιαλιστικὴ Κυβέρνηση γενικότερα, δίνουν ἰδιαίτερη σημασία σὲ ἐρευνητικὲς προσπάθειες καὶ μελέτες». Τὴν ἑλληνικὴ κληρονομιά «εἴμαστε ἀποφασισμένοι νὰ τὴν προστατεύσουμε, νὰ τὴν μελετήσουμε καὶ νὰ τὴν ἀξιοποιήσουμε» καί «στὸ πλαίσιο τῆς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς μας, τὸ ὁποῖο διαμορφώνουμε, ἐντάσσεται καὶ ἡ προσπάθειά μας γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν λεγομένων «Ἐλγίνειων μαρμάρων» τῶν μαρμάρων τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης τῆς Ἀθήνας»[17].

1983. Η ΡΟΥΤΙΝΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ. Κύριο θέμα φροντίδας τῆς Ὑπηρεσίας ἦταν τὸ θέμα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ χάρη στὴν ἐπίμονη δημοσιογραφική του προβολὴ ἡ ὑπουργὸς Μ. Μερκούρη αὔξανε τὴ δημοτικότητά της καὶ στερέωνε τὴν πολιτικὴ θέση της ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ὑπουργοὺς καὶ τοὺς παράγοντες τοῦ κόμματος. Οἱ πρώην ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι ἀγωνίζονταν πλέον γιὰ τὶς προαγωγές τους μὲ ἀντίπαλους τοὺς μονίμους ποὺ ἔβλεπαν ξαφνικὰ τοὺς πρώην ὑφισταμένους τους νὰ ἀποκτοῦν ἀνώτερη θέση στὴν ἱεραρχία τοῦ Κλάδου. Ἀπεργίες, πανώ, ἐπίκληση ἀγωνιστικῶν δαφνῶν καί, μέσα σ' ὅλα, ὀργάνωση σεμιναρίων διάρκειας 10 ἡμερῶν γιὰ τήν «ἐπιμόρφωση τοῦ προσωπικοῦ φύλαξης». Οἱ ἀρχαιολόγοι τῶν Ἐφορειῶν ἀναλάμβαναν νὰ διδάξουν «στοιχειώδεις ἀρχαιολογικὲς γνώσεις ποὺ πρέπει νὰ γνωρίζουν οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων ἀνάλογα μὲ τὴν περιοχὴ ποὺ ὑπηρετοῦν, θέματα καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ στοιχεῖα ξένων γλωσσῶν»[18]. Οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων,

17. *Πρακτικὰ τοῦ Η' Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς* Α' (Ἀθήνα 1984) 29-32. Ὁ δεύτερος τόμος τῶν Πρακτικῶν ἐκδόθηκε τὸ 1987. Οἱ λοιποὶ δύο δὲν ἐκδόθηκαν ποτέ.

18. ΥΑ ΥΠΠΕ/ΔΙΟΙΚ/0-Ε/9391/18.-2.1983.

δηλαδὴ ἡ «Πανελλήνια Ἕνωση Ἀρχαιοφυλάκων Ἑλλάδος» ἐνθάρρυνε τὴν ὑπουργὸ νὰ μὴν παραιτηθεῖ: «Μὴν ἐπηρεάζεσαι ἀπὸ τὰ σλόγκαν τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων. Τὸ ΥΠΠΕ ἦταν προτεκτοράτο δικό τους – Προχώρα στὴν κάθαρση – Μάντρωσέ τους [τοὺς ἀρχαιολόγους] – ὅσοι ὑπουργοὶ ταυτίστηκαν μὲ τοὺς ἀρχαιολόγους ἀπέτυχαν – Βάλε τέρμα στὴν ἐκμετάλλευση». Ἡ ἔνταξη στὴν Ἐπετηρίδα τῶν πρώην ἐκτάκτων κατέληξε στὰ δικαστήρια.

Τὸ μένος κατὰ τῶν Ξένων Σχολῶν ἄρχισε νὰ μειώνεται. Πρῶτα αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρευνῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς κατόπιν, κατὰ τὴν ἔκθεση ποὺ ἔγινε στὶς 3 Ἀπριλίου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη «ὑπὸ τὴν προστασία τῆς κυρίας Μαργαρίτας Παπανδρέου» γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Διὸς στὴ Νεμέα, μίλησαν ἡ σύζυγος τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ἡ ὑπουργὸς Μ. Μερκούρη καὶ παίνεψαν τὶς Ξένες Σχολές. Λίγες βδομάδες πρὶν εἶχε δημοσιευθεῖ ὑμνητικό – σωστὸ – ἄρθρο τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου γιὰ τὶς Ξένες Σχολές[19]. Ἰσχυρὴ κυβερνητικὴ ἐφημερίδα δημοσιεύει ἄρθρο μὲ τίτλο «Ἀποτελματωμένο τὸ Ὑπ. Πολιτισμοῦ»[20]. Κατηγορεῖται τὸ ὑπουργεῖο ὅτι «δὲν προωθεῖ στὸ μέτρο ποὺ ἐπιβάλλεται τὸ πολιτιστικὸ πρόγραμμα τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅτι δὲν συνεργάζεται - - οὔτε μὲ τὸ ἴδιο τὸ κίνημα - - ὅτι ὑφίσταται ἐπιρροὲς ἀπὸ ἐξωκυβερνητικοὺς παράγοντες γιὰ ἀποχαρακτηρισμοὺς διατηρητέων κτιρίων - - ὅτι μὲ τὴ στάση του ἐνθαρρύνει τὸν πόλεμο ποὺ ἄρχισαν οἱ διάφορες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς καὶ Ἀποστολὲς καὶ μάλιστα ἡ Ἀμερικανική».

Χαρακτηριστικὸ τοῦ κλίματος ποὺ ἐπικρατοῦσε εἶναι ἡ περίπτωση δύο κυριῶν, πρώην ἐκτάκτων ποὺ μονιμοποιήθηκαν, καὶ ποὺ ζητοῦσαν μὲ προσφυγή τους στὸ Διοικητικὸ Ἐφετεῖο Ἀθηνῶν προαγωγή τους σὲ ἀνώτερους βαθμοὺς τοῦ Κλάδου, χωρὶς νὰ ἔχουν δημοσιεύσεις. Τὸ δικαστήριο δέχτηκε τὴν προσφυγή τους, γιατί «ἡ ὑπηρεσιακὴ κατάστασις τῶν ὑπαλλήλων τούτων ὡς καὶ ἐν γένει συνθῆκαι ἐργασίας των καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν ἀμέσως προϊσταμένων των ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ὅλην ἔναντι αὐτῶν συμπεριφορὰν τῆς Διοικήσεως καὶ τὸ κλίμα ἀβεβαιότητος ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω ἐξέ-

19. *Τὸ Βῆμα*, 13 Μαρτ. 1983.

20. *Ἔθνος*, 24 Ἀπρ. 1983.

λιξίν των δὲν προσεφέροντο διὰ τὴν δημοσίευσιν ἀξιολόγων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν»[21].

Στὰ μέσα Ἰουλίου ἀνακοινώθηκε ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ ΥΠΠΕ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Μιχάλη Δωρῆ, ποὺ ἀνῆκε στήν «ὁμάδα τῶν ἀδιαλλάκτων» τοῦ κόμματος ποὺ κυβερνοῦσε. Ἀπὸ πλευρᾶς Δωρῆ ὑπῆρξαν κατηγορίες ἐναντίον τῆς ὑπουργοῦ «γιὰ πράξεις οἰκονομικοῦ περιεχομένου - - γιὰ προσπάθεια μεταθέσεως εὐθυνῶν, ὅπως στὰ θέματα τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος καὶ τῆς Ἐπιδαύρου»[22]. Τὸν Μ. Δωρῆ διεδέχτηκε ὁ Κωνσταντῖνος Ἀλαβάνος, ἀλλὰ χάθηκε τότε ἀπὸ τὸ προσκήνιο σύμβουλος τῆς ὑπουργοῦ ποὺ δὲν φαίνεται νὰ χειριζόταν μὲ τὴν ἀπαιτούμενη προσοχὴ τοὺς κανόνες τοῦ Δημόσιου Λογιστικοῦ, καὶ τὸν ὁποῖο πιθανῶς ἀφοροῦσαν οἱ ὑπαινιγμοὶ τοῦ πρώην Γενικοῦ Γραμματέως.

Ὁ Σύλλογος μὲ δυναμικὴ ἡγεσία ἀσχολήθηκε μὲ τὴ διοργάνωση συνεδρίου καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ἐκδήλωση τῆς Ἐπιτροπῆς Εἰρήνης Διανοουμένων καὶ Καλλιτεχνῶν μὲ σύνθημα «Σῶστε τὴν Ἀκρόπολη, σῶστε τὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμό», ποὺ ἔγινε στὶς 8 Αὐγούστου 1983.

4-10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1983. ΤΟ XII ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ. Ἔγινε στὴν Ἀθήνα 78 χρόνια μετὰ τὸ Πρῶτο Συνέδριο τοῦ 1905, ποὺ εἶχε γίνει πάλι στὴν Ἀθήνα. Θέμα τοῦ συνεδρίου ἦταν «Ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα καὶ ὁ ἀρχαῖος κόσμος», καὶ πρόεδρος τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς ἡ Σέμνη Καρούζου, ἡ ὁποία κήρυξε καὶ τὴν ἔναρξη τοῦ Συνεδρίου. Μίλησε καὶ ἡ ὑπουργὸς Μελίνα Μερκούρη, ἡ ὁποία μνημόνευσε στὸ τέλος τοῦ λόγου της «τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους, ποὺ μὲ τὸ πεῖσμα καὶ τὸ πάθος τους, πολλὲς φορὲς χωρὶς μέσα καὶ κάτω ἀπὸ ἀντίξοες συνθῆκες, προστάτεψαν τὰ σημάδια τῆς μεγάλης κληρονομιᾶς μας».

Οἱ σύνεδροι ἦσαν περίπου χίλιοι καὶ οἱ ὁμιλητὲς 260. Ἡ ὁμιλία τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου, ποὺ παρουσίασε τὰ εὑρήματα τῆς Βεργίνας,

---

21. Ἀπόφαση ἀρ. 821/1983 Διοικητικοῦ Ἐφετείου Ἀθήνας.

22. *Ἀκρόπολις*, 15 Ἰουλ. 1983.

προκάλεσε μεγάλη ἐντύπωση. Ἡ ἔκδοση τῶν πρακτικῶν ὑπῆρξε ἕνα κατόρθωμα[23].

1984. Τα λατομεια του Ραμνουντος. Οἱ ἐπεμβάσεις στὴ διεξαγωγὴ τῆς καθημερινῆς ὑπηρεσίας ἦσαν συνεχεῖς καὶ πάντοτε ἔκρυβαν ἰδιοτέλεια. Γιὰ τὰ λατομεῖα τοῦ Ραμνοῦντος, ποὺ λειτουργοῦσαν μέσα σὲ ἀρχαιολογικὸ χῶρο, κινητοποιήθηκαν γιὰ νὰ μὴν κλείσουν ὁ τότε Γενικὸς Γραμματεὺς Κων. Ἀλαβάνος, ὁ Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων Γιάννης Τζεδάκις καὶ ὁ τότε ὑφυπουργὸς Ἐμπορίου Θεόδωρος Πάγκαλος, διάσημος ἀργότερα γιὰ τὴν παράδοση στοὺς Τούρκους τοῦ Ὀτσαλὰν καὶ γιὰ τὴ φράση του «μαζὶ τὰ φάγαμε». Ἦλθαν στὸν Ραμνούντα καὶ οἱ τρεῖς στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1983, στὶς 4.30′ τὸ ἀπόγευμα, γιὰ νὰ πιστοποιήσουν ὅτι δὲν βλάπτεται ὁ ἱστορικὸς χῶρος ἀπὸ τὰ λατομεῖα. Ἡ εἰσήγησή μου δὲν τοὺς ἔπειθε. Στὶς 23 Ἰανουαρίου 1984 στὴ συνεδρίαση τοῦ ΚΑΣ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας τῶν λατομείων εἶχαν ψηφίσει ὁ Γενικὸς Γραμματεύς, ὁ Πέτρος Θέμελης, ὁ Γεώργιος Παπαθανασόπουλος, ὁ Μύρων Μιχαηλίδης καὶ ὁ Γιάννης Τζεδάκις[24].

1984. 30 Ιανουαριου. Το γευμα των πνευματικων ανθρωπων. Ἔμπνευση τῆς ὑπουργοῦ Μερκούρη ἦταν τὸ γεῦμα στὸ ξενοδοχεῖο Ἰντερκοντινένταλ, ὅπου παραβρέθηκαν πρόσωπα τῆς τέχνης, τοῦ θεάτρου καὶ τῆς ἐπιστήμης. Στὴν ὁμιλία του ὁ πρωθυπουργὸς ἔκανε τὸν ἔπαινο τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία «μὲ πενιχρὰ μέσα ἀλλὰ μὲ ἀφειδώλευτη καταβολὴ γνώσης καὶ μόχθου οἱ ἐργάτες καὶ οἱ πρωτεργάτες της πάλεψαν καὶ παλεύουν νὰ βροῦν, νὰ σώσουν, ν' ἀποκαταστήσουν τοὺς ἁρμοὺς τῆς μοναδικῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς μας, τούς «συνδετικοὺς κρίκους τῶν παλαιῶν μὲ τοὺς σημερινούς» – αὐτοὺς τοὺς κρίκους ποὺ θηλάζουν καὶ στηρίζουν τὸ Σήμερα, καὶ τὸ κάνουν πιὸ στέρεα σημερινό»[25]. Ἡ ὅλη ἐκδήλωση σκοπὸ εἶχε τὴν προβολὴ τῆς ὑπουργοῦ Μερκούρη.

---

23. *Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνοῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, Ἀθήνα 4-10 Σεπτεμβρίου 1983*, Α′ (1985), Β′, Γ′, Δ′ (1988).

24. Πράξη ἀρ. 3 τοῦ ΚΑΣ/23.1.1984.

25. Κατὰ τὴν περίληψη τοῦ Μάριου Πλωρίτη, *Τὸ Βῆμα*, 26 Φεβρ. 1984.

1984. «Περι ανακατανομης αρμοδιοτητων του ΥΠΠΕ και του ΥΧΟΠ». Ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ ὑπουργοῦ Ἀντ. Τρίτση ἄρχισε ἡ διαμάχη γιὰ τὴν ἁρμοδιότητα στὴν προστασία τῶν νεωτέρων μνημείων, καὶ τῶν τοπίων ἱστορικῆς σημασίας καὶ φυσικοῦ κάλλους, τὴν ὁποία εἶχε ἐξ ἀρχῆς ἡ Ὑπηρεσία. Ὑπῆρξε καθολικὴ κινητοποίηση ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων, ποὺ ζητοῦσαν νὰ μὴ θιγοῦν οἱ ἁρμοδιότητες τῆς Ὑπηρεσίας. Ὑπῆρξαν φυσικὰ καὶ ἀντίθετες ἀπόψεις, κυρίως τεχνικῶν, ποὺ νόμιζαν ὅτι τὰ πολεοδομικὰ γραφεῖα, οἱ πλέον διεφθαρμένες ὑπηρεσίες τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἦσαν ἱκανὲς νὰ χειριστοῦν θέματα ἀποχαρακτηρισμοῦ μνημείων ἢ οἰκοδόμησης σὲ χώρους ἱστορικοὺς ἢ σὲ περιοχὲς ἰδιαιτέρου κάλλους. Τὰ θέματα ποὺ χειρίζεται ἡ Ὑπηρεσία, σχεδὸν ὅλα, ἔχουν οἰκονομικὴ σημασία, εἴτε πρόκειται γιὰ ἰδιῶτες εἴτε γιὰ τὸ Δημόσιο. Τὸ ὅτι ἡ Ὑπηρεσία κατηγορεῖται μονότονα γιὰ ἀπολιθωμένες ἰδέες, γιὰ προστασία ἀσήμαντων κατὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους λειψάνων, γιὰ ὑπερβολὴ στὶς ἀνασκαφὲς τῶν οἰκοπέδων ἢ τῶν χώρων ὅπου γίνονται δημόσια ἔργα, ὑπερβολὴ γιὰ τὴν ὁποία πρώην πρωθυπουργὸς τὴν χαρακτήρισε ὡς «μάστιγα τῆς Ἑλλάδος», ἕνα δείχνει, ὅτι τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας κάνουν τὴ δουλειά τους μὲ ἐντιμότητα ἔστω κι ἂν φθάνουν στὴν ὑπερβολή, ἡ ὁποία τὶς περισσότερες φορὲς ὀφειλόταν σὲ ἔλλειψη προσωπικοῦ καὶ μέσων.

Ὁρισμένες ἐφημερίδες μὲ πολλὴ θερμότητα ὑποστήριξαν τὴν Ὑπηρεσία[26], ὁ Δήμαρχος καὶ τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο Μυκόνου ἐπίσης: «Ἡ πολιτιστικὴ κληρονομιὰ δὲν μπορεῖ νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τὰ Πολεοδομικὰ Γραφεῖα τῶν νομῶν ἀλλὰ μόνο μὲ τὸ ἐπιτόπου ἄγρυπνο μάτι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας»[27]. Ἡ Σέμνη Καρούζου δημοσίευσε ἐμπνευσμένο ἄρθρο[28], πενήντα προσωπικότητες τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης ὑπογράφουν διακήρυξη ὑπὲρ τῆς Ὑπηρεσίας[29] καὶ ὁ Μάριος Πλωρίτης δημοσιεύει πολεμικὸ ἐκτενὲς κείμενο, καὶ ὁ Δημήτριος Πάλλας σὲ τρεῖς συνέχειες[30] ἀναλύει τὴν πορεία τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὴν ἀρχή, τονίζει τὴν παραμέληση, στὸ ἀπώτερο

---

26. *Ἡ Καθημερινή*, 18, 21 Φεβρ., 28 Μαρτ.· *Τὸ Βῆμα*, 19, 20 Φεβρ. 1984.
27. *Τὸ Βῆμα*, 12 Φεβρ. 1984.
28. *Τὰ Νέα*, 20 Φεβρ. 1984.
29. *Τὸ Βῆμα*, 26 Φεβρ. 1984.
30. *Ἡ Αὐγή*, 11, 18, 25 Μαρτ. 1984.

παρελθὸν τῶν χριστιανικῶν μνημείων, κακίζει, δικαίως, τὰ λάθη τῆς Διεύθυνσης Ἀναστηλώσεως στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὡς πρὸς τὸν Μυστρᾶ, καὶ ἐκθέτει καὶ ἐκεῖνος τὴ δική του ἄποψη γιὰ τὸ ζήτημα ἁρμοδιοτήτων Ὑπηρεσίας καὶ ΥΧΟΠ.

Μὲ τὸ ΠΔ 161/30 Ἀπριλίου 1984 «Ἀνακατανομὴ ἁρμοδιοτήτων τῶν Ὑπουργείων Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος» καθορίστηκε ὅτι «οἱ ὅροι καὶ περιορισμοὶ δόμησης στοὺς ἱστορικοὺς τόπους ὁρίζονται ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καὶ Περιβάλλοντος, μετὰ ἀπὸ προηγούμενη γνωμοδότηση τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, ποὺ διατυπώνεται μέσα σὲ προθεσμία δύο μηνῶν ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τοῦ σχετικοῦ ἐρωτήματος». Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλοι ὅροι, ὅπως ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ ΥΠΠΕ «γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἱστορικῶν τόπων ἐκδίδεται μετὰ ἀπὸ γνώμη» τοῦ ΥΧΟΠ.

Στὴ διένεξη ΥΠΠΕ-ΥΧΟΠ ἀναμείχθηκαν καὶ ὁ σύλλογος τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος μὲ προκήρυξη δήλωνε: «Τρίτση βγάλε τὸ Νέφος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ποὺ μᾶς πεθαίνει καὶ ἄσε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τοὺς Ἀρχαιολόγους ἥσυχους νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους ὅπως ξέρουν». Βέβαια, σὲ παλαιότερες περιπτώσεις, οἱ ἀρχαιολόγοι ἦσαν οἱ καταπιεστὲς τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων.

1984. Η Ιερα Οδος. Δὲν εἶχε τελειώσει τὸ θέμα μεταξὺ τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τοῦ ΥΧΟΠ ὅταν νέο ζήτημα δημιουργήθηκε, τῆς διαπλάτυνσης τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ γιὰ τὴ μετατροπή της σὲ αὐτοκινητόδρομο. Πάλι ὁ δημοσιογραφικὸς θόρυβος ὑπῆρξε μεγάλος[31] καὶ ἡ ὑπουργὸς ἔκανε καθησυχαστικὲς δηλώσεις[32] γιὰ ἔρευνες, οἱ ὁποῖες στὴν πραγματικότητα περιορίστηκαν στὰ πρῶτα 100 μέτρα τῆς ἀνακατασκευῆς, τὰ πλησιέστερα πρὸς τὸν Κεραμεικό. Τὰ δημοσιεύματα ὅμως συνεχίζονταν καὶ στὶς 7 Ἰουνίου ἔγινε σύσκεψη τῶν ὑπουργῶν ΔΕ (Τσοχατζόπουλος), ΥΧΟΠ (Τρίτσης) καὶ ΥΠΠΕ (Μερκούρη) γιὰ νὰ βροῦν λύση στὸ πρόβλημα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ καὶ ἐπρόκειτο νὰ τεθεῖ στὴν κρίση τοῦ ΚΑΣ. Οἱ τρεῖς ὑπουργοὶ συμφώνησαν καὶ ἔδωσαν

31. *Ἡ Καθημερινή*, 24, 27 Μαρτ. 1984. 32. Αὐτόθι 30 Μαρτ. 1984.

κοινὴ ἀνακοίνωση, ἡ ὁποία εἰκονίζει τὸν πολιτικὸ ἀμοραλισμὸ τῆς κυβέρνησης, ποὺ φυσικὰ εἶχε παρουσιαστεῖ ἔντονα στὸ ζήτημα τῆς Ψυττάλειας: «Σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἀνάδειξη καὶ προβολὴ τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ὁδικοὺς ἄξονες τῆς ἀρχαιότητας, ποὺ ἡ σημερινή του ἀπαράδεκτη ὄψη προσβάλλει τὴν ἱστορικὴ μνήμη τοῦ τόπου. Ἡ ἀνάδειξη τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ ἀποτελεῖ παρέμβαση ὑπερτοπικῆς σημασίας καὶ καθοριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, στὴν ὁποία ἔχει σωρευθεῖ πλῆθος κοινωνικῶν προβλημάτων».

Τὴν ἑπομένη δημοσιεύεται σὲ σατιρικὴ ἐφημερίδα[33] ἐκτενὲς κείμενο, στὸ ὁποῖο περιγράφονται οἱ ἀνακολουθίες καὶ οἱ παλινωδίες τῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία ἐνδιαφερόταν πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴν ἐργολαβία ποὺ εἶχε ἀρχίσει. Παρὰ τὶς ἐξακολουθητικὲς διαμαρτυρίες[34], μεγάλο μέρος τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ ἐξαφανίστηκε, ὅπως καὶ ἡ δυνατότητα ἐρεύνης της.

29 Μαρτιου 1984. Τριτο Συνεδριο των Ελληνων Αρχαιολογων. Τὴν ἔναρξη τοῦ συνεδρίου στοὺς Δελφοὺς κήρυξε ἡ ὑπουργὸς Μ. Μερκούρη. Τὸ συνέδριο ἦταν ἀφιερωμένο στὴ συμπλήρωση τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸν νόμο τῆς 10/22 Μαΐου 1834 τῆς Ἀντιβασιλείας. Τὸν πανηγυρικὸ ἐκφώνησε ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος ἔχοντας ἐκφράσει προηγουμένως στὸν Σύλλογο τὴν ἄποψη ὅτι ἡ Ὑπηρεσία ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ Ἀ. Μουστοξύδη ὡς Ἐφόρου τοῦ Μουσείου τῆς Αἴγινας.

Κατὰ τὴ συνεδρία διαβάστηκε μήνυμα τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ὅτι «Σ' αὐτὰ τὰ 150 χρόνια, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἔχει διαμορφώσει μιὰ παράδοση προσφορᾶς καὶ πάθους γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς.

Ἡ ἑλληνικὴ σοσιαλιστικὴ κυβέρνηση τιμᾶ τὸ πολύτιμο ἔργο της. Τὴν ἀντιμετωπίζει μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα καὶ θέτει στὴ διάθεση τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ κάθε δυνατὸ μέσο γιὰ τὴν ἀποδοτικότερη λειτουργία της»[35].

---

33. *Τὸ Ποντίκι*, 8 Ἰουν. 1984.
34. *Ἡ Καθημερινή*, 9 Ὀκτ. 1984· *Τὰ Νέα*, 7 Νοεμβ. 1984.
35. *Τὰ Νέα*, 30 Μαρτ. 1984.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 33

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΔΙΚΑΙΩΝΕΤΑΙ

1985. Το θεατρο του Διονυσου. Θέμα τὸ ὁποῖο θὰ συναντήσουμε στὴ συνέχεια τῆς διήγησης εἶναι τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου, δηλαδὴ ἡ ἀναστήλωσή του γιὰ θεατρικὴ χρήση, ἐπιθυμία διαρκὴς πολλῶν, κυρίως ἐκείνων ποὺ θὰ κερδίσουν ἀπὸ τὴ χρήση του. Οὔτε 20 χρόνια δὲν εἶχαν περάσει ἀπὸ μία παρόμοια ἀπόπειρα[1], καὶ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1985 τέθηκε πάλι, μὲ τὴ δημιουργία Ἐπιτροπῆς ποὺ θὰ μελετοῦσε τὸν τρόπο βελτίωσης τῆς κατάστασης τοῦ μνημείου καὶ τοῦ γύρω χώρου. Ἡ ἀντίδραση ὑπῆρξε μεγάλη, καὶ τὸ πράγμα ἔμεινε χωρὶς συνέχεια[2].

1985. Η Αθηνα Πολιτιστικη Πρωτευουσα της Ευρωπης. Κατὰ τὴν ἠλεκτρονικὴ ἐγκυκλοπαίδεια *Wikipedia*

> «Ἡ Πολιτιστικὴ Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης εἶναι μία πόλη ποὺ ὁρίζεται ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἕνωση γιὰ περίοδο ἑνὸς χρόνου στὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου τῆς δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὴν πολιτιστική της ζωὴ καὶ τὴν πολιτιστική της ἀνάπτυξη. Ἀρκετὲς Εὐρωπαϊκὲς πόλεις ἔχουν χρησιμοποιήσει τὴν χρονιὰ Πολιτιστικῆς Πόλης γιὰ νὰ μεταμορφώσουν ὁλοκληρωτικὰ τὴν πολιτιστική τους βάση, καὶ κατ' ἐπέκταση τὴν εἰκόνα τους στὸ διεθνὴ χῶρο.
>
> Ἡ ἔννοια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Πολιτιστικῆς Πόλης συνελήφθη ὡς ἕνας τρόπος ἀλληλοπροσέγγισης τῶν Εὐρωπαίων κατοίκων καὶ ξεκίνησε στὶς 13 Ἰουνίου 1985 ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ὑπουργῶν μὲ πρωτοβουλία τῆς Ἑλληνίδας Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ[3] Μελίνας Μερκούρη. Ἀπὸ τότε,

---

1. **Ο Μέντωρ* 94, 2009, 169-198.

2. *Ἡ Καθημερινή*, 2, 5, 7, 10 Φεβρ.· *Ἐλευθεροτυπία*, 17 Φεβρ. 1985.

3. Μὲ τὸν νόμο 1558/1985 (κεφ. Δ', ἄρθρ. 23) «Κυβέρνηση καὶ κυβερνητικὰ ὄργανα» τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν μετονομάστηκε σὲ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ.

ἡ πρωτοβουλία ἔχει καταστεῖ ὅλο καὶ περισσότερο ἐπιτυχὴς μεταξὺ τῶν Εὐρωπαίων κατοίκων καὶ ἔχει ἀποκτήσει ἕναν αὐξανόμενο πολιτιστικὸ καὶ κοινωνικὸ-οἰκονομικὸ ἀντίκτυπο μὲ τοὺς πολυάριθμους ἐπισκέπτες ποὺ ἔχει προσελκύσει».

Τὸ 1985 τέτοια πρωτεύουσα ἔγινε ἡ Ἀθήνα. Πέραν τῶν ἐφήμερων ἐκδηλώσεων, παραστάσεων, συναυλιῶν, ἐκθέσεων, κυκλοφορήθηκαν ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ, ἐκτὸς ἐμπορίου, σειρὰ μικρῶν βιβλίων γιὰ ποικίλα θέματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀρχαιολογικά[4]. Τὸ 1997 πολιτιστικὴ πρωτεύουσα ἔγινε ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ 2006 ἡ Πάτρα.

1985. ΟΛΑ ΤΕΛΕΙΩΝΟΥΝ ΑΙΣΙΑ. Ἡ ὑπόθεση τῶν Ἐκτάκτων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε ἤδη πολὺς λόγος, τελείωσε μὲ τὴ μονιμοποίησή τους, μὲ τὴν ὁποία ἀπέκτησαν καὶ τὸν τίτλο τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Τὸ πράγμα δὲν ἔμεινε ἐκεῖ. Χάρη στὰ Διοικητικὰ Δικαστήρια καταργήθηκε ἡ ὑποχρέωσή τους νὰ ἔχουν ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις, καὶ ὁ δρόμος γιὰ τὴν κτήση καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ἐφόρου, μὲ ταξίδι στὸ παρελθόν, ἦταν ἐλεύθερος. Μιὰ τέτοια ἐκπληκτικὴ πορεία τριῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν περιγράφουν δύο ἀποφάσεις τῆς ὑπουργοῦ Μελίνας Μερκούρη[5]:

«Μὲ τὴ 46033/19.9.1985 ἀπόφαση τῆς Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, προάγεται ἡ μόνιμη ὑπάλληλος, τοῦ Κλάδου ΑΤ2 Ἀρχαιολόγων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, Φανὴ Παχύγιαννη τοῦ Εὐστρατίου, ἀναδρομικά, στοὺς βαθμοὺς Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων β΄ τάξεως, Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων α΄ τάξεως καὶ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως, ὡς ἑξῆς:

Στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων β΄ τάξεως ἀπὸ 8.12.1969, ἀντὶ ἀπὸ 15.4.1976, ἡμερομηνία προαγωγῆς στὸ βαθμὸ αὐτὸ τοῦ ἀρχαιότερου συναδέλφου της Εὐθυμίου Τσιγαρίδα.

---

4. Ἑλλάδα καὶ θάλασσα • Δημοκρατία καὶ κλασικὴ παιδεία • Γλυπτικὴ '85 • Τροία, ἀνασκαφὴ καὶ εὑρήματα τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν • Ἡ γέννηση τῆς γραφῆς • Ἡ Ἀθήνα στὸν 20ὸ αἰώνα • Ἡ γενιὰ τοῦ '60 καὶ τὰ ἐπιτεύγματά της • Νεώτερες ἀναζητήσεις. Ἡ περιπέτεια τῆς εἰκόνας καὶ ἡ ἀναίρεσή της.

5. ΦΕΚ 280, 14 Ὀκτ. 1985, τ. Γ΄.

Στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων α΄ τάξεως ἀπὸ 8.7.1972, ἀντὶ ἀπὸ 1.6.1983, ἡμερομηνία προαγωγῆς στὸ βαθμὸ αὐτὸ τοῦ ἀρχαιότερου ἀνωτέρω συναδέλφου της.

Στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως ἀπὸ 19.4.1978, ἡμερομηνία προαγωγῆς στὸ βαθμὸ αὐτὸ τῶν συναδέλφων της Ἀρχαιολόγων Θεοδώρου Σπυροπούλου καὶ Ἀγγελικῆς Λεμπέση ποὺ ἔχουν εἰσέλθει στὴν Ὑπηρεσία μαζὶ μὲ τὸν Εὐθύμιο Τσιγαρίδα, ὁ ὁποῖος δὲν προάχθηκε στὸ βαθμὸ αὐτὸ ἐξ αἰτίας τυπικοῦ κωλύματος.

Ἡ ἀνωτέρω τοποθετεῖται στὴ σειρὰ ἀρχαιότητας μεταξὺ τῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως Ἠλία Κόλλια καὶ τῆς Μαρίας Λάζαρη (ἀριθ. 824/83 ἀπόφαση τοῦ Διοικητικοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν).

Ἡ προαγωγικὴ ἐξέλιξη τῆς ὑπαλλήλου συντελεῖται ἀνάλογα μὲ τὸ συνολικὸ χρόνο ὑπηρεσίας της χωρὶς ἀπόληψη διαφορᾶς ἀποδοχῶν (Ν.Δ. 169/69 καὶ 821/83 ἀπόφ. Δ.Ε. Ἀθηνῶν).

Μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ ἀνακαλοῦνται οἱ 24244/14.4.82 (ΦΕΚ 133/Γ/22.4.82) καὶ 6292/31.1.84 (ΦΕΚ 51/Γ/14.2.1984) ἀποφάσεις τοῦ ΥΠΠΕ, μὲ τὶς ὁποῖες εἶχε προαχθεῖ ἡ ἀνωτέρω ὑπάλληλος στοὺς βαθμοὺς Ἐπιμελητῆ Ἀρχ/των β΄ καὶ α΄ τάξεως ἀντίστοιχα.

Μὲ τὴ 46034/19.9.1985 ἀπόφαση τῆς ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, προάγονται οἱ μόνιμοι ὑπάλληλοι, μὲ βαθμὸ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων β΄ τάξεως, τοῦ Κλάδου ΑΤ2 Ἀρχαιολόγων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, Μαρία Λάζαρη τοῦ Γεωργίου καὶ Νίκη Ἀλεβίζου τοῦ Νικολάου, ἀναδρομικά, στοὺς ἑπόμενους βαθμοὺς τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχ/των, α΄ τάξεως καὶ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως, ὡς ἑξῆς:

Στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων α΄ τάξεως ἀπὸ 8.7.1972, ἡμερομηνία προαγωγῆς στὸν ἴδιο βαθμὸ τοῦ ἀρχαιότερου συναδέλφου τους Εὐθυμίου Τσιγαρίδα.

Στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως ἀπὸ 19.4.1978, ἡμερομηνία προαγωγῆς στὸ βαθμὸ αὐτὸ τῶν ἀρχαιότερών τους συναδέλφων Θεοδώρου Σπυρόπουλου καὶ Ἀγγελικῆς Λεμπέση ποὺ ἔχουν εἰσέλθει στὴν Ὑπηρεσία μαζὶ μὲ τὸν ἐπίσης ἀρχαιότερό τους Εὐθύμιο Τσιγαρίδα, ὁ ὁποῖος δὲν προάγεται ἐξ αἰτίας τυπικοῦ κωλύματος τοῦ ὑπαλλήλου αὐτοῦ.

Οἱ παραπάνω προαγωγὲς γίνονται ἀνάλογα μὲ τὸ συνολικὸ χρόνο

ὑπηρεσίας τῶν ὑπαλλήλων χωρὶς δικαιώματα ἀπολήψεως διαφορᾶς ἀποδοχῶν (σύμφωνα μὲ τὴν 821/1983 ἀπόφαση τοῦ Διοικητικοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν)».

Γιὰ ὅσους δὲν γνωρίζουν, ἡ προαγωγὴ σὲ Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀπαιτοῦσε, πρὸ τοῦ 1974 καὶ 1981, ὑπηρεσία στὴν ἐπαρχία, δημοσιεύσεις, σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικό, ἀποδεδειγμένη γνώση διοίκησης, συγκρούσεις, ταλαιπωρίες, διαβολές, τουλάχιστον κατὰ τὴν Ἑπταετία, καὶ προσπάθεια προσαρμογῆς σὲ ἕναν ἐπιστημονικὸ κύκλο, χωρὶς νὰ τὸν δυσφημεῖς μὲ τὴν τυχὸν ἀμάθειά σου. Κυρίως ἀπαιτοῦσε συνεχεῖς ἐπιστημονικὲς καὶ ὑπηρεσιακὲς κρίσεις. Δὲν ξεχνῶ ὅτι τὴν πρώτη μου μικρὴ μελέτη τὴν ἔκρινε ὁ Χρῆστος Καροῦζος καὶ ὅτι τὸ ὑπηρεσιακὸ Συμβούλιο τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ ἀνώτεροι Ἔφοροι τοῦ Κλάδου. Ξαφνικὰ ὅλα καταργοῦνται καὶ σὰν νὰ γυρίσαμε στὸ 857 (μ.Χ.), χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Φώτιος ἀπὸ λαϊκὸς ἔγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴ γλαφυρὴ διήγηση τοῦ Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου[6]:

«Αἴφνης ὁ Φώτιος, ὅστις μέχρι τῆς 20 Δεκεμβρίου τοῦ 857 ἦτο λαϊκός, - - ἐκάρη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μοναχός, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐχειροτονήθη ἀναγνώστης, τὴν τρίτην ὑποδιάκονος, τὴν τετάρτην διάκονος καὶ τὴν πέμπτην, ἤτοι τῇ 24 Δεκεμβρίου, πρεσβύτερος. Πᾶσαι αὗται αἱ χειροτονίαι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου, ὅστις ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Φωτίου παρήτησε πᾶσαν ἰδίαν ἀξίωσιν καὶ συνέπραξε προθύμως ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου. Κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς 24, συγκληθέντων ἐν τοῖς βασιλείοις ὅλων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρευρισκομένων ἀρχιερέων, ὑπεβλήθη τελευταῖον αὐτοῖς ὁ ὑποψήφιος τοῦ Βάρδα. Οἱ ἀρχιερεῖς καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος καὶ μὴ λαβόντες καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου ἠναγκάσθησαν νὰ προχειρίσωσιν ὁπωσδήποτε τὸν νέον πρεσβύτερον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως·»

6. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*[5] (Ἐλευθερουδάκης 1925) τόμ. Γ' 290.

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΣΙΑ ΚΑΤΑΛΗΞΗ. Σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ βιβλίου τούτου γίνεται λόγος γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κανόνος τῆς εἰσόδου στὴν Ὑπηρεσία μὲ διαγωνισμὸ καὶ στὸν πίνακα τῆς νομοθεσίας μνημονεύονται κάποια νομοθετήματα ποὺ ἔκαναν δυνατὴ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλλοίωση τοῦ Κλάδου[7].

Ὅλα ἀρχίζουν μὲ τὸν ΑΝ 91/1967, ὁ ὁποῖος παρεῖχε ἐξουσιοδότηση ἔκδοσης ΒΔ γιὰ τὴν πλήρη ἐφαρμογή του. Ἐκδόθηκε τὸ ΒΔ 617/1967, μὲ τὸ ἄρθρο 43 τοῦ ὁποίου δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ γίνεται πλήρωση κενῶν ὀργανικῶν θέσεων χωρὶς διαγωνισμὸ ἐπὶ μία διετία. Μὲ τὸ ἄρθρο 19 τοῦ ΝΔ 280/1969[8] παρατάθηκε ἡ ἰσχὺς τοῦ ἄρθρου 43 τοῦ ΒΔ 617 γιὰ ἕνα ἔτος ἀκόμη. Μὲ τὸ ΝΔ 825/71[9] παρατάθηκε γιὰ δύο ἀκόμη ἔτη καὶ μὲ τὸ ΝΔ 1332/1973[10] γιὰ ἀκόμη ἕνα ἔτος. Ἔτσι ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1973 ἕως τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1974 διορίστηκαν χωρὶς διαγωνισμὸ 26 πρόσωπα ὡς Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων γ΄ τάξεως.

Πέρασαν τρία χρόνια μὲ συνεχεῖς πιέσεις καὶ διενέξεις μέσα στὴν Ὑπηρεσία καὶ ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νὰ ἐπαναλάβει τὸ ἐγχείρημα τῆς δικτατορίας. Μὲ τὸ ἄρθρο 8 τοῦ Ν. 681/1977 δόθηκε ἡ δυνατότητα διορισμοῦ τῶν ἡμερομισθίων ἀρχαιολόγων ὡς Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων γ΄ ἢ β΄ τάξεως μὲ τὶς ἑξῆς προϋποθέσεις: 1. Νὰ ἔχουν πενταετῆ θητεία ὡς ἡμερομίσθιοι στὴν Ὑπηρεσία. 2. Νὰ μὴν ἔχουν ὑπερβεῖ τὸ 50ὸ ἔτος τῆς ἡλικίας τους. 3. Νὰ ἔχουν τὰ τυπικὰ καὶ οὐσιαστικὰ προσόντα. 4. Νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπή, ἔπειτα ἀπὸ «δοκιμασία» (Τυπικὸς διαγωνισμὸς) ἡ ὕπαρξη τῶν οὐσιαστικῶν προσόντων τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὸν διορισμό. Στὴ «δοκιμασία» εἶχαν λάβει μέρος πολλοί, μάλιστα ὑπῆρξε κατὰ τὴ διενέργειά της προκλητικότητα ἐκ μέρους ὁρισμένων ἀπὸ τούς «δοκιμαζομέ-

---

7. Ἐδῶ ἀναγράφονται τὰ ΦΕΚ ἐφ' ὅσον τὰ νομοθετήματα ποὺ μνημονεύονται δὲν περιέχονται στὸν πίνακα τῆς νομοθεσίας.

8. ΦΕΚ 176, 3 Σεπτ. 1969, τ. Α΄.

9. Ἄρθρο 24, ΦΕΚ 8, 19 Ἰαν. 1971, τ. Α΄.

10. Ἄρθρο 1, ΦΕΚ 16, 18 Ἰαν. 1973, τ. Α΄.

νους». Μὲ εἶχαν ὁρίσει μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ θυμοῦμαι τὴν κακὴ ποιότητα τῶν γραπτῶν. Τελικῶς ἀπὸ τὶς δεκάδες ποὺ εἶχαν δικαίωμα διορισμοῦ, μόνον ἑπτὰ πρόσωπα ὑπέβαλαν αἴτηση καὶ διορίστηκαν[11].

Μὲ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ νόμου 765/1978[12] «Περὶ μονιμοποιήσεως τῶν ἐκτάκτων ὑπαλλήλων τῶν ἐπανελθόντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κλπ.», δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ διορίζονται καὶ νὰ ἐντάσσονται σὲ ὑφιστάμενες κενὲς τακτικὲς θέσεις ἢ σὲ συνιστώμενες ὅσοι εἶχαν ἀπολυθεῖ κατὰ τὴν Ἑπταετία καὶ ἐπανῆλθαν καὶ ὑπηρετοῦσαν ὡς ἔκτακτοι. Στὸν νόμο ὑπῆρξε πρόβλεψη ὅτι οἱ διορισμοὶ ἔπρεπε νὰ γίνουν κατὰ τὶς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ ΝΔ 169/1969. Ἔτσι διορίστηκαν τέσσερις Ἐπιμελήτριες γ΄ τάξεως[13]. Ὁρισμένα ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ διορίστηκαν προσέφυγαν στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας καὶ κατόρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων.

Μὲ τὸν Ν. 1189/1981 δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ μονιμοποιηθοῦν ὅλοι οἱ ἔκτακτοι ὑπάλληλοι τοῦ ΥΠΠΕ, ἐφ' ὅσον εἶχαν τὰ τυπικὰ προσόντα καὶ δὲν εἶχαν ὑπερβεῖ τὸ 55ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους. Ἔτσι ἔληξε τὸ θέμα προσωρινῶς.

2 Ιανουαριου 1986. Διορισμος κομισαριου στην Υπηρεσια. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς πολιτικῆς ἀλλαγῆς τοῦ 1981 ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στὰ γραφεῖα τῆς Ὑπηρεσίας νέα πρόσωπα, ὄχι ἀρχαιολόγοι, κυρίως δικηγόροι, ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχιτεκτόνισσες, ὁ ἀδελφὸς τῆς ὑπουργοῦ, ἕνας θεῖος της, οἱ ὁποῖοι καὶ μὲ τὴν κάλυψη τοῦ κομματικοῦ Γενικοῦ Γραμματέα εἶχαν καταλάβει γραφεῖα καὶ μελετοῦσαν φακέλους. Χρειάστηκε χρόνος γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι μὲ τὴν παλιὰ διάρθρωση τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τὴν ἐλέγξουν. Ἔτσι μὲ κοινὴ ΥΑ τῶν ὑπουργῶν Προεδρίας, Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτισμοῦ[14] δημιουργήθηκε στὸ ΥΠΠΟ «Διοικητικὸς Τομέας Πολιτιστικῆς Κληρονομιᾶς», ὁ ὁποῖος περιλάμβανε ὁλόκληρη τὴν Ὑπηρεσία μὲ τὶς

11. 1-2: ΦΕΚ 42, 13 Φεβρ. 1979, τ. Γ΄ 3-6: ΦΕΚ 42, 19 Φεβρ. 1979, τ. Γ΄ 7: ΦΕΚ 58, 22 Φεβρ. 1980, τ. Γ΄.
12. ΦΕΚ 49, 5 Ἀπρ. 1978, τ. Α΄.
13. ΦΕΚ 264, 15 Σεπτ. 1981, τ. Γ΄.
14. Ἀριθμ. 55520/12 Νοεμβ. 1985.

Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων καὶ τὶς Διευθύνσεις Πολιτιστικῶν Κτιρίων καὶ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ. Κατὰ τὸ ἔγγραφο τῆς ὑπουργοῦ μὲ τὸ ὁποῖο γνωστοποιοῦσε τὴν ἀπόφαση[15],

«Ὁ συγκροτηθεὶς διοικητικὸς τομέας δὲν ἀποτελεῖ τυπικὸ ἄθροισμα Διευθύνσεων καὶ Ὑπηρεσιῶν. Εἶναι λειτουργικὴ σύνδεση Ὑπηρεσιῶν γιὰ τὴν προώθηση καὶ ὑλοποίηση τῶν συγκεκριμένων στόχων. Εἶναι μονάδα κάθετης ἀποκέντρωσης γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς συγκεκριμένης εἰδικῆς Πολιτικῆς, στὸν τομέα πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς.

β. Σύμφωνα μὲ τὰ ὁριζόμενα στὶς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 1 καὶ ἑπόμενα μὲ τὴν παραπάνω κοινὴ ἀπόφαση συστάθηκε θέση Εἰδικοῦ Γραμματέα (μετακλητὸς μὲ βαθμὸ β' τῆς κατηγορίας εἰδικῶν Θέσεων) ποὺ θὰ προΐσταται τοῦ Διοικητικοῦ Τομέα.

Εἰδικότερα, ὁ εἰδικὸς Γραμματέας συντονίζει τὴν Λειτουργία ὅλων τῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Διοικητικοῦ Τομέα Πολιτιστικῆς Κληρονομιᾶς, καὶ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἔργου τους καὶ τὴν ἀποδοτικότητά τους. Προσυπογράφει ἀπαραιτήτως ὅλα τὰ ἔγγραφα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς προαναφερόμενες καὶ ὑπαγόμενες στὸν Τομέα Ὑπηρεσίες καὶ ὑπογράφονται ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ, ἢ μὲ ΕΥ ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα.

Ὁ Εἰδικὸς Γραμματέας ἔχει ἀπευθείας προϊστάμενο τὸν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ καὶ μπορεῖ νὰ συμμετέχει χωρὶς ψῆφο σὲ ὁποιοδήποτε συμβούλιο ἢ ἐπιτροπή, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ὑπηρεσιακὰ καὶ Ὑπηρεσιακὰ Πειθαρχικὰ Συμβούλια».

Εἰδικὸς Γραμματέας διορίστηκε ὁ ἤδη γνωστότατος στὴν Ὑπηρεσία Γεώργιος Θωμᾶς, τότε 34 ἐτῶν, ποὺ συγκέντρωσε στὰ χέρια του κάθε ἀρχαιολογικὴ δραστηριότητα. Ἦταν μέλος τῆς ΚΕ τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἔγινε Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀλαβάνο, πρόεδρος τοῦ ΤΑΠΑ, βουλευτὴς τὸ 2000, ὑφυπουργὸς Παιδείας τὸ 2003 μὲ ἁρμοδιότητα τὴν ὀλυμπιακὴ προετοιμασία. Τὸ ἀρχικό του ἐπάγγελμα ἦταν δικηγόρος. Ἀπὸ τὰ πρῶτα του ἔργα ἦταν

15. ΥΠΠΟ/ΔΙΟΙΚ/Α/46/2 Ἰαν. 1986.

ἡ σύνταξη σχεδίου νόμου κατάργησης τοῦ ΤΑΠΑ καὶ δημιουργίας «Ὀργανισμοῦ Διαχείρισης καὶ Ἐκμετάλλευσης Ἀρχαιολογικῶν Πόρων» (ΟΔΕΑΠ), τὸ ὁποῖο ἀπέρριψε ἀμέσως ὁ Σύλλογος ὑπαλλήλων τοῦ ΤΑΠΑ, καὶ δικαίως. Ὁπωσδήποτε τὸ ΤΑΠΑ δὲν ἀπέφυγε τὴ λεηλασία.

1986. ΤΩΡΑ ΟΙ ΣΥΜΒΑΣΙΟΥΧΟΙ. Ἡ ἐλαφρότητα μὲ τὴν ὁποία γίνονταν ἐπὶ χρόνια οἱ προσλήψεις ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κατέληξε στὴ μονιμοποίησή τους, τὴν ἔνταξή τους καὶ τὴ μεταλλαγὴ τῆς Ὑπηρεσίας. Τώρα ἐμφανίζεται μιὰ νέα κατηγορία βοηθῶν, οἱ «Ἀρχαιολόγοι-Συμβασιοῦχοι τῆς ΕΟΚ». Στὶς 13 Σεπτεμβρίου 1986 ἔγινε σύσκεψη στὴν ὁποία μετεῖχαν «19 ἀρχαιολόγοι ποὺ ἔχουν προσληφθεῖ ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ μὲ ἑξαμηνιαία σύμβαση ποὺ χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ΕΟΚ καὶ ἔχει ἐπιμορφωτικὸ χαρακτήρα». Σκοπὸς τῆς σύσκεψης ἦταν ἡ δημιουργία σωματείου τους καὶ ἡ μονιμοποίησή τους. Ἀπὸ τοὺς 19 οἱ 18 ἦσαν γυναῖκες καὶ φαίνεται ὅτι συνολικὰ ἦσαν γύρω στοὺς 50.

Ο ΝΟΜΟΣ 1586/1986. Τελικῶς ὁ ἀγώνας δικαιώθηκε ὁλοκληρωτικά. Μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων Γιάννη Τζεδάκι ἀνακοινώθηκε στὰ μέλη τοῦ Κλάδου ὅτι «στὸ Ν. 1586/1986 «Βαθμολογικὴ διάρθρωση τῶν θέσεων τοῦ Δημοσίου κ.λ.π.» δὲν ἀναφέρεται ὅτι γιὰ τὴν προαγωγὴ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κλάδου ΠΕ2 Ἀρχαιολόγων σὲ ὁποιοδήποτε βαθμὸ ἀπαιτεῖται δημοσίευση ἀξιόλογης ἐπιστημονικῆς πραγματείας. Ἑπομένως στοὺς πίνακες προακτέων ὑπαλλήλων τοῦ Κλάδου ΠΕ2 Ἀρχαιολόγων ἔτους 1986 θὰ περιληφθοῦν οἱ ὑπάλληλοι ποὺ πληροῦν τὶς προϋποθέσεις γιὰ προαγωγὴ τοῦ Ν. 1586/1986, ἀνεξάρτητα ἂν ἔχουν δημοσιεύσει ἀξιόλογη ἢ ὄχι ἐπιστημονικὴ πραγματεία»[16].

1986. ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΣΤΗ ΔΗΛΟ. Τὰ ξενοδοχεῖα σὲ σημαντικοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, ἔστω κι ἂν γίνονται μὲ πρωτοβουλία ἢ γιὰ λογα-

16. ΦΕΚ 37, 1 Ἀπρ. 1986, τ. Α΄.

ριασμὸ τοῦ κράτους, κρύβουν πάντα ἰδιωτικὰ συμφέροντα, δηλαδὴ δεκασμὸ κρατικῶν παραγόντων. Τὰ ξενοδοχεῖα στὸ Σούνιο καὶ στὸ Ναύπλιο καὶ οἱ πολλές (ὄχι ὅλες) *Ξενίες* ἔβλαψαν ὁπωσδήποτε. Τώρα ξαφνικὰ ὁ ΕΟΤ ζητεῖ νὰ χτίσει ξενοδοχεῖο μήκους 120 μ. στὴ Δῆλο, ἡ Ἐφορεία Κυκλάδων γνωματεύει εὐνοϊκά, ὁ δῆμος Μυκόνου ἀντιτίθεται[17]. Ἰδιαίτερα ἐπικριτικὴ ἦταν ἡ *Καθημερινὴ* γιὰ τὴ συγκατάθεση τῆς Ἐφορείας Κυκλάδων: «Καὶ ἐδῶ, δὲν ξέρει κανεὶς γιὰ τί ν' ἀγανακτήσει περισσότερο: γιὰ τὴν ἱερόσυλη καὶ ἐμποροκρατικὴ πρᾶξη τοῦ ΕΟΤ (δηλαδὴ τῆς κυβέρνησης) ἢ γιὰ τὴν παθητικότητα καὶ τὸν κονφορμισμὸ τῆς οἰκείας Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ποὺ ἀπεμπολεῖ τὸν προορισμό της καὶ τὸν ἴδιο τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς της;».

Το Κυκλαδικο Μουσειο. Ἱδρύθηκε τὸ 1986 γιὰ νὰ ἐκτεθεῖ ἡ συλλογὴ ἀρχαίων τοῦ Νικολάου καὶ τῆς Αἰκατερίνης (Ντόλλης) Γουλανδρῆ, ἀλλὰ ὅπως ἀναπότρεπτα συμβαίνει, διεκδίκησε θέση στὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα. Μὲ ὁμιλίες, ἐκθέσεις ἀρχαίων (κοῦρος Getty, συλλογὴ Μητσοτάκη) δημιούργησε δικό του κοινό, ἀρχαιολογικὸ-κοσμικό, χωρὶς τὴν ἔκταση τῆς δραστηριότητας τοῦ γειτονικοῦ Μουσείου Μπενάκη. Κύριο ἔκθεμά του καὶ πυρήνας του εἶναι ἡ συλλογὴ κυκλαδικῶν προϊστορικῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ δημιουργήθηκε μὲ ἀγορές. Τὰ ὁπωσδήποτε ἀξιόλογα ἀρχαῖα ποὺ περιέχει τὸ μουσεῖο θὰ ἦταν καλύτερα νὰ εἶχαν δωρηθεῖ στὸ κράτος. Ἀλλὰ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἱδρύτριας, σύμφωνα μὲ ξένα πρότυπα καὶ μὲ τὸ ἐδῶ πλησιόχωρο Μουσεῖο Μπενάκη, νὰ ἀποτελέσει παράγοντα σ' ἕνα τομέα τῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος, ὤθησε στὴ δημιουργία ἑνὸς ἱδρύματος ποὺ ἔχει ζωὴ μόνον ὅταν βρίσκεται σὲ μεγάλη δημοσιότητα.

1987. Η πολιτιστικη εκστρατεια. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς τακτικῆς τοῦ κόμματος ποὺ κατέλαβε τὴν ἐξουσία τὸ 1981, ἦταν ἡ καθημερινὴ δημιουργία ψευδῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν

17. *Ἡ Καθημερινή*, 18, 22 Νοεμβ., 3, 12 Δεκ. 1986.

συνέχεια. Μετὰ τὴν ἰδεολογικὴ περίοδο τοῦ ΥΠΠΟ, ποὺ ἔληξε μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ πρώτου Γενικοῦ Γραμματέως, ἀναπτύχθηκε τὸ διαφημιστικὸ σύστημα. Ὅλα ὅσα γίνονταν, μᾶλλον ὅσα ἀναγγέλλονταν ὅτι θὰ γίνουν, ἦσαν σπουδαῖα καὶ ὅλα ὀφείλονταν στὴν ὑπουργό, ἡ ὁποία δὲν παρέλειπε νὰ δίνει συνεντεύξεις στὸν Τύπο, περιστοιχιζόμενη ἀπὸ ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα πρόσωπα, κυρίως τοῦ καλλιτεχνικοῦ κόσμου.

Σ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ ἐντάσσεται ἡ «πολιτιστικὴ ἐκστρατεία» τῆς ὑπουργοῦ, ἡ ὁποία σὲ συνέντευξη τύπου στὴ Νέα Ὑόρκη στὴν ἀρχὴ τῆς χρονιᾶς δήλωσε: «Ἔχουμε ἀποφασίσει νὰ ἐξαπολύσουμε μιὰ μεγάλη πολιτιστικὴ ἐπίθεση, ἐδῶ, στὴν Εὐρώπη, σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ἤρθαμε γιὰ νὰ κατακτήσουμε τὴν Ἀμερικὴ μὲ τὴ φιλία μας, τὴν ἀγάπη μας, τὴν τέχνη μας καὶ τὸν πολιτισμό μας. Σᾶς διαβεβαιῶ ὅτι δὲν θὰ σταματήσουμε στὴν Οὐάσιγκτον. Ἡ ἔκθεση γιὰ πρώιμη ἀρχαϊκὴ τέχνη θὰ γίνει στὶς μεγαλύτερες πόλεις τῆς Ἀμερικῆς. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ θὰ ἀκολουθήσουν οἱ βυζαντινοί μας θησαυροί»[18].

1987. Απόπειρα αλώσεως του ΤΑΠΑ. Ἰδέα τοῦ Εἰδικοῦ Γραμματέως ἦταν ἡ δημιουργία ΝΠΔΔ μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ὀργανισμὸς Διαχείρισης καὶ Ἐκμετάλλευσης Ἀρχαιολογικῶν Πόρων» (ΟΔΕΑΠ) καὶ τοῦ ὁποίου σκοπὸς ἦταν ὁ σκοπὸς τῆς Ὑπηρεσίας ἀλλὰ καὶ ἡ δημιουργία ἑταιρειῶν ἐξ ἡμισείας μὲ δήμους, κοινότητες, συνεταιρισμούς, τράπεζες. Τὸ ΤΑΠΑ διαλυόταν καὶ ὁ ΟΔΕΑΠ γινόταν καθολικὸς διάδοχός του, ἀπορροφοῦσε τὸ προσωπικό του, ἀλλὰ ἀποκτοῦσε καὶ ἄλλες ἑκατοντάδες ὑπαλλήλων.

Δημιουργήθηκε ἰσχυρὴ ἀντίδραση ἐκ μέρους τῶν ὑπαλλήλων τοῦ ΤΑΠΑ, τῶν μελῶν τοῦ Κλάδου καὶ τῶν ἐφημερίδων. Κατὰ δημοσιογραφικὴ περιγραφή[19], μὲ τὸ νομοσχέδιο δημιουργεῖται «μιὰ δεύτερη Ἀρχαιολογικὴ παραϋπηρεσία, οἰκονομικὰ πανίσχυρη καὶ ἀνεξέλεγκτη ἀπὸ ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς». Ἀκολούθησαν ἀλλεπάλληλα δημο-

18. *Ἡ Καθημερινή*, 26 Ἰαν. 1988.

19. *Τὸ Βῆμα*, 25 Ἰαν. 1987.

σιεύματα στὸν Τύπο[20], ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρόκυπτε ὅτι μὲ τὴ δημιουργία τοῦ νέου ΝΠΔΔ γινόταν προσπάθεια ἀχρήστευσης τῆς Ὑπηρεσίας. Ἰδιαίτερα ἐμπεριστατωμένο ἦταν μεγάλο κύριο ἄρθρο τῆς *Καθημερινῆς*[21].

1987. Βρεθηκε ο κολοσσος της Ροδου. Ὅταν σὲ θέματα ἐπιστημονικὰ παρεμβαίνουν οἱ πολιτικοὶ συνήθως γίνεται κάποια καταστροφὴ ἢ γελοιοποίηση. Αὐτὸ συνέβη μὲ τὴν εὕρεση τῆς «γροθιᾶς τοῦ κολοσσοῦ τῆς Ρόδου». Τὴν ὕπαρξη τῶν λειψάνων τοῦ κολοσσοῦ, κάπου στὴ θάλασσα, κοντὰ στὸ λιμάνι τῆς Ρόδου, εἶχε ὑποδείξει ἡ Ὁλλανδὴ μέντιουμ Α. Νταγκμπάαρ[22]. Ἡ ἱστορία ἄρχισε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, ἀλλὰ ἡ Ὑπηρεσία εἶχε ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ τὶς μαντεῖες τοῦ μέντιουμ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφο τῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων[23]. Ὅλα αὐτὰ συνέβαιναν ὅταν ἐνέσκηψε στὴν Ἀθήνα ὁ φοβερὸς καύσωνας τοῦ Ἰουλίου μὲ περισσότερα ἀπὸ 1.200 θύματα. Τότε ἀνήγγειλε ἡ ὑπουργὸς καὶ τὸ μεγαλεπήβολο σχέδιό της γιὰ τὴν «ἀναβάθμιση τῆς Ἀθήνας», τῆς ἑνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς πόλης. Ἡ ἐπιχείρηση βασίστηκε σὲ πρόταση μιᾶς ἀρχιτέκτονος καὶ μιᾶς ἀρχαιολόγου προσκειμένων στὸ κόμμα τῆς ἐξουσίας. Πραγματοποιήθηκε, ὅ,τι ἔγινε, ὡς μία μεγάλη ἐργολαβία, χωρὶς οἱ χῶροι οὔτε νὰ ἑνωθοῦν οὔτε νὰ βελτιωθεῖ τὸ περιβάλλον τους. Κλείστηκαν κάποιοι κύριοι δρόμοι τῆς πόλης, ἀλλὰ δημιουργήθηκαν πολυτελεῖς χῶροι στάθμευσης καὶ ὑπαίθριας ἀποθήκευσης ἀγαθῶν. Δημιουργήθηκε μία κρατικὴ Ἑταιρεία μὲ πλῆθος ὑπαλλήλων, ἡ ὁποία ἀνέθετε, μὲ ἀμοιβή, σὲ συνταξιούχους καὶ μὴ ἀρχαιολόγους τῆς Ὑπηρεσίας ἀρχαιολογικὲς μελέτες[24].

Μέσα στὴ χρονιὰ ἐκδηλώθηκε καὶ γιγαντώθηκε ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας ἀπὸ πρόσωπα τῆς κυβερνήσεως,

---

20. *Ἡ Καθημερινή*, 27 Ἰαν.· *Τὸ Βῆμα*, 1 Φεβρ.· *Τὰ Νέα*, 3 Φεβρ.· *Πρώτη*, 12 Φεβρ.

21. 18 Φεβρ. 1987.

22. *Τὸ Βῆμα*, 12 Ἰουλ. 1987.

23. *Μεσημβρινή*, 14 Ἰουλ. 1987.

24. *Ἡ Καθημερινή*, 7 Ἀπρ.· *Ταχυδρόμος*, Ἰούν.-Ἰούλ. 1987.

ποὺ ἔπειτα ἀπὸ μερικοὺς μῆνες, τὸ 1988, θὰ συνέχιζαν μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

1987. ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΑΛΟΥΜΙΝΑΣ ΣΤΗ ΦΩΚΙΔΑ. Μέγα ὑπῆρξε τὸ θέμα ὅταν ἀνακοινώθηκε ἡ κατασκευὴ ἐργοστασίου παραγωγῆς ἀλουμίνας στὴν Ἁγία Εὐθυμία, σὲ ἀπόσταση 11 χιλιομέτρων ἀπὸ τοὺς Δελφούς[25], τὸ ὁποῖο θὰ προξενοῦσε μεγάλη βλάβη στὸ ἄμεσο περιβάλλον του, θὰ ἐπιδροῦσε ὅμως δυσμενῶς καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ καί, σύμφωνα μὲ ὑπολογισμοὺς εἰδικῶν, βλάβη θὰ πάθαιναν καὶ τὰ μνημεῖα τῶν Δελφῶν. Ἔπειτα ἀπὸ τὶς συνεχεῖς πιέσεις διὰ τοῦ Τύπου, τὸ ΥΠΠΟ μετέθεσε τὸ θέμα στὸ ΚΑΣ, ποὺ θὰ ἀποφάσιζε τελεσιδίκως[26], ἐνῶ ὁ ὑπουργὸς Βιομηχανίας εἶχε ἀναγγείλει τὴν κατάθεση θεμέλιου λίθου τοῦ ἐργοστασίου. Πραγματικά, στὶς 9 Ἰουνίου τὸ ΚΑΣ γνωμάτευσε ἐναντίον τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐργοστασίου καὶ ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ γίνει στὴ Δόμβραινα, ὅπου δὲν ἔγινε βέβαια. Ὅπως παρατηρεῖται στὴν *Καθημερινή*[27], «πολλοὶ ἀρχαιολόγοι [τοῦ Κλάδου] διεμαρτύροντο, ἀλλὰ ἡ διοίκηση τοῦ Συλλόγου τους [ἐκ τῶν μονιμοποιηθέντων χωρὶς διαγωνισμὸ] βρισκόταν στὸν ἔλεγχο τοῦ ΚΚΕ – τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀντιμετώπισε τὴν ἀνέγερση τοῦ ἐργοστασίου ὡς θέμα «διεθνοῦς προλεταριακῆς ἀλληλεγγύης» – καὶ ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ νὰ παρέμβει καὶ νὰ ἐκφράσει τὴν ἄποψη τῶν ἀρχαιολόγων». Τὸ ΥΠΠΟ ἤθελε νὰ γίνει τὸ ἐργοστάσιο στὴ Φωκίδα, ὁ Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων καὶ ὁ τότε προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Δελφῶν, πρόσωπα τοῦ κόμματος, συμφωνοῦσαν. Τὴν ἀνυποληψία τοῦ ΚΑΣ καὶ τὴ στάση τῆς ὑπουργοῦ καὶ ὁρισμένων ὑφισταμένων της κακίζει μ' ἕνα καλὸ ἄρθρο ἡ *Καθημερινή*[28].

Ἡ ἀλλοίωση τοῦ Κλάδου συνεχιζόταν μὲ τὶς συνεχεῖς μονιμοποιήσεις ἐκτάκτων καὶ ἐντάξεις, ὅπως αὐτὲς ποὺ μνημονεύτηκαν, ἀλλὰ σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμό. Μὲ ἀπόφαση[29] τῆς ὑπουργοῦ ἐντά-

25. *Αὐγή*, 17 Μαΐου 1987.
26. *Ἡ Καθημερινή*, 6 Ἰουν. 1987.
27. 11 Ἰουν. 1987.
28. 16 Ἰουν. 1987.
29. 41879/14 Ὀκτ. 1987.

χθηκαν 78 πρόσωπα στὴν Ὑπηρεσία μὲ μόνο προσὸν πτυχίο τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πρόσωπα μερικὰ ἔγιναν προϊστάμενοι Ἐφορειῶν καὶ Μουσείων. Ὁρισμένα δὲν γνώριζαν καθόλου ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία.

Ὁ συνεχὴς ἐνδοκομματικὸς ἀγώνας γιὰ τὴν ἐξουσία στὸ ΥΠΠΟ ἔληξε τὸ 1988 μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Κωνστ. Ἀλαβάνου καὶ τὴν τοποθέτηση στὴ θέση του, στὶς 13 Δεκεμβρίου, τοῦ ἕως τότε Εἰδικοῦ Γραμματέως Γεωργίου Θωμᾶ. Δυὸ βδομάδες ἀργότερα ἡ ὑπουργὸς ἔδωσε, σὲ συνέντευξη, τὴ γενικὴ εἰκόνα τῆς ἑπταετίας της στὸ ΥΠΠΟ: «Μπορεῖ νὰ μὴν εἴχαμε ὅση φαντασία ἢ ὅσο ταλέντο χρειαζόταν. Αὐτὴ ἡ ὁμάδα ὅμως ποὺ γίναμε καὶ ποὺ δὲν ἄλλαξε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, ἔδωσε τὸ 1001% τῶν δυνατοτήτων της καὶ τῆς ἐργατικότητάς της. Καὶ καταφέραμε μὲ τοὺς συντρόφους μου νὰ κάνουμε αὐτὸ τὸ ὑπουργεῖο νὰ ὑπάρχει, νὰ ἀναπνέει, νὰ δουλεύει, νὰ ζεῖ»[30].

1987. *A Lexicon of Greek Personal Names* (Clarendon Press, Oxford). Τὴ χρονιὰ αὐτὴ ἐκδόθηκε ὁ τόμος I τοῦ μεγαλόπνοου αὐτοῦ ἔργου, ποὺ διηύθυναν ὁ P. M. Fraser (1918-2007) καὶ ἡ Elaine Matthews (1943-2011) (Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, Κύπρος, Κυρηναϊκή). Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ἐκδόθηκαν ὁ τόμος II (M. J. Osborne and S. G. Byrne, Ἀττική, 1994), ὁ τόμος III.A (Πελοπόννησος, Δυτικὴ Ἑλλάδα, Σικελία καὶ Μεγάλη Ἑλλάς, 1997), ὁ τόμος III.B (Στερεὰ Ἑλλάς: Ἀπὸ τὴ Μεγαρίδα ἕως τὴ Θεσσαλία, 2000), ὁ τόμος IV (Μακεδονία, Θράκη, περιοχὲς βορείως τῆς Μαύρης Θάλασσας, 2005), ὁ τόμος V.A (ἐκδότης T. Corsten, Παράλια Μικρὰ Ἀσία: Ἀπὸ τὸν Πόντο στὴν Ἰωνία, 2010).

Τὸ ἔργο συνεχίζεται μετὰ τὸν θάνατο τοῦ P. M. Fraser, μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Robert Parker καὶ μὲ τὴ συνεργασία πολλῶν εἰδικῶν, γλωσσολόγων, ἐπιγραφικῶν, φιλολόγων, καὶ ἀποτελεῖ πολύτιμο βοή-

30. *Τὰ Νέα*, 29 Δεκ. 1988.

θημα, ἔργο τῆς θέλησης καὶ τῆς ἐπιστημοσύνης τῶν δύο δημιουργῶν του, τοῦ Peter M. Fraser καὶ τῆς Elaine Matthews. Στὸν κύκλο τοῦ ὅλου ἔργου ἀνήκουν καὶ οἱ τόμοι Michael J. Osborne and Sean G. Byrne, *The foreign residents of Athens* (1996) καὶ Sean G. Byrne, *Roman Citizens of Athens* (2003) Μὲ τὸ νέο λεξικὸ ἀντικαταστάθηκε τὸ παλαιὸ πλέον λεξικὸ τῶν W. Pape - G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (1911). Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ τόμος ΙΙ τοῦ *LGPN* καὶ τὰ παραρτήματα ποὺ μνημονεύω ἀποτελοῦν μιὰ νέα ἀττικὴ προσωπογραφία.

1987. *Το αρχαιολογικο εργο στη Μακεδονια και Θρακη.* Ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον δυσμενῆ χαρακτηριστικὰ τῆς Ὑπηρεσίας εἶναι τὰ μεγάλα κενὰ στὶς γνώσεις μας ὡς πρὸς τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ γίνονται καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους. Ὁλόκληρος ὁ 19ος αἰώνας εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή. Οἱ πληροφορίες τοῦ Πιττάκη στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς ἄχρηστες. Οἱ παλιὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἀτελέστατα γνωστές. Γνωρίζουμε καλὰ τὰ οἰκοδομικὰ μνημεῖα, γιατὶ σώζονται ἀκόμη. Πολλὰ εὑρήματα ἔγιναν γνωστὰ ἀπὸ συντομότατα ἄρθρα τοῦ Ross, τοῦ Εὐστρατιάδη, τοῦ Κουμανούδη καὶ τῶν κατόπιν ἀρχαιολόγων στὶς ἐφημερίδες, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν εἶναι πάντα προσιτές. Ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* τῆς πρώτης περιόδου ἀποτέλεσε μεγάλη πρόοδο, ὅπως καὶ τῆς δεύτερης. Ἡ ἐπανέκδοσή του τὸ 1960 ὑπῆρξε ἡ ἐκπλήρωση ὀνείρου. Τὰ τελευταῖα χρόνια ὅμως, ἀκολουθώντας καὶ αὐτὸ τὴν πολιτικὴ φθορὰ καὶ κατάπτωση, ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται ἄτακτα καὶ ἤδη τώρα (2012) ἔχει καθυστέρηση ἔκδοσης μιᾶς ὁλόκληρης δεκαετίας, ἡ ὁποία δὲν ἀναπληρώνεται, γιατὶ ἡ πολιτική, κοινωνική, οἰκονομικὴ καὶ ὑπηρεσιακὴ κατάσταση ἐπιδεινώνεται.

Ἡ ἀνεπάρκεια, ἴσως σκόπιμη κωλυσιεργία, στὴν ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* ὤθησε τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς Μακεδονίας στὴ δημιουργία ἑνὸς νέου ἐτήσιου ἀρχαιολογικοῦ περιοδικοῦ μὲ τίτλο *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη*, ποὺ ἀποτελεῖ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐτήσιας «Ἀρχαιολογικῆς Συνάντησης», ποὺ γίνεται στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν ὁποία μετέχουν οἱ Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων καὶ

οἱ πανεπιστημιακοὶ ἀρχαιολόγοι Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἐμπνευστὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ἐγχειρήματος ἦσαν ἡ Ἰουλία Βοκοτοπούλου καὶ ὁ Δημήτρης Παντερμαλῆς. Ἕως τὸ 2011 ἐκδόθηκαν 22 ὀγκώδεις τόμοι μὲ τὰ πρακτικὰ τῶν ἐτήσιων αὐτῶν συναντήσεων, ὁ πρῶτος τὸ 1987 καὶ ὁ 22 τοῦ 2008 τὸ 2011[31].

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἕως τὸ 1960 παρελθόν, τὶς δεκαετίες ποὺ ἀκολούθησαν, ἕως σήμερα, ὑπῆρξε μεγάλη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, ποὺ ὀφείλεται, κυρίως, στὰ μεγάλα δημόσια ἔργα, μὲ τελευταῖο τὸ μετρὸ Θεσσαλονίκης. Οἱ ἀνασκαφὲς γίνονται μὲ συνεχῆ ταχὺ ρυθμὸ καὶ οἱ ἐτήσιες συναντήσεις κάνουν γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματά τους ἐγκαίρως.

Οἱ ἐτήσιες συναντήσεις καὶ ἡ ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν τους ἀποτελοῦν ἐπιστημονικὴ προσφορὰ καί, νομίζω, εὔλογη καὶ τελεσφόρα ἀντίδραση πρὸς τήν, ὅπως φαίνεται, σκόπιμη κωλυσιεργία τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας ὡς πρὸς τὶς δημοσιεύσεις. Χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται ὅτι τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἐκδόθηκαν πολλοὶ τόμοι τοῦ *Δελτίου* καὶ αὐτοτελῶν μελετῶν, εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ξένες πρὸς τὴν Ὑπηρεσία διοικήσεις τοῦ ΤΑΠΑ δὲν ἔδωσαν τὴν προσοχὴ ποὺ ἔπρεπε στὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου, τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο βασικούς του σκοπούς. Ὁ ἄλλος εἶναι οἱ ἀπαλλοτριώσεις.

1988. Κομματικη πατεντα. Προγραμματικες συμβασεις. Ἡ πολιτικὴ γιὰ τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1981 ἀπόκτησε σιγὰ σιγὰ συστηματικὴ μορφή. Ἀντιδράσεις μποροῦσαν νὰ ὑπάρξουν μόνο ἀπὸ τοὺς παλαιότερους Ἐφόρους, ἀλλὰ ἀρκετοί, ὡς καλοὶ καιροσκόποι ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ἀποστασίας, εἶχαν προσχωρήσει στὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε.

Ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἀντίδρασης ὡς πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ ΟΔΕΑΠ, ὁ εἰδικὸς Γραμματεὺς βρῆκε τρόπο νὰ ξεπεράσει τὰ ἐμπό-

---

31. Ἐκδόθηκαν ἀκόμη δύο ἐπετειακοὶ τόμοι, τὸ 1997: *Δέκα χρόνια ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία-Θράκη 1987-1996* καὶ τὸ 2009: *20 χρόνια: Τὸ Ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη*.

δια στὶς ἐπιδιώξεις του. Μὲ τὶς λεγόμενες προγραμματικὲς συμβάσεις τοῦ ΤΑΠΑ μὲ δήμους, κοινότητες, νομαρχίες καὶ ὀργανισμοὺς δίνονταν χρήματα γιὰ νὰ γίνουν ἔργα σὲ μνημεῖα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὀργανισμοὶ ἄρχισαν νὰ προσλαμβάνουν ἀρχιτέκτονες, μηχανικοὺς καὶ ἀρχαιολόγους, καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὶς Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων ἔκαναν μελέτες, ἀναστηλώσεις, διαμορφώσεις. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ συμβάσεις ἔγιναν αἰτία καταστροφῶν ἀπὸ δημάρχους, ὅπως στὴν Κῶ, καὶ δηλώσεων ἀπὸ ὑπουργούς, ὅπως τοῦ ὑπουργοῦ Αἰγαίου, ποὺ εἶπε ὅτι «τὰ ἀρχαῖα εἶναι πολὺ πολύτιμο πράγμα γιὰ νὰ τὰ ἐμπιστευόμαστε μόνο στοὺς ἀρχαιολόγους»[32].

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς προγραμματικῆς σύμβασης γιὰ τὴ βασιλικὴ τοῦ Λεχαίου, τὴν πολυτελὴ ὑπηρεσία ποὺ δημιουργήθηκε, τὰ χρηματικὰ ποσὰ ποὺ ξοδεύτηκαν, ποὺ ὅλα εἶχαν σκοπὸ τὴν ἐξυπηρέτηση κομματικῶν σκοπιμοτήτων[33].

Ἀπὸ τὴν ὑπουργικὴ χαλαρότητα ἐπωφελήθηκε, ὅπως φαίνεται, ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολή, ποὺ μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ σταθμάρχη τῆς CIA στὴν Ἀθήνα Charles Wick, πέτυχε τέταρτη ἀνασκαφή, τὴν ὁποία ἐνέκρινε τὸ ΚΑΣ μὲ τὴ συνηγορία τῶν Χ. Μπούρα καὶ Β. Λαμπρινουδάκη[34]. Ἡ ἔκθεση μακεδονικῶν ἀρχαιοτήτων στὴν Αὐστραλία εἶχε πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς περιπλοκές. Ἀλλὰ καὶ στὴ Βεργίνα ἐκδηλώθηκε ἡ μωρία τῆς ΤΑ μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς κοινότητας στὸν Ἀνδρόνικο νὰ συνεχίσει τὶς ἔρευνες καὶ τὴ μελέτη ἕως ὅτου τὸ κράτος δεχόταν κάποια αἰτήματά της.

Κατὰ τὸ 1988 ἔγιναν δύο ἀπεργίες τῶν ἀρχαιολόγων. Ἡ πρώτη ἀφοροῦσε τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὸν ΟΔΕΑΠ, τὸ ὁποῖο ὁ Κλάδος ἀπέρριπτε, καὶ ἡ δεύτερη γιὰ νὰ ματαιωθεῖ ἡ ὑπαγωγὴ τῶν Ἐφορειῶν

---

32. Χαρὰ Κιοσσέ, *Τὸ Βῆμα*, 10 Ἰουλ. 1988. Ὁ ὑπουργὸς Αἰγαίου, πρώην ὑπάλληλος-ἀρχιτέκτων - τῆς Ὑπηρεσίας, ἦταν φυσικὸ νὰ σκέπτεται ἔτσι. Ὅσο γιὰ τό «γνωμικό» του, ἦταν παράφραση, ἴσως δὲν τὸ ἤξερε, τῆς διάσημης φράσης τοῦ Georges Clemenceau (1841-1929): «La guerre! C'est une chose trop grave pour la confier à des militaires».

33. Διεξοδικὸ κείμενο τοῦ Δημητρίου Πάλλα δημοσιεύτηκε στὸ *Ἀντὶ* τεῦχ. 443, 28 Ἰουλ. 1990. Βλ. καὶ τεῦχ. 446, 7 Σεπτ. 1990.

34. *Τὸ Ποντίκι*, 28 Ἰουλ. 1988.

Ἀρχαιοτήτων στοὺς Περιφερειάρχες, οἱ ὁποῖοι, ἐξ αἰτίας νομοθετικοῦ κενοῦ, εἶχαν ἀποκτήσει ἁρμοδιότητα στὴν Ὑπηρεσία.

Ἄλλο θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο γινόταν ἔντονη κυβερνητικὴ προπαγάνδα, ἦταν ἡ «πρόκληση τοῦ 1992», ἡ μεταμόρφωση τῆς ΕΟΚ σὲ ΕΕ, ποὺ ἔγινε μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ.

1979-1988. Η Αρχαιολογικη Εταιρεια. Ἡ ἀνάληψη τῆς Γραμματείας τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ δὲν ἔφερε στὸ ἵδρυμα κανέναν νεωτερισμὸ ἢ ἀλλαγή. Ὁ Μυλωνᾶς εἶχε ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στὴν Ἑλλάδα τὸ 1968, καὶ τὸ 1970 εἶχε ἐκλεγεῖ ἀκαδημαϊκός. Δὲν γνώριζε καλὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ δημιουργήσει σχέσεις μὲ σημαντικὰ πολιτικὰ πρόσωπα. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Γραμματείας του ἡ Ἑταιρεία ἀναλαμβάνει ἀνασκαφὲς στὴ Μακεδονία (Βεργίνα, Δίον, Πέλλα, Σίνδος), ποὺ ἀργότερα ἔγιναν πανεπιστημιακὲς καὶ ἀναλαμβάνει ἐπίσης τὴ διαχείριση τῶν πιστώσεων τῶν ἔργων τῆς ΕΣΜΑ καὶ ἄλλων ὑπηρεσιῶν τοῦ ΥΠΠΟ. Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση ὅμως ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὸ 1984 μὲ τὴν πτώση τῆς ἀξίας τῶν τραπεζικῶν μετοχῶν, καὶ ἡ αὔξηση τῶν ἐξόδων τῆς Ἑταιρείας τῆς δημιούργησαν μεγάλες δυσχέρειες, ποὺ ἀνάγκασαν τὸ Συμβούλιο νὰ σταματήσει τὴ χρηματοδότηση τῶν τακτικῶν ἀνασκαφῶν.

Σημαντικὸ γεγονὸς ὑπῆρξε ἡ συμπλήρωση τῶν 150 χρόνων τοῦ βίου τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἑορτάστηκε μὲ μεγάλη τελετὴ στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1987 στὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ καὶ μὲ σειρὰ ὁμιλιῶν στὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας. Στὴν ἐπέτειο ἀφιερώθηκε ὁ τόμος τοῦ 1987 τῆς *Ἐφημερίδος*, στὸν ὁποῖο περιέχεται ἡ περιγραφὴ τοῦ ἑορτασμοῦ, τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων ποὺ ἔγιναν καὶ ἡ *Ἰδεογραφία* τῆς Ἑταιρείας.

1988. Αποπειρα αλωσης της Αρχαιολογικης Εταιρειας. Ἡ Ἑταιρεία ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα ὑπῆρξε πεδίο ἀντιθέσεων, ὄχι μόνο ἐπιστημονικῶν ἀλλὰ καὶ προσωπικῶν, ὅπως Ραγκαβῆ - Πιττάκη ἢ Καββαδία - Κουμανούδη. Τὸ 1988 δημιουργήθηκε κρίση στὴν Ἑταιρεία ἀπὸ δύο παράγοντες. Ἐσωτερικό, κάποιον ὑπάλληλο ποὺ ἐπιθυμοῦσε ὡς Γενικὸ Γραμματέα πρόσωπο ἀρεσκείας του, καὶ ἐξωτερικό, παρακυ-

βερνητικό, ποὺ ἐπιθυμοῦσε τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο ὡς Γενικὸ Γραμματέα καὶ τὸν σχηματισμὸ Συμβουλίου προσκείμενου στὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε. Οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ ἦσαν δύο: Γενικὸς Γραμματεὺς ἕνα πρόσωπο ἰδιαίτερα προβεβλημένο καὶ ἡ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ Ἑταιρεία ὡς μεσάζων γιὰ παροχὲς πρὸς πρόσωπα φυσικὰ καὶ νομικά, τὰ ὁποῖα τὸ Δημόσιο δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐνισχύσει τὸ ἴδιο. Ἤδη ἦταν πολὺ ἔντονος ὁ δημοσιογραφικὸς θόρυβος γιὰ τὶς παράτυπες ἕως παράνομες παροχὲς τοῦ ΥΠΠΟ πρὸς ὀργανισμοὺς κλπ. κατὰ τὴν κρίση ἀνεξέλεγκτου συμβούλου καὶ στενοῦ συνεργάτου τῆς ὑπουργοῦ.

Γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Ἑταιρείας ἔγινε ἐπιχείρηση σπίλωσης τοῦ Γεωργίου Μυλωνᾶ, Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Ὁ πρώην πάρεδρος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου Θεόδωρος Θωμόπουλος, ἔμμισθος ἐλεγκτὴς τῆς διαχείρισης τῆς Ἑταιρείας, ὑπέβαλε στὸ Συμβούλιο, μὲ ταυτόχρονη κοινοποίηση στὸν Εἰσαγγελέα, ἔκθεση οἰκονομικοῦ ἐλέγχου τῆς Ἑταιρείας. Στὴν ἔκθεση καταλόγιζε στὸν Μυλωνᾶ οἰκονομικὲς ἀτασθαλίες, οἱ ὁποῖες συνεπάγονταν ποινικὲς κυρώσεις. Ὁ Μυλωνᾶς ἔπειτα ἀπὸ τὸν συστηματικὸ θόρυβο, κυρίως τῶν κυβερνητικῶν ἐφημερίδων, δὲν ἄντεξε καὶ πέθανε στὶς 15 Ἀπριλίου. Τὸ Συμβούλιο, παρὰ τὴν ἀντίδραση ποὺ ὑπῆρξε ἐκ μέρους τῶν ἀρχαιολόγων μελῶν του, ἐξέλεξε ὡς Γενικὸ Γραμματέα τὸ μέλος του Γεώργιο Κουβελάκη, Σύμβουλο τῆς Ἐπικρατείας, ὑψηλὸ στέλεχος τοῦ κόμματος ποὺ κυβερνοῦσε καὶ κατόπιν ὑπουργὸ Δικαιοσύνης. Πρόεδρος καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς ζήτησαν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν τὴ διενέργεια οἰκονομικοῦ ἐλέγχου τῆς Ἑταιρείας.

Καὶ οἱ δύο σκοποὶ τῶν συκοφαντῶν ἐκπληρώθηκαν μέχρι ἑνὸς σημείου: τὴν ἄνοιξη τοῦ 1988 δύο οἰκονομικοὶ ἐπιθεωρητὲς ἐγκαταστάθηκαν στὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας καὶ ἄρχισαν νὰ ἐλέγχουν τὴ διαχείρισή της. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ ἀνακριτὴς τοῦ Β΄ Εἰδικοῦ Τμήματος ἄρχισε νὰ λαμβάνει καταθέσεις γιὰ τὴ διαλεύκανση τῆς ποινικῆς πλευρᾶς τῆς ὑποθέσεως.

Ἡ ἀντίδραση τῶν ἑταίρων καὶ πολλῶν ἀρχαιολόγων, ὡς καὶ τοῦ Τύπου, μιᾶς μερίδος τουλάχιστον, ἦταν σφοδρὴ κατὰ τῆς νέας σύνθεσης τοῦ Συμβουλίου, μὲ Γραμματέα πρόσωπο μὴ ἀρχαιολόγο. Ἕνα

μήνα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μυλωνᾶ, στὶς 15 Μαΐου, συγκλήθηκε Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων, ποὺ ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε τὴν προκήρυξη ἀρχαιρεσιῶν ποὺ ἔγιναν στὶς 19 Ἰουνίου. Ἐξελέγη νέο Συμβούλιο, ὄχι ἐκεῖνο ποὺ ἐπιθυμοῦσαν οἱ δημιουργοὶ τῆς κρίσης. Τὸ ὅλο ζήτημα ὅμως δὲν τελείωσε ἐκεῖ. Οἱ ἐπιθεωρητὲς τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἔκαμαν τὸν ἔλεγχο τῆς διαχείρισης τῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ τὴν ἀπὸ 8 Μαΐου 1991 ἔκθεσή τους, στὴν Εἰδικὴ Ἐπιθεώρηση Ἀθηνῶν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, ἀποφαίνονται ὅτι δὲν διαπιστώθηκε δόλος ἢ ἀμέλεια ἢ κακὴ διαχείριση τῶν χρημάτων τοῦ Δημοσίου. Τὴν 1 Αὐγούστου 1991 τὸ Συμβούλιο Ἐφετῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2246 βούλευμά του ἀπήλλαξε ἀπὸ κάθε κατηγορία ὅσους εἶχαν ποινικῶς διωχθεῖ ἐξ αἰτίας τῆς μήνυσης Θωμοπούλου[35].

1988. Υποβρυχιες διαδρομες της αρχαιολογιας. Ἕνας σημαντικὸς βυζαντινολόγος ἀλλὰ μὲ ἰδιότυπες, ἀκαθόριστες, ἀπόψεις ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Ἑταιρείας τοῦ 1988 ἦταν ὁ Δημήτριος Πάλλας. Μὲ ἄρθρο του[36] προσπάθησε νὰ ἀναλύσει τὰ αἴτια τῆς κρίσης, ἀλλὰ ἀπέτυχε, φθάνοντας στὸ σημεῖο νὰ θεωρεῖ τὸ ὄργανο τῆς δημιουργίας τῆς κρίσης ὡς πρόσωπο ἔντιμο καὶ εἰλικρινές. Θεώρησε τὸν Γ. Μυλωνᾶ ἔνοχο καταχρήσεως, ὡς «σύμβολο συντεχνιακῆς ἑνότητας», καὶ ὅτι ἡ ὅλη ἱστορία ἦταν ἀγώνας γιὰ τὴ διαδοχή του. Ὁ ἴδιος ὁ Πάλλας εἶχε διατελέσει σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὰ ἔτη 1966-1971 καὶ θυμοῦμαι ὅτι στὶς κατὰ καιροὺς ἀρχαιρεσίες εἶχε δικό του, μονοπρόσωπο, ψηφοδέλτιο. Ἡ πικρία του φαίνεται καὶ στὰ ὅσα καταμαρτυρεῖ στὸν Ὀρλάνδο: χρησιμοποιοῦσε τὰ μέσα τῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴ σύνταξη τῶν μεγάλων ἔργων του, κυρίως τὸν *Παρθενώνα* καὶ τὸ *Λεξικὸ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων*. Κάπου ὅμως μνημονεύει ὅτι κληροδότησε σημαντικὴ περιουσία στὴν Ἑταιρεία καὶ στὴν Ἀκαδημία.

---

35. *ΠΑΕ* 1988, 279-334· *ΕΔΑΕ* 16, 1991, 66-67· *Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς, ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο του* (ΒΑΕ 100, 1989), ἰδίως 77-90· *Χρόνος*, 25 Ἀπρ. 1988, 49· *Ἔθνος*, 29 Ἀπρ. 1988· *Χρόνος*, 5 Μαΐου 1988, 96-97, ἰδιαίτερα κατατοπιστικό.

36. *Ἀντὶ* 28, 1988, τεῦχ. 376, 44-47.

Ὁ Δημήτριος Πάλλας ἀνῆκε στοὺς ἐπίδοξους ἐραστὲς τῆς Ἑταιρείας, θὰ ἤθελε νὰ βρίσκεται στὴ διοίκηση τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ χωρὶς δική του προσπάθεια, χωρὶς νὰ συγκρουσθεῖ, χωρὶς νὰ κουραστεῖ. Οἱ ὑποδείξεις του γιὰ περιορισμὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀνάπτυξη τῶν δημοσιεύσεων ἦσαν σωστές, ἀλλὰ τὶς εἶχα εἰσηγηθεῖ ἕνα χρόνο πρὶν στὸν πρόλογο τῆς *Ἱστορίας* τῆς Ἑταιρείας. Καὶ ὅταν ἄρχισαν νὰ ἐφαρμόζονται, ὁ ἴδιος σίγησε.

Μετὰ τὶς ἀρχαιρεσίες τοῦ 1988 καὶ τὸν σχηματισμὸ τοῦ νέου Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἀνώνυμος, ὑποτίθεται ἀρχαιολόγος, δημοσίευσε μικρὸ ἄρθρο γιὰ νὰ σχολιάσει τήν «ἀρχαιολογική μου ἰδεολογία». Θεωροῦμαι γιὰ τὸν ἀνώνυμο ὅτι εἶμαι «γνωστὸς ἐκ πάλαι γιὰ τὶς ἀκραῖες συντηρητικὲς πεποιθήσεις». Σχολιάζει κάποια λόγια μου, μὲ τὰ ὁποῖα ὑποστήριζα τὴν (τότε) ἐπιστημονικὴ ἑνότητα τοῦ Κλάδου, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν μελῶν του ὑπῆρχαν προσωπικὲς φιλίες καὶ οἱ ἴδιες ἀπόψεις γιὰ τὴν πρόοδό του, καταλήγοντας: «Ἀρχαιολογικὲς φιλίες καὶ ἀρχαιολογικὲς ἰδεολογίες λοιπὸν ὑπεράνω πολιτικῶν φρονημάτων». Δὲν ὑπάρχει καμία ἔνδειξη γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ τολμηροῦ σὲ ἰδέες ἀνώνυμου (Σ.Ε.Χ.) συντάκτου τοῦ μικροῦ ἄρθρου. Ἡ μιζέρια του ὅμως φαίνεται στὰ συμπεράσματά του, μὲ τὰ ὁποῖα περιγράφει τὸ 1988 τὴν κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας[37]:

> «Σὲ ἐπίπεδο ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης: τρόμος ἀπέναντι σὲ κάθε νεωτεριστικὴ καὶ ἀνανεωτικὴ τάση. Σὲ ἐπίπεδο ἀρχαιολογικοῦ-ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ: πανάθλιος συντεχνιασμός, μὲ ἐνίοτε μαῦρες πρακτικές. Συμπερασματικὰ ὡς πρὸς τὸ νέο ΔΣ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας: οὔτε ἡ παρουσία σὲ αὐτὸ ὁρισμένων δεδηλωμένων «ἀριστερῶν»[38], μήτε ἐκείνη τῶν δεδηλωμένων «καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀνθρώπων»[39], ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τό «νέο ξεκίνημα» τῆς Ἑταιρείας, αὐτὸ ποὺ εὐαγγελίζονται οἱ νεοεκλεγέντες. Δὲν ὑπάρχει παρθενογένεια σὲ τοῦτες τὶς σάπιες καταστάσεις. Ὡστόσο, σὲ ἀντιστάθμισμα, ὑπάρχει μιὰ

37. *Ἀντὶ* 29, 1988, τεῦχ. 377, 46.

38. Δὲν μπορῶ νὰ ὑποθέσω ποιὸς ἦταν ὁ «ἀριστερὸς» στὸ Συμβούλιο.

39. «Καλοὶ» ἐπίσης δὲν ὑπῆρχαν. Ὅλοι ὡρίμου ἡλικίας ἕως ἡλικιωμένοι καὶ ὄχι ὡραῖοι.

ἄλλη πραγματικότητα, ἕνα μικρὸ φῶς γιὰ τὸ μέλλον: ὑπάρχει μιὰ νέα γενιὰ ἀρχαιολόγων, ἔστω διάσπαρτη καὶ ὀλιγάριθμη, ποὺ διαμορφώνει σιγὰ-σιγὰ μιὰ *νέα δυναμική*, τόσο σὲ ἐπίπεδο ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς ὅσο καὶ σὲ ἐπίπεδο κοινωνικῆς πρακτικῆς, ποὺ δὲν ἀναπαράγει τὰ παραπάνω ζοφερὰ ἰδεολογήματα. Οἱ διαδικασίες εἶναι ἀργές, οἱ διαδρομὲς κάποτε ὑποβρύχιες. Ἔστω ὅτι ὑπάρχουν. Αὐτὸς ὁ τόπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀρχαιολόγους ἄλλου τύπου, ἄλλου ἐπιστημονικοῦ ἤθους. Καὶ αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ νέοι Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι δὲν ἔχουν *ἀπολύτως καμιὰ ἀνάγκη* ἀπὸ τὴν ἁμαρτωλὴ καὶ ξεπερασμένη Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦν ὅπως πρέπει, τώρα στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ βροῦν τὴ θέση ποὺ τοὺς ἀξίζει στὴ διεθνὴ ἀρχαιογνωστικὴ κοινότητα».

Πέρασαν 24 χρόνια ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν δύο ἄρθρων. Οὔτε ὁ Πάλλας ἕως τὸν θάνατό του (1995), οὔτε ὁ ἀνώνυμος ἰδεολόγος φάνηκαν πουθενά. Μόνη ἡ Ἑταιρεία προσπάθησε νὰ προσφέρει στὴν ἐπιστήμη ὅσα μποροῦσε, μόνη ἦλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸ κράτος γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων καὶ ὑπέστη τὶς συνέπειες, ἐνῶ ὅσοι τὴν κατηγόρησαν ἐξακολουθοῦν τίς «ὑποβρύχιες διαδρομὲς» ἀθέατοι καὶ πάντα ἀρεστοί, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι «ἀρχαιολόγοι ἄλλου τύπου, ἄλλου ἐπιστημονικοῦ ἤθους», τοῦ ἤθους ποὺ ἔφερε καὶ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὸν τόπο ὁλόκληρο στὴν κατάπτωση καὶ τὴν καταφρόνια.

1988. Το *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, τοῦ Ἰωάννου Τραυλοῦ, ἔκδοση τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια καὶ συμπλήρωση τοῦ ἔργου του τοῦ 1971 γιὰ τὴν Ἀθήνα. Καὶ ἐδῶ ὁ Τραυλὸς προσφέρει ἕνα πολύτιμο ἐπιστημονικὸ βοήθημα στὸ ὁποῖο συστηματικὰ περιγράφονται οἱ ἀνασκαφὲς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀττικῆς, ἐκτὸς Ἀθηνῶν, μὲ διεξοδικὰ κείμενα ποὺ εἰκονογραφοῦνται μὲ ἐξαίρετες φωτογραφίες, θαυμάσια σχέδια καὶ πλήρη βιβλιογραφία.

1988. Η Αρχαιολογικη Εταιρεια. Ἔπειτα ἀπὸ τὴ δραματικὴ καὶ θυελλώδη Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἑταίρων στὶς 15 Μαΐου 1988 ἀκο-

λούθησαν ἀρχαιρεσίες ποὺ ἔγιναν στὶς 19 Ἰουνίου. Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἦταν ὁ Ἐπαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος. Μὲ τὶς ἀρχαιρεσίες ἐξελέγη ἐντελῶς νέο Συμβούλιο, τοῦ ὁποίου Πρόεδρος ἔγινε ὁ Γεώργιος Δοντᾶς καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος.

Τὸ νέο Συμβούλιο παρέλαβε τὴν Ἑταιρεία μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα ποὺ εἶχαν συσσωρευτεῖ στὰ 150 χρόνια τοῦ βίου της, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀρχαιολογία δὲν ἦταν πλέον ἔργο λίγων λογίων, ἀλλὰ ἀφοροῦσε τοὺς πολιτικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς κύκλους, τοὺς πολυπληθεῖς πλέον πανεπιστημιακούς, τοὺς κομματικοὺς παράγοντες καὶ τὰ μέσα ἐνημέρωσης, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦσαν καὶ αὐτὰ πολιτική, παρὰ τὴν ἄγνοια τῶν ἐπιστημονικῶν πραγμάτων.

Ἡ Ἑταιρεία μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Γ. Μυλωνᾶ καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ Συμβουλίου ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει πολλὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα, μὲ τὸ προσωπικὸ πρῶτα πρῶτα, μὲ τὴ διαχείριση τῶν πιστώσεων τοῦ Δημοσίου καὶ μὲ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἀνασκαφῶν ποὺ ἔκανε. Ἀντίθετα οἱ δημοσιεύσεις της ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι λίγες, 100 τίτλοι σὲ διάστημα 150 ἐτῶν, ἐκτὸς τῶν περιοδικῶν, τῆς *Ἐφημερίδος*, τῶν *Πρακτικῶν* καὶ τοῦ *Ἔργου*. Ἡ βιβλιοθήκη της εἶχε μεγάλες ἐλλείψεις καὶ τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο της, ἔγγραφα, φωτογραφίες, σχέδια, βρίσκονταν ἀκατάτακτα στὰ ὑπόγεια. Ἔπρεπε ὅλα νὰ γίνουν ἀπὸ τὴν ἀρχή, διότι τίποτε δὲν ὑπῆρχε τακτοποιημένο καὶ γνωστό. Οἱ ἑταῖροι δὲν γνώριζαν ποιὰ ἦταν ἡ σημασία, ἡ ἱστορία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας. Κυριαρχοῦσε ἀκόμη ἡ ἀντιδραστικὴ εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ὡς πρὸς τὶς γλωσσικὲς καὶ πολιτικὲς ἀρχές της, καὶ σὲ ὁρισμένους ὁ χαρακτηρισμὸς «γεραρὰ» ἀποτελοῦσε πλήρη ἀπόδειξη τῆς ἀξίας της. Ἡ Ἑταιρία μέσα σὲ 150 χρόνια εἶχε ἐπιτελέσει ἕνα μεγάλο ἔργο σὲ ἀνασκαφές, ποὺ τότε ἦσαν ἀναγκαῖες, ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅτι οἱ ἀνασκαφὲς ὅπως γίνονταν πλέον ἀποτελοῦσαν βάρος καὶ δημιουργία μεγάλου ἐπιστημονικοῦ χρέους γι' αὐτήν.

Ἐξ ἀρχῆς τέθηκε ὡς σκοπὸς ὁ περιορισμὸς τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ αὔξηση τῶν δημοσιεύσεων, κάτι ποὺ συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, ἀλλὰ ἐπιτεύχθηκε. Δημιουργήθηκε ἕνα νέο περιοδικό, τριμηνιαῖο, τὸ *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (*ΕΔΑΕ*) μὲ μόνο σκοπὸ τὴν πληροφόρηση τῶν ἑταίρων γιὰ τὰ

θέματα τῆς Ἑταιρείας, γρήγορα ὅμως ἄλλαξε περιεχόμενο καὶ ὀνομασία. Ἀπὸ τὸ τεῦχος 19 πῆρε τὴν ὀνομασία *Ὁ Μέντωρ* καὶ τὸν ὑπότιτλο *Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδιφικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*. Ἕως τὸ τέλος τοῦ 2012 ἐκδόθηκαν ἀνελλιπῶς 103 τεύχη. Οἱ δημοσιεύσεις ἄρχισαν νὰ αὐξάνουν καὶ μέχρι τέλους τοῦ 2012, σὲ διάστημα 24 ἐτῶν, ἐκδόθηκαν 177 τίτλοι ἔναντι τῶν 100 τῶν πρώτων 150 ἐτῶν. Ἡ διαχείριση τῶν ἔργων τοῦ ΥΠΠΟ ἔπαψε ἀπὸ τὸ 1991 νὰ γίνεται ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, καὶ τοῦτο τὴν ἀπήλλαξε ἀπὸ πολλὲς μέριμνες καὶ παρεξηγήσεις[40].

Το Τμημα Κυπρου. Ἕνα πολὺ τολμηρὸ ἐγχείρημα ὑπῆρξε ἡ ἵδρυση, τὸ 1999, τοῦ *Τμήματος Κύπρου* τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἔγινε μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ ΥΠΠΟ, ἀλλὰ δὲν ἐνισχύθηκε οἰκονομικῶς. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ποὺ δημιουργήθηκε ξαφνικά, ἀπειλητικὰ αἰσθητὴ στὴν Ἑταιρεία, ὑπῆρξε ἡ αἰτία, ἔπειτα ἀπὸ εἰσήγησή μου, λήψης δραστικῶν μέτρων οἰκονομίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν ἡ διακοπὴ λειτουργίας τοῦ Τμήματος Κύπρου, ποὺ στοίχιζε ἕνα πολὺ μεγάλο ποσὸ ἐτησίως. Τοῦτο ἔγινε τὸ 2001[41].

---

40. Ἀναλυτικὴ ἐξιστόρηση τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ΥΠΠΟ καὶ τῶν αἰτίων ποὺ ἐπέβαλαν τὴ διακοπή της βλ. **ΕΔΑΕ* 18, 1991, 151-155. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὸ κείμενο. Εἶχαν ὅμως ἐκτεθεῖ στοὺς ὑπουργοὺς Τζαννῆ Τζαννετάκη καὶ τὴν κυρία Ἄννα Μπενάκη-Ψαρούδα.

41. **Ὁ Μέντωρ* 51, 1999, 73-104.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 34

ΕΞΟΙΚΕΙΩΣΗ ΜΕ ΤΑ ΣΚΑΝΔΑΛΑ

1989. Το ετος της πτωσης. Ἡ χρονιὰ χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο φθάνει ἕως τὶς 18 Ἰουνίου ποὺ ἔγιναν ἐκλογὲς καὶ ἦλθε στὴν ἀρχὴ ἡ ΝΔ. Κατὰ τὸ ἑξάμηνο αὐτὸ τὸ κλίμα ἦταν δυσάρεστο ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, γιατὶ ἦταν φανερὸ ὅτι τὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε εἶχε τὴν ἀποδοκιμασία τῆς πλειονότητας τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀρχές, δικαστικές, ἀστυνομικές, πολιτικές, ἔδειχναν παντελῆ ἀδιαφορία γιὰ τὶς παρανομίες σὲ βάρος τῶν ἀρχαίων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι μία ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε στὸ τοπίο στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Σαντορίνης[1]. Στὴν ἀρχὴ τῆς χρονιᾶς ἀποφασίστηκε ἡ ἐπέκταση τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἡ ὁποία χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ κράτος[2].

Πολὺς θόρυβος ἔγινε μὲ τὴν ἔκθεση ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου Ἑρμιτὰζ στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ τὴν τριπλὴ μὲ τίτλο «Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα», τῆς ὁποίας τὸ τμῆμα τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀρχαιότητα ἔγινε ἐπίσης στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ἡ ἔκθεση κύριο σκοπὸ εἶχε τὴν ὑποστήριξη, μέσῳ τῶν ἀλλοδαπῶν προσκεκλημένων δημοσιογράφων καὶ ἄλλων παραγόντων, τῆς τέλεσης τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων τοῦ 1996 στὴν Ἀθήνα. Γιὰ τὴν ἔκθεση αὐτὴ διαλύθηκε ἡ αἴθουσα Καραπάνου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Στὸ Παρίσι ἐξ ἄλλου, στὸ Grand Palais, ἔγινε ἐκ μέρους μας ἡ ἔκθεση «Eros Grec».

Ἔντονη ἀποδοκιμασία τῆς πολιτικῆς κατάστασης, καὶ κυρίως τοῦ σκανδάλου Κοσκωτᾶ, ἐκδηλώνεται μὲ τὴ δήλωση τῶν «97» προσώπων τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης[3], στὴν ὁποία ἀπάντησε ἡ ὑπουργός[4]. Ἀπὸ τοὺς πανεπιστημιακοὺς ἀρχαιολόγους ὁ Χ. Ντούμας[5] ἐπι-

---

1. *ΕΔΑΕ* 3, 1989, 15-20.
2. *Τὰ Νέα*, 14 Ἰαν. 1989.
3. *Ἡ Καθημερινή*, 17 Μαΐου 1989.
4. *Τὰ Νέα*, 18 Μαΐου 1989.
5. Κόζα Νόστρα, *Ἡ Καθημερινή*, 28 Μαΐου· *Ριζοσπάστης*, 3 Ἰουν. 1989.

τέθηκε μὲ ὀξύτητα στὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ἀφοῦ λοιδόρησε τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ κόμματος ρώτησε: «Θὰ δόσετε λοιπὸν τὴν ψῆφο σας σ' αὐτὸν [τὸν Α. Παπανδρέου] πού, καθὼς φαίνεται, μοναδικὸς στόχος του εἶναι νὰ μεταβάλει ὅλους τοὺς Ἕλληνες σὲ συνενόχους γιὰ τὰ σκάνδαλα τὰ δικά του καὶ τῆς παρέας του;».

Ὁ Ἄ. Δεληβορριὰς[6] κάλεσε τοὺς ψηφοφόρους νὰ ψηφίσουν Συνασπισμό, μεταξὺ ἄλλων «γιὰ τὴν ξεχασμένη τιμὴ τῆς πολιτείας καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν πολιτῶν της».

Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 18 Ἰουνίου τὴν ἀρχὴ κατέλαβε ἡ ΝΔ. Στὴν ἀρχὴ ὁρίστηκε ὡς ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἡ Ἄννα Μπενάκη, ἀλλὰ σὲ λίγες μέρες ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ, γόνο τοῦ Κυριακοῦ Μυλωνᾶ, ὑφηγητοῦ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ συμβούλου τῆς Ἑταιρείας. Ἡ θητεία του διήρκεσε ἕως τὸν Νοέμβριο. Στὶς 5 τοῦ μήνα αὐτοῦ νέες ἐκλογὲς εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα κυβέρνηση συνεργασίας ὑπὸ τὸν Ξενοφώντα Ζολώτα καὶ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Σωτήρης Κούβελας, γνωστὸς γιὰ τὴ φράση του «ἕνας πολιτικὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι λαπᾶς. Ἀλλιῶς θὰ ἦταν ποιητής»[7]. Ἡ νέα κυβέρνηση θὰ ζοῦσε ἕως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ '90. Ὁ ὑπουργὸς Κούβελας ὅμως πρόλαβε νὰ ἐξαγγείλει τὴν ἵδρυση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὴ Ρώμη καὶ κέντρο ἀρχαιολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν σπουδῶν στὸ Λέτσε τῆς Ἰταλίας[8]. Φαίνεται πὼς ὁ ὑπουργὸς εἶχε ὑπ' ὄψη του καὶ τὸν διευθυντὴ τοῦ κέντρου, πρόσωπο γνωστὸ ἄχθος τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ ὑπουργὸς παρέστη καὶ σὲ συνεδρίαση τοῦ ΚΑΣ, στὰ μέλη τοῦ ὁποίου τόνισε τό «συνταίριασμα τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως τῆς κληρονομιᾶς μας καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ ἕναν σύγχρονο τρόπο ζωῆς»[9].

1990-1993. Περιοδος ΝΔ. Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 8 Ἀπριλίου 1990 ἦλθε στὴν ἀρχὴ ἡ ΝΔ. Πρωθυπουργὸς ἔγινε ὁ Κ. Μητσοτάκης, συλλογεὺς

---

6. *Ριζοσπάστης*, 11 Ἰουν. 1989. Ὁ Α. Δ. τὴν 1 Ἰουν. 2011 ὑπέγραψε τή «διακήρυξη ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν γιὰ τὴ δύσκολη ἑλληνικὴ πραγματικότητα, δηλαδὴ γιὰ τὴν ὑποταγὴ στὸ μνημόνιο», μὲ τίτλο «Τολμῆστε». Εἶχαν ὑπογράψει καὶ ἄλλοι πολλοί, ὑποθέτω προοδευτικοί.

7. *Ἡ Καθημερινή*, 24 Φεβρ. 1992.

8. Αὐτόθι 8 Δεκ. 1989.

9. Αὐτόθι 29 Νοεμβ. 1989.

ἀρχαιοτήτων καὶ γνωστὸς γιὰ τὸν χαρακτηρισμό του ὅτι ἡ Ὑπηρεσία εἶναι «ἡ μάστιγα τῆς Ἑλλάδας»[10]. Κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τῆς 8 Ἀπριλίου 1990 ἕως τὶς ἑπόμενες ἐκλογὲς τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1993, διετέλεσαν ὑπουργοὶ Πολιτισμοῦ ὁ Τζανῆς Τζαννετάκης (11 Ἀπριλίου 1990), ἡ Ἄννα Μπενάκη (8 Αὐγούστου 1991) καὶ ἡ Ντόρα Μπακογιάννη (7 Δεκεμβρίου 1992).

1990. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣ. Πιθανῶς σὲ πρωτοβουλία τοῦ ὑπουργοῦ ὀφείλεται μιὰ ἄκαρπη, φυσικά, ἀπόπειρα ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ ΚΑΣ, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναγγέλθηκε, «ἐπανεξετάζει τὸ ρόλο του καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὴ λειτουργία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά του»[11]. Συστήθηκε πενταμελὴς ὁμάδα ἐργασίας ἀπὸ παλαιά, «μόνιμα» μέλη τοῦ ΚΑΣ, «γιὰ νὰ προετοιμάσει τὰ πρὸς συζήτηση θέματα, καὶ κυρίως γιὰ νὰ ὁμαδοποιήσει τὰ μείζονα προβλήματα πολιτιστικῆς πολιτικῆς». Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀπασχόλησε τὴν εὐαίσθητη ὁμάδα ἐργασίας ἦταν «ὁ ρόλος τοῦ ΚΑΣ σὲ ἐπιστημονικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Πολλὰ μέλη ὑποστήριξαν ὅτι τὸ Συμβούλιο πρέπει νὰ ἐνεργεῖ ὡς ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικὸ συμβούλιο, ταγμένο στὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ μνημείων, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ βάρος τῆς συνεκτίμησης τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀναγκῶν – τῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἡγεσίας. Τὸ βάρος τῶν τελευταίων καὶ τῶν τελικῶν ἀποφάσεων πρέπει νὰ ἀναλάβει ἡ πολιτικὴ ἡγεσία.

Ἀντίθετα, μιὰ ἄλλη ὁμάδα ὑποστήριξε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ κανένα μνημεῖο ἡ κοινωνική του διάσταση, ἡ ἔνταξη καὶ ἡ ἀποδοχή του ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο».

Τὴν ὁμάδα ἐργασίας ἀποτελοῦσαν, στὴν πλειονότητά της, καιροσκόποι καὶ κομματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ πολλὰ χρόνια, πρὶν καὶ μετά, ἐκτελοῦσαν χωρὶς συζήτηση κυβερνητικὲς ἐντολές. Ὁ ὑπουργὸς Τζαννετάκης, ὅπως γνωρίζω ἀπὸ συζήτηση μαζί του, δὲν εἶχε καμιὰ ἐκτίμηση πρὸς ὅλα τὰ μέλη τοῦ ΚΑΣ.

---

10. *Ἀντὶ* τεῦχ. 147, 14 Μαρτ. 1980, 42.

11. *Τὰ Νέα*, 22 Ἰουν. 1990.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ. Ἐπιθυμία ὅλων τῶν κυβερνήσεων εἶναι ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς δημόσιας διοίκησης, κάτι τὸ ὁποῖο κανεὶς δὲν ἔκανε, γιατὶ κανεὶς δὲν τὸ ἐπιθυμοῦσε ἢ δὲν γνώριζε πῶς θὰ τὸ ἐπιτύχει. Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ συμβαδίζει μὲ τῶν ἄλλων, γραφειοκρατικῶν, ὑπηρεσιῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν γεωπονικῶν ἢ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτηνοτροφία. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὴν Ὑπηρεσία θεωροῦσαν, πολιτικοὶ καὶ κοινό, ὡς ἀντιδραστικὴ καὶ ἐμπόδιο στὴν πρόοδο. Τοὺς γιατροὺς καὶ τὰ νοσοκομεῖα θεωροῦν ὡς αἰτίες δαπάνης ἢ καὶ σπατάλης.

Σημαντικὸς ἦταν ὁ Ν. 1892/90 «Γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ καὶ τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἄλλες διατάξεις», τοῦ ὁποίου τὸ ἄρθρο 91 θέσπιζε τὴν κήρυξη περιοχῶν δόμησης σὲ ἀρχαιολογικοὺς χώρους (ζῶνες Α καὶ Β). Ὁ καθορισμὸς τῶν ζωνῶν αὐτῶν, κάτι αὐστηρότερο, ὡς πρὸς τὴ ζώνη Α, ἀπὸ τὴν κήρυξη ὡς ἀρχαιολογικοῦ χώρου κάποιας περιοχῆς, προκάλεσε καὶ προκαλεῖ ἀντιδράσεις, καὶ ἐνίοτε καὶ ἀδικίες.

Τὸ ἄρθρο 77 τοῦ Ν. 1943/1991[12], ποὺ θέσπιζε τὴν εὐθύνη τῶν διοικήσεων Νομικῶν Προσώπων, ὑπῆρξε ἡ αἰτία ἡ ὁποία ἀνάγκασε τὴν Ἑταιρεία νὰ πάψει νὰ διαχειρίζεται τὰ ἔργα τοῦ ΥΠΠΟ, τὰ ὁποῖα ἦσαν πολλὰ καὶ δημιουργοῦσαν προβλήματα καὶ εὐθύνες. Ζητήθηκε ἡ ἐξαίρεση τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 77, ἀλλὰ ὁ τότε ὑπουργὸς Τζαννετάκης ἀρνήθηκε[13]. Ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ Δημοσίου ἔληξε στὶς 31 Δεκεμβρίου 1991 καὶ ἡ Ἑταιρεία ἀντικαταστάθηκε στὸ δωρεάν, καὶ δαπανηρὸ γιὰ ἐκείνην παρεχόμενο ἔργο της, ἀπὸ τὸ ΤΔΠΕΑΕ[14].

Ἐπίσης σημαντικὲς διατάξεις γιὰ τὴν Ὑπηρεσία περιέχει ὁ ἄσχετος μὲ αὐτὴν ἀθλητικὸς νόμος 1958/1991. Μὲ τὸ ἄρθρο 81, «τρόπος

12. Ἐκσυγχρονισμὸς τῆς ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας τῆς δημόσιας διοίκησης, ἀναβάθμιση τοῦ προσωπικοῦ της καὶ ἄλλες συναφεῖς διατάξεις, ΦΕΚ 50, 11 Ἀπρ. 1991, τ. Α΄.

13. **ΕΔΑΕ* 18, 1991, 151-155· *Ἔργον* 1991, 126-127.

14. Ταμεῖο διαχείρισης πιστώσεων γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἀρχαιολογικῶν ἔργων, τοῦ Ν. 2021/1992, ΦΕΚ 36, 4 Μαρτ. 1992, τ. Α΄.

ἐκτέλεσης ἀρχαιολογικῶν ἔργων», καθορίζεται ἡ δι' αὐτεπιστασίας ἐκτέλεση ἔργων ἀνασκαφικῶν καὶ ἀναστηλωτικῶν, πρόσληψη προσωπικοῦ. Μὲ τὸ ἴδιο ἄρθρο δόθηκε ἐξουσιοδότηση στὸν ὑπουργὸ γιὰ τὴν ἔκδοση σχετικοῦ ΠΔ. Τοῦτο εἶναι τὸ ΠΔ 99/1992, ἐκτεταμένο καὶ ἀναλυτικό, μὲ τὸν τίτλο «Μελέτη καὶ ἐκτέλεση ἀρχαιολογικῶν ἐν γένει ἔργων».

Νεα οργανωση της Υπηρεσιας. Ὁ ὑπουργὸς Τζαννετάκης θέλησε καὶ αὐτός, μὲ τὴν πίεση τῶν διοικητικῶν, νὰ κάνει νέο Ὀργανισμὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Τελικὸς σκοπὸς ἦταν ἡ τακτοποίηση, σὲ καίριες θέσεις, ὁρισμένων ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑπταετίας βρίσκονταν προσκολλημένοι στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία, μερικοὶ οἰκογενειακῶς. Στὰ σχέδια τοῦ ὑπουργοῦ ἦταν καὶ ἡ ἐπανασύσταση τῆς θέσης τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ, Προϊσταμένου τῆς ὅλης Ὑπηρεσίας[15]. Τὴν ἐπιθυμία του αὐτὴ πραγματοποίησε νομοθετικῶς μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ ΠΔ 426 τῆς 30 Νοεμβρίου 1990 «Σύσταση Γενικῶν Διευθύνσεων καὶ Μονάδας στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ ἀνάλυσης πολιτικῆς στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ», ποὺ δὲν πρόσφερε τίποτε στὴν ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας, οὔτε στὴν διοικητικὴ καὶ ἐπιστημονική της πρόοδο.

Οι Ολυμπιακοι του 1996. Κατὰ τὸ 1990 ἔντονη ἦταν ἡ δραστηριότητα τοῦ ΥΠΠΟ γιὰ τὴν ἀνάληψη τῆς τέλεσης τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τοῦ 1996, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναχθεῖ σὲ ἐθνικὸ ἰδανικό. Γιὰ ὑποστήριξη τῆς διεκδίκησής μας εἶχε σταλεῖ στὸ Τόκιο πολυτελὴς ἀντιπρο-

15. Ὡς προσωπικὴ περίπτωση μνημονεύω ὅτι ὁ ὑπουργὸς Τζαννετάκης μοῦ εἶχε προτείνει νὰ ἀναλάβω ὡς Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας καὶ συζητήσαμε τὸ θέμα στὶς 2, 9 καὶ 31 Ἰουλίου 1990. Ἀρνήθηκα, γιατὶ δὲν ἤθελε νὰ θιγεῖ τίποτε ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὸ προσωπικό. Στὶς 11 Μαρτίου 1991 στὶς 10.25′ τὸ βράδυ μοῦ τηλεφώνησε ὁ Κων. Μητσοτάκης, τότε πρωθυπουργός, καὶ μὲ κάλεσε νὰ τὸν συναντήσω στὸ γραφεῖο του, στὰ παλιὰ ἀνάκτορα. Τὸν εἶδα τὴν ἑπομένη· μοῦ ἐπρότεινε καὶ αὐτὸς τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ. Καὶ ἐκεῖνος ἤθελε κομματικὸ ὄργανο καὶ καμιὰ διατάραξη τῆς τάξης. Τὶς ἀπόψεις μου τὶς ἐξέθεσα καὶ στοὺς δύο ἐγγράφως.

σωπεία πολιτικῶν καὶ τεχνοκρατῶν. Συντονιστὴς τοῦ φακέλου ἦταν ὁ ἀρχιτέκτων Γ. Κανδύλης, εἰσηγητὴς τῆς κατασκευῆς τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος καὶ συμπρεσβευτὴς ἡ ἔκθεση «Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα».

Σὲ συνέντευξή του στὶς 26 Ἰουλίου ὁ ὑπουργὸς εἶχε δηλώσει ὅτι «στὰ πλαίσια τῆς πιθανῆς διεξαγωγῆς τους τὸ 1996 στὴν Ἀθήνα ὑπάρχει ἕνα πλάνο γιὰ παράλληλους πολιτιστικοὺς ἀγῶνες μὲ τὴν παρουσίαση τῶν καλύτερων παραστάσεων ἀρχαίας τραγωδίας ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου καὶ τὴ βράβευσή τους μὲ δάφνινο στεφάνι. Θέλουμε νὰ δώσουμε μιὰ καινούργια διάσταση στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, ποὺ εἶναι βιομηχανοποιημένοι. Νὰ συνυπάρχει τὸ πνεῦμα μὲ τὸ σῶμα, νὰ γίνονται στὸ ὄνομα τῆς ἅμιλλας καὶ τῆς εἰρήνης. Ἡ χώρα μας μόνο μπορεῖ νὰ δώσει αὐτὴ τὴ διάσταση»[16].

Ἡ Ἑλλάδα δὲν πῆρε τοὺς ἀγῶνες καὶ κηρύχτηκε ἐθνικὸ πένθος[17]. Ἔγκυρη ἐφημερίδα[18] θεωροῦσε ὅτι «τὴν στιγμὴ αὐτὴ ἕνας ὁλόκληρος λαὸς δὲν ἔχει «ἰδανικά». Δὲν ἔχει «σκοπό». Δὲν ἔχει «Λόγον ὑπάρξεως». Καὶ παρὰ τὶς ὁποιεσδήποτε ἀντιρρήσεις τοῦ καθενός, ἡ Χρυσὴ Ὀλυμπιάδα ἦταν, πράγματι, ἕνας «στόχος».- - Ἂς γίνει λοιπὸν τὸ Τόκιο ἡ ἀφετηρία γιὰ μία νέα ἀρχή».

ΜΕΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ. Ὁ βασιλικὸς τάφος τῆς Βεργίνας θεωρήθηκε, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ὡς τὸ μέγιστο τῶν εὑρημάτων, καὶ ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος τιμήθηκε ἀνάλογα ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὰ ἱδρύματα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ὁ θάνατός του στὶς 30 Μαρτίου 1992 δημιούργησε πανελλήνια ἔντονη αἴσθηση καὶ στὴ Θεσσαλονίκη πῆρε ἐθνικὴ σημασία. Δύο μέρες νωρίτερα, 28 Μαρτίου, εἶχε πεθάνει ὁ Νικόλαος Πλάτων[19], ὁ θάνατός του ὅμως πέρασε ἀπαρατήρητος, παρὰ τὸ ὅτι ὑπῆρξε ὁ ἐξοχότερος Ἕλληνας μελετητὴς τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

---

16. *Τὰ Νέα*, 27 Ἰουλ. 1990.
17. **ΕΔΑΕ* 12, 1990, 124.
18. *Ἡ Καθημερινή*, 19 Σεπτ. 1990.
19. **Ὁ Μέντωρ* 19, 1992, 4-5.

Κατὰ τὸ 1991 ἔντονη ἦταν ἡ ἀνησυχία, ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους, γιὰ τὶς συνέπειες τῆς κατάργησης, κατὰ τὸ 1992, τῶν τελωνειακῶν συνοριακῶν ἐλέγχων. Ἡ ἵδρυση τοῦ Μουσείου τῆς Λωζάννης, ἀφιερωμένου στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, προκάλεσε ἔντονη ἀντίδραση στὴν Ἑλλάδα, γιατὶ ἕνα τμῆμα του θὰ ἦταν ἑλληνικό, μὲ ἀρχαιότητες γνήσιες σχετικὲς μὲ τοὺς ἀγῶνες καὶ διεύθυνση ἑλληνική. Ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας ὑπῆρξε ἄμεση ἀντίδραση, μὲ τὴν ἔκδοση εἰδικοῦ τεύχους ἀφιερωμένου στὴν ἐξαγωγὴ τῶν ἀρχαιοτήτων[20], ποὺ προκάλεσε κυβερνητικὴ δυσφορία (Τζ. Τζαννετάκης). Ἐπειδὴ ὅμως οἱ πολιτικοὶ ἐπέμεναν στὴν ἐσφαλμένη ἀπόφασή τους νὰ σταλοῦν στὴ Λωζάννη ἀρχαιότητες, ἡ Ἑταιρεία συγκάλεσε Γενικὴ Συνέλευση[21] στὶς 14 Μαρτίου 1992, στὴν ὁποία ἐκτέθηκαν σοβαρὲς ἀπόψεις ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς μὲ πρωτότυπα ἀρχαῖα στὸ μουσεῖο αὐτό, καθαρὰ ἀθλητικοῦ χαρακτήρα.

Τὸ κύριο ἀρχαιολογικὸ γεγονὸς τοῦ 1992 ἦταν ἡ ἔκθεση ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων στὴν Οὐάσιγκτων μὲ τίτλο «Τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα». Ὡς αἰτία τῆς ἔκθεσης προβλήθηκε ἡ ὑποστήριξη ἑλληνικῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων (ἑλληνοτουρκικά), στὶς ὁποῖες ἐπιδιώξεις ὑπῆρξαν ἀντίθετες δυνάμεις. Ἀμφισβητήθηκε τὸ πολίτευμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δημοκρατίας, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας θεωρήσαμε ὅτι ἦσαν τὰ ἔργα ποὺ στείλαμε.

Ὅποιος μελετήσει τὴν πορεία τῶν ἐκθέσεων στὸ Ἐξωτερικό, ἀπὸ τὴν πρώτη τὸ 1979 στὸ Παρίσι, γρήγορα διαπιστώνει ὅτι στὴν ὀργάνωσή τους δὲν ὑπῆρχε κανένα ἐπιστημονικὸ στοιχεῖο, ἢ γνωστοποίηση νέων ἔργων τέχνης σ' ἕνα εἰδικὸ κοινὸ ποὺ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ τὰ ἀξιολογήσει καὶ νὰ ὠφεληθεῖ ἐπιστημονικῶς. Ἐξ ἀρχῆς δημιουργήθηκε μιὰ ὁμάδα ἄδοξων ἀρχαιολόγων, διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐπιχειρηματιῶν, ποὺ ἔκρινε ὅτι ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις μποροῦσε νὰ ὑπάρξει μεγάλο ὄφελος γιὰ τοὺς ἴδιους. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἔπειθαν καὶ πείθουν τοὺς ὑπουργοὺς ποὺ ἐπιθυμοῦσαν τὴν προσωπική τους

---

20. **ΕΔΑΕ* 17, 1991, 101-148.

21. *Ὁ Μέντωρ* 20, 1992, 18-89· *Τὸ Ἔργον* 1991, 128-131.

προβολή, καὶ οἱ ἐκθέσεις γίνονταν. Τὰ ξένα μουσεῖα ἦσαν, καὶ εἶναι πάντα, πρόθυμα νὰ φιλοξενήσουν ἔργα ἄλλων μουσείων, γιατὶ ἐμφάνιζαν ἀνανέωση τοῦ περιεχομένου τους. Λογιστικῶς ἐξεταζόμενο τὸ θέμα διαπιστώνεται ὅτι ἀπὸ τὶς πολλὲς δεκάδες ἐκθέσεις στὸ Ἐξωτερικὸ δὲν ὑπῆρξε κανένα πολιτικὸ ὄφελος, οὔτε ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρξει. Ξοδεύτηκαν μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ποὺ ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὴν προστασία τῶν μνημείων, καὶ ἡ Ὑπηρεσία, μεγάλο μέρος της, ἀπασχολήθηκε μὲ ἔργα ἄχρηστα.

Ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία ἄλλαζε διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε. Μὲ τὴν ἀποχώρηση τῆς ὑπουργοῦ Ἄννας Μπενάκη καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῆς Ντόρας Μπακογιάννη τοποθετήθηκε νέα διευθύντρια Ἀρχαιοτήτων μὲ ἴδιες ἀπόψεις, ὅπως ἡ προηγούμενη. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας της στὸ ΥΠΠΟ δημιουργήθηκαν προβλήματα συνεργασίας μὲ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ ἔφθασαν ὡς τὶς ἐφημερίδες[22].

Γεγονὸς σημαντικὸ ὑπῆρξε τὸ ἐπιστημονικὸ συμπόσιο μὲ θέμα «ὁ κοῦρος τοῦ Getty», ποὺ ἔγινε στὸ μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης κατὰ τὴν 26 καὶ 27 Μαΐου 1992. Τὸ μουσεῖο Getty ἀντιπροσώπευσε ἡ διευθύντριά του Marion True, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσει μὲ τοὺς Ἕλληνες σχέσεις, ἀκόμη καί «πνευματικές»[23]. Τὸ ἔργο εἶχε εἰσαχθεῖ στὸ μουσεῖο Getty τὸ 1983, τὸ εἶδαν ὡς σύμβουλοι τοῦ μουσείου οἱ καθηγητὲς Λαμπρινουδάκης καὶ Δεληβορριᾶς, καὶ ὁ κοῦρος ἀγοράστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανούς. Τὸ συμπόσιο δὲν κατέληξε σὲ ἕνα κοινὸ συμπέρασμα. Δυτικοὶ συμποσιαστὲς τὸν θεώρησαν γνήσιο, καθὼς καὶ Ἕλληνες, ὁ Γ. Δεσπίνης, κίβδηλο, καὶ ἄλλοι ἔμειναν ἀναποφάσιστοι[24].

---

22. *Τὰ Νέα*, 22 Μαΐου 1992.

23. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας, λ.χ. πνευματικὸς πατέρας.

24. Χαρὰ Κιοσσέ, *Τὸ Βῆμα*, 7 Ἰουν. 1992. Ἐκδόθηκε μικρὸ βιβλίο (70 σελίδες) *The Getty Kouros Colloquium* (Getty Publicatious 1973), ὅπου ὅμως δὲν περιλαμβάνεται μελέτη τοῦ Δεσπίνη, ὁ ὁποῖος διαπίστωσε χρήση ἠλεκτρικῶν ἐργαλείων στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἀγάλματος, καθὼς καὶ διαμόρφωση τῆς κορυφῆς τοῦ κεφαλιοῦ του, ποὺ ἦταν ἀναγκαία γιὰ τὴ στήριξη ἐξαρτήματος τοῦ συστήματος κατασκευῆς του ἀπὸ τὸν κιβδηλοποιό.

Μὲ ὁλοσέλιδο λίβελλο ἐναντίον τῆς Ὑπηρεσίας τὸ Μουσεῖο Μπενάκη διὰ τοῦ διευθυντοῦ του[25] κατηγόρησε προϊσταμένους ὑπηρεσιῶν τοῦ ΥΠΠΟ καὶ τὸ ΚΑΣ γιὰ τὴν καθυστέρηση χορήγησης ἄδειας φωτογράφησης, καὶ συλλήβδην τὴν Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία τὸν ἔφερε στὰ ὅρια τῆς «ἀνθρώπινης ἀντοχῆς στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀρτηριοσκληρωτικοῦ, τοῦ παρωχημένου καὶ τοῦ εὐτελοῦς πνεύματος ποὺ διέπει τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος στὴν δημοσιοδιοικητική της τουλάχιστον ἔκφραση». Ἀπὸ τὴν περιπέτειά του τοῦ «ἐμπεδώνεται ἡ πεποίθηση ὅτι οἱαδήποτε προσπάθεια πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνση νὰ διαπεραστοῦν τὰ πλέγματα τῶν ἐνδογενῶν συσσωματώσεων καὶ οἱ φραγμοὶ τῆς ἰθαγενοῦς ὑποανάπτυξης εἶναι ἐκ προοιμίου καταδικασμένη». Δὲν γνωρίζω ἀκόμη σήμερα (2012) ἂν ὁ ὑπουργὸς Γερουλάνος, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Μπενάκη σχετίζεται ἀπὸ τὰ νηπιακὰ χρόνια (τοῦ ὑπουργοῦ), κατάφερε νά «διαπεράσει» τὰ πλέγματα. Ἴσως τὸ μνημόνιο δὲν τὸ ἐπιτρέπει. Δὲν παραλείπει στὸ τέλος τοῦ λιβέλλου νὰ ἐπαναλάβει τὴν παράφραση τοῦ Γιάννη Μηλιάδη «guarda, sputa e passa»[26]. Ὁ Μηλιάδης τὸ εἶχε πεῖ γιὰ ἄλλους λόγους, προστασίας τῶν μνημείων, καὶ σὲ ἄλλη ἐποχή. Ὄχι γιὰ προγράμματα τῆς ΕΟΚ.

Ἡ διευθύντρια Ἀρχαιοτήτων ἔδωσε ἐξηγήσεις[27], ὄχι ἱκανοποιητικές, κλείνοντας τὴν ἀπάντηση μ' ἕνα βέλος: «δὲν τοῦ ἐπιτρέπω νὰ κρίνει τὴν Ὑπηρεσία ἐπειδὴ τοῦ ζητήσαμε συνεργασίες καὶ διευκρινήσεις. Καὶ μὴν ξεχνᾶτε, σ' αὐτὴ τὴν Ὑπηρεσία μπῆκε τὸ '65 καὶ τὸ '67 ἀποχώρησε γιατὶ δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιβιώσει τῶν δυσκολιῶν. Ἐμεῖς ὅμως μείναμε». Ὑπονοεῖται ἡ παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία (ὑπηρετοῦσε στὴ Σπάρτη), τὴν ὁποία ἀκολούθησαν σπουδὲς στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία.

---

25. *Ἡ Καθημερινή*, 31 Ὀκτ. 1992.

26. Ὁ στίχος τοῦ Δάντη, *Κόλαση*, ᾄσμα τρίτο, στ. 51 ἔχει: Non ragioniam di lor, ma guarda e passa. «Μιλιὰ καμιὰ γι' αὐτούς, κοίτα καὶ πέρνα» (μετ. Γιώργη Κότσιρα).

27. *Ἡ Καθημερινή*, 3 Νοεμβ. 1992.

1992. Η ΝΟΜΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ. Στὶς 12 Νοεμβρίου 1992 ἔγιναν στὸ Κυκλαδικὸ Μουσεῖο τὰ ἐγκαίνια τῆς ἔκθεσης τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Κ. Μητσοτάκη, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε μεγάλο κοσμικὸ γεγονός[28], ἀλλὰ καὶ θέμα πολεμικῆς στὶς ἐφημερίδες, γιατὶ ἡ συλλογὴ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τυμβωρυχία, κυρίως στὸν χῶρο τῆς Μονῆς Ὁδηγητρίας. Δὲν ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἀρχαῖα τῶν ἀρχαιοπωλείων πού «ἀρχαιόφιλοι» ἀγοράζουν τμηματικῶς, ἀλλὰ ἀποτελοῦσαν ἀνασκαφικὸ σύνολο τοῦ ὁποίου μέρος εἶχε διασωθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία σὲ σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ βρισκόταν στὸ Μουσεῖο Χανίων. Ὁπωσδήποτε δὲν ἦταν ἠθικὴ ἡ κατοχὴ ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ μιᾶς συλλογῆς τοῦ μεγέθους, τῆς σημασίας, τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ τρόπου κτήσεως ὅπως αὐτῆς[29].

Ἡ ὑπόθεση τῆς ἀρχαιοκαπηλικῆς προέλευσης τῆς συλλογῆς Μητσοτάκη εἶχε συνέχεια τὴν ἑπόμενη χρονιά, ὅταν ἀποκαλύφθηκε[30] ὅτι ὁ Β΄ ὑπαρχηγὸς τῆς Ἀστυνομίας Μιχ. Νηστικάκης, ἔμπιστος τοῦ Κ. Μητσοτάκη καὶ ἀρχηγός, κάποτε, τῆς προσωπικῆς του ἀσφάλειας τὸ '88-'89, ἦταν συνδεδεμένος μὲ σπείρα τυμβωρύχων τῆς Κρήτης. Ὁ Νηστικάκης διώχτηκε ποινικῶς, δικάστηκε ἀλλὰ ἀπαλλάχτηκε[31]. Πλήρη εἰκόνα τοῦ ζητήματος τῆς συλλογῆς Μητσοτάκη ἔδωσε ὁ πρώην Γενικὸς Γραμματέας τοῦ ΥΠΠΟ Μιχάλης Δωρῆς[32], ὁ ὁποῖος τονίζει, σωστά, τὴν εὐθύνη τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ σχετίστηκαν μὲ τὴ συλλογή, ἐκείνων ποὺ τὴν ἐπέβλεπαν καὶ τὴν κατέγραφαν ἐκ μέρους τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἐκείνων ποὺ φρόντισαν τὴν ἔκθεσή της στὸ Κυκλαδικὸ Μουσεῖο καὶ συνέταξαν καὶ τὸν κατάλογό της. Τὸ Κυκλαδικὸ Μουσεῖο, δημιουργημένο μὲ ἀγορὲς καὶ αὐτό, θεώρησε πολὺ φυσικὴ τὴ φιλοξενία τῆς ἔκθεσης Μητσοτάκη, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε ἕνα πολὺ μεγάλο κοσμικὸ γεγονός.

Ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση τῶν πραγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο σύρθηκε, ἀπὸ τὸ 1981, στὴ φθορὰ κάνει

---

28. Αὐτόθι 12 Νοεμβ. 1992.
29. Βλ. *Ποντίκι*, 12 Νοεμβ. 1992.
30. *Ἐλευθεροτυπία*, 10 Σεπτ. καὶ 7 Ὀκτ. *Ἡ Καθημερινή*, 14, 26, 30 Σεπτ. 1993.
31. *Μακεδονία*, 21 Σεπτ. 1995.
32. *Ἡ Καθημερινή*, 24 Ὀκτ. 1993.

ψευδωνύμως ἐπιστολογράφος[33]. Κυρίως καταφέρεται κατὰ τοῦ Προεδρείου τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων, τὸ ὁποῖο εἶχε περάσει στὰ χέρια προσώπων ἐπιστημονικῶς ἀσήμων, ποὺ στηρίζονταν μόνο στὰ κόμματα στὰ ὁποῖα ἀνῆκαν. Γιὰ τὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου μοῦ εἶχε ζητήσει ἡ Μ. Μερκούρη νὰ κάνω εὐνοϊκὴ εἰσήγηση γιὰ νὰ προαχθεῖ μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι «ἔχουμε κάνει ἀγῶνες μαζί». Ὁ ἐπιστολογράφος πολὺ σωστὰ λέγει ὅτι «ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι[34] ποὺ πολέμησαν λυσσαλέα τὸ 1984 καὶ πέρασαν, κρίμασιν καὶ πράξεσιν οἷς οἶδεν Κύριος, τὴ γραμμή τους, νὰ καταργηθοῦν ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ προσόντα πρόσληψης καὶ προαγωγῆς στὸν Κλάδο τῶν Ἀρχαιολόγων χύνοντας ἀφειδῶς νερὸ στὸ μύλο τοῦ "νόμου Κουτσόγιωργα γιὰ τὴ δημόσια διοίκηση"».

1992. Το μετρο. Ἡ ἔρευνα τῶν σκαμμάτων τοῦ ὑπόγειου σιδηροδρόμου τῆς Ἀθήνας, τοῦ *μετρὸ* ὅπως ὀνομάστηκε γιὰ νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν *ἠλεκτρικὸ* Πειραιῶς-Κηφισιᾶς, ὑπῆρξε μεγάλο ἔργο τῆς Ὑπηρεσίας, κυριότατα τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν. Μικρότερα ἦσαν τὰ προβλήματα ποὺ δημιούργησε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ στὴν Ἐφορεία Ἀκροπόλεως. Τὰ προβλήματα στὴν Ἀθήνα ἦσαν διπλά: τὰ ἀρχαῖα ποὺ βρίσκονταν κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς σήραγγος, καὶ ἐκεῖνα ποὺ βρίσκονταν κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν φρεάτων καὶ τῶν σταθμῶν[35]. Τὸ ἔργο ὑπῆρξε μεγάλο, ὡς πρὸς τὴν ἔκταση τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν εὑρημάτων. Ἡ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν, 1992-2000, ἦταν ἐπίσης μεγάλη, καὶ συνοδεύτηκε καὶ ἀπὸ ἐκλεκτικὲς ἐκθέσεις εὑρημάτων σὲ πολλοὺς σταθμούς[36].

Μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος ποὺ βρέθηκε στὰ Τζαννάτα τῆς Κεφαλονιᾶς ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸν προϊστάμενο τῆς Ἐφορείας Πατρῶν.

---

33. Archaeologus miserabilis, *Ἡ Καθημερινή*, 5 Δεκ. 1992.

34. Πρόσωπα ποὺ στηρίζονταν μόνον στὴν κομματική τους θέση.

35. *Τὸ Βῆμα*, 31 Ἰαν. 1993.

36. *Ἔργον* 2000, 123-127. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀνασκαφῆς βλ. τὸν τόμο, *Ἡ πόλη κάτω ἀπὸ τὴν πόλη* (Ἀθήνα 2000) 18-22.

Ἡ εὕρεση τοῦ τάφου εἶχε ἐντυπωσιάσει τοὺς ντόπιους, καὶ κάποιοι τὸν θεώρησαν ὡς τὸν τάφο τοῦ Ὀδυσσέα ταυτίζοντας ἔτσι τὴν ὁμηρικὴ Ἰθάκη μὲ τὴν Κεφαλονιά. Ὅταν ὁ προϊστάμενος ρωτήθηκε γιὰ τὸ ἂν ὁ τάφος ἀνῆκε στὸν Ὀδυσσέα, ἀπάντησε: «Καθόλου ἀπίθανο. Δὲν τὸ ἀποκλείω, ἀλλὰ δὲν ἔχω περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή»[37].

1993. Το λατομειο του Ραμνουντος. Μεγάλο ζήτημα δημιουργήθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1993, ὅταν ἡ ὑπουργὸς Μπακογιάννη, παρὰ τὶς ἔντονες καὶ τεκμηριωμένες ἀντιρρήσεις μου, μὲ γνωμάτευση τοῦ ΚΑΣ, τὴν ὁποία ἐπέβαλε διὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Παύλου Χατζηθωμᾶ, ἔδωσε ἄδεια λατομείου στὸν κηρυγμένο χῶρο τοῦ Ραμνοῦντος. Προσέφυγα στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, τὸ ὁποῖο καὶ μὲ τὴ διαδικασία τῶν ἀσφαλιστικῶν μέτρων καὶ μὲ τὴν ὁριστική του ἀπόφαση[38] μὲ ἐδικαίωσε, καὶ τὸ λατομεῖο δὲν λειτούργησε. Ἀξίζει νὰ εἰπωθεῖ ὅτι μετὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1993, ἦλθε στὴν ἀρχὴ τὸ ΠΑΣΟΚ, ἔγινε ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἡ Μ. Μερκούρη καὶ στὶς 8 Δεκεμβρίου 1993 τὸ ΚΑΣ ἀκύρωσε τὴν ἀπόφασή του γιὰ τὸ λατομεῖο τοῦ Ραμνοῦντος. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ψήφισαν ἐναντίον τῆς προηγουμένης ἀπόφασής τους[39].

1992. Το ελληνικο θαυμα. Στὶς 18 Νοεμβρίου ἐγκαινιάστηκε στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη τῆς Οὐάσιγκτον ἡ ἔκθεση τῶν ἀρχαίων ποὺ ἔστειλε ἡ κυβέρνηση στὶς ΗΠΑ ὡς συμμετοχή της στὸν ἑορτασμὸ τῶν 2500 χρόνων ἀπὸ τὴν ἵδρυση στὴν Ἑλλάδα τοῦ πολιτεύματος τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἔκθεση ὀνομάστηκε «*Ἑλληνικὸ θαῦμα: Κλασικὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς Δημοκρατίας 5ος π.Χ. αἰώνας*». Ἡ ἀναγγελία της εἶχε προκαλέσει ἀντίδραση τῆς Ἑταιρείας, ποὺ συγκάλεσε Ἔκτακτη Γενικὴ Συνέλευση στὶς 14 Μαρτίου 1992[40]. Κατὰ τὴ διάρ-

37. *Ὁ Ταχυδρόμος*, 23 Δεκ. 1992.

38. Ἀρ. 6485/1995.

39. Περὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ΚΑΣ, τῆς πρώτης, καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς του ποιότητος βλ. ἐπιστολή μου, *Τὸ Βῆμα*, 1 Αὐγ. 1993 καὶ *Ἔργον* 1995, 85-87.

40. *Ὁ Μέντωρ* 20, 1992, 18-92.

κειά της συζητήθηκε ἡ σκοπιμότητα τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀρχαίων στὶς ΗΠΑ, ἡ ὁποία φαινομενικῶς ἦταν πολιτική, ὅπως δείχτηκε ὅμως κατόπιν ἦταν μόνο ἐμπορικὴ καὶ ὠφελοῦσε τὰ ἀμερικανικὰ μουσεῖα. Ὁ πρωθυπουργὸς Κ. Μητσοτάκης μιλώντας, στὶς 17 Νοεμβρίου στὴν National Gallery τῆς Οὐάσιγκτον σὲ συγκέντρωση δημοσιογράφων καὶ ἐπισήμων, εἶπε: «εἴμαστε περήφανοι γιὰ τὴν κληρονομιά μας καὶ αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ τὴ μοιραζόμαστε». Σχετικὰ μὲ τὴν ἔκθεση ὑπῆρξε στὸ ἀμερικανικὸ περιοδικὸ *Time* κριτική, τῆς ὁποίας δημοσιεύτηκε στὴν Ἑλλάδα περίληψη[41]: «Μὲ ἕνα κακόηθες καὶ ἐξωφρενικὸ ἄρθρο, ποὺ ... ἀνακαλύπτει ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ καὶ στὸν ἀμερικανικὸ Νότο, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ὅπως καὶ μεταξὺ Ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ σύγχρονης Βοσνίας, τὸ ἀμερικανικὸ περιοδικὸ «Τάιμ» στὸ καινούργιο τεῦχος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἔκδοσής του, ἀσχολεῖται μὲ τὴ διοργάνωση τῆς ἔκθεσης «Ἑλληνικὸ Θαῦμα» στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Τὸ ἄρθρο, ἔκτασης δύο σελίδων, ποὺ ὑπογράφει ὁ καλλιτεχνικὸς συνεργάτης τοῦ «Τάιμ», Ρόμπερτ Χιούζ, ἔχει τίτλο: «Ἡ περιοδεύουσα ἐπίδειξη ἀριστουργημάτων. Μιὰ ἔκθεση ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλυπτικῆς χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ προβάλει ἕνα παραπειστικὸ πολιτικὸ ἐπιχείρημα».

«Πρόκειται», σημειώνει τὸ ἄρθρο, γιὰ μιά «πολὺ περίεργη ἐπίδειξη», «ἄσκηση πολιτικῆς προπαγάνδας», ποὺ ὑποχρεώνεται νὰ συμπεριλάβει «στερεότυπα τὰ ὁποῖα κανένας σύγχρονος κλασικιστὴς δὲν θὰ ἀποδεχόταν χωρὶς μεγάλες ἐπιφυλάξεις. - - Ὡς κατατοπιστικὸ μάθημα γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν γνωρίζουν πολλὰ γιὰ τὴ γλυπτικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας – καὶ ὡς πηγὴ καθαρῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης γιὰ ἐκείνους ποὺ γνωρίζουν – αὐτὴ ἡ ἐπίδειξη εἶναι κάτι ποὺ κανεὶς δὲν πρέπει νὰ χάσει. Ἀλλά, δὲν πρέπει νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ἡ ἰδέα ἐκείνη τῆς ἔκθεσης, ὅτι ὑπῆρχε κάποια αἰτιώδης σχέση μεταξὺ τῆς ἐμφάνισης τῆς κλασικῆς τεχνοτροπίας στὴ γλυπτικὴ καὶ ἐκείνης τῆς δημοκρατίας στὴν ἀρχαία Ἀθήνα».

---

41. *Ἐλευθεροτυπία*, 5 Ἰαν. 1993.

Καὶ τὸ ἄρθρο καταλήγει: «Ἀναρωτιέται κανεὶς μερικὲς φορές, ἂν ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα, περισσότερο σκοτεινὴ παρὰ λευκή, τόσο κατατρυχόμενη ἀπὸ αἱματηρὲς ἔριδες καὶ ἀναπόφευκτες ἐνοχὲς δὲν βρισκόταν πιὸ κοντὰ στὴ σύγχρονη Βοσνία παρὰ στὸν λαμπρὸ κόσμο τῶν νεοκλασικιστῶν. Ἀλλά, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βάλει αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ κλασικισμοῦ σὲ μουσεῖα, οὔτε νὰ τὸ συσχετίσει μὲ τὴν *δημοκρατία*».

«Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ἕνα τέτοιο κείμενο γράφτηκε, ὑποτίθεται, γιὰ νὰ καταγγείλει σκοπιμότητες...».

Μία δεύτερη ἔκθεση ἀρχαίων ἔγινε πάλι στὶς ΗΠΑ μὲ τὸν τίτλο "The birth of Democracy". Ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν καὶ παρουσιάστηκε πρῶτα στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη καὶ κατόπιν στὴν Οὐάσιγκτον. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας ξένη Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἔλαβε ἄδεια νὰ ἐξαγάγει ἀρχαῖα ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές της, μὲ σκοπὸ τὴν ἔκθεσή τους στὴ χώρα της.

Τὰ ἀρχαῖα ποὺ ταξίδεψαν ἦσαν πολλά, ὑπερβαίνουν τὴν ἑκατοντάδα· ἦσαν κοσμήματα, ἀγγεῖα, ὄστρακα ἀπὸ ὀστρακισμοὺς μὲ χαραγμένα τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους Ξανθίππου Χολαργέως, τοῦ Ἱπποκράτους Μεγακλέους Ἀλωπεκῆθεν ἢ τοῦ Ἱπποκράτους Ἀλκμεωνίδου Ἀλωπεκῆθεν, τοῦ Κίμωνος Μιλτιάδου Λακιάδου, τοῦ Θεμιστοκλέους Νεοκλέους Φρεαρρίου, τοῦ Ἀριστείδου Λυσιμάχου Ἀλωπεκῆθεν, τοῦ Μεγακλέους Ἱπποκράτους Ἀλωπεκῆθεν, τοῦ Θουκυδίδου Μελησίου Ἀλωπεκῆθεν, τοῦ Ξανθίππου Ἀρρίφρονος Χολαργέως, τοῦ Ἀλκιβιάδου Κλεινίου Σκαμβωνίδου, τοῦ πρεσβυτέρου προφανῶς, καὶ τοῦ Νικίου Νικηράτου Κυδαντίδου. Ἀκόμη μιὰ πήλινη κλεψύδρα, ἕνα πρότυπο μέτρο στερεῶν μὲ τὴν ἐπιγραφὴ δημόσιον, σταθμία, μολύβδινα καὶ πήλινα σύμβολα, πήλινα εἰδώλια, ἀργυρὰ ἀθηναϊκὰ νομίσματα, ἕνα ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, χάλκινες δικαστικὲς ψῆφοι, ἐπιγραφές, αἰχμὲς δοράτων καὶ βελῶν, μιὰ μελανόμορφη ὄλπη τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀμάσιος, καθὼς καὶ ἀρκετὰ ἄλλα ἀρχαῖα. Γιὰ τὴν ἴδια ἔκθεση τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο παραχώρησε μερικὰ ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια τῶν συλλογῶν του.

Ἡ ἔκθεση «Ἀρχαία Μακεδονία» ἔγινε στὸ Μόντρεαλ (Δημοτικὸ

Πνευματικὸ Κέντρο) τοῦ Καναδᾶ καὶ περιλάμβανε[42] 360 ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι οἱ Καναδοὶ δὲν βρῆκαν ἀρκετὰ καὶ ζήτησαν τηλεγραφικῶς, πέραν τῆς συμφωνίας ποὺ εἶχε γίνει, τὸ χρυσὸ στεφάνι τοῦ Φιλίππου ἢ τὸ ὡραῖο ψηφιδωτὸ τῆς Πέλλας ποὺ εἰκονίζει κυνήγι. Τὸ ΚΑΣ ἐνέκρινε στὶς 22 Δεκεμβρίου 1992 καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ πασίγνωστου καὶ μοναδικοῦ γιὰ τὴν καλλιτεχνική του ποιότητα ψηφιδωτοῦ, ἑνὸς ἀκόμη γλυπτοῦ καὶ μαρμάρινης θύρας μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Μουσεῖο Σερρῶν.

1993. Εκθεση και στην Avignon. Τὸ πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1993 ἔγινε στὴν Avignon, τὴ γαλλικὴ πόλη τῶν παπῶν, στὸ Musée Calvet, ἔκθεση μὲ τίτλο "Silence fureur". Σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο τῶν Γάλλων ποὺ περιεῖχε τὰ αἰτήματα τοῦ Μουσείου Calvet, ζητήθηκαν ἀρχαῖα ἀπὸ τὰ μουσεῖα Ἐθνικό, Ἀκροπόλεως, Ἐπιγραφικό, Κεραμεικοῦ, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης καὶ Μυκόνου: Τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο γνωμοδότησε στὶς 19 Μαΐου 1992 καὶ ἡ ὑπουργὸς μὲ ἀπόφαση τῆς 25 Σεπτεμβρίου ἐνέκρινε τὸν προσωρινὸ δανεισμὸ στὸ Μουσεῖο Calvet τεσσάρων ἀρχαίων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τῆς ἐπιτύμβιας στήλης ἀρ. 3581 καὶ τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων ἀρ. 1587, 1659 καὶ 14505.

1993. Η καταγραφη των αρχαιων. Τὸ 1992 ἔπρεπε νὰ εἶναι γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἔτος κρίσιμο γιατὶ θά «ἔπεφταν τὰ σύνορα» καὶ ἡ διακίνηση ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων ἀνάμεσα στὶς χῶρες τῆς ΕΕ θὰ γινόταν ἐλεύθερα. Τοῦτο ἴσχυε καὶ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, τὶς κινητές, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νὰ καταγραφοῦν καὶ νὰ φωτογραφηθοῦν, ὥστε τὸ Δημόσιο νὰ ἔχει πλήρη τὰ νομικὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Ἀλλὰ τὰ ἀρχαῖα τῶν μουσείων, πολλά, δὲν ἦσαν καταγεγραμμένα, γιατὶ τὰ πρόσωπα τοῦ Κλάδου δὲν εἶχαν τὸν χρόνο νὰ τὸ κάνουν, καθὼς ἦσαν ἀπασχολημένα μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς ποὺ αὐξάνονταν. Ὁ Τύπος ἔδειξε ἀνησυχία γιὰ τὸ πραγματικὰ σοβαρότατο αὐτὸ ζήτημα, ἀλλὰ ἡ Ὑπηρεσία διὰ τῆς προϊσταμένης τῆς Διεύθυνσης Ἀρχαιοτήτων

42. *Ἡ Καθημερινή*, 5 Νοεμβ. 1992.

ἔδωσε τὴν ἀπάντηση καὶ μαζὶ τὴ λύση: «Ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος χρόνος ἔχει περάσει καὶ ἤδη ἐμεῖς ζητᾶμε ἀνὰ ἑξάμηνο ἀπὸ τὶς ἐφορεῖες, παρακολουθώντας τὶς χρηματοδοτήσεις, νὰ μᾶς γνωρίζουν σὲ ποιὸ στάδιο καταγραφῆς εἴμαστε. Καὶ μπορῶ νὰ πῶ ὅτι αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἀπ' τὶς περισσότερες ἐφορεῖες ἔχουμε τὴν ἀπάντηση ὅτι τὰ τρία τέταρτα τῆς δουλιᾶς ἔχουν γίνει. Πιστεύω ὅτι ὣς τὸ τέλος τοῦ 94 μὲ τὸ ρυθμὸ ποὺ γίνονται οἱ φωτογραφήσεις καὶ οἱ καταγραφές, θὰ εἴμαστε σὲ θέση τουλάχιστον τὸ 90% τοῦ ἀρχαιολογικοῦ θησαυροῦ τῆς Ἑλλάδας νὰ εἶναι καταγραμμένο»[43].

Ὅσο γνωρίζω ὅμως τέτοια ὑπηρεσιακὴ ἐνέργεια δὲν εἶχε γίνει, οὔτε, ὅπως ἰσχυρίζεται ἡ Προϊσταμένη, εἶχαν προσληφθεῖ ἑξαμηνίτες ἀρχαιολόγοι γιὰ καταγραφὴ ἀρχαίων μὲ πιστώσεις τοῦ ΛΟΤΤΟ. Ἄλλωστε οἱ πτυχιοῦχοι τῶν πανεπιστημίων ἦσαν ἐντελῶς ἀνίκανοι γιὰ τὸ ἔργο τῆς καταγραφῆς, ποὺ ἀπαιτεῖ ὥριμο ἐπιστήμονα, ἱκανὸ νὰ ἀναγνωρίζει καὶ νὰ περιγράφει τὶς ἀρχαιότητες[44].

Η ΤΥΜΒΩΡΥΧΙΑ ΤΩΝ ΑΗΔΟΝΙΩΝ. Ἡ ὑπόθεση τῆς τυμβωρυχίας τῶν Ἀηδονιῶν, λόφο κοντὰ στὴν ἀρχαία Νεμέα, ἀνάγεται τουλάχιστον στὴ δεκαετία τοῦ '70. Τὸ 1978-1979 ἔγινε ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία, ὅπου βρέθηκαν χρυσὰ μυκηναϊκὰ δακτυλίδια καὶ σφραγίδες. Τὸν Μάρτιο 1993 κυκλοφορήθηκε ὁ κατάλογος τῆς ἀμερικανικῆς Gallery Ward, ὅπου περιέχονταν μυκηναϊκὲς ἀρχαιότητες ὅμοιες μὲ τὶς δημοσιευμένες ἀπὸ Ἑλληνίδα ἀρχαιολόγο ἀρχαιότητες, καὶ ἀμέσως δημιουργήθηκε ζήτημα προέλευσής τους, ἡ ὁποία, ἐπιστημονικῶς ἦταν φανερή. Ἡ Ὑπηρεσία ὅμως, παρὰ τὸ ὅτι εἶχε ἐρωτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς γιὰ τυχὸν διεκδικήσεις τῆς χώρας μας, εἶχε ἀπαντήσει ἀρνητικά, πράγμα ποὺ νομιμοποιοῦσε τὴν ἀμερικανικὴ κατοχὴ τῶν ἀρχαίων. Ἡ κατάληξη τῆς ὑπόθεσης ἦταν εὐτυχής, γιατὶ τελικῶς ἡ Ὑπηρεσία παρενέβη δικαστικῶς καὶ ὁ ἰδιοκτήτης τῆς Gallery Michael Ward προσέφερε τὶς ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴ θέση Ἀηδόνια ποὺ εἶχε στὴν

43. *Ριζοσπάστης*, 27 Ἀπρ. 1993.

44. Τὸ θέμα τῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων ἐξετάζει πολὺ σύντομα ὁ Χρῆστος Καρούζος, στὴ μελέτη του En feuilletant les vieilles publications, *BCH* 70, 1946, 263-270.

κατοχή του στὸ ἑλληνικὸ κράτος[45]. Ἡ ὅλη ἱστορία ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ὑπηρεσιακὲς προσωπικὲς ἀντιθέσεις, χαρακτηριστικὲς τοῦ μισαλλόδοξου πνεύματος ποὺ ἐπικράτησε σὲ ὁρισμένα μέλη τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὸ 1981. Μερικὰ πρόσωπα τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἔχοντας ὡς βάση τὴν κομματικὴ ὑποστήριξη, προσπάθησαν νὰ ἐπιβληθοῦν.

Ἔντονη αἴσθηση ἔκανε στοὺς πολλοὺς ἡ κλοπή, στὶς 11 Ἰουνίου 1993, τοῦ ἀρχαϊκοῦ κεφαλιοῦ κούρου ἢ σφίγγας ΕΑΜ 1939 ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφαίας, εὕρημα τοῦ Furtwängler τοῦ 1901, κατὰ τὴν ὥρα λειτουργίας τοῦ μουσείου. Γράφτηκαν πολλὰ δικαιολογημένα δυσμενῆ σχόλια στὶς ἐφημερίδες γιὰ τὴν Ὑπηρεσία. Ἡ κλοπὴ ἔγινε, διότι ἀπὸ τὸ 1974 καὶ μετὰ οἱ φύλακες τῶν μουσείων τῶν Ἀθηνῶν ἀποτελοῦνταν στὴν πλειονότητά τους ἀπὸ πρόσωπα τὰ ὁποῖα εἶχαν διοριστεῖ ὡς ἀργόμισθοι. Οἱαδήποτε πειθαρχικῆς φύσης παρατήρηση ἂν γινόταν σὲ οἱονδήποτε ἀπὸ αὐτούς, ἐπιλαμβανόταν ὁ ὑπουργός, ὁ ὁποῖος ἀπάλλασσε τὸν φύλακα ἀπὸ κάθε μομφή.

1993. Αρχαιολογοι υποκριται. Πολιτικὴ στήριξη καὶ κάλυψη προσφερόταν ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς σὲ κάθε πρόταση ἢ ἰδέα ὁρισμένων ἀρχαιολόγων, ἔστω κι ἂν ἡ πραγματοποίηση τῆς ἰδέας γελοιοποιοῦσε καὶ τὰ πράγματα καὶ τὴν Ὑπηρεσία.

Τὸ βράδυ τῆς 8 Ἀπριλίου 1993 ἡ ΕΤ 1 πρόβαλε τὸ φίλμ «Ἡ μάνα ἑνὸς θεοῦ». Ἦταν ἡ ἐξιστόρηση μέρους τοῦ βίου καὶ τῆς δράσης τῆς Ὀλυμπιάδος, μητέρας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ ἡ ὅλη ἱστορία γινόταν στὴ Σαμοθράκη. Ἠθοποιοὶ ἦσαν ἀρχαιολόγοι, πανεπιστημιακοὶ καὶ τῆς Ὑπηρεσίας. Μία ἀπὸ τὶς σκηνὲς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, ὑποθέτω, φίλμ ἔδειχνε τὴν Ὀλυμπιάδα νὰ δέχεται τὶς περιπτύξεις τοῦ Διὸς μὲ τὴ μορφὴ κεραυνοῦ! Ἄλλη σκηνή, στὴ Σαμοθράκη πάντοτε, εἰκόνιζε ὁμάδα νεαρῶν γυναικῶν γυμνόστηθων νὰ μετέχει στὰ ἐκεῖ τελούμενα ὄργια (μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἔννοια). Ὁπωσδήποτε ἡ ταινία ποὺ θύμιζε μπουλούκι τοῦ 19ου αἰώνα, πληρώθηκε ἀπὸ τὸ Δημόσιο. Δὲν γνωρίζω ἂν δόθηκε ἀμοιβὴ στοὺς ἠθοποιούς.

---

45. *Τὸ Βῆμα* 6, 13, 27 Ἰουν. 1993.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΗΣ ΜΕΛΙΝΑΣ ΜΕΡΚΟΥΡΗ

Η ΡΟΥΤΙΝΑ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ. Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1993 συνεχίστηκε ἡ διοίκηση τοῦ ΥΠΠΟ ἀπὸ τὴ Μελίνα Μερκούρη. Ἡ θητεία της ὑπῆρξε σύντομη, μέχρι 6 Μαρτίου 1994, ἡμέρα τοῦ θανάτου της στὴ Ν. Ὑόρκη. Ἡ ἑξάμηνη αὐτὴ τελευταία περίοδος τῆς ζωῆς της ἦταν βασανιστική. Ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὴν Ὑπηρεσία ἦταν πάλι ἡ συλλογὴ Κ. Μητσοτάκη. Πενταμελὴς ἐπιτροπὴ ἀρχαιολόγων εἰδικῶν στὴν κρητικὴ ἀρχαιολογία ἐξέτασε τὴ συλλογὴ Μητσοτάκη συγκριτικὰ μὲ παρόμοια ἀρχαῖα ποὺ βρίσκονταν στὰ Μουσεῖα Ἡρακλείου καὶ Χανίων, καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ συλλογὴ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τυμβωρυχίες γνωστῶν χώρων καὶ σὲ γνωστοὺς ἐπίσης χρόνους. Τοῦτο ἄλλωστε γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὸν ἰλιγγιώδη πλουτισμὸ τῆς συλλογῆς: 1978-1980 κτήση 450 ἀρχαίων, 1981-1989 κτήση 150 ἀρχαίων καὶ 1990-1993 κτήση 289 ἀρχαίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 60 προέρχονται ἀπὸ τάφους τῆς περιοχῆς Χανίων[1]. Ὁ ἴδιος ὁ συλλογεὺς καὶ ἡ θυγατέρα του, πρώην ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ, δήλωσαν ὅτι «ναὶ μὲν τὰ ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς μπορεῖ νὰ τὰ ἀγόρασαν ἀπὸ λαθρανασκαφεῖς ἀρχαιοκαπήλους ἢ μεσάζοντες (καὶ ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο προστάτευσαν καὶ χρηματοδότησαν αὐτὲς τὶς παράνομες πράξεις), ἀλλὰ τυπικὰ δὲν διέπραξαν ἀδίκημα γιατί «εἶναι θέμα νομοθεσίας»[2].

1994. ΝΕΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΟ ΥΠΠΟ. Τὴ Μελίνα Μερκούρη ἀντικατέστησε στὸ ΥΠΠΟ ὁ συνθέτης Θάνος Μικρούτσικος. Ἀπὸ τὰ πρῶτα

---

1. *Ἡ Καθημερινή*, 19 Ἰαν. 1994 μὲ ὁλόκληρη τὴν Ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς.

2. Αὐτόθι 19 Ἰαν. 1994.

θέματα ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν ἦταν τῆς συλλογῆς Μητσοτάκη καὶ τῆς νομιμότητας τοῦ τρόπου συγκρότησής της. Ὁ τρόπος καταγραφῆς καὶ διακίνησης ἀπὸ πόλης σὲ πόλη τῶν ἀρχαίων καὶ συντήρησής τους θυμίζει τὴν περίοδο 1941-1944 καὶ τὴ δραστηριότητα τῶν Γερμανῶν[3]. Παρὰ τὸ ὅτι τὸ θέμα τῆς συλλογῆς Μητσοτάκη πῆρε δικαστικὸ δρόμο, ἔπειτα ἀπὸ τὸ πόρισμα τῆς πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἡ ὑπόθεση, γιὰ τρίτη φορά, τέθηκε στὸ ἀρχεῖο[4].

Ὁ νέος ὑπουργὸς εἶχε σαφεῖς ἰδέες γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, γι' αὐτὸ πρότεινε σὲ συνέδριο τῆς ΕΟΚ στὴ Λισσαβώνα τὴ δημιουργία Εὐρωπαϊκοῦ Κέντρου ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία [ἡ Ἑλλάδα] «μὲ χιλιάδες μνημεῖα καὶ μὲ τόσα ἀρχαιολογικὰ ἐρευνητικὰ ἱδρύματα στὸ ἔδαφός της, δικαιοῦται νὰ ἔχει τὴ φιλοδοξία ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ κέντρου ἀρχαιολογίας»[5].

Ἡ ἰατρική, ὅπως ὅλοι γνωρίζουν, ἔχει τοὺς κομπογιαννίτες. Διάσημες περιπτώσεις εἶναι τῆς πικραγγουριᾶς κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '50, καὶ τοῦ «νεροῦ τοῦ Καματεροῦ» καὶ τῆς ἁγίας Ἀθανασίας τοῦ Αἰγάλεω τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει καὶ ἡ εὕρεση τοῦ τάφου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴν Λιάνα Σουβαλτζῆ, ἡ ὁποία ἔπεισε, γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα, Αἰγυπτίους καὶ Ἕλληνες εἰδικοὺς νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τοὺς ἰσχυρισμούς της, καὶ ὁρισμένους, ὅπως τὸν δῆμο Ἄνω Λιοσίων, νὰ δώσει χρήματα (5 ἑκατ.) γιὰ τὴν ἔρευνα. Γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ τάφου πῆγαν στὴν Αἴγυπτο, ὡς πραγματογνώμονες ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Γ. Θωμᾶς καὶ τὰ μέλη τοῦ Κλάδου Γ. Τζεδάκις, Χαρ. Κριτζᾶς καὶ Μ. Τσιμπίδη-Αὐλωνίτου. Ἄλλος ἀρχαιολόγος τῆς Ὑπηρεσίας, ὁ Εὐάγγ. Κακαβογιάννης, δήλωσε «Δὲν εἶναι τυχοδιώκτρια [ἡ Λ. Σουβαλτζῆ] ὅπως προσπαθοῦν νὰ τὴν περιγράψουν - - Δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ πὼς ἡ Σουβαλτζῆ πάει τόσα χρόνια στὴν Αἴγυπτο γιὰ νὰ κάνει ἡλιοθεραπεία - - ἔχει στὰ χέρια της ἕνα καταπληκτικὸ εὕρημα, νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος»[6]. Ἐδῶ πρέπει νὰ δηλωθεῖ ὅτι ὁ Κακα-

3. *Ἡ Καθημερινή*, 18 Μαρτ. 1994.
4. *Ἐλευθεροτυπία*, 14 Ἰαν. 1995.
5. Αὐτόθι 29 Ἀπρ. 1994.
6. Αὐτόθι 3 Φεβρ. 1995.

βογιάννης σύντομα ἔγινε Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων. Ἡ ὑπόθεση ἔληξε μὲ ὁριστικὴ διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν, ποὺ διέταξε τὸ αἰγυπτιακὸ κράτος[7].

Στὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὑπουργίας Μικρούτσικου ἦταν καὶ ἡ παραχώρηση κατὰ προτίμηση τοῦ μικροῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου στὸ Ἵδρυμα Μελετῶν Λαμπράκη, γιὰ μουσικὲς ἐκδηλώσεις[8]. Στὴν ὑπόθεση ἦσαν ἀναμεμειγμένοι καὶ ἀρχαιολόγοι γνωστοὶ γιὰ τὴν πολυπραγμοσύνη τους καὶ τὴν εὐκαμψία τους. Ὁ *Ριζοσπάστης* ἦταν ἐναντίον τῆς παραχώρησης, ἀλλὰ ἄλλοι ὑποστήριζαν ἀντίθετες ἀπόψεις[9].

1994-2010. *Persons of Ancient Athens*. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ John S. Trail ἐκτείνεται σὲ 21 τόμους μεγάλου σχήματος καὶ περιέχει τοὺς Ἀθηναίους ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς συγγραφεῖς καὶ τὶς ἐπιγραφὲς κατὰ ἀναλυτικὸ τρόπο καὶ μὲ παράθεση τῶν ἀποσπασμάτων τῶν κειμένων μὲ τὰ ὀνόματα. Ἔργο μακρόπνοο καὶ ἐπίπονο, ἀποτελεῖ βασικὸ βοήθημα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἀπαιτεῖται ὅμως ἡ κριτικὴ σύνθεση τοῦ περιεχομένου του.

1995. Η Ροτοντα της Θεσσαλονικης. Μέγα θέμα δημιουργήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅταν ἡ ἐκεῖ Μητρόπολη προσπάθησε, αὐθαίρετα, νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἁρμοδιότητα τῆς Ὑπηρεσίας τὴ Ροτόντα, τὸ περίκεντρο κτίριο ποὺ εἶχε κτίσει ὁ Ρωμαῖος Καῖσαρ καὶ Αὔγουστος Γαλέριος (293-311 μ.Χ.), κτίσμα τῆς ἀρχαίας λατρείας ποὺ ἐπὶ Θεοδοσίου χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐκκλησία καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ὡς τζαμί. Στὰ χρόνια μας, κατὰ τὸ διάστημα 1914-1917, χρησιμοποιήθηκε προσκαίρως ὡς ἐκκλησία καὶ κατόπιν μὲ τὸ διάταγμα 2134 τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἔγινε μουσεῖο[10]. Τὸ σοβαρὸ αὐτὸ θέμα, στὸ ὁποῖο ἡ Μητρόπολη ἔδωσε ἐπίτηδες τόνο διωγμοῦ τῆς πίστης καὶ τῆς λα-

7. Αὐτόθι 3 Ἰαν. 1997.

8. *Ριζοσπάστης*, 20 Ἰουν. καὶ 13 Ἰουλ. 1995.

9. *Τὸ Βῆμα*, 25 Ἰουν. 1995.

10. ΦΕΚ 77 τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς 24 Ἀπρ. 1917.

τρείας ἐκ μέρους τῆς Ὑπηρεσίας, λύθηκε μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ποὺ ἔκρινε ὅτι ἡ Ροτόντα εἶναι μνημεῖο[11].

Στὸ τέλος τῆς ὑπουργίας Μικρούτσικου δημοσιεύτηκε συνέντευξη τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τοῦ ΥΠΠΟ Γ. Θωμᾶ[12] γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος διηύθυνε ἀπὸ τὸ 1981. Ἐπὶ 15 χρόνια δὲν μπόρεσε νὰ βελτιώσει τίποτε, καὶ αὐτὸ ἦταν φυσικό, διότι ὡς συμβούλους καὶ φίλους εἶχε μέλη τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ εἶχαν διοριστεῖ ἐπὶ Ἑπταετίας χωρὶς διαγωνισμὸ καὶ ἡ κύρια ἀπασχόλησή τους ἦταν ἡ κομματική «δουλειά». Ἐκτὸς ἀπὸ ἱστορικὲς ἀνακρίβειες ποὺ ἔχει ἡ συνέντευξη – «οἱ κανονικὲς ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα ξεκινοῦν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας, περίπου τὸ 1910, γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ μεγάλο ἀνασκαφικὸ μπούμ 1926-1936»! – κάνει καὶ μάθημα μεθόδου, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του ὅσους εἶχαν μονιμοποιηθεῖ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Τὰ ὅσα ἐκθέτει στὸν δημοσιογράφο εἶναι ἐπιπόλαιη συρραφὴ φράσεων ποὺ εἶχε ἀκούσει.

1995. Χρ. Καρουζου, *Μικρα Κειμενα*. Τὴν ἔκδοση τοῦ τόμου *Μικρὰ Κείμενα* τοῦ Καρούζου ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὴν ἔκανα γιὰ δύο λόγους: γιὰ νὰ τιμηθεῖ, ἔστω καὶ ἀργά, ὁ μεγάλος ἐπιστήμων, καὶ γιὰ νὰ γίνουν προσιτὰ κείμενά του ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα, κυρίως γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους. Πρέπει βέβαια νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἐκεῖνοι γιὰ τοὺς ὁποίους προοριζόταν κυρίως ὁ τόμος, ἐννοῶ τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν πανεπιστημίων, δὲν ἔδειξαν κανένα ἐνδιαφέρον, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ βιβλίο μένει ἀπούλητο. Καὶ ὅμως τὸ βιβλίο περιέχει θαυμάσιες μελέτες τοῦ Καρούζου, ἀρχαιολογικὲς ἀλλὰ καὶ γιὰ τέχνη, φιλοσοφία, λογοτεχνία καὶ μὲ τὴ χρονολογική τους κατάταξη παρακολουθοῦμε τὴν πνευματική του πορεία, τὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ τοὺς ἀγῶνες του.

---

11. *Ἔργον* 1995, 84-85· *Ὁ Μέντωρ* 34, 1995, 89-92.

12. *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 18 Ἰαν. 1996.

1996. ΝΕΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ. Στὶς 22 Ἰανουαρίου 1996 ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν πρωθυπουργία ἐξ αἰτίας τῆς ὑγείας του (πέθανε στὶς 23 Ἰουνίου) καὶ ἀνέλαβε ὁ Κώστας Σημίτης, ὁ ὁποῖος τοποθέτησε (22 Ἰανουαρίου) ὡς ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ τὸν πολιτικὸ μηχανικὸ Σταῦρο Μπένο, ποὺ εἶχε διακριθεῖ ὡς δήμαρχος Καλαμάτας καὶ ὡς κατασκευαστής. Μία ἀπὸ τὶς πρῶτες του δηλώσεις ἦταν γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους: «Σὰν ἀριστερίστικη ὁμάδα, περιθωριακή, φέρονται οἱ ἀρχαιολόγοι»[13]. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε σαφεῖς ἀπόψεις γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων, γιατὶ 23 μόλις ἡμέρες μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ὑπουργίας σύστησε Ἐπιτροπὴ ἀπὸ 40 μέλη, ἀρχαιολόγους, μηχανικούς, ἀρχιτέκτονες, νομικούς, γεωλόγους, λαογράφους, θεατρολόγους, συντηρητές, καὶ τὸν Γ. Θωμᾶ, τῆς ὁποίας ἔργο ἦταν «ἡ ὑποβολὴ προτάσεων γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῆς ἀρχαιολογικῆς νομοθεσίας καὶ ἡ κατάρτιση σχεδίου νέου νόμου γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων καὶ ἔργων τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς»[14]. Σὲ 100 ἀκριβῶς ἡμέρες, στὶς 24 Ἰουνίου 1996, τὸ σχέδιο νόμου διανεμήθηκε μὲ ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ, ποὺ ζητοῦσε κριτικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ δημιούργημα τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ ἐπιστολὴ κατέληγε: «Πρόθεσή μου εἶναι ἡ Ἑλλάδα, ἡ χώρα ποὺ κατέχει μαζὶ μὲ τὴν Ἰταλία τὶς πρῶτες θέσεις στὸν κόσμο, ἀνάμεσα στὶς κατέχουσες τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιά, νὰ ἔχει τὸν καλύτερο νόμο γι' αὐτὸ τὸ θέμα». Τὸ σχέδιο δὲν ἔγινε νόμος. Τὴ δόξα του τὴν πῆρε ἄλλος, τοῦ ὁποίου ἀκούγονταν τὰ βαριὰ βήματα[15].

Προβλήματα ἀρχαιολογικὰ δημιούργησε ἡ διάνοιξη τῆς σήραγγας γιὰ τὸν ὑπόγειο στὴν Ἀθήνα, ποὺ προκάλεσε τὴν πτώση καὶ καταστροφὴ τμήματος τοῦ βαλεριανείου τείχους στὸν Ἐθνικὸ Κῆπο[16]. Ἡ

13. *Ἐλευθεροτυπία*, 16 Φεβρ. 1996. Ἄραγε οἱ ἀρχαιολόγοι συνεργάτες του σήμερα ἀνήκουν σὲ ἀριστερίστικη ὁμάδα; Ὁπωσδήποτε εἶναι οἱ ἴδιοι τῆς ὑπουργίας του.

14. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν 40, παρὰ τὸ πλῆθος τῶν προσώπων, θυμίζει τὴ φράση ὑπουργοῦ τοῦ Ρήγκαν, Προέδρου τῶν ΗΠΑ, γιὰ μιὰ ἄλλη ἐπιτροπή, ὅτι τὴν ἀπάρτιζαν ἕνας μαῦρος, ἕνας ἑβραῖος, μία γυναίκα καὶ ἕνας κουτσός.

15. *Τὸ Βῆμα*, 21 Ἰουλ. 1996.

16. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Μαΐου 1996.

διέλευση ὅμως τοῦ ὑπογείου σιδηροδρόμου κάτω ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ ἦταν, κατὰ τὴ γνώμη ἐδαφολόγων καὶ ἄλλων τεχνικῶν, ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν μνημείων τῆς ἐπιφανείας. Δημιουργήθηκε ἔντονη ἐπιστημονικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ ἀντίδραση, ἡ ὁποία ἀνάγκασε τὴν ἑταιρεία τοῦ ὑπογείου νὰ ἀλλάξει τὰ σχέδια διέλευσης τοῦ σιδηροδρόμου[17].

Στὰ πεπραγμένα τοῦ ὑπουργοῦ Μπένου πρέπει νὰ περιληφθεῖ καὶ ἡ καθιέρωση τῆς δωρεὰν ἐπίσκεψης τῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὶς θερινὲς πανσελήνους. Κατὰ τὸν Ἰούνιο ἀνέβηκαν στὸν Βράχο τὴ νύχτα τῆς πανσελήνου 7.000 ἐπισκέπτες, τὸν Ἰούλιο 15.000 καὶ τὸν Αὔγουστο 25.000. Οἱ εἰκόνες ποὺ δημοσιεύτηκαν δείχνουν ἐπιδρομὴ καὶ ὄχι φιλάρχαιους. Εἶναι κάτι ποὺ θὰ ἐπαναληφθεῖ μὲ δυσάρεστες συνέπειες[18]. Ἄλλο ἔργο τῆς ὑπουργίας Μπένου ἦταν ἡ «ἀποκατάσταση» τοῦ Ὀρφανοτροφείου τῆς Αἴγινας μὲ ταυτόχρονη διατήρηση στοιχείων τῆς φυλακῆς. Τὸ ἔργο, ἔπειτα ἀπὸ 15 χρόνια, παραμένει ἡμιτελές. Ἐκτὸς ἄλλων ἐπεμβάσεων γκρεμίστηκαν καὶ δὲν ἀποκαταστάθηκαν ἀκόμη οἱ δύο στοὲς ἑκατέρωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος, ποὺ ἀποτέλεσαν τὴν πρώτη γλυπτοθήκη τῆς Ἑλλάδος[19]. Ἀντιρρήσεις, οἱ περισσότερες ὀρθές, ὑπῆρξαν γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν φυλακῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν σημαντικὸ ἱστορικὸ μνημεῖο τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος.

---

17. **Ὁ Μέντωρ* 35, 1995, 93-95.
18. *Ἡ Καθημερινή*, 1 Σεπτ. 1996.
19. *Ἐλευθεροτυπία*, 5 καὶ 6 Σεπτ. 1996.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 36

ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1996. ΝΕΟΣ ΑΣΚΟΣ ΓΙΑ ΟΙΝΟ ΠΑΛΑΙΟ. Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1996 ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Εὐάγγελος Βενιζέλος, συνταγματολόγος τῆς Θεσσαλονίκης. Κίνητρό του γιὰ νὰ ἀναλάβει τὸ ὑπουργεῖο ἦταν ὅτι τὸ 1997 ἡ Θεσσαλονίκη γινόταν πολιτιστικὴ πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης![1] Δήλωσε πὼς ὁ ρόλος του εἶναι «νὰ ἐμπνέει ὅπου μπορεῖ, καὶ κυρίως νὰ ὑποστηρίζει πολιτικά, διοικητικά, νομοθετικὰ τὴν ἔμπνευση καὶ τὴ δημιουργία ὅλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ πολιτισμοῦ».

Ὁ ὑπουργὸς δὲν γνώριζε τίποτα ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ ὑπουργείου του, ἐπιστημονικά, πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικά, καὶ ἐξ ἀρχῆς ἔδειξε τάσεις αὐταρχικές, ὅπως φαίνεται ἀπὸ συχνὲς δηλώσεις του, ἔγγραφά του καὶ τὴ συμπεριφορά του πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους. Ὅως τὸν Δεκέμβριο ἦταν τόσο κατατοπισμένος, ὥστε νὰ πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ καθορίσει «νέα μουσειακὴ πολιτική», νὰ συντάξει «πρόγραμμα προβολῆς καὶ ἐξωραϊσμοῦ ἐπιλεγμένων ἀρχαιολογικῶν χώρων», νὰ καθορίσει «ἐκθεσιακὴ πολιτική», καὶ νὰ κάνει πρόγραμμα ἀπαλλοτριώσεων. Δὲν παρέλειψε καὶ τὴ διαφήμιση τῶν ἀρχαίων μὲ τή «σήμανση καὶ ἐπικοινωνιακὴ ὑποστήριξη τῆς ἑνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας». Ὅπως λέγει στὸ σχετικὸ ἔγγραφό του[2], «ἡ ἑνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας εἶναι ἕνα μεγαλεπήβολο καὶ πολύπλοκο πολεοδομικό, ἀρχιτεκτονικό, τεχνικὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ ἔργο ποὺ βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη. Ὁ σκοπὸς ὅμως καὶ ἡ λογικὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ μποροῦν νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ ἀπὸ τὸ κοινὸ καὶ νὰ παράγουν [!] ἀποτελέσματα ἀμέσως». Ἡ ἑνοποίηση τῶν χώ-

---

1. *Ἐλευθεροτυπία*, 26 Σεπτ. 1996.

2. ΥΠΠΟ 2969/20 Δεκ. 1996.

ρων τῆς Ἀθήνας λοιπόν, γιγαντιαία ἐπιχείρηση κατασπατάλησης πόρων σὲ τεχνικὰ γραφεῖα καὶ ἐργολάβους, ὑπῆρξε προτεραιότητα τοῦ ὑπουργοῦ.

1996. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ. Στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1996 ἐξελέγη βουλευτὴς Ἐπικρατείας τοῦ ΠΑΣΟΚ – τὴν ἑπόμενη δεκαετία θὰ διοριζόταν προϊστάμενος τοῦ ΝΜΑ – ὁ καθηγητὴς τῆς Θεσσαλονίκης Δημήτριος Παντερμαλῆς, ὁ ὁποῖος ἔγινε κοινοβουλευτικὸς σύμβουλος τοῦ πρωθυπουργοῦ Σημίτη γιὰ ἀρχαιολογικὰ θέματα[3]. Πιθανῶς δική του ἰδέα – τοῦ βουλευτοῦ – ἦταν ἡ κίνηση προνομιακῆς ἀναβάθμισης 70 ἀρχαιολογικῶν χώρων στὴν Ἑλλάδα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ραμνοῦς[4]. Πραγματικά, στὶς 11 Σεπτεμβρίου 1997 ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, ὁ ΥΠΠΟ καὶ πλῆθος κρατικῶν παραγόντων ἦλθαν στὸν Ραμνούντα καὶ ἐγκαινίασαν μία μεγάλη ἀδιάβροχη πινακίδα μὲ τὶς κατόψεις τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ φρουρίου, καὶ σύντομο ὑπόμνημα. Ἀλλὰ ὁ πρωθυπουργὸς ἰδιωτικῶς καὶ χωρὶς συνοδεία, ἦλθε πάλι στὸν Ραμνούντα μὲ τὸν ἀδελφό του καὶ τὴ σύζυγό του στὶς 9 Νοεμβρίου 1996, ὅπου καὶ ἔμεινε ἐπὶ ὧρες.

1997. Η ΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ. Ἀπὸ τὸ 1974 καὶ μετὰ οἱ ὑπουργοὶ Πολιτισμοῦ ἔχουν τὴν τάση νὰ κάνουν προγραμματικὲς δηλώσεις καὶ ποτὲ ἀπολογισμοὺς τῶν ἐρειπίων ποὺ ἀφήνουν κατὰ τήν, εὐτυχῶς, ἀναπόφευκτη ἀποχώρησή τους ἀπὸ τὴ θέση. Ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος μὲ ἐγκύκλιό του[5] καθόρισε πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ «ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν μουσείων – ἡ ἐκθεσιακὴ πολιτικὴ – ἡ ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων». Ἡ ἐγκύκλιος ἔχει ἔκταση 5 σελίδων καὶ πιθανῶς γράφτηκε ἀπὸ δύο πρόσωπα. Τὸ ἕνα

3. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνάμειξη τοῦ Δ. Π. στὰ κοινὰ ἦταν ὕστερη σκέψη, γιατὶ ὅταν τὸ 1993 εἶχε ἐρωτηθεῖ ἂν θὰ στραφεῖ πρὸς τὴν πολιτική, ἀπάντησε: «δὲν τὸ διανοήθηκα ποτέ» (*Τὰ Νέα*, 12 Φεβρ. 1993).

4. Τὰ σχέδια ἀναβάθμισης τοῦ Ραμνοῦντος μοῦ τὰ ἐπέδειξε ὁ Δ. Π. στὴν Ἑταιρεία στὶς 19 Δεκ. 1996.

5. ΥΠΠΟ 652, 14 Ἰαν. 1997.

εἶχε διαβάσει Κ. Θ. Δημαρᾶ, γιατὶ μεταχειρίζεται νεολογισμοὺς τοῦ γραμματολόγου. Τὸ δεύτερο φαίνεται ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ καὶ ἀπὸ συνεργάτη του, εἶναι κάπως μεταμοντέρνο, καὶ χρειάζεται συντακτικὴ ἀνάλυση τοῦ κειμένου γιὰ νὰ συλλάβει κανεὶς τὸ νόημα. Φυσικὰ τὴν τελικὴ μορφὴ ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός, τοῦ ὁποίου τὸ ὕφος καλύπτει τὸ ὕφος τῶν δύο ἄλλων. Ἡ συμπύκνωση τῆς ἐγκυκλίου δὲν εἶναι δυνατή. Παραθέτω ὅμως ἀποσπάσματα γιατὶ ἡ ἀνάγνωσή τους τώρα, τὸ 2012 τοῦ μνημονίου, ἐξηγεῖ πῶς ἡ Ὑπηρεσία καὶ τὸ κράτος ὁλόκληρο ἔφθασε νὰ μοιάζει μὲ τὴν Πελοπόννησο τοῦ Ἰμπραὴμ καὶ τοῦ Νενέκου.

«Ἡ προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς συνιστᾶ μία εἰδικὴ ἱστορικὴ ὑποχρέωση τόσο τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ὅσο καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.- -

Ἡ προστασία καὶ ἡ προβολὴ τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς σὲ σχέση μὲ τοὺς ξένους ἐπισκέπτες εἶναι μοχλὸς ποὺ συντείνει στὸν ἀπεγκλωβισμὸ τῆς τουριστικῆς μας πολιτικῆς ἀπὸ τοὺς καταναγκασμοὺς τῶν ὀργανωμένων θερινῶν διακοπῶν καὶ τὴν σαφέστερη στροφή της πρὸς τὸν ὀργανωμένο πολιτιστικὸ τουρισμό.- -

Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπάρχει καὶ γίνεται σήμερα ἀντιληπτὸς ὡς ἐνεργὸς πολιτισμὸς μέσα ἀπὸ τὴ διαχρονία του. Μέσα ἀπὸ τὴ διαχρονία του ποὺ δὲν μετατρέπει τὸν σύγχρονο ἑλληνικὸ πολιτισμό, τοὺς δημιουργοὺς καὶ τὶς ἐκφάνσεις του σὲ ἁπλὸ ὠχρὸ ἀπείκασμα τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς.- -

Ἡ ἑλληνικότητα εἶναι προϋπόθεση τῆς γνησιότητας καὶ τῆς αὐθεντικότητας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴ διαχρονική του ἐξέλιξη.- -

Ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν βεβαίως καὶ τὴν περιοδολόγηση τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς ἐξέλιξης: περιοδολόγηση ποὺ βρίσκεται στὸν πυρήνα τῆς ἰδεολογικῆς χρήσης τῆς ἱστορίας. Προϊστορικά, Κλασικά, Βυζαντινά, Μεταβυζαντινὰ καὶ Νεότερα μνημεῖα διαμορφώνουν ἰσότιμα τὸ ἐνεργὸ ἀπόθεμα τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς.

Εἶναι, ἀκόμη, προφανὲς ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς μόνον ἢ πρωτίστως ἀφενὸς μὲν στὰ ἀποτυπώματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ἀφετέρου δὲ στοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας, περιορίζει καὶ διασπᾶ τὴν αἴσθηση καὶ τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς καὶ τῆς πολιτιστικῆς διαχρονίας.

Ἀπαιτεῖται συνεπῶς ἀποκατάσταση καὶ προβολὴ τῆς συνολικῆς αἴσθησης τοῦ πολιτιστικοῦ αὐτοῦ ἀποθέματος καὶ τῆς διαχρονικῆς του ἐξέλιξης, μέσα ἀπὸ τὴ συνέργεια ὅλων τῶν μορφῶν πολιτιστικῆς δημιουργίας καὶ ἀπόλαυσης.- -

Κάθε μουσεῖο καὶ ὁ κάθε ὀργανωμένος ἀρχαιολογικὸς χῶρος εἶναι ἕνας χῶρος αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης, μορφωτικῆς ἐμπειρίας, ἐκπαίδευσης ἢ μᾶλλον ἐξοικείωσης τῶν παιδιῶν μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τέχνη. Καὶ ἀκόμη ἕνας χῶρος στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ καθίστανται σαφεῖς ἡ διαχρονία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ δύναμη ποὺ ἐκλύεται ἀπὸ τὴ συνέργεια διαφορετικῶν μορφῶν πολιτιστικῆς δημιουργίας εἴτε αὐτὲς συσχετίζονται μέσα στὴ διαχρονία εἴτε μέσα στὴ συγχρονία τους».

Ἡ ἐγκύκλιος παρέχει καὶ πρακτικὲς ὁδηγίες γιὰ τὴ νέα μορφὴ τῶν μουσείων καὶ τῶν χώρων, δὲν λησμονεῖται τό «πρόγραμμα 70 ἐπιλεγμένων χώρων» τοῦ καθηγητῆ τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἐντέλλονται οἱ Ἐφορεῖες καὶ τὸ ΤΑΠΑ νὰ ἐκτελέσουν ἀμελλητὶ τὰ ὅσα ὁραματίστηκε ὁ ὑπουργός.

Τὴν ἡμέρα τῆς ἔκδοσης τῆς ἐγκυκλίου τοῦ ὑπουργοῦ δημοσιεύτηκε στὶς ἐφημερίδες ἡ εὕρεση τοῦ Λυκείου, τοῦ γυμνασίου τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ὅπου δίδασκε ὁ Ἀριστοτέλης, στὸν χῶρο πίσω ἀπὸ τὴ Στρατιωτικὴ Λέσχη, στὴν πλατεία Ρηγίλλης. Ἐκεῖ ἐπρόκειτο νὰ κτιστεῖ τὸ Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης τῆς οἰκογενείας Β. καὶ Ε. Γουλανδρῆ. Τὰ εὐτελῆ ἐρείπια ποὺ βρέθηκαν ἦσαν τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας κτισμένα ἐπάνω σὲ παλαιότερα κτίσματα. Ἀποδόθηκαν σὲ παλαίστρα νεώτερου τοῦ 4ου αἰ. γυμνασίου, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε, ὅπως φαίνεται, κανένα ἀπολύτως εὕρημα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ προσιδιάζουν στὰ γυμνάσια τῶν ἐφήβων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος: λ.χ. θραῦσμα ἐπιγραφῆς, χάραγμα σὲ ὄστρακο, θραῦσμα ἑρμαϊκῆς στήλης, στοιχεῖα ἀπαραίτητα σὲ ἀθηναϊκὸ γυμνάσιο, τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῆς ἐφηβείας. Ἡ προβολὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ «Λυκείου» ἀποτελοῦσε κύριο ἀρχαιολογικὸ θέμα τῶν ἐφημερίδων ἐπὶ μεγάλο χρονικὸ διάστημα[6].

---

6. *Ἐλευθεροτυπία*, 14, 17 Ἰαν. καὶ 8 Μαΐου.

1997. Ο ΛΟΦΟΣ ΣΑΓΑΝΙ. Τὸ ἀεροδρόμιο «Ἐλευθέριος Βενιζέλος», ἀνεξαρτήτως τῆς χρησιμότητάς του, προκάλεσε μέγιστη καταστροφὴ στὴν Ἀττική. Ὅλη ἡ περιοχή του μὲ λοφίσκους, ἀμπέλια, κοῖτες χειμάρρων, δένδρα, εὔφορη καὶ ὠφέλιμη, ἔγινε ἕνα ἴσιωμα ἀσφάλτου καὶ κτιρίων. Οἱ ἀρχαιότητες ποὺ βρέθηκαν καταστράφηκαν, ἐκτὸς τῶν κινητῶν εὑρημάτων. Θόρυβο καὶ αἴσθηση ἔκανε ἡ καταστροφὴ προϊστορικῶν λειψάνων στὸν τειχισμένο λόφο Σάγανι. Τὸ ΚΑΣ μὲ εἰσήγηση τοῦ κατόπιν γνωστοῦ ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ Μαραθῶνος προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Σταϊνχάουερ, ἀποφάσισε τὴν ἀποξήλωση τῶν προϊστορικῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ τὴν ἀνακατασκευὴ τῶν διαλυμένων οἰκοδομημάτων σὲ ἄλλο λόφο. Ἡ δαπανηρὴ ἀποξήλωση ἔγινε. Ἡ ἀνακατασκευὴ ἀνήκει στὶς λεγόμενες «κατ' οἰκονομίαν» ἀποφάσεις τοῦ ΚΑΣ, ἀνυπόληπτες καὶ ἰδιοτελεῖς. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1996 ὁ ὑπουργός, ἀπαντώντας σὲ σχετικὴ ἐρώτηση βουλευτοῦ[7], δήλωσε ὅτι «ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ φακέλου, θ' ἀποφασίσω τελικὰ μετὰ τὴν πλήρη καὶ ἐνδελεχῆ μελέτη ὅλων τῶν παραμέτρων».

Τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀκολούθησαν ἦσαν ὅλα ἐπικριτικά, ὅπως τοῦ Πώργου Βότση[8], ποὺ λίγα χρόνια ἀργότερα θὰ ὑπερασπιζόταν θερμὰ τὸν Μαραθώνα. Παρὰ τὴν προσφυγὴ στὸ ΣτΕ γιὰ τὴ ματαίωση τῆς ἐξαφάνισης τοῦ λόφου Σάγανι, τὸ ΚΑΣ καὶ ὁ ὑπουργὸς ἀποφάσισαν, σύμφωνα μὲ δηλώσεις τοῦ προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Σταϊνχάουερ[9], «νὰ μεταφερθοῦν ὅλα τὰ δωμάτια τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὰ ἀντίστοιχα τμήματα τοῦ τείχους σὲ ἄλλο σημεῖο σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ». Ὁ ὑπουργὸς ὅμως εἶχε μερμνήσει καὶ γιὰ τοὺς μεταγενέστερους, γιατὶ στοὺς ὅρους τῆς καταστροφῆς τοῦ λόφου εἶχε περιλάβει καὶ τὴ διάταξη «νὰ κατασκευαστεῖ πρόπλασμα τοῦ λόφου σὲ κλίμακα 1:50 καὶ τὰ εὑρήματα νὰ τοποθετηθοῦν σὲ χῶρο ἀναπαράστασης μὲ παρόμοιες ἐδαφολογικὲς συνθῆκες»[10]. Τὰ εἶδε κανείς;

Φυσικά, ἀπόφαση μεταφορᾶς προϊστορικῶν κτισμάτων, μάλιστα ὀχυρωμένου οἰκισμοῦ, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀπόφαση καταστροφῆς ἡ ὁποία καὶ συντελέστηκε μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη ἀρχαιολόγων.

---

7. Αὐτόθι 17 Ἰαν. 1997.
8. Αὐτόθι 10 Φεβρ. 1997.
9. *Τὰ Νέα*, 22 Φεβρ. 1997.
10. *Ἐλευθεροτυπία*, 10 Φεβρ. 1997.

1997. Η ΠΝΥΚΑ ΣΕ ΝΕΑ ΧΡΗΣΗ. Μέσα στὴ χρονιά, τὸν Ἰούλιο, ἔγινε στὴν Πνύκα ἀναπαράσταση τῆς χρήσης τοῦ χώρου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν συνδεδεμένου μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας, τοῦ χώρου ἐκείνου ὅπου πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια γιορτάστηκαν τὰ 2.500 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή της. Φυσικὰ τὸ χῶμα καὶ τὰ βράχια δὲν προσβάλλονται καὶ στὴν ἱστορία μας ὑπάρχουν ἀμέτρητα παραδείγματα βεβήλωσης ἱερῶν χώρων. Οἱ Γερμανοὶ τῆς Κατοχῆς ἔκαναν τελετὲς ἐκεῖ, γιατὶ ἤθελαν νὰ ἀντλήσουν πνευματικὴ οὐσία γιὰ νὰ ἐξιδανικεύσουν τὰ καταστροφικά τους ἔργα. Οἱ σύγχρονοι ὅμως Ἕλληνες θέλησαν νὰ ἀργυρολογήσουν. Δόθηκε λοιπὸν ἡ ἄδεια χρήσης τοῦ χώρου, ἐξοπλισμοῦ του μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἔπιπλα γιὰ τὶς νυκτερινὲς ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν μεγάλη ἐπιτυχία ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ἐπέτυχαν τὸν ἀντικειμενικό τους σκοπό, ὅπως διακηρύχτηκε, τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τοῦ 2004 καὶ τὴν προσέλευση ἀμέτρητου πλήθους.

1997. ΤΑ ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ. Κατὰ τὸν Ἰούλιο ἔγινε ἀμύθητης δαπάνης προσθήκη πλαστικῶν προπυλαίων στὸ Παναθηναϊκὸ Στάδιο. Κατασκευάστηκαν γιὰ νὰ λαμπρυνθεῖ περισσότερο ἡ τέλεση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀγώνων καὶ γιὰ νὰ ὑποδηλωθεῖ ὅτι καὶ στοὺς ὀλυμπιακοὺς τοῦ 2004 θὰ εἴμαστε ἐξ ἴσου ἄξιοι ὀργανωτές. Μία ὑπουργὸς δήλωσε ὅτι ἡ ἀποδοχὴ ἢ μὴ τῶν προπυλαίων εἶναι ζήτημα αἰσθητικῆς τοῦ καθένα· ὑποθέτω πὼς ἐννοοῦσε ὅτι εἶναι ζήτημα πνευματικῆς καλλιεργείας καὶ ἤθους ὅταν ἔχει.

1997. ΚΑΙ Η ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΑΙΓΑΙΟΥ. Στὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν ἰατρικὴ ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γνώμη, ἰδίως στὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι ἡ ὑπουργὸς Αἰγαίου Ἐλισάβετ Παπαζώη ἀνέλαβε καὶ αὐτὴ ἀρχαιολογικὰ ἔργα, κυρίως στὴ Νάξο[11] μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ὑποστήριξη καὶ προτροπὴ τῶν Χ. Ντούμα, Β. Λαμπρινουδάκη καὶ τῆς Γενικῆς Γραμματέως τοῦ ὑπουργείου[12].

---

11. Ἱεροῦ Διονύσου στὰ Ὕρια, ναοῦ τοῦ Γύρουλα στὸ Σαγκρί.

12. *Ἐλευθεροτυπία*, 14 Ἰουλ. 1997.

Τὰ ἔργα προστασίας καὶ ἀνάδειξης τῶν μνημείων τῆς Νάξου κατέληξαν στὸ τέλος σὲ πλήρεις ἀνακατασκευὲς μνημείων, ποὺ συντήρησαν ἐργολαβίες, ἀλλὰ δὲν ἔδωσαν ἐπιστημονικὸ ἀποτέλεσμα.

1997. Ο ΝΟΜΟΣ 2557. Ἡ τάση τοῦ ὑπουργοῦ Βενιζέλου ἦταν νὰ νομοθετεῖ, νὰ καταργεῖ νόμους καὶ νὰ φέρνει νέους. Ὁ νόμος 2557/1997 «Θεσμοί, μέτρα καὶ δράσεις πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης» ρυθμίζει τὰ πάντα ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ζητήματα, καὶ μερικῶς ὡς πρὸς τὶς ἀρχαιότητες. Βραβεῖα, ἐπιχορηγήσεις, σύγχρονα μουσεῖα, θέατρο, χορός, μουσική, κινηματογράφος, πνευματικὴ ἰδιοκτησία καὶ κάθε ἄλλο θέμα σχετικὸ περιλάμβανε ὁ νόμος αὐτὸς τῶν 34 σελίδων! Μὲ τὸ ἄρθρο 6 «καθορίζει» τὴ μουσειακὴ πολιτικὴ καὶ ἱδρύει τήν «Ἀνώνυμη Ἑταιρεία Προβολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομιᾶς», ἡ ὁποία ἀπορροφᾶ τὸ ΤΑΠ καὶ τὶς προσόδους του. Σὲ ἕνα χρόνο ἀκριβῶς τοποθετήθηκε ὡς διευθύνων σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας αὐτῆς ὁ Γιάννης Τζεδάκις, συνταξιοῦχος πλέον[13]. Μὲ τὸ ἴδιο ἄρθρο ἱδρύθηκε ἀκόμη «Εὐρωπαϊκὸ Κέντρο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μνημείων» (ΕΚΒΜΜ) καὶ λαμβάνεται πρόνοια γιὰ τὴν ἵδρυση μὲ ΠΔ στὸ Ἐξωτερικό «Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν καὶ Ἑλληνικῶν Ἰνστιτούτων ἔρευνας καὶ μελέτης τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς καὶ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ».

Μὲ τὸ ἄρθρο 7 §4 καθορίζονται ποιοὶ θὰ λαμβάνουν τὶς *διαδόσεις* (διαμοιρασίαι). Καὶ ὁρισμένα νομικὰ πρόσωπα, ποὺ θὰ χρηματοδοτοῦνταν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐκτελοῦν καὶ ἐξειδικευμένα ἀρχαιολογικὰ ἔργα:

> «Μὲ ἀποφάσεις τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ μποροῦν νὰ ἐπιχορηγοῦνται ἀπὸ κάθε εἴδους πιστώσεις νομικὰ πρόσωπα δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου μὲ κοινωφελεῖς ἢ πολιτιστικοὺς σκοποὺς καὶ ἰδίως ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα, ΟΤΑ, ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα, πολιτιστικοὶ σύλλογοι ὁπουδήποτε καὶ ἐὰν ἔχουν τὴν ἕδρα τους, ἰδίως

13. *Ριζοσπάστης*, 5 Ἰαν. 1999.

στὴν περίπτωση ποὺ ἀναπτύσσουν σημαντικὴ πολιτιστικὴ δραστηριότητα ποὺ χρήζει ἐνίσχυσης. Τὰ ἴδια νομικὰ πρόσωπα μποροῦν νὰ ἐπιχορηγοῦνται ἀπὸ πιστώσεις τοῦ προγράμματος δημοσίων ἐπενδύσεων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πολιτιστικῆς τους δραστηριότητας καὶ γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἔργων συντηρήσεως, στερεώσεως, ἀναστηλώσεως, ἀποκαταστάσεως, διαμορφώσεως χώρων καὶ προστασίας τῶν μνημείων τῆς χώρας, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὰ ἔργα ἐκτελοῦνται βάσει μελετῶν ἐγκεκριμένων ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ».

Ἡ παράγραφος αὐτὴ τοῦ νόμου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τούς «εἰδικοὺς λογαριασμούς», ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ χρηματοδοτηθοῦν πλῆθος εἰκονικῶν ΝΠΙΔ παρακομματικῶν καὶ παρακρατικῶν, ἰδιαιτέρως στὴ Θεσσαλονίκη.

Μὲ τὴν παράγραφο 7β τοῦ ἄρθρου 7 οἱ πτυχιοῦχοι ἀρχαιολογίας ὑπάλληλοι τοῦ ΤΑΠΑ μετατάχθηκαν στὸν Κλάδο τῶν Ἀρχαιολόγων, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε εἶχε ἀλλοιωθεῖ σὲ τόσο μεγάλο βαθμό, ὥστε ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν εἶχε καμία σημασία. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ παράγραφος 7δ, ποὺ κατοχυρώνει τὴν προϋπηρεσία ἡμερομισθίων ἢ συμβασιούχων ἀρχαιολόγων γιὰ τὸν διορισμό τους· διάταξη ποὺ εἶχε, ὁπωσδήποτε, προσωπικὸ-φωτογραφικὸ χαρακτήρα.

Μὲ τὴν παράγραφο 13 δυναμώνεται τό «Ταμεῖο Διαχείρισης Πιστώσεων γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἀρχαιολογικῶν Ἔργων» μὲ ἔμμισθο προσωπικό, συμβούλιο, δικηγόρους καί, φυσικά, δημιουργοῦνται δαπάνες, τὶς ὁποῖες πλήρωνε ἡ Ἑταιρεία ὅταν εἶχε τὴ διαχείριση τῶν ἔργων. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλες διατάξεις, οἱ ὁποῖες ρυθμίζουν βασικὰ διοικητικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ θέματα τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁρισμένες ἐφαρμόστηκαν σύμφωνα μὲ τὴν κομματικὴ πίεση.

Κατὰ τοῦ νομοσχεδίου ὑπῆρξε μεγάλη ἀντίδραση ἐκ μέρους τοῦ ΣΕΑ, τὸν ὁποῖο ὁ ὑπουργὸς κατηγόρησε «γιὰ ἐσκεμμένη καὶ ὠμὴ παραποίηση τῶν γεγονότων - - συστηματικὴ παραπλάνηση τοῦ κοινοῦ» καὶ ὅτι «οἱ ἀρχαιολόγοι εἶναι ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους καὶ θὰ ἐφαρμόσουν τὸ νόμο». Καὶ ἐπειδὴ ὁ ὑπουργὸς ἦταν καὶ καθηγητής, δὲν παρέλειψε καὶ τὴ χρηστομάθεια: «ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ καθήκοντά τους, νὰ διευθύνουν τὶς ὑπηρεσίες τους, νὰ κάνουν τὶς ἀνασκαφές τους, νὰ ἀπαντοῦν στὰ αἰτήματα τοῦ κόσμου, νὰ εἰσάγωνται τὰ

θέματα στὸ ΚΑΣ καὶ τὰ Τοπικὰ Συμβούλια μὲ τοὺς ρυθμοὺς ποὺ θέλουμε, νὰ σέβονται τὸν διοικούμενο. Νὰ ἀξιοποιοῦν τὶς ἐπιδημίες, δύο μῆνες ἄδεια παραπάνω ἀπὸ κάθε ἐργαζόμενο, γιὰ νὰ δημοσιεύονται οἱ ἀνασκαφές»[14]. Ὁπωσδήποτε ὁ ΣΕΑ, τὸ συμβούλιό του δηλαδή, δὲν ἦταν ὁ κατάλληλος οὔτε συνομιλητὴς οὔτε ἀντίπαλος τοῦ ὑπουργοῦ. Παρὰ ταῦτα, δημοσίευσε ἀνακοίνωση ποὺ ἀφοροῦσε τήν «πρόσφατη ὑβριστικὴ καὶ προσβλητικὴ ἐπίθεση τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ», ἀκαδημαϊκοῦ μᾶλλον χαρακτήρα[15].

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία της ἡ Ὑπηρεσία ἔκανε ἀπολογισμὸ τοῦ ἔργου της τοῦ 1997 στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς ὁδοῦ Μπουμπουλίνας. Ἐπὶ τέσσερις ἡμέρες κατὰ τὸν Ἀπρίλιο ἔγιναν ἀνακοινώσεις τῶν πεπραγμένων τῶν Διευθύνσεων τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἀνασκαφῶν καὶ εὑρημάτων ἐκ μέρους τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων, τῆς ΥΣΜΑ καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν τῶν ἔργων[16]. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ἑταιρεία καὶ τὶς Ξένες Σχολές, ἡ Ὑπηρεσία δὲν ἔκανε ποτὲ δημόσια ἔκθεση τοῦ ἔργου της. Ἡ ἔγκαιρη δημοσίευση τῶν Χρονικῶν τοῦ *Δελτίου* ἀρκοῦσε ἀπὸ κάθε ἄποψη γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση τῶν ἀρχαιολόγων. Ἡ δημόσια αὐτὴ ἔκθεση πεπραγμένων συνοδευόταν καὶ ἀπὸ πολυσέλιδο καὶ πολυτελῆ τόμο μὲ πολλὲς ἔγχρωμες φωτογραφίες – ὁ τόμος 1, 1997 ἔχει 224 σελίδες –, ὁ ὁποῖος περιεῖχε συντομότατες μνεῖες, ὡς τίτλους, τῶν ἀνασκαφῶν, ἀναστηλώσεων καὶ ἄλλων δραστηριοτήτων τῆς Ὑπηρεσίας.

Ἴσως ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπολογισμὸς τοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας νὰ εἶναι ὑπερβολικός. Πρῶτος ἔκανε ἀπολογισμὸ ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης στὶς 31 Δεκεμβρίου 1830[17] καὶ στὶς 12 Ἀπριλίου 1832[18].

---

14. *Ἐλευθεροτυπία*, 18 Δεκ. 1997.
15. Αὐτόθι 10 Ἰαν. 1998.
16. *Ἔργον* 1998, 28.
17. *Ἡ Αἰγιναία* ἀρ. Α΄, 1831, Μαρτ. 15, Παράρτημα 33-42.
18. *Παναρμόνιον* Α΄ ἀρ. 21, 7 Ἀπρ. 1845, 162-165.

1997. *Καταλογος γλυπτων του Αρχαιολογικου Μουσειου Θεσσαλονικης*, Ι. Μετὰ τὸν κατάλογο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸν Σβορῶνο, ἔργο ποὺ βαρύνεται μὲ ὅλες τὶς τεχνικὲς ἀτέλειες τῆς ἐποχῆς του (1903) καὶ εἶναι συνταγμένο κατὰ τὸν εὐφάνταστο χαρακτήρα τοῦ πληθωρικοῦ συντάκτη του, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα ἐκδίδεται συστηματικὸς κατάλογος ἑλληνικοῦ μουσείου ἀπὸ Ἕλληνες. Ἔργο τριῶν εἰδικῶν στὴν πλαστική, τοῦ Γεωργίου Δεσπίνη, τῆς Θεοδοσίας Στεφανίδου Τιβερίου καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Βουτυρᾶ· θὰ αὐξηθεῖ τὰ ἑπόμενα χρόνια μὲ τὸν τόμο ΙΙ (2003) καὶ τὸν ΙΙΙ (2010).

1998. Συζητηση για τις δημοσιευσεις. Ἡ συνέντευξη ποὺ ἔδωσε ὁ John Boardman σὲ ἐφημερίδα τῆς Ἀθήνας προκάλεσε συζητήσεις καὶ ἀντιδράσεις[19]. Οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐξέθεσε ἀφοροῦσαν τὴν ὑπερβολὴ τῶν ἀνασκαφῶν, τὴν ἀπληστία τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τὴν ἀνεξέλεγκτη τάση τους νὰ κάνουν ὅλο καὶ νέες ἀνασκαφές, τὶς ὁποῖες δὲν δημοσιεύουν. Ἡ σωστὴ τακτικὴ εἶναι οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ στραφοῦν πρὸς τὶς παλιὲς ἀνασκαφές, τῶν ὁποίων τὰ εὑρήματα μένουν στὶς ἀποθῆκες τῶν μουσείων ἄγνωστα, ἐνῶ εἶναι πολύτιμη καὶ νέα ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση ποὺ θὰ προσφέρουν.

Ἡ δημοσιογράφος ποὺ εἶχε τὴ συνέντευξη μὲ τὸν John Boardman, ἡ Χαρὰ Κιοσσέ, γνωρίζοντας τὰ ὅσα κατὰ καιροὺς εἶχα πεῖ γιὰ τὸ θέμα καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς Ἑταιρείας, μοῦ ζήτησε νὰ ἐκθέσω καὶ πάλι τὶς ἀπόψεις μου[20]. Φυσικὰ ἦσαν σχεδὸν ταυτόσημες μὲ τοῦ John Boardman, ἀλλὰ τονίστηκαν εἰδικὰ θέματα: οἱ ἄφθονες, ἀνεξέλεγκτες πανεπιστημιακὲς ἀνασκαφές, τὸ μοίρασμα τοῦ ὅλου εὑρήματος σὲ φοιτητὲς γιὰ δημοσίευση, καὶ ἡ ἔλλειψη ἐπιστημονικῆς εὐθύνης ἀπὸ τοὺς πανεπιστημιακούς. Ἰδιαίτερα τονίστηκε ἡ τάση τοῦ βεντετισμοῦ τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ σταματήσει: «Δὲν μπορεῖς νὰ λὲς ὅτι βρῆκα τὸ Λύκειο χωρὶς δημοσίευση μὲ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Οὔτε ὅτι βρέθηκε τὸ Δημόσιο Σῆμα καὶ οἱ νεκροὶ

19. *Τὸ Βῆμα*, 11 Ἰαν. 1998.

20. Αὐτόθι 18 Ἰαν. 1998.

ποὺ ἐπαίνεσε ὁ Περικλῆς χωρὶς νὰ παρουσιάσεις τὴ δημοσίευση». Καὶ δημοσίευση ἐδῶ σημαίνει σωστὴ ἔκθεση τοῦ τί βρῆκες, ποὺ νὰ ἀποδεικνύει, χωρὶς ἀμφιβολία, ὅτι εἶχαν βρεθεῖ πραγματικὰ καὶ τὸ Λύκειο καὶ τὸ Δημόσιο Σῆμα. «Τὸ ὅτι ὁ Σλῆμαν ἀπέδωσε τοὺς τάφους τοῦ Ταφικοῦ Κύκλου Α σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα, συγχωρεῖται γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη γνώσης. Ἡ ἀπόδοση ὅμως λειψάνων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς σὲ τμῆμα τοῦ Λυκείου, δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ κανένα στοιχεῖο τῆς ἀνασκαφῆς».

Μὲ ἀφορμὴ τὴν τελευταία φράση τῆς συνέντευξης ἡ προϊσταμένη τῆς ἁρμόδιας Ἐφορείας μὲ κείμενό της στὴν ἴδια ἐφημερίδα[21] ἀμύνεται γιὰ τὶς παρατηρήσεις μου ὡς πρὸς τὴν ταύτιση τοῦ Λυκείου καὶ τῆς ταφῆς στὸ Δημόσιο Σῆμα, χωρὶς πάλι νὰ φέρει ἀνασκαφικὲς ἤ, ἀδιαμφισβήτητες, τοπογραφικὲς ἐνδείξεις. Συνέβη στὴν περίπτωση ἐδῶ νὰ θεωρεῖται ἀποδεδειγμένο ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθεῖ. Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλες παρεμβάσεις, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Τομέα Ἀρχαιολογίας τοῦ ΑΠΘ, τὸ τελευταῖο μὲ πνεῦμα Θεσσαλονίκης ἔναντι Ἀθήνας[22]. Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ μὲ σωστὲς ἀπόψεις εἶναι καὶ ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Μιχ. Τιβέριου[23]. Τὸ βασικὸ πρόβλημα, ὅτι γίνονται πολλὲς ἀνασκαφὲς χωρὶς σκοπό, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἔχει ἐπιστημονικὰ καὶ κοινωνικὰ προσόντα ὁ ἀνασκαφεύς, κυρίως οἱ πανεπιστημιακοί, δὲν λύθηκε, οὔτε προχώρησε καθόλου στὴ λύση του. Ποιὰ ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς ἀνασκαφὲς ἔχει «ἀρχικὸ νόημα»; Ὅταν ἄρχισα τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ραμνοῦντος ὁ σκοπός μου ἦταν σαφής: νὰ ἀποκαλύψω ἕναν ἀρχαῖο ἀττικὸ δῆμο, νὰ δείξω τὴν πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν μορφή του, νὰ ἐξαλείψω τὶς πλάνες τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ σταματήσω ἐγκαίρως τὴν ἀνασκαφή, ὅπως καὶ ἔγινε, δίνοντας συγχρόνως καὶ τὴ δημοσίευση τῶν ὅσων ἀποκάλυψα, χωρὶς θόρυβο, καὶ ἐξασφαλίζοντας τὰ ἀρχαῖα ποὺ ἔφερα στὸ φῶς.

Κατὰ τὴν περίοδο 1998-2000 κυριαρχεῖ στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, φυσικὰ ὄχι ὅλων, ὁ πυρετὸς τοῦ Χρηματιστηρίου. Πρωθυπουργὸς

21. Αὐτόθι 26 Ἰαν. 1998.
22. Αὐτόθι 1 Φεβρ. 1998.
23. Αὐτόθι 8 Φεβρ. 1998.

εἶναι ὁ Κωνστ. Σημίτης, καὶ δημιουργεῖται τό «κόμμα τοῦ Χρηματιστηρίου», «νεολογισμὸς ποὺ ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρκτὴ ἐπιχείρηση ἀπὸ τό "ἐκσυγχρονιστικὸ" ΠΑΣΟΚ νὰ διαμορφώσει νέες κοινωνικὲς συμμαχίες μὲ τὰ ἀνερχόμενα καὶ πλουτίζοντα, ἀκόμη καὶ παρασιτικά, μεσοαστικὰ στρώματα»[24].

1998. Τα γλυπτα της Ακροπολης και ο πριγκιψ Καρολος. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1998 ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀκρόπολη ὁ διάδοχος τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου πρίγκιπας Κάρολος. Στὴν ἐπίσκεψη τὸν συνόδευσε ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος ἐτόνισε στὸν Κάρολο «ὅτι τὸ μνημεῖο [ὁ Παρθενὼν] εἶναι διαμελισμένο καὶ ὅτι γιὰ μᾶς [τοὺς Ἕλληνες] ἡ ἐπιστροφὴ τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενώνα εἶναι ἕνα ἀνοικτὸ ζήτημα, ποὺ δὲν ἀφορᾶ μόνο τὶς δύο χῶρες ἀλλὰ τὸν παγκόσμιο πολιτισμό»[25]. Οἱ ἀγγλικὲς ἐφημερίδες θεώρησαν προσβλητικοὺς τοὺς λόγους τοῦ ὑπουργοῦ Βενιζέλου, τὸν ὁποῖο χαρακτήρισαν ὡς «δημαγωγὸ καὶ λαϊκιστή», καί «ἡ πρότασή του στὸν πρίγκιπα καυτηριάζεται ὡς ἔνδειξη *κακῆς συμπεριφορᾶς*»[26].

1998. Η παρασιτικη παραarχαιολογια. Ἡ ἐπιχείρηση τῆς ἑνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας εἶχε δύο σκοπούς. Τὴν προβολὴ τῆς Μ. Μερκούρη, τὴ δημιουργία διευθυντικῶν καὶ προεδρικῶν θέσεων γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ κόμματος, καὶ τὴν παροχὴ ἀενάων ἐργολαβιῶν καὶ τοῦ συνακόλουθου 10%.

Τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1998 ἀνακοινώθηκε ἡ πεζοδρόμηση τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Ὄλγας, ἡ κατασκευὴ ὑπογείων διαβάσεων καὶ ἡ ἀνάπλαση ὅλης τῆς περιοχῆς, ὅλα ἐγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ΚΑΣ στὶς 9 Μαρτίου[27]. Τὸ ἔργο δὲν ἔγινε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ λεωφόρο πέρασε ἀργό-

---

24. Βερναρδάκης 41.

25. *Ἐλευθεροτυπία*, 26 Νοεμβ. 1998.

26. Αὐτόθι. Ὁ ἱστορικὸς Richard Clogg θεώρησε σημαντικὸ τὸ περιστατικὸ αὐτό, καὶ τοῦ ἀφιέρωσε μία σελίδα στὸ βιβλίο του *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. 1770-2000*[2] (ἐκδ. Κάτοπτρο) 242.

27. *Τὰ Νέα*, 10 Μαρτ. 1998.

τερα τὸ τράμ, ἐκεῖνο ποὺ τράνταζε τὴν πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἡ λεωφόρος ἔμεινε ὅπως ἦταν, ἔχοντας ἐπὶ πλέον καὶ τὸ γενικῶς ἄχρηστο τράμ.

1998. Ο ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ. Ἡ ἀρχαιολογία στὴν Ἑλλάδα ἔχει, ὅπως ἔχουμε μάθει, πολιτικὴ καὶ κομματικὴ σημασία, καθὼς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὄθωνος συστηματικὰ χρησιμοποιήθηκε, οἱ ἀρχαιότητες δηλαδή, γιὰ νὰ ἀποδειχθοῦν ἢ νὰ ὑποστηριχθοῦν πολλὲς καὶ ποικίλες ἐπιδιώξεις ἀτόμων καὶ κυβερνήσεων. Ὑπῆρξαν ὅμως ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁ Ross, ποὺ διατύπωσαν ἀπόψεις καὶ γιὰ τὴ σημασία τῆς ἀρχαιολογίας ὡς ἐπιστήμης. Ἀργότερα, μὲ τὸν Κουμανούδη Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας, βλέπουμε τέτοιες σκέψεις καὶ προτάσεις γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ χρήση τῆς ἀρχαιολογίας[28]. Στὰ νεώτερα χρόνια ὁ Καροῦζος, ὁ Παπαδημητρίου, ὁ Κοντῆς, ὁ Μαρινᾶτος, ὁ Κοντολέων, ὁ Μηλιάδης, ὁ Πάλλας διατύπωσαν ἀπόψεις, πάντοτε ὅμως γιὰ τὴν ἀρχαιολογία ὡς ἐπιστήμη. Φυσικὰ δὲν εἶναι ὅλες ὅλων ὀρθές. Ἀκόμη πιὸ κοντά μας χρονικῶς, ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος σὲ ἐπιφυλλίδες του ἐξέφραζε κατὰ καιροὺς τὶς σχετικὲς ἰδέες του.

Τὰ πολιτικὰ πρόσωπα, ἐκτὸς ἀπὸ μεγαλοστομίες γιὰ τὸ κάλλος τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τὴ μοναδικότητά τους, δὲν εἶχαν ἀποπειραθεῖ νὰ ἀναμειχθοῦν σὲ θέματα πιὸ δύσβατα. Ὁ μόνος ποὺ διατύπωσε ἀπόψεις γιὰ τὶς ἀρχαιότητες, μὲ ἀξιωματικὸ τρόπο μάλιστα, ἦταν ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος σὲ λόγους στὴ Βουλὴ ἢ σὲ διδακτικὲς ἢ προτρεπτικὲς ὁμιλίες πρὸς ἀρχαιολόγους. Ὅλες αὐτὲς τὶς δημοσίευσε σὲ τόμο[29]. Ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου, τὰ κείμενά του εἶναι ἀπομαγνητοφωνημένες ὁμιλίες ποὺ συγυρίστηκαν. Ὅσοι ἔχουν παρακολουθήσει τὸν ὑπουργὸ Βενιζέλο νὰ μιλάει, κατανοοῦν ὅτι κυριαρχεῖται ἀπὸ ἕναν μεταμοντέρνο ρητορισμό, ποὺ δὲν καταλήγει σὲ τίποτε τὸ κατανοητό, παρὰ μόνο τοῦτο: ὅ,τι καὶ νὰ νομίζουν οἱ ἀκροατές του θὰ γίνει ἐκεῖνο ποὺ θέλει.

---

28. Βλ. *Ἰδεογραφία*.

29. *Διαχρονία καὶ συνέργεια. Μία πολιτικὴ πολιτισμοῦ* (Ἀθήνα, ἐκδ. Κατανιώτη 1998).

Στὸ θέμα τοῦ Μαραθῶνος, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο γιὰ καθαρὴ ὑπόθεση, ἐπικαλέστηκε τὶς ἀπόψεις τῶν συνεργατῶν του καὶ συμβούλων. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος δὲν εἶχε λόγο νὰ νοιάζεται ἂν τὸ λεμβοδρόμιο θὰ γινόταν ὅπου ἔγινε ἢ ἀλλοῦ. Γιὰ ἄλλα θέματα ὅμως, ποὺ συνδέονται καὶ μὲ νομοθετήματά του, ἔχει σαφῆ ἐπιχειρήματα, ἔστω καὶ ἂν ἀφοροῦν τὴν ἀρχαιολογία, ποὺ ἀποτελεῖ ἐπιστήμη μὲ εἰδικὲς ἀπαιτήσεις, δηλαδὴ γνώση τῶν πραγμάτων.

Ἀπὸ τὸ βιβλίο ἐνδιαφέρουν ἐδῶ οἱ πρῶτες 135 σελίδες, ὅπου σὲ πέντε ὁμιλίες γίνεται λόγος γιὰ τήν «Προστασία καὶ ἀνάδειξη τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς». Καὶ στὶς πέντε ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του, καλύτερα γνῶμες, γιὰ τὰ πράγματα τῆς ἀρχαιολογίας ὡς ἐπιστήμης ποὺ πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ τὴν πολιτικὴ στὴν κομματική της ἄσκηση. Ὑποθέτω ὅτι εἶχε συναντήσει ἀρχαιολόγους ποὺ εἶχαν ἀντίθετες γνῶμες ἀπὸ τὸν ἴδιο, γιατὶ κάπου (σ. 14) κάνει λόγο γιὰ τὴν «ἔπαρση ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν διαθέσει μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς τους, ἴσως ὅλη τους τὴν ὕπαρξη, σὲ ὁρισμένους τομεῖς τῆς πολιτιστικῆς δημιουργίας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς».

Τὸ βιβλίο παρουσιάστηκε στὸ κοινὸ ἀπὸ ἕνα πρώην μέλος τῆς Ὑπηρεσίας[30] ὑμνητικὰ σχεδόν: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος: λαγαρὸς καὶ γάργαρος, ζουμερὸς καὶ εὐφάνταστος, λαμπερὸς καὶ ρέων»[31]. Φυσικὰ γίνεται καὶ κριτική, γενικὴ βέβαια, γιὰ τὶς κρατικὲς ἐπενδύσεις «στὶς ἐπευφημίες τῶν γηπέδων, στὰ σαθρὰ ἰδεώδη τοῦ λεγόμενου ἀθλητισμοῦ καὶ στοὺς ὕποπτους στόχους τῆς ὀλυμπιακῆς ἰδέας». Βρισκόμαστε ὅμως ἀκόμη στὸ 1998. Τὰ πράγματα ἄλλαξαν τὸ 2002.

Ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος δὲν ἦταν ἀρχαιολόγος, ἔκανε ὅμως δύο βασικὰ νομοθετήματα γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, τὸν νόμο 3028/2002 καὶ τὸ

---

30. Ἄγγελος Δεληβορριάς, *Πάρεργα. Ἄκαιρα, ἀνεπίκαιρα, ἐπικαιρικά* (Καστανιώτης 1998) 72-81. Στὴν κατανοητὴ ἐπιθυμία του νὰ ἐξάρει τὴ λογοτεχνικὴ ποιότητα τοῦ ὑπουργικοῦ λόγου ὁ Α.Δ. ταυτολογεῖ καὶ δὲν τοῦ ταιριάζει: λαγαρός, ζουμερός, γάργαρος, ρέων καὶ ἐπιπλέον λαμπερός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ εὐφάνταστος δὲν ἀρκεῖ. Κάπου ὁ Καβάφης εἶχε τὸ ἴδιο πρόβλημα καὶ τὸ ἔλυσε (*Ἀλεξανδρινοὶ βασιλεῖς*).

31. σ. 75.

ΠΔ 191/2003. Καὶ στὰ δύο δὲν πέτυχε. Τὸ δεύτερο μάλιστα μεταβάλλεται σὲ ἐρείπια. Ὡς μὴ νομικὸς ὅμως δὲν μπορῶ νὰ τὸν κρίνω γιὰ τὰ λοιπὰ νομικά του ἔργα. Εἶναι εἰδικότητα ἄλλων[32].

---

32. Ὁ καθηγητὴς Ἀριστόβουλος Μάνεσης σὲ κείμενό του, *Νομικὸν Βῆμα* 10, 1992, 6-7, τὸν κρίνει πολὺ αὐστηρὰ γιὰ κάποιο ἄρθρο του: «Δὲν μπορῶ νὰ ἀποσιωπήσω πόσο ἀπογοητευτικὰ μὲ αἰφνιδίασε ἡ "ἀπάντηση" τοῦ κ. Βενιζέλου. Διότι, τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξε μαθητής μου μὲ ἔκανε νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ μποροῦσα νὰ ἀναμείνω ἐκ μέρους του περισσότερο μέτρο στὴν προπέτεια καὶ λιγότερη μετριότητα στὰ νομικά του». Ἀκόμη, ὁ Βενιζέλος ὡς ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν τὸ 2011 παραβίασε, καταπάτησε, ὁδηγία τῆς ΕΕ (2009/72/ΕΚ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς 13ης Ἰουλίου 2009) νομοθετώντας διακοπὴ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος σὲ ἐκείνους ποὺ δὲν θὰ πλήρωναν, μὲ τὸν λογαριασμὸ τῆς ΔΕΗ, καὶ τὸ ἐξοντωτικὸ γιὰ πολλοὺς χαράτσι, λὲς καὶ βρισκόμαστε στὰ χρόνια τοῦ Χατζῆ Ἀλῆ Χασεκῆ. Ἀλλὰ καὶ πάλι ἡ ἐνέργειά του αὐτή, νόμος ποὺ ἀντίκειται στὴ νομοθεσία τῆς ΕΕ, νόμος ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς «συλλογικῆς εὐθύνης», πρέπει νὰ κριθεῖ ἀπὸ νομικοὺς καὶ δικαστές.

Ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος δὲν εἶναι μόνο νομικὸς καὶ ἄνθρωπος τοῦ πολιτισμοῦ· κυρίως εἶναι πολιτικός. Εἶχε πορεία λαμπρὴ καὶ κατέληξε, στὶς 17 Μαρτίου 2012, ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος ποὺ ἔφερε στὴν Ἑλλάδα ἐπικυριάρχους τὴν ΕΕ καὶ τὸ ΔΝΤ. Σχετικὴ κρίση διατυπώνει ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς (*Ἡ Καθημερινή*, 11 Μαρτ. 2012):

«Ἂν ὁ Εὐάγγελος Βενιζέλος ἀρχηγεύσει τελικὰ στὸ ΠΑΣΟΚ, σὲ ὅ,τι ἔχει πιὰ ἀπομείνει ἀπὸ τὸ τοξικὸ αὐτὸ ἔκκριμα τῆς ἀχαλίνωτης ἡδονοθηρίας τῶν Παπανδρέου, ἡ ἐπιλογή του θὰ εἶναι συνεπὴς μὲ τὴν καριέρα ποὺ τοῦ ἐπιφύλαξε ὁ συμβιβασμός, ἡ ὑποτέλεια στὴν παρακμή, ὄχι μὲ τὸν ἄθλο ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀντίσταση».

Ὁ Χρ. Γιανναρᾶς (*Ἡ Καθημερινή*, 6 Μαΐου 2012) τὴν ἡμέρα τῶν ἐκλογῶν ἐπανέρχεται κατὰ τῶν πολιτικῶν Βενιζέλου καὶ Σαμαρᾶ μὲ ὀξύτατες ἐκφράσεις: «Ὅ,τι πιὸ ἀποτροπιαστικὸ σὲ ἀνευθυνότητα, ἐγωλαγνεία καὶ καιροσκοπισμὸ ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ ἱστορία ἑκατὸν ὀγδόντα χρόνων κρατικοῦ βίου, τὸ ἐνσάρκωσαν στὴν προεκλογικὴ αὐτὴ περίοδο οἱ φιγοῦρες: Εὐάγγελος Βενιζέλος καὶ Ἀντώνης Σαμαρᾶς. Ἀπορεῖ κανεὶς γιὰ τὸν ὁλοσχερὴ πολιτικὸ αὐτεξευτελισμό τους καὶ γιὰ τὸ δραματικὸ ἀνθρώπινο κατάντημα – ἄραγε δὲν ὑπάρχει δίπλα τους ἕνας φίλος εἰλικρινὴς ἢ στενὸς συγγενής, κάποιος μὲ τίμια ὀδύνη, γιὰ τὸ θέαμα τέτοιας αὐτοδιαπόμπευσης καὶ καταισχύνης; Ὁ Εὐ. Βενιζέλος, μὲ τὴν παγερὴ εὐγλωττία ἐπαγγελματία ψευδομάρτυρα, νὰ θέλει νὰ πείσει ὅτι ἀγνοεῖ, ἀκόμα σήμερα, τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Στρὸς-Κὰν γιὰ τὸ πῶς πρακτορεύτηκε ἡ παράδοση τῆς Ἑλλάδας στὸν ζυγὸ τοῦ ΔΝΤ, ὅτι ἀγνοοῦσε, δὲν ἔβλεπε ἀπὸ τὸν ὑπουργικό του θῶκο (ὅπου μὲ ὅρκο ἀνέβηκε) τὰ ὅσα προετοίμασαν μεθοδικὰ καὶ συνόδευσαν ἀδυσώπητα τὸ ἐντεταλμένο κακούργημα. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ θέαμα

1998. ΑΡΧΑΙΑ ΑΧΡΗΣΤΑ ΓΙΑ ΧΑΡΙΣΜΑ. Σοβαρὸ ζήτημα δημιουργήθηκε τὸ 1998 ὅταν ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος ἔθεσε σέ «γόνιμο διάλογο» τὸ σχέδιο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου ποὺ ἑτοίμαζε καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 2002 (Ν. 3028). Στὴ συζήτηση μετεῖχαν μέλη τῆς Ὑπηρεσίας καὶ πανεπιστημιακοί. Ἄξιες μνείας εἶναι ὁρισμένες ἀπόψεις: «Εἶναι δειλὸς ὁ νόμος. Γιατὶ νὰ μὴν πουλάει ἀρχαῖα τὸ κράτος; Στὴ Ρόδο βγάζαμε 100 λυχνάρια τὴν ἡμέρα», ὑποστήριξε ὁ καθηγητὴς ἀρχαιολογίας Χρ. Ντούμας, γιὰ νὰ συμφωνήσει μαζί του καὶ ἡ καθηγήτρια Λίλα Μαραγκοῦ. Ἀναφέρονται καὶ οἱ δύο στὰ πολλαπλὰ κεραμικά, λυχνάρια ἢ ἀγγεῖα ἀπὸ μῆτρες ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπορροφοῦν τὴ συλλεκτικὴ μανία ἢ νὰ στέλλονται στὰ ξένα πανεπιστήμια ἢ ἐρευνητικὰ κέντρα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ σύνολο ὅμως τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας διαφωνοῦσε ριζικὰ μαζί τους»[33].

Ἡ πρωτότυπη ἄποψη τῶν δύο πανεπιστημιακῶν ἀναπτύχθηκε σὲ ὁλοσέλιδη δημοσίευση[34], ὅπου ἀναφέρονται καὶ τὰ συγχαρητήρια τοῦ ὑπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Χρ. Ντούμα «γιὰ τὴν τόλμη του νὰ θέσει ἀνοιχτὰ τὸ ζήτημα ἐνώπιον τόσων ἀρχαιολόγων». Καὶ τῆς Λίλας Μαραγκοῦ οἱ ἀπόψεις ἐκτίθενται μὲ λεπτομέρειες. Τὴν πρόταση τοῦ Χρ. Ντούμα ὑποστήριξε θερμὰ δημοσιογράφος[35]: «Ἑκα-

---

τοῦ Α. Σαμαρᾶ, φαιδρὸ καὶ συνάμα καταθλιπτικό, νὰ χτυπιέται στὰ προεκλογικὰ ἀνάβαθρα, μὲ τὸ κατὰ παραγγελίαν νευρόσπαστο πάθος τῆς μετριότητας ποὺ μεγαλαυχεῖ, νὰ τσιρίζει ἐπαγγελίες καὶ ὑποσχέσεις προκλητικὰ ἀνεδαφικές. Ὡσὰν νὰ βρισκόμαστε σὲ ἐκλογὲς ἄλλων καιρῶν, ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι ὁλοφάνερη ἡ διάλυση τοῦ κράτους, ἐπαπειλούμενο τὸ χάος, παραλυμένη ἀπὸ τὴ βύθισή της στὸν μηδενισμὸ ἡ κοινωνία. Καὶ ὡσὰν νὰ μὴν ἔχει ἀποδειχθεῖ στὴν πράξη ἡ ἀτολμία καὶ ἡγετικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ Α. Σαμαρᾶ.

"Ὅταν ὁ ἥλιος τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι χαμηλὰ στὸν ὁρίζοντα, ἀκόμα καὶ οἱ νάνοι ρίχνουν μεγάλες σκιές". Τὸ εἶπε ὁ Karl Kraus καὶ τὸ ἐπιβεβαιώνει κάθε κοινωνία σὲ παρακμή».

Ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Χρ. Γιανναρᾶ ἔχει τίτλο «Τὸ μέλλον μας ἔχει πολλὴ ξηρασία». Ὁ τίτλος τῆς ἐπιφυλλίδας εἶναι ὁ τελευταῖος στίχος ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Μιχάλη Κατσαροῦ (1919-1998) *Θὰ σᾶς περμένω*: «Μὴν ἀμελήσετε | πάρτε μαζί σας νερό. | Τὸ μέλλον μας ἔχει πολλὴ ξηρασία».

33. *Ἐλευθεροτυπία*, 3 Ἰουν. 1998.

34. *Τὰ Νέα*, 3 Ἰουν. 1998.

35. *Τὸ Βῆμα*, 7 Ἰουν. 1998.

τομμύρια μικρὰ ἢ μεγαλύτερα ἔργα τέχνης, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὁμορφαίνουν δημαρχεῖα [!], σχολεῖα, ἱδρύματα, δημόσιες ὑπηρεσίες, κατοικίες εἶναι γιὰ πάντα θαμμένα καὶ περιμένουν τὸν ἀρχαιολόγο».

Συστηματικὴ ἀνάπτυξη τῆς πρότασής του ἔγινε ἀπὸ τὸν Χρ. Ντούμα δύο μῆνες ἀργότερα σὲ φιλοκυβερνητικὴ ἐφημερίδα[36]. Ἐπιβεβαιώνει τὶς ἀπόψεις του, τὶς ὁποῖες καὶ ἄλλοτε, ὑπὸ τύπον παραδοξολογίας, εἶχε ἐκθέσει. Ἀλλὰ οἱ ἀρχαιότητες εἶναι ἡ πρώτη ὕλη ἑνὸς κλάδου τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας. Ἴσως ὁρισμένες νὰ σώζονται σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμό, ὅπως σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ σώζονται σὲ ἀρχεῖα ἔγγραφα τυποποιημένα. Δὲν καταστρέφονται ἐπειδὴ εἶναι ὅμοια ἢ πιάνουν τόπο. Κανεὶς δὲν γνωρίζει πότε καὶ σὲ ποιὸν θὰ εἶναι χρήσιμα γιὰ μελέτη.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Ἕλληνες, οἱ κυβερνήσεις, δὲν δίσταζαν νὰ προσφέρουν σὲ ἐπίσημους ἐπισκέπτες τῆς χώρας μας ἀρχαιότητες, κυρίως ἀγγεῖα, ὡς δῶρα. Ἐπίσης δὲν παρέλειπαν νὰ ἱκανοποιοῦν καὶ περιστασιακὰ αἰτήματα χορήγησης ἀρχαίων λίθων γιὰ τὴν κατασκευὴ μνημείων. Μνημονεύω λίγες περιπτώσεις.

Τὸ 1913[37] ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς Π. Καστριώτη, Ἀ. Κεραμόπουλλο καὶ Ν. Παπαδάκη νὰ ὑποβάλουν στὸν ὑπουργὸ γνώμη «περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγγείων ἀχρήστων τοῦ Ἐθν. μουσείου πρὸς ἀγγεῖα Μεξικανικὰ τοῦ μουσείου Φιλαδελφείας ὡς καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς ἀχρήστων προϊστορικῶν τεμαχίων ἐπ' ἀνταλλαγῇ προϊστορικῶν τῶν μουσείων Λειψίας καὶ Λονδίνου».

Τὴν ἑπόμενη χρονιὰ 1914[38] ἀνακοινώθηκε στὸν Β. Στάη, τὸν Κ. Κουρουνιώτη καὶ τὸν Ἀντ. Κεραμόπουλλο ὅτι «Ἡ ἐνταῦθα Γερμανικὴ Πρεσβεία δι' ἐγγράφου αὐτῆς παρεκάλεσεν ὅπως δοθῇ τῷ ἐνεργοῦντι τὰς ἀνασκαφὰς Κεραμεικοῦ καθηγητῇ κ. Brückner συλλογὴ ἀρχαίων ἀχρήστων τοῖς ἡμετέροις μουσείοις καταλλήλων δὲ ἵνα χρη-

36. *Τὰ Νέα*, 1 Αὐγ. 1998.

37. Ἔγγραφο ἀριθμ. 27744/29 Νοεμβ. 1913 τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Ι. Δ. Τσιριμώκου.

38. Ἔγγραφο ἀριθμ. 10766/6 Μαΐου 1914 τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Ι. Δ. Τσιριμώκου.

σιμεύσωσι πρὸς διδασκαλίαν εἰς τὰ Γερμανικὰ γυμνάσια ὥστε ἐκ τούτου νὰ ἀναζωπυρωθῇ εἰς τὴν νεολαίαν τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς Τέχνης καὶ τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν».

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ αἴτημα τῆς κυβέρνησης νὰ δοθεῖ μάρμαρο τοῦ Παρθενῶνος γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐπιτυμβίου μνημείου τοῦ Καρόλου Α΄ τῆς Ρουμανίας (1839-1914). Προφανῶς τὸ αἴτημα προκλήθηκε ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἀνακτόρων. Ὁ Κάρολος ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν Hohenzollern-Sigmaringen, στὴν ὁποία ἀνῆκε καὶ ὁ τότε βασιλιὰς τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντῖνος. Μᾶς σώζεται ἡ ἀπάντηση πρὸς τὸν ὑπουργὸ Παιδείας Ἰωάννη Τσιριμῶκο τοῦ Ἐφόρου Ἀκροπόλεως καὶ Ἀττικῆς Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου:

> Ἐφορεία | τῶν Ἀρχαιοτήτων | τῆς Ἀκροπόλεως | καὶ τῆς Ἀττικῆς | Ἀριθ. Πρωτ. 944 | Διεκπ. 277. | Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Δεκεμβρίου 1915 | Πρὸς | τὸ Σ. Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησι|αστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαι|δεύσεως.
>
> Κύριε Ὑπουργὲ | Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 50634/44789 ἀπὸ 30 Νοεμβρίου ἐ.ἔ. ἐγγράφου Ὑμῶν λαμβάνω τὴν τιμὴν νἀπαντήσω, ὅτι εἰς τοὺς ἐρειπιῶνας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ δὲν ὑπάρχουσι μάρμαρα λελυμένα, ἔχοντα τὰς διαστάσεις 2.50×1.45×0.50. Μόνον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως προσεγγίζουσι πρὸς αὐτὰς τεμάχιά τινα τοῦ βορείου ἐπιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος· ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ δευτέρα διάστασις ὑπολείπεται κατὰ 0.15 τῆς ζητουμένης τὸ δὲ μάρμαρον ἐν γένει εἶνε σφόδρα ἐρρωγὸς καὶ ἄχρηστον πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, νομίζω ἐπιβεβλημένον [διαγεγρ.: ὑπὸ τῶν καθηκόντων μου] νὰ μνημονεύσω, ὅτι τοιαῦτα ἀρχαῖα μάρμαρα [διαγεγρ.: μελετηθέντα] ἀνήκοντα εἰς ἐπιφανέστατον μνημεῖον τῆς ἀρχαιότητος, μελετηθέντα καὶ δημοσιευθέντα κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἔχοντα ὡρισμένην τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῇ μελετημένῃ καὶ ἐπικειμένῃ ἀναστυλώσει τοῦ κτιρίου δὲν δύνανται οὐδὲ πρέπει νὰ μεταλλάξωσι προορισμὸν καὶ χρῆσιν ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ τιμηθῇ ἡ μνήμη τόσον συνετοῦ καὶ ἐνδόξου βασιλέως οἷος ὁ ἀποθανὼν βασιλεὺς τῆς Ῥουμανίας Κάρολος οὗ τὴν μνήμην θέλει νὰ γεράρῃ τὸ προϊστάμενόν μου Σ. Ὑπουργεῖον. Πρόκειται περὶ δύο καθηκόντων, ἅτινα δὲν νομίζω ὅτι εἶνε καλὸν νὰ συγκερασθῶσιν ἐν ᾧ εἶνε δυνατὸν κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἐκπληρωθῶσι.

Ἐκ τῶν ἄλλων τόπων τῆς Ἀττικῆς μόνον εἰς τὴν Ἐλευσῖνα θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀποβλέψῃ, ἀλλὰ παρὰ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τὰ ἐκεῖ μεγάλα προπύλαια συνηθροισμένων χρησίμων μαρμάρων, οὐδὲν ἔχει τὰς εἰρημένας ἄνω μεγάλας διαστάσεις. | Εὐπειθέστατος | ὁ ἔφορος Ἀττικῆς | Ἀ. Γ. Κεραμόπουλλος

Ἄλλο αἴτημα τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Θ. Ζαΐμη[39] πρὸς τὰ μέλη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου Σ. Σακελλαρόπουλο, Ν. Κυπαρίσση, Π. Καστριώτη καὶ Ἀ. Φιλαδελφέα ὁρίζει ὅτι «Προκειμένου νὰ δωρηθῇ εἰς τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ Σχολὴν τῶν Καλῶν Τεχνῶν μικρὰ συλλογὴ ἀρχαίων ἀχρήστων εἰς τὰ Μουσεῖα τοῦ Κράτους, συνιστῶμεν ἐπιτροπείαν ἐξ ὑμῶν ἵνα γνωματεύσητε περὶ τῆς δωρηθησομένης συλλογῆς ἐκ τῶν ἀχρήστων ἀρχαίων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου».

Μὲ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ Γ. Παπανδρέου[40] καὶ μετὰ γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ ἔπειτα ἀπό «τὴν σχετικὴν αἴτησιν τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κηρύσσομεν ἄχρηστον διὰ τὰ ἑλληνικὰ Μουσεῖα μαρμαρίνην λήκυθον ἄνευ λαιμοῦ καὶ βάσεως μὲ παράστασιν ἑνὸς καθημένου καὶ ἑνὸς ὀρθίου ἀνδρὸς δυναμένη νὰ πωληθῇ. Τιμὴν πωλήσεως ὁρίζομεν δραχμὰς πεντακοσίας (500)». Μὲ μολύβι εἶναι γραμμένα στὸ κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου τὰ ὀνόματα «Σώστρατος καὶ Προκλῆς»· πιθανῶς νὰ ἦσαν χαραγμένα στὴ λήκυθο.

Μὲ ἔγγραφό του ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Γ. Παπανδρέου ἐνημερώνει τὸν Ἔφορο Ἀττικῆς ὅτι «κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἐνταῦθα Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Νεανίδων ἐγκρίνομεν, ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς τὸ ἵδρυμα τοῦτο νὰ παραλάβῃ λίθον ἐκ τοῦ βράχου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἵνα ἀποστείλῃ τοῦτον εἰς Ἀμερικὴν χάριν φιλανθρωπικοῦ ἐράνου». Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ τὴν ἑπόμενη χρονιά. Ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἐγκρίθηκε «ἡ ἀπόσπασις λίθου ἐκ τοῦ λόφου τοῦ

39. Ἀριθμ. 52853/13 Νοεμβ. 1921.

40. Ἀριθμ. 25170/1626/16 Μαΐου 1932.

Ἀρείου Πάγου πρὸς ἀποστολὴν εἰς Νέαν Ὑόρκην, ἵνα ἐντοιχισθῇ εἰς τὸν ἀνεγειρόμενον ναὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἐπισκοπῆς»[41].

ΠΟΙΟΙ ΘΕΛΟΥΝ ΝΑ ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ. Παρὰ τὴ φρενίτιδα τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, ποὺ ἐπικρατοῦσε ὁλόκληρο τὸν 19ο αἰώνα, δὲν ὑπῆρξε ἐπὶ δεκαετίες νομοθετικὴ πρόνοια γιὰ τὴν πάταξή της. Σποραδικῶς ἐπιτρεπόταν ἡ ἐξαγωγὴ ἀρχαίων γιὰ λογαριασμὸ ἰδιωτῶν. Πώληση ἀρχαίων ὡς ἀχρήστων δὲν εἶχε διανοηθεῖ κανεὶς νὰ προτείνει. Τὸ χάρισμα τῶν «διπλῶν» τῆς Ὀλυμπίας ἦταν πρωτοφανὴς καὶ ἀχαρακτήριστη κυβερνητικὴ ἢ βασιλικὴ πράξη. Μόλις τὸ 1899 μὲ τὸν νόμο ΒΧΜϚ' «Περὶ ἀρχαιοτήτων», γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Χρῆστος Καροῦζος εἶπε ὅτι ἦταν ἡ «φαεινὴ κρηπὶς τῆς ἀρχαιολογικῆς μας ὑπηρεσίας, ἀπὸ τὴν πιὸ δοξασμένη ἐποχή της»[42], ἔγινε πρόβλεψη ἀνταλλαγῆς μόνον ἀρχαίων τῶν μουσείων μας μὲ ἄλλα ποὺ βρίσκονταν στὸ Ἐξωτερικό. Τὸ ἄρθρο 24 τοῦ νόμου ὁρίζει ὅτι ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ ἤθελε «κηρύξει παμψηφεὶ περιττὰ διὰ τὰ Μουσεῖα» εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνταλλάσσονται μὲ ἀρχαῖα ξένων μουσείων ἢ ἐπιστημονικῶν καθιδρυμάτων οἱασδήποτε ἐθνικότητος.

Χρήση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ 24 δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ ἂν ἔγινε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Τὸ ἄρθρο ὅριζε μόνον ἀνταλλαγὴ καὶ ὄχι πώληση. Τὸ 1914, μὲ διευθυντὴ τῆς Ὑπηρεσίας τὸν Κ. Κουρουνιώτη, ἐκδόθηκε ὁ νόμος 491 «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων», ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου 24 μὲ τὴν προσθήκη ὅτι τὰ κρινόμενα ὡς ἄχρηστα ἀρχαῖα «δύνανται νὰ ἀνταλλάσσονται - - - ἢ καὶ νὰ πωλῶνται.» Οὔτε αὐτὸς ὁ νόμος ἐφαρμόστηκε ποτέ, γιατὶ ἦταν, προφανῶς, παράλογος. Ὅμως ἔπειτα ἀπὸ 17 χρόνια, τὸ 1931 πάλι ἐπὶ Κουρουνιώτη, ἐκδόθηκε τὸ διάταγμα «Περὶ πωλήσεως ἀρχαίων», ποὺ καθόριζε τὴ διαδικασία ἀνταλλαγῆς ἢ πώλησης τῶν ἀρχαίων τῶν μουσείων μας ποὺ θὰ χαρακτηρίζονταν ὡς ἄχρηστα.

---

41. Ἔγγραφο 181/22 Δεκ. 1932 τῆς Διευθύνσεως Ἀκροπόλεως, διευθυντὴς Ν. Κυπαρίσσης.

42. *Μικρὰ Κείμενα* (1995) 242.

Τὸν ἑπόμενο χρόνο 1932 ἐκδόθηκε ὁ νόμος 5351/1932 «Περὶ ἀρχαιοτήτων», θεμελιωμένος στὸν νόμο τοῦ 1834 καὶ σ' ἐκείνους ποὺ ἀκολούθησαν. Τὸ ἄρθρο 53 τοῦ νόμου 5351 ἐπιγράφεται «Περὶ πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων» καὶ ἐπαναλαμβάνει τὶς παλαιότερες διατάξεις μὲ τὴ διευκρίνηση ὅτι οἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἀρχαίων προορίζονται γιὰ τήν «ἀπαλλοτρίωση ἀρχαιολογικῶν χώρων». Καὶ πάλι δὲν ἔγινε χρήση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Μόλις τὸ 1948 δημιουργήθηκε, γιὰ πρώτη φορά, ζήτημα πωλήσεως ἀχρήστων ἀρχαίων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση οἰκονομικῶν προβλημάτων τῆς Ὑπηρεσίας. Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος, ὁ ὁποῖος δέχτηκε εἰσηγήσεις τοῦ περιβάλλοντός του καὶ ἔθεσε ζήτημα πωλήσεως ἀχρήστων ἢ διπλῶν ἀρχαίων[43]. Τὴν ἀνασκευὴ τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τῆς πώλησης ἀρχαίων ἔκαμε ὁ Χρῆστος Καροῦζος μὲ δύο μαχητικὰ καὶ ἐμπερίστατα ἄρθρα του. Ἡ ὑπόθεση δὲν εἶχε συνέχεια, γιατὶ οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ζητήματος, ἄνθρωποι τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κεραμόπουλλου καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Καρούζου, ἀναδιπλώθηκαν, καὶ τὸ θέμα ἔληξε.

Ἀπὸ ὅποια ἄποψη κι ἂν ἐξετάσει κανεὶς τὸ θέμα τῶν ἀχρήστων ἀρχαίων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει δικαιολογία, κατ' ἀρχὴν ἐπιστημονική, γιὰ μιὰ τέτοια ἐνέργεια. Δὲν ὑπάρχουν ἄχρηστα ἀρχαῖα, ὅσο ἄσημα κι ἂν εἶναι, ἐφ' ὅσον τὰ θεωροῦμε ὡς ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς μελέτης. Τὶς χιλιάδες θραυσμάτων ἀγγείων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγορᾶς, ποὺ εἶχαν μελετηθεῖ ἀλλὰ δὲν κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ φυλαχθοῦν στὶς ἀποθῆκες τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, τὰ ἔκρυψαν σὲ ἀποθέτες. Ὁποιαδήποτε στιγμὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ μελετήσει.

Οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς δὲν ἔδιναν σημασία στὰ συνήθη εὑρήματα, στὰ θρυμματισμένα ἀγγεῖα, τὰ κοινὰ λυχνάρια, καὶ τὰ πετοῦσαν ἢ τὰ ἄφηναν στὸν τόπο τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου ἀφανίζονταν. Σήμερα γνωρίζομε ὅτι πολλὰ ζητήματα, κυρίως χρονολογικά, τῶν

43. *Δοκίμιο* 30 κἑ.· *Ἡ Περιπέτεια* 91-93.

παλαιῶν ἀνασκαφῶν, θὰ εἶχαν λυθεῖ ἂν εἶχαν διατηρηθεῖ τὰ ἀρχαῖα ποὺ οἱ παλαιοὶ ἀνασκαφεῖς θεώρησαν ἄχρηστα.

Ἄχρηστα ἀρχαῖα δὲν ὑπάρχουν· διπλὰ ἢ ὅμοια ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα συντάσσεται ἡ ἱστορία ἑνὸς τόπου. Τὸ ὅτι βρέθηκαν σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἀττικῆς λυχνάρια ἀπὸ τὴν ἴδια μήτρα κάποιου ἐργαστηρίου, δὲν σημαίνει ὅτι διατηροῦμε ἕνα ἀπ' ὅλα, τὸ καλύτερο, καὶ χαρίζουμε, δανείζουμε ἢ πουλᾶμε τὰ ὑπόλοιπα. Ἀντίθετα εἶναι τεκμήρια ποὺ δηλώνουν ἐμπορικὲς συναλλαγὲς μεταξὺ τῶν δήμων ὅπου βρέθηκαν. Τὰ εὑρήματα κάθε ἀνασκαφῆς ἀποτελοῦν ἑνιαῖο σύνολο.

Ἔχουμε φθάσει στὴν ἰδανικὴ ἐκείνη κατάσταση, τῆς πλήρους μελέτης καὶ δημοσίευσης ὅλων τῶν ἀνασκαφῶν μας, καὶ συνεπῶς τῆς πλήρους γνώσης τοῦ περιεχομένου τῶν μουσείων μας; Μόνο τότε θὰ γνωρίζουμε τὰ διπλὰ καὶ τὰ ὅμοια, ἀλλὰ ὄχι τὰ ἄχρηστα.

Ὅταν περιπατοῦμε σὲ ἀκατοίκητη ὕπαιθρο καὶ παρατηροῦμε τὸ ἔδαφος, βλέπουμε κατὰ διαστήματα ἀρχαῖα ὄστρακα σκορπισμένα ποὺ τὰ ἔχει φέρει στὴν ἐπιφάνεια τὸ ἀλέτρι ἢ ἡ βροχή. Δὲν τοὺς δίνουμε σημασία καὶ προσπερνοῦμε, θεωρώντας τα ἄχρηστα. Ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο μπορεῖ νὰ περάσει κάποια ὁμάδα ἀρχαιολόγων ποὺ κάνουν ἐπισκόπηση τοῦ ἐδάφους. Τὰ ἴδια ὄστρακα προσφέρουν τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὴ μελέτη τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 37

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΖΕΤΑΙ Ο ΜΑΡΑΘΩΝ

1999. Μια πολυταραχη χρονια. Στὶς 16 Φεβρουαρίου παραδόθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (ὑπουργὸς Θεόδωρος Πάγκαλος) στοὺς Τούρκους, στὴν Κένυα, ὁ ἡγέτης τῶν Κούρδων τῆς Τουρκίας Ἀμπντουλὰχ Ὀτσαλάν[1]. Στὶς 11 Σεπτεμβρίου ἔγινε στὴ Νέα Ὑόρκη ἡ καταστροφὴ τῶν δύο οὐρανοξυστῶν ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τοῦ Ὀσάμα Μπὶν Λάντεν καὶ στὶς 19 Νοεμβρίου ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα ὁ Πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Μπὶλ Κλίντον. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκεψής του ἔγιναν σοβαρὰ καὶ ἐκτεταμένα ἐπεισόδια στὴν πρωτεύουσα. Ὁ κόσμος δὲν λησμονοῦσε τὶς καταστροφὲς ποὺ εἶχαν γίνει στὴν πρώην Γιουγκοσλαβία ἀπὸ τὶς ΗΠΑ.

1999. Νεοι αρχαιολογικοι παραγοντες. Τὸν ὑπουργὸ Βενιζέλο διαδέχτηκε στὶς 19 Φεβρουαρίου, τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὴν παράδοση τοῦ Ὀτσαλὰν στοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἐλισάβετ Παπαζώη, πολιτικὸς μηχανικός. Μαζί της ἔφερε ὡς Γενικὴ Γραμματέα ἀρχαιολόγο. Ἡ νέα ὑπουργὸς δὲν εἶχε ἰδιαίτερες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ συνέντευξή της[2], εἶχε ὅμως κλίση πρὸς τὴν παραγωγὴ πολιτισμοῦ, σύμφωνα μὲ δηλώσεις της[3]: χρειαζόταν προσπάθεια «συστηματικῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ἀγαθῶν ἀφενὸς ἀλλὰ καὶ ἡ προβολή τους ἀφετέρου πρὸς τὰ ἔξω ὥστε νὰ μὴν εἶναι προϊόντα ποὺ καταναλώνονται μόνον ἐντὸς τῶν συνό-

1. Ἀρχηγὸς τοῦ P.K.K. (Partiya Karkarën Kurdistan - Ἐργατικὸ Κόμμα Κουρδιστάν).

2. *Τὸ Βῆμα*, 28 Φεβρ. 1999.

3. Αὐτόθι.

ρων μας». Δὲν λέγει τί θὰ ἐξαγόταν, μᾶλλον ὅμως προϊόντα μουσικῆς, ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς, ποίησης. Ἀπὸ τὶς πρῶτες της ἐνέργειες ἦταν ἡ τοποθέτηση νέου προσώπου στὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων, τοῦ τρίτου ποὺ κατελάμβανε διαδοχικῶς τὴ θέση αὐτή. Καὶ οἱ τρεῖς ἀποτελοῦσαν τὸ συμπαγὲς κέντρο μιᾶς πολὺ συνδεδεμένης μεταξύ τους ὁμάδας, ποὺ συμπληρωνόταν μὲ ἄλλα πρόσωπα ἑνὸς δεύτερου, ἐξωτερικοῦ κύκλου. Χαρακτηριστικὸ τοῦ κύκλου εἶναι ἡ ἀφοσίωση στὴν ἐκπλήρωση τῶν κομματικῶν προσταγῶν, καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ πραγματικὴ ἐκτόπιση τῶν ἀντιφρονούντων, ποὺ ὁλοκληρώθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2011.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισε ἡ ὑπουργὸς ἦταν ἡ ἐπέκταση τοῦ μουσείου τῆς Θήβας, ὅπου κατὰ τὶς ἐκσκαφὲς θεμελίων εἶχαν βρεθεῖ ἀρχαιότητες. «Δὲν θὰ τὸ συζητούσαμε κἂν ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἔργο κάποιου ἰδιώτη», εἶπε ὁ καθηγητὴς Λαμπρινουδάκης. «Πρόκειται γιὰ μιὰ κραυγαλέα περίπτωση σημαντικοῦ ἀρχαιολογικοῦ συνόλου. Ἰδεολογικὰ δὲν δέχομαι νὰ κοπεῖ»[4].

Ἡ ὑπουργὸς πολὺ γρήγορα κατατοπίστηκε στὰ θέματα τοῦ ὑπουργείου της καὶ μὲ νέες δηλώσεις της[5] εἶπε ὅτι «ὅπου ἤρθα ὡς τώρα σὲ ἐπαφή, μίλησα γιὰ ἕναν «μεγαλοϊδεατισμὸ» οὕτως εἰπεῖν στὸν πολιτισμό, δηλαδὴ νὰ δοῦμε τὸ μεγάλο καὶ ὄχι μόνον τὸ τοπικὸ καὶ τὸ περιορισμένο. Νὰ ἑνοποιήσουμε, λοιπόν, περιοχὲς μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὰ μνημεῖα της».

1999. ΜΙΑ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΑΚΥΡΩΘΗΚΕ. Ἡ δημόσια ἀνακοίνωση τοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας ἔγινε ἀκόμη δύο φορὲς γιὰ τὰ ἔτη 1998 καὶ 1999, μὲ ταυτόχρονη ἔκδοση δύο τόμων, καὶ σταμάτησε. Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὸν ἀπολογισμὸ τοῦ Ἔργου προερχόταν ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τοῦ ΥΠΠΟ Εὐγένιο Γιαννακόπουλο ἐπὶ ὑπουργοῦ Βενιζέλου καὶ συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν ὑπουργὸ Παπαζώη. Οἱ πολυάριθμοι διάδοχοί τους δὲν τοὺς μιμήθηκαν, ἀντιθέτως φρόντισαν νὰ σταμα-

4. *Τὰ Νέα*, 19 Ἀπρ. 1999.

5. *Ἡ Καθημερινή*, 25 Ἀπρ. 1999.

τήσουν καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ *Δελτίου* καὶ τῶν *Ἀναλέκτων*[6]. Σύμφωνα μὲ δημοσίευμα[7], ἡ διακοπὴ τῆς ἐτήσιας ἐκδήλωσης τοῦ ΥΠΠΟ ὀφειλόταν σέ «στέλεχος τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας». Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βρεθεῖ ποιὸν ἐνοχλοῦσε ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος τοῦ Κλάδου.

Τα μαρμαρα της Ακροπολης. Μεγάλη αἴσθηση προκάλεσε ἡ ἀποκάλυψη ἀγγλικῆς ἐφημερίδας, ὅτι ἡ διεύθυνση τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου νοίκιαζε τὴν αἴθουσα μὲ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος γιὰ τὴν παράθεση γευμάτων καὶ ὅτι οἱ σερβιτόροι ἔφεραν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ αἰγυπτιακὰ φορέματα[8]. Τὸ θέμα τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκρόπολης δὲν εἶχε πάψει νὰ ἀπασχολεῖ τὶς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες καὶ τὸ ΥΠΠΟ ἐπὶ ὑπουργοῦ Βενιζέλου, παρὰ τὸ ὅτι καμία πρόοδος δὲν γινόταν. Ἦταν τὸ ἀρχαιολογικό «κυπριακὸ» καὶ μαζὶ τὸ ἄλλης σοβαρότητας «σκοπιανό», κάτι ποὺ ὁ χειρισμός του ἔδινε, σὲ ὁρισμένους, τὴν ἐντύπωση ἐθνωφελοῦς δραστηριότητος, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα ἐδραίωνε περισσότερο τὴν ἀποτυχία.

31 Δεκεμβριου 1999. Παραμονὴ τῆς Πρωτοχρονιᾶς ἔγινε ὁ πρωθύστερος ἑορτασμὸς τῆς ἀλλαγῆς χιλιετίας μὲ πυροτεχνήματα κοσμικοῦ μεγέθους στὴν Ἀκρόπολη. Ἡ ἐκδήλωση στοίχισε 1 δισεκατομμύριο δραχμῶν καὶ ἀποτελοῦσε πράξη ἀπύθμενης σπατάλης καὶ κακογουστιᾶς[9]. Ἡ ἄδεια γιὰ τὴν ἐκδήλωση εἶχε δοθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπουργὸ στὶς 2 Δεκεμβρίου, τὸ ΚΑΣ ὅμως, ἴσως ἐπειδὴ τὸ ξέχασαν, συζήτησε τὸ θέμα στὶς 7 Δεκεμβρίου. Ὅπως φαίνεται, ὁ ἑορτασμὸς αὐτὸς[10] ἦταν καὶ τὸ πλέον σημαντικὸ ἔργο τῆς ὑπουργοῦ, ποὺ ἄλλωστε ἦταν περισσότερο γνωστὴ γιὰ τὴ διπλωματικὴ θητεία της στὴν Κούβα καὶ γιὰ

---

6. Οἱ τρεῖς τόμοι ποὺ ἐκδόθηκαν γιὰ τὰ ἔτη 1997, 1998 καὶ 1999 ἔχουν τὸν τίτλο *Τὸ Ἔργο τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ στὸν τομέα τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς*. Τὸ συνέδριο καὶ τὸν τόμο γιὰ τὸ 1997 εἶχα παρουσιάσει: *Ὁ Μέντωρ* 46, 1998, 33-35.

7. *Ἐλευθεροτυπία*, 31 Μαΐου 2002.

8. Αὐτόθι 9 Νοεμβ.· *Ἡ Καθημερινή*, 5 Δεκ. 1999.

9. *Ριζοσπάστης*, 11 Ἰαν. 2000.

10. *Ἔργον* 1999, 119-121.

οἰκοδομικὲς παραβάσεις στὴ Σαντορίνη. Πρέπει νὰ προστεθεῖ ἀκόμη στὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὑπουργίας της καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ ἀνῆκε στὴ σειρὰ ἐκείνων ποὺ πρῶτοι εἶχαν διοριστεῖ στὸν Κλάδο τὸ 1973, ἐπὶ Ἑπταετίας, χωρὶς διαγωνισμό. Ἦταν ἡ δεύτερη ἀνώμαλη εἴσοδος μετὰ ἐκείνην τοῦ 1943 κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναζιστικῆς Κατοχῆς.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ Χρηματιστηρίου ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζει. «Ἀποτέλεσε ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ σκάνδαλα, ὄχι μόνο τῆς «ἐκσυγχρονιστικῆς» διακυβέρνησης, ἀλλὰ συνολικὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Τὰ οἰκονομικὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ἀπὸ τὸ 1999 ἕως καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 2001 «χάθηκαν» στὸ Χρηματιστήριο περίπου 33 τρισ. (!) δραχμὲς σὲ πραγματικὸ χρῆμα»[11].

2000. ΕΝΑΣ ΦΙΛΑΡΧΑΙΟΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ. Τὶς ἐκλογὲς τῆς 9 Ἀπριλίου 2000 κέρδισε τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Θεόδωρος Πάγκαλος, γνωστὸς ἀπὸ τὴν τελευταία του θητεία ὡς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν. Κατὰ τὴν πρώτη του παράσταση στὸ ΚΑΣ, στὶς 18 Ἀπριλίου, ἀναγνώρισε, γιὰ τὰ μέλη τοῦ ΚΑΣ, ὅτι «χρειάζεται μεγάλη αὐτοπεποίθηση καὶ ἀντικειμενικότητα [!] στὰ καθήκοντά σας» καὶ ἕνα «ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἔθεσε πρὸς συζήτηση εἶναι τὰ τοπία γύρω ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους ποὺ παραβιάζονται βάναυσα»[12]. Εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1983 μοῦ εἶχε ζητήσει νὰ συγκατατεθῶ στὴ λειτουργία λατομείου στὸν Ραμνούντα. Εἶχα ἀρνηθεῖ, ἀλλὰ τὸ λατομεῖο ἔγινε καὶ λειτουργεῖ.

Σύντομα μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ὑπουργίας του τοποθέτησε ὡς Πρόεδρο τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀνέγερσης τοῦ ΝΜΑ (ΟΑΝΜΑ) τὸν καθηγητὴ Δημήτριο Παντερμαλῆ, ὁ ὁποῖος «θεωρεῖται ὅτι διαθέτει ἐπαρκὴ ἐμπειρία στὴ δημιουργία μουσείων»[13]! Ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργὸς εἶχε δηλώ-

---

11. Βερναρδάκης 45. Διαφωτιστικὴ γιὰ τὴν πολιτικὴ διαφθορὰ εἶναι ἡ σημείωση 51 στὴν ἴδια σελίδα, ὅπου περιγράφονται τά «ἤθη» τῶν κρατούντων.

12. *Ἡ Καθημερινή*, 19 Ἀπρ. 2000.

13. *Τὰ Νέα*, 17 Μαΐου 2000.

σει γιὰ τὸν Παντερμαλῆ ὅτι «ἐκτὸς ἀπὸ καλὸς ἀρχαιολόγος εἶναι καὶ μπετατζής»[14].

Ἡ θητεία τοῦ Θ. Πάγκαλου στὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἦταν σύντομη, μόλις ἑπτὰ μῆνες. Δυσαρέστησε τὸν πρωθυπουργὸ Σημίτη μὲ κάποια συνέντευξή του καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Εὐάγγ. Βενιζέλο. Τὸ ἔργο τοῦ Πάγκαλου ὡς πρὸς τὶς ἀρχαιότητες δὲν ἄφησε πολλὲς ἀναμνήσεις, ὅπως τουλάχιστον τὸ ἐξέθεσε δημοσίᾳ ὁ ἴδιος[15].

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ. Ὅλες οἱ ἐκθέσεις ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικὸ ἔγιναν μὲ κάποια δικαιολογία, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον. Πρῶτοι ἦσαν «οἱ ἐθνικοὶ» λόγοι, δηλαδὴ ἐπηρεασμὸς τῶν μεγάλων ξένων κρατῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ κατὰ τῆς Τουρκίας ἤ, ἀργότερα, ἀντίκρουση τῆς προπαγάνδας τῶν Σκοπίων. Τελικὰ ἔγινε παραδεκτὸς ὁ πραγματικὸς λόγος. Ἡ ἐμπορικὴ ἐνίσχυση διαφόρων μουσείων, ποὺ χρειάζονταν νέο, ἄγνωστο, ὑλικὸ νὰ ἐκθέσουν γιὰ νὰ προσελκύουν ἐπισκέπτες. Τὴν πολιτικὴ αὐτὴ τὴν εὐνόησε ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὴ δέχτηκαν τὰ μέλη της, γιατὶ γινόταν προβολὴ τῶν ὀργανωτῶν καὶ τῶν συνοδῶν τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐξασφαλιζόταν καὶ κάποια μακρότερη παραμονή τους στὸ Ἐξωτερικό. Ἂν ὑπῆρξε κέρδος ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις, ἦσαν οἱ κατάλογοί τους, ὄχι ὅλοι καλοί. Ὁπωσδήποτε οἱ ἐκθέσεις παραστράτησαν τὴν Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία παραμέλησε τὰ κύρια καθήκοντά της. Μὲ αὐτὲς καὶ τὰ ἀνεξέλεγκτα σὲ ἀριθμὸ συνέδρια, ἀρκετοὶ ἀρχαιολόγοι πιστεύουν πὼς ἀσκοῦν ἐπιστήμη.

Ὁ πίνακας ποὺ ἀκολουθεῖ περιλαμβάνει, σχεδόν, τὶς μέχρι τοῦ 2000 ἐκθέσεις·

1867: Παρίσι • 1910: Ρώμη (*Ὁ Μέντωρ* 20, 1992, 93-96) • 1939: Νέα Ὑόρκη (*Ὁ Μέντωρ* 22, 1992, 138-139) • 1970: EXPO, Kyoto (*Δοκίμιο* 85) • 1979: «Αἰγαῖο» (ἡ τέχνη τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου), Λοῦβρο • 1979-80: «Αἰγαῖο» (ἡ τέχνη τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου), Ν. Ὑόρκη • 1980:

14. *Ἐλευθεροτυπία*, 30 Μαΐου 2000. 15. Αὐτόθι 21 Νοεμβ. 2000.

«Αἰγαῖο» (ἡ τέχνη τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου), Μόσχα • 1980-81: «Μ. Ἀλέξανδρος», Οὐάσιγκτον • 1981: «Μ. Ἀλέξανδρος», Σικάγο • 1981-82: «Μ. Ἀλέξανδρος», Βοστώνη • 1982: «Μ. Ἀλέξανδρος», Σὰν Φρανσίσκο • 1982: «Μ. Ἀλέξανδρος», Ν. Ὀρλεάνη • 1982-83: «Μ. Ἀλέξανδρος», Ν. Ὑόρκη • 1983: «Μ. Ἀλέξανδρος», Τορόντο • 1983-84: Συλλογὴ Γουλανδρῆ, Παρίσι • 1984: Συλλογὴ Γουλανδρῆ (Κυκλαδικὴ Τέχνη), Οὐάσιγκτον, Τόκιο • 1984: Ἔκθεση μὲ ἐποπτικὸ ὑλικὸ καὶ λίγα ἀρχαῖα, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, Λὸς Ἄντζελες • 1986: «Ἀπὸ τὸ μύθο στὸ λόγο» (ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη τέχνη), Φλωρεντία • 1986: «Τοιχογραφίες καὶ Εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα», Φλωρεντία • 1986: «Ἀθήνα - Προϊστορία καὶ Ἀρχαιότητα», Μελβούρνη • 1987: «Ἀθήνα - Προϊστορία καὶ Ἀρχαιότητα», Στοκχόλμη • 1987: «Ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὸν Ἑλ Γκρέκο», Λονδίνο • 1987: «Ἔκθεση Πιθαριῶν», Μόναχο • 1987: «Ἀθήνα - Προϊστορία καὶ Ἀρχαιότητα», Αὐστραλία • 1987: «Ταξιδεύοντας μὲ τὸ πλοῖο τῆς «Κυρήνειας στὸ Μύθο καὶ στὸ Χρόνο», Λισαβώνα • 1987: «Ἑλλάδα καὶ Θάλασσα», Ἄμστερνταμ • 1988: «Ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη Ἑλληνικὴ Τέχνη», Οὐάσιγκτον • 1988: «Ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη Ἑλληνικὴ Τέχνη», Κάνσας • 1988-89: «Ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη Ἑλληνικὴ Τέχνη», Λὸς Ἄντζελες • 1989: «Ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη Ἑλληνικὴ Τέχνη», Σικάγο • 1989: «Ἡ ἀνθρώπινη μορφὴ στὴν πρώιμη Ἑλληνικὴ Τέχνη», Βοστώνη • 1988: «Μακεδονία ἀπὸ τοὺς Μυκηναϊκούς χρόνους ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», Μπολόνια • 1988-89: «Ὁ Μυκηναϊκὸς κόσμος», Βερολίνο • 1988: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Βαλτιμόρη • 1988-89: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Miami • 1989: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Texas, Fortworth • 1989: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Σὰν Φρανσίσκο • 1989: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Ohio, Cleveland • 1989-90: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Detroit • 1988: «Ἔκθεση γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες. Ἑλλάδα - Πολιτισμὸς - Ἀθλητισμός»,

Αὐστραλία, Βρισβάνη • 1988: Ἔκθεση γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες «Ἑλλάδα - Πολιτισμὸς - Ἀθλητισμός», Σεούλ • 1988-89: «Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση τοῦ κράτους τῆς Αὐστραλίας». Ἀποστολὴ τῆς ἔκθεσης «Μακεδονία ἀπὸ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους ὡς τὸν θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου»: στὸ Museum of Victoria στὴ Μελβούρνη, στὸ Queensland Museum στὴ Βρισβάνη, στὸ Australian Museum στὸ Σύδνεϋ • 1989-90: «Ὁ Ἔρωτας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα» Παρίσι • 1990: «Τοιχογραφίες καὶ βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (Holy Image Holy Space), Ρίτσμοντ • 1990: «Πνεῦμα καὶ Σῶμα», Λωζάνη, 2/3-15/7 • 1990: «Πνεῦμα καὶ Σῶμα», Τόκιο, 18/8-23/9 • 1990: «Ἀθήνα ἡ πόλη ποὺ γέννησε τὴ Δημοκρατία». Ἔκθεση ἀντιγράφων-ἐκμαγείων στὸ Ντάλλας, Τέξας • 1990: «Κρήτη τὸ λίκνο τῆς Εὐρώπης» Duisburg Γερμανίας • 1990-91: «Σλῆμαν», Βερολίνο • 1985-1986: «Ἡ Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Conservation - Restoration and Research» Μόσχα, Λονδίνο, Ἀμστερνταμ • 1986: «Ἀπὸ τὸ Μύθο στὸ Λόγο», Φλωρεντία • 1987: "Space in European Art", Τόκιο • 1990: «Ἡ ἀνατίναξη τοῦ Παρθενώνα», Βερολίνο • 1992: «Μυκηναϊκὸς κόσμος», Μαδρίτη • 1992: "Le sport dans la Grèce antique", Βρυξέλλες • 1992: «Ὁ ἀθλητισμὸς στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ γέννηση τοῦ Ὀλυμπισμοῦ», Βαρκελώνη • 1993: «Τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα», Οὐάσινγκτον, Νέα Ὑόρκη • 1993-1997: «Μακεδόνες, οἱ Ἕλληνες τοῦ Βορρᾶ καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», Μόντρεαλ, Ἀννόβερο, Κοπεγχάγη, Μασαλία, Ρώμη, Μπουένος Ἄιρες, Φλώριδα • 1996: «Δελφοί. Τὸ Μαντεῖο στὸν Ὀμφαλὸ τῆς Γῆς», Καρλσρούη • 1996: "Preservation at the Acropolis Monuments", Ὀσάκα • 1996: «Μέγας Ἀλέξανδρος», Ρώμη • 1996: "Ulisse. Al Mito et la Memoria", Ρώμη • 1996: "Pandora's Box. Women in Classical Greece", Βαλτιμόρη, Ντάλλας, Βασιλεία • 1996: «Πνεῦμα καὶ Σῶμα», Ἀτλάντα • 1996: "Rings. Five Passions in World Art", Ἀτλάντα • 1996-1997: «Τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα - 900 χρόνια πολιτισμοῦ», Δελχί, Μπαγκόγκ, Σιγκαπούρη, Τζακάρτα, Μανίλα, Πεκίνο, Σεούλ, Τόκιο • 1999-2000: «Θεοὶ καὶ ἥρωες τὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ. Ἡ Εὐρώπη τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀδυσσέα», Κοπεγχάγη, Βόννη, Παρίσι • 2000: «Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες στὴν ἀρχαιότητα», Σύδνεϋ.

2000-2004. Περιοδος φθορας και πτωσης. Ἡ καταστροφὴ ποὺ ἄρχισε τὸ 2010 καὶ συνεχίζεται κλιμακούμενη προπαρασκευαζόταν ἀπὸ τὸ 1981, συστηματοποιήθηκε κατὰ τὴν περίοδο 2000-2004, συμπληρώθηκε ἡ ἑτοιμασία της κατὰ τὸ 2004-2009, καὶ ἐπιβλήθηκε, ἡ καταστροφή, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 2009 καὶ μετά. Οἱ γραμμὲς αὐτὲς γράφονται ὅταν ἡ καταστροφὴ ἔχει ἐκδηλωθεῖ καὶ μεγαλώνει διαρκῶς μὲ ἀνήθικα προσχήματα. Καὶ τὸν τόπο καταστρέφουν οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ποὺ ἄρχισαν τὴν καταστροφὴ τὸ 1981.

Τὸ ἱστορικὸ τοῦτο χρονογράφημα δὲν πραγματεύεται τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία τοῦ τόπου, ἀλλὰ τὸ πολιτικὸ καὶ ὀργανωτικὸ μέρος τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ δίνει λίγα στοιχεῖα γιὰ τὴ συστηματικὴ καὶ σκόπιμη φυσική, ἠθικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ φθορὰ καὶ διάλυση τοῦ Κλάδου, καὶ τὴ μεταβολὴ τῶν μουσείων καὶ τῶν χώρων σὲ λεηλατημένα πεδία, ὅπως τὸν Μαραθώνα, τὸ ΝΜΑ, τὶς Μυκῆνες, μὲ ἀντιστάθμισμα τὸν πλουτισμὸ καὶ τὴν κραταίωση ἰδιωτικῶν ὀργανισμῶν, τὴν ἑνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, τὴν προβολὴ τῆς ἁμαρτωλῆς ἑταιρείας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, τὶς προγραμματικὲς συμβάσεις, μὲ δήμους καὶ παρακρατικοὺς ὀργανισμούς.

Μαραθωνια και ολυμπιακη περιοδος. Ἡ παραμονὴ τοῦ ὑπουργοῦ Βενιζέλου στὸ ΥΠΠΟ θὰ εἶναι μακρά, ἕως τὶς 6 Μαρτίου 2004. Κατὰ τὴ διάρκειά της δημοσιεύτηκε ὁ νέος ἀρχαιολογικὸς νόμος, καταστράφηκε τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ἔγιναν ἀνασκαφὲς ἐξ αἰτίας τῶν ὀλυμπιακῶν ἔργων, καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δοκιμάστηκε ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ κράτους νὰ τὴν ἁλώσει καὶ νὰ τὴν κάνει ὄργανο ἐξυπηρέτησης κομματικῶν ἐπιδιώξεων.

Μέσα στὸ 2000 ὁλοκληρώθηκε ἡ κατασκευὴ τοῦ ὑπογείου σιδηροδρόμου στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ πρώτη παρουσίαση τῶν κινητῶν ἀρχαίων ἔγινε στὴν ἔκθεση «Ἡ πόλη κάτω ἀπὸ τὴν πόλη». Πολλὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ σιδηροδρόμου μεταφέρθηκαν στὸν χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στοῦ Ζωγράφου· τμῆμα ἀρχαίου λουτροῦ, ἀρχαῖοι σωλῆνες ἀποχέτευσης καὶ ὕδρευσης, ὅπου ἐκτέθηκαν στὸ ὕπαιθρο γιὰ διδακτικοὺς σκοπούς. Παράλληλα πολλὰ κινητὰ ἀρχαῖα, ὄχι καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ἐκτέθηκαν στοὺς σταθμοὺς

τοῦ σιδηροδρόμου[16]. Τὴ χρονιὰ αὐτὴ ἄρχισε νὰ τίθεται δημόσια ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος. Ἡ ὅλη ἱστορία θὰ ἐκτεθεῖ παρακάτω ὡς καὶ οἱ ἐπιπτώσεις της. Μὲ τὸ κλείσιμο περίπου τῆς χρονιᾶς, στὶς 24 Νοεμβρίου 2000, βρέθηκε στὴ Θήρα *ἡ Κόρη τῆς Σελλάδας*, ὕψους 2.30 μ., ἔργο μοναδικὸ γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴ μορφή του.

2001. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ. Ὅπως πρέπει νὰ συμβαίνει κατὰ κανόνα, ὅταν κάνουμε κάτι ποὺ ἔχει γίνει προηγουμένως καὶ σὲ ἄλλη χώρα, τὸ βελτιώνουμε καὶ τὸ αὐξάνουμε. Στὴν Ἑλλάδα τοῦ 2001-2004 ἡ ἀθλητικὴ Ὀλυμπιάδα συνοδεύτηκε καὶ μὲ τὴν πολιτιστικὴ Ὀλυμπιάδα, τὴν ὁποία προετοίμασε ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος. Στὶς 23 Ἰανουαρίου 2001 ἔδωσε συνέντευξη καὶ ἐξήγησε τί θὰ ἦταν ἡ ΠΟ: «Γιὰ τὸ κεντρικὸ μήνυμα τῆς ΠΟ ποὺ εἶναι «Γιὰ ἕνα Πολιτισμὸ τῶν Πολιτισμῶν» θὰ εἶχα νὰ τοῦ πῶ [σὲ ὅποιον ρωτοῦσε] γιὰ τόν «Προμηθέα» τοῦ Μπὸμπ Οὐΐλσον, τή «Λυσιστράτη» τοῦ Μίκη Θεοδωράκη, τὴ σύνοδο κορυφῆς γιὰ τὸν πολιτισμὸ στὴν Ὀλυμπία, τὰ βραβεῖα «Κότττινος» ποὺ θὰ ἀπονεμηθοῦν σὲ προσωπικότητες, τήν «Ὄπερα τῆς γῆς», τὶς σημαντικὲς ἐκθέσεις». Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ποὺ εἶχαν γίνει, ἡ ΠΟ ξεκινοῦσε μὲ κεφάλαιο 590 καὶ πλέον δισεκατομμυρίων δραχμῶν· τὸ εὐρὼ τέθηκε σὲ κυκλοφορία τὴν 1 Ἰανουαρίου 2002[17]. Ὡς ὅπλο τῆς ΠΟ θεώρησε ὁ πρώην ὑπουργὸς Μπένος τὰ ἀρχαῖα θέατρα καὶ ζήτησε νὰ κληθοῦν ὅλες οἱ χῶρες ποὺ θὰ μετεῖχαν στοὺς ΟΑ «νὰ στείλουν στὴν Ἑλλάδα ἕνα μεγάλο πολιτιστικὸ γεγονὸς - - ἐμεῖς νὰ τοὺς παραχωρήσουμε ἕνα ἀρχαῖο θέατρο ἢ στάδιο γιὰ νὰ παρουσιάσουν τὴν παραγωγή τους - - Μιὰ ἀρχικὴ ἐκτίμηση τοῦ κόστους γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἕναν προϋπολογισμὸ τῆς τάξεως περίπου τῶν 100 δισ. γιὰ νὰ ἔχουμε σὲ πλήρη ἑτοιμότητα 60 ἕως 70 θέατρα, ᾠδεῖα καὶ στάδια»[18]. Γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ΠΟ εἶχε ἱδρυθεῖ «Ὀργανισμὸς τῆς ΠΟ».

---

16. Ἀναλυτικὴ ἀναγραφή, *Ἔργον* 2000, 124-127.

17. *Ἡ Καθημερινή*, 24 Ἰαν. 2001.

18. *Ἐλευθεροτυπία*, 10 Μαρτ. 2001.

2001. Οι αρχαιοτητες του αεροδρομιου. Κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀεροδρομίου στὰ Σπάτα βρέθηκαν, ὅπως ἦταν φυσικό, πλῆθος ἀρχαίων, νεκροταφεῖα, οἰκισμοί, δρόμοι, ἀγροικίες. Γνωστότατος ἔγινε, δημοσιογραφικῶς, ὁ πρωτοελλαδικὸς οἰκισμὸς στὸν λόφο Σάγανι, ποὺ καταστράφηκε ὁλοκληρωτικὰ μαζὶ μὲ τὸν λόφο. Κατὰ τὴν ἔκφραση ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἁρμοδίως, «ταπεινώθηκε». Γενικὴ εἰκόνα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν εὑρημάτων δίδεται σὲ ἔκδοση τῆς ἑταιρείας τοῦ Διεθνοῦς Ἀερολιμένος Ἀθηνῶν[19].

Γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ τὸ στόλισμα τοῦ ἀεροδρομίου «Ἐλευθέριος Βενιζέλος» τοποθετήθηκαν στὶς εἰσόδους ἀφίξεων καὶ ἀναχωρήσεων ἐκμαγεῖα γλυπτῶν, ποὺ εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς κατασκευῆς του[20].

2001. «Μυθωδια-Οδυσσεια 2001 - Αποστολη στον Αρη». Μέγα λαϊκὸ καλλιτεχνικὸ γεγονὸς μὲ ψήγματα ἀρχαιότητος ἦταν ἡ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση τοῦ Βαγγέλη Παπαθανασίου, συνθέτη, μὲ τὸ πολυθέαμα τοῦ ἐδῶ τίτλου. Τὸ κόστος τῆς ἐκδήλωσης ὑπολογίστηκε σὲ 1 δισεκατομμύριο (πρόγραμμα ΠΟ) καὶ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ Μίκη Θεοδωράκη, ὁ ὁποῖος δήλωσε ὅτι ἡ μουσικὴ τοῦ Παπαθανασίου «δὲν ἔχει ἴχνος ἑλληνικότητας» καί «ἕνα δισεκατομμύριο δὲν θὰ ἔδινα οὔτε στὸν Μπετόβεν»[21].

Ἡ ἐκδήλωση ἔγινε στὸ ἱερὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὑπῆρχε ἐλεύθερη ἔκταση καὶ τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ ὡς διάκοσμος. Οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς συναυλίας, λυόμενο θέατρο, γερανοί, φωτιστικά,

---

19. *Μεσογαία. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς* (Ἀθήνα 2001). Ὁρισμένοι συγγραφεῖς τοῦ τόμου ὑπογράφονται ὡς Ἔφοροι καὶ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ δὲν διετέλεσαν ποτέ (στὸ περιοδικὸ τῶν Φίλων Ἀκροπόλεως *Ἀνθέμιον* τεῦχ. 18, σ. 30, πρόσωπο ποὺ εἶχε φθάσει μόνο ὡς τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου Γ΄ τάξεως ἐμφανίζεται ὡς Ἐπίτιμος Γενικὴ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὅπως ἡ Σέμνη Καρούζου). Τὰ στοιχεῖα τοῦ τόμου συμπληρώνονται μὲ τὴν ἔκδοση: *Ἀπὸ τὰ Μεσόγεια στὸν Ἀργοσαρωνικό* (Δῆμος Μαρκοπούλου Μεσογαίας 2009).

20. *Ἐλευθεροτυπία*, 25 Μαρτ. 2001.

21. *Τὰ Νέα*, 19 Ἰουν. 2001.

γιγαντιαῖα πανὼ προβολῆς εἰκόνων, καὶ ἡ μουσικὴ τοῦ Παπαθανασίου ἐνθουσίασαν τοὺς δημοσιογράφους, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν, ὅπως συμβαίνει πάντα, οἱ καλύτεροι διαφημιστές[22].

Μια ακομη Μεγαλη Ιδεα. Οἱ Ἕλληνες τὶς γενικότερες ἐπιδιώξεις τους στὸν πνευματικὸ ἢ τὸν ἀθλητικὸ τομέα τὶς μεταβάλλουν κατὰ τὶς περιστάσεις σέ «Μεγάλη Ἰδέα». Τέτοια Μεγάλη Ἰδέα ἔγινε τὸ 2001 ἡ κατασκευὴ τοῦ ΝΜΑ, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν ὑπουργὸ Βενιζέλο θὰ ἦταν ἕτοιμο τὸν Ἰούνιο τοῦ 2004! Τὸ ΝΜΑ θὰ εἶχε καὶ αἴθουσα γιὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ὅπως δήλωσε τὴν 20 Νοεμβρίου 2001 ὁ ὑπουργός «φαντάζομαι ὅτι θὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἐπώδυνο γιὰ ὅσους θέλουν νὰ κρατοῦν τὸ μνημεῖο ἀκρωτηριασμένο», «ἀναφερόμενος στὸ θέαμα τῆς ἄδειας αἴθουσας, ποὺ θὰ περιμένει νὰ γεμίσει μὲ τὰ μέλη τοῦ Παρθενώνα»[23]. Φυσικὰ οἱ Βρετανοὶ μόνον περιφρόνηση αἰσθάνονταν γιὰ τὰ καμώματα τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία μὲ τὶς νέες Βερσαλίες καὶ τὸ νέο Καρνάκ «πίστευε» ὅτι θὰ κάμψει τὴ βρετανική.

2001. Το ζητημα του Μαραθωνος. Τὸ ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τοῦ λυσσώδους πολέμου τῶν κατασκευαστῶν τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκτέλεση ἑνὸς ἔργου ἰλιγγιώδους κόστους, παρὰ τὴν οἱανδήποτε, ἀναπόφευκτη, καταστροφὴ ἑνὸς ἱστορικοῦ τόπου. Τὸ λεμβοδρόμιο εἶχε χωροθετηθεῖ στὸν Μαραθώνα ἤδη πρὶν ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 1996. Ἡ ἀποτυχία μας τότε ἀνέβαλε τὴν κατασκευή του.

Ὁ χῶρος τοῦ λεμβοδρομίου ἀνῆκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, στὸ Μουσεῖο Μπενάκη, καὶ εἶχε περιέλθει σ' αὐτὸ μὲ τὴν ἀπὸ 16 Ἰουλίου 1962 διαθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Ἀντωνίου Μπενάκη[24], ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε ἀφήσει τὴν περιουσία του. Ὁ δεύτερος ὅρος τῆς διαθήκης,

22. *Ἐλευθεροτυπία*, 26, 30 Ἰουν.· *Ἡ Καθημερινή*, 28, 29, 30 Ἰουν. 2001.

23. www.ingr/news/article.asp.

24. † 4 Νοεμβ. 1962.

μετὰ τὸν πρῶτο, ὁρισμοῦ τοῦ κληρονόμου, εἶναι τοῦτος: «Ὁρίζω ὅπως ἡ εἰς τὸν κληρονόμον μου τοῦτον καταλειπομένη περιουσία, μὴ διατίθεται αὐτὴ αὕτη, ἔστω καὶ ἐν μέρει πρὸς ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν τοῦ κληρονόμου μου [τοῦ Μουσείου Μπενάκη], ἀλλὰ ὅπως αὕτη διοικῆται, καταλλήλως ἵνα καθίσταται παραγωγός, οἱ δὲ ἐξ αὐτῆς πόροι διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἱδρύματος τούτου»[25]. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διαθήκη, ἡ κτηματική του περιουσία ἦταν τὸ κτῆμα στὸ Κάτω Σούλι, ὅπου ἔγινε τὸ λεμβοδρόμιο, μὲ τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα (σπίτια κλπ.) πλάι στὸν ἁμαξιτὸ ἀπὸ ὅπου ἀρχίζει στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος πρὸς τὰ ἀνατολικά. Δυτικὰ ὑψώνεται τὸ Σταυροκοράκι. Ἡ ἔκταση τῆς κληρονομιᾶς αὐτῆς, ἢ τουλάχιστον τὸ μεγαλύτερο μέρος της, σπειρόταν μὲ τριφύλλι, ἄριστη ζωοτροφή, ξερή, γιὰ τὰ ἄλογα. Λεγόταν ὅτι τὸ ἀγόραζε ὁ στρατός, ὑπῆρχε ὅμως καὶ τὸ ἱπποδρόμιο. Μὲ τὰ χρόνια τὸ εἰσόδημα ἀπὸ τὸ τριφύλλι δὲν ἦταν ἱκανοποιητικὸ καὶ ὁ κληρονόμος ἀποφάσισε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ τμῆμα τῆς κληρονομιᾶς ποὺ δὲν ἦταν προσοδοφόρο. Ἡ διαθήκη ὅμως δὲν τὸ ἐπέτρεπε. Ἔτσι ἡ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση ἀπὸ τὸ Δημόσιο γιὰ νὰ γίνει τὸ λεμβοδρόμιο ἦταν ἡ ἰδεώδης λύση. Ὑποθέτω ὅτι ὅσοι χειρίζονταν τὸ θέμα ἐκ μέρους τοῦ Μουσείου Μπενάκη γνώριζαν τὴ σημασία τοῦ τόπου καλά, γιατὶ εἶχαν σπουδάσει ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία ἢ ἦσαν ἀπόγονοι δεινῶν ἀνασκαφέων τῆς Ἀττικῆς, κατὰ τὴν παράδοση τῶν περιηγητῶν τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ ἀκόμη δόκιμοι πανεπιστημιακοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ διδάσκαλοι.

Ἡ ἀρχικὴ στάση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τοῦ λεμβοδρομίου ἦταν ἀρνητική. Ὅταν, ὅπως ἦταν φυσικό, ἐπὶ ὑπουργίας Βενιζέλου μεταστράφηκε, ἡ Ἑταιρεία ἀπευθύνθηκε ἐγγράφως στὸν ὑπουργὸ καὶ μὲ τρεῖς ἐπιστολὲς[26] τοῦ ἐπεσήμανε τὴν καταστροφὴ ποὺ θὰ προκαλοῦσε τὸ λεμβοδρόμιο στὸν

25. Ἡ διαθήκη κηρύχτηκε ἔγκυρος καὶ δημοσιεύτηκε τὴν 22 Νοεμβ. 1962 ἀπὸ τὸ Τμῆμα Διαθηκῶν τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν.

26. 8 Ἰαν., 19 Φεβρ., 8 Μαρτ. 2001.

χῶρο ὅπου ἔγινε ἡ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος, ἔχοντας συμβούλους τὸν Β. Λαμπρινουδάκη, τὸν Λ. Κολώνα καὶ τὸν Ἄ. Δεληβορριά, ἀπέρριψε τὰ ἐπιχειρήματα τῆς Ἑταιρείας καὶ προχώρησε στὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του. Ἡ δημοσίευση τῆς ἀλληλογραφίας μὲ τὸν ὑπουργὸ[27] προκάλεσε τὴ μῆνιν του ἀλλὰ καὶ σχόλια δυσμενῆ σὲ βάρος του, καθὼς πλῆθος ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ συμμερίζονταν τὶς ἀπόψεις τῆς Ἑταιρείας. Ὀργανώθηκε ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Ἔκτακτη Γενικὴ Συνέλευση, ἡ ὁποία ἔγινε στὶς 4 Ἀπριλίου 2001[28]. Τὸ θέμα πῆρε τελικὰ χαρακτήρα προσωπικῆς ἀντίθεσης τοῦ ὑπουργοῦ πρὸς τὴν Ἑταιρεία καὶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα της καὶ οἱ συνέπειες δὲν θὰ ἀργοῦσαν νὰ φανοῦν.

Οἱ διαδικασίες τῆς ἀπαλλοτρίωσης τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ Μουσείου Μπενάκη προχώρησαν μὲ ταχύτητα, καὶ μὲ τὴν ἀπόφαση 7508/2001 τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν, ἐπιδικάστηκαν ὡς ἀποζημίωση στὸ μουσεῖο 16.208.396.880 δραχμὲς ἢ 36.250.949,52 εὐρὼ γιὰ τὴν ἄγονη ἰδιοκτησία τοῦ Μουσείου Μπενάκη. Ὁ Κων. Μπενάκης δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ φανταστεῖ ποτὲ ὅτι ἡ ἔκταση ποὺ χάρισε στὸ μουσεῖο θὰ γινόταν χρυσωρυχεῖο[29].

Ὁ Τύπος, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Γιώργου Βότση καὶ τοῦ Ἀντώνη Καρκαγιάννη, τήρησε στάση φιλικὴ πρὸς τὴν κυβέρνηση ἕως ἐχθρικὴ πρὸς τὴν Ἑταιρεία. Χωρὶς νὰ ἔχουν οἱ δημοσιογράφοι συναίσθηση τοῦ τί συνέβαινε, παρακολουθοῦσαν τὴ σύγκρουση ὡς ἕναν καυγὰ προσώπων τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἡμικόσμου. Ὅλοι τότε ἦσαν συνεπαρμένοι ἀπὸ τὸ ὅραμα τοῦ 2004, τὴ μεγαλύτερη λεηλασία τῆς Ἑλλάδος πρὶν ἀπὸ τὸ Μνημόνιο. Τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ ἱδρύματα ἀδιαφόρησαν. Κάποια πανεπιστήμια, Ἀθηνῶν καὶ Ἰωαννίνων, ἐξέδωσαν ψηφίσματα ὑπὲρ τοῦ Μαραθῶνος, χωρὶς νὰ τὰ δημοσιοποιήσουν. Περισσότερο εὐαίσθητοι ὑπῆρξαν ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι τοῦ Ἐξωτερικοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐκδήλωσαν ἔντονη ἀποδοκιμασία. Ὁ ΣΕΑ πεί-

27. *Ὁ Μέντωρ* 57, 2001, 1-48.
28. Αὐτόθι 59, 2001, 108-158.
29. Αὐτόθι 82, 2007, 66. Ἀπόφαση 7508/2001 Ἐφετείου Ἀθηνῶν.

στηκε ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις τῆς Γενικῆς Γραμματέως καὶ δὲν διαμαρτυρήθηκε, οὔτε τὰ μέλη του ἀντέδρασαν, κάτι φυσικό. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Μαραθῶνος ἀπαιτοῦσε ὑψηλὸ ἠθικὸ φρόνημα, καὶ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ πληρότητα.

Κατὰ τὴν ὑπουργικὴ ἐπιστημονικὴ ἄποψη, ἡ μάχη τοῦ 490 π.Χ. δὲν ἔγινε σ' ὅλο τὸ πεδίο τοῦ Μαραθῶνος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες μαρτυρίες καὶ τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἄλλων ἐρευνῶν, ἀλλὰ σ' ἕνα περιορισμένο χῶρο γύρω ἀπὸ τὸν Τύμβο. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὸν ὑπουργὸ καὶ ἄλλα μέλη τῆς κυβέρνησης, δὲν ὑπῆρχε λόγος ποὺ νὰ ἐμποδίζει τὴν κατασκευὴ τοῦ ὀλυμπιακοῦ λεμβοδρομίου στὸν χῶρο ὅπου ὅλοι οἱ ἱστορικοί, ἀρχαῖοι, νεώτεροι καὶ σύγχρονοι, πιστεύουν ὅτι ἔγινε ἡ μεγάλη μάχη. Μόνη ἐξαίρεση ἦταν ἡ τιμημένη στὴν Ἑλλάδα Γαλλίδα φιλόλογος Jacqueline de Romilly, ἡ ὁποία σὲ ἐπιστολή της πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ τῆς χώρας μας, ἔλεγε ὅτι «... οἱ ἀποφάσεις ποὺ ἐλήφθησαν γιὰ τὸ Μαραθώνα μᾶς φαίνονται ἰδιαίτερα σοφὲς καὶ μᾶς ἔχουν πλήρως καθησυχάσει. Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς εὐχαριστήσω καὶ ἐκ μέρους ὅλων γιὰ τὴν τόσο καλὴ πληροφόρηση καὶ προσθέτω στὶς εὐχαριστίες αὐτὲς καὶ τὴν ἔκφραση τῆς πιὸ προσωπικῆς εὐγνωμοσύνης...»[30]. Λίγους μῆνες νωρίτερα, στὶς 9 Μαρτίου 2001, ὁ ἱστορικὸς Nicholas Hammond, σὲ γράμμα του πρὸς τὴν Matti καὶ τὸν Nicholas Egon, ἔγραφε τοῦτα τὰ τελευταῖα του λόγια: «You and your friends have put up a fine fight in defence of Marathon even though it (is) not victorious. We have done our bit in the Cambridge Faculty of Classics to help. I should like to visit the site of such world history importance before it is vandalised».

Ἀπὸ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν λογίων, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων ποὺ ἀντιτάχθηκαν στὴν κατασκευὴ τοῦ λεμβοδρομίου προτάθηκαν διάφορες λίμνες, φυσικὲς καὶ τεχνητές, ὅπου μποροῦσε νὰ γίνει τὸ ἀγώνισμα τῆς λεμβοδρομίας χωρὶς σημαντικὸ οἰκονομικὸ κόστος. Προτιμήθηκε ὅμως ἀπὸ τὸ κράτος ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν ἐκτάσεων

30. Ἐφ. *Κέρδος* τῆς 12 Ἰουλ. 2001.

τοῦ Μουσείου Μπενάκη στὸ πεδίον τῆς μάχης (καὶ μικρῶν ἐκτάσεων κάποιων ἰδιωτῶν). Κατὰ δημοσίευμα τοῦ Ν. Νικολάου[31], τό «ὀλυμπιακὸ κέντρο κωπηλασίας Σχινιᾶ» κόστισε 76.300.000,00 εὐρώ. Στὸ ποσὸν αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅσα ξοδεύτηκαν γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος, τῶν ἐκεῖ χώρων καὶ τοῦ τροπαίου.

Τὸ λεμβοδρόμιο ἔγινε. Οἱ ἐκσκαφὲς γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν λιμνῶν ἔφεραν στὸ φῶς ἀρχαιότητες καὶ ἀπέδειξαν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ὑπουργοῦ Βενιζέλου δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Οἱ ἀγῶνες ἔγιναν, κράτησαν 15 ἡμέρες μὲ προβλήματα ἐξ αἰτίας ἀνέμων ποὺ δὲν εἶχαν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὸ σχεδίασαν, καὶ μετὰ τὴ λήξη τους τὸ λεμβοδρόμιο ἐγκαταλείφθηκε, ἄχρηστο, ὅπως οἱ ἀγῶνες.

Ἡ ψευδὴς καὶ ἀρρωστημένη προγονοπληξία τῶν Ἑλλήνων φάνηκε πλήρως στὸ ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος. Παρὰ τὸ ὅτι, ἀπὸ τὸ 490 π.Χ. ἕως σήμερα, δὲν ὑπῆρξε ἀντίρρηση, ἀμφιβολία ἢ διχογνωμία γιὰ τὴ θέση τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τουλάχιστον ἀπὸ σοβαροὺς ἐπιστήμονες, ἐν τούτοις στὶς μέρες μας, στὸ 2001, ἡ ἀρχαία παράδοση ἀπορρίφθηκε ἀπὸ μιὰ μικρότατη ὁμάδα ἀρχαιολόγων, ἱστορικῶν, πολιτικῶν καὶ δημοσιογράφων. Καὶ τοῦτο ἔγινε ἐνῶ γνώριζαν τὴν ἀλήθεια. Γιατὶ ὑπῆρξε σύσσωμη ἡ ἀντίδραση ὅλων, ἀνεξαιρέτως, τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Ἐξωτερικοῦ στὴν κυβερνητικὴ ἀπόφαση κατασκευῆς λεμβοδρομίου στὸ πεδίον τῆς μάχης. Ἀλλὰ καὶ τὰ δικαστήρια στὴν Ἑλλάδα συντάχθηκαν μὲ τὴν κυβερνητικὴ ἄποψη, τοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς παραχάραξης τῆς ἱστορίας. Ἔτσι ὁ τελευταῖος μεγάλος ἱστορικὸς τόπος τῆς Ἀττικῆς, ὁ μέγιστος σὲ σημασία γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία, καταστράφηκε συστηματικῶς.

Πῶς ἔγινε αὐτὸ καὶ δὲν ἐπικράτησε ἡ ὀρθὴ ἄποψη; Ὁ λόγος εἶναι ἕνας καὶ μόνος. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, καὶ κυρίως οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ φιλόλογοι, πλὴν ἐκείνων τῶν λίγων ποὺ ἐξ ἀρχῆς ἐναντιώθηκαν στὴ μεταβολὴ τῆς μορφῆς τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅλοι ἔμει-

31. *Ἡ Καθημερινή*, 3 Μαρτ. 2007, σ. 1.

ναν οὐδέτεροι θεατὲς μιᾶς ἀνιαρῆς διαμάχης τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ ΥΠΠΟ. Οἱ Φιλοσοφικὲς Σχολὲς τῶν Πανεπιστημίων, τὰ συγγενὴ ἐπιστημονικὰ ἱδρύματα, τὰ μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, οἱ ἀνεξάρτητοι ἐπιστημονικοὶ σύλλογοι καὶ σωματεῖα, τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν φιλολόγων, τῶν ἱστορικῶν, τῶν ἐπιγραφικῶν, ὅλοι σιώπησαν. Ἀκόμη χειρότερα, λίγα ἄτομα, ὀλίγιστα, πρόσφεραν ἐπιστημοφανὴ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ δικαιολόγηση μιᾶς σφαλερῆς ἀπόφασης, ἡ ὁποία ἦταν δυνατὸν ἐγκαίρως νὰ ἀνακληθεῖ καὶ τὸ ἤδη ἀνεπανόρθωτο νὰ ματαιωθεῖ. Δὲν ἔγινε αὐτό, ἡ σφαλερὴ ἄποψη ἀπέκτησε ὑπόσταση, οἱ δικαστὲς τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας τὴν δέχτηκαν, πολλοί, δημοσιογράφοι καὶ ἐπιστήμονες, τὴν ἐκήρυξαν ὀρθή, καὶ τὰ πράγματα ὑποτάχθηκαν στὸν χωρὶς ὅρια νεοελληνικὸ καιροσκοπισμὸ καὶ ὠφελιμισμό.

Οἱ μελλοντικοὶ κάτοικοι τῆς χώρας θὰ ἀποροῦν. Πῶς ἔγινε δυνατὸν νὰ καταστραφεῖ ἕνας τόπος διάσημος, ὁ διασημότερος τοῦ κόσμου, καὶ τὴν καταστροφὴ αὐτὴ νὰ τὴν ἀνεχθοῦν, καὶ τελικὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξουν σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες; Οὔτε οἱ λόγῳ ἐπαγγέλματος κληρονόμοι καὶ συνεχιστὲς τῶν μαραθωνομάχων, οἱ ἀξιωματικοί, τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, οἱ σύλλογοι τῶν ἀξιωματικῶν, δὲν θεώρησαν ὅτι ἄξιζε τὸ ζήτημα κάποιας διαμαρτυρίας, παρὰ τὸ ὅτι ὡς πρωτοετεῖς εὐέλπιδες ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπισκέπτονται τὸν Τύμβο καὶ ἀκοῦνε ἀπὸ τοὺς καθηγητές τους γιὰ τὴν εὐδόκιμον ἀλκὴν τῶν 10.000 Ἀθηναίων. Παρὰ τὴν ἔντονη ἐπιστημονικὴ ἀντίσταση λίγων Ἑλλήνων, ὁ Μαραθών, ἡ τελευταία μαρτυρία τῶν Περσικῶν πολέμων στὴν Ἀττική, χάθηκε, ὅπως προηγουμένως εἶχαν χαθεῖ ἡ Σαλαμὶς καὶ ἡ Ψυττάλεια.

Τὴν κοινὴ γνώμη γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος τὴν συνοψίζει δημοσιογράφος κατὰ τὸν ἀρχαιολογικὸ ἀπολογισμό του τοῦ 2001[32]: «Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς διατήρησης τοῦ πεδίου ὅπου ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Μαραθώνα ἡττήθηκαν κατὰ κράτος. Ὅπως ἡττήθηκαν στὴ συνέχεια

32. *Ἐλευθεροτυπία*, 29 Δεκ. 2001.

κι ὅσοι ὑποστήριζαν ὅτι δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὡς σκηνικὸ γιὰ τὴ συναυλία τοῦ Βαγγέλη Παπαθανασίου. Ἡ μισὴ Ἀθήνα ἀπόλαυσε τὴ βραδιά». Εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ διαπίστωση. Θεωρήθηκε τὸ ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος, ὡς ἀγώνας πεχλιβάνηδων, ὅπου ὑπάρχουν νικητὲς καὶ ἡττημένοι. Στὰ πνευματικὰ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα ὅμως νικητὲς εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ γνωρίζουν τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν διακηρύσσουν: Ἡ Ἑταιρεία προσπάθησε νὰ ἀποσοβήσει μία φυσικὴ καὶ ἰδεολογικὴ καταστροφή, καὶ ἀκολουθήσε τὸ παράδειγμα τῶν παλαιοτέρων γενεῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι σεβάστηκαν καὶ τίμησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

2001. Ν. ΚΑΛΤΣΑ, *ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ. ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ*. Τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο δὲν εἶχε εὐτυχήσει ἕως σήμερα νὰ διαθέτει πλήρη, ἐμπεριστατωμένο καὶ πλήρως εἰκονογραφημένο κατάλογο τῶν γλυπτῶν τῆς ἔκθεσής του. Μετὰ τὴ διάλυση τῶν μουσείων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὴ συγκρότηση τῆς ἔκθεσης τοῦ σημερινοῦ μουσείου ἀπὸ τὸν Παναγῆ Καββαδία (1890), ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καββαδία δύο κατάλογοι τῶν γλυπτῶν, ἕνας σὲ δύο τεύχη κατὰ αἴθουσες (1887, πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἐκθέσεως τοῦ μουσείου), καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1890, ὁ ὁποῖος περιέχει τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1-1044 γλυπτά. Ἀκολούθησε ὁ διεξοδικὸς κατάλογος τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου, *Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον* (1903) ἑλληνικὰ καὶ γερμανικά, μὲ 259 πίνακες, ἔργο τὸ ὁποῖο ἔμεινε ἡμιτελὲς ἀλλὰ ἦταν σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχή του λόγῳ κυρίως τῶν πινάκων. Συνοπτικοὶ κατάλογοι, τῆς ἐκθέσεως πάντοτε, τοῦ Παναγιώτη Καστριώτη (1908), τοῦ Βαλερίου Στάη (1910) καὶ τῆς Σέμνης Παπασπυρίδη (1927) δὲν προσέθεσαν πολλά. Τὸ 1967 ἡ Σέμνη Καρούζου δημοσίευσε συνοπτικὸ κατάλογο τῶν γλυπτῶν τῆς νέας μεταπολεμικῆς ἐκθέσεως τοῦ μουσείου μὲ λίγους πίνακες. Ἦταν ἀναγκαία ἡ ὕπαρξη καταλόγου τῆς ἔκθεσης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου συστηματικοῦ καὶ πλήρως ἐπιστημονικοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο νὰ γίνονται γνωστὲς ὅλες οἱ νέες ἀνακαλύψεις μισοῦ καὶ πλέον αἰῶνος, καὶ ἀκόμη οἱ νέες συγκολλήσεις, ταυτίσεις, τόποι εὕρεσης καὶ κυρίως ἀπεικονίσεις ὅλων τῶν γλυπτῶν.

Ὁ κατάλογος περιέχει τὰ γλυπτὰ τοῦ μουσείου κατὰ ἐποχές: Ἀρχαϊκή, Κλασική, Ὕστερη Κλασική, Ἑλληνιστική, Ρωμαιοκρατία. Κάθε γλυπτοῦ περιέχεται ἡ περιγραφή του, τὸ ὑλικό, ὁ τόπος εὕρεσης καὶ οἱ διαστάσεις του καὶ ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία περὶ τοῦ περιγραφομένου ἔργου μέχρι τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου.

Οἱ φωτογραφίες τῶν γλυπτῶν εἶναι ἐξαίρετες ὡς λήψεις καὶ ὡς ἐκτύπωση καὶ μὲ αὐτὲς γίνεται, γιὰ πρώτη φορά, πλήρως προσιτὴ ἡ συλλογὴ τῶν γλυπτῶν τῆς ἔκθεσης τοῦ Μουσείου, δηλαδὴ τὰ καλύτερα καὶ διασημότερα γλυπτά του. Οἱ περιγραφὲς εἶναι ἀποτέλεσμα συγκριτικῆς μελέτης τῶν ἐπὶ μέρους δημοσιεύσεων, καὶ ὁ μελετητὴς τοῦ βιβλίου ἐνημερώνεται γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀπόψεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὰ ἔργα τοῦ μουσείου. Τὸ κυριότερο προσὸν τοῦ βιβλίου ὅμως εἶναι ὅτι μᾶς προσφέρει τὴν πλήρη εἰκόνα τῶν γλυπτῶν ποὺ ἐκτίθενται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 38

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΩΝ

2002. ΥΠΑΡΞΙΑΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ. «Μὲ μικρὰ γύψινα ἀντίγραφα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνα στὰ χέρια βρήκαμε τὸν Δημήτρη Παντερμαλῆ στὸ γραφεῖο του στὸν Ὀργανισμὸ Ἀνέγερσης τοῦ Νέου Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης (ΟΑΝΜΑ). Μελετοῦσε τὸν τρόπο ποὺ θὰ πρέπει νὰ φωτίζονται γιὰ νὰ προβάλλονται γλυκὰ οἱ ἀνάγλυφες μορφὲς τῶν λίθων, ὅταν ἐκτεθοῦν στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης. Ἀπὸ τὸ παράθυρό του βλέπει τὸ ἐλεύθερο [δηλαδὴ γεμάτο ἀρχαῖα οἰκοδομήματα] οἰκόπεδο Μακρυγιάννη ὅπου ἀναμένεται τὸν Μάιο νὰ θεμελιωθεῖ τὸ Μουσεῖο. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, θὰ προλάβει νὰ χτιστεῖ μέχρι τὸ 2004;». Ἡ ἀπάντηση τώρα εἶναι εὔκολη καὶ ἀκριβής. Ὄχι, τὸ μουσεῖο ἐγκαινιάστηκε τὸ 2009.

Τὸ ἐδῶ ἀπόσπασμα εἶναι διδακτικὸ καὶ γιὰ τοὺς διαρκῶς διαψευδόμενους ὑπολογισμοὺς τῆς κυβέρνησης καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἀντιμετωπίστηκε ἡ ἔκθεση τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκρόπολης. Ὡς κουκλόσπιτο.

Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἑτοιμαζόταν νὰ γίνει στὴ Ν. Ὑόρκη ἡ ἔκθεση «Σιωπηλοὶ μάρτυρες» (Silent Witnesses), τῆς ὁποίας τὴν ἐπιμέλεια εἶχε ὁ Χρ. Ντούμας. Θὰ παρουσιάζονταν πρωτοκυκλαδικὰ εὑρήματα νεκροταφείων τῆς Πάρου καὶ Νάξου ἀπὸ μουσεῖα ποὺ εἶχαν σχηματιστεῖ μὲ ἀγορὲς ἀπὸ τὴν ἀρχαιοκαπηλικὴ ἀγορά – Κυκλαδικῆς Τέχνης, Γκετί, Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιρτζίνια – καὶ ἀπὸ μουσεῖα τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων. Κατὰ τὸν ὀργανωτὴ τῆς ἔκθεσης, «μὲ αὐτὰ τὰ σπαράγματα μποροῦμε νὰ μεταφέρουμε στὸν κόσμο ἕνα μήνυμα ὅτι ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς Κυκλάδες, ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο ποὺ εἶχε ἀναπτύξει κάποτε ἕνα σπουδαῖο πολιτισμό»[1].

---

1. *Ἐλευθεροτυπία*, 21 Φεβρ. 2002.

Καθυστερημένα λοιπὸν γινόταν ἡ ἐνημέρωση τῶν Ἀμερικανῶν γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ.

Στὶς ἀρχὲς Μαρτίου 2002 βρέθηκε στὸν Κεραμεικὸ κοῦρος, ἔργο τοῦ γλύπτη τῆς «κεφαλῆς τοῦ Διπύλου», καὶ ἄλλες ἀρχαιότητες σημαντικὲς γιὰ τὴν καλλιτεχνική τους ἀξία. Ἔντονη ἦταν ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίδραση τῶν ἀρχαιολόγων κατὰ τοῦ σχεδίου ἀρχαιολογικοῦ νόμου ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ψηφίσει ἡ Βουλή. Ὁ βουλευτὴς τοῦ ΚΚΕ Γ. Χουρμουζιάδης, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ ΑΠΘ, παρατήρησε ὅτι «τὸ νομοσχέδιο ἐρχόταν νὰ ἀντικαταστήσει ἕνα νόμο ποὺ ἰσχύει 70 ὁλόκληρα χρόνια, ἀλλὰ μὲ τὶς διατάξεις του κινδυνεύει νὰ καταστεῖ ἕνα «ἀνυπόφορο πρᾶγμα» διοικητικῶν ρυθμίσεων»[2]. Παρὰ τὶς ἔντονες, σχεδὸν καθολικὲς ἀντιδράσεις, τὸ νομοσχέδιο ψηφίστηκε στὶς 11 Ἰουνίου. Ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος ἔκανε δηλώσεις, νεφελώδεις ὅπως συνήθως[3].

Ο ΝΟΜΟΣ 3028/2002. Ὁ νόμος ἔχει τίτλο «Γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἐν γένει τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς», καὶ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀντικατέστησε τὸν νόμο 5351/1932 «Περὶ Ἀρχαιοτήτων». Τὸν νέο νόμο δέν «συνέταξε χείρ τις οὐδὲ νοῦς τις», ἀλλὰ Ἐπιτροπὴ δεκαμελής, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὁποίας μόνον δύο εἶχαν ἐφαρμόσει τὴν ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἦταν ἡ δεκάτη, καὶ στηρίχθηκε στὴν ἐργασία ποὺ εἶχαν κάνει καὶ οἱ προηγούμενες ἐννέα. Ἡ πρώτη εἶχε συσταθεῖ ἐπὶ ὑπουργοῦ Τζαννετάκη, ἡ δεύτερη στὶς 6 Μαΐου 1992, ἐπὶ ὑπουργοῦ Ἄννας Μπενάκη (ἐννεαμελής), ἡ τρίτη στὶς 26 Φεβρουαρίου 1993 ἐπὶ ὑπουργοῦ Ντόρας Μπακογιάννη (δεκαπενταμελής), ἡ τέταρτη συστήθηκε κατὰ τὴν τελευταία ὑπουργία τῆς Μελίνας Μερκούρη, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό της, ἡ πέμπτη στὶς 8 Φεβρουαρίου 1995 ἐπὶ ὑπουργοῦ Μικρούτσικου (ὀκταμελής), ἡ ἕκτη στὶς 14 Μαρτίου 1996, ἐπὶ ὑπουργοῦ Μπένου, ἡ ἕβδομη στὶς 10 Ἰανουαρίου 1997 ἐπὶ ὑπουργοῦ Βενιζέλου (δεκαμελής, χωρὶς συμμε-

2. *Ριζοσπάστης*, 29 Μαΐου 2002. Μαΐου, 5 Ἰουν. 2002.
3. *Ἡ Καθημερινή*, 28, 29, 30, 31

τοχὴ ἀρχαιολόγου), ἡ ὄγδοη ἐπὶ ὑπουργοῦ Παπαζώη (τριμελής), ἡ ἔνατη ἐπὶ ὑπουργοῦ Πάγκαλου (τριμελής), καὶ ἡ δέκατη ἐπὶ ὑπουργοῦ Βενιζέλου (δεκαμελής)[4]. Στὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ νόμου συνέβαλε ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος, τοῦ ὁποίου «οἱ ἀπόψεις - - ἦσαν καθοριστικὲς καὶ ἀνάλογες τοῦ γνωστοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ του ἐπιπέδου»[5].

Ὁ νόμος δὲν ἐπιδέχεται ἐδῶ οὔτε ἀνάλυση οὔτε κριτική. Τὴν κριτικὴ μποροῦν νὰ κάνουν μόνον ὅσοι τὸν ἐφαρμόζουν, τὰ πρόσωπα τοῦ Κλάδου ποὺ ἀντιμετωπίζουν τοὺς παραβάτες τοῦ νόμου, τὴν πάντα ἀπρόθυμη νὰ βοηθήσει ἀστυνομία καὶ τοὺς ἀνίδεους ἢ ἐπηρεασμένους δικαστές. Ὡς κείμενο καθαρὰ μεταμοντέρνο, φέρει τὰ σημάδια ποὺ ἄφησαν ἐπάνω του οἱ δέκα ἐπιτροπὲς ποὺ τὸ συνέταξαν καὶ ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου δημοσιεύτηκε. Εἶναι φλύαρο, γεμάτο ἀκυρολεξίες καὶ φαιδρὲς περιγραφές, ὅπως (ἄρθρο 2δδ) «Ὡς κινητὰ μνημεῖα νοοῦνται τὰ μνημεῖα ποὺ δὲν θεωροῦνται ἀκίνητα» ἢ (ἄρθρο 2γ) «Ὡς ἀρχαιολογικοὶ χῶροι νοοῦνται ἐκτάσεις στὴν ξηρὰ ἢ στὴ θάλασσα ἢ στὶς λίμνες ἢ στοὺς ποταμούς, οἱ ὁποῖες περιέχουν ἢ στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι περιέχονται ἀρχαῖα μνημεῖα ἢ ἀποτέλεσαν ἢ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἀποτέλεσαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἕως καὶ τὸ 1830 μνημειακά, οἰκιστικὰ ἢ ταφικὰ σύνολα». Ὁ νόμος συντάχθηκε ἀπὸ τεχνοκράτες ποὺ δὲν εἶχαν τὴν πνευματικὴ ἱκανότητα καὶ τὴν καλλιέργεια νὰ δώσουν κείμενο μὲ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια, κατανοητὸ ἀπὸ τοὺς πολίτες, τοὺς ἀστυνομικοὺς καὶ τοὺς δικαστές.

Κατανοεῖ κανεὶς τὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ νέου νόμου ἐὰν λάβει ὑπ' ὄψη του καὶ τὸν ὁρισμὸ τοῦ πολιτισμοῦ «μὲ τὴν εὐρύτερη δυνατὴ ἔννοια τοῦ ὅρου» ποὺ ἔδωσε ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος στὶς 26

---

4. Τὴν ὅλη ἱστορία καὶ νομικὴ ἀνάλυση τοῦ νόμου βλ. στὸ βιβλίο τοῦ Δ. Α. Παπαπετρόπουλου, *Νόμος 3028/2002, Γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἐν γένει τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς* (ἐκδ. Σάκκουλα, 2006).

5. Αὐτόθι 13.

Ἰουνίου 2002. Πολιτισμὸς λοιπὸν εἶναι «τὸ πεδίο τῆς οἰκονομίας τοῦ ἐλεύθερου χρόνου»[6].

Ὁ νόμος ἔχει ἕνα κύριο χαρακτηριστικό, τὴν ὑπουργικὴ αὐθεντία. Ἐνῶ ὁ 5351 ἔδινε σημαντικὲς ἁρμοδιότητες στοὺς Ἐφόρους ὡς πρὸς τὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὸν καθορισμὸ τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρχαιοτήτων, ὁ 3028 ἀποτελεῖ τὸν θρίαμβο τοῦ συγκεντρωτισμοῦ, ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ δίνει ὕλη ἀπασχόλησης τῶν κατώτερων ὑπαλλήλων τῆς Ὑπηρεσίας, κυρίως τῆς Κεντρικῆς, καὶ ἄσκησης ἐξουσίας τοῦ ΚΑΣ στοὺς ἀρχαιολόγους ποὺ διενεργοῦν ἀνασκαφές. Τὰ περὶ δημοσιεύσεων τῶν ἀνασκαφῶν ἄρθρα ἀποτελοῦν διεστραμμένη ἀνάπτυξη παλαιότερων νομοθετημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐφαρμόστηκαν ποτέ. Ἡ μελέτη καὶ ἡ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ ἀστάθμητους καὶ διαφορετικοὺς παράγοντες γιὰ κάθε ἀρχαιολόγο. Ἡ θέσπιση κανόνων, ὅπως τοῦ νόμου 3028, ἀποτελεῖ σκόπιμη προσπάθεια παρεμπόδισης τῆς ἄσκησης τῆς ἐπιστήμης.

Νεωτερισμὸς τοῦ νόμου εἶναι ἡ λαθραίως πως θέσπιση κατηγορίας μνημείων «μείζονος σημασίας»[7]. Φαίνεται ἀνώδυνος ὁ χαρακτηρισμός, ἀλλὰ ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια, στὴν καταστροφικὴ ἀκμὴ τοῦ μνημονίου, θὰ ἀποκτήσει τὴν πραγματική του σημασία.

2002. Το ΝΜΑ. Ἔντονες ἦσαν οἱ δημόσιες ἀντεγκλήσεις κατὰ τὸ θέρος τοῦ 2002 ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τοῦ ΝΜΑ στὴν αὐλὴ τοῦ κτιρίου Weiler. Μία δυναμικὴ ὁμάδα περιοίκων δημιουργοῦσε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, ἐμπόδιζε τὸ ἔργο τῆς οἰκοδομῆς, δημιουργοῦσε προβλήματα στὸ ΥΠΠΟ. Μὲ ἀφορμὴ δηλώσεις τοῦ τότε Προέδρου τῆς Ἑταιρείας σὲ ξένη ἐφημερίδα, οἱ ὁποῖες δὲν ἦταν βέβαιο ὅτι ἔγιναν ὅπως δημοσιεύτηκαν, ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος δήλωσε στὶς 16 Ἰουλίου γιὰ τὴν Ἑταιρεία ὅτι «ὅποιος διαφωνεῖ διαγράφεται κατὰ τὴ λενινιστικὴ δομὴ»[8] καὶ ἀκόμη πὼς ἡ Ἑταιρεία «εἶναι μιὰ αὐστηρὴ ἑταιρεία μὲ λενινιστικὰ πρότυπα»[9].

---

6. *Ριζοσπάστης*, 27 Ἰουν. 2002.
7. Ἄρθρ. 43 §1, 50 §5 ἐδ. ββ [ὑπάρχει καὶ ἐδ. στστ].
8. *Ριζοσπάστης*, 17 Ἰουλ. 2002.
9. *Ἡ Καθημερινή*, 17 Ἰουλ. 2002.

Ἡ ἱστορία τοῦ ΝΜΑ καὶ τοῦ τόπου ὅπου αὐτὸ χτίστηκε ἄρχιζε[10] πολὺ πρὶν τὸ 2002, συνεχίστηκε ἕως τὸ τελείωμα τοῦ μουσείου τὸ 2009, καὶ συνεχίζεται καὶ σήμερα. Τὶς ἀπόψεις γιὰ τὸ μουσεῖο αὐτὸ ἔχω ἤδη ἐκθέσει[11]. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μουσείου καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων ποὺ βρέθηκαν στὸν χῶρο του προβλήθηκε ὡς ἐπιχείρημα ὅτι μόνο ἔτσι οἱ Βρετανοὶ θὰ ἀναγκάζονταν νὰ μᾶς ἐπιστρέψουν, γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν σ' αὐτό, τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκρόπολης ποὺ εἶχε πάρει ὁ Elgin, κάτι ποὺ μόνον ἀνόητοι ἢ ψεῦτες μποροῦν νὰ ἰσχυριστοῦν.

2002. Οι Περσες βλαπτουν και την Εταιρεια. Συνέπεια τοῦ ζητήματος τοῦ Μαραθῶνος ἦταν καὶ ἡ κρίση στὴν Ἑταιρεία τὸ 2002. Πράγματα ἀσύνδετα καὶ πρόσωπα ἀσύμβατα μεταξύ τους συνδέθηκαν καὶ συμμάχησαν μὲ ἕναν σκοπό. Νὰ ἐκτοπίσουν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὸν Γενικὸ Γραμματέα, νὰ τὴν καταλάβουν καὶ νὰ τὴν μεταβάλουν σὲ κομματικὸ βαποράκι.

Ἡ κατὰ τὰ χρόνια 1999-2002 οἰκονομικὴ κατάσταση προκάλεσε μεγάλη μείωση τῶν εἰσοδημάτων τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἐπιτάθηκε καὶ ἀπὸ τὴ διακοπὴ ἐκ μέρους τοῦ ΥΠΠΟ οἱασδήποτε ἐνισχύσεως. Ὁ Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἑταιρείας εἰσηγήθηκε στὸ Συμβούλιο τὴ λήψη ὁρισμένων ἀναγκαίων οἰκονομικῶν μέτρων: Τὴ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τοῦ Τμήματος Κύπρου καὶ τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τριῶν ὑπαλλήλων ποὺ εἶχαν συμπληρώσει συντάξιμο χρόνο καὶ οἱ ὑπηρεσίες τους ἦσαν πλέον πενιχρές. Τὸ Συμβούλιο ἐνέκρινε τὰ μέτρα ποὺ προτάθηκαν, ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ θὰ ἀποχωροῦσαν ἔπεισαν τὸν τότε Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας νὰ ἀντιδράσει. Ἡ ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε, ἐκτὸς ἄλλων, μὲ τὴν ἀποχὴ τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὰ καθήκοντά του, τὴν ἐξαφάνισή του ἐπὶ 40 ἡμέρες, καὶ συνεπῶς τὴν παρά-

---

10. Ἤδη τὸ 1977 ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς (*Ἡ Καθημερινή*, 12 Μαρτ. 1977) ἔγραφε: «Θὰ ντραποῦμε γιατὶ πᾶμε νὰ πνίξουμε μὲ τὸν πιὸ ἀνίερο τρόπο τὸ σημαντικώτερο μουσεῖο τοῦ κόσμου, τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης, στὴν περιοχὴ τοῦ Μακρυγιάννη».

11. **Ὁ Μέντωρ* 83, 2007, 81-123.

λυση τῆς Ἑταιρείας. Ἑπτὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου ἀποφάσισαν σὲ νόμιμη συνεδρίαση τὴν ἔκπτωση τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἐκλογὴ νέου. Ὁ ἐκπεσὼν Πρόεδρος καὶ οἱ ἑταῖροι καθηγητὴς Χρ. Ντούμας, ἀρχιτέκτων Σπ. Κοκκολιάδης, ζήτησαν τὴ λήψη ἀσφαλιστικῶν μέτρων ἐναντίον τοῦ νέου Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας καὶ τὴν παρέμβαση τοῦ ΥΠΠΟ στὴ δικαστικὴ διένεξη, πράγμα ποὺ ἔγινε.

Οἱ Χρ. Ντούμας, Σπ. Κοκκολιάδης καὶ ὁ ἐκπεσὼν πρὶν ἀπὸ τὴ δικαστικὴ κατάργηση τοῦ Συμβουλίου Πρόεδρος, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἑταῖροι, καὶ γιὰ πρώτη φορὰ μέσα σὲ 165 χρόνια, ποὺ κάλεσαν τὸ κράτος νὰ ἐπέμβει, ὡς Μεγάλη Δύναμις, στὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας. Τρίτος, ὁ Β. Λαμπρινουδάκης, συνεργάτης τοῦ ὑπουργοῦ, περιορίστηκε νὰ εἶναι μάρτυς κατηγορίας στὴ δίκη.

Στὶς 7 Ὀκτωβρίου 2002 τὸ Μονομελὲς Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν δέχτηκε τὴν αἴτηση τοῦ Προέδρου ποὺ εἶχε ἐκπέσει, τῶν ἑταίρων ποὺ εἶχαν συνταχθεῖ μαζί του καὶ τοῦ ΥΠΠΟ καὶ διόρισε προσωρινὸ Συμβούλιο ποὺ ὑπέδειξε ὁ ὑπουργός. Τὸ ἀποτέλεσαν πρόσωπα καθαρῶς κομματικά: Γ. Μπαμπινιώτης, Ν. Ζίας, Π. Πάντος, Ἄ. Δεληβορριάς, Ν. Θέμελης, Δ. Κωνστάντιος, Χάιδω Κουκούλη, Χαρ. Μπούρας, Στυλιανὴ Παρλαμᾶ, Χαρ. Μπακιρτζῆς, Κ. Παπαπᾶνος. Οἱ 53 ἡμέρες τῆς θητείας τους ὑπῆρξαν βλαπτικὲς γιὰ τὴν Ἑταιρεία. Δὲν φρόντισαν κανένα θέμα της, κυρίως τὴν οἰκοδόμηση τοῦ μεγάρου Συγγροῦ. Μοιράστηκαν ὅμως ὑποσχέσεις σὲ ὑπαλλήλους σχετικὰ μὲ τὶς μελλοντικές τους ἀπολαβές, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ ἐχθρικὴ διάθεση πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τους.

Οἱ ἀρχαιρεσίες ἔγιναν μὲ πολλοὺς νεωτερισμοὺς σὲ σχέση μὲ τὸ παρελθόν, μὲ σκοπὸ νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ κατάληψη τῶν ἑδρῶν τοῦ Συμβουλίου. Ἔσπευσαν νὰ ὑποβάλουν ὑποψηφιότητα κομματικὰ πρόσωπα, τοῦ κύκλου τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ τῆς διοικήσεώς του[12], καὶ ἡ ὅλη ἐπιχείρηση φαίνεται ὅτι καταστρώθηκε στὸ μουσεῖο

12. *Ὁ Μέντωρ* 64-65, 2002, 96-99.

αὐτὸ μὲ τὴ συνεχῆ ἐποπτεία καὶ τὶς ὁδηγίες τοῦ ΥΠΠΟ. Τὸ τελικὸ σχέδιο δράσης τῆς ὁμάδας τοῦ ΥΠΠΟ ποὺ ἔλαβε μέρος στὶς ἀρχαιρεσίες καταστρώθηκε, λίγες μέρες πρίν, ὅπως ἔγινε γνωστό, βράδυ στὸ ἑστιατόριο *Ἰντεὰλ* ἀπὸ τρεῖς καθηγητὲς τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἕναν συνταγματολόγο. Οἱ τρεῖς καθηγητὲς εἶχαν διατελέσει μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Οἱ δύο εἶχαν ὠφεληθεῖ ποικιλοτρόπως. Ὁ τρίτος εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογία, ἀπασχολημένος κυρίως μὲ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις.

Στὶς 8 Δεκεμβρίου 2002 τὸ διορισμένο Συμβούλιο διενήργησε ἀρχαιρεσίες, στὶς ὁποῖες πλὴν τῶν 7 μελῶν τοῦ παλαιοῦ Συμβουλίου ἔλαβαν μέρος ὡς ὑποψήφιοι ἕνα πλῆθος νέων προσώπων, τὰ ἑξῆς: Βασίλειος Ἀραβαντινός, Αἰμιλία Γερουλάνου, Πέτρος Θέμελης, Σπυρίδων Κοκκολιάδης, Ἠλίας Κόλλιας, Δημήτριος Κωνστάντιος, Χαράλαμπος Μπούρας, Χρίστος Ντούμας, Ἀθανάσιος καὶ Γεώργιος Παπαθανασόπουλοι, Λεωνίδας Παπίδας, Γιάννης Σακελλαράκης, Ὄλγα Τζάχου Ἀλεξανδρῆ, Μάνος Χαριτᾶτος. Ὑποψήφιος ἐπίσης ἦταν καὶ ὁ πρώην Πρόεδρος. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἐξελέγη.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀρχαιρεσιῶν ὑπῆρξε συντριπτικὸ γιὰ τὸν Πρόεδρο, ποὺ εἶχε ἐκπέσει, καὶ γιὰ τοὺς λοιποὺς ὑποψηφίους τῆς μερίδος τοῦ ΥΠΠΟ καὶ τοῦ Μουσείου Μπενάκη[13]. Ὅλοι τους δὲν εἶχαν ἕως τότε ἐκδηλώσει τὸ ἐλάχιστο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἑταιρεία, ἀντίθετα ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τὴ μάχονταν καὶ τὴ μάχονται. Ὁ διευθυντὴς μάλιστα τοῦ Μουσείου Μπενάκη Ἄγγελος Δεληβορριάς, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1988 ἕως τὶς 17 Ὀκτωβρίου 1995, ὁπότε καὶ παραιτήθηκε διότι διαφωνοῦσε μὲ τὸν ἐκπεσόντα Πρόεδρο, συμφιλιώθηκε μαζί του, παρὰ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀντιθέσεις τους· θεράπευαν καὶ οἱ δύο τὸν ἴδιο κλάδο τῆς ἀρχαιολογίας, τὴν κλασικὴ γλυπτική.

Τὸ νέο Συμβούλιο ἐξέλεξε ὡς Πρόεδρο τὸν Ἄγγελο Βλάχο καὶ μετὰ τὸν θάνατό του (8 Φεβρουαρίου 2003) τὸν Ἐπαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλο[14], καὶ συνέχισε τὸ ἔργο ποὺ εἶχε πρόσκαιρα διακοπεῖ ἐξ

13. Αὐτόθι.

14. Αὐτόθι 93-99.

αἰτίας τῆς κυβερνητικῆς κακότητος καὶ τῆς ἀπληστίας καὶ μωρίας ἄλλων.

Μέρος τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκ μέρους τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ παραπομπὴ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας στὴ Δικαιοσύνη γιὰ τυχὸν ἀδικήματα κατὰ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του. Ἡ καταγγελία βασιζόταν σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἑταίρους τοῦ ἐκπεσόντος Προέδρου, ποὺ εἶχε κοινοποιηθεῖ καὶ στὸν ὑπουργὸ καὶ ἀποδείχτηκε, καὶ δικαστικῶς, ψευδής[15]. Ὑποθέτω ὅτι ὁ ὑπουργὸς δὲν θὰ παρενέβαινε στὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας ἂν δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ Μαραθῶνος, ἡ ὁποία, ὅπως ἀποδείχτηκε, δὲν ἦταν ἐπιστημονικὴ γιὰ κείνους ποὺ τὴ δημιούργησαν.

Ποιος ο σκοπος της αλωσης της Εταιρειας. Στὸν Τύπο ἡ κρίση τῆς Ἑταιρείας φάνηκε ὡς σύγκρουση προσώπων. Τὸ ΥΠΠΟ προσπάθησε νὰ ἐπωφεληθεῖ καὶ νὰ ἀναλάβει τὴ διοίκησή της, ὥστε νὰ ἀποκτήσει ἕνα μέσον χρηματοδοτήσεων φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων χωρὶς νὰ δημιουργοῦνται σχόλια. Τὸ κύρος τῆς Ἑταιρείας πρόσφερε τὸ ἠθικὸν κάλυμμα, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε, λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΟ Ζαχόπουλος κατὰ τὶς ἐπιχορηγήσεις τόσων ἀμφιβόλου ὑποστάσεως σωματείων καὶ συλλόγων.

2003. Ετος προετοιμασιας. Ἡ χρονιὰ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες ὑπῆρξε πλούσια, ἀλλὰ γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὰ μουσεῖα τοῦ Ἰρὰκ καταστρεπτική.

Στὴν Ἀττικὴ τὰ μεγάλα ἔργα γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 2004 ἔφεραν στὸ φῶς ἀρχαιότητες, ἀλλὰ προκάλεσαν καὶ ἀλλοιώσεις

---

15. Γιὰ καλύτερη γνώση τῆς κρίσης τοῦ 2002, ποὺ ἔχει ὡς αἰτία τό «ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος», καὶ φανερὴ ἀφορμὴ τὴν περιστολὴ τῶν δαπανῶν λειτουργίας τῆς Ἑταιρείας, ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς δημοσιεύματα: *Ὁ Μέντωρ* 57, 2001, 1-48· 58, 2001, 49-50· 59, 2001, 109-158, 166-169· 60, 2001, 189-193· 63, 2002, 49, 55-57, 63-65· 64-65, 2002, 82-85, 93-99· 66, 2003, 9-10, 16-17. *Ἔργον* 2000, 127-129· 2001, 104-107· 2003, 77· 2004, 82-86.

στὸ ἱστορικὸ τοπίο. Ἀρκετὰ μουσεῖα ἀναδιοργανώθηκαν, τὸ Ἐθνικό, τῶν Δελφῶν, τῆς Ὀλυμπίας, τῆς Βραυρῶνος, τοῦ Μαραθῶνος.

2003. Η ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ. Ἡ ἐπιχείρηση ἄρχισε τὸ 1987. Ἔπειτα ἀπὸ 16 χρόνια, τὸ 2003, εἶχε μεταβληθεῖ σὲ ἐπικερδῆ φάρσα ἀρχιτεκτονικῶν γραφείων. Τίποτε ἀπὸ ὅ,τι εἶχε σχεδιαστεῖ δὲν πραγματοποιήθηκε, ὅπως ἡ ἕνωση, πραγματική, τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς μὲ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἔμεινε τελικὰ τὸ πολυτελὲς πάρκινγκ τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου[16].

Γιὰ χάρη τῆς συνόδου κορυφῆς τῆς ΕΕ, ποὺ θὰ γινόταν στὶς 16 Ἀπριλίου 2003, ἡ ὁδὸς τῶν Παναθηναίων, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, στρώθηκε μὲ σκυρόδεμα, ὥστε τὰ αὐτοκίνητα τῶν ἐπισήμων νὰ κινοῦνται χωρὶς δυσκολία καὶ σκόνη.

2003. Το ΝΜΑ. Ἡ τροποποιημένη ὁριστικὴ μελέτη γιὰ τὸ ΝΜΑ, στὴν ὁποία λαμβάνονταν ὑπ' ὄψη ὡς στοιχεῖο τοῦ μουσείου οἱ ἀρχαιότητες ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὸν χῶρο του, ἐγκρίθηκε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2003. Στὶς 6 Μαρτίου ἔγινε στὸ Ὠνάσειο τῆς Νέας Ὑόρκης ἔκθεση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων τοῦ μουσείου καὶ τὶς ἴδιες σχεδὸν ἡμέρες, στὶς 12 Μαρτίου, πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα συνέδριο τοῦ περιοδικοῦ *Economist* μὲ θέμα τὸ μουσεῖο καὶ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος στὴν Ἑλλάδα. Ἡ «ἐπιθυμία» καὶ ἡ φρούδα φιλοδοξία τῆς κυβέρνησης καὶ τοῦ κύκλου τοῦ ΝΜΑ νὰ ἐγκαινιαστεῖ τὸ μουσεῖο ταυτόχρονα μὲ τοὺς ὀλυμπιακοὺς τοῦ 2004 ἀποδεικνύονται ἀνεδαφικές. Στὶς 19 Ὀκτωβρίου ὁ πρωθυπουργὸς Κ. Σημίτης, στὶς Βρυξέλλες, κάνει προσωπικὸ διάβημα στὸν πρωθυπουργὸ τῆς Μ. Βρετανίας Tony Blair γιὰ τὸ αἴτημα τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκροπόλεως, κίνηση ποὺ θεωρήθηκε τουλάχιστον ὡς ἀνόητη. Ἕως τὸ τέλος τοῦ χρόνου δὲν εἶχαν ἀρχίσει οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ μουσείου.

16. *Τὸ Βῆμα*, 6 Ἀπρ. 2003.

2003. Το ΠΔ 191. Ὁ Ὀργανισμὸς τοῦ 1977 εἶχε πάψει ἀπὸ μακροῦ νὰ ἐκπληρώνει τὸν σκοπό του, γιατὶ τὸ ΥΠΠΟ εἶχε γιγαντωθεῖ κυρίως μὲ τὴν ἀλόγιστη αὔξηση τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὴν ἄσκοπη ἐπέκταση τῶν δραστηριοτήτων του. Ἡ τύχη ἔφερε τὸν ὑπουργὸ Βενιζέλο νὰ εἶναι καὶ ὁ συντάκτης τοῦ νέου Ὀργανισμοῦ, τοῦ ΠΔ 191/2003.

Ὁ νέος Ὀργανισμὸς ἀφορᾶ ὁλόκληρο τὸ ΥΠΠΟ. Ἐδῶ ἐνδιαφέρει τὸ τμῆμα τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Ὑπηρεσία. Γενικῶς εἶναι ἕνα νομοθέτημα μὲ κομματικὸ πνεῦμα δημιουργίας θέσεων καὶ ἀξιωμάτων, καὶ συνακόλουθα δαπανῶν, ὅπως ἄλλωστε μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή του. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τὰ σημάδια τῆς καταστροφῆς ποὺ ἐρχόταν ἦσαν φανερά, σχεδίασαν μιὰ Ὑπηρεσία πολυτελῆ, ἀνεδαφική, καὶ ἔσβησαν τὴ δοκιμασμένη δομή της, ποὺ ταίριαζε στὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα της. Ἡ Γενικὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων καὶ Πολιτιστικῆς Κληρονομιᾶς, ὅπως ὀνομάστηκε ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία χωρὶς τὴν Ἀναστήλωση, ἀπέκτησε ἑπτὰ Διευθύνσεις, τὸ Κέντρο Λίθου καὶ τὴ Γραμματεία τοῦ ΚΑΣ. Ἡ ἀνεξάρτητη πλέον Γενικὴ Διεύθυνση Ἀναστήλωσης, Μουσείων καὶ Τεχνικῶν Ἔργων ἀπέκτησε μὲ τὴ σειρά της ὀκτὼ Διευθύνσεις καὶ τὴ Γραμματεία τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων, οἱ Ἐφορεῖες αὐξήθηκαν σὲ 39 τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ σὲ 28 τῶν Βυζαντινῶν.

Ἡ κάθε Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων εἶχε ἕξι Τμήματα, καὶ τὸ προσωπικό της, πλὴν τῶν διοικητικῶν, συγκροτεῖ τήν «ἐπιστημονικὴ Ὁλομέλεια», στὴν ὁποία «συζητεῖται τὸ πρόγραμμα δράσης» τῆς Ἐφορείας. Ἀκόμη ἡ Ὑπηρεσία περιλαμβάνει μιὰ Ἐφορεία Ἀρχαιοπωλείων καὶ μιὰ Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, δύο Ἐφορεῖες Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, ἕξι Ἀρχαιολογικὰ Ἱνστιτοῦτα, ὀκτὼ ἀνεξάρτητα μουσεῖα, στὰ ὁποῖα προστέθηκε καὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ τὰ μουσεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ πολλὰ τμήματα. Ἡ Ἀναστήλωση διαθέτει δύο Ἐφορεῖες Νεωτέρων Μνημείων καὶ δώδεκα Ὑπηρεσίες Νεωτέρων Μνημείων καὶ Τεχνικῶν Ἔργων καὶ μία Ὑπηρεσία Τεχνικῶν Ἔργων Κεντρικῆς Μακεδονίας. Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς Ὑπηρεσίες εἶχε γίνει πρόβλεψη γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀναγκαίου προσωπικοῦ.

2003. *Καταλογος γλυπτων του Αρχαιολογικου Μουσειου Θεσσαλονικης*, ΙΙ. Ὁ τόμος ΙΙ τοῦ *Καταλόγου* συντάχθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους συγγραφεῖς τοῦ πρώτου, Γεώργιο Δεσπίνη, Θεοδοσία Στεφανίδου Τιβερίου καὶ Ἐμμανουὴλ Βουτυρᾶ, μὲ τὴν ἴδια ἐπιμέλεια στὸ ἔργο καὶ τὴν ἴδια ἐπιστημονικὴ οἰκονομία. Στὸν τόμο αὐτὸν ὁρισμένα λήμματα ἔχουν γραφεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀρχαιολόγους: Ἐμμ. Γούναρη, Μ. Ἐλευθεριάδη, Χ. Ἰωακειμίδου, Δ. Καπλανίδου, Ἑ. Παπαγιάννη, Β. Σμὶτ-Δούνα.

2003. *Archaeological Atlas of Mycenae*. Ὁ *Ἄτλας*, σχήματος μεγάλου, 0.315×0.43, σύγκειται ἀπὸ 70 σελίδες κειμένου, 12 χάρτες τοπογραφικούς, 10 χάρτες τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, 1 πίνακα σχεδίων καὶ 9 πίνακες φωτογραφιῶν, καὶ εἶναι ἔργο τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη, τῆς Elisabeth B. French καὶ τῶν συνεργατῶν τους. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία (BAE 229), ἡ ὁποία δαπάνησε μεγάλα ποσὰ γιὰ καθαρισμοὺς μνημείων χάριν τῆς ἐκπόνησης τῶν χαρτῶν, ὡς καὶ γιὰ τὴ σχεδίαση τῶν ἴδιων τῶν χαρτῶν. Ἡ ἐκπόνηση τοῦ *Ἄτλαντος* ἦταν ἐπιβεβλημένη, γιατὶ οἱ χάρτες τοῦ Bernhard Steffen δὲν ἀρκοῦσαν πλέον γιὰ τὴ μελέτη. Ἀπὸ τὸ 1884 ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ οἱ χάρτες τοῦ Steffen ἔγιναν στὶς Μυκῆνες μεγάλες καὶ πολυετεῖς ἔρευνες. Τὸ 1886 ὁ Χρῆστος Τσούντας ἀρχίζει ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες, τὶς ὁποῖες συνεχίζει ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Τὸν διαδέχονται ἄλλοι, ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς καὶ ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης. Ἀκόμη τὸ 1919 ἔκαμε ἔρευνες στὶς Μυκῆνες ὁ Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, τὸ 1921 ὁ Alan Wace, τὸ 1931 ἡ Σέμνη Καρούζου, τὸ 1952 ὁ Σεραφεὶμ Χαριτωνίδης, τὸ διάστημα 1959-1969 ὁ λόρδος Taylour καὶ τὰ ἔτη 1962-1964 ὁ Νικόλαος Βερδελῆς.

Οἱ θαυμάσιας ποιότητος χάρτες τοῦ *Ἄτλαντος* βασίζονται στοὺς χάρτες τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, ἀλλὰ εἶναι ἐπεξεργασμένοι ἐκ νέου καὶ χωρίζονται σὲ δύο μέρη: στοὺς χάρτες τῆς ἔξω τῆς ἀκροπόλεως περιοχῆς καὶ στοὺς χάρτες τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει 14 χάρτες. Οἱ δύο πρῶτοι, ἐκτὸς ἀριθμήσεως, εἰκονίζουν, ὁ πρῶτος ὁλόκληρη τὴ χαρτογραφημένη περιοχὴ σὲ κλίμακα 1:10.000. Ὁ δεύτερος χάρτης, ἐπίσης σὲ κλίμακα 1:10.000,

περιέχει τὸ ἀρχαῖο ὁδικὸ δίκτυο μὲ ἀπεικόνιση, μὲ ἄλλο χρῶμα, τῶν λειψάνων δρόμων ποὺ εἶχε σημειώσει ὁ Steffen στοὺς δικούς του χάρτες[17].

2003. *Το Αρχαιολογικο Εργο στη Θεσσαλια και Στερεα*. Κατὰ μίμηση τῆς Θεσσαλονίκης, καθιερώθηκε ἀπὸ τὸ 2003 νὰ γίνεται στὸν Βόλο «Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση» τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Βόλου, κατὰ τὴν ὁποία ἐκτίθενται οἱ νέες ἀνασκαφές, ἀνακαλύψεις καὶ μελέτες. Τὶς συναντήσεις συμπληρώνει ἡ ἔκδοση τῶν πρακτικῶν μὲ τίτλο «*Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδας*». Ἕως τώρα (2012) ἔχουν ἐκδοθεῖ δύο τόμοι, ὁ 1, 2003 καὶ ὁ 2, 2006. Ἑτοιμάζεται ὁ τόμος τῆς συνάντησης τοῦ 2009.

17. Παρουσίαση τοῦ *Ἄτλαντος* στὴν Ἀκαδημία, **ΠΑΑ* 80, 2005, τ. Β΄, 17-24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 39

ΟΙ ΑΔΙΑΦΘΟΡΟΙ

2004. Η ΕΠΑΝΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. Οἱ ἐκλογὲς τῆς 6ης Μαρτίου ἔφεραν στὴν ἐξουσία τὴ ΝΔ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς Κώστας Καραμανλῆς, μὲ ὑφυπουργὸ τὸν Πέτρο Τατούλη καὶ Γενικὸ Γραμματέα τὸ κομματικὸ στέλεχος Χρῆστο Ζαχόπουλο, ἔμπιστο καὶ φίλο τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐξ ἀρχῆς ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς μὲ ἐκτεταμένες ἁρμοδιότητες ἀσκοῦσε τὴν πλήρη διοίκηση. Ὡς προϊστάμενος τῶν ὑπαλλήλων ὅλου τοῦ ὑπουργείου καὶ ὡς πρόεδρος τοῦ ΚΑΣ καθόριζε τὴν ἀρχαιολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ κατὰ τὸ κομματικὸ συμφέρον καὶ κατὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἐμπίστου περιβάλλοντός του, ποὺ ἦταν περίπου ἐκεῖνο τοῦ προκατόχου του, τοῦ ΠΑΣΟΚ. Καὶ αὐτὸς προερχόταν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου σκόπευε νὰ πολιτευτεῖ, καὶ οἱ πιστώσεις ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς λογαριασμοὺς δίνονταν σὲ ἱδρύματα ἀλλὰ καὶ σὲ εὐκαιριακοὺς συλλόγους καὶ σωματεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποῖα εἶχαν συσταθεῖ ἀπὸ πρόσωπα τοῦ κόμματος τῆς ΝΔ, μὲ μόνο σκοπὸ τὴν ἄντληση πιστώσεων. Τὸ κύριο κυβερνητικὸ σύνθημα ἦταν «ἐπανίδρυση τοῦ κράτους», ἐνῶ τῆς προηγούμενης κυβέρνησης Σημίτη ἦταν «ἰσχυρὴ Ἑλλάδα σὲ ἰσχυρὴ Εὐρώπη».

Ἡ κυβέρνηση ΝΔ, παρότι ἦλθε στὴν ἐξουσία ἀπὸ τὴν ἀηδία τοῦ κόσμου γιὰ τὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε ἕως τότε, δὲν ἔφερε κάτι τὸ νέο καὶ τὸ οὐσιαστικό. «Οἱ ἐκλογὲς τοῦ 2004 θὰ σημάνουν τὸ τέλος τῆς διακυβέρνησης τοῦ «ἐκσυγχρονιστικοῦ» ΠΑΣΟΚ, ὄχι ὅμως καὶ τὸ τέλος τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» ὡς βασικῆς στρατηγικῆς κατεύθυνσης τῆς διακυβέρνησης [ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σύνθημα τῶν ἄκρως διεφθαρμένων πολιτικῶν]. Τό «ἐκσυγχρονιστικὸ» ἔργο ἀναλαμβάνει πλέον ἡ κυβέρνηση Καραμανλῆ, μὲ ἐργαλεῖο τὸ κόμμα τῆς ΝΔ καὶ ἰδεολογικὸ σχῆμα τὸν νεολογισμὸ τοῦ «μεσαίου χώρου»[1].

---

1. Βερναρδάκης 61.

2004. Προετοιμασιες για τους Ολυμπιακους. Ἡ νέα κυβέρνηση ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ὁλοκληρώσει τὰ ἀπαραίτητα ἔργα γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἦσαν πολλὰ ἀρχαιολογικά, κυρίως στὴν Ἀττική, στὴν Ἤλιδα-Ὀλυμπία, στοὺς Δελφούς, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Ἡράκλειο. Οἱ δύο τελευταῖες πόλεις εἶχαν κηρυχτεῖ «ὀλυμπιακές»! Στὴν Ἀττικὴ τὰ ἔργα περιορίστηκαν στὰ μεγάλα μουσεῖα, Ἐθνικό, Κεραμεικοῦ, Βυζαντινὸ καὶ στὸ Μουσεῖο Μαραθῶνος.

2004. Το ΝΜΑ. Σάλο δημιούργησε ἡ ποινικὴ δίωξη τῶν μελῶν τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς ἀνάθεσης τοῦ ἔργου τοῦ ΝΜΑ καὶ τῶν μελῶν τοῦ ΚΑΣ ποὺ εἶχαν ἐγκρίνει τὴ μελέτη τοῦ μουσείου, ἡ ὁποία προκλήθηκε κυρίως ἀπὸ μήνυση τοῦ ὑφυπουργοῦ Τατούλη, ὅταν βρισκόταν ἐκτὸς ἐξουσίας[2].

Ὁ ὑφυπουργὸς δήλωσε ὅτι οἱ μηνύσεις εἶχαν γίνει «στὸ πλαίσιο τῶν βασικῶν μου ὑποχρεώσεων ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἄσκηση ἐξορθολογισμένου κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου στὴν παρελθοῦσα κυβέρνηση»[3]. Ὁ τέως ὑπουργὸς Βενιζέλος βεβαίωσε ἐξ ἄλλου ὅτι ἀρχαῖα δὲν καταστρέφονταν ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ μουσείου: «Μόνο τὸ 0,175% [sic] τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἔχουν ἀνασκαφεῖ στὸ οἰκόπεδο Μακρυγιάννη ἀπομακρύνονται [ἀντὶ καταστρέφονται] ἀπὸ τὴ θέση τους προκειμένου νὰ τοποθετηθοῦν τὰ ὑποστυλώματα γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ κτιρίου. Στὴν οὐσία δηλαδὴ πρόκειται γιὰ 5,6 τ.μ. ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν 3200 τ.μ. τῶν ἀρχαιοτήτων». Ὁ καθηγητὴς Μπούρας δήλωσε καὶ αὐτός: «Τὸ τίμημα [γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μουσείου] εἶναι σχεδὸν μηδενικό. Ποιὸ λοιπὸν εἶναι τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ βλάβη γιὰ τὶς ἀρχαιότητες δὲν ὑπάρχει;». Ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ μουσείου Δ. Φωτιάδης δήλωσε γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὅτι «τὰ 55 ὑποστηλώματα, ποὺ εἶχαν ἀρχικὰ ἀποφασιστεῖ, μειώθηκαν κατὰ 12 καὶ ἔγιναν 43», πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι 43 ὑποστηλώματα κατέλαβαν χῶρο στὶς ἀρχαιότητες πάνω στὶς ὁποῖες κτίστηκε τὸ μουσεῖο, μόνον 5,6 τ.μ.

---

2. *Ἡ Καθημερινή*, 13 Μαρτ. 2004. 3. Αὐτόθι.

ποὺ ὑπολόγισε ὁ τέως ὑπουργὸς Βενιζέλος[4]. Ἂν ἀληθεύουν οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοί, κάθε ὑποστήλωμα καταλαμβάνει χῶρο 0,1302325 μ.^{2} (5,6 μ.^{2}: 43). Δὲν ἀπέχει τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴν εὕρεση τοῦ ἀεικίνητου ἢ τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου.

2004. ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΤΕΩΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ. Καθὼς ἡ στιγμὴ τῶν Ὀλυμπιακῶν πλησίαζε, ἄρχισε ἡ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ τέως ὑπουργοῦ Βενιζέλου γιὰ τὶς παραλείψεις του ὡς πρὸς τὶς ἀρχαιότητες. Ἔντονο καὶ ὀξὺ ἦταν ἄρθρο τοῦ Νίκου Ξυδάκη γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο: «ἀντὶ τῶν ἔργων ὑποδομῆς καὶ πνοῆς, ὁ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Εὐ. Βενιζέλος, διοικώντας ὡς φεουδάρχης τὴν Ἐπικράτεια Πολιτισμοῦ του, κατασπατάλησε δεκάδες δισ. δρχ. σὲ κωμικοθλιβερὲς φιέστες ὅπως τὸ τσίρκο Ἡρακλῆς στὴ Μόσχα, σὲ ἀτελέσφορα σόου, σὲ ὅ,τι συνέθεσε τὴν ἐν τέλει νεόπλουτη καὶ παρδαλὴ Πολιτιστικὴ Ὀλυμπιάδα»[5].

---

4. Καὶ οἱ τρεῖς δηλώσεις *Τὸ Βῆμα*, 16 Μαρτ. 2004. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἄρθρο τοῦ Γιώργου Μ. Σαρηγιάννη, Μουσεῖο ἐξαγορᾶς συνειδήσεων, *Ἀντί*, τεῦχ. 815, 16 Ἀπρ. 2004. Οἱ τεχνικὲς ἐξηγήσεις τοῦ τέως ὑπουργοῦ Βενιζέλου, ὅτι ἡ βλάβη ἀπὸ 43 παμμεγέθεις στύλους τοῦ μουσείου περιορίστηκε σὲ 5,6 τ.μ., θυμίζει τὴν παραμόρφωση τοῦ χωρίου τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, *Summa Theologiae* I, Q 52, Prooemium: "Tertio, utrum plures Angeli possint esse in eodem loco", ἐρώτημα ποὺ κακῶς κατέληξε νὰ ἀποδίδεται στοὺς σχολαστικοὺς μὲ ἄλλη μορφή: «Πόσοι ἄγγελοι μποροῦν νὰ χορέψουν στὸ κεφάλι μιᾶς καρφίτσας;». Ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἐπίτευγμα τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ ΝΜΑ, ὅπου 43 στύλοι ἔβλαψαν ἀρχαῖα σὲ ἔκταση μόνον 5,6 τ.μ., τότε οἱ σημερινοὶ σχολαστικοὶ θεολόγοι, ἂν ὑπάρχουν, θὰ βροῦν εὔκολα τὴν ἀπάντηση καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγγέλων. Ἂν ὄχι, θὰ ἀποταθοῦν στοὺς ἀρχιτέκτονες τοῦ ΝΜΑ.

5. *Ἡ Καθημερινή*, 21 Μαρτ. 2004. Στὸ ἴδιο φύλλο τῆς ἐφημερίδας δημοσιεύεται, σ. 6, ρεπορτὰζ γιὰ τὸν τρόπο διάθεσης τῶν πιστώσεων τοῦ ὑπουργείου ἀπὸ τὸν πρώην ὑπουργό, ὡς καὶ μεγάλο ἄρθρο τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας Σωτήρη Ρίζου μὲ τὸν τίτλο *Ἔκπτωση τοῦ νόμου καὶ τοῦ «Κράτους Δικαίου»*, στὸ ὁποῖο περιγράφονται οἱ μεθοδεύσεις τῆς κυβέρνησης ποὺ εἶχε φύγει, ὥστε νὰ ἀκυρώνονται οἱ δυσμενεῖς γιὰ ἐκείνην ἀποφάσεις τοῦ ΣτΕ. Τὸ ἄρθρο τελειώνει μὲ τὴ φράση: «Ἡ ἀξίωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας νὰ ἀσκεῖ ἐν ταυτῷ ἔργα νομοθέτου, διοικήσεως καὶ δικαστοῦ δὲν ἔχει ὡς βάση τὸ Σύνταγμα καὶ πρέπει νὰ ἀποκρουστεῖ».

Ὁ τέως ὑπουργὸς Βενιζέλος προσπάθησε νὰ ἀνασκευάσει τὰ ὅσα εἶχε γράψει ὁ Ν. Ξυδάκης, χωρὶς ἐπιτυχία[6]. Ἡ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ τέως ὑπουργοῦ συνεχίστηκε μὲ ἄλλο ἄρθρο γιὰ τὴν παραχώρηση σὲ συμβούλους του καὶ συνεργάτες του, ποὺ εἶχαν φτιάξει ἕνα «Κέντρο Θεσμικῶν μεταρρυθμίσεων», ἑνὸς μεγάλου οἰκοδομήματος στὴν Πλάκα, κι ἔτσι «ἐμφανίζεται νὰ κατασπαταλᾶ τὴν περιουσία τοῦ ὑπουργείου του καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν»[7].

2004. Ο ΚΡΑΤΙΚΟΔΙΑΙΤΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ. Μεγάλη ἀναταραχὴ προκάλεσε ἄρθρο τοῦ ὑφυπουργοῦ Τατούλη μὲ τίτλο «Τέλος στὸν κρατικοδίαιτο πολιτισμό»[8]. Πιθανῶς αἰτία τῆς δημοσίευσής του ἦσαν τὰ ἀναρίθμητα αἰτήματα νομικῶν καὶ φυσικῶν προσώπων γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση. Θέατρο, χορός, μουσική, ζωγραφικὴ καὶ γλυπτική, ποίηση καὶ πεζογραφία ἐνισχύονταν καὶ ἐνισχύονται χρηματικῶς ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ. Ἡ ἀρχαιολογία, ἡ Ὑπηρεσία δηλαδή, βρισκόταν στὸ ἴδιο πρόγραμμα καὶ συχνὰ στεροῦνταν οἱ Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων στοιχειώδεις πιστώσεις γιὰ σημαντικὲς ἐργασίες, ὅπως οἱ σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἡ συντήρηση τῶν ἀρχαιοτήτων. Ὁρισμένοι, ὅπως τὸ Μουσεῖο Μπενάκη[9] καὶ τὸ Μέγαρο Μουσικῆς, εἶχαν τὴν πρώτη μερίδα, τοῦ λέοντος πάντοτε, καὶ ὅ,τι περίσσευε ἢ περισσεύει μοιράζεται στοὺς λοιπούς.

Ὁ ὑφυπουργὸς εἶχε ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα:

> «Τὰ τελευταῖα 20 χρόνια ἡ ἀδιάκοπη παραμονὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ στὴν ἐξουσία «πέτυχε» κάτι τὸ ὁποῖο μέχρι τότε φάνταζε ἔξω ἀπὸ κάθε σφαίρα λογικῆς. Χρησιμοποίησε τὴν ἀστείρευτη αὐτὴ πηγὴ πνευματικοῦ πλούτου καὶ ὑψηλοῦ φρονήματος, ὡς παραμάγαζο τῆς νομῆς τῆς

---

6. *Ἡ Καθημερινή*, 28 Μαρτ. 2004.

7. Αὐτόθι 2 Μαΐου 2004. Ἡ ἀπάντηση τοῦ τ. ὑπουργοῦ στὴν ἴδια ἐφημερίδα, 7 Μαΐου 2004.

8. Αὐτόθι 24 Ὀκτ. 2004.

9. Σήμερα (2012) φαίνεται ὅτι ἔχουν ἀλλάξει τὰ πράγματα. Ὁ ὑπουργὸς Γερουλάνος στὴν ἐρώτηση «Δὲν ὑπῆρχε σύγκρουση συμφερόντων στὸ νὰ εἶστε ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ στὸ Μουσεῖο Μπενάκη νὰ εἶναι Πρόεδρος ἡ μητέρα σας καὶ νὰ παίρνει λεφτὰ ἀπὸ τὸ κράτος;», ἀπάντησε: «Τὸ Μουσεῖο Μπενάκη δὲν εἶχε ποτὲ καμία προνομιακὴ μεταχείριση» (Περιοδικὸ «*Κ*» τῆς *Καθημερινῆς*, τεῦχ. 463, 15 Ἀπρ. 2012, σ. 9).

ἐξουσίας. Ἐξύφανε σχέσεις καὶ ὀμφάλιους λώρους ἐξάρτησης τοῦ κόσμου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας μας μὲ τὸ κράτος καὶ εἰδικότερα μὲ τὰ ταμεῖα του.

Φτάσαμε λοιπὸν στὸ σημεῖο ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδας νὰ κινεῖται ξεκάθαρα πλέον μὲ ὅρους ἐμπορικῆς ἐπαγωγῆς καὶ οἱ ἄνθρωποί του νὰ ὀφείλουν νὰ δίδουν ἀνὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα «γῆ καὶ ὕδωρ» ὡς ἀπόδειξη τῆς πίστης τους καὶ ὡς εὐχαριστήριο γιὰ τὶς κρατικὲς συνεισφορές. Τὰ τελευταῖα λοιπὸν 20 χρόνια τὸ ΠΑΣΟΚ «πέτυχε» νὰ μετατρέψει τὴν καθημερινὴ παραγωγὴ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδας σὲ μιὰ διαδικασία κρατικῆς προσφορᾶς καὶ ἰδιωτικῆς ζήτησης, δίχως ὅμως νὰ σταθμίσει τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες τοῦ χώρου, δίχως νὰ σκεφτεῖ τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα ποὺ κάτι τέτοιο θὰ εἶχε στὴν ψυχοσύνθεση τῶν καλλιτεχνῶν, δίχως νὰ ἀναλογιστεῖ ὅτι δημιουργοῦσε μιὰ τάξη ἐκλεκτῶν καὶ κρατικοδίαιτων ποὺ θὰ ἐρχόταν, ἀργὰ ἢ γρήγορα, σὲ εὐθεία ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ὑπόλοιπη κοινωνία. - - -

Πρέπει νὰ μπεῖ ἕνα ὁριστικὸ τέλος στὸν κρατικοδίαιτο πολιτισμό. Πρέπει νὰ σταματήσει, ἐπιτέλους, ὁ χῶρος αὐτὸς νὰ λειτουργεῖ μὲ τά «χαϊδεμένα ἀπὸ τὸ κράτος» παιδιὰ καὶ μὲ τὰ παραμελημένα ἀποπαίδια. Πρέπει, ξανά, ὁ πολίτης νὰ ἀποφασίζει μὲ προσωπική του ἐπιλογὴ ποιὸς καλλιτέχνης εἶναι σὲ θέση νὰ προχωρήσει καὶ νὰ ἀναδειχθεῖ καὶ ποιὸς ὄχι, καὶ ὄχι ὁ κρατικὸς λειτουργός. Ἡ ἀντικειμενικότητα ὀφείλει νὰ ἐπιστρέψει ὡς βασικὴ ἀξιολογικὴ ἀρχὴ στὸ χῶρο τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ νὰ παύσει ἐπιτέλους τὸ δόγμα τῆς ὑποκειμενικῆς ἐπιλογῆς μέσα ἀπὸ τὸ στενὸ κύκλο τῶν φίλων καὶ γνωστῶν.- - -

Αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χώρου εἶναι νὰ μᾶς ἀκολουθήσουν σὲ αὐτὴν τὴ μεγάλη ἀλλαγή. Νὰ μᾶς βοηθήσουν ὥστε νὰ οἰκοδομήσουμε τὸ πλαίσιο καὶ τὶς ὑποδομὲς αὐτὲς ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν ὁ Πολιτισμός μας νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς «καλὲς διαθέσεις καὶ προθέσεις» τοῦ ἑκάστοτε κυβερνητικοῦ παράγοντα, ἀλλά, ἀντιθέτως, νὰ στέκεται ἀπέναντι στὴν ἐξουσία, νὰ τὴν ἐλέγχει καὶ νὰ τὴ βοηθάει νὰ γίνεται καθημερινὰ καλύτερη καὶ πιὸ ἀνθρώπινη. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν ἀνθρώπων τοῦ Πολιτισμοῦ, αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ ἔνστικτο τῶν ἀνθρώπων τοῦ χώρου ποὺ τὸ ΠΑΣΟΚ κατάφερε νὰ ὑπνώσει καὶ νὰ ἀλλοιώσει. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ δική μας μεγάλη ἀγωνία. Μὲ ποιὸ τρόπο

θὰ ἐπιτύχουμε τὸ τέλος τοῦ κρατικοδίαιτου πολιτισμοῦ καὶ τὸ ἄνοιγμα μιᾶς νέας σελίδας γιὰ τὸ χῶρο καὶ τοὺς ἀνθρώπους του».

Τὸ ἄρθρο προκάλεσε ἀντιδράσεις καὶ συζητήσεις στὶς ἐφημερίδες, ἀλλὰ καὶ ἐπιδοκιμασίες, ὅπως τοῦ Ἀντ. Καρκαγιάννη[10]. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὑφυπουργοῦ σύντομα ἔγιναν ἰσχυρὰ μὲ τὸν ἀπολογισμὸ τῆς «Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδος», ποὺ εἶχε ὀργανώσει ὁ ὑπουργὸς Βενιζέλος γιὰ νὰ προσδώσει «πνευματικώτερο χαρακτήρα στὸν θεσμὸ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων»[11]. Κατὰ τὸν ἀπολογισμὸ ἡ Π.Ο. εἶχε στοιχίσει 142.079.586 €.

Τὸν Π. Τατούλη μιμήθηκε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ΥΠΠΟ Χρῆστος Ζαχόπουλος, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε καὶ αὐτὸς ἄρθρο «Περὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς πολιτισμοῦ»[12], θεωρητικό, ἀρκετὰ νεφελῶδες, ἀλλὰ καίριο: «ἡ πολιτεία θὰ συνεχίσει νὰ χρηματοδοτεῖ στὸ πλαίσιο μιᾶς στοχοθετημένης συντεταγμένης πολιτικῆς, ποὺ προβάλλει τὴν κληρονομιά μας καὶ τὴ σύγχρονη δημιουργία»[13].

2004. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΡΓΩΝ. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες ποὺ ἔγιναν τὸν Αὔγουστο τοῦ 2004 ὑπῆρξαν ἡ αἰτία τῆς κατασκευῆς ἢ τῆς ἐπίσπευσης μεγάλων ἔργων, κυριότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν τὸ ἀεροδρόμιο στὰ Σπάτα, ἡ Ἀττικὴ Ὁδός, στάδια, τὸ λεμβοδρόμιο, ὁ ἱππόδρομος. Κατὰ τὴν κατασκευή τους βρέθηκαν ἀρχαιότητες, ἀπὸ

---

10. *Ἡ Καθημερινή*, 14 Νοεμβ. 2004. Ὁ Ἀντ. Καρκαγιάννης φιλοξένησε στὴ στήλη του, αὐτόθι 3 Δεκ. 2004, ἐπιστολή μου σχετικὴ μὲ τὴν κακὴ διαχείριση τῶν κρατικῶν πιστώσεων σὲ ἔργα λεγόμενα «πολιτιστικά».

11. Αὐτόθι 14, 28 Νοεμβ. 2004.

12. Αὐτόθι 4 Δεκ. 2004.

13. Στὴν ἐγκύκλιο τοῦ ΥΠΠΟΤ 3234 π.ἔ./ 23.2. 2012 ἀναφέρονται ὡς χρηματοδοτούμενοι ἀπὸ τὴν ΕΕ διὰ τοῦ ΥΠΠΟΤ 277 νομικὰ πρόσωπα. Ἂν ἐξαιρέσουμε τὶς ὑπηρεσίες τοῦ ΥΠΠΟΤ καὶ λίγα ἱδρύματα, τὰ λοιπὰ χρηματοδοτοῦνται γιὰ κομματικοὺς λόγους. Εἶναι εἴτε κομματικοὶ σύλλογοι τῆς ἐπαρχίας, εἴτε ἱδρύματα μεγάλων Τραπεζῶν ἢ ἱδρύματα γνωστότατων κεφαλαιοκρατῶν, ποὺ δημιουργοῦν ἀνέξοδα πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ εἰκόνα τους μὲ πόρους ποὺ ἀνήκουν στοὺς πραγματικοὺς δημιουργούς.

τὶς ὁποῖες ἄλλες καταστράφηκαν, ὅπως στὸ ἀεροδρόμιο, μὲ κύρια περίπτωση τὸν λόφο Σάγανι, καὶ ἄλλες σκεπάστηκαν μὲ χῶμα. Τὰ εὑρήματα ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάνοιξη καὶ κατασκευὴ τῆς Ἀττικῆς Ὁδοῦ περιγράφονται σὲ τόμο ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν ἑταιρεία ποὺ ἔκανε τὸ ἔργο[14].

Τὰ μνημεῖα καὶ τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος ἔτυχαν ἰδιαίτερης φροντίδας. Τὸ μουσεῖο ἄλλαξε ἐντελῶς. Καταργήθηκαν τὰ παράθυρα καὶ ὁ φωτισμὸς τῆς νέας ἔκθεσης εἶναι πλέον τεχνητός, ὅπως τὸ ἐσωτερικὸ τάφου. Τὰ προϊστορικὰ νεκροταφεῖα τοῦ Τσέπι καὶ Βρανᾶ, στεγασμένα ἀπὸ τὸν Μαρινᾶτο, ἀπέκτησαν νέα στέγαστρα, πολυτελῆ ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ὁ χῶρος τοῦ Τύμβου καὶ ὁ Τύμβος διαμορφώθηκαν, καὶ τὸ ἔδαφος στρώθηκε μὲ ξενόφερτο χρωματιστὸ χαλίκι τοῦ λατομείου. Τελευταία τιμὴ πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ Μαραθῶνος ἦταν ἡ βιομηχανικὴ ἀνακατασκευὴ τοῦ τροπαίου τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ποὺ στήθηκε κοντὰ στὴν Παναγία Μεσοσπορίτισσα[15].

Ἡ ἔναρξη τῶν Ὀλυμπιακῶν, ἐκτὸς τῶν μεγάλων λόγων, τιμήθηκε μὲ μιὰ σειρὰ ἐμψύχων εἰκόνων, ἀπὸ τὰ μινωικὰ χρόνια ἕως τὶς μέρες μας, κακόγουστων καὶ ἀνακριβῶν[16].

---

14. *Ἀττικῆς Ὁδοῦ περιήγηση* (Ἀθήνα 2005).

15. **Ὁ Μέντωρ* 72, 2004, 89-95· *Ἔργον* 2004, 83-86. Γενικῶς γιὰ τὰ ἔργα στὸν Μαραθώνα βλ. τὸν τόμο *Ἀττικὴ 2004. Ἀνασκαφές, εὑρήματα, νέα μουσεῖα* (Ἀθήνα 2005) 111, ὅπου δὲν μνημονεύονται ὁ Τύμβος καὶ τὸ Τρόπαιο.

16. *Ἔργον* 2004, 86-89. Τὶς ἀπόψεις ποὺ ἐξέφρασα στὸ *Ἔργον* ἔκρινε εἰρωνικὰ καὶ ἐλαφρὰ ὁ Βασ. Ἀγγελικόπουλος, *Ἡ Καθημερινή*, 22 Μαΐου 2005. Ἀπήντησα αὐτόθι 28 Μαΐου 2005.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 40

ΝΟΜΙΜΟΤΗΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ

2004. Το Μουσειο του Κεραμεικου. Στὶς 9 Αὐγούστου ἐγκαινιάστηκε, γιὰ μία ἀκόμη φορά, τὸ μουσεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ ἀπὸ τὸν ὑφυπουργὸ Τατούλη, ὁ ὁποῖος τὸ θεώρησε ὡς «ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα τῆς χώρας ποὺ παραδίδεται στὴν παγκόσμια κοινωνία καὶ μὲ τὴ μόνιμη ἔκθεση δίνει μιὰ νέα διάσταση στοὺς στόχους τῆς ἀνάδειξης καὶ προστασίας τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς»[1].

Τὸ πρῶτο μουσεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ εἶχε κατασκευαστεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς μὲ δωρεὰ τοῦ Gustav Oberlaender, χρηματοδότου καὶ τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν. Στὸν Oberlaender εἶχαν δοθεῖ, τὸ 1936, μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας ἀρχαῖα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ ὡς δῶρο γιὰ τὶς δωρεές του στοὺς Γερμανούς[2]. Τὸ μουσεῖο παραδόθηκε στὸ ἑλληνικὸ κράτος στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1938 κατὰ τὶς ἑορτὲς τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἑταιρείας. Μὲ τὸν πόλεμο ἐκκενώθηκε, ἀλλὰ οἱ Γερμανοὶ ἀπαίτησαν τὸ ἄνοιγμά του, ποὺ ἔγινε παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.

2004. Η κακοποιηση των Μυκηνων. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2004 τὸ ΚΑΣ εἶχε ἐγκρίνει τὴν τουριστικὴ διαμόρφωση τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν, δηλαδὴ τὸ στρώσιμο ὅλων τῶν ἀρχαίων δρόμων καὶ διόδων τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ μὲ σκυρόδεμα τσιμέντου. Ἡ ἐπιχείρηση ἔγινε γνωστὴ πολὺ καθυστερημένα. Ἡ Ἑταιρεία διαμαρτυρήθηκε ἐγγράφως στὸ ΥΠΠΟ. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ζαχόπουλος συγκάλεσε ἐσπευσμένως τὸ ΚΑΣ, ποὺ συνεδρίασε ἐπὶ τόπου, στὶς Μυκῆνες.

---

1. *Μετρόραμα*, 11 Αὐγ. 2004.

2. Βλ. στὰ γεγονότα τοῦ 1936.

Ἡ γνωμάτευσή του ἦταν ὁμόφωνη. Τὸ τσιμέντο δὲν βλάπτει ἀπὸ κάθε ἄποψη[3].

Οἱ ἐπεμβάσεις στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν ἦσαν πολὺ ἐκτεταμένες καὶ συνοδεύτηκαν ἀπὸ διάφορες ἀνωμαλίες, οἱ ὁποῖες διαπιστώθηκαν, ἀλλὰ ὑπῆρξε ἄγνωστη ἡ κατάληξή τους, ἀρχεῖο ἢ Δικαιοσύνη. Μᾶλλον τὸ πρῶτο. Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Μυκηνῶν ποὺ ἐκτελοῦσε τὸ ἔργο ἦταν ὁ τότε Γενικὸς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων[4].

2005. Νεος Οργανισμος του ΥΠΠΟ. Κάθε ὑπουργὸς φιλοδοξεῖ νὰ ἀναμορφώσει τὸ ὑπουργεῖο ποὺ διοικεῖ γιὰ δύο λόγους: εἴτε θέλει νὰ τὸ φέρει στὰ μέτρα του καὶ ἔτσι νὰ μπορεῖ νὰ χειρίζεται τοὺς πόρους του εὐκολότερα, νὰ κάνει τὰ ρουσφέτια του χωρὶς νομικὰ ἐμπόδια καὶ νὰ μπορεῖ νὰ διορίζει εὔκολα τοὺς ψηφοφόρους του, εἴτε διότι ὀργανωμένα συμφέροντα ὑπαλλήλων τὸν πιέζουν καὶ ἐνδίδει.

Ὁ ὑφυπουργὸς Τατούλης πολὺ νωρὶς ἀπεφάσισε νὰ κάνει νέο Ὀργανισμὸ τοῦ ΥΠΠΟ. Δημιουργήθηκε μεγάλη ἀντίδραση ἐκ μέρους τοῦ ΣΕΑ, καθηγητῶν τῶν πανεπιστημίων, παλαιῶν Ἐφόρων, ἐνῶ ὁ ὑφυπουργὸς δήλωσε πώς «ἡ βεβιασμένη καὶ ἔντονη ἀντίδραση ἐν ὄψει ἀλλαγῆς εἶναι πάντοτε ἔνδειξη βαθιᾶς συντηρητικῆς νοοτροπίας»[5]. Τὸ σχέδιο νόμου τοῦ Ὀργανισμοῦ ἐστάλη καὶ στὴν Ἑταιρεία, γιὰ νὰ γνωματεύσει. Ἡ ἑρμηνευτικὴ ἐγκύκλιος ποὺ τὸ συνόδευε περιεῖχε ἀσήμαντες μεγαλοστομίες. Σημασία ἔχει ὅτι οἱ Ἐφορεῖες ἐνσωματώνονταν σὲ δέκα (10) Περιφερειακὲς Ὑπηρεσίες Πολιτισμοῦ (ΠΕΥΠ), οἱ ὁποῖες εἶχαν καὶ ἀποκεντρωμένες ὑπηρεσίες. Στὴν κάθε Περιφερειακὴ Ὑπηρεσία ὑπάγονταν «ὅλα τὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς καθὼς καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀνάπτυξης τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ - - ». Ἡ Ὑπηρεσία αὐτὴ περιλάμβανε α) Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων, β) Διεύ-

3. *ΠΑΑ* 80, 2005, τεῦχ. Β΄, 24.

4. *Ὁ Κόσμος τοῦ Ἐπενδυτῆ*, 24 Σεπτ. 2006.

5. www.in.gr/news/article, 17 Μαρτ. 2004.

θυνση Σύγχρονου Πολιτισμοῦ, γ) Διεύθυνση Ἀναστήλωσης καὶ Τεχνικῶν Ἔργων, δ) Διεύθυνση Μουσείων καὶ ε) Διεύθυνση Διοικητικῆς καὶ Οἰκονομικῆς Ὑποστήριξης. Εἴχαμε μία πολὺ ἀνεπτυγμένη ἐπανάληψη τῆς ἀποτυχημένης ἀποκέντρωσης μὲ τὶς Ἐπιθεωρήσεις Πολιτισμοῦ τοῦ 1973. Ὁ Ὀργανισμὸς αὐτὸς δὲν ἔγινε, δὲν εἶναι ἀπίθανο ὅμως νὰ ἐπανέλθει ὡς μνημονιακός, κατάλληλα διασκευασμένος. Ὁ ὑφυπουργὸς Τατούλης ὑποστήριξε τὸ δημιούργημά του μὲ ἄρθρο του σὲ ἐφημερίδα[6].

Ἔντονη κριτικὴ στὸ ΣΝ ἔκανε ὁ Χρ. Ντούμας[7] θεωρώντας ὅτι τὸ νομοσχέδιο «συρρικνώνει φοβερὰ τὴν ἔννοια τοῦ Πολιτισμοῦ περιορίζοντάς την σὲ μία μόνο ἔκφανσή της, τὶς Τέχνες - - Βάζει τὸ Κράτος νὰ παρεμβαίνει στὴν παραγωγὴ Τέχνης, μιὰ πρακτικὴ ποὺ μόνον σὲ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα ἐπιχειρήθηκε - - - Τούς «Παρθενῶνες» τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας ἀποτελοῦν ὁ Θεοδωράκης, ὁ Μπιθικώτσης, ὁ Ρίτσος, ὁ Λουντέμης, ὁ Τάσσος, ἡ Βάσω Κατράκη, ὁ Κατράκης καὶ τόσοι ἄλλοι ποὺ ξεπήδησαν μέσα ἀπὸ τὸ κολαστήρι τῆς Μακρονήσου». Καὶ αὐτὸς ὁ ἀρθρογράφος ἔδωσε τὴ δική του ἐκδοχὴ καὶ περιόρισε τὴν Τέχνη σὲ ὀλίγιστα πρόσωπα πού, μᾶλλον, δὲν ἀποτελοῦν καὶ τὸ βαρύτερο κεφάλαιο στὴ μουσική, τὴν ποίηση, τὸ τραγούδι, τὴν πεζογραφία, τὴν εἰκαστικὴ τέχνη καὶ τὴν ὑποκριτική. Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλες ἀντιρρήσεις ἀπὸ συνδικαλιστὲς ἀρχαιολόγους[8]. Ὁ ὑφυπουργὸς Τατούλης ἀπάντησε[9] ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ κυβέρνηση προσπαθεῖ «νὰ φέρει τὸν πολίτη καὶ τὸ κράτος πιὸ κοντὰ» καὶ νὰ ἐνισχύσει τὸν πολιτιστικὸ ἐθελοντισμό.

2005. Ποικιλα γεγονοτα. Ἡ ἀνασύνθεση τοῦ ΚΑΣ, ποὺ ἔγινε στὶς 29 Αὐγούστου 2005, περιλάμβανε εὐνοουμένους τῆς κυβέρνησης. Ἀπουσίαζαν δύο πρόσωπα, καθηγητές, ποὺ εἶχαν διατελέσει μέλη του ἐπὶ 30 συνεχῆ χρόνια μὲ ὅλες τὶς κυβερνήσεις, πιστοὶ ὑποστηριχτὲς κάθε

6. *Ἡ Καθημερινή*, 24 Ἀπρ. 2005.
7. Αὐτόθι 24 Ἀπρ. 2005.
8. Αὐτόθι 26 Ἀπρ., 1 Μαΐου 2005.
9. *Τὸ Βῆμα*, 1 Μαΐου· *Ἡ Καθημερινή*, 26 Μαΐου 2005.

ἐπιθυμίας τῶν Γενικῶν Γραμματέων καὶ τῶν ὑπουργῶν, κύριοι παράγοντες κατὰ τῆς Ἑταιρείας τὸ 2002.

Στὶς 23 Σεπτεμβρίου τοῦ 2005 κατέρρευσε τμῆμα τοῦ νέου στεγάστρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Σπ. Μαρινάτου στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας. Ὁ Μαρινᾶτος τὴν εἶχε παραδώσει στεγασμένη, ἀλλὰ οἱ συνθῆκες τῆς «ἰσχυρῆς Ἑλλάδας σὲ ἰσχυρὴ Εὐρώπη» ἐπέβαλλαν τὴν κατασκευὴ νέου στεγάστρου, πολυτελοῦς καὶ τεχνολογικὰ πρωτοπόρου. Ἡ Ἑταιρεία εἶχε ἀναλάβει τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν πιστώσεων γιὰ τὸ στέγαστρο, καὶ τοῦτο τῆς πρόσθεσε πολλὲς μέριμνες καὶ ἐνοχλήσεις. Ἡ πτώση τοῦ τμήματος τοῦ στεγάστρου, ποὺ μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση χαρακτηρίστηκε ὡς ἐπισκέψιμο πρὶν γίνουν οἱ ἐπιβαλλόμενες ἀπὸ τὸν νόμο πολλὲς δοκιμὲς τῶν διαφόρων μερῶν του ὑπὸ ὁρισμένες συνθῆκες, προκάλεσε τὸν θάνατο ἑνὸς ξένου ἐπισκέπτη τῆς ἀνασκαφῆς, τὸν τραυματισμὸ μερικῶν καὶ τὴ διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς κατασκευῆς του μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου 2009. Ἔγινε ἀπὸ ξένο οἶκο νέα μελέτη τοῦ στεγάστρου, τὸ ὁποῖο ἀνακατασκευάστηκε ὁλόκληρο ἕως τὸ τέλος Σεπτεμβρίου 2011[10]. Ἕως τὴν 8 Ἀπριλίου 2012 ποὺ παραδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία «πρὸς χρῆσιν» γίνονταν δοκιμὲς ἀντοχῆς, στατικότητας κλπ. ὅλων τῶν στοιχείων ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν. Στὶς 11 καὶ 12 Ἀπριλίου 2012 (Μ. Τετάρτη καὶ Μ. Πέμπτη) ἔγιναν διπλὰ ἐγκαίνια τοῦ στεγάστρου ἀπὸ τὸν ὑφυπουργὸ Πέτρο Ἀλεβιζᾶτο καὶ τὸν ὑπουργὸ Παῦλο Γερουλάνο. Ἦσαν ἐγκαίνια Petropavlovsk.

2005. Το ΥΠΠΟ τιμα τις Ξενες Σχολες. Ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γενεᾶς τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ βρέθηκε σ' αὐτὴν μὲ τρόπο ὄχι κανονικό, ἀλλά «αὔξησης τοῦ χρέους», εἶναι ἡ ἀνάπτυξη σχέσεων μὲ τὶς Ξένες Σχολὲς καὶ ἡ συνακόλουθη ὠφέλεια μὲ προσκλήσεις γιὰ ὁμιλίες σὲ ξένες χῶρες ἢ λήψη πανεπιστημιακῶν τιμῶν.

Ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ ὑφυπουργοῦ Τατούλη ἦταν ἡ ὀργάνωση, μὲ δαπάνες τοῦ ΥΠΠΟ, ἔκθεσης μὲ τίτλο «Ξένα ἀρχαιολογικὰ

10. *Ἔργον* 2011, 36-38· βλ. καὶ **Ὁ Μέντωρ* 102, 2012, 70-72.

ἱδρύματα στὴν Ἑλλάδα. 160 χρόνια συνεργασίας γιὰ τὸν πολιτισμό μας». Ἡ ἔκθεση ἔγινε στὸ Μέγαρο Μουσικῆς καὶ ἐγκαινιάστηκε στὶς 2 Νοεμβρίου 2005. Ἡ ἰδέα τῆς ἔκθεσης δὲν ἦταν πιθανῶς τοῦ ὑφυπουργοῦ, ἀλλὰ κάποιου ὑπαλλήλου τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἔκδοση πολυτελοῦς τόμου[11]. Ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι στὶς 13 Ἰανουαρίου 2005 ὁ ὑφυπουργὸς Τατούλης εἶχε παραστεῖ σὲ συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας, εἶχε ὑποσχεθεῖ τὴν ἀμέριστη βοήθειά του καὶ ἐπὶ πλέον εἶχε προτείνει τὴν ὀργάνωση ἔκθεσης γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας στὸ Μέγαρο Μουσικῆς. Φαίνεται ὅτι ἡ ἰδέα αὐτή, ἂν ἦταν δική του, θεωρήθηκε περισσότερο συμφέρουσα νὰ γίνει γιὰ τὶς Ξένες Σχολές, οἱ ὁποῖες, ἀρκετὲς ἀριθμητικῶς, θὰ ἀνταπέδιδαν τὴ φιλοφρόνηση σὲ ἄδοξους ὑπαλλήλους τοῦ ΥΠΠΟ.

2006. Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΟΜΙΜΟΥ. Στὶς 15 Φεβρουαρίου ἔγινε ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ὁ Γεώργιος Βουλγαράκης, ἔπειτα ἀπὸ κυβερνητικὸ ἀνασχηματισμό. Ὁ Πέτρος Τατούλης ἐκτοπίστηκε καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ζαχόπουλος ἀπέκτησε μεγαλύτερη ἐλευθερία δράσης.

Θέμα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπικαιρότητας, γιὰ ἀρκετὸ καιρό, ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀποκάλυψη δικτύου ἀρχαιοκαπηλίας ποὺ εἶχε ἕδρα σὲ βίλλα προστατευμένη, στὸ νησὶ Σχοινοῦσα[12]. Ἡ ὑπόθεση εἶχε προεκτάσεις σὲ πρόσωπα ξένα, συνδεδεμένα μὲ Ἕλληνες ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴν Ὑπηρεσία ἢ μὲ τὸ ΥΠΠΟ, μὲ συλλογεῖς καὶ μὲ ἰδιωτικὰ μουσεῖα τῆς Ἀθήνας, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἦσαν δημιουργήματα ἀρχαιοκαπηλίας.

Κύριο ὅμως θέμα ἦταν πάντα τὸ ΝΜΑ, τοῦ ὁποίου τὸ κοινὸ παρακολουθοῦσε καθημερινῶς κάθε πρόοδο, κάθε αὔξηση τοῦ ὄγκου του. Τὸ αὐτὸ γινόταν καὶ μὲ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἰδιαίτερα τῶν Προπυλαίων. Τὰ νέα ἰωνικὰ κιονόκρανα τοῦ

---

11. ΥΠΠΟ, *Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολὲς στὴν Ἑλλάδα. 160 χρόνια* (Ἀθήνα 2005).

12. *Ἡ Καθημερινή*, 19 Ἀπρ. 2006.

μνημείου ἔτυχαν ἰδιαίτερα μεγάλης δημοσιότητας[13], ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης, μὲ ἔμφαση, πάντοτε, στοὺς ἀναστηλωτές. Τῆς ἴδιας περίπου δημοσιότητας ἔτυχε, τότε, καὶ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη. Μὲ τὶς ἐγκαταστάσεις στὴν ὁδὸ Πειραιῶς ἀνέλαβε τὴν προβολὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας στὴν Ἑλλάδα χρησιμοποιώντας ὡς φίρμα (marque déposée) τὴν ὀνομασία τοῦ μουσείου, τὸ ὁποῖο, ὡς περιορισμένης σημασίας καὶ ἀξίας ἰδιωτικὴ συλλογή, εἶχε περιπέσει, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν, σὲ ἀφάνεια.

2007. Χρονια πραγματοποιησεων. Στὶς 23 Ἰανουαρίου ἑορτάστηκαν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὰ 170 χρόνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ πανηγυρικὴ ὁμιλία μου[14], μὲ τὴν ὁποία παρουσιάστηκε ὄχι τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας ἀλλὰ οἱ ἑταῖροι της.

Οἱ ἀνακατασκευὲς μνημείων, ὅπως τῆς δωρικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπιείου[15], καὶ ἡ σοβαρότατη ἐπισήμανση τεχνικοῦ γιὰ τὴν ἀρτιότητα τῆς ἀντισεισμικῆς προστασίας τοῦ ΝΜΑ[16] ἦσαν σημαντικὰ γεγονότα. Τὸ ΝΜΑ εἶχε ἤδη ὁλοκληρωθεῖ ὡς οἰκοδόμημα καὶ ὁ ΟΑΝΜΑ ἄλλαξε ρόλο. Ἀπὸ κατασκευαστὴς ἔγινε τεχνοκρίτης καὶ ἀρχαιολόγος. Ἡ ἔκθεση τοῦ μουσείου πάνω στὸν Βράχο εἶχε γίνει ἀπὸ τὸν Μηλιάδη καὶ εἶχε ἀποσπάσει τὴν ἐπιδοκιμασία καὶ τοὺς ἐπαίνους τῶν εἰδικῶν καὶ τῶν φιλοτέχνων. Τὸ ΝΜΑ εἶχε ἄλλο καθεστὼς διοίκησης. Ἡ ἔκθεσή του προετοιμάστηκε ἀπὸ πρόσωπα ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε τὶς γνώσεις οὔτε τὴν καλλιέργεια τοῦ Μηλιάδη καὶ τῶν Καρούζων. Γενικὲς ἀρχὲς δὲν ὑπῆρχαν καὶ ἡ ἔκθεση προσαρμόστηκε στὸ οἰκοδόμημα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα τῶν κύριων συντελεστῶν τῆς κατασκευῆς τοῦ ΝΜΑ[17]. Ἡ πορεία τῆς ἔκθεσης περιγράφεται συνοπτικὰ[18] ἀπὸ τοὺς κατασκευαστὲς τοῦ ΝΜΑ καὶ ἀπὸ τὸν Τύπο, μὲ

13. *Ὁ Μέντωρ* 79, 2006, 35.

14. Αὐτόθι 82, 2007, 9-80· *ΠΑΑ* 82, 2007, τεῦχ. Β΄, 39-104.

15. *Ἡ Καθημερινή*, 4 Ἰαν. 2007.

16. Αὐτόθι 2 Φεβρ. 2007.

17. Bernard Tschumi Architects (ἐπιμ.), *Τὸ νέο Μουσεῖο Ἀκρόπολης* (Skira Rizzoli International Publications, Inc. 2009).

18. Αὐτόθι 152-160.

ὑστερικὰ δημοσιεύματα τὰ ὁποῖα θὰ πολλαπλασιάζονται μὲ κορύφωση τὰ ἐγκαίνια τοῦ μουσείου. Ἡ ὅλη ὑπόθεση εἶχε ξεφύγει ἀπὸ μακροῦ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Τέχνης καὶ τὴ χειρίζονταν πρόσωπα ξένα πρὸς τὸν Κλάδο, ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικοί. Οἱ ἀρχαιολόγοι περιορίστηκαν σὲ δύο θέματα. Στὴν ἠθικὴ ὑποστήριξη τῆς κατασκευῆς τοῦ ΝΜΑ καὶ στὴν ἐπιδοκιμασία τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

Νέο θέμα σχετικὸ μὲ τὸ ΝΜΑ δημιουργήθηκε μὲ τὴν ἀξίωση τοῦ ΟΑΝΜΑ κατεδάφισης κηρυγμένων ὡς διατηρητέων οἰκοδομημάτων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου: «Μιὰ διαμαρτυρία ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ Μουσεῖο γιὰ τρία κτήρια ἐπὶ τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τοῦ ἐργοταξίου, ἀναδεικνύει ἕνα ἑλληνικὸ παράδοξο: ὁρισμένοι ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοί [τὰ μέλη τοῦ ΟΑΝΜΑ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶχαν αὐτὲς τὶς ἰδιότητες] ἐπιθυμοῦν τὰ κτήρια νὰ μεταφερθοῦν [νὰ κατεδαφιστοῦν] σὲ ἄλλο χῶρο ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἱστορικὴ καὶ ὀπτικὴ συνέχεια τῶν ἀνασκαφῶν κάτω ἀπὸ τὸ μουσεῖο μὲ τὰ ἐρείπια τῆς κλιτύος ποὺ ὁδηγεῖ στὴν Ἀκρόπολη· οἱ ὑπέρμαχοι τῶν διατηρητέων ἐπιδιώκουν τὴ διάσωση ἑνὸς κτηρίου Art Deco τῆς δεκαετίας τοῦ 1930»[19]. Τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ πρὸς κατεδάφιση σπίτια ἦταν τοῦ Βαγγέλη Παπαθανασίου, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ τὸ κάνει ἕδρα προσωπικοῦ ἱδρύματος. Ὅταν ἀποφασίστηκε ἡ κατεδάφιση δὲν εἶχε ὑπολογιστεῖ τὸ κύρος τοῦ συνθέτη.

Πιθανὸν προδίδουν κάποια πολιτικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀνασφάλεια οἱ τεράστιες καὶ πανάκριβες διαφημίσεις τοῦ ΥΠΠΟ στὸν Τύπο μὲ τίτλο «Ἔλα νὰ δεῖς τὴ διαφορά», μὲ ὁλοσέλιδες εἰκόνες μνημείων καὶ μουσείων[20] ἢ τῶν βουβῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ Μουσείου Μπενάκη τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς[21].

---

19. «Ἔργο Βασιλείου Κουρεμένου», Tschumi ὅ.π. 152.

20. *Ἡμερησία*, 1 Ἰουλ. 2007.

21. *Τὸ Βῆμα*, 1 Ἰουλ.· *Ἡ Καθημερινή*, 7 Ἰουλ. 2007.

Ἡ συζήτηση καὶ οἱ ἀντεγκλίσεις γιὰ τὸ ΝΜΑ συνεχίζονταν μὲ τὴν προσθήκη τοῦ νέου ἐθνικοῦ αἰτήματος, τὸ γκρέμισμα τῶν διατηρητέων τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Οἱ δημοσιογράφοι ὅμως εἶχαν ξεκάθαρη γνώμη: «Ὁ κύβος ἐρρίφθη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀποφασίστηκε νὰ ἀνεγερθεῖ τὸ μουσεῖο στοῦ Μακρυγιάννη. Γνωρίζαμε ὅτι θὰ χρειαστοῦν θυσίες, ἐνδεχομένως αἱματηρές. - - - Γιατὶ τὰ συγκεκριμένα κτίρια δὲν γίνονται βορὰ στὸ κέρδος καὶ στοὺς ἐργολάβους, ἀλλὰ ἡ «θυσία» τους θὰ ἐνισχύσει ἕνα σημαντικὸ μουσεῖο. Γιατὶ εἶναι πολὺ ὡραῖο ἕνα βάζο «μπιζοὺ» στὸ τραπέζι, ἀλλὰ τί νόημα ἔχει ἂν τὸ σπίτι ἔχει ἤδη χαθεῖ;». Πάντα γιὰ τοὺς κυβερνητικοὺς δημοσιογράφους ὑπάρχει ἕνας ἀνώτερος σκοπός, ποὺ ἐπιβάλλει, παρὰ τὴ γνώμη τῶν πολλῶν, τή «θυσία». Τὸ ἐδῶ δημοσίευμα[22] εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ τῆς ὀργανωμένης προπαγάνδας τοῦ ΟΑΝΜΑ. Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ κατεδάφιση τῶν διατηρητέων χρειαζόταν γιὰ νὰ ἔχει τὸ ἑστιατόριο τοῦ ΟΑΝΜΑ ἐλεύθερη θέα πρὸς τὴν Ἀκρόπολη. Ἡ δημοσιογραφικὴ συζήτηση γιὰ τὴν κατεδάφιση τῶν δύο κτιρίων συνεχίστηκε. Τὸ ΚΑΣ μὲ ψήφους 12 ἔναντι 13 (περιλαμβάνεται στὶς 13 ἡ διπλὴ ψῆφος τοῦ προέδρου του Ζαχόπουλου) ἀποφάσισε στὶς 3 Ἰουλίου 2007 τὸν ἀποχαρακτηρισμὸ τοῦ κτιρίου τοῦ Β. Κουρεμένου, ἀφήνοντας γιὰ ἀργότερα τὸ σπίτι τοῦ Βαγγέλη Παπαθανασίου.

2007. Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ. Μετὰ τὴν ἀποτυχημένη, μέχρι στιγμῆς, προσπάθεια τοῦ ΟΑΝΜΑ νὰ κατεδαφιστοῦν τὰ δύο κτίρια τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, νέος ὀρυμαγδὸς τράβηξε τὴν προσοχὴ τῶν πολλῶν ἀπὸ τὰ πραγματικὰ προβλήματά τους, ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως στὸ ΝΜΑ. Ἀπὸ καιρὸ εἶχε ἀρχίσει ἡ μελέτη τῆς ἐπιχείρησης, ἀπὸ στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς πλευρᾶς. Ἐφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση, ἠλεκτρονικὰ μέσα, ἔκθαμβοι δημοσιογράφοι, ἔγραφαν, ρητόρευαν, θαύμαζαν.

Τὴ μεταφορὰ ἀνέλαβε ἡ τεχνικὴ ἑταιρεία *Ἄκτωρ* μὲ τρεῖς γερανούς. Ἀρχὲς Ἰουλίου ἄρχισαν οἱ δοκιμὲς μὲ τὴν παρουσία τοῦ ὑπουρ-

22. Μ. Κατσουνάκη, *Ἡ Καθημερινή*, 3 Ἰουλ. 2007.

γοῦ Βουλγαράκη: «ἀτσαλάκωτος στὸ μπλὲ κουστούμι του καὶ ἕτοιμος γιὰ δουλειά»[23]. Ἡ μεταφορὰ ἄρχισε στὶς 14 Ὀκτωβρίου. «Στὶς κλιτύες τῆς Ἀκρόπολης, ἀνάμεσα στὸ παλαιὸ μουσεῖο ἐπάνω στὸ βράχο καὶ τὸ ΝΜΑ στὶς παρυφές του, ἔχουν στηθεῖ ἀπὸ τὴν *Ἄκτωρ* τρεῖς θεόρατοι γερανοί. Τὰ γλυπτὰ εἶναι συσκευασμένα σὲ εἰδικὰ κιβώτια καὶ μεταφέρονται ἀπὸ τὸν ἕνα γερανὸ στὸν ἄλλο. Τὸ θεαματικὸ γεγονὸς προβάλλεται ἀπὸ τὴν τηλεόραση παγκοσμίως»[24]. Οἱ συζητήσεις καὶ οἱ συγκρούσεις γιὰ τὰ σπίτια τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου συνεχίστηκαν, ὅπως καὶ ὁ θαυμασμὸς γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς μεταφορᾶς. Χρειάστηκε νὰ ὑπάρξει μία ἐθνικὴ συμφορὰ γιὰ νὰ σταματήσει, γιὰ λίγο, ἡ μὲ δαπάνη τοῦ Δημοσίου ἰδιοτελὴς προβολὴ ἑνὸς ψευδοζητήματος.

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ. Τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς τῆς χρονιᾶς ἦταν οἱ πυρκαγιὲς τοῦ καλοκαιριοῦ, μὲ ἀποκορύφωμά τους τὶς φωτιὲς τῆς 24 Αὐγούστου, ποὺ ἔφτασαν ὣς τὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τῆς Πελοποννήσου. Ἐπὶ δέκα μέρες ἡ φωτιὰ ἔκανε στάχτη μεγάλο τμῆμα της, μὲ δεκάδες νεκροὺς στὴ Λακωνία, Μεσσηνία καὶ Ἀρκαδία. Ἡ φωτιὰ ἔφτασε ἕως τὸ Μουσεῖο Ὀλυμπίας, τὸ Κρόνιο κάηκε ὁλόκληρο, ὅπως καὶ μέρος τοῦ σταδίου καὶ τὸ ἄλσος τῆς Ὀλυμπιακῆς Ἀκαδημίας. Ὁ ὑπουργὸς Βουλγαράκης μπρὸς στὴν καταστροφὴ δήλωσε «κάηκαν κάποια δένδρα πέριξ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου»[25]. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπίσκεψη τοῦ ὑπουργοῦ Βουλγαράκη στὴν Ὀλυμπία δὲν ἦταν ἐπιτυχής, γιατὶ μετὰ τὴν ἐκεῖ συνέντευξη Τύπου «ἀποχώρησε ἄρον ἄρον μέσα σὲ γιούχα τῶν λίγων ποὺ κατάφεραν νὰ τὸν ἐντοπίσουν»[26].

Στὴν Ὀλυμπία ὑπῆρχε σύγχρονο σύστημα πυρόσβεσης, τὸ ὁποῖο δὲν λειτούργησε ἐξ αἰτίας τῆς διοίκησης τῆς Ἐφορείας[27]. Γιὰ λόγους ἄγνωστους ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ζαχόπουλος τὴν προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας τὴν εἶχε ἀντικαταστήσει μὲ πρόσωπο τῆς ἀρεσκείας του.

---

23. *Ἡ Καθημερινή*, 13 Ἰουλ. 2007.
24. Tschumi ὅ.π. 156.
25. *Ριζοσπάστης*, *Αὐγή*, *Ἡ Καθημερινή*, 28 Αὐγ. 2007 καὶ τὶς ἑπόμενες ἡμέρες.
26. *Αὐγὴ* ὅ.π.
27. *Ἡ Καθημερινή*, 1 Σεπτ. 2007.

Ὁ ὅλος χειρισμὸς τοῦ μονίμου θέματος τῆς προστασίας τῆς Ὀλυμπίας ἀπὸ τὴ φωτιὰ ἔγινε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ καεῖ ὁ χῶρος[28].

2007. Μια τελευταια δηλωση. Ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν σὲ πένθος, τὸ ἔργο τοῦ ΝΜΑ συνεχιζόταν, ὅπως καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν κατεδάφιση τῶν δύο διατηρητέων τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Κύρια ἐπιδίωξη τοῦ ΟΑΝΜΑ ἦταν ἡ ἐπιστροφὴ στὴν Ἑλλάδα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως ποὺ βρίσκονταν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Π' αὐτὸ κτίστηκε τὸ ΝΜΑ στοῦ Μακρυγιάννη, τόσο κοντὰ στὴν Ἀκρόπολη καὶ τόσο φαραωνικό.

> «Τὸ Νέο Μουσεῖο στήθηκε μὲ βάση τοὺς ἄξονες καὶ τὶς διαστάσεις τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενώνα, διότι ἔτσι θὰ μποροῦν νὰ στηθοῦν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά του μὲ τὴν ἴδια διάταξη ὅπως στὸν ἀρχαῖο ναό. Γύρω ἀπὸ τὰ γλυπτὰ αὐτὰ ἀντὶ νὰ ὑψωθοῦν συμπαγεῖς τοῖχοι προτιμήθηκε ἡ κατασκευὴ ἑνὸς ὑαλοστασίου μὲ ἀπόλυτη διαφάνεια γιὰ νὰ εἶναι ὁρατὸς ὁ Βράχος τῆς Ἀκρόπολης μὲ τὰ μνημεῖα του. Ἡ ἀμεσότητα τῆς ὀπτικῆς σύνδεσης τῶν γλυπτῶν τῆς αἴθουσας μὲ τὴν Ἀκρόπολη εἶναι ἡ κορύφωση τῆς προσφορᾶς τοῦ Νέου Μουσείου στὴν παγκόσμια κοινότητα καὶ τὸ ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενώνα. Δυστυχῶς ἡ θέα αὐτή, παρὰ τὴ μέγιστη δυνατὴ ἀνύψωση τῆς αἴθουσας, διαταράσσεται ἀπὸ τὰ δύο κτίρια τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου».

Αὐτὰ δήλωσε ὁ Πρόεδρος τοῦ ΟΑΝΜΑ Δημ. Παντερμαλῆς[29]. Τέσσερα χρόνια μετὰ τὴ δήλωση, τὸ πονηρὸ ἑλληνικὸ ἐπιχείρημα δὲν ἔχει καταφέρει νὰ πείσει τοὺς Βρετανούς.

---

28. Ὅπως φάνηκε εὐθὺς μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τῆς Ὀλυμπίας, ὑπῆρχαν εὐθύνες ὑπηρεσιακές, οἱ ὁποῖες καλύφθηκαν μὲ ἀπονομὴ ὑπουργικοῦ ἐπαίνου στοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἐφορείας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ὑπεύθυνοι: ΦΕΚ 115, τ. Β', 29 Ἰαν. 2008. Ὁ ἔπαινος ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ στὶς 19 Δεκεμβρίου 2007, τὴν προηγουμένη τῆς ἀπόπειρας αὐτοκτονίας τοῦ Ζαχόπουλου.

29. Περιοδικὸ «*Κ*» τῆς *Καθημερινῆς*, 5 Αὐγ. 2007.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 41

ΣΚΑΝΔΑΛΑ ΚΑΙ ΝΜΑ

"It is the same question with the Elgin Marbles - - -
I certainly don't believe in *returnism*"

David Cameron, πρωθ. Βρετανίας, 21 Φεβρ. 2013

2007. ΝΕΟΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ. ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΙΑΠΗΣ. Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 16 Σεπτεμβρίου ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Μιχάλης Λιάπης, ἐξάδελφος τοῦ πρωθυπουργοῦ Κώστα Καραμανλῆ. Ἡ θητεία του ἕως τὶς 8 Ἰανουαρίου 2009 δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ἰδιαίτερο. Ὑπῆρξε ὁ ὑπουργὸς τῆς μεταφορᾶς τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως. Στὶς 11 Ὀκτωβρίου ἔγινε πρόβα τῆς μεταφορᾶς, «ἡ μετακόμιση τοῦ αἰώνα ὅμως ὁρίστηκε γιὰ τὶς 14 Ὀκτωβρίου, στὶς 9 τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς. Ἦταν παρὼν καὶ ὁ ὑπουργὸς Λιάπης, ὁ ὁποῖος δήλωσε ὅτι ἡ μεταφορὰ εἶναι "κοσμοϊστορικῆς σημασίας καὶ οἰκουμενικῆς ἀκτινοβολίας"[1] καί "προκαλεῖ δέος καὶ συγκίνηση"». Ὁ πρωθυπουργὸς ἐπισκέφθηκε τὸ ΝΜΑ, τὸ θαύμασε καὶ ἔκανε δηλώσεις: «Μὲ τὴν κατασκευὴ καὶ λειτουργία τοῦ ΝΜΑ καταρρίπτεται καὶ τὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα ἐκείνων [τῶν Βρετανῶν] ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἱκανοποίηση ἑνὸς δίκαιου αἰτήματος»[2].

2007, 20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ. ΤΟ ΣΚΑΝΔΑΛΟ. Ἐνῶ ὁ ὑπουργὸς Λιάπης δήλωνε εὐτυχὴς μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων στὸ ΝΜΑ, τὸ ΥΠΠΟ ἐπρόκειτο νὰ ὑποστεῖ μεγάλο ἠθικὸ πλῆγμα. Στὶς 18 Δεκεμβρίου ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ζαχόπουλος ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του. Εἶχαν προηγηθεῖ ἐξευτελιστικὲς σκηνὲς μέσα στὸ ὑπουργεῖο καὶ ἔντονες φῆμες γιὰ σκάνδαλα στὴν Ὑπηρεσία, γιὰ ἀποχαρακτηρισμοὺς ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν κομματικὰ πρόσωπα καὶ γιὰ ἀνεπίτρεπτες χρηματοδοτήσεις

---

1. Π. Μπουκάλας, *Ἡ Καθημερινή*, 16 Ὀκτ. 2007.

2. Αὐτόθι 18 Δεκ. 2007.

ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς λογαριασμούς, φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων. Δύο μέρες ἀργότερα, στὶς 20 Δεκεμβρίου, ὁ Ζαχόπουλος ἀποπειράθηκε νὰ αὐτοκτονήσει πέφτοντας στὸ κενὸ ἀπὸ τὸ μπαλκόνι τοῦ σπιτιοῦ του στὸ Κολωνάκι. Ἡ ὑπόθεση ἀπέκτησε ἀμέσως πολιτικὴ σημασία, τὴν ὁποία ἡ κυβέρνηση ἀρνήθηκε ἀποδίδοντας τὴν ἀπόπειρα αὐτοκτονίας σὲ ἐκβιασμὸ κάποιας ὑπαλλήλου, τὴν ὁποία ὁ Ζαχόπουλος εἶχε ἐγκαταλείψει. Τοῦτο, ὁ ἐκβιασμός, ἴσως νὰ ἔγινε, ἡ πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἄλλη, ποὺ ἐπιγραμματικὰ περιγράφει σὲ δήλωσή του τὸ ΚΚΕ[3]: «Ὑπάρχουν σοβαρὰ ζητήματα οἰκονομικῆς διαχείρισης προγραμμάτων, ἀποχαρακτηρισμοῦ διατηρητέων κτιρίων καὶ ἀντιμετώπισης ἀρχαιολογικῶν χώρων». Ἐκεῖνο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα εἶναι ὅτι ὁ Ζαχόπουλος καθόριζε τὶς ἀποφάσεις τοῦ ΚΑΣ πρὸς τὸ συμφέρον κομματικῶν προσώπων ἢ ὑποστηρικτῶν τοῦ κόμματος τῆς ΝΔ.

Τὰ ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸν Τύπο μετὰ τὴν 20 Δεκεμβρίου ὑπῆρξαν ἡ αἰτία ἔκδοσης μιᾶς ἀνακοίνωσης, ποὺ ὑπέγραψαν 13 τακτικὰ καὶ 10 ἀναπληρωματικὰ μέλη τοῦ ΚΑΣ, ὅπου σημειώνεται πὼς «τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο δὲν εἶναι κατευθυνόμενο ὄργανο ἐξυπηρέτησης προσωπικῶν συμφερόντων κανενός». Καὶ πὼς τά «ἀνυπόστατα σχόλια» ἔχουν ὡς στόχο νά «τρωθεῖ ἕνας διαχρονικὸς θεσμὸς ἀνάδειξης καὶ προστασίας τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς»[4]. Λίγες μέρες ἀργότερα δημοσιεύτηκε στὸν Τύπο ἀνακοίνωση τοῦ ΣΕΑ, ὅπου μεταξὺ ἄλλων λέγεται ὅτι «ἡ ἑκάστοτε πολιτικὴ ἡγεσία πιεζόμενη ἀπὸ μικροπολιτικὰ ἀλλὰ καὶ μεγάλα οἰκονομικὰ συμφέροντα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς κι ὄχι μόνο, συστηματικὰ ἐπιχειρεῖ νὰ ποδηγετεῖ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὰ θεσμικά της ὄργανα ...»[5].

---

3. Αὐτόθι 28 Δεκ. 2007.

4. *Ἐλεύθερος Τύπος*, 28 Δεκ. 2007, σ. 4.

5. *Ἡ Καθημερινή*, 10 Ἰαν. 2008, σ. 15· *Ριζοσπάστης*, 11 Ἰαν. 2008, σ. 23. Βλ. καὶ *The Times* τοῦ Λονδίνου τῆς 9 Ἰαν. 2008, ἄρθρο τοῦ John Carr μὲ τίτλο "Sex, lies and DVDs shake culture ministry in Greece".

Τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως στὰ μέλη τοῦ ΚΑΣ βεβαιώνει δημοσιογράφος ποὺ παρακολουθοῦσε ἀνελλιπῶς τὶς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου:

«Ὅσοι παρακολουθούσαμε τὶς συνεδριάσεις αὐτοῦ τοῦ συμβουλίου ἀντιλαμβανόμασταν πότε ὁ γενικὸς γραμματέας ἔδινε γραμμὴ σὲ μέλη τῆς ἐπιρροῆς του τὰ ὁποῖα στοιχίζονταν πίσω ἀπὸ τὴν ἄποψή του καὶ ἐνέκριναν αἰτήματα μὲ σχετικὲς πλειοψηφίες. Μὲ τέτοιες πλειοψηφίες ἀδειοδοτήθηκε ἡ λειτουργία τῶν λατομείων Μαρκοπούλου καὶ Ἄνδρου μέσα σὲ κηρυγμένους ἀρχαιολογικοὺς χώρους. Μὲ πλειοψηφία ἐγκρίθηκε καὶ ἡ παράταση τῆς λειτουργίας τῆς χωματερῆς στὴν Ἄνδρο ποὺ εἶχε πιάσει φωτιὰ ἀπειλώντας μὲ τὴν πυκνὴ αἰθάλη τὶς βραχογραφίες ποὺ ἔχουν ἀνακαλυφθεῖ στὸν νεολιθικὸ οἰκισμὸ τοῦ Στρόφυλα (4400-3300 π.Χ.).

Μὲ γραμμὴ Ζαχόπουλου καὶ παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις καὶ τῶν δύο Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων (ΚΣΤ΄ καὶ Ἐναλίων) τὸν περασμένο Φεβρουάριο ἐγκρίθηκε τὸ αἴτημα νὰ διπλασιαστοῦν στὴ θαλάσσια περιοχὴ τῆς Ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, στὴν Κυνόσουρα, οἱ πλωτὲς ἐγκαταστάσεις τῆς ἑταιρείας Hellenic Environment Center A.E. ποὺ ἔχει ἐκεῖ ἕνα δεξαμενόπλοιο-διαχωριστήρα (πετρελαιοειδῶν-νεροῦ).

Πέρα ὅμως ἀπὸ κάποιες «ἔνοχες» ἀποφάσεις τοῦ ΚΑΣ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι μπαίνουν στὸ στόχαστρο τῶν ἐλεγκτικῶν Ἀρχῶν, πολὺς λόγος γίνεται γιὰ μαζικὲς ἐντάξεις ἔργων ἡμετέρων στὸ Γ΄ ΚΠΣ ποὺ ἔγιναν τὸν τελευταῖο καιρὸ μὲ μελέτες ποὺ δὲν ἦταν «ὥριμες» καὶ συνεπῶς δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνταχθοῦν»[6].

Πέντε ἡμέρες ἀργότερα ἡ ἴδια δημοσιογράφος μὲ νέο της δημοσίευμα[7] ἔδινε πλῆθος στοιχεῖα γιὰ τὴν ἰδιοτελῆ καὶ σὲ βάρος τῶν μνημείων διοίκηση τοῦ Ζαχόπουλου:

«Ἡ τελευταία ἐντολή, ποὺ ἔδωσε ὁ Ζαχόπουλος πρὶν ἀπὸ τὴν παραίτησή του, ἦταν νὰ διαλυθοῦν τὰ ἀρχαῖα – παλαιοχριστιανικὰ τοιχά-

6. Νινέτα Κοντράρου Ρασσιᾶ, *Ἐλευθεροτυπία*, 31 Δεκ. 2007.

7. Αὐτόθι 4 Ἰαν. 2008.

ρια καὶ δάπεδα – ποὺ βρέθηκαν πίσω ἀπὸ τὸ νέο Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης. Σὲ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη 2-6, κατασκευάζεται ἡ ράμπα τροφοδοσίας τοῦ Μουσείου. Εἰσήγαγε ἐσπευσμένα τὸ θέμα στὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, ποὺ συνεδρίασε τὴν ἡμέρα τῆς παραίτησης καὶ νοσηλείας του στό «Ἑρ. Ντυνάν», μὲ τὴν ἐπισήμανση «νὰ περάσει» ἡ διάλυση τῶν ἀρχαίων.

Ἡ ἐντολή του ἐξετελέσθη ἀπὸ τοὺς δικούς του στὸ ΚΑΣ, ὑπὸ τὶς διαμαρτυρίες τῶν ὑπολοίπων, γιατὶ δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ τυπικὴ εἰσήγηση τῆς ἁρμόδιας Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιὰ τὴ σημασία αὐτῶν τῶν εὑρημάτων, ποὺ ἦρθαν στὸ φῶς ὕστερα ἀπὸ τὸ γκρέμισμα ἑνὸς ἀκόμη κτιρίου τοῦ οἰκοπέδου Μακρυγιάννη.

Ἔτσι δροῦσε ὁ πανίσχυρος γενικὸς γραμματέας. Ἀλλὰ δὲν ἦταν καὶ ὁ μόνος ποὺ ἐφάρμοζε μὲ τέτοιες ἢ παρόμοιες μεθόδους τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ στὸ ΥΠΠΟ. Ἡ διαφορά του μὲ τοὺς ἄλλους γεν. γραμματεῖς, ποὺ πέρασαν τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, ἦταν ὅτι δροῦσε ὡς ἕνας σὲ συσκευασία τριῶν: Μὲ τὶς αὐξημένες ἁρμοδιότητες ποὺ τοῦ εἶχε ἐκχωρήσει ἀπὸ τὸ 2004 ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς ὡς ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ, ἦταν ἐκεῖνος πού: [α] Ἐκτελοῦσε χρέη εἰδικοῦ γραμματέα ἁρμόδιου γιὰ τὴν ἔνταξη μελετῶν καὶ διαχείριση τῶν κονδυλίων στὸ Γ΄ ΚΠΣ. [β] Ἐκτελοῦσε τὰ κοινὰ χρέη τοῦ γ.γ. ἐγκρίνοντας τὶς μελέτες ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ προέδρου τοῦ (γνωμοδοτικοῦ) ΚΑΣ καὶ [γ] ὑπέγραφε τὴν τελικὴ ἀπόφαση ἀντὶ τοῦ ὑπουργοῦ.

Τοῦ καταμαρτυροῦν ἀδιαφάνεια στὸν τρόπο διαχείρισης τοῦ δημόσιου χρήματος. Ἔπρεπε νὰ βουτήξει στὸ κενό, γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ὅτι πάσχει διαχρονικά (!) τὸ σύστημα χρηματοδοτήσεων σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φτωχὰ καὶ λιγότερο διεφθαρμένα ὑπουργεῖα τῆς χώρας. Ἔπρεπε νὰ πέσει ἀπὸ τὸ παράθυρο ὁ στενὸς φίλος τοῦ πρωθυπουργοῦ γιὰ νὰ δοῦν οἱ τηλεθεατὲς ὅτι «μπάζουν» ἀπὸ παντοῦ τὰ κριτήρια:

[α] Γιὰ τὶς ἀδειοδοτήσεις ἐπιχειρήσεων σὲ κηρυγμένους ἀρχαιολογικοὺς χώρους (βιομηχανίες, βιοτεχνίες, λατομεῖα, χωματερές). [β] Γιὰ τὶς χρήσεις μνημείων, τοὺς χαρακτηρισμοὺς καὶ ἀποχαρακτηρισμοὺς ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ διατηρητέων κτιρίων. [γ] Γιὰ τὶς ἐντάξεις ἔργων στὰ Κοινοτικὰ Πλαίσια Στήριξης καί [δ] γιὰ τὶς σκοτεινὲς δια-

δρομὲς τῶν ἐπιχορηγήσεων μέσῳ τῶν Εἰδικῶν Λογαριασμῶν καὶ τοῦ ΛΟΤΤΟ. Ὅσοι παρακολουθοῦμε τὶς συνεδριάσεις τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου κάθε Τρίτη ὄχι τὰ 4, ἀλλὰ τὰ 14 τελευταῖα χρόνια, ὀφείλουμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι παλαιό, πολὺ καλὰ στημένο, καὶ ἄκρως ἐξυπηρετικὸ γιὰ τὴν ἑκάστοτε πολιτικὴ ἡγεσία.

Θὰ ἀναφέρω μόνο δύο περιπτώσεις, γιὰ νὰ δεῖ κανεὶς τὸ μέγεθος τῆς ὑποκρισίας ὅλων, ὅταν τὰ βάζουν μόνο μὲ τὸν παρ' ὀλίγον αὐτόχειρα, ξεχνώντας τὰ ἔργα καὶ τὶς δικές τους ἡμέρες στὸ ΥΠΠΟ. Ἂν καὶ κανεὶς ἀπὸ τοὺς πρώην ὑπουργοὺς Πολιτισμοῦ τῆς τελευταίας δεκαετίας – πλὴν τοῦ ὑφυπουργοῦ Π. Τατούλη, λὲς καὶ ἄφησε κι ἐλόγου του παραπονεμένη, δίχως ἔργα, τὴν ἐκλογική του περιφέρεια, τὴν Ἀρκαδία – κανείς (Μικρούτσικος, Μπένος, Βενιζέλος, Παπαζώη, Πάγκαλος, Πετραλιᾶ, Βουλγαράκης) δὲν ἄνοιξε τὸ στόμα του ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες καὶ δὲν πῆρε μέρος στὸν ὀχετό, ποὺ ἄνοιξε μὲ τὴ βουτιὰ τοῦ Ζαχόπουλου.

Ἡ πρώτη περίπτωση ἀφορᾶ τὴν παραχώρηση τῶν διατηρητέων κτιρίων τοῦ Κεραμεικοῦ στὸ Ἵδρυμα Μητσοτάκη, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς καὶ δὲν φέρει τὴν ὑπογραφὴ Ζαχόπουλου. Ἐπὶ ὑπουργίας Βαγγέλη Βενιζέλου παραχωρήθηκε τὸ κτίριο στὸν ἐπίτιμο τῆς ΝΔ. Ἐπὶ κυβερνήσεως Κώστα Καραμανλῆ τοῦ προσφέρθηκαν ἁπλῶς καὶ τὰ γειτονικὰ ἀπαλλοτριωμένα οἰκόπεδα γιὰ ἀνασκαφές, ποὺ δὲν ἔγιναν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἐδῶ καὶ πάρα πολλὰ χρόνια.

Μὲ τὸ ξέσπασμα τοῦ ἐπίμαχου σκανδάλου, τὰ ἠλεκτρονικὰ ΜΜΕ τώρα ἀνακάλυψαν ξαφνικὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ ΚΑΣ καὶ τῶν ἀποφάσεών του καὶ ὅτι αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις πολλὲς φορὲς ὑπόκεινται σὲ πιέσεις μεγάλων συμφερόντων, κάτι πασίγνωστο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ὑποβίβασε σὲ γνωμοδοτικό (ἀπὸ ἀποφασιστικὸ ποὺ ἦταν) τὸν ρόλο τοῦ ΚΑΣ, ὅταν τὸ 1977 ἀντιτάχθηκε σθεναρὰ στὴν ἐπιθυμία του νὰ δημιουργηθεῖ διαλυτήριο πλοίων στὴν Πύλο!

Τώρα λοιπόν, οἱ τηλεοπτικοὶ ἀστέρες ἀνακάλυψαν ὅτι μὲ τὴ διπλὴ ψῆφο τοῦ Ζαχόπουλου ὡς προέδρου τοῦ ΚΑΣ (χρησιμοποιεῖται μόνο σὲ περίπτωση ἰσοψηφίας) ἀποχαρακτηρίστηκαν οἱ δύο πολυκατοικίες τῆς Διον. Ἀρεοπαγίτου, οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦνται νὰ γκρεμιστοῦν. Γιατὶ

ὅμως ἔκανε χρήση τοῦ δικαιώματός του αὐτοῦ ὁ Χρ. Ζαχόπουλος; Γιατὶ ἐφάρμοζε, ὅπως ἔκαναν σχεδὸν ὅλοι οἱ γ.γ. τοῦ ΥΠΠΟ, τὴν ἐπιθυμία τῆς κυβέρνησης νὰ διευκολυνθεῖ ἡ θέα τοῦ νέου Μουσείου πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ βράχου τῆς Ἀκρόπολης.

Δὲν συμμάχησε ὁ Ζαχόπουλος μὲ τοὺς ἐπώνυμους ἰδιοκτῆτες τῶν πολυκατοικιῶν, οὔτε ἐνέδωσε στὶς πιέσεις τους, ποὺ σὲ ἄλλες ἐποχὲς κατάφερναν νὰ ἐξασφαλίζουν τὸν χαρακτηρισμὸ σπιτιῶν τους ὡς διατηρητέων παρ' ὅλο ποὺ ἤμασταν ἐν ὄψει τῆς ἀνέγερσης τοῦ Μουσείου.

Δὲν φέρει τὴν ὑπογραφή του οὔτε ἡ ἄδεια ἀνέγερσης ἔπαυλης ἐφοπλιστῆ, ποὺ κτίζεται λίγα μέτρα πιὸ πάνω στὴ Διον. Ἀρεοπαγίτου, ἀνάμεσα στὴν εἴσοδο τοῦ Ἡρωδείου καὶ στὸ ἑστιατόριο «Διόνυσος».

Μάλιστα! Ἐν ἔτει 2007 στό «μάτι» τῶν μνημείων τοῦ ἱεροῦ βράχου, τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, μὲ ἀπόφαση τῆς προηγούμενης σύνθεσης τοῦ ΚΑΣ (ἐπὶ ΠΑΣΟΚ) δὲν ἀπαλλοτρίωσε, ὡς ὄφειλε, τὴν παλιὰ οἰκία ποὺ ὑπῆρχε ἐκεῖ γιὰ νὰ γίνουν ἀνασκαφές. Προφασίστηκε ἔλλειψη πόρων καὶ ἔδωσε τὴν ἄδεια στὸν ἐφοπλιστὴ νὰ φτιάξει βίλα μπροστὰ στὸ Ἡρώδειο!

Εἶναι ἀναρίθμητες οἱ ἱστορίες ποὺ μπορεῖ νὰ ἀφηγηθεῖ κανεὶς διαπιστώνοντας μὲ λύπη ὅτι ἡ διαπλοκὴ ἔχει τὶς ρίζες της πολὺ βαθιὰ καὶ στὰ δύο κόμματα ἐξουσίας, ἐδῶ καὶ χρόνια».

Ἡ δημοσιογράφος εἶναι ἀποκαλυπτικὴ μέχρις ἐκεῖ ποὺ δὲν θὰ θίξει ὁρισμένα πρόσωπα, ἐκεῖνα ποὺ ἐκτελοῦσαν τὶς ἐντολὲς τοῦ Ζαχόπουλου, ποὺ ἔφερναν πάντα ἀντιρρήσεις στὴ συζήτηση στὸ ΚΑΣ ἀλλὰ ψήφιζαν κατὰ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ προέδρου του.

Τὸ σκάνδαλο Ζαχόπουλου ἐξακολούθησε ἐπὶ καιρὸ νὰ ἔχει θέση στὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, ἡ κυβέρνηση ὅμως τὸ χειρίστηκε μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ἀπὸ πολιτικὸ ποὺ ἦταν νὰ γίνει ἱστορία «ρὸζ μπαλέτου». Τὸ ΝΜΑ ξαναβρῆκε τὴ θέση του στὰ μέσα δημοσιότητας, μὲ ἰδιαίτερη προβολὴ τῆς ἐπίσκεψης ἐκεῖ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, στὸν ὁποῖο προσφέρθηκαν καὶ ἐλιές «ἀπὸ τὸ λιοστάσι [!] τῆς Ἀκρόπολης – κι ἂς ἀπαγορεύεται ἡ συλλογή τους»[8].

8. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Ἰαν. 2008.

2008. Μια εθνικη ιδεοληψια. Ἀπὸ τὸ 1981 καὶ μετὰ τά «ἐθνικὰ συνθήματα» αὐξάνονταν ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιδιώξεις τῶν κυβερνήσεων ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποσπάσουν τὴν προσοχὴ τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴ δυσάρεστη κατάσταση ποὺ βρισκόταν. Ἡ ἰδέα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐπέβαλε τὴν κατασκευὴ τοῦ ΝΜΑ, ἐπιχείρηση ποὺ χωρίζεται σὲ περιόδους: τῆς εὕρεσης τοῦ οἰκοπέδου ποὺ θὰ χτιζόταν, τοῦ διαγωνισμοῦ γιὰ τὰ σχέδιά του, τῆς οἰκοδόμησής του. Καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς περιόδους πρωταγωνιστοῦν ὁρισμένα πρόσωπα, τὰ ἴδια πάντοτε, ἀρχαιολόγοι τοῦ Κλάδου, καθηγητές, τεχνικοὶ καὶ ἰδιῶτες σχετικοί. Συνδετικὸ ὑλικὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν εἶναι ἡ ἰδιοτέλεια, διαφορετικῆς φύσης γιὰ τὸν καθένα[9]. Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ ΝΜΑ εἶχε διαφημιστεῖ ὡς τὸ μέσον ποὺ θὰ ἀνάγκαζε τοὺς Βρετανοὺς νὰ μᾶς ἀποδώσουν τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος. Διαπιστώθηκε ὅμως ὅτι τοῦτο δὲν συμβαίνει, ἀντίθετα «ἡ Διεύθυνση τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου σκληραίνει τὴ στάση της καὶ διαδηλώνει ὅτι «τὰ γλυπτὰ θὰ μείνουν στὸ Λονδίνο, ὅπου συρρέουν ἐπισκέπτες ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο γιὰ νὰ τὰ δοῦν - - στὸ πλαίσιο τοῦ καταξιωμένου Βρετανικοῦ Μουσείου, οἱ τριγμοὶ στὴν ἀπόφασή του αὐτὴ ὁλοένα πληθαίνουν»[10]. Πιθανῶς τὸ ΥΠΠΟ εἶχε ἀκούσει καὶ αὐτὸ τοὺς τριγμοὺς καὶ ὀργάνωσε, μαζὶ μὲ τὴν UNESCO παγκόσμιο συνέδριο μὲ θέμα «Ἐπιστροφὲς πολιτιστικῶν ἀγαθῶν στὶς χῶρες προέλευσής τους». Στὸ συνέδριο – 17/24 Μαρτίου – θὰ γινόταν λόγος γιὰ μνημεῖα τέχνης τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ζιμπάμπουε, τῶν αὐτοχθόνων τῆς Νότιας Αὐστραλίας, τῆς Γροιλανδίας. «Διάχυτη» ὅμως «στοὺς δημοσιογραφικοὺς κύκλους εἶναι ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ προϊσταμένη τῆς Διεύθυνσης Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων στὸ ΥΠΠΟ θὰ φέρει τὸ θέμα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενώνα στὴ ροὴ τῆς εἰσήγησής της πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Δευτέρας»[11].

---

9. Ἰδιοτέλεια: ἡ ὑπερβολικὴ προσήλωση κάποιου στὸ ἀτομικό του συμφέρον.

10. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Μαρτ. 2008.

11. Αὐτόθι.

2008. Μια νεα αρχαιολογικη δραση. Φιλάρχαιοι καὶ φιλάνθρωποι εἶναι οἱ ἱδρυτές «ἑνὸς μὴ κερδοσκοπικοῦ σωματείου ποὺ στηρίζεται στὴν ἐθελοντικὴ ἐργασία καὶ προσφορὰ τῶν μελῶν του, ἔχει σκοπὸ τὴν προστασία αὐτῶν τῶν μνημείων [τῶν ἀρχαίων θεάτρων] καὶ ὅπου ἐπιτρέπεται τὴ χρήση τους». Κύριοι παράγοντες τοῦ σωματείου αὐτοῦ, λόγῳ εἰδικότητος, εἶναι γνωστοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες[12]. Ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς βέβαια εἶναι ἡ χρήση.

2008. Καθαρση του ΚΑΣ. Τὸ σκάνδαλο Ζαχόπουλου εἶχε ὡς κέντρο τὶς διατεταγμένες, σὲ βάρος τῶν μνημείων, ἀποφάσεις τοῦ ΚΑΣ. Ἡ ἐρωτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ σκανδάλου δὲν ἔπεισε κανέναν, ἔτσι ὁ ὑπουργὸς Λιάπης ἔκανε ἀνασύνθεση τοῦ ΚΑΣ, χωρὶς τὰ πρόσωπα πού, κατὰ τὴ γνώμη του, συνδέονταν μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ ΚΑΣ ἐπὶ Ζαχόπουλου: «Τόσα ἐλέχθησαν γι' αὐτὲς τὶς ἀποφάσεις μὲ ἀφορμὴ τὴν ὑπόθεση Ζαχόπουλου καὶ γιὰ τὶς θέσεις ποὺ ἔπαιρναν κάποια μέλη τοῦ ΚΑΣ [τὰ ἀπομακρυνόμενα;], τὰ ὁποῖα ἔχουν συγγενικὲς σχέσεις μὲ στελέχη τῆς ΝΔ- - Ἡ «ἀνανέωση» ποὺ εὐαγγελίστηκε ἡ νέα ἡγεσία τοῦ ΥΠΠΟ δὲν τοὺς περιέλαβε»[13]. Δὲν περιελήφθησαν οἱ Γιάννης Σακελλαράκης, Πέτρος Θέμελης, Δημήτρης Κωνστάντιος, Νικολέτα Βαλάκου. Ὁ τρόπος ποὺ ἔγινε ἡ ἀνασύνθεση τοῦ ΚΑΣ ἑρμηνεύεται μᾶλλον δυσμενῶς. «Ἡ διάθεση τοῦ ὑπουργοῦ σπέρνει ἀνησυχία. Σὰν νὰ ἤθελε νὰ διαχωρίσει τὴ θέση του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ Ζαχόπουλου», κάτι εὔλογο[14], ἀλλὰ ποὺ ἦταν ἀδύνατον νὰ τὸ πετύχει, γιατὶ καὶ ἡ δική του διοίκηση, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενες, ἔπασχε ἀπὸ ἠθικὴ σήψη.

---

12. *Ἡ Καθημερινή*, 11 Ἀπρ. 2008. Ἡ μεγάλης ἔκτασης διαφημιστικὴ ἐκστρατεία τοῦ σωματείου μὲ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὴν τηλεόραση δίνουν τὴν ἐντύπωση ὕπαρξης μιᾶς ἀρχαιολογικῆς παράγκας, ὁμάδας ἀνθρώπων ποὺ συντονίζει καὶ κάνει παρασκηνιακῶς ἐνέργειες, ὡς πρὸς τὰ μνημεῖα, παρὰ τὴ γνώμη τῆς Ὑπηρεσίας, δηλαδὴ τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ πετυχαίνει πράγματα ποὺ δὲν εἶναι ἀναγκαῖα, γιὰ τὰ ὁποῖα δαπανῶνται κρατικὲς πιστώσεις σὲ περίοδο πτώχευσης τοῦ κράτους.

13. *Ἐλευθεροτυπία*, 6 Μαΐου 2008.

14. *Ἡ Καθημερινή*, 7 Μαΐου 2008.

2008. Νομοσχεδιο για το ΝΜΑ. Τὸν Νοέμβριο δημοσιεύτηκε ὁ νόμος 3711[15] «Ἵδρυση νομικοῦ προσώπου δημοσίου δικαίου μὲ τὴν ἐπωνυμία «ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ» καὶ ἄλλες διατάξεις». Τὸν νόμο ὡς σχέδιο εἶχε παρουσιάσει ὁ ὑπουργὸς Λιάπης στὶς 22 Μαΐου. Ὑπῆρξαν ἀντιρρήσεις καὶ ἀντιδράσεις, κυρίως ἀπὸ τὸν ΣΕΑ, ὁ ὁποῖος θεώρησε ὅτι «ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ΝΜΑ ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ Βράχου [διοικητικῶς δηλαδή], εἶναι θεσμικὰ καὶ λειτουργικὰ ἀπαράδεκτη, ὑπονομεύει τὸ αἴτημα τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἐπιστροφὴ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενώνα»[16]. «Ὄχημα» ἐμπορευματοποίησης χαρακτήρισε τὸ ΣΝ ὁ *Ριζοσπάστης*[17], ἐνῶ ἡ *Καθημερινὴ* τήρησε οὐδετερότητα[18]. Ἔδωσε ὅμως τὸ νομοθέτημα τὸ ἔναυσμα γιὰ νὰ γράψει ἐπιφυλλίδα μὲ τίτλο *Χαμένη ἡ «αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ»*[19], ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς:

> «Ἡ λέξη «ἱερὸ» δὲν παραπέμπει ἀποκλειστικὰ σὲ θρησκευτικὲς προσλαμβάνουσες. Δήλωνε πάντα καὶ ὅ,τι προκαλεῖ κοινὸ αἴσθημα δέους, τὸ σέβας ὅλων ἢ τῶν πολλῶν. Ὁ τόπος ἢ τὰ σημάδια ἑνὸς μὲ πανανθρώπινη σημασία κατορθώματος στὸ πεδίο τῶν σχέσεων κοινωνίας, τῶν πρωτοπόρων γνωστικῶν κατακτήσεων, τῆς ἀποκαλυπτικῆς τέχνης, τῆς θυσιαστικῆς ἀνιδιοτέλειας ἦταν πάντοτε κάτι τό «ἱερό». Λειτουργεῖ τὸ ἱερὸ σὰν μέτρο ἢ κριτήριο ἐντοπισμοῦ μιᾶς πραγματικότητας ποὺ τὴ νιώθουμε νὰ μᾶς ὑπερβαίνει, νὰ ξεπερνάει τὴν τύρβη τῆς χρησιμοθηρίας καὶ ἰδιοτέλειας, νὰ μὴν ὑποτάσσεται οὔτε καὶ στὴ γλωσσικὴ ἀντικειμενοποίηση. Γι' αὐτὸ λειτούργησε ἡ κοινὴ «αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ» καὶ σὰν ἄξονας ἀναφορᾶς τῆς εὐθύνης τῶν ἀνθρώπων, μέτρο γιὰ νὰ κρίνονται καὶ νὰ ἀξιολογοῦνται οἱ πράξεις, οἱ ποιοτικὲς ἱεραρχήσεις.
>
> Δύσκολο νὰ ὁριστεῖ μὲ ἔννοιες ἡ «αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ» καὶ ἀκόμη δυσκολότερο νὰ καταστεῖ κοινὸ κτῆμα. Χρειάζεται μακρὰ διαδοχὴ γενεῶν, ἴσως γιὰ αἰῶνες πολλούς, προκειμένου νὰ φτάσει νὰ λειτουρ-

---

15. ΦΕΚ 224, τ. Α', 5 Νοεμβ. 2008.
16. *Αὐγή*, 23 Μαΐου 2008.
17. 23 Μαΐου.
18. 23 Μαΐου.
19. *Ἡ Καθημερινή*, 8 Ἰουν. 2008.

γεῖ σὲ μιὰ κοινωνία ἡ «αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ». Καὶ ἀρκοῦν ἐλάχιστα χρόνια γιὰ νὰ χαθεῖ αὐτὴ ἡ «αἴσθηση». Ἀπὸ τὴν ἀρχαία κιόλας ἐποχὴ καὶ γιὰ ἀναρίθμητους ἀνθρώπους σὲ κάθε γωνιὰ τοῦ πλανήτη, ἡ Ἀττικὴ ἦταν τοπίο ἱερό: Ἐδῶ γεννήθηκε τὸ ἄθλημα τῆς «πόλεως» καὶ ἡ «πολιτικὴ» κοινωνία, ἄνθησε ἡ κριτικὴ σκέψη καὶ ἡ τέχνη ἡ ἀποκαλυπτικὴ τοῦ «ἀληθοῦς». Τὸ φῶς, ἡ βλάστηση, τὸ χῶμα καὶ ἡ θάλασσα δέθηκαν ὀργανικὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα χτίσματα καὶ ἀγάλματα, μὲ τοὺς περιώνυμους τόπους τῶν συλλογικῶν κατορθωμάτων – ὑπέβαλαν πανανθρώπινη τὴν αἴσθηση τῆς ἱερότητας. Ἄρκεσε μία καὶ μόνη γενιὰ Νεοελλήνων μὲ χαμένη τὴν αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ (ἡ γενιὰ τῆς «ἀνοικοδόμησης» μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο) καὶ ἡ Ἀττικὴ δὲν ὑπάρχει πιὰ οὔτε σὰν ἱστορικὸ τοπίο οὔτε σὰν βιώσιμο φυσικὸ περιβάλλον.

Τὸν τελευταῖο «θρῆνο» γιὰ τὴν Ἀττικὴ τὸν ἔγραψε ὁ ἀρχιτέκτονας Δημήτρης Πικιώνης: «Γαίας ἀτίμωσις». Ὁ ἴδιος πρόλαβε νὰ διαμορφώσει τὸν χῶρο γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καὶ τοῦ Φιλοπάππου, καὶ καυχόταν μὲ συγκίνηση ὅτι ἡ πολυτιμότερη ἀνταμοιβὴ γι' αὐτὸ τὸ ἔργο του ἦταν ὁ λόγος ἀλλογενοῦς ὁμοτέχνου του: «πέτυχες νὰ ἀναδείξεις τὴν ἱερότητα τοῦ τοπίου». Λίγες δεκαετίες ἀργότερα, στὴ λεηλατημένη ἀπὸ τὸ κάλλος της καὶ τὴν παράδοσή της Θεσσαλονίκη, ἕνας ἄλλος ἀρχιτέκτονας, ὁ Κυριάκος Κρόκος, κληροδοτοῦσε στὴν πόλη πολύτιμο ἀποτύπωμα αἴσθησης τοῦ ἱεροῦ, τὸ Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ. Σήμερα, στὸ θαυμαστῆς σεμνότητας καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἰδιοφυΐας ἔργο τοῦ Κρόκου ἀσελγεῖ ἀνήκουστα μιὰ Δημοτικὴ Ἀρχὴ τυπικὰ βάνδαλων Νεοελλήνων: Κοτσάρει στὸ ζωτικὸ γιὰ τὴν ἔξωθεν θέα τοῦ ἀρχιτεκτονήματος χῶρο ἕνα θηριῶδες, νεοπλουτίστικου ἐπαρχιωτισμοῦ Δημαρχεῖο, προσβολὴ βάναυση ὅποιου ὑπολείμματος αἰσθητικῆς καὶ ἀξιοπρέπειας σώζει ἡ Θεσσαλονίκη.

Γιατὶ ὄχι, ἀφοῦ εἶναι πιὰ χαμένη ἡ αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ. Γιατὶ ὄχι, ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ, δίχως τὸν παραμικρὸ ξεσηκωμὸ ἀντίστασης ἢ διαμαρτυρίας, ἡ κορυφαία ὕβρις, μνημεῖο στὸ διηνεκὲς τοῦ ἀνίερου: τὸ καινούργιο Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν, ἀσέλγημα ἐλβετικὸ κατέναντι τοῦ Ἱεροῦ Βράχου, τοῦ ἱερότερου στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ.

Δὲν γινόταν ἀλλιῶς, ἔχει νομοτέλεια ἡ Ἱστορία. Μὲ κατεστραμμένη

τελεσίδικα τὴν Ἀττική, μὲ τὴν παρανοϊκὰ πολυώροφη τσιμεντένια λέπρα νὰ πνίγει ἀπὸ παντοῦ ἀσφυκτικὰ τὸν Ἱερὸ Βράχο, νὰ θάβει σὲ τριτοκοσμικὴ ἀθλιότητα τὰ σημάδια τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας, δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξει συνεπέστερη ἔκφραση ἀπώλειας κάθε αἴσθησης τοῦ ἱεροῦ. Τὸ Μουσεῖο ποὺ μᾶς ἔστησε ὁ Ἑλβετὸς Bernard Tschumi εἶναι ἡ εὐστοχότερη χλεύη γιὰ τὸν παρακμιακὸ ἐπαρχιωτισμό μας.

Κάπου πρέπει νὰ χαρακτοῦν ἀνεξίτηλα τὰ ὀνόματα προέδρου καὶ μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ προέκρινε τὸν ἐφιαλτικὸ αὐτὸν ἀρχιτεκτονικὸ θρίαμβο τοῦ ἀνίερου. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θλιβεροῦ ὑπουργίσκου ποὺ συγκρότησε, μὲ ὀνόματα φανταχτερὰ γιὰ ἐπαρχιῶτες, τὴν ἐπιτροπή. Νὰ ἀποτυπωθεῖ κάπου ἐπώνυμα ἡ αὐτουργία τῆς συλλογικῆς ντροπῆς, τοῦ κατεξευτελισμοῦ μας τῶν Ἑλλήνων. Μὲ τὴν ἀπαλλακτικὴ προσθήκη πὼς δὲν γινόταν ἀλλιῶς. Ἡ αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ ἔχει χαθεῖ, σπιθαμιαῖοι διαχειρίζονται τὰ πανανθρώπινου δέους ἀρχαῖα ἴχνη του. Θέλανε οἱ διαχειριστὲς ὑποταγμένα τὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου σέ «μοδέρνα» τεχνολογικά «ἐφφὲ» γιὰ τὴν προτεραιότητα τῶν ἐντυπώσεων (τουριστικὰ ἐμπορεύσιμων). Καὶ στήσανε τὴν ἐκτρωματικὴ βλασφημία κατέναντι στὴν ἱερότητα.- -

Γιατί, πραγματικά, ἡ Ἀθήνα σαρκώνει τὸν πιὸ ἐγκληματικὸ βανδαλισμὸ ποὺ συντελέστηκε ποτὲ στὴν Ἱστορία. Δὲν εἶναι κἂν οἰκιστικὸς πιὰ χῶρος νὰ ζοῦν, νὰ κοινωνοῦν, νὰ συμβιώνουν ἄνθρωποι. Εἶναι πρωταρχικὰ χῶρος γιὰ νὰ σταθμεύουν, στριμωγμένα παντοῦ, αὐτοκίνητα καὶ νὰ σωρεύονται σκουπίδια. Ἀπρόσωπες τριτοκοσμικὲς πολυκατοικίες παρανοϊκὰ ὑπερυψωμένες καὶ μὲ συμπαγή «μεσοτοιχία» μεταβάλλουν τὰ στενάδια τῶν δρόμων σὲ διαδρόμους φυλακῆς μὲ πανύψηλα τείχη. Μαύρη κάπνα κολλημένη στὶς προσόψεις, ἀσχήμια καὶ κιτσαριό, ἄναρχες ἀφισοκολλήσεις, θόρυβος ἀσίγαστος, οἱ ἀνθρωποκτόνοι μεταλλικοὶ κάνθαροι βόμβος νυχθήμερος πάνω στὸ σάπιο κουφάρι τῆς πόλης.

Αὐτὸν τὸν ἐφιάλτη τὸν ἑρμηνεύει τὸ νέο Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης, ἀποτυπώνεται ἐκεῖ ἡ αἰτία τοῦ ἐκβαρβαρισμοῦ, τῆς ἐξευτελιστικῆς παρακμῆς: ἡ ἀπώλεια τῆς «αἴσθησης τοῦ ἱεροῦ». Χτίσμα προορισμένο νὰ στεγάσει ἀπομεινάρια τοῦ πολιτισμοῦ τῶν σχέσεων τῆς «κατὰ λόγον» κοινωνίας, τοῦ «πολιτικοῦ» ἀθλήματος γιὰ τόν «κατ' ἀλήθειαν»

βίο, χτίζεται καὶ ὀργανώνεται μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἀτομοκρατίας, τῆς προτεραιότητας τῶν ὑποκειμενικῶν ἐντυπώσεων, τῆς ὠφελιμοθηρίας. Δὲν εἶναι ὁ μοντέρνος ἀρχιτεκτονικὸς ρυθμὸς ποὺ κάνει τὸ χτίσμα ἀνίερο, εἶναι τὰ κριτήρια καὶ τὸ ἦθος τοῦ σχεδιασμοῦ, ἡ ἀνυποψίαστη ἀσέβεια γιὰ τὰ ἐκθέματα ποὺ διολισθαίνει στὴν ἀσέλγεια.

Γι' αὐτὸ καὶ βλέποντας τὸ καινούργιο μουσειακὸ ἀπόκτημα τῆς πρωτεύουσας μπορεῖ ὁ ὑποψιασμένος νὰ καταλάβει πολλά: Γιατί, λ.χ., σὲ αὐτὴ τὴ χώρα οἱ «Ἀριστεροὶ» καῖνε φασιστικότατα τὶς κάλπες τῆς καθολικῆς φοιτητικῆς ψηφοφορίας, γιατὶ τὰ κοινὰ τὰ διαχειρίζονται μόνο ἀνίκανοι καὶ ἀνυπόληπτοι, γιατὶ εἶναι αὐτονόητο ὁ ἐφοριακὸς νὰ χρηματίζεται, ὁ ἐργολήπτης νὰ κλέβει, ὁ δημόσιος λειτουργὸς νὰ ἐκβιάζει, τὸ σχολειὸ νὰ ἔχει διαλυθεῖ, ἡ διπλωματία νὰ σωρεύει ντροπὲς στὴ χώρα.

Ἀναθέσαμε σὲ Ἕλβετὸ νὰ κραυγάσει ὅτι χάσαμε τὴν αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ».

Ἕως τώρα ἡ κριτικὴ γιὰ τὸ μουσεῖο περιοριζόταν στὴ θέση, στὰ ἀρχαῖα ποὺ καταστράφηκαν, στὸ σχέδιο. Ὁ Γιανναρᾶς προχωρεῖ καὶ ἑρμηνεύει τὴν ὕπαρξη τοῦ ἰδιοτελοῦς παράγοντος σ' ἕνα ἔργο κατ' ἐξοχὴν πνευματικό. Σὲ λιγότερο ἀπὸ ἕνα μήνα ἔγινε φιλανθρωπικὴ ἐκδήλωση στὸ ΝΜΑ, μὲ πρωταγωνιστὴ χορηγὸ τὸν Παῦλο Ψωμιάδη, ποὺ ὑπεξαίρεσε τὴν περιουσία τῆς «Ἀσπίς», ἡ ὁποία ἀνῆκε στοὺς ἀσφαλισμένους ποὺ ἔδιναν τὸ ὑστέρημά τους[20]. Καὶ φυσικὰ ὁ πρόεδρος τῆς ΟΑΝΜΑ «ἐνημέρωνε τοὺς προσκεκλημένους γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ – γιὰ τὴ χώρα μας – πολιτιστικοῦ ἔργου».

2008. Η ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ. Ὅταν τὸ 1959 ἀνέλαβα τὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τοῦ δήμου τοῦ Ραμνοῦντος, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ φανταστῶ ὅτι τὸ 2008, ἔπειτα ἀπὸ μισὸ αἰώνα, μία ὁμάδα ἀπὸ τυχάρπαστους μοναχοὺς τῆς μονῆς Βατο-

20. *City Press*, 1 Ἰουλ. 2008.

πεδίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους θὰ ἅρπαζαν γιὰ ἐμπορικὴ ἐκμετάλλευση ἐκτάσεις ποὺ εἶχα διασώσει ἀλώβητες, στερώντας τὴ χρήση τους ἀπὸ ἰδιῶτες, ὡς ζώνη Α προστασίας τῆς περιοχῆς τῶν ἐρειπίων τοῦ δήμου. Ἕνας ἀλλὰ κύριος πρωταγωνιστὴς τοῦ διαβόητου *σκανδάλου τοῦ Βατοπεδίου* ἦταν ὁ Γεώργιος Βουλγαράκης, ὑπουργὸς κατὰ τὰ ἔτη 2004-2006 Δημοσίας Τάξεως, καὶ ἐνεχόμενος στὴν ὑπόθεση ἀπαγωγῆς καὶ βασανισμοῦ Πακιστανῶν, ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ κατὰ τὸ 2006-2007 καὶ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας κατὰ τὸ 2007-2008. Στὶς 12 Σεπτεμβρίου 2008 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν τελευταία θέση του, γιατὶ ἀποκαλύφθηκε ὅτι εἶχε ὑπεράκτια ἑταιρεία διαχείρισης ἀκινήτων καὶ ὅτι ὁ ἴδιος καὶ ἡ σύζυγός του ἦσαν ἀναμεμειγμένοι στὴν ὑπόθεση τῆς μονῆς Βατοπεδίου. Λίγες μέρες πρίν, στὶς 5 Σεπτεμβρίου, εἶχε δώσει συνέντευξη στὴ ΝΕΤ (Μαρία Χούκλη) γιὰ τὴν ὅλη πολιτεία του καὶ εἶχε δηλώσει τὸ διαβόητον «ὅ,τι εἶναι νόμιμον εἶναι καὶ ἠθικόν», ἐννοώντας τὶς ὑπεράκτιες ἑταιρεῖες του.

Στὴν ὅλη ὑπόθεση ἦσαν ἀναμεμειγμένοι ὑπουργοὶ καὶ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, ἔτυχε ὅμως νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἐπὶ κυβερνήσεως ΝΔ[21]. Ἡ δημοσιογραφικὴ ἔρευνα ἔφερε πολλὲς λεπτομέρειες τῆς ὑπόθεσης Βατοπεδίου στὸ φῶς[22], ἀλλὰ ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει, ὑπῆρξε συμψηφισμὸς ἐνοχῆς τῶν προσώπων τῶν δύο κομμάτων, καὶ ἡ βλάβη, ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ τοῦ τόπου, ἔμεινε ἀτιμώρητη.

2005-2008. Kevin Clinton. *Eleusis. The Inscriptions on Stone*, τομοι I-II. Τὸ ἔργο, ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας, δὲν ἀνήκει στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἀποτελεῖ ὅμως σύνοψη τῶν κόπων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφέων Δ. Φίλιου, Ἀ. Σκιᾶ, Κ. Κουρουνιώτη, Ἰ. Τραυλοῦ, οἱ ὁποῖοι βρῆκαν καὶ πρῶτοι δημοσίευσαν ἐπιγραφὲς τῆς Ἐλευσῖνος. Ἡ συνολικὴ ἔκδοση ἔπρεπε νὰ γίνει ἀπὸ Ἕλληνα, πράγμα ἀνέφικτο γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς συνθῆκες τοῦ τόπου μας, ὅπου κανεὶς γιὰ νὰ δημιουργήσει πρέπει νὰ βασίζεται μόνο στὸν ἑαυτό του. Τὸ ἔργο ἐπρόκειτο νὰ

21. *Ἡ Καθημερινή*, 14 Σεπτ. 2008.

22. **Ὁ Μέντωρ* 90, 2008, 153-159.

ἐκδοθεῖ στὶς ΗΠΑ, κάτι ποὺ τὸ ἀπέκλεισα, ὅταν ἔγινα Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας.

2008, 5 Νοεμβριου. Ο νομος του ΝΜΑ. Ὁ νόμος 3711 ποὺ ὁρίζει τὴ νομικὴ μορφὴ τοῦ ΝΜΑ ἴσως εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἔργο τοῦ ὑπουργοῦ Λιάπη, ὁ ὁποῖος σὲ δύο μῆνες ἀπὸ τὴν ἔκδοσή του θὰ ἀποχωροῦσε ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ. Ὁ νόμος ἔχει συνταχθεῖ ἔχοντας ὡς ἰδανικὸ ὑπόδειγμα τὸ κρατικοδίαιτο Μουσεῖο Μπενάκη. Ὁ σκοπός του φλύαρος, σχοινοτενής, περιέχει καὶ μελλοντικὲς ἐπιδιώξεις ποὺ δὲν σχετίζονται μὲ τὰ ἀρχαῖα γιὰ τὰ ὁποῖα κτίστηκε τὸ μουσεῖο, ἀλλὰ μὲ καλὴ ἐφαρμογή του μπορεῖ νὰ εἶναι ὠφέλιμος γιὰ ὁρισμένους. Λ.χ. ὁρίζει (ἄρθρο 2 ιβ΄) «τὴν ἵδρυση παραρτημάτων στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸν ὑπόλοιπο κόσμο - - -», δηλαδὴ κάτι σὰν τὸ Ἵδρυμα Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Στὰ παραρτήματα θὰ στέλλονται βέβαια ἀρχαῖα τοῦ ΝΜΑ.

Οἱ πόροι τοῦ ΝΜΑ εἶναι πολλοί, κυρίως ὅμως εἶναι τό «ἀντίτιμο ἐπίσκεψης τοῦ Μουσείου», ποὺ ἕως τότε ἀποτελοῦσε πρόσοδο τῆς Ὑπηρεσίας. Μὲ τὸν νόμο ἡ κυβέρνηση θὰ ὁρίζει ἂν θὰ δίδεται κάποιο ποσὸν στὸ ΤΑΠΑ (ἄρθρο 4).

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (ἄρθρο 6) ἔχει ἐννιὰ μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο ἕνα, ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἀκροπόλεως, εἶναι ρητῶς ἀρχαιολόγος. Οἱ λοιποὶ εἶναι «προσωπικότητες ἀνεγνωρισμένου κύρους». Ὁ πρόεδρος καὶ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου λαμβάνουν μηνιαία ἀποζημίωση. Τὸ πρῶτο ΔΣ τοῦ μουσείου ἀποτελοῦν[23] οἱ Δ. Παντερμαλῆς, Γ. Καμίνης, Τζ. Ἠλιοπούλου Στράγγα, Στ. Σαμαρτζίδου, Κ. Δάλλας, Χ. Μπούρας, Αἰκ. Παράσχη, Π. Τέτσης. Ἡ ὅλη διάρθρωση καὶ λειτουργία τοῦ ΝΜΑ δὲν θυμίζει τίποτε ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς Ὑπηρεσίας. Λειτουργεῖ καὶ δρᾶ ὡς κερδοσκοπικὴ ἐπιχείρηση, μὲ στήριγμα ὅμως τὸ κράτος. Σὲ κανένα σημεῖο τοῦ νόμου δὲν φαίνεται ὁ ἐπιστημονικός του χαρακτήρας, οὔτε σκοποὶ ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων τοῦ μουσείου.

---

23. 10 Ὀκτ. 2008.

Τὰ ἄρθρα 13-14 τοῦ νόμου ἀποτελοῦν τροποποιήσεις τοῦ νόμου 2021/1992, ὁ ὁποῖος ἀφοροῦσε τὸ ΝΠΙΔ «Ταμεῖο Διαχείρισης Πιστώσεων γιὰ τὴν Ἐκτέλεση Ἀρχαιολογικῶν Ἔργων», ποὺ ἀντικατέστησε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ὅταν ἔπαψε, ἐπὶ ὑπουργοῦ Τζαννετάκη, νὰ διαχειρίζεται πιστώσεις τοῦ Δημοσίου. Μὲ τὶς τροποποιήσεις προστίθεται νέο προσωπικὸ στὸ Ταμεῖο, καὶ καθορίζεται μισθὸς τοῦ προέδρου του καὶ ἀποζημίωση τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ, κάτι ποὺ ἡ Ἑταιρεία ἔκανε δωρεάν, μὲ τοὺς δικούς της ὑπαλλήλους καὶ τὸ δικό της Συμβούλιο. Ἡ κυβέρνηση δὲν εἶχε ἀκόμη καμία ὑποψία γιὰ τό «χρέος».

2008, 6 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ. Ο ΦΟΝΟΣ ΕΝΟΣ ΠΑΙΔΙΟΥ. Ὁ ἐν ψυχρῷ φόνος τοῦ ἡλικίας 15 ἐτῶν μαθητῆ Ἀλέξη Γρηγορόπουλου ἀπὸ ἀστυνομικὸ στὰ Ἐξάρχεια, Τζαβέλλα καὶ Μεσολογγίου, στὶς 9 τὸ βράδυ τῆς 6 Δεκεμβρίου, προκάλεσε σὲ λιγότερο ἀπὸ μία ὥρα γενικὴ ἐξέγερση μεγάλης μερίδας τῆς νεολαίας, καὶ γενικῶς τοῦ καταπιεσμένου οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀθήνας. Τὴν ἐξέγερση ἀκολούθησαν καταστροφὲς σὲ κτίρια, πυρπολήσεις, οἱ ὁποῖες ἐπεκτάθηκαν στὶς μεγάλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας, σὲ διαδηλώσεις ποὺ διήρκεσαν, σὲ φθίνουσα πορεία, σχεδὸν ἕως τὰ Χριστούγεννα. Φθορὲς ἔγιναν καὶ στὸ μέγαρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῆς ὁποίας πυρπολήθηκε καὶ ἕνα κατάστημα στὴ λεωφόρο Ἀλεξάνδρας.

Μὲ δηλώσεις του ὁ πρωθυπουργὸς Κ. Καραμανλῆς στὶς 16 Δεκεμβρίου ἀνέλαβε τὴν πολιτικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Βατοπεδίου. Γιὰ τὸν φόνο τοῦ Γρηγορόπουλου εἶπε: «καταδικάζουμε μὲ ἀποτροπιασμὸ τὸ τραγικὸ συμβάν, στηλιτεύουμε τὶς συμπεριφορὲς ποὺ κινοῦνται πέρα ἀπὸ κάθε ὑπηρεσιακὸ ὅριο». Μίλησε ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση: «Οἱ διαδόσεις ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα στὴν ἀναχρηματοδότηση τοῦ δημόσιου χρέους εἶναι ὑποβολιμαῖες, ἀνεύθυνες καὶ ἐπικίνδυνες». Σὲ ἐννέα μῆνες προκήρυξε ἐκλογὲς ἀκριβῶς γιὰ τὸ δημόσιο χρέος, τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦσε τὸ κράτος νὰ ἐξυπηρετήσει.

Καὶ ἐνῶ συνέβαιναν ὅλα αὐτά, τὰ ἀνήθικα τοῦ Βατοπεδίου καὶ τὰ τραγικὰ τοῦ Δεκεμβρίου, «ὑπογράφηκε συμπληρωματικὴ σύμβαση τοῦ ΟΑΝΜΑ μὲ τὴν ἐργολήπτρια ἑταιρεία, ὕψους 6 ἑκατ. εὐρώ, ποὺ ἀφορᾶ ἐκθεσιακὲς ἐργασίες. «Ὁ κ. Λιάπης δὲν τὸ ἔχει κρύψει ὅτι

ὀνειρεύεται ἐγκαίνια διεθνοῦς ἀκτινοβολίας - - ὅπως μὲ τὴν προνοητικότητά του νὰ ἐξασφαλίσει στὸν νόμο γιὰ τὴ νομικὴ ταυτότητα τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης τὴν ἐτήσια ἀμοιβὴ τοῦ καλλιτεχνικοῦ του διευθυντῆ, ἡ ὁποία θὰ ἀνέρχεται στὰ 112.000 εὐρώ»[24]. Δὲν πιστεύω ὅτι ὁ Χρῆστος Καροῦζος ἢ ὁ Γιάννης Μηλιάδης θὰ δέχονταν, ἂν τοὺς τὸν πρόσφεραν βέβαια, τέτοιο μισθό. Θὰ θεωροῦσαν τὴν προσφορὰ ὡς προσβολή. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι εἶχαν ἄλλο ἦθος.

2009. Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΝΜΑ. Τὰ γεγονότα τοῦ Δεκεμβρίου 2008, τὰ σκάνδαλα τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Ζαχόπουλου καὶ τῆς Siemens, ποὺ ἀφοροῦσαν ὑπουργοὺς τῆς ΝΔ, ἀνάγκασαν τὸν πρωθυπουργὸ νὰ ἀνασχηματίσει τὴν κυβέρνησή του. Ὁ Μιχ. Λιάπης ἀπομακρύνθηκε καὶ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἀνέλαβε, στὶς 8 Ἰανουαρίου 2009, ὁ Ἀντώνης Σαμαράς. Ἂν ἐξαιρεθοῦν μερικὰ ὕστερα δημοσιεύματα γιὰ τὸ Βατοπέδι, κύριο θέμα τοῦ Τύπου ἦσαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ, ποὺ προετοιμάζονταν. Εἶχαν ὁριστεῖ νὰ γίνουν στὶς 20 Ἰουνίου.

Ποτὲ θέμα γενικότερου ἐνδιαφέροντος, ὅπως εἶναι ἕνα μεγάλο μουσεῖο, δὲν εἶχε τὴ δημοσιότητα τοῦ ΝΜΑ. Μόνον οἱ Ὀλυμπιακοὶ τοῦ 2004 εἶχαν διαφημιστεῖ περισσότερο. Ἑταιρεία εἶχε μισθωθεῖ γιὰ νὰ προμηθεύει στὶς ἐφημερίδες, στοὺς σταθμοὺς ραδιοφώνου καὶ τηλεοράσεως ὅλες τὶς γλυκερὲς κοινοτοπίες ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ΝΜΑ.

Τὰ λεωφορεῖα καὶ ὁ ὑπόγειος σιδηρόδρομος στολίστηκαν μὲ μεγάλες παραστάσεις τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, στοὺς στύλους τῶν δρόμων ἀναρτήθηκαν πανώ, στὶς ἐφημερίδες δημοσιεύονταν καθημερινῶς ὁλοσέλιδες διαφημίσεις. Τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο δήλωσε ὅτι θὰ δάνειζε στὴν Ἑλλάδα τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος γιὰ τρεῖς μῆνες, ἂν ἀναγνωρίζαμε τὴν κυριότητα σ' αὐτὰ τῆς Βρετανίας. Ὁ ὑπουργὸς Σαμαρὰς ἀπέρριψε τὴν πρόταση[25].

Στὶς 17 Ἰουνίου ἔγινε παρουσίαση στοὺς δημοσιογράφους τοῦ

---

24. Πώτα Συκκᾶ, *Ἡ Καθημερινή*, 30 Δεκ. 2008.

25. Αὐτόθι 12 Ἰουν. 2009.

μουσείου καὶ τῆς ἔκθεσης, ὥστε νὰ εἶναι ἕτοιμοι καὶ ἐνημερωμένοι νὰ τὸ ὑμνήσουν γιὰ τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια. Στὶς 19 κλήθηκαν γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸ μουσεῖο πρόσωπα τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, ἀρχαιολόγοι, ἐκπρόσωποι ἱδρυμάτων. Κατὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐκφωνήθηκαν προέκυπτε ὅτι τὸ μουσεῖο καὶ τὰ ἀρχαῖα του δημιουργήθηκαν ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Δὲν μνημονεύτηκαν ὁ Πιττάκης, ὁ Ross, ὁ Εὐστρατιάδης, ὁ Σταματάκης, ὁ Καββαδίας, ὁ Μηλιάδης, ὅλοι πεθαμένοι ἀλλὰ ποὺ ἔφεραν στὸ φῶς τὰ ἀρχαῖα γιὰ τὰ ὁποῖα κατασκευάστηκε καὶ εἶχε νόημα τὸ ΝΜΑ. Πιθανῶς ἀγνοοῦσαν ὅτι ὑπῆρξαν. Ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς δὲν προσκλήθηκαν στὴν τελετὴ τῶν ἀλλεπάλληλων ἐγκαινίων, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης, ἡ Μαρία Μπρούσκαρη, ὁ Τάσος Τανούλας, ποὺ ἐργάστηκαν καὶ ἔγραψαν γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως.

Στὶς 20 Ἰουνίου τὸ ἀπόγευμα ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Σαμαρά. Εἶχαν προσκληθεῖ νὰ παραστοῦν ξένοι πρόεδροι κρατῶν, πρωθυπουργοί, ὑπουργοὶ καὶ ἄλλες προσωπικότητες, ἀλλὰ δὲν ἦλθαν ἐκεῖνοι πού, κυρίως, ἐπιθυμοῦσε ἡ κυβέρνηση[26]. Ὑμνητικὲς δηλώσεις ἔκαναν καθηγητὲς καὶ μέλη τοῦ Κλάδου[27]. Ὁ Γιάννης Σακελλαράκης («Μαγεύτηκα. Ἐδῶ ἔχουμε ἕνα θαῦμα - - Αὐτὸ τὸ μουσεῖο εἶναι ἡ ἀποθέωση τῆς δημοκρατίας»), ὁ Πέτρος Θέμελης («Εἶδα μία θάλασσα τῶν γλυπτῶν στὸ μουσεῖο. Ἡ αἴθουσα τοῦ Παρθενώνα εἶναι καταπληκτική»), ὁ Νικόλαος Σταμπολίδης («Εἶμαι πολὺ συγκινημένος γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση αὐτοῦ τοῦ ἐπιτεύγματος»), ὁ Νικ. Καλτσᾶς («Εἶναι ἕνα πολὺ ὡραῖο καὶ πολὺ λαμπρὸ μουσεῖο»), ὁ Δημ. Κωνστάντιος.

Κάτι ποὺ πρέπει να ἐξαρθεῖ εἶναι ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἔγινε ἡ ἔκθεση τοῦ ΝΜΑ, πράγμα πρωτοφανὲς στὴν ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ πιθανῶς παγκοσμίως. Ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὸ ΝΜΑ ἄρχισε τὶς πρῶτες μέρες τοῦ 2007, καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ ἔγιναν στὶς 20 Ἰουνίου 2009, δηλαδὴ σὲ 2 χρόνια ἀκρι-

---

26. Βλ. κατάλογο, *Τὸ Βῆμα*, 19 Ἰουν. 2009.

27. Αὐτόθι.

βῶς. Ἡ ἔκθεση τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως ποὺ ἔκανε ὁ Γιάννης Μηλιάδης ὁλοκληρώθηκε μέσα σὲ μία δεκαετία, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας συντηρήθηκαν τὰ γλυπτά, ἀφαιρέθηκαν οἱ σιδερένιοι σύνδεσμοι, ἔγιναν ταυτίσεις καὶ συγκολλήσεις. Ἡ ἔκθεση πλήρης ἔγινε προσιτὴ στὸ κοινὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1964[28]. Ἡ ἔκθεση τῆς Ἰσλαμικῆς Τέχνης (1.200 ἀντικείμενα σὲ 15 αἴθουσες) στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο τῆς Ν. Ὑόρκης χρειάστηκε 8 χρόνια[29].

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνακοινώθηκαν ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες μάθαμε ὅτι τὸ ΝΜΑ ἀπέχει ἀπὸ τὸν Παρθενώνα περίπου 300 μέτρα καὶ εἶχε προϋπολογισμὸ 130 ἑκατομμυρίων εὐρώ, τὰ ὁποῖα φυσικὰ θὰ εἶναι πολὺ περισσότερα. Ἕνα σημαντικὸ μέρος τοῦ χρέους, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ αὐξάνει καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ μουσείου. Παρὰ ταῦτα «τὸ νέο μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης εἶναι φτιαγμένο νὰ ἐντυπωσιάζει τὸ κοινὸ καὶ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἐθνικὸ στόχο: τὴν ἐπιστροφὴ τῶν μαρμάρων ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ ἀναζητεῖ ἡ πλειονότης τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ πιαστεῖ καὶ νὰ ἐμπνευστεῖ, μετὰ τὴν εὐφορία τῶν Ὀλυμπιακῶν τοῦ 2004»[30].

Μερικὲς μέρες μετὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ παρατέθηκε δεῖπνο γιὰ 400 ἄτομα στὸν δεύτερο ὄροφο τοῦ μουσείου πρὸς τιμὴν τοῦ Δημ. Παντερμαλῆ, στὸν ὁποῖο δόθηκαν δύο μετάλλια, ἕνα ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Σαμαρὰ καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῶν Φίλων τῆς Ἀκροπόλεως[31], καὶ τὰ δύο σὲ ἀναγνώριση καὶ ἐπιβράβευση τῶν προσπαθειῶν του γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ΝΜΑ καὶ τὴν ἔκθεση τῶν ἀρχαίων του.

2009. Υπαρχουν δικαστηρια στην Αθηνα[32]. Στὶς 10 Ἰουλίου δημοσιεύτηκε ἡ ἀπόφαση 2338/2009 τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ

28. Κόκκου 201.

29. *The Economist* ἀρ. 8757, 29 Ὀκτ.-4 Νοεμβ. 2011, σ. 82.

30. *Ἡ Καθημερινή*, 21 Ἰουν. 2009.

31. Αὐτόθι 12 Ἰουλ. 2009.

32. Ὁ τίτλος τῆς παραγράφου εἶναι παράφραση τῆς ἀπάντησης τοῦ μυλωνᾶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Φρειδερῖκος ὁ Μέγας (1712-1786) ἤθελε νὰ πάρει ἕνα κτῆμα γιὰ νὰ μεγαλώσει τὸν κῆπο τοῦ ἀνακτόρου του Sans Souci. Ὁ μυλωνάς, ποὺ λεγόταν Johann Wilhelm Grävenitz, ἀρνήθηκε νὰ δώσει τὸ κτῆμα καὶ ὅταν ἀπειλήθηκε ὅτι θὰ τὸ δώσει μὲ τὴ βία, ἡ ἀπάν-

τῆς προσφυγῆς τεσσάρων Ἀθηναίων κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ κατὰ τοῦ παρεμβαίνοντος ΟΑΝΜΑ, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσαν νὰ ἀκυρωθεῖ ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ ἀριθμ. 81316/2228 τῆς 30 Αὐγούστου 2007. Μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ εἶχε ἀποχαρακτηρισθεῖ ὡς διατηρητέο μνημεῖο τὸ ἀκίνητο τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου 17. Μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ ΣτΕ ἀκυρώνεται ἡ ἄρση τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς διατηρητέου τῆς πολυκατοικίας τοῦ Βασ. Κουρεμένου. Οἱ παρατηρήσεις ποὺ γίνονται στὴν ἀκυρωτικὴ ἀπόφαση γιὰ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο 3028/2002 καὶ γιὰ πράξεις τοῦ ΥΠΠΟ εἶναι σημαντικές. Ἐπειδὴ τὸ ὅλο ζήτημα ἐξετάζεται μὲ πολλὴ ἐμβρίθεια γίνονται φανερὲς οἱ παλινωδίες τοῦ ΥΠΠΟ, δηλαδὴ τῆς ὁμάδας τοῦ ΟΑΝΜΑ, ἡ ὁποία κατόρθωσε, παρὰ τὴ γενικὴ κατακραυγή, νὰ κατασκευάσει τὸ ΝΜΑ πλάι στὴν Ἀκρόπολη καὶ πάνω σὲ μιὰ ἀρχαία συνοικία, ἀφοῦ κατάστρεψε πλήρως ἕνα τμῆμα της, θέλησε συμπληρωματικὰ ὁ ΟΑΝΜΑ νὰ γκρεμίσει δύο νεώτερα κηρυγμένα μνημεῖα γιὰ νὰ ἔχει ἀνεμπόδιστη τὴ θέα τῆς Ἀκρόπολης τὸ καφενεῖο τοῦ μουσείου. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΣτΕ ἀρχίζει μὲ γενικὴ θεώρηση τῶν περὶ μνημείων διατάξεων τοῦ νόμου 3028/2002:

> «Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν διατάξεών του, ἀλλὰ ἐπισημαίνεται καὶ στὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση, βασικὴ κατεύθυνση τοῦ ὡς ἄνω νόμου ἀποτελεῖ ἡ ἰσότιμη ἀντιμετώπιση τῶν μνημείων, ἀρχαίων καὶ νεώτερων, ὥστε νὰ ἀναδεικνύεται ἡ διαχρονικὴ διάσταση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀρχαιοκεντρισμὸ πού, κατὰ τὰ ἀναφερόμενα στὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ νέου αὐτοῦ νόμου, χαρακτήριζε τὸ προηγούμενο καθεστώς. Ἐξάλλου, κατὰ τὴν ἔννοια τῆς διατάξεως τῆς παρ. 11 τοῦ ἄρθρου 6, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ διάταξη ἐντασσόμενη στὴ συνταγματικὴ προστασία τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν,

---

τησή του στὸν βασιλιὰ Φρειδερῖκο τὸν Μέγα ἦταν τούτη: "Gewiß, Euer Majestät, das könnten Euer Majestät wohl tun, wenn es – mit Verlaub gesagt – nicht das Kammergericht in Berlin gäbe" («Ἀσφαλῶς, ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, αὐτὸ θὰ ἐδύνατο ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης νὰ τὸ πράξει, ἐάν – ἂς εἰπωθεῖ μὲ τὴν ἄδειάν σας – δὲν ὑπῆρχε τὸ Ἐφετεῖο στὸ Βερολίνο»).

ἡ προβλεπόμενη σ' αὐτὴ ἄρση προστασίας ἀκινήτου μνημείου δὲν δικαιολογεῖται χάριν κινητῶν ἀγαθῶν, ἐκτὸς ἂν συντρέχουν εἰδικοὶ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ προστασία καὶ ἀνάδειξη κινητοῦ μνημείου ἐπιβάλλουν τὴ διατήρησή του σὲ συγκεκριμένη θέση, ὅπως στὴν περίπτωση κινητῶν μνημείων ποὺ βρίσκονται σὲ ἀρχαιολογικὸ χῶρο ἢ ἀποτελοῦν μέρος συνόλου πολιτιστικῶν ἀγαθῶν καὶ συνιστοῦν ἀδιάσπαστο στοιχεῖο τοῦ χώρου ἢ τοῦ συνόλου αὐτοῦ».

Ἐξετάζονται στὴ συνέχεια ὅλες οἱ διοικητικὲς πράξεις ποὺ ὁδήγησαν στὸν ἀποχαρακτηρισμὸ τοῦ κτιρίου:

«Στὰ 4180/10.5.2007 καὶ 5666/29.6.2007 ἔγγραφα τῆς Α΄ ΕΠΚΑ ἀναφέρεται, πλὴν ἄλλων, ὅτι μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης ἔγινε ἰδιαιτέρως αἰσθητὸ τὸ φράγμα ποὺ προκαλοῦν τὰ ἀκίνητα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἀρ. 17 καὶ 19 ὡς πρὸς τὴ θέαση τῶν μνημείων τῆς Νοτίου Κλιτύος, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται τὸ Ἱερὸ καὶ τὸ Θέατρο τοῦ Διονύσου, τὸ Ὠδεῖο τοῦ Περικλέους καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖο, ὅτι ἐπιπλέον ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη σύνδεσης τοῦ ἀρχαίου οἰκιστικοῦ ἱστοῦ ποὺ ἀποκαλύφθηκε μὲ τὴν ἀνασκαφὴ γιὰ τὸ Μουσεῖο στὸ οἰκόπεδο Μακρυγιάννη μὲ τὰ διακεκριμένα μνημεῖα τῆς Νοτίου Κλιτύος, ποὺ ἀποτελοῦσε πνευματικό, θρησκευτικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας πόλης τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅτι εἶναι βέβαιο ὅτι «στὸ ὑπέδαφος τοῦ ἀκινήτου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου 19 διατηρεῖται ἡ συνέχεια τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ποὺ ἀνακάλυψε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου Μακρυγιάννη». Ἐνόψει αὐτῶν ἡ Α΄ ΕΠΚΑ εἰσηγήθηκε τὴν ἐπανεξέταση χαρακτηρισμοῦ τῶν ἀνωτέρω ἀκινήτων ὡς διατηρητέων καὶ τὴν ἀπαλλοτρίωσή τους. Ἀντίθετα, ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων Ἀττικῆς, μὲ τὸ 3086/29.6.2007 εἰσηγητικὸ σημείωμα πρὸς τὴ Διεύθυνση Νεώτερης καὶ Σύγχρονης Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς (ΔΝΣΑΚ) τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ ὑποστήριξε ὅτι τὰ κτίρια μὲ ἀρ. 17 καὶ 19, μαζὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἐπὶ τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, συγκροτοῦν ἕνα μέτωπο μὲ χαρακτηριστικὸ κτιριακὸ ἀπόθεμα, τὸ καθένα σηματοδοτεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς του καὶ ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὸ δεῖγμα ἀρχιτεκτονικῆς, ὅλα δὲ τὰ κτίρια εἶναι σημαντικὰ τόσο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική τους ἀξία, τὴ μορφολόγηση, τὴν κλίμακά τους ὅσο καὶ

γιὰ τὴν ἀντιληπτικὴ εἰκόνα τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Ἐνόψει αὐτῶν ἡ ἐν λόγῳ ὑπηρεσία γνωμοδότησε ὅτι ἡ ἄρση προστασίας γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ κτίρια αὐτὰ θὰ διακόψει τὸ ἑνιαῖο μέτωπο τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ τῆς περιοχῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλοιώσει τὸ χαρακτήρα καὶ τὴ φυσιογνωμία τῆς ὁδοῦ. Μὲ τὴν ἀπὸ 2.7.2007 εἰσήγησή της, ἡ ἐν λόγῳ Διεύθυνση, ὕστερα ἀπὸ στάθμιση τῆς βλάβης καὶ τοῦ ὀφέλους ἀπὸ τὴ διατήρηση τῶν ἀνωτέρω κτιρίων τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἀρ. 17 καὶ 19, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι «1. τὰ ἀντισταθμιστικὰ ὀφέλη ἀπὸ τὴν ὁλικὴ καὶ διαρκὴ ἄρση τῆς προστασίας τους εἶναι πολλά: Ἡ κατεδάφιση τῶν δύο κτιρίων θὰ ἐπιτρέψει: 1. τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἴδιου τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως - Ἀρχαιολογικοῦ Χώρου, τὸ κέλυφος τοῦ ὁποίου θὰ ἀποτελέσει ἕνα σύγχρονο μνημεῖο, καὶ ἕνα ἔμβλημα γιὰ τὴν Ἀθήνα. 2. τὴν ἄμεση ὀπτικὴ ἐπαφὴ καὶ συνέχεια τοῦ Μουσείου μὲ ὅλα τὰ μνημεῖα τοῦ βράχου τῆς Ἀκρόπολης. 3. τὴν ἐπέκταση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς. 4. τὴν πιὸ εὔληπτη ἀντίληψη καὶ θέαση τοῦ Μουσείου ἀπὸ τὴν ὁδὸ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἑνὸς Μουσείου ποὺ ἀναμένεται νὰ προσελκύσει καθημερινὰ χιλιάδες ἐπισκέπτες». Ἐνόψει αὐτῶν ἡ Διεύθυνση αὐτὴ εἰσηγήθηκε τὴν ὁλικὴ καὶ διαρκὴ ἄρση προστασίας τοῦ ἐπίμαχου κτιρίου «σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 6 παρ. 11 σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἄρθρα 2 καὶ 3 τοῦ ν. 3028/2002». - - -

Τὸ θέμα διαβιβάστηκε γιὰ ἐξέταση στὸ εἰδικὸ ὄργανο τοῦ ἄρθρου 50 παρ. 6 ἐδ. β΄ τοῦ Ν. 3028/2002 (ΚΑΣ-ΚΣΝΜ), τὸ ὁποῖο κατὰ πλειοψηφία γνωμοδότησε (πράξη 1/3.7.2007), γιὰ τὴν ἔγκριση τῆς ἄρσης προστασίας τοῦ χαρακτηρισμένου ὡς μνημείου ἀκινήτου ἐπὶ τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἀρ. 17 ὥστε τοῦτο μετὰ προηγούμενη ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωσή του νὰ κατεδαφιστεῖ, προκειμένου: «α. τὸ νεοανεγερθὲν Μουσεῖο Ἀκροπόλεως ποὺ θὰ στεγάσει μεταξὺ ἄλλων τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πλαστικῆς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, νὰ ἔχει ἀπρόσκοπτη ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ἱεροῦ Βράχου τῆς Ἀκρόπολης, μὲ τὸν ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστη πολιτιστικὴ ἑνότητα, ἔτσι ὥστε ἡ ἑνότητα αὐτὴ νὰ μὴν διακόπτεται ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ καὶ ἐντεῦθεν τοῦ φράγματος τοῦ πολυωρόφου διατηρητέου κτιρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἀριθμ. 17, καθὼς καὶ τοῦ

χαρακτηρισμένου ἀπὸ τὸ ΥΠΕΧΩΔΕ ὁμόρου πολυωρόφου κτιρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἀριθμ. 19, β) νὰ ἀναδειχθοῦν καὶ νὰ προβληθοῦν ὡς μία ἀδιάσπαστη ἑνότητα ὅλες οἱ ἀρχαιότητες τῆς νότιας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως (Ἱερὸ καὶ Θέατρο τοῦ Διονύσου, Ὠδεῖο τοῦ Περικλέους, Ἀσκληπιεῖο), ποὺ ἀποτελοῦσε πνευματικό, θρησκευτικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὸ χῶρο τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης καὶ γ) νὰ ἀνασκαφεῖ ὁ χῶρος τῶν προαναφερθέντων δύο διατηρητέων κτιρίων γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ σφόδρα πιθανολογοῦνται καὶ οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστη ἑνότητα τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἤδη ἀποκαλύφθηκαν, διατηροῦνται καὶ ἀναδεικνύονται στὸ χῶρο τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης». - - -

Ἐπειδή, ἀπὸ τὰ ἤδη ἐκτεθέντα προκύπτουν τὰ ἑξῆς: α) ἡ ὕπαρξη τῶν δύο διατηρητέων κτιρίων τῆς Δ. Ἀρεοπαγίτου στὴ συγκεκριμένη θέση θεωρήθηκε ὡς δεδομένη τόσο κατὰ τὴ μακρὰ διαδικασία ἐπιλογῆς ἀπὸ τὴ Διοίκηση τῆς θέσης τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης (ΝΜΑ), ὅσο καὶ κατὰ τὸ σχεδιασμὸ τοῦ κτιρίου τοῦ ΝΜΑ. Ἡ Διοίκηση ἀπέβλεψε μόνο στὴν ὀπτικὴ ἐπαφὴ – σύνδεση τῆς αἴθουσας γλυπτῶν τοῦ Παρθενώνα μὲ τὸν Ἱερὸ Βράχο, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν, κατὰ τὸ δυνατὸν ἀδιάσπαστη ἑνότητα τὰ ἐκθέματα μὲ τὰ μνημεῖα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀποσπασθεῖ, β) ἡ ὕπαρξη τῶν κτιρίων αὐτῶν στὴ συγκεκριμένη θέση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑψομετρικὴ θέση τοῦ οἰκοπέδου τοῦ ΝΜΑ ἐκτιμήθηκε ἀπὸ τὸ ΚΑΣ ὅτι διευκολύνει τὴν ἔνταξη τοῦ ΝΜΑ στὸν περιβάλλοντα χῶρο, ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὰ μνημεῖα τοῦ Βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπῆρξε μάλιστα συγκεκριμένη διαβεβαίωση ὅτι τὸ ΝΜΑ δὲν εἶναι ὁρατὸ ἀπὸ τὴ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐλήφθησαν ὑπόψη καὶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, καὶ στὶς ἀποφάσεις της Ὁλομελείας του ἀξιολογήθηκαν προκειμένου νὰ ἀποκρουσθοῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν τότε αἰτούντων ὅτι τὸ ΝΜΑ τελεῖ σὲ δυσαρμονία μὲ τὰ μοναδικὰ μνημεῖα τοῦ Ἱεροῦ Βράχου, γ) τὰ παραπάνω κτίρια, ποὺ ἔχουν ὑπαχθεῖ σὲ προστατευτικὸ καθεστώς, μὲ τὸ χαρακτηρισμό τους ὡς διατηρητέων, ὁ ὁποῖος πάντως δὲν καταλαμβάνει τὶς αὐθαίρετες προσθῆκες ἢ ἄλλες ἐπεμβάσεις, πέραν τῆς δεδομένης ἀξίας τους ὡς ἀρχιτεκτονημάτων, συγκροτοῦν μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίρια τῆς

Δ. Ἀρεοπαγίτου, ἕνα ἐνιαῖο μέτωπο, τὸ ὁποῖο, πέραν τοῦ προστατευτικοῦ του ρόλου ἔναντι τῶν μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Βράχου, ἀποτελεῖ ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο, ποὺ ἐμπίπτει στὴν προστασία τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου καὶ τῆς Σύμβασης τῆς Γρανάδας, καὶ ἔχει αὐτοτελὴ ἀξία γιὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία συνιστᾶ κομβικὸ σημεῖο τῆς ἑνοποίησης ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὸν πολεοδομικὸ ἱστὸ τῆς πόλης. Ἐνόψει ὅλων αὐτῶν, μὲ τὴν προσβαλλόμενη πράξη, δὲν αἴρεται μόνον ἡ προστασία τοῦ ἐπίμαχου διατηρητέου κτιρίου, ἀλλὰ πλήττεται καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο – μέτωπο τῶν κτιρίων τῆς Δ. Ἀρεοπαγίτου, τὸ ὁποῖο πέραν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀξίας του περιβάλλει τὰ μνημεῖα τοῦ Ἱεροῦ Βράχου ὡς ζώνη προστασίας, ὅπως κρίθηκε δεσμευτικὰ ἀπὸ τὴ Διοίκηση κατὰ τὸ σχεδιασμὸ τοῦ ΝΜΑ καὶ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὸ Δικαστήριο κατὰ τὴν ἔγκριση τῆς μελέτης τοῦ ΝΜΑ.

Ἐπειδή, ἐξάλλου, τὸ ἴδιο τὸ κτίριο τοῦ Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης, δὲν ἀποτελεῖ πολιτιστικὸ ἀγαθό, γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τοῦ ὁποίου, θὰ εἶχε ἐφαρμογὴ ἡ παραπάνω διάταξη τοῦ ἄρθρου 6 παρ. 11 τοῦ ν. 3028/2002, οὔτε μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς διάταξης αὐτῆς, ὡς στοιχεῖο τοῦ ἐνιαίου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βράχου τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῆς νότιας κλιτύος του, λόγῳ τῶν ἐκθεμάτων του ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτό, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι ἂν θεωρηθεῖ ὅτι στὸ χῶρο αὐτὸ περιλαμβάνεται τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο, στὸ ὁποῖο βρίσκονται ἡ ἐπίμαχη πολυκατοικία καὶ τὸ Μουσεῖο, ἡ ἑνότητα τοῦ χώρου διασπᾶται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ τελευταίου. Εἰδικότερα, τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ Μουσεῖο στεγάζονται γλυπτὰ ποὺ ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸν Παρθενώνα δὲν συνιστᾶ καταρχὴν λόγο ἐφαρμογῆς τῆς προαναφερόμενης διάταξης γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῶν ἐκθεμάτων αὐτῶν, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὴ σκέψη 7, ἐφόσον, πάντως διασφαλίζεται ἡ ὀπτικὴ ἐπαφὴ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀκινήτου μνημείου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀποσπασθεῖ, δεδομένου, ἄλλωστε, ὅτι στὴν ὀπτικὴ αὐτὴ ἐπαφὴ ἀπέβλεψε καὶ ἡ Διοίκηση κατὰ τὴ χωροθέτηση καὶ τὸ σχεδιασμὸ τοῦ Μουσείου, κατὰ τὰ διαλαμβανόμενα στὶς προηγούμενες σκέψεις».

Ἡ προπαγάνδα ὑπὲρ τοῦ ΝΜΑ, ἡ ὁποία στοίχισε σὲ δημοσιεύματα καὶ σὲ διαφημίσεις τεράστια χρηματικὰ ποσὰ στὸ Δημόσιο, δὲν ἴσχυσε στὴ σκέψη τῶν δικαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔκριναν ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ΝΜΑ «δὲν ἀποτελεῖ πολιτιστικὸ ἀγαθό». Εἶναι ἕνα λάθος κτίριο σὲ λάθος θέση. Ἡ βλάβη ποὺ ἔγινε μὲ τὴν κατασκευή του δὲν ἐπανορθώνεται καὶ τὸ κτίριο θὰ ἀποτελεῖ ἄχθος γιὰ τὴν Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ τὸ συντηρεῖ εἰς βάρος τῶν μνημείων τοῦ τόπου.

Συνέπεια τῆς λειτουργίας τοῦ ΝΜΑ ἦταν καὶ ἡ ὑπόθεση τοῦ φὶλμ τοῦ Κώστα Γαβρᾶ, παραγγελία τοῦ ΟΑΝΜΑ, γιὰ νὰ κατατοπίζονται οἱ ἐπισκέπτες τοῦ μουσείου ὡς πρὸς τὴν ἱστορία τῆς Ἀκρόπολης. Στὸ φὶλμ ἐμφανίζονταν ἀνδρικὲς μορφές, ὡς σκιαγραφίες, ποὺ σφυροκοποῦσαν τὰ μέλη τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ Ἐκκλησία καὶ πολλοὶ ποὺ εἶδαν τὸ φὶλμ στοὺς ὑπολογιστές τους θεώρησαν ὅτι οἱ μορφὲς αὐτὲς ἦσαν παπάδες. Οἱ ἐπίμαχες σκηνὲς ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ φὶλμ καὶ ὁ Κ. Γαβρᾶς δήλωσε: «οἱ θρησκόληπτοι ποὺ ἄλλοτε ἀκρωτηρίαζαν τὰ ἀγάλματα, σήμερα ἐπεμβαίνουν καὶ κόβουν τὶς εἰκόνες». Δηλώσεις ἔκανε καὶ ὁ Ἄγγελος Δεληβορριάς: «Τὸ γεγονός [τῆς περικοπῆς τῶν σκηνῶν] εἶναι ἐξωφρενικὸ ἀπὸ κάθε ἄποψη», ἀλλὰ «ἔχει καὶ τὶς φαιδρές του ὄψεις, ὅπως ἡ αὐτόκλητη ἀναγόρευση τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ σὲ μαχητικὸ ὑπερασπιστὴ τῆς ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσούσης ἑλληνικῆς ἐκκλησίας»[33].

Τὴν ἐθνικὴ εὐφορία ποὺ προκαλοῦσε τὸ ΝΜΑ, μόνιμο καθημερινὸ θέμα τῶν ἐφημερίδων, τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῆς τηλεοράσεως, δὲν τὴ μείωσε ἡ φοβερὴ πυρκαγιὰ ποὺ ἀφάνισε τὴ ΒΑ. Ἀττικὴ στὶς 23 Αὐγούστου καὶ τὶς μέρες ποὺ ἀκολούθησαν. Ἡ πυρκαγιὰ ἔφθασε ἕως τὸν Ραμνούντα, χωρὶς νὰ τὸν βλάψει. Ἡ εἰκόνα ὅμως τῆς καμένης Ἀττικῆς ἦταν ἐφιαλτική[34].

Κατὰ τὸ 2009 ὁλοκληρώθηκαν καὶ λειτούργησαν τέσσερα νέα ἢ ἀνανεωμένα μουσεῖα, τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἀπαρατήρητα, γιατὶ τὸ ἐνδια-

33. *Ἡ Καθημερινή*, 28 Ἰουλ. 2009. τεῦχ. 326, 30 Αὐγ. 2009.
34. Περιοδικὸ «*Κ*» τῆς *Καθημερινῆς*,

φέρον τῶν φιλαρχαίων ἦταν στραμμένο ἀποκλειστικὰ στὸ ΝΜΑ[35]. Ἦταν τὰ μουσεῖα Νικόπολης, Καλαμάτας, Πατρῶν καὶ Βραυρῶνος.

2009. Η ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ. Τὸ μνημεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ πόθου ἐπιχειρηματιῶν, ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου, τεχνικῶν καὶ ἀποτυχημένων πολιτικῶν. Σκοπός τους εἶναι ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ θεάτρου, καὶ ἡ τέλεση παραστάσεων σ' αὐτὸ καὶ μουσικῶν ἐκδηλώσεων, ὅπως περίπου ἔχει καταντήσει τὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ. Χρόνια ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Διονυσιακοῦ, μὲ ἀρχιτέκτονες καὶ τεχνικοὺς ἄγνωστους στὴν ἐπιστήμη, χωρὶς καμία δημοσίευση ποὺ νὰ ἀποδεικνύει ὅτι γνωρίζουν τὴν τέχνη ποὺ ἐπαγγέλλονται, τὴν τέχνη τῶν Doerpfeld, Durm, Fiechter, Ὀρλάνδου καὶ Τραυλοῦ, ἑτοίμαζαν μελέτες ἀνακατασκευῆς τοῦ θεάτρου, μὲ σκοπὸ τὴ χρησιμοποίησή του γιὰ ἐμπορικοὺς σκοπούς, οἱ ὁποῖες μελέτες ὅλες ἐγκρίνονταν ἀπὸ τὸ ΚΑΣ ὁμοθυμαδόν, χωρὶς βέβαια νὰ δημοσιεύονται καὶ νὰ κρίνονται[36].

Ἡ ὅλη διαδικασία γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων δὲν ἄρχισε μὲ πρωτοβουλία τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖο βρίσκεται μπρὸς σὲ δυσχέρειες ποὺ δημιούργησε ἡ οἰκονομικὴ κρίση, ἑλληνικὴ καὶ ξένη, καὶ τὸ ὁποῖο ΥΠΠΟ ἔχει, πρὶν ἀπὸ τὴν ὄχι ἀναγκαία ἀναστήλωση (ἀνακατασκευὴ) τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου ἄλλες, περισ-

35. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ὅτι στὶς 20 Ἰουλίου, σὲ μουσικὴ φιλανθρωπικὴ ἐκδήλωση στὸ Ὠδεῖο τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ, ὁ ἐκφωνητὴς Α. Κωστάλας, σὲ λυρικὴ ἀποστροφή του γιὰ τὸ ΝΜΑ, εἶπε: «ἐπιτέλους εἴδαμε τὰ ἀρχαῖα μας». Φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Εὐστρατιάδη ἦσαν ἄφαντα, ἀκόμη καὶ στὸ μουσεῖο ποὺ ἔστησε ὁ Μηλιάδης.

36. 1. Ὁλοκλήρωση ἀναστήλωσης τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Θρασύλλου (ἀπόφ. ΥΠΠΟ/ΔΑΑΜ/462/23272/24.-4.2003). 2. Ὁλοκλήρωση ἀποκατάστασης τοῦ ἀνατολικοῦ πλευρικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Θεάτρου (ἀπόφ. ΥΠΠΟ/-ΔΑΑ/1667/90652/19.9.2008) 3. Ὁλοκλήρωση ἀποκατάστασης τῶν τριῶν κεντρικῶν κερκίδων τοῦ κοίλου τοῦ Θεάτρου (ἀπόφ. ΥΠΠΟ/ΔΑΑ/201/16135/24.-2.2004). 4. Ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκατάστασης τῶν βάθρων καὶ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μενάνδρου στὴν ἀνατολικὴ πάροδο τοῦ Θεάτρου (ἀπόφ. ΥΠΠΟ/ΔΑΑ/1441/81005/20.8.2008).

σότερο ἐπείγουσες καὶ σπουδαιότερες ἀνάγκες τῶν μνημείων καὶ τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὰ φροντίζουν, νὰ ἀντιμετωπίσει. Ἡ ὅλη ἱστορία ἄρχισε μὲ θορυβώδη πρωτοβουλία ἑνὸς σωματείου, ποὺ ἱδρύθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 2008 ἀπό «278 προσωπικότητες τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου» τῆς Ἑλλάδος, μὲ σκοπὸ τή «συμβολὴ στὴν προστασία καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἀρχαίων χώρων θέασης καὶ ἀκρόασης (θεάτρων, ὠδείων, σταδίων, ἀμφιθεάτρων), καθὼς καὶ στὴ διάδοση τῶν ἀξιῶν τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν προβολὴ τῆς σύγχρονης πολιτιστικῆς δημιουργίας» καὶ τήν «σὲ βάθος ἐπιστημονικὴ καταγραφὴ καὶ τεκμηρίωση τῶν ἀρχαίων χώρων θέασης καὶ ἀκρόασης τῆς χώρας μας». Τὸ νέο αὐτὸ σωματεῖο χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴ Νομαρχία Ἀθηνῶν μέσῳ προγραμματικῆς σύμβασης μὲ τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ μὲ τὸ ποσὸ τῶν 6 ἑκατομμυρίων εὐρώ γιὰ τὴν ἀνακατασκευὴ τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου. Ὅλα γίνονται βιαστικά, καὶ ἡ βιασύνη δημιουργεῖ λάθη, γιατὶ τὰ 6.000.000 €, ποσὸν πολὺ μεγάλο, θὰ ξοδευτοῦν γιὰ τὴν ἀνακατασκευὴ μερῶν ἑνὸς μοναδικοῦ μνημείου ποὺ ἔμεινε ἀπείρακτο ἀπὸ ἐπεμβάσεις ἕως σήμερα σχεδὸν ἀπὸ τὸ 1837, ποὺ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀποφάσισε νὰ τὸ ἐρευνήσει.

Ἡ ἀναγγελία τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου δημιούργησε εὔλογες ἀντιδράσεις καὶ συζητήσεις μεταξὺ ἐκείνων ποὺ μποροῦν νὰ ἔχουν γνώμη γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας. Ὑπῆρξε ἐνυπόγραφη διαμαρτυρία, ποὺ δημοσιεύτηκε στὶς ἐφημερίδες καὶ στὸν *Μέντορα*[37]. Φυσικὰ ἀντίκρουση δὲν ὑπῆρξε, ὅπως συμβαίνει κατὰ κανόνα μὲ τέτοιου εἴδους ἔργα, Μαραθών, ΝΜΑ, Μυκῆνες, πυρπόληση τοῦ Κρονίου, κλοπὲς στὴν Ὀλυμπία. Διερωτᾶται κανεὶς ἂν πραγματικὰ ἡ τύχη τῶν μνημείων καὶ ἡ μελέτη τους καθορίζεται ἀπὸ κάποια παράγκα, ὅπως ἀποδείχτηκε γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ποδόσφαιρο.

37. 94, 2009, 181-183.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 42

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΝΗΜΟΝΙΟ

> Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ.
>
> *Πράξ.* Ε' 1-2

2009, 4 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ. Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ[1]. Μὲ τὶς ἐκλογὲς τῆς 4 Ὀκτωβρίου 2009 ἐπανῆλθε τὸ ΠΑΣΟΚ στὴν ἐξουσία καὶ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ ἔγινε ὁ Παῦλος Γερουλάνος, ἐπιχειρηματίας, τῆς οἰκογενείας Γερουλάνου, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει κληρονομικῶς ἡ διοίκηση τοῦ Μουσείου Μπενάκη. Ὁ νέος ὑπουργὸς ἀνῆκε στὸν στενὸ κύκλο τῶν φίλων τοῦ πρωθυπουργοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, ὁμωνύμου ἐγγονοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς περιόδου Νοεμβρίου 1963 - Ἰουλίου 1965[2].

---

1. Ὁ τίτλος τῆς παραγράφου ὑπονοεῖ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ κατὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς 4 Ὀκτωβρίου καὶ τὴ σκόπιμη λαϊκὴ καταστροφὴ ποὺ προκάλεσε στοὺς Ἕλληνες μὲ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικά του μέτρα. Εἶναι ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν* (ἔκδ. A. Failler, Les Belles Lettres 1984) II 28, ὅπου ἱστοροῦνται τὰ τῆς ἀνάκτησης τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ 1261:
«κη'. Περὶ τοῦ πρωτασηκρῆτις Σεναχηρείμ, τί ἔπραξεν διὰ τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν. | Ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς Νικομήδειαν ἔφθασαν, ἐνεστώσης τῆς πανηγύρεως τοῦ ἐν μάρτυσι μεγίστου Παντελεήμονος, ἔτυχε δ' ἐκεῖσε καὶ ὁ Κακὸς Σεναχηρείμ, ἐν πρωτασηκρῆτις ὀφφικίῳ μεγαλυνόμενος, καὶ τὸ φημιζόμενον ἤκουε· πρῶτον μὲν διηπίστει καὶ ὡς πλάσμα τὸν λόγον ἀπέπεμπεν· ὡς δ' ἐξελθὼν ἤκουσε καὶ ἐπίστευεν, εἰσελθὼν ἅμα καὶ τῶν σφετέρων γενείων ἀπρὶξ ταῖς χερσὶ δραξάμενος, «Ὦ οἷον, εἶπεν, ἀκούω. Τοῦτο ταῖς ἡμετέραις ἡμέραις ἐταμιεύετο· τί γε ἁμαρτοῦσιν ὡς ἐπιζῆν καὶ βλέπειν τοσαῦτα δεινά; Τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν πόλιν.» Ταῦτ' ἔλεγεν ἐκεῖνος καὶ δῆλος ἦν δυσχεραίνων τὰ παρὰ πολλοῖς θαυμαζόμενα. Ὅπου δὲ κατήντησαν ταῦτα, ὁ λόγος κατὰ τόπον ἐρεῖ».

2. Ὁ νέος ὑπουργὸς δὲν ἦταν ὁ καταλληλότερος γιὰ προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία στηριζόταν, ὅσο

Μεταξὺ ἄλλων ἀλλαγῶν ποὺ ἔγιναν στὴ διοίκηση στὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ – ἀρχικὰ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν – προστέθηκε ὁ Τουρισμὸς καὶ στὴν ὀνομασία τοῦ ὑπουργείου περιλαμβάνονται καὶ οἱ νέες ἁρμοδιότητες[3].

Ὁ ὑπουργὸς ἐξ ἀρχῆς κρατήθηκε μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα. Ἀπασχολημένος μὲ θέματα κομματικά, ἄφησε, ὅπως οἱ προκάτοχοί του, τὴ διοίκηση τοῦ ὑπουργείου στὴ Γενικὴ Γραμματέα, ποὺ εἶχε ἀσκήσει τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματός της ἐπὶ προηγουμένων ὑπουργῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ. Καὶ πάλι ἡ Ἀκρόπολη καὶ τὸ ΝΜΑ ὑπῆρξαν τὰ θέματα τῶν ἐφημερίδων, ἡ μερικὴ ὁλοκλήρωση τῆς ἀναστήλωσης τῶν Προπυλαίων καὶ ἡ δυσάρεστη κατάσταση ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται γύρω ἀπὸ τὸ ΝΜΑ, τοῦ ὁποίου οἱ εἰδικὲς

μποροῦσε, σὲ πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ παράδοση. Ὡς βουλευτὴς «δηλώνει ἐγγράφως ὅτι συμμετέχει σὲ ὑπεράκτια ἑταιρεία (off shore) τῆς Καραϊβικῆς μὲ ἕδρα τὰ νησιὰ Κέιμαν, τὸν παράδεισο τῆς φοροδιαφυγῆς. Κανείς, ὅμως, ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τῶν ἀμείλικτων διωκτῶν τῶν φοροφυγάδων, δὲν εὐαισθητοποιήθηκε, κανεὶς δὲν τοῦ ζήτησε νὰ ἐγκαταλείψει τὴ δημόσια θέση ποὺ κατέχει.

Καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἡ off shore εἴδηση ἀναφέρθηκε μὲ δυὸ-τρεῖς ἀράδες – γιὰ μιὰ μέρα μόνο – στὰ ἔντυπα τῆς ἐνημέρωσης καὶ ἔκτοτε ἀποσύρθηκε ἄρον-ἄρον. Σὲ ποιὸ ἦθος, λοιπόν, ποιὰ ἀρετή, ποιὲς ἀξίες καὶ ποιὸν ἀνθρωπισμὸ ἀναφέρεται ὁ νέος ὑπουργὸς ὅταν ἀπευθύνεται στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ ὑπουργείου του καὶ στὴν κοινωνία ὁλόκληρη; Ποιοὺς καλεῖ νὰ δουλέψουν ἐθελοντικὰ γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ πατρίδα ποὺ κινδυνεύει, ὅταν ἐκεῖνος πρῶτος ἐπιτείνει τὴν κρίση, ὅταν κλέβει τὴν πατρίδα, τὴ σωτηρία τῆς ὁποίας ἐπικαλεῖται; Τί σχέση ἔχει ὁ χῶρος τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς δημιουργίας, στὸν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι προϊσταται, μὲ τὴ λύσσα τοῦ πλουτισμοῦ, τὴν ἀπληστία καὶ τὴ διαφθορὰ τῆς προσοδοφόρας ὑπεράκτιας δράσης του;

Γιὰ τὸν σπουδαγμένο στὸ Χάρβαρντ γιάπι τῆς πολιτικῆς, καμιὰ ἀπολύτως, ἀφοῦ τά «γράμματα» ποὺ ἔμαθε θεωροῦν δημιουργικὲς δράσεις ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν στὸν πυρήνα τους τὸ τζογάρισμα τοῦ χρήματος καὶ τὸν πλουτισμό. Τὸ δήλωσε ἀπερίφραστα, ἄλλωστε, σὲ πρόσφατη ἡμερίδα γιὰ τὰ τυχερὰ παιχνίδια λέγοντας: «Γύρω ἀπὸ τό "στοίχημα" ἔχουν ἀναπτυχθεῖ δημιουργικὲς δράσεις ποὺ ποτὲ δὲν φανταστήκαμε. Τὸ Λὰς Βέγγας δὲν εἶναι σήμερα αὐτὸ ποὺ ἦταν, ἀφοῦ πόλεις ὁλόκληρες, οἱ ὁποῖες πρὶν ἀπὸ 10 χρόνια ἦταν κέντρα διαφθορᾶς καὶ πορνείας ἔχουν τώρα μετατραπεῖ σὲ κέντρα ψυχαγωγίας γιὰ ὅλες τὶς τάξεις, γιὰ ὅλα τὰ εἰσοδήματα καὶ ὅλες τὶς ἡλικίες ...» (*Δρόμος τῆς Ἀριστερᾶς*, 23 Σεπτ. 2010).

3. Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Τουρισμοῦ - ΥΠΠΟΤ. Στὶς 9 Ὀκτωβρίου 2011 ὁ νέος ὑπουργὸς ἐξελέγη πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν Εὐρώπη τοῦ Παγκόσμιου Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ.

αἴθουσες νοικιάζονταν γιὰ βραδυνὲς δεξιώσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπορικῆς αὐτῆς ἐκμετάλλευσης ἦταν ἡ μεταβολὴ τοῦ πεζοδρόμου τῆς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου σὲ χῶρο αὐθαίρετης στάθμευσης, καὶ ἡ συρροὴ στὴν περιοχὴ ἀτόμων μὲ δραστηριότητες ποὺ καταγγέλλονταν ὡς παράνομες καὶ ἐγκληματικές.

2010. Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΝΗΜΟΝΙΟΥ. Τὸ τελευταῖο τρίμηνο τοῦ 2009 καταναλώθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση σὲ ὀδυρμοὺς τοῦ πρωθυπουργοῦ σὲ ὅλες τὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν οἰκτρὴ κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὑπέρογκο δημόσιο χρέος καὶ τοὺς διεφθαρμένους τεμπέληδες Ἕλληνες. Τοῦτο συνεχίστηκε ἕως τὶς 6 Μαΐου 2010, ποὺ ὑπογράφηκε τό «μνημόνιο» μεταξὺ τῆς χώρας μας, τοῦ ΔΝΤ καὶ τῆς ΕΕ. Ἡ ὑπογραφή του ὑποχρέωνε τὴν κυβέρνηση νὰ λάβει οἰκονομικά, πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ μέτρα, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὁποίων θὰ γινόταν ἡ μείωση τοῦ χρέους καὶ θὰ εἴχαμε καὶ δημοσιονομικὴ σταθερότητα. Ἕως τὸ τέλος τοῦ χρόνου ἡ πολιτικὴ ἀντίληψη καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων εἶχε ριζικὰ ἀλλάξει μὲ τὰ μέτρα ποὺ μετέβαλαν ραγδαίως πρὸς τὸ χειρότερο τὴ θέση ὅλων τῶν ἐργαζομένων. Ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπὸ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους καὶ συνταξιούχους, τῶν ὁποίων μειώθηκαν δραστικὰ οἱ ἀποδοχὲς καὶ οἱ συντάξεις.

«Ἡ κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου μετὰ τὸ 2009, τέλος, ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἀκραία περίπτωση δυσαρμονίας ἢ ἀπόκλισης μεταξύ (ἐξαγγελλόμενου) πολιτικοῦ προγράμματος καὶ ὑλοποιηθείσας πολιτικῆς. Ὑπὸ τὴν πίεση τῶν νεοφιλελεύθερων κύκλων τῶν χρηματοπιστωτικῶν ἀγορῶν καὶ τῶν κυρίαρχων κύκλων τῆς ΕΕ ὑπογράφει τὸ Μνημόνιο καὶ τὶς δανειστικὲς συμβάσεις ποὺ τὸ συνοδεύουν καὶ ὑλοποιεῖ μιὰ ἄνευ προηγουμένου ἐπίθεση στὰ οἰκονομικά, ἐργασιακὰ καὶ ἀσφαλιστικὰ δικαιώματα καὶ τὶς κατακτήσεις τῶν ἐργαζομένων, τέτοια ποὺ ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἔνθερμοι νεοφιλελεύθεροι θιασῶτες δὲν θὰ τολμοῦσαν νὰ σκεφτοῦν λίγους μῆνες πρίν. Ἡ ὑλοποιούμενη πολιτική, ὑπὸ τὸν ἀνοιχτὸ ἔλεγχο τοῦ ΔΝΤ, ἀφήνει στὴν ἄκρη κάθε προεκλογικὴ διακήρυξη περὶ δικαιότερης ἀναδιανομῆς τοῦ πλούτου καὶ αὔξησης τῶν λαϊκῶν εἰσοδημάτων ἢ περὶ ἀνάπτυξης, προχωρώντας σὲ ἀκραῖες πολιτικὲς

μείωσης τῶν μισθῶν καὶ τῶν συντάξεων, ἀπελευθέρωσης τῶν ἀπολύσεων, πλήρους ἐλαστικοποίησης τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, κατάργησης ἀσφαλιστικῶν δικαιωμάτων, ἐπέκτασης τῆς ἔμμεσης φορολογίας, ἐκποίησης δημόσιας περιουσίας. Οἱ δεσμεύσεις τοῦ ἀρχικοῦ Μνημονίου ἐπικαιροποιοῦνται ἐν κρυπτῷ, χωρὶς κανέναν δημόσιο διάλογο, χωρὶς κοινοβουλευτικὴ ἐπικύρωση, χωρὶς πολιτικὴ συγκατάθεση, χωρὶς ἐπίσης συμμετοχὴ τῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος, ἀπὸ ἕνα κυβερνητικὸ διευθυντήριο ποὺ δρᾶ ἐντελῶς αὐτόνομα καὶ ἀνεξέλεγκτα. Ἡ κατάργηση κάθε δημοκρατικοῦ τύπου εἶναι πλήρης»[4].

2010. Και παλι το ΝΜΑ και αλλα. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τοῦ ὑπουργοῦ Γερουλάνου ἦταν ἡ ἀνασύνθεση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ ΝΜΑ τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ἰανουαρίου. Ἀπομακρύνθηκε ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων Καμίνης καὶ ἄλλοι, καὶ ἔγιναν μέλη τοῦ ΔΣ ὁ Ἄγγελος Δεληβορριάς, διευθυντὴς τοῦ μουσείου τῆς οἰκογένειας τοῦ ὑπουργοῦ. Ἀπομακρύνθηκαν ἀκόμη ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἀκροπόλεως Ἀ. Μάντης καὶ ὁ καθηγητὴς Χαρ. Μπούρας. Ὁ πρόεδρος Δ. Παντερμαλῆς ἔμεινε στὴ θέση του, ὡς παλαιὸ στέλεχος τοῦ κυβερνητικοῦ κόμματος καὶ ἡ νέα σύνθεση τοῦ ΔΣ φαίνεται ὅτι ἦταν δικές του ἐπιλογές.

Θέμα συζητήσεως ἔγινε τὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, ἄδειο μετὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων του στὸ ΝΜΑ. Ἔπρεπε νὰ γκρεμιστεῖ ἢ ὄχι; Ὁ ὑποστηρικτὴς τῆς κατασκευῆς τοῦ ΝΜΑ Χαρ. Μπούρας ἔκανε δήλωση ὑπὲρ τῆς κατεδάφισής του καὶ ἀποκατάστασης [;] τοῦ χώρου ποὺ καταλαμβάνει: «Θὰ ἐπιθυμοῦσα καὶ τὴν κατεδάφιση τοῦ παλιοῦ μουσείου γιὰ ν' ἀποδοθεῖ ὁλόκληρος ὁ χῶρος στὰ μνημεῖα καὶ στοὺς ἐπισκέπτες. Ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμό του. Ἴσως νὰ μὴν ἔπρεπε νὰ εἶχε κτισθεῖ ποτέ, ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγινε ὑπῆρχε κάποια ἀνάγκη νὰ στεγασθοῦν τὰ ἀρχαῖα»[5]. Ἀντίθετα δύο καθηγητές, ὁ Μάνος Μπίρης καὶ ὁ Κώστας Καρτάλης, ἀμφιρρέπουν. Στὸ κάτω κάτω ὁ πυρή-

4. Βερναρδάκης 201-202.

5. *Ἡ Καθημερινή*, 21 Αὐγ. 2010.

νας τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως εἶναι ἔργο τοῦ Παναγῆ Κάλκου καὶ ἡ σημερινή του μορφὴ τοῦ Πάτροκλου Καραντινοῦ[6].

Ἐὰν τὸ ἀρχαιολογικὸ γεγονὸς τοῦ 2009 ἦταν τὸ ΝΜΑ, τὸ γεγονὸς τοῦ 2010 ἦταν ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ὁ ναὸς ἄρχισε νὰ διαλύεται τὸ 2000 καὶ νὰ ἀναστηλώνεται τὸ 2004. Ἡ νέα ἀναστήλωση, ποὺ παραδόθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 2010, ἔγινε μὲ προσοχή, μὲ ἀρκετὴ χρήση νέου ὑλικοῦ καὶ μὲ ἀνακατασκευασμένο τὸ ἀέτωμα τῆς πρόσοψης.

Στὶς 16 Σεπτεμβρίου ἔγινε στὶς ἐγκαταστάσεις τοῦ Μουσείου Μπενάκη τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς πάρτι γενεθλίων τοῦ μουσείου (80 χρόνια) καὶ γενεθλίων ὑπαλλήλου τοῦ μουσείου (50 χρόνια). Εἶχαν προηγηθεῖ ὅμοιες ἐκδηλώσεις γιὰ τὸν διευθυντὴ τοῦ μουσείου καὶ γιὰ τὸν θεῖο τοῦ ὑπουργοῦ. Σιγὰ σιγὰ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ μουσείου σβήστηκε ἀπὸ τὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἰδίως τῶν νεωτέρων, καὶ ἡ ὀνομασία του ταυτίστηκε μὲ καλλιτεχνικὲς - κοσμικὲς ἐκδηλώσεις, ὁπωσδήποτε ὄχι μὲ τὴν ἐπιστήμη, τὴ γνώση καὶ τὴ μελέτη.

Δύο χρόνια ἀργότερα ἡ κατάσταση τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἐμφανίζεται ὅπως τῶν Ἑλλήνων ἐργαζομένων! Σὲ συνέντευξή του[7] ὁ διευθυντής του Ἄγγελος Δεληβορριὰς δηλώνει ὅτι τὸ Μουσεῖο [ἐννοεῖται σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, ὄχι μόνο τὸ κεντρικὸ κτήριο τῆς ὁδοῦ Κουμπάρη] βρίσκεται σὲ κακὴ οἰκονομικὴ κατάσταση καὶ ὅτι «ἐκποιεῖ [τὸ Μουσεῖο] ὅσα ἀκίνητα περιουσιακά του στοιχεῖα μποροῦν νὰ ἐκποιηθοῦν - - τὰ αἴτια τῆς δεινῆς αὐτῆς κατάστασης ἐντοπίζονται στὴν ἀπόφαση τοῦ Μουσείου νὰ διακτινωθεῖ μὲ παραρτήματα σὲ ὅλο τὸν ἱστὸ τῆς πόλης. Προφανῶς αὐτὸ ἦταν λάθος ἔπρεπε νὰ κρατηθεῖ τὸ Μουσεῖο στὴ μικρὴ κλίμακα τοῦ κεντρικοῦ του κτηρίου»[8].

2010. *Καταλογος γλυπτων του Αρχαιολογικου Μουσειου Θεσσαλονικης*, III[9]. Ὁ τόμος ΙΙΙ εἶναι ὀγκωδέστερος τῶν δύο προηγουμένων μὲ τοὺς ἴδιους συγγραφεῖς Γεώργιο Δεσπίνη, Θεοδοσία Στεφανίδου

---

6. Αὐτόθι.
7. *Αὐγή*, 5 Ἰουλ. 2012.
8. Βλ. καὶ *Ριζοσπάστη*, 6 Ἰουλ. 2012.
9. Βλ. **Ο Μέντωρ* 99, 2011.

Τιβερίου, Ἐμμανουὴλ Βουτυρᾶ, καὶ τὴ συμβολὴ καὶ νεωτέρων ἐπιστημόνων: Π. Ἀδάμ-Βελένη, Β. Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ, Ἐμμ. Γούναρη, Ν. Καζακίδη, Ἑλ. Παπαγιάννη, Κ. Σισμανίδη, Β. Σμὶτ-Δούνα, Δ. Τερζοπούλου, Κ. Τζαναβάρη, Εἰρ. Χιώτη. Θὰ ἀκολουθήσει ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος τόμος, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ὁλοκληρωθεῖ ἕνα μεγάλο ἔργο, ποὺ θὰ χρησιμεύει ὡς ὑπόδειγμα ἐπιστημονικοῦ τρόπου πραγμάτευσης τῶν ἀρχαίων τῶν μουσείων.

2010. ΤΑ 2.500 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ. Ἡ διήγηση γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι τροποποιημένο κείμενο, δημοσιευμένο κατὰ τὴν ἐπέτειο τῆς μάχης[10]. Τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑορτασμοῦ τὴν τοποθετῶ στὴν 1 Ἀπριλίου 2009, μὲ τήν «ἐρώτηση πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ» κ. Ἀντ. Σαμαρὰ καὶ θέμα «Ἑορτασμὸς 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴν μάχη τοῦ Μαραθῶνα»[11]:

> «Ἡ μάχη τοῦ Μαραθώνα ἀποτελεῖ ὁρόσημο τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας καὶ τῆς ἐξέλιξης τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐνόψει τῆς συμπλήρωσης, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 2010, δυόμισι χιλιάδων χρόνων ἀπὸ τὴ διεξαγωγὴ τῆς μάχης, πολλὲς πόλεις, διοργανώτριες μαραθωνίου δρόμου, ἀνὰ τὴν ὑφήλιο ἔχουν ἤδη προαναγγείλει ἐπετειακὲς ἐκδηλώσεις. Ὁ Δῆμος Μαραθώνα ἔχει ἐγγράφως ἐνημερώσει γιὰ τὶς προτάσεις του, τόσο τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ὅσο καὶ τὰ Ὑπουργεῖα Ἐξωτερικῶν καὶ Τουριστικῆς Ἀνάπτυξης, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκδηλώσει κάποιο ἐνδιαφέρον. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἔχει ὑποχρέωση νὰ ἀδράξει τὴν πολύτιμη εὐκαιρία τῆς ἐπετείου γιὰ νὰ ἀναδείξει τὸ μέγα ἱστορικὸ γεγονὸς διεθνῶς. Ἐρωτᾶται ὁ κος Ὑπουργός:
>
> 1. Ποιός ὁ σχεδιασμὸς καὶ προγραμματισμός του γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ Μάχη τοῦ Μαραθώνα;
>
> 2. Προτίθεται νὰ προβεῖ στὴ σύσταση διακομματικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ διοργάνωση ἐπετειακῶν ἐκδηλώσεων, ὅπως προτείνει ὁ Δῆμος Μαραθώνα; | Ἡ ἐρωτῶσα βουλευτὴς | Μαρία Δαμανάκη».

---

10. *Ὁ Μέντωρ* 98, 2010, 154-177.

11. www.pasok.gr

Στὶς 7 Ἀπριλίου 2009 ὁ βουλευτὴς Ἀττικῆς τοῦ ΛΑΟΣ Μάκης Βορίδης ὑπέβαλε πρὸς τὸν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ κ. Ἀντώνη Σαμαρὰ ἐρώτηση, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε νὰ μάθει ποιὲς ἦσαν οἱ προθέσεις τοῦ ὑπουργείου ὡς πρὸς τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου. Σὲ λίγες μέρες ὁ ὑπουργὸς ἀπάντησε ὅτι «Τὸ ΥΠΠΟ ἐγκαίρως θὰ διαμορφώσει τὸ πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν». Ἐκ μέρους τοῦ κόμματος τοῦ ΛΑΟΣ προτάθηκαν πολλὰ γιὰ τὸν ἑορτασμό: παραστάσεις, συναυλίες, ἀναπαράσταση τῆς μάχης, ἀγῶνες, θέσπιση ἀγώνων «Τὰ Μαραθώνεια» ἢ «ἡ Μαραθωνιάδα», ἀγῶνες σκακιοῦ «Τὰ Μιλτιάδεια», βραβεῖα, ἀγῶνες ποδοσφαίρου, μπάσκετ, ἔκθεση μαθητῶν σχετικὴ μὲ τὴν οἰκολογικὴ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος στὸν Μαραθώνα.

Περισσότερο πραγματιστὴς ἦταν ὁ δήμαρχος Μαραθῶνος, ὁ ὁποῖος[12] εἶδε τὸ θέμα κυρίως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς προβολῆς τῆς ἐπετείου καὶ τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος: νὰ ὀνομαστεῖ ἕνα ἀεροπλάνο ἢ πλοῖο «Μαραθών», νὰ τυπωθοῦν γραμματόσημα, νὰ ὑπάρχουν παντοῦ σημαῖες, λάβαρα, νὰ γίνει ἁψίδα, μπλουζάκια, τσάντες, καρφίτσες, ἡ περικεφαλαία τοῦ Μιλτιάδη, νὰ γίνουν συνέδρια, διαγωνισμοί, ἀγῶνες, ἀναπαραστάσεις τῆς μάχης. Μάλιστα ὁ δήμαρχος πῆγε καὶ στὴν πόλη Ξιαμὲν τῆς Κίνας, ὅπου μίλησε γιὰ τὴν ἐπέτειο.

Κατὰ τὸ διάστημα 2-4 Ἰουλίου 2010 ἔγινε ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συμπόσιο μὲ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις. Σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ συμποσίου μίλησαν σ' αὐτὸ 17 εἰδικοὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι γιὰ θέματα ποὺ εἶχαν σχέση κυρίως μὲ τὴ μάχη. Παρόμοιος ἑορτασμὸς ἔγινε καὶ ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο (Διεύθυνση Ἱστορίας Στρατοῦ) τὸ καλοκαίρι τοῦ 2010. Στὸ διάστημα 4-6 Ἰουνίου ἔγιναν ἐκδηλώσεις ἀπὸ τὴν ΕΥΔΑΠ στὴ βάση τοῦ φράγματος τοῦ Μαραθῶνος, μὲ κύρια τὴν παράσταση «Μάχη τοῦ Μαραθώνα μ.Χ.»[13].

Κύρια ἐκδήλωση ἦταν φυσικὰ ἡ ἔκθεση «Ἡ Μάχη τοῦ Μαραθώνα», ποὺ ἐγκαινίασε ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων σὲ χῶρο τοῦ Ἱδρύμα-

12. www.aftodioikisi.gr

13. *Ἡ Αὐγή*, 3 Ἰουν. 2010.

τος τῆς Βουλῆς, στὶς 16 Ἰουνίου. Τῆς ἔκθεσης ἐκδόθηκε καὶ ὡραῖος κατάλογος μὲ ἐξαίρετη εἰκονογράφηση.

Ἀνάμεσα στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ δήμου Μαραθώνα ἦταν ἕνας πανελλήνιος μαθητικὸς διαγωνισμὸς κειμένου καὶ ζωγραφικῆς. Στὸν διαγωνισμὸ αὐτὸν ἔλαβαν μέρος καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ Σχολείου Δεύτερης Εὐκαιρίας τῶν φυλακῶν Κορυδαλλοῦ, ἑπτὰ ἀπὸ τοὺς ὁποίους βραβεύτηκαν ἀπὸ τὸν δῆμο Μαραθώνα[14]. Ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία μὲ τὴ συνεργασία τοῦ δήμου Μαραθώνα, ἦταν ὁ ἑορτασμὸς τῆς μάχης ποὺ ἔγινε στὶς 12 Σεπτεμβρίου. Κατὰ τὴν ἀναγγελία στὸ διαδίκτυο[15]:

«Πέρασαν 2.500 χρόνια ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ἄναψε τὴν σπίθα γιὰ τὸν πολιτισμὸ ὅπως τὸν γνωρίζουμε καὶ τὴν δημοκρατία. Ἡ μάχη τοῦ Μαραθώνα, 490 π.Χ. ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλο τὸν πλανήτη ὡς ἡ ἀρχή. Ὁ δῆμος Μαραθώνα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν δήμαρχο Σπύρο Ζαγάρη ὀργανώνουν μία σειρὰ ἀπὸ ἐκδηλώσεις γιὰ νὰ τιμήσουν αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ ἐπέτειο.

Συνοδοιπόρος ἡ Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Περιβάλλοντος καὶ Πολιτισμοῦ ἡ ὁποία γιὰ τὶς 12 Σεπτεμβρίου, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία διεξήχθη ἡ μάχη τοῦ Μαραθώνα, σὲ συνεργασία μὲ τὸν δῆμο Μαραθώνα, ὀργανώνει πεζοπορία στά «μονοπάτια τοῦ Πολιτισμοῦ». Μία διαδρομὴ μὲ φαναράκια ἡ ὁποία θὰ ξεκινήσει στὶς 19.30 ἀπὸ τὴν πλατεία τῆς παραλίας τοῦ Μαραθώνα καὶ θὰ ὁλοκληρωθεῖ στὸν Τύμβο. Ἐκεῖ μὲ τὴν συμβολὴ κορυφαίων καλλιτεχνῶν ὅπως ἡ Λυδία Κονιόρδου, ὁ Κωνσταντῖνος Μαρκουλάκης καὶ ὁ Λευτέρης Βογιατζῆς θὰ ἀναγνωστοῦν ἀρχαῖα κείμενα γιὰ τὴν μάχη τοῦ Μαραθώνα. Ἡ ἐκδήλωση θὰ περιλαμβάνει καὶ ἤχους ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα μὲ ὄργανα ὅπως ἡ λύρα ἢ ἡ σάλπιγγα μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Νίκου Ξανθούλη.- - - Ἡ ἱδρύτρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Πολιτισμοῦ, Λυδία Καρρᾶ τόνισε: «Νὰ κάνουμε κάτι ποὺ θὰ μείνει στὸν τόπο. Θέλουμε γιὰ μία γενιὰ νὰ ὑπάρχει ὡς παρακαταθήκη. Νὰ βοηθήσουμε Ἕλληνες καὶ ξένους ἐπισκέπτες νὰ ἔρχονται σὲ ἕνα τοπίο καὶ νὰ τὸ ἀνακαλύπτουν μόνοι τους. Θὰ γίνει ὁ Μαραθώνας τόπος προορισμοῦ γιὰ ὅλους. Συμφωνήσαμε μὲ τὸν δή-

14. *Ἡ Καθημερινή*, 8 Σεπτ. 2010. 15. www.skai.gr

μαρχο ἀνήμερα τῆς ἐπετείου τῆς μάχης, νὰ ξεκινήσουμε αὐτὴ τὴν διαδρομὴ στὰ μονοπάτια τοῦ Μαραθώνα. Θὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν πλατεία παραλίας Μαραθώνα. Θὰ διανύσουμε μία μικρὴ διαδρομή, 30 λεπτῶν γιὰ νὰ φτάσουμε στὸν Τύμβο. Θὰ καθίσουμε ἐκεῖ καὶ μία σειρὰ ἀνθρώπων θὰ τιμήσουν τὴ βραδιά. Ἡ Μαρία Πολύζου[16] ποὺ πρόσφατα ἀναβίωσε τὸν Φειδιππίδειο ἄθλο. Θὰ ἀκούσουμε- - τὸν λόγο τοῦ Ἡροδότου.- - Ὁ Μαραθώνας εἶναι ἕνα σύμβολο γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ κάνει ἕνας ἄνθρωπος μὲ ὑψηλὰ ἰδανικά. Τὸ μήνυμα τοῦ Μαραθώνα εἶναι πὼς ὁ καθένας μας κάνει τὴν διαφορά».

Ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ οἱ ὑπηρεσίες του ὀργάνωσαν τὸν λεγόμενο «χρυσὸ μαραθώνιο», στὸν ὁποῖο ἔλαβαν μέρος ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς συστηματικοὺς δρομεῖς καὶ πρόσωπα τῆς πολιτικῆς, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. «Ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ κ. Π. Γερουλάνος κάθησε μὲ τοὺς ἐπιτελεῖς του καὶ ὑπολόγισε: γιὰ κάθε χίλιους ξένους δρομεῖς ποὺ θὰ συμμετάσχουν τὴν 31η Ὀκτωβρίου στὸν χρυσὸ μαραθώνιο τῆς Ἀθήνας, ἡ πολιτεία θὰ εἰσπράττει πέντε ἑκατομμύρια εὐρώ! Καὶ πῶς ὑπολόγισε αὐτὸ τὸ ποσό; Οἱ οἰκονομολόγοι, Ἕλληνες καὶ ξένοι, μὲ τοὺς ὁποίους ἐδῶ καὶ 11 μῆνες συνεργάζεται ὁ ὑπουργός, ὑπολόγισαν μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα (καὶ μικρὴ ἀπόκλιση λάθους) ὅτι γιὰ κάθε ἕναν ξένο δρομέα ποὺ θὰ συμμετάσχει ἀναλογοῦν 1, 2 ἐπισκέπτες συνοδοί του. Στόχος εἶναι νὰ συμμετάσχουν στὸν μαραθώνιο ποὺ ἀναβαθμίστηκε ἀπὸ τὴν IAAF σὲ χρυσό, λόγῳ τῆς συμπλήρωσης 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ Μάχη τοῦ Μαραθώνα, περὶ τοὺς 22.000 δρομεῖς. Ἀνάμεσά τους, ἐκτὸς ἀπροόπτου, καὶ ὁ πρωθυπουργὸς κ. Γ. Παπανδρέου καὶ τρεῖς ὑπουργοί, ποὺ ὡς τώρα ἔχουν ἐκδηλώσει ἀνάλογο ἐνδιαφέρον: ἡ κυρία Τίνα Μπιρμπίλη, ὁ κ. Π. Γερουλάνος καὶ ὁ κ. Δ. Δρούτσας. Καὶ οἱ τρεῖς θὰ τρέξουν τὴ λεγόμενη *«μικρὴ διαδρομὴ»* τῶν 10 χιλιομέτρων.

---

16. «Στὰ 42 της ἔτρεξε σὲ ἕξι ἡμέρες τὰ 540 χιλιόμετρα τῆς διαδρομῆς Ἀθήνα-Σπάρτη-Ἀθήνα ὡς φόρο τιμῆς στὸν Φειδιππίδη» (περιοδικὸ *«Κ»* τῆς *Καθημερινῆς*, τεῦχ. 377, 22 Αὐγ. 2010, 15).

Ἐπέτειος 2.500 ἐτῶν ἀπό τὴ Μάχη, καὶ θὰ τιμηθεῖ μόνον μὲ τὸν μαραθώνιο, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς ἔχει χαρακτηριστεῖ χρυσός, ἔστω καὶ ἂν συμμετάσχουν VIP δρομεῖς (πιθανὸν καὶ κάποιος πρωθυπουργὸς ἢ ἀρχηγὸς κόμματος ἄλλης εὐρωπαϊκῆς χώρας); Ὄχι βεβαίως.

Ὁ κ. Γερουλάνος ὑπολόγισε ὅτι ὁ Μαραθώνιος μπορεῖ νὰ διαρκέσει – ἕως ὅτου τερματίσουν καὶ οἱ τελευταῖοι δρομεῖς – περὶ τὶς 8 ὧρες. Συνεπῶς ὅσοι δὲν τρέχουν τί κάνουν; Καλλιτεχνικὸ μαραθώνιο. Διαρκείας καὶ αὐτὸς 8 ὡρῶν, στὸ Καλλιμάρμαρο.

Ὁ καλλιτεχνικός μαραθώνιος χαρακτηρίστηκε ἤδη ἀπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ μεῖζον πολιτιστικὸ καὶ πολιτικὸ γεγονός, ἀφοῦ σὲ αὐτὸν ἔχουν προσκληθεῖ σημαντικὲς προσωπικότητες ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν τεχνῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνάμεσά τους καὶ ὁ διάσημος Ὁλλανδὸς ἀρχιτέκτονας καὶ συγγραφέας κ. Ρὲμ Κούλχαας, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται «ὁ πολέμιος τοῦ προβλέψιμου» ἢ ὅπως ἔχει καθιερωθεῖ ἀπὸ τὰ διεθνῆ μέσα ἐνημέρωσης ὡς «πιὸ ἀκραῖος, παραγωγικὸς καὶ μὲ τὴ μεγαλύτερη ἐπιρροὴ προφήτης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς». Ἔχει προσκληθεῖ ἐπίσης ὁ δημοφιλὴς Ἰάπωνας σύγχρονος συγγραφέας κ. Χαρούκι Μουρακάμι, ἡ Σέρβα κυρία Μαρίνα Ἀμπράμοβιτς (ἡ «ἀπόλυτη στὰρ performer», ὅπως τὴν ἀποκαλοῦν) καὶ πολλὰ ἄλλα ἠχηρὰ ὀνόματα τῆς Τέχνης, ποὺ τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ διατηρεῖ πρὸς τὸ παρὸν μυστικά. Στὶς 8 ὧρες ποὺ ἀναμένεται νὰ διαρκέσει ὁ μαραθώνιος ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων θὰ συμμετάσχουν σὲ διάφορες ἐκδηλώσεις μὲ θέμα πῶς ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπηρεάζει ὅλες τὶς μορφὲς τοῦ σύγχρονου.

Ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ εἶχε ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα σειρὰ ἐπαφῶν μὲ διεθνῆ μέσα στὴν Εὐρώπη καὶ στὶς ΗΠΑ, μὲ στόχο νὰ δείξει, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ χρυσοῦ μαραθωνίου, ὅτι ἡ Ἑλλάδα, παρ' ὅτι βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς τρόικας, δὲν εἶναι μόνον τὸ δίπτυχο «ἥλιος καὶ θάλασσα»[17].

---

17. Πλήρη περιγραφὴ τῆς προπαρασκευῆς τῆς ἐκδήλωσης αὐτῆς μᾶς δίνει ὁ Ν. Χασαπόπουλος στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* τῆς 18 Σεπτ.

Κατὰ τὸ διάστημα 7-10 Ὀκτωβρίου διεξήχθη στὴν Καλαμάτα, ἀπὸ τὴ Σχολὴ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Πολιτισμικῶν Σπουδῶν διεθνὲς συνέδριο μὲ θέμα «Ἡ σημασία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος γιὰ τὸν πολιτισμό: ἱστορικές, ἀρχαιολογικὲς καὶ φιλολογικὲς μαρτυρίες». Ἔγιναν πολλὲς ἀνακοινώσεις καὶ ὁμιλίες, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦσαν, ὅλες, τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, τὴν ἐπίδραση τοῦ γεγονότος στὴν τέχνη, τὴ ρητορικὴ κ.λπ. Ὅταν ὁ τόμος τῶν πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου ἐκδοθεῖ, θὰ ἀποτελεῖ ἄριστη βοήθεια γιὰ τὴ γνώση τῆς σημασίας της.

Ὁ ἑορτασμὸς τῶν 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. εἶχε πολλὲς μορφὲς μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι ἡ εἰδικὴ τελετὴ ποὺ ἔγινε στὴν Ἀθήνα στὶς 21 Ὀκτωβρίου[18]:

> «Σὲ εἰδικὴ τελετὴ στὸ Καλλιμάρμαρο Στάδιο ὑποδέχθηκε σήμερα τὸ πρωὶ ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Τουρισμοῦ κ. Παῦλος Γερουλάνος, τὸν Γερμανὸ ὑπερμαραθωνοδρόμο Jörgen Mennel. Ὁ κ. Γερουλάνος συνεχάρη τὸν κ. Mennel καὶ τὸν εὐχαρίστησε γιὰ τὴν πρωτοβουλία του, τὴ δύναμη καὶ τὸ κουράγιο του, τονίζοντας ὅτι ἡ προσπάθειά του ταυτοχρόνως ἀναδεικνύει τὶς ἀξίες καὶ τὴ δύναμη τῆς Ἑλλάδας σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Στὴ συνέχεια ἔκανε τὴν ἀκόλουθη δήλωση: «Ἡ συμβολικὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ ἔγινε σήμερα, ποὺ ἕνας δρομέας, ὁ Μέννελ, συμπλήρωσε μιὰ ἀπόσταση 2.200 χιλιομέτρων, δείχνει τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου καὶ συμβολίζει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο, ὅλες τὶς ἀξίες τὶς ὁποῖες πρεσβεύει ὁ Μαραθώνιος καὶ τὶς ὁποῖες θέλουμε νὰ διακινήσουμε σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Ἡ ἐπέτειος τῶν 2500 χρόνων τοῦ Μαραθωνίου μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναδείξουμε ὅ,τι καλύτερο ἔχει ἡ Ἑλλάδα. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη διαδρομὴ ποὺ ἔγινε. Θὰ ἀκολουθήσουν πολλὰ ἀκόμα γεγονότα πολιτιστικὰ καὶ ἀθλητικά, τὰ ὁποῖα θὰ ἐμπλουτίσουν τὴν ἐμπειρία αὐτῆς τῆς ἐπετείου».

Ἔμμεση ἦταν ἡ ἀνάμειξη τοῦ ΥΠΠΟΤ στὴν ἔκθεση «Δημοκρατία καὶ ἡ μάχη τοῦ Μαραθώνα», ποὺ ἔγινε στὸ Ζάππειο ἀπὸ 23 ἕως 31

---

18. www.yppo.gr

Ὀκτωβρίου. Τὴν ἔκθεση ὀργάνωσε ὁ Σπύρος Μερκούρης. Ἐκδόθηκε ὡραῖος κατάλογος (ἐκδόσεις Καπὸν) κατά «ἔρευνα καὶ ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση» τῆς Ἐλισάβετ Σπαθάρη, μὲ πρόλογο τοῦ ὑπουργοῦ Γερουλάνου, ὁ ὁποῖος τόνισε ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης εἶχε ἀγαθὲς συνέπειες γιὰ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. «Ἐνίσχυσε τοὺς ὑποστηρικτές του μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ ἀξίες τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου, ἄξονας ἀναφορᾶς τῶν ὁποίων εἶναι πάντα ὁ ἄνθρωπος, εἶναι τελικὰ πιὸ ἰσχυρὲς ἀπὸ τὸ δίκαιο τῆς πυγμῆς».

Στὶς 26 Ὀκτωβρίου ἔγιναν στὸ ΝΜΑ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ «ἀναστηλωμένου ἀναθηματικοῦ μνημείου πρὸς τιμὴν τοῦ στρατηγοῦ Καλλιμάχου» καὶ τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 29 Ὀκτωβρίου, δόθηκε στὴν Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηνὴ ἡ παράσταση τῆς ὄπερας «Μαραθὼν-Σαλαμὶς» τοῦ Παύλου Καρρέρ (1829-1896), ποὺ εἶχε συνθέσει τὸ 1886 καὶ παρουσιάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 2003.

Τὴν Κυριακὴ 31 Ὀκτωβρίου ἔγινε πάλι στὸ ΝΜΑ ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟΤ ἡ διεθνὴς ἐκδήλωση "The Marathon Project", «μία μαραθώνια συνέχεια ὁμιλιῶν καὶ παρουσιάσεων, ἕνα σημαντικὸ ἀρχεῖο, ἕνα πολυδιάστατο, πρωτοφανὴ «δρόμο» σκέψης καὶ ἔκφρασης καλλιτεχνῶν καὶ διανοουμένων γύρω ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ θέμα». Κατὰ τὴ συνέχεια τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ ΥΠΠΟΤ[19]:

> «Τό "Τοῦ Μαραθωνίου Marathon Project" θὰ πραγματοποιηθεῖ ὡς μέρος τῶν ἑορτασμῶν τῆς ἐπετείου τῶν 2500 χρόνων ἀπὸ τὴ Μάχη τοῦ Μαραθώνα καὶ τῆς διοργάνωσης τοῦ φετινοῦ Χρυσοῦ Μαραθώνιου Δρόμου. Λόγος ὑλοποίησης τῆς ἐκδήλωσης εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ διαφορετικὴ ἀνάγνωση τόσο τῆς ἐπετείου ὅσο καὶ μιᾶς σειρᾶς ἱστορικῶν καὶ πολιτισμικῶν γεγονότων ποὺ βρίσκονται στὴ ρίζα της. Αὐτὸς ὁ Μετα-Μαραθώνιος, ὁ λόγος, δηλαδή, περὶ τοῦ Μαραθωνίου, προσφέρει τὴν εὐκαιρία νὰ συνδεθεῖ ἐκ νέου, τό «Μαραθώνιο μήνυμα» τόσο μὲ τὸ κέντρο ἐκπόρευσής του, ὅσο καὶ μὲ τοὺς πολυάριθμους ἀναμεταδότες καὶ πολλαπλασιαστές του διεθνῶς.

19. www.yppo.gr

Ἡ συγκεκριμένη ἐκδήλωση πραγματοποιεῖται σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται κρίσιμη καὶ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς εὐρύτερης φυσιογνωμίας τῆς Ἑλλάδας. Ὁ στοχασμὸς γιὰ ἕναν νέο Ἀνθρωπισμό, ὅπως τὸν ἀναδεικνύει ἡ σύγχρονη κουλτούρα, ἡ ἑρμηνεία καὶ ἐπανερμηνεία τῆς ἀρχαιότητας, τῶν τοπικῶν παραδόσεων καὶ τῆς πρωτοπορίας, σὲ ἕνα παγκοσμιοποιημένο κόσμο ὑβριδικῶν μορφῶν, ἡ ἐπαναδιαπραγμάτευση τῆς ἔννοιας τοῦ Ἄλλου (ἡ ὁποία ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Μάχη τοῦ Μαραθώνα καὶ τούς «Πέρσες» τοῦ Αἰσχύλου), ἡ συμβολικὴ μεταμόρφωση τοῦ πολεμιστῆ στὸν ἀγωνιστὴ Φειδιππίδη, καὶ ὁ ρόλος τῶν τεχνῶν στὴν ἀπομνημόνευση τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα αὐτῆς τῆς διοργάνωσης».

Τὸν λόγο τῆς ὀργάνωσης αὐτοῦ τοῦ μαραθωνίου ἰδεῶν ἀποκαλύπτει ὁ ὑπουργὸς Γερουλάνος[20]:

«Ἡ ἰδέα ξεκίνησε ἀπὸ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀναδείξουμε τὶς συνεργίες ποὺ μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴ σύζευξη τουρισμοῦ, πολιτισμοῦ καὶ ἀθλητισμοῦ. Στόχος μας εἶναι νὰ προβάλουμε ὅλα ὅσα συμβαίνουν στὴν πόλη, ἀπὸ τὸν μαραθώνιο καὶ τὸ Φεστιβὰλ Ἀθηνῶν ὡς τὶς παραδοσιακὲς ἐκδηλώσεις τῶν Ἀποκριῶν καὶ τοῦ Πάσχα. Ἴσως μάλιστα δημιουργήσουμε μία ἑβδομάδα μουσείων, κατὰ τὴν ὁποία ὅλα τὰ μουσεῖα θὰ εἶναι ἀνοιχτὰ μὲ ἐλεύθερη εἴσοδο γιὰ τὸ κοινό. Θέλουμε νὰ δείξουμε στοὺς ἐπισκέπτες ὅτι κάθε ἑβδομάδα ἔχουν λόγο νὰ ἔρθουν στὴν Ἀθήνα. Σκοπός μας εἶναι νὰ γεμίσουν ξανὰ τὰ ξενοδοχεῖα τῆς πόλης, τὰ ὁποῖα μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Μαΐου [μεγάλες διαδηλώσεις, ἐπίθεση κατὰ τῆς Βουλῆς, πυρπόληση τράπεζας μὲ τρία θύματα] ἔχουν ὑποφέρει πολύ».

Μιὰ μαραθώνια καινοτομία ἀνήγγειλε ὁ δήμαρχος Μαραθώνα μέσῳ τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ Sky[21]: «Καθιερώσαμε τὴ φλόγα τοῦ Μαραθῶνος γιατὶ ἡ ὀλυμπιακὴ φλόγα ἀνήκει στὴν ὀλυμπιακὴ ἐπι-

20. www.tovima.gr, 12 Νοεμβ. 2010.

21. 22 Ὀκτ., ὥρα 7.58′ π.μ.

τροπή. Θὰ ἀνάβεται στὸν Τύμβο καὶ θὰ τὴ μεταφέρουν στὴν ἀφετηρία τοῦ μαραθωνίου δρόμου».

Τὴν Κυριακὴ 31 Ὀκτωβρίου, ἔγιναν στὴν Ἀττικὴ τρεῖς μαραθώνιοι δρόμοι· ὁ κανονικὸς Μαραθὼν-Ἀθήνα καὶ δύο ἄλλοι, τῶν 5.000 καὶ 10.000 μέτρων. Στὸν δρόμο τῶν 10.000 μέτρων ἔλαβε μέρος ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Τουρισμοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀθλητικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων, ποὺ ἔγιναν γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ ἐπέτειος τῶν 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη, ἦσαν ἐντυπωσιακὰ κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ προέδρου τῆς Ἕνωσης Ξενοδόχων Ἀθηνῶν-Ἀττικῆς:

> «Ὁ Κλασικὸς Μαραθώνιος τῆς Ἀθήνας ἔχει κατορθώσει νὰ πλασαριστεῖ ἀνάμεσα στοὺς σημαντικότερους σὲ ὅλο τὸν κόσμο «πουλώντας» τὴν αὐθεντικὴ διαδρομὴ καὶ τὸ συναίσθημα ποὺ συνοδεύει μιὰ ἀνάλογη ἐμπειρία. Ἔτσι, ἐξελίχθηκε σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ κορυφαῖα τουριστικὰ προϊόντα τῆς Ἀθήνας καὶ εἶναι παράδειγμα ἀποτελεσματικότητας ὅταν δουλεύουμε ὀργανωμένα, σὲ βάθος χρόνου καὶ ἀξιοποιοῦμε τὰ συγκριτικά μας πλεονεκτήματα. Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ σημασία τοῦ Μαραθωνίου στὴν οἰκονομία τῆς πόλης ἂς σημειώσουμε ἕνα καὶ μόνο στοιχεῖο. Σύμφωνα μὲ ἀνεπίσημα στοιχεῖα ὑπολογίζεται ὅτι ἔφθασαν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ γιὰ τὸν δικό μας Μαραθώνιο 60.000 τουρίστες μὲ μέσο ὅρο παραμονῆς τὶς 5,5 ἡμέρες!»[22]

Ὁ Μαραθώνιος ὑπῆρξε αἰτία ἐπωφελῶν γιὰ τὴ χώρα σκέψεων καὶ προτάσεων. Ἡ περισσότερο ρηξικέλευθη ἦταν τῆς Λώρης Κέζα[23], ἡ ὁποία μὲ τὸ ἄρθρο της «Πῶς χάνουμε τὴ μάχη τοῦ Μαραθώνα. Ὁ κλασικὸς μαραθώνιος ὡς μονέδα καὶ τὸ ταμεῖο ἀπὸ τὴν πώληση ἱστορίας, μυθολογίας καὶ ἀρχαιοτήτων» συνέδεσε πολὺ πρακτικὰ καὶ μνημονιακὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. καὶ τοὺς νεκρούς της, τὴν πνευματικὴ σημασία της, τὸ οἰκονομικὸ ὄφελος. Προτείνει μάλιστα κάτι ποὺ ἕως τώρα δὲν εἶχα σκεφθεῖ ὡς δυνατό:

> «Μία ἀκόμη πηγὴ χρήματος, ἕνα ἀκόμη ταμπού: στὰ ὑπόγεια τῶν ἀρχαιολογικῶν μουσείων στοιβάζονται εὑρήματα ποὺ δὲν θὰ ἐκτεθοῦν

22. *Ἡ Καθημερινή*, 2 Νοεμβ. 2010.

23. *Τὸ Βῆμα*, 31 Ὀκτ. 2010.

ποτέ, ἁπλούστατα διότι δὲν ὑπάρχει οὔτε ὁ χῶρος οὔτε τὸ χρῆμα, συχνὰ οὔτε ἡ ἀνάγκη λόγῳ τῆς ὑπερπληθώρας. Στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο φυλάσσονται 140.000 ἐκθέματα, στὰ ὁποῖα συγκαταλέγονται ἄγνωστα ἀριστουργήματα. Εἶναι ἀκραῖο νὰ κρατήσουμε τὰ πιὸ σπάνια καὶ πολύτιμα καὶ νὰ προωθήσουμε στὴν ἀγορὰ τὰ ὑπόλοιπα; Ἡ δαψίλεια ἀρχαιοτήτων στὶς ἀποθῆκες τῆς ἐπικράτειας ἐπιτρέπει τέτοιες σκέψεις. Σὲ σκόρπια κτίρια τῆς Μακεδονίας κρύβονται 40.000 εὑρήματα τῆς Βόρειας Πιερίας. Τί εἶναι αὐτά; Ἀντιγράφουμε ἀπὸ τὸ σχετικὸ ρεπορτάζ: «Σιδερένια καὶ χάλκινα ὅπλα, κοσμήματα χρυσά, ἀσημένια, χάλκινα, σιδερένια, ὀστέινα καὶ γυάλινα. Πήλινα καὶ γυάλινα ἀγγεῖα, σκεύη ἀπὸ ἀσήμι, χαλκὸ ἢ μόλυβδο. Πήλινα εἰδώλια ἀλλὰ καὶ μορφὲς ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ πηλὸ ποὺ ἀποτελοῦσαν τμήματα τῆς διακόσμησης ξύλινων κλινῶν. Νομίσματα κυρίως χάλκινα, πολὺ συχνὰ ἀσημένια, ὅπως καὶ χρυσά». Αὐτὰ τὰ εὑρήματα στοιβάζονται ἐδῶ καὶ 20 χρόνια μαζὶ μὲ δεκάδες χιλιάδες ἄλλα σὲ ἄλλους νομούς. Μήπως εἶναι προτιμότερο νὰ ἐκτεθοῦν φροντίδι ξένων μουσείων ἢ ἔστω νὰ κοσμήσουν ἰδιωτικοὺς χώρους συλλεκτῶν ἀντὶ ἁδρῆς ἀποζημίωσης στὸ Δημόσιο; Ἂν ἡ πώληση προκαλεῖ ἐθνικὸ ἄλγος, ἂς ἐνοικιαστοῦν γιὰ σαρακονταετὴ περίοδο».

Τελευταία ἐκδήλωση γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ μάχη τοῦ 490 π.Χ. καὶ οἱ νεκροὶ Πλαταιεῖς ἦταν τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀθηναίων, ὁ ὁποῖος στὶς 16 Δεκεμβρίου ἀπένειμε, διὰ τοῦ προέδρου του, στὸν σημερινὸ δῆμο Πλαταιῶν τὸ μετάλλιο τοῦ Συλλόγου «σὲ ἔνδειξη τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ προσέφεραν στοὺς Ἀθηναίους κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Πλαταιεῖς στὸ Μαραθώνα τὸ 490 π.Χ.». Στὸ πρόγραμμα τῆς ἐκδήλωσης γράφεται στὸ τέλος ὅτι «Πὰ τὴν συμβολὴ τῶν Πλαταιέων στὴ Μάχη τοῦ Μαραθῶνος θὰ μιλήσει ὁ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων[24] ἐ.τ. κ. Γεώργιος Steinhauer. Θὰ ἀκολουθήσει δεξίωση στὴν αἴθουσα τοῦ ἰσογείου».

---

24. Ὑπενθυμίζω καὶ πάλι ὅτι ὁ τίτλος καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων μὲ τὶς τρεῖς διαβαθμίσεις του Γ, Β, Α, ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὸ 1982. Καταργήθηκε μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ νόμου 1232/1982 τοῦ ὑπουργοῦ μὲ τὸ οἰκτρὸ

Ἀπὸ τὴ μακρὰ διήγηση τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῶν 2.500 χρόνων ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἕνα εἶναι τὸ συμπέρασμα ποὺ ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ χρόνια: «Ὅπου βλέπετε θολούρα, μεγαληγορία, ὑπερβολές, διακοσμητικὰ παραφορτώματα κι ἄλλες τέτιες πνευματικὲς σκουριές, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει οὔτε νόημα, οὔτε αἴσθηση τῆς πραγματικότητας, οὔτε ἀλήθεια (εἰλικρίνεια)»[25].

τέλος Ἀγαμέμνονος Κουτσόγιωργα, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν τρόπο του καὶ τὸ ἔργο του θυμίζει τοὺς λόγους τοῦ Ἀχιλλέως γιὰ τὸν ἀπώτατο ὁμώνυμό του βασιλιὰ τῶν Μυκηνῶν: οἰνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο (*Ἰλ.* Α 225). Ἦταν ὁ ὑπουργὸς αὐτὸς ἕνας Θερσίτης- - ἀμετροεπής (*Ἰλ.* Β 212). Χρησιμοποιεῖται σήμερα ὁ τίτλος τοῦ Ἐφόρου ἀπὸ κάποια τέως μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, χωρὶς νὰ ἔχουν κριθεῖ, ὅπως οἱ πραγματικοὶ Ἔφοροι, ἀπὸ ἐπιστημονικὰ ὑπηρεσιακὰ Συμβούλια, στὰ ὁποῖα μετεῖχαν οἱ ἀνώτεροι καὶ παλαιότεροι Ἔφοροι τῆς Ὑπηρεσίας. Σήμερα ἡ χρήση τοῦ τίτλου τοῦ Ἐφόρου ἀπὸ ἄτομα ποὺ δὲν τὸν εἶχαν λάβει ποτέ, ἀλλὰ καὶ ποὺ τὸν πολέμησαν ὅταν βρίσκονταν στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνώμαλης εἰσόδου τους στὴν Ὑπηρεσία, δείχνει πόσο αὐτὸ στὴ δημιουργία τοῦ ὁποίου συνέργησαν τοὺς εἶναι σήμερα δυσάρεστο.

25. Κώστα Βάρναλη, *Σολωμικά* (ἔκδ. Κέδρος 1957) 127.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 43

Ο ΙΜΠΡΑΗΜ ΚΑΙ Ο ΜΠΕΗΣ ΝΕΝΕΚΟΣ

> Τὰς γὰρ ἡδονὰς | ὅταν προδῶσιν ἄνδρες, οὐ τίθημ' ἐγὼ | ζῆν τοῦτον, ἀλλ' ἔμψυχον ἡγοῦμαι νεκρόν.
>
> Σοφ. *Ἀντιγ.* 1163-1167*

Ὁ τίτλος τοῦ κεφαλαίου εἶναι, φυσικά, συμβολικός. Ὁ Ἰμπραΐμ πέθανε τὸ 1848 καὶ ὁ Δημήτριος Νενέκος, πρόκριτος καὶ ὁπλαρχηγὸς κατὰ τὸν Ἀγώνα, ἀπὸ τὴ Ζουμπάτα, σήμερα Πηγή, στὶς πλαγιὲς τοῦ Παναχαϊκοῦ, ἐκτελέστηκε τὸ 1827. Ὁ Ἰμπραΐμ συμβολίζει τὴν κοινωνικὴ καταστροφὴ ποὺ ἔγινε τὸ 2010 καὶ κατόπιν, καὶ ὁ Νενέκος ἐκείνους τοὺς Ἕλληνες ποὺ συνέργησαν στὴν καταστροφή. Ἡ σημερινὴ καταστροφὴ διαφέρει ἐκείνης τοῦ Ἰμπραΐμ κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἔγινε δενδροτομία, εἶχαν ἤδη καεῖ τὰ δένδρα, πυρπόληση χωριῶν, σκλάβωμα γυναικῶν καὶ παιδιῶν καὶ φόνοι[1]. Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ συντομία διηγεῖται στὴ *Διήγηση* τὰ τοῦ Νενέκου:

> Τὸ 1827 [195]| «ἔβγαινε ὁ Ἰμπραΐμης ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ ἔκραζε τὸν Νενέκο, καὶ ὁ Νενέκος ἐπροσκύνησε, καὶ ἔβαλε ὀμπροστὰ νὰ κάμῃ νὰ προσκυνήσουν, καὶ ἐπροσκύνησαν τὰ δύο μέρη τῶν Καλαβρύτων, καὶ ἡ Πάτρα ὅλη, καὶ μέρη Βοστίτσας, καὶ ἦλθε τὸ προσκύνημα ἕως τὰ Καλάβρυτα, δύο ὥραις ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα τὴν μητρόπολιν - - - [196]| ἔγραψα γράμματα εἰς τὸν Γενναῖον καὶ εἰς τὸν Κολιόπουλον - - - καὶ τοὺς διέταττα: τζεκούρι καὶ φωτιὰ εἰς τοὺς προσκυνημένους - - . - - - ὁ

---

* «Καὶ τώρα ὅλα χαθήκανε, γιατὶ ὅταν | κάθε χαρὰ τὸν ἄνθρωπο προδώση, | δὲ θὰ πῶ ἐγὼ πὼς αὐτὸς ζῇ, τὸν παίρνω | γιὰ ζωντανὸ νεκρό». (μετ. Γ. Γρυπάρη).

1. Κατὰ τὶς ἐπίσημες στατιστικὲς οἱ αὐτοκτονίες κατὰ τὸ 2011 σὲ σχέση μὲ τὸ 2009 αὐξήθηκαν κατὰ 20%. Σήμερα, μέσα τοῦ 2012, εἶναι καθημερινές. 1300 αὐτοκτονίες μαρτυροῦνται γιὰ τὸ πρῶτο ἑξάμηνο. Γίνονται λοιπὸν φόνοι μὲ ἄλλο τρόπο.

Μπραΐμης - - - ἔδοσε ἑνὸς ρωμιοῦ 300 μπαρμπούτια διὰ νὰ μάθῃ ποῦ εἶμαι νὰ μοῦ ριχθῇ ἐπάνω, κι' ἐγὼ τὸν ἔπιασα καὶ ἔστειλα εἰς τὴν δημοσία καὶ τὸν ἐκρέμασα - - [201]| ὁ Ντελῆ Ἀχμὲτ Πασᾶς ἐδέχθηκε τὴν γνώμη τους, ἐκίνησε μὲ 6000 Τούρκους, καὶ ὁ Νενέκος μὲ 2000 προσκυνημένους Ἕλληνας. [216]| ὁ δὲ Νενέκος εἰς τὰς 26 τοῦ Μαρτίου ἐπῆρε τοὺς Τούρκους καὶ ἐπῆγε κ' ἐχάλασε μία οἰκογένεια Καρυτινὴ - - - . Εἰς τὰ 26 ὅταν ἐπρωτοπροσκύνησε εἶχα διατάξει ἕνα λεγόμενον Σαγιὰ νὰ τὸν σκοτώσῃ· ὁ Σαγιὰς μοῦ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν καὶ ἐγὼ εἶχα τὴν ὄρεξιν, καὶ πάλιν ὅταν ἄκουσα καὶ ἐσκλάβωσε τοὺς Ἕλληνας τὸν ἐντεμπίχιασα μὲ ἕνα γράμμα· ἄπιστε διατί δὲν τὸν σκοτώνεις 'ποῦ ἀκόμη μὲ τοὺς Τούρκους εἶναι, ἀφ' οὗ ἦλθε ὁ Κυβερνήτης; Τότε ὁ Σαγιὰς ἔσμιξε τὸν Νενέκο καὶ ἐσκοτώθη ὁ Νενέκος· εἰς τὰ 1828 ἔγειναν παράπονα· ὁ Νενέκος εἶχε φερμάνι ἀπὸ τὴν Πόλι καὶ τὸν ἔλεγαν Μπέη Νενέκο»[2].

2011. Εκθεση «οι αρχαιολογοι και οι ανασκαφες της Αρχαιολογικης Εταιρειας». Στὶς 31 Ὀκτωβρίου ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τῆς ἔκθεσης αὐτῆς ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας στὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἔκθεση σκοπὸ εἶχε νὰ κάνει γνωστοὺς στοὺς σημερινούς, κυρίως νέους, ἀρχαιολόγους τοὺς παλαιότερους, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν στὸ φῶς καὶ δημοσίευσαν τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος. Στὴν ἔκθεση ἐκτέθηκαν 357 φωτογραφίες προσώπων, ἀνασκαφῶν καὶ ἀρχαίων. Ὁ κατάλογός της ἀποτελεῖ τὸ τεῦχος 100, 2011 τοῦ *Μέντορος*, ὁ ὁποῖος περιέχει σύντομη ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, ὅλες τὶς φωτογραφίες σὲ μικρὸ μέγεθος, βιογραφικὰ σημειώματα τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ οἱ ἀνασκαφές τους εἰκονίζονται στὴν ἔκθεση, καὶ κατάλογο τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας[3].

---

2. *Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ὑπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης* (Ἀθήνησιν 1846). Οἱ μεγάλοι ἐκθέτες εἶναι οἱ σελίδες τῆς «Διηγήσεως» τοῦ Κολοκοτρώνη. Διεξοδικότερα τὰ τοῦ Νενέκου, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως συγγραφέντα μὲν ὑπὸ Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτάκου*, πρώτου ὑπασπιστοῦ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἐκδοθέντα δὲ ὑπὸ Σταύρου Ἀνδροπούλου, Ἀρεοπαγίτου (ἐν Ἀθήναις 1899) Β΄ 395 κἑ. Ὁ Σταῦρος Ἀνδρόπουλος διετέλεσε σύμβουλος τῆς Ἑταιρείας (1894-1916).

3. Ὁ *Κατάλογος* ἀποτελεῖ καὶ αὐτοτελὲς δημοσίευμα (ΒΑΕ 270) μὲ τίτλο **Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία*.

2011. Σεμνης Καρουζου, *Αρχαιολογικα Θεματα*[4]. Ἀνάμεσα στὰ δημοσιεύματα τῆς Σέμνης Καρούζου τὰ *Ἀρχαιολογικὰ Θέματα* εἶναι σημαντικὸ καὶ κύριο μέρος. Τὰ ἀποτελοῦν τὰ *σημειώματά* της, ὅπως κάπου τὰ χαρακτηρίζει, στὸν *Προοδευτικὸ Φιλελεύθερο* καὶ στὴν *Ἐλευθερία*, εἶναι ὅμως ἡ συνέχεια τῶν ὅσων δημοσίευσε στὴν *Ἀναγέννηση* πρῶτα καὶ στὴ *Νέα Ἑστία* κατόπιν. Δὲν εἶναι ἐπιστημονικὲς μελέτες μὲ τὴν αὐστηρή, μονόπλευρη ἔννοια τῆς λέξης. Προορίζονταν γιὰ ἕνα εὐρύτερο κοινὸ ἀπὸ ὅ,τι οἱ τότε λίγοι ἀρχαιολόγοι, κοινὸ ὅμως ἱκανὸ νὰ παρακολουθήσει καὶ νὰ κατανοήσει τὰ ὅσα ἔγραφε ἡ Σέμνη, ποὺ ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη κλασικὴ προπαιδεία. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιφυλλίδες της εἶναι αὐτοτελὲς καὶ ὁλοκληρωμένο μελέτημα, μπορεῖ νὰ τὸ διαβάσει καὶ νὰ τὸ κατανοήσει ἕνας μὴ ἀρχαιολόγος, ἀποτελεῖ ὅμως κείμενο ποὺ ἱκανοποιεῖ τοὺς εἰδικούς.

Στὰ *σημειώματα* αὐτά, ποὺ γράφονταν γιὰ νὰ δοθοῦν ὁρισμένη ἡμέρα, ποὺ δὲν ἐπιδέχονταν προσθῆκες καὶ διορθώσεις, ἡ Σέμνη ἀνάδειξε τὸ ταλέντο της στὸ γράψιμο, τὴν πολυμάθειά της, τὴν κριτική της σκέψη καί, πρῶτα ἀπ' ὅλα, τὴ νεοελληνική. Ἡ καλύτερη μαθήτρια τοῦ Τσούντα, διαδέχτηκε τὸν δάσκαλό της στὴ σαφήνεια, τὴν ἀκριβολογία καὶ τὴν ὡραία γλώσσα.

Τὰ θέματά της ἔχουν ὡς κέντρο τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἁπλώνονται στοὺς παλιοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τὸ ἔργο τους, σὲ νέα εὑρήματα ἢ νέες ἑρμηνεῖες παλιῶν εὑρημάτων, σὲ σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ βιβλία, στὴ νεοκλασικὴ τέχνη καὶ ἀρχιτεκτονική, στὴ μυθολογία. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τα σημειώματα καταγράφονται ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ ταξίδια της στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἰταλία. Μόναχο, κλασικισμός, Ρώμη, τὰ μουσεῖα της, ἡ Πομπηΐα, Φλωρεντία, τὰ πορτραῖτα. Τὸ κάθε θέμα ξεχωρίζει καὶ ὅλα μαζὶ φτιάχνουν ἕνα σύνολο, αἰσθητικῆς καὶ ἀρχαιογνωσίας.

Της *Αρχαιολογικης Εφημεριδος* εκδιδεται ο τομος 150. Τὸ 2011 ἐκδόθηκε ὁ 150ὸς τόμος τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*[5], τοῦ σημαν-

---

Οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἀνασκαφές. 1837-2011. Κατάλογος Ἐκθέσεως (Ἀθῆναι 2011).

4. *Ἀρχαιολογικὰ Θέματα* I-II (ΒΑΕ 272-273, Ἀθῆναι 2011).

5. Στὴν *ΑΕ* εἶναι ἀφιερωμένο τὸ τεῦχος 103, 2012 τοῦ *Μέντορος*.

τικότερου καὶ συνεχῶς ἐκδιδόμενου ἑλληνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὸ 1837 ἕως σήμερα. Ἡ σημασία τῆς ἔκδοσης τοῦ 150οῦ τόμου εἶναι πολλαπλή. Πρῶτα πρῶτα ὅτι στὴν Ἑλλάδα, ὅπου βασιλεύει ἡ ἀψικορία, εἶναι κατόρθωμα νὰ ἐκδοθοῦν 150 ἐτήσιοι τόμοι ἑνὸς περιοδικοῦ μέσα σὲ 175 χρόνια. Οἱ διακοπὲς στὴν ἔκδοσή του, κατὰ τὰ διαστήματα 1843-1852, 1860-1862 καὶ 1874-1883, δὲν ὀφείλονταν στοὺς ἐκδότες ἀρχαιολόγους ἀλλὰ σὲ οἰκονομικὲς κρίσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* δὲν εἶναι τὸ μόνο ἑλληνικὸ ἀρχαιολογικὸ περιοδικό. Κατὰ καιροὺς ἐκδόθηκαν καὶ ἐκδίδονται καὶ ἄλλα. Τῶν περισσότερων ὁ βίος ὑπῆρξε βραχὺς καὶ ἄτακτος. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ ἑνὸς περιοδικοῦ εἶναι ἡ ἔκδοσή του κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, πράγμα σπάνιο στὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ σχεδὸν ἀδύνατο, ἀφοῦ καὶ τὸ *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο*, τὸ ἐπίσημο ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καὶ τὰ *Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* ἔχουν ἀπὸ πολλὰ χρόνια πάψει νὰ ἐκδίδονται εἴτε τακτικὰ εἴτε ἄτακτα, ἀλλὰ μᾶλλον τυχαῖα, παρὰ τὸ ὅτι δὲν ὑφίσταται οἰκονομικὸ ζήτημα γιὰ τὴν ἔκδοσή τους. Ἄλλα ἀρχαιολογικὰ περιοδικά, ἐκδόσεις ἰδιωτικές, πάσχουν καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἴδια ἀταξία, τὴν ὁποία καλύπτουν μὲ ἅλματα στὸν χρόνο, δηλαδὴ μὲ σύμπτυξη πολλῶν ἐτῶν σὲ ἕνα τόμο, ὁ ὁποῖος ὅμως «λογιστικῶς» θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ περισσότερους. Τοῦτο συνέβη μὲ τὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* σὲ δύο περιπτώσεις, στὰ χρόνια μετὰ τὴν Καταστροφὴ τοῦ 1922 καὶ στὰ χρόνια τοῦ Πολέμου τοῦ '40. Ἀντίθετα γιὰ τὸ 1937 ἐκδόθηκαν τρεῖς τόμοι (Ἑκατονταετηρίδος) καὶ γιὰ τὰ ἔτη 1953-1954 ἐπίσης τρεῖς τόμοι (Εἰς μνήμην Γεωργίου Οἰκονόμου).

Τὸν τόμο 150 τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος* συνοδεύει καὶ δεύτερο μέρος μὲ τὴ λεπτομερῆ ἀναγραφὴ τῶν περιεχομένων καὶ τῶν 150 τόμων ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ. Ἡ σειρὰ ἀναγραφῆς εἶναι κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴ σειρὰ τῶν συγγραφέων. Χρονολογικῶς ὅμως πρῶτος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ ὁποῖος συνέταξε τήν «Ἀγγελία» καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τοῦ πρώτου τεύχους (Ὀκτωβρίου 1837) τῆς *Ἐφημερίδος*.

Οἱ τότε, τὸ 1837, ἐκδότες αἰσθάνονταν ὅτι τὸ ἐγχείρημα ποὺ ἀνα-

λάμβαναν ἦταν μεγάλο. Ὁ Ραγκαβῆς καὶ ὁ συνεκδότης Κυριακὸς Πιττάκης εἶχαν ὡς κύριο σκοπὸ τὴν ἔκδοση ἐπιγραφῶν, ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο θεωροῦσαν ὅτι πλεονεκτοῦσαν ἔναντι τῶν ἄλλων ἐπιγραφικῶν, ξένων πάντοτε, διότι εἶχαν στὴ διάθεσή τους τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνεπίγραφους λίθους τοὺς ὁποίους τότε ἄφθονους παρεῖχε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ γινόταν ἀπὸ τὸν Ross ἕως τὸ φθινόπωρο τοῦ 1836 καὶ τὸν Πιττάκη κατόπιν.

Μετὰ τήν «Ἀγγελία», ἀκολουθεῖ στὸ πρῶτο τεῦχος, ἡ «Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῆς τύχης τῶν ἀρχαίων μνημείων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη», ποὺ ἀποτελεῖ συντομότατη ἱστορία τῆς τύχης τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Ἀθηνῶν, κυρίως κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνος, ὄχι τόσο πλήρης ὅσο ἦταν ἡ ἀνάλογη ἔκθεση τοῦ L. Ross τῆς προηγούμενης χρονιᾶς[6]. Τὸ τρίτο κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει τὸ πρῶτο τεῦχος εἶναι μελέτη πάλι τοῦ Ραγκαβῆ, ποὺ ἐπιγράφεται «Σημειώσεις ἐπὶ τῶν λιθογραφημάτων» καὶ ἀποτελεῖ τὴ δημοσίευση ἐπιγραφῶν. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ διάσημη ἱστορικὴ ἐπιγραφὴ *IG* II² 687, ἀθηναϊκὸ ψήφισμα ἐπὶ Πειθιδήμου ἄρχοντος, τὸ ὁποῖο προτείνει ὁ Χρεμωνίδης Ἐτεοκλέους Αἰθαλίδης.

Ἕως τὸ 1860 ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* ἦταν κρατικὸ δημοσίευμα μὲ μόνο σχεδὸν συντάκτη τὸν Κυριακὸ Πιττάκη. Ἀπὸ τὸ 1861, ἐπὶ ὑπουργοῦ Παιδείας Μιχαὴλ Ποτλῆ, μὲ ΒΔ τῆς 2 Μαρτίου ἀνατέθηκε ἡ ἔκδοσή της στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὡς δικό της δημοσίευμα.

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*. Τὴν ὅλη ἱστορία της μὲ πολλὲς διακυμάνσεις τὴν ἔχω ἤδη διηγηθεῖ[7]. Παρὰ τὶς διακυμάνσεις ὅμως ἕνα ἦταν τὸ κύριο χαρακτηριστικό της. Ἡ ἀνελλιπὴς ἔκδοση, ποὺ ὀφειλόταν στὸ αἴσθημα τῆς ἐπιστημονικῆς εὐθύνης ποὺ διακατεῖχε καὶ διακατέχει τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας, παρὰ τὶς δυσκολίες ποὺ δημιουργοῦνται ὡς πρὸς τὶς προθεσμίες παράδοσης κειμένων καὶ δοκιμίων, καὶ τὴ ριζικὴ πολλὲς φορὲς ἀλλαγὴ τοῦ κειμένου κατὰ τὴ φάση τῶν διορθώσεων, φαινόμενο πολὺ συχνό. Τὸ

6. *Αὐταπάτη* 364-372.

7. Αὐτόθι πολλαχοῦ.

περιοδικὸ ὅμως ἐκδίδεται ἄψογο καὶ τακτικά, καὶ ἐκπροσωπεῖ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστημονικὴ δημιουργία.

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ. Κατὰ τὰ ἔτη 2010 καὶ 2011 συντάχθηκε, μὲ δωρεὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ὅταν Διοικητής της ἦταν ὁ Τάκης Ἀράπογλου, ἠλεκτρονικὸς κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐφάμιλλος τῶν ἄλλων μεγάλων ἀρχαιολογικῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Ξένων Σχολῶν, τῆς Γαλλικῆς, τῆς Γερμανικῆς, τῆς Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς Ἀγγλικῆς, ποὺ εἶναι οἱ παλαιότερες καὶ πληρέστερες. Ἡ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς πέντε βιβλιοθῆκες διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες ὡς πρὸς ὁρισμένες κατηγορίες βιβλίων καὶ ὅλες μαζὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται, ὥστε μὲ αὐτὲς τὶς βιβλιοθῆκες ἡ Ἀθήνα νὰ εἶναι εὐρωπαϊκὸ κέντρο μελέτης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία.

Ἡ Ἑταιρεία συγκέντρωνε βιβλία ἀπὸ δωρεὲς ἐξ ἀρχῆς, ὄχι πάντα ἀρχαιολογικά. Πρώτη μνεία τῆς ὕπαρξής τους γίνεται ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Καστόρχη[8] καὶ ἀφορᾶ μερικὰ βιβλία ποὺ φύλαγε ὁ Πιττάκης μετὰ τὴ διάλυση τῆς Ἑταιρείας τὸ 1854 καὶ ὁ Εὐστρατιάδης. Δὲν διέθετε ὅμως ἡ Ἑταιρεία πλήρη τὴν ἕως τότε σειρὰ τῆς *Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς*! Τὴν ἑπόμενη χρονιὰ 1860 ὁ Κουμανούδης ἀναγγέλλει τὴν ἀγορὰ τοῦ *CIG* τοῦ Boeckh καὶ τὴ δωρεὰν ἀπόκτηση τῶν *Antiquités helléniques* τοῦ Ραγκαβῆ[9].

Δεκαοχτὼ χρόνια ἀργότερα ὁ Κουμανούδης κάνει ἐκτενῆ λόγο γιὰ τὴν αὔξηση τῆς βιβλιοθήκης καὶ γιὰ τὶς προσφορὲς τρίτων, ποὺ ἐξηγοῦν τὴν ἄλλως ἀνεξήγητη ὕπαρξη στὴ βιβλιοθήκη σειρῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα δὲν χρησιμοποίησε ποτὲ κανείς:

> «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρίας ηὔξησε κατὰ 43 τόμους καὶ φυλλάδια τὸ ἔτος τοῦτο, ὧν τὰ μὲν 29 ἐδωρήθησαν αὐτῇ παρ' ἀλλογενῶν, 11 δὲ

8. *Συνοπτικὴ Ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1858 μέχρι τῆς 24 Μαΐου 1859* (Ἀθήνησι 1859) 24-26.

9. *Γενικὴ Συνέλευσις τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συγκροτηθεῖσα τῇ 5 Ἰουνίου 1860* (ἐν Ἀθήναις 1860) 16-17.

παρ' ὁμογενῶν, 3 δὲ ἠγοράσθησαν χρήμασι τῆς Ἑταιρίας ἀντὶ δρ. 89,75. Τῶν δωρηθέντων βιβλίων ἐξέχουσι τὰ παρὰ τῆς Αὐτοκρατορικῆς ἐν Πετρουπόλει Ἐπιτροπῆς ἀρχαιολόγων, ὡς καὶ τὰ παρὰ τῆς Γερμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν σταλέντα δημοσιεύματα, ἔτι δὲ καὶ τὸ τοῦ ἡμετέρου Κωνστ. Καραπάνου δίτομον περὶ τῆς ἀνακαλυφθείσης ὑπ' αὐτοῦ Δωδώνης σύγγραμμα. Πάντων τῶν βιβλίων πίναξ θὰ προσαρτηθῇ εἰς τὴν Ἔκθεσιν ταύτην, πλὴν ὅμως 17 βιβλίων εἰς Ἰνδικὴν γλῶσσαν γεγραμμένων περὶ μουσικῆς, τὰ ὁποῖα λαβόντες ἐκ Καλκούττας παρ' ἐγχωρίου ἀνδρὸς λογίου, τοῦ δόκτορος Sourindro Mohun Tagore, ηὐχαριστήσαμεν μὲν αὐτῷ δεόντως καὶ κατελέξαμεν αὐτὸν εἰς τοὺς τῆς Ἑταιρίας ἑταίρους, ἐκρίναμεν δὲ πρέπον τὰ βιβλία νὰ πέμψωμεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἡμῶν βιβλιοθήκην, ὡς ἐκεῖ μᾶλλον προσήκοντα νὰ ταμιευθῶσιν, ὃ καὶ ἐποιήσαμεν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 96 γράμματος τοῦ Προεδρείου».

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑταιρείας, ποὺ σχηματιζόταν μὲ λίγες ἀγορές, μὲ δωρεὲς βιβλίων, ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἀφοροῦσαν τὸν ἀρχαῖο κόσμο, ἀρκετὰ μάλιστα σὲ γλῶσσες ποὺ δὲν τὶς γνώριζε κανεὶς ἀρχαιολόγος, λ.χ. οὐγγρικά.

Μὲ ἀγορές, ἀνταλλαγὲς καὶ δωρεὲς ἡ βιβλιοθήκη ἔφτασε στὴ σημερινὴ μορφή της. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ἤδη τὸ 1897 αἰσθάνθηκε ὅτι ἦταν ἀρκετὰ σημαντικὴ γιὰ νὰ δημοσιεύσει τὸν ἔντυπο κατάλογό της. Ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια, τὸ 1906 ἐκδόθηκε καὶ δεύτερο τεῦχος τοῦ καταλόγου[10].

Ἀρχαιολογικὲς βιβλιοθῆκες ἔχουν τὰ πανεπιστήμια, στὸ καθένα ἀνάλογη πρὸς τοὺς καθηγητὲς ποὺ τὶς διηύθυναν ἢ φρόντισαν γιὰ τὴ δημιουργία τους. Βιβλιοθῆκες ἔχουν καὶ οἱ Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων. Ἕως τὸ 1960 περιεῖχαν τὶς δημοσιεύσεις τῆς Ἑταιρείας καὶ μόνον. Μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ Ἰωάννου Κοντῆ στὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ

10. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ, 1897). Τὸ ἄλλο τεῦχος ἔχει τὸν ἴδιο τίτλο καὶ τὴν προσθήκη *τεῦχος δεύτερον* (Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀθαν. Γ. Δεληγιάννη, 1906).

Ἀρχαιοτήτων ἄρχισαν νὰ δίδονται πλούσιες πιστώσεις γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῶν μικρῶν ἕως τότε βιβλιοθηκῶν. Τὸ 1965 ἡ Ὑπηρεσία προμηθεύτηκε πολλὲς σειρὲς τῆς *Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, τῆς γνωστῆς *PW*[11]. Βρισκόμουν τότε στὴ Μυτιλήνη καὶ δόθηκε καὶ στὴν Ἐφορεία τῶν νησιῶν τοῦ Βορείου Αἰγαίου (τότε ΙΖ΄). Θεώρησα τὴν προσφορά της ὡς τὸ ἐξοχότερο δῶρο τῆς Ὑπηρεσίας πρὸς τὴν Ἐφορεία.

Ἡ Ἑταιρεία προσφέρει πάντοτε ὅλα τὰ δημοσιεύματά της στὴν Ὑπηρεσία καὶ στὶς Ἐφορεῖες. Ὅταν τὸ 2003 δημιουργήθηκαν πλῆθος νέων Ἐφορειῶν προσέφερε, σὲ ὅλες τὶς νέες, πλήρεις σειρὲς ὅλων τῶν δημοσιευμάτων της κόστους ἑκατοντάδων χιλιάδων εὐρώ[12].

2012. Αξιολογηση των μνημειων. Ἐποχὲς κρίσεως οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς, ὅπως τὸ 2012, εἶναι οἱ καλύτερες γιὰ τὴ λήψη νομικῶν μέτρων ἐναντίον τῶν ἀρχαίων καὶ γενικὰ τῶν μνημείων, γιατὶ στὴν ἀτμόσφαιρα καταστροφῆς καὶ κακῆς ἐσχατολογίας ποὺ ἔχει καλλιεργηθεῖ φαίνεται ἀσήμαντο ὅ,τι γίνεται στὰ μνημεῖα. Ἔτσι πέρασε ἀπαρατήρητη ἡ ἀσχημία ποὺ ἔγινε στοὺς Δελφοὺς νὰ ἐπενδύσουν τὴν «Ἱερὰ Ὁδὸ» ἢ μέρος της, μὲ μαρμάρινα σκαλοπάτια πολυκατοικίας γιὰ εὐκόλυνση τῶν τουριστῶν. Στὶς Μυκῆνες ἔγινε κάτι ἁπλούστερο, τσιμεντώθηκαν ὅλοι οἱ δρόμοι ἀνάμεσα στὰ οἰκήματα τῆς ἀκροπόλεως.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις πάνω στὰ μνημεῖα ὑπάρχουν καὶ οἱ νομικὲς ἐπεμβάσεις, ποὺ βασίζονται στὶς νομοθετικές. Εἴδαμε ὅτι ὁ Ν. 3028/2002 περιέχει[13] χαρακτηρισμὸ μνημείων ὡς «μείζονος σημασίας». Τοῦτο ὤθησε τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων κλπ. τῆς Ὑπηρεσίας νὰ ἐκδώσει ἐγκύκλιο[14] μὲ θέμα «Χαρακτηρισμὸς μνημείων ὡς μείζονος σημασίας». Γιατὶ ἔπρεπε νὰ ἐκδοθεῖ ἡ ἐγκύκλιος 10 χρόνια μετὰ τὴν ψήφιση τοῦ νόμου 3028 καὶ σὲ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία εἶχαν ἐκδιωχθεῖ οἱ προϊστάμενοι τῶν περισσότερων Ἐφορειῶν Ἀρ-

11. Pauly-Wissowa-Kroll.
12. *Ὁ Μέντωρ*, 90, 2008, 222.
13. Ἄρθρο 43 §1, 50 §5, ἐδ. ββ.
14. Ἀρ. Α2/27825/351/23 Μαρτ. 2012.

χαιοτήτων, δὲν εἶναι σαφές. Ἀντίθετα οἱ δέκα κατηγορίες μνημείων κλπ. ποὺ καλοῦνται νὰ καθορίσουν «ἕως τὶς 30 Ἀπριλίου τ.ἔ.» οἱ «ὑπεύθυνοι ἀρχαιολόγοι» εἶναι ξεκάθαρες:

«1. Μνημεῖο ποὺ ἀποτελεῖ ἀριστούργημα τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικῆς διάνοιας.

2. Μνημεῖα ἰδιαίτερης ἱστορικῆς, καλλιτεχνικῆς, ἐκπαιδευτικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς σημασίας.

3. Μνημεῖα ποὺ ἀποτελοῦν σταθμοὺς στὴν ἀρχιτεκτονική, τὴν πολεοδομία, τὴν τεχνολογία ἢ τὴν τέχνη (: ναοί, τείχη, ὑδραγωγεῖα, γέφυρες, θέρμες, δημόσια κτήρια καὶ οἰκιστικὰ σύνολα κλπ.).

4. Μνημεῖα ποὺ συνδέονται εἴτε μὲ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα εἴτε μὲ σημαντικὲς πνευματικές, συμβολικές, θρησκευτικὲς ἢ ἄυλες ἀξίες.

5. Μνημεῖα σημαντικὰ ὡς πρὸς τὴν σπανιότητα καὶ τὴ σημασία τους γιὰ μιὰ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ περιοχή.

6. Μνημεῖα ποὺ διατηροῦν τὴν ἀκεραιότητά τους σὲ βαθμὸ ἀξιοσημείωτο σὲ σχέση μὲ ἄλλα σύγχρονά τους.

7. Τεκμήρια διαδοχικῶν πολιτισμικῶν φάσεων.

8. Μνημεῖα ποὺ ἀποτελοῦν σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὶς σημερινὲς τοπικὲς κοινωνίες.

9. Ἀξιόλογα δείγματα πολιτιστικῶν τοπίων.

10. Σύνολα μνημείων».

Τὸ νὰ κληθοῦν «οἱ ἀρχαιολόγοι» τῆς Ὑπηρεσίας νὰ κατατάξουν τὶς ἀρχαιότητες τῆς Ἑλλάδος στὶς δέκα κατηγορίες δὲν φαίνεται δυνατό. Κυρίως γιὰ λόγους γνώσεων, κρίσεως, ἀοριστίας τῶν κριτηρίων καὶ γενικῆς καλλιεργείας. Ἀκόμη οἱ 200 λέξεις τὸ πολὺ ποὺ ἐπιτρέπονται γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Παρθενῶνος ἢ τῶν Προπυλαίων[15] εἶναι κάτι ποὺ ὁ Blaise Pascal γιὰ πράγματα ὑποθέτω εὔκολα γιὰ κεῖνον δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιτύχει. Γνωστὴ εἶναι ἡ φράση του σὲ

15. «Μνημεῖα ποὺ ἀποτελοῦν ἀριστούργημα τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικῆς διάνοιας».

κάποια ἐπιστολή του[16]: "Je n'ai fait celle-ci plus longue que parceque je n'ai pas eu le loisir de la faire plus courte".

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ. Στὶς 11 Νοεμβρίου 2011 ὁ Γεώργιος Ἀ. Παπανδρέου, ἔπειτα ἀπὸ τὴν αὐξανόμενη κοινωνικὴ ἀναταραχὴ καὶ ἀντίδραση παραιτήθηκε ἀπὸ πρωθυπουργὸς καὶ στὴ θέση του διορίστηκε ὁ μὴ ἐκλεγμένος τραπεζίτης Λουκᾶς Παπαδῆμος. Ἡ ὑπόλοιπη κυβέρνηση ἀποτελέστηκε κυρίως ἀπὸ μέλη τοῦ ΠΑΣΟΚ, λίγα τῆς ΝΔ καὶ δύο πρόσωπα τοῦ ΛΑΟΣ. Ἡ κυβέρνηση αὐτὴ ἐπέζησε μέχρι 20 Μαΐου 2012, ἐνῶ οἱ βουλευτικὲς ἐκλογὲς ἔγιναν στὶς 6 Μαΐου. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ βίου της τῶν 6 μηνῶν καὶ 10 ἡμερῶν ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε. Ἡ Ὑπηρεσία ὑπέστη βαρὺ πλῆγμα, ποὺ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποφευχθεῖ, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 4024/2011, τοῦ γνωστοῦ τῆς «ἐφεδρείας». Μὲ βάση τὶς διατάξεις του ἐκδιώχθηκε ἢ ἐξαναγκάστηκε σὲ παραίτηση σημαντικὸς ἀριθμὸς μελῶν τοῦ Κλάδου, κυρίως προϊστάμενοι Ἐφορειῶν, ὅπως εἶχε γίνει καὶ στὸ παρελθόν, 1834, 1844, 1917, 1926, 1929, 1945-46, 1964, 1967, 1982. Πιθανὸν ὅσοι ἔφυγαν ἀναγκαστικῶς ἢ «οἰκειοθελῶς» νὰ ἦσαν ἐνοχλητικοὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τους ὡς πρὸς τὰ μνημεῖα καὶ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν «ἱεραρχία»[17]. Ἡ παράδοξη κυβέρνηση συνέχισε τὸ ἔργο της στὴν ἴδια γραμμή. Στὶς 12 Φεβρουαρίου 2012 ἡ εὐρύτατα ἀπὸ τὸν λαὸ ἀμφισβητούμενη γιὰ τὴ νομιμότητά της πλέον Βουλή, ἐψήφισε μὲ ἰσχυρὴ πλειοψηφία τὸ δεύτερο μνημόνιο καὶ τὴ δανειακὴ σύμβαση. Ἡ αἴσθηση στὴν ἴδια τὴν κυβέρνηση ὅμως ὅτι δὲν ἀντιπροσώπευε τὴ λαϊκὴ βούληση, ἡ ὁποία ἐκδηλωνόταν ἀδιάκοπα μὲ πρωτοφανεῖς ἐκδηλώσεις κατὰ πολιτικῶν προσώπων – κύρια ἐκδήλωση ἡ ματαίωση τῆς παρελάσεως κατὰ τὴν 28 Ὀκτωβρίου 2011 στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ ἀναγκαστικὴ ἀποχώρηση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς παρέλασης –, ἀνάγκασε στὴ διάλυση τῆς Βουλῆς καὶ

16. *Lettres écrites à un provincial*, seizième lettre, τῆς 4 Δεκ. 1656.

17. *Ὁ Μέντωρ* 101, 2011, 239· *Ἔργον* 2011, 62-63.

τὴν προκήρυξη ἐκλογῶν ποὺ ἔγιναν στὶς 6 Μαΐου. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἔδωσε τὴ δυνατότητα σχηματισμοῦ πολιτικῆς κυβέρνησης καὶ οἱ σχετικὲς διαδικασίες κράτησαν ἕως τὶς 20 Μαΐου. Σχηματίστηκε ἀναγκαστικὰ ὑπηρεσιακὴ κυβέρνηση ὑπὸ τὸν Πρόεδρο τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ προκηρύχθηκαν νέες ἐκλογές, ποὺ ἔγιναν στὶς 17 Ἰουνίου, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα ἔδωσε τρικομματικὴ μνημονιακὴ κυβέρνηση.

Στὶς 21 Ἰουνίου δημοσιεύτηκε τὸ ΠΔ 85 «Ἵδρυση καὶ μετονομασία Ὑπουργείων, μεταφορὰ καὶ κατάργηση ὑπηρεσιῶν» μὲ τὸ ὁποῖο τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ (πλὴν Τουρισμοῦ) τὸ ἀπορροφοῦσε τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε «Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, Πολιτισμοῦ καὶ Ἀθλητισμοῦ». Τὴν ἑπομένη, 22 Ἰουνίου, ὁ ὑπουργὸς Παιδείας κλπ. παραλάμβανε «σὲ ἄριστο κλίμα» τὸ τέως ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, δηλώνοντας ὅτι «ἐπενδύουμε στὸν Πολιτισμὸ ποὺ τὸν θεωροῦμε τὴ δυναμική μας ταυτότητα στὴ δημιουργική μας πορεία πρὸς τὸ μέλλον.- - Ὁ πολιτισμός μας εἶναι μοναδικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἀναγέννηση ἑνὸς συγχρόνου φιλελληνικοῦ ρεύματος, ποὺ τὸ ἔχει ἀνάγκη ἡ Ἑλλάδα τοῦ παρόντος, ἀλλὰ κυρίως τοῦ μέλλοντος»[18].

Ὁ ἀναπληρωτὴς ὑπουργός, ἁρμόδιος γιὰ θέματα Πολιτισμοῦ τόνισε ὅτι «ὅταν κάποιος ὑπηρετεῖ ὡς πολιτικός, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ ἔδωσε κληρονομιὰ πανανθρώπινη στὸ διάβα τῆς ἱστορίας του, ἔχει σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ τὴ μόνη δυνατότητα νὰ δημιουργήσει μιὰ ἐλπίδα ἀνάκτησης τοῦ χαμένου μας κέντρου – ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ζήσιμος Λορεντζᾶτος»[19].

Ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία, ὁ λόγος ποὺ ἔπειτα ἀπὸ 62 χρόνια, βρέθηκαν τὰ ἀρχαῖα μας πάλι στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας δὲν γνωρίζω ἀκόμη. Οἱ

---

18. Πιθανῶς ὁ ὑπουργὸς δὲν θὰ εἶχε πληροφορηθεῖ τοὺς καθημερινοὺς χλευασμοὺς τῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τῶν πάλαι ποτὲ φιλελληνικῶν κρατῶν, ποὺ τοὺς ἐξέφραζαν καὶ μὲ εἰκόνες, μάλιστα στὰ ἐξώφυλλα τῶν περιοδικῶν τους.

19. Τὰ ἀποσπάσματα ἀντλῶ ἀπὸ τὸ Δελτίο Τύπου τῆς 22 Ἰουν. 2012 τοῦ ΥΠΘΠΑ.

πολιτικοὶ τὰ ξέρουν ὅλα, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα, τὴν ἱστορία τοῦ τόπου τους καὶ τὴν παράδοσή του. Τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας δὲν εἶναι πνευματικὸ ὑπουργεῖο, ἀλλὰ τεχνοκρατικό. Δὲν ἔχει ὡς μέριμνά του, παρὰ τὴν ὀνομασία του, τὴν Παιδεία, ἀλλὰ τὴν Ἐκπαίδευση, πράγμα γενικῶς ἀντιπνευματικό, καθαρὰ ἐπαγγελματικό, στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ἀμέτρητες, ἀπὸ τὸ 1964 καὶ δῶθε οἱ ἀλλαγὲς στὴν Ἐκπαίδευση, ἄρα καὶ στὴν Παιδεία, καὶ δὲν πρόκειται νὰ σταματήσουν, γιατὶ οἱ ἴδιοι οἱ πολιτικοὶ δὲν ἔχουν παιδεία καὶ δὲν εἶναι ἱκανοὶ οὔτε ἐπιθυμοῦν νὰ ξεχωρίσουν τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ λάθος.

Ἡ Ὑπηρεσία ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ τάχθηκε στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας τὸ 1960. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἄρχισε ἡ ἀλλαγή της πρὸς τὸ καλύτερο. Τὴν ὅλη ἱστορία διηγοῦμαι σὲ προηγούμενες σελίδες. Ἐκεῖνοι ποὺ ἀντιτάχθηκαν στὴν ἀλλαγὴ ὑπουργείου, κυρίως ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὁ Κοντολέων, ὅταν ἔγιναν Γενικοὶ Ἐπιθεωρητὲς καὶ εἶδαν τὴν Ὑπηρεσία νὰ προοδεύει ἔξω ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, δέχτηκαν τὴν κατάσταση ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ καὶ προσπάθησαν νὰ συμβάλουν στὴν ἀκόμη μεγαλύτερη βελτίωσή της. Ποιὸς ἦταν λοιπὸν ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς, τῆς ἐπιστροφῆς σ' ἕνα ἀποτυχημένο παρελθόν; Ὑπάρχουν στὸ ΥΠΑΙΘΠΑ νέοι ὑποψήφιοι κηδεμόνες τῆς Ὑπηρεσίας καὶ διαχειριστὲς τῶν μνημείων; Θὰ τὸ δοῦμε πολὺ σύντομα[20].

Μερες του 2012. Οἱ ἐκλογὲς τῆς 17 Ἰουνίου δὲν ἦταν τέλος μιᾶς περιόδου οὔτε ἀρχὴ ἄλλης. Ἡ ζωὴ συνεχίζεται στὰ ἀχνάρια τῶν προηγούμενων μηνῶν, δυσάρεστη, σκοτεινή, ἀβέβαιη. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τοὺς κατακτητές της τοῦ '41-'44 ὡς «ἀποτυχημένο κράτος» (failed state)[21] καὶ οἱ Ἕλληνες αἰσθάνονται ὅπως οἱ

20. Βλ. *Ὁ Μέντωρ* 102, 2012, 5-6 τὸ σημείωμα *Ἡ ἐπιστροφὴ τῆς γηραιᾶς κυρίας.

21. Τὸ εἶπε ὁ Γερμανὸς Juergen Fitschen, συνδιευθύνων σύμβουλος τῆς Deutsche Bank AG, μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Ἑλλάδα τὸν Μάιο τοῦ 2012.

Αἰγύπτιοι ὅταν «εἶπε Κύριος πρὸς Μωυσῆν· Ἔκτεινον τὴν χεῖρα ἐπὶ γῆν Αἰγύπτου, καὶ ἀναβήτω ἀκρὶς ἐπὶ τὴν γῆν καὶ κατέδεται πᾶσαν βοτάνην τῆς γῆς καὶ πάντα τὸν καρπὸν τῶν ξύλων, ὃν ὑπελίπετο ἡ χάλαζα»[22].

Σὲ ἄλλο μέρος τοῦ βιβλίου παραθέτω τοὺς λόγους τοῦ Σεναχερείμ, ποὺ εἶπε ὅταν οἱ Βυζαντινοί, τὸ 1261, ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ ἴδια συναισθήματα δημιουργοῦνται καὶ σήμερα μὲ κάθε πολιτικὴ μεταβολὴ ἡ ὁποία, ὅπως λέγεται, θὰ θεραπεύσει τὰ σφάλματα καὶ τὶς πληγὲς τοῦ παρελθόντος, θὰ ἀποκαταστήσει τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη καί, μὲ τὴν ἐξάλειψη ὅλων ἐκείνων ποὺ προκαλοῦν τὴ δυστυχία, ὁ τόπος θὰ ξαναβρεῖ τὴν ἀκμή του, τὴν περηφάνεια καὶ τὴν ἰσοτιμία του στὸν Δυτικὸ κόσμο.

Τοῦτο εἶναι ἡ αὐταπάτη τῶν λίγων ποὺ τὰ δέχονται. Τὰ πράγματα καθορίζονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἴδιους πάντοτε, καὶ ἂς περνοῦν οἱ γενεές. Οὔτε τὸ πρότυπο βασίλειο ὑπῆρξε, οὔτε ἡ Μεγάλη Ἰδέα πραγματοποιήθηκε, τὴν ὁποία σήμερα ἐκφράζει ἡ ΕΕ γιατί, ἐπαναλαμβάνω οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, τοῦ 1967, τοῦ 1974, τοῦ 1981, τοῦ 2002 (υἱοθέτηση τοῦ εὐρώ), τοῦ 2009 καθορίζουν τὴν πολιτική, κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ πορεία μας. Βλέποντας τὴ σημερινὴ κατάσταση, ἀποτέλεσμα τοῦ 1967, τοῦ 1974, τοῦ 1981 καὶ τοῦ 2002, μεταφέρεσαι νοερὰ πίσω, στὴ δεύτερη παλινόρθωση τῆς βασιλείας στὴ Γαλλία, ὅταν ὁ Chateaubriand περίμενε σ' ἕναν προθάλαμο τοῦ ἀβαείου τοῦ Saint-Denis νὰ τὸν δεχθεῖ ὁ βασιλιὰς Λουδοβῖκος XVIII:

> «Le soir, vers les neuf heures, j'allai faire ma cour au Roi. Sa Majesté était logée dans les bâtiments de l'abbaye: on avait toutes les peines du monde à empêcher les petites filles de la Légion d'honneur de crier : Vive Napoléon! J'entrai d'abord dans l'église; un pan de mur attenant au cloître était tombé : l'antique abbatial n'était éclairé que d'une lampe. Je

22. *Ἔξοδ.* Ι', 12. Αὐτὸ θυμίζει λίγο καὶ τὸ ἐμβατήριο: «τῶν ἐχθρῶν τὰ φουσάτα περάσαν | σὰν τὸν λίβα ποὺ καίει τὰ σπαρτά». Ἐδῶ ἐχθροὶ εἶναι οἱ τράπεζες, οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ κυβερνήσεις.

fis ma prière à l'entrée du caveau où j'avais vu descendre Louis XVI : plein de crainte sur l'avenir, je ne sais si j'ai jamais eu le coeur noyé d'une tristesse plus profonde et plus religieuse. Ensuite je me rendis chez Sa Majesté : introduit dans une des chambres qui précédaient celle du Roi, je ne trouvai personne; je m'assis dans un coin et j'attendis. Tout à coup une porte s'ouvre : entre silencieusement le vice appuyé sur le bras du crime, M. de Talleyrand marchant soutenu par M. Fouché; la vision infernale passe lentement devant moi, pénètre dans le cabinet du Roi et disparaît. Fouché venait jurer foi et hommage à son seigneur; le féal régicide, à genoux, mit les mains qui firent tomber la tête de Louis XVI entre les mains du frère du roi martyr; l'évêque apostat fut caution du serment»[23].

Καθισμένος ὁ σημερινὸς ἀρχαιολόγος στὸν προθάλαμο διαφόρων μεγάρων θὰ ἰδεῖ ὁπωσδήποτε, σὲ ὁποιαδήποτε νέα κυβέρνηση, νὰ διαβαίνουν μπροστά του, χωρὶς νὰ τοῦ δίνουν σημασία, le vice appuyé sur le bras du crime. Φυσικὰ δὲν κυριολεκτῶ. Ἐννοῶ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μιζέρια τῶν ἴδιων πάντα ἀνθρώπων ποὺ ἔχει μεταβάλει καὶ τὴν ἀρχαιολογία, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν Ὑπηρεσία, σύμφωνα μ' ἐκείνους, ἀναλλοίωτους ἀπὸ τὴ μακρινὴ νεότητά τους ἕως σήμερα.

Τὸ ζήτημα αὐτό, τῶν ἴδιων ἀνθρώπων σὲ κάθε κατάσταση, ποὺ νέμονται τὰ πάντα καὶ ἐμποδίζουν τὴν πρόοδο, ἀναλύει πολὺ σύντομα ὁ Τρότσκι:

«Οἱ Γάλλοι ἔχουν τὸν πολιτικὸ ὅρο "rallié". Ἡ συχνότητα τῶν πολιτικῶν ἐπαναστάσεων τὸν ἔκανε ἀναγκαῖο. Ἂν οἱ ρεπουμπλικάνοι μπόρεσαν νὰ συνηθίσουν στὴν αὐτοκρατορία, οἱ μοναρχικοὶ καὶ οἱ βοναπαρτιστὲς μπόρεσαν, μὲ τὴ σειρά τους, νὰ συνηθίσουν στὴ δημοκρατία. Δὲν τὸ μπόρεσαν μεμιᾶς, μὰ μονάχα ἀφοῦ πείστηκαν γιὰ τὴ σταθερότητα τοῦ ρεπουμπλικάνικου καθεστῶτος. Δὲν εἶναι οἱ ρεπουμ-

23. Chateaubriand, *Mémoires d'Outre-Tombe*, βιβλίο 23, κεφ. 20.

πλικάνοι ποὺ πάλεψαν γιὰ τὴ δημοκρατία, ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποὺ δέχτηκαν σὰν ἐλεημοσύνη ἀπ' αὐτὴν ἀξιώματα καὶ προσόδους. Νὰ ποιοὺς ἀποκαλοῦν "ralliés"»[24].

Ὅσοι ἔχουν παρακολουθήσει τὰ πράγματα τῆς ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1974 ἕως σήμερα, τὸ 2012, θὰ διαπιστώσουν εὔκολα πόσο οἱ σκέψεις τοῦ Chateaubriand καὶ τοῦ Τρότσκι ταιριάζουν μὲ τὰ δικά μας.

ΜΕΡΙΜΝΑΣ ΚΑΙ ΘΟΡΥΒΑΖΗΣ ΠΕΡΙ ΠΟΛΛΑ. Στὶς 21 Ὀκτωβρίου 2012 ὁ ΣΕΑ ὀργάνωσε «ἡμέρα γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ πολυσχιδοῦς ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας», δηλαδὴ ὁμιλίες σὲ ἀρχαιολογικοὺς χώρους καὶ μουσεῖα σχετικὲς μὲ ἱστορικὰ ἀρχαιολογικὰ ζητήματα, τεχνολογία, γιὰ τὶς ἀρχαιότητες καὶ τὰ μνημεῖα, ἑρμηνεία τῶν ἀρχαιολογικῶν μεθόδων, ἀναστηλώσεις, συντηρήσεις, κυρίως γιὰ γονεῖς καὶ παιδιά.

Καὶ ἄλλοτε ὁ ΣΕΑ ἔκανε δημόσιες ἐκδηλώσεις, μὲ μουσικὴ νομίζω, καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ ἐξωαρχαιολογικῶν προσώπων. Ἀκόμη κατὰ τὰ παλαιότερα χρόνια, λ.χ. τὸ 2008, διαμαρτυρήθηκε ἔντονα, ἠλεκτρονικὰ κυρίως, γιὰ τὸ ΝΜΑ, τὴν ἀπόσπασή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν ἰδιωτικοποίησή του· διαμαρτυρήθηκε ἐπίσης γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς προϊσταμένης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πόρων τῆς Ὑπηρεσίας ποὺ προορίζονται γιὰ τὰ μνημεῖα.

Εἶναι ὀρθὲς ὅλες αὐτὲς οἱ κινήσεις καὶ οἱ διαμαρτυρίες τοῦ ΣΕΑ. Ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς δράσης του φαίνεται νὰ ἐνεργεῖ ὅπως τὰ ἡφαίστεια. Ἄλλοτε βροντᾶ κι ἄλλοτε ὑπνώττει. Λ.χ. στὸ θέμα τοῦ Μαραθῶνος ὁ ΣΕΑ ἱκανοποιήθηκε ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις τῆς Γενικῆς Γραμματέως τοῦ ΥΠΠΟ μετὰ ἀπὸ σύσκεψη μαζί της. Στὸ θέμα τῆς κακοποίησης τῶν Μυκηνῶν, καὶ τῶν Δελφῶν πρόσφατα, δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἀντίδραση. Ἡ ἀπομάκρυνση ἀκόμη τόσων μελῶν τῆς

---

24. Λεὼν Τρότσκι, *Ἡ Τρίτη Διεθνὴς μετὰ τὸν Λένιν, ἢ ὁ μεγάλος ὀργανωτὴς τῶν ἡττῶν* (μετ.- ἐπιμ. Θ. Θωμαδάκης - Τ. Μηταφίδης, ἐκδ. «Ἀλλαγή», Ἀθήνα 1979) II 162.

Ὑπηρεσίας μὲ τήν «ἐφεδρεία» ἢ οἱ ἀθρόες παραιτήσεις στελεχῶν της δὲν εἶχαν ἰδιαίτερη δημοσιότητα. Ἡ φεουδαρχικὴ συμπεριφορὰ μερικῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἀρχαιολόγων δὲν ἐνοχλεῖ κανέναν. Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Ἑταιρείας 2001-2002 δὲν ἔγινε ἀντιληπτὸς καὶ αὐτὸ εἶναι κατανοητό. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους κανεὶς δὲν γνωρίζει τὴν Ἑταιρεία ἀφοῦ αὐτὴ δὲν κάνει ἐκθέσεις στὸ Ἐξωτερικό, οὔτε διαθέτει χρήματα γιὰ ἠλεκτρονικὰ προγράμματα.

Ἕνα κυρίως θέμα ποὺ ἀποτελεῖ ἔργο τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἀπὸ τὴ θέλησή τους, ἐπίσης δὲν ἀποτέλεσε μέριμνά τους: Ἡ κανονικὴ ἔκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* καὶ τῶν *Ἀναλέκτων*. Καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ΥΠΠΟ σκοπίμως ἐμποδίζει τὴν ἔκδοσή του, ὁ ΣΕΑ ἔπρεπε νὰ ἀντιδράσει καὶ νὰ δημοσιεύει τὰ *Χρονικὰ* ἠλεκτρονικῶς. Φυσικὰ ὄχι τοῦ τύπου www.yppo.gr/O/anaskafes. Ποιὸς ἐμπόδισε νὰ συμμορφώσουν τὶς ἐκθέσεις ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχουν γράψει καὶ νὰ τὶς ἐμφανίσουν στὴ σελίδα τοῦ ΣΕΑ; Καὶ ποιὸς τοὺς ἐμπόδισε νὰ δημοσιεύσουν τὶς ἐκθέσεις τους στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*; Τοὺς εἶχε σταλεῖ ἀπὸ χρόνια ἐγκύκλιος ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας καὶ τοὺς εἶχε γνωστοποιηθεῖ ὅτι μποροῦν ὅλοι οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς Ὑπηρεσίας νὰ δημοσιεύουν τὶς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις τους στὰ Χρονικὰ τῆς *Ἐφημερίδος*. Δύο μόνον, καὶ γιὰ μία φορά, ἀνταποκρίθηκαν.

Αὐτὰ συμβαίνουν γιατὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαιολόγοι δὲν ἐκπληρώνουν τὶς ὑποχρεώσεις τους καὶ καταντοῦν νὰ μὴν ἐκτιμοῦν τὸν ἑαυτό τους καὶ νὰ περιμένουν ἀποφάσεις ἄλλων γιὰ τὴν οὐσία τῆς ἐπιστήμης τους, εἴτε εἶναι ὑπουργοὶ εἴτε πρόεδροι τοῦ ΤΑΠΑ. Οἱ πολιτικοὶ σέβονται τοὺς ὑφισταμένους τους ὅταν γνωρίζουν ὅτι ἀντιμετωπίζουν κάποιον ἀνώτερό τους ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἠθικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ κυρίως. Καὶ τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας μόνον ἕναν τρόπο ἔχουν νὰ εἶναι ἀνώτεροι, τὸν ἐπιστημονικό. Ὁ ἠθικὸς θεωρεῖται αὐτονόητος. Ὅταν οἱ πολιτικοὶ ἀντιμετωπίζουν τὸν λασανοφόρο καὶ τὸν *ζητωβόα*, τοὺς περιφρονοῦν[25].

---

25. *Ἡ Περιπέτεια* 161, 259.

Μὲ τοῦτα τὰ λίγα ἴσως ἔγινε ἀντιληπτὴ ἡ ἔννοια τοῦ τίτλου τῆς παραγράφου. Προέρχεται ἀπὸ τὸ *Κατὰ Λουκᾶν* καὶ τὸ χωρίο, πλῆρες, εἶναι τοῦτο: «Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾶς καὶ θορυβάζῃ περὶ πολλά. ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία ἢ ἑνός»[26]. Καὶ τὸ *ἕνα* εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ποὺ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μέριμνα τοῦ ΣΕΑ καὶ τὴν τελευταία.

26. (Ι΄ 41, E. Nestle, Stuttgart 1960).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

The banality of evil
Hannah Arendt

Ζητῶ ἀπὸ πάντας πλήρη πειθαρχίαν πρὸς τὸ Κράτος, ἀπαραίτητον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας.

ΦΕΚ 323 Α΄, 4 Αὐγ. 1936

Ὅσα προηγοῦνται εἶναι ἡ χρονογραφικὴ ἐξιστόρηση, μὲ πολλὴ συντομία, μιᾶς πλευρᾶς τῆς ἱστορίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τῆς πολιτικῆς, νομοθετικῆς καὶ ὀργανωτικῆς. Τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματά της, ποὺ εἶναι ἡ οὐσία της καὶ ἡ αἰτία τῆς ὕπαρξής της, ἕνας καλὸς ἀρχαιολόγος τὰ βρίσκει εὔκολα στὶς ἐτήσιες ἀναγραφὲς τῶν ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων, καὶ στὶς ἀναρίθμητες δημοσιεύσεις. Τὰ ὅσα ἐκθέτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρεθοῦν παρὰ μὲ πολλὴ προσπάθεια, ἔρευνα καὶ γνώση τῶν πραγμάτων. Περιέχονται κυρίως σὲ ἔγγραφα καὶ σὲ ἐφήμερα δημοσιεύματα.

Δὲν παραθέτω ὅσα στοιχεῖα κατέχω, κυρίως γιὰ τὰ ἀπὸ τὸ 1950 ἕως σήμερα χρόνια, γιατὶ ἡ ἔκθεση μου θὰ ἐκτεινόταν σὲ περισσότερους τόμους καὶ σὲ λεπτομέρειες ποὺ θὰ ξεστράτιζαν τὸν ἀναγνώστη. Μνημονεύω μόνο ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦν τὴν πορεία τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὴ φθορά της, ποὺ ἔρχονται σὲ ἰσχυρὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ ἀκμή της ὡς πρὸς τὶς ἀνασκαφές, τὶς συντηρήσεις χώρων, ἀναστηλώσεις μνημείων καὶ οἰκοδόμηση μουσείων κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Εἰδικῶς ὅμως γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις, σὲ πολλὲς ξεπεράστηκαν τὰ ἐπιστημονικὰ ὅρια ποὺ ἐπιτρέπονται.

Ἡ Ὑπηρεσία ποὺ γνώρισα στὴ δεκαετία τοῦ ’60 δὲν ὑφίσταται πλέον καὶ τοῦτο εἶναι φυσικό. Μετὰ τὸ 1973 ὑπῆρξε πλημμυρὶς νέων προσώπων καὶ σήμερα, ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστώσω, ξεπερνοῦν τὴ χιλιάδα. Τὸ 1959, ὅταν ἔγινα Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων, ὑπηρετοῦσαν Ἔφοροι ποὺ εἶχαν ὡς καθηγητὲς τὸν Τσούντα καὶ τὸν Καββαδία, καὶ ἐκεῖνοι μὲ τὴ σειρά τους εἶχαν γνωρίσει ἢ ὑπηρέτησαν

γιὰ μικρὸ διάστημα ὑπὸ τὸν Εὐστρατιάδη καὶ τὸν Σταματάκη. Ἡ παράδοση τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὸν θάνατό τους ξεχάστηκε καὶ ὅλα σήμερα ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ποιὸς θυμήθηκε στὰ ἐγκαίνια τοῦ ΝΜΑ τοὺς Ἐφόρους ποὺ τὸ δημιούργησαν, ἀπὸ τὸν Ross ἕως τὸν Μηλιάδη, γιὰ νὰ μνημονεύσω μόνον ὅσους δὲν ὑπάρχουν.

Τὸ βιβλίο τοῦτο δὲν εἶναι μόνο χρονογράφημα ἀλλὰ καὶ ἀπομνημόνευμα, τουλάχιστον ἕνα πολὺ μεγάλο τμῆμα του. Τὸ ἔγραψα γιατὶ πρέπει τὰ παλαιότερα νὰ εἶναι γνωστὰ στοὺς νεώτερους. Τὰ κοντινά μας τὰ ἐκθέτω γιατὶ μὲ τὰ χρόνια ξεχνιοῦνται καὶ χάνονται. Καὶ ὅταν ξεχνᾶς τὶς πράξεις τοῦ παρελθόντος ἐπαναλαμβάνεις καὶ τὰ σφάλματα ποὺ ἔγιναν. Καὶ ἡ διήγησή μου τελειώνει μὲ πολιτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ σφάλματα ποὺ ἔγιναν σὲ βάρος τῆς Ὑπηρεσίας, ἐνῶ ἡ στιγμὴ εἶναι πάντα πρόσφορη γιὰ νέο ξεκίνημα, ὅπως τὸ 1960. Τότε ὅμως ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀρχαιολόγοι ποὺ εἶχαν «γιὰ ἰδανικό, ἀνέφικτο ἴσως, ἀλλὰ μὲ πραγματικὴ ὑπόσταση, τοὺς παλιοὺς ἐκείνους ἀρχαιολόγους ποὺ ἔβλεπαν ἀρχαῖα καὶ μποροῦσαν νὰ σταυροκοπηθοῦν»[1].

Ἡ ἀναγέννηση τοῦ 1960 ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὴ δικτατορία καὶ τὴ δημοκρατία. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τῶν δύο πολιτευμάτων δὲν ἤθελαν μιὰν ἐπιστημονική, ἐλεύθερη, Ὑπηρεσία γιατὶ ἀποστρέφονταν τὶς ἰδέες ποὺ κάνουν τὰ μέλη τοῦ Κλάδου ἱκανὰ νὰ ἀντιστέκονται στὶς ἰδιοτελεῖς ἐπιδιώξεις τους. Π' αὐτὸ ἀπὸ τὸ 1982 τῆς ἀφαιρέθηκε ὁ φυσικὸς Προϊστάμενός της καὶ οἱ ὑπουργοὶ μὲ συνεργάτες πρόσωπα ἀμαθῆ, σχεδιάζουν καὶ ἐκτελοῦν μεγαλεπήβολα ἔργα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Ὅλοι οἱ ὑπουργοὶ γνωρίζουν τί πρέπει νὰ πράξουν· ὡς καὶ ἡ ὑπηρεσιακὴ ὑπουργὸς τῶν 36 ἡμερῶν[2] πρόλαβε καὶ σχημάτισε γνώμη γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ ἀποκομίζει ἡ χώρα ἀπὸ τόν «Πολιτισμό». Κανεὶς ὅμως, κανεὶς ὑπουργὸς ἀπὸ τοὺς 27 τῆς περιόδου 1974-2012, δὲν ἀντιμετώπισε τόν «Πολιτισμό», τὶς ἀρχαιότητες δηλαδή, ὡς ὕλη πνευματική, καὶ δὲν ἔδωσε τὰ μέσα στὴν Ὑπηρεσία νὰ συνεχίσει ἐκεῖνο ποὺ εἶχε διακοπεῖ, τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξή της. Ἀντίθετα

1. Χρήστου Καρούζου, *Μικρὰ Κείμενα* (ΒΑΕ 149, Ἀθῆναι 1995) 247.

2. *Ἡ Καθημερινή*, 5 Αὐγ 2012, σ. 16.

μὲ τὴ συνεργασία ἀρχαιολόγων, προσώπων ποὺ οἱ ἴδιοι διάλεγαν, πέτυχαν τὸ σβήσιμο τοῦ *Δελτίου*, τὸ πρῶτο καὶ σπουδαιότερο στοιχεῖο ποὺ δίνει ὑπόσταση καὶ συνέχεια στὸ ἔργο τοῦ Κλάδου.

Γεγονὸς πολιτικῆς σημασίας, ἡ στήριξη τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ἦταν ἡ ἐξάωρη ἐπίσκεψη στὴν Ἀθήνα στὶς 9 Ὀκτωβρίου τῆς καγκελαρίου τῆς Γερμανίας κυρίας Ἄγγελας Μέρκελ (γενν. 1954). Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς Ἀντώνης Σαμαρᾶς (γενν. 1951) εἶχε χαρακτηρίσει (8 Ὀκτωβρίου 2012) τὴν ἐπικείμενη ἐπίσκεψη ὡς «πολὺ θετικὴ» καὶ ὅτι ἡ ὑποδοχὴ τῆς καγκελαρίου ἔπρεπε νὰ εἶναι «ὅπως ἁρμόζει σὲ ἕναν ἡγέτη μιᾶς μεγάλης δύναμης καὶ μιᾶς φίλης χώρας ὅπως εἶναι ἡ Γερμανία». Οἱ πολιτικοὶ δὲν μιλοῦν ποτὲ συναισθηματικά, καὶ πάντα θέλουν νὰ ἐξαπατοῦν. Ὁ πρωθυπουργὸς μίλησε μὲ φυσικότητα, ψυχρά. Γεννημένος μετὰ τὶς δοκιμασίες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν πόλεμο βλέπει καὶ τοὺς ἐχθρούς τους ὡς φίλους. Ἡ κυρία Μέρκελ, μία γερμανικῆς ὑφῆς σιδηρᾶ γυναίκα, δὲν συγκινήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη καὶ δὲν λύγισε ... Ἡ ὅλη ἱστορία τῆς ἀπὸ τοῦ 2009 παρέλασης ξένων πολιτικῶν καὶ τεχνοκρατῶν στὴν Ἑλλάδα νομίζει κανεὶς πὼς εἶναι ἐπανάληψη τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Πομπηίου (106-58 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐπειγόμενος δὲ τῷ καιρῷ καὶ παραπλέων τὰς πόλεις ὑπὸ σπουδῆς, ὅμως οὐ παρῆλθε τὰς Ἀθήνας, ἀναβὰς δὲ καὶ θύσας τοῖς θεοῖς καὶ προσαγορεύσας τὸν δῆμον εὐθὺς ἀπιὼν ἀνεγίνωσκεν εἰς αὐτὸν ἐπιγεγραμμένα μονόστιχα, τὸ μὲν ἐντὸς τῆς πύλης·

Ἐφ' ὅσον ὢν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσοῦτον εἶ θεός·

τὸ δ' ἐκτός·

Προσεδοκῶμεν, προσεκυνοῦμεν, εἴδομεν, προπέμπομεν[3].

---

3. Πλουτ. *Πομπ.* 27. *Ὅσο ξέρεις πὼς εἶσαι ἄνθρωπος τόσο φαίνεσαι πὼς εἶσαι θεός - - - Σὲ περιμέναμε, σὲ προσκυνοῦμε, σὲ εἴδαμε, σὲ κατευοδώνουμε.* Τὰ μονόστιχα θὰ ἦταν γραμμένα σὲ ξύλινες πινακίδες. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πρόλαβαν νὰ τὶς ἑτοιμάσουν κατὰ τὴ βραχύτατη παραμονὴ τοῦ Πομπηίου στὴν Ἀκρόπολη. Τὸ ὅλο πράγμα φέρει στὸν νοῦ τὴν παρομοίωση ποὺ κάνει

Ἡ «βραχυλογία» τῶν Ἀθηναίων ἐπανελήφθηκε περισσότερο «ἀπίθανος» τὸ 47 π.Χ. μὲ τὴ νίκη τοῦ Καίσαρος στὸν Πόντο:

«καὶ περὶ πόλιν Ζῆλαν μάχην μεγάλην συνάψας αὐτόν [τὸν Φαρνάκην] μὲν ἐξέβαλε τοῦ Πόντου φεύγοντα, τὴν δὲ στρατιὰν ἄρδην ἀνεῖλε. καὶ τῆς μάχης ταύτης τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρός τινα τῶν φίλων Ἀμάντιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις· "Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα"[4]». Συντομότερος στὴ διήγησή του εἶναι ὁ Σουητώνιος: «*Pontico triumpho inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum "veni, vidi, vici"*[5]».

Ἡ Hillary Clinton, ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ, σὲ συνέντευξή της στὸ Ἀφγανιστάν, στὶς 20 Ὀκτωβρίου 2011, ἡμέρα τοῦ φόνου τοῦ Καντάφι στὴ Λιβύη, «Joked about Libyan strongman Moammar Gadhafi's death: We came, we saw, he died». Ἡ κυρία Μέρκελ δὲν ἔκανε τέτοια δήλωση, φυλάχτηκε, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίσκεψής της ὅμως φαίνεται ἴδιο.

Τὸ 2012 τελειώνει μὲ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἡ πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀντιλαμβάνεται: τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν Ξένη Κατοχή. Ἔζησα τὴ Γερμανικὴ καὶ ἔχω ζωηρὴ τὴν εἰκόνα της. Ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐπιβλήθηκε τὸ 2012 διαφέρει ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ τοῦ 1941-1944 ὡς πρὸς τὴ μορφή, ὄχι τὴν οὐσία. Ὅταν ἀποτιναχτεῖ καὶ ὑπάρξει δημοκρατία, θὰ ἔχουμε πάλι νὰ δικάσουμε ἐγκληματίες, συνεργάτες, δοσιλόγους καὶ πιθανῶς Τάγματα.

ἕνας Ἀμερικανὸς δημοσιολόγος καὶ ἠθογράφος, ὁ Lewis H. Lapham, *Money and Class in America. Notes on the civil religion* (Picador-Pan Books 1989) 51-52, τῆς αἴθουσας σύνταξης τῆς ἐφημερίδας *San Francisco Examiner* μὲ τὸν προθάλαμο τῶν γραφείων τοῦ τραπεζίτη Rothschild στὸ Παρίσι: «The deference of the city room (τῆς ἐφημερίδας) aped the example of the stockbroker whom Heinrich Heine noticed one morning in the 1830's in the anteroom of the Baron de Rothschild's bank, in Paris. The establishment lacked the amenities of modern plumbing, and as a factotum emerged from the baron's inner office bearing a chamber pot, the broker rose to his feet, removed his hat and bowed deeply to the proof of the baron's mortality». Ὁ factotum τοῦ Rothschild στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνομάζεται *λασανοφόρος* (lasanum = δοχεῖο νυκτός), Πλουτ. *Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν* 182 c.

4. Πλουτ. *Καῖσαρ* 50.

5. Suet. *Divus Iulius* 37.

Τὸ θέμα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ στάση μας, ὅλων, κράτους καὶ Ἑλλήνων, ἀπέναντι στὶς ἀρχαιότητες καὶ τὰ μνημεῖα. Μέρος κι αὐτὰ τῆς ζωῆς μας, ὑποτάσσονται στὴ δυστυχία ποὺ μᾶς καλύπτει. Ἡ Ἑλλάδα, ποὺ ἀναστήθηκε ἀπὸ τὸν Ρήγα καὶ τοὺς νεκροὺς τοῦ '21, τοῦ '12-'18, τῆς Καταστροφῆς, τοῦ '40, τοῦ Ἐμφυλίου, βρίσκεται σήμερα νὰ τὴν διαφεντεύουν ὀλετῆρες τῆς πατρίδος. Δὲν ἔχουν ὅμως τὴ συναίσθηση τοῦ τί ἔκαναν καὶ τί κάνουν, ὅπως ὁ Μάκβεθ, ποὺ κάποια στιγμὴ ἀναλογίστηκε:

I am in blood | Stepp'd in so far, that, should I wade no more, | Returning were as tedious as go o' er.

Ἔχω τόσο βαθιὰ στὸ αἷμα περπατήσει
ὥστε ἂν ζητήσω τώρα νὰ γυρίσω πίσω,
θάναι ὅμοια δύσκολο, ὅσο καὶ νὰ προχωρήσω[6].

6. *Macbeth*, πράξη 3, σκηνὴ 4, στ. 136-138 (μετάφρ. Κλ. Καρθαίου, Ἴκαρος 1950, σ. 74).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος VII-VIII

Εἰσαγωγὴ 1-10

1. ΤΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 11-19

1807. Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῆ 12. 1813. Φιλόμουσος Ἑταιρεία 13. 1821. Οἱ Ἕλληνες ἀποκτοῦν δικαιώματα 14. 1822. Ἡ πρώτη νομικὴ διάταξη ὑπὲρ τῶν μνημείων 15. 1823. Ὁ Κοραῆς πρὸς τὴ γαλλικὴ βουλὴ 15. 1824. Τὸ Ἐρέχθειο μουσεῖο 15. 1825. Διάταγμα τοῦ Παπαφλέσσα 16. 1825. A. Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum* 17. 1826. Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ζητεῖ τὴν προστασία τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν 18. 1827. Ὁ Κ. Σ. Πιττάκης ἀναγγέλλει τὴν ἔκδοση συλλογῆς ἐπιγραφῶν 18. 1827. Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος 19

2. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ 20-39

Ἔλευση τοῦ Καποδίστρια 20. 1828. Πρῶτες ἰδέες. Πρῶτες προτάσεις 20. 12 Μαΐου 1828. Πρώτη ἐνέργεια τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Ἡ ἐγκύκλιος 2400 22. 7 Αὐγούστου 1828. Πρῶτος κατάλογος ἀρχαίων 23. 17 Αὐγούστου 1828. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Maison 23. Τὸ Ὀρφανοτροφεῖο 24. Τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἀνάφης 25. Ἡ διοικητικὴ πρακτικὴ 25. 7 Ὀκτωβρίου 1828. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Παναγιώτη Ἀναγνωστόπουλου 26. 1828. Τὰ ἀρχαῖα τῆς Μυκόνου 29. Ὁ Πιττάκης ζητεῖ θέση 30. 3 Μαρτίου 1829. Expédition Scientifique de Morée 31. Ὁ Πιττάκης στὴν Αἴγινα καὶ τὴ Σαλαμίνα 33. Τὸ Ὀρφανοτροφεῖο ὀργανώνεται 34. Ἡ δραστηριότητα τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς 34. Τὸ πρῶτο ἀρχαῖο θέατρο σὲ νέα χρήση 35. Ἡ Δ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ Ἄργους 38

3. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΝΔΡΕΑ ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗ 40-62

Ἡ ἵδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας 40. Διορισμὸς τοῦ Μουστοξύδη 40. Τὸ προσωπικὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Ἀθανάσιος Ἰατρίδης 42. Δραστηριότητα τῆς Ὑπηρεσίας 42. Μέριμνα γιὰ τὰ χειρόγραφα

καὶ τὰ βιβλία 43. Μέθοδος τῶν ἀνασκαφῶν 44. 23 Δεκεμβρίου 1829. Τὸ Σχέδιον Ψηφίσματος 45. Ἡ πρώτη ἔκθεση πεπραγμένων τοῦ Μουστοξύδη 46. Πρῶτος δημόσιος ἀπολογισμὸς τοῦ Μουστοξύδη 48. 22 Ἀπριλίου 1830. Νέες ἐξαγγελίες τοῦ Πιττάκη 49. 15 Ἰουνίου 1830. Διορισμὸς τοῦ Σταμάτη Κλεάνθη καὶ τοῦ Eduard Schaubert 50. 23 Ἰουνίου 1830. Ἡ ἐγκύκλιος ἀρ. 953 50. 19 Ἰουλίου 1830. Ὁ Π. Ἀναγνωστόπουλος θεωρεῖ ἄκυρες τὶς ἐγκυκλίους 51. Νομισματικὸς θησαυρὸς στὸ Ἄργος 53. Ἀθήνα καὶ Αἴγινα 55. Δραστηριότητα τοῦ Ἰατρίδη 56. Ὁ Ἰατρίδης στὴν Ἀθήνα 57. Οἱ ἀρχαιότητες τῆς Λουκοῦς 59. 1831. Οἱ πρῶτες δημοσιεύσεις τῆς Ὑπηρεσίας 61. Οἱ τελευταῖοι μῆνες. Ὁ Θείρσιος 61

4. ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ 63-84

27 Σεπτεμβρίου 1831. Φόνος τοῦ Καποδίστρια. Παραίτηση τοῦ Μουστοξύδη 63. Τὰ ἐπεισόδια τῆς Αἴγινας 65. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δημητρίου Δεσύλλα 66. Ὁ Ἀθανάσιος Ἰατρίδης ἐναντίον τοῦ Μουστοξύδη 68. Ὁ Καποδίστριας καὶ οἱ ἀρχαιότητες 69. Ὁ Ἀθανάσιος Ἰατρίδης ἐπιστάτης τοῦ Μουσείου 77. Οἱ κατάλογοι τοῦ Καμπάνη 79. 1834. Τὸ στοιχειωμένο παρελθὸν 82

5. ΞΕΝΟΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΦΟΡΟΙ 85-104

Ἀλλάζει τὸ κέντρο τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος 85. 1832. Νέο πρόσωπο στὴν ἀρχαιολογία 85. 1833. 13 Ἰανουαρίου. Ἡ ἔλευση τοῦ Ὄθωνος 86. Ὁ νόμος τῆς 10/22 Μαΐου 1834 89. 1834. Ἀπόλυση τοῦ Weissenburg. Προαγωγὴ τοῦ Ross 91. 1834. Τὰ προβλήματα τῆς Ὑπηρεσίας 92. Ἡ πρώτη ἀπόφαση ἀναστήλωσης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως 93. 1834. Ὁ Leo von Klenze στὴν Ἑλλάδα 94. Οἱ εἰσηγήσεις τοῦ Klenze 95. Ἡ πρώτη, συμβολική, ἀναστήλωση τοῦ Παρθενῶνος 95. Οἱ γενικὲς ἀρχὲς τοῦ Klenze γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις 96. Ἡ περίοδος Ross τῶν ἀναστηλώσεων 97. 1834. Οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ Τελωνείου Πειραιῶς 97. 1835. Ἡ εὕρεση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ ἡ ἀναστήλωσή του 98. 1835. Κυριακοῦ Πιττάκη, *L'ancienne Athènes* 99. 1835. Ἡ καταστροφὴ τῶν Μακρῶν Τειχῶν 100. 1835. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece* 100. 1836. Σύγκρουση Ross καὶ Πιττάκη 101. 1836. Ὁ Ross παραιτεῖται 102. 1838. Ἡ δικαίωση τοῦ Ross 103. Τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης 104

6. Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ 105-118
1836. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ζητήματος 105

7. Ο ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΠΙΤΤΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ 119-135
1836. Ὁ Πιττάκης Ἔφορος τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου 119. 1836. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ 120. 1837. Ἡ *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ* 121. 1837. Ἡ ἵδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 123. Τὰ *Πρακτικά* (*ΠΑΕ*) 125. Τρόπος ἀνεύρεσης πόρων 125. Πρῶτες ἐνέργειες τῆς Ἑταιρείας 128. 1837. Τὰ μνημεῖα τοῦ Μεσαίωνος 131. 1842. Alexandre Rangabé, *Antiquités helléniques* 132. Δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας 132. 1842-1852. Ἡ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τῆς *Ἐφημερίδος* 133. 1844. Μνημεῖα καὶ Οἰκονομία 134

8. Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΙΤΤΑΚΗ (Ι) 136-151
1844-1847. Περίοδος Ἰωάννου Κωλέττη 136. 1844. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας 138. Οἱ ξένοι ἀναστηλωτὲς 141. Οἱ ἰδέες περὶ ἀναστηλώσεων 142. 1845. Τὸ πρωτόλειο τοῦ Σ.Α.Κ. Ἡ πορεία του 144. 1846. Ἡ ἵδρυση τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα 146. Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς 150

9. Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΙΤΤΑΚΗ (ΙΙ) 152-166
1848. Ὁ Ἀρχαιολογικὸς Σύλλογος 152. 1853. Ὁ Γ. Παπασλιώτης ἐναντίον τοῦ Πιττάκη 153. Τὰ μουσεῖα τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πιττάκη 153. 1854. Ἡ χρήση τῶν ἀρχαίων μνημείων γιὰ ποικίλες ἐκδηλώσεις 156. Δῶρο στὶς ΗΠΑ 159. 1858. Ἀναβίωση τῆς Ἑταιρείας 160. 1859. Πρώτη δράση τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη 161. 1861. Κεραμεικὸς 161. 1861-1863. *Φιλίστωρ* 164. 1862. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Φιλαρχαίων 164. 1862-1874. Ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 165. Τὸ τέλος τοῦ Κ. Πιττάκη 165

10. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ - Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ (Ι) 167-186
1863. Ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης Γενικὸς Ἔφορος 167. 1863. Τὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως 167. Τὰ μετὰ τὸν Πιττάκη 168. Ἡ ἀρχαιοκαπηλία 168. 1867. Ἔκθεση στὸ Παρίσι 170. 1871. *Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι* 174. 1872-1881. *Ἀθήναιον* 175. Οἱ διάδοχοι τοῦ Boeckh 175. Οἱ ἔκτακτοι Ἐπιμεληταὶ 176. 1874. Ἡ ἵδρυση τοῦ Γερ-

μανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου 176. Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου 178. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας 178. Ἡ στάση τῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴν Ὀλυμπία 183. Τί ζήτησαν οἱ Γερμανοὶ 184

11. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ - Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ (ΙΙ) 187-204

1876. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν 187. 1876. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν 188. 1877. Ἔκθεση στὸ Παρίσι 189. 1881. Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἐπίδαυρο 190. 1881. Ἵδρυση τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν 191. Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς 193. 1881. *Karten von Attika* 194. 1882. Προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας. Οἱ πρῶτες ἐνέργειες 195. 1882. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἐλευσῖνος 196. 1883. Ἐπανέκδοση τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*. Τρίτη περίοδος 197. 1863-1884. Ἡμερολόγιον Ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων 198. 1884. Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης Γενικὸς Ἔφορος 200. 1884. Ἀποκάλυψη τοῦ Ἀμφιαρείου Ὠρωποῦ 202. 1884. *Karten von Mykenai* 202. 1884. Ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 203

12. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ (Ι) 205-231

1885. Ὁ Π. Καββαδίας Γενικὸς Ἔφορος 205. Νομοθετικὴ δραστηριότητα τοῦ Καββαδία 206. 1899. Ὁ νόμος ΒΧΜΣ' «Περὶ ἀρχαιοτήτων» 206. 1866-1889. Τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο 208. 1885. Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Καββαδία 210. 1886. Ἵδρυση τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς 210. Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς 211. 1888-1892. Τὸ *Δελτίον Ἀρχαιολογικόν*. Ἡ ἔρευνα στὰ χρόνια τοῦ Καββαδία 212. 1889. Ἔκθεση στὸ Παρίσι 215. 1890-1892. Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ ΕΑΜ 215. 1892-1903. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφοὺς 216. 1893. Χρήστου Τσούντα, *Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμὸς* 218. 1894. Ἡ παραίτηση τοῦ Κουμανούδη 219. Ἡ δεύτερη περίοδος τῶν ἀναστηλώσεων 223. Ἡ συστηματικὴ ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως 223. Ἡ ἀντίδραση τοῦ Ἀθανασίου Ρουσοπούλου 225. Τὰ ὕστερα χρόνια τοῦ Σ.Α.Κ. 230

13. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ (ΙΙ) 232-253

1898. Τὸ Αὐστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο 232. Οἱ ἀναστηλώ-

σεις γίνονται 232. Ἡ Ἑταιρεία ἀπέχει 235. 1900. Τὸ εὕρημα τῶν Ἀντικυθήρων 236. 1900. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς Κνωσοῦ 237. 1900. Π. Καββαδία, *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν* 237. 1901. Τὰ Σαμιακὰ 238. 1905. 5-31 Μαρτίου (7-13 Ἀπριλίου). Τὸ Πρῶτο Διεθνὲς Συνέδριο Ἀρχαιολογίας 244. 1901-1903. *Prosopographia Attica* 245. Ποιὰ εἶναι τὰ ὅρια τῆς ἀναστήλωσης τοῦ Παρθενῶνος; 245. 1906. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος* Ι 246. 1907. Καββαδία-Kawerau, *Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως* 246. Ἡ ἀναστήλωση τοῦ Ἐρεχθείου 247. 1908. Χρήστου Τσούντα, *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου* 248. 1908. Ἰω. Σβορώνου, *Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον* 248. 1909. Ἡ ἵδρυση τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς 249. Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς 249. 1907-1913. Τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κεραμεικοῦ 250. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ A. Brückner 250. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Κεραμεικοῦ γίνεται γερμανικὴ 251. Π. Καββαδία, *Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία* 252. 1911. Ἔκθεση στὴ Ρώμη 253

14. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΑΡΧΩΝ 254-273

Ἡ πτώση τοῦ Καββαδία 254. Νέα ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας 256. Οἱ Ἔφοροι 258. Ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας 259. Ἡ ἀναστήλωση τῶν Προπυλαίων 260. 1911-1913. Ὁ Βασίλειος Λεονάρδος τμηματάρχης τῆς Ὑπηρεσίας 261. 1911. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Κερκύρας 262. 1913-1923. Π. Καββαδία, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης* 263. 1914-1920. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης 264. Ἡ νέα εἰκόνα τῆς Ὑπηρεσίας. Τὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 267. Ἡ μεταβατικὴ περίοδος 1920-1925 269. Δανεισμὸς ἀρχαίων 271. Τὸ *Δελτίον* 271. Νέοι Ἐπιμελητὲς 271. 1924. Ἀπόπειρα περιφορᾶς τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους 272

15. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ 274-292

Δεύτερη περίοδος Κ. Κουρουνιώτη (1925-1933) 274. 1926. Ὁ Ποσειδῶν τοῦ Ἀρτεμισίου 280. 1928. Χρ. Τσούντα, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης* 281. Οἱ τελευταῖες ἐπεμβάσεις στὸν Παρθενώνα. Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ὀρλάνδου 283. Οἱ γνῶμες τῶν εἰδικῶν γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ Παρθενώνα 284. Κατάκριση τῆς ἀναστήλωσης ἀπὸ τὸν W. B. Dinsmoor 284. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς 285.

1928-1933. Νέοι Ἐπιμελητὲς 287. 1929. *Πολέμων. Ἀρχαιολογικὸν περιοδικὸν* 287. Τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο 288. 1930. Τὸ Μουσεῖο Μπενάκη 289. Παραχώρηση ἀρχαίων στοὺς Σουηδοὺς 289

16. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΙ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ 293-301

1933-1938. Περίοδος Γεωργίου Οἰκονόμου 293. 1933. Οἱ Φίλοι τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου 294. 1935-1939. Καὶ πάλι ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης 295. 1935-1973. *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 296. 1936. Οἱ Γερμανοὶ ζητοῦν ἀρχαῖα τοῦ Κεραμεικοῦ 296. 1936. Νέοι διορισμοὶ 297. 1938-1940. Πρώτη περίοδος Σπ. Μαρινάτου 297. 1939-1940. Ἔκθεση τῆς Νέας Ὑόρκης 299

17. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (Ι) 302-321

1940-1941. Ὁ πόλεμος 302. 1940. Ἡ διοικητικὴ διαίρεση τῆς Ὑπηρεσίας 302. Ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἀρχαίων 304. Ἡ ἀφαίρεση τῆς γερμανικῆς σημαίας ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη 307. 1941-1944. Ἡ Κατοχὴ 307. Ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία κατὰ τὸν πόλεμο 308. Ἡ ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία τῆς Κατοχῆς 309. Ἡ Ὑπηρεσία κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχὴ 315. Ἡ Ἀκρόπολη 315

18. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (ΙΙ) 322-326

Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο κατὰ τὴν Κατοχὴ 322. Ἡ Γερμανικὴ Ὑπηρεσία Προστασίας τῶν Μνημείων τῆς Τέχνης 323. Οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι στὴν Κρήτη 324. Ἡ Ὑπηρεσία τοῦ Himmler 324. Ἡ Ὑπηρεσία τοῦ Alfred Rosenberg 326. Ἡ γερμανικὴ πρεσβεία στὴν Ἀθήνα 326

19. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (ΙΙΙ) 327-351

Πῶς εἶδαν οἱ Γερμανοὶ τὴν Ὑπηρεσία 327. Ἡ Ὑπηρεσία κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν Κατοχὴ 331. Ἰούλιος 1941. *Ἐπιτύμβιον Χρήστου Τσούντα* 336. Ἡ σύγκρουση ὁλοκληρώνεται 337. Μακεδονία. Ἡ περίπτωση Κοτζιᾶ 341. Ἡ Ὑπηρεσία Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ Ἀρχαιολογίας στὴ Θεσσαλονίκη 343. Οἱ ἀνασκαφὲς Rosenberg 344. Σχέσεις τῆς Ὑπηρεσίας μὲ τὴν Kunstschutz 344

20. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ - Η ΚΑΤΟΧΗ (ΙV) 352-364

1943. Ἐνδιαφέρον τῶν Γερμανῶν γιὰ τὴν Ὑπηρεσία 352. Κίνδυνοι τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 355. 1944. Οἱ τελευταῖοι μῆνες τῆς Κατο-

χῆς 358. Οἱ Ἰταλοὶ ἀρχαιολόγοι κατὰ τὴν Κατοχὴ 360. Ἡ Κυβέρνηση τοῦ Βουνοῦ 362. Ὁ Ἀριστόδικος 363

21. Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ 1941-1945 365-375

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὴν Κατοχὴ 365. Μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση 373. Ἡ πορεία μου στὴν Ἑταιρεία 375

22. Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ 376-408

12 Ὀκτωβρίου 1944. Ἡ ὑποστολὴ τῆς Γερμανικῆς σημαίας 376. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Μηλιάδη 378. Τὰ Δεκεμβριανὰ καὶ ἡ Ἀκρόπολη. Ἡ ἔκθεση Διαμάντη 380. Ἡ ἔκθεση τοῦ Γεωργίου Μπακαλάκη 387. Τὸ σημείωμα τοῦ Μηλιάδη 396. Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας κατὰ τὰ Δεκεμβριανά. Ἐκθέσεις τοῦ Ν. Βερδελῆ 396. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης στὴν Ἐλ Ντάμπα 400. 1945. Θάνατος τοῦ Κ. Κουρουνιώτη 401. Οἱ πρῶτοι μῆνες μετὰ τὸν πόλεμο 402. Οἱ ξένες ἐχθρικὲς Σχολὲς 402. Οἱ ζημίες τῶν μνημείων 403

23. ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ 409-419

1945-1958. Τὰ πρῶτα χρόνια 409. 1947. Ἡ Δωδεκάνησος 409. 1948. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ἀνοίγει 410. Οἱ ἀνωμαλίες τῆς περιόδου 411. 1945-1948. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 412. 1949-1955. Μεταβατικὴ περίοδος τῆς Ὑπηρεσίας 414. 1951-1955. Ταφικὸς κύκλος Β Μυκηνῶν 415. 1955-1958. Δεύτερη περίοδος Σπ. Μαρινάτου 416. Ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου 417. 1955-1958. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων* 418

24. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 420-441

Καλοκαίρι 1958. Ὁ Ἰ. Κ. Παπαδημητρίου Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων 420. 1959. Τὸ Παναθηναϊκὸ Στάδιο 420. 1960. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κώστα Μπίρη γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις 422. Ἡ ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας 423. Τὸ προσκήνιο τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου 424. Ἡ κατάσταση τῆς Ὑπηρεσίας ἕως τὸ 1960 424. 1960. Ἡ μεταφορὰ τῆς Ὑπηρεσίας στὸ ὑπουργεῖο Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως 425. 1960. Ἡ ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας 427. 1960. Ἡ ἐπανέκδοση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* 429. 1949-1957. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 431. 1959. Ὁ Σύλλογος Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων 432. 18 Ἰουλίου 1959. Ἡ εὕρεση τῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πειραιῶς 435.

1960-1967. Ἡ πορεία τῆς Ὑπηρεσίας 435. 1960-1967. Ἡ νομοθεσία 436. 1961. Χρ. Καρούζου, *Ἀριστόδικος* 439. Τὸ ταφικὸ μνημεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ 439. 11 Ἀπριλίου 1963. Θάνατος τοῦ Ἰ. Παπαδημητρίου 440

25. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΤΗ 442-460

1963-1967. Περίοδος Ἰ. Δ. Κοντῆ 442. 1963. Οἱ ΗΠΑ ζητοῦν ἀρχαῖα 443. Ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κοντῆ 445. Ὁ νόμος τῆς τριακονταπενταετίας 446. Ἄνοιξη τοῦ 1964. Ἡ ἔκθεση: Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ 447. Δεκέμβριος 1964. Τὸ ζήτημα τῶν ἀναστηλώσεων 447. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Στίκα. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ὀρλάνδου 448. Ἡ ἄποψη τοῦ Πατρόκλου Καραντινοῦ 449. Ὁ Νικόλαος Κοντολέων ἀπολογητὴς τῶν κακῶν ἀναστηλώσεων 449. Τὸ πόρισμα γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις 452. Τὸ ταραγμένο 1965 452. 1966. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο 456. 1966. Ἔκθεση στὸ Μόντρεαλ 458. 1967. Τὸ τέλος τῆς ἀναγέννησης τῆς Ὑπηρεσίας 458. 1967. Μάρτιος. Τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου νὰ ἀναστηλωθεῖ 459. 1967. 30 Μαρτίου. Θάνατος τοῦ Χρήστου Καρούζου 460

26. Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΝΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΤΑΕΤΙΑ 461-464

1967-1974. Ἡ Ἑπταετία 461. 1967. 21 Ἀπριλίου - 4 Ἰουλίου 462

27. Ο ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ 465-488

6 Ἰουλίου 1967. Τρίτη θητεία τοῦ Σπ. Μαρινάτου 465. 1967. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Θήρας 466. 1968. *Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* 467. 1968. Σύννεφα πάνω ἀπὸ τὸν Μαρινᾶτο 468. 1968-1969. Ἀπολύσεις καὶ διορισμοὶ 468. Νομοθετικὲς προσπάθειες 470. 1968. Ἡ προβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὸ Ἐξωτερικὸ 471. Αὐτόβουλες ἐνέργειες 472. 1968. Ἡ ἐπίθεση τῆς ἐφημερίδας *Le Monde* ἐναντίον τοῦ Μαρινάτου 472. 1969. Μόνιμο θέμα οἱ ἐκθέσεις 473. 1969. Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως 475. 1970. Ἀποδοκιμασία τοῦ Μαρινάτου στὸ Λονδίνο 475. Ἰούλιος 1970. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Σὰν Σαλβατὸρ στὸ Ἡράκλειο 476. 1970. Ἔκθεση τῆς Ὀζάκα 480. 1970. Κενὲς ἐπαγγελίες 480. 1970-1971. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο 481. Ἵδρυση ΥΠΠΕ 482. 1971. *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen* 482.

1971. Ὁ Κοντῆς στὸ Ὑπουργεῖο 482. 1971. Ἡ ἔκθεση τῆς Οὐνέσκο γιὰ τὴν Ἀκρόπολη 483. 1972. Ἡ συνέντευξη τοῦ Γιάννη Μηλιάδη 484. 1973. Ἡ ἀποκέντρωση τῆς Ὑπηρεσίας 484. 1973. Διορισμὸς Ἐπιμελητῶν χωρὶς διαγωνισμὸ 487. 1973. Γ. Μυλωνᾶ, *Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν* 488

28. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ 489-492

1974. Ἀποχώρηση τοῦ Μαρινάτου 489. 1974. Ὁ Ν. Κοντολέων Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς 489. Ἡ Μεταπολίτευση 490. Θάνατος τοῦ Μαρινάτου 492

29. Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΝΤΗ 493-499

2 Ἰανουαρίου 1975. Ἐπάνοδος τοῦ Κοντῆ 493. 1975. Ἀρχαιολογικὴ φιλολογία 494. Περίοδος ἀμφισβητήσεως 497. Τὸ νέο Σύνταγμα 497. 14 Ἰουνίου 1975. Ἀπεργία τῶν ἀρχαιολόγων τοῦ Κλάδου 498. Ἀποχώρηση τοῦ Κοντῆ. Θάνατος τοῦ Νικ. Κοντολέοντος 498

30. ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ - Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗ 500-521

Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης 500. Τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1975-1977 501. 2 Σεπτεμβρίου. Θάνατος τοῦ Ἰωάννου Κοντῆ 502. Ὁ σάλος γιὰ τὴν Πύλο συνεχίζεται 503. 24 Σεπτεμβρίου 1975. Θάνατος τοῦ Γιάννη Μηλιάδη 505. Τὰ σφραγίσματα τῆς Δήλου 505. 1976-1978. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος* 506. Οἱ ἡμερομίσθιοι ἀρχαιολόγοι 506. Ἡ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος 507. 1977. Οἱ ἀντιδράσεις γιὰ τὶς ἐξαγωγὲς καταστέλλονται 507. Ὁ Νικόλαος Γιαλούρης Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς 513. Ἡ Ἐπιτροπὴ Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως 514. 8 Νοεμβρίου 1977. Βεργίνα, ὁ τάφος τοῦ Φιλίππου 515. 1977. Ἀγγ. Κόκκου, *Ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ πρῶτα μουσεῖα* 516. 1958-1979. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 516. Θάνατος τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου 517. Νομοθετικὴ δραστηριότητα μέχρι τοῦ 1981 517. Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ κινδυνεύει 519. 1980-1981. Ξένα πρόσωπα στὴν Ὑπηρεσία 521. 1981. Ἀρχαῖα στὶς πρεσβεῖες τοῦ Ἐξωτερικοῦ 521

31. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΦΘΟΡΑΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ 522-527

1981-1989. Πρώτη περίοδος ΠΑΣΟΚ 522. 1982. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς 525. 1982. Τὰ Συμβούλια 525. Ἡ Διοίκηση 526

32. Η ΑΥΛΗ ΕΧΕΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΤΕΙ 528-546

1982. Νέο πνεῦμα στὴν Ὑπηρεσία 528. 1982. Τὰ τείχη τῆς Πειραϊκῆς 529. 1982. Ἡ καταστροφὴ τῆς Ψυττάλειας 530. 1982. Ὁ ἐπαναπατρισμὸς τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως 533. 1982. Ἡ Ἀκαδημία Πλάτωνος γήπεδο ποδοσφαίρου; 536. 1982. Καὶ πάλι οἱ Ξένες Σχολὲς 537. Ἡ νομοθεσία 539. 3-9 Ὀκτωβρίου 1982. Τὸ Η΄ Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς 539. 1983. Ἡ ρουτίνα τῆς ἐξουσίας 540. 4-10 Σεπτεμβρίου 1983. Τὸ XII Διεθνὲς Συνέδριο Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας 542. 1984. Τὰ λατομεῖα τοῦ Ραμνοῦντος 543. 1984, 30 Ἰανουαρίου. Τὸ γεῦμα τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων 543. 1984. «Περὶ ἀνακατανομῆς ἁρμοδιοτήτων τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τοῦ ΥΧΟΠ» 544. 1984. Ἡ Ἱερὰ Ὁδὸς 545. 29 Μαρτίου 1984. Τρίτο Συνέδριο τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων 546

33. Ο ΑΓΩΝΑΣ ΔΙΚΑΙΩΝΕΤΑΙ 547-569

1958. Τὸ Θέατρο τοῦ Διονύσου 547. 1985. Ἡ Ἀθήνα Πολιτιστικὴ Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης 547. 1985. Ὅλα τελειώνουν αἴσια 548. Ἡ διαδρομὴ γιὰ τὴν αἴσια κατάληξη 551. 2 Ἰανουαρίου 1986. Διορισμὸς κομισαρίου στὴν Ὑπηρεσία 552. 1986. Τώρα οἱ συμβασιοῦχοι 554. Ὁ νόμος 1586/1986 554. 1986. Ξενοδοχεῖο στὴ Δῆλο 554. Τὸ Κυκλαδικὸ Μουσεῖο 555. 1987. Ἡ πολιτιστικὴ ἐκστρατεία 555. 1987. Ἀπόπειρα ἁλώσεως τοῦ ΤΑΠΑ 556. 1987. Βρέθηκε ὁ κολοσσὸς τῆς Ρόδου 557. 1987. Ἐργοστάσιο ἀλουμίνας στὴ Φωκίδα 558. 1987. *A Lexicon of Greek Personal Names* 559. 1987. *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη* 560. 1988. Κομματικὴ πατέντα. Προγραμματικὲς συμβάσεις 561. 1979-1988. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 563. 1988. Ἀπόπειρα ἄλωσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 563. 1988. Ὑποβρύχιες διαδρομὲς τῆς ἀρχαιολογίας 565. 1988. Τὸ *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* 567. 1988. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία 567. Τὸ Τμῆμα Κύπρου 569

34. ΕΞΟΙΚΕΙΩΣΗ ΜΕ ΤΑ ΣΚΑΝΔΑΛΑ 570-586

1989. Τὸ ἔτος τῆς πτώσης 570. 1990-1993. Περίοδος ΝΔ 571. 1990. Ἐπιστημονικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνησυχίες τοῦ ΚΑΣ 572. Ἡ νομοθεσία 573. Νέα ὀργάνωση τῆς Ὑπηρεσίας 574. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ τοῦ

1996 574. Μερικὰ γεγονότα τῆς περιόδου 575. 1992. Ἡ νόμιμη ἀρχαιοκαπηλία 579. 1992. Τὸ μετρὸ 580. 1993. Τὸ λατομεῖο τοῦ Ραμνοῦντος 581. 1992. Τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα 581. 1993. Ἔκθεση καὶ στὴν Avignon 584. 1993. Ἡ καταγραφὴ τῶν ἀρχαίων 584. Ἡ τυμβωρυχία τῶν Ἀηδονιῶν 585. 1993. Ἀρχαιολόγοι ὑποκριταὶ 586

35. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΗΣ ΜΕΛΙΝΑΣ ΜΕΡΚΟΥΡΗ 587-592

Ἡ ρουτίνα συνεχίζεται 587. 1994. Νέες δυνάμεις στὸ ΥΠΠΟ 587. 1994-2010. *Persons of Ancient Athens* 589. 1995. Ἡ Ροτόντα τῆς Θεσσαλονίκης 589. 1995. Χρ. Καρούζου, *Μικρὰ Κείμενα* 590. 1996. Νέοι πρωταγωνιστὲς 591

36. ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ 593-614

1996. Νέος ἀσκὸς γιὰ οἶνο παλαιὸ 593. 1996. Ἀρχαιολόγοι πολιτικοὶ 594. 1997. Ἡ ὑπουργικὴ μουσειολογία 594. 1997. Ὁ λόφος Σάγανι 597. 1997. Ἡ Πνύκα σὲ νέα χρήση 598. 1997. Τὰ πλαστικὰ προπύλαια τοῦ Σταδίου 598. 1997. Καὶ ἡ ὑπουργὸς Αἰγαίου 598. 1997. Ὁ νόμος 2557 599. Ὁ πρῶτος ἀπολογισμὸς τοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας 601. 1997. *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης* I 602. 1998. Συζήτηση γιὰ τὶς δημοσιεύσεις 602. 1998. Τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκρόπολης καὶ ὁ πρῖγκιψ Κάρολος 604. 1998. Ἡ παρασιτικὴ παραναρχαιολογία 604. 1998. Ὁ ὑπουργικὸς λόγος 605. 1998. Ἀρχαῖα ἄχρηστα γιὰ χάρισμα 608. Ποιοὶ θέλουν νὰ πωλοῦνται οἱ ἀρχαιότητες 612

37. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΖΕΤΑΙ Ο ΜΑΡΑΘΩΝ 615-632

1999. Μιὰ πολυτάραχη χρονιὰ 615. 1999. Νέοι ἀρχαιολογικοὶ παράγοντες 615. 1999. Μιὰ καινοτομία ποὺ ἀκυρώθηκε 616. Τὰ μάρμαρα τῆς Ἀκρόπολης 617. 31 Δεκεμβρίου 1999 617. 2000. Ἕνας φιλάρχαιος ὑπουργὸς 618. Συνοπτικὸς πίνακας ἐκθέσεων στὸ Ἐξωτερικὸ 619. 2002-2004. Περίοδος φθορᾶς καὶ πτώσης 622. Μαραθώνια καὶ Ὀλυμπιακὴ περίοδος 622. 2001. Ἡ πολιτιστικὴ Ὀλυμπιάδα 623. 2001. Οἱ ἀρχαιότητες τοῦ ἀεροδρομίου 624. 2001. «Μυθωδία-Ὀδύσσεια 2001 - Ἀποστολὴ στὸν Ἄρη» 624. Μία ἀκόμη Μεγάλη Ἰδέα 625. 2001. Τὸ ζήτημα τοῦ Μαραθῶνος 625. 2001. Ν. Καλτσᾶ, *Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Τὰ γλυπτὰ* 631

38. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΩΝ 633-644

2002. Ὑπαρξιακὰ προβλήματα 633. Ὁ νόμος 3028/2002 634. 2002. Τὸ ΝΜΑ 636. 2002. Οἱ Πέρσες βλάπτουν καὶ τὴν Ἑταιρεία 637. Ποιὸς ὁ σκοπὸς τῆς ἅλωσης τῆς Ἑταιρείας 640. 2003. Ἔτος προετοιμασίας 640. 2003. Ἡ ἐνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας 641. 2003. Τὸ ΝΜΑ 641. 2003. Τὸ ΠΔ 191 642. 2003. *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης*, II 643. 2003. *Archaeological Atlas of Mycenae* 643. 2003. *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴ Θεσσαλία καὶ Στερεὰ* 644

39. ΟΙ ΑΔΙΑΦΘΟΡΟΙ 645-651

2004. Ἡ ἐπανίδρυση τοῦ κράτους 645. 2004. Προετοιμασίες γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς 646. 2004. Τὸ ΝΜΑ 646. 2004. Κριτικὴ κατὰ τοῦ τέως ὑπουργοῦ 647. 2004. Ὁ κρατικοδίαιτος πολιτισμὸς 648. 2004. Ἡ ἀρχαιολογία τῶν μεγάλων ἔργων 650

40. ΝΟΜΙΜΟΤΗΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ 652-661

2004. Τὸ Μουσεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ 652. 2004. Ἡ κακοποίηση τῶν Μυκηνῶν 652. 2005. Νέος Ὀργανισμὸς τοῦ ΥΠΠΟ 653. 2005. Ποικίλα γεγονότα 654. 2005. Τὸ ΥΠΠΟ τιμᾶ τὶς Ξένες Σχολὲς 655. 2006. Ὁ ὑπουργὸς τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ νομίμου 656. 2007. Χρονιὰ πραγματοποιήσεων 657. 2007. Ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων 659. Ἡ πυρπόληση τῆς Πελοποννήσου 660. 2007. Μιὰ τελευταία δήλωση 661

41. ΣΚΑΝΔΑΛΑ ΚΑΙ ΝΜΑ 662-687

2007. Νέος ὑπουργός. Μιχάλης Λιάπης 662. 2007, 20 Δεκεμβρίου. Τὸ σκάνδαλο 662. 2008. Μιὰ ἐθνικὴ ἰδεοληψία 668. 2008. Μιὰ νέα ἀρχαιολογικὴ δράση 669. 2008. Κάθαρση τοῦ ΚΑΣ 669. 2008. Νομοσχέδιο γιὰ τὸ ΝΜΑ 670. 2008. Ἡ ἐπιδρομὴ ἐναντίον τοῦ τόπου ἀπὸ τὴ μονὴ Βατοπεδίου 673. 2005-2008. Kevin Clinton, *Eleusis. The Inscriptions on Stone*, τόμοι I-II 674. 2008, 5 Νοεμβρίου. Ὁ νόμος τοῦ ΝΜΑ 675. 2008, 6 Δεκεμβρίου. Ὁ φόνος ἑνὸς παιδιοῦ 676. 2009. Ἡ χρονιὰ τοῦ ΝΜΑ 677. 2009. Ὑπάρχουν δικαστήρια στὴν Ἀθήνα 679. 2009. Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου 686

42. ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΝΗΜΟΝΙΟ 688-703

2009, 4 Ὀκτωβρίου. Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν Ρωμαίων 688. 2010. Ἡ χρονιὰ τοῦ Μνημονίου 690. 2010. Καὶ πάλι τὸ ΝΜΑ καὶ ἄλλα 691. 2010. *Κατάλογος Γλυπτῶν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης* III 692. 2010. Τὰ 2.500 χρόνια ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος 693

43. Ο ΙΜΠΡΑΗΜ ΚΑΙ Ο ΜΠΕΗΣ ΝΕΝΕΚΟΣ 704-720

2011. Ἔκθεση «Οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» 705. 2011. Σέμνης Καρούζου, *Ἀρχαιολογικὰ θέματα* 706. *Τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος* ἐκδίδεται ὁ τόμος 150 706. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας 709. 2012. Ἀξιολόγηση τῶν μνημείων 711. Διορισμὸς κυβέρνησης 713. Μέρες τοῦ 2012 715. Μεριμνᾶς καὶ θορυβάζηι περὶ πολλὰ 718

44. ΕΠΙΛΟΓΟΣ 721-725

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ

1828 - 2012

ΜΕΡΟΣ Ι

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ

ΑΡ. 283 ΤΗΣ *ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ* ΤΗΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2013
ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΠΙΝΙΑ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΜΕ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΑΝΤΕΛΟΥ

ISSN 1105-7785
ISBN 978-618-5047-00-9
978-618-5047-01-6

Πίσω ἐξώφυλλο:

Ἀκρόπολις, Δεκέμβριος 1944. Στρατιῶτες τοῦ πέμπτου σκωτσέζικου τάγματος τῆς ΙΙ Ταξιαρχίας ἀλεξιπτωτιστῶν διαβάζουν τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ *IG* II^2 3173, χαραγμένη στὸ κυκλικὸ ἐπιστύλιο τοῦ ναοῦ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου:

> [Ὁ] δῆμος θεᾶι Ῥώμηι καὶ Σ[εβασ]τῶι Καίσαρι στρα[τηγ]οῦντος ἐπὶ τ[οὺς] | ὁπλίτας Παμμένους τοῦ Ζήνωνος Μαραθωνίου ἱερέως θεᾶς | Ῥώμης καὶ Σεβαστοῦ Σωτῆρος ἐπ᾽ ἀκροπόλει, ἐπὶ ἱερείας Ἀθηνᾶς | Πολιάδος Μεγίστης τῆς Ἀσκληπίδου Ἁλαιέως θυγατρός. | ἐπὶ ἄρχοντος Ἀρήου τ[οῦ] Δωρίωνος Παιανιέως:

Τὸ ΝΜΑ στοῦ Μακρυγιάννη. Ἐμπρὸς ἀριστερά, συμπιεσμένο, τὸ πρῶτο στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο (1835), «ὥσπερ ἐπτηχὸς» ἀπὸ τὸ γιγαντιαῖο κατασκεύασμα τῆς Μεγάλης Ἰδέας τῆς ἐξωαρχαιολογίας.